

DÜNYA ƏDƏBİYYATI
KLASSİKLƏRİ

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Əliyevin
“Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin
əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi
haqqında” 2007-ci il 24 avqust tarixli
sərəncamı ilə nəşr olunur.**

"Şərq-Qərb"
Bakı - 2010

Honore de
BALZAK

Onore de
BALZAK

1799-1850

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

„Şərq-Qərb”
Bakı - 2010

ISBN 978-9952-34-281-9

Tərcümə edənlər:

fransız dilindən:

rus dilindən:

On sözün müəllifi: Şamil Zaman Mikayıl Rəfili

Şamil Zaman

Redaktor: Nadir Qocabəyli

Korrektorlar: Aqşin Məsimov Gültəkin Yusifova İbrahim Hübətov
Elsever Muradov

Bədii tərtibat və

dizaynın müəllifi: Tərhan Qorçu

Kompüter düzümü: Hikmət Aydınova

Onore de Balzak. Seçilmiş əsərləri. - Bakı: "Şərq-Qərb", 2010, 672 səh.

Mətn: Bakı Slavyan Universiteti, "Kitab aləmi" NPM, 2010 Bədii tərtibat,
səhifələnmə: "Tutu" nəşriyyatı, 2010 © "Şərq-Qərb" ASC, 2010

BALZAK DÜNYASINA

KIÇIK BİR SƏYAHƏT

Elə yazıçı və şairlər var ki, nə qədər məhsuldar olsalar da, yalnız aid olduqları xalqa mənsubdurlar. Ancaq elə şair və yazıçılar da vardır ki, onlar qələmə aldıkları mövzularla bütün bəşəriyyətə mənsubdurlar; Nizami, Nəsimi, Hüqo, Balzak, Gete, Russo, Dante, Rable kimi ədiblər məhz belələrindəndirlər.

Qeyd etdiyimiz kimi, Onore de Balzak təkcə fransızlara deyil, bütün bəşəriyyətə mənsubdur; o, fransız mühitinin geniş panoramını, mənəvi həqiqətlərini, bəşəriyyət üçün əhəmiyyətli olan qanunların inkişafını, müasir insanların aliliyini və bəzən rəzilliyini, onların arzularını, pozğunluqlarını, mənsub olduğu cəmiyyətin bütün təbəqələrinin həyatını qələmə almağı qarşısına məqsəd kimi qoymuş və öz “Bəşəri komediya”sında iki min insan xarakterini iki min obrazla yaradaraq, oxucularına çatdırmışdır.

Yazıb-yaratmaq onun amalı idi: “İşləmək mənim üçün gecəyarısı oyanmaq, səhər saat 8-ə qədər yazmaq, on beş dəqiqə səhər yeməyinə sərf etmək və yenidən gündüz saat 5-ə qədər yazmaq, şam etmək, uzanıb yatmaq və hər gün yenə hər şeyi təzədən başlamaq deməkdir...” (15 fevral 1845-ci il).

“...Həmişə yazıram, əlyazmalarımı qarşıma qoyanda yeni planlar qururam, plan haqqında fikirləşməyəndə isə yazdıqlarımda düzəlişlər aparıram... Bax budur mənim həyatım” (14 noyabr 1842).

Onore de Balzak 1799-cu il mayın 20-də əyalət şəhərçiyi Turda anadan olmuşdur. Atası Bemar Fransua Balzak kəndli idi.

O, hökumət qulluqçusu olmuş, müxtəlif dəftərxanalarda işləmiş, bir müddət isə Tur şəhərində bələdiyyə sədrinin köməkçisi vəzifəsini yerinə yetirmiş, eyni zamanda, ordunun ərzaq təchizatı işlərinə baxmışdır. Yazıcının anası mahud tacirinin qızı idi.

Balzak ilk təhsilini Vandom əyalətindəki xüsusi təyinatlı sənət məktəbində almış, 1814-cü ildə valideynləri ilə Parisə köçdükdən sonra şəhərin özəl məktəblərinə getmişdir. 1819-cu ildə Parisdə valideynlərinin arzusu ilə hüquq fakültəsini bitirmiş, ancaq hüquqşünas işləmək istəməyərək, ədəbiyyatla məşğul olmağa başlamışdır. İlk dəfə qələmini dramaturgiya sahəsində sınayaraq, 1820-ci ildə “Kromvel” dramını yazmışdır. O, eyni zamanda qəzetlərdə oçerklər yazır, Paris həyatından bəhs edən şəkillər çəkirdi. 1824-cü ildə Balzak “Evlənmənin fiziologiyası” adlı oçerklər kitabını çap etdirdi. Ümumiyyətlə, 1821—1825-ci illərdə bir neçə romanını müxtəlif təxəllüslərlə nəşr etdirən yazıçı 1825—1828-ci illərdə nəşriyyat işləri ilə məşğul olmağa başlayır, özünü maddi cəhətdən təmin etmək və ədəbi fəaliyyətlə rahat məşğul olmaq üçün mətbəə alır, klassiklərin əsərlərini, ticarət firmalarının kataloqlarını, kitabçalar nəşr etməklə məşğul olur. Sahibkarlıq fəaliyyəti gənc Balzaka müvəffəqiyyət qazandırmır, nəticədə o, 1828-ci ildə qırx beş min frank borca düşür və mətbəəni bağlamağa məcbur olur.

Balzak 1820-ci illərin ədəbi təcrübələri ilə məşhurlaşma və şöhrət qazana bilməsə də, bu illər onun yaradıcılığında müəyyən iz qoyur. Notariat kontorunda vəkil işləməsi, qəzet və mətbəə işlərində çalışması onun dünyagörüşünü, həyat təcrübəsini zənginləşdirir. Bu illər ərzində o, burjua-aristokrat dairələrlə yaxından tanış olur, jurnalistlərin fəaliyyətini öyrənir, yazıçılığa təzəcə başlayanlarla, redaktorlarla, kitab nəşirləri və tacirləriylə yaxın təmasda olur. 1830-1840-cı illərdə yazdığı romanlardakı müxtəlifliyi, rəngarəng sənətkarlıq xüsusiyyətlərini Balzak məhz 1820-ci illərdə keçdiyi zəngin həyat məktəbindən öyrənmişdi. Buna görə də 1830-cu ildə onun istedadı bütün gücü ilə ədəbiyyata yönələndə artıq əlinə təzə qələm alan müəllif kimi yox, onillik gərgin əmək fəaliyyətini arxada qoymuş istedadlı ədib kimi tanınmağa başlayır.

Gənc Balzакın ədəbi fəaliyyəti bərpa dövrünə (1814-1830) xas xüsusiyyətləri özündə əks etdirir; əlbəttə, biz burada onun

“Kromvel“ faciəsini, yarımçıq qalmış “Steni“ romanım, çiy və təcrübəsiz qələminin məhsulları olan tarixi və macərə romanlarını nəzərə almırıq. 0,1821 -ci ildən 1825-ci ilə qədər səkkiz əsər nəşr etdirmişdir: “Biraqın varis qızı”, “Jan Lui”, “Luizinalı Kotilda”, “Ardenlərin yepiskop müavini”, “İki Berlinqheld”, “Quldur Arqo”, “Axıncı mələk”, “Van Klon”. Ancaq bu əsərlər, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, müəllifə heç bir şöhrət qazandırmamışdır.

Balzaka ilk şöhrət gətirən əsər “Şuanlar”dır. Əsərin tam adı belədir: “Şuanlar, Bretan 1799-cu ildə” (1829). Şuanlar I Fransa Bujua İnqilabı dövründə (1789-1794) kral XVI Lui partiyasının tərəfdarlarına deyirdilər... “Doğrudur, bujua mətbuatı, az bir hissəsi istisna olmaqla, bu əsəri tənqid etdi, ancaq məsələ burasında idi ki, ədəbi tənqid onun haqqında fikir söyləməyə, oxucular isə onunla maraqlanmağa başladılar”.

1830-cu ildə Balzakda elə bir əsər yazmaq fikri yaranır ki, orada cəmiyyətin həyatına ümumi nəticə vermək, müasirlərinin nəyə meylli olduqlarını və onların gizli sirlərini açmaq mümkün olsun.

1830-cu ilin payızında o, tamamilə yeni bir roman - “Qulan dərisi” üzərində işə başlayır və əsər 1831-ci ilin avqustunda işıq üzü görür.

Balzak bütün əsərlərinə “Bəşəri komediya” adını verərkən, təsvir etdiyi bujua cəmiyyətinə kinayəli münasibət bəslədiyini bildirmişdir.

Balzakin adı çox zaman realist romançıları cərgəsində (Joj Sand, Prosper Merime) çəkilsə də, “Bəşəri komediya”da o, əksər hallarda idealist yazıçı kimi nəzərə çarpır. Biz onun bir neçə, məsələn, “Polkovnik Şaber”, “Naməlum şah əsəri”, “Qırmızı qəsr”, “Ateistin ibadəti”, “Qobsek” və s. əsərlərini bir anlığa kənara qoysaq və bu əsərlərdəki obrazlar haqqında heç bir söz deməsək belə, yazıçı bu əsərlərin hər birində ağılasız möcüzələr yaratmış, obrazların xarakterini rəssam məharətilə göstərərək, onları ideallaşdırmışdır. Onun ideal obrazları olan qoriolar, qrandelər, şabərlər həmişə oxucunun gözləri qarşısında canlanır, oxucu ilə hər yərə gedir, bütün həyat hadisələrində iştirak edir və öz sözlərini deyirlər. Bu obrazlar, şübhəsiz ki, bütün reallıqları, canlılıqları ilə real həyatdan gəlmişdir, ancaq müəllif onları tamamilə abstrakt formada öz intuisiyasına uyğun olaraq

yaratmışdır. Müəllifin təsvir etdiyi obrazların hər birinin həyatı, sanki, xüsusi sənədlər əsasında əsərdə canlanır. Bir anlığa “Qorio ata” romanında təsvir olunmuş “Madam Vokenin evində yaşayan kirayənişinləri...” xəyalımızda canlandırmaq...

Bu obrazların - madam Vokenin, madam Kutürün, Viktorina Tayferin, qoca Puarenin, keçmişdə ticarətçi olmuş, sonralar kator- qadan qaçmış Votrenin, madmazel Mişonun, Qorio atanın, onun qızları Delfinanm, Anastarinin, tələbə Öjen de Rastinyakm - hər birinin ayrıca tərcümeyi-halı vardır... Nəhayət, Balzak roman yazanda yaşadığı, müasiri olduğu dövrün dəqiq rəsmini çəkir. Onun yaratdığı obrazların özlərinə xas real, müstəsna xarakterləri vardır: “Bəşəri komediya” xarakterlər “komediyası”ıdan daha çox, adət-ənənələr “komediyası”dır, daha doğrusu, nəhəng “sənədlər mağazası”dır, müəllif burada hər cür ictimai məsələləri, dövlətin bütün qanunlarını, şərtlilikləri, elmin bütün sahələrini - fəlsəfəni, tibbi, təbiətşünaslığı, kimyanı, fizikanı, mexanikanı, riyaziyyatı, bir sözlə, həyatın özünü kompleks şəkildə təsvir edir. Balzak XIX əsr Fransasının yarıməsrlik tarixi, həkimi, hakimidir, əgər bir ifadə ilə demiş olsaq, o, XIX əsrin 50-ci illərinə qədər bütöv bir Fransadır.

Müasir cəmiyyətdə insanın taleyi böyük yazıçının bütün yaradıcılığında qırmızı xətt kimi keçir. Balzакm çoxsaylı romanlarının əsas məğzi ondan ibarətdir ki, hamının varlanmağa can atdığı, pulun, var-dövlət ehtirasının insanlardakı bəşəri hissləri və münasibətləri öldürdüyü, hamını hamıya qarşı qoyduğu cəmiyyətdə insanın özü eybəcərləşir.

Balzакm “Bəşəri komediya”ya daxil etdiyi əsərlərdə burjua cəmiyyətinin əxlaqının ifşası əsas yer tutur. Sələmçi Qobsek (“Qobsek”) mənəvi eybəcərliyin, sərvətə əsaslanan hakimiyyətin törətdiyi rəzalətlərin mənəbidir. “Hamının hamıyla boğuşub- didişdiyi” əsrdə yaşayan Qobsek böyük zəka sahibi olsa da, qızıldan başqa heç nəyə inanmır, onun yeganə ehtirası da qızıldır. Hamının müharibədə ölmüş bildiyi zabit sağ olsa da, var-dövlətini mənimsəyib başqasına ərə gedən arvadına dirildiyini sübut edə bilmir, qobseklər cəmiyyəti onu ələ salır, tanımaqdan vaz keçir.

“Qorio ata” romanı “Bəşəri komediya”nm sütunlarından biridir. Bu əsərdə yazıçı yoxsul tələbələrin, katorqaçıların, müflisləşmiş bujuaların, pozğun və amansız kübar xanımların, firıldaqçı

tacirlərin dolaşdığı mühitdə “ictimai mühərrik” doğurduğu müsibətləri, insanlara aşılacağı eybəcər əqidəni, yaratdığı mənəvi uçurumu qüdrətlə əks etdirmişdir. Buijua cəmiyyətinin məhsulu olan Qorio, eyni zamanda, onun əxlaqının qurbanıdır. Minbir fırlaqla sərvət qazanan, bütün varlığını övlad məhəbbətinə qurban verən bu zavallı insan ölüm ayağında etiraf edir ki, pul insana hər şey, hətta övlad bəxş edir.

Balzakın yaradıcılığında “Qulan dərisi” əsəri mühüm yer tutur. Bu əsər ustad yazıçının yetkin ağılının, zəkasının, püxtələşmiş qələminin, dərin fəlsəfi və ictimai fikirlərinin vəhdət halında formalaşmış təzahürüdür. Müəllif ilk dəfə olaraq müasir həyatın gerçəkliklərini bir qədər geniş şəkildə anlamaq imkanını məhz bu əsəri ilə şərh etməyə nail olmuşdur. O, məktublarının birində yazırdı: “Bu əsər təkcə bir kitabla məhdudlaşmamalıdır, bu kitabda, bu xırdacı, vasvası ifadəyə görə məni bağışlayın, gələcəkdə yazacağım əsərlərin yalnız ilk, başlanğıc təcrübələri öz əksini tapmışdır və günlərin bir günü yıxılıb bu ağır işin altında qalsam belə, hələlik təkcə onunla fəxr edirəm ki, bu işi başlanmışam”.

“Qulan dərisi” nəhəng bir ədəbi və əbədi abidənin - “Bəşəri komediya”nın möhtəşəm planının, olsa-olsa, yalnız girişi və özülünə qoyulmuş ilk daşı sayıla bilər. Bu romanda ictimai-fəlsəfi problemlərin həlli qarşıya məqsəd kimi qoyulur və yazıçı bütün bu məsələlərin tam, dəqiq həllini gələcəkdə yazacağı əsərlərdə tapacağına ümid edir.

1831-ci ildə “Qulan dərisi” nəşr olunandan sonra Balzak yazırdı: “O, mənim başladığım nəhəng işin başlanğıcıdır; sonra ayn-ayn şəxslərin, fərdlərin, ən aşağı təbəqənin nümayəndələrindən tutmuş keşişə, krala qədər hamının cizgiləri görünəcəkdir”.

Əlbəttə, bu əsərdən sonra “Bəşəri komediya”nın ümumi sxemi yaradıldı və müəllif “Qulan dərisi”ni “Fəlsəfi etüdlər” bölməsinə daxil etdi. Bu şöbədə, müəllifin öz sözü ilə desək, dağıdıcı fikir tufanları ictimai hadisələrin hərəkətverici mühərrikinə çevrildi.

...Cavan oğlan öz həyat yolunun astanasında durmuşdur, çox çəkmədən o, kədərlə hiss edir və əmin olur ki, heç kimə lazım deyil və onun ağı, qaynar eneijisi, ləyaqəti, hətta istedadı ilə heç kim maraqlanmır; bütün bunlar öz-özlüyündə az maraq kəsb edir. Yaradıcılıq yolu, elmə, incəsənətə, insanlara təmənnəsiz xidmət həmişə ağır olub. Azman cəsəət, mətanət, inadkarlıq, böyük ürək

lazımdır ki, maneələr, məhrumiyyətlər qarşısında davam gətirə və sənətini qoruya biləsən. “Qulan dərisi”ıdən sonra Balzak gələcəkdə qələmə alacağı romanlarında Mişel, Kreytən, David Sezar, Horas Byanşon kimi obrazlar haqqında danışacaqdır. Hələ- liksə Rafael qabağa düşüb...

Ancaq bunlar burjua cəmiyyətinin “qəhrəmanları” deyillər, çünki onlar, hər şeydən əvvəl, şöhrətpərəstliyi təbliğ edənlər, hansı yolla olursa olsun var-dövlətə can atanlardır. Onlardan bəziləri müvəffəqiyyətsizliyə uğrayır, həyata keçirə bilmədikləri arzularının ağrılarını dərk edirlər. Başqalarının payına isə mənəviyyətinin eybəcərləşməsi, daxili aləminin boşluğu, çirkinlik- murdarlıq müqabilində müvəffəqiyyət düşür.

Burjua cəmiyyətində cavan oğlanın taleyindəki təzadlı faciə bir antikvar satan qocanın diliylə ifadə olunmuşdur; bu qoca qüdrətli, hər şeyə qadir olan, sehrli qulan dərisinə sahibdir. O deyir: “İki fel ölümün səbəbinin bütün formalarını yox edə bilir: bunlar “*istəmək*” və “*bacarmaq*” felləridir. İnsan fəaliyyətinin bu iki termini arasındakı düsturunu müdriklər əldə edə bilirlər. Mən uzunömürlüüyüm və bədbəxtliyim üçün həmin o düstura borcluyam. *İstəmək* bizi yandırır, *bacarmaq* isə dağdır, ancaq *bilmək* zəif varlığımıza əbədi olaraq sakit vəziyyətdə qalmaq imkanı bəxş edir...”

“Qulan dərisi”nm qəhrəmanı Rafaelin taleyində müxtəlif həyat yolları çarpazlaşır. Romanın ilk səhifələrində Rafael xeyirxah, istedadlı, təmiz, coşqun ehtiraslı və məqsədli bir insandır. O, insanlığa xidmət edə biləcək bir əsər yazmaq istəyir və öz ömrünü “İradə nəzəriyyəsi” adlı bir fəlsəfi əsərə həsr edir. Öz fikirlərini həyata keçirmək üçün Rafael bütün məhrumiyyətlərə hazırdır. Ancaq çox çəkmir ki, cəmiyyətin ona qarşı dəhşətli və qəddarcasına biganə olduğu qənaətinə gəlir. Onun əsərindən faydalanmaq imkanının mümkünlüyünü heç kim görmür və buna görə də heç kəs onunla maraqlanmır. Rafaelin taleyi - ümidlərin və xülyaların, öz istedadını göstərə bilmək üçün hər şeydən məhrum olan insanın faciəli məhvi yollarından, variantlarından biridir; Rafaeldə dözümlü iradə və mətanət çatmır ki, elmin yollarındakı çətinliklərə sinə gərsin, öz gənclik idealına axıra kimi sadıq qala bilsin.

Rafaelin taleyi haqqında danışarkən Balzak insanın özünün xudbin arzularını həyata keçirməyə cəhd göstərməsinin hansı

formada olursa olsun, axır nəticədə onun özü üçün təhlükəli olduğunu göstərir; bu cəhd onu ya məhvə, ya da ruhen ölümcül vəziyyətə sürükləyir. Həqiqətən də, Rafaelin həyat enerjisi boş- boş arzuların yerinə yetirilməsinə sərf olunur, bu isə rəmzi olaraq bir parça qulan dərisinin getdikcə həcmcə kiçilməsində özünü göstərir.

Şamil Zaman

Onore de Balzak

DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSİKLƏRİ

QORIO ATA

Onore de Balzak

DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSİKLƏRİ

Qorio ata

(roman)

*Əsərlərinə və dühasına heyran qaldığım
üçün böyük və məşhur Joffrua de Sent-İlerə'
ithaf edirəm.*

De Balzak

Qız vaxtı de Konflan familiyasını daşıyan qocalmış dul arvad Voke qırx ildən bəridir Parisdə Latın məhəlləsi* ilə Sen-Marso qəsəbəsi* arasındakı Nev-Sent-Jenevyev küçəsində bir ailə pansionu saxlayır. Pansion “Vokenin evi” adlanır və onun qapısı hamı üçün - gənclər və qocalar, qadınlar və kişilər üçün açıqdır; buna baxmayaraq, bu mötəbər pansiondakı adətlər heç bir dedi-qoduya səbəb olmurdu. Ancaq düzünü desək, son otuz ildə buraya bir nəfər belə gənc qadının ayağı dəyməmişdi. Yalnız ata-anasından çox az kömək alan bir gənc burada məskən sala bilərdi. Lakin 1819-cu ildə, yəni bu faciə başladığı zaman pansionda yoxsul gənc bir qız yerləşmişdi. Zəmanəmizin kədərli ədəbiyyatında bu “faciə” sözü yanlış, yersiz və həddən artıq işləndiyindən öz dəyərini itirsə də, burada bu söz, doğrudan da, münasibdir: bunun münasib olmasına səbəb hekayətimizin həqiqi mənada faciəli olması deyil, başqa bir şeydir: bəlkə də, oxucularımızdan biri mütaliəni qurtardıqdan sonra bu faciənin üzərinə *intra və extra miros**¹ bir damcı göz yaş tökdü. Bu faciəni Parisin xaricində də başa düşəcəklərmi? Bu, şübhəli məsələdir. Yerli müşahidələr və yerli boyalarla dolu olan bu faciənin təfəsilatı ancaq Monmartr təpələri ilə Monruj* yüksəklikləri arasında yerləşmiş, malası tökülən, hər an

* Üzərində ulduz (*) işarəsi olan sözlərin izahı kitabın «şərhlər» bölümündə verilmişdir.

¹ Şəhər divarlarının hər iki tərəfində

uçmaq təhlükəsi altında olan evləri və palçıqdan qapqara qaralmış su arxları ilə məşhur olan vadidə özünə layiq qiymətini tapa bilər. Bu vadidə ancaq iztirablar həqiqidir, sevinclər isə çox zaman yalana bənzər; burada həyat o qədər dəhşətlə qaynayır ki, yalnız xariqüladə bir hadisə az-çox uzun müddət üçün təsir buraxa bilər. Bununla belə, bəzən bu vadidə qəbahət və fəzilətlərin bir- birinə qarışmış təntənəli və əzəmətli görünən fəlakətlər yaratdığını da görmək olur: bu fəlakət qarşısında tamah və xudpəsəndlik geri çəkilərək, mərhəmət qalib gəlir, lakin bu hiss tələsik udulan gözəl bir meyvənin təsiri kimi, çox tez ötüb-keçir. Mədəniyyət çarxı da hərəkəti etibarilə, Cagernaut bütü* arabasının çarxına bənzər; bu çarx gəlib başqa insanların qəlbi kimi o qədər də kövrək olmayan bir insan qəlbini tapdarkerən, toxunar-toxunmaz onu qəhr edər və yenə də öz şərəfli yoluna davam edər. Siz də belə hərəkət edəcəksiniz: siz də zərif əlinizlə bu kitabı götürüb yumşaq bir kresloya rahatca əyləşərək deyəcəksiniz: “Bəlkə, bu kitab kefini açdı?” Qorionun gizli atalıq müsibətləriylə tanış olduqdan sonra xörəyinizi iştaha ilə yeyəcəksiniz və bu müsibətlərə laqeyd qalmağımıza səbəb müəllif olduğunu zənn edərək, onu mübaliğəsinə, şairanə uydurmalara yol verdiyinə görə məzəmmət edəcəksiniz. Ancaq bilin ki, bu faciə nə uydurma, nə də romandır. *All is true*¹ - bu, o qədər həqiqi bir hekayədir ki, hər kəs bunun rüşeymini özündə, bəlkə də, öz qəlbində tapacaqdır.

Ailə pansionunun yerləşdiyi ev madam Vokenin evidir. Bu ev Nev-Sent-Jenevyev küçəsinin aşağı tərəfindədir. Burada yol Arba- let küçəsinə enir və sıldırımlı eniş-yoxuş olduğuna görə atlı arabalar buradan çox az-az gedib-gəlir. Bunun sayəsində Val-de-Qras* günbəzi ilə Panteon* günbəzi arasındakı küçələrdə, adətən, sakitlik olur. Burada bu iki əzəmətli binanın divarlarının sarıya çalan rəngi havanın rəngini dəyişir, hər şeydə öz günbəzlərinin tünd rəngini əks etdirərək, kədərli bir mənzərə yaradır. Burada küçələrin döşəməsi qupqurudur: arxlarda nə palçıq, nə su tapılır, divarların dibində ot bitir. Ən qayğısız adam belə, küçədə gedib- gələn bütün yolçular kimi, burada qəmgin olmaya bilmir. Ekipaj gurultusu burada böyük bir hadisə olur, evlər qəmli-qəmli baxır, qalın divarlar dustaqxana təsiri bağışlayır. Təsadüfən yolu buraya

¹ “Hamısı həqiqətdir”(7«g.) - Şekspirdən bir parça

düşən bir parisli burada ailə pansionlarından və ya məktəbdən, can sıxıntısı, yaxud səfalətdən ölüb gedən, qocalıq və zəhmət çəkməyə məcbur olan şən gənclikdən başqa bir şey görməz. Onu da deyək ki, bütün Parisdə bundan dəhşətli, bundan qeyri-məşhur bir məhəlləyə təsadüf etmək mümkün deyildir.

Nev-Sent-Jenevyev küçəsi bürünc bir çərçivə kimi bu hekayətin çərçivəsini təşkil etməyə hər şeydən artıq layıqdır, hekayət isə mümkün qədər ciddi fikirlər və tünd boyalar tələb edir ki, oxucu katakombaya* ənən bir səyyahın hər pillə ilə günün işığı söndükcə və bələdçinin ahəngdar səsi get-gedə boğuc bir şəkildə səsləndikcə duyduğu qəribə bir hisslə qabaqcadan aşılınsın. Bu, doğru təşbehdir! Kim söyləyə bilər ki, hansı daha dəhşətlidir: daş ürəklərimi seyr etmək, yoxsa boş kəllələri?

Pansionun fasadı bağçaya baxır, bu surətlə ev Nev-Sent-Jenevyev küçəsi ilə düzbucaq təşkil edir. Küçədən baxdıqda evin ancaq yan divarı görünür. Bağça ilə evin arasında, lap fasadın qarşısından qırma daşla hörülmüş, tuaz¹ enliyində dayaz bir arx çəkilmişdir. Arx boyunca da qumsal cığır gedir. Cığırın ətrafında ətir çiçəyi, ağ və göy çinidən olan böyük vazalarda nar ağacları və oleandrlar əkilmişdir. Bağçadan həmin ağıra tərəf bir bala qapı açılır: qapının üzərində belə lövhə var: “VOKENİN EVİ”, aşağısında isə “*kişilər, arvadlar və sairə üçün ailə pansionu*” sözləri yazılmışdır. Torlu bala qapının səslə zəngi var. Gündüz bu qapıdan içəriyə baxanda küçənin qarşı tərəfində, arxın axırında qəribə bir divar görünür ki, bu divarın üzərində yerli bir rəssam yaşıl mərmər üslubunda bir tağ, divarın taxçasında isə Amur heykəli çəkmişdir. İndi qabığı soyulmağa başlayan, lak çəkilmiş bu Amura baxdıqda, rəməz həvəskarları, bəlkə də, bu heykəldə nəticələri qonşuluqdan müalicə edilən Paris məhəbbətinə bir işarə taparlar. Bu dekorasiyanın nə zaman çəkildiyini Amurun özülü üstündəki qismən pozulub getmiş bir yazı isbat edir. Bu yazıya görə, Volter 1777-ci ildə Parisə qayıtdığı zaman böyük təntənə ilə qəbul edilmişdi:

*Kim olursan ol, zavallı insan,
Əbədiyyətdir sənə ərməğan.*

¹ Tuaz - təxminən, iki metr

Gecələr torlu qapının əvəzinə bağça möhkəm qapı ilə bağlanır. Küçə tərəfdəki hasarla sarmaşıqların əmələ gətirdiyi pərdə altında tamam gizlənmiş qonşu evin divarı arasında yerləşib, fasadboyu uzanan bağça Paris üçün o qədər mənzərəlidir ki, yoldan keçənlərin nəzərini cəlb edir. Bağçanın bütün divarları boyu ara-sıra əkilmiş meyvə ağacları və üzüm tənəkləri uzanır. Ağacların tozlu və cır meyvələri hər il madam Vokenin təşvişinə, onun kirayənişinlərlə söhbətinə səbəb olurdu. Divarboyu dar cığır görünürdü. Bu cığır cökə ağaclarına qədər davam edir. Yanlardan keçən cığırılar arasında düzbucaq bir lək salınmışdır; ləkdə ənginar, quzuqulağı, keşniş və kahı əkilmişdir, küncələrində isə ehram şəklində qayçılanmış meyvə ağacları var. Cökələrin kölgəsi altında yerə yaşıl rənglə rənglənmiş dəyirmi stol basdırılmış, ətrafına skamyalar düzülmüşdür. Yayın qızmar günlərində günəşin, cücələri qırt toyuğun köməyi olmadan çıxara biləcək dərəcədə yandırdığı bir zamanda, kirayənişinlər burada əyləşib nəşə ilə qəhvə içirlər. Hər halda, onlar belə bir israfçılığa yol verə biləcək qədər varlı görünürlər.

Mansardalı bu dördmərtəbəli ev yumşaq daşdan tikilmiş və Parisin, demək olar, bütün evlərini bayağı bir mənzərəyə çevirən eyni sarı rənglə rənglənmişdir. Hər mərtəbənin xırda çərçivəli və pancurlu beş pəncərəsi var. Lakin bu pancurların heç biri o biri pancurlarla bir bərabərdə qalxmır, bəlkə, hamısı ayrı və yanakı sallanmışdır. Evin yan fasadının hər mərtəbədə ancaq iki pəncərəsi var, həm də aşağı mərtəbənin pəncərələrində heç bir bəzək-düzək yoxdur; bu pəncərələr dəmir torla qapanmışdır. Evin arxa tərəfində iyirmi fut enliyində bir həyət var, burada donuzlar, evdovşanları və toyuqlar bir-birinə qarışmışdır. Həyətin dibində odun anbarı görünür. Anbarla mətbəx pəncərəsi arasında ərzaq üçün bir qutu sallanır, qutunun altından isə mətbəxin yağlı-çirkab suyu axır. Həyətdən Nev-Sent-Jenevyev küçəsinə tərəf balaca bir qapı açılmışdır. Qaravaş hər zaman evin zirzibilini bu qapıdan bayıra tökür, həm də yoluxucu xəstəlik yaydığı üçün cərimə təhlükəsi baş verə biləcəyindən, həmin zibil yığınlarını təmizləmək üçün bol-bol su işlədir.

Aşağı mərtəbə, sanki, qəsdən ailə pansionu üçün yaranmışdı. Birinci otağın pəncərələri küçəyə baxırdı. Qapısı isə şüşəbənd idi. Bu, qonaq otağı idi. Qonaq otağından yemək otağına keçmək

olurdu, bu da mətbəxdən pilləkən çərçivəsi ilə ayrılmışdı. Taxta pillələr isə rənglənmiş və sürtülmüşdü. Qonaq otağı nə qədər yoxsul və cansıxıcı görünürdü... Stullar və kreslolar gah parlaq, gah da tutqun rəngli zolaqları olan tüklü qumaşla örtülürdü. Otağın ortasında üstü qara xallı mərmərdən girdə bir stol, stolun üstündə isə bəzək üçün qızılı kənarları sürtülüb getmiş ağ çinidən bir qəhvə servizi qoyulmuşdu. Bu cür servislərə bu saat hər yerdə rast gəlmək mümkündür. Otağın döşəməsi birtəhər döşənmişdir, divarlarına adam çiyini hündürlüyündə panellər vurulmuş, bundan yuxarıya isə parıldayan kağızlar yapışdırılmışdır. Kağızların üzərində “Telemak”* romanının əsas səhnələrinin təsvirləri var. Antik dünyanın qəhrəmanları boya ilə təsvir edilmişdir. Torlu pəncərələrin aralığındakı divarda pansionerlərin gözləri qarşısında Kalip- so pərisinin Odiseyin oğlu şərəfinə düzəltdiyi ziyafətin mənzərəsi açılır. Qırx ildən bəridir bu mənzərə gənc pansionerlərin istehzasına hədəf olmuşdur. Onlar elə xəyal edirlər ki, ehtiyacın məcburiyyəti altında yeməyə məcbur olduqları nahara rişxənd etməklə öz talelərinin fəvqünə yüksələ bilirlər. Son dərəcə təmiz göründüyündən, ancaq ən tənənəli günlərdə yandırıldığı anlaşılan buxarı göyümtraq mərmərdən düzəldilmiş biçimsiz bir saatla bəzədilmişdi, yan tərəflərində isə şüşə qapaq altında içində süni və solğun çiçək olan iki vaza qoyulmuşdu.

Bu birinci otaqda xüsusi qoxu var: bizim dilimizdə buna münasib bir ad olmasa da, hər halda, buna *meyxana qoxusu* demək olar. Qoxuda iylənmiş bir şey, kif, çürüntü iyi duyulur. Bu qoxu insanın ətinə ürəşdirir, çürüntü iyi başa vurur, paltardan keçir, yenicə nahar edilmiş bir yemək otağı iyini verir, aşxana kimi, lakey damı kimi, arabaçı damı kimi iy verir. Onun ürəkbulandırıcı bütün tərkib hissələrini meydana çıxarmaq üsulu icad edildikdən sonra, bəlkə də, onu təsvir etmək mümkün ola biləcəkdir: bunlar hər bir gənc, yaxud qoca pansionerdən əmələ gələn xüsusi xəstə qoxular idi. Nəhayət, bütün bu bayağı dəhşətə baxmayaraq, qonaq otağını qonşu yemək otağı ilə müqayisə edəcək olsanız, birinci otaq buduar kimi zərif və rəyihədar görünəcəkdir.

Yemək otağının divarlarına başdan-ayağa bəzəkli taxta vurulmuşdur. Vaxtilə bu otaq müəyyən bir rənglə boyanmışdı, lakin indi bunun rəngini təyin etmək qeyri-mümkündür. Bu ancaq çirk

təbəqələrinin yaratmış olduğu qəribə nəqşlərə bənzəyir. Divarların yanında çirklil bnfetlər, bunların da içində oyuq-oyuq və tutqun rəngli qrafinlər, üzərində suyun fısqırması təsvir edilmiş və tənəkədən düzəldilmiş qabaltıları, Turnedə* hazırladığı anlaşılan mavi zolaqlı qalın çini boşqablar görünür. Otağın bir küncündə gözləri nömrlənmiş qutu qoyulmuşdur ki, burada hər bir pansionerin şəraba bulaşmış, yaxud sadəcə, çirklənmiş salfteləri ayrıca mühafizə olunur. Otaqda hələ də hər bir yerdən qovulmuş, sağalmaz naxoşlar üçün saxlanılan xəstəxanalara mədəniyyətin lazımsız şeyləri kimi yerləşdirilmiş və hələ sökülüb dağılmamış mebelə təsadüf etmək mümkündür. Burada bir barometr var ki, yağış yağmağa başlayan kimi dərhal içindən bir kapusin çıxır. Divardan asılmış murdar lövhələrə baxdıqda adamın iştahası qaçır. Bu lövhələrin çökük yerlərinə zər vurulmuş taxta çərçivələri qapqaradır. Divar saatının kənarları buynuz şəklində mis bəzəklərlə işlənmişdir. Bir tərəfdə şirələnmiş yaşıl soba, o biri tərəfdə boyası toza bulaşmış Arqan kenketləri* görünür. Cizun stolun üstündəki müşəmbə o qədər çirklidir ki, zarafatlı bir pansioner onun üstündə öz adını stilos* olmadığına görə, barmağı ilə yazı bilər. Sınıq stullar, yırtıq köhnə həsirlər daim istifadə olunur, atılmır. Bir yanda da heç kəsə lazım olmayan boğazları çevrilmiş, dəstəkləri qurquru qurumuş, ilgəkləri sınıq qrelkalara təsadüf olunur. Bütün bu otaqdakı şeylərin nə qədər köhnə, çürük, yırtıq-yırtıq, əldən düşmüş, davamsız, əyri-üyrü, sınıq-sökük, karagəlməz olduğunu təsəvvür etmək mümkün deyildir. Bunun üçün uzun bir təsvirə ehtiyac var, lakin belə təsvir hekayətimizi xeyli uzada bilər ki, məşğul adamlar buna görə də bizi bağışlamazlar. Qırmızı döşəmə dəfələrlə rəngləndiyindən və sürtüldüyündən çatlaq-çatlaq olmuşdur. Müxtəsər, bu otaq şəriyyətdən məhrum, sürtülmüş, əprimiş, qatılaşmış bir səfalət səltənətinə bənzəyir. Bu, hələ çirk olmasa da, artıq ləkəlidir, hələ yırtıqları və cındırları olmasa da, çox çəkməz ki, çürüyüb tökülə bilər.

Bu otaq, təxminən, səhər saat yeddiyə yaxın par-par parıldayır. Madam Vokenin pişiyi sahibəsindən qabaq bu otağa daxil olur, bu bnfetdən o bnfetə sıçrayıb, öz səhər nəğməsini miyoldaya- miyoldaya ağzına boşqab qoyulmuş süd kasalarını iyləyir. Bir az sonra başına ördüyü tül cutqunun altından qondarma, yalançı

və səliqəsiz taxılmış saçları pırtlaşq halda madam Vokenin özü görünür. Dul arvad köhnə tuflilərini şappıldada-şappıldada yeriyir. Əprimiş piyli üzünün düz ortasından, burnu tutuquşu dimdiyi kimi uzanır. Madam Vokenin totuq əlləri, kilsə siçanı kimi şişmiş vücudu, həddən artıq iri və sallaq döşləri dərd və kədərlə qaynayan, qazanc ehtirasının gizləndiyi və madam Vokenin ürəyi bulanmadan isti, mənfur havasını tənəffüs etdiyi bu salonla dedikcə ahəngdar görünür. İlk payız soyuğu kimi soyuq üzü, qırıqlarla əhatə olunmuş gözləri rəqqasənin süni təbəssümündən qaşqabaqlı sələmçinin məşum görünüşünə qədər bütün ifadələri bildirən gözləri, nəhayət, onun bütün varlığı, şəxsiyyəti pansionun vəzifəsini, pansion isə onun şəxsiyyətini təyin edirdi. Nəzarətçisiz katorqa yoxdur, bunları bir-birindən ayn təsəvvür etmək mümkün deyil. Xəstəxanaların zəhərli havasının nəticəsi tif olduğu kimi, bu xanımın solğun şişkinliyi də onun sürdüüyü həyatın məhsulundan başqa bir şey deyildi. Köhnə paltardan tikilmiş üst paltarının altından görünən və sökülərindən pambıq sallanan toxunma yun tumanı kiçilmiş şəkildə bu qonaq və yemək otaqlarını, bu bağçanı təcəssüm etdirir, mətbəxin xüsusiyyətlərindən xəbər verir, burada yaşayan pansionerlərin kimlərdən ibarət olduqlarını bilmək üçün imkan yaradırdı. Vokenin gəlişi ilə artıq mənzərə tamamlanırdı. Təxminən əlli yaşında olan madam Voke bütün *üzü üzlər görmüş* arvadlara bənzəyirdi. Gözləri şüşə kimi mənasız, görünüşü malını daha baha qiymətə satmaq üçün birdən-birə qızısa bilən, lakin yenə də öz taleyini yüngülləşdirmək üçün hər şeyə hazır olan, Pişəqrü və Jorju* bir daha satmaq mümkün olsaydı, Pişəqrü və Jorju belə satmağa hazır olan aradüzəldən bir qadın görünüşü kimi məsum və günahsız idi. Bununla belə, pansionerlər yenə də onun haqqında, *“ümumiyyətlə, pis arvad deyildir”* deyirdilər və onun da özləri kimi inildədiyini, şikayətləndiyini gördükcə pulu olmadığını zənn edirdilər. Cənab Voke nəçi idi? Madam Voke heç vaxt mərhumdan söhbət açmazdı. Ondən: “Mərhumun var-yoxu əlindən necə çıxdı?” - deyə soruşduqda, “onunku gətirmədi”, - deyə madam Voke cavab verərdi. Cənab Voke dul arvadla pis rəftar etmişdi: ona yalnız ağlamaq üçün göz, yaşayıb dolanmaq üçün ev, bir də heç kəsin dərdinə və fəlakətinə mərhəmət bəsləməmək haqqını qoyub getmişdi; madam Vokenin sözlərindən belə məlum

olurdu ki, o, insanın dözə biləcəyi hər dərdə dözmüş, hər fəlakətin üzünü görmüşdü.

Yavaş-yavaş yeriyən sahibəsinin ayaq səslərini eşidən yoğun qarabaş Silviya kirayənişin pansionerlər üçün səhər yeməyi hazırlamağa tələsirdi. Kənardan gələn pansionerlər isə adətən, ancaq nahar etməyə gələrdilər. Naharın qiyməti ayda otuz frank idi.

Bu hekayətin başlandığı zamanlarda pansionda yalnız yeddi nəfər kirayənişin yaşayırdı. İkinci mərtəbə iki ən yaxşı otaqdan ibarət idi. Otaqların birində - kiçik otaqda madam Vokenin özü, o birində isə Respublika dövrünün kruqs-komissarının dul arvadı madam Kutür yaşayırdı. Madam Kutürlə birlikdə Viktorina Tayfer adlı gənc bir qız yaşayırdı ki, madam Kutür ona analıq edirdi. Hər iki qadının yeməyi ildə min səkkiz yüz franka başa gəlirdi, üçüncü mərtəbədəki iki otaqdan birində Puare adlı bir qoca, o birində isə qara parikli, boyanmış bakenbardlı, özünün dediyinə görə, keçmişdə ticarətlə məşğul olan, indi isə cənab Votren adlanan qırx yaşında bir kişi yaşayırdı. Dördüncü mərtəbə dörd otaqdan ibarət idi. Bu dörd otağın ikisində daimi kirayənişinlər yaşayırdı: otaqların birində yaşayan - qarımış qız madmazel Mişono, o birində - sabiq vermişel, buğda kraxmalı və makaron fabrikantı idi. O, hamıya özünü “Qorio ata” çağırmağa icazə vermişdi. Yerdə qalan iki otağa gəlincə, bunlar, burada yaşayan madmazel Mişono və Qorio ata kimi, yeməklə mənzilə beş frankdan artıq sərf etmək iqtidarında olmayan yoxsul tələbələrək gəldi-gedərlər üçün idi. Ancaq madam Voke onları o qədər də əziz tutmazdı. Daha yaxşı kirayənişin tapmadığına görə bunlara razı olurdu. Ancaq onlar həddindən çox çörək yeyirdilər.

Bu zaman otaqlardan birində hüquq elmini öyrənmək üçün Anqulemdən Parisə gələn bir gənc yerləşmişdi. Ailələri böyük olduğundan, ata-anası ağır bir çətinliklə ona dolanmaq üçün ildə min iki yüz frank göndərirdilər. Bu gənc Ejen de Rastinyak adlanırdı. Ejen de Rastinyak ehtiyac nəticəsində zəhmətə alışmış gənclərdən idi. Bu cür gənclər ata-analarının onlara nə qədər ümid bəslədiklərini başa düşürdülər. Buna görə onlar bilik qazanmağın mənfəətini qabaqcadan ölçüb-biçir, bu bilikləri ictimai quruluşun gələcək inkişafına qabaqcadan uyğunlaşdırırdılar ki, bunun meyvəsini birinci yığanlar sırasına daxil ola bilsinlər. Rastinyakın qızgın

müşahidələri və Paris salonlarına daxil olmaq qabiliyyəti olmasaydı, bu hekayətin də ləzzəti itərdi; çünki hekayətimizin doğru ahənglərinə səbəb, əlbəttə, Rastinyakdır. O, öz dərrakəsi və ağılı sayəsində insanda dəhşət oyadan vəziyyətlərin sirrini açmağa meyil edərdi. Bu vəziyyətin müqəssiri və qurbanı olanlar bu sirləri nə qədər gizlətməyə çalışsalar da, Rastinyakdan bunu gizlətmək mümkün olmurdu.

Dördüncü mərtəbənin damında, adətən, paltar sərrib qurudardılar. Buradakı iki mansardada Kristof adlı xidmətçi ilə qarabaş yoğun Silviya yatardı.

Yeddi kirayənişin pansionerdən başqa, madam Voke ildə, ən azı, səkkiz hüquqşünasa, yaxud təbib tələbəyə xörək verərdi. Bundan başqa, iki-üç nəfər də öz məhəlləsində yaşayan müştəriləri vardı. Bunların hamısı ancaq nahar üçün abunə yazılmışdı. Nahar vaxtı yemək otağına on səkkiz nəfər yığışardı, lakin iyirmi nəfəri də əyləşdirmək mümkündü. Səhərlər isə buraya ancaq yeddi nəfər kirayənişin gələrdi, həm də bunların səhər yeməyi üçün toplanışı, adətən, bir ailə süfrəsinə oxşayırdı. Hamı ev tuflilərini geyib gələr, sərbəst şəkildə kənardangəlmə pansionerlərin paltarı, yaxud görünüşü haqqında, ya da keçən axşamın hadisələri haqqında mülahizələr yürütməyə başlayardı. Onlar dostyana, bir-birinə qarşı etimad hissi ilə söhbət edərdilər. Madam Voke bu yeddi pansionerin nazını daim çəkir, pansion haqqının miqdarından asılı olaraq bir münəccim dəqiqliyi ilə hər pansionerə öz qayğı və diqqətini paylayırdı. Təsədüfən bir yerə toplaşan bu yeddi insana qarşı eyni ölçü təbiiq edilərdi. Cİçüncü mərtəbədə yaşayan iki kirayənişin ayda iki frank verərdi. Belə ucuzluq yalnız Sen-Marso qəsəbəsində, Salpetrierlə Burb* arasında mümkün ola bilərdi. Madam Kutürün yeməyi üçün alınan pul müstəsna hal təşkil edirdi. Bu, onu göstərirdi ki, burada yaşayan pansionerlər az-çox aydın görünən fəlakətlərin yükünü öz üzərlərində daşıyırdılar. Buna görə də bütün evin qəmli mənzərəsi eyni dərəcəyə alçalmış olan pansionerlərin paltannda belə təkrar olunurdu. Kişilərin sürtuklannın rəngini təyin etmək çətin idi, ayaqqabıları isə elə şəkildə idi ki, bu cür ayaqqabıları varlı məhəllələrdə, adətən, darvazadan bayıra tullayırlar. Tuman-köynəkləri də tamam əldən düşmüşdü. Bir sözlə, bu, paltar deyil, paltarın görünüşü idi. Qadınlara əynində isə dəbdən

düşmüş, dəfələrlə boyanmış və yenidən rəngi getmiş paltarlar, köhnə, dəfələrlə yamanmış krujevalar vardı. Əlcəklərinin lakı çoxdan silinib getmişdi, yaxalıqları həmişə sapsarı idi, çiyinlərinə saldıqları baş örtükləri isə cırıq və yırtıq idi. Lakin onların paltarı bu cür olsa da, demək olar, hamısının bədəni möhkəm görünürdü. Vücutları həyat boranlarına davam gətirə bildiklərini göstərirdi, sifətləri soyuq, sərt təsir bağışlayır, sürtülmüş pula bənzəyirdi. Büzülmüş ağızları yırtıcı dişlərlə silahlanmışdı. Kirayənişinlərin görünüşündə tamamlanmış, yaxud hələ də davam edən faciələr hiss olunurdu. Bu faciələr rampanın işığında, üzünə şəkillər çəkilmiş kətanlardakı faciələrə bənzəmirdi. Bu, həyatla dolu, yaxud buz kimi donuq, dilsiz, lakin qəlbi dərinədən həyəcanlandıran faciələr, nəhayəti olmayan faciələr idi.

Qoca Mişono zəifləmiş gözlərinin üstünə yaşıl taftadan tikilmiş, mis məftillə bağlanmış kirli bir günlük taxırdı. Mərhəmətli mələklər belə buna baxsaydılar, dəhşətə gələrdilər. Seyrək saçaqlı şalı, sanki, skeletə sarınmışdı: şalın altında gizlənmiş vücutun sümükləri kələ-kötür şəkildə görünürdü. Təsəvvür etmək olardı ki, bu vücut bir zamanlar gözəl və boylu-buxunlu olmuşdur.

Görəsən, bu məxluqun qadın cizgilərini hansı bir turşu zəhərləmişdir: günahmı, fəlakətmi, yoxsa xəsislikmi? Bəlkə, bu qadın məhəbbət nəşələrindən sui-istifadə etmiş, bəlkə, köhnə paltar alıb-satmaqla məşğul olmuş, bəlkə də, sadəcə, bir kurtizanka olmuşdur? Bəlkə də, nəşələri sel kimi özünə cəlb edən küskün gəncliyin zəfərlərini o, yolçuları belə özündən qaçmağa məcbur edən qocalığı ilə bağışlatmağa çalışırdı? İndi onun boş və mənasız baxışlarından soyuqluq yağır, görkəmsiz simasında hədə-qorxu hiss olunurdu. Onun incə səsi qış ərəfəsində kol-kos arasında gizlənmiş cırcıramanın cırıltısına bənzəyirdi. Dediynə görə, o, sidik kisəsinin katarı xəstəliyinə düçar olmuş bir qocaya qulluq edirmiş, uşaqları isə onun pulu olmadığını güman edib, qocanı atıb getmişdilər. Qocadan ona ömrünün axırına qədər min franklıq bir renta qalmışdı, lakin qocanın varisləri Mişonoya hər cür iftiralər ataraq, bu vəsiyyətnaməni ləğv etməyə çalışırdılar. Onun üzünün dərisi ehtiras fırtınalarından büzüşsə də, bir zamanlar ağ və incə olan dərinin əlamətləri hiss olunurdu. Buna əsasən onun vücutunda bəzi gözəllik izlərini sezmək mümkündür.

Cənab Puare, bir növ, avtomata bənzəyirdi. Budur, o, boz bir kölgə kimi Botanika bağının xiyabanında dolaşır: başında köhnə əzik papaq, zəif əlində fil sümüyündən olan başı saralmış əsa vardır, sürtükünün rəngi solmuş, ətəkləri yellənir, nə, elə bil, iki ağacın üzərinə geydirilmiş qısa şalvarını, nə də ki sərxoş ayaqları kimi silkələnən nazik ayaqlarıdakı mavi corablann üstünü örtə bilirdi; yuxarıdan isə bu acı mənzərəni çirkli ağ bir jilet seyr edir, hinduşka boynu kimi uzun və nazik boynundakı bükülmüş boyunbağısından ayrılan köhnəlmiş ucuz muslin yaxalığı görünür. Ona təsadüf edən adamlarda istər-istəməz belə bir sual doğardı: bəlkə də, bu kölgə İtaliya bulvarında qanad çalan Yafəs nəslinin cəsür oğullandıdır? Bəs hansı bir məşğələ onu bu hala salmışdır? Hansı bir ehtirasdan onun şişkin üzünü o dərəcədə qaralmışdır ki, karikaturada belə bunlar qeyri-təbii görünə bilərdi? Keçmişdə o, nəçi olmuşdur? Kim bilir, o, bəlkə, ədliyyə nazirliyində, bütün cəlladların öz xərclərinə imza atdıqları, ata qatillərinə qara pərdə hazırlamaq üçün hesab verdikləri gilyotin* altındakı səbətlərə taxta tozu, gilyotin bıçağına kəndir hazırlamaq üçün hesabat təqdim edilən şöbədə xidmət etmişdir? Bəlkə də, sallaqxana qapılarında vergiyügan, yaxud xalq səhiyyəsi nəzarətçisinin müavini olmuşdur. Bir sözlə, bu adamın bizim böyük ictimai dəyirmanımızın yük eşşəyi, öz Bertranım* belə tanımayan Paris Rotonlanndan* biri, ətrafında fəlakətlər və insan çirkəbi fırlanan bir çarx olduğu görünürdü. Sözü qısa, belə adamlar haqqında: “Çarə yoxdur, belələri də lazımdır!” deyirik. Bəzəkli, dəbdəbəli Paris bu mənəvi, yaxud cismani iztirablardan üzünü saralmış insanları tanıdır. Lakin Paris, həqiqətən, okeana oxşayır. Bu okeana lot atın, lakin onun dərinliyini müəyyənləşdirə bilmərsiniz. Onu nəzərdən keçirmək və təsvir etmək istəmirsinizmi? Necə istəsəniz nəzərdən keçirin, təsvir edin, səy edin: tədqiqatçı nə qədər çox olur-olsun, yenə də bu okeanda hər zaman əl dəyməmiş bir sahəyə, məchul bir mağaraya, incilərə, çiçəklərə, divlərə, ədəbiyyat üzgüçülərinin nəzərdən qaçıracağı aqlaşmayan heybətli səhnələrə rast gələcəksiniz. Bu heybətli səhnələrdən biri “Vokenin evi”dir.

Burada kirayənişin və kənardangəlmə pansionerlərə nisbətən kəskin təzad təşkil edən iki şəxs var. Onlardan biri Viktorina Tayferdir. Doğrudur, bu gənc qızın da üzündə qansız qızların

solğunluğuna bənzəyən xəstə bir sarılıq vardır. Doğrudur, onun üzündəki adi məyusluq, hərəkətlərindəki sıxıntı, zavallı görünüşü, sısqalığı bütün bu lövhədə bir zəmin təşkil edən ümumi iztirab əhvaliruhiyyəsinə uyğun gəlirdi, lakin bununla belə, onun üzü qocalıq təsiri bağışlamazdı, hərəkətlərində, səsinə isə bir gümrahlıq hiss olunurdu. Bu gənc, ən ağır anda da yenicə qeyri- münasib bir zəminəyə köçürülmüş saralmış kola oxşayırdı. Onun üzünün sarı rəngində, sarışın saçlarında, həddən artıq incə belində müasir şairlərin orta əsr heykəllərində duya bildikləri bir şuxluq görünürdü. Qaraya çalan boz gözlərində həlimlik və xristian miskinliyi ifadə olunurdu. Sadə, ucuz parçadan tikilmiş paltarı altında qız vücudunun cizgiləri qabarırdı. Başqaları ilə müqayisə edilərsə, ona, hər halda, qəşəng demək olardı, qisməti isə başqa olsaydı, füsunkar qız təsiri də bağışlaya bilərdi: qadının gözəlliyi bəzəkdə olduğu kimi, şəriyyəti də onun ruhi qidasındadır. Əgər bal ziyafətinin şənliyi al bir şəfəq kimi bu solğun bənizə kölgə salmış olsaydı, əgər zərif bir məişətin fərhi bu xəfifcə batıq yanaqları doldurmuş və qızartmış olsaydı, məhəbbət bu qəmli gözlərə həyat nuru saçmış olsaydı, Viktorina hər hansı bir gözəl qızla yarışa bilərdi. O, qadına yeni həyat verən bir şeydən - pal-paltardan və eşq məktublarından məhrum edilmişdi. Onun macərəsi böyük bir kitabın süjetini belə təşkil edə bilərdi.

Viktorinanın atası müxtəlif bəhanələrlə öz qızını tanımaq istəmir, onunla birlikdə yaşamaqdan çəkinir, dolanmaq üçün ona ildə altı yüz frankdan artıq vermək istəməirdi, bütün əmlakını tamamilə oğluna vermək məqsədi ilə qiymətli kağızlara çevirmişdi. Viktorinanın anası qızı uzaq qohumu olan dul Kutürün yanına gətirmişdi. Ana dərdin şiddətindən öldükdən sonra madam Kutür yetim qızı öz sevimli övladı kimi böyütməyə başladı. Təəssüf olsun ki, Respublika dövrü kriqs-komissarının dul arvadının pensiya ilə dulluq vəsaitindən başqa heç bir şeyi yox idi. Yoxsul, təcrübəsiz, heç bir təminatı olmayan qızçığaz isə madam Kutürün qayğısı olmasaydı, tamamilə yalqız, kimsəsiz qalardı. Bu mərhəmətli qadın hər bazar günü Viktorinanı kilsəyə ibadətə, iki həftədən bir isə etirafa aparardı ki, qız hər bir təsadüfə rəğmən, yenə də namuslu və həyalı bir qız kimi qala bilsin. Madam Kutür, doğrudan da, haqlı idi. Atasını sevən və anasının əfvini ona yetirməyə çalışaraq hər il yanına gedən, lakin

hər dəfə ata evində amansız qapalı bir qapıya rast gələn bu rədd edilmiş qızın qarşısında dini hisslər, hər halda, gələcəyə doğru bir yol açır. Ata ilə qızın arasında yeganə vasitə olan qardaşına gəlincə, o, dörd il ərzində bir dəfə belə bacısının yanına gəlməmiş, ona heç bir yardım göstərməmişdi. Viktorina atasının gözü açılsın, qardaşının qəlbi isə mütəəssir olsun deyə Allaha yalvarır, heç birini məzəmmət etmədən, hər ikisi üçün dua edirdi. Ata ilə oğulun vəhşi rəftarını söyləmək üçün madam Kutürlə madam Voke söyüşlər lüğətində münasib ibarələr belə tapa bilmirdilər. Onlar bu namussuz milyoneri söydükləri halda, Viktorinanın iniltisində yenə də məhəbbət səsi duyulan yaralı bir göyərçinin ötməsinə bənzəyən məsumanə sözlər eşidilirdi.

Ejen Rastinyakın üzü tipik bir cənublu üzü idi; özü ağ, saçları qara, gözləri göy, hərəkətlərindən, münasibətlərindən, qıvrıqlığından aristokrat nəslindən olduğu sezilirdi. Bu cür ailələrdə uşağın tərbiyəsi ilk yaşlarından yalnız qədim nəzakət qaydalarına uyğun olar. Ejen öz paltarını qorumalı və adi günlərdə keçənlik paltanı geyməyə məcbur olsa da, yenə də bəzən gənc bir fransız yaraşan libas geyrək evdən çıxmaq iqtidarında idi. Bununla belə, hər gün onun əynində köhnə bir sürtük, sarsaq bir jilet, birtəhər bağlanmış və əzilmiş ucuz qara qalstuk, eyni şəkildə pantolon və altına təzədən yamaq vurulmuş çəkmə görmək olardı.

Təsvir etdiyimiz bu iki şəxsiyyətlə başqa kirayənişinlər arasında bağlayıcı bir halqa təşkil edən qırx yaşlı, boyanmış bakenbardlı cənab Votren idi. Votren kimi adamlar haqqında el arasında belə deyirlər: “Amma nə qoçaq adamdır!” Onun çiyinləri enli, sinəsi geniş, əzələləri möhkəm, əlləri iri idi. Barmaqlarının üzərində od rənginə çalan sıx san tüklər görünürdü. Üzündə vaxtından tez əmələ gəlmiş qırıqlardan daşurəkli olduğu hiss olunurdu, bu isə onun xoş və nəzakətli rəftarına zidd görünürdü. Xoş təsirdən məhrum olmayan qadın səsi onun kobud şənliyinə tamamilən uyğun gəlirdi. Votren hər kəsə qulluq göstərər və gülməkdən xoşlanardı. Təsədüfən bir qıfıl yaxşı açılmadığı zaman o, “bizə tanış işdir”, - deyə qıfılı sökər, itiləyər, yağlayar və yenidən düzəldərdi. Onun hər şeydən xəbəri vardı, hər şey ona tanış görünürdü. Fransa, dəniz, gəmilər, yad ölkələr, alver işləri, insanlar, hadisələr, qanunlar, mehmanxanalar, həbsxanalar - hər şey ona tanış görünürdü.

Birisi öz taleyindən şikayət edən kimi o, dərhal öz köməyini təklif edərdi. Dəfələrlə madam Vokeyə və bir neçə kirayəsinə borc pul belə vermişdi. Lakin o, xeyirxah adama oxşasa da, qətiyyətlə dolu qəribə, dərin baxışları ilə hamıda elə bir dəhşət oyadırdı ki, ondan borc pul alanlar borcu qaytarmamaqdansa, ölməyi üstün tuturdular. Onun ancaq tüpürçəyini tullamaq adəti belə sarsılmaz bir soyuqqanlığa malik olduğunu göstərirdi. Onun nəzərləri, elə bil, ciddi bir hakim kimi hər bir məsələnin, hər bir hissini, hər bir vicdanın dərinliyinə qədər enmək iqtidarında idi. O, adətən, gününü belə keçirərdi: səhər yeməyindən sonra evdən çıxar, nahar vaxtı geri dönər, sonra yenə gedərək bütün axşamı görünməz, ancaq gecəyarısı qayıdardı. Madam Vokenin etibarı sayəsində ehtiyat açarı həmişə yanında idi. Bu iltifat ancaq Votrenə göstərilirdi. Onun dul arvadla yaxşı münasibəti vardı: həmişə Vokeyə “cici” deyər, belindən tutub qucaqlardı. Voke bu yaltaqlanmağın mənasını başa düşməzdi. Madam Voke açıq ürəklə elə zənn edirdi ki, onu qucaqlamaq sadə şeydir, halbuki onun kimi ağır bir kötüyü qucaqlamaq üçün Votrenin əlləri kifayət qədər uzun görünürdü. Onun daha bir xüsusiyyəti vardı: o, səxavət göstərərək, ayda on beş frank “qloriya”¹ üçün verər və şirniyyatla içərdi. Paris həyatının qasırgasına düşən bu gənclər kimi o qədər də diqqətsiz olmayan adamlara və eləcə də özlərinə aid olmayan hər şeyə qarşı tamamilən laqeyd görünən bu qocalara Votrenin göstərdiyi bu ikimənalı təsir, çox ehtimal ki, onları kifayətləndirməzdi. Votren, ətrafındakı bütün adamların işlərini bilir, yaxud duyurdu; halbuki heç kəs onun nə ilə məşğul olduğunu və nə fikirləşdiyini dərk edə bilməzdi. Zahiri xeyirxahlığı, daimi iltifatı və şən təbiəti özü ilə başqaları arasında sədd çəkdiyi halda, Votren bəzən xasiyyətinin qorxunc cəhətini bürüzə verərdi. Yuvenal* kimi hazırcavablıqla coşar, qanunlara məmnuniyyətlə istehza edər, kübar cəmiyyəti qırmanclayar, onun daxili ziddiyyətlərini ifşa edərdi. Bu işə onun qəlbində ictimai intizama qarşı kinli bir küskünlüyün çırpındığını və həyatının dərinliklərində böyük bir sirr dəfn edilmiş olduğunu göstərirdi.

Madmazel Tayfer oğrun baxışlarını və gizli həsrətlərini bu qırx yaşlı kişi ilə gənc tələbə arasında bölürdü. Bəlkə də, heç düşünmədən onu cəzb edən birinin qüvvəti, digərinin isə gözəlliyi idi.

¹ *Qloriya* - konyak, yaxud rom qarışdırılmış qəhvə

Bununla belə, heç birinin qızla maraqlanmadığı görünürdü. Lakin sadəcə bir təsadüf bu gün olmasa da, sabah Viktorinanın vəziyyətini tamamilə dəyişə bilər, bu gün yoxsul olan bir qız sabah varlı gəlin ola bilərdi. Ancaq bütün bu şəxsiyyətlərin arasında bir nəfər belə zəhmət çəkib hər birinin müsibətində nə qədər həqiqət və nə qədər uydurma olduğunu yoxlamaq istəmirdi. Hamı bir-birinə qarşı öz şəxsi vəziyyətindən doğan qarşılıqlı bir qeydsizlik və şübhə ilə yanaşırdı. Hər kəs çəkdiyi iztirabları yüngülləşdirməkdə aciz olduğunu düşünür və bu iztirablarını bir-birinə söylədikdən sonra artıq mərhəmət bədəsinə son damlasına qədər boşaltmış olurdu. Qocalmış ər-arvad kimi onların bir-birinə söyləyəcək sözləri qalmamışdı. Bu surətlə onların münasibətləri yalnız xarici əlaqədən, heç bir şeylə yağlanmamış çarxların hərəkətindən ibarət idi. Hər biri küçədə sədəqə istəyən kor dilənçinin yanından başını belə çevirmədən keçər, həyəcan keçirmədən başqasının başına gələn müsibətlərə qulaq asar, səfalət məsələsinin həllini ancaq ölümdə görərdi. Ən dəhşətli can çəkişməsinə bəslədikləri bu qeydsizliyə səbəb də həmin səfalət idi. Ürəkləri xarabazara dönmüş bu insanların arasında ən xoşbəxt bir insan vardısı, o da ancaq bu xüsusi səfalət evində hökm sürən madam Voke idi. Şaxtada da, quraqlıqda da, yağış yağanda da, hər zaman dilsiz və lal olan, səhra kimi bomboş bir çölə çevrilən bu balaca bağça ancaq madam Vokenin nəzərində gözəl çəmənəzərə bənzəyirdi. Dükən taxtapuşu kimi ucuz rəng iyi verən bu sarı və kədərli ev ancaq onun nəzərində gözəl və cazibədar görünürdü. O, bu zindan bucaqlarının sahibi idi. O, əbədi katorqaya məhkum edilmiş bu məhbuslara yemək verir, onları ehtiramlı bir itaət altında idarə edirdi. Bu zavallılar Parisin hansı bir bucağında bu qiymətə təzəcə, qann doyuzduracaq yemək, yaxud sığınacaq tapa bilərdilər? Bu yeri zərif, yaxud rahat şəkllə salmaq mümkün olmasa da, hər halda, cansağlığını pozmayan təmiz hala salmaq mümkün idi. Əgər madam Voke dəhşətli haqsızlığa yol vermiş olsaydı belə, bu fələkzadələrin dözməkdən başqa çarələri yox idi.

Bu cür insan birləşmələrində insan cəmiyyətinin tərkib hissələri öz ifadəsini tapmalıdır və burada kiçik bir həcmdə tapmışdı da. Adətən, məktəblərdə və dərnəklərdə olduğu kimi, burada da on səkkiz pansioner arasında zəlil, səfil bir nəfər tapılmışdı ki, bütün

istehzalar, kinayələr onun üzərinə yağdırılırdı. Ejen Rastinyakın bu evdə yaşadığı ikinci ilin başlanğıcında, iki il daha aralarında yaşamağa məcbur olduğu bu insanların içərisində onun nəzərdiqqətini ən çox cəlb edən də həmin şəxs idi. Hamının istehza etdiyi bu şəxs keçmiş vermişel fabrikinin sahibi Qorio ata idi, halbuki rəssam, ya ədib onu görmüş olsaydı, çəkdiyi lövhənin mərkəzində onun simasını yerləşdirərdi. Bu ən qoca kirayənişinə qarşı bəslənilən kinlə qarışıq nifrəti, mərhəmət hissi ilə qarışıq təqibi, özgənin fəlakətinə bəslənilən bu hörmətsizliyi doğuran səbəb nə ola bilərdi? Bəlkə də, səbəb onun özü idi, bəlkə, onun təbiətində qəribəlik və gülüməli adətlər vardı? İnsanlar gülünc vərdişləri eyibdən daha çətin bağışlayırlar. Bütün bu məsələlər bir çox ictimai haqsızlıqlarla əlaqədardır. Bəlkə də, insan təbiətində belə bir xüsusiyyət vardır ki, o gərəklə həqiqətdən zəlil, aciz, yaxud zəif olduğundan, hər şeyə dözənlərin səbrini həmişə imtahanndan keçirsin. Məgər biz başqasının, yaxud bir şeyin üzərində öz qüvvətimizi göstərməyi sevmirikmi? Küşə uşağı kimi əlsiz-ayaqsız bir məxluk belə, şaxta gücləndiyi zaman bütün evlərin qapı zənglərini çalar, yaxud hələ tərtəmiz olan bir heykəlin üzərinə dırmaşaraq, onun üstündə öz adını cızmağı sevrər.

Qorio atanın indi yaşı yetmişə yaxın idi. O, 1813-cü ildə ticarət işlərindən əl çəkəndən sonra madam Vokenin evində yerləşmişdi. Əvvəlcə madam Kutürün indi yaşadığı mənzili kirayəyə götürmüşdü və bütün pansion üçün min iki yüz frank pul verirdi. Elə zənn etməklə olardı ki, Qorio üçün yüz frank artıq, ya əskik verməyin heç bir əhəmiyyəti yox idi. Madam Voke, guya, bu yaramaz ev əşyasına, sarı kolənkör pərdələrdən, laklı, triplə döşənmiş kreslolardan, yapışqanlı boya ilə rəngləməkdən və şəhər civarındakı meyxanalarda belə bəyənilməyən divar kağızlarından ibarət olan bir təmirə, guya, sərf etdiyi pulu ödəmək üçün Qoriodan qabaqcadan bir qədər məbləğ alıb bu mənzilin üç otağını təzələmişdi. Bəlkə də, hələ o zaman ehtiramla cənab Qorio adlanın Qorio ata bu qədər yüngül bir səxavət göstərərək tələyə düşdüyü üçün madam Vokedə onun haqqında belə bir rəy yaranmışdı ki, guya, o, əməli işlərdən qətiyyənlə başı çıxmayan axmaq bir adamdır. Qorio ticarəti atmış olsa da, heç şeydə özünə korluq verməyən varlı tacir kimi özü ilə bərabər çoxlu paltar və gözəl şeylər gətirmişdi. Madam Voke *yarımholland* kəta

nından tikilmiş on səkkiz dəst köynəyi məftuniyyətlə seyr edirdi. Köynəklərin bu keyfiyyətli maldan tikilməsi daha bir şeylə diqqəti cəlb edərdi: sabiq vermişel fabrikantı bu köynəklərin yumşaq yaxalığına nazik zəncirlə birləşdirilmiş bir cüt sancaq taxar, hər sancağın başında isə iri brilyant görünərdi. O, adətən, bənövşəyi frak geyər, hər gün pikədən tikilmiş ağ jiletini dəyişər, bu jiletin altında isə breloklarla bəzənilmiş ağır, qızıl zənciri tərpedən yoğun, armuda oxşayan qarnı yırğalanardı. Yənə qızıldan düzəldilmiş tütün qabının üstünə bir medalyon qondarılmışdı. Medalyonun içində hansı bir qadınınsa saçları saxlanırdı. Bu da Qorionun aşiqanə macərələrdə günahkar olduğunu göstərirdi. Bir dəfə ev sahibəsi ona “qoca arvadbaz” dediyi zaman Qorionun dodaqlarında öz ehtirasından məmnun qalan bir şəhərlinin şən təbəssümü görünmüşdü. Onun “şkafları” (Qorio bu sözü loru dildə söyləyirdi) başdan-başa gümüş qablarla dolu idi. Dul arvad Qorioya lütfkarlıq göstərib bu qabları açıb şkaflara düzdükcə mat-mat baxır, gözləri alışıb-yanırdı. Burada hər şey: çığırtma və şorba tökmək üçün qızıllanmış gümüş qaşıqlar, ədviyyat qabları, qab-qacaq, sous qabları, buludlar, qəlyanaltı servizləri, bir sözlə, Qorionun ayrılmaq istəmədiyi az-çox qəşəng, bahalı şeylər vardı. Bu hədiyyələr ona ailə həyatının təntənəli hadisələrini xatırladırdı. Qorio bir boşqab və qapağı bir-biri ilə öpüşən iki qumru quşu şəklində düzəldilmiş xörək kasasını çıxararkən, madam Vokeyə: “Görürsünüzmü, - deyərdi, - bu, toyumuzun ildönümü münasibətilə arvadımın bağışladığı ilk hədiyyədir. Zavallı arvadım! O, qızılığında qənaət edib yığıdığı pulları bu qaba vermişdi. Odu ki hörmətli xanım, mən öz dırnağımla yer qazmağa razı olaram, ancaq bundan heç bir zaman ayrılmaram. Allaha şükür olsun ki, ömrümün son günlərində də səhərlər bu kasadan qəhvə içəcəyəm. Şikayət etmək üçün heç bir əsasım yoxdur: bir parça çörəyim var, həm də uzun müddət üçün mənə kifayət edər”. Bu şeylərdən başqa, madam Voke öz sağsağan gözləri ilə Qorioda dövlət xəzinəsinin istiqrazlarını belə görmüşdü. Ancaq təxmini hesabla bu istiqrazlar Qorioya ildə səkkiz min, on min gəlir verə bilərdi. Bu gündən etibarən, həqiqətdə qırx səkkiz yaşı olduğu halda, yalnız otuz doqquzunu boynuna alan, qız familiyası de Konflan olan dul madam Voke özü üçün bir plan tərtib etmişdi. Qorionun üst göz qapaqlarının çevrilib şişməsinə

və yaşarmasına, buna görə də gözlərini tez-tez silməyə məcbur olmasına baxmayaraq, madam Voke Qorionun sifətinin xoş və tamamilə abırlı olduğunu etiraf edirdi. Bundan başqa, onun ətli, uzunsov baldırlarında və uzun, iri burnunda dul arvadın, görünür, çox əziz tutduğu gizli məziyyətlər də hiss olunurdu. Qorionun bu gizli məziyyətlərini onun ay kimi girdə üzü də isbat edirdi. Qorio ata madam Vokenin nəzərində bütün varlığını hissə çevirə biləcək möhkəm əzələli bir heyvana bənzəyirdi. Qanad kimi iki tərəfə darlanmış və səhər tezdən evə gələn politexnik məktəbin dəlləyi tərəfindən pudralanmış saçları alçaq alnı üzərində beş çiçək hörüyü kimi sallanaraq, üzünü qəşəng bir çərçivə arasına alırdı. Qorio bir az kobud olsa da, özünü o qədər ciddi tutur, tütün qabından tütünü o qədər səxavətlə götürür və ürəyi istədiyi qədər *makuba* doldura biləcəyinə elə əmin görünürdü ki, madam Voke Qorionun bu mənzilə köçdüyü günün axşamı, yatağına uzanarkən, duzlu donuz piyində bişən kəklik kimi, kəfəndən ayrılmaq və Qorionun arvadı kimi yenidən dirilmək arzuları atəşində qıvrılırdı. Ərə getmək, pansionu atmaq, varlı şəhər əhalisinin bu ən yaxşı nümayəndəsi ilə qol-qola verib gəzmək, öz məhəlləsində şöhrətli bir qadın olmaq, yoxsullara sədəqə toplamaq, bazar günləri Şuaziyə, Suaziyə və Jan-tiliyə* gəzməyə getmək, pansionerlərdən birinin iyul ayında bağışlaya biləcəyi kontramarkanın intizarındansa, kefi istədiyi zaman teatra getmək, lojaya bilet almaq kimi bayağı Paris ailə həyatının Eldoradosu* artıq onun üçün bir xülya oldu. O, su-su¹ topladığı qırx min franka malik olduğunu kimsəyə açıb söyləməzdi. Heç şübhəsiz, sərvət etibarilə o, özünü tamamilə əlverişli bir gəlin hesab edirdi.

Madam Voke öz-özünə:

- Başqa xüsusiyyətlərə gəlincə, mən tamamilə qocaya layiqəm, - dedi və qu tükü döşəyi üstündə dərin iz buraxan gözəlliklərini, sanki, bir daha etiraf edərək, o biri böyrü üstə çevrildi. Yoğun Silviya hər səhər bu izləri döşəyin üzərində görürdü.

Madam Voke bu gündən sonra, tamam üç ayın ərzində daim cənab Qorionun dəlləyinə müraciət edərdi. O, pansionu ziyarət edən ehtiramlı şəxslərə uyğun olaraq, evdə müəyyən bir görkəm yaratmaq bəhanəsi ilə özünə bəraət qazandıraraq, bəzək üçün bəzi xərclərə belə yol vermişdi. O, var gücü ilə pansionerlərin tərkibini

¹ *Su* - Fransada frankın iyirmidəbirinə bərabər qədim pul vahidi 32

dəyişməyə çalışır, artıq öz pansionuna ancaq hər cəhətdən layiq adamlar buraxmaq niyyətində olduğunu hər yerdə dönə-dönə söyləyirdi. Yanına bir başqası gələr-gəlməz, o, dərhal bütün Parisdə ən məşhur və hörmətli tacirlərdən biri olan cənab Qorio ilə lovğalanar və qocanın ona hörmət edib pansionuna düşdüyünü fəxrlə söylərdi. Madam Voke “VOKENİN EVİ” sərlovhəsi ilə xüsusi prospektlər nəşr etdirmişdi. Bu prospektlərdə daha sonra qeyd olunurdu ki, “Vokenin evi” Latın məhəlləsində ən qədim və ən hörmətli bir ailə pansionudur. Pansionun qarşısında Qobelen manufakturası dərəsinə olduqca xoş (dördüncü mərtəbədə!) mənzərə açılır, burada sevimli bir bağça var, bağçanın axınında isə cökə xiyabanı uzanır. Pansionun sakit yerdə olduğundan və yaxşı havasından da bəhs olunurdu. Bu prospektin sayəsində qrafinya de l’Ambermenil madam Vokenin pansionuna gəlmişdi. Qrafinya otuz altı yaşlı qadın idi. O, dava meydanında ölən generalın dul arvadı kimi pensiya hüququna malik olduğundan, pensiya təyin və təsdiq edilməsi haqqında başladığı işin qurtarmağını gözləyirdi. Madam Voke xörəkləri yaxşılaşdırdı, təxminən, altı ay müddətində ümumi otaqların qızdırılmasına xüsusi əhəmiyyət verdi və prospektə vəd etdiyi şeylərə vicdanla əməl elədi. *Hətta xərcin üstünə öz pullarından belə qoydu.* Bunun nəticəsində madam Vokeyə “*əziz dostum*” deyərək xitab edən qrafinya, Mare* məhəlləsində yaşayan iki dostunu - baronessa de Vomerlandla polkovnik qraf Pikuzonun dul arvadını belə, bu pansiona köçürməyi vəd etmişdi. Qrafinyanın bu dostları “Vokenin evi”nə nisbətən bahalı bir pansionda yaşayırdılar; bununla belə, hərbi dəftərxana onların işlərini qurtardıqdan sonra bu xanımların vəziyyəti çox yaxşılaşacaqdı. O deyirdi: “Ancaq dəxtərxanalar onların işini hey süründürür”. Nahardan sonra hər iki dul qadın madam Vokenin otağına çəkilərək, laqırtı vurur, qarağat şirəsindən içərək, yalnız ev sahibəsi üçün saxlanılan çərəzdən yeyərdi. Qrafinya de l’Ambermenil ev sahibəsinin Qorio haqqında mülahizələrini tamamilə bəyənər, bunun çox gözəl fikir olduğunu söyləyirdi: lakin o, elə birinci gündən bu əhvalatı başa düşmüşdü. Qrafinyanın rəyinə görə, Qorio birinci növ kişilərdən sayılmalıdır.

Madam Voke ona deyirdi:

- Ah, mənim əzizim! Bu kişi palıd kimi möhkəmdir, özünü çox yaxşı saxlamışdır, qadına hələ çox zövq vermək iqtidarındadır.

Qrafinya alicənablıq hissi ilə madam Vokeyə dul arvadın tələblərinə o qədər də uyğun olmayan geyim və bəzəyi haqqında bəzi göstərişlər belə verdi. “Siz döyüşə hazır vəziyyətdə olmalısınız”, - dedi. Bir çox haqq-hesabdan sonra dul arvadların ikisi də Pale-Royal* gedərək, Taxta qalereyada lələkli şlyapa və cutqu aldı. Qrafinya öz rəfiqəsini həvəsləndirərək, “Balaca Janeta” mağazasına apardı. Burada onlar şərf və paltar seçib götürdülər. Bu döyüş ləvazimatı işə salındıqdan və dulciğaz başdan-başa silahlandıqdan sonra madam Voke tamamilə “Bef a lya mod”* restoranının lövhəsinə bənzədi. Buna baxmayaraq, o, yenə də yaxşılığa doğru keyli dəyişmiş olduğunu zənn edərək qrafinyaya minnətdar olduğunu duyub, əliaçıq olmasa da, yadigar olsun deyə ona iyirmi franklıq bir şlyapa bağışladı. Sözün doğrusu, o, qrafinyadan ancaq bir xidmətkarlıq tələb etmək niyyətində idi: qrafinya Qorionu danışdırmalı və Vokeni yaxşı bir şəkildə ona nümayiş etdirməli idi. Qrafinya de TAmbermenil bu işdən dostcasına yapışaraq, qoca vermişel fabrikantının başına fir-fır fırlanırdı. Nəhayət, onunla söhbət etməyə müvəffəq oldu. Bu işdə onun yeganə arzusu vermişel fabrikantını yalnız özü üçün ələ keçirmək idi. Fəqət bütün sui-qəsdlərinin Qorio atanın utancaqlığına, bəlkə də, müqavimətinə rast gəldiyini gördüyü zaman, qrafinya qocanın yontalanmamış olduğuna hiddətlənərək otaqdan çıxdı.

O, öz rəfiqəsinə dedi:

- Bu adamdan heç şey qopara bilməyəcəksiniz, mənim mələyim. Onun heç şeyə inamı yoxdur, lap gülüncdür, axmaq adamdır, lap heyvan kimidir, xəsisdir, əziyyətdən başqa ondan heç bir şey gözləmək olmaz.

Qrafinya de TAmbermenillə cənab Qorio arasında baş verən bu hadisədən sonra qrafinya artıq onunla bir evdə belə yaşamaq istəmədi. Ertəsi gün qrafinya pansionda qaldığı altı ayın haqqını belə verməyi unudaraq, beş frankdan artıq qiymətə getməyəcək zirzibilini qoyub, evi tərk etdi. Madam Voke onu axtarıb tapmaq üçün çox əlləşdisə də, Parisdə qrafinya de l’Ambermenil haqqında heç bir məlumat ala bilmədi. O, tez-tez bu kədərlə hadisədən danışar, pişikdən belə inamsız olmasına baxmayaraq, insanlara həddən artıq etimad göstərdiyinə görə göz yaşını tökərdi. Madam Voke bu cəhətdən öz yaxın adamlarına inanmayan, lakin ilk təsadüf etdiyi

adama aldanan bir çox insanlara bənzəyirdi. Bu, son dərəcə qəribə bir əxlaqi xüsusiyyətdir, lakin hər halda, elə bir həqiqətdir ki, onun köklərini insan qəlbində axtarıb tapmaq o qədər də çətin deyildir. Bəlkə də, bəzi insanlar birlikdə yaşadıkları şəxslərin hüsn-rəğbətini heç bir şeylə qazanmaq iqtidarında olmadıqlarından, onların qarşısında qəlblərindəki boşluğu göstərdikdən sonra ətrafında dolaşan şəxslərin haqlı olaraq gizlicə ciddi bir hökm verdiklərini hiss etməyə başlayırlar. Lakin bu cür insanlar, eyni zamanda, öz haqlarında tərifi eşitməyə dərin ehtiyac duyurlar. Bu tərifi isə kimsə söyləmir, yaxud onlar həqiqətdə mövcud olmayan fəzilətlərini göstərmək üçün ehtiraslı arzularla çırpınır, can atırlar və bununla yad adamların gözündən düşmək təhlükəsinə baxmayaraq, onların məhəbbətini, yaxud hörmətini qazanmağa çalışırlar. Nəhayət, öz təbiətləri etibarilə xudpəsənd şəxsiyyətlər də var: onlar nə öz yaxın adamlarına, nə öz dostlarına heç bir yaxşılıq etməzlər, çünki bu yaxşılıq yalnız onların borcudur: əgər onlar tanımadıqları adamlara yaxşılıq edərlərsə, bununla yalnız öz qiymətlərini yüksəltmiş olurlar; buna görə də yaxın adamlar dairəsi daha yaxın olduqca, onları az sevirlər. Öz adamlarından nə qədər uzaq olarlarsa, o qədər də onlara artıq xidmət göstərməyə çalışırlar. Mahiyyətə xırdaçı, yalançı və mənfur olan bu insan təbiətləri, heç şübhəsiz, madam Vokenin simasında birləşmişdi.

Votren deyirdi ki:

- Əgər mən o zaman burada olsaydım, sizin başınıza bu fəlakət gəlməzdi. Mən onun fırlıdağının üstünü açardım. Bu cür oyunları mən çox yaxşı bilirəm.

Madam Voke bütün məhdud təbiətli insanlar kimi, adətən, hadisələrin dairəsindən xaricə çıxmır və bunların səbəblərini araşdırmaq üçün özünə əziyyət vermirdi. O, məmnuniyyətlə öz səhvlərini başqalannın boynuna atardı. O, bu ziyana düşdüyü zaman, bu macəranın əsas günahını namuslu vermişel fabrikantında gördü. Söylənildiyinə görə, bu hadisədən sonra onun gözləri açılmışdı, Qorionu tanımışdı. Naz-qəmzə satmaq və qəşənglik üçün etdiyi xərclərin bihadə olduğunu anladıqdan sonra madam Voke çox da düşünmədən bu müvəffəqiyyətsizliyin səbəbini kəşf etdi. Madam Voke başa düşdü ki, onun ifadəsi ilə deyilərsə, Qorionun özünə məxsus *pis adətləri* var. Bir sözlə, məhəbbətə bəslədiyi ümidlərinin

puç bir əsas üzərində qurulduğunu və bu cür işlərə vaqif olduğu görünən qrafinyanın bu qədər canlı şəkildə söylədiyi kimi, Qorio- dan qazanc götürməyin mümkün olmadığını dərk etmişdi. Madam Voke, təbii olaraq, ədavətdə dostluqdan daha şiddətli oldu. Onun nifrətindəki qüvvət keçmiş məhəbbətə deyil, aldanmış ümidlərə müvafiq gəlirdi.

İnsan qəlbi könül münasibətlərinin zirvələrinə yüksəltdiyi zaman, adətən, ara-sıra yorğunluğunu alır, lakin kinli hisslərin ağır enişi ilə enərkən gec-gec dincəlir. Bununla belə, Qorio, hər halda, onun kirayənişini idi və buna görə də dul arvad təhqir edilmiş mənliliyinin odunu söndürməyə, məyusluqdan doğan ahlərini azaltmağa və iqumenin təhqirlərinə dözməyə məcbur olan bir rahib kimi öz intiqam ehtiraslarını söndürməyə məcbur olurdu. Kiçik qəlblı insanlar öz pis, yaxud yaxşı ehtiraslarını xırdaçılıqla təmin etməyə çalışırlar. Dul arvad öz düşməninə gizli zərbələr vurmaq üçün bütün qadın hiyləgərliyini səfərbərliyə aldı. O, başlanğıc olaraq ümumi süfrə üçün təyin etdiyi bütün artıq şeyləri kəsməyə qərar verdi. Madam Voke yenə əvvəlki proqramına qayıtmağa qərar verdiyi səhər Silviyaya dedi ki: “Süfrəyə daha nə şoraba xiyar, nə də ançous balığı qoyulmasın. Başdan-başa ziyandır”.

Qorio ata öz ehtiyacları etibarilə təvazökar adam idi və öz sərvətini özü yaradan bütün insanlar kimi, qənaətcillik artıq onun üçün bir vərdiş olmuşdu. Onun ən çox sevdiyi xörək şorba, soyutma mal əti, göy-göyərtili idi. Odur ki bu cür kirayənişini qızısdırmaq, onun zövqünə toxunmaq Voke üçün asan iş olmadı. Heç kəsin dişi bata bilmədiyi bir adamla toqquşmağa məcbur olduğunu anlayan Voke, çarəsiz qalaraq, Qorionu nüfuzdan salmağa başladı. Bununla Qorioya qarşı olan ədavətini başqa pansionerlərə də aşılayır, onlar isə əyləncə xatirinə onun intiqamına kömək edirdilər.

Birinci ilin sonlarında madam Vokenin şübhəsi o dərəcədə artdı ki, özünə belə bir sual verirdi: nə üçün yeddi-səkkiz min livr gəliri, əla gümüş qabları, məşuqə kimi gözəl və qiymətli cavahirləri olan bir tacir, yenə də onun pansionunda yaşayır və kirayəsini sərvətinə qeyri-uyğun bir şəkildə bu qədər az verir? Qorio birinci ilin çox vaxtını bəzən həftədə bir-iki dəfə başqa yerdə nahar edərdi, sonra yavaş-yavaş, pansion xaricində, ayda ancaq iki dəfə nahar etməyə başladı. Hörmətli cənab Qorionun pansion xaricindəki əyləncələri

madam Voke üçün çox mənfəətli idi, fəqət kirayənişin getdikcə pansionda tez-tez nahar etməyə başladığı zaman onun bu intizamı madam Vokenin narazılığına səbəb olmaya bilməzdi. Qorionun pansionda tez-tez nahar etməsi yalnız onun pulsuzluğu ilə deyil, bəlkə, ev sahibəsinin kefini pozmaq məqsədini daşması ilə izah edilirdi. Xırda insanların ən alçaq sifətlərindən biri öz mənəvi yoxsulluqlarını başqalarına aid etməkdir. Bədbəxtlikdən, Qorio ikinci ilin sonlarında madam Vokedən üçüncü mərtəbəyə köçürülməsini və pansion haqqının doqquz yüz franka qədər azaldılmasını xahiş etməklə bütün bu dedi-qodulara haqq qazandırmış oldu. Qorio elə qənaətə başladı ki, hətta qışda sobanı qalamaqdan belə vaz keçdi. Madam Voke pulunun qabaqcadan verilməsini tələb etdi. Cənab Qorio da buna razı oldu, lakin o gündən sonra artıq ona cənab Qorio deyil, “Qorio ata” deməyə başladılar.

Qorionun bu süqutunun səbəbini hər kəs bir cür izah edirdi. Bu, çətin iş idi. Yalançı qrafıyanın söylədiyi kimi, Qorio ata sirr verməyən, qaradınməz bir adam idi... Dilində söz qalmayan bəzi boşboğaz, başboş insanların məntiqinə görə, öz işləri barəsində danışmayan adamlar yaramaz işlərlə məşğul olurlar. Beləliklə, “cah-calaılı tacir” dəyişilib cibgir, arvadbaz qoca bir təlxək oldu. Qorio ata gah birjaya qaçaraq, maliyyə dili ilə desək, qabaqcadan iflasa uğradıqdan sonra, *birjada saçlarını yolan bir adama* çevrilirdi. Bu, o zaman “Vokenin evi”ndə olan Votrenin fərziyyəsi idi. Qorio gah hər axşam bəxtini sınayaraq, on frank udan xırda bir qumarbaz olurdu, gah da onu gizli polis casusu edirdilər. Lakin Votrenin iddiasına görə, Qorio *bu dərəcəyə çatmaq üçün* kifayət qədər hiyləgər deyildi. Bundan başqa, Qorio atanı yüksək faizlə qısa müddətə borc pul verən bir simic və “ara” nömrəyə pul qoyub udan bir lotereya oyunçusu zənn edirdilər. Gah da onun eyib və bacanqsızlığı törətdiyi sirlər mücəssəməsinə çevrilirdi. Bununla belə, onun cinayətləri, yaxud hərəkətləri nə qədər alçaq olsa da, ona bəslənilən nifrət onu pansiondan qovmaq dərəcəsinə çatmırdı. Hər halda, o, pansion pulunu verirdi. Bundan başqa, hər halda, Qorio atanın bir mənfəəti də vardı: ona məsxərə edən, yaxud sataşan adamlar bu yolla nəşələnər, yaxud acıqlanı soyudardılar.

Madam Vokenin rəyi daha çox həqiqətə bənzədiyindən, hamı bununla razılaşmışdı. Onun dediyinə görə, bu “özünü yaxşı hifz

etmiş və alma kimi təzə, hələ qadına çox şeylər verə bilmək iqtidarında olan kişi”, sadəcə, əcaib meyilləri olan bir əxlaqsız idi. Madam Voke aşağıdakılara görə bu iftiranı əsaslandırmağa çalışırdı.

Ev sahibəsinin hesabına yarım il yaşamağa müvəffəq olan müflis qrafinya gedəndən bir neçə ay sonra bir dəfə səhər tezdən, hələ yatağından durmamışdan Voke ipək paltar xışılısı eşitdi. Gənc bir qadın yumşaq qədəmlər və yüngül yerişlə Vokenin otağının yanından keçərək, Qorionun qəsdən açıq qoyulmuş qapısından içəri girdi. Dərhal yoğun Silviya sahibəsinin yanına gələrək, həddən artıq gözəl olduğuna görə namuslu olmadığı sezilən ilahə kimi geyinmiş, toza belə batmamış prünel çəkməli bir qızın ilanbalığı kimi küçədən mətbəxə sürüşdüyünü və cənab Qorionun harada yaşadığını soruşduğunu xəbər verdi. Madam Voke qarabaşı ilə birlikdə qapının arxasından qulaq asmağa başladı. Onlar xeyli uzunsürən görüş əsnasında bəzi məhrəban sözlər söyləndiyini duymuşdular. Qorio ata öz xanımını ötürmək üçün çıxdığı zaman, yoğun Silviya bu iki aşıqın nə etdiklərini izləmək məqsədi ilə, guya, bazara getdiyini göstərmək üçün səbəti qolundan asdı, sonra isə geri dönərək:

- Xanım, - dedi, - yəqin, bu cənab Qorio çox varlı adamdır ki, qadını belə bir mərtəbəyə qaldırır. Bilirsinizmi, Estrapadanın tinində dəbdəbəli bir ekipaj dayanmışdı; o, həmin ekipaja mindi.

Nahar vaxtı madam Voke gözünə düşən günəşin Qorionu narahat etməməsi üçün pəncərənin pərdəsini çəkərkən, həmin qıza işarə ilə:

- Cənab Qorio, - dedi, - sizi qəşəng qızlar sevirlər, günəş sizin üzərinizə nur saçır. Vallah, sizin qiyamət zövqünüz var: o çox gözəldir.

Qorio, kirayənişinlərin ədəbə riayət edən bir qocanın sadə bədgümanlığı zənn etdikləri qürurla:

- O, mənim qızımdır, - dedi.

Qorionu ziyarət edən bu qız bir aydan sonra yenə gəldi. Birinci dəfə səhər geyimində gələn bu qız, indi nahardan sonra gəlmiş və bəzəkli yol paltarını geymişdi. Qonaq otağında laqqırtı vuran kirayənişinlər bu incəbelli, zərif və sarışın gözəli görmək səadətinə nail olmuşdular. O, Qorio ata kimi bir şəxsın qızından daha çox, incə, kübar qadına bənzəyirdi.

Yoğun Silviya qızı tanımayaraq:

- Bunlar iki nəfərmiş, - deyə çığırdı.

Bir neçə gün sonra ucaboylu, gözəl vücudlu, canlı baxışlı başqa bir qız cənab Qorionu xəbər almışdı.

Silviya bu dəfə:

- Bunlar üç nəfərmiş! - deyə səslənmişdi.

Qorionun ikinci qızı atasını səhər ziyarət etdi, bir neçə gün sonra isə axşamüstü karetdə, bal paltarında gəldi.

Bu vüqarlı xanımla birinci dəfə səhər gəlmiş olan sadə geyimli qızın arasında heç bir bənzəyiş görməyən madam Voke yoğun Silviya ilə birlikdə:

- Bunlar dörd nəfərmiş! - dedi.

Qorio hələ də pansion üçün min yüz frank haqq verirdi.

Madam Vokenin nəzərində varlı bir kişinin dörd, ya beş məşuqə saxlaması tamamilə təbii görünürdü, onun öz məşuqələrini doğma qızları kimi təqdim etməsi isə hiyləgərlikdən başqa bir şey deyildi. Madam Voke Qorionun bu qızları “Vokenin evi”ndə qəbul etməsinə qətiyyətlə etiraz eləmirdi. Lakin bu ziyarətlər kirayənişinin Vokenin şəxsiyyətinə qarşı laqeyd olduğunu sübut etdiyindən, dul arvad ikinci ilin başlanğıcında Qorioya “qoca pişik” ləqəbini verdi. Qorio pansion haqqını doqquz yüzə düşürdükdə isə Voke bu xanımlardan birinin pilləkəndən endiyini gördüyü zaman, olduqca həyasız bir tövrlə Qorioya xitab edərək, onun evini nəyə çevirmək istədiyini soruşdu. Qorio ata cavabında bu xanımın onun böyük qızı olduğunu söyləmişdi.

Madam Voke istehza ilə:

- Sizin neçə düjün qızınız var? - deyə soruşmuşdu.

Qorio iflas edən və böyük ehtiyac içinə düşən bir adamın itaət-karlığı ilə cavab verdi:

- Mənim ancaq iki qızım var.

Ciçüncü ilin sonlarında Qorio ata öz xərcini daha çox ixtisara salaraq, dördüncü mərtəbəyə köçdü. O, indi ayda ancaq qırx beş frankxərcləyirdi. Artıq burunotu belə iyləməzdi, dəlləyini buraxmışdı, saçlarına pudra vurmazdı. Qorio ata ilk dəfə pudrasız göründüyü zaman ev sahibəsi mat qaldı: Qorionun çirkli, boz, yaşıla çalan saçları vardı. Onun gizli iztirablardan getdikcə daha məyus görünən üzünü nahar süfrəsi ətrafında toplaşan sifətlər arasında ən məyus və

ümitsiz bir üzə oxşayırdı. Artıq heç bir şübhə qalmamışdı; Qorio ata öz gözlərini dərmanların xaincəsinə təsirindən ancaq həkimin ustalığı sayəsində mühafizə etmiş qoca bir əxlaqsızdır, saçlarının mənfur rəngi isə həddən artıq aşiqanə macərəalara qapılmasının və bu macərələri davam etdirmək üçün içdiyi dərmanların nəticəsidir. Zavallının cismani və mənəvi vəziyyəti, sanki, bu boş sözlərə haqq qazandırır. Qorionun qəşəng alt paltarı köhnədikdən sonra o, dirsəyi¹ on dörd suya alınmış kolenkordan özünə köynək tikdirmişdi. Brilyantlar, qızıl tütün qabı, qızıl zəncir, cavahirlər - hamısı bir-birinin ardınca yox olurdu. O, bənövşəyi frakından, bütün əvvəlki görünüşündən ayrıldı, qışda da, yayda da şabalıd rəngli kobud mahuddan tikilmiş sürtük, keçi dərisindən jilet, qalın buk- sindən boz şalvar geyməyə başladı. Qorio getdikcə sınıxırdı: baldırları zəifləmiş, meşşan rahatlığı və bolluğu içində iriləmiş sifəti qırış-qırış olmuş, çənəsi sivriləmiş, alnında qırışlar əmələ gəlmişdi. Nev-Sent-Jenevyeve küçəsində yaşadığı dördüncü ilin sonlarında Qorionu artıq tanımaq belə mümkün deyildi. Altmış iki yaşlı sevimli vermişel fabrikanı, ucaboyle, çox cavan görünən, gənclik təbəssümü ilə gülən, şənliyi ilə hamını sevindirən dolğun vücutlu burjua artıq yetmiş yaşlı, küt, əldən düşmüş qocaya bənzəyirdi. Onun mavi gözlərində vaxtilə həyat nuru parlayırdı, artıq indi o gözlər də sönmüş, işıqdan düşmüş, rəngini itirmişdi. Artıq bu gözlər yaşarmazdı, dövrəsi qızarmış gözlərə indi, elə bil, qan sağılmışdı. Qorionun bu vəziyyəti bəzilərində ikrah, bəzilərində isə mərhəmət hissi oyadırdı. Alt dodağının sallandığını görən təbib tələbələr Qorio atanın üzünün yaratdığı bucağı ölçdükdən sonra uzun müddət onu hərəkətə gətirmək üçün çalışdırlarsa da, müvəffəq ola bilməyib, kretinizm xəstəliyinə tutulduğunu təyin etdilər.

Bir dəfə axşama yaxın, şamdan sonra madam Voke istehza ilə Qoriodan soruşdu ki: “Nə oldu, sizin qızlarınız artıq sizi ziyarət etmirlər?” O, bu sualı ilə Qorionun atalığına şübhə etdiyini anlatmaq istəyirdi. Qorio ata cida ilə sancılmış kimi diksindi:

- Bəzən gəlirlər, - deyə cavab verdi.

Tələbələr bir səsle:

- Doğrudanmı? - deyə bağırdılar. - Siz hələ bəzən onlarla görüşürsünüz? Afərin, Qorio ata, afərin!

¹ Təxminən, yarım metr

Qoca artıq cavabının doğurduğu istehzalara qulaq asmırdı; o, yenə fikrə dalırdı, fəqət ona səthi bir nəzərlə baxanlar bu dalğınlığı ağılın yoxsulluğundan əmələ gələn bir qocalıq kütlüyü zənn edirdilər. Əgər onlar Qorionu yaxından tanımış olsaydılar, bəlkə də, onun mənəvi və cismani vəziyyəti ilə maraqlanardılar, lakin qoca onlar üçün həlledilməz bir şey idi. Əlbəttə, Qorionun doğrudanmı un ticarəti ilə məşğul olduğunu öyrənmək və sərvəti barədə məlumat toplamaq o qədər də çətin iş deyildi, lakin onunla maraqlana biləcək qoca adamlar yaşadıkları məhəllənin xaricinə çıxmaz, qayaya yapışmış istirdiyə kimi daim pansionda yaşayırdılar. Yerdə qalan kirayənişinlərə gəlincə, onlar Nev-Sent- Jenevjev küçəsindən uzaqlaşan kimi dərhal Paris həyatının cərəyanına düşərək, məsxərəyə qoyduqları bu zavallı qocanı tamam unudurdular. Qayğısız gənclərin və bu məhdud insanların təsəvvüründə Qorionun bu ehtiyacı, bu kütlüyü qətiyyənlə heç bir sərvət, heç bir fəaliyyətlə uzlaşa bilmirdi. Öz qızları kimi təqdim etdiyi qadınlar haqqında hər kəs Vokenin rəyinə şərik olurdu. Qoca qarılırların sərt məntiqinə əsasən axşamçağı boşboğazlıq edərək hər cür fərziyyələr uyduran Voke isə deyirdi:

- Qorio atanın qızları onun yanına gələn xanımlar kimi zahirən varlı olsaydılar, o, mənim evimdə, dördüncü mərtəbədə, ayda qırx beş franka yaşardı, dilənçi kimi dolanardımı?

Vokenin gətirdiyi bu cür dəlilləri heç bir şeylə rədd etmək mümkün deyildi. Beləliklə, 1819-cu il noyabr ayının axırlarında, bu faciə baş verdiyi zaman, pansionda yaşayan hər bir kirayənişində zavallı qoca haqqında tamamilə müəyyən rəy əmələ gəlmişdi. Onun heç bir zaman heç bir arvadı olmamışdır, heç bir qızı da yoxdur. O, kef və nəşədən sui-istifadə etdiyi üçün, təbiət-tarix muzeyi məmuru olan həmişəlik kirayənişinlərdən birinin söylədiyi kimi, *papaqlılar* dəstəsinə mənsub olan antropomorf bir ilbizə çevrilmişdir... Bəs Puare?.. O, Qorioya nisbətə dəliqanlı, centlmen idi. Puare danışar, mülahizələr yürüdə, cavablar verərdi. Doğrudur, adətən, başqalarının söylədiyi sözləri təkrar etdiyinə görə öz danışıqlarında, mülahizələrində, cavablarında heç bir şey ifadə etməzdi, lakin hər halda, söhbətin qızışmağına səbəb olardı. Onda həyat qaynayır, bəzi hisslər görünürdü, halbuki Qorio, yenə muzey məmurunun ifadəsi ilə söyləyəsi olsa, hər zaman donma nöqtəsində dururdu.

Ejen Rastinyak, ən istedadlı və yaxud çıxılmaz bir vəziyyətin nəticəsində qısa müddət üçün müstəsna adamlara məxsus qabiliyyətlə birdən-birə fəaliyyətə başlayan gənclərin, yəqin, tanış olduğu mənəvi vəziyyətə qayıtmışdı. Parisdə yaşadığı birinci il müddətində, hələ fakültədə ibtidai dərəcələri qazanmaq üçün çox da oturub çalışmaq lazım gəlmədiyi bir zaman Ejen boş vaxtından istifadə edər və Parisin zahiri hüsnündən ləzzət alardı. Tələbə hər bir teatrın repertuarı ilə tanış olmaq, Parisin bütün dolanbac yollarını öyrənmək, adətlərlə tanış olmaq, dili mənimsəmək, paytaxt nəşələrinə öyrəşmək, bütün ədəbli və ədəbsiz yerləri gəzib-dolaşmaq, maraqlı mülahizələrə qulaq asmaq və muzey sərvoətlərini nəzərdən keçirmək istərsə, qətiyyən vaxtı çatmaz. O, bu zamanlar hər boş şeyə xüsusi əhəmiyyət verər və böyük həvəslə bunlarla maraqlanardı. Onun nəzərində böyük bir adam vardır ki, o da “Kollec de Frans”ın professorudur. Bu professoru da öz dinləyicilərinin səviyyəsində dura bilmək üçün maaş verirlər. Tələbə qalstukunu yuxarıdan bağlayar və Komik operanın birinci yarusunda əyləşən bir qadının xatirinə gözəl əda ilə oturur. O, həyata yavaş- yavaş daxil olar, köhnə adətlərdən uzaqlaşar, öz həyat görüşlərini genişləndirər, nəhayət, cəmiyyət quruluşundakı insan təbəqələrinin ardıcılığını dərk edər. Günəşin parlaq şüaları altında Yelisey düzlərini dolaşan faytonların içinə baxmağı sevən hər bir tələbə, bir az sonra artıq belə bir fayton sahibi olmaq arzusuna düşər.

Ejen dil və hüquq elmləri bakalavri dərəcəsinə aldıqdan sonra tətildə getməzdən əvvəl, özü dərk etmədən, belə bir məktəbi keçməyə müvəffəq ola bilmişdi. Artıq onun uşaqlıq xəyallarından, əyalət görüşlərindən heç bir əsər qalmamışdı. Anlayışları dəyişmiş, şöhrətpərəstliyi isə xeyli artmışdı. Odur ki öz ata-baba malikanəsində yaşadığı zaman hər şeyə ayıq nəzərlə baxırdı. Atası da, anası da, iki qardaşı, iki bacısı da, təqaüddən başqa heç bir sərvoəti olmayan xalası da kiçik Rastinyak mülkündə yaşamaqda idi. Təxminən, üç min franklıq mədaxili olan bu mülk, üzüm təsərrüfatındakı dəyişkənlikdən asılı olmasına baxmayaraq, hər il Ejen üçün min iki yüz frank əzib çıxarmalı idi. Ejen, ailəsinin daim etiyac içində olduğunu və bu etiyacı alicənablıqla ondan gizlətməyə çalışdıklarını görürdü. O, istər-istəməz, uşaqlıqda gözəl görünən bacıların, xəyalında yaratdığı gözəllik nümunəsini təcəssüm edən Paris

qadınları ilə müqayisə edirdi. O ən ucuz ərzağın xırdaçı adamlara xas olan bir qayğı və qənaətlə gizlədildiyini görürdü. O, öz ailəsi ilə birlikdə üzüm cecəsindən hazırlanmış içki içərdi. Bir sözlə, xatırladılması bihudə olan bir çox hadisələr onun qəlbində həyatda müvəffəqiyyət qazanmaq arzusunun on qat artırmış və cəmiyyətdə qabağa getmək ehtirasını oyatmışdı. Alicənab adamlara məxsus bir tərzdə, o da yalnız öz şəxsi xidmətlərinə güvənmək niyyətində idi. Bununla belə, o, qəlbən, iliklərinə qədər cənublu olaraq qalırdı. Açıq dənizə çıxdıqdan sonra hansı sahilə doğru üzməyi, yelkənlərini hansı səmtə çevirməyi bilməyən bir gənc kimi, onun da qərarları sabit olmayacaqdı. Ejen əvvəlcə bütün varlığı ilə çalışmaq niyyətində idi, lakin bir az sonra lazımi əlaqələr yaratmaq həvəsinə düşdü. Qadınlarn cəmiyyət həyatında nə qədər böyük nüfuza malik olduqlarını duyduqdan sonra o, özünə himayət göstərəcək bir qadın tapmaq üçün dərhal əyan məclislərinə daxil olmaq fikrinə düşdü. Ağillı və həssas bir gənc isə ağıl və xüsusilə coşqunluqdan başqa, zərif vücuda və qadınları düşküncəsinə cəzb edən, bir növ, çılğın gözəlliyə malik olduqdan sonra, belə qadınlara rast gəlməyə bilərdimi? Keçmişdə gülüşə-gülüşə bacıları ilə gəzdiyi düzləri dolaşarkən Rastinyak bu cür xəyallardan uzaqlaşa bilmirdi. Artıq bacıları da onun xeyli dəyişdiyini dedilər. Vaxtilə xalası madam de Marsiyyak sarayda xidmət edərdi. Onun yüksək kübarlar mühitində tanışlan vardı. Xalası öz xatirələrini tez-tez və cazibədar şəkildə ona söylərdi. Gənc şöhrətpərəst, hüquqşünaslıq məktəbindəki müvəffəqiyyətlər qədər əhəmiyyətli olan cəmiyyətdəki qələbələrini üçün bu xatirələrdə bir çıxış nöqtəsi tapdı. Ejen hansı qohumluq münasibətlərini yenidən bərpa etmək mümkün olduğunu xalasıdan soruşdu. Qocalmış xanım nəsil ağacını silkələdikdən sonra bu qərara gəldi ki, varlı qohumlarının xudbin tayfası içərisində onun bacısı oğluna yardım göstərmək üçün az-çox münasib bir şəxs varsa, o da vikontessa de Boseandır. O, bu məqsədlə gənc xanıma köhnə üslubda bir məktub yazaraq Ejenə verdi və dedi ki, vikontessanın hüsn-rəğbətini qazanmağa müvəffəq olarsa, bu xanımın vasitəsilə başqa qohumları da ələ keçirə biləcəkdir. Rastinyak Parisə gəldikdən bir neçə gün sonra xalasının məktubunu madam de Boseana göndərdi. Vikontessa onu bala dəvət etməklə cavab verdi. Bal ertəsi günə təyin edilmişdi.

1819-cu il noyabrın axırlarında ailə pansionundakı işlərin ümumi vəziyyəti bu şəkildə idi. Bir neçə gün sonra madam de Boseanın balında iştirak edən Ejen evə gecə saat ikidə qayıtmışdı. Tələbə itirdiyi vaxtı geri qaytarmaq üçün hələ rəqs edərkən belə səhərə kimi işləməyi qəhrəmançasına özünə vəd etmişdi. Kübar həyatının parıltıları qarşısında qəlbində hiss etdiyi yalançı qüvvənin sehrinə qapılaraq, ömründə birinci dəfə Rastinyak yaşadığı məhəllənin sükunətində öz gecəsini yuxusuz keçirməyə hazır görünürdü. O gün Rastinyak pansionda nahar etmədi. Bu surətlə kirayənişinlər onun yalnız səhərə yaxın gələcəyini fərz edə bilərdilər. O, doğrudan da, adətən, Odeonda*, yaxud Pradoda* verilən ballardan ipək corablarını palçığa bulayıb, bal tuffilərini tapdaq-tapdaq edib, səhərə yaxın qayıdardı. Kristof qapının rəzəsini çəkməzdən əvvəl qapını açdı və küçəyə göz gəzdirdi. Elə bu dəqiqədə Rastinyak göründü. O, içəriyə gurultusuz daxil oldu və xeyli səs-küy salan Kristofla birlikdə yuxarı mərtəbəyə qalxdı. Ejen soyunub gecə başmaqalarını ayağına keçirtirdi, köhnə sürtükünü geydi, sobadakı torfu yandırır, tələsik işləməyə hazırlaşdı. Kristof ağır ayaqqabılarının gurultusu ilə tələbənin çox da gurultulu olmayan hazırlığının səsini batırdı.

Ejen hüquq kitablarına qapılmazdan əvvəl, bir neçə dəqiqə dalğın-dalğın oturdu. O, bir az əvvəl vikontessa de Boseanı görmüşdü. Vikontessa Paris əyan məclislərinin çəriçəsi idi, onun evi Sen-Jermen* məhəlləsinin ən xoş evlərindən biri sayılırdı. O, istər adı və istərsə də sərvəti ilə kübar aləmin yuxarı təbəqələrinə mənsub idi. Xalası de Marsiyyakın sayəsində bu yoxsul tələbə vikontessa tərəfindən yaxşı qəbul edilmişdi, lakin o, bu hüsn-rəğbətə nə demək olduğunu özü belə başa düşmürdü: bu qızıla qarq olmuş salonlarda qəbul edilmək yüksək zadəganlıq haqqını verən bir fərmana bərabərdir. Ejen ən məhdud məclislərdən birində özünü göstərməklə artıq hər yerə getmək haqqını qazanmış olurdu. Bu məclisin parıltılarından gözləri qamaşan Ejen vikontessa ilə ancaq bir neçə kəlmə danışa bilmişdi ki, nəzərini rautda toplaşan Paris ilahələrindən biri cəlb etdi. Bu ilahə gənclərin dərhal məftun olduğu qadınlardan idi. C.Jcaboylu, qəşəng vücutlu qrafinya Anas-tazi de Resto öz gözəlliyi ilə bütün Parisdə şöhrət qazanmışdı, iri qara gözləri, gözəl qolları, hamar baldırları olan, hərəkətindən od

yağan bir qadını təsəvvürünüzə gətirin. Markiz de Ronkerol ona “cins at” deyirdi. Çılğın zərifliyi qətiyyəən onun gözəlliklərini pozmazdı: dolubədənli idi, lakin onu həddən artıq köklükdə məzəmmət etmək olmazdı. *Cins at, cins qadın* kimi təbirlər artıq “səma mələkləri”ni, “Ossian sifətləri”ni*, dendizmin rədd etdiyi bütün köhnə eşq mifolojisini əvəz edirdi. Lakin qrafinya de Resto Ras- tinyakın nəzərində sevilən bir qadın kimi idi. Onun yelpazəsində qeyd olunan kavalərlər siyahısında Rastinyak özünə iki rəqs ala bilməmiş və birinci kadrildə danışmaq imkanı qazanmışdı.

Rastinyak qadınlara xoş gələn bir ehtirasla, açıqcasına soruşdu:

- Madam, sizi harada görmək olar?

- Haradamı... - deyər o cavab verdi, - Bulon meşəsində də olar, Bufonlarda* da olar, öz evimdə də olar, hər yerdə olar.

Təşəbbüskar cənublu fürsəti fəvtə verməyərək, bu cazibədar qrafinya ilə yaxınlaşmağa tələsdi. Bir kontrdansla üç vals müddətində bir gənc qadına bundan artıq yaxınlaşa bilməzdi. Ejen xanımını “adlı-sanlı” xanım hesab edərək, özünü madam de Boseanın kuzeni¹ kimi təqdim etdi, bundan sonra isə qrafinya onun evinə, sadəcə, gəlməyə icazə verdi. Vidalaşarkən gülümsəməsindən Ejen belə bir nəticə çıxartdı ki, ona mütləq vizit vermək lazımdır. Xoşbəxtlikdən, Ejen, onun sadədilliyinə gülməyən bir şəxsə təsadüf etdi. Halbuki bu dövrün əyyaşları arasında sadədillik ən böyük günah sayılırdı. Molenkur, Ronkerol, Maksim de Tray, de Marse, de Ajuda-Pinto, Vandenes kimi dövrün məşhur əyyaşları ledi Brendon, hersoginya de Lanje, qrafinya Kerqaruet, madam de Serizi və madam de Lanti, hersoginya de Karilyano, qrafinya Ferro, markiza d’Eqlemon, madam Firmiani, markiza de Listomer, markiza d’Espar, hersoginya de Mofrinyez və Qranlye bacılan kimi ən ehtişamlı qadınların məclisində dolaşar və öz çılğın modabazlıqları ilə göz qamaşırdırdılar. Beləliklə, təcrübəsiz tələbə, xoşbəxtlikdən, hersoginya de Lanjenin məşuqu markiz de Monrivoya təsadüf etdi. Markiz general olsa da, uşaq kimi sadələvh idi. O, qrafinya de Restonun Elder küçəsində yaşadığını Rastinyaka xəbər verdi.

Gənc olmaq, bir qadın həsrəti ilə yaşamaq, kübar həyatını arzulamaq, qarşısında iki evin qapılannın açıldığını görmək, Sen-Jermen məhəlləsində möhkəm addımlarla vikontessa de Boseanın

¹ *Kuzen - əmioğlu və ya dayıoğlu*

evinə daxil olmaq və Şose d'Anten* məhəlləsində qrafinya de Restonun qarşısında diz çökmək, Paris salonlarının anfiladasını nəzərdən keçirmək və qadın qəlbində himayə və yardım tapmaq üçün özünü kifayət qədər gözəl saymaq, misilsiz bir sıçrayışla bərk çəkilmiş kəndir üzərinə sıçramaq üçün özündə kifayət qədər şöhrət ehtirası duymaq, heç vaxt yığılmayan bir akrobat cəsarəti ilə bu kəndirin üzərində yerimək və cazibədar bir qadın simasında ən sınınmış bir çiyinlik ağacı tapmaq nə gözəldir! Torf sobası, yoxsulluq və “Qanun məcəlləsi” ilə yanaşı doğan bu fikirlərin və gözləri qarşısında əzəmətlə yüksələn bu qadının təsiri altında, bu dalğın fikirlər arasında, kim Ejen kimi öz gələcəyini yoxlamamış, gələcəyini müvəffəqiyyətə bağlamamışdır?! Coşub-daşan fikirlər gələcək sevinclər üçün o qədər şirin vədlər verirdi ki, Ejen artıq özünü qrafinya de Resto ilə yalnız təsəvvür edirdi. Lakin bu halda Həzrəti Yusifin dərdli ahına bənzəyən bir inilti gecənin sükutunu pozdu. İnilti gəncin qəlbində can verən bir insanın xırıltısı kimi səsləndi. Ejen yavaşca qapını açdı, dəhlizə çıxanda Qorio atanın qapısı altından gələn işığı gördü. Ejen qonşusunun halı pozulmuş olduğunu zənn edərək, gözüünü qapının açar dəliyinə dayayıb, otağın içərisinə nəzər saldı. Qoca işləyirdi, lakin tələbənin gördüyü şey o qədər şübhəli idi ki, o, özünü vermişel fabrikantı kimi qələmə verən bu şəxsin gecə fırıldaqlarını yaxşıca aydınlaşdırmaqla cəmiyyətə xidmət göstərmək istədi. Göründüyü kimi, Qorio ata hələ qabaqcadan stolu yıxıb, ayaqlarını yuxarı çevirmişdi; stolun ara taxtasına şorba kasasına bənzəyən bir şey və gümüş bir qab bağlayıb, bu zəngin nəqşlərlə bəzənmiş şeylərin ətrafına kəndirə bənzər nə isə dolayaraq, onları elə bir qüvvətlə sıxırdı ki, hamısı əzik-əzik olurdu. Anlaşıldığına görə, o, bu şeyləri gümüş külçəsinə çevirmək fikrində idi.

Rastınyak qızillanmış gümüş qabları kəndirin köməyi ilə xəmir kimi əzən qocanın damarları görünən əllərinə baxdıqca: “Aha! Kişinin gücünü görürsən! - deyə düşünürdü. Ejen belini düzəldərək, öz-özündən soruşdu: - Bəlkə, bu, özünü zəlif, əbləh göstərən və öz peşəsi ilə sakit məşğul olmaq üçün dilənçi kimi yaşayan bir oğru, yaxud oğurluq mal alıb-satan bir tacirdir?”

Tələbə yenə gözüünü açar dəliyinə dayadı. Qorio ata kəndiri açdı, bir ovuc gümüş götürüb, yorğanla örtülmüş stolun üstünə

qoydu və gümüşü yumru şəklə salmaq üçün yoğurmağa başladı. O, bu əməliyyatı çox məharətlə eləyirdi.

Gümüşün yuvarlaq şəklə düşdüyünü gördükdə Ejen öz-özünə:

- Bəli, - dedi - bu qocanın gücü Polşa kralı II Avqustun* gücündən heç də az deyil!

Qorio ata qəmgin nəzərlə əlindəki gümüşə baxdı, gözləri yaşardı, sonra isə otağında yanan burma şamı söndürdü. Onun ah çəkərək yatağına uzandığını Rastinyak eşidə bildi.

Tələbə öz-özünə:

- Bu, divanədir! - deyə düşündü.

Qorio ata ucadan:

- Zavallı balam! - dedi.

Ejen bu sözlərdən sonra belə qərara gəldi ki, bu hadisəni yaymaqdan, susmaq yaxşıdır, bir də, tez-tələsik qonşunu ittiham etmək mənasızdır. Tələbə yenidən öz otağına girmək istəyirdi ki, birdən xəfif xışıltı eşitdi. Bu xışıltı yumşaq başmaq geymiş adamların pilləkəndən düşməsini xatırladırdı. Ejen diqqətlə qulaq asdı. Həqiqətən, iki şəxsin nəfəs aldığı duymaq olurdu. Nə qapı cınlı- dadı, nə ayaq səsləri eşidildi. Rastinyak ancaq üçüncü mərtəbədə Votrenin otağında zəif işıq yandığını dərhal gördü.

Öz-özünə:

- Ailə pansionunda nə qədər sirr var imiş! - dedi.

Ejen bir neçə addım aşağı enib dinləməyə başladı, qulağına qızıl cingiltisi gəldi. Bir az sonra işıq söndü, qapı yenə cırıldamasa da, qaranlıqda iki şəxsin nəfəsini duymaq olurdu. Sonra bu iki şəxs pilləkəndən aşağı düşdükcə səs də uzaqlaşaraq itib gedirdi.

Voke pəncərəsini açıb:

- Orada gəzən kimdir? - deyə bağırdı.

Votren astadan yoğun səsi ilə cavab verdi:

- Mənəm, Voke cici, öz otağıma gedirəm.

Ejen isə otağına dönərkən öz-özünə fikirləşirdi:

“Çox qəribədir! Kristof qapının rəzəsini çəkmişdi. Parisdə, ətrafda baş verən hadisələri yaxşı bilmək üçün gecələr qətiyyənlə yatmaq yaramaz”.

Bu iki kiçik hadisə Ejeni şöhrətpərəstlik və eşq xülyələrindən uzaqlaşdırdı. O əyləşib çalışmağa başladı. Lakin fikirləri çox dağınıq idi, çalışa bilmirdi. Qorio atanın şübhəli işləri və xüsusilə

parlaq bir gələcək müjdəsi kimi hər an gözləri qarşısında canlanan qrafinya de Restonun xəyalı onu çalışmağa qoymurdu. Nəhayət, Ejen yatağına uzanıb, ölü kimi yatdı. Gənclər gecə çalışmaq üçün vəd verdikdə, on hadisədən yeddisində onların yəqin yatacaqlarına inanmaq olar. Gecələr yatmamaq üçün iyirmi yaşı ötmək lazımdır.

Ertəsi gün Parisin göylərini duman bürümüşdü. Duman elə sıx idi ki, hər şeyin üzərinə pərdə çəkmişdi; hətta ən dəqiq adamlar belə vaxtı təyin etməkdə çətinlik çəkirdilər. Zənglər günorta vaxtını xəbər verirdisə də, səhər saat səkkiz olduğunu zənn etmək olardı. Madam Voke saat onun yarısında hələ də yatağından qalxmamışdı. Kristofla yoğun Silviya da vaxtından gec oyanmış, indi isə kirayənişinlər üçün alınmış südün qaymağı ilə qəhvə bişirib, rahat-rahat içməklə məşğul idilər. Madam Voke bu qeyri-qanuni işi sezməsin deyə Silviya kirayənişinlərin südünü yenidən xeyli qaynatmışdı.

Kristof quru çörəyi qəhvəyə birinci dəfə batıraraq:

- Silviya, - dedi, - nə deyirsən de, amma cənab Votren yaxşı adamdır. O, bu gecə də iki şəxslə görüşdü, ancaq sahibə soruşsa, ona heç nə demək lazım deyil.

- Bəs o, sənə bir şey verdimi?

- Bir ay ərzində yüz su vermişdir, bunun da mənası “ağzını yum” kimi bir şeydir.

Silviya dedi:

- Elə özünü çəkməyən bir odur, bir də madam Kutür. Yerdə qalanlar Yeni il münasibətilə sağ əlləri ilə verdiklərini sol əlləri ilə geri almaq üçün can atırlar.

Kristof:

- Verdikləri də nədir? - dedi. - Vur-tut yüz su. Düz iki il tamam olur ki, Qorio ata çəkmələrini özü təmizləyir. Hələ bu simic Puare çəkmə yağı belə işlətmir. O, öz sürütmələrini dili ilə yalayır, ancaq təmizləməyə verməz. Bu ölüvay tələbəyə gəlincə, o, mənə qırx su verir. Halbuki elə tək fırçalar mənə bundan baha qiymətə başa gəlir. Hələ bir tərəfdən də köhnə paltar alıb-satır. Qəribə alverdir!

Silviya balaca qurtumlarla qəhvəni içərək, etiraz etdi:

- Hələ bu harasıdır! Hər halda, bizim yer məhəllədə ən yaxşı yer sayılır. Dolanmaq olar. Amma Kristof, mən yenə hörmətli Votren dayıdan danışmaq istəyirəm. Onun barəsində sizinlə danışmayıblar ki?

- Belə bir iş olmuşdur. Bir neçə gün bundan qabaq küçədə bir kişiyyə rast gəldim. O, məndən soruşdu ki, saqqalına rəng vuran yoğun bir cənab sizdəmi yaşayır? Mən ona cavab verdim ki, xeyr, ağa, o, saqqalına rəng vurmaz. Onun kimi kefi duru adamın belə şeylərlə işi yoxdur. Mən bu əhvalatı cənab Votrenə xəbər verdim. O dedi:

- Oğlan, çox yaxşı cavab vermisen! Sən elə həmişə belə cavab ver. Başqaları sənin zəif cəhətinə bələd olanda heç ləzzət vermir. Belə işlərin nəticəsində ərlə arvadın boşandığını da görmüşəm.

- Elə mənə də bazarda yanaşan olub. Soruşurlar ki, mən onu köynək geyinəndə görmüşəm, ya yox. Lap adamın gülməyi gəlir! - Sonra öz sözünü kəsərək: - Mənə bax, - dedi, - Val-de-Qras saatlarının səsinə eşidirsənmi? Saat ona on beş dəqiqə qalmışdır, amma heç kəs yerindən tərpənmir.

- Nə cəld olubsan! Evdə heç kəs yoxdur. Madam Kutür öz qızı ilə səhər saat səkkizdə müqəddəs Etyen kilsəsinə ibadətə getmişdir. Qorio ata əlində bir bağlama ilə küçəyə çıxdı. Tələbə saat onda, mühazirədən sonra qayıdacaq. Onlar gedəndə mən aşağıda pilləkəni təmizləyirdim. Hələ Qorio ata bağlaması ilə mənə toxundu, dəmir kimi bərk şey idi. Görəsən, bu qoca kaftar nə ilə məşğul olur? Hamı onu fırfıra kimi hərlədir, amma o, yenə də yaxşı adamdır, hamısından yaxşı adamdır. Verdiyi bir şey deyil, ancaq bəzən məni yanlarına göndərdiyi xanımlar yaxşı araqpulu verirlər. Onlar hara, bizimkilər hara! Paltarlarına baxırsan, başdan-ayağa bəzək içindədirlər.

- Yoxsa onlar Qorio atanın “mənim qızlanm” dediyi xanımlardır? Onlar bir düjündür.

- Mən ancaq ikisinin yanına getmişəm, buraya gələn xanımların yanına.

- Görünür, sahibənin başı qarışmışdır. Bu saat gəlib səs-küy salacaq, getmək lazımdır. Kristof, südü pişikdən gözlə.

Silviya sahibənin yanına qalxdı.

- Bu nə deməkdir, Silviya? Saat ona on beş dəqiqə qalıb, siz isə məni hələ oyatmamısınız, siçan kimi yuxuya getmişəm. Ömrümdə hələ bu qədər yatdığım olmamışdır.

- Hamısı dumandandır. Elə qalın dumandır ki, lap bıçaqla kəsə bilərsən.

- Bəs səhər yeməyi?
- Əşi, siz nə danışırsınız! Sizin kirayənişinlər lap cin tayfasıdır, səhər qara qaranlıqdan durub gediblər.
- Silviya, düz danış, - madam Voke söyləndi. - Qaraqaranlıqdan yox, alaqqaranlıqdan deyərlər.
- Yaxşı, qoy siz deyən olsun. Səhər yeməyini saat onda yeyə bilərsiniz. Mişonetka da, Puare də hələ oyanmayıblar. Evdə qalan elə onlardır, hələ kötük kimi yatırlar. Lap kötükdürlər ki, kötük.
- Amma Silviya, sən onları birləşdirirsən, sanki...
Silviya axmaq bir qəhqəhə ilə gülərək:
- Nə sanki? - dedi. - İkisindən bir cüt çıxar.
- Qərribə şeydir, Silviya. Necə oldu ki, cənab Votren bu gecə Kristof qapının rəzəsini bağlayandan sonra içəri daxil oldu?
- Lap tərsinə olub, xanım. Kristof cənab Votrenin səsini eşidib aşağı enmiş, qapını özü açmışdı. Amma siz elə bilirsiniz ki...
- Koftanı bəri ver, tez səhər yeməyini hazırla. Kartoflu qoyun ətindən artıq qalanı gətir, biri iki liarlıq bişmiş armudu süfrəyə qoy.
- Bir neçə dəqiqədən sonra Voke aşağı endi. Bu halda pişik süd kasasının üzərindəki boşqabı yerindən tərpədirib, tələsə-tələsə süd içməkdə idi. Voke bağırırdı:
- Piştə!
- Pişik dərhal qaçdı, lakin az sonra yenə qayıdaraq, Vokenin ayaqlarına sürtünməyə başladı. Sahibə ona:
- Hə, hə, sürtün, qoca məlun, yaltaqlıq elə! Silviya! Silviya!
- Nə var, ay xanım, yenə nə olub?
- Bir baxsana, pişik südü içib qurtardı!
- Günah bu murdar Kristofdadır, mən ona demişdim ki, süfrəni salsın. Bəs hara çıxıb gedibdir? Narahat olmayın, xanım, bu süd Qorio atanın qəhvəsi üçün hazırlanmışdır. Bir az su tökərəm, heç xəbəri olmaz. O, nə yediyini belə başa düşmür.
- Madam Voke boşqabları düzə-düzə:
- Bu təlxək, görəsən, hara getmişdir?
- Kim bilir, hansı cəhənnəmdədir.
- Deyəsən, çox yatmışam.
- Amma lap qızılgül kimi təravətlisiniz.
- Bu zaman zəng çalındı, Votren yoğun səslə oxuya-oxuya yemək otağına daxil oldu:

*Vaxta ki dolaşdım bütün dünyanı,
Hamı agah oldu bu sidi işdən...*

Votren madam Vokeni gördü:

- Xo! Xo! Xoş gördük, Voke cici.

O, bu sözləri deyib oynaq bir hərəkətlə sahibəni bağına basdı. -
Yaxşı, buraxınız...

- Mənə “sırtıq” deyın, hə, deyın! Axı siz bunu demək istəyirsiniz!.. Yaxşı, eybi yoxdur, süfrəni düzəltmək üçün sizə kömək edərəm. Mən sizin xoşunuza gəlmirəmmi?

Məni məftun edir hər zaman, hər an...

...Sənşm gözəllər...

Mən bu saat qəribə bir şey görmüşəm...

...qara saçılar...

Dul arvad soruşdu:

- Nə görübsünüz?

- Qorio ata saat doqquzun yarısında Dofina küçəsində zərgər yanında idi. Həmin zərgər, adətən, köhnə gümüş qablar və gülə- bətin alıb satar. Qorio ona xeyli pula qızıllanmış gümüş qab-qacaq satırdı. Qab-qacağı ürəyin istədiyini kimi əzib yumrulamışdı. Görünür, bu işdə təcürbəsi var.

- Eləmi, doğrudanmı?

- Bəli, bəli. Dostlarımdan biri Fransanı həmişəlik tərək edərək, “Poçt yolları” kompaniyası xətti ilə yola düşürdü. Mən onu ötürməyə getmişdim. Qorio atanı görüb nə edəcəyinə baxmaq üçün gözləməyə qərar verdim. Elə-belə, məsxərə üçün. O, bizim məhəllədəki de-Qre küçəsinə gəldi. Qobsek adlı məşhur sələmçinin evinə girdi. Qobsek kimi hiyləgər adam az-az tapılar. O, atasının sümüyündən domino daşı düzəldə bilər. O, yəhüdidir, ərəbdir, yunandır, qaraçıdır, onun evini qarət etmək çətin məsələdir. Həmişə öz pullarını bankda saxlayır.

- Bəs Qorio ata nə ilə məşğuldur?

- İflas olması ilə məşğuldur, - Votren cavab verdi. - Bu sarsaq adam o qədər əbləhdür ki, pullarını qızlara xərcləyir, qızlar isə...

Silviya bu vaxt:

- Qorio ata gəlir! - dedi.

Qorio ata:

- Kristof, - deyə bağırdı, - mənim yanına qalxarsan!

Kristof cənab Qorionun arxasınca yuxarı mərtəbəyə qalxdı. Bir az sonra yenə aşağı endi.

Madam Voke xidmətçidən soruşdu:

- Sən hara?

- Cənab Qorio tapşırıq vermişdir.

Votren Kristofun əlindən məktubu alaraq:

- Bəs bu nədir? - dedi. Məktubun üstündə *Qrafinya Anastazi de Restonun* adı yazılmışdı. Votren məktubu yenə Kristofa qaytararaq:

- Hara gedirsən? - deyə soruşdu.

- Elder küçəsinə. Mənə tapşırılmışdır ki, bu məktubu şəxsən qrafinyanın özünə verim.

Votren məktubu işığa tutub:

- Bəs bunun içindəki nədir? - dedi. - Bank vəərəqəsi?.. Yox, ayırı şeydir! - Zərfi bir qədər açaraq: - Ödənilmiş veksəl! - deyə bağırdı. - Çox qəribə! Bu qoca sarsaq çox nəzakətli imiş.

Votren Kristofun başını fırfıra kimi tərpedərək:

- Get, qoçağım, get, - dedi. - Sənə yaxşı araqpulu verərlər.

Süfrə salınmışdı. Silviya südü qaynadırdı. Madam Voke sobada

odu alışıdırırdı. Votren oxuya-oxuya sahibəyə kömək edirdi.

*Vaxta ki dolaşdım bütün dünyanı,
Hamı ağah oldu bu sirli işdən...*

Hər şey hazır olanda madam Kutürlə madmazel Tayfer göründü.

Madam Voke madam Kutürdən soruşdu:

- Mənim əzizim, səhər tezdən haradan belə gəlirsiniz?

- Biz müqəddəs Etyen dü-Mon kilsəsində ibadət edirdik. Axı bu gün biz cənab Tayferin yanına getmək fikrindəyik. Zavallı qızcığaz yarpaq kimi titrəyir.

Madam Kutür bu sözləri deyib sobanın qarşısında əyləşdi və üzərindən buxar qalxan çəkməli ayaqlarını oda tərəf uzatdı. Madam Voke:

Votren stulu yetim qıza təklif edərək:

- Atanızın qəlbində mərhəmət hissi oymatmaq üçün Allaha yalvarmaq yaxşı işdir, - dedi. - Lakin bu azdır. Sizin bu köpəkbalığına, söylənilməsinə görə, üç milyona sahib olan və sizə cehiz belə verməyən bu vəhşiyə bütün həqiqəti söyləyəcək bir dostunuz olmalıdır. İndiki zamana görə gözəl qızların da cehizi olmalıdır.

- Zavallı uşaq, - deyə madam Voke ona acıdı. - Mənə qulaq asın, göyərçin, sizin dəhşətli atanız öz başına çox bələlər açacaqdır.

Bu sözləri eşitdikdə Viktorinanın gözləri yaşardı, dul arvad isə madam Kutürün işarəsini duyaraq sözünü kəsdi.

Kriqs-komissarın dul arvadı yenidən sözə başlayıb dedi:

- Heç olmasa, bir dəfə onu görə bilsəydik, heç olmasa, mən onunla danışa bilsəydim və arvadının son məktubunun məzmununu ona yetirə bilsəydim, yaxşı olardı. Mən məktubu poçtla göndərməyə cəsarət etmədim. O, mənim xəttimi tanıyır.

Votren madam Vokenin sözünü yarımqıq qoyaraq:

- Ah, ey məsum, bədbəxt səfil qadınlar, - dedi, - siz nə hala qaldınız! Bir neçə gündən sonra mən sizin işlərinizlə məşğul olacağam; hər şey düzələr.

Viktorina yaşarmış və hərərətli gözlərini ona doğru çevirərək:

- Ah, cənab Votren, - dedi, lakin onun bu baxışı Votrenin sakitliyinə qətiyyətlə təsir etmədi. - Əgər siz mənim atamla görüşməyə imkan tapa bilsəniz, ona söylərsiniz ki, yer üzündə mənim üçün ən qiymətli şey atamın məhəbbəti ilə anamın namus və şərəfidir. Əgər siz onun sərt qəlbini yumşalda bilsəydiniz, mən sizin üçün daim dua edərdim. Mənim minnətdarlığımıza əmin ola bilərsiniz...

Votren istehzalı bir əda ilə oxudu:

Vaxta ki dolaşdım bütün dünyanı...

Bu zaman Puare, madmazel Mişono və Qorio, ehtimal ki, dənəndən qalmış qoyun əti üçün Silviyanın hazırladığı sousun iyini duyduqlarıdan, aşağı mərtəbəyə endilər. Kirayənişinlər bir-birini salamlayıb stolun ətrafında oturduları zaman saat onu vurdu, küçədən tələbənin ayaq səsləri eşidildi.

Silviya:

- Lap yaxşı oldu, cənab Ejen, - dedi. - Bu gün siz hamı ilə birlikdə səhər yeməyini yeyərsiniz.

Tələbə hamı ilə salamlayıb Qorio atanın yanında əyləşdi. Qoyun ətindən iri bir parça götürdü və çörəkdən kəsərək:

- Başıma qəribə bir sərgüzəşt gəlibdir, - dedi.

Ejen çörəyi kəsdiyi zaman Voke, adəti üzrə, gözləri ilə çörək parçasının çəkisini təyin edirdi.

Puare heyrətlə:

- Sərgüzəştmi!? - dedi.

Votren isə Puareyə xitabən:

- Siz niyə təəccüb edirsiniz, qoca kaftar? - dedi. - Cənab Ejen sərgüzəştlər üçün yaranmışdır.

Madmazel Tayfer ehtiyatla gənc tələbənin üzünə baxdı.

- Sərgüzəştinizi bizə nağıl ediniz, - deyə madam Voke xahiş etdi.

- Mən dünən kuzinalarımdan birisi olan vikontessa de Boseanın verdiyi balda idim - otaqları ipəklə döşənmiş ehtişamlı mülkündə. Müxtəsər, o, bizim üçün gözəl bir bayram düzəltmişdi. Mən lap kral kimi şənlənirdim...

Votren Ejenin sözünü kəsərək:

- Kral kimi yox, *çalıquşu* kimi... - dedi.

Ejen qızıışdı:

- Siz bununla nə demək istəyirsiniz?

- Mən "*çalıquşu* kimi şənləndirdiniz", deyirəm, çünki çalıquşu krallara nisbətən daha şən yaşayır.

Hər şeyə "bəli-bəli" deyən Puare:

- Doğru buyurursunuz, - dedi, - mən qayğısız bir quş olmağı kral olmaqdan üstün tutaram, çünki...

Tələbə, Puarenin sözünü kəsərək:

- Həmin balda, - deyə davam etdi, - mən birinci gözəllərdən olan füsunkar bir qrafinya ilə rəqs edirdim. Mən ömrümdə onun qədər gözəl qadına rast gəlməmişəm. Saçlarını şaftalı çiçəyi ilə bəzəmiş, belinə bir dəstə təzə, rayihədar çiçək sancmışdı. Hələ bu harasıdır! Rəqsdən ilham alan bir qadını təsvir etmək mümkün deyil, onu öz gözlərinlə görməlisən. Bu gün səhər doqquzda mən bu ilahə qrafinyanı bir daha gördüm. O, piyada de-Qre küçəsi ilə gedirdi,

Votren burada tələbəni dərin baxışla süzərək davam etdi:

- ...o, buraya gəlir... Daha doğrusunu istəsəniz, sələmçi Qobsek dayının yanına gedirdi. Əgər siz təsadüfən Paris qadınlarının qəlbinə girəcək olsanız, orada əvvəlcə sələmçiyə, sonra isə oynasa rast gələcəksiniz. Qrafinyanın adı Anastazi de Resto, yaşadığı küçə isə Elder küçəsidir.

Tələbə de Restonun adını eşitdiyi zaman diqqətlə Votrenə baxdı. Qorio ata kəskin bir hərəkətlə başını yuxarı qaldırdı və hamını heyətdə buraxan aydın, lakin təlaşlı bir nəzərlə söhbət edənlərə baxdı.

Qorio kədarli səsle:

- Kristof çox gec gəldi: o artıq oraya getmişdir! - dedi.

Votren Voke cicinin qulağına tərəf əylərək:

- Mən doğru tapmışam, - deyə pıçıldadı.

Qorio xörəyini könülsüz yeyir, yediyinə əhəmiyyət belə vermirdi. O heç vaxt bu qədər dalğın, laqeyd olmamışdı.

Ejen soruşdu:

- Cənab Votren, hansı məlun onun adını sizə söyləmişdir?

- Aha! Belə oldu! Qorio ata o adamı çox yaxşı tanıyır. Bəs mən niyə tanımayım?

Tələbə:

- Cənab Qorio! - deyə çığırdı.

Zavallı qoca:

- A? Nə? Demək, o, dünən çox gözəl görünürdü?

- Kim?

- Madam de Resto.

Madam Voke Votrenə sarı dönərək:

- Bircə baxın, qoca simicinin gözləri od kimi necə alışıdı, - dedi.

Madmazel Mişono tələbəyə pıçıldadı:

- Yoxsa onun saxladığı bu qadındır?

- Bəli, bəli! O nə qədər gözəl, nə qədər gözəldir! - deyə Ejen davam edir. Qorio ata isə susamış bir nəzərlə ona baxırdı. - Madam de Boseanın özü olmasaydı, mənim ilahə qrafinyam balın sultanı ola bilərdi: gənclər yalnız onun üzünə baxırdı. Onun kavalərləri siyahısında mən ancaq on ikinci yeri tutdum. Onu bütün kadrillərə dəvət edirdilər. Bütün başqa qadınlar paxılıqdan ona hiddətlənirdilər. Dünənki balda xoşbəxt qadın vardısı, o da yalnız o idi. Tamamilə

doğru demişlər ki, yelkənlərini açmış freqatdan, dördnala çapan atdan və rəqs edən qadımdan gözəl heç nə yoxdur.

Votren:

- Dünən səadətın zirvələrində, hersoginyanın yanında olan qadın bu gün səhər səfalətın son pilləsində, sələmçi yanında! Paris qadını belədir, - dedi. - Ərləri onların cilovsuz zinətlərini təmin edə bilmədikdə arvadlar öz bədənlərini satmağa başlayırlar. Özlərini sata bilmədikdə isə onlar ancaq parlammaq üçün öz doğma analarını belə soyub qarət edirlər. Bir sözlə, onlar hər bir şeyə, hər bir cinayətə hazırdırlar. Bu, qoca dünyanın köhnə adətidir.

Rastınyakı dinlədikcə aydın bir gündüzün günəşi kimi üzü gülən Qorio ata, Votrenin acı sözlərini eşidər-eşitməz, dərhal məyus oldu.

Madam Voke:

- Bəs sizin sərgüzəştiniz hanı? - deyə soruşdu. - Siz onunla söhbət etdinizmi? Hüquq elmini öyrənmək niyyətində olub-olmadığını soruşdunuzmu?

Ejen cavab verdi:

- O, məni görmədi, lakin gecə saat ikidə baldan qayıdan Paris qadınlarının ən gözəllərindən birinə səhər saat doqquzda de-Qre küçəsində rast gəlmək qərribə deyilmi? Bu cür sərgüzəştlərə ancaq Parisdə rast gəlmək mümkündür!

Votren:

- Yox, canım! Bundan da əyləncəli sərgüzəştlər var! - dedi.

Madmazel Tayfer atası ilə görüşəcəyi fikrinə daldığından söhbətə çox az qulaq asırdı. Madam Kutür işarə elədi ki, süfrədən durub, paltarını geyinməyə getsin. Xanımlar çıxdıqdan sonra Qorio ata da onları təqib etdi.

Voke Votrenə və başqa kirayənişinlərə xitabən:

- Gördünüzümü? Gördünüzümü? - dedi. - Onun bu cür qadınların sayəsində müflis olduğu aydın məsələdir.

Tələbə:

- Mən heç zaman qrafınyə de Resto kimi bir gözəlin Qorio ata ilə yaşamasına inanmaram! - dedi.

Votren Ejenin sözünü kəsərək:

- Biz sizi qətiyyənlə inandırmaq niyyətində deyilik, - dedi. - Parisi yaxşı tanımaq üçün siz hələ çox cavansınız. Bir az da keçər və siz başa düşərsiniz ki, Parisdə *ehtiras düşkünü* dediyimiz qadınlar da

Madmazel Mişono bu sözləri eşidər-eşitməz diqqətlə qulaq asmağa başladı və mənalı bir şəkildə Votrenə tərəf baxdı. O lap boru səsi eşidən alay atına bənzəyirdi.

Votren diqqətlə Mişonoya baxaraq öz sözünü kəsdi və:

- Belə-belə işlər, - dedi. - Bəlkə, bizdə də bu cür bəzi ehtiraslara təsadüf etmək olar?

Qoca bakirə, çılpaq heykəlləri görənlər bir rahibə kimi başını aşağı saldı.

Votren isə davam edərək:

- Budur, - dedi, - bu adamlar beyinlərindəki fikirdən elə bərk yapışırlar ki, onları bundan qopara bilməzsən. Onlar müəyyən su üçün susamışlar, müəyyən bir quyudan, bəzən iyələnmiş bir quyudan su içməyə can atırlar və bu quyunun suyunu içmək üçün arvadlarını, uşaqlarını belə satmağa, ruhlarını da şeytana satmağa hazırdırlar. Bəzən adamlar üçün bu quyular - qumar, birja, şəkil, yaxud həşərat toplamaqdan, musiqidən ibarətdir. Bəziləri üçün də bu, ağızlarını şirinlədə biləcək bir qadındır. Bu cür adamlara dünyanın bütün qadınlarını təklif etsəniz, hamısını rədd edirlər; onlara ancaq ehtiraslarını təmin edə bilən həmin qadın lazımdır. Çox vaxt bu qadın qətiyyənlər onları sevməz, onlarla qaba rəftar edər və nəşə tör-töküntülərini çox baha qiymətə satar, bununla belə, mənim dəcəl kişilərimə bu, təsir etməz: onlar həmin qadına son ekülərini¹ vermək üçün son yorğanlarını lombarda aparırlar. Qorio ata da o cür kişilərdəndir. O, hər şeyini gizli saxladığından, qrafinya da onu ələ keçirmişdir. Yüksək zadəgan həyatı belədir! O, əcaib, zavallı bir adamdır, o yalnız qrafinyanı düşünür. Ehtiraslarının xaricində isə özünüz yaxşı görürsünüz ki, o, vəhşi heyvandan başqa bir şey deyildir. Siz bu barədə onunla söhbətə başlasanız, üzünüz almaz daşı kimi parlayacaqdır. Onun sirrini anlamaq çox da çətin məsələ deyil. O, bu səhər gümüş şeylərini yenidən tökdürməyə aparmışdı. Mən onun de-Qre küçəsində Qob- sek dayının yanına girdiyini öz gözlərimlə gördüm. Yaxşı diqqət edin! O, Qobsekin yanından gəldikdən sonra bu axmaq Kristofu qrafinya de Restonun yanına göndərdi, Kristof isə məktubun ünvanını bizə göstərmişdi: məktubun içində ödənilmiş bir veksəl vardı. Aydın şeydir ki, qrafinyanın da qoca sələmçinin yanına

¹ *E kü* - köhnə fransız pulu

getməsi işin çox təcili olduğunu sübut edir. Qorio ata iltifat göstərüb qrafinyanın borcunu özü ödəmişdir. Bu işi başa düşmək üçün çox da böyük ağıla ehtiyac yoxdur. Mənim gənc dostum, bu, onu göstərir ki, qrafinya gülüb-oynadığı, nazlandığı, şaftalı çiçəkləri ilə fərəhləndiyi və barmaqçıqazları ilə paltarının ətkələrini yığışdırdığı zaman özünün, yaxud oynaşının vaxtı ötmüş veksellərini yada saldıqca ürəyi tır-tır əsirmiş.

Tələbə:

- Siz məndə həqiqəti öyrənmək üçün qüvvətli bir arzu oyadırsınız, - dedi, - mən lap sabah qrafinya de Restonun yanına getməliyəm!

- Çox ola bilsin ki, siz orada öz iltifatının əvəzini almaq üçün gəlmiş olan Qorio ataya rast gələcəksiniz.

Ejen nifrətlə dedi:

- Demək, sizin Paris iyrenc bir bataqlıqdır.

- Həm də əyləncəli bir bataqlıq, - deyə Votren əlavə etdi. - Ekipajlarda gəzə-gəzə bu bataqlığa bulaşanlar abırlı adamlardır, piyada gəzə-gəzə bulaşanlar isə fırıldaqçılardır. Əgər bədbəxtlikdən, cüzi bir şeyi oğurlamış olsanız, sizi görünməmiş bir şey kimi Ədalət sarayının meydanına çıxararlar. Lakin bir milyon oğurlamış olsanız, sizin yaxşı adam olduğunuzu bütün məclislərdə danışarlar. Bu əxlaqı davam etdirmək üçün biz jandarlara və məhkəməyə ildə otuz milyon pul veririk. Bəd deyil!

Madam Voke:

- Necə? Qorio ata qızillanmış gümüş fincanını yenidən tökdürmək üçün satmışdır? - deyə bağırırdı.

Ejen soruşdu:

- O qabın qapağında iki qumru quşu yox idi ki?

- Elədir ki var.

Ejen dedi:

- Demək, o, bu gümüş nəlbəki ilə fincanı çox sevmiş, çünki onları əzdiyi zaman ağlamışdı. Mən bunu təsadüfən gördüm.

Voke cavab verdi:

- Qorio ata onları həyatından da artıq sevir.

Votren:

- Görürsünüzmü, bizim bu əcaib Qorionun ehtirası nə qədər qüvvətlidir! Bu qadın onu necə qızışdırmaq lazım gəldiyini bilir.

Tələbə üst mərtəbədəki otağına qalxdı. Votren evdən çıxıb getdi. Bir neçə dəqiqə sonra madam Kutürlə Viktorina, Silviyanın çağırdığı ekipaja mindilər. Puare qolunu madmazel Mişonoya tərəf uzatdı. Mişono onun qoluna girib, gün batmamış iki saat gəzmək üçün Botanika bağına getdi.

Yoğun Silviya:

- Lap elə bil, evlənmişlər, - dedi. - Onlar birinci dəfədir ki, bu gün evdən birlikdə çıxırlar. Qupquru quruyublar, adama elə gəlir ki, çaxmaq daşı kimi bir-birinə toxunsalar, qığılcım çıxar.

Voke gülə-gülə:

- Elə olsa, - dedi, - madmazel Mişono şalından əlini üzə bilər: şal qov kimi yanıb puç olar.

Qorio ata saat dördə qayıtdıqdan sonra hislənən çıraqların işığında gözləri ağlamaqdan qızarmış Viktorinanı gördü. Madam Voke cənab Tayferin yanına səhərki müvəffəqiyyətsiz səfərin hekayətinə qulaq asırdı. Qızı ilə bu qoca arvadın ziyarətləri Tayferi tənqə gətirdiyindən, məsələni aydınlaşdırmaq üçün bunların hər ikisini qəbul etmişdi.

Madam Kutür Vokeyə şikayətlənərək deyirdi:

- Təsəvvür edin, əzizim. O, Viktorinaya əyləşməyi belə təklif etmədi, qız ayaq üstə qaldı. O, mənə əsəbiləşmədən, tamamilə soyuq bir əda ilə söylədi ki, nahaq yerə zəhmət çəkirik, madmazel (o, bir dəfə də “qızım” demədi) onun gözündən düşmüşdür, nahaq yerə onun zəhləsini tökür (ildə bir dəfə! Onun nə qədər dəhşətli adam olduğunu görürsünüzmü!). Sözlərindən belə məlum oldu ki, Viktorinanın heç bir şey tələb etməyə haqqı yoxdur, çünki anası ərə getdiyi zaman yoxsul idi. Bir sözlə, o qədər acı sözlər söylədi ki, biçarə uşaq hönkür-hönkür ağlamağa başladı. Qız atasının ayaqlarına düşüb mərd-mərdənə söylədi ki, onun bu qədər israr etməyinə səbəb ancaq anasının xatirəsidir, indi isə o, atasının əmrinə sözsüz itaət edəcəkdir. O ancaq mərhum anasının vəsiyyətnaməsini oxumağı ondan xahiş etdi, məktubu çıxarıb ən təsirli, gözəl sözlərlə ona verdi. Doğrusu, onun bu sözləri haradan öyrəndiyini bilmirəm, görünür, Allah ona bu sözləri təlqin etmişdir. Zavallı uşaq lap ilhamla danışırdı. Mən ona qulaq asdıqca, dəli kimi ağlayırdım. Bilirsinizmi, bu dəhşətli adam, qızı danışıqca nə ilə məşğul idi? O, dırnaqlarını təmizləyirdi, yazıq madam Tayferin göz

yaşları ilə islanmış məktubunu isə buxarıya atıb dedi ki: “Yaxşı!” O, qızını yerdən qaldırmaq istədi, lakin Viktorina onun əllərindən yapışaraq öpürdü, o isə əllərini çəkirdi. Bu qədər də zülm olarmı? Elə bu zaman onun sarsaq oğlu içəri girdi, bacısına salam belə vermədi.

Qorio ata:

- Nə dəhşətli adamdır! - dedi.

Madam Kutür qocanın sözlərinə əhəmiyyət vermədən sözüne davam edərək:

- Sonra, - dedi, - ata ilə oğul, tələsik işləri olduğunu bəhanə edərək, bizdən üzr istədilər və vidalaşdı getdilər. Bu da bizim ziyarətimiz! O, heç olmasa, öz qızını gördü. Onun öz qızını necə rədd edə bildiyini mən qətiyyənlə başa düşə bilmirəm. Onlar iki damcı su kimi bir-birinə oxşayırlar.

Pansionda yaşayan kirayənişinlər və kənardan gələnlər bir-bir gəlir, salamlaşır, Paris cəmiyyətinin müəyyən təbəqələrində şəhər, tutarlı söz kimi qəbul edilən boşboğazlığa başlayırdılar: bu boşboğazlığın əsasını mənasız bir şey təşkil edirdisə, bunun məğzi, duzu söylənişində və hərəkətlərdə idi. Bu cür pozucular hər zaman dəyişir. Bunun binasını təşkil edən zarafat bir aydan artıq ömür sürməz. Siyasi hadisə, məhkəmədə baxılan bir cinayət işi, küçə nəğməsi, aktyorların şıltaqlığı, bir sözlə, hər şey bu müsahiblərin sözü, yaxud fikri atmacaları üçün şərait yaradırdı. Panorama nisbətən optik illüziyanın daha yüksək dərəcəsinə müvəffəq olan diorama-nın bu yaxın zamanlarda ixtira edilməsindən sonra bəzi rəssamlıq emalatxanalarında mənasız bir ədəb ilə sözlərin sonuna “rama” əlavə etməyə başlamışdılar və pansionerlərdən olan gənc bir rəssam bunu meyvə gətirən calaq kimi “Vokenin evi”nə calamışdı.

Muzey məmuru Puareyə xitabla:

- Hə, cənab Puare, - dedi, - sağlıqrəmanınız necədir? - Sonra verdiyi sualın cavabını belə gözləmədən, madam Kutürlə Viktorinaya tərəf dönərək: - Sevimli xanımlar, - dedi, - siz dərddli görünürsünüz.

Rastinyakın dostu, təbib tələbə Oras Byanşon:

- Bəs biz nahar etməyəcəyik? Mənim mədəm *isqie ad talones*¹ səmtinə düşmüşdür.

¹ Daban (*lat.*)

Votren də səsləndi:

- Bugünkü tələbərəmimiz qiyamətdir! Yaxşı, Qorio ata, bir az yerinizdən tərpinin. Belə də iş olar! Siz öz ayağınızla sobanın bütün məcrasını tutmuşunuz.

Byanşon dedi:

- Adlı-sanlı cənab Votren, siz nə üçün “tələbərəma” deyirsiniz? Bu, düz deyil, “tələmərama” deyilməlidir.

Muzey məmuru etiraz edərək:

- Yox, - dedi, - elə doğrudan da “tələbərəma” deməlidir. Axı adətən, “tələ” deyirlər.

- Ha! Ha!

Byanşon Ejenin boynundan tutub, onu boğmağa hazırlaşmış kimi sızaraq:

- Nəhayət, əlahəzrət markiz de Rastinyak, yalan-palan doktoru da gəldi! - deyə bağırırdı. - Ey, tez olun, köməyə gəlin!

Madmazel Mişono yavaşca içəri daxil oldu, sakitcə salam verdi, bir söz söyləmədən üç arvadın yanında əyləşdi.

Byanşon Votrenə pıçıldadı:

- Bu qoca yarasanı görəndə ətim ürəşir. Mən Qall sistemini* öyrənirəm, onda Yəhudanın işlərinə rast gəlirəm.

Votren soruşdu:

- Siz onunla tanış idiniz?

Byanşon cavab verdi:

- Ona rast gəlməyən adam tapırlarmı? Namusuma and içirəm, bu rəngi sarı-boz qoca bakirə mənə lap iri şalbanı çürüdən uzun qurdların təsirini bağışlayır.

Votren bakenbardlarına sığal verə-verə:

- Bunun mənasını bilirsinizmi, oğlan?

Bir gül kimi yaşadı o gül ancaq bir səhər: Güllərin qisməti bu...*

Puare xörəyi təmkinlə gətirən Kristofun içəri girdiyini görərək:

- Aha, - dedi, - nəhayət, şorbərəma gəlib çıxdı!

Voke cavab verdi:

- Bağışlayın, bu, kələm şorbəsidir.

Gənclər qəhqəhə çəkib güldülər.

- Puare yaxşıca kötək yedi!
- Puare kələyə düşdü!

Votren dedi:

- Voke ciciyə əla qiymət verilməlidir.

Muzey məmuru:

- Bu səhərki dumana diqqət verdinizmi?

Byanşon dedi:

- Bu, qəzəbli və görünməmiş bir duman idi: Qorio kimi boğucu, malxulyalı, yaşıl, qalın bir duman.

Rəssam izah etdi:

- Buna Qoriorama deyirlər, çünki onun içində heç bir şey görmək mümkün deyil.

- Ey, milord Qouriott, bu, sizin haqqınızdadır.

Stolun axırında, xidmətçilərin girib-çıxdığı qapının yanında əyləşmiş Qorio ata başını qaldırdı və bəzən bürüzə verdiyi köhnə alverçi adəti üzrə, salfetin altındakı çörək parçasını iylədi.

Voke öz bağirtısı ilə süfrə ətrafında əyləşənlərin, boşqabların və qaşıqların səsinə batıraraq, qəzəblə dedi:

- Yoxsa, sizcə, çörək yaxşı çörək deyil?

- Əksinə, xanım, - Qorio cavab verdi. - Bu çörək əla Etamp unundan bişirilmişdir.

Ejen soruşdu:

- Siz bunu necə təyin etdiniz?
- Ağılığına, tamına görə.

Madam Voke dedi:

- Burunun tamına görəmi? Siz ki çörəyi burnunuzla iyləyirdiniz. Siz o qədər qənaətli olmağa başlamışsınız ki, axırda mətbəxin iyi ilə dolanmaq üçün çarə tapacaqsınız.

Muzey məmuru bağırdı.

- Onda bu ixtira üçün patent tələb edərsiniz, böyük sərvət qazanarsınız.

Rəssam:

- Kifayətdir, - dedi, - o, bunu vermişel fabrikanı olduğunu sübut etmək üçün eləyir.

Muzey məmuru yenə soruşdu:

- Demək, sizin burnunuz burun deyil, kolbadır?

Byanşon:

- Necə? Kol?.. - soruşdu.
- Kol-bax...
- Kol-paq...
- Kol-basa.
- Kol-rama.

Bu cavablar yaylım atəşinin sürəti ilə bütün salona yayıldı və əcnəbi dili başa düşməyə çalışan bir adam kimi, zavallı Qorio ata da mənasız bir nəzərlə qonşularına baxdıqca, daha çox gülüşməyə səbəb oldu.

Qorio yanında əyləşdiyi Votrendən soruşdu:

- Kol?..

Votren:

- Kol-paq, qoca, kolpaq, - deyə cavab verdi və Qorionun başına elə bir qapaz ilişdirdi ki, onun papağı gözlərinin üstünə düşdü. Bu gözlənilməz hücumdan özünü itirən zavallı qoca bir müddət hərəkətsiz donub-qaldı.

Kristof, Qorio atanın şorbanı yeyib qurtardığını zənn edərək, boşqabını yığışdırdı; odur ki Qorio papağını qaldırıb, qaşığını götürdüyü zaman qaşığı boşqaba deyil, boş yerə dəydi. Yenə qəhqəhə gurladı.

Qoca:

- Cənab Votren, - dedi, - bu, axmaq zarafatdır, siz bir də belə şeyə yol versəniz...

Votren onun sözünü kəsərək:

- Onda bu, sizə baha oturur.

Rəssam:

- Cəhənnəmdəmi? - deyə soruşdu. - Cəza alan yaramaz uşaqların oturduğu qaranlıq bir guşədə!

Votren Viktorinaya xitabla:

- Madmazel, - dedi, - siz nə üçün xörək yemirsiniz? Görünür, atanız çox tərs adam imiş.

Madam Kutür cavab verdi:

- O, dəhşətli bir şeydir.

Votren dedi:

- Madmazel Viktorina xörək haqqının qaytarılmasını tələb edə bilər: o, qətiyyənlə xörək yemir. Ehe, diqqət edin: Qorio atanın madmazel Viktorinaya necə baxdığını görürsünüzmü?

Qoca artıq yemirdi, ancaq gözlərini zavallı qızın üzünə dikmişdi: qızın üzündə atası tərəfindən rədd edilsə də, yenə atasını sevən bir qızın izzirabı duyulurdu.

Ejen, Byanşona tərəf dönərək, pıçıltı ilə:

- Əzizim, - dedi, - biz Qorio ata haqqında səhv etmişik. Qall sistemini ona tətbiq et, sonra nəticəsini mənə söylərsən. Mən bu gecə onun qızillanmış gümüş qabını mum kimi əzdiyini öz gözlərimlə gördüm. O zaman onun gözlərində xariqülədə hisslər görünürdü. Məncə, onun taleyi çox əsrarəngizdir, hər halda, öyrənməyə dəyər. Bəli, Byanşon, sən nahaq yerə gülürsən, mən qətiyyəən zarafat etmirəm.

Byanşon cavab verdi:

- Mən də etiraf edirəm ki, bu şəxs təbabətə aid bir hadisədir. Əgər o, arzu edərsə, mən onun bədənini yara da bilərəm.

- Yox, yox, sən onun başını yoxla.

- Bu mümkün deyil, onun axmaqlığı, bəlkə, sirayətedicidir.

Ertəsi gün, saat üçə yaxın, Rastinyak zərif, qəşəng geyimdə qrafinya de Restonun yanına yola düşdü. O, yolda gənclərin həyatına zinət verən, onları həyəcanlandıran çilgün ümidlərə dalmışdı. Belə dəqiqələrdə gənclər heç bir maneə, heç bir təhlükə ilə hesablaşmır, hər şeydə müvəffəqiyyət qazanacaqlarına inanır, öz həyatlarına xəyalatla bəzək verir, cilovsuz arzulara əsaslanan planları pozulduqdan sonra isə dərhal izzirab çəkməyə başlayır və özlərini bədbəxt zənn edirlər. Onlar bu qədər təcrübəsiz və cəsərtsiz olmasaydılar, cəmiyyətdə intizam qeyri-mümkün olardı. Ejen ehtiyatla yeri yirdi ki, geyimi toza batmasın. Həm də o, qrafinya de Resto ilə nə danışacağını düşünür, ağıllı cümlələr axtarır, xəyalında yaratdığı söhbətdə cavablar fikirləşib tapırdı. Taleyrən* üslubunda necə ifadələr və cümlələr hazırlayır, öz gələcəyini əsaslandırmaq istədiyi eşq etirafı üçün münasib olan müxtəlif xırda hadisələrə ümid bəsləyirdi. Bununla belə, zavallı tələbənin üst-başı toza bulaşdı. Pale-Royalda şalvarını və çəkmələrini təmizləməyə məcbur oldu.

Ehtiyat üçün götürdüyü yüz suluq pulu xırdalayaraq fikirləşirdi:

- Əgər varlı olsaydım, karetə minib gedər və sərbəst fikirləşər bilərdim.

Nəhayət, Rastinyak Elder küçəsinə çatdı, qrafinya de Res- tonun harada yaşadığını soruşdu. Ejen, son nöqtədə qalibiyyət qazanacağına inanan bir adam kimi, onun həyətdən piyada keçdiyini görəndən və darvazanın yanında belə ekipaj gurultusunu eşitməyən nökrələrin nifrət dolu baxışlarına dilsiz bir hiddətlə dözməyə məcbur oldu. Bu baxışların təsirli olmasına səbəb var idi. Ejen vəziyyətinin miskinliyini hələ həyətdə daxil olmamışdan əvvəl duymuşdu. Həyətdə varlı bir həyatdan xəbər verən və Parisin bütün nemətlərindən zövq almağa öyrənmiş bir həyatı andıran bəzəkli kabrioletə qoşulmuş və qiymətli qoşqu ləvazimatı olan gözəl bir at ayaqlarını yerə döyürdü. Ejen tamamilə yalnız olduğunu hiss etdiyindən kədərləndi. Beynində açılan və fikirlə dolu olduğunu zənn etdiyi qutular bağlandı - axmaqlığını hiss etdi. Lakey gələn qonağı qrafinyaya xəbər verməyə getdiyi zaman, Ejen dəhlizdəki pəncərənin yanında bir ayağının üstündə dayanıb, rəzəyə söykənmiş halda cavab gözləyir və biixtiyar həyəti seyr edirdi. Vaxt çox uzandı, cənublulara məxsus inadı olmasaydı, bəlkə də, çıxıb gedərdi. Bu inad, qorxmada hərəkət etdiyi zaman, xariqələr yarada bilərdi.

Lakey qayıdıb gəldi.

- Cənab, - dedi, - qrafinya buduardadır və çox məşğuldur, o, mənə bir cavab vermədi. Əgər arzu edirsinizsə, qonaq salonuna keçə bilərsiniz: orada artıq başqa bir qonaq da var.

Rastinyak öz sahiblərini ancaq bir sözlə mühakimə etməyə qadir olan bu nökrələrin dəhşətli hökmünə heyətlənərək, ehtimal ki, evin quruluşuna bələd olduğunu bu arsız lakeylərə göstərmək niyyəti ilə, lakeyin yenidən çıxdığı qapını cəsarətlə açdı, lakin yanıqlara, bufetə, içərisində çıraqlar olan və hamam mələflərini qurudan cihazın qoyulduğu otağa keçdi. Bu otaqdan qaranlıq bir dəhlizə və içəri pilləkənə yol gedirdi. Ejen arxasında boğuq qəhqəhə səsi eşitdi; o, özünü lap itirmişdi.

Lakey yeni istehza kimi səslənən qondarma bir ehtiramla...

- Cənab, - dedi, - qonaq otağı bu tərəfdədir, buyura bilərsiniz.

Ejen tez geri döndükdə ayağı vannaya ilişsə də, xoşbəxtlikdən, şlyapasını suya düşməyə qoymadı. Bu halda kiçik çıraqla işıqlandırılmış dəhlizin sonunda bir qapı açıldı. Rastinyak qrafinya de Resto ilə Qorio atanın səsini və eyni zamanda öpüş marçılığını eşitdi. Ejen yemək otağına daxil olaraq lakeylə birlikdə bu otaqdan

keçdi və birinci qonaq salonuna çatdı. Bu otaqdan həyətin görün-düyünü duyub, pəncərənin yanında dayandı. O, Qorio ataya baxmaq istəyirdi; doğrudanmı o, həmin Qorio ata idi? O, Votrenin dəhşətli mülahizələrini yadına saldı. Ejenin ürəyi şiddətlə döyünürdü. Lakey Rastinyakı ikinci qonaq salonunun qapısında gözləməkdə idi. Birdən salondan qəşəng geyimli bir gənc çıxaraq, səbirsizliklə dedi:

- Moris, mən gedirəm, qrafinyaya deyərsiniz ki, mən onu yarım saatdan artıq gözləməyə məcbur oldum.

Həyasız olmağa, şübhəsiz, haqqı olan bu arsız adam, astadan bir italyan ruladasını oxuya-oxuya, tələbənin kimliyini aydınlaşdırmaq və həyəətə baxmaq üçün Ejenin dayandığı yerə doğru irəlilədi.

Moris yenə dəhlizə qayıdaraq:

- Xeyr, cənab qraf, - dedi, - bir dəqiqə də gözləməyiniz, yaxşı olardı, qrafinya işlərini qurtarmışdır.

Elə bu zaman Qorio ata həyəət pilləkəni ilə darvazaya doğru endi. Qoca darvaza qapılarının taybatay açıq olduğunu sezmədən, çətirini düzəltdib, yenicə açmaq istəyirdi ki, birdən içəriyə bir tilbəri daxil oldu. Tilbürünü sürən yaxası ordenli bir gənc idi. Qorio ata atın altında qalmamaq üçün tez kənara çəkildi. At çətirdən ürkərək, yan tərəfə atıldı və alaqaçıya doğru çapdı. Tilbüridəki gənc boylanıb Qorio atanı gördü, gərəkli sələmçilərə bəslənilən məcburi hörmət, yaxud ləkəli bir adama hadisələrin məcburiyyəti altında göstərilən, lakin sonra qızarmağa səbəb olan bir ehtiramla Qorio atanı salamladı. Qorio ata xeyirxahlıqla dolu dostyana bir tövrlə onun salamına cavab verdi. Bütün bu hadisə ildırım sürəti ilə baş vermişdi. Bütün diqqəti bu hadisədə olan Ejen salonda tək olmadığını belə unutmuşdu. Birdən qrafinya de Restonun səsi eşidildi.

Qrafinya məzəmmət və yüngül bir narazılıq ifadə edən tövrlə:

- Maksim, necə, siz gedirsiniz? - dedi.

Qrafinya tilbürünün gəldiyini görməmişdi. Rastinyak kəskin bir hərəkətlə dönərək, qrafinyanı gördü: o, əyninə ağ kəşmiri şaldan tikilmiş, açıq-qırmızı rəngli bantları olan bir penüar geymiş halda, səhərlər Paris qadınlarına məxsus bir ehtiyatsızlıqla daranmış saçları ilə Rastinyakın qarşısında dayanmışdı. Onun vücudundan ətir yayılırdı. Yenicə vanna qəbul etmiş olduğu görünürdü. Onun, sanki, yumşalmış gözəlliyində daha həssas bir təbiət duyulurdu.

Gözləri nəm görünürdü. Gənclərin gözləri hər şeyi görməyə qadirdir, bir bitki özünə lazım olan dirilik maddələrini havadan çəkdiyi kimi, gənclərin hissələri də qadının saçdığı nurla birləşir. Odur ki Ejen bu qadının əllərinə toxunmasa da, bu əllərin gənclik tərəvətini hiss edə bilərdi. Kəşmiri penüarın arasından açıq-cəhrayı döşünün gözəlliyi hiss olunurdu. Penüar xəfifcə açıldığı zaman döşü də açıq görünürdü. Ejen sərsəm baxışlarla bunu bir an seyr etdi. Qrafinyanın korsetə ehtiyacı yox idi: onun belinin incəliyini kəmərin taxılmasından anlamaq olurdu. Boynu məhəbbətə çağırırdı, ayaqqabılı ayaqlarında ayrı gözəllik vardı. Maksim onun əlini öpmək istədiyi zaman Ejen Maksimi, qrafinya isə Ejeni görmüş oldu.

Qrafinya ağıllı adamların ibrət aldığı bir tövrlə:

- Sizmişiniz, müsyö de Rastinyak, - dedi, - mən sizi gördüyümə çox şadam.

De Tray çağırılmamış qonağı getməyə məcbur edə biləcək mənalı bir nəzərlə gah Ejənə, gah da qrafinyaya baxırdı.

“Bu nədir! Əzizim, mən ümidvaram ki, sən bu həyasızı bayıra atacaqsan!” Bu fikir qrafinya Anastazin Maksim adlandırdığı məğrur və arsız gəncin baxışındakı mənanı aydın, dəqiq ifadə edirdi. Qrafinya Maksimə, qadının bütün sirlərini özündən asılı olmadan üzə çıxaran bir itaətkarlıqla baxırdı.

Rastinyakın qəlbində bu gəncə qarşı dərin nifrət hissi oyandı. Hər şeydən əvvəl, Maksimin sanşın, qəşəng qıvrıciq saçlarından Rastinyak başa düşdü ki, öz saçları nə qədər iyrenc şəkildə daranmışdır. Maksimin ayaqlarında zərif, təmiz çəkmələri vardı, halbuki Ejenin çəkmələrində, bütün səyinə baxmayaraq, nazik toz təbəqəsi görünürdü. Bundan başqa, bu şıq gəncin əynindəki sürtük vücudunu zərif şəkildə sarıyaraq, onu gözəl qadına oxşadığı halda, Ejenin əynində gündüz vaxtı, saat üçün yarısında, qara frak vardı. Şaranta* sahillərindən gəlmiş olan bu ağıllı gənc, yetimləri belə soya biləcək insanların mühitinə mənsub olan bu ucaboylu, nazik bədənli, aydın baxışlı, solğun bənizli şıq gəncin kostyumunun nə qədər böyük üstünlük yaratdığını təsəvvürünə gətirə bilərdi.

Qrafinya de Resto Rastinyakın cavabını gözləmədən, penüarının ətkələrini sallaya-sallaya, quş kimi ikinci qonaq otağına uçdu. Penüarın ətkələri büzülür, dalğalanır, qrafinyanı kəpənəyə oxşadırdı. Maksim də onun arxasınca getdi. Hiddətlənən Ejen Maksimlə

qrafinyadan ayrılmadı, onları təqib etdi... Hər üçü böyük qonaq salonunun ortasında topladı. Tələbə nifrət bəslədiyi Maksimə maneə olduğunu gözləsinə başa düşürdü. Bununla belə, qrafinyanın məmnun qalmamasına səbəb olmaqdan qorxmayaraq, bu şıq gəncə mane olmağa qərar verdi. Ejen bu gənci madam de Boseanın balında gördüyünü xatırlayaraq, bir an içində, Maksimin qrafinya de Restonun yanında nə rol oynadığını dərhal duymuşdu. O, böyük axmaqlıqlara, yaxud böyük müvəffəqiyyətlərə səbəb olan bir gənclik cəsarəti ilə özünə dedi ki: bax bu, mənim rəqibimdir, mən onun üzərində qələbə çalmaq istəyirəm!

Düşüncəsiz gənc! O, qraf Maksim de Trayın, təhqir edildiyi zaman, birinci atəş açdığını və düşməni öldürdüyünü bilmirdi. Ejen təcrübəli ovçu olsa da, hələ tirdəki iyirmi iki hədəfdən iyirmisini vurmaq iqtidarında deyildi.

Gənc qraf buxarının yanındakı dərin kresloda əyləşərək, elə bir hiddət və təəssüflə maşanı götürüb kömürü qarışdırmağa başladı ki, Anastazinin gözəl üzünü dərhal duman bürüdü. Gənc qadın üzünü Ejenə çevirib, təəccüb dolu soyuq nəzərlə ona baxdı. Bu baxış tamamilə aydın şəkildə yalnız bunu ifadə edirdi: “Bəs siz nə üçün çıxıb getmirsiniz?” Bu baxışın mənası o qədər aydın idi ki, yaxşı tərbiyə görmüş adamlar dərhal vidalaşmaq üçün söylənilə biləcək ifadələri düşünməyə vadar olardı.

Ejen xoş təbəssümlə gülümsəyərək, cavab verdi:

- Madam, mən sizi görmək arzusunda idim, çünki...

Onun sözləri yarımqıç qaldı. Qapı açıldı. Birdən-birə içəri til-bürünü sürən şlyapasız cənab daxil oldu. O, qrafinyaya salam belə vermədən, qəmli nəzərlə tələbəyə baxdı və əlini Maksimə uzadaraq, Rastinyakı heyrətləndirən bir qardaşlıq ədası ilə “Hər vaxtınız xeyir!” dedi. Əyalət gəncləri üçlük həyatının bütün gözəlliklərindən bixəbərdirlər.

Qrafinya ərini Ejenə təqdim edərək:

- Müsyö de Resto, - dedi.

Ejen ehtiramlı bir təzimlə ona cavab verdi.

Qrafinya, Ejeni qraf de Restoya təqdimlə, sözlünə davam edərək:

- Müsyö de Rastinyak, - dedi. - O, Marsiyyaklar vasitəsilə vikon- tessa de Boseanın qohumlarından sayılır. Mən onunla son balda görüşmək şərəfinə nail oldum.

Qrafinya bu sözləri yalnız seçmə adamları qəbul etdiyini sübut etmək istəyən ev sahibinə məxsus bir vüqarla, demək olar ki, təmtəraqla söyləmişdi. “Marsiyyaklar vasitəsilə vikontessa Boseanın qohumu” sözləri sehrkar təsir göstərdi: qraf rəsmi, soyuq ədasını tərək edərək, Ejeni salamladı və:

- Sizinlə tanış olmağıma çox şadam, - dedi.

Qraf Maksim de Tray belə təşvişli bir nəzərlə Rastinyaka baxdı və dərhal həyasız görünüşü dəyişdi. Amiranə bir şəxsin adının çəkilməsi sayəsində sehrbaz əlinin təması ilə cənublu gəncin beynindəki otuz qutunun hamısı birdən-birə açılaraq, hazırlanmış mahiranə sözləri yenə Ejenə qaytardı. Onun üçün hələ məchul olan yüksək Paris cəmiyyətinin havasını, sanki, birdən-birə günəş işıqlandırdı. “Vokenin evi”, Qorio ata onun fikirlərindən çəkilərək, uzaqlarda gözdən itdi.

Qraf de Resto:

- Mən Marsiyyaklar nəslinin sona çatdığını zənn edirdim, - dedi.

Ejen:

- Bəli, - deyə cavab verdi. - Mənim babamın qardaşı şevalye de Rastinyak, de Marsiyyak nəslinin son nümayəndəsi ilə evlənmişdi. Onun ancaq bir qızı olmuşdu ki, o da madam de Boseanın ana tərəfindən babası sayılan marşal de Kleramboya ərə getmişdi. Biz bu nəslin kiçik xəttindən, yoxsul xəttindən, çünki babamın qardaşı olan vitse-admiral kral qulluğunda hər şeyini itirmiş oldu. İnqilabi hökumət Şərqi Hindistan kompaniyasını* ləğv etdiyi zaman, bizim bu kompaniyadan alacağımız borcları tanımaq istəməmişdi.

- Babanızın qardaşı 1789-cu ilə qədər “İntiqamçı” gəmisində komandanlıq etmirdi ki?

- Tamamilə doğru buyurursunuz

- Elə isə o, mənim babamı tanıyarmış: babam “Varvik” gəmisinə komandanlıq edirdi.

Maksim qrafinya de Restonun üzünə baxdı və xəfifcə çiyinlərini çəkərək, sanki, bu sözləri söyləmək istədi: “O, bu cənabla donanmadan söhbət açarsa, bizim üçün hər şey məhv olar”. Anastazi onun baxışındakı mənanı sezdi. Öz qüvvəsini bilən bir qadın hökmü ilə gülümsəyərək söylədi:

- Biz gedək, Maksim, mənim sizdən bir xahişim var. Ağalar, biz sizi “İntiqamçı” və “Varvik” gəmilərində sərbəst üzə kilmək üçün

Qrafinya ayağa qalxdı, irişərək Maksimə hiyləgər bir işarə elədi, ikisi də durub buduara doğru getdi. Fransız dilində münasib qarşılığı olmayan gözəl bir alman ifadəsi ilə söyləsək, bu bir cüt mor- qanatik adam qarıya çatar-çatmaz, qraf, Ejenlə söhbətini kəsərək, qeyri-məmnun halda:

- Anastazi! - dedi. - Əzizim, burada qalsanız, yaxşı olardı. Siz özünüz bilirsiniz ki...

Qrafinya onun sözünü yarımqıq qoyaraq:

- Bu saat qayıdıram, - deyə cavab verdi. - Mənim ancaq bir dəqiqəlik işim var: Maksimə bir tapşırıq vermək niyyətindəyəm.

Qrafinya, doğrudan da, tez qayıtdı. Arzu etdikləri kimi yaşamaq üçün ərlərinin xasiyyətləri ilə hesablaşmağa məcbur olan bütün qadınlar, ərlərinin qiymətli etimadını itirmədən hansı hüduda qədər getmək mümkün olduğunu yaxşıca bilirlər və ona görə də heç zaman həyatın cüzi məsələləri üstündə ərləri ilə toqquşmaq istəmirlər. Qrafinya da qraf de Restonun səsini dəyişməsindən buduarda çox qalmağın təhlükəsiz olmadığını başa düşmüşdü. Bu maneələrin yaranmasına müqəssir Ejen idi. İstər görünüşü və istərsə hərəkətləri acıqlı olduğunu göstərən qrafinya, Maksimə tələbəni işarə etdi, qraf de Tray isə qrafa, onun arvadına və Rastinyaka üz tutaraq kinayə ilə dedi:

- Siz ciddi işlərlə məşğulsunuz, mən sizə mane olmaq istəmirəm, əlvida.

O, bu sözləri deyib tələsik çıxdı.

Qraf onun arxasınca bağırdı:

- Maksim, qalınız!

Qrafinya isə əlavə etdi:

- Nahar yeməyə gələrsiniz.

Qrafinya Ejenlə qrafı ikinci dəfə tərək edərək, Maksimin arxasınca birinci qonaq otağına keçdi. O, bu otaqda xeyli qaldı; o, de Restonun Ejeni başından rədd edə biləcəyi ümidində idi.

Rastinyak qrafinya ilə Maksimin gah qəhqəhə çəkib güldüyünü, gah danışdığını, gah da susduğunu eşidirdi. Lakin hiyləgər tələbə qraf de Resto ilə şirin söhbət açaraq, ona mədhlər söyləyir və qrafinyanı yenə görmək və onun Qorio ata ilə münasibətini aydınlaşdırmaq məqsədi ilə qrafla mübahisəyə girişirdi. Açıqdan-açığa Maksimə vurulmuş olan bu qadın, ərinin başını tovlayan və qoca vermişel fabrikantı ilə gizli əlaqə saxlayan bu arvad, Rastinyakın nəzərində

olduqca əsrarəngiz görünürdü. O, qrafınyanın sirrini açmaq və bu sürətlə tərədən dırnağa qədər parisli olduğu görünən bu qadının üzərində tam hökmranlıq qazanmaq ümidində idi.

Qraf yenə arvadını çağırdı:

- Anastazi!

Qrafınyaya gənc qrafa xitabla:

- Ah, mənim yazıq Maksimim, - dedi. - İtaət etməkdən başqa çarə görmürəm. Axşama qədər.

Maksim onun qulağına pıçıldadı:

- Nazi, penüarınız açıldığı zaman bu sarsağın gözləri köz kimi alışib-yanırdı, mən onu bir daha evinizə buraxmayacağımıza ümidvaram. O, sizə eşq elan edəcək, sizi biabır edəcək və sizin xatirinizə mən onu öldürməyə məcbur olacağam.

Qrafınyaya:

- Siz dəlimi olmusunuz, Maksim! Əksinə, bu cür tələbələr çox gözəl ildırım sipəri ola bilərlər. Mən, əlbəttə, çalışaram ki, o, qraf de Restonun xoşuna gəlməsin.

Maksim qəhqəhə çəkdi və qrafınyanın müşayiəti ilə otaqdan çıxdı. Qrafınyaya pəncərənin yanında dayanıb onun ekipaja əyləşməyinə, atı həvəsləndirməyinə və qamçını yelləməyinə tamaşa edirdi. Qrafınyaya de Resto ancaq darvaza qapıları bağlandıqdan sonra geri qayıtmışdı.

O, içəri girər-girməz, qraf ona xitabla:

- Bilirsinizmi, əzizim, - dedi, - cənab de Rastinyakın ailəsinin yaşadığı mülk Şarantədə Verteyyanın yaxınlığında imiş. Qraf de Rastinyakın babası ilə mənim doğma babam tanış imişlər.

Qrafınyaya pərişan halda:

- Mən ümumi tanışlanmız olduğuna şadam, - dedi.

Tələbə yavaşca:

- Sizin zənn etdiyinizdən də daha çox ümumi tanışlığımız var, - dedi.

Qrafınyaya maraqlanaraq:

- Məcə yəni? - deyə soruşdu.

Tələbə sözünə davam edərək:

- Mən bir az bundan əvvəl, - dedi, - sizin yanınızdan bir cənabın çıxdığını gördüm. Mən o cənabla bir pansionda, qapı-qapıya yaşayıram. Mənim dediyim şəxs Qorio atadır.

“Ata” təbiri ilə bəzənmiş bu adı eşidər-eşitməz, buxarıda odu qarışdırın qraf, əllərini odda yandırmış kimi, dərhal maşanı daşın üstünə fırlatdı:

- Hörmətli cənab, - dedi, - siz, heç olmasa, “müsyö Qorio” deyə bilərdiniz.

Qrafıya ərinin əsəbiləşdiyini görüb, əwəlcə saraldı və özünü itirmiş kimi göründü. Sözlərinə təbii ahəng verməyə səy edərək, qondarma bir saymazlıqla:

- Onu sevdiyimiz qədər heç bir kəsi sevmək mümkün deyildir, - deyə cavab verdi.

O, sözünü qurtarmadı, dayanıb biixtiyar fortepianoya baxdı və Rastinyakdan soruşdu:

- Siz musiqini sevirsinizmi?

Ejen:

- Çox sevirəm, - dedi və axmaq bir hərəkət göstərdiyini dumanlı şəkildə anladığından, qıpqırmızı qızardı.

Qrafıya fortepianoya doğru yeriyərək, titrək səslə soruşdu:

- Siz oxuyursunuzmu?

Qrafıya əllərini qüvvətlə klavişlərin üstünə vuraraq, pəs “ut”-dan başlamış zil “fa”ya qədər əlini gəzdirdi.

- Xeyr, madam.

Qraf de Resto oyan-buyana gəzinirdi.

Qrafıya:

- Təəssüf olsun, - dedi, - siz özünüzü müvəffəqiyyətin qüvvətli bir vasitəsindən məhrum etmişsiniz. - Sonra isə oxudu: - *Ca-a-ro, ca-a-ro, ca-a-a-ro, non dubitare!.*}

Ejen Qorio atanın adını çəkməklə də bir sehrbaz kimi hərəkət etmişdi, lakin bu adın təsiri “vikontessa de Boseanın qohumu” sözlərinin təsirindən tamamilə fərqlənirdi. O, nəzakət göstərərək, nadir şeylər həvəskarının otağına yol açmış, lakin ehtiyatsızlıq göstərərək heykəlcikli şkafa toxunduğu üçün bir neçə yaxşı yapışdırılmamış başın yerə düşməyinə səbəb olan adamın vəziyyətində idi. Ejen utandığından məmnuniyyətlə yerə girə bilirdi. Qrafıya de Restonun üzündə bir soyuqluq duyulur, artıq laqeyd nəzərlərlə baxan gözləri bu fəlakətli tələbənin gözlərindən qaçırdı. ¹

Ejen:

- Madam, - deyə sözə başladı, - sizin qraf de Resto ilə danışmaq istədiyinizi görürəm, icazənizlə...

Qrafıya Ejeni işarə ilə saxlayaraq, tələsmiş kimi:

- Siz arzu etdiyiniz zaman gələ bilərsiniz, - dedi, - əmin ola bilərsiniz ki, ziyarətiniz mənə də, qraf de Restoya da çox xoşdur.

Ejen hər ikisinə hörmətlə təzim edərək çıxdı. Qraf de Resto onun arxasınca gəldi və Ejenin etirazına baxmayaraq, onu dəhlizə qədər ötürdü.

Qraf Morisə dedi ki:

- Cənab Rastinyak nə zaman gəlir-gəlsin, nə qrafıyanın, nə də mənim evdə olduğumuzu söyləmə.

Ejen artırmaya çıxdığı zaman gördü ki, yağış yağır. Öz-özünə:

- Mən bu saat axmaq iş gördüm, - dedi, - lakin nə bunun səbəbini bilirəm, nə də əhəmiyyətini başa düşürəm. Hələ üstəlik, kostyumumu da, şlyapamı da yağışın altında isladacağam. Öz guşəmdə oturub hüquq elmini əzbərləsəydim və ancaq çalışqan məhkəmə məmuru olmağı düşünsəydim, daha yaxşı olardı. Mən hara, yüksək cəmiyyət hara! Bu cəmiyyətdə dolaşmaq üçün kab- riolet, par-par parlayan çəkmələr, qızıl zəncirlər, səhərlər isə altı frank qiymətində ağ zəmş əlcəklər, axşamlar da mütləq sarı əlcəklər lazımdır. Ah, Qorio ata, qoca hiyləgər!

Ejen darvazaya çatdığı zaman, bir az əvvəl yenicə evlənənləri gətirmiş və sahibindən bir neçə səfərin pulunu xəlvətcə mənim-səməkdən başqa heç bir şey fikirləşməyən karet sürücüsü Rastinyakın frakını, ağ jiletini, sarı əlcəklərini, təmiz çəkmələrini və çətirsiz olduğunu görüb, ona işarə ilə qulluq etməyə hazır olduğunu bildirdi. Ejeni boğuc bir hiddət sarsıtdı, bu həqiqət isə insanı düşdüyü uçurumdan xilas olmaq üçün yol tapmaq ümidi ilə, adətən, daha da dərinlərə sürüldər. Ejen başı ilə işarə edərək, arabaçının təklifinə razı olduğunu bildirdi. Karetə mindi. Karetin içinə düşmüş flör- d'oranj yarpaqları yenicə adaxlanmış adamların səfərini xatırladırdı.

Artıq ağ əlcəklərini çıxarmış arabaçı:

- Hara buyurursunuz? - deyə soruşdu.

Ejen öz-özünə: "İş işdən keçib, - dedi, - indi ki uçuruma yuvarlanıram, qoy heç olmasa, bir mənfəətim olsun". CJcadan:

- De Boseanın evinə sür, - dedi.

Arabaçı:

- Hansı Boseanı buyurursunuz? - deyə soruşdu.

Arabaçının bu mənalı sualı Ejeni daha da pərişan etdi. Hələ cəmiyyət üzü görməmiş bu şıltaq cavan de Boseanların iki evi olduğunu bilmir və onun taleyi ilə qətiyyənlə maraqlanmayan qohumlarının sayı çox olduğunu da dərk eləməirdi.

- Vikont de Boseanın evinə, küçəsi...

Arabaçı başı ilə işarə edərək:

- Qrenel küçəsinəmi? - dedi. Bilirsinizmi, bundan başqa bir də Sen-Dominik küçəsində qraf və markiza de Boseanın evi var...

Arabaçı bu sözləri deyib kəretin ayaq yerini qaldırdı.

Ejen etinasızlıqla cavab verdi:

- Bilirəm.

Şlyapasını qabaqdakı yerin üstünə ataraq, öz-özünə:

- Bu gün hamı mənə istehza edir! - deyirdi. - Bu əyləncə mənə çox baha oturacaq. Bununla belə, mən, heç olmasa, bu kuzinama əsl kübar görüşü təşkil eləyəyəm. Qəddar qoca Qorio ata artıq mənə on franka başa gəlmişdir. Namusuma and olsun, mən bu sərgüzəşti madam de Boseana nəql edəcəyəm, bəlkə, heç olmasa, onu güldürməyə müvəffəq ola bildim. O, əlbəttə, bu quyruğəkəsik siçovulun gözəl qrafınyla ilə cinayətkar əlaqələrinin sirtinə bələddir. Bu əxlaqsız qadına görə başımı vurub yarmaqdansa, kuzinama xoş gəlmək daha münasibdir. Həm də göründüyü kimi, onun qiyməti çox bahadır. Gözəl vikontessanın yalnız adı bu qədər böyük qüdrətə malikdirsə, gör onun özünün əhəmiyyəti nə qədərdir. Yüksək təbəqələrə müraciət edərkən. Göylərdə birinə hücum etdiyiniz zaman Allahın özünü hədəf götürmək lazımdır!

Rastinyakın öz-özü ilə etdiyi bu söhbət, içərisində çırpındığı min bir fikrin xülasəsindən başqa bir şey deyildi. Yağan yağışı seyr edərək bir az sakit oldu, özünə inamı artdı. O, öz-özünə, olan- qalan pulundan yüz suluq pullarını xərcləmiş olsa da, qazancsız qalmadığını, hər halda, ayaqqabılarını, paltarını və şlyapasını mühafizə etdiyini söyləyirdi. Arabaçının "zəhmət olmasa, darvazanı açın" deməsi onun qəlbində xoş bir hiss oyatmışdı. Qızıl baftalı, qırmızı paltarlı qapıçı darvazanı açdı, qapı ilgəkləri cırıldadı, bir az sonra kəret həyəətə girərək bütün həyəti dolandı və alaqaqapının qabağındakı artırmanın qarşısında dayandı. Rastinyak xoşhəlləqlə

karetin bu səyahətini seyr edirdi. Qırmızısaçaqlı, göyrəngli kobud paltar geymiş sürücü karetin ayaq yerini endirmək üçün aşağı düşdü. Ejen karetdən düşərkən mülkün sütunları arxasından boğuq gülüş səsləri eşitdi. üç-dörd lakey bir yerə toplaşdı və meşşan toy ekipajına rişxənd edirdi. Tələbə mindiyi arabanı Parisin ən qəşəng ikiyerli karetləri ilə müqayisə etdiyi zaman bu qəhqəhənin mənasını başa düşmüşdü: bu karetdə bir cüt qızgın at qoşulmuşdu, qulaqlarına qızılgül taxılmış atlar qantarğaları gəmirirdi. Pudralı, əla qalstuklu sürücü, atlar bu saat yerindən tərənib qaçacaqlarmış kimi, cilovlan əlində möhkəm tutmuşdu. Şose d'Anten küçəsində, qrafinya de Restonun həyatında iyirmi altı yaşlı bir gəncin zərif kabrioleti dayanmışdı. Sen-Jermen məhəlləsində isə adlı-sanlı kübar bir adamın ehtişamlı kareti durmuşdu: bu kareti otuz min franka belə almaq mümkün deyildi.

Parisdə, əlbəttə, birisinə məşuqə olmayan az qadın tapıldığını və bu kraliçalardan birinə sahib olmaq üçün yalnız qan tökmək kifayət etməyəcəyini bir az gec başa düşmüş Ejen fikirləşirdi: “Görəsən, bu, kim ola bilər? Lənət şeytana! Görünür, mənim kuzi- namın da özünə məxsus Maksimi var!”

Ejen yuxarı qalxdı: ürəyi döyünürdü. O görünər-görünməz, şüşəbənd qapını açdılar. O, qaşovlanarkən rahat dayanan ağıllı eşşəklərə bənzəyən lakeyləri gördü. De Bosean mülkünün aşağı mərtəbəsindəki geniş qəbul salonlarında rəsmi bal verilirdi. Bala dəvətlə bal arasındakı fasilədə hələ kuzinasına vizit verməyə müvəffəq olmamış Ejen, vikontessa de Boseanın şəxsi otaqlarını görməmişdi: bu otaqlarda ilk dəfə o, vikontessanın şəxsi zərifiyyətinin xariqələrini, kübar bir qadının mənaviyyat və məişət nümunəsini görə biləcəkdə. Ejen üçün bu tanışlıq bu cəhətdən də maraqlı idi: qrafinya de Restonun salonu ona müqayisə üçün imkan yaradırdı. Vikontessa qonaqlarını saat beşin yarısından qəbul etməyə başladılar. Kuzeni beş dəqiqə qabaq gəlmiş olsaydı da, onu qəbul etməyəcəkdə. Müxtəlif Paris etiketlərindən qətiyyətlə başı çıxmayan Ejeni ağ rəng çəkilmiş, üzərinə çiçəklər düzülüb, qızıllanmış sürəhili geniş pilləkənlə madam de Boseanın yanına apardılar. Ejen onun Paris salonlarında hər axşam bir-birinin qulağına söylənilən və daim dəyişən hekayətlərdən olan şifahi bioqrafiyasından xəbərsizdi.

üç ildən çox idi ki, vikontessa Portuqaliyanın ən məşhur və zəngin kübarlarından markiz d'Ajuda-Pinto ilə əlaqədə idi. Səmimi hissərdən doğan bu əlaqə hər iki aşiqə o qədər cazibədar görünürdü ki, onlar üçüncü bir adamın araya qarışmasına dözə bilməzdilər. Vikont de Bosean istər-istəməz bu morqanatik ittifaqa razılıq verməklə başqaları üçün də bir nümunə ola bilərdi. Bu dostluğun birinci dövründə; təqribən gündüz saat ikidə vikontessa ilə görüşməyə gələnələr, burada markiz d'Ajuda-Pintonu görə bilərdilər. Madam de Bosean evinin qapılarını qonaqlar üçün, əlbəttə, bağlaya bilməzdi: bu, ədəbsizlik sayıla bilərdi; lakin o, öz qonaqlarını o qədər soyuq qəbul edir və tavanı o qədər diqqətlə seyr edərdi ki, qonaqlar ona mane olduqlarını dərhal başa düşərdilər. Paris madam de Boseanın saat ikidən saat dördə qədər gələn qonaqlardan darıxdığını öyrəndiyi zaman, artıq onu tamamilə yalnız buraxdı. O, cənab de Bosean və markiz d'Ajuda-Pinto ilə Operaya gedər, yaxud Bufonları ziyarət edərdi, lakin cənab de Bosean özünü idarə edə bildiyindən, arvadını və portuqaliyalını əyləşdirdikdən sonra onları yalnız buraxıb gedərdi, indi markiz d'Ajuda-Pinto madmazel de Roşfid adlı bir qızla evlənmək niyyətində idi. Bütün yüksək cəmiyyətdə hazırlığı aparılan bu izdivacdan yeganə bixəbər şəxs varda, o da ancaq madam de Boseanın özü idi. Bəzi rəfiqələri ona işarələr etsə də, o yalnız gülər və paxıllıqdan onun səadətini pozmaq istədiklərini zənn edərdi. Halbuki yaxın zamanlarda nikah artıq elan edilməli idi. Portuqaliyalı qəşəng markiz vikontessanın yanına gəlməklə bu izdivacı ona xəbər vermək fikrində idi, lakin xəyanət sözlərini söyləməyə cəsəret edə bilmirdi. Nə üçün? Qadına belə bir zərbə vurmaqdan da çətin şey ola bilərmidi? Bəzi kişilər üçün duel meydanında onun ürəyinə şpaqasını sancmağa hazır olan bir düşmən qarşısında dayanmaq, iki saat göz yaşları ilə dolu şikayətdən sonra can verdiyini söyləyən və naşatır tələb edən bir qadın qarşısında dayanmaqdan daha asandır. Ejen gəldiyi zaman markiz d'Ajuda-Pinto ağır vəziyyətdən çıxmaq üçün getməyə hazırlaşdı. O, bu nəticəyə gəlmişdi ki, madam de Bosean, onsuz da, bu xəbəri eşidəcək, bunu ona söyləməkdənsə, yazmaq daha yaxşıdır. Eşqin qətlini şəxsi söhbətdə müzakirə etməkdənsə, məktubda yazmaq daha münasib görünürdü. Lakey vikontes- saya de Rastinyakın gəldiyini xəbər verərkən, markiz d'Ajuda-Pinto

sevincindən asudə nəfəs aldı. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, sevən bir qadın eşq əyləncələrinə hər zaman yeni rəng verməkdənsə, şübhə üçün bəhanə icad etməklə daha mahir olur. Ayrılıq təhlükəsi baş verdikdə isə o, məhəbbət nəşəsinin iyini hələ uzaqdan duyan Vergili atından daha tez hər bir hərəkətin mənasını başa düşə bilir. Siz əmin ola bilərsiniz ki, madam de Bosean öz səmimiyyəti ilə dəhşətli görünən biixtiyar, xəfif bir titrəməni duymuşdu. Ejen Parisin bir xüsusiyyətindən xəbərsiz idi: siz kimə təqdim edirsinizsə, hər halda, ər, arvad, hətta uşaqların həyatı haqqında ailə dostlarından məlumat toplamalısınız ki, pis vəziyyətə düşməyəsiz, yaxud polyakların məcazi bir şəkildə söylədikləri kimi, düşdüyünüz bataqlıqdan sizi çıxarmaq üçün arabaya beş kəl qoşmağa məcbur olmayasınız. Əgər Fransada yersiz söhbətlərin xüsusi bir adı yoxdursa, buna səbəb yalnız hər dedi-qodunun geniş yayıldığı bir ölkədə bu cür söhbətlərin qeyri-mümkün sayılmasıdır. Yalnız Ejen kimi, artıq bir dəfə qrafinya de Restonun evində bataqlığa düşmüş və *“arabaya beş kəl qoşmağa”* imkan belə tapmayan bir gənc, madam de Boseana təqdim olunmaq üçün gələrək, yenidən arabaya kəl qoşmaqla məşğul ola bilər. Lakin birinci dəfə o, cənab de Trayla qrafinya de Restonu çox tənqə gətirdiyi halda, bu dəfə markiz d’Ajuda-Pintonu çətin vəziyyətdən xilas etmiş olurdu.

Ejen açıq-qırmızı və boz rənglərə çalan, bəzəkli kiçik salona daxil olarkən (bu salonda zinət yalnız zəriflik təsiri bağışlayırdı), portuqaliyalı qapıya tərəf cumaraq:

- Əlvida! - dedi.

Madam de Bosean gözlərini markizdən ayırmadan:

- Axşama qədər, eləmi? - deyər soruşdu. - Bəs siz bizimlə Bufonlara getməyəcəksinizmi?

Markiz qapının dəstəyindən tutub:

- Mümkün olmayacaq, - deyər cavab verdi.

Madam de Bosean ayağa durdu və Rastinyaka əhəmiyyət vermədən markizi yanına çağırdı. Bu fəvqəladə sərvətin parıltısı qarşısında mat qalan Rastinyak, “Mən bir gecə” nağıllarının həqiqət olduğuna inanmağa hazır görünürdü. Rastinyak, onu sezməyən qadının qarşısında harada gizlənəcəyini bilmirdi.

Vikontessa şəhadət barmağını qaldırdı və qəşəng əda ilə barmağını aşağı salaraq, öz qarşısında əyləşmək üçün markizə yer

göstərdi. Onun bu hərəkətində ehtirasın elə qəddar bir qüdrəti hiss olunurdu ki, markiz qapının dəstəyini buraxıb, yaxınlaşdı. Ejen qibtə ilə ona baxırdı.

“Bəli, kiçik karetin sahibi budur. Bir parisli xanımın nəzər-diq-qətini çəlb etmək üçün, doğrudanmı, qızğın atlara, lakey paltarlarına, bol qızıla malik olmalısan?”

Zinət iblisi onun qəlbini yaralamışdı, o, qazanc qızdırması içində çırpınır, qızıl ehtirasından boğazı quruyurdu. Ejenin ixtiyarında üç ay üçün ancaq yüz otuz frank var idi. İndiki vəziyyəti ilə əldə etməli olduğu məqsədin belə sürətlə bir-birinə qarşı qoyulması onun pərişanlığını daha da artırırdu.

Vikontessa gülərək:

- Nə üçün siz italyanların yanına gələ bilməyəcəksiniz? - deyə soruşdu.

- İşim var! Mən ingilis səfirinin evinə nahara çağırılmışam.
- Nə olar, nahardan sonra gələrsiniz!

Yalan danışmağa başlayan şəxs istər-istəməz bir yalanın üstünə başqasını qoymağa məcburdur. Markiz d’Ajuda güldü və:

- Siz bunu tələb edirsiniz? - dedi.
- Əlbəttə, tələb edirəm.

Markiz hər qadına təsəlli verə biləcək dalğın bir nəzərlə vikontessaya baxaraq:

- Elə mən də sizin bu sözü söyləməyinizi istərdim, - deyə cavab verdi. O, vikontessanın əlini öpüb çıxdı.

Ejen isə madam de Boseanın, nəhayət, onu xatırlayacağını zənn edərək, saçlarına sığal verdi, təzim üçün əyildi. Lakin vikontessa birdən-birə ayağa durdu, özünü qalereyaya doğru ataraq, pəncərəyə yaxınlaşdı, ekipaja minən d’Ajudaya baxdı, onun haraya sürməyi əmr etdiyinə qulaq asdı, lakeyin sürücüyə bu sözləri söylədiyini eşitdi:

- De Roşfidin evinə.

Eşitdiyi sözlər, markizin sürətlə kareyə minməsi bu qadın üçün ildırım çaxmasına, göy guruldamasına bərabər idi. Onu dəhşətli qorxu bürüdü. Yüksək cəmiyyətdə ən dəhşətli fəlakətlərin əlaməti başqa şəkildə olmaz. Vikontessa yataq otağına çəkilib stolun yanında əyləşdi, zərif bir kağız götürüb, bu sözləri yazdı:

“Siz ingilis səfərətxanasında deyil, Roşfidgildə nahar etdiyinizə görə mənə izahat verməyə borclusunuz. Sizi gözləyirəm”.

O, əlinin ixtiyarsız titrədiyindən əyri çıxan bir neçə hərfi düzəltdi, K. imzasını qoydu (bu isə “*Burqundiya Marası*” demək idi) və zəngi çaldı.

Dərhal onun hüzuruna gələn lakeyə:

- Jak, - dedi, - saat səkkizin yarısında cənab de Roşfidin evinə gedib, markiz d’Ajudanin orada olub-olmadığını soruşarsınız. Əgər markiz orada olsa, bu məktubu ona verməyi xahiş edərsiniz. Cavab lazım deyil. Əgər markiz orada olmasa, qayıdarsınız və məktubu mənə qaytararsınız.

- Cİlyahəzrəti salonda gözləyirlər.

Vikontessa qapını açaraq:

- Bəli, - dedi, - bəli, yadıma düşdü.

Ejen özünü son dərəcə narahat hiss etməyə başlayırdı. Xoşbəxtlikdən, nəhayət, vikontessa göründü və elə bir iztirabla bu sözləri söylədi ki, Ejenin ürəyi sancdı:

- Bağışlayın, mən bir-iki kəlməlik məktub yazmalı idim, indi sizin ixtiyarınızdayam.

Madam de Bosean “o, madmazel de Roşfidlə evlənmək fikrindədir” düşündüyü halda, nə söylədiyinin fərqi varmırdı. “Lakin o, sərbəstdirmi? Bu izdivac bu axşamdan gec olmayaraq pozulmalı, yoxsa mən... Bəli! Sabah bu barədə söhbət belə ola bilməz”.

Ejen:

- Kuzina... - deyə sözə başladı.

Vikontessa tələbəyə lovğa nəzər salaraq:

- Nə var? - deyə soruşdu.

Ejen qupquru qurudu.

Ejen bu “nə var” sualının nə demək olduğunu anladı. O, bu son üç saat ərzində bir çox şeylər öyrənmişdi, artıq ehtiyatlı tərpnəirdi.

Ejen qızaranaq yenə başladı:

- Madam... - O, bir az duruxdu, lakin özünü düzəldib, yenə sözünə davam etdi: - Məni bağışlayın. Mənim sizin himayənizə o qədər ehtiyacım vardır ki, sizin qohumluğunuzun bir zərrəsi belə mənə ziyan verməzdi.

Madam de Bosean acı təbəssümlə güldü: onun üfüqlərində artıq göy gurultusunun səsləri eşidilirdi.

Ejen sözünə davam edərək:

- Əgər siz mənim ailəmin vəziyyətini bilsəydiniz, - dedi, - himayə göstərdikləri adamların qarşısına çıxan maneələri lütf

rədd edən əfsanəvi pərilər kimi, mənə yardım etməkdən çəkinməzdiniz.

O, gülərək cavab verdi:

- Yaxşı, kuzen, yaxşı, mənim sizə nə mənfəətim dəyə bilər?

- Mən özüm belə bilmirəm. Sizinlə elə uzaqdan-uzağa qohum olmaq özü də səadətdir. Siz mənə utandırдыңız, mən nə deyəcəyimi belə unuttum. Siz mənə Parisdə tanış olduğum yeganə xanımsınız. Ah, mənim sizin məsləhətinizə nə qədər böyük ehtiyacım olduğunu bilsəydiniz... Sizin qanadlarınız altına sığınmaq istəyən və sizin üçün ölümə belə getməyə razı olan zavallı bir uşaq kimi mənə himayə etməyinizi xahiş etmək istərdim.

- Siz məndən ötrü adam öldürə bilərdinizmi?

- Lap ikisini öldürərdim.

Vikontessa yaşaran gözlərini gizlədərək:

- Siz, doğrudan da, uşaqsınız, - dedi. - Mənə elə gəlir ki, siz səmimi sevə bilərdiniz!

O, başını silkələyərək:

- Ah, doğru buyurursunuz! - deyərək bağırdı

Vikontessa isə bu cavaba görə şöhrətpərəst tələbəyə qarşı qəlbində bir hüsn-rəğbət duydu. Cənublu gənc ömründə birinci dəfə hər şeyi ölçüb-biçib hərəkət edirdi. Ejen qrafinya de Restonun mavi buduarı ilə madam de Boseanın açıq-qırmızı salonu arasında olduğu müddətdə Paris hüquq elminin üçillik kursunu keçərək bilmişdi. Bu kursdan bəhs edilməsi də, hər halda, belə yüksək cəmiyyətdəki hüquq elminin məğzini təşkil edir, yaxşı mənimsənildikdə və məharətlə həyata tətbiq edildikdə isə bunun sayəsində hər şeyə müvəffəq olmaq mümkündür.

Ejen dedi:

- Ah, yadıma düşdü! Sizin evinizdəki balda qrafinya de Resto mənə xoşuma gəlmişdi. Bu gün səhər onun evində idim.

Madam de Bosean gülümsəyərək:

- Yəqin ki, siz ona çox mane olmuşsunuz, - dedi.

- Əlbəttə, mən nabeləd adamam və siz mənə kömək etməsəniz, mən hamını özümə düşmən edərəm. Mən belə zənn edirəm ki, Parisdə heç kəslə vaxt keçirməyən gənc, gözəl, zərif və varlı bir xanıma təsadüf etmək mümkün deyildir. Halbuki mənə belə bir qadına ehtiyacım var. Mən elə bir qadın istərdim ki, siz qadınların,

məharətlə təlim edə bildiyi həyat dərslərini mənə öyrətsin. Mən hər yerdə qraf de Tray kimilərinə rast gələcəyəm. İndi sizin yanınıza gəlməkdə məqsədim də bir müəmmarı mənə aydınlaşdırmağı və orada necə axmaqlıq törətdiyimi izah etməyi sizdən xahiş etməkdir. Mən onun yanında söhbət açıb...

Jak, Ejenin sözünü kəsərək:

- Hersoginya de Lanje gəlmişdir, - deyər xəbər verdi.

Tələbə çox təəssüf etdiyindən, üzünü turşutdu.

Vikontessa pıçılıtlı ilə Ejenə dedi:

- Əgər siz müvəffəqiyyət qazanmaq istəyirsinizsə, hər şeydən əvvəl, sadə və səmimi olmayın.

Vikontessa ayağa durdu və hersoginyanı qarşılayaraq:

- Ah, mənim əzizim, xoş gördük! - dedi. Sonra onun əlini, öz bacısını qarşılayırmış kimi, səmimiyyətlə sıxdı. Hersoginya da məhəbbətlə vikontessanı öpdü.

Rastinyak öz-özünə:

“Bax bu, iki səmimi rəfiqədir, - dedi. - İndi mənə iki qadın himayə göstərəcək. Onların zövqü də bir-birinə oxşamalardır. Buna heç şübhə ola bilməz ki, hər ikisi mənimlə maraqlanacaq”.

Madam de Bosean soruşdu:

- Əzizim Antuanetta, sizi görməkdə mən hansı bir xoş arzuya minnətdaram?

- Sadəcə, bir şey: mən markiz d’Ajuda-Pintonun cənab de Roşfidin evinə daxil olduğunu görüb, sizi evdə tək tapacağımı düşündüm.

Hersoginya bu məşum sözləri söylərkən madam de Bosean dodaqlarını gəmirmədi, yanaqları qızarmadı, baxışında heç bir şey dəyişmədi, hətta üzü belə, sanki, işıqlandı.

Hersoginya Ejenə doğru dönərək əlavə etdi:

- Əgər mən sizin məşğul olduğunuzu bilsəydim..

Vikontessa:

- Bu, mənim qohumum müsyo Ejen de Rastinyakdır, - dedi. - Monrivodan heç xəbəriniz varmı? Dünən Serizi mənə deyirdi ki, onu heç yerdə görmək mümkün deyildir. O, bu gün sizin yanınıza gəlməmişdi ki?

Hersoginya hiss etdi ki, bu sualın ucu düz ürəyinə sancıldı: o, general Monrivoya dəlicəsinə aşiq olmuşdu, lakin onun hersoginyanı atması haqqında şayiələr gəzirdi.

Hersoginya qıpqırmızı qızararaq:

- O, dünən Yelisey sarayında imiş, - dedi.

Madam de Bosean:

- Görünür, o, xidmətdə imiş, - dedi.

Hersoginya da gözlərində kin və qəzəblə:

- Klara, - dedi, - əlbəttə, sabah markiz d'Ajuda-Pinto ilə madmazel de Roşfidin adaxlanacağından xəbəriniz var?

Zərbə çox qüvvətli olduğundan, vikontessa sapsarı saraldı, lakin yenə gülərək cavab verdi:

- Bu cür dedi-qodularla axmaq adamlar özlərinə təsəlli verirlər.

Markiz d'Ajudanın Portuqaliyanın ən şərəfli bir adını Roşfidə verməsinin nə mənası var? Roşfidlər dünənki dvoryanlardır.

- Doğrudur, lakin deyildiyinə görə, Bertanın iki yüz min livr gəliri var.

- Markiz d'Ajuda kifayət qədər zəngindir və belə şeyləri nəzərə almaz.

- Lakin əzizim, madmazel de Roşfid çox füsunkar xanımdır.

- Eləmi?

- Bir sözlə, o, bu gün Roşfidin evində nahar edir, nikah sənədi artıq imzalanmışdır. Sizin bu barədə az şey bildiyinizə mən çox heyret edirəm.

- Siz nə axmaqlıq etmişsiniz, hörmətli cənab? - deyə vikontessa Ejəndən soruşdu. - Bilirsinizmi, əzizim Antuanetta, bu uşağı yenicə cəmiyyət içinə atmışlar, bizim danışdıqlarımızdan o heç nə başa düşmür. Ona rəhminiz gəlsin: söhbətimizi sabah davam etdiririk. Heç şübhəsiz, sabah hər şey məlum olar, o zaman siz bu xəbəri daha əmniyyətlə və açıqdan-açığa hamıya xəbər verə bilərsiniz.

Hersoginya insanı dərhal əzən və heçə çevirən bir nəzərlə Ejəni başdan-ayağa süzdü. Hər iki xanımın dostanə sözlərlə bir-birini sancıqlarını öz ağı sayəsində duyan Ejən cavab verdi:

- Vikontessa, mən, özüm belə başa düşmədən, qrafinya de Restonun qəlbinə xəncər sancmışam. Mənim günahım da ancaq bunu bilməməyimdəndir. Sizə birisi tamamilə şüurlu olaraq iztirab verdiyi zaman, yenə də onunla görüşürsünüz, hətta ondan qorxursunuz, lakin özü belə bilmədən yara vuran adama sarsaq bir adam, heç kəsə mənfəət verə bilməyəcək bir adam nəzəri ilə baxırsınız, hətta ona nifrət belə edirsiniz.

Madam de Bosean hərəratli bir nəzərlə tələbəyə baxdı. Onun bu nəzərində alicənab insanlara məxsus bir minnətdarlıq, etiraf və vüqar duymaq olardı. Bu nəzər bir az əvvəl alverçi gözü ilə Ejenə qiymət qoyan hersoginyanın Rastinyakın qəlbinə vurduğu yaranın üzərinə məlhəm kimi yayıldı.

Ejen dedi:

- Bilirsinizmi, mən qraf de Restonun hüsn-rəğbətini qazanmışdım. - Ejen miskin, lakin eyni zamanda hiyləgər bir əda ilə davam etdi: - Sizə bu məlum olsun ki, mən hələlik ancaq yazıq bir tələbəyəm, tamamilə yalqız, olduqca yoxsul bir tələbə...

- Belə şeylər danışmayın, müsyö de Rastinyak. Biz qadınlar heç kəsə lazım olmayan şeylər arxasınca qaçmırıq.

- Çarə nədir? - Ejen cavab verdi. - Mənim vur-tut iyirmi iki yaşım var. Bu yaşın müsibətlərinə dözməyə məcburam. Bir də mənim etirafımı dinləyin, ürəyimin sirrini etiraf etmək üçün dizimi çökdürməyə başqa bir gözəl məbəd harada tapa bilərəm? Doğrudur, insanlar belə məbədlərdə günaha yol verər, başqa məbədlərdə isə tövbə edər.

Hersoginya bu mürtəd boşboğazlığa qulaq asarkən Ejenə soyuq nəzərlə baxdı və onun zövqünü bəyənməyərək, vikontessaya dedi:

- Kuzeniniz nabeləd adamdır.

Madam de Bosean hersoginyanın bu sözlərinə və kuzeninə ürəkdən gülərək:

- Bəli, mənim əzizim, - dedi, - o, doğrudan da, nabeləd adamdır və yaxşı zövqlərdən dərs almaq üçün özünə bir mürəbbiyə axtarır.

Ejen yenə hersoginyaya müraciətlə dedi:

- Hersoginya, mənə elə gəlir ki, bizi cəzb edən şeylərin sirrini öyrənmək arzusu tamamilə təbiidir, elə deyilmi? (Öz-özünə isə belə dedi: “Onlarla söhbət etmək üçün mən bərbərlərə layiq sözlər icad edirəm”.)

Hersoginya:

- Lakin, - dedi, - mənəcə, qrafinya de Restonun özü müsyö de Trayn şagirdidir.

Tələbə:

- Bu, mənə qətiyyənlə məlum deyildi, - deyər cavab verdi, - ona görə də mən düşüncəsizliyimdən ikisinin arasına girdim. Bununla belə, mən əri ilə çox yaxşı yola gedirdim, arvadı isə müvəqqəti də

olsa, mənim varlığıma dözməyə məcbur görünürdü. Lakin birdən-birə mənim ağılıma bir fikir gəldi: mən dəhlizdə qrafinyanı öpən və gözümün qabağında arxa qapıdan həyəət keçən bir kişi ilə tanış olduğumu onlara söylədim.

Xanımlar:

- O kişi kimdir? - deyə soruşdular.
- Bir qocadır. O, Sen-Marso məhəlləsinin uzaq bir yerində, ayda iki luidora başını dolandırır. Mən yoxsul tələbə də orada yaşayıram. Bu, doğrudan da, bədbəxt bir adamdır, hamı ona gülür, məsxərəyə qoyur, onun adını “Qorio ata” qoymuşuq.

Vikontessa:

- Siz, həqiqətən, lap uşaqsınız! - dedi. - Qrafinya de Restonun qız fəmiliasının Qorio olduğunu bilmirsiniz?

Hersoginya əlavə etdi:

- O, vermişel fabrikantının qızıdır, meşşan ailəsindəndir, onu saray şəkərçisinin qızı ilə bir gündə saraya təqdim etmişdilər. Klara, yadınızdadırmı? Hələ kral gülmüş və latınca un barəsində bir məsəl demişdi: bu adamlar., necə idi?.. Bu adamlar...

Ejen kömək edərək:

- *Ejusdem farinae* - dedi.

Qrafinya təsdiq edərək:

- Doğru buyurursunuz, - dedi.

Tələbənin üzündə dəhşət göründü. Dedi:

- O, qrafinyanın atası imiş!

- Əlbəttə. Bu əcaib adamın iki qızı var. Hər ikisini dəli kimi sevir, ancaq hər ikisi ondan tamamilə əl çəkmiş kimi görünür.

Vikontessa hersoginya de Lanjeyə müraciətlə:

- İkinci qızı, - dedi, - alman fəmiliası daşıyan bir bankirin, gərək ki, baron Nusingenin arvadı deyilmi? Səhv etmirəmsə, onun adı Delfinadır. O, sarışın xanımdır, Operada yan tərəfdəki lojanı icarə edir. O, Bufonlarda da tez-tez görünür. Hamının nəzər- diqqətini özünə cəlb etmək üçün həmişə ucadan gülür, o deyilmi?

Hersoginya gülümsəyərək:

- Mən sizin, əzizim, bu cür adamlarla maraqlanmağınıza heyrət edirəm, - dedi. - Yalnız de Resto kimi məhəbbətdən ağılı itirən adam madmazel Anastazinin ununda ağnaya bilər. Ah! Bu işdə o, ¹

¹ Bir xəmirəndir. Hərfi mənası: eyni undandır, (lat.)

hər halda, ziyan çəkəcəkdir. Anastazi qraf de Trayın tələsinə düşmüşdür, qraf onu məhv edəcəkdir.

Ejen:

- Demək, onlar öz atalarını rədd etmişlər? - dedi

Hersoginya cavab verdi:

- Bəli, bəli, öz atalarını, lap doğma atalarını, ümumiyyətlə, atalarını, həm də deyildiyinə görə, çox yaxşı bir atanı rədd etmişlər. O, hər birinə beş-altı yüz min nişan pulu vermiş, özünə isə ildə səkkiz min, on min livr mədaxil saxlamışdır. O, elə zənn edirmiş ki, qızları, doğrudan da, qızlıq borcunu unutmayacaqlar: o, qızlarının evində özü üçün iki həyat, iki ev yaradacaq, hər zaman məhəbbətlə və nəvazişlə qarşılanacaqdır. Bunun əvəzində isə kürəkənləri iki ildən sonra onu ən alçaq bir adam kimi cəmiyyətdən qovdular.

Ejenin gözlərində yaş işıldadı: o, hələ həyatının saf və müqəddəs havası ilə nəfəs alırdı, hələ gənclik həsrətlərinin təsiri ilə yaşayırdı. O yalnız burada ilk dəfə Paris mədəniyyəti ilə döyüş meydanında qarşı-qarşıya gəlmişdi. Səmimi hisslərin təsiri o qədər qüvvətli oldu ki, onlar sükut içində bir müddət bir-birinin üzünə baxa-baxa qaldılar.

Hersoginya sükutu pozaraq:

- Aman, yarəb! - dedi. - Əlbəttə, bu, dəhşətli şeydir, halbuki biz hər gün belə hadisələrə rast gəlirik. Məgər bunun bir səbəbi yoxdurmu? Bir dəfə belə, əzizim, siz kürəkən nə olduğunu fikirləşmisinizmi? Kürəkən elə bir kişiyə deyirlər ki, biz on yeddi il müddətində ailənin ümidini, Lamartinin sözü ilə desək, ailənin ləkəsiz qəlbini, gələcəkdə isə vəba xəstəliyinə çevrilən və min bir bağla bizə bağlı olan əziz bir xilqəti onun üçün bəsləyirik. Kişi isə bu xilqəti bizdən ayırdığı zaman, o, hər şeydən əvvəl, onun məhəbbətindən bir balta kimi istifadə edir, bu mələyin qəlbində, canlı ürəyində ailəsi ilə onu bağlayan bütün hissləri kəsib-doğrayır. Qızımız hələ dünən bizim üçün hər şey idi, biz də onun üçün hər şey idik. Səhər isə o, bizə düşmən kəsilir. Məgər hər gün biz bu cür faciələri öz gözlərimizlə görmürük mü? Gah gəlin qayınataya həqarətlə baxır, halbuki qayınata hər şeyini oğluna qurban vermişdir; bəzən də, görürsən, kürəkən öz qayınatasını evdən qovmuşdur. Mən belə suallara rast gəlmişəm: müasir cəmiyyətimizdə ən faciəli şey nədir? Kürəkən faciə deməkdir, həm də dəhşətli bir faciə. İzdivaclarımıza gəlincə,

başdan-başa rəzalətdir. Mən bu biçərə vermişel fabrikantının başına nələr gəldiyini yaxşıca təsəvvür edirəm. Yaxşı yadımdadır, həmin bu Forio...

- Madam, yəqin, siz Qorio demək istəyirsiniz...

- Yaxşı, Morio olsun. Həmin bu Morio inqilab dövründə seksiya* rəhbərlərindən biri idi. O, məşhur aclığın gizli səbəblərini bilirdi. Həmin bu zamanlar o, unu aldığından on qat artığa satmaqla öz sərvətinin binasını qoymuş oldu. Çoxlu un tədarük etmişdi. Nənəmin mülkünü idarə edən ona böyük məbləğdə un satardı. Norio, əlbəttə, öz qazanclarını ictimai qurtuluş komitəsi* ilə bölüşdürərdi. Yadımdadır, nənəmin mülkünü idarə edən onun öz Qranvilye mülkündə tamamilə rahat yaşaya biləcəyini söylərdi: taxıl onun etibarlı adam olduğunu gözəlcəsinə sübut edirdi. Həmin bu Lorio başkəsənlərə taxıl satarkən ancaq bir şey düşünürdü: deyildiyinə görə, o, öz qızlarına pərəstiş edir. Bir qızını qraf de Restoya arvad eləmiş, o birini baron Nusingenə ötürmüşdü. Nusingen hələ o zaman varlı bir bankir idi, özünü royalist kimi qələmə verirdi. Təbii şeydir ki, imperiya dövründə kürəkənlər üçün doxsan üçüncü il nümunəsi olan qayınalarını öz evlərinə buraxmaq o qədər də mənfəətli deyildi. *Buonapartenin* vaxtında bu hələ mümkün şey idi, lakin Burbonlar hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra Resto üçün və xüsusilə bankir üçün artıq bu qoca bir yük olmuşdu. Bəlkə də, qızlar öz atalarını hələ də sevirmişlər, hər halda, istəyirdilər ki, qurdların da qarnı doysun, quzular da sağ-salamat qalsın, yəni onlar həm ərlərini, həm də atalarını sakit etmək fikrində idilər. Onlar, evlərində heç kəs olmayanda Qorionu qəbul edərdilər. Onlar atalarını məhəbbət bəhanəsi ilə qəbul edərdilər. “Atacan, evdə heç kəs olmayacaq, gələrsiniz, vaxtımızı yaxşı keçirərik” kimi bəhanələr gətirərdilər. Məncə, əzizim, həqiqi hissələrin öz ağı, öz gözləri var, odur ki zavallı qocanın ürəyindən qara qanlar axırdı. O, öz qızlarının ondan utandığını görür, qızları öz ərlərini sevdikləri üçün o, kürəkənlərinə əngəl olduğunu hiss edirdi. Nəhayət, fədakarlıq göstərmək vaxtı gəlib çatdı: o, öz-özünü qızlarının evindən sürgün etdi, qızları isə onun bu işindən razı qaldılar. Bunu görən ata doğru hərəkət etdiyini anlamışdı. Bu surətlə atanın və qızların iştirakı ilə ailə cinayətinin əsası qoyulmuş oldu. Bu cür hadisələrə biz hər addımda rast gəlirik. Məgər bu Dorio ata qızlarının salonunda bir yağ ləkəsinə bənzə

məzdimi? Zətən onun özü vəziyyətindən darıxacaq və xiffət çəkəcəkdİ. Atanın başına gələn bu fəlakət bütün varlığı ilə bir kişini sevən qadının da başına gələ bilər: qadın öz məhəbbəti ilə kişini bezikdirirsə, kişi yaxasını qurtarmaq üçün onu tərək edir, alçaq işlərə əl atır. Bütün hissələrin taleyi belədir. Qəlblərimiz xəzinədir: onu birdən- birə xərcləşəniz, dilənçi kökündə qalarsınız. Biz bütün varlığını açıb göstərmiş olan hissələrə də, bir su pulu belə qalmayan kişilərə də rəhm etmərik. Bu ata bütün varlığını öz qızlarının yolunda qoydu. O, iyirmi il ərzində öz qəlbini, məhəbbətini verdiyi halda, bütün sərvətini bir günün ərzində verdi. Qızları limonu sıxıb qabığını çöldə atdılar.

Vikontessa gözlərini qaldırmadan şalının saçaqlarını əsəbiliklə dartaraq:

- Cəmiyyət nə qədər rəzildir, - dedi. Onun ağrıyan yerinə toxunmuşdular, hersoginyanın son sözlərinin ona aid olduğunu duydu.

Hersoginya:

- Rəzimli deyirsiniz?.. Xeyr... - deyər cavab verdi. - Cəmiyyət öz yoluna davam edir. Bununla mən ancaq onu demək istəyirəm ki, mən qətiyyətlə cəmiyyət haqqında fikrimdə aldanmıram. - Sonra vikontessanın əlini sıxaraq: - Mən də elə sizin fikrinizə şərikəm, - dedi. - Cəmiyyət - uçurumdur. Biz yüksək yerlərdə dayanmağa çalışmalıyıq.

Hersoginya ayağa durdu və madam de Boseanın alnından öpərək:

- Əzizim, - dedi, - siz bu gün çox gözəl görünürsünüz. Mən sizin üzünüzün rənginə heyranam, buna bənzər heç şey görməmişəm.

Hersoginya Rastinyaka baxdı, başını xəfifcə əyib, otaqdan çıxdı.

Ejən gecə qocanın gümüş qabı əzdiyini xatırlayaraq:

- Qorio ata gözəl adamdır! - dedi.

Madam de Bosean fikrə daldığından onun bu sözlərini eşitmədi. Bir neçə dəqiqə sükut içində keçdi. Zavallı tələbə həya edərək susurdu: bilmirdi danışsın, ya çıxıb getsin.

Nəhayət, vikontessa dilləndi:

- Kübar cəmiyyət kinli və rəzildir, - dedi. - Başınıza bir müsibət gələrsə, dərhal dostlarınızdan biri bu xəbəri hər tərəfə yaymağa, qəlbinizi xəncərlə ovmağa hazırdır, siz də bu xəncərin gözəl dəstəyini seyr etməyə məcbursunuz. Acı sözlər, istehzalar, kinayələr! Yox, mən özümü müdafiə edəcəyəm!

O, kübar xanım vüqarı ilə başını qaldırdı, onun məğrur baxışından ildırım çaxdı.

Ejeni görərək:

- Ah, siz buradasınız! - dedi.

Ejen zavallı səslə:

- Bəli, hələ buradayam! - deyə cavab verdi.

- İndi mənim sözümə qulaq asın, cənab de Rastinyak. Siz bu cəmiyyətlə istədiyiniz kimi rəftar edə bilərsiniz. Siz müvəffəqiyyət qazanmaq niyyətindəsiniz, mən sizə kömək edərəm. Qadın rəzalətinin bütün dərinliyini öyrənin, kişilərin rəzil şöhrətpərəstliyinin nə qədər geniş olduğunu dərk edin. Mən şəxsən kübar cəmiyyət kitabını diqqətlə mütaliə etmişəm, bununla belə, bəzi səhifələrindən bixəbər olduğum anlaşılır. Artıq mən hər şeyi bilirəm: siz nə qədər soyuqqanlı hərəkət etsəniz, bir o qədər qabağa gedərsiniz. Zərbələrinizi amansızcasına vurun, o zaman hamı sizin qarşınızda titrəyəcəkdir. Kişilərə və qadınlara poçt atı nəzəri ilə baxın, rəhm etmədən bu atları qovun, qan-tər içində ölənlərə əhəmiyyət verməyin, - o zaman siz bütün arzularınıza nail olarsınız. (Jnutmayın ki, sizin taleyinizdə iştirak edən bir qadın olmazsa, siz cəmiyyətdə heç nəyə müvəffəq ola bilməyəcəksiniz. Siz elə bir qadın tapmalısınız ki, o həm gözəl, həm gənc, həm də zəngin olsun. Sizde səmimi məhəbbət hissi oyanarsa, onu bir zinət kimi elə gizlədiniz ki, heç kəsin fikrinə belə gəlməsin, yoxsa məhv olarsınız. Əgər siz cəllad ola bilməsəniz, qurbanlığa çevrilərsiniz. Əgər qəlbinizdə bir məhəbbət doğarsa, bu sirri ən müqəddəs şey kimi qoruyun! Qəlbinizi açmaq istədiyiniz adamı bütün varlığı ilə tanımadan bu sirri ona açmayın. Sizde hələ belə bir məhəbbət oyanmamışdır, lakin qabaqcadan onu qorumaq lazımdır, cəmiyyətə inanmamaq sizin üçün dərs olsun. Yaxşı qulaq asın, Miquel (o, səmimi olaraq Ejenin adını yanlış söylədiyini sezmədi), iki qızın öz atalarını atmaqdan, bəlkə də, ölümünü arzu etməkdən daha dəhşətli bir şey var ki, o da iki bacının rəqabətidir. Resto kübar ailədənir, onun arvadını yüksək cəmiyyətdə qəbul edirlər, onu saraya belə təqdim etmişlər. Bax buna görə də onun bacısı - gözəl və zəngin Delfina, maliyyə canbazı de Nusingenin arvadı Delfina hirsindən özünü yırtır: paxıllıq onu rahat yatmağa qoymur. Qrafinya de Resto bacısından on qat yuxarı qalxmışdır. Artıq onlar bacı deyillər, atalarını rədd etdikləri kimi, bir-birini də

rədd etmişlər. Buna görədir ki, madam de Nusingen mənim evimə daxil olmaq üçün Sen-Lazar küçəsindən ta Qrenel küçəsinə qədər bütün palçıq yalamağa hazırdır. O, ümidini de Marseyə bağlamışdı: onun vasitəsilə məqsədinə nail olmaq fikrində idi; o, de Marseyə qul oldu, onu rahat qoymadı. De Marse isə onunla maraqlanmır. Əgər siz Delfinanı mənə təqdim etsəniz, onun məbudu siz olacaqsınız, o, sizə ibadət edəcəkdir. Sonra mümkün olarsa, onu sevə bilərsiniz, sevməseniz də, məqsədiniz üçün Delfinadan istifadə edin. Mən onu bir-iki dəfə böyük müsəmirədə qonaqlarla birlikdə qəbul edə bilərəm, lakin gündüz qəbul etmək mümkün deyil. Mənim onunla salamlamağım kifayətdir. Qrafınyanın qapısını isə siz Qorio atanın adını çəkməklə, öz əlinizlə qapamışsınız. Bəli, mənim əzizim, siz qrafınyaya de Restonun yanına iyirmi dəfə gedə bilərsiniz, lakin iyirmi dəfə onun evdə olmadığını sizə söyləyəcəklər. Sizi qəbul etməmək üçün əmr verilmişdir. Qoy Qorio ata sizi Delfina de Nusingenlə tanış eləsin. Gözəl Delfina sizin üçün bir pərdə olar. Qoy o, sevmək üçün sizi intixab etsin, bütün qadınlar sizi çılğıncasına seveəcəklər. Onun rəqibləri də, ən yaxın rəfiqələri də sizi onun əlindən almaq üçün can atacaqlar. Şlyapalarımızın fasonlarını mənimsəməklə bizim ədalarımızı qəbul edəcəklərini zənn edən meşşan qadınlar kimi, onlar da başqalannın sevgililərini üstün tuturlar. Siz müvəffəqiyyət qazanacaqsınız. Parisdə isə müvəffəqiyyət hər şeydir, müvəffəqiyyət hakimiyyətin açarıdır. Qadınlar sizin ağıl və istedadımıza qiymət qoyduqdan sonra kişilərdə, məyusluq doğurmasanız, buna mütləq inanacaqlar. O zaman siz hər şeyə müvəffəq olacaqsınız: bütün qapılar üzünüze açılacaqdır. O zaman siz özünüz anlayacaqsınız ki, bu kübar cəmiyyətdə yaşayanlar ancaq yalançılar və axmaqlardır. Mə axmaqlara, nə də yalançılara meyil etməyin. Bu tilsimli dünyaya daxil olmaq üçün Ariadnanın sapı* əvəzində mən öz adımla sizə verirəm. - Sonra başını qaldırır şahənə bir nəzərlə Rastinyaka baxaraq: - Bu adı ləkələməyin, - dedi, - onu ləkəsiz qaytararsınız. Artıq gedin, məni yalnız buraxın! Biz qadınlar da bəzən döyüş meydanında vuruşuruq.

Ejen onun sözlərini kəsərək:

- Əgər sizin üçün sizin xatirinizə barıt anbarını partladacaq bir şəxsə ehtiyac olarsa...

Vikontessa soruşdu:

- O zaman nə ola bilər?

Ejen əlini döşünə qoydu. Kuzinasının təbəssümünə təbəssümlə cavab verərək otaqdan çıxdı. Saat beş olardı. Ejen acmışdı, nahara gecikəcəyindən təlaşa düşdü. Bu təlaşın təsiri altında Paris küçələrindən quş kimi uçmaq ona ləzzət verirdi. Lakin bu cismani ləzzət qətiyyəən onun fikirlərə dalmasına mane olmurdu. O yaşda olan gəncələr nifrətlə təhqir edildiyi zaman qızıışmağa, hiddətlənməyə, bütün cəmiyyətə yumruq qaldıraraq “intişam” deyərək bağırmağa başlasalar da, özlərinə inanmazlar, şübhə edərlər. Bu saat Ejenin qəlbini qrafinyanın bu sözləri əzir, çeynəyirdi: “Siz qrafinyanın qapısını öz əlinizlə bağladınız”. Ejen öz-özünə: “Mən onun yanına gedəcəyəm, - dedi. - Madam de Bosean haqlı çıxarsa, mənə qəbul etməmək üçün doğrudan da əmr verilmişsə... o zaman... o zaman qrafinya de Resto hər yerdə, bütün salonlarda mənə rast gələcəkdir. Mən şpaqa ilə döyüşməyi, güllə atmağı öyrənəcəyəm, onun Maksimini öldürəcəyəm!..” Şüuru isə hayqırırdı: “Bəs sənənin pulun varmı? Sən haradan pul tapacaqsan?” Birdən qrafinya de Restonun göz qapağında səpələnmiş sərvəti onun nəzərləri qarşısında bərq vurdu. O, Qorionun qızının, şübhəsiz, sevdiyi zinəti, hər yerdə parlayan qızılı, gözləri qamaşdıran qiymətli şeylərini, bir sözlə, ağıldankəm bir şəxs zinətinə, zəngin bir məşuqənin bədxərcliyini görürdü. Bu gözqamaşdıran xəyal de Boseanın əzəmətli mülkü qarşısında sönüb gedirdi. Ejenin Paris cəmiyyətinin yüksək dairələrinə uçan xəyalı onun ağıl və vicdanını buxovlardan qurtararaq, ona çirkin fikirlər tələqin edirdi. Artıq dünya onun gözləri qarşısında olduğu kimi görünürdü. Əxlaq və qanunun sərvət qarşısında aciz olduğunu, yəni *ultima ratio mundi*¹ yalnız pulun qüdrətində olduğunu görürdü. Votren haqlı idi. Öz-özünə: “Sərvət fəzilətdir!” - dedi.

Ejen Nev-Sent-Jenevyev küçəsinə çatdıqdan sonra tez yuxarı mərtəbəyə qalxdı, arabaçıya on frank vermək üçün yenə geri döndü, ürəkbulandıran yemək otağına daxil oldu, tövlədə otyeyən heyvanlar kimi xərəklərini yeyən kirayənişinləri gördü. Bu səfalət, yemək otağının bu mənzərəsi onda ikrah hissi oyatdı. Bu həddən artıq kəskin keçid, bu son dərəcə kəskin təzad onun şöhrət- pərəstlik meyillərinə daha da qüvvət verməli idi. Bir tərəfdə - ən zərif bir ictimai mühitin yaratdığı parlaq, cazibədar surətlər, gözəl sənət əsərlərinin və zinətli şeylərin çərçivəsi içində görünən canlı

¹ Dünyanın əsası, kökü (lat.)

gənc simalar, ehtiraslı, şairanə şəxsiyyətlər, o biri tərəfdə isə - çirkab və səfalət içində canlanan məşum lövhələr, ehtiraslardan yalnız oyunbaz kəndirlərini və mexanizmlərini saxlamış insanlar görünürdü. Aldanmış bir qadının hiddəti sayəsində madam de Boseanın verdiyi məsləhətlər və kuzinasının cazibədar təklifləri yenə Ejenin hafizəsində canlandı, ehtiyac isə buna başqa bir məna verdi: sərvət qazanmaq üçün Ejen iki yanaşı xəndək qazmağı qət etdi; o həm məhəbbətə, həm də elmə əsaslanmaq, həm kübar bir adam, həm də hüquq elmləri doktoru olmaq istəyirdi. O, yenə də böyük uşağa bənzəyirdi. Bu iki xətt asimptot¹ olduğuna görə heç vaxt bir-birinə qovuşmayacaqdı.

Votren insan qəlbinin ən sirlı guşələrinə nüfuz edən bir nəzərlə Rastinyaka baxaraq:

- Siz çox məyus görünürsünüz, cənab markiz, - dedi.

Rastinyak:

- Mən məni “cənab markiz” adlandıran şəxslərin zarafatlarına dözmək niyyətində deyiləm, - dedi. - Parisdə həqiqətən markiz olmaq üçün əldə yüz min livr mədaxilin olmalıdır, “Vokenin evində yaşayanlar isə, ehtimal ki, bəxti gətirənlər sırasında deyildirlər.

Votren Rastinyaka ata saymazyanalığı ilə baxdı, sanki, o, bunu demək istəyirdi: “Küçük! Mən sənin aşının suyunu verə bilərəm!” Bir az sonra Votren belə cavab verdi:

- Qanınız qaradır, ehtimal ki, buna səbəb gözəl qrafıya de Restonun yanında müvəffəqiyyət qazana bilməməyinizdir.

Rastinyak bağırdı:

- Mən ona atasının bizimlə bir süfrə başında əyləşdiyini söylədiyimə görə məni qəbul etməmək üçün əmr vermişdir!

Kirayənişinlər bir-birinin üzünə baxdılar. Qorio ata başını aşağı saldı və göz yaşlarını gizlicə sildi.

Qonşusuna müraciətlə:

- Tütününüz gözümə düşdü, - dedi.

Ejen vermişel fabrikanının yanında əyləşənə baxaraq:

- Qorio atanın xətrinə kim dəysə, əvəzini məndən alacağına əmin ola bilər, - dedi. - O, bizim hamımızdan yaxşı adamdır. - Sonra madmazel Tayferə doğru dönərək: - Mən xanımlan nəzərə almıram, - deyə əlavə etdi.

¹ *Asimptot* - müxtəlif istiqamətli

Bu sözlər hər şeyə yekun vurdu: Ejen bu sözləri elə ruhda söyləmişdi ki, hamı səsini kəsdi. Yalnız Votren istehza ilə dedi:

- Qorio atanı himayə altına almaq və onun məsul vəkili olmaq üçün şpaqa ilə yaxşı vuruşmağı və yaxşı güllə atmağı bacarmaq lazımdır.

Ejen:

- Elə mən də bu niyyətdəyəm, - deyə cavab verdi.
- Demək, siz bu gündən etibarən müharibə elan edirsiniz?

Rastinyak cavab verdi:

- Mümkündür. Lakin mən başqalarının gecələr nə ilə məşğul olduqlarını araşdırmaq niyyətində olmadığımıza görə heç kəsə haqq-hesab verməyə borclu deyiləm.

Votren kəc bir nəzərlə Rastinyaka baxdı.

- Əziz oğlan, canbazların oyununa aldanmaq istəməyənlər canbazxananın içinə girməlidir, yoxsa kətan divarın yırtıqlarından baxmaqla kifayətlənməyin mənası yoxdur. - Sonra Ejenin yenə qızıxdığını görüb əlavə etdi: - Bu söhbəti kəsək. Bu barədə başqa bir zaman, nə vaxt istəsəniz, söhbət edə bilərik.

Nahar uzanır və məyus keçirdi. Rastinyakın sözlərindən tamam pərişan olan Qorio ata hamıda ona qarşı münasibətin dəyişdiyini, onu məsxərəyə qoyanların ağızını yumacaq bir cavan müdafiəçisi olduğunu anlamamışdı.

Voke pıçıldadı:

- Belə çıxır ki, Qorio ata qrafinyanın atası imiş?

Rastinyak cavab verdi:

- O həm qrafinyanın, həm də baronessanın atasıdır.

Byanşon Ejenə dedi:

- O yalnız atalığa yararar, mən onun başını yoxlamışam; başında ancaq bir şiş vardır ki, o da atalıq şişidir. Qorio *əsl atalardandır*.

Ejen olduqca ciddi görünürdü, Byanşonun zarafatı onu güldürmədi. O, madam de Boseanın məsləhətlərindən istifadə etmək niyyətində idi. Haradan pul tapmaq mümkün olduğunu düşünürdü. Onun gözləri qarşısında səhra kimi boş, həm də bolluq vəd edən həyat üfüqləri açılırdı. Bu tamaşa onun qəlbində təlaş və qayğı oyatmışdı. Nahardan sonra hamı yavaş-yavaş dağıldı, yemək otağında Ejen yalqız qaldı.

Qorio həyəcanlı səslə ona dedi:

- Demək, siz mənim qızım ilə görüşmüşsünüz?

Qocanın bu sözləri tələbəni ayıldı. Ejen Qorio atanın qolundan tutdu və dərin bir rıqqətlə ona baxaraq:

- Siz, - dedi, - çox yaxşı, ləyaqətli adamsınız. Qızlarınız haqqında sonra danışanq.

Rastınyak Qorio atanı daha dinləmək istəmədiyindən ayağa durdu və otağına çəkilərək, anasına bu məktubu yazdı:

“Əziz ana! Mən sizdən yeni bir məhəbbət fədakarlığı xahiş etmək niyyətimdəyəm. Hadisələrin gedişindən belə məlum olur ki, mən tezliklə özümə yaxşı bir vəziyyət yarada bilərəm. Mənə min iki yüz frank pul lazımdır, hər necə olur-olsun, mən bu pulu əldə etməliyəm. Atama bu xahişim haqqında heç bir söz söyləməzsən - o, mane ola bilər, halbuki mən bu pulu tapmasam, tamamilə məyus olub, intihar belə edə bilərəm. Görüşdiyimiz zaman məsələnin nə yerdə olduğunu sənə söylərəm: mənim busaatki vəziyyətimi başa salmaq üçün cild-cild kitablar yazmaq lazımdır. Mehriban ana, mən qumarda uduzمامışam, heç kəsə borcum da yoxdur, lakin sənənin mənə bəxş etdiyən bu həyat sənənin üçün qiymətlidirsə, bu pulu mənim üçün tapmalısən. Bir sözlə, mən vikontessa de Boseanın evinə gedib-gəlirəm, o, məni öz himayəsi altına almışdır. Mən cəmiyyətdə görünməliyəm, halbuki təmiz əlcək almaq üçün belə bir su da pulum yoxdur. Mən yalnız çörəklə dolana bilərəm, sudan başqa heç bir şey içməyə də bilərəm, lazım gələrsə, ac da qala bilərəm, lakin bu məmləkətdə əkin əkmək üçün lazım olan alətlər olmasa, yaşamaq mümkün deyildir. Ya mən özümə bir yol açmalıyam, ya da çirəkab içində çırpınmağa məcburam. Sizin mənə necə böyük ümidlər bəslədiyinizi bilirəm, mən də az bir zamanda bu ümidləri doğrultmaq fikrindəyəm. Mehriban ana, babadanqalma bəzi qiymətli şeylərini sat; mən tez bir zamanda bunun əvəzini sənə qaytararam. Ailəmizin vəziyyəti mənə yaxşıca məlumdur, hər halda, mən sənənin bu fədakarlığını layiqincə təqdir edəcəyəm. İnan ki, mən nəhaq yerə xahiş etmirəm, əgər belə olsaydı, mən

insan deyil, eybəcər bir div olardım. Mənim xahişlərimi hər bir şeyə hökm edən bir ehtiyacın naləsi kimi qəbul et Bizim bütün gələcəyimiz bu köməkdən asılıdır: mən bu pulla müharibə meydanına girmək niyyətindəyəm, çünki Parisdə yaşayanların həyatı daimi müharibədir. Əgər tək sənin üçün bu məbləği toplamaq mümkün olmasa, xalanın da krujevalarını satmaq lazım gələrsə, ona söyləyərsən ki, mən sonra daha yaxşı krujevalar göndərəm...” və sairə.

Ejen bacılarının ikisinə də məktub yazaraq, əmanətlərini ona göndərməyi xahiş etdi. Məqsədinə nail olmaq və eyni zamanda, bacılarının böyük məmnuniyyətlə göstərə biləcəkləri bu fədakarlığın ailə içində müzakirə edilməməsi üçün Ejen gənc qəlbində hər zaman möhkəm və həmişə ahəngdar olan namus tellərinə, bacılarının həssaslığına belə toxundu. Bununla belə, məktubları yazıb qurtardıqdan sonra Ejen təlatüm içində idi: o həyəcanlanır, uçunurdu. Gənc şöhrətpərəst səhrada itib gedən bu ruhların ləkəsiz alicənablığını yaxşı bilirdi; odur ki bacılarının üzərinə nə qədər ağır yük qoyduğunu anlayırdı. Onlar öz sevimli qardaşlarına bu fədakarlığı göstərməkdən həzz alacaq, kaşanənin sakit bir guşəsində gizli söhbətlər edəcəklər. Ejenin düşüncəsi birdən işıqlandı və bacıları cüzi sərvətlərini gizlicə hesabladıkları halda gözünə göründü. O, bacılarının pulu inkoqnito göndərmək üçün qız hiyləsi işlətdiklərini və geniş ürək sahibi olduqlarını göstərmək üçün ilk dəfə hiyləgərlik etdiklərini görürdü. Öz-özünə: “Bacı könlü təmiz almaz daşı, sonsuz mehribanlıqdır!” - deyirdi. O, yazdığından həya etməyə başlayırdı. Ah, onlar vəcdlə dualar edəcək, pak bir qəlb, təmiz məhəbbətlə əllərini göylərə qaldıracaqlar! Əgər anası pulun hamısını göndərə bilməsə, necə dərd çəkəcəkd! Bütün bu gözəl hisslər, bütün fədakarlıqlar Delfina de Nusingenə müvəffəq olmaq üçün yalnız bir pillə idi. Ejenin gözlərindən bir neçə damcı göz yaş axdı; bu, müqəddəs ailə mehrabına atılan son müşk toxumları idi. O, dərin ümitsizlik içində otağı dolaşırdı. Qorio ata qapının arasından onun otaqda gəzişdiyini görüb içəri girdi.

- Sizə nə olmuşdur? - deyə soruşdu.
- Ah, əziz qonşum, siz ata olduğunuz kimi, mən də hələ həm oğul, həm də qardaşam. Siz qrafinya Anastazi üçün qorxmaqda

haqlısınız: o, Maksim de Tray adlı bir şəxsin əlində oyuncaqdır; de Tray qızınızı məhv edəcəkdir.

Qorio ata nə isə mırıldanaraq çıxdı, lakin Ejen bu sözlərin mənasını anlaya bilmədi.

Ertəsi gün Rastinyak öz məktublarını yola salmaq üçün poçta getdi. O, axırını dəqiqəyədək tərəddüd keçirirdi. Lakin axırda məktubları poçt qutusuna salıb dedi: “Mənim bəxtim gətirəcəkdir!” Onun sifətində oyunçunun, böyük bir sərkərdənin ifadəsi vardı. Lakin bu ifadə qəzavü-qəderlə bağlıdır: o, çox zaman insanı qurtuluşa deyil, fəlakətə sürükləyir.

Bir neçə gündən sonra Ejen qrafinya de Restonun yanına getdisə də, onu qəbul etmədilər. O, üç dəfə oraya getdi, lakin hər dəfə, Maksim de Trayın orada olmadığı saatlarda getsə belə, qapını onun üçün açmadılar. Vikontessa haqlı idi. Tələbə oxumağı atdı. O, mühazirələrə ancaq adını siyahıda qeyd etdirmək üçün gəlir, sonra isə çıxıb gedirdi. Başqa tələbələr kimi o da özünə yalnız bir şeylə təsəlli verirdi. O da öz məşğələlərini başqa tələbələr kimi imtahan verəcəyi vaxta qədər təxirə saldı. Ejen ikinci və üçüncü kursun mühazirələrinə qeyd olunaraq, axırda dərslə ciddi məşğul olmağa və hüquq fakültəsinin bütün kursunu biroturuma keçməyə qərar verdi. Bunun sayəsində onun ixtiyarında on beş ay vardı ki, bu müddət ərzində Paris dənizində sərbəst üzə bilər, qadınları ovlamaqla, yaxud sərvət üçün qarmaq atmaqla məşğul ola bilərdi.

Ejen son həftə ərzində iki dəfə madam de Boseanı ziyarət etdi; lakin o, həmişə markiz d’Ajudanın kareti həyətdən çıxdıqdan sonra gələrdi. Bütün Sen-Jermen qəsəbəsində ən şairanə və məşhur qadın sayılan vikontessa, d’Ajuda-Pinto ilə madmazel Roşfidin adaxlanmasını təxirə salmağa müvəffəq olmaqla, hələ az bir müddətə döyüş meydanından çəkilməmişdi. Lakin səadəti itirmək qorxusunun yaratdığı çox acı hisslərlə dolu olan bu günlər fəlakəti daha da sürətləndirməli idi. Markiz d’Ajuda-Pinto və Roşfid ailəsi vikontessa ilə aralarında yaranan nifaq və sülhə başqa bir mənə və əhəmiyyət verirdilər. Onlar madam de Boseanın bu adaxlanma fikrini öyrənəcəyinə və öz səhər məclislərini insan həyatında fitrən təyin edilmiş bir hadisəyə qurban verəcəyinə ümid bəsləyirdilər. Bu surətlə d’Ajuda hər gün ən müqəddəs vədlər verərək məzhəkə oynayır, vikontessa isə həvəslə bu yalana tabe olurdu.

Ən yaxşı rəfiqəsi hersoginya de Lanje belə demişdi ki: “O, şərəflə pəncərədən özünü atmaq əvəzinə, sadəcə, pilləkəndən yuvarlanmışdır”. Hər necə olur-olsun, günəşin son şüaları hələ sönməmişdi, vikontessa hələ Parisdə yaşayırdı, kuzeninə mövhum bir məhəbbət bəsləyərək, ona vacib xidmətlər göstərə bilmişdi. Ejen isə qadının heç kəsin gözlərində nə mərhəmət, nə də həqiqi təsəlli görmədiyi bir zamanda vikontessaya böyük sədaqət və hüsntəvəccöh göstərmişdi. Kişi belə bir zamanda mehriban sözlər söylərsə, bunu ancaq müəyyən məqsədlə edər.

Rastinyak Nusingenin evində yaşamazdan qabaq öz şahmat taxtasındaki vəziyyəti diqqətlə öyrənmək istəyirdi. O, bu məqsədlə Qorio atanın əvvəlki həyatını aydınlaşdırmağa çalışmış və aşağıdakı dəqiq məlumatı toplamışdı.

Jan-Joaşen Qorio inqilabdan əvvəl vermişel fabrikində adi fəhlə imiş. Qənaətcil, təşəbbüskar adam olduğundan 1789-cu ildə birinci üsyanın təsadüfən qurbanı olan sahibkarının müəssisəsini tamamilə öz əlinə keçirir. Qorio Jüsyen küçəsində, taxıl bazarının yaxınlığında yerləşərək, böyük bir məharətlə seksiya sədrliyini öz əlinə keçirməklə, bu təhlükəli dövrdə ən nüfuzlu adamların himayəsi altında öz ticarətini təmin edir. Onun sərvətinin əsasını da bu hiyləgər siyasət qoymuşdu: onun varlanmağı həqiqətən, yaxud qəsdən yaradılmış aclıq dövründə, Parisdə çörəyin qiyməti çox yuxarı qalxdığı bir zamanda başlamışdı. İnsanlar çörəkçi dükanlarının qarşısında döyüşdüyi, bir-birini öldürdüyi zamanda, bəzi adamlar səs-küy salmadan baqqaliyyə dükanlarındakı makaronları satın alırdılar. Vətəndaş Qorio bir ilin ərzində alverçiyə iri sərmayənin verdiyi imtiyazlardan istifadə edərək, ticarətlə məşğul olmağa imkan yaradan bir kapital qazanmışdı. Onun taleyi yalnız nisbətən qabiliyyətli adamların taleyinə bənzəyirdi. Onun həyatını xilas edən də elə adi adam olması idi. Bundan başqa, onun varlanmağı artıq sərvətin heç kəsdə paxıllıq oyatmadığı və varlı şöhrəti qazanmaq təhlükəli olmadığı bir zamanda aydınlaşmışdı. Anlaşıldığına görə, o, bütün ağılı, istedadını taxıl alverinə vermişdi. Taxıl, un, yarma söhbəti düşəndə, bunların keyfiyyəti, haradan gətirilməsi, saxlanması, qabaqcadan qiymətinin təyin edilməsi, quraqlıq, yaxud məhsullu il olacağıın təyin edilməsi, taxılın ucuz alınması, Siciliyada, ukraynada tədarük görülməsi məsələsi gələndə heç kəs

onunla rəqabət apara bilməzdi. Onun öz işlərini necə idarə etməsini, taxıl idxalı və ixracı qanunlarına necə mənə verməsini, bu qanunları öyrənməsini, nöqsanlarını görməsini bilənlər Qorionun nazir olmağa layiq olduğunu zənn edərtilər. Məqsədinə çatmaqda səbirli, fəal, mətin, möhkəm və cəld Qorio alıa quş kimi ayıq idi: hər şeyi qabaqlar, hər şeyi əvvəlcədən bilər, hər şeyi gizlədərdi. O, niyyətlərində diplomat, səfərlərində bir əsgər idi. Lakin Qorio bu xüsusi sahədən, boş vaxtlarında astanada əyləşib qapısına söykəndiyi sadə və qaranlıq dükanından xarici aləmə çıxdığı zamanlar yenə dönüb küt və yonulmamış bir fəhlə olar, sadə şeyləri belə başa düşə bilməz, mənəvi zövqlərə yabançı qalar, teatrda mürgülər, yalnız öz kütlüyü ilə qüvvətli olan Paris Dolibanlanna* bənzərdi. Bu növ adamların hamısı bir-birinə oxşar. Lakin onların qəlbində çox zaman ülvə hisslərə təsadüf etmək mümkündür. Vermişel fabrikantının qəlbində də iki hiss hökm sürürdü. Beynini taxıl ticarəti məşğul etdiyi kimi, qəlbinin bütün hərəratini də bu iki hiss ələ keçirmişdi. Arvadı Bridə yaşayan varlı bir fermerin yeganə qızı idi. Qorio bu qadını nəhayətsiz məhəbbətlə, dini bir pərəstişkarlıqla sevərdi. O, öz təbiəti ilə təzad təşkil edən bu incə və qüvvətli, həssas və sevimli qadına heyran və məftun idi. Kişilərə məxsus bir hiss varsa, o da hər saat zəif bir xilqətə göstərdiyi himayədən doğan qürur hissidir. Bütün namuslu insanların feyz aldığı bir qadına bəslədiyi məhəbbəti və səmimi minnətdarlığı da nəzərə alsanız, insan mənəviyyatında baş verən bir çox qəribə hadisələri anlırsınız. Yeddi il xoşbəxt yaşadıqdan sonra vermişel fabrikantı, bədbəxtlikdən, öz arvadını itirdi: o artıq Qorioya yalnız hissiyyat aləmində deyil, başqa sahələrdə də hökmranlıq etməyə başlayırdı. Bəlkə də, o, Qorionun bu mühafizəkar təbiətini inkişaf etdirə biləcək, onda varlıq və həyatı anlamaq qabiliyyəti oyada biləcəkdə. Arvadı öləndən sonra Qorionun atalıq hissi bütün sədləri aşmış oldu. O, ölümün səfil qoyduğu məhəbbətini qızlarına verdi, qızlar da ilk zamanlar onun bu atalıq məhəbbətini tamamilə təmin edirdilər. Tacirlər də, fermerlər də öz qızlarını ona ərə vermək üçün can atırdılar, lakin o, əlverişli təklifləri belə rədd edərək, dul qalmağı qərara aldı. Qorionun etimad bəslədiyi yeganə bir şəxs vardısı, o da qayınatası idi. Qayınatasının dediyinə görə, Qorio mərhum arvadına öz vəfa və sədaqətini saxlamağa and içmişdi.

Taxıl bazarındakı alverçilər vermişel fabrikantının bu ülvi qızgınlığını başa düşməz, onu yalnız məsxərəyə qoyardılar, hətta ona gülməli bir ad belə qoymuşdular. Lakin bir dəfə alverçilərdən biri, dükanda bir az içdikdən sonra bu gülməli adı ucadan ona söylədiyi zaman vermişel fabrikantı ona elə bir yumruq ilişdirmişdi ki, o, Oblen küçəsindəki tumbanın üstünə yuvarlanmışdı. Qorionun öz qızlarına bəslədiyi sonsuz, təlaşlı və həssas məhəbbət hər yerdə şöhrət qazanmışdı. Bir dəfə Qorionun rəqiblərindən biri, onu bazardan uzaqlaşdırmaq və tək qalıb qiymətlərə təsir etmək məqsədi ilə Qorioya Delfinanın kabriolet altında qaldığını söyləmişdi. Ölü kimi sapsarı saralan vermişel fabrikantı dərhal bazarı tərk etmişdi. Bu yalançı təlaşın onda yaratdığı zidd hisslərin çarpışmasından Qorio bir neçə gün yatağından dura bilmədi. Qorio bu adamı yumruqla öldürməsə də, yalançının böhranlı vəziyyətindən istifadə edərək, onu iflasa uğratmış və bazardan həmişəlik qovmuşdu.

Təbiidir ki, hər iki qızın tərbiyəsi mənasız şəkildə inkişaf edirdi. İldə altmış min frankdan artıq mədaxili olan Qorio, özünə min yüz frank belə sərf etməzdi, lakin qızlarının hər arzusunu yerinə yetirməyi özü üçün səadət sayardı: ən yaxşı müəllimlər gözəl tərbiyənin tələb etdiyi bütün qabiliyyətləri Qorionun qızlarına aşılamağa borclu idilər. Qızların bir mürəbbiyəsi vardı; xoşbəxtlikdən, o, ağıllı və sağlam zövqlü bir qadın idi. üçü də bir yerdə at sürər, karetdə gəzər, varlı bir kübarın məşuqələri kimi yaşardı. Onlar nə arzulasaydılar, nə qədər bahalı olur-olsun, dərhal ataları bu arzunu yerinə yetirərdi. O, öz səxavəti qarşısında qızlarından yalnız mehribanlıq və nəvaziş gözləyirdi. Zavallı öz qızlarını mələk kimi bəsləməklə, onları öz fəvqünə qaldırdı. O, qızlarının verdiyi iztirab və əziyyəti belə sevərdi. Öz gözəlliyi ilə qraf de Restonu məftun edən Anas- tazi aristokrat dairələrinə can atırdı. Yüksək cəmiyyətlərdə dolaşmaq məqsədi ilə öz ata evini tərk etmişdi. Delfina isə pul sevirdi. O, alman nəsindən, “Müqəddəs Roma imperiyası”* baronlarından olan bankir Nusingenə ərə getdi. Qorio isə vermişel fabrikantlı- ğında qalmışdı. Ancaq bir az sonra istər kürəkənləri, istərsə də qızları Qorionun yenə də ticarətlə məşğul olmasına həqarət kimi baxmağa başladılar, halbuki ticarət Qorionun canı, həyatının mənası idi. Onlar Qoriodan ticarəti atmağı tələb etsələr də, qoca beş il onlara təslim olmadı. Nəhayət, güzəştə gedib, alveri atdı,

müəssisəni satdı və onun pulu ilə, bir də son illərin mədaxili ilə gələcək məişətini təmin etdi. Madam Vokenin hesabına görə, Qorionun kapitalı ildə səkkiz-on min livr gəlir verə bilərdi. Qızları ərnlərinin tələbi ilə atalarını öz evlərindən qovdular, onu açıqdan- açığa qəbul etməkdən belə çəkildilər. Bunu görə Qorio, dərdin şiddətindən baş götürüb pansiona qaçmışdı.

Rastinyakın Qorio ata haqqında toplaya bildiyi məlumat ancaq bu idi. Bu məlumatı ona verən, vaxtilə Qorionun müəssisəsini satın almış cənab Müre adlı bir şəxs idi. Beləliklə, hersoginya de Lanjenin Rastinyakın yanında söylədiyi fərziyyələr təsdiq edilirdi. Biz bununla Paris həyatının məchul, lakin dəhşətli bir faciəsinin hekayətini tamamlamağı lazım bilirik.

Dekabr ayının birinci həftəsinin sonlarında Rastinyak iki məktub aldı. Məktublardan biri anasından, o biri isə böyük bacısı Lora- dan idi. O, yaxşıca tanıdığı bu xətləri gördüyü zaman ürəyi həm sevincindən, həm də qorxudan çırpındı. Xəfif kağız vərəqlərində onun bütün ümidlərinə hökm verilirdi: ya həyat, ya ölüm. Anasının və bacılarının yoxsulluğunu xatırladıqda, o, dəhşətə gəlirdi; lakin onların müstəsna bir məhəbbətlə sevdiklərini qabaqcadan bildiyindən, son damla qanlarını sormağdan qorxmaya da bilərdi. Anası məktubunda yazırdı ki:

“Mənim əziz oğlum, mən sənə xahiş etdiyini göndərirəm. Bu pulları qənaətlə xərclə, çünki mən səni ölümdən xilas etmək üçün belə, atana bu sirri açmadan bu qədər pulu göndərmək iqtidanda deyiləm. Sirri atana açmaq isə ailə həyatımızı tamamilə pozmaq deməkdir. Yenidən pul tapmaq üçün biz mülkümüzü girov qoymağa məcbur olardıq. Sənin məqsədlərini bilmədiyimdən, heç bir rəy söyləmək iqtidanda deyiləm. Lakin bu necə bir məqsəddir ki, sən anana belə xəbər verməkdən qorxursan? Bunun üçün cild- cild kitablar yazmağa ehtiyac yoxdur, analara bir söz belə kifayətdir, bir söz belə mənə məchulüyyəti itiribindən xilas edə bilərdi. Məktubun mənə ağır təsir bağışladığını səndən gizlədə bilmərəm. Mehriban oğlum, mənə qəlbimə bu qorxu hissini salmağa sənə nə vadar etdi? Görünür, sən bu məktubu yazdıqca çox itiriblər keçirmisən, çünki mən də

sənin məktubunu oxuduqca ızdırab içində çırpırdım. Sən özün üçün nə kimi bir məslək seçmək fikrindəsən? Sənin həyatın, sənin səadətin həqiqətdə olduğu kimi deyil. Başqa bir donda görünmək zəruriyyətindən asılı olmazmı, qüvvətindən artıq pul sərf etmədən və dərslərin üçün qiymətli olan vaxtını puç etmədən, məclislərində iştirak etmək mümkün olmayan insanlarla oturub-durmağa məcbur olmasanzmı? Mənim mehriban Ejenim, inan ana ürəyinə: əyri yol xeyrə çıxarmaz. Sənin vəziyyətində olan gənclərin yeganə bir yolu varsa, o da səbir və tərkı-dünyalıqdır. Mən səni qətiyyənlə danlamaq fikrində deyiləm, mən öz hədiyyəmizə heç bir acı şey qarışdırmaq istəmirəm. Mənim sözlərim inanan və hər bir şeyi nəzərə alan ananın ürək sözləridir. Əgər sən öz vəzifəni bilirsənsə, sənin saf qəlbini, gözəl məqsədlərini anandan başqa kim yaxşı bilər? Ona görə, oğlum, mən sənə qorxmıdan ancaq bunu deyə bilərəm: get, mənim əzizim, yolun uğurlu olsun! Mən yalnız ana olduğum üçün qorxuram, lakin hər addımını bizim xeyir-duamız izləyəcəkdir. Ehtiyatlı ol, mənim mehriban oğlum. Sən mərd adamlar kimi ağıllı olmalısən, çünki beş nəfərin taleyi sənin əlindədir, sənin səadətin isə bizim səadətimizdir. Təşəbbüslərində sənə kömək etmək üçün biz Allaha yalvarırıq. Marsıyyak xalan bu məsələdə fəvqəladə mərhəmət göstərdi. Sənin mənə əlcək haqqında yazdığını o özü başa düşmüşdü. O, şadlıqla deyirdi ki: 'Bəli, böyük baci oğlu mənim zəif damarımdır!' Ejen, xalanı həmişə sevmək sənin borcundur: onun sənin xatirinə nələr etdiyini yalnız sən müvəffəqiyyət qazandıqdan sonra eşidərsən, müvəffəqiyyət qazana bilmədikdə isə onun verdiyi pullar daim sənin əllərini yandıracaqdır. Siz uşaqlar yadigar olan şeylərdən məhrum olmağın nə demək olduğunu başa düşməzsiz! Lakin sizin xatiriniz üçün biz nələr fəda etmirik?! Xalan sənin alnından öpür və arzu edir ki, sən bu busə ilə həmişə müvəffəqiyyət qazanmaq iqtidarında olasan. Mərhəmətli, gözəl xalanın revmatizmi olmasaydı, bu sözləri özü sənə yazardı. Atan sağ və salamatdır. Bacılarından daha danışıram: Lora özü sənə məktub yazır. Qoy o, ailəmizdəki xırda hadisələri sənə xəbər verməkdən zövq

alsın. Tanrı sənə müvəffəqiyyət versin! Ah, Ejen, sən mütləq müvəffəqiyyət qazanmısan! Mən sənin dərdindən özümü o qədər həlak etmişəm ki, müvəffəqiyyət qazana bilməsən, artıq dözə bilməyəcəyəm. Mən, oğluna verə biləcəyi sərvətin həsrətini çəkən yoxsul anaların dərdini duyudum. Əhvida, oğlum! Bizi nigaran qoyma, hərərətli ana busəsini qəbul et”.

Ejen məktubu oxuyub qurtardığı zaman yanaqlarından göz yaşı axırdı. O, Qorio atanın öz qızının vekselinə ödəmək üçün gümüş qabları əzdiyini və aparıb zərgərə satmağını düşünürdü. O, öz-özünə: “Sənin anan da öz cavahiratını sənə üçün “əzib” satmışdır, - deyirdi. - Xalan da, ehtimal, öz ailə yadigarlarını satarkən çox ağlamışdır! Bəs sənə Anastazini töhmət etməyə nə haqqın var? O, öz məşuqu üçün etdiyini sən də öz xudbin gələcəyin üçün etmədinmi? İndi söylə, hansınız daha yaxşısiniz: sən, yoxsa o?” Tələbə, ürəyinin od içində yanıb kül olduğunu hiss edirdi. O, cəmiyyət həyatından belə əl çəkmək, bu pulları geri qaytarmaq istəyirdi. O, gizli vicdan əzabları, namuslu və gözəl hisslər duyurdu. Bu hissləri öz yaxın adamları haqqında rəy yürüdən insanlar təqdir etmək iqtidarında deyillər. Halbuki onların xatiri üçün yer üzündəki ədalət məhkəməsinin məhkum etdiyi canilərə belə göylərdəki mələklər bəraət qazandırmağa hazırdır. Rastinyak bacısının məktubunu açdı. Məktub məsum və lətif cümlələrlə yazılmışdı. Rastinyakin ürəyi açıldı.

“Əziz qardaşım, sənə məktubun lap yerinə düşdü. Mən də, Aqata da öz pullarımızı xərcləmək niyyətində idik, ancaq nə almaq barəsində münaqişəmiz oldu, nə alacağımıza qərar verə bilmədik. Sən də öz ağasının bütün cib saatlarını yerə salan İspaniya kralının xidmətçisi kimi öz məqsədinə nail oldun: sən bizim aramızda saziş yaratdın. Biz, həqiqətən, hansı arzumuzu yerinə yetirmək üstündə savaşırdıq, lakin hər ikimizin arzumuzu birləşdirəcək bir şey aqlımıza belə gəlmirdi, əzizim Ejen. Aqata sevincindən atılıb-düşməyə başladı. Bir sözlə, biz bütün günü başımızı itirmişdik, xalamızın dili ilə desək, bu, o qədər gözə çarpırdı ki, nəhayət, anam ciddi bir halla bizdən soruşdu: “Qızlar, sizə nə olub?” Əgər anam bizi azacıq danlamış olsaydı, zənnimcə, biz daha

məmnun olardıq. Sevdikləri adamın yolunda əziyyət çəkmək qadınlar üçün böyük fərəhdir. Yalnız mən, fərəhlənməyimə baxmayaraq, bir az fikrə daldım, məyus oldum. Görünür, mən yaxşı arvad olmayacağam - çox bədxərcəm. Mən bir az bundan əvvəl özüm üçün iki kəmə, bir də korsetimizdəki dəlikləri almaq üçün qəşəng bir burğu almışdım, bunun da nəticəsində mənim pulum şişman Aqatanın pulundan az oldu. Aqata qənaəti sevir, sağsağan kimi pulları yığıb tərə düzəldir, odur ki onun iki yüz frankı vardı! Mənim isə, yazıq dostum, ancaq yüz əlli frankım qalmışdır. Mən haqlı olaraq cəzami aldım, kəmərimi quyuya atmaq belə istəyirdim, bu kəməri taxmaq artıq mənim üçün mümkün deyildir. Mən sənin pulunu oğurlamışdım. Amma Aqata çox yaxşı qızdır, o, mənə dedi ki: “Bu üç yüz əlli frankı ikimizin adından göndərərək!” Mən sənə əhvalatın gedişini təfəsilatı ilə söyləmədim, amma sən sifarişini yerinə yetirmək üçün bilirsənmi nə etdik? ikimiz də pulumuzu götürüb gəzməyə çıxdıq, lakin böyük yola çıxar-çıxmaz, yüyürə-yüyürə Rüşfəyə getdik, pulları “Kralpoçt idarəsi”nin müdiri cənab Qrimbertə verdik. Geriyə döndüyümüz zaman qaranquş kimi qanad çalıb uçurduq. Aqata mənə dedi ki: “Bəlkə, xoşbəxtliyimizdən belə quş kimi uçuruq?” Biz bir-birimizə çox şeylər söylədik, ancaq bu sözləri, cənab parisli, mən sizə təkrar etməyəcəyəm, çünki bizim söhbətimizdə siz son dərəcə böyük rol oynayırdınız. Ah, mənim əziz qardaşım, biz səni çox sevirik, vəssalam. Qaldı ki, sirrin açılmağından heç qorxma, çünki xalanın dediyinə görə, bizim kimi saman altından su yeridənlər hər şeyi, hətta sükut etməyi belə bacarar. Ainamla xalam sirli şəkildə Anqulemə yola düşdülər, səfərlərinin yüksək siyasi qayələrindən bir kəlmə belə bizə danışmadılar. Onlar getməzdən əvvəl uzun müddət məşvərət etdilər, bu məşvərətə nə biz, nə də cənab baron buraxılmışdı. Ras- tinyak məmləkətində başlarda böyük fikirlər dolaşır. İnfant- lar yenə əvvəlki kimi ülyahəzrət kraliça üçün muslindən hörmə çiçəkli paltar tikməklə məşğuldur. Paltar çox gizli tikilir. Yalnız iki ətəyini tikmək qalmışdır. Vertey tərəfdə divar çəkməmək üçün qərar çıxarılmışdır, orada ancaq balaca bir

hasar olacaqdır. Qara camaat bunun sayəsində meyvədən və üzüm saxımlarından məhrum edilsə də, xaricilər üçün gözəl bir mənzərə yaradılacaqdır. Vəliəhdin cib yaylığına ehtiyacı vardırırsa, məlumu olsun ki, dul kraliça de Marsiyyak Pompeya və Kerkulanum* adı ilə şöhrət qazanan xəzinələrini araşdırdıqdan sonra çoxdan unutmuş olduğu əla bir holland kətanı tapmışdır. Şahzadə xanımlar Lora və Aqata, həmişəki kimi, qəşəng əllərini, iynələrini və saplarını onun ixtiyana vermişlər. İki gənc şahzadə - don Anri ilə don Qabriel yenə də köhnə pis vərdişlərindən əl çəkməyib: çoxlu üzüm müəbbəsi yeyir, bacılarnı hirsəndirir, heç şey oxumur, quş yuvalarını dağıdır, səs-küy salır, dövlətin qanun-qaydalarnı pozaraq, cavan söyiüd budaqlarını kəsib-doğrayırlar. Roma papasının nunsisi, başqa təbirlə, bizim keşiş, imla dərsi əvəzinə yenə əvvəlki kimi boş-boşuna dolaşacaqlarsa, kilsədən məhrum edəcəyini onlara bildirmişdir. Xudahafiz, mehriban qardaşım, heç bir məktub bu məktub kimi başdan-başa sənin səadətin üçün dualar və məmnun bir məhəbbətlə dolu olmamışdır. Buraya yolun düşərsə, bizə çox söhbətlər etməli olacaqsan. Mən sənin böyük bacınam. Mənə hər şeyi danışarsan! Xalam sənin yüksək cəmiyyətdə müvəffəqiyyət qazandığına işarə edir.

Hamı xanım haqqında danışır, başqalarnı yada salan yoxdur.

Öz aramızda qalsın, Ejenl Əgər istəyirsənsə, biz özümüizə cib yaylığı tikmərik, sənin üçün köynək tikərik. Bu barədə bizə tez cavab yaz. Əgər sən yaxşı tikilmiş, qəşəng köynək istəyirsənsə, biz dərhal əyləşib, köynəkləri tikməyə başlamalıyıq. Əgər Parisdə bizə məlum olmayan fasonlar varsa, tez bizə göndər, xüsusilə manjet fasonu bizi çox maraqlandırdım. Əhvida, əMda, əzizim! Səni alnınun sol tərəfindən - yalnız mənə aid olan yerindən öpürəm. Mən Aqataya təmiz kağız vərəqi vermişəm, mənim sənə yazdığımı oxumamağı vəd etmişdir. Lakin mənim məktubumu oxumayacağıma əmin olmaq üçün, yanında dayanıb məktubu yazıb qurtarmağını gözləyəcəyəm. Səni sevən bacın.

Lora de Rastinyak".

Ejen öz-özünə: “Bəli, bəli, - deyirdi, - sərvət, nə olur-olsun, sərvət! Heç bir cavahirat bu vəfali məhəbbəti əvəz edə bilməz. Ah, mən onlara bütün dünyanın səadətini birdəfəlik vermək istərdim!”

Bir az sükutdan sonra yenə dedi:

“Min beş yüz frank! Bu pulun hər biri hədəfə dəyməlidir! Lora haqlıdır. Doğrudan da, köynəklərimin hamısı sadə kətandan tikilmişdir. Başqasına səadət bəxş etmək üçün qız oğru kimi hiyləgər olur. Safürəkli bacım mənim qayğımı çəkir. O, bu dünyadakı günahları anlamayan, lakin bağışlayan bir mələkdir”.

Artıq yüksək cəmiyyətə onun yolu açılmışdı. Dərhal dərzi çağırılmış, danışdırılmış, tabe edilmişdi. Rastinyak Maksim de Trayı görər-görməz gənclərin həyatında dərzinin necə böyük təsiri olduğunu anlamışdı. Əfsus! Dərzi haqqındakı məfhumların arasında orta hədd yoxdur. Dərzinin işindən məlum olur ki, o ya sənin dostundur, ya da qatı düşmənin. Ejenin tapdığı dərzi öz sənətinin qanun-qaydalarını bildiyindən, başa düşürdü ki, özünə, gənclərin bugünkü həyatı ilə gələcək həyatı arasında bir halqa kimi baxmalıdır. Minnətdar Rastinyak, sonralar məzəli sözlər söyləməkdə mahir olduğundan, bu dərzi haqqında söylədiyi sözlə onun karyerasını təmin etmişdi; Rastinyak demişdi:

- Onun tikdiyi iki şalvar ildə iyirmi min mədaxil verən nişanlı tapmağa imkan vermişdi.

Min beş yüz frank və ürəyin istədiyi qədər paltar! Bu dəqiqədə yoxsul cənublu heç nəyə şübhə etmirdi. Nahar etmək üçün aşağıya düşərkən, bir az pulu olan gənclərə məxsus görünüşü vardı. Tələbənin cibinə pul düşər-düşməz, dərhal kefi fantastik bir zirvəyə qalxar: dərhal yerışı yaxşılaşar, o, öz hərəkətləri üçün bir istinadgah tapar, hər şeyə açıq gözlə baxar, hərəkətlərində sürət əmələ gəlir. Dünən o, qorxaq, miskin, hər təhqirə dözən bir gənc idi, bu gün isə lap baş naziri döyməyə qadirdir. O artıq fəvqəladə hal keçirir: o, hər şeyi arzu edir və hər şeyi etmək iqtidarındadır; arzuları bir- birinə qarışır, şad, səxavətli, həyəcanlı görünür. Bir sözlə, qanadsız bir quş qanadlanıb fəzalarda uçurdu. Pulsuz tələbə, min bir təhlükədən keçərək sümük oğurlayan, gəmirə-gəmirə sümüyün iliyini soran və yenə yoluna davam edən bir it kimi, nəşədən bir zərrə götürüb, atüstü istifadə edir. Lakin cibində içi dolu kisəsi cingildəyən bir gənc nəşəni uzadar, özündən məmnun qalar, göylərdə

uçar, “yoxsulluq” sözünü belə unudar. Bütün Paris onun ixtiyarındadır. Bu elə bir dövrdür ki, bu dövrdə hər şey parlayır, qılgılı və alov saçır. Kişilərin və arvadların bihudə sərf etdikləri coşqun bir qüvvənin cövlan etdiyi dövr! Həyatın zövqlərini yalnız qat-qat artıran borclar, təhlükələr! Senanın Sen-Jak küçəsi ilə Sen-Pyer küçəsi arasındakı sol sahilini tanımayanlar insan həyatında heç şey başa düşməzlər.

Rastinyak hərəsi bir liara olan bişmiş armudları Vokenin pansionunda yediyi zaman düşündü:

- Ah! Paris xanımları bilsəydilər, məhəbbət axtarmaq üçün buraya gələrdilər!

Bu zaman “Kral poçt idarəsi”nin qasidi şəbəkəli bağ qapısının zəngini çalıb, yemək otağına daxil oldu. O, cənab Ejen de Rastinyakı xəbər aldı, ona iki kisə verərək, imza atmaq üçün qəbz təqdim etdi. Votrenin gözləri parladı: Rastinyaka elə baxdı ki, elə bil, onu qançı ilə vurdu.

Votren:

- İndi sizin şpaqa döyüşü və güllə atmaq dərslərinin haqqını vermək üçün pulunuz var, - dedi.

Madam Voke, kisələri nəzərdən keçirib:

- Qalionlar* gəlib çıxdı! - dedi.

Madmazel Mişono hərisliyini bürüzə verməmək üçün pula tərəf baxmaqdan ehtiyat edirdi.

Madam Kutür:

- Ananız səxavətlidir, - dedi.

Puare təkrar etdi:

- Ananız səxavətlidir.

Votren dedi:

- Bəli, anacığaz öz qanını vermişdir. İndi atınızı çapa bilərsiniz, cəmiyyətdə dolaşa bilərsiniz, qarmaqla varlı nişanlı tapa bilərsiniz, saçları şaftalı çiçəkləri ilə bəzənmiş qrafinyalarla rəqs edə bilərsiniz. Lakin mənim məsləhətimi unutmayın, cavan oğlan: güllə atmağa tez-tez gedin.

Votren düşməni hədəfə alan adam kimi hərəkət etdi. Rastinyak qasidə bəxş etmək istədisə də, cibində bir şey tapmadı. Votren cibini yoxlayıb qasidə iyirmi su atdı. Tələbəyə baxaraq:

- Siz hər vaxt kredit götürə bilərsiniz, - dedi.

Rastinyak ona təşəkkür etməyə məcbur oldu. Halbuki Ejen, madam de Boseanın yanından gəlidiyi gün Votrenlə toqquşduqdan sonra artıq bu adamdan zəhləsi gedirdi. Votrenlə Rastinyak bir həftə bir-birinə rast gələndə salamlaşmaz, ancaq bir-birinin hərəkətlərini izləyerdilər. Ejen nahaq yerə özlüyündə bunun səbəbini aydınlaşdırmaq istəyirdi. Şübhəsiz, düşüncələr, onları doğuran qüvvəyə uyğun məsafədə təsir göstərir və mortiradan¹ çıxan bir mərmini idarə edən qüvvə kimi, riyaziyyat elminin müəyyən qanununa əsasən, beyinin göndərdiyi hədəfə vurur. Bunların təsiri müxtəlif ola bilər. Bəzi yumşaq təbiətli insanlarda yad fikirlər dərinləşdikdən sonra təxribat başlayır. Bununla belə, yaxşıca silahlanmış təbiətlərə - bürüncə zirehlənmiş kəllələrə rast gəlmək mümkündür ki, başqa bir adamın iradəsi onlara toxunduğu zaman əzilib məhv olur, daş divara dəyən güllə kimi yerə düşür. Bundan başqa, zəif və xəmir kimi yumşaq təbiətlər də var: yad fikirlər xəndəyin yumşaq torpağına girən mərmilər kimi taqətdən düşmüş halda bu təbiətlərə sancılır. Rastinyakın başı, içi barıtlı dolu və bir qılgıncımdan belə partlayacaq başlardan idi. Onun qəlbində gənclik çılğınlığı həddən çox idi; iradəmizdən asılı olmadan, bizi öz təsiri altına alan qərribə hadisələrlə qaynadığı halda, fikirlərin və hisslərin təsiri altına düşməmək qeyrimümkün görünürdü. Rastinyakın mənalı gözləri vardı. Ağıl və hissin qüvvəsi ilə aldığı ikiqat təəssüratında, hər hansı bir zirehin zəif nöqtələrini bir an içində tapmaq iqtidarında olan mahir şpaqa döyüşçüləri kimi, xüsusi qabiliyyət sahibi olan insanlarda bizi heyətləndirən çeviklik, genişlik duyulurdu. Son ay müddətində Rastinyak məziyyətlərlə bərabər, bir çox nöqsanlar da mənimsəmişdi. Nöqsanların artmağına səbəb cəmiyyətin tələbləri və getdikcə artan arzuları təmin etmək ehtiyacı idi. Cənub qızğınlığı, hər halda, onun məziyyətlərindən sayılırdı. Bu qızğınlıq onu Luara çayının o tayından gəlməyə, maneəni dəf etmək üçün mübarizəyə atılmağa, bir yerdə mütərəddid dayanmamağa vadar edirdi. Şimal əhalisi, adətən, bu xüsusiyyətə bir nöqsan kimi baxar. Şimallıların fikrinə görə, qızğınlıq Müratın* yüksəlişinə səbəb olsa da, onun məhvinə də səbəb olmuşdu. Buradan belə bir nəticə çıxarmaq mümkündür: cənublu şimallıların zirəkliyini və Luaranın o tayında yaşayan əhəlinin cəsəətini özündə birləşdirdiyi zaman,

¹ *Mortira* - qısa lüləli top

bir növ, kamillik dərəcəsinə yüksəlir və bu zaman o, öz mövqeyini heç kəsə güzəşt etməz.

Bu surətlə Ejen, Votrenin dost, ya düşmən olduğunu aydınlaşdırmadan, Votrenin top atəşi qarşısında uzun müddət dayanma bilməzdi. Bəzən Ejen bu xariqüladə şəxsiyyətin onun qəlbinə oxuduğunu, ehtiraslanmı duyduğunu zənn edirdi; halbuki Votren çox qapalı idi, sanki, o, hər şeyi görən, hər şeyi bilən, lakin heç bir şey danışmayan sfinksin sarsılmaz nüfuzuna malik idi. İndi isə cibi dolu olduğundan, Ejen artıq cəsərləndi. Votrenin ayağa durduğunu və qəhvəsini içib getmək istədiyini görüb dedi:

- Lütfən, bir az dayanın.

Bu qırx yaşlı kişi geniş kənarlı şlyapasını qoydu və dörd nəfər oğrunun belə hücumundan qorxmadığını isbat etmək üçün, tez- tez şpaqa döyüşünün “dəyirman” üsulunu göstərdiyi dəmir əsasını götürərək soruşdu:

- Nə üçün?

Rastinyak kisələrdən birini tələsik açıb, ev sahibi üçün yüz qırx frank ayıraraq:

- Mən öz borcumu qaytarmaq istəyirəm, - deyə cavab verdi.

Vokeyə müraciətlə: - Kisəsini açmayan dostunu itirər, - dedi. - Biz Silvestr gününə* qədər sizinlə haqq-hesabı çürütdük. Bu yüz sunu mənim üçün xırdalayın.

Puare dostuna baxdı və:

- Dostuna acıyan kisəsini itirər, - dedi.

Rastinyak parikli sfinksə pul uzadaraq:

- İyirmi sunu ala bilərsiniz, - dedi.

Votren hər şeyi görən baxışı ilə gəncin qəlbinə nüfuz edərək, dəfələrlə Rastinyakın hirsələnməyinə səbəb olan istehzal Diogen gülüşü ilə:

- Elə zənn etmək olar ki, - dedi, - siz mənə borclu qalmaqdan qorxursunuz.

Tələbə kisələrini əlində tutaraq, öz otağına çəkilmək üçün ayağa durdu:

- Siz... haqlısınız, - dedi.

Votren salonun qapılanna, tələbə isə pilləkənin qarşısındakı qapılara tərəf getdi. Votren salon qapısına əsasını çıxaraq, ona soyuq nəzərlə baxan tələbəyə yaxınlaşdı:

- Bilirsinizmi, markiz de Rastinyakorama, sizin bu saat söylədiyiniz sözlər o qədər də nəzakətli sözlər deyil!

Rastinyak yemək otağının qapısını ördü və Votrenlə birlikdə yemək otağı ilə mətbəx arasındakı pilləkən sahəsinə çıxdı. Buradan bağçaya qapı açılırdı. Qapının üstündə isə dəmir şəbəkəli uzunsov, alçaq bir pəncərə vardı. Bu zaman Silviya mətbəxdən çıxdı və tələbənin Votrenə bu sözləri söylədiyini eşitdi: “Cənab Votren, əwəla, mən markiz deyiləm, ikincisi, mənim adım Rastinyakorama deyil”.

Madmazel Mişono soyuqqanlıqla:

- Onlar vuruşacaqlar, - dedi.

Puare təkrar etdi:

- Vuruşacaqlar.

Voke əli ilə bir yığın qızıl pulun üstünə sıral çəkərək:

- Xeyr, xeyr, - deyə cavab verdi.

Madmazel Viktorina bağçaya nəzər salmaq niyyəti ilə yerindən duraraq:

- Bəs onların cökə ağaclarına doğru getdiklərini görmürsünüz mü? - dedi. - Zavallı gənc, o tamamilə haqlıdır.

Madam Kutür Viktorinaya müraciətlə:

- Gedək, əzizim, gedək yuxarı, - dedi, - bu, bizə aid deyil.

Madam Kutürlə Viktorina getmək üçün ayağa durdular, lakin qapının ağzında yoğun Silviya qabaqlarını kəsdi.

- Elə bir bu qalmışdı! - dedi.

Cənab Votren cənab Ejenə dedi:

- Məsələni aydınlaşdırırıq! - Sonra onun qolundan tutub ənginara doğru getdilər.

Bu zaman Votren göründü. Gülümsəyərək:

- Voke cici, - dedi, - heç qorxuya düşməyin, bu saat cökə ağaclarının altında mən tapançamı yoxlayacağam.

Viktorina, yalvarmış kimi, əllərini çarpazlayaraq:

- Amandır, cənab Votren, - dedi, - siz Ejeni nə üçün öldürmək istəyirsiniz?

Vorten iki addım geri çəkildi və bir müddət Viktorinanın üzünə baxdı. İstehzalı bir əda ilə:

- Çox qəribə məsələdir, - dedi. Onun bu sözlərindən zavallı qız qıpqırmızı qızardı. Sonra əlavə etdi:

- Amma bu gənc çox sevimli gəncə oxşayır, deyilmi? Mən ikini də xoşbəxt edəcəyəm.

Madam Kutür talibəsinin qolundan tutub yan tərəfə çəkdi və qulağına pıçıldadı ki:

- Viktorina, mən bu gün səni tanıya bilmirəm, sən çox dəyişmişən.

Madam Voke:

- Mən evimdə tapança atılmağını istəmirəm, - dedi. - Belə vaxtda güllə atmaqla qonşuların hamısını ayağa qaldırarsınız, polis tökülər gələr.

Vorten:

- Yavaş, Voke cici, - dedi, - hər şey düzəldir. Biz tirə gedirik.

O, Rastinyakın yanına qayıtdı və saymazyana onun qolundan tutaraq:

- Əgər mən otuz beş addımlıqda beş dəfə dalbadal güllə ilə qaratoxmaq tuzu vurduğumu sizə isbat etsəm, odunuz yenə yatmayacaq? Mənə elə gəlir ki, siz bir qədər dəlisovsunuz, sizi axmaq kimi öldürməyə məcbur olacağam.

Ejen cavab verdi:

- Siz artıq sözlünüzdən dönürsünüz!

Vorten hədə ilə:

- Məni hirsəndirməyin, - dedi. Yaşıl rəngli skamyaları göstərərək: - Bu gün soyuq deyil, gedək orada oturaq, heç kəs bizim söhbətimizi eşitməz. Mən sizinlə bəzi şeyləri aydınlaşdırmalıyam. Siz yaxşı oğlansınız, mən sizə pislik etmək fikrində deyiləm, and olsun yala... (lənət şeytana) Votrenin namusu haqqı, mən sizi sevirəm. Nə üçün sevdiyimi isə sonra sizə deyərəm. Mən sizi beş barmağım kimi tanıyıram və bunu bu saat sizə sübut edərəm. - Sonra dəyirmi stola işarə edərək: - Kislərinizi buraya qoya bilərsiniz! - dedi.

Rastinyak bir az əvvəl onu öldürmək istəyən, indi isə himayə göstərmək niyyətində olduğunu söyləyən bu adamın rəftarındakı dəyişikliyə heyrət edərək, dərin maraqla pulu stolun üstünə qoydu.

Votren sözə başlayaraq:

- Siz mənim kim olduğumu, keçmişdə nə ilə məşğul olduğumu, indi nə etdiyimi bilmək istəyirsiniz, - dedi. - Siz hər şeylə maraqlanırsınız, oğlum. Yaxşı, yaxşı, sakit olun, hələ çox şeylər eşidəcəksiniz. Mənim bəxtim gətirmədi. Əvvəlcə mənə qulaq asın,

sonra siz danışırsınız. Mən keçmiş həyatımı üç kəlmə ilə başa sala bilərəm. Mən kiməm? Votren. Nə ilə məşğulam? Xoşuma gələn işlə. Vəssalam. Xasiyyətimi bilmək istəyirsinizmi? Kim mənimlə yaxşı rəftar edərsə, yaxud xoşuma gələrsə, mən də ona yaxşılıq edərəm. Mən ona hər şeyə icazə verərəm, ayağımı bassa belə, dinməərəm. Lənət şeytana! Zəhləmi tökənlərlə, yaxud xoşuma gəlməyənlərlə mən iblis kimi kinli oluram. Etiraf etməliyəm: mənim üçün adam öldürmək tüpürmək kimi bir şeydir. Lakin mən ancaq məcburiyyət qarşısında adam öldürərəm, havayı yerə öldürməərəm, həm də öldürəndə işimi tərtemiz başa çatdıraram. Mən də artist kimi bir şeyəm. Mən Benvenuto Çellininin “Xatirələrini” oxumuşam, özü də italyanca! Çellini başkəsən, yolkəsən bir adam idi, mən ondan dərs almışam, hər addımda fələk kimi adam öldürməyi ondan öyrənmişəm. Lakin bundan başqa, o, mənə hər yerdə gözəlliyi sevməyi öyrətmişdir. Bundan da gözəl rol ola bilermi? Hamı bir tərəfdə, sən də bir tərəfdə, amma yenə müvəffəqiyyət qazanmağa şansın var! Mən ictimai intizamsızlığınızın müasir quruluşu ətrafında çox fikirləşmişəm. Duel, oğlum, uşaq oyunudur, sarsaqlıqdır. Əgər iki nəfər canlı adamın biri məhv olmalıdırsa, təsadüfə qurban getmək üçün, doğrudan da, axmaq olmaq lazımdır. Bəs duel nədir? Bəxtəbəxt şeydir. Vəssalam. Mən beş gülləni dalbadal qaratoxmaq tuza vuraram, həm də otuz beş addımdan! Belə bir istedad sahibi, düşməni yerə sərə biləcəyinə əmin ola bilər. Buna baxmayaraq, mən bir dəfə iyirmi addımdan birinə güllə atmışdım, dəymədi. Halbuki bu oyunbaz ömründə bir dəfə belə əlinə tapança götürməmişdi. Əlinizdə yoxlayın! - deyər bu xariqüla- də adam jiletini açdı və ayı beli kimi qıllı, iyərənc tünd-sarı tüklərlə örtülü döşünü Rastinyaka göstərdi. Sonra Rastinyakın barmağını döşündəki dəliyin içinə qoyaraq, əlavə etdi: - Mənim xəzimi həmin südəmər uşaq dəlməşdi, lakin mən o zaman sizin kimi iyirmi bir yaşlı uşaq idim. Hələ bəzi şeylərə, qadın məhəbbətinə, hələ sizin inandığınız bir çox axmaq şeylərə inanırdım. Çox ola bilsin ki, mən sizinlə döyüşəcəkdim, ola bilər! Çox mümkündür ki, siz məni öldürərdiniz. Belə fərz edək ki, mən qəbirdə yatmışam, bəs siz hara qaçaçaqdınız? Əlbəttə, İsvəcərəyə qaçmağa məcbur olacaqdınız, atanızın pullarını yeyib dolanacaqsınız. Halbuki atanızın pulu da yoxdur! Mən sizin vəziyyətinizi, dayandığım tərənin yüksəkliyindən

bu saat sizin üçün aydın edə bilərəm, çünki mən dünya işlərinə bələdəm və dünyada ancaq iki yol bilirəm: küt bir itaət, yaxud üsyan. Mən şəxsən heç bir şeyə tabe olmaq istəmirəm, aydındırmı? Bəs sizə, bugünkü həvəsinizə görə nə qədər pul lazım olduğunu bilirsinizmi? Bir milyon, özü də lap bu saat, lakin bu olmasa, Allahın varlığına inanmaq üçün öz başımızla Sen-Klu torlarına* qədər səyahət etməyə məcbur olardıq. Bir milyonu sizə mən verəcəyəm. - Votren sükut etdi, Ejənə baxdı. - Aha! Siz Votren əmiyə daha mehriban nəzərlə baxırsınız. “Milyon” sözünü eşitcək siz “bu axşam” sözünü eşidib, pişiyin ağzı südə sulanan kimi, özünə zinət verməyə başlayan gənc qıza oxşadınız. Çox gözəl. Onda gəlin açıq danışaq. Ölinizi əlimə verin! Bu saat sizin var-yoxunuzu bir-bir yoxlayaq. Əyalətdə sizin atanız, ananız, qoca xalanız, on səkkiz və on yeddi yaşlı iki bacınız, on beş və on yaşlı iki qardaşınız var. Bütün komandanın siyahısı bundan ibarətdir. Xalanız bacılarınıza tərbiyə verir. Küre qardaşlarınıza latın dərsi verir. Ailəniz ağ çörəkdən çox, şabalıd qovurması yeyir, atanız şalvarı dağılmasın deyə, onu ehtiyatla geyir, ananızın isə olsa-olsa bir yay paltan, bir də qış paltarı var, bacılarınıza gəlincə, əllərinə düşəni geyinirlər. Mən hər şeyi bilirəm; mən cənubda yaşamışam. Mən sizin vəziyyətinizin də belə olduğunu bilirəm. Əgər sizə ildə min iki yüz frank pul göndərilərsə, demək, torpağınızın mədaxili üç mindən artıq deyildir. Aşpaz da lazımdır, nökrə də lazımdır, hər halda, atanız barondur, ədəb qaydalarını pozmaq olmaz. Özümüzə gəlincə, bizim də şöhrətəstliyimiz var, Bosean adlı qohumumuz var: amma həmişə piyada gəzərik; sərvət arzusunda olanq, cibimizdə isə bir su pul tapılmaz; Voke cicinin biş-düşünü yeyərik, amma sevdiyimiz Sen- Jermen qəsəbəsindəki gözəl xörəklərdir; cındır yatağın üstündə yatırıq, amma mülk sahibi olmağı arzu edirik! Sizin meyillərinizi mən inkar etmirəm. Şöhrətəstlik, dostum, hər kəsin işi deyil. Qadınların hansı kişilərdən xoşlandıklarını soruşsanız, görərsiniz ki, ən çox şöhrətəstləri sevirlər. Şöhrətəstlin bel sümüyü möhkəm olar, qanında dəmir çox olar, ürəyi başqa kişilərin ürəyindən qızgın olar. Yetişmiş bir qadın isə xoşbəxt olar, gözəl olar; odur ki qüvvətli kişiləri üstün tutar, belini sındıra biləcəyindən qorxmaz. Sizin arzularınızı bir-bir saymaqda məqsədim sizə bir sual verməkdir. Sualım budur: iştahamız qurd iştahası, dişimiz də iti, bəs indi

biz nə edək ki, qazanımız boş olmasın? Hər şeydən əvvəl, biz gərək “Qanun məcəlləsi”ni həzm edək. Bu, o qədər də ləzzətli şey deyil, adama heç bir şey öyrətməz, ancaq yenə də lazımdır. Tutaq ki, belədir. Nəhayət, biz məhkəmə üzvü oluruq, sonra cinayət məhkəməsinin sədri oluruq - bizdən daha yaxşı adam olan bədbəxtlərin çiyinlərinə *S.K.*¹ damğasını basmağa başlayırıq, varlıların sakit yata bilməsi üçün bu adamları katorqaya göndəririk. Bu, o qədər də əyləncəli bir şey deyil, lakin çox gözləmək lazım gəlir. Bunun üçün bir-iki il Parisdə sürünməli, nə qədər çox xoşumuza gəlsə də, şeylərə əl vurmada tamaşa etməklə kifayətlənməliyik. Hər şey arzu etmək və heç şeyə nail olmaqdan da ağır hal ola bilərmi? Əgər vücudunuz zəif, təbiətiniz soxulcan təbiəti olsaydı, siz heç nədən qorxmaya bilərdiniz; halbuki qanınız aslan qanı kimi coşqundur ki, gündə iyirmi dəfə axmaq iş tutsanız da çatar. Allahın yaratdığı cəhənnəmdəki məşəqqətlərin ən dəhşətli budur ki, siz bu məşəqqətə dözə bilməzsiz. Fərz edək ki, siz ağılnızı itirmisiz, süd içib elegiya yazırsınız. O zaman iti belə hiddətləndirəcək məhrumiyətdən və uğursuzluqdan sonra siz uzaq qəsəbələrin birində alçaq bir prokurorun müavini vəzifəsinə təyin ediləcəksiniz. Hökumətin üzərinə çilədiyi ildə min franklıq bir maaşla dolanacaqsınız, bu isə qəssabın itinə atılan sümük kimi bir şeydir. Oğruların üzərinə hür, varlıları müdafiə et, cəsur adamları gilyotinə göndər. Çox sağ olun! Sizə himayə göstərən bir şəxs tapılmasa, əyalət tribunallarında çürüyüb məhv olacaqsınız. Otuz yaşına çatdığımız zaman, hələ hakim mantiyasını cəhənnəmə atmamış olsanız, sizi min yüz frank maaşla hakim vəzifəsinə təyin edəcəklər. Qırx yaşında bir dəyirmançının qızını alacaqsınız, özünüzi altı min livr maaşla təmin edəcəksiniz. Çox sağ olun, bəd deyil! Halbuki himayəçiniz olsaydı, otuz yaşında əyalət prokuroru olub, min ekü maaş alardınız, şəhər bələdiyyə rəisinin qızı ilə evlənərdiniz. Səsvermə vərəqəsində Villed əvəzində Manuel* oxumaq kimi xırda-xırda siyasi alçaqlıqlara yol versəniz (bu iki fəmiyyə hamqafiyədir, odur ki vicdan əzabı çəkməyə bilərsiniz), qırx yaşında general-prokuror olarsınız, sizi deputat seçə bilərlər. Mehriban oğlum, bir şeyi unutmayın: biz artıq vicdanımıza rəxne vurmuşuq, iyirmi il ərzində çox əziyyətlər çəkmişik, gizli ehtiyaqlara dözmüşük, bacılarımız isə evdə qarıyıb qalmışlar.

¹ S.K. - sürgün, katorqalı

Bir də, sizin diqqətinizi bir şeyə də cəlb etmək şərəfindəyəm: bütün Fransada ancaq iyirmi general-prokurov yeri var, halbuki bu yeri tutmaq istəyənlərin sayı iyirmi min nəfərdir, bunların içərisində isə bir pillə belə qalxmaq üçün öz ata-anasını sata biləcək cibgirlər də var. Bu peşə sizin xoşunuza gəlməyə bilər, başqa bir peşə axtaraq. Bəlkə, baron de Rastinyak vəkil olmaq niyyətindədir? Çox gözəl, çox gözəl! Lakin Parisdə vəkil iş tapmaq üçün on il gözləməli, ayda min frank xərcləməli, kitabxana, qəbul otağı saxlamalı, cəmiyyətdə dolaşmalı, boşboğazlıq etməli, vəkillərin ətəklərini öpməlidir. Bu peşə sizə yaraşarsa, mən də etiraz etmirəm, ancaq bütün Parisi axtarsanız, əlli yaşından yuxarı ildə əlli min qazancı olan beş nəfər vəkil tapa bilməzsiniz. Yox, yox! Qəlbi çirkəblə doldurmaqdansa, dəniz qulduru olmaq daha yaxşıdır. Bundan başqa, siz pulu haradan tapacaqsınız! Bu, o qədər də əyləncəli iş deyildir. Bizim yeganə bir imkanımız var ki, o da arvadımızın cehizidir. Evlənmək istəyirsinizmi? Evlənməkdənsə, boynunuza daş salıb, özünüzü suya atmağınız yaxşıdır. Bir də, pul xətinə evlənsəniz, bəs sizin namusunuz, şərəfli adınız harada qalacaq? Bunun əvəzində yaxşı olar ki, elə bu gündən insan əxlaqının məşrut qanunlarına qarşı üsyan qaldırasınız. Pul üçün evlənmək, arvadın qarşısında sürünmək, anasının ayaqlarını yalamaq, donuzlan belə iyərəndirəcək əclafliqlara yol vermək deməkdir. Tfu! Hələ xoşbəxt ola bilsəniz, yenə dərd yarıdır. Lakin belə izdivac sizi nəcis borusuna çevirəcəkdir. Öz arvadınla güləşməkdənsə, kişilərlə vuruşmaq yaxşıdır. Budur, gənc dostum, siz yolayrıcındasınız: istədiyiniz yolu seçə bilərsiniz! Siz artıq bir yol seçmişiniz: siz kuzinanız de Boseanı ziyarət etdiniz, zinət və sərvət qoxusunu duydunuz! Qorio atanın qızı qrafinya de Restonu ziyarət etdiniz - bir Paris xanımının rayihəsini duydunuz. Siz onun yanından evə qayıtdığınız gün alınızda yalnız bir söz yazılmışdı. O sözü mən asanca oxudum: yanb keçmək! Nə olur-olsun, yanb keçmək! Mən öz-özümə dedim ki, afərin bu oğlana, lap mənə yaraşan oğlandır. Sizə pul lazım oldu. Pulu haradan tapa bilərdiniz? Siz bacılarınızın qanını içib, pul tapdınız. Bütün qardaşlar həmişə öz bacıların qarət etmişlər. Şabalıdı qızıl puldan daha çox olan bir əyalətdə bu min beş yüz frankın necə əldə edildiyini Allah bilir! Bu pullar qarətçi əsgərlər kimi hərəsi bir yana dağılacaq. Bəs onda siz nə edəcəksiniz? Bəlkə, işləmək fikrindəsiniz? Lakin sizin düşündüyünüz iş Puare

kimi adamlara Voke cicinin otağından başqa bir şey verməz. Bu saat sizin vəziyyətinizdə əlli min gənc vardır ki, tez varlanmaq məsələsini həll etmək üçün çırpınır, siz də bunların arasında ancaq bir vahidsiniz. Taleyinizi özünüz müəyyən edə bilərsiniz: siz dəhşətli döyüşlərdən keçməli, çox çalışmalısınız. Əlli min gəlirli yer tapmaq mümkün deyil, siz bir-birinizi bankaya qoyulmuş hörümçəklər kimi gəmirməyə məcbursunuz. Burada insanların özlərinə necə yol açdıqlarını bilirsinizmi? Bunun üçün parlaq bir düha, yaxud satın ala bilmək qabiliyyəti lazımdır. Bu insan yığınının ya bir top mərmisi kimi girməli, ya da taun kimi arasından keçməli; namuslu yolla heç bir şey əldə etmək mümkün deyildir. İnsanlar dahinin qüdrəti qarşısında səcdə edir və eyni zamanda, dahi hər bir şeyi tək özünə götürür deyər, ona iftira ataraq nifrət bəsləyirlər. Lakin o, hələ möhkəm durduqca, onun qarşısında səcdə etməyə məcburdurlar. Müxtəsər, dahini çirkəbə bulaşdırmaq mümkün olmadığı zaman, diz çöküb ona pərəstiş edirlər. Hər yerdə satqına rast gələcəksiniz, halbuki istedad nadir şeylərdəndir. Buna görə də satqınlıq hər şeyi özünə tabe edən adi insanların əlində bir silah olmuşdur: bu silahın təsirini siz hər yerdə hiss edəcəksiniz. Siz ərləri vur-tut altı min frank alan arvadların bəzəkli paltarlara on min frankdan artıq xərclədiklərini görəcəksiniz. Min iki yüz frank maaşı olan məmurların mülk aldıklarını görəcəksiniz. Siz Fransa perinin oğlunun karetdə gəzmək üçün qadınların özlərini satdıqlarını görəcəksiniz, çünki bu karetdə Lonşanın* orta xiyabanından keçmək mümkündür. Siz bu əbləh Qorio atanın qızının imza etdiyi vekseli ödəməyə məcbur olduğunu öz gözünüzlə görmüsünüz, halbuki onun ərinin ildə əlli min gəliri var. Sizinlə mərc gələ bilərəm ki, Parisdə iki addım atar- atmaz dərhal iblis fırılcaqlarına rast gələcəksiniz. Mən öz başımı bu kahı dəstəsinin qabağında mərcə qoyaram ki, sizin bəyəndiyiniz ilk qadın gənc, gözəl və zəngin olarsa, mütləq sizi bir arı pətəyinə sürükləyəcəkdir. Qadınlar qanunlarla daim münafiqədədirlər və hər bir bəhanədən istifadə edərək, ərləri ilə müharibə edirlər. Paltar, məşuq, uşaq, ev şeyləri, yaxud şöhrət üçün qadınların nə kimi sazişlərə girdiyini sizə nağıl etməyə başlasam, çox uzun çəkər. Hər halda, buna əmin ola bilərsiniz ki, xeyirxahlıq qadınlar arasında nadir şeylərdəndir. Bax buna görədir ki, namuslu insan hamıya düşməndir. Ancaq sizcə, namuslu adam kimə deyirlər? Parisdə

namuslu adam - dinməyən adam, xeyrini, şərini hər kəsə söyləməyən adam deməkdir. Hələ mən zavallı ilotlardan¹ bəhs etmirəm: onların qisməti daim əziyyət çəkmək, heç bir zaman öz zəhmətlərinin haqqını almamaqdır. Onlara mən miskin böcəklərin şirkəti deyirəm. Orada yaxşılıq axmaqcasına olur, lakin orada hər zaman ehtiyac da var. Allah qiyamət günü zarafat xatirinə onlann hüzuruna gəlməsə, bu mömin adamların halını mən bu saat təsəvvür edə bilərəm. Demək, əgər siz birdən-birə varlanmaq istəyirsinizsə, ya doğrudan da zəngin olmalı, ya zəngin bir adam kimi görünməlisiniz. Varlanmaq üçün böyük qumar oynamalısınız, yoxsa xırda qumarla heç nəyə nail olmazsınız. Sizin bacara biləcəyiniz yüz peşə sahiblərindən on nəfəri sürətlə müvəffəqiyyət qazanmış olarsa, camaat dərhal onları oğru adlandıracaqdır. Buradan özünüz nəticə çıxara bilərsiniz. Həyat budur, budur həyatın həqiqətləri! Həyat mətbəx iyi verir, əgər bir şey bişirmək fikrinə düşsən, əllərini bulaşdırmalısan, ancaq sonra əllərinin çirkini yaxşı-yaxşı yumalısan. Dövrümüzün əxalaqı budur. Mənim insan cəmiyyətinə belə bir nəzərlə baxmağa hüququm var, çünki mən bu cəmiyyətə yaxşı bələdəm. Siz elə güman edirsiniz ki, mən bu cəmiyyəti söyürəm? Zərrə qədər də yox. O, həmişə belə olmuşdur. Moralistlər də onu heç zaman dəyişə bilməyəcəklər. İnsan hələ kamillik dərəcəsinə çatmaqdan uzaqdır. İnsan bəzən az, bəzən çox riyakarlıq edər, axmaqlar isə birinin əxlaqlı, o birinin əxlaqsız olduğunu söylərlər. Mən sadə xalqı tərifləməklə varlıları qınamaq fikrində deyiləm: insan hər yerdə bir cürdür, aşağıda, ya yuxarıda, ya da ortada olmağının heç bir fərqi yoxdur. İnsan sürüsünün hər milyon nəfəri arasında özünü hər şeydən, qanunlardan belə yüksək tutan beş-on nəfər tapıla bilər, mən də o nadir adamlardanam. Siz isə ali əxlaqlı adamsınızsa, birbaşa cəsərlə gedin. Lakin siz sadəlik, paxıllıq və iftira ilə daim vuruşmağa, bütün cəmiyyətin əleyhinə getməyə məcbur olacaqsınız. Napoleon Obri* adlı bir hərbiyyə naziri ilə toqquşduğundan, nazir az qalmışdı ki, onu müstəmləkəyə sürgün etsin. Özünüzü yoxlayın, hər gün səhər tezdən oyandığınız zaman iradəninizin dünənkinə nisbətən daha qüvvətli olub-olmadığına diqqət edin. Bütün bu söylədiklərimi nəzərə aldıqdan sonra mən sizə elə bir iş təklif edəcəyəm ki, heç kəs onu rədd etməz. Diqqətlə sözlərimə

¹ *İlotlar* - qədim Sparta nın aşağı təbəqələri

qulaq asın. Müsaidənlə söyləməliyəm ki, mənim də özümə məxsus planım var. Birləşmiş Ştatların cənub tərəfində, yüz arpanlıq bir malikanədə patriarxal həyat qurmaq fikrindəyəm. Mən plantator olmaq, qul sahibi olmaq, tütün, öküz, ağac satışından bir neçə milyoncuğaz qazanmaq istəyirəm. Mən hökm etmək, istədiyimi yerinə yetirmək, bu malalanmış siçan yuvasında anlaşılmayacaq həyat sürmək istəyirəm. Mən böyük şairəm. Lakin mənim yazdığım şeir deyil: mənim şerim hərəkət və hissdır. Bu saat mənim əlli min frankım var, bu pulla isə ancaq qırx zənci almaq olar, halbuki məqsədimə çatmaq üçün mənə iki yüz zənci lazımdır, iki yüz zəncinin qiyməti isə iki yüz min frankdır. Soruşa bilərsiniz ki, nə üçün zənci? Məsələ burasındadır ki, zəncilər mənim üçün daha münasibdir: onlarla nə istəyirsən elə, heç bir diqqətli prokuror səni məsuliyyətə cəlb edə bilməz. Bu qara kapitalla malik olduqdan sonra mən on il ərzində üç-dörd milyon pul qazanacağam. Varlandıqdan sonra isə heç kəs məndən soruşmayacaq ki, sən kimsən. Mən cənab Dörd Milyon, Birləşmiş Ştatlar vətəndaşı olacağam. Yaşım əlliyə çatacaq, ancaq hələ ovulub tökülməyəcəyəm. Kefimi çəkəcəyəm. Xülasə, mən sizin üçün bir milyon manatlıq ceviz tapsam, mənə iki yüz min verərsinizmi? İyirmi faiz komisiyon haqqı necədir? Məgər çox istəyirəm? Bir qızı özünüzə bənd edərsiniz, evləndikdən sonra özünüzü elə göstərərsiniz ki, guya, dərdiniz var, vicdan əzabı çəkirsiniz. İki həftə bikiş gəzərsiniz. Sonra bir gecə, bir az nazlandıqdan sonra arvadınızı öpə-öpə deyərsiniz ki iki yüz min borcunuz var, bir də “mənim sevgilim” sözlərini əlavə edərsiniz. Hər gün kübar gənclər bu cür məzhəkə oynayırlar. Gənc qadın tərəddüd göstərmədən, kisəsini dərhal sevgilisinə verəcəkdir. Bəlkə, siz ziyan çəkəcəyinizi zənn edirsiniz? Yox. Siz, hər halda, bir təşəbbüs göstərüb bu iki yüz mini qaytarmağı bacarırsınız. Sizdəki pulla, sizdəki ağılla, istəsəniz, böyük sərvət qazana bilərsiniz. *Ergo* siz yarım il ərzində öz səadətini, əziz arvadınızın səadətini və biçərə Votrenin səadətini təmin etmiş olarsınız. Hələ mən qış gecələrində odun tapmadıqlarından barmaqlarını nəfəsləri ilə qızdıran ailənin səadətindən danışmıram. Siz nə mənim bu təklifimə, nə də şərtlərimə heyret etməyin! Parisdə altmış izdivacdan qırx yeddisi bu cür sazişlər üzərində qurulmuşdur. Notarius palatası cənab...¹

¹ Demək, nəticədə (*lat.*)

Rastinyak Votrenin sözünü kəsərək ehtirasla:

- Mən nə etməliyəm? - dedi.

- Heç bir şey.

Votrenin üzündə, balığın qarmağa keçdiyini duyan bir balıqçının sevincinə bənzər gizli sevinc göründü. Sözünə davam edərək:

- Sözlərimə yaxşı qulaq asın, - dedi. - Zavallı, yoxsul, bədbəxt bir qızın qəlbi - məhəbbəti ehtirasla öz canına çəkməyə hazır olan bir süngərə bənzər. Bu qəlb o qədər qurudur ki, bir damcı hiss onun üzərinə düşər-düşməz, şişməyə başlar. Hələ yoxsul, ümitsiz, yalqız, əlinə sərvət keçəcəyindən bixəbər olduğu zaman bir gənc qıza aşıq olmaq! Bilirsinizmi bu nədir? Bu, o deməkdir ki, bütün xallar sizin əlinizdədir, lotereyanın bütün uduş nömrələrini bilirsiniz, bütün məlumatı qabaqcadan alaraq renta məzənnəsində oynayırsınız! Siz dərhal sarsılmaz bir izdivacın möhkəm bünövrəsini qoymuş olursunuz. Belə bir qızın əlinə milyonlar düşərsə, o, bu milyonlan çınqıl kimi sizin ayaqlarınızın altına səpələyəcəkdir. O: "Al, mənim əzizim, al, Adolf, Alfred, yaxud Ejen!" deyəcəkdir, bir şərtlə ki, Adolf, Alfred, yaxud Ejen bir fədakarlıq göstərməyi bacara. Fədakarlıq isə köhnə frakını sataraq bir dəfə birlikdə "Göy siferblat"* restoranına getməkdən, şampinyonlu kruton yeməkdən və sonra axşamüstü "Ambiqü-Komik" teatrına getməkdən ibarətdir. Saatı beh qoyub bir şal da alıb ona bağışlamaq olar. Hələ mən qadımları sevdiyi aşiqanə məktublardan və bu kimi axmaq şeylərdən bəhs etmirəm; məsələn, sevgililə görüşmədiyin zamanlar, poçt kağızının üzərinə göz yaşı deyə su səpələmək olar. Lakin mənə elə gəlir ki, siz ürəklərin dilini yaxşı bilirsiniz. Paris Şimali Amerikanın vəhşi meşələri kimidir: burada çoxlu vəhşi tayfalar, quronlar, illinoylar* dolaşar, ovla başlanğı dolandırarlar. Siz, məsələn, milyonların ovuna çıxmısınız. Bu milyonları ələ keçirmək üçün cələ, tələ, manka düzmək lazımdır. Onun da müxtəlif sahələri var. Biri cehiz ovlayır, o biri başqasının ticarətini ləğv etmək üçün ova çıxır. Birincinin ovladığı insan canlarıdır, o biri isə ona etimad göstərənlərin əl-qolunu bağlayıb alver edir. Ovdan torbası dolu qayıdanlara həmişə hörmət var, onları yaxşı cəmiyyətlərdə qəbul edirlər. Bu qonaqcıl torpağa haqq vermək lazımdır. Paris dünyanın ən dözümlü şəhəridir. Avropanın başqa paytaxtlarında yaşayan məğrur aristokratlar öz dairələrinə alçaq milyonçunu qoymadığı

halda, Paris ağuşunu açır, onun ziyafətlərində iştirak edir, onun çörəyini yeyir, onun alçaqlığına badə qaldırır.

- Bəs belə bir qızı mən haradan tapa bilərəm?
- O, sizin yanınızdadır, buyurun!
- Madmazel Viktorinanımı deyirsiniz?
- Bəli, özüdür ki var.
- Bu necə ola bilər?
- Gələcək balaca baronessa de Rastinyak artıq sizə aşiq olmuşdur.

Ejen təəccüblə:

- Onun heç şeyi yoxdur, - dedi.
- Aha! Biz əsl mətləbə indi gəlib çatdıq, - Votren cavab verdi. -

Bir-iki kəlmə daha, hər şey aydın olar. Atası Tayfer qoca əclafdır: onun inqilab dövründə öz dostunu öldürməsindən şübhələnirlər. Mənim kimi fırıldaqçılardandır, müstəqil fikir sahibidir. Bankirdir, “Frederik Tayfer və şirkəti” bankir evinin əsas pay sahiblərindəndir. O, Viktorinanı yoxsul qoyub, bütün var-yoxunu yeganə oğluna vəsiyyət etmək niyyətindədir. Belə haqsızlıq mənim heç xoşuma gəlməz. Mən Don-Kixot kimiyəm: zəifləri güclülərdən müdafiə etməyi sevirəm. Allah bankirin oğlunu öz yanına çağırmaq üçün müsaidə buyursaydı, Tayfer öz qızını geri qaytarmağa məcbur olardı. O, varissiz qalmaq istəmir, bu səfehlik insan təbiətinə məxsus şeydir, yenidən uşaq doğmaq isə artıq onun iqtidarında deyildir, mən bunu yaxşı bilirəm. Viktorina mülayim, sevimli qızıdır: onu tez ələ keçirə bilər, onu fırfıraya çevirib, atalıq hissindən istifadə edərək, istədiyi kimi fırlaya bilər. Sizin məhəbbətiniz onu çox mütəəssir etmiş olacaq: o, sizi unutmayacaq, sizə ərə gedəcəkdir. Qəzavü-qədər rolunu isə mən oynayacağam, Allahın əmrini yerinə yetirəcəyəm. Mənim bir dostum var, ona çox yaxşılıqlar etmişəm. Luara ordusunun polkovnikidir*, bir az bundan əvvəl kral qvardiyasına daxil olmuşdur. Polkovnik mənim hər məsləhətimə qulaq asır, o, atəşin bir royalist olmuşdur. Axmaq deyil, odur ki məsləkinə çox da yüksək qiymət verməz. Mənim mələk oğlum, mən sizə bir məsləhət də verə bilərəm: məsləkinizlə çox da hesablaşmayın, sözlərinizə çox da qiymət verməyin... Alan tapılırsa, bunu satmaqdan çəkinməyin. Birisi öz məsləkinə heç zaman xəyanət etməyəcəyini söyləyərək qürurlananda daim bir xətlə yeriməyə məcburdur: buna ancaq heç bir günahı

yoxdur, ancaq hadisələr var. Qanun yoxdur, hər şey vəziyyətdən asılıdır. Yüksəklərdə qanad çalanlar, hadisələrə və vəziyyətlərə rəhbərlik etmək üçün özlərini bunlara uyusdururlar. Prinsiplər və qanunlar əbədi olsaydı, xalqlar bunu çirkli köynək kimi dəyişməzdi. Bir fərd böyük bir millətdən ağıllı olmağa borclu deyildir. Bu gün Fransa qarşısında heç bir xidməti olmayan bir şəxsə, yalnız hər şeydən hərəratlə yapışdığına görə, büt kimi sitayiş edirlər. Halbuki onun layiq olduğu şeyi varsa, o da ancaq Sənaye muzeyində maşınlar arasında Lafayet* etiketi ilə dayanmaqdır. Eyni zamanda, bəşəriyyətə dərin nifrət bəslədiyindən, onun üzünə tələb olunduğu qədər vədlər çıxan bir knyazı hər kəs daşa basır, halbuki o, Vyana konqresi vaxtında Fransanın parçalanmasına yol verməmişdi. Onun başı çələnglə bəzənməli olduğu halda, üstünə palçıq atırlar. Ah! Mən işlərin nə vəziyyətdə olduğunu çox yaxşı bilirəm. Bir çox adamların sirri mənim əlimdədir! Yetər, kifayətdir! Mən müəyyən bir prinsipi yürütməkdə bir-biri ilə razılaşan üç nəfər tapdığım zaman möhkəm əqidələr sahibi olacağam. Heç bir məhkəmədə qanunun eyni maddəsi haqqında bir rəyde olan üç hakimə təsadüf etmək mümkün deyildir. Yenə dostumun məsələsinə qayıdıram. Əgər mən ondan xahiş etsəm, o, İsanı ikinci dəfə çarmıxa çəkə bilər. Votren dayının ancaq bir kəlməsi kifayətdir ki, o, öz zavallı bacısına beş frank göndərməyən bir lotunu savaşımağa məcbur edərək, sonra...

Votren burada ayağa durdu və hücum hərəkəti göstərərək:

- Cəhənnəmə vasil etsin, - dedi.

Ejen:

- Aman, nə dəhşətlidir! - dedi. - Cənab Votren, siz zarafat edirsiniz.

Votren sözüne davam etdi:

- Yaxşı, yaxşı, sakit olun! Özünüzü uşaq yerinə qoymayın... Ancaq xoşunuza gəlsə, hiddətlənə də bilərsiniz, qızışa da bilərsiniz! İstəyirsinizsə mənə əclaf, məlun cani, quldur deyin, ancaq casus və fırıldaqçı adlandırmayın! Nə üçün dayanmısınız, nə üçün mənə atəş açmırsınız? Mən sizi bağışlayıram: siz yaşlı gənclər üçün bu, təbii şeydir. Mən özüm də bir zamanlar sizin kimi qızışırdım! Ancaq bir fikirləşin: bir zaman gələcək, siz məndən də pis işlərə əl atacaq- sınız. Siz xoşagəlim bir qadına aşiq olub, onun pullarından istifadə edəcəksiniz... Bu barədə heç fikirləşmişinizmi? Axı məhəbbətinizlə

alver etmədən sizin üçün qabağa getmək mümkündürmü? Yaxşılıq, mənim əzizim, hissəyə bölünməz: yaxşılıq ya var, ya yox - ikisindən biri. Bizə təklif edirlər ki, gərək tövbə edib, günahlarımızı təmizləyək. Niyə, bəd deyil! Bu sistemlə peşmançılıq günahı təmizləyə bilər. İctimai nərdivanın müəyyən pilləsinə qalxmaq üçün qadını aldatmaq, ailədə uşaqlar arasında nifaq doğurmaq, bir sözlə, şəxsi mənfəət və nəşə naminə üstüörtülü bir çox əclaflıqlara yol vermək, sonra isə tövbə etmək! Sizcə, buna nə deyirlər? Budurmu din, ümid və məhəbbət yolunda sərf edilən səylər? Nə üçün uşaqlara çatacaq sərvətin yarısını bir gecədə mənimsəyən bir hoqqabaza iki ay həbs cəzası kəsildiyi halda, “təqsiri daha da ağırlaşdıracaq vəziyyətdə” min franklıq kağız parçasını oğurlamış bir yoxsulu katorqaya göndərirlər? Budur qanun. “Qanunlar məcəlləsfndə bir maddə tapılmaz ki, axmaqcasına olmasın. Əlində modalı əlcəklər, qəlbində isə yalan daşıyan bir şəxs, qan tökmədən, ancaq yalanla insanı öldürür. Qatil isə qapını gizli açarla açır. Bunların nə fərqi var? Hər ikisi gecə vaxtı icra edilən cinayət deyilmi? Halbuki sizin etdiyinizlə mənim sizə təklif etdiyim arasında qandan başqa heç bir fərq yoxdur. Hələ siz bu dünyada sarsılmaz qanunlara inanırsınız! Bəs nə üçün siz insanlara nifrət bəsləmirsiniz? Qanunlar məcəlləsinin torlarından keçmək üçün dəlik yerləri axtarırsınız? Haradan əmələ gəldiyi məlum olmayan bir çox böyük sərvətlərin sirri cinayətlə bağlıdır; bu cinayətin unudulmağına səbəb məharətlə edilməsidir.

- Susunuz, rica edirəm, susunuz, mən sizi daha dinləmək istəmirəm, siz məni o dərəcəyə gətirərsiniz ki, artıq özümə belə inanmaram. Mən bu saat ancaq hissələrin dediyi şeyləri bilirəm.

- Özünüz bilirsiniz, gözəl oğlan. Mən sizi daha mətin zənn edirdim. Daha sizə heç bir şey söyləməyəcəyəm. Ancaq son bir sözüüm var, - Votren tələbənin gözlərinin içinə baxdı və dedi: - Mən öz sirrimi sizə vermişəm.

- Sizin təklifinizi rədd edən gənc, sirrinizi unuda da bilər.

- Yaxşı sözdür, bu, mənim xoşuma gəlir. Başqası olsaydı, bu qədər əngəlli olmazdı. Mənim sizin üçün etmək istədiyimi unutmayın: ya hə, ya yox, öz ixtiyarınızdadır.

Rastinyak, əsasını qoltuğuna vurub sakit addımlarla gedən Votrenin arxasınca baxaraq: “Bu adamın dəmir kimi möhkəm məntiqi var! - deyə düşünürdü. - O, madam de Boseanın ədəblə

dediklərini açıqdan-açığa, kobud şəkildə mənim üçün təkrar etdi. O, polad caynaqları ilə bağırımı yardı. Mən Delfina Nusingenin yanına nə üçün getmək istəyirəm? O, mənim niyyətlərimi hələ yenicə doğulduğu zaman duya bilməmişdir. Bu quldur iki kəlmə ilə yaxşılığın nə olduğunu mənə başa saldı, halbuki mən bunu kitablardan və insanlardan hələ öyrənmə bilməmişdim. Əgər xoş əməl vicdanla sazişə girməyə yol vermirsə, demək, mən, doğrudan da, öz bacılarımı qarət etmişəm?”

Rastinyak pul kisəsini stolun üstünə atdı. Oturub, başgicəlləndirən fikirlərə daldı.

“Xoş əmələ sadiq qalmaq ülvi bir iztirabdır! Bəli! Hamı xoş əmələ inanır, lakin buna riayət edənlər çox azdır! Xalqlar azadlığa pərəstiş edirlər, lakin yer üzündə azad xalq varmı? Mənim gəncliyim hələ buludsuz səma kimi təmizdir, lakin sən böyük bir şəxs, yaxud varlı bir adam olmaq fikrindəsən, halbuki bu, şüurlu olaraq yalan satmaq, əyilmək, sürünmək, yenə ayağa durmaq, yaltaqlıq etmək, saxtakarlıq göstərmək demək deyildirmi? Məgər bu, vaxtilə əyilən, sürünən, yalan satanların qarşısında könüllü surətdə lakey olmaq demək deyildirmi? Onlara yoldaş olmaq üçün əvvəlcə onlara xidmət göstərmək lazımdır. Yox, yox! Mən namusla, inamla çalışmaq istəyirəm. Mən gecəni gündüzə qatıb işləməyə hazırım, mən öz sərvətimlə yalnız öz zəhmətimə borclu olmaq istəyirəm. Bu yol varlanmaq üçün ən uzun yol olsa da, hər axşam başımı yastığa sakit qoyacağam, heç bir pis niyyətlə beynimi yükləməyəcəyəm. Öz həyatına baxdığım zaman, onu zanbaq çiçəyi kimi təmiz və pak görməkdən də gözəl şey ola bilərmimi?! Həyat - nişanım, mən də onun adaxlısıyam. Votren on il ailə həyatından sonra nələr baş verdiyini mənə göstərdi. Lənət şeytana! Başım gicəllənir. Mən heç nə düşünmək istəmirəm. Mənim ən ağıllı rəhbərim qəlbimdir”.

Ejenin dalğınlığını dərzinin gəldiyini xəbər verən yoğun Silviyanın səsi pozdu. Rastinyak, əlində iki pul kisəsi dərzinin qabağına çıxdı, o, bu hadisəyə heç də təəssüf etməirdi. Axşam paltarını bədəninə ölçdükdən sonra təzə gündüz paltarı geyindi, görünüşü tamam dəyişdi.

Öz-özünə:

“Mən qraf de Traydan geri qalmayacağam, nəhayət, mən də zadəgana oxşadım!”

Bu vaxt Qorio ata Ejenin otağına daxil olaraq:

- Cənab Ejen, - dedi, - siz madam Nusingenin hansı evlərdə olduğunu bilib-bilmədiyimi məndən soruşurdunuz.

- Bəli!

- Elə isə sizə söyləyə bilərəm: gələn bazar ertəsi günü o, marşal Karilyanonun evində təşkil edilən balda iştirak edəcək. Əgər siz oraya getməyə imkan tapa bilsəniz, qızlarımın necə şənləndiklərini, necə geyindiklərini, bir sözlə, hamısını mənə söylərsiniz.

Ejen Qorionu buxarının yanında əyləşdirərək:

- Siz bunu haradan öyrəndiniz, əzizim Qorio ata? - deyə soruşdu.

Qorio şad halda:

- Bunu mənə qulluqçusu söylədi. Qızlarımın nə etdiklərini mən Konstansa ilə Terezadan öyrənirəm, - dedi.

Qoca, heç bir şübhə doğurmadan, öz məşuqəsinin həyatına daxil olmaq üçün mahir bir vasitə tapan gənc aşıqə bənzəyirdi. Sadəilliklə:

- Siz onları görəcəksiniz! - dedi. Onun sözlərində kədərli qibtə hiss olunurdu.

Ejen cavab verdi:

- Bilirəm. Mən bu saat madam de Boseanın yanına getmək istəyirəm. Məni marşalın arvadına təqdim etməsini xahiş edəcəyəm.

Ejen vikontessanın yanına hər zaman geyəcəyi paltarda getməyi daxili bir fərəhlə arzulayırdı. Moralistlərin “insan qəlbinin uçurumları” adlandırdığı şey həqiqətdə aldadıcı fikirlərdən, biixtiyar şəxsi mənfəət meyillərindən başqa bir şey deyildi. Bir çox cümləpərdaz mülahizələrə səbəb olan bu ürək sərgüzəştləri, insan qəlbində baş verən bu gözlənilməz dəyişikliklərin əsas məqsədi daha çox nəşələnmək, həzz almaqdır. Əynində yaxşı paltar, əllərində modalı əlcək, ayağında qəşəng çəkmələri görənlər Ejen yaxşılıq niyyətində olduğunu unutdu. Həqiqətə arxasını çevirən gənclər vicdan güzgüsündə özünə baxmağa cəsarət etməz, halbuki yetkin yaşlarında artıq bu güzgüyə baxırlar. İnsan həyatının bu iki dövrü arasındakı fərq də ancaq bundan ibarətdir.

İki qonşu - Ejen və Qorio ata son bir neçə gün ərzində dostlaşmışdı. Bu gizli dostluğun psixoloji səbəbləri Votrenlə Ejen arasında doğan ədavətin psixoloji səbəblərinin eyni idi. Cəsur bir

o, əlbəttə, heyvanlarla insanlar arasındakı münasibətlərdə maddi qüvvə təsirini sübut etmək üçün bir çox əsaslar tapa bilər. Bir it tanımadığı bir adamı gördüyü zaman onun dost, ya düşmən olduğunu tez təyin etdiyi halda, heç bir fizionomist* insan təbiətini tez anlaya bilməz. Zərbi məsəl kimi hamının dilində dolaşan *cay-naqlı atomlar* ifadəsi danışıq dilində işlənən və qədim sözləri kül kimi göyə sovurmaq istəyən adamların fəlsəfi sayıqlamalarını rədd edən dil hadisələrindən biridir. Məhəbbət insandan insana keçə bilər. Hisslər hər bir şeyə öz damğasını basar, məsafələrin uzaqlığına baxmaz, hər yerdə yayılır. Məktublarda da qəlbi var: məktublar - yazan adamın əks-sədasıdır; incəqəlblilə insanların nəzərində məktub ən zəngin məhəbbət xəzinələrindən biridir. Qorio, bir it həssaslığı ilə, tələbəninin qəlbində doğan qərribə mərhəmət hissini, gənclik simpatiyasının ona bəslədiyi hüsn-rəğbəti duymuşdu. Bununla belə, yaranan yaxınlıq hələ ürəkləri açmamışdı. Ejen madam de Nusingenlə görüşməyi arzuladığını qocaya söyləsə də, o, gözəl parisli xanımın evinə qocanın vasitəsilə daxil olmaq niyyətində deyildi; o yalnız Qorionun ağzından söz qaçıra biləcəyinə və bununla ona xidmət göstərə biləcəyinə ümid edirdi.

O birisi gün Qorio Ejenə dedi ki:

- Əzizim, siz nə üçün belə güman etmişiniz ki, mənim adımla çəkdiyiniz üçün madam de Restonun sizə qəzəbi tutmuşdur? Qızlarımla ikisi də məni çox sevirlər. Mən bir ata kimi xoşbəxtəm. Ancaq mənim kürəkənlərim mənimlə yaxşı rəftar etmədilər. Mən isə sevimli qızlarımla öz ərləri ilə mənim üstümdə yola getmədiklərini gördüyüm zaman qızlanımı xəlvətə ziyarət etməyə qərar verdim. Bu xəlvəti görüşlər mənə böyük həzz verir, mənim bu sevinclərimi hər gün qızlarımla görüşən atalar heç vaxt başa düşə bilməzlər. Mən öz qızlarımla açıqdan-açığa görüşə bilmirəm, anlayırsınız mı? Odu ki qızlarımla gəzməyə çıxıb-çıxmayacaqlarını qulluqçulardan öyrənib, xoş hava günlərdə Yelisey düzlərinə çıxıram. Qızlarımla keçəcəyi yolda dayanıb, karetlərini gözləyirəm. Karetlər isə mənim yanımdan keçəndi zaman ürəyim şiddətlə döyünür, qızlarımla bərbəzəyini seyr edirəm, onlar məni təbəssümlə salamlayırlar, o zaman mənim üçün bütün dünya dəyişir, təbiət parlaq günəşin şüalanından qızıl nura boyanır. Mən yerimdən tərpənməyib onların qayıtmasını gözləyirəm. Onları bir daha görürəm. Hava onlar üçün xeyirlidir, yanaqları

gül kimi açılır! Ətrafda gedən söhbətləri eşidirəm: “Nə qəşəngdir, nə gözəldir!” Bu sözləri eşitdikcə mənim də ürəyim şad olur. Məgər onların qanı mənim qanımdan deyilmə? Mən onları daşıyan atları belə sevirəm, dizlərinin üstündə oxşadıqları balaca bir tula olmaq istəyirəm. Məni yaşadan onların zövqü, onların nəşəsidir. Hər kəsin özünə görə məhəbbəti var. Mənim məhəbbətim kimə ziyan verir? Nə üçün insanlar məni təngə gətirirlər? Mən də özümə görə xoşbəxtəm. Axsamlar qızlarım bala getmək üçün öz evlərindən çıxdıqları zaman mən onlara tamaşa etməyə gedirəm. Məgər burada bir cinayətmi var? Gecikdiyim zaman, “madam getdi” sözlərini eşidərkən nə qədər məyus olduğumu bilsəydiniz... Bir dəfə mən Nazini düz iki gün görməmişdim, yalnız onu görmək üçün axşamdan saat üçə qədər qapının ağzında gözlədim. Onu gördüyüm zaman şadlığımdan ürəyim uçurdu. Xahiş edirəm, mənim barəmdə söhbət düşərsə, ancaq qızlarımın nə qədər mərhəmətli olduğundan danışın. Qızlarım mənə hədiyyələr vermək istədikləri halda, mən buna yol vermərəm, deyirəm ki: “Pullınızı özünüz üçün saxlayın! Mənim hədiyyəyə ehtiyacım yoxdur. Mənə heç şey lazım deyil”. Doğrudan da, mən nəyəm? Mən ancaq bir cənazəyəm, ruhum isə daim qızlarımın yanındadır. Sonra qoca, Ejenin getmək istədiyini görüb, bir az sükut etdi və dedi: - Əgər siz madam de Nusingeni görə bilsəniz, hansı qızımı daha çox bəyəndiyinizi mənə söyləyərsiniz.

Tələbə madam de Boseanın hüzuruna getməzdən əvvəl Tüil-ridə* bir az gəzinmək fikrində idi.

Bu gəzinti Rastinyakın taleyini həll etdi. Qadınlardan bir neçəsi ona diqqət yetirmişdi. Rastinyak o qədər gənc, o qədər gözəl idi, o qədər qəşəng geyinmişdi ki... Qadınlara diqqətini cəlb etdiyinə görə Ejen, özünə məftun olmuş kimi, qarət etdiyi bacılarını və xalasını belə unutdu, öz nəcib ehtiyatkarlığını belə unutdu. Başı üzərindən mələyə bənzəyən bir iblisin uçduğunu, yaqut daşlarını toxum kimi səpən, saray frontonlarına* qızıl oxlarını sancan, qadınları əlvan paltarlarla geyindirən, padşahların əvvəlcə sadə olan taxtını gərəksiz parlıya bürüyən ala-bəzək qanadlı bir şeytanın uçduğunu görürdü. O artıq gurultulu-parıltılı şöhrətpərəstlik allahına, onun qüdrət rəmzi zənn etdiyimiz bər bəzəyinə qapılmışdı, “ürəyin istədiyi qədər məhəbbət və qızıl var!” - deyən bir aradüzəldənin mənfur

görünüşü bir qızın hafizəsində həkk olunduğu kimi, Votrenin həyasız sözləri də onun qəlbinə girmişdi.

Ejen bir qədər avara dolaşdıqdan sonra saat beşdə madam de Boseanın yanına gəldi. O, burada, gənc qəblərin, adətən, müqavimət göstərmək üçün aciz olduğu ən ağır və dəhşətli zərbələrdən birini yedi. Ejen indiyə qədər vikontessanın onu ədəbli bir ehtiram, üsullu bir nəzakətlə qəbul etdiyini görmüşdü; bu nəzakət ancaq aristokrat tərbiyəsi sayəsində əldə edilsə də, yalnız səmimi olduğu zaman öz kamal dərəcəsinə çata bilər. Madam de Bosean Ejeni görər-görməz soyuq salam verdi və sərt səsle:

- Cənab de Rastinyak, - dedi, - mən sizi qəbul edə bilməyəcəyəm, hər halda, bu saat mümkün deyildir. Mən çox məşğulam.

Çox tez bir zamanda müşahidəçilik qabiliyyətinə yiyələnmiş Rastinyak onun sözlərindən, salam verməsindən, baxışından, ahənginin dəyişməsindən müəyyən bir silkə mənsub olan adam- lann xasiyyətini, adətlərini duya bilərdi. Rastinyak məxmər əlcəyin içində poladdan bir əl, nəcib ədalar altında öz şəxsiyyətinə pərəstişkarlıq və xudbinlik, lak altında isə quru ağac olduğunu anladı. O, şah taxtının quş lələyi altından başlayaraq ən qotur bir zadəganın başındakı papağına qədər səsələnən “biz kralıq” məfhumunun nə olduğunu, nəhayət, dərk etdi. Ejen, qadının sözlərinə bel bağlayaraq, onun nəcib hissələrinə asanlıqla inanmışdı. Bütün səfillər kimi o da yaxşılıq edənlə yaxşılıq qəbul edənə bir-birinə bağlayan və elə ilk maddədən böyük qəbli insanların bərabər olduqlarını təlqin edən bir müqaviləyə bütün arzusu ilə imza atmışdı. Yaxşılıq iki insanı bir-birinə bağladıqda, həqiqi məhəbbət kimi nadir və qiymətli olan ilahi bir hissə çevrilər. Hər iki hissə ülvə qəblərin calallı hədiyyəsinə bənzər.

Rastinyak hersoginya Karilyanonun verdiyi bala getmək üçün vikontessanın bu kobud rəftarına dözdü və titrək səsle cavab verdi:

- Madam, mühüm bir işim olmasaydı, sizin zəhlənizi tökməzdim. Lütf buyurun, müsaidə edin, mən sonra hüzurunuza gəlirəm; mən gözləyə də bilərəm.

Vikontessa sözlərindəki kəskinlikdən bir az peşman olaraq:

- Yaxşı, - dedi, - nahara gələrsiniz.

Bu qadın, həqiqətən, mərhəmətli və nəcib qadın idi. Ejen vikontessanın birdən-birə dəyişməsindən çox mütəəssir oldu, bununla

belə, gedərkən düşünürdü ki: “Nə eybi var, hər şeyə dözməyə, sürünməyə məcbursan. Ən yaxşı qadın bir an içində dostluq peymanlarını pozmağa və səni köhnə ayaqqabı kimi tullamağa qabiləsə, başqa qadınlardan nə gözləyə bilərsən? Demək, hər kəs özü üçün çalışır. Doğrudur, mənim ona ehtiyacım olduğu üçün o, müqəssir deyil, bir də onun evi hər kəsin girməyə haqqı olan bir dükən da deyil. Votren demişkən, top mərmisi olmaq lazımdır”.

Bununla belə, madam Boseanın evində nahar etmək səadəti Rastinyakın acı düşüncələrini dağıtdı. Bu surətlə, bir qəzavü- qədər in əmri ilə, sanki, sözləşmiş kimi, həyatının ən kiçik hadisələri onu bir yola sürükləyirdi. Voke pansionunda yaşayan qorxunc sfinksin müşahidələrinə görə, bu, elə bir yol idi ki, burada, döyüş meydanında olduğu kimi, ölmək istəmirsənsə, öldürməyə, aldanmaq istəmirsənsə, aldatmağa məcbursan. Burada vicdanı qapı ağzında qoymağa, qəlbinə maska taxmağa, insanlarla amansız bir oyun oynamağa və nəhayət, Lakedemonda* olduğu kimi, zəfər çələngini qazanmaq üçün, başqalarının gözünə görünmədən, müvəffəqiyyət axtarmağa məcbursan.

Ejen ikinci dəvə vikontessanın yanına gəldiyi zaman artıq o, həmişəki kimi mehriban və mərhəmətli görünürdü. Hər ikisi yemək otağına getdi. Vikont de Bosean burada arvadını gözləyirdi. Bütün servizlərdən cah-calal yağırı. Məlum olduğu kimi, Restavrasiya dövründə* zinət ifrat dərəcəyə çatmışdı. Vikont kimi bir çox gözüdoymuş adamlar üçün yaxşı xörəkdən başqa nəşə mövcud deyildi. Xörəkpərəstlik məsələsində vikont kral XVIII Lüdovik və hersoq Eksar* məktəbinə mənsub idi. Onun süfrəsində iki calal vardı: biri tam üçün, o biri isə gözlər üçün. Ras- tinyakın heyran gözləri qarşısında belə mənzərə birinci dəfə açılırdı: o, ictimai vəziyyətin cah-calalı irsən keçən bir evdə ilk dəfə nahar edirdi, imperiya dövründə bal qurtardıqdan sonra şam təşkil etmək adət olmuşdu, çünki istər xaricdə, istərsə də doğma yurdda aparılan müharibələr üçün hərbi adamlar qüvvət toplamaq idilər. Dəb artıq baldan sonrakı şam yeməklərini ləğv etmişdi. Bu nahara qədər Ejen yalnız ballarda olmuşdu. Sonralar Ejen hər zaman özünəarxayın bir gənc şöhrəti qazanmışdı, halbuki bu arxayınlığı o artıq indidən özündə yaratmağa başlayırdı. Buna görə də Ejen özünü itirmədi. Lakin coşqun xəyalli gənc, calalla

düzülmüş süfrədə qəşəng gümüş qablar, zərif şeylər gördüyü, ilk dəfə lakeylərin səssiz hərəkətinə məftun olduğu bir zamanda, hələ səhər məhrumiyətlə dolu həyat seçmək fikrində olsa belə, bu həyatı gözəl həyatdan üstün tutacağını təsəvvür etmək, əlbəttə, çətin məsələdir. Ejenin xəyalı onu bir anlıq geriyyə, ailə pansionu- na apardı, - o, elə dəhşətə gəldi ki, artıq yanvar ayında pansionu atmaq, yaxşı bir evdə yerləşmək, hər halda, Votrendən və onun ağır təzyiqindən qurtarmaq üçün and içdi. Parisdə nə qədər gizli və ağılasığmaz səfalət olduğunu təsəvvür edə bilsəniz, istər-istəməz özünü belə bir sual verəcəksiniz: dövlət hansı xatalı bir fikrə görə Parisdə məktəblər açır, gəncləri buraya toplayır, nə üçün buradakı qəşəng xanımlar hörmət qazana bilirlər, nə üçün sərrafların taxta qablarındakı qızıl bir səhrlə buradan yox olmur? Lakin gənclərin cinayətlərinin, hətta qəbahətlərinin nə qədər az olduğunu gördükdə, istər-istəməz, özləri ilə mübarizə aparan və adətən, bu mübarizədən qalib çıxan səbirli Tantalara* dərin hörmət bəsləməyə məcbur olursan; misal üçün, bu yoxsul tələbəni də götürə bilərik. Onun Parisdə apardığı mübarizəsini olduğu kimi təsvir etsək, müasir mədəniyyətimizin ən faciəli epizodlarından biri yaranmış olar.

Madam de Bosean hey Ejenin üzünə baxır və onu danışmağa sövq edirdisə də, Ejen vikontun hüzurunda danışmaq istəməirdi.

Vikontessa ərindən soruşdu:

- Məni bu gün italyan operasına ötürəcəksinizmi?

Vikont, Rastinyakı təəccübləndirən istehzalı nəzakətlə:

- Sizə itaətin məni nə qədər məmnun etdiyinə, əlbəttə, şübhə etməyə bilərsiniz, - dedi. - Lakin mən “Varyete” teatrında bəzi adamlarla görüşməliyəm.

Madam de Bosean: “Öz məşuqəsi ilə görüşmək istəyir”, - deyə düşündü.

Vikont soruşdu:

- Məgər d’Ajuda bu axşam yanınıza gəlməyəcək?

Vikontessa qeyri-məmnun halda:

- Xeyr, - deyə cavab verdi.

- Onda mütləq sizə bir kavalər lazımsa, özünüzlə cənab Rastinyakı apara bilərsiniz.

Vikontessa gülümsəyərək Rastinyaka baxdı.

- Bu, sizə çox ziyan verə bilər, - dedi.

Rastinyak başını əydi və:

- Şatobrian* deyir ki: "Fransızlar təhlükə sevər, çünki onlar təhlükə ilə şöhrət qazanarlar".

Bir neçə dəqiqə sonra ikiadamlıq kareet madam de Boseanla onu çaparaq italyan operasına aparırdı. Ejen səhnənin qarşısındakı lojaya daxil olduğu zaman, bütün lornetlər yalnız olduqca gözəl geyinmiş vikontessanı deyil, eyni zamanda onu da hədəfə aldı. Opera Rastinyaka əfsanəvi tamaşa kimi göründü. O, heyrət və məftunluq içində idi.

Madam de Bosean Ejenə xatırladaraq:

- Siz mənimlə danışmaq istəyirdiniz, - dedi. - Baxın, madam de Nusingen odur, bizdən üç loja aralı əyləşmişdir. Bizim o biri tərəfimizdə əyləşən isə onun bacısı ilə cənab de Traydır.

Vikontessa bu sözlərlə madmazel Roşfidin əyləşdiyi lojaya baxdı, üzünü birdən-birə nurlandı: d'Ajuda orada deyildi.

Ejen madam de Nusingenə baxaraq:

- O, cazibədar qadındır, - dedi.

- Kirpikləri ağappaqdır.

- Əvəzində nə qədər qəşəng və incə vücudu var!

- Əlləri çox iridir.

- Gözləri gözəldir.

- üzü həddən artıq uzunsov görünür.

- uzunsov sifət cins əlamətidir.

- Bu, onun üçün xoşbəxtlikdir, - deyə vikontessa cavab verməklə Ejenin böyük heyrətinə səbəb oldu. - Bir ona diqqət edin, lorneti necə qaldırdığına və endirdiyinə baxın! Onun hər bir hərəkətində Qorionu duymaq mümkündür.

Həqiqətən, madam de Bosean, guya, madam de Nusingenə əhəmiyyət vermədən teatr salonunu lornetlə nəzərdən keçirdiyi halda, onun heç bir hərəkətini nəzərdən qaçırmırdı. Teatrın tamaşaçıları lap seçmə idi. Delfina Nusingen madam de Boseanın yanında əyləşən zərif geyimli kuzenin yalnız ona baxdığını duyduqca fərəhlənirdi.

- Əgər siz gözlərinizi ona dikib baxmaqda davam edərsinizsə, bu, açıqdan-açığa ədəbsizlik olar. Bu qədər israrla siz heç bir şey əldə edə bilməzsiz.

Ejen vikontessaya:

- Əziz kuzenim, - dedi, - siz mənə artıq xeyirxah bir havadarlıq göstərmişsiniz, öz xeyir işinizi axıra qədər aparmaq niyyətiniz varsa, mən sizdən yalnız bir şey xahiş etmək istərdim: bu, sizin üçün o qədər də çətin olmaz, halbuki mənim üçün səadət məsələsidir. Mən aşıq oldum.

- Belə tezmi?

- Bəli.

- Bu qadınımı?

Ejen mənalı nəzərlə kuzinasına baxaraq, azacıq sükutdan sonra sözünə davam etdi və:

- Məgər mənim iddialarım başqalarının ürəyində əks-səda tapa bilərmi? - dedi. - Hersoginya de Karilyano hersoginya Berri ilə yaxındır. Ehtimal ki, siz onunla görüşürsünüz. Lütfən, məni ona təqdim edin, həm də məni gələn bazar ertəsi özünüzlə birlikdə bala apann. Mən orada madam de Nusingenlə görüşərəm, birinci hücumu başlaram.

Vikontessa cavab verdi:

- Məmnuniyyətlə. Əgər siz artıq ona meyil edirsinizsə, hər halda, könül işləriniz əla vəziyyətdədir. Baxın, o, de Marsedir, knyaginya Qalatyonun lojasında oturmuşdur. Madam de Nusingen üçün bu ən böyük əzabdır, o, qısqanlıqdan qovrulur. Bir qadına, xüsusilə bankir arvadına yanaşmaq üçün bundan da münasib diqqət ola bilərmi? Şosse d'Anten xanımlarının hamısı intiqamı çox sevər.

- Bəs siz belə bir vəziyyətdə olsaydınız, nə edərdiniz?

- Mənmi? Mən sükut içində iztirab çəkərdim.

Bu zaman markiz d'Ajuda madam de Boseanın lojasında göründü.

- Mən sizi görmək arzusu ilə işlərimi cəld qurtardım, mənim hərəkətim fədakarlıq deyildir, elə ona görə bunu sizə ərz edirəm.

Vikontessanın üzündəki nurani sevinc, Ejenə həqiqi məhəbbətin ifadələri ilə Paris işvəkarlığının ədaləri arasındakı fərqi aydın göstərdi. Ejen kuzinasına məftun nəzərlə baxa-baxa susdu və ah çəkərək öz yerini markiz d'Ajudaya verdi. Ejen öz-özünə: "Belə məhəbbətlə sevən bu qadın nə qədər nəcib, nə qədər ülvi xilqətdir! - deyirdi. - Hələ bu adam bir oyuncaq xatirinə ona xəyanət edir də! Ona xəyanət etmək mümkündürmü?" Ejenin qəlbində uşaq

hiddəti qaynayırdı. O, kuzinasının ayaqları altına düşmək istəyir, bir şahin, dərədə ovladığı ağ bir çəpişi qanad çalaraq göylərə qaldırdığı kimi, o da kuzinasını iblisənə bir qüdrətlə qəlbində gəzdirmək xəyalı ilə çırpınırdı. Öz məşuqəsini bir şəkil kimi sərgiyə qoymadan bu gözəllik muzeyində qalmaq ona həqarət kimi görünürdü. “Məşuqə və kral kimi bir mövqedə olmaq qüdrət əlamətləridir”. Ejen təhqir edilmiş adam kimi madam de Nusingenə doğru baxdı. Vikontessa boylandı və ancaq göz qapaqlarının ehtizası ilə onun bu təvazökarlığına qarşı öz minnətdarlığını bildirdi. Birinci pərdə qurtardı.

Vikontessa markiz d’Ajudadan soruşdu:

- Siz madam de Nusingenlə kifayət qədər tanışsınızmi? Rastinyakı ona təqdim edə bilərsinizmi?

Markiz cavab verdi:

- Cənab de Rastinyakı öz lojasında görmək madam de Nusingeni çox şad edər.

Qəşəng portuqaliyalı ayağa durdu, tələbənin qoluna girdi. Bir an sonra Ejen artıq madam de Nusingenə təqdim olunurdu.

D’Ajuda ona xitabən:

- Baronessa, - deyirdi, - vikontessa de Boseanın kuzeni şeval- ye Ejen de Rastinyakı sizə təqdim etməyi özümə şərəf sayıram. Siz onu o qədər məftun etmişsiniz ki, mən ona öz məbuduna şəxsən yaxınlaşmaq səadətini bəxş etməyə qərar verdim.

Bu sözlər, kobud mənasını yumşaltmaq üçün zarafatla söylənmişdi. Çünki bu, yaxşı bir şəkllə salındıqda, qadınlarda narazılıq oyatmaz. Madam de Nusingen təbəssümlə cavab verdi və bir az bundan əvvəl lojanı tərk etmiş ərinin kreslosunu ayləsmək üçün Rastinyaka göstərdi.

- Mən sizə mənimlə qalmağı təklif etməyə cəsəret etmirəm. Madam de Boseanın məclisində oturmaq səadətinə nail olanlar heç zaman oradan getməzlər.

Ejen pıçılıtlı ilə:

- Lakin, - dedi, - bəlkə də, mən kuzinamı məmnun etmək istəsəm, sizinlə qalmağım daha məsləhətdir, - sonra isə ucadan əlavə etdi: - Markizin gəlişindən əvvəl biz sizdən, sizin hər cəhətdən qəşəng olmağınızdan danışırdıq.

D’Ajuda təzim edərək lojadan çıxdı.

Baronessa soruşdu:

- Siz doğrudanmı mənimlə qalmaqı arzu edirsiniz? Elə isə bir-birimizlə daha yaxından tanış ola bilərik. Qrafinya de Resto məndə sizi görmək arzusu oyatmışdır.

- Elə isə qrafinya səmimi deyil: o, məni qəbul etməyi qadağan etmişdir.

- Nə üçün?

- Bunun səbəbini söyləmək üçün mən vicdan əzabı çəkirəm. Lakin bu sirri sizə etibar etməklə, öz mərhəmətinizi əsirgəməyəcəyinizə ümidvaram. Sizin atanızla biz qapı-qapıya qonşuyuq. Lakin qrafinya de Restonun onun qızı olduğu mənə məlum deyildi. Heç kəsin xətrinə dəymək istəmədiyim halda, ehtiyatsızlıq edərək mən atanızın söhbətini açdım, bununla da bacınızla ərinin hiddətlənməyinə səbəb oldum. Mən başıma gələn sərgüzəşti kuzinama və hersoginyaya danışdım, gülməkdən uğunub getdilər. Elə o zaman madam de Bosean, sizinlə bacınızı müqayisə edərək, ən hərarətli sözlərlə sizdən danışır və mənim qonşum cənab Qorio ilə gözəl rəftar etdiyinizi deyirdi. Necə ola bilər ki, siz onu sevməyəsiz? O, sizə o qədər pərəstiş edir ki, hətta mən qısqanmağa başladım. Bu səhər mən onunla sizin barənizdə iki saat söhbət etdim. Axşam isə atanızın söylədiyi sözlərin təsiri altında, kuzinamın yanında nahar zamanı ondan soruşdum: “Sizin gözəlliyiniz atanıza qarşı bəslədiyiniz məhəbbətin dərəcəsində ola bilərmi?” Görünür, madam de Bosean bu atəşin məftunluğa qüvvət vermək üçün məni bura gətirmişdir. O hətta qabaqcadan, ona məxsus bir lütfkarlıqla sizi görəcəyimi söyləmişdi.

Bankirin arvadı:

- Mənim sizə necə minnətdar olduğumu bilsəydiniz! Biz bir az da söhbət etsək, lap köhnə dost olarıq.

- Əlbəttə, sizinlə dostluq etmək o qədər adi şey deyil, lakin mən heç zaman sizin dostunuz olmaq istəməzdim.

Yalnız birinci dəfə məclisə çıxan adamlara yaraşan bu şablon cümlələr soyuq-soyuq deyildiyi zaman bayağı görünəndə də, qadınlar üçün bunun ayrıca gözəlliyi var: bir gəncin ədası, səsinin ahəngi, baxışı bu mənasız sözlərə başqa ruh, başqa rəng verir. Madam de Nusingen bu qərara gəldi ki, Rastinyak cazibədar gəncdir. Bu qədər cəsarətlə verilən suala bütün qadınlar kimi cavab verməkdə aciz olan xanım, onun başladığı başqa bir mətləbə cavab verdi:

- Bəli, bacım zavallı atamıza yaxşı münasibət bəsləmədiyinə görə çox məzəmmətlər alır. Halbuki atamız bizim üçün, həqiqətən, müqəddəs olmuşdur. Yalnız cənab de Nusingenin atamla ancaq səhərlər görüşmək haqqında qəti əmr verməsi məni bu məsələdə güzəştə getməyə vadar etmişdi. Lakin sonralar mən uzun müddət özümü bədbəxt hiss edirdim. Çox göz yaşı tökürdüm. Kəbud izdivac toqquşmalarının nəticəsi olan bu zorakılıq ailə həyatımı bulandıran əsas səbəblərdəndir. Əlbəttə, cəmiyyətin nəzərində mən Parisin ən xoşbəxt qadını kimi görünürəm, halbuki həqiqətdə mən ən bədbəxt qadınam. Sizinlə belə danışdığım üçün məni ağılsız zənn edə bilərsiniz. Lakin siz mənim atamla tanışsınız, ona görə də mənim üçün yad adam deyilsiniz.

Ejen cavab verdi:

- Siz heç zaman mənim kimi sizə məxsus olmağı arzulayan bir şəxsə rast gəlməyəcəksiniz. Siz qadınlar nə axtarırsınız? - Rastıyək təsirli səslə əlavə etdi: - Səadət! Əgər bir qadın səadəti üçün sevilmək, pərəstiş edilmək, bütün həsrətlərinə, arzularına, xəyallarına, sevinclərinə, dərdlərinə şərik olan bir dosta malik olmaq, könlünü bütün sevimli nöqsanları və gözəl məziyyətləri ilə, xəyanətdən qorxmadan açmaq və təslim etmək üçün bir dost tapmaq zərurətsə, mənə inana bilərsiniz ki, belə atəşin və vəfalı qəlbi siz ancaq sizin bir işarənilə ölümə getməyə hazır olan, onun üçün bütün dünya yalnız sizdən ibarət olduğuna görə cəmiyyəti tanımayan və tanımaq belə istəməyən, xəyalət içində yaşayan bir gəncdə tapa bilərsiniz. Şəxsən özümə gəlincə, mənim sadələvhlüyümə gülsəniz də, etiraf etməliyəm: mən uzaq bir əyalətdən gəlmişəm, çox şeylərə bələd deyiləm, hər vaxt təmizürəkli insanların içində gəzib-dolaşmışam. Burada məhəbbət tapa bilməyəcəyimə əmin idim. Mən təsadüfən kuzinama rast gəldim; o, məni böyük səmimiyyətlə qəbul etdi. Onun sayəsində qızğın məhəbbətin böyük sərvət olduğunu anladım. Gerubino* kimi mən də bütün qadınlara məftunam, bütün qəlbimi bu qadınlardan birinə vermək intizarı ilə yaşayıram. Teatra girdikdə sizi gördüyüm zaman sel, sanki, məni qaldırıb sizə doğru apardı. Mənim sizi nə qədər düşündüyümü bilsəydiniz... Lakin öz xəyalımda mən sizi bu qədər gözəl təsəvvür etməzdim. Madam de Bosean sizə uzun-uzadı, valeh nəzərlə baxmağı mənə qadağan

etmişdir. O, sizin qəşəng al dodaqlarınıza, qar kimi ağappaq üzünüzə, mərhəmətli gözlərinizə tamaşa etməyin nə qədər ləzzətli olduğunu bilmir. Mən sizə ağılnı itirmiş bir adam kimi görünə bilərəm, ancaq bir xahişim var: bu sözləri söyləməyi mənə qadağan etməyin!

Qadınlar üçün ən xoş hiss şirin məhəbbət sözlərinə qulaq asmaqdır. Ən ciddi rəhibə də bu məhəbbətə cavab vermək iqtidarında olmasa belə, dinləməkdən həzz alar. Rastinyak bu başlanğıcdan sonra boğuş səslə ürəyini açmaqda davam etdi. Madam de Nusingen ona təbəssümləri ilə ürək verir, knyaginya Qalatyonun lojasından çıxmayan de Marseyə ara-sıra nəzər salırdı. Rastinyak, baronun öz arvadını evə aparmaq üçün gəldiyi dəqiqəyə qədər, madam de Nusingenin lojasında qaldı.

Ejen baronessaya müraciətlə:

- Madam, - dedi, - mən hersoginya Karilyanonun balından əvvəl sizin hüzurunuza gəlmək şərəfinə ümidvaram.

Girdə üzündən xatalı hiyləgərlik yağın yoğun elzaslı alman ləhcəsi ilə cavab verdi.

- Madam ki baronessa sizi dəvət etmişdir, əziz bir qonaq olacağınıza əmin ola bilərsiniz.

Madam de Bosean artıq yerindən qalxmışdı və d'AJuda ilə birlikdə getməyə hazırlaşdı. Ejen kuzinası ilə vidalaşmaq üçün madam de Boseanın lojasına doğru gedərkən düşündü: "İşlərim yağ kimi gedir. O: "Siz mənə sevə bilərsinizmi?" sualından o qədər də qorxmadı. Artıq atım şahə qalxmışdır, yəhərin üstünə sıçrayıb çapa bilərəm".

Zavallı tələbə baronessanın başqa bir şeylə maraqlandığından bixəbər idi: baronessa de Marsedən ürəkləri parçalayan son və qəti bir məktub intizarında idi. Öz uydurma müvəffəqiyyətinə valeh olan Ejen vikontessam hamının ekipaj gözlədiyi bayır kolonnadasına qədər ötürdü.

Ejen ayrıldıqdan sonra portuqaliyalı gülə-gülə madam de Boseana dedi ki:

- Sizin kuzeni tanımaq mümkün deyil. O mütləq bankı apacaqdır. Bu gənc, ilanbabğı kimi qıvrıq tərənir. Zənnimcə, onu böyük gələcək gözləyir. Təsəlliyyə ehtiyacı olan qadını onun üçün tapmağı yalnız siz bacara bilərsiniz.

Madam de Bosean:

- Ancaq, - dedi, - bu qadının ondan ayrılan şəxsi hələ də sevimli olduğunu bilmək lazımdır.

Ejen İtalyan bulvarından Nev-Sent-Jenevyev küçəsinə qədər piyada getdi. O, gözəl xəyallar içində çırpınırdı. O, vikontessa və madam de Nusingenin lojalarında oturduğu zaman qrafinya de Restonun ona diqqətlə baxdığını aydın görürdü. Bundan belə bir nəticə çıxarmaq olardı ki, qrafinyanın qapıları onun üçün bağlı qalmayacaqdır. Ejen marşal Karilyanonun arvadına xoş gələcəyinə ümid bəsləyirdi. Bu surətlə yüksək Paris cəmiyyətinin zirvələrində o, dörd mühüm tanışlıq qazanmış olacaqdı. O, ümumi maddi mənfəələrin mürəkkəb mexanizmində bir çarxdan yapışaraq, məşinin üst qatına çıxmaq lazım gəldiyini anlayırdı. Nə vasitə ilə bunu əldə etmək mümkün olduğunu dumanlı şəkildə düşünsə də, əsas çarxın bir hissəsi ola bilmək üçün özünü kifayət qədər qüvvətli hiss edirdi. “Əgər baronessa Nusingen mənimlə maraqlanarsa, ərimə necə idarə etməyi mənə ona öyrədirəm. Onun əri qızıl dağlarını yerindən tərpətməmişdir, o, mənim birdən-birə varlanmağıma kömək edə bilər”. Ejen bunu özünə açıq söyləməmişdi, o, hələ hər bir şeyi nəzərə almaq və hesaba götürmək, hər bir vəziyyəti rəqəmlərə keçirmək üçün siyasətçi ola bilməmişdi. Onun fikirləri hələ pənbə buludlar kimi üfəkdə üzürdü və Votrenin ideyaları kimi kobud deyildi, lakin bunlar vicdan ocağında yandırılmış olsaydı, qalığı da təmiz olmazdı... İnsanlar öz vicdanları ilə bu cür sazişlərə girdiklərindən nəslimizin açıqdan-açıq qəbul etdiyi bir mənəvi səfalətə düşər olurlar. Nəslimizin içində isə şər işlərə güzəştə getməyən və doğru xətdən azacıq əyilməyə cəsarət kimi baxan açıq-ürəkli, möhkəm iradəli insanlara, Molyerin Alsesti* və bir az bundan əvvəl Valter Skottun romanında təsvir edilmiş Cenni Dins* ilə atası kimi sənətkarə xilqətləri vermiş gözəl sədaqət nümunələrinə az-az hallarda təsadüf edilir. Lakin kim bilir, bəlkə də, tamamilə başqa məzmunlu bir əsər də bu dərəcədə dramatik və gözəl əsər ola bilər: bu da yüksək cəmiyyətdə dolaşan bir şöhrətpərəstin, bir tərəfdən xarici ədəb qaydalarına riayət etmək, o biri tərəfdən, eyni zamanda, öz məqsədinə nail olmaq üçün şərtdən yaxa qurtarmaq

məqsədi ilə öz vicdanını dolanbac yollarla aparmasının bədi təsviridir. Ejen pansiona çatana qədər artıq madam de Musingə məhəbbət bağladı: o, Ejenin nəzərində, qaranquş kimi zərif və yaraşlıq görünürdü. Gözlərindəki nəvaziş, ipək kimi yumşaq olduğunu andıran və altında qan axdığı görünən incə dərisi, insanı valeh edən səsi, sarı saçları yadına düşdü. Bəlkə də, tez-tez yeridiyi üçün iti hərəkət edən qan dövrəni başladığından, məftunluğu da daha şiddətlənmişdi. Tələbə gözlənilmədən Qorio atanın qapısını döydü:

- Əziz qonşum, mən madam Delfina ilə görüşdüm.
- Harada?
- İtalyan operasında.
- O, vaxtını yaxşımı keçirdi? İçəri girin.

Qoca, əynində köynək ayağa durdu, qapını açıb yenə tələsik yatağına uzandı. Sözüünə davam edərək:

- Danışın, danışın görüm, - deyə xahiş etdi.

Ejen Qorionun otağına birinci dəfə idi ki girirdi. Odur ki qızının calalına valeh olduğdan sonra atasının yaşadığı mağaranı gördüyü zaman heyrətləndi. Pəncərələr pərdəsiz, rütubət basmış, divarların kağızları soyulmuş və bükülmüşdü, bəzi yerlərdə tüstüdən saralmış suvaq görünürdü. Qoca, miskin bir çarpayıda uzanmışdı, üstündə nazik yorğan, ayaq tərəfində isə Vokenin köhnə paltarlarından tikilmiş içi pambıqlı örtük vardı. Döşəmədən rütubət iyi gəlirdi, otağı toz basmışdı. Pəncərənin qarşısında qırmızı ağacdən düzəldilmiş köhnə, yekəqarın bir dolab görünürdü. Dolabın üzüm meynəsi kimi əyri, budaqlı və yarpaqlı mis dəstələri vardı. Taxta lövhəli köhnə bir əlüzyuyanın üstündəki ləyənin içində bir su qabı, yanında isə üz qırmaq alətləri görünürdü. Otağın bir küncünə ayaqqabılar atılmış, baş tərəfində qapısız, mərmər lövhəsiz kiçik gecə stolu qoyulmuşdu. Buxarının içində küldən əsər belə görünmürdü. Yan tərəfdə qoz ağacından düzəldilmiş, aşağı tərəfi arakəsməli düzbucaq bir stol görünürdü. Qorio ata gümüş qablarını həmin bu stolun üstündə əzmişdi. Yöndəmsiz yazı stolunun üstünə Qorionun şlyapası qoyulmuşdu. Oturacağına saman doldurulmuş kreslo və iki stul bu səfalət yuvasının mənzərəsini tamamlayırdı. Çarpayı örtüyü əsgə parçası ilə tavana bağlanmışdı. Pərdə əvəzinə ucuz, dama-dama ağ və qırmızı çit parçaları sallanmışdı. Ən yoxsul bir qasid belə Qorio atanın madam Vokenin evində yaşadığı kimi

səfil həyat sürməzdi. Bu otağın təkə görünüşü insanı üşütməyə salır, ürəyini sıxırdı. O, bir dustağxana kamerasına, həm də ən pis kameraya bənzəyirdi. Xoşbəxtlikdən, Qorio ata şamı kiçik şkafın üstünə qoyduğu zaman tələbənin üzündəki ifadəni görməmişdi. Yorğanı çənəsinə qədər çəkmiş qoca üzünü Ejenə doğru çevirdi.

- Yaxşı, bir deyin görüm, hansı qızımı daha çox bəyəndiniz: madam de Restonu, yoxsa madam de Nusingeni?

Tələbə dedi:

- Mən madam Delfinanı öz atasını daha çox sevdiyinə görə üstün tuturam.

Qorio Ejenin bu hərərətli sözləri müqabilində minnətdarlıq hissi ilə əlini yorğanın altından çıxardı və tələbənin əlini sıxdı. Mütəəssir olan qoca:

- Sağ olun, sağ olun, - deyər təkrar edirdi. - Bəs o, mənim bərəmdə bir söz demədi?

Rastinyak baronessanın atası haqqında söylədiklərini bəzakli bir şəkildə nəql etdi. Qorio ona Allahın səsi kimi qulaq asırdı.

- Mənim əziz balam! Bəli, bəli, o, məni çox sevdi. Lakin siz onun Anastazi haqqında söylədiklərinə inanmayın. Bilirsinizmi, iki bacı məni bir-birinə qışqanır. Bu da onların necə mehriban olduğunu sübut etmirmi? Madam de Resto da məni çox sevdi. Mən bunu bilirəm. ürəyimizi dərindən görə və niyyətlərimizə görə bizə qiymət verən Allah hər birimizi yaxşı tanıdığı kimi, mən də uşaqlarımın qəlbinə yaxşı bələdəm. Qızlarımın hər ikisi mehribandır. Mənim yaxşı kürəkənlərim olsaydı, tamamilə xoşbəxt olardım! Yer üzündə tam xoşbəxtlik, əlbəttə, yoxdur. Ah, mən onlarla birlikdə yaşaya bilsəydim, yalnız onların səsinə eşidə bilsəydim, bir yerdə yaşadığımız zamanlar onları hər gün gördüyüm kimi yenə həmişə öz yanımda görsəydim, gəlib-getdiklərini bilsəydim, ürəyim şadlığından oynardı! Onlar qəşəngmi geyinmişdilər?

Ejen:

- Bəli, - dedi. - Lakin, cənab Qorio, bu necə ola bilər: qızlarınız calal içində, siz isə daxmada yaşayırsınız?

Qorio, sanki, qayğısız halda:

- Doğrusunu bilmək istəsəniz, - dedi, - yaxşı otaq mənim nəyimə lazımdır? Bunu sizə izah etməkdə çətinlik çəkirəm, iki sözü bir-birinə bağlaya bilmirəm. - Sonra əlini sinəsinə vuraraq: - Mənim

nəyim varsa buradadır, - dedi. - Bütün varlığım qızlanma bağlıdır. Əgər onların güzəranı xoş keçirsə, əgər onlar xoşbəxtdirlərsə, bəzəkli paltarlarda gəzirlərsə, evləri xalçalarla döşənmişsə, mənim paltarımın hansı mahuddan tikilməsinin və mənim harada yatmağımın nə mənası var? Qoy onların yeri isti olsun, o vaxt mənə də soyuq olmaz, qoy onlann ürəyi şad olsun, mənim də ürəyim darıxmaz. Onların dərindən başqa mənim heç bir dərdim yoxdur. Siz ata olduğdan sonra uşaqlarınızın danışığını eşitdiyiniz zaman özünüzə: “Bu, mənim balamdır!” deyəcəksiniz, bu balalann əti sizin ətinizdən, qanı sizin qanınızdan olduğunu, bu uşaqların qanınızın gültü olduğunu hiss edəcəksiniz, o zaman siz onlann vücudunda kök saldığınızı, onlar yeridiyi zaman siz də hərəkət etdiyinizi zənn edəcəksiniz. Hər yerdə mən ancaq qızlanmın səsini eşidirəm. Onların bir məyus baxışını görsəm, qanı donar. Bir zaman siz də görəcəksiniz ki, uşaqların səadəti ata üçün öz səadətindən yüksəkdir. Mən sizə bunu izah etmək iqtidanda deyiləm: bu, qəlbin daxili ehtizazlandır, insan könlündəki fərəh də bu ehtizazlardan doğur. Bir sözlə, mən üçqatlı həyat sürürəm. İstəsəniz, sizə maraqlı bir şey söyləyə bilərəm. Bilirsinizmi, mən Allahı ata olduğdan sonra tanıdım. Bütün varlıq ondan əmələ gəlmişdir; o, hər yerdədir, hər an mövcuddur. Mənimlə qızlanmın münasibəti də belədir. Allahla mənim aramda yalnız bir fərq vardır ki, o da budur: Allah- taalanın yaratdığı dünya özü qədər gözəl deyil, mənim qızlarım isə məndən gözəldir; odur ki mənim məhəbbətim Allahın dünyaya olan məhəbbətindən böyükdür. Onlar mənim qəlbimə o qədər yaxındır ki, mən sizin onları axşam görəcəyinizi düşünürdüm. Yarəb! Əgər bir kişi mənim Delfinama səadət versəydi - qadın isə hərərlə sevildiği zaman məsud olur - mən onun ayaqqabıların təmizləməkdən, ona nökrçilik etməkdən feyz alardım. Qulluqçulardan öyrəndiyimə görə, bu de Marse ağa alçaq bir köpəkdir. Onun başını əzmək üçün mənim daim əllərim geyişir. Belə bir qadını, belə bir cavahiri, belə bir bülbül səsini, heykəl kimi yaraşığı bir qadını sevməmək mümkündürmü? Mən təəccüb edirəm. Bu Elzas çuvalına ərə getdiyi zaman qızımın gözü kormu idi? Hər ikisi gözəl, nəzakətli gənclərə ərə getməli idi. Çarəm nəydi, onlar öz istədiklərini edirdilər.

Qorio atanın əzəmətli görünüşü vardı. Ejen onu ilk dəfə əlovlu ata məhəbbətinin şəfəqləri içində görürdü. Qüdrətli hissələrini

insandan insana keçmək qabiliyyəti var. Ən nadan bir vücud belə həqiqi, qüvvətli məhəbbətlə alışdığı zaman dərhal şölə saçmağa başlayır, siması dəyişir, hərəkətləri canlanır, səsi ahəngdar olur. Ehtirasın təsiri altında küt adamlar belə dil açar, nitqlə olmasa da, fikir etibarilə parlar, sanki, nur içində hərəkət edirlər. İndi də belə idi: qocanın hərəkətlərində böyük aktyorlara məxsus təsirli bir qüvvə hiss olunurdu. Bəli, məgər bizim ən yaxşı hissələrimiz iradəmizin şairanə ifadələri deyilmi?

Ejen Qorio atadan soruşdu:

- Demək, onun mütləq de Marsdən ayrılacağını sizə söyləsəm, məyus olmazsınız? Bu lovğa onu atmış və knyaginya Qalatyo- nun yanında yuva salmışdır. Mənə gəlincə, mən bu axşam madam Delfinaya dəlicəsinə aşiq olmuşam.

Qorio ata bağırdı:

- Belə deyin?!

- Bəli. Deyəsən, mən də onun xoşuna gəlmişəm. Biz bir saat məhəbbətdən danışdıq, birisi gün, yəni şənbə günü isə mən onun yanına getmək fikrindəyəm.

- Ah, o, sizi bəyənmiş olsaydı, əzizim, mənim sizi nə qədər sevəcəyimi bilsəydiniz! Siz mərhəmətli adamsınız, siz ona əzab verməzdiniz. Əgər siz ona xəyanət etsəniz, sizin boğazınızı mən özüm üzəcəyəm. Başa düşürsünüzmü, qadın ancaq bir dəfə sevir. Aman, yarəb! Cənab Ejen, mən nə alçaq sözlər danışırım! Siz burada üşüyürsünüz. Aman, yarəb! Demək, siz onunla söhbət etdiniz. O, mənə bir şey söyləməyi xahiş etmədi?

Ejen “heç bir şey” düşündüdə də:

- O, - dedi, - sizə hərərətli qızlıq busəsini yetirməyi xahiş etdi.

- Sağ olun, qonşu, gecəniz xeyrə qalsın, sizə şirin yuxular arzu edirəm, mənim isə bu saat söylədiklərinizin sayəsində şirin yuxu görəcəyimə şübhə yoxdur. Allah sizə hər işdə kömək olsun! Bu axşam siz mənim üçün mələk yerində idiniz, sizdə qızımın rayihəsini duydum.

Ejen isə yatağına uzanaraq düşünürdü:

- Yazıq! Bu, daşürəkli adamlara da təsir edərdi. Qızı öz atasının dərdini Türkiyə sultanının dərdini çəkdiyi qədər çəkirdi.

Bu söhbətdən sonra Qorio ata öz qonşusuna sirdaş, dost nəzəri ilə baxmağa başladı. Onların arasında qocanı başqa bir şəxsə bağ

laya biləcək yeganə bir tel yaranmışdı. Ehtiras heç vaxt aldadıcı olmaz. Qorio ata belə təsəvvür edirdi ki, Ejen Delfinanın xoşuna gələrsə, o, öz qızına daha yaxın olar, onunla tez-tez görüşə bilər. Bundan başqa, qoca çəkdiyi iztirablarının səbəblərindən birini açıb Ejenə söyləmişdi. O, gündə yüz dəfə madam de Nusingenə xoşbəxtlik arzu edərdi, halbuki Delfina indiyə qədər məhəbbət sevinclərini duya bilməmişdi. Əlbəttə, Ejen Qorio atanın gözlərinə sevimli gənc kimi göründüyündəndir ki, qızının məhrum olduğu bütün nəşələri Rastinyakın ona verə biləcəyini düşünürdü. Bu surətlə Qorio ata öz qonşusu ilə dost oldu, bu dostluq getdikcə daha da möhkəmləndi; bu dostluğa nəzərə almasaydıq, hekayətimizin nəticəsi də aydın olmazdı.

O birisi gün, səhər naharı zamanı Qorio atanın Rastinyakın yanında əyləşib gərgin diqqətlə ona baxması və Ejenə söylədiyi bir neçə kəlmə, həm də qocanın, adətən, gips maskasına oxşayan simasındakı dəyişiklik bütün kirayənişinlərin heyratına səbəb olmuşdu. Bu söhbətdən sonra Ejeni birinci dəfə görə Votren, sanki, onun ürəyindən nələr keçdiyini öyrənmək istəyirdi. Ejen bu gecə, yatağına uzanmazdan əvvəl gözləri qarşısında açılan həyat üfüqlərinin enişliyini ölçdü, indi isə Votrenə rast gəldikdə onun təklifini yada salıb, özünü saxlaya bilmədi və varlı bir adaxlıya baxan xeyirxah gənc kimi, Viktorinaya nəzər saldı. Təsədüfən Ejenin və qızın gözləri rastlaşdı. Zavallı qız Rastinyakın təzə paltarda cazibədar olduğunu etiraf etməli idi. Qızla mənalı nəzərlərlə baxışdıqdan sonra Ejen bu nəticəyə gəldi ki, bütün gənc qızları həyəcana gətirən və ilk rast gəldikləri yaraşığıl kişiyyə onlarda meyil oyadan dumanlı eşq hissləri Viktorinaya da sirayət etmişdir. Daxili bir səs deyirdi: “Səkkiz yüz min frank”. Bununla belə, Ejen özünü yenə dünənki günün hadisələrinə qaytarıb, madam de Nusingenə bəslədiyi uydurma məhəbbətin onu pis fikirlərdən uzaqlaşdırma biləcəyinə qərar verdi:

Rastinyak dedi:

- Dünən italyan operasında Rossininin “Sevilya bərbəri”ni göstərirdilər. Mən ömrümdə belə gözəl musiqi eşitməmişəm. Ya rəbb, italyan operasında loja sahibi olmaq nə böyük səadətdir!

Qorio ata ağasının hərəkətlərini duyan bir köpək kimi dərhal ifadənin mənasını başa düşdü.

Voke dedi:

- Siz kişilər yağ içində üzürsünüz, kefiniz istədiyinizi edirsiniz.

Votren soruşdu:

- Siz evə nə ilə qayıtdınız?

- Piyada qayıtdım, - deyə Rastinyak cavab verdi.

Rastinyakı yolundan azdırmaq istəyən Votren sözünə davam edərək:

- Bax belə yarımçıq nəşələr mənim xoşuma gəlməz: mən öz karetimə minmək, öz lojamda oturmaq və evimə karetdə qayıtmaq istərdim, - dedi. - Ya hər şey, ya da heç bir şey - budur mənim şüarım.

Voke təsdiqlə:

- Yaxşı şüardır, - dedi.

Ejen Qorio ataya pıçıldadı:

- Siz madam de Nusingeni ziyarət etmək istəmirsinizmi? O, sizi fərəhlə qəbul edər, o, mənim barəmdə təfəsilatı öyrənmək istəyəcək. Mənə məlumdur ki, o, mənim kuzinam madam de Boseanın evini görmək üçün hər şeyə hazırdır. Mənim onu çox sevdiyimi və bu arzusa əməl etmək üçün düşündüyümü ona söyləməyi unutmazsınız.

Rastinyak tələsik Hüquqşünaslıq məktəbinə getdi. O, bu miskin evdə mümkün dərəcədə az qalmaq istəyirdi. Bütün günü şəhəri dolaşdı. Başı qızdırma içində yanırdı: həddən artıq cəsarətli ümidlərlə yaşayan bütün gənclər bu vəziyyətə yaxşı bələddirlər. Ejen Votrenin gətirdiyi dəlillərin təsiri altında cəmiyyət həyatının ziddiyyətlərinə dalmışdı ki, bu halda Lüksemburq bağının* qapısında dostu Byanşona təsadüf etdi.

Tibb tələbəsi soruşdu:

- Nə olub belə, çox ciddi görünürsən?

- Axmaq fikirlər mənə rahatlıq vermir.

- Necə yəni axmaq fikirlər? Fikirlər üçün dərman var.

- Nə dərmanı?

- Onları icra etmək... dərmanı.

- Sən zarafat eləyirsən, çünki bilmirsən məsələ nə yerdədir.

Russonu oxumusanmı?

-Hə.

- Yadındadırmı, Russoda belə bir yer var: o, oxucuya bir sual verir, soruşur ki, əgər Parisdən kənara çıxmıdan, yalnız bir arzu ilə

Çində qoca bir mandarin¹ öldürmək və bunun sayəsində varlanmaq mümkün olsaydı, oxucu nə edərdi?

- Yadımdadır.

- Bəs bu barədə fikrin nədir?

- Boş şeydir. Mən bu saat otuz üçüncü mandarin¹ öldürməklə məşğulam.

- Zarafat eləmə. Sözümə qulaq as, əgər belə bir şeyin mümkünlüyünü sənə sübut etsələr və buna nail olmaq üçün yalnız başınla bir işarə etmək kifayət olduğunu söyləsələr, neylərdin?

- Sənin mandarinin çox qocadırımı? Sözü²n doğr²rusunu axtarsan, sənin mandarininin qoca, ya cavan, sağlam, ya iflic olmasının- yox, yox, lənət şeytana.

- Sən yaxşı oğlansan, Byanşon. Bəlkə, iş belə oldu: sən bir qadına aşiq olmusan, bütün varlığını onun yolunda verməyə hazırsan, onun bərbəzəyi, kareti, arzu etdiyi şeylər üçün ona çoxlu pul lazımdır, onda nə edərdin?

- Heç dəxli var? Sən əvvəlcə mənim aqlımı əlimdən alırsan, sonra da təklif edirsən ki, fikirləşim.

- Ah, Byanşon, mən dəli oluram, mənə əlac tap. Mənim iki bacım var, hər biri gözəllik və bəkarət məlakəsidir. Mən istəyirəm ki, onlar xoşbəxt olsunlar. Onlara cehiz vermək üçün beş il ərzində mən iki yüz min frankı haradan tapa bilərəm? İnsan həyatında elə hadisələr olur ki, xırda-xırda udmaqdan²sa, iri qumar oynamaq lazım gəlir.

- Sən həyata yenicə qədəm basan hər kəsin qarşısında duran sualı mənə təklif edirsən; sən Qordi düyünü²* bir qılınc zərbəsi ilə doğramaq istəyirsən. Əzizim, bunun üçün İsgəndər olmaq lazımdır, yoxsa katorqaya sürülərsən. Mən şəxsən atamdan miras aldığım mövqeyi tutaraq, əyalətdə özüm üçün yaratmaq istədiyim sadə həyatla da xoşbəxt ola bilərəm. İnsan meylləri böyük ərazidə olduğu kimi, kiçik bir sahədə də tamamilə təmin edilə bilər. Napoleon gündə bir dəfə nahar edərdi və hətta kapusinlər¹ xəstəxanası yanında yaşayan təbib tələbənin saxladığından çox məşuqə saxlamazdı. Əzizim, bizim xoşbəxtliyimiz hər vaxt ayaqlarımızın altı ilə təpəmiz arasındakı hüdudda olacaqdır və bu xoşbəxtliyin qiyməti^{1 2}

¹ *Mandarin* - portuqalların Çin feodallarına

² *Kapsinlər* - katolik-monarx cəmiyyəti

İldə bir milyon, yaxud yüz luidor olsa belə, ondan eyni daxili bir hissə duyacağıq. Mən sənənin çinlinin həyatına səs verirəm.

- Sağ ol, Byanşon, sən mənim ürəyimi sakitləşdirdin! Biz sənənlə həmişəlik dost olaraq qalacağıq.

Tələbə isə sözüne davam edərək:

- Sözüme qulaq as, - dedi. - Mən bu saat Küvyenin* müəziriəindən gəlirəm. Oradan çıxıb Botanika bağına getdiyim zaman Puare ilə Mişononu gördüm; skamyada əyləşib, keçən ilki qarışıqlıqlar vaxtında deputatlar palatasının yanında gördüyüm bir şəxslə söhbət edirdilər. Mənə elə gəldi ki, bu adam adı, özünü nəcib rantye kimi göstərən polis nəfəridir. Gəl bu bir cüt şəxsin işlərinə bələd olaq; bunun səbəbini mən sənə sonra başa salaram. Hələlik, salamat qal, saat dördə yoxlamada olmalıyam.

Ejən evə qayıtdığı zaman Qorio ata onu qapının ağzında gözləyirdi. Qoca:

- Buyura bilərsiniz, bu məktub ondandır, - dedi. - Amma nə gözəl xətti var!

Ejən məktubu açıb oxudu:

“Hörmətli cənab, atam mənə sizin italyan musiqisini sevdiyinizi söylədi. Lojamda əyləşməklə məni məmnun edəcəyinizdən çox şad olaram. Şənbə günü Fodor ilə Pelleqrini oxuyacaqlar, - xahişimi rədd etməyəcəyinizə əminəm. Cənab Nusingen də mənim xahişimə şərikdir və sadəcə, nahara bizə gəlməyinizi rica edir. Sizin buna razılıq verməyiniz onu çox məmnun edər, məni ötürmək kimi ağır bir ailə vəzifəsini daşımaqdan azad edə bilər. Cavab verməyə də bilərsiniz, eləcə gəlin. Mənim minnətdarlığımı qəbul edin.*

D. de N”

Ejən məktubu oxuyub qurtardıqdan sonra qoca dedi:

- Məktubu mənə göstərin. - Sonra məktubu iyləyə-iyləyə: - Siz, əlbəttə, gedəcəksiniz, deyilmi? - deyə soruşdu. - Məktubun nə gözəl ətri var! Ona qızımın barmaqları toxunmuşdur.

Rastinyak düşündü: “Qadın kişinin boynuna belə asanlıqla atılmaz. O, de Marseni qaytarmaq üçün məndən istifadə etmək niyyətindədir. Qadın yalnız hirsindən belə addım ata bilər”.

Qorio ata soruşdu:

- Nə fikirləşirsiniz, fikirləşməyə nə var ki?

Ejen o dövrdə bir çox qadının şöhrətpərəstlik həvəsinə düşdü-yündən xəbərsizdi. O, madam de Nusingenin Sen-Jermen civanna yol açmaq üçün hər fədakarlığa hazır olduğunu bilmirdi. Bu dövrdə Sen-Jermen civan məclislərində, yəni Kiçik sarayın stats-damaları* arasında qəbul edilmək hər bir qadın üçün böyük şərəf sayılırdı. Bu sarayda madam de Bosean, onun dostları hersoginya Morfinyez və de Lanje birinci yerdə əyləşmişlər. Yalnız Rastinyak Şosse d'Anten xanımlarının kəhkəşan kimi parlayan bu bir neçə qadının yüksək dairəsinə düşmək üçün can atdıqlarını, çılgın ehtirasla çırpındıqlarını bilmirdi. Lakin Ejenin inamsızlığı ona xeyir verdi. Bu inamsızlıq sayəsində o, hər şeyə soyuqqanlı baxırdı. Madam de Nusingen ona başqalarının şərtini qəbul etmək deyil, özü şərt qoymaq kimi soyuqqanlılıq qabiliyyəti qazandırmışdı.

Rastinyak Qorio ataya cavab verdi:

- Bəli, gedəcəyəm.

Bu surətlə sadə bir maraq Ejeni madam de Nusingenə doğru sövq edirdi, lakin o, Ejenə etinasızlıq göstərsəydi, bəlkə də, Ejen ona ehtirasla meyil edərdi. Hər halda, Ejen sabahkı günü və özünün dəvət saatını səbirsizliklə gözləyirdi. İlk intriqa bir gənc üçün ilk məhəbbətdən az cazibədar deyildir. Müvəffəqiyyət qazanacağına əmin olması onun qəlbində fərəhli hisslərin doğmasına səbəb olur, ancaq kişilər bunu etiraf etməzlər, halbuki bəzi qadınların bütün sehrkarlığı və cazibəsi də bundadır. Qələbənin çətin, yaxud asan əldə edilməsindən asılı olmayaraq, ehtiraslı arzular od kimi alışib-yanmağa başlayır. Bütün insan ehtirasları, əlbəttə, məhəbbətin səltənətini iki müxtəlif aləmə ayıran bu iki təməl üzərində yaranır. Bəlkə də, bu təqsimat temperamentlərin mürəkkəb olmasından irəli gəlir, hər halda, nə deyirlərsə desinlər, temperament məsələsi bəşər cəmiyyətində əsas rol oynayır. Əgər melanxoliklərin vəcd dərəcəsinə çatması üçün müxtəlif işvəkarlıqlara ehtiyac vardisa, çılgın, həssas yaxud sanqviniklər* həddən artıq inadlı müqavimətə rast gəldikləri zaman dava meydanından qaça da bilirlər. Başqa sözlə, elegiya limfadan, difiramb isə öd kisəsindən asılıdır.

Ejen paltarını dəyişdikcə, gənclərin istehzadan qorxduqları üçün bu barədə bəhs etməyi sevmədiyinə baxmayaraq, onların mənliliyini

oxşayan xırda, lakin xoş hissələr keçirirdi. Ejen, gənc qadının onun tellərinə oğrun nəzərlə baxacağını düşünə-düşünə saçlarına sığal verdi. O da, bal üçün bəzəkli paltarlarını geyinən gənc qız kimi, uşağcasına hərəkətlə bir az əzilib-büzüldü və frakını düzəltdiyi zaman məftun nəzərlə incə belini süzdü. Öz-özünə: “Əlbəttə, vücudları daha yaraşıqsız olan gəncələr də var!” - dedi. Sonra aşağı düşdü. Artıq hamı süfrənin ətrafında əyləşmişdi. İçəri girəndə zərif görünüşü haqqında söylənilən axmaq zarafatlar dolu kimi yağsa da, Ejen tab gətirdi. Ailə pansionlarında hökm sürən adətlərdən biri də budur ki, səliqə ilə geyinmiş şəxsə baxdıqda təəccüb edirlər. Orada təzə paltar geyəndə hər kəs bu barədə bir söz deməyi özünə borc bilir.

Byanşon at muşqurlaymış kimi ağzını marçıldıtdı.

Madam Voke:

- Lap anadangəlmə per və hersoqdur! - dedi.

Madmazel Mişono soruşdu:

- Siz qəlbləri fəth etməyəmi gedirsiniz?

Rəssam çıxırdı:

- Quqquluqu!

Muzey məmuru dedi:

- Zövcənizə salamlar yetirin!

Puare soruşdu:

- Məgər cənab Rastinyakın zövcəsi var?

Votren məzhəkəli bir yanılmac kimi, bazar alverçisinin tonu ilə bağırdı:

- Zövcə nə zövcə, lap əntiqəsi, dənə-dənə satılır, suda batmaz, rəngi getməz, qiyməti iyirmi beşdən qırxa kimi, dama-dama, son dəbdə, yuyular yırtılmaz, yarısı ipək, yarısı kətan, ay alan, ay satan, diş ağrısı, baş ağrısı, hər şeyin dərmanı Kral Tibb Akademiyası tərəfindən bəyənilmişdir, uşaq üçün ən yaxşı dərman, başın ağrıyır, iç, mədənin xarab oldu, iç, ayağın bağılıdır, iç, qulağın, gözün ağrıdı, iç! Sual edirsiniz ki, bu, necə dərmandır, qiyməti iki su? Yox, lap havayı. Pulsuz satıram. Böyük Moğolun* sifarişlərindən artıq qalıb, bütün Avropa hökmdarları, Baden hersoqu hələ bunun tamaşasına gəlmişdir! Buyurun, yol açıqdır. Yolda kassaya dəyərsiniz! Çalğıçılar gəlsin! Brum-lya-lya, trin-lya-lya, bum-bum! - Sonra isə xırıltılı səslə əlavə etdi: - Ey, klarnet, düz çalsana! Yoxsa atanı yandıraram!

Voke məmnun halda:

- ValJah, bu, qiyamət adamdır, ömrün boyu onunla darıxmazsan. Votrenin bu əyləncəli çıxışından sonra, sanki, bir işarə ilə gur-

layan qəhqəhələr və zarafatlar arasından, Ejen madmazel Tayferin madam Kutürə tərəf əyilib nə isə pıçıldayarkən, ona tərəf oğrun-oğrun baxdığını hiss etdi.

Birdən Silviya:

- Kabriolet gəldi, - dedi.

Byanşon soruşdu:

- Görəsən, o, harada nahar edir?

Ejen:

- Cənab Qorionun qızı baronessa de Nusingenin evində.

Bu adı eşidər-eşitməz hamı vermişel fabrikantına tərəf baxdı, o

Ejen Sen-Lazar küçəsində zərif üslubda tikilmiş, incə sütunlu, sadə dəhlizli, Parisdə “sevimli” adlanan evlərdən birinə yaxınlaşdı: bu, tipik bankir evi idi. Ev çox bahalı şeylərlə dolu idi. Pilləkənlərin mozaik mərmər meydançalan, gipsdən tökülmə naxışları var idi. Madam de Nusingen italyan zövqündə işlənmiş və qəhvəxana stilinə bənzəyən üslubda döşənmiş kiçik salonda idi. Baronessa məyus görünürdü. Onun öz məyusluğunu hiss etdirməyə çalışması o qədər səmimi idi ki, Ejen mütəəssir olmaya bilməzdi. Ejen bu gözəl qadını öz gəlişi ilə sevindirmək ümidində olduğu halda, onu qüssə içində gördü. Bu qaribə hal Ejenin mənliyinə toxunurdu.

Pərişan halı haqqında zarafatla bir-iki kəlmə söylədikdən sonra Ejen ciddiyyətlə:

- Sizin etimadınızı qazanmaq üçün mənim haqqım azdır, baronessa, - dedi. - Ancaq mən sizin səmimiyyətinizə inanıram: əgər sizi darıxdırıramsa, bunu mənə açıq söyləyə bilərsiniz.

Delfina:

- Rica edirəm, qalın, - dedi. - Cənab Nusingen evdə nahar etməyəcək, siz isə getsəniz, mən lap tək qalaram, halbuki qətiyyənlə yalnız qalmaq istəmirəm, pərişanlığımı dağıtmalıyam.

- Bəs sizə nə olmuşdur?

- Mən bunun səbəbini hər kəsə söyləsəm də, sizə söyləmərəm.

- Mənsə bilmək istəyirəm. Belə məlum olur ki, bu sirdə mənim də bir rolum var.

- Bəlkə də! Amma yox, ailə davalarıdır, onları qəlbimdə gizlətməkdən başqa çarəm yoxdur. Məgər mən sizə o dəfə söyləmədimmi? Mən heç də xoşbəxt qadın deyiləm. Qızıl zəncirlər ən ağır zəncirlərdir.

Bir qadın bir gəncə bədbəxt olduğunu söylədiyi zaman, bu gənc ağıllı isə, yaxşı geyinmişsə, cibində min beş yüz frankı varsa, o, Ejenin düşündüyünü düşünməli və özündən məmnun qalan lovğa adam olmalı idi.

Ejen:

- Sizə bundan artıq nə lazımdır? - dedi. - Siz gəncsiniz, gözəlsiniz, zənginsiniz, sevilirsiniz.

Delfina başını yırğalayaraq, kədərli səslə:

- Mənim barəmdə danışmaya da bilərik, - dedi. - Bir yerdə nahar edərik, sonra isə gözəl musiqiyə qulaq asmağa gedərik. - Sonda o, ayağa durub, nadir təsadüf edilən zərif İran naxışlı ağ kəşmiri paltarını göstərərək: - Məni bəyəniirsinizmi? - deyərək soruşdu.

Ejen cavab verdi:

- Mən istərdim ki, siz bütün varlığınızla mənim olasınız. Siz cazibədarsınız.

O, acı təbəssümlə:

- Bu, sizin üçün kədərli qazanc olardı, - dedi. - Burada heç bir şey sizə bədbəxtliyi xəbər vermir, halbuki zahiri sakit görkəmə baxmayaraq, mən dərin məyusluq içindəyəm. Bu dərd məni yatmağa belə qoymur, mən gözəlliyimi də itirəcəyəm.

Ejen etiraz etdi:

- Yox, yox, bu ola bilməz! Mən sədiq məhəbbətin belə unudura bilmədiyi kədərlərin nədən ibarət olduğunu bilmək istərdim.

- Mən öz kədərimi sizə etibar edib lap danışsaydım, siz məndən qaçardınız. Sizin mənə bəslədiyiniz məhəbbət yalnız adi bir kişi eşqbazlığıdır. Əgər məni həqiqətən sevsəydiniz, siz də mənim kimi naümid olardınız. Mənim sükut etməyə məcbur olduğumu görürsünüz. Yalvarıram, başqa şeylərdən söhbət edək. Gedək, otaqlarımı sizə göstərmək istəyirəm.

Rastinyak buxarının yanındakı balaca divanda madam de Nusin-
genin yanında əyləşərək:

- Xeyr, - dedi, - burada oturaq.

Ejen cəsərlə onun əlindən tutdu. Delfina müqavimət göstər-mədi, hətta Ejenin əlini həyəcanla, qüvvətlə sıxdı: onun dərin həyə-can içində olduğu görünürdü.

Ejen:

- Sözlərimə qulaq asın, - dedi. - Əgər sizin bir dərdiniz varsa, mütləq mənə söyləməlisiniz. Mən sizə sübut etmək istəyirəm ki, yalnız sizin, yalnız sizin üçün sevirəm. Söhbətimizə davam edək, dərdinizi mənə açmalısınız, bir düjün adam öldürmək belə lazım gələrsə, mən sizin dərdinizi dağıtmalıyam. Əks təqdirdə mən buradan çıxıb gedər, bir daha qayıtmaram.

Delfina naümid və birdən-birə onu bürümüş bir fikrin təsiri altında əlini alınma vuraraq:

- Yaxşı! - dedi. - Mən bu saat sizi imtahandan keçirərəm.

O, öz-özünə: “Bəli, başqa çarə yoxdur!” - deyə düşündü. Zəngi çaldı. İəri girən lakeydən:

- Baronun kareti hazırdır mı? - deyə soruşdu.

- Bəli, xanım.

- Mən karete gedəcəyəm. Baronun arxasınca mənim ekipajımı göndərərsiniz. Saat yeddidə nahar edəcəyik.

Sonra Ejenə əmr etdi:

- Gedək.

De Musingenin kareti və bu qadınla yanaşı oturması tələbəyə yuxu kimi göründü.

Baronessa arabaçıya əmr etdi:

- Pale-Royala, fransız teatrına tərəf sürün.

Yolda, ehtimal ki, həyəcan keçirdiyindən, baronessa Rastinya-kin suallarına cavab verməkdən çəkinirdi. Rastinyak bu dilsiz inadlı, dalğın müqavimətin mənasını başa düşməkdə acizdi.

Öz-özünə düşünürdü: “Mən bir an içində onu əlimdən çıxartdım”.

Karet dayandı, baronessa onun həvəslənib söylədiyi çılğın söz-lərini bir baxışla kəsərək:

- Siz məni sevirsiniz mi? - soruşdu.

Ejen getdikcə artan təlaşını göstərmədən:

- Bəli, - dedi.

- Mən sizdən nə tələb edərsəm, mənim barəmdə pis fikrə düş-məyiniz ki?

- Qətiyyən.
- Siz mənə itaət etməyə hazırsınızmı?
- Gözlərim üstə.

Sonra Delfina titrək səslə soruşdu:

- Siz heç qumarxanada olmusunuzmu?
- Qətiyyən.
- Ah, mən azad nəfəs ala bilərəm. Siz mütləq udacaqsınız.

Mənim kisəmi götürün, - dedi. - Götürün! Orada yüz frank var - xoşbəxt qadının ixtiyarında olan ancaq budur. Qumarxanalardan birinə girərsiniz. Harada olduğunu bilmirəm, ancaq Pale-Royalda qumarxana olduğundan xəbərim var. Bu frankı ruletkaya qoyarsınız: ya hamısını udursunuz, ya da mənə altı min frank gətirərsiniz. Qayıdandan sonra mən dərdimi sizə açıb söylərəm.

Ejen fərəhlə:

- Əgər nə edəcəyimi başa düşürəmsə, lənətə gəlim! Ancaq yenə də sizə itaət etməyə hazırım, - dedi. Eyni zamanda düşündü ki: "O, mənim iştirakımla özünü rüsvay edir, ona görə mənim heç bir xahişimi rədd edə bilməyəcək".

Ejen qəşəng kisəni götürdü və hazır paltar tacirlərindən qumarxananın yerini soruşub, cəld 9 nömrəli qapıya doğru cumdu. Pillekənle yuxarı çıxdı, şlyapasını verdi, içəri girib ruletkanın harada olduğunu soruşdu. Müştərilər təəccüblə ona baxırdılar, salondakı lakey isə onu uzun stola tərəf apardı. Tamaşaçılarla əhatə olunmuş Ejen, heç nədən utanmadan, pulu hara qoymaq lazım gəldiyini soruşdu.

Ağsaçlı kişi Ejenə dedi ki:

- Bu otuz altı rəqəmdən birisinin üzərinə bir luidor qoysanız və sizin nömrənizə düşsə, otuz altı luidor apararsınız.

Rastınyak yüz frankın hamısını öz yaşının sayı olan iyirmi bir rəqəminin üstünə atdı. O, hələ özünə gəlməmiş, birdən ətrafı heyrət səsləri bürüdü. Ejen özü bilmədən udmuşdu.

Ağsaçlı kişi:

- Pullarınızı götürün, - dedi. - İki dəfə dalbadal bu cür udmaq mümkün deyil.

Qoca, pəri ona doğru uzatdı, Ejen üç min altı yüz frankı özünə tərəf çəkdi və sonra oyundan qətiyyən başı çıxmıyaraq, pulların hamısını qırmızı rəqəmin üstünə qoydu. Onun yenə də oynadığını

görənlər qıbtə ilə ona baxırdılar. Çarx fırlandı, o, yenə uddu, bank-qoyan ona tərəf daha üç min altı yüz frank tulladı.

Qoca, Ejenə pıçıldadı:

- Sizin yeddi min iki yüz frankınız var. Mənim məsləhətimə qulaq asın - çıxıb gedin: səkkiz dəfədir qırmızıya düşür. Əgər ürəyiniz təmizdirsə, özünüz sonra mənim bu məsləhətim üçün təşəkkür edəcəksiniz. Bir də, dərin ehtiyac içində olan sabiq Napoleon prefektinə bir şey bağışlarsınız.

Ejen pərişan halda ağsaçlı kişiyyə on luidor verdi, oyunun mənasını belə başa düşmədən bəxtinin gətirməyinə mat halda yeddi min frankı götürüb aşağı düşdü.

Karetin qapısı örtülən kimi, Ejen yeddi min frankı madam de Nusingenə göstərərək:

- Budur! - dedi. - İndi siz məni hara aparacaqsınız?

Delfina çılğın bir hərəkətlə onu bağrına basdı, ehtirassız olsa da, onu bərk öpə-öpə:

- Siz məni xilas etdiniz! - dedi.

Yanaqlarından fərəhli göz yaşları axdı.

- Dostum, mən hamısını sizə danışacağam. Siz mənim dostum olacaqsınız, deyilmi? Siz elə zənn edirsiniz ki, mən varlıyam, həm də çox varlıyam, mənim hər şeyim var, hər halda, guya, hər şeyim var kimidir. İndi bilin ki, cənab de Nusingen mənə bir su belə xərcləməyə icazə vermir: o, evin bütün xərclərini ödəyir, mənim lojalanımı, ekipajlarımı təmin edir, bəzək üçün mənə cüzi pul verməklə şüurlu olaraq məni gizli bir səfalət içində saxlayır. Məğrur olduğum üçün mən ondan pul istəmirəm. Əgər mən onun pullarının əvəzini məndən tələb etdiyi şeylərlə versəydim, ən düşkün qadın olardım. Bu necə oldu ki, yeddi yüz min frankım olduğu halda, mən özümü qarət etməyə yol verdim? Hamısı qürurun çoxluğundan, hiddətimdən. Biz yenicə ailə həyatına başladığımız zaman çox gənc, sadədil oluruq. Ərimdən pul istəmək lazım gəldikdə dilim tutulardı, mən heç zaman ondan xahiş etməyə cəsarət etməzdim, öz pullarımı xərc- lərdim, atamdan borc aldığım pulları. İzdivac mənim həyatımda ən dəhşətli peşmançılıq oldu, mən bu barədə sizinlə danışmaq iqtidanda deyiləm. Sizin üçün yalnız bu kifayətdir ki, əgər mən Nusingenlə evin müxtəlif tərəflərində yaşamasaydım, özümü mütləq pəncərədən atardım. Gənc bir qadının bahalı bəzəklər,

cürbəcür xırda-xuruş üçün borca düşdüyünü (atamız heç zaman bizi korluq çəkməyə qoymazdı), borc içində olduğumu söyləmək lazım gələndə mən, doğrudan da, cəhənnəm əzabı çəkirdim. Nəhayət, ürəklənib, borca düşdüyümü ona söylədim. Mənim öz mülküm, sərvətim vardı, deyilmi? Nusingen özündən çıxdı, onu talan etdiyimi söylədi, ağzına gələni danışdı. Mən utandığımdan, az qala, yerə girdim. Mənim bütün cehizimi öz əlinə keçirdiyindən, borclarımı verməyə məcbur oldu, lakin o dəqiqədən sonra mənim şəxsi xərclərim üçün ayda müəyyən miqdarda pul ayırdı. Mən rahat yaşamaq üçün ona itaət etdim. Bundan sonra iş belə gətirdi ki, mən sizin tanıdığınız bir şəxsin mənliliyini oxşamaq istədim. O, məni aldatsa da, onun alicənablığına haqq verməsəm, pis hərəkət etmiş olaram. Bununla belə, o, məndən nalayiq şəkildə ayrıldı. Əgər bir kişi bir qadının ayaqları altına ehtiyacı olduğu zaman bir ətək qızıl tökürsə, belə bir qadını onun atmağa heç bir haqqı yoxdur: o, bu qadını əbədi sevməlidir. Sizin iyirmi bir yaşınız var, hələ qəlbiniz safdır, gəncsiniz, siz qadının kişidən necə pul ala bildiyini soruşa bilərsiniz. Aman yarəb, bizə səadət verən bir insanla hər bir şeyi bölüşdürmək təbii deyilmi? Pul yalnız hiss yox olduğu zaman rol oynamağa başlayır. Öz taleyini bir başqasının taleyi ilə bağladığın zaman məgər bunu ömürlük etmirsənmi? Həqiqətən, sevildiyinə inanan bir qadın heç gələcək ayrılığı düşünərmi? Axı sizlər bizi əbədi sevdiyinizə and içirsiniz, məgər bundan sonra başqa, xüsusi marağınız ola bilərmi? Ərim bu gün qəti şəkildə mənə altı min frank verməkdən boyun qaçırdığı zaman mənim duyduğum iztirabları təsəvvürünüzə gətirə bilərsinizmi? Halbuki o, hər ay bu pulları öz məşuqəsi - opera rəqqasəsinə verir! Mən özümü öldürmək istəyirdim. Başımdan axmaq fikirlər keçirdi. Bəzən öz qulluqçumun taleyinə qibtə edirdim. Mən nə edə bilərdim? Atamın yanmamı getmək? Bu, divanəlik olardı. Biz Anastazi ilə onu tamam qarət etmişik: altı min frank versəydilər, o, özünü belə satardı. Mən onu əbəs yerə məyus edərdim. Dərdimin şiddətindən ağılımı itirmişdim. Siz məni ölümdən və rüsvayçılıqdan xilas etdiniz. Bunu sizə izah etmək mənim borcum oldu: mən özümü sizinlə yüngül və ehtiyatsız apardım. Siz məndən ayrılıb gözdən itdikdən sonra mən qaçmaq istədim... Hara qaça bilərdim? Bilmirəm. Paris qadınlarının yarısının həyatı budur: zahirdə cah-calallı göründüyü halda, içərisi dəhşətli

qayğılarla doludur. Mən şəxsən məndən də bədbəxt olan qadınlar tanıyıram. Bu qadınların bəziləri öz tədarükçülərinə yalvarırlar ki, saxta hesab yazsınlar, bəziləri də ərlərindən oğurlamağa məcbur olurlar. Bəzi kişilər belə fikirləşirlər ki, beş yüz franklıq şalın qiyməti iki mindir, bəziləri də iki min franklıq şalın qiymətinin yalnız beş yüz olduğunu zənn edir. Elə qadınlar da vardır ki, təzə paltar almaq üçün bir az pul qırmaq məqsədi ilə öz uşaqlarını acından öldürürlər. Mən özümü belə alçaq yalanlarla ləkələmədim. Artıq əzablarıma son verildi. Qoy başqa qadınlar ağalığ etmək üçün öz ərlərinə satılsınlar, mən ki azadam! Mən istəsəydim, Nusingen başımdan qızıl tökərdi, lakin mənim üçün hörmət bəslədiyim bir kişinin qoynuna qısılıb ağlamaq daha yaxşıdır. Ah, bu axşam də Marsenin mənə satın aldığı bir qadın nəzəri ilə baxmağa haqqı olmayacaqdır.

Delfina göz yaşlarını gizlətmək üçün əlləri ilə üzünü örtüdü, lakin Ejen onun üzünü görmək üçün əllərini ayırdı: bu anda onun üzündə ayrı bir gözəllik vardı.

- Hissləri pulla bağlamaq dəhşətli şeydir, deyilmi? Yox, siz mənə sevməyəcəksiniz, - dedi.

Qadını yüksəklərə qaldıran gözəl hissələrin müasir cəmiyyət quruluşunun yaratdığı qəbahətlərlə qarışması Ejeni mütəəssir etmiş, sarsıtmışdı. O, öz kədərlərini bu qədər ehtiyatsızlıq və sadəilliklə bürüzə verən bu gözəl qadına valeh olaraq mehriban sözlər söyləyir, Delfinaya təsəlli verirdi.

Delfina dedi:

- Vəd edin ki, mənim bu etirafımdan mənim əleyhimə bir silah kimi istifadə etməyəcəksiniz!

Ejen cavab verdi:

- Yox, yox, siz nə danışırsınız! Mən elə adam deyiləm.

Delfina onun əlini öz əlinə alıb, dərin minnətdarlıq və mehriban bir nəvazişlə ürəyinin üstünə qoydu.

- Mən sizin sayənizdə yenə azad və şadam. Mənim həyatımı dəmir bir əl əzirdi. Mən artıq özümə heç bir şey sərf etmədən, sadə həyat sürmək istəyirəm. Dostum, mən sizin üçün necə varamsa, elə yaxşıyam, deyilmi? - Sonra yalnız altı min frank götürərək: - Artığı sizdə qalsın, - dedi. - Vəcdanla söyləsəm, mən sizə üç min borclu qalırım, çünki mən sizinlə şərik oynayırdım.

Ejen həyalı qız kimi pulu rədd etdi. Lakin baronessa israr edirdi: “Əgər siz mənim şərhim olmasanız, mən sizə düşmən nəzəri ilə baxmağa məcburam”. Ejen pulu götürməli oldu.

- Qoy bu pul, gələcəkdə uduzsaq, maya olaraq qalsın, - dedi.

Baronessa sapsarı saraldı:

- Amandır! - dedi. - Mən elə bundan qorxurdum. Əgər siz mənimlə dost olmaq istəyirsinizsə, and için ki, bir daha qumar oynamayacaqsınız. Aman, yarəb! Mən sizi yoldan çıxara bilmərəm! İnanın ki, belə olarsa, dərd məni öldürər.

Onlar evə qayıtdılar. Onun ehtiyacı ilə sərvət arasındakı təzad Rastinyakı sarsıtmışdı. Qulaqlarında yenə Votrenin məşum sözləri cingildəyirdi.

Baronessa öz otağına girdi və buxarının yanındakı kiçik divanı göstərərək:

- Burada əyləşin, - dedi. - Mən çox çətin bir məktub yazmağa məcburam. Mənə məsləhət verin.

Ejen dedi:

- Yazmaq lazım deyil. Pulları zərfə qoyun, ünvanı üstündə yazın və qulluqçunuzla göndərin.

Baronessa çığırdı:

- Vallah, siz qiyamətsiniz! Bax yaxşı tərbiyə almaq buna deyərlər. - Sonra təbəssümlə əlavə etdi: - Bu, tamamilə Bosean üslubundadır.

Rastinyak getdikcə ona məftun olaraq: “Nə sehrkar qadındır!” - deyə düşündürdü.

Ejen otağa nəzər saldı: burada hər şey zəngin bir məşuqənin ehtiraslı təmtərağından xəbər verirdi.

Delfina:

- Bəyənirsinizmi? - deyə soruşdu və zəngi çaldı.

- Tereza, bunu özünüz cənab de Marseyə apararsınız və şəxsən ona verərsiniz. Onu evdə tapmasanız, məktubu geri qaytararsınız.

Tereza otaqdan çıxarkən hiyləgər nəzərlə Ejenə baxdı. Naharın hazır olduğunu xəbər verdilər. Rastinyak qolunu madam de Nusingenə uzatdı və onunla birlikdə gözəl yemək otağına daxil oldu. Buradakı zinət kuzinasının otağında məftun olduğu zinətin eyni idi.

Madam de Nusingen dedi:

- İtalyan operasına getdiyimiz günlərdə siz nahar etmək üçün mənim yanıma gələcəksiniz və məni teatra aparacaqsınız.

- Lakin belə davam edərsə, mən xoş yaşayışa öyrəşə bilərəm, halbuki mən yoxsul bir tələbəyəm, hələ özümə sərvət qazanmaq məcburiyyətindəyəm.

Delfina gülərək:

- Sərvət öz ayağı ilə gələcəkdir, - dedi. - Hər işin uğurlu olduğunu görürsünüzmü? Mən özümü bu qədər xoşbəxt hiss edəcəyimi gözləməzdim.

Qeyri-mümkün şeyləri imkan daxilində sübut etmək və xoş niyyətli işləri ürəyə daman hisslərlə məhv etmək qadınlara məxsus bir niyyətdir. Madam de Nusingenlə Rastinyak lojaya daxil olduqları zaman baronessanın üzündə sevinc nuru parlayırdı: de Nusingen o qədər gözəl görünürdü ki, hər kəs onun barəsində qeybət qırmağı özünə borc bildi: qadınlar bu xırda iftiradan özlərini qorumaqda acizdirlər, bu qeybətlər isə çox zaman insanları öz uydurmalarına inandırır. Parisi tanıyanlar orada yayılan şayiələrə qətiyyənlə inanmazlar, orada həqiqətən baş verən hadisələri bilənlər isə sükut edərlər. Ejen baronessanın əlini sıxdı. Onlar musiqidən aldıkları təəssüratı sözlə deyil, bir-birinin əlini gah zəif, gah da bərk sıxmaqla bir-birinə xəbər verirdilər. Bu gecə hər ikisini məst etmişdi. Teatrda bir çıxdılar, madam de Nusingen Ejeni Yeni körpüyə qədər ötürmək arzusunu bildirdi, lakin bütün yolunu Pale-Royalda verdiyi hərərətli busələrdən birini belə Ejenə bəxş etməkdən çəkindi. Ejen onun öz işlərində ardıcıl olmadığını söylədi.

Baronessa cavab verdi:

- O, gözlənilməyən bir sədaqət qarşısında minnətdarlıq hissimin ifadəsi idi. İndi isə bu, bir vəd ola bilərdi.

- Vəfasız, siz mənə heç şey vəd etmək istəmirsiniz!

Ejen hirsələnmişdi. Delfina, adətən, aşıqləri məftun edən bir səbirsizliklə öpmək üçün əlini ona uzatdı, lakin Ejen baronessanın əlini həvəssiz qəbul etdi, baronessa buna heyran qaldı.

- Bazar ertəsinə qədər, - dedi. - Balda görüşərik.

Ejen aydınlıqda evə qayıdarkən ciddi fikirlərə dalmışdı. O, bir tərəfdən xoşbəxt, o biri tərəfdən isə narazı idi. Onu xoşbəxt edən eşq sərgüzeşti idi: bu sərgüzeşt nəticədə ən qəşəng, ən zərif Paris

xanımlarından birini, onun arzuladığı bir qadını ona təslim etməli oldu. Onu narazı salan şey isə özünə sərvət yaratmaq planlarının puça çıxması idi. Odur ki o, indi dünənki dumanlı fikirlərinin bir həqiqət olduğunu hiss edirdi. Müvəffəqiyyətsizlik hər zaman arzularımızın güclü olduğunu göstərir. Rastinyak Paris həyatından nəşələndikcə kölgədə və yoxsulluqda qalmaq arzusu da azaldı. O, cibindəki kağız pulunu əzişdirir, bunun öz pulu olduğunu sübut etmək üçün xaincəsinə dəlillər, bəhanələr gətirirdi. Nəhayət, Ejen Nev-Sent-Jenevyev küçəsinə çatdı. Pilləkənin üst meydançasına çıxdığı zaman işıq yandığını gördü. Qorio ata qapısını açıq qoymuş və şamı söndürməmişdi ki, tələbə, Qorionun dediyi kimi, qızı barəsində söhbət etməyi yadından çıxarmasın. Ejen Qoriodan heç şey gizlətmədi.

Qorio ata dərin məyusluq və qısqançlıqla:

- Necə? - dedi. - Onlar mənim müflis olduğumu zənn edirlər? Axı mənim üç yüz min franklıq rentam var! Aman yarəb! Yazıq balam, o nə üçün mənim yanıma gəlmədi? Mən öz faizli kağızlarımı satardım, bütün borcları əsas mayadan ödəyərdik, qalan pulu isə ömürlük rentaya qoyardım. Əziz qonşum, nə üçün siz gəlib onun çətin vəziyyətdə olduğunu mənə danışmadınız? Onun son yüz frankını risklə qumara qoyub, necə oynamağa cəsarət etdiniz? ürəyim az qalır parça-parça olsun. Budur mənim kürəkənlərim! Ah, onlar mənim əlimə düşsəydilər, boğub öldürərdim! Aman yarəb! Mənim qızım ağlayırdı? Doğrudanmı, o ağlayırdı?

Rastinyak dedi:

- Başını jiletimə söykəyib ağlayırdı.

Qorio ata yalvararaq:

-Jiletinizi mənə bağışlayın! - dedi. - Onun üzərində mənim əziz Delfinamin göz yaşları var. O, uşaqlıqda heç vaxt ağlamamışdır. Bir daha onu geyməyin, mənə bağışlayın, mən sizə başqasını alaram. Əri ilə bağlanan müqaviləyə görə, onun mülkü öz ixtiyarındadır. Mən lap səhər Dervilin yanına gedəcəyəm. Mən onun sərvətinin banka qoyulmasını tələb edəcəyəm. Mən qanunları bilirəm, mənə qoca qurd deyərlər, onlar hələ mənim dişlərimi görməyiblər!

- Budur, ata, uduşumuzdan min frank qalmışdır. O, bunu mənə vermək istəyirdi. Bu pulu mənim jiletimdə onun üçün saxlayarsınız.

Qorio Rastinyakın üzünə baxdı, onun əlini əlinə aldı. Ejenin əlinin üstünə bir damcı göz yaşını düşdü.

Qoca:

- Siz hələ çox yüksələcəksiniz, - dedi. - İnanın: Allah ədalətli Allahdır! Mən namusun nə olduğunu bir az başa düşürəm və sizi əmin edirəm ki, sizin kimi adamlar çox azdır. Siz də mənim əziz oğlum olmaq istərdinizmi? Gedin, yıxılın yatın. Siz hələ ata deyilsiniz, sakit yata bilərsiniz. Qızım ağlayırmış, amma mən... Bunu başqalarından eşidirəm, o, əzab çəkdiyi zaman mən axmaq kimi sakitcə öz xörəyimi yeyirəmmiş. İnanın qızlarım bir damcı göz yaşını tökməsin deyə, mən Allahı da, İsanı da, müqəddəs ruhu da danardım!

Ejen yatağına uzanarkən öz-özünə düşündü: “Doğrusu, zənnimcə, mən bütün ömrüm boyu namuslu olacağam. Vəcdanın səsinə qulaq asmaq insan üçün fərqli şeydir”.

Bəlkə də, yalnız Allaha inananlar ürəkdən yaxşılıq etmək iqtidarındadırlar. Rastinyak isə Allaha inanırdı.

Ertəsi gün, bal vaxtında, Ejen vikontessa Boseanın yanına gəldi. Vikontessa onu özü ilə aparıb, hersoginya Karilyanoya təqdim etməli idi. Marşalın arvadı onu böyük nəzakətlə qəbul etdi. Madam de Nusingen də burada idi. Delfina hamıya xoş gəlməklə yanaşı, daha çox Ejenin xoşuna gəlmək üçün bəzənmişdi. O, gözə çarpmayacağını zənn edərək, səbirsizlik və intizar içində Ejenin ona tərəf baxacağına ümid bəsləyirdi. Qadının həyəcanlarını duymaq qabiliyyətinə malik olan kişilər üçün belə dəqiqələrin başqa bir lətafəti var. Başqasını gözlətməklə yormaqla, etinasızlıq maskası altında öz sevincini gizlətməkdən, məhəbbəti etiraf etdirmək üçün təlaş oyatmaqdan, başqasının qorxulandan ləzzət aldıqdan sonra təbəssümlə bu qorxuları dağıtmaqdan kim həzz almaz? Bu şənlik tələbəyə indiki mövqeyini birdən-birə açıb göstərmişdi: vikontessa de Boseanın kuzeni kimi tanındıqdan sonra o, cəmiyyətdə öz yerini tapdı. Baronessa de Nusingenin üzərində qələbə çalması ayağına yazıldığından, gənclər artıq Ejənə qibtə ilə baxırdılar. Bu baxışları duyan Ejen ömründə ilk dəfə özündən məmnun qaldığını hiss edirdi. Salonları dolaşdıqca, qonaqların yanından keçdikcə Rastinyak öz qələbəsi haqqında onun izzət-nəfsini oxşayan sözlər eşidirdi. Qadınlar onun hər işdə müvəffəqiyyət qazanacağından

danışdırlar. Onu itirməkdən qorxan Delfina srağagün qadağan etdiyi busəni bu gün ona vəd etmişdi. Rastinyak balda iştirak etdiyi zaman neçə yerə dəvət olunmuşdu. Madam de Bosean incə zövq iddiasında olan və evləri xoş evlərdən sayılan bütün xanımlarla onu tanış etmişdi. Ejen yüksək cəmiyyətə, Parisin ən təmtəraqlı bir məclisinə qəbul edildiyini görürdü. Bu surətlə bu gecə onun üçün parlaq debütünün sehri ilə dolu idi. Gənc bir qız ilk qələbə çaldığı balı xatırladığı kimi, Rastinyak da, çox ehtimal, qocalıqda belə bu balı xatırlayacaqdı.

O birisi gün, səhər yeməyində kirayənişinlərin hüsurunda Ejen öz müvəffəqiyyətlərini Qorio ataya təsvir etdiyi zaman, Votren hiyləgərcəsinə təbəssümlə güldü.

Bu amansız məntiq sahibi:

- Siz, - deyə dilləndi, - cəmiyyətlərdə dolaşan bir gəncin Nev-Sen-Jenevyev küçəsində, "Vokenin evi" ndə yaşaya biləcəyinizi zənn edirsiniz? Əlbəttə, bu pansion hər cəhətdən hörmətli pansiondur, ancaq o, hər halda, ən əla pansion deyildir. Əlbəttə, o, varlıdır, hər şeyi boldur, Rastinyak nəslindən birisi üçün müvəqqəti bir məkan olması ilə iftixar edir, lakin bununla belə, o, hər halda, Nev-Sent-Jenevyev küçəsindədir, calaldan, ehtişamdan xəbərsizdir, xalis patriarxalorama suyundandır. - Sonra Votren atalara məxsus zarafat tərzilə davam etdi: - Mənim gənc dostum, əgər siz Parisdə bir rol oynamaq fikrindəsinizsə, mütləq üç at saxlamalısınız, gündüzlər tilbüridə gəzməlisiniz, axşamlar isə ikiadamlıq karetə minməlisiniz, müxtəsər, yalnız at və araba üçün ildə doqquz min frank pulunuz olmalıdır. Əgər siz dərziyə, ən azı, üç min frank, ətriyyata altı yüz frank, şlyapa tikənə üç yüz frank, çəkməçiyə üç yüz frank sərfləməsəniz, öz taleyinizə layiq görünməzsiz. Paltar yumaq üçün mincə frank lazımdır. Gənclər geyim məsələsində çox ehtiyatlı olmalıdırlar, hər şeydən artıq nəzər yetirilən paltar deyilmi? Məhəbbətin və kilsələrin mehrablari gözəl örtüklərlə bəzənməlidir. Demək, cəmi on dörd minə ehtiyac var. Hələ mən qumar, mərc, hədiyyə xərclərini nəzərə almıram. Xırda xərclər də, hər halda, iki min frankdan əskik olmaz. Mən belə həyat sürdüyüm üçün bunun neçəyə başa gəldiyini bilirəm. Bundan başqa, üç yüz luidor yemək xərci, min frank da mənzil xərci üstə gəlinməlidir. Görürsünüzmü, bala, ildə iyirmi beş min frank çıxdı,

bundan bir frank da əskik olmaz, çünki bizi məsxərəyə qoyarlar, burnumuzu palçığa soxarlar. Mə gələcəyimiz olar, nə müvəffəqiyyətimiz, nə də məşuqələrimiz! Hələ mən mehtəri, lakeyi nəzərə almamışam! Sizin məhəbbət məktublarınızı Kristof paylamayacaq ki! Bir də məgər siz öz məktublarınızı indi yazdığınız kağızda yazacaqsınız! Bu, intihar kimi bir şeydir. - Sonra o, yoğun səsilə ucadan əlavə etdi: - Dünyagörmüş, təcrübəsi olan bir qocaya inana bilərsiniz: ya bir mansardada özünüzi elmə qurban verməli, ya da başqa yol seçməlisiniz!

Votren xəlvətcə madmazel Tayferə tərəf göz vurdu, sanki, bu nəzərlə Rastinyakın qəlbinə səpdiyi cazibə toxumlarını xatırladır və bunlara yekun vururdu.

Bir neçə gün idi ki, Rastinyak dağınıq həyat sürürdü. O, demək olar, hər gün baronessa Nusingenin yanında nahar edir, onunla birlikdə qonaq gedirdi. O, evə ancaq səhər saat üçdə, ya dördə qayıdır, saat on ikidə oyanır, geyinib, Delfina ilə Bulon meşəsinə gəzməyə gedir, qiymətli vaxtını əbəs yerə sərf edirdi. Xurma ağacının çiçək kasası erkək cinsiyyət hüceyrələrinin intizarında olduğu kimi, Ejen də ehtişamb həyatın bütün cazibələrini böyük bir ehtirasla canına çəkirdi. Rastinyak qumar oynayır, uduzur, böyük məbləğlər udurdu. Bu surətlə o, Paris gənclərinin firavan həyatına öyrəşdi. Qumarda udduğu ilk pullarından anası ilə bacılannın min beş yüz frankını, qəşəng hədiyyələrlə birlikdə geri qaytardı. Artıq “Vokenin evi”ni tərk etmək niyyətində olduğunu hamıya söylədikdən sonra oradan tez qurtulmaq üçün can atsa da, yanvar ayının son günlərində hələ yenə də orada yaşamaqda idi. Bütün gənclər, bəlkə də, izah edilməyəcək bir qanuna tabedirlər, bu qanunun əsasını təşkil edən şey də onların gəncliyi və nəşədə göstərdikləri şiddətdir. Nə qədər yoxsul, ya varlı olsalar da, heç zaman bu gənclərin gündəlik həyat ehtiyacları üçün pulları tapılmaz, halbuki əyləncə üçün pulları həmişə çox olar. Bir şeyin pulunu dərhal vermək lazım gəldikdə xəsislik göstərirlər, lakin borc almaq mümkün olsa, bədxərclik edirlər. Sanki, bu surətlə əlləri çatmayan şeyin əvəzini çıxarar, əlləri çatanı isə yelə sovurardılar. Bu qanunu izah etmək üçün bir misal gətirə bilərik: tələbə həmişə

paltarından artıq şlyapasını qoruyar. Dərzi, qazancı nə qədər çox olsa da, paltarı borc tikməyə məcburdur, halbuki şlyapa ucuz olduğu üçün, tələbələrin işi düşdüyü adamlar arasında papaqçı güzəştə getməyən adam sayılır. Teatrda lojasında əyləşmiş bir gəncin əntiqə jileti gənc xanımların lornetlərini özünə cəlb edirsə, bu gəncin ayağında corab olduğuna şübhə etmək olar: corabçı da dibini yırtan taxıl biti cinsinə mənsubdur. Rastinyakın həyatı da belə idi. Onun madam Voke üçün hər zaman boş, şöhrətpərəstlik əyləncələri üçün hər zaman dolu kisəsi ən adi və zəruri xərclərdən asılı olmayaraq, gah dolar, gah da boşalardı. O, yüksək cəmiyyət mövqeləri üçün bir həqarət olan bu üfunətli və mənfur pansion- dan, həqiqətən, ayrılmaq istəyirdisə, madam Vokenin bir aylığını verdikdən sonra azad, şıq gəncə məxsus mənzil tutub, ev avadanlığı ala bilməzdimi? Məsələ də burasındadır ki, belə şeylər üçün onun cibində pul tapılmazdı. Rastinyak qumar üçün hər zaman pulu olsun deyə, udduğu zamanlar zərgərdən qiymətli qızıl zəncirlər və cib saati alar, ehtiyacı olanda isə bu şeyləri gəncliyin ən kədərli və gizli dostlarından olan lombarda aparardı. Lakin mənzil pulunu, yemək pulunu vermək, yaxud yüksək cəmiyyət mədənlərini qazmaq üçün lazımı alətlər almaq məsələsinə gələndə, o, tərəddüd edər və heç nə icad edə bilməzdi. Gündəlik ehtiyaclar, adi tələbləri təmin etmək üçün borc almaq zərurəti ona ilham verməzdi. Təsadüflə dolu həyatın dadını görmüş insanların əksəriyyəti kimi, o da, meşşanların nəzərində müqəddəs sayılan adətə rəğmən, öz borclarını ödəməyi son dəqiqəyə qədər təxirə salardı. Mirabo* da aldığı çörəyin pulunu, yalnız bu çörək məhkəməyə verilən bir veksəl surətində bütün dəhşəti ilə zühur etdiyi zaman verərdi. Nəhayət, Rastinyak var-yoxunu qumara uduzdu, borca düşməyə məcbur oldu. O, müəyyən gəlir mənbəyi olmadan, artıq bu cür həyat sürməyin mümkün olmadığını anladı. Lakin Rastinyak bu qeyri-sabit həyatın nəticəsində yediyi kötəklərin ağrısından ufuldasa da, bu əyyaş həyatdan çəkilmək iqtidarında olmadığını hiss edir və necə olursa olsun, bunu davam etdirmək istəyirdi. Varlanmağa ümid bəslədiyi xoşbəxt təsadüflər boş xəyala çevrilir, həqiqi maneələr isə getdikcə artırdı. Baron və baronessa Nusingenin ailə sirlərinə vəqif olduqdan sonra Ejen başa düşdü ki, məhəbbəti sərvət qazanmaq alətinə çevirərsə, rüsvayçılıq

badəsini son damlaya qədər içməyə, gəndik günahlarına bəraət qazandıran alicənab ideyaları belə atmağa məcbur olacaqdır. O, zahirən parlaq görünən, lakin natəmiz bir vicdanın töhmətləri ilə zəhərlənmiş və əbədi iztirabların, qorxuların bahasına alınmış kiçik nəşələrlə müşayiət edilən bu həyatın burulğanına düşmüşdü: o, Labrüyerin* küçə arxında “Pərişan adam” kimi özünə yataq yeri düzəltmişdi, lakin o da “Pərişan adam” kimi hələlik ancaq paltarını palçığa bulaşdırmışdı.

Bir dəfə Byanşon, süfrədən qalxdığı zaman, Rastinyakdan soruşdu:

- Hə, işlər nə yerdədir? Mandarini öldürdünüz mü?

Rastinyak cavab verdi:

- Hələ ölməyib, ancaq xındayır.

Byanşon bu cavabı zarafat kimi qəbul etsə də, zarafat deyildi, uzun müddətdən sonra evdə ilk dəfə nahar edən Ejen dinməzsöyləməz xörəyini yeyir və nə isə fikirləşirdi. Şirini yedikdən sonra öz otağına çəkilmək əvəzinə, yemək otağında madmazel Tayferin yanında əyləşdi. Hərdən bir ona mənalı nəzər salırdı. Kirayənişinlərin bəziləri də hələ süfrədən durmamışdı: kimi qoz sındırıb yeyir, kimi də otaqda var-gəl edərək başladığı mübahisəni davam etdirirdi. Axsamlar, adətən, hər kəs kefi istədiyi zaman öz otağına çəkilirdi: hər şey söhbətin şirinliyindən, yaxud mədənin pis-yaxşı həzm etməsindən asılı idi. Qışda yemək otağı az-az hallarda saat səkkizdən əvvəl boşalardı; odur ki kişilərin çoxluğu sayəsində sükut etməyə məcbur olan dörd qadın bir tərəfə çəkilib yalnız əyləşərdi. O axşam Votren hara isə getməyə tələsirdi, lakin tələbənin məyusluğu onu çaşırdığından getmədi, qaldı, ancaq Ejen onun getdiyini zənn etsin deyə, tələbənin gözüne görünmə- məyə çalışdı. Votren kirayənişinlər gedəndən sonra da getmədi, qonşuluqdakı salonun bir tərəfində gizləndi. O, tələbənin ürəyindəkini kitab kimi oxumuşdu və qəti dönüş yaranacağını gözləyirdi.

Rastinyakın vəziyyəti, doğrudan da, getdikcə ağırlaşdı. Ehtimal ki, bu vəziyyətdən bir çox gənc xəbərdardır. Məhəbbətdənmi, işvəkarlıqdanmı, hər halda, madam de Nusingen Paris qadın diplomatiyasının bütün vasitələrindən istifadə edərək, Ejeni həqiqi ehtirasın bütün həsrətlərini çəkməyə məcbur etmişdi. Vikontessa de Boseann kuzenini mühafizə etmək üçün özünü cəmiyyət qabağında

rüsvay etdikdən sonra Delfina yenə də öz ixtiyarını, həqiqətən, Ejenə verməkdə tərəddüd göstərirdi. Halbuki hamı bu ixtiyarın çoxdan onun əlində olduğunu zənn edirdi. Delfina bir ay uzununu Rastinyakın şəhvətini qızışdırdıqdan sonra artıq onun qəlbinə də təsir etmişdi. Bu dostluğun ilk günlərində Ejen özünü üstün zənn etsə də, bir az sonra madam de Nusingen, Paris gənclərinin hər birində iki, ya üç kişiyyə kifayət edəcək bütün xeyirli və pis hissləri qızışdırmaqda xüsusi qabiliyyəti olması sayəsində qalib gəlmişdi. Bəlkə, o, bunu qəsdən edirdi? Xeyr, qadınlar ən həyasız yalanlarında belə təbii hissə qapıldıqlarından həmişə səmimi olurlar. Kim bilir, bəlkə də, Delfina əvvəlcə Ejenin üstün gəlməsinə imkan verdikdən və ona qarşı böyük hiss bəslədiyini bürüzə verdikdən sonra, artıq öz vüqarını alçaltmamaq fikrinə tabe olaraq, onları bir müddət təxirə salmalı idi. Ehtiras odunda yanarkən belə öz süqut dəqiqəsini uzatmaq, öz gələcəyini təslim etdiyi kişinin qəlbini bir daha imtahandan keçirmək Paris qadınları üçün təbii haldır. Birinci dəfə madam de Nusingenin ümidləri puça çıxmışdı: gənc və xudbin Marseyə bəslədiyi hiss təhqir edilmişdi. Onun etibar etməməyə əsası vardı. Sürətli müvəffəqiyyət Ejeni ədəbaza döndərmişdi. Çox ola bilsin ki, hər birinin vəziyyətinə asılı olaraq onun hərəkətlərində duyulan hörmətsizlik Delfinanın da diqqətini cəlb etmişdi. Onu atan məşuqunun qarşısında uzun müddət alçaldıqdan sonra o, təbii olaraq gənc pərəstişkarının gözlərində yüksəlmək və özünə qarşı hörmət oymatmaq istəyirdi. Ejen də Marse ilə onun arasındakı əlaqədən xəbərdardı. Buna görə Delfina istəmirdi ki, Ejen onun üzərində asanlıqla qələbə çala biləcəyini düşünsün. Bir sözlə, bir gənc əxlaqsızdan, dəhşətli bir məşuqdan, onun hərərətli şəhvətpərəstliyindən qurtulduqdan sonra Delfina məhəbbətin çiçəklənən bağçalarında gəzməkdən böyük həzz alır və təsəlli tapırdı; o, təbiət mənzərələrini heyran-heyran seyr edir, ehtizazına uzun-uzadı qulaq asır, bəkarətli küləyin nəvazişlərinə özünü təslim edirdi. Saxta məhəbbət intiqamını həqiqi məhəbbətdən alırdı. Təəssüf ki, ilk yalan addımlarının gənc qadın qəlbində bir çox ətirli çiçəklər tapdadığını kişiler anlamayınca, bu cür mənasız işlər davam edəcəkdir. Lakin Delfinanın niyyəti nə olur- olsun, o, hər halda, Rastinyakla oyun oynayırdı, həm də sevildiyinə şübhə etmədiyindən və qadınlıq əzəməti könlü istədiyi zaman öz məşuqunun kədərlərinə son qoyacaq dərmanı əlində saxladığından

həzz alırdı. Rastinyak isə özünə hörmət bəslədiyindən, ilk döyüşünün Delfinanın qələbəsi ilə nəticələnməsini istəmir və ovçu ov mövsümünün açılışı günündə mütləq kəkliyi vurmaq istədiyi kimi, o da inadla öz ovunu təqib edirdi. Mənliyinin təhqir edilməsi, qorxu, məyusluq, səmimi, yaxud uydurma ümitsizlik Rastinyakı bu qadına daha da bağlayırdı. Parisin yüksək cəmiyyəti madam de Nusingeni ona təslim etdiyi halda, onun müvəffəqiyyətləri tanışlığının birinci günündə müvəffəq olduğundan irəli getmirdi. Bəzən qadının işvələrində məhəbbətindəki nəşələrdən daha çox sevinc olduğunu anlamayan Ejen axmaqcasına hiddətlənirdi. Qadının məhəbbətlə çarpışdığı dəqiqələr Rastinyaka ilk səmərəsini vermişdi: bu meyvə hələ göy və turş idi, baha qiymətə otursa belə, dadı çox xoş və ləziz idi. Bəzən Ejen cibinin pulsuz, gələcəyinin isə dumanlı olduğunu gördükdə, vicdanına rəğmən, Votrenin təlqin etdiyi varlanmaq imkanını, yəni madmazel Tayferlə evlənməyi düşünürdü. İndi artıq elə bir zaman gəlmişdi ki, pulsuzluq gur səsle bağırırdı; odur ki Ejen bəzən Votrenin nüfuzlu baxışlarına təslim olaraq, istər-istəməz dəhşətli sfinksin hiylələrinin təsiri altına düşməyə başlayırdı.

Nəhayət, Puare ilə madmazel Mişono madam Vokeni və madam Kutürü yalnız qoyaraq, üst qata qalxdılar. Madam Kutür sobanın yanında mürgüləyə-mürgüləyə yun əlcəklər hörürdü. Rastinyak bu otaqda arvadlardan başqa kimsə olmadığını zənn edərək, madmazel Tayferə mehriban nəzərlə baxdı. Qız başını aşağı saldı.

Viktorina az sükutdan sonra soruşdu:

- Nədənsə, qəmgin görünürsünüz, cənab Ejen?

Rastinyak cavab verdi:

- Qəmgin olmayan adam tapırlarmı? Biz gənclər, hər zaman hazır olduğumuz fədakarlıqlar qarşısında güclü, sadıq məhəbbətlə sevildiyimizi bilsəydik, çox mümkündür ki, qəmgin olmazdıq.

Madmazel Tayfer mənalı nəzərlə Ejenə baxdı.

- Məsələn, sizi götürək, madmazel Viktorina. Siz bu gün öz hisslərinizə əmin görünə bilərsiniz, lakin heç zaman dəyişməyəcəyinizə məsul ola bilərsinizmi?

Zavallı qızın dodaqlarında incə təbəssüm göründü. Sanki, qəlbindən doğan bir nur şəfəq kimi onun üzünü işıqlandırdı. Rastinyakın özü belə qızın qəlbində tüğyan edən hisslərin şiddətindən qorxuya düşdü.

- Bəlkə, siz sabah varlı və xoşbəxt bir qadın oldunuz, bəlkə, göylər sizə böyük sərvət bağışladı, siz hələ yoxsulluqda bəyəndiyiniz bir gənci yenə əvvəlki kimi sevə bilərdinizmi?

O, sevimli bir əda ilə başını aşağı saldı.

- Çox yoxsul bir gənci?

Viktorina yenə başını aşağı saldı.

Madam Voke bağırdı:

- Orada nə boş-boş danışırsınız?

Ejen dedi:

- Bizi rahat qoyun, bizim öz işimiz var.

Yemək otağının qapısında görünən Votren:

- Əgər məsələ bu yerdə isə, kavalər Ejen de Rastinyakla madmazel Tayferi adaxlandırmaq lazım gəlməzmi? - dedi.

Madam Kutürlə madam Voke bir səsle çığırdılar:

- Ah, siz mənə lap qorxutdunuz!

Votrenin səsi heç zaman duymadığı dəhşətli bir həyəcana səbəb olsa da, Rastinyak gülə-gülə cavab verdi:

- Zənnimcə, mən ondan yaxşısını tapa bilməyəcəyəm.

Madam Kutür onlara xitabən:

- Münasibətsiz zarafatların yeri deyil! - dedi. - Viktorina, gedək otağımıza.

Voke öz otağında şam və odun yandırmamaq üçün axşamını keçirmək məqsədi ilə qadınlarla bərabər yuxarı qalxdı. Ejen Votrenlə tək qaldı.

Votren sarsılmaz soyuqqanlıqla:

- Sizin bu nəticəyə gələcəyinizi bilirdim, - dedi. - Lakin sözümə qulaq asın. Mənim də başqaları kimi qanacağıam var. Siz bu saat heç bir qərara gəlməməlisiniz, siz pərişan görünürsünüz. Sizin borca düşdüyünüzü bilirəm. Mən arzu edərdim ki, sizi mənim dərgahıma gətirən nə ehtiras, nə də ümitsizlik deyil, ağıl olsun. Bəlkə, sizin bir neçə minə ehtiyacınız var? İstəsəniz, buyurub ala bilərsiniz.

İblis pul kisəsini cibindən çıxartdı, bir neçə minfranklıq götürüb Rastinyakın gözləri qabağında oynatmağa başladı. Ejenin vəziyyəti dəhşətli idi. O, markiz d'Ajudaya və qraf de Traya beş yüz frank uduzmuşdu. Cibi boş olduğundan qrafına de Restonun müsəmirəsinə getməyə cürət etmirdi. Halbuki gələcəyini vəd etmişdi. Qrafına sadə bir müsəmirə düzəltdmişdi, yəni orada çaydan və

pəçenedən başqa bir şey olmasa da, vist oyununda altıca min frank uduzmaq mümkündür şeydi.

Ejen bədənindəki titrəməni bürüzə verməməyə çalışaraq Votrenə dedi:

- Cənab Votren, siz anlamalısınız ki, mənə etdiyiniz təklifdən sonra sizdən heç bir iltifat qəbul edə bilmərəm.

İblis dedi:

- Çox gözəl! Siz mənə başqa bir cavab versəydiniz, məni məyus edərdiniz. Siz cavansınız, qanacaqlısınız, şir kimi məğrursunuz, gənc qız kimi zərifsizsiniz. Şeytan üçün siz ən ləziz xərəksiniz. Mən cavanların bu cəhətini çox sevirəm. Yüksək siyasət aləmindən bir-iki fikir daha söyləsəm, dünyanın həqiqi mənzərəsini görmüş olarsınız. Bu dünyada bəzi kiçik qəhrəmanlıq səhnələrini oynamaq lazım gəlir, o zaman yüksəklərdə qanad çalanlar parterdə əyləşən axmaqların gurultulu alqışları altında bütün şıltaqlıqlarını təmin edə bilərlər. Daha bir neçə gün keçər, siz bizə yoldaş olarsınız. Ah, əgər siz mənim şagirdim olmaq istəsəydiniz, hər şey əldə edə bilərdiniz, ürəyinizdən hansı arzu keçərdisə, ona dərhal artıqlaması ilə əməl olunardı: şərəf istəsəniz, şərəf, pul istəsəniz, pul, qadın istəsəniz, qadın. Bütün mədəniyyət meyvələrindən biz sizə cənnət suyu hazırladıq. Siz bizim nazlı balamız, bizim üçün Veniamin¹ olardınız, sizin arzunuzu yerinə yetirmək üçün biz məmnuniyyətlə özümüzü parçalamağa belə razı olardıq. Yolunuzdakı bütün maneələri yox edər, hər şeyi göylərə püskürdərək. Əgər siz məndən pul aldıqda vicdan əzabı çəkirsinizsə, demək, siz məni cinayətkar sayırsınız? Qörürsünüzmü, sizin kimi özünü namuslu sayan cənab de Türen* quldurlarla xırda-xırda sazişlərə girir və bundan ləkələnə biləcəyini qətiyyənlə nəzərə almır. Siz mənə borclu qalmaq istəmirsiniz, eləmi? - Votren irişdi və yenə sözüünə davam edərək: - Nə eybi var, - dedi. - Bu kağız parçasını götürün (Votren Rastinyaka gerbli bir kağız uzatdı). Bu kağızın kənarında yazı bilərsiniz ki: "CİÇ min beş yüz frank alınmış və bir ildən sonra qaytarılmalıdır". Tarixini də qoyun! Faizi kifayət qədər çox olduğundan vicdan əzabı çəkməyə bilərsiniz; sizin məni sələmçi adlandırmağa haqqınız var, mənə qətiyyənlə minnətdar olmaya bilərsiniz. Bu gündən etibarən mənə nifrət belə etməyə icazə verirəm, mən əminəm ki, sonralar siz məni

¹ Veniamin - Bibliyada patriarx İakovun ərköyün kiçik oğlu

dərin uçurumlar, bir yerə cəmləşmiş böyük hisslər görə bilərsiniz ki, axmaqlar bunu qəbahət adlandırır, lakin siz heç vaxt məndə naşükürlük və xəyanət görməzsiz. Xülasə, əziz balam, mən nə fil, nə də piyadayam, mən şahmatdakı topam.

Ejen əsəbi halda dedi:

- Siz kimsiniz, necə adamsınız? Siz mənim qəlbimi parçalamaq üçün yaranmışsınız!

- Qətiyyə. Mən ancaq xeyirxah adamam, sizi çirkəbdən ömrünüzün sonuna qədər xilas etmək üçün sizin əvəzində çirkəbə girməyə hazır olan bir adam. Siz, yəqin, fikirləşirsiniz ki, mənim bu sədaqətimə səbəb nə ola bilər? Eybi yoxdur, bir zaman gələr, mən bunun cavabını verərəm, ancaq yavaşca, qulağınıza söylərəm. Mən əvvəlcə ictimai quruluş mexanizmini və bu maşının mühərrikini göstərər, sizi qorxuya saldım. Lakin döyüş meydanında siz başa düşəcəksiniz ki, insanlar öz başlarına kral tacı qoyanların səadəti uğrunda ölməyə məhkum olan əsgərlərdən başqa bir şey deyillər. Zəmanə çox dəyişmişdir. Bir zamanlar bir qoçağa deyər bilərdilər ki, "al bu yüz qızılı, filankəsi öldür!" - Heç bir səbəb olmadan, günahsız bir adamı cəhənnəmə vasil edib, rahatca şam edərdilər. İndi isə mən sizə yalnız başınızla işarə etmək üçün böyük sərvət təklif edirəm, bu işarə sizi heç də alçaltmaz, siz isə hələ tərəddüd də edirsiniz. Əprimiş əsrdir!

Ejen veksələ imza atdı və pulları götürdü.

Votren sözünə davam edərək:

- Afərin! - dedi. - İndi ciddi danışa bilərik. Mən bir neçə aydan sonra Amerikaya, tütün əkməyə gedirəm. Dostluq naminə sizə siqar göndərəcəyəm. Varlansam, sizə kömək edərəm. Əgər uşağım olmazsa (bu çox mümkündür, mən kök salmaq fikrində deyiləm), bütün sərvətimi sizə vəsiyyət edəcəyəm. Məgər bu, dostluq deyildirmi? Mən sizi sevirəm. Mən özümü bir başqasının yolunda qurban verməyə hazırım. Bu, mənim adətimdir. Məsələ burasındadır ki, əziz balam, mən başqa insanların yaşadığı fəzalardan daha yüksəklərdə dolaşırım. Mənim üçün hərəkət bir vasitədir, mənim gözlərimin qarşısındakı, ancaq hədəfimdər. İnsan mənim üçün nədir? Bax bu! - Votren baş barmağının dırnağını dişlərinə şıqqılatdı. - İnsan ya hər şeydir, ya heç. Əgər onun adı Puare isə o, heçdən də balacadır, yastıdır, iy verir, taxtabiti kimi əzərsən, qanı da

çıxmaz. Lakin insan sizə bənzərsə, o, Allahdır: o artıq dəri ilə örtülmüş mexanizm deyil, bir teatrdir, burada ən gözəl hissələr oyun oynayır, mən isə ancaq hissələrimlə yaşayıram. Hissiyat! Məgər bu, bir məqsəd üçün cəmləşmiş böyük bir aləm deyilmə? Elə bu Qorio ataya nəzər yetirin, onun üçün iki qızı böyük bir kainat, varlığın mehəridir. Mən həyatı dərinədən seyr etmişəm, mənim tanıdığım həqiqi bir hissə varsa, o da ancaq iki kişinin dostluğudur. Mənim ehtirasım Pyer və Jafyerdir. Mən “Xilas edilən Venesiya”nı* əzbər bilirəm. Bu qədər möhkəm adamlar tapa bilərsiniz ki, yoldaşı “gedək meyiti basdırmağa!” dediyi zaman, dinməz-söyləməz, zəhlətökən nəsihətlər vermədən, yoldaşının arxasınca düşüb getsin? Mən həmişə belə etmişəm. Mən hər kəslə bu cür söhbətlər etmirəm, lakin siz yüksək təbiətli insanlardansınız. Sizə hər şeyi söyləmək olar, siz hər şeyi başa düşə bilərsiniz. Siz qurbağa törəmələrinin yaşadığı bataqlıqda uzun müddət çırpınmayacaqsınız. Yanılmırsam, şərtimiz aydındır? Siz evlənməlisiniz. Şpaqalanmız qınından çıxdı - döyüş meydanıdır! Mənim qılıncım poladdandır, heç zaman əyilməz, hə-hə-hə!

Votren mənfə cəvab almamaq və Ejenə özünə gəlməyə imkan vermək üçün dərhal otaqdan çıxdı. Görünür, bütün bu zəif müqavimətlər, bütün bu mübahisələrin insan üçün öz pis hərəkətlərinə bəraət qazandırmaq cəhdlərindən başqa bir şey olmadığı Votreno məlum idi.

Ejen isə öz-özünə dedi:

“Mə istəyir eləsin, ancaq mən, əlbəttə, madmazel Tayferi alma-yacağam!”

Qəlbində dəhşət oyadan, lakin məhz fikirlərinin həyasızlığı və cəmiyyətin mahiyyətini anlamaqda göstərdiyi cəsəret sayəsində gözləri qarşısında böyüyən bu şəxslə yalnız sazişə girmək qorxusundan onun bütün mənaviyyəti sarsılma da, yenə buna davam gətirdi. Rastinyak geyinib kəret çağırırdı və madam de Restonun müsəmirəsinə getdi. Bu xanım, hər addımı ilə yüksək cəmiyyətdə irəli gedən və gələcəkdə təhlükəli nüfuz qazana biləcək bu oğlana son günlər diqqətini ikiqat artırmışdı. Rastinyak markiz d’Ajuda və qraf de Trayla haqq-hesabını çürütdü, bütün gecəni vist oynadı və uduzduğunu geri qaytardı. Özünə yalnızca yol açan insanla- nın əksəriyyəti, adətən, az-çox fatalist olar; odur ki Rastinyak da

mövhumatçı idi: o, bu uduşa, yaxşı əməl yolunda möhkəm dayanmağa qərar verdiyi üçün göylərin mükafatı kimi baxdı. Səhər tezdən o, hər şeydən əvvəl, vekselinin necə olduğunu Vortendən soruşdu. Ejen təbii bir məmnuniyyətlə Votrenə üç min frank qayıtdı.

Votren:

- Hər şey öz yerindədir, - dedi.

Ejen:

- Ancaq mən sizə yoldaş deyiləm, - deyə cavab verdi.

Votren Ejenin sözünü kəsərək:

- Bilirəm, bilirəm, - dedi, - siz hələ uşaqlıq edirsiniz və sarsaq şeylərdə tərəddüd göstərsiniz.

İki gün sonra Puare ilə madmazel Mişono Botanika bağının xəlvət bir guşəsində, günəşin düşdüyü skamyada əyləşib, Byanşona haqlı olaraq şübhəli görünən bir cənabla söhbət edirdilər.

Qondüro deyirdi:

- Madmazel, mən sizin vicdanınızı narahat edəcək bir şey görmüşəm. Dövlət polis naziri həzrətləri...

Puare:

- Belə! Demək, dövlət polis naziri həzrətləri... - deyə təkrar etdi.

Qondüro cavab verdi:

- Bəli, bəli, nazir həzrətləri bu işlə maraqlanırlar.

Düşünmək qabiliyyətindən məhrum olan, lakin heç şübhəsiz, meşşan xasiyyətləri ilə aşılانmış sabiq bir məmurun, yəni Puarenin polis sözünü işlətməklə tərbiyəli bir adam maskası altında Beytül-müqəddəs küçəsindəki* idarənin agentı olduğunu bürüzə verdikdən sonra belə, özünü Buffon küçəsində yaşayan saxta rantye kimi təqdim edən şəxsin sözlərinə yenə qulaq asacağına kim inana bilər? Bununla belə, burada qeyri-təbii heç nə yoxdur. Səzsiz-hesabsız sadələvhlər ailəsində Puarenin necə xüsusi bir cins təşkil etdiyini, bəzi alimlərin hələ nəşr edilməmiş, lakin şöhrət qazanmış müşahidələri sayəsində tamamilə aydın görünə bilər: Dövlət büdcəsinin min iki yüz frank maaş alanlarının olduğu birinci en dairəsi ilə (bu, bir növ, inzibati Qrenlandiyadır) üç minlə altı min arasında maaşı olan isti yerlərin başladığı, mükafatların yaxşı bitdiyini, hətta bəslənməsinin çətinliyinə baxmayaraq, çiçək açdığı üçüncü dərəcə arasında (mülayim iqlimli bir sahədir) *köçücü* bir tayfa yaşayır. Bu kütbeyin xidmətçilərə xas

hansı bir nazirliyin dalay-lamasına* mexaniki, instinktiv, biixtiyar ehtiram bəslərlər, halbuki bu dalay-lamanı məmurlar ancaq aydın oxunulmayan imzasına görə və “nazir həzrətləri” adı ilə tanıyırlar. Bu iki söz onların nəzərində “Bağdad xəlifəsi”* əsərindəki II Bondo Cani mislində bir şeydir, həm də bu miskin məxluq üçün etiraz qəbul etməyən müqəddəs bir hakimiyyətin timsalıdır: xristianların nəzərində papa, məmurların nəzərində isə nazir həzrətləri xətasıdır. Nazir həzrətlərinin dəbdəbəsi onun hərəkətlərində, sözlərində, hətta onun adından danışılan sözlərdə belə özünü göstərir, onun əmri ilə görülən bütün işləri onun zərbaftalı mundiri pərdələyir, qanun şəklinə salır. Nazir həzrətlərinin mənəbi onun niyyətlərinin saf, göstərişlərinin müqəddəs, ən yaramaz ideyalar üçün bir vasitə olduğunu sübut edir. İnsan adlanan bu zavallılar “nazir həzrətləri”nin adı çəkildə öz şəxsi mənfəətlərindən daha artıq şey göstərirlər. Orduda olduğu kimi, dəftərxanalarda da passiv itaətkarlıq hökm sürür. Bu sistem vicdanlan boğur, insan qəlbini xarabazara döndərir, insanı dövlət idarəsi məşininin balaca bir vintinə çevirir. Göründüyü kimi, insanları tanıyan Qondüro, dərhal Puarenin səfeh bir bürokrat olduğunu anlamış və batareyalarını ortalığa çıxarıb, agentin fikrinə görə, Mişono Puarenin məşuqəsi olduğu kimi, Mişononun məşuqu vəziyyətində olan Puareni heyətləndirmək vaxtı çatanda, öz *Deus ex machina*,* yəni ecazkar “nazir həzrətləri”ni işə salmışdı.

Puare dedi:

- İndi ki nazir həzrətləri, şəxsən, bəli, nazir həzrətləri... Bu lap başqa şeydir, buna heç söz ola bilməz.

Saxta rantye isə Mişonoya xitabən davam edirdi:

- Bu cənabın dediklərini eşidirsinizmi? Siz ki, yanılmıramsa, ona etibar edirsiniz. Bəli, belədir ki var. Nazir həzrətləri bu fikirdədir ki, “Vokenin evi”ndə yaşayan və Votren adlanan şəxs Tulon katorqasından qaçmış və “Ölüm-yalan” adı ilə məşhur olan bir məhbusdur.

Puare təkrar etdi:

- Belə de! “Ölüm-yalan!” Görünür, işi rast gətirir ki, belə ad qazanıb...

Agent dedi:

- Əlbəttə. Ona bu adı həmişə bəxti gətirdiyinə görə veriblər: o ən cəsarətli təşəbbüslərindən sağ-salamat çıxarmış. Onun necə qorxulu adam olduğunu görürsünüz! Bəzi qabiliyyətlərinə görə bu,

fövqəladə şəxsdir. Onun katorqaya göndərilməsi böyük hadisə idi. Bunun sayəsində o, doğrudan da, böyük hörmət qazanmışdı...

Puare soruşdu:

- Demək, o, hörmət sahibidir?
- Bəli, bir növ... O, könüllü olaraq başqasının cinayətini öz üstünə götürmüşdü. Onun sevdiyi olduqca gözəl bir gənc saxtakarlıq etmişdi. Bu gənc italyan dəhşətli qumarbaz idi. Sonralar hərbi qulluğa girmişdi, həm də özünü yaxşı aparırdı.

Madmazel Mişono soruşdu:

- Bəs polis naziri həzrətləri Votrenin “Ölüm-yalan” olduğunu bilirsə, mənə nə ehtiyac var?

Puare dedi:

- Bəli, bəli, doğrudan da. Əgər, siz buyurduğunuz kimi, cənab nazir müəyyən dərəcədə yəqinlik hasil edirsə...

- “Yəqinlik” sözü o qədər də düz deyil: buna daha çox şübhə demək olar. Bu saat mən sizi başa salaram. “Ölüm-yalan” adı ilə şöhrət qazanan Jak Kollen üç katorqanın möhkəm etibarını qazanmışdır. Bu katorqalar onu agent və bankir seçmişlər. O, bu cür şeylərdən böyük pullar qazanır. Belə adamların xüsusi damğası var.

- Ha-ha! Madmazel, bu cinası başa düşdünüzü? - deyə Puare soruşdu. - Cənab Qondüro deyir ki, bu cür adamların xüsusi damğası var, yəni o, damğalı adamdır.

Agent isə sözünə davam edərək:

- Saxta Votren, - dedi, - katorqalıların kapitalını qəbul edir, ticarət işlərinə qoyur, katorqadan qaçan məhbusların özlərinə qaytarmaq, yaxud bu barədə vəsiyyətnamə yazmışsa, ailələrinə vermək üçün əmanət saxlayır, ya da saxta Votren adına yazılmış veksellər üzrə onların məşuqələrinə verir.

Puare soruşdu:

- Məşuqələrinə? Bəlkə, siz arvadlarına demək istəyirsiniz?
- Xeyr, katorqalılar, adətən, qeyri-qanuni arvadlar saxlayırlar ki, bizdə buna nikahsız deyirlər.

- Demək, onlar nikahsız yaşayırlar?

- Tamamilə doğrudur.

- Bu cür çirkin işlərə dözmək cənab nazirə yaraşmaz. Siz tez-tez nazir həzrətləri ilə görüşürsünüz, həm də siz, mənim rəyimcə, insanpərvər adamsınız, bu cür adamların əxlaqsızlığını nazirə başa

salmaq sizin borcunuzdur, hər halda, cəmiyyət üçün bu, yaxşı nümunə deyildir.

- Lakin hökumətin onları zindana salmaqda məqsədi əxlaq və xeyrxahlığın nümunəsini nümayiş etdirmək deyildir.

- Haqlısınız. Ancaq müsaidənizlə...

Madmazel Mişono söhbətə qanşaraq:

- Dostum, - dedi, - qoysanız cənab Qondüro danışsın...

Qondüro davam etdi:

- Bilirsinizmi, madmazel, hökumət, şeyiələrə görə, böyük məbləğ təşkil edən bu xəzinəni zəbt etməklə çox şey qazana bilər. “Ölüm-yalan” ın ixtiyarında bir çox qiymətli şeylər var. O yalnız bəzi yoldaşlarının deyil, hətta “On minlər şirkəti”nin də pullarını özündə saxlayır.

Puare dəhşətlə bağırdı:

- On min oğrumu?

- Xeyr, “On minlər şirkəti” geniş dairədə fəaliyyət göstərən yük-səkmərkəli oğruların təşkilatıdır. Onlar on min frankdan əskik işlərə əllərini bulaşdırmazlar. Bu şirkətə daxil olanların hamısı seçmə adamlardır: belələrini biz Ali cinayət məhkəməsinin ixtiyana göndəririk. Onlar “Qanun məcəlləsi”ni yaxşıca öyrənmişlər, cinayət üstə tutulsalar belə, heç vaxt edam cəzası maddəsinə düşməzlər. Kollen onların vəkili, məsləhətçisidir. O, ixtiyarında olan böyük sərvət sayəsində özünə məxsus bir polis idarəsi təşkil edib, geniş əlaqələr yaradıb və hər şeyi duman, sirr içində saxlayır. Artıq bir ildir biz onu casuslarla əhatə etsək də, yenə oyunlarını açma bilmirik. Bu surətlə, istər bu xəzinə, istərsə onun istedadı daim cinayətlərə qida verir, canilərin artmağına səbəb olur, silah altında o, bir ordu quldur saxlayır, bunlar da daim cəmiyyətlə müharibə edirlər. “Ölüm-yalan”ı həbs etmək və onun bütün dəstəsini ələ keçirmək cinayətin kökünü kəsmək deməkdir. Buna görə də bu, təxirəsalınmaz işdir, dövlət işidir, siyasi işdir. Bu işin müvəffəqiyyət qazanmağına kömək etmək böyük şərəfdir. Bunun sayəsində siz yenə hökumət qulluğuna girə bilərsiniz, polis komissarının katibi ola bilərsiniz və eyni zamanda pensiyanızı ala bilərsiniz.

Madmazel Mişono soruşdu:

- Bəs nə üçün “Ölüm-yalan” xəzinəni götürüb qaçmır?

- Bu mümkün deyil. O, hara qaçsa, arxasınca onu öldürmək üçün adam göndərəcəklər. Bundan başqa, kətarənin xəzinəsini

oğurlamaq yaxşı bir ailədən qızı qaçırmaq kimi deyildir. Həm də Kolen qoçaq adamdır: belə zarafatları bacarmaz, rüsvayçılığa yol verməz.

Puare dedi:

- Doğru buyurursunuz. O lap rüsvay ola bilərdi...

Madmazel Mişono:

- Biz yenə də nə üçün onu, sadəcə, həbs etmək mümkün olmadığını başa düşmədik, - dedi.

- Çox gözəl, mən bu saat başa salaram... (O, Mişonoya doğru əylənərək qulağına pıçıldadı: - Ancaq bir şərtlə. Kavalerinizi sözümlü kəsməyə qoymayın, yoxsa biz heç vaxt söhbətimizi qurtarmayacağıq. Bu qoca çox varlı olmasa, heç kəs onu dinləməz.) “Ölüm-yalan” bura gəldiyi zaman abırlı adam cildinə girmiş, hörmətli bir Paris vətəndaşı olmuş, diqqəti cəlb etməyən bir pansionda yerləşmişdir. O, çox həssas adamdır, onu birdən yaxalamaq mümkün deyil. Bir sözlə, Votren böyük adamdır, böyük işlərlə məşğuldur.

Puare öz-özünə:

- Əlbəttə, əlbəttə, - dedi.

- Əgər birdən səhvə yol verilsəydi və əsl Votren həbs edilsəydi, heç bilirsiniz nə olardı? Parisin bütün ticarət aləmi və əfkari-ümumi nazirə qarşı üsyan edərdi. Polis prefektinin də düşmənləri var, vəziyyəti möhkəm deyildir. İş baş tutmasa, onun yerinə keçmək istəyənlər onu bayıra atmaq üçün, dərhal liberalların mırılısından, nərilisindən istifadə edəcəklər. Bu işdə, özünü qraf de Sent-Elen elan edən Kuanyarın* işində olduğu kimi hərəkət etmək lazımdır. Əgər o, əsl qraf de Sent-Elen olsaydı, bizim dərimizi soyardılar. Bax buna görə hər şeyi yoxlamaq lazımdır.

Madmazel Mişono cəld:

- Demək, sizə qəşəng bir xanım lazımdır?

- Xeyr, o, qadınları özünə yaxın qoymaz. Sizə bir sirri də açə bilərəm: “Ölüm-yalan”ın qadınlarla arası yoxdur.

- Elə isə, fərz edək ki, mən buna iki minə razı ola bilərəm, lakin mən yenə də bu yoxlamada nə fayda verəcəyimi başa düşə bilmirəm.

Məchul adam dedi:

- Bu lap sadə şeydir. Mən sizə içi mayeli balaca bir şüşə verəcəyəm: bu dərmanı içəndə qan beyinə vurur; bu, qan gəlməsi kimi bir şeydir, ancaq heç bir təhlükəsi yoxdur. Dərmanı qəhvə ilə,

yaxud şərabla qarışdırmaq olar. Dərman öz təsirini göstərdikdən sonra xəstəni çarpayısının üstünə uzadarsınız, guya, ölüm təhlükəsi olub-olmadığını yoxlamaq üçün paltarını soyundurarsınız. Onun yanında yalnız qaldıqdan sonra ovçunuzun içi ilə çiyinə bir şapalaq vurarsınız. O zaman damğanın görünüb-görünmədiyi məlum olar.

Puare:

- Bu lap boş şeydir ki... - dedi.

Qondüro qoca bakirəyə doğru dönərək:

- Hə, necə, razısınızmi?

- Bəs damğa tapılmasa, mən yenə də iki min frankımı alacağammı?

-Xeyr.

- Bəs mənim mükafatım?

- Siz beş yüz alacaqsınız.

- Heç adam da bundan ötrü belə işlərə əl atarmı? Hələ mən nə qədər vicdan əzabı çəkəcəyəm, hələ vicdanımı sakit etməyə məcburam.

Puare söhbətə qarışaraq:

- Sizi inandıra bilərəm ki, - dedi, - madmazel çox vicdanlıdır.

Bundan başqa, o, çox nəzakətli və dərrakəlidir.

Mişono qərar verdi.

- Yaxşı, razıyam. Əgər bu adam “Ölüm-yalan” olarsa, siz mənə üç min frank verəcəksiniz, başqa adam olarsa, heç şey verməzsiz.

Qondüro cavab verdi:

- Çox gözəl, ancaq bir şərtlə: bu işi sabahdan o yana qoymayasınız.

- Bu qədər tez mümkün deyildir, əzizim, mən hələ ruhanimlə məsləhətləşməliyəm.

Agent yerindən durdu:

- Amma yaman hiyləgərsiniz! - dedi. - Demək, sabah görüşürük. Əgər mənimlə təcili görüşmək lazım gələrsə, Sent-Şapelin arxa tərəfindəki kilsə həyətinə, Sent-Ann döngəsinə gələrsiniz. Orada tağ altında ancaq bir qapı var. Qondüronu soruşarsınız.

Bu zaman Küvyenin mühazirəsindən qayıdan Byanşon buradan keçirdi. “Ölüm-yalan” adının qəribəliyi tələbənin diqqətini cəlb etdi. O, bunun sayəsində gizli polis idarəsinin məşhur rəisinin dediyi “çox gözəl” sözlərini də eşitmişdi.

Puare madmazel Mişonodan soruşdu:

- Siz nə üçün məsələni elə bu saat qurtarmadınız? Bu üç yüz frank ömürlük pensiya deməkdir.

- Nə üçünmü? Bu məsələni hələ fikirləşmək lazımdır. Əgər Votren, doğrudan da, “Ölüm-yalan”sa, bəlkə də, onunla sazişə girmək daha mənfəətlidir. Ancaq ondan pul tələb etsək, məsələdən hali olar, əlimizdən sivişib çıxar. Fürsəti fövtə vermiş olarıq.

Puare dedi:

- O, məsələdən hali olsa belə, bu cənabın söylədiyi kimi, yenə də onu nəzarət altında saxlayacaqlar, deyilmi? Doğrudan da, siz fürsəti fövtə verərdiniz.

Madmazel Mişono düşündü: “Bir də bu adam mənim heç xoşuma gəlmir. O, mənə ancaq acı sözlər deyir”.

Puare davam etdi:

- Lakin siz daha yaxşı hərəkət edə bilərdiniz. Məncə, bu cənab qanacaqlı adama oxşayır. O, belə bir söz dedi: caninin ləyaqəti nə qədər yüksək olsa da, qanunlara itaət cəmiyyəti canidən xilas olmağı tələb edir. Sərxoş sərxoşluğundan əl çəkməz. Bəlkə, birdən o, bizim hamımızı qırmaq fikrinə düşdü? Biz bütün bu cinayətlərə müqəssir ola bilərik. Hələ hamıdan əvvəl bizim özümüzü öldürə bilər!

Madmazel Mişononun fikrə dalmağı, möhkəm burulmamış krandan damcılayan su kimi Puarenin ağızından axan sözlərə qulaq asmağına mane olurdu. Bu qocanın ağızının qaytanı açılanda və Mişono ona mane olmayanda, o, işə salınmış avtomat kimi aramsız danışırdı. Bir məsələdən danışandan sonra heç bir nəticə çıxarmayıb, müxtəlif giriş cümlələrindən sonra tamam başqa bir mövzuya keçərdi. “Vokenin evi”nə yaxınlaşanda Puare söz yığıqlarının bataqlığında dolaşmış, nəhayət, cənab Raqulo ilə madam Morenin məhkəməsində müdafiə tərəfində bir şahid kimi çıxış etdiyini nağıl etməyə başladı, içəriyə girəndə onun rəfiqəsi Ejenlə madmazel Viktorinanı gördü. Onların başı səmimi söhbətə qarışdığından, yemək otağından keçən bu iki kirayənişinə zərrə qədər əhəmiyyət vermədilər.

Madmazel Mişono Puareyə dedi ki:

- Elə bunun axırı belə olmalı idi. Son həftə ikisi də bir-birinə xumar-xumar baxırdı.

Puare dedi:

- Bəli, bəli. Elə buna görə də ona cəza kəsdilər.

- Kimə?
- Madam Morenə.

Madmazel Mişono huşsuzluğundan Puarenin otağına girərkən:

- Mən sizə madmazel Tayferdən danışırım, - dedi, - siz isə mənə Morendən danışırınsınız. Madam Moren kimdir?
- Bəs madmazel Viktorinanın təqsiri nədir?
- Onun təqsiri budur ki, Ejen de Rastinyakı sevir. Zavallı, sadə-lövlüyündən başına nə iş gələcəyini belə bilmir.

Səhər madam de Nusingen Ejenin bütün ümidlərini qırdı. Ejen qəlbinin dərinliklərində artıq tamamilə Votrenə təslim olmuşdu, ancaq nə bu xariqülədə adamın nə üçün ona dostluq hissləri bəsləməsinin səbəblərini, nə də bu ittifaqın gələcək nəticələrini şüurlu olaraq düşünmürdü. Bir saat bundan əvvəl madmazel Tayferlə bir-birinə ən mehriban məhəbbət vəd verdikdən sonra, az qala, düşmək istədiyi uçurumdan onu ancaq fəvqəladə bir hadisə çıxara bilərdi. Viktorina mələklərin səsinə qulaq asdığını zənn edir, göylərin seyrinə dalırdı. Artıq “Vokenin evi” belə, rəssamın fırçası ilə canlanan teatr sarayları kimi fantastik boyalara bürünürdü: o sevir, o sevilirdi, hər halda, sevildiyinə inanırdı! Məgər bir az bundan əvvəl Rastinyakın üzünə baxaraq pansion arquslarından* gizli onun sözlərinə qulaq asan hər hansı qadın buna inanmaya bilərdimi?

Hərəkətinin alçaqlığını, həm də bunu tamamilə şüurlu etdiyini dərinləndən düşünən Ejen, bir qadını xoşbəxt etməklə öz günahını yuya biləcəyini fikirləşir, özünü buna inandırmağa çalışırdı. O, bu vicdan mübarizələrində öz ümitsizliyindən hətta qəşəngləşmiş kimi görünürdü: gözləri qəlbində yanan cəhənnəm odları kimi parlayırdı. Onun xoşbəxtliyindən, belə bir fəvqəladə hadisə baş verdi: Votren şad halda içəri girdi, iblis zəkasının hiyləgərlik toruna salıb nişanladığı bu iki gəncin qəlbində gizlənən fikirləri oxudu. O, yoğun səslə istehzalı bir tərzdə:

*Fanşettam bir ulduzdur,
Nə qədər sadə qızıdır...*

sözlərini oxuyan kimi hər şey dəyişdi. Ejenlə Viktorinanın ürəklərində doğan sevinc duman kimi dağıldı.

Viktorina yox oldu. O, qəlbində indiyə kimi sürdüüyü həyatın müsibətləri qədər böyük bir səadət aparırdı. Yazıq qız! Bir-birinin əllərini sıxmaları, Ejenin saçlarının yanaqlarına toxunması, sevdiyi gəncin dodaqlarındakı hərərəti duya-duya, qulağına söylənilən bir kəlmə, belini qucaqlayan əlin titrəyişi, boynunda hiss etdiyi busə müqəddəs məhəbbət vədləri idi. Bu nur içində qərq olan yemək otağına kök Silviyanın birdən-birə girə biləcəyi qorxusu isə bu məhəbbəti daha da alovlandırır, canlandırır, ən məşhur məhəbbət dastanlarında tərənnüm edilən sədaqət hissələrindən belə daha cazibədar bir məhəbbət kimi sehr saçır. Babalarımızın sevimli bir ifadəsinə görə, *bu həyalı məhəbbət nişanələri* hər iki həftədən bir etiraf üçün kilsəyə gedən gənc, dindar bir qıza cinayət kimi görünürdü! O, sonralar, zəngin və xoşbəxt qadın olduğu zaman, bütün varlığını təslim etdiyi kişiyyə bəxş edə bildiyindən də artıq, öz könül cavahirlərini bir saat ərzində Ejenə bəxş etmişdi.

Votren Ejenə dedi:

- İşlər düzəldi. Bizim ədəbazar savaşı. Hər şey öz qaydasında oldu. Bizim göyərçin mənim şahinimi təhqir etdi. Sabah Klinyankur redutunda* görüşəcəklər. Saat onun yarısında, madmazel Tayfer şirin qoğalı sakitcə qəhvənin içində isladib yediyi zaman atasının məhəbbətinə və sərvətinə varis olacaq. Qəribədir, deyilmi? Cavan Tayfer şpaqa döyüşündə mahirdir, özünə çox əmindir, lakin mənim icad etdiyim bir zərbə ilə o, məhv olacaq - şpaqanın yuxarı qalxması və alınından vurulması kifayətdir. Mən bu döyüş üsulunu sizə göstərəcəyəm, çünki çox gərəklə şeydir.

Rastınyak küt nəzərlə Votrenə baxır və qulaq asırdı. O, cavab verə bilmirdi. Bu zaman Qorio ata, Byanson, bir də kirayənişinlərdən bəziləri otağa daxil oldular.

Votren dedi:

- Mən sizi hər zaman belə cəsur görmək istərdim. Siz nə etdiyinizi bilirsiniz. Qoçağım, mənim qartal balam! Siz insanlara hökm edəcəksiniz, siz qüvvətlisiniz, dəmir kimi möhkəmsiniz, mübarizsiniz, mən sizə hörmət edirəm.

Votren onun əlini sıxmaq istədi, lakin Ejen kəskin hərəkətlə əlini çəkdi və sapsarı saralıb stulun üstünə düşdü: ona elə gəldi ki, ayaqlarının altında qan görünür, Votren yavaş səslə ona dedi:

- Belə! Bizim üstümüzdə hələ xeyirxahlığa bulaşmış bir-iki əsgir

qalmışdır. Doliban atanın üç milyonu var, mən onun sərvətinə bələdəm. Cehiz sayəsində siz öz nəzərinizdə belə gəlin paltarından daha təmiz görünəcəksiniz.

Rastinyak artıq tərəddüd etməirdi. Axşam gedib Tayferləri, atasını da, oğlunu da xəbərdar etməyə qərar verdi. Votren ondan uzaqlaşdı, Qorio ata isə qulağına pıçıldadı ki:

- Oğlum, siz qəmgin görünürsünüz! Bu saat mən sizi şad edəmə. Gedək!

Qoca fabrikant burma şamını çırağın odu ilə yandırdı. Ejen dərin maraq içində qocanın arxasınca getdi.

Qoca, tələbənin açanını Silviyadan alıb:

- Sizin otağınıza gedək, - dedi. - Bu səhər siz elə güman etmişiniz ki, o, sizi sevmir. O, sizi qovmağa məcbur olub, siz isə hirsələnib getmişsiniz, məyus olmusunuz. Şıltaq! O, mənə gözləyirdi. Başa düşdünüzümü? Biz gözəl bir mənzil düzəltmək üçün getməli idik, üç gündən sonra siz o mənzildə yaşayacaqsınız. Bu sirri sizə açdığımı ona söyləməzsiz. O, sizə sürpriz hazırlayır, lakin mən artıq bu sirri sizdən gizlətməyə səbəb görmürəm. Mənzil d'Artua küçəsində, Sen-Lazar küçəsinin yaxınlığındadır. Siz orada lap knyaz kimi yaşayacaqsınız. Biz sizin üçün mebel düzəltmişik, elə bil, təzə gəlin mebelidir. Son ay ərzində biz çox işlərlə məşğul olduq, ancaq sizə bir söz demirdik. Mənim vəkilim dava açıb, qızımın otuz altı min frank illik gəliri olacaqdır, bu, cehizinin faizləridir. Onun səkkiz yüz min frankının gəlirli əmlaka çevrilməsini tələb edəcəyəm.

Ejen susur, qollarını döşündə çarpazlayaraq, nizamsız, yoxsul otağında gəzişirdi. O, arxasını Qorio ataya çevirdiyi zaman, qoca qırmızı tumacdan düzəldilmiş və üzərində Rastinyak nəslinin qızıl gerbi həkk edilmiş bir futlyarı buxannın üstünə qoydu.

- Əziz oğlum, mənim başım işlərə qarışıb. Lakin sözün düzü, məndə xeyli xudbinlik var: mən sizin köçməyinizlə çox maraqlanıram. Sizdən bir şey xahiş etsəm, rədd etməzsiz ki?

- Nə xahiş edirsiniz?

- Təzə mənzilinizin üstündə, beşinci mərtəbədə bu mənzilə bağlı bir otaq var: mən orada yerləşsəm, etiraz etməzsiz ki? Mən gündəngünə qocalıram, qızlanmdan çox uzaq yaşayıram. Mən sizə əziyyət vermərəm. Mən ancaq orada yaşayacağam. Hər axşam siz mənə qızımdan danışarsınız. Bu, sizə qətiyyənlə mane olmaz,

halbuki mən siz evə qayıtdığınız zaman öz-özümə deyəcəyəm ki: “O, bir az bundan əvvəl mənim balaca Delfinamla görüşüb. O, mənim qızım bala gedib, mənim qızım onun sayəsində xoşbəxtdir”. Xəstələndiyim zaman, evə qayıtdığınızı eşitmək, mebeli tərətədiyinizi, otaqda gəzişdiyinizi duymaq mənim dərdlərimə dərman olacaq, siz mənə qızımı xatırladacaqsınız. Yelisey düzləri iki addımlıqdadır, mən həmişə gəzməyə çıxan qızlarımı görəcəyəm. Elə də gec qayıtmayacağam. Bəlkə, qızım sizə də gəldi. Mən onun səsinə eşidəcəyəm, səhər kapotunda, oyan-buyana qaçdığını, pişik kimi nazlana-nazlana gəzdiyini görəcəyəm. Son bir ayda lap yeniyetmə qız kimi şən, qəşəng olub, ürəyi fərəhlənir, bu səadətə ona siz vermişiniz. Ah, mən sizin xatirinizə nələr etməzdim! Bu saat geri qayıtdığımız zaman onun mənə nə dediyini bilirsinizmi? O: “Ata, mən çox xoşbəxtəm!” - dedi. Onlar mənə ədəblə “atamız” deyəndə qəlbim üşüyür, lakin sadəcə “ata” deyəndə, onların uşaqlığı yadıma düşür, şirin xatirələrlə çırpınırım. O zaman ata olduğumu daha dərinədən hiss edirəm. Belə zənn edirəm ki, onlar heç kəsin deyil, yenə mənimdir, mənim əziz qızlarım...

Qoca göz yaşlarını sildi: o ağlayırdı.

- Mən çoxdan bəri bu sözü eşitməmişdim, çoxdan idi ki, o, mənim qolumdan tutmamışdı. Bəli, bəli, on il olar mən qızlarımın heç biri ilə yanaşı gəzməmişəm. Onun paltarına toxunmağın, addımlarımı onun addımlarına uyğunlaşdırmağın, vücudunun hərərətini duymağın nə qədər xoş olduğunu bilsəydiniz! Bu səhər mən Delfinamla çox yerlər gəzdim. Dükənləri dolaşdım. Evinə qədər ötürdüm. Ah, qoyun mən də sizin yaxınlığınızda yaşayım! Ah, bu yoğun Elzas kötüyü ölsəydi, podaqrası qarnından yapışsaydı, mənim qızım necə xoşbəxt olardı! Siz mənim kürəkənim, qızımın açıqdan-açığa əri olardınız. O, hələ dünyanın ləzzətini duymamış bədbəxt qadıncıdır: odur ki mən ona hər şeyi əfv edirəm. Allah mehriban ataların tərəfində olmalıdır. - O, bir az susdu, sonra başını yırğalayıb əlavə etdi: - O, sizi çox sevir, çox sevir! Yolda elə ancaq sizdən danışdı: “Ata, o, xoşagəlimlidir, mərhəmətlidir, deyilmi? O, məndən danışdırmı?” D’Artua küçəsində Panorama pasajına qədər mənə nələr danışmadı! O, çoxdan bəri mənə ürək sözünü demirdi! Bu səhər mən xoşbəxt idim, qocalığımı belə unutmuşdum, quş lələyi kimi yüngülləşmişdim! Min frankı mənə verdiyinizi

söylədim. Ah, mənim sevimli qızım! Onun nə qədər mütəəssir olduğunu görsəydiniz! Gözləri yaşarmışdı!

Nəhayət, Rastinyakın yerindən tərpənmədiyini görən Qorio ata səbir edə bilmədi:

- Buxarının üstündəki nədir? - deyə soruşdu.

Ejen tamam pərişan halda, küt nəzərlə qonşusuna baxırdı. Votrenin sözlərinə görə səhərə təyin edilmiş bu duel, onun ən müqəddəs arzularının həyata keçməsi ilə elə bir ziddiyyət təşkil edirdi ki, onun üçün hər şey qorxunc yuxuya bənzəyirdi. O, buxarıya doğru baxdı, buxarının üstündəki dördkunc futyarı gördü, onu açıb, içində bir vərəq kağız, altında isə Breqlt saati olduğunu gördü. Vərəqdə bu sözlər yazılmışdı:

*“Mən istəyirəm ki, siz həmişə məni düşünəsiniz, çünki...
Delfina”.*

Son sözlər, ehtimal ki, münasibətlərindəki bir hadisəyə işarə edirdi. Ejenin qəlbi rıqqətlə çırpındı. Saatin qızıl qapağının içində Rastinyak gerbi mina ilə işlənmişdi. Bu qiymətli və arzulanan şey, bu zəncir, bu açar, bu forma və nəqşlər onun zövqünü oxşayırdı. Qorio ata fərəh içində idi. Delfinanın hədiyyəsinin Ejeni nə qədər sevindiriyini və heyran qoyduğunu qızına danışmağı, əlbəttə, vəd etmişdi. Bundan başqa, bu gənc qəlblərin şadlığında o da iştirak edirdi, üçüncü şəxs olsa da, başqalan kimi onun da xoşbəxt olduğu duyulurdu. O, Ejeni bir insan kimi, həm də qızını xoşbəxt etdiyinə görə sevirdi.

- Bu axşam Delfinanın yanına gedərsiniz: o, sizin yolunuzu gözləyir. Elzas kötüyü bu axşam öz rəqqasəsinin yanında olacaqdır. Vəkilim əhvalatı olduğu kimi ona başa saldığı zaman, onun səfeh baxışlarını görsəydiniz! Hələ bir qızıma pərəstiş etdiyini söyləməyə cəsarət edir!

Mən qızıma barmağını belə vurmağa qoymaram, mən onu özüm öldürərəm! - O, dərindən bir ah çəkdi. - Delfinam onun... yox, yox, elə bu fikir məni cinayətə vadar edər, ancaq buna adam öldürmək deməzlər, o ki donuz gövdəli bir öküz başıdır. Yaxşı, razı- sınızmı, məni yanınızda yaşamağa qoyacaqsınızmı?

- Əlbəttə, mehriban atam Qorio, siz ki mənim sizi nə qədər sevdiyimi bilirsiniz.

- Doğrudur, görürəm, siz məndən ikrah etmirsiniz. İcazə verin, üzünüzdən öpüm! - Qorio ata tələbəni hərərətlə qucaqladı. - Mənə vəd edin ki, siz ona xoşbəxtlik verəcəksiniz! Bu axşam onun yanına gedəcəksiniz, deyilmi?

- Əlbəttə! Lakin təxirəsalınmaz bir iş üçün bir yerə getməliyəm.

- Mənim sizə bir köməyim dəyməzmi? Qulluğunuzda hazırım.

- Lap doğru deyirsiniz. Mən madam de Nusingenin yanında olduğum zaman cənab Tayferin yanına gedərsiniz və deyərsiniz ki, mühüm bir məsələ haqqında danışmaq üçün axşamüstü mənə vaxt təyin etsin.

Qorio atanın üzü dəyişdi, dəhşətlə:

- Cavan oğlan, demək, bu, həqiqətdir? - dedi. - Aşağıdakı axmaqların söylədiyi kimi, siz, yəqin, onun qızının arxasınca sürünürsünüz? Allah məni öldürsün! Hələ siz Qorionun yumruğunun ağırlığını görməmişiniz... Əgər siz məni aldatsanız, mənim bir yumruğum bəs elər. Yox, yox, mümkün deyil!..

Rastinyak cavab verdi:

- And içirəm ki, yer üzündə mənim sevdiyim bir qadın varsa, o da ancaq Delfinadır, lakin mən bunu indiyə qədər dərk etməmişdim.

Qorio ata səsləndi:

- Ah, nə böyük səadət!

Tələbə davam etdi:

- Ancaq məsələ burasındadır ki, Tayferin oğlu sabah dueldə vuruşacaq, eşitdiyimə görə, onu öldürmək istəyirlər.

Qorio soruşdu:

- Bunun sizə nə dəxli var?

Ejen dedi:

- Atasına demək lazımdır ki, oğlunu buraxmasın.

Bu vaxt Votrenin səsi gəldi. O, qapının arxasında oxuyurdu:

Riçard, mənim kralım,*

Hamı sizi tərək etmişdir...

Brum! Brum! Brum! Brum!

Vaxta ki dolaşdım bütün dünyanı,

Hamı agah oldu bir sirli işdən... Tralya-lya-lya-lya...

Kristof çığırdı:

- Cənablar, xörək hazırdır, hamı süfrəyə buyura bilər.

Votren Kristofa dedi:

- Kristof, mənə bax, get mənim otağımdan bir şüşə bordo gətir.

Qorio ata soruşdu:

- Saat xoşunuza gəlirmi? Delfininin yaxşı zövqü var.

Votren, Qorio ata və Rastinyak birlikdə aşağı endilər. Naharın başlanğıcına gecikdikləri üçün üçü də süfrədə yanaşı oturmağa məcbur oldu. Madam Vokenin nöqtəyi-nəzərincə, ümumiyyətlə, xoş görünən Votren bu gün çox şən olmasına baxmayaraq, Ejen onunla soyuq rəftar edirdi. Votren məzəli sözləri ilə bütün kirayənişinləri hərəkətə gətirirdi. Onun özünə güvənməsi, soyuqqanlı tərpməsi Ejeni heyrləndirirdi.

Madam Voke soruşdu:

- Sizə bu gün nə olub? Həddən çox şadlanırsınız.

- Mən hər zaman xeyirli bir işdən sonra şad oluram.

- İş? - deyə Ejen soruşdu.

- Bəli! Mən bir partiya mal satmışam, odur ki komisiyon pulu almağa haqqım var. - Madmazel Mişononun ona baxdığını görən Votren: - Madmazel Mişono, - dedi, - siz məni gözlərinizlə dəlirsiniz: bəlkə, üzümdə sizə xoş gəlməyən bir şey var? Açıq söyləyin. Sizi məmnun etmək üçün mən üzümü dəyişə də bilərəm... - Qoca məmura göz vuraraq əlavə etdi. - Hə, Puare, sizin buna acığınızı tutmaz ki?

Gənc rəssam:

- Vallah, sizin şəklinizi meyxana Herkulesi* kimi çəkmək olardı.

- Çox gözəl! Əgər madmazel Mişono qəbir üstündəki Veneranın* şəkli üçün natıraçı olmağa razıdırsa, mən də razı olaram! - deyə Votren cavab verdi.

Byanşon soruşdu:

- Bəs Puare?

Votren ucadan:

- Puareni ancaq Puarenin özünə baxıb çəkmək lazımdır! Nəticədə bağ-bostan allahı alınacaq, çünki Silviyanın ifadəsinə görə onun adı kəvər gözündədir.

- Çürük baş soğan! - Byanşon onun sözünü tamamladı.

Madam Voke:

- Bu axmaq söhbətləri buraxın, - dedi. - Daha yaxşı olardı ki, siz bizi şüşəsinin ağzı görünən bordo şərəbına qonaq edəsiniz. Şərab kefirmizi daha da duruldar. Bir də şərab mədə üçün çox xeyirlidir

Votren hamıya xitabən:

- Ağalar, hörmətli cənablar, - dedi, - sədrimiz bizi intizama riayət etməyə çağırır. Madam Kutür və madmazel Viktorina bizim lağlağı söhbətlərimizdən inciməz, lakin Qorio atanın bakirliyinə hörmət edin. Mən şərəfli Lafit* naminə bir şərəbrama bordo içməyi təklif edirəm. Xahiş edirəm, burada siyasi eyham nişanəsi görməyəsiniz... -Yerində düz dayanmış Kristofa bağıraraq: - Ey, müqəvva! - dedi, - Kristof, bura! Yoxsa öz adını bilmirsən? Tez ol, müqəvva, şərabı hazırla!

Kristof şərabı təqdim edərək:

- Buyurun, - dedi.

Votren Ejenin və Qorio atanın stəkanlarına şərab tökdükdən sonra bir neçə damcı da öz qabına tökdü, qonşuları içdikdə, o, dili ilə şərabın dadına baxdı, sonra birdən üzünü tursudaraq:

- Şeytana lənət! - dedi. - Şərabdan tıxacın dadı gəlir! Götür bunu, Kristof, özün iç, bizə başqasını gətir. Sağ tərəfdə şərab şüşələri var. On altı adamıq, səkkiz şüşə gətirərsən.

Rəssam:

- İndi ki siz belə səxavət göstərirsiniz, mən də süfrəyə yüz şabalıd qoymağa boyun oluram, - dedi.

- Ho! Ho!

-üra!

- Brr!

Kirayənişinlərin səsi fişəng kimi gurladı.

Votren Vokeyə tərəf çığırdı:

- Voke cici, siz də süfrəyə iki şüşə şampan qoyun!

- Elə bu qalmışdı! Bəlkə, evin hamısını süfrənin üstünə qoyum? İki şüşə şampan! Bunun qiyməti on iki frankdır! Küçədən tapmamışam ki! Yox, yox, cənab Ejen pulunu verməyə razı olsa, mən sizə qara moruq arağı verərəm.

Byanşon yavaşca:

- Onun qara moruğundan adamın qarnı işləyir, ağ tikan kimi bir şeydir, - dedi.

Rastinyak çıxırdı:

- Byanşon, səsinə kəs. Ağ tikanın adı çəkildə üreyim bulanır...
Yaxşı, razıyam, şampanın pulunu mən öz öhdəmə götürürəm.

- Silviya, biskvit və vafli gətirin.

Votren dedi:

- Sizin vafllınızı kif basıb, kifli olub. Biskvitləri isə gətirə bilərsiniz.

Şərab şüşələri əldən-ələ keçdi, kef məclisi canlandı, şənlik bir az da artdı. Dəhşətli qəhqəhə səsləri gəlir, cürbəcür heyvanları təqlid edən bağırtılar eşidilirdi. Muzey məmurunun haradansa ağına bir şey gəldi: o, erkək pişik miyovultusuna oxşar bir səs çıxartdı, dərhal səkkiz adam birdən çığırdı:

- Ay bıçaq itiləyən, ay qayçı itiləyən!
- Quş yemi, quş yemi alan!
- Şirin qoğal, şirin qoğal!
- Ay qab ağartdıran!
- Ay dəyəmək alan! Arvad və paltar çırpmaq üçün!
- Ay köhnə paltarı olan, köhnə papağı olan, köhnə baftası olan!
- Ay gilənar, təzə gilənar!

Birinciliyi yenə də Byanşon qazandı. O, tın-tın səslə bağırdı:

- Ay çətir alan, əsa alan!

Otaqda elə gurultu vardı ki, baş partlayırdı. Hər şey bir-birinə qarışmışdı, gülüşlərdən, qəhqəhələrdən baş açmaq olmurdu. Bu operaya dirijorluq edən Votren gözlərini artıq sərməst olmuş Ejenlə Qorio atadan çəkmirdi. Ejen də, Qorio da stula söykənərək, ciddi nəzərlə bu qəribə qarışıqlığa baxır və az içirdilər: onlar bu axşam edəcəkləri işi düşünür, lakin ayağa dura bilmirdilər. Votren qıyqacı onlara tərəf baxır, üzlərinin ifadəsini izləyirdi. Mürgüləməyə başlayanda Votren fürsət tapıb Ejenin qulağına pıçıldadı:

- Belə, dostum, belə, sən hələ Votren lələ ilə gülüşmək üçün yetişməmişən! O, səni çox sevir və sarsaq işlər görməyinə yol verməz. Əgər mən bir şeyə qərar vermişəmsə, ancaq Allah mənim yolumu kəsə bilər. Bəli! Bəli! Biz qoca Tayferi xəbərdar etmək istəyirdik! Amma şagirdin kələyi baş tutmadı! Təndir qızıb, xəmir yoğrulub, gündə əlimizdədir. Sabah onu yeyib, qırıntılarını göyə sovuracağıq. Yox, yox, əzizim, gündə gərək bişsin! Xırda-mırda vicdan əzabı çəksək də, çörək mədəmizdə həzm edildikcə hər şey

yaddan çıxacaq. İndi biz bir az yatarıq, polkovnik qraf Frankessini isə şpaqasının ucu ilə bizim üçün Mişel Tayferin sərəvətinə yol açar. Viktorina qardaşının varisi olduqdan sonra ildə on beş min mədaxili olacaq. Mən artıq məlumat toplamışam, anası tərəfdən olan mirası üç yüz mindən artıqdır.

Ejen bu sözləri eşitsə də, cavab verməkdə aciz idi: dili damağına yapışmışdı, gözlərini yuxu basır, stol və kirayənişinlər isə nurlu duman içində görünürdü. Yavaş-yavaş gurultu azaldı, kirayənişinlər bir-bir dağılışmağa başladılar. Otaqda ancaq madam Voke, madam Kutür, madmazel Viktorina, Qorio ata və Ejen qaldı. Ejen yuxunun arasından, Vokenin süfrənin üstündəki şüşələri yığışdırıb, artığını bir şüşəyə tökdüyünü görürdü.

Madam Voke deyirdi:

- Ah, nə dəlisov cavanlardır!

Bunlar Ejenin dərk edə bildiyi son sözlər idi.

Silviya dedi:

- Heç kəs cənab Votren kimi bu cür kələk işlədə bilməz! Baxın, Kristof necə xoruldayır!

Votren dedi:

- Əlvida, cici. Mən “Vəhşi dəre”dəki Martiyə baxmaq üçün teatra gedirəm. Bu, böyük pyesdir, “Rahib”dən təbdil edilmişdir. Arzu etsəniz, xanımları da oraya apara bilərəm. Madam Kutürü də, madmazel Viktorinanı da dəvət edirəm.

Madam Kutür:

- Təşəkkür edirəm, - deyə cavab verdi.

Voke bağırdı:

- Qonşu, niyə belə? Siz Şatobrianın “Atala”sı* üsulunda “Rahibdən təbdil edilmiş bir əsərə baxmaq istəmirsiniz? Keçən yay cökə ağadan altında onu sevə-sevə oxuyub, Elodeya Maqdolinas kimi göz yaş tökürdük. Tərbiyəvi əsərdir, gənc xanım üçün də faydalı ola bilər.

Viktorina cavab verdi:

- Biz teatra gedə bilmərik.

Votren isə Ejenlə Qorio atanın başlarını gülməli halda yırğalayaaraq:

- Qoçaqlar lap hazır olublar, - dedi.

Votren, tələbə rahat yatsın deyə, onun başını stulun arxasına

*Şirin yuxuya dal, mənim əzizim!
Qorxma, dincini al, mənim əzizim.*

Viktorina:

- Qorxuram xəstələnsin, - dedi.

Votren cavab verdi:

- Elə isə yanında qalıb qulluq edin. - Viktorinanın qulağına pıçıldadı: - Bu, vəfalı bir arvad kimi sizin vəzifənizdir. O, sizə pərəstiş edir, onun arvadı olacağımıza əmin ola bilərsiniz.

Sonra ucadan:

- *Bu surətlə, — dedi, — onlar hamının hörmətini qazandılar, xoşbəxt yaşadılar, çoxlu uşaq doğub-törədilər.* Bütün məhəbbət romanlarının sonu budur. İndi isə Voke cici, - dedi və madam Vokeni qucaqladı, - şlyapanızı, gül naxışlı bayırlıq paltarınızı geyinin, qrafinya şərfinizi başınıza salın. Sizin üçün faytonçu çağırmağa mən özüm gedirəm.

Votren oxuya-oxuya eşiyə çıxdı:

*Ey günəş, ey günəş, sənsən yaradan,
Boranı yetişir sənün istinlə...*

- Vallah, madam Kutür, belə bir adamla çardaqda da özümü xoşbəxt hiss edərdəm. Qorio ata da keflənib. - üzünü vermişel fabrikantına doğru çevirdi: - Bu qoca simic məni bir dəfə də olsun bir yerə aparmamışdır. Aman Allah, o, bu saat yerə yığılacaq! Qoca adamın aqlını itirməsi biabırçılıqdır! Siz deyə bilərsiniz ki, gərək ağı olsun ki, itirsin də... Silviya, Qorio atanı otağına aparın.

Silviya qocanın qoltuğundan yapışib yuxarı apardı, elə paltarlı-paltarlı, yük kimi çarpayının üstünə yıxdı.

Madam Kutür Ejenin gözlərinin üstünə düşən saçlarını sığalayaraq:

- Yazıq oğlan, - deyirdi, - lap qız kimidir: bir dama artıq içə bilmir.

Voke dedi:

- Ah, mən otuz ildir pansion saxlayıram. Bir çox cavanlar gəlib, necə deyirlər, mənim əlimdən keçib, amma cənab Ejen kimi sevimli, tərbiyəli cavan görməmişəm. Madam Kutür, onun başını çiyininizin üstünə qoyun. Buna bax, buna bax, onun başı madmazel

Viktorinaya doğru meyil edir. Görünür, taleyin hökmü belədir. Az qalmışdı başı stula dəysin. Amma ikisi bir yerdə nə qəşəng görünür!

Madam Kutür hirsələ:

- Səsinizi kəsin, qonşu. Siz elə sözlər danışırınsız ki...

Madam Voke cavab verdi:

- Nə olar, o ki eşitmir. Silviya, gedək paltarımızı geyək. Mən korset taxacağam.

Silviya təəccüblə dedi:

- Nə danışırınsız, xanım, nahardan sonra da hündür korset taxmaq olar? Yox canım, korseti çəkmək üçün başqasını tapın. Mən sizin qatiliniz ola bilmərəm. Belə ehtiyatsızlıqdan adam öl də bilər.

- Çarə yoxdur, cənab Votrenin xəteri üçündür.

- Demək, siz öz varislərinizi çox sevirsiniz.

Madam Voke:

- Yaxşı, Silviya, bəsdir danışdın, - dedi və öz otağına keçdi.

Silviya Viktorinaya öz xanımını göstərərək:

- Heç bu yaşda da belə şey edərlər?! - dedi.

Yemək otağında madam Kutürlə Viktorina, bir də qızın çiyinə söykənib yatan Ejen qalmışdı. Kristofun xorultusu sükuta dalan evin hər tərəfinə yayılır, Ejenin uşaq kimi məsum, füsunkar yuxusuna başqa bir ləfəfət verirdi. Viktorina xoşbəxt idi: o ən gözəl qadın hisslərinin canlı ifadəsi olan şəfqət hissəsinə qapıla bilər, ağır bir günah işləmədən, sevdiyi gəncin ürək döyüntüsünü öz ürəyinin yanında duya bilərdi. Qızın üzündə ana məhəbbəti və bu hissə görə bir vüqar duyulurdu. Onun qəlbində qaynaşan fikirlərin yığılmasını arasından saf, gənclik hisslərinin hərarəti ilə oyanmış çoxqun ehtiras həyəcanları görünürdü.

Madam Kutür qızın əlini sıxaraq:

- Mənim biçarə qızım!.. - dedi.

Qoca arvad qızın bu dəqiqə xoşbəxtlikdən nurlanmış iztirablı, qüsuruz üzünə məftun nəzərlərlə baxırdı. Viktorina qədim ikonaya bənzəyirdi; sanki, rəssam, *təfərrüatına* əhəmiyyət vermədən, sakit və vüqarlı fırçasının bütün sehrkarlığını sarımtıl tonla ifadə etmiş, lakin bu sarılıqda göylərin qızılı şəfəqini əks edən qız surətinə vermişdi.

Viktorina Ejenin saçlarını oxşayaraq:

- Anacan, - dedi, - o axı iki stəkandan artıq içmədi.

Madam Kutür cavab verdi:

- Qızım, o, əyyaş olsaydı, şərabi başqaları kimi asan içərdi. Onun sərxoş olması onun saflığına dəlalət edir.

Küçədən ekipaj təkərlərinin səsi gəldi.

- Anacan, bu, cənab Votrendir. Cənab Ejenə kömək edin. O şəxsin məni bu vəziyyətdə görməsini istəmirəm: o, insan qəlbini çirkəbə bulaşdıran ifadələr işlədir, bir də, onun baxışları qadın hissələrini təhqir edir: o, qadını, sanki, gözləri ilə soyundurur.

Madam Kutür:

- Yox, yox, qızım, - dedi. - Səhv edirsən. Cənab Votren yaxşı adamdır, qismən mənim mərhum ərimi xatırladır: o da bunun kimi kobud, lakin mərhəmətli, xeyirxah bir ayı idi.

Bu anda Votren yavaş addımlarla içəri daxil oldu. O, iki cavanın bu halda görünüşünə bir nəzər saldı: çırağın işığı onların üzünü, əl bil, nəvazişlə oxşayırdı.

Votren qollarını sinəsində çarpazlayaraq:

- Belə səhnələr, - dedi, - "Pavel və Virginiya"*nın müəllifi hörmətli Bemarden de Sen-Pyeri gözəl səhifələr yaratmaq üçün ilhama gətirə bilərdi. Gənclik nə gözəldir, madam Kutür! - Ejeni seyr edərək: - Yat, mənim sevimli balam, - dedi, - səadət bəzən insan yuxuda olduğu zaman gəlir. - Sonra yenə madam Kutürə tərəf dönərək: - Madam, - dedi, - bu gəncdə məni cəzb edən şey onun mənəvi gözəlliyi ilə cismani gözəlliyinin ahəngdarlığıdır. Yaxşı baxın: məgər bu, mələk çiyində yuxuya gedən bir mələikəyə bənzəmirmi? O, məhəbbətə layiq gəncdir! Əgər mən qadın olsaydım, onun yolunda məmnuniyyətlə ölərdim (yox, yox, mən o qədər də axmaq deyiləm), onun üçün yaşardım. - Sonra madam Kutürün qulağına pıçıldadı: - Onları məftun nəzərlərimlə seyr edərkən, Allahın onları bir-biri üçün yaratdığını düşünürəm. - Votren bir az sonra ucadan davam etdi:

- AUahın sirrindən heç kəs agah deyil, o, insanların ürəklərini, fikirlərini imtahandan keçirir. Pak və günahsız qəlbinizlə, insani meyllərinizlə birləşmiş olduğunuzu gördükcə mən özümə deyirəm ki: bunlar gələcəkdə də bir-birindən ayrılmayacaqlar. Allah-taala adildir. Bəli! - Sonra qıza dedi: - Yadımdadır, mən sizin əlinizdə xoşbəxt bir həyatın əlamətlərini görmüşdüm. Madmazel Viktorina, əlinizi mənə verin. Xiromantiyadan başım çıxır, mən dəfələrlə fala baxmışam. Qorxmayın, yaxın gəlin! Aman varək, mən nələ...

görürəm! Namusuma and olsun ki, siz tez bir zamanda Paris aləmində ən zəngin qızlardan biri olacaqsınız. Siz, sizi sevən bir gəncə böyük xoşbəxtlik bəxş edəcəksiniz. Siz, sizə pərəstiş edən gözəl, məşhur, zəngin bir gəncə ərə gedəcəksiniz.

Aşağıya enən işvəkar dul arvadın ağır ayaq səsləri Votrenin fala baxmasına mane oldu.

- Budur, Voke cici də gəldi. O, ulduz kimi qəşəng, piyalə kimi zərifdir! - Sonra əlini Vokenin korsetinin kənarına qoyaraq soruşdu:

- Özümüzü, deyəsən, bir az sıxmışığı axı?! Cici, belinizi çox tarım çəkmisiniz, Allah eləməsin, ağlasaq, partlayacaq. Lakin eybi yoxdur, mən bir əntiqəfuruş kimi qəlpələrin hamısını yığaram.

Voke madam Kutürün qulağına pıçıldadı:

- Bax, bu qoçaq, fransız nəzakətindən xəbərdardır!

Votren Viktorina ilə Ejenə tərəf dönərək:

- Əlvida, balalarım, - dedi, əllərini onların başı üstündə açdı. - Mən sizə xeyir-dua verirəm. Madmazel, inanın ki, namuslu bir şəxsin xeyirxahlığı, hər halda, bir şeydir, o, sizə səadət gətirər. Allah-taala xeyirxah bəndələrin dostudur.

Madam Voke madam Kutürə dedi:

- Əlvida, mənim dostum, - sonra pıçılıtlı ilə soruşdu: - Siz nə fikirdəsiniz, cənab Votren mənim barəmdə ciddi fikirləşirmi?

- Bəli, bəli...

Nəhayət, Viktorina ilə madam Kutür yalnız qaldılar. Viktorina əlinin içinə baxıb ah çəkdi:

-Ah, anacan, - dedi, - bu xeyirxah cənab Votren haqlı çıxsaydı, nə yaxşı olardı!

Qoca xanım cavab verdi:

- Bunun ancaq bir çarəsi var: sənin iblis qardaşın atdan yıxılmalıdır...

- Ah, anacan!

-Yarəb! Bəlkə, düşməninin ölümünü arzulamaq böyük günahdır. Nə çarə, yeri gələndə tövbə edərəm. Amma sözün düzünü axtarsan, mən məmnuniyyətlə onun məzarının üstünə çiçək səpərdim. ürəyi daşdır! Anasını müdafiə etməyə mərdliyi çatmır. Əyri- üyrü yollarla sənin sərvətini mənimsəmişdir. Kuzinamın yaxşı sərvəti vardı. Sənin bədbəxtliyindən, bu barədə nikah sənədində bir kəlmə də yazılmamışdır.

Viktorina dedi:

- Səadətım bir başqasının həyatı bahasına başa gələrsə, bu səadət mənim üçün ağır yük olardı. Əgər səadətım üçün qardaşımın ölümünü zərurətə, mən həmişə burada qalmaq istərdim.

Madam Kutür cavab verdi:

- Yarəb! Sən özün gördün ki, bu sevimli cənab Votren, o dindar adam nə dedi. Onun iblisə Allahdan daha çox ehtiram bəsləyən insanlar kimi allahsız olmadığına inanmaq mənə xoşdur. Cənab Votren deyir ki, Allahın bizi hansı yollarla apardığını kim bilər?

İki qadın Silviyanın köməyi ilə Ejeni öz otağına aparıb, yatağına uzandırdı. Rahat yatsın deyə, aşpaz qadın Ejenin düymələrini açdı. Otaqdan çıxanda madam Kutür üzünü o tərəfə çevirdikdə, Viktorina fürsət tapıb Ejenin alnından öpdü: o, bu cinayətəkar busə ilə səadətın bütün ləzzətini duydu. Viktorina Ejenin otağına nəzər saldı, bu günün fərəhli hadisələrini, necə deyərlər, bir təsirlə birləşdirdi, xəyalında bu günün mənzərəsini yaratdı, uzun müddət məftun nəzərlə bu mənzərəni seyr etdi və nəhayət, yuxuya getdi: o, özünü Parisin ən xoşbəxt xilqəti hiss edirdi.

Votrenin Ejenlə Qorio atanı kefləndirmək üçün təşkil etdiyi və şəraba yuxu dərmanı qatdığı bu ziyafət onun öz fəlakətinə səbəb oldu. Yarısərxoş Byanşon madmazel Mişonodan “Ölüm-yalan” haqqında soruşmağı unutmuşdu. Əgər Byanşon bu adı çəksəydi, Votren, yaxud onun əsl adını söyləyəcək olsa, katorqanın məşhur adamlarından Jak Kollen ehtiyatlı tərənəməyə məcbur olacaqdı. Hələ bundan başqa, Kollenin səxavətinə ümid bəsləyən madmazel Mişono gecə onu qaçmaq üçün xəbərdar etməyin daha xeyirli olduğunu düşündüyü halda, Votren onu məzar üstündə qoyulan Venera heykəli adlandırmışdı. Bunun da nəticəsində Mişono onu polis idarəsinə təslim etməyə qərar verdi. O, Puare ilə birlikdə dərhal Sent-Ann döngəsinə, gizli polis idarəsinin məşhur rəisinin yanına getdi. O, yenə Qondüro adlı qoca məmurla görüşəcəyini zənn etdiyi halda, axtarış üzrə polis idarəsinin rəisinə rast gəldi. Rəis onu nəzakətlə qəbul etdi. Madmazel Mişono rəislə söhbət zamanı bütün şərtlər üzrə razılığa gələndən sonra damğanın izlərini yoxlamaq üçün deyilən dərmanın verilməsini xahiş etdi. Kiçicik Sent-Ann döngəsində ən böyük adam sayılan bu rəis yazı stolunun qutulanda dərman şüşəsini axtaranda Mişono rəisin üzündəki

sevinc ifadəsindən anladı ki, Votrenin tutulması sadə bir katorqa məhbusunun tutulması deyil, daha mühüm və böyük hadisədir. Mişono baş işlədib, polis idarəsinin, bəzi xain katorqaçıların göstərişləri əsasında, əlinə çoxlu pul keçirmək fikrində olduğundan şübhələnməyə başladı. O, öz təsəvvürlərini rəisə söylədikdə, rəis gülümsədi və Mişononun şübhələrini dağıtmaq üçün dedi ki:

- Siz səhv edirsiniz. Kollen oğrular aləmində indiyə qədər təsadüf edilməyən ən qorxulu “Sorbonna”dır*. Bütün mətləb də bundadır. Bütün quldurlar bunu yaxşı bilir: Kollen quldurların bayraqdan, istinadgahı, bir sözlə, Bonapartıdır. O, bütün quldurların sevdiyi adamdır. Belə mahir bir quldur öz “kötüyünü” heç bir zaman Qrev meydanında* qoyub getməyəcək.

Madmazel Mişono başa düşmədi. O zaman Qondüro oğru şivəsindən götürülmüş bu iki sözün mənasını izah etdi. “Sorbonna” və “kötük” oğru jarqonunun ən qüvvətli ifadələrindəndir: oğrular insan başını iki nöqtəyi-nəzərdən müayinə etmək zərurətini birinci olaraq başa düşmüşlər. “Sorbonna” - canlı adamın başı, onun məsləhətçisi, onun düşüncəsi deməkdir. “Kötük” isə bir heç, mənasız, axmaq bir şey deməkdir, insan, başı kəsildikdən sonra “kötüyə” çevrilir.

Rəis sözünə davam edərək:

- Kollen bizi oynadır, - dedi. - İngilis poladı kimi möhkəm bir adamla toqquşduğumuz zaman, həbs əsnasında zərrə qədər müqavimət göstərmək fikrində olarsa, biz onu öldürə bilərik. Biz də sabah Kolleni öldürmək üçün onun müqavimət göstərəcəyinə ümidvarıq. Kollen isə öldürüldükdən sonra nə məhkəməyə ehtiyac olacaq, nə də onu saxlamaq və keşiyini çəkmək üçün xərcə. Cəmiyyət hər əziyyətdən birdəfəlik xilas olacaqdır. Məhkəmə, şahidlər, cürbəcür xərclər, edam, xülasə, qanun yolu ilə bu quldurlardan azad olmaq üçün lazım olan hər bir şey, sizin bizdən alacağınız min ekü puldan baha başa gələcəkdir. Bundan başqa, biz vaxta da qənaət etmiş olacağıq. Süngünü “Ölüm-yalan”ın qarnına soxmaqla biz yüzlərcə cinayətin qabağını alacaq, bir çox quldurları pozulmağa qoymayacağıq. Onlar polis idarəsinin qonşuluğunda özlərini üsullu aparmağa məcbur olacaqlar. Bax buna “yaxşı təşkil edilmə” deyirlər. Əsl insanpərvərlərin rəyincə, bu cür işi görmək cinayətin qabağını almaq deməkdir.

Puare dedi:

- Həm də öz ölkənə xidmət etmək deməkdir.

Polis rəisi cavab verdi:

- Siz bu gün ağıllı danışsınız. Bəli, bəli, əlbəttə, biz öz ölkəmizə xidmət edirik. Elə buna görə cəmiyyət bizim barəmizdə haqsızlıq edir. Biz cəmiyyətə böyük, lakin gizli xidmətlər göstəririk. Ona görə görkəmli adamlar mövhum fikirlərdən uzaq olmalı, xristian olan şəxs isə dardüşüncəli adamlar üçün qəbul edilmiş tərdə həyata keçirilməyən xeyirli işlərdə belə baş verə biləcək müsibətli nəticələrlə barışmağa məcburdur. Başa düşünüz, Paris öz Paris- liyində qalır. Bu da mənim həyatımın mənası. Sizə uğur olsun, madmazel. Kristofu Büffon küçəsinə Qondüronun yanına, məni gördüyünüz evə göndərsiniz. Qulluğunuzda hər zaman hazırım, cənab. Əgər təsadüfən evinizi qarət edərlərsə, mənim yanıma buyursunuz, bütün şeylərinizi qaytararlar: hər zaman qulluğunuzda varam.

Puare madmazel Mişonoya dedi ki:

- Hələ “polis” sözünü eşidəndə özündən çıxan səfehler də varmış. Bu cənab çox nəzakətlidir, onun sizdən tələb etdiyi isə çox sadə bir şeydir.

Ertəsi gün “Vokenin evi” tarixinin fəvqəladə səhifələrindən birini təşkil edən günlərdən idi. O günə qədər pansionun sakit həyatında ən mühüm hadisə meteor kimi görünüb yox olan qrafinya del’Ambermenilin zühuru idi. Lakin o böyük günün qarşısında bütün hadisələr solğun görünürdü. Sonralar madam Vokenin bütün söhbətləri bu hadisə ilə nəticələnirdi. Hər şeydən əvvəl, məlum olsun ki, Ejenlə Qorio düz saat on birə kimi yatmışdılar. Madam Vokenin özü Gete teatrından gecəyarısı qayıtdı, saat on birin yansına qədər yatağından durmadı. Votrenin geri qayıtdığı şüşədəki şərabı içən Kristof da çox yatdığından pansiondakı adi intizam gec başlamışdı. Puare ilə madmazel Mişono üçün səhər yeməyinin gecikdirilməsi əlverişli idi. Viktorina ilə madam Kutür də çox gec oyandılar. Votren səhər səkkizdən əvvəl evdən çıxmış və yalnız nahara qayıtmışdı. Buna görə də Silviya ilə Kristof bütün qapıları döyə-döyə, səhər yeməyinin hazır olduğunu on ikiyə on beş dəqiqə işləyəndə xəbər verdikləri zaman kimsə bundan narazı qalmadı. Madmazel Mişono, Silviya ilə Kristof yemək otağından çıxdıqları zaman, aşağı enib, dərmanı Votrenin gümüş stəkanındakı

qaymağın içinə tökdü. Bu qəhvə qaymağı başqa kirayənişinlərin qaymağı ilə birlikdə qaynar suda qızdırılırdı. Mişono öz işini görmək üçün pansiondakı bu qaydadan istifadə etdi. Yeddi pansio-ner yemək otağına birdən-birə toplaşmadı. Ejen hamıdan sonra əsnəyə-əsnəyə aşağı enərkən qasid ona madam de Nusingenin məktubunu verdi. Məktubda bu sözlər yazılmışdı:

“Əziz dostum, mən sizdən inciməmişəm, kin də saxlamıram. Mən sizi gecə saat ikiyə qədər gözlədim. Sevdinin bir adamın intizarı! Bu əzabı çəkənlər bu cəfanı heç kəsə rəva görməzlər. Görünür, siz birinci dəfə sevirsiniz. Nə olmuşdur? Mən təlaş içindəyəm. Qəlbimin sirrini verməkdən qorxmasaydım, sizə nə olduğunu öyrənmək üçün özüm gələrdim. Xeyirdirmi, şərdirmi? Mən ora gəlsəydim, yaxud gecənin bu vaxtında evdən çıxsaydım, özümü məhv edərdim. Mən qadın olmağın müsibət olduğunu anladım. Məni sakit edin, atamın sizə söylədiyi sözlərdən sonra nə üçün gəlmədiyinizi mənə izah edin. Mən hirsələnsəm də, yenə də sizi bağışlamam. Bəlkə, xəstələnmisiniz? Siz nə üçün bu qədər uzaqda yaşayırsınız? Allah eşqinə, bircə kəlmə. Tezliklə görüşərik, deyilmi? Əgər siz məşğulsunuzsa, mənə bir kəlmə də kifayətdir. Sadəcə, yazarsınız ki, “gəlirəm”, yaxud “xəstəyəm”. Lakin siz xəstə olsaydınız, atam gəlib mənə xəbər verərdi. Bəs nə olmuşdur?..”

Ejen:

- Doğrudan da, nə olmuşdur? - deyə bağırdı. Məktubun son sətirlərini oxumadan əlində əzdi və yemək otağına qaçdı. - Saat neçədir?

Votren qəhvəsinə şəkər salaraq:

- On ikinin yarısıdır, - dedi.

Qaçaq katorqalı Ejenə soyuq, sehrli bir nəzərlə baxdı: bu cür nəzərlə ancaq ovsunlama qüdrətinə malik olanlar baxır. Deyirlər ki, bu baxış dəlixanadakı ən müdhiş dəliləri sakit edir. Ejenin bütün varlığı sarsıldı. Küçədən karet təkərlərinin səsi eşidildi, içəriyə sürətlə bir lakey daxil oldu. Madam Kutür dərhal cənab Tayferin lakeyini tanıdı. Onun üzündə qorxu vardı. Viktorinaya:

- Atanız sizi yanına çağırır, - dedi. - Böyük müsibət baş vermişdir. Cənab Frederik dueldə vurusmuş. spəqa ilə onun alından

vurmuşlar, həkimlər ondan ümidlərini kəsiblər. Qardaşınız huşunu itirib, siz onunla ancaq vidalaşa biləcəksiniz.

Votren ucadan dedi:

- Zavallı gənc! İldə otuz min mədaxili olan bir şəxs də heç savaşarmı? Gənclər qətiyyənlərini idarə edə bilmirlər.

Ejenə ona tərəf qışqırdı:

- Cənab!

- Nə olub, ay yekə uşaq! Məgər Parisdə hər gün duel olmurmu?

Votren qətiyyənlərini pozmadan, qəhvəsini içə-içə bu sualı verdi. Mişono isə elə gərgin diqqətlə onun qəhvə içməyinə baxırdı ki, hamını sarsıdan bu hadisə ona heç təsir də etmədi.

Madam Kutür:

- Viktorina, mən də sizinlə gedəcəyəm, - dedi.

Onlar şlyapasız, şalsız götürüldülər. Viktorina otaqdan çıxmadan əvvəl gözü yaşlı, Ejenə baxdı. Sanki, o: "Səadətimizi göz yaşların bahasına qazanacağımı güman etməzdim!" demək istəyirdi.

Madam Voke dedi:

- İşə bax! Cənab Votren, görünür, siz peyğəmbərsiniz.

Jak Kollen cavab verdi:

- Mən hər şeyəm.

Madam Voke bu hadisə haqqında söylədiyi mənasız sözləri bir-birinin arxasına düzərək, davam edirdi:

- Qəribə şeydir! Ölüm, bizim arzumuzu soruşmadan yaxamızdan yapışır. Çox vaxt gənclər qocalardan əvvəl ölürlər. Dueldə vuruşmaq biz qadınların xoşbəxtliyidir. Ancaq bizim də özümüzə məxsus əzablarımız var, kişilər bundan azaddır. Biz uşaq doğuruq, analıq iztirabları isə çox uzun sürür! Amma Viktorinanın bəxti nə gətirdi! İndi atası onu tanımağa məcbur olacaq.

Votren Ejenə baxaraq:

- Bə-ə-li! - dedi. - İnsan taleyi belədir. Dünən onun bir qəpiyi yox idi, bu gün isə bir neçə milyonu var.

Madam Voke isə çığırıldı:

- Görürsünüzmü, cənab Rastinyak, əliniz yüngüldür!!

Bu sözləri eşidən Qorio ata tələbənin üzünə baxdı və əlində bükülmüş məktubu görüb Rastinyakdan soruşdu:

- Siz məktubu oxuyub qurtarmadınız! Bu nə deməkdir? Məgər siz də başqaları kimisiniz?

Ejən hamını heyrətdə buraxan bir nifrət və dəhşətlə:
- Madam Voke, - dedi, - mən heç vaxt madmazel Viktorina ilə evlənməyəcəyəm.

Qorio ata tələbənin əlini tutub sıxdı. O, Ejenin əlini öpməyə hazırdı.

Votren dedi:

- Oho! İtalyanların gözəl bir sözü var: *Col tempo*¹.

Madam de Nusingenin qasidi:

- Mən məktubun cavabını gözləyirəm, - dedi.

- Deyin ki, gəlirəm.

Qasid getdi. Ejən dərin həyəcan içində idi. Ehtiyatı belə unudaraq, ucadan öz-özü ilə danışa-danışa:

- Nə etməli? Heç bir sübut yoxdur! - dedi.

Votren gülümsədi. Bu vaxt dərman mədəyə yayılaraq, təsir etməyə başladı. Lakin katorqa məhbusu o qədər qüvvətli və möhkəm idi ki, ayağa durdu və Rastinyaka baxaraq, boğuq səslə:

- Cavan oğlan, - dedi, - səadət bəzən biz yuxuda olduğumuz zaman gəlir.

Votren bu sözləri söylər-söyləməz, ölü kimi yerə yıxıldı.

Ejən bağırdı:

- Allahın ədalətinə inandım!

- Bizim sevimli, yazıq cənab Votrenimizə nə oldu?

Madmazel Mişono çığırdı:

- Qan beyninə vurmuşdur.

Madam Voke tapşırdı:

- Silviya, qadan alım, tez həkim çağır. Cənab Rastinyak, siz də yüyürün Byanşonu çağırın, Silviya bizim həkim cənab Qrenpreli tapmaya da bilər.

Rastinyak bu cinayət ocağından qaçmaq üçün bəhanə tapdığına sevinərək götürüldü.

- Kristof, tez aptekə qaç, dərmandan-zaddan bir şey istə.

Kristof da çıxdı.

- Qorio ata, kömək edin, onu yuxarı mərtəbəyə qaldıraaq.

Votreni götürdülər, birtəhər pilləkəndən qaldırıb, çarpayısına uzatdılar.

Qorio dedi:

¹ Gələcək göstərar.

Voke çığırdı:

- Qoca xudbin! Get, rədd ol! Səni görüm boynun sınsın!

Madmazel Mişono Votrenin üst paltarını Puarenin köməyi ilə çıxarıb:

- Gedin görün sizdə efir tapıların, - deyə madam Vokedən xahiş etdi.

Madam Voke tez aşağı cumdu. Mişono döyüş meydanında tək qaldı. Puareyə əmr etdi.

- Tez, tez olun, tez onun köynəyini çıxarın, arxasını çevirin! Heç olmasa, mənə bir xeyriniz dəysin, çılpaq kişi görməkdən məni xilas edin! Kötük kimi nə dayanmısınız?

Votreni üzü üstə çevirdilər. Madmazel Mişono xəstənin çiyinə bərk bir şapalaq vurdu. Qızaran yerdə iki məşum hərf ağarırdı.

Madmazel Mişono Votrenin köynəyini geyindirərkən ona kömək edən Puare:

- Amma, - dedi, - üç min frankı nə asan qazandınız!

Puare Votreni yenə yerinə uzatdı.

- üf, - dedi. - Mə yaman da ağırmiş!

Mişono, divarları yarıb keçmək istəyirmiş kimi, həris nəzərlərlə otaqdakı şeylərə göz gəzdirərək, qırıq səsle:

- Bir bəhanə ilə bu sekreteri açə bilsəydik, bəd olmazdı.

Puare cavab verdi:

- Məncə, bu, o qədər də yaxşı olmaz.

- Niyə? Bu, oğurluq puldur, hamının pulu idi, indi isə sahibi yoxdur. Heyif, macal tapmadıq, Voke gəlir.

Voke dedi:

- Budur efir, bu gün, doğrudan da, hadisələr günüdür. Aman Allah! Bu adam heç xəstəyə oxşamır, o, cücə kimi ağappaqdır.

- Cücə kimi? - deyə Puare təkrar etdi.

Voke əlini Votrenin ürəyinin üstünə qoyaraq:

- ürəyi düz vurur, - dedi.

- Düz vurur? - deyə Puare təəccüb etdi.

- O tamamilə sağlamdır.

Puare soruşdu:

- Siz elə zənn edirsiniz?

- Doğrusu, o, yatan adama oxşayır. Silviya həkimin arxasınca getmişdir. Bir baxın, madmazel Mişono, o, efiri nəfəsinə çəkir.

Görünür, ancaq bihuş olmuşdur. Nəbzi yaxşıdır. Möhkəm kişidir. Döşünün tükünü görürsünüzmü? Belələri yüz il yaşar. Pariki heç yerindən tərpənmir. Başına yapışdırılmışdır. Saçları qondarmadır, kürənliyini gizlətmək istəyir. Deyirlər ki, kürən adamlar ya lap yaxşı olar, ya lap pis. Amma deyəsən, bu, yaxşı adamdır!

Puare:

- Asılmaq üçün yaxşı olar, - dedi.

Madmazel Mişono tez Puarenin sözünü kəsdi:

- Siz, yəqin, qəşəng bir qadının boynundan asılmağı demək istəyirsiniz, - dedi. - Çıxın gedin, cənab Puare. Siz kişilər xəstələndə sizə baxmaq biz arvadların borcudur. Gedin bir az gəzinin, burada bir işiniz yoxdur. Biz madam Voke ilə bizim sevimli cənab Votrenimizə yaxşı qulluq edərik.

Puare ağasının təpiyini yemiş köpək kimi yavaşca və itaətlə otaqdan çıxdı.

Rastinyak gəzinmək və təzə hava almaq üçün evdən çıxıb getmişdi. O, havasızlıqdan boğulurdu. Bir gün əvvəl o, bu cinayətə mane olmaq istəmişdi, lakin cinayət təyin edildiyi vaxtda icra olundu. Bu hadisənin mənası nədir? İndi o nə etməlidir? Cinayətə şərik olduğunu düşündükcə, bədənini üşütmə tuturdu. Votrenin soyuq- qanlılığı onu yenə də dəhşətə gətirirdi

Rastinyak öz-özünə “Bəlkə, birdən Votren heç bir söz demədən öldü?” - dedi.

O, sanki, onu hürə-hürə bir sürü tazı qovurmuş kimi, Lüksemburq parkının xiyabanlarını yüyürə-yüyürə dolaşdı.

Birdən Byanşonun çıxırtısını eşitdi:

- “Sükançı” qəzetini oxudunmu?

“Sükançı” Tissonun nəşr etdiyi radikal qəzet idi. O, səhər qəzetləri çıxdıqdan sonra, əyalətə başqa qəzetlərdən bir gün qabaq gətirilər, təzə xəbərləri verərdi.

Koşen xəstəxanasının praktikanti:

- Qəzətdə qaribə bir hadisə haqda xəbər var, - dedi. - Tay-ferin oğlu köhnə qvardiya zabiti qraf Frankessini ilə dueldə vuruşmuşdur. Qraf öz şpaqasını iki düym onun alına soxmuşdur. İndi Viktorina Parisin ən zəngin qızlarından biri sayılır. Eh, adam qabaq

cadan bilsəydi! Ölüm də qumar kimi bir şeydir! Viktorinanın sənə məhəbbətlə baxdığı düzdürmü?

- Sus, Byanşon, sus, mən heç vaxt onunla evlənməyəcəyəm. Mən gözəl bir qadını sevirəm, o qadın da mənə sevir, mən...

- Sən bu sözləri elə deyirsən ki, guya, var qüvvənlə ona xəyanət etməməyə çalışırsan. Mənə bir qadın göstər ki, onun xatirinə Tayfer cənablarının sərvətindən əl çəkmək mümkün olsun.

Rastinyak bağırdı:

- Yoxsa bütün iblislər mənə təqib edir-nədir?!

Byanşon dedi:

- İblis hanı? Dəli olmusan-nədir? Əlini ver görüm, nəbzini necədir? Sənin qızdırman var.

Rastinyak cavab verdi:

- Voke cicinin yanına get. Quldur Votren ölü kimi yerə sərilmişdir.

Byanşon:

- Aha! Sən mənim şübhələrimi təsdiq edirsən. Bu saat gedib yoxlaram, - dedi.

Hüquqşünas tələbənin uzunsürən gəzintisinin vacib nəticələri oldu. O, öz vicdanına hər tərəfdən nəzər saldı. Onun vicdanı bu amansız və dəhşətli imtahandan hər yoxlamaya tab gətirə biləcək dəmir dirək kimi möhkəm çıxmışdı. Ejen Qorio atanın dünənki etirafını xatırladı. Delfinanın onun üçün xüsusi tapdığı və d'Artua küçəsində yerləşən mənzilini xatirində canlandırdı, məktubu çıxarıb bir daha oxudu, öpdü.

Ejen düşündü:

“Bu məhəbbət mənim qurtuluşum üçün bir lövbərdir. Zavallı qoca çox əzablar çəkmişdir. O, öz dərdlərini deməsə də, bunları duymamaq mümkündürmü? Yaxşı! Mən öz atam kimi onun qayğısını çəkəcəyəm, onun sevincini mümkün qədər artırmağa çalışacağam. Delfina mənə sevir, tez-tez mənim yanına gələcək, gününü atası ilə keçirəcəkdir. Qrafinya de Restoya gəlincə, zalım öz atasını qapıçı etməyə belə hazırdır. Ah, mənim əziz Delfinam! O, qocaya daha yaxşı münasibət bəsləyir, o, məhəbbətə layiqdir. Mən bu axşam, nəhayət, xoşbəxt olacağam”.

Ejen saati çıxarıb, məftun nəzərlə onu seyr etdi.

“Mənim hər işdə bəxtim gətirdi. Güclü, əbədi bir məhəbbətlə sevdinin zaman əsialər bir birinə kömək də edə bilər. Demək mən

bu hədiyyəni qəbul edə bilərəm. Həm də özümə yol açıdıqdan sonra bu hədiyyələrin yüzqat artığını ona verə bilərəm. Bizim əlaqəmizdə cinayətkarlıq yoxdur, bu ən ciddi namuskarlığa belə xələl gətirə bilməz. Bir çox namuslu adamlar bu cür ittifaqlara yol verir! Biz heç kəsi aldatmırıq, insanı alçaldan isə ancaq yalandır. Yalan satmaq öz mənliyindən əl çəkmək deməkdir. O artıq öz əri ilə çoxdan ayrı yaşayır. Həm də bu elzaslı ona xoşbəxtlik vermək iqtidarında deyildir, mən özüm Delfinani ondan tələb edəcəyəm!”

Ejenin qəlbində uzun mübarizə getdi. Yenə də gəncliyin ən gözəl meylləri qələbə çaldı, lakin buna baxmayaraq, yenilməz bir maraq təsiri altında, saat beşin yarısında, qaranlıq çökərkən, o, yenə “Vokenin evi”nə qayıtdı. O artıq həmişəlik bu evi tərk etməyə and içmişdi. Ejen Votrenin ölüb-ölmədiyini bilmək istəyirdi. Byanşon Votrenə qusmaq dərmanı verdi və kimyəvi təhlil üçün xəstəxanaya aparılmasını tələb etdi. Madmazel Mişononun buna hər vəchlə mane olmağa cəhd etdiyini gördüyü zaman Byanşonun şübhələri daha da artdı. Həm də ki Votren çox tez sağaldı. Byanşon pansionun bu şən oyunbazına qarşı sui-qəsd olduğundan şübhələnməyə başladı. Rastinyak gələndə Votren artıq yemək otağında, sobanın yanında dayanmışdı. Tayferin oğlunun duel xəbəri, bu hadisənin təfəsilatını və Viktorina üçün nə nəticə verəcəyini öyrənmək arzusu pansionda yaşayanların vaxtından əvvəl pansiona toplaşmasına səbəb olmuşdu... Qorio atadan başqa hamı burada idi; hadisəni müzakirə edirdilər. Ejen içəri daxil olduğu zaman gözləri sakit görünən Votrenin gözlərinə sataşdı.

Votrenin baxışı Ejenin qəlbinə o qədər dərin nüfuz etdi, çirkin hissələrin tellərinə elə qüvvətlə toxundu ki, Rastinyak diksindi.

Qaçaq katorqalı Ejenə dedi:

- Beləliklə, mənim sevimli oğlum, Dikburun hələ uzun müddət mənə qalib gələ bilməyəcək. Bizim xanımların dediyinə görə, mən kəli yıxa biləcək bir zərbənin altından qalibiyyətlə çıxdım.

Madam Voke çıxırdı:

- Ah! Siz lap öküzdə deyə bilərsiniz!

Votren Ejenin ürəyindəkini duymuş kimi qulağına pıçıldadı:

- Bəlkə, siz mənim sağ qalmağıma təəssüf edirsiniz? Axı bu, div kimi qüvvətli bir adamın ölümü olardı.

Bu vaxt Byanşon söhbətə qarışdı:

- Ah! - dedi. - Yaxşı yadıma düşdü. Cİç gün bundan əwəl madmazel Mişono “Ölüm-yalan” adlı bir şəxsdən danışdı. Bu ad sizə çox yaraşa bilərdi...

Byanşonun bu xəbəri Votreni ildırım kimi vurdu. Votren sapsan saraldı, silkələndi, onun maqnetik baxışı - günəş şüası kimi Mişononu dəlib keçdi, elə bil, onu kökündən baltaladı. Mişono stulun üstünə yığıldı. Puare Mişononun təhlükə altında olduğunu başa düşərək Votrenlə onun arasında dayandı: əsl mahiyyətini gizlədən xeyirxahlıq maskasını atdıqdan sonra katorqalının üzü yırtıcı heyvan sifətini andırırdı. Faciənin nədən ibarət olduğunu hələ başa düşməyən pansionerlər donub qalmışdılar. Bu zaman küçədən ayaq səsləri və küçə daşlarına dəyən tütənglərin taqqıltısı eşidildi. Kollen biixtiyar pəncərələrə və divarlara baxır, qaçmaq üçün yol axtarırdı. Bu zaman qonaq otağının qapısında dörd nəfər göründü. Qabaqda duran gizli polis idarəsinin rəisi, arxasında duranlar isə polis nəfərləri idi.

Polislərdən biri:

- Qanun və kral naminə, - dedi, lakin qopan heyrət gurultusu onun sözlərini eşitməyə qoymadı.

Sonra dərhal dərın sükut bərpa oldu, pansionerlər kənara çəkilərək polis nəfərinə yol verdilər. Cİç polis, əllərini yan ciblərinə salaraq, tapançanın çaxmağını hazır tutmuşdu. Polis rəisinin arxasınca iki jandarm daxil oldu, astanada dayandı, başqa iki jandarm isə pilləkən tərəfdəki qapının ağzında göründü. Evin fasadı boyunca uzanan daş döşəməli yolda əsgərlərin ayaq səsləri və tütənglərin cingiltisi eşidilirdi. Qaçmağa ümid yolu yox idi. Biixtiyar hamının gözü “Ölüm-yalan”a dikilmişdi. Polis rəisi Votrenə yaxın gəldi və onun başına elə vurdu ki, dərhal parik yerə düşdü, Kollenin əsl mənfur başı göründü. Qısa qayçılanmış kərpic kimi qırmızı saçları və üzü qüvvətin, xəyanətin dəhşətli uyuşmasını təcəssüm etdirdi. Bu mənzərə onun geniş sinəsi ilə gözəl bir uyğunluq təşkil edirdi. Sanki, cəhənnəm odları bu mənzərənin üzərinə şəfəq saçdı. Hər kəs Votrenin keçmişini, bu gününü, gələcəyini anlamış, onun zali- manə görüşlərini, özbaşnalığa pərəstişkarlığını, hər şeyə qadir olan orqanizminin qüvvəti və hərəkətlərindən, fikirlərinin həyasızlığından doğan əsl mahiyyətini duymuşdu. Qan Kollenin üzünə vurdu, gözləri çölpişiyinin gözləri kimi alışıb-yandı. O, yırtıcı kimi

yerində hoppandı, nərildədi, kirayənişinlər qorxularından bağırırdılar. Onun aslan kimi atıldığını görən polislər, gurultu və qışqırtıdan istifadə edərək tapançalarını ciblərindən çıxardılar. Tapança lüləsinin parıltısını görən Kollen bir an içində böyük insan iradəsinin qüvvəsini göstərdi. Bu, dəhşətli və əzəmətli bir mənzərə idi! üzündə ancaq buxar qazanı ilə müqayisə edilə biləcək ifadələr görünürdü: təzyiq altında qalan buxar dağları yerindən sarsıtmağa qadir olduğu halda, bir damcı soyuq suyun təsiri ilə dərhal aşağı enirdi. Katorqalının qızğınlığını soyudan şey şimşək kimi onun beynindən keçən bir fikir idi. O gülümsədi və pərikinə baxdı.

Gizli polis idarəsinin rəisinə tərəf dönərək:

- Sənin nəzakətli olduğun zamanlar ötüb-keçdi,* - dedi. Sonra başının işarəsi ilə jandarmaları çağırır, əllərini onlara uzatdı. - Cənablar, jandarm ağalar, zəncirləri taxa bilərsiniz. Buradakılar şahid olsunlar ki, mən müqavimət göstərmədim.

Bu insan yanardağındakı atəş və lavanın sürətlə göyə qalxması və yenə yerə enməsi hamını heyran qoydu, yemək otağında heyrət səsləri eşidildi.

Kollen gizli polis idarəsinin rəisinə baxaraq:

- Kartın vuruldu, cənab qarətkar, - deyərək davam etdi.

Sent-Ann döngəsindən gələn adam son dərəcə ikrahla dedi:

- Yaxşı, soyun görün.

Kollen:

- Soyunmaq nəyə lazım? - dedi. - Burada xanımlar var. Mən heç şeyi danmıram və təslim oluram.

O, bir az sükut etdi və qərribə şeylər xəbər vermək niyyətində olan natiqlər kimi ətrafına boylandı.

Sonra stolun qırağında əyləşib portfelindən həbs protokolunu çıxardan qocaya:

- Yaz, Lyaşapel ata, - dedi. - Mən etiraf edirəm: iyirmi il zəncirli məhəbəmə məhkum edilən, "Ölüm-yalan" adı ilə şöhrət qazanan Jak Kollen mənəm. Bu adı nahaq yerə daşmadığımı indicə görə bildiniz. Sonra üzünü kirayənişinlərə tutaraq: - Mən barmağımı belə tərptə-səydim, bu üç casus mənim *mərcani şirəmi* Voke cicinin xalçaları üstünə tökəcəkdə. Bu boşboğazlar tələ qurmaqda mahirdirlər.

Bu sözləri eşidən madam Voke halının dəyişdiyini hiss etdi. Silviyaya şikayətlənərək:

- Aman Allah, - dedi. - Adamın başına hava gəlir! Mən də dünən axşam onunla Gete teatrına getmişdim!

Kollen davam edərək:

- Dünyaya bir az fəlsəfi nəzərlə baxın, Voke cici, - dedi. - Dünən axşam siz Getedə mənim lojamda əyləşmişdinizsə, bunun nə eybi var? Məgər siz bizdən yaxşısınız? Bizim çiyinimizə basılan damğa çürüyən cəmiyyətin xəstə üzvlərinin ürəyinə basılan damğadan min dəfə yaxşıdır.

Kollen Rastinyaka mehriban nəzərlə baxdı, gülümsədi. Bu təbəssüm, bu baxış onun üzündəki sərt ifadə ilə təzad təşkil edirdi.

- Şərtimiz, mənim mələyim, yenə baqıdır, əlbəttə, əgər razı olarsa! Başa düşürsünüz?

Kollen oxuya-oxuya:

*Fanşettam bir ulduzdur,
Nə qədər sadə qızıdır... -*

dedi. Sonra yenə sözüünə davam edərək:

- Narahat olmayın, mənim payıma düşəni almağı bacararam. Hamı məndən qorxur, mənə heç kəs kələk gələ bilməz!

Artıq şəxsiyyət deyil, nəslə kəsilməmiş heyvan cinsinin, vəhşi və ağıllı, yırtıcı heyvan kimi zirək tayfanın qalığından başqa bir şey olmayan bu adamın varlığında və sözlərində katorqanın adətləri, kəskin sıçrayışlarla təlxəklikdən dəhşətə keçən dili, katorqanın müdhiş əzəməti, rəsmiyyətsizliyi, qəddarlığı təcəssüm edirdi. Kollen bir an içində cəhənnəm dastanının mücəssəməsi oldu: burada bütün insan hissiyyət ifadə olunmuşdu, yalnız bir hiss görünmürdü: peşmançılıq. Onun baxışı yenə də daimi mübarizə niyyətində olan düşkün, məğlub edilmiş bir mələyin baxışına bənzəyirdi. Onun rüsvayçı dostluğunu pis niyyətlərin cəzası kimi bağışlayan Rastinyak, başını aşağı saldı. Kollen otaqdakı müdhiş nəzərlə gözdən keçirərək:

- Məni kim satdı? - dedi. Baxışı mədmazel Mişononun üzündə dayandı. - Məni sənmi satdın, qoca kaftar? Sən məni süni şəkildə xəstələndirdin, casus? Bircə həftə keçməz ki, boğazını üzümək üçün mənim ancaq iki kəlməm kifayət edər. Mən səni bağışlayıram, xristianam. Xeyr, məni sən satmadın. Bəs məni kim satdı? - Polislərin onun otağındakı şkafları sındırıb şeylərini götürdüklerini duyaraq, dəhşətli səslə bağırdı: - Hey! Hey! Yuxarıda nə axtarırsınız?

Quşcuğazlar öz yuvasından hələ dünəndən uçmuşlar. Heç şeyi öyrənə bilməyəcəksiniz. Mənim ticarət kitablarımın hamısı bax buradadır. - O, alınma vurdu. - İndi başa düşdüm. Məni kimin satdığını öyrəndim. Məni satan məlun İpəksapıdır. Başqası ola bilməz. Elə deyilmi, cənab qarətkar? - Bu sualı Kollen polis rəisinə verdi. - Bizim bank biletlərimiz, doğrudan da, yuxarıda idi, bunu isə ancaq o bilirdi. İndi mənim əziz casuslarım, orada heç şey qalmamışdır. İpəksapına gəlincə, yanına mühafizə üçün bütün jandarmlarınızı qoysanız belə, iki həftə keçməz ki, onu *yerə sərərlər*. Mişonetkaya nə qədər vermişsiniz? - deyə Kollen polislərdən soruşdu. - Bir neçə min? Mənim qiymətim daha bahadır. Vay səni çürük Ninon*, qəbir üstündəki Venera, cır-cındırlı Pompadur!* Sən mənə xəbərdarlıq etsəydin, altı minin olardı! Aha! Dirilərin ətini satan qoca möhtəkir, bu, sənin ağılna gəlməmişdir, yoxsa mənimlə düzəlişərdin. - Polislər Kollenin əllərinə zəncir taxdıqları zaman o əlavə etdi. - Mən sənə istədiyini verərdim, çünki səyahət etməyə heç həvəsim yoxdur, başdan-başa ziyandır. İndi bunlar məni əzişdirmək üçün oyan- buyana sürükləyəcəklər. Lap bu saat məni katorqaya göndərsəydilər, Orfevr sahil küçəsi casuslarına* baxmayaraq, tezliklə yenə öz işlərimə qayıdardım. Katorqada hamı dəridən çıxar, ancaq yenə də öz generallarını, sevimli “Ölüm-yalan”larını qaçırdardılar. Mənim on mindən artıq qardaşım vardır ki, mənim yolumda özlərini oda atarlar, sizin də varınızdırmı? - Kollenin səsində qürur və inam hiss olunurdu. Döşünə vuraraq: - Bu, yaxşı ürəkdir. - dedi. - Mən ömrümdə heç kəsi heç vaxt satmamışam! Ey, qoca kaftar, bir bunlara baxsana. Görmürsənmi, onlar mənə qorxa-qorxa baxır, amma sənə baxanda iyrənirlər. Al payımı!

Kollen kirayənişinlərə baxa-baxa bir az sükut etdi. Sonra:

- Amma nə axmaq görünüşünüz var! Ömrünüzdə katorqalı görməmişiniz-nədir? Sizin qabağınızda mərd-mərdanə duran Kollen kimi katorqalılar başqa adamlar kimi alçaq və qorxaq deyillər. O, Jan-Jakin* dediyi ictimai müqavilə qanunlarını pozanlara qarşı protest edir. Mən Jan-Jakinin şagirdi olmağımla iftixar edirəm. Mən jandarmları, büdcəsi, məhkəmələri olan hakimiyyətin əleyhinə tək üsyan edirəm. Hökumətə qalib gəlirəm.

Rəssam dedi:

- Lənət şeytana! Ondan nə gözəl şəkil çəkmək olardı!

Kollen gizli polis idarəsinin rəisinə müraciətlə:

- Mənə bax, ey əlahəzrət cəlladın lələsi, Dul arvadın vadisi (katorqalılar müdhiş şəriyyətlə aşılarmış bu adı gilyotinə vermişlər), zəhmət olmasa, mənə sözün düzünü söylə: mənə satan kimdir? İpəksapıdır mı? Yoxsa bu, haqsızlıq olar, mən istəmirəm ki, o, baş-qasının cəzasını çəksin.

Bu vaxt polislər Kollenin otağını alt-üst edib, şeylərin siyahısını hazırladıqdan sonra aşağı endilər, rəisə pıçılıtlı ilə hesabat verməyə başladılar. İstintaq qurtarmışdı.

Kollen kirayənişinlərə müraciətlə:

- Cənablar, - dedi, - bu saat mənə aparacaqlar. Mən burada yaşadığım müddətdə hamınız mənimlə nəzakətli olmusunuz, sizə minnətdarlığımı bildirirəm. İcazə versəniz, Provansdan sizin üçün üzüm göndərərəm.

O, bir neçə addım atdı, sonra boylanıb Rastinyaka baxdı. Nitqinin kobud tövrünə qətiyyənlə oxşamayan mehriban və həzin səslə dedi:

- Əlvida, Ejen. İşdir, əgər çətinə düşsən, sənə üçün vəfalı bir dost qoyub gedirəm.

Kollen, qollarının zəncirlə bağlı olmağına baxmayaraq, döyüş vəziyyətini aldı, qılıncoyunatma müəllimi kimi ayağını yerə vurdu və "Bir, iki!" əmri ilə hücumu hazırlaşdı.

- Çətinliyə düşsən, ora gedərsən. Onun özü də, pulları da sənə ixtiyandır.

Bu fəvqəladə insan öz son sözlərini təlxək kimi məsxərə ilə söyləsə də, Rastinyak bunun mənasını aydın başa düşdü. Jandarmlar, əsgərlər və polislər evdən çıxdıqdan sonra Silviya, xanımının gicgahlarına sirkə sürtə-sürtə, özlərini itirən pansionerlərə baxdı.

- Nə deyirsiniz deyən, ancaq o, yaxşı adam idi.

Silviyanın bu sözləri bu hadisənin təəssüratı altında əfsunlaşmış kimi görünən pansionerləri ayıltı. Hamı bir-birinə baxdı və dərhal hamının nəzərini madmazel Mişononun mumiyaya kimi qurumuş, arıq və soyuq heykəli cəlb etdi. Mişono sobaya söykənmiş və başını aşağı salmışdı. Sanki, o, şlyapa günlüyünün kölgəsi şəffaf olduğundan, gözlərindəki ifadəni gizlədə bilməyəcəyindən qorxurdu.

Əvvəllər də heç kəsə xoşuna gəlməyən bu adam artıq ifşa edilmişdi. Otaq boğuc etiraz səsləri ilə doldu, hamının ondan ikrah etdiyi görünürdü.

Madmazel Mişono hər şeyi eşitsə də, yerindən tərpənmədi. Byanşon birinci olaraq qonşusuna tərəf əyilib, yavaşca dedi:

- Bu mitil yenə bizimlə nahar etsə, mən başqa yerə köçəcəyəm.

Puaredən başqa hamı dərhal tələbəninin qərarına şərik olduğunu bildirdi. Byanşon da, hamının hüsn-rəğbətinə əsasən, qoca kirayənişinə doğru yeridi.

Byanşon qoca Puareyə dedi ki:

- Sizin madmazel Mişono ilə xüsusi yaxınlığınız var. Onunla danışın, başa salın ki, bu saat yığışb getsə, yaxşı olar.

Puare təəccüblə:

- Bu saat? - deyə təkrar etdi.

Puare qoca Mişonoya yaxınlaşdı və onun qulağına bir neçə söz dedi. Mişono pansionerlərə koramal kimi baxaraq:

- Axı mən bir ayın pulunu qabaqcadan vermişəm, - dedi. - Mən burada hamı kimi öz pulumla yaşayıram.

Rastinyak etiraz etdi:

- Bunun heç bir mənası yoxdur. Biz yığıb sizin pulunuzu qaytararıq.

Mişono zəhərli və casus nəzərləri ilə Rastinyaka baxaraq:

- Cənab Rastinyak, əlbəttə, Kollenin tərəfdarıdır, - dedi, - səbəbi hamıya məlumdur.

Rastinyak qoca Mişononu boğmaq niyyəti ilə qabağa atıldı. O, məşum işıqla qəlbini odlandıran bu baxışın nə qədər xəyanətkar olduğunu anlamışdı.

Pansionerlər çığırdılar:

- Ona baş qoşmayın!

Rastinyak qollarını döşündə çarpazladı və cavab vermədi.

Rəssam madam Vokeyə müraciətlə:

- Gəlin bu madmazel Yəhudanın məsələsini qurtaraq. Əgər siz Mişononu qovmasanız, biz sizin baqqal dükənınızı tərk edəcəyik, hər yerdə də danışacağıq ki, burada ancaq katorqalılar və casuslar yaşayırlar. Ancaq siz bizim təklifimizlə razılaşsanız, heç bir söz deməyəcəyik, çünki katorqalıların alınına damğa basmayınca, Paris vətəndaşları kimi geyinməyi onlara qadağan etməyincə və camaatı ələ salmağa qoymayınca, belə hadisələr ən yaxşı cəmiyyətlərdə də ola bilər.

Bu tələbi eşidən madam Voke birdən-birə sağaldı: o, qəddini düzəltdi, qollarını çarpazladı, göz yaşı əlaməti belə görünməyən ifadəsiz gözlərini açdı.

- Yoxsa, mənim əzizim, siz mənim evimi viran etmək fikrindəsiniz? Görürsünüzmü, Votren bizim başımıza nə oyun açdı... Aman Allah, mən yenə də onu adam adı ilə çağınram. Budur otaqların biri boşaldı, amma siz tələb edirsiniz ki, ikisi boşalsın... Bəs ilin bu vaxtında, hamı özünə otaq tapandan sonra mən bunları kimə kirayəyə verəcəyəm?

Byanşon təklif etdi:

- Ağalar, şlyapalannızı götürün, Sorbonna meydanındakı Flikotonun* restoranına nahar etməyə gedək.

Madam Voke dərhal hansının daha mənfəətli olduğunu anlayıb, madmazel Mişononun üstünə cumdu.

- Mənim gözəlim, siz ki mənim müflis olmağıma razı olmazsınız! Ağaların nə tələb etdiyini görmürsünüzmü? Heç olmasa, bir axşamlığa öz otağınıza çəkilin.

Pansionerlər çığırdılar:

- Bizim istədiyimiz bu deyil, qətiyyən bu deyil. Biz tələb edirik ki, o, bu saat çıxıb getsin.

Puare yalvardı:

- Axı yazıq madmazel hələ nahar etməmişdir...

- Qoy rədd olsun, ürəyi istədiyi yerdə nahar eləsin, - deyə pansionerlər yenə səsləndilər.

- Rədd olsun casus!

- Casusları qovun!

Birdən Puare cürətləndi: axı məhəbbət qoyunlara da cəsarət verir.

O:

- Cənablar, - dedi, - qadına hörmətiniz olsun.

Rəssam etiraz etdi:

- Casusun erkəyi, dişisi olmaz.

- Qadınramaya bax!

- Rədd ol cəhənnəmmaramaya!

- Cənablar! Yaxşı deyil. Adamla vidalaşanda ədəblə, nəzakətlə vidalaşarlar. Kirayə pulunu vermişik, qalmağa da ixtiyarımız var.

Puare papağını başına qoydu, stulunu madmazel Mişononun yanına çəkdi, oturdu. Madam Voke isə madmazeli yola gətirməyə çalışdı.

Rəssam məsxərə ilə Puareyə dedi:

- Vay səni, dəcəl, rədd ol buradan!

Byanşon dedi:

- Eybi yoxdur, indi ki siz getmirsiniz, biz gedirik.

Pansionerlərin hamısı otaqdan çıxmaq üçün hərəkətə gəlmişdi.

Voke çığırdı:

- Madmazel, axı siz məndən nə istəyirsiniz? Mən talan oldum.

Sizin burada qalmağınız mümkün deyil: axırda zor gücünə sizi buradan qovacaqlar.

Madmazel Mişono ayağa durdu.

- Deyəsən, gedir!

- Yox, getmir!

- Gedir!

- Getmir!

Bir-birini təqib edən bu səslər və düşməncəsinə hərəkətlər, madam Voke ilə bir qədər pıçıldaşdıqdan sonra madmazel Mişono evi tərk etməyə məcbur etdi. Hədələyici tövrlə o:

- Mən madam Bünonun evinə köçürəm, - dedi.

Bünonun pansionu “Vokenin evi”nin rəqibi idi, buna görə də madam Voke bu pansiona nifrət bəsləyirdi. Mişononun bu evi seçməsindən təhqir edilmiş madam Voke:

- Hara ürəyiniz istəyir, gedə bilərsiniz, madmazel, - dedi. - Bünonun pansionuna köçün, orada sizə elə şərab içirdərlər ki, qarnınızı tutarsınız, yeməklərini də Allah göstərməsin.

Pansionerlər dərin sükut içində sıraya düzüldülər. Puare mehriban nəzərlə madmazel Mişonoya baxdı, onun arxasınca düşməkmə, qalmaqmı, yoxsa nə etmək lazım gəldiyini bilmədən, elə tərəddüd göstərdi ki, qoca Mişononun köçməyindən şad olan pansionerlər bir-birinin üzünə baxıb gülüşdülər.

Rəssam çığırdı.

- Pis, pis, pis, Puare. Bir, iki, bir, iki, hop, hop!

Muzey məmuru məşhur bir romansın əvvəlini məsxərə ilə oxudu:

*Bir gün yola düşdü Suriyaya tərəf
Bizim gözəl oğlan, qəşəng Dünua...*

Byanşon dedi:

- Gedin, gedin, siz ki onun həsrətindən ölürsünüz. *Trahit gua guemgue foluptas!*

Repetitor əlavə etdi:

- Hər kəs öz sevgilisinin arxasınca gedər. Vergilinin sözlərinin sərbəst tərcüməsi budur.

Madmazel Mişono Puareyə baxdı və qolundan tutmaq istədiyinə işarə etdi. Puare bu çağırışa dözməyib, ona yaxınlaşdı və qolunu uzatdı.

Qəhqəhə və alqış səsləri gurladı.

- Afərin, Puare!

- Vay səni, qoca Puare!

- Apollon Puare!

- Mars Puare!

- Qoçaq Puare!

Bu vaxt qasid içəri girdi və madam Vokeyə bir məktub verdi. Voke məktubu oxuyub, taqətsiz halda stulun üstünə çökdü.

- Evimi yandırmaqdan başqa çarəm qalmayıb! Fələk belimi sındırdı! Saat üçdə Tayferin oğlu vəfat etdi. Mən zavallı gəncin fəlakəti bahasına madam Kutür və Viktorinaya yaxşılıq arzu etdiyimə görə cəzamı aldım. İndi bu xanımlar şeylərini geri istəyirlər: onlar qoca Tayferin yanında yaşayacaqlar. Tayfer madam Kutürün də evində qalmağına icazə vermişdir. Artıq beş otaq boşaldı, beş kirayənişin azaldı! Nə müsibətlərə düşdüm!

Voke, az qala, ağlayırdı. Küçədən ekipaj keçirdi. Birdən onun səsi evin qabağında kəsildi.

Silviya:

- Başımıza yeni müsibət gəlir, - dedi.

Birdən otaqda Qorio göründü. Onun üzündən xoşbəxtlik nuru yağırdı, təzəcə anadan olmuş kimi gümrah görünürdü.

Pansionerlər:

- Qorio ekipaja minib! Görünür, qiyamət günü çatıb, - deyə çığırdılar.

Qoca, Ejenin dalğın oturduğu küncə doğru yönəldi. Onun qolundan tutub, şad halda dedi:

- Gedək. ¹

¹ Hər kəsi ehtirasından tanımaq olar, (*lat.*)

Rastinyak cavab verdi:

- Siz hələ nələr olduğunuzu bilmirsiniz! Votren katorqalı imiş, onu bu saat həbs edib apardılar, Tayferin oğlu isə ölmüşdür.

Qorio ata dedi:

- Bunun bizə nə dəxli var?! Mən qızımın birlikdə, sizin evinizdə nahar edəcəyəm, başa düşürsünüzmü? Qızım sizi gözləyir, gedək!

O, öz məşuqəsini qaçırırmış kimi, zorla Ejenin qolundan çəkdi, tələbəni aparmaq istədi.

Byanşon səsləndi:

- Gəlin nahar edək!

Hamı stul götürüb, süfrənin ətrafında əyləşdi.

Yoğun Silviya:

- Bəli, - dedi, - bu gün bizim hər işimiz müsibətdir, qoyun ətinin qovurması da yandı. Çarə yoxdur, elə yanımsını yeyərsiniz!

Süfrənin ətrafında on səkkiz pansioner əvəzinə yalnız on nəfər əyləşmişdi. Madam Voke mat-məttəl qalmış, dili tutulmuşdu. Hamı ona təsəlli verməyə və könlünü almağa çalışırdı. Əvvəlcə söhbət Votrendən və bu günün hadisələrindən başladı, lakin bir az sonra dolanbac yollarla mövzunu dəyişib, duel, katorqa, məhkəmə, qanunların dəyişməsi və həbsxana məsələsinə keçdilər. Nəhayət, söhbət Jak Kollendən, Viktorinadan, onun qardaşından min lyö məsafəsinə uzaqlaşdı. Otaqda ancaq on nəfər olmasına baxmayaraq, onlar iyirmi nəfərdən də bərk gurultu qopardılar. Bu dəfə camaatın həmişəkindən çox toplaşdığını zənn etmək belə olardı. Dünənki naharla bugünkü naharın fərqi də ancaq bunda idi. Parisin gündəlik hadisələri içərisində özü üçün hər vaxt yeni qida tapan bu xudbin insanlara yeni adi qayğısızlıq üstün gəldi. Madam Voke də kök Silviyanın səsinə ümid əlamətlərinə aldanaraq sakitləşdi.

Bütün bu gün, səhərdən axşama qədər davam edən hadisələr, Rastinyakın nəzərində bir xəyal idi. Möhkəm iradəsinə və ağıllı olmağına baxmayaraq, o, ekipajda Qorio ata ilə yan-yanı oturduğu halda, yenə fikirlərini bir yerə cəmləşdirə bilmirdi. Keçirdiyi həyəcanlardan sonra qocanın fəvqəladə fərəhlə dolu mülahizələri Ejenə yuxu kimi görünürdü; sanki, o, bu söhbətlərə yuxulu-yuxulu qulaq asırdı.

- Səhər tezdən hər şeyi qurtardıq. Biz üçümüz də bir yerdə nahar edəcəyik! Başa düşürsünüzmü? Düz dörd ildir mən Delfina ilə, mənəim Fifinamla nahar etməmişəm. İndi o, bütün axşamını

mənimlə keçirəcək. Səhər obaşdandan mən sizin evinizdə çalışıram. Sürtukumu çıxarıb, fəhlə kimi işləyirdim. Mebeli daşımağa kömək edirdim. Ah, siz Fifinamın süfrə başında nə gözəl olduğunu bilmirsiniz! O qədər mənim qayğımı çəkir ki... “Atacan, bax bunu yeyin, çox dadlıdır!” Mən isə onu bu halda görəndə yemək belə yadımdan çıxır. Bəli, çoxdandır mən onunla belə xoş gün keçirməmişəm!

Ejen dedi:

- Demək, bu gün dünya alt-üst olub?

Qorio ata təəccüblə:

- Alt-üst olub? - deyə soruşdu. - Bəli, dünya heç zaman bu qədər gözəl olmamışdır. Küçələrdə bütün insanlar mənə şad görünür: hamı bir-birinin əlini sıxır, əhvalını xəbər alır, öpüşür, hamının üzündən səadət yağır; sanki, bu gün hamı öz qızının yanına nahara gedir, sanki, hamı mənim Fifinam kimi “İngilis kafesi”nin baş aşpazına ləziz xörəklər sifariş etmişdir. Bəli, onun hüzurunda turş xiyar belə baldan şirin olar!

Ejen dedi:

- Mən, deyəsən, özümə gəlirəm.

Qorio ata ekipajın qabaq tərəfindəki şüşəni qaldıraraq arabaçıya:

- Tez sür, tez, - dedi. - Sürəti artır, əgər mənim dediyim yerə on dəqiqəyə kimi çatsan, sənə on su araqpulu verəcəyəm.

Qorionun bu vədini eşidən sürücü atları ıldırım sürəti ilə sürdü.

Qorio ata şikayətlənirdi:

- Əşi, bu, yerindən tərpənmir ki...

Rastinyak soruşdu:

- Siz məni hara aparırsınız?

- Öz evinizə, - deyə Qorio cavab verdi.

Karet d'Artua küçəsində dayandı. Qoca qabaqca düşdü və şadlığından heç nəyi vecinə almayan adam səxavəti ilə sürücüyə on frank atdı. Rastinyaka:

- Gedək, - dedi.

Təzə, qəşəng bir evin arxa tərəfindəki həyətdən keçərək, Ejeni dördüncü mərtəbədəki mənzilin qapılarına yetirdi. Qorio ata zəngi belə çalmadı. Qapını madam de Musingenin xidmətçisi Tereza açdı. Ejen dəhlizdən, kiçik salondan, yataq otağından və pəncərəsi bağçaya açılan kabinetdən ibarət qəşəng bir mənzilə daxil oldu.

Kiçik salondakı rahat, zərif mebel göz oxşayırdı. Delfina mum şamların işığında, buxarının qabağındakı balaca divanın üstündə əyləşmişdi. Ejeni görən kimi ayağa durdu, buxarının qapağını qoydu və mehriban səsə Rastinyaka dedi:

- Bu nə deməkdir? Arxanızca adam göndərmək lazımdır, dilbil-məz cənab!

Tereza otaqdan çıxdı. Ejen Delfinanı qucaqladı, bağına basdı, sevincindən ağladı. Bir gün ərzində keçirdiyi və ağlını, qəlbini yoran bu ağır həyəcanlardan sonra “Vokenin evindəki mənzərədən bu mənzərəyə keçid Rastinyakın hisslərinə dərin təsir etmişdi.

Danışmaq iqtidarında olmayan Ejen yorğun halda, bu sehrin haradan gəldiyini anlamadan, balaca divanın üstündə uzandığı vaxt Qorio ata qızına:

- Onun səni sevdiyini mən bilirdim, - deyə pıçıldadı.

- Gəlin, bir baxın, - deyə madam de Nusingen Rastinyakın qolundan tutub yataq otağına apardı. Burada hər şey - xalılar da, mebel də, hətta xırda şeylər də Delfinanın otağını xatırladırdı, fərq yalnız onda idi ki, burada hər şey kiçik həcmdə idi.

Rastinyak:

- Yalnız çarpayı çatmır, - dedi.

Delfina qızardı və onun əlini sıxaraq:

- Bəli, - deyə cavab verdi.

Ejen Delfinanın üzünə baxdı: o, hələ gənc idi, sevən qadının qəlbində nə qədər ismət, həyə olduğunu anladı; Delfinanın qulağına pıçıldadı:

- Siz pərəstişə layiqsiniz. Biz bir-birimizi yaxşı başa düşürük, odur ki mən cəsarətlə deyə bilərəm: məhəbbət nə qədər qüvvətli, nə qədər səmimi olarsa, bir o qədər də gözəl və əsrarəngiz olar. Sırrimizi heç kəsə verməyəcəyik, deyilmi?

Qorio ata deyindi:

- Görünür, siz məni hesaba almırsınız.

- Siz özünüz yaxşı bilirsiniz ki, siz elə biz deməksiniz.

- Ah, elə mən də bunu istəyirdim! Siz mənə fikir verməyəcəksiniz, deyilmi? Mən xeyirxah ruh kimi gəlib-gedəcəyəm; siz onu görməyəcəksiniz, ancaq burada olduğunu biləcəksiniz. Görürsənmi, Fifinacan, Nini, Didi! Mən sənə: “d’Artua küçəsində yaxşıca bir mənzil var, gəl onu Ejen üçün hazırlayaq” deyəndə tamamilə haqlı

idim. Hələ sən istəmərdin də; həyatı sənə mən vermişəm, sevinci də mən verəcəyəm. Atalar həmişə öz atalıq səadətlərindən feyz almalıdırlar. Atanın vəzifəsi həmişə bəxş etməkdir, almaq deyil.

- Necə?

- Bəli, bəli, elədir ki var. O, axmaq dedi-qodulardan qorxurdu: guya, kübar cəmiyyətin rəyi xoşbəxtlikdən üstündür! Halbuki bütün qadınlar onun etdiyi şeylərin həsrəti ilə yaşayırlar...

Qorio ata təklikdə danışdı, madam de Nusingen Ejeni kabinetə aparmışdı və bir azdan sonra oradan, çox ehtiyatlı olsa da, yenə də eşidilən busə səsi gəldi. Bu otağın da zərifliyi başqa otaqlardan geri qalmazdı. Bundan gözəl şey arzu etmək mümkün deyildi.

Madam de Musingen kiçik salona qayıdaraq, stol arxasında aylaşdı:

- Sizin arzularınızı duya bilmişikmi? - deyə soruşdu.

Ejen dedi:

- Lap artıqlaması ilə. Heyif! Bütün bu zinət, həqiqətə çevrilmiş bu gözəl yuxu, gənc, gözəl bir həyatın bu şəriyyəti mənə o qədər təsir edir ki... mən buna layiq olmaq istərdim. Ancaq bunu mən sizdən qəbul etmək iqtidarında deyiləm, mən hələ çox yoxsulam, odur ki...

Delfina başqalarının vicdan əzablarını dağıtmaq üçün məsxərəyə qoyan qadınlara məxsus yarızarafat-yarıcıddi bir əda, füsunkar işvə ilə:

- Ah, beləmi! - dedi. - Siz mənə etirazımı edirsiniz?

Lakin Rastinyak bu gün özünü ciddi bir istintaqdan keçirmiş, Votrenin həbsi isə onun yuvarlanmaqda olduğu uçurumun dərinliyini o qədər aydın göstərmiş və namus hisslərini, mənəvi təmizliyini o qədər möhkəmlətmişdi ki, artıq o, ülvi əqidələrini nəvazişkar əda ilə rədd edən Delfinaya təslim olmağı özünə rəva görmədi. Rastinyak çox kədərləndi.

Madam de Nusingen soruşdu:

- Necə? Siz rədd edirsiniz? Siz bu rəddin mənasını başa düşürsünüz mü? Siz gələcəyə inanmırsınız, siz öz taleyinizi mənimlə bağlamağa cəsarət etmirsiniz? Demək, siz mənim sizə olan etimadımı doğrultmamaqdan qorxursunuz! Əgər siz məni sevirsinizsə, əgər mən sizi... sevirsəmsə, bu cüzi iltifatı qəbul etməyə sizə nə mane ola bilər? Bu subay təsərrüfatının təşkilinin mənə nə qədər zövq verdiyini bilsəydiniz, tərəddüd etməzdiniz və məndən bağışlanmanızı xahiş

edərdiniz. Mən ancaq sizin pulunuzdan istifadə etmişəm, ağılla xərcləmişəm. Siz alicənablıq göstərdiyinizi zənn edirsiniz, halbuki bu ancaq xırdaçılıqdır. Siz hələ böyük bir şey arzusundasınız. - Del- fina Ejenin ehtiraslı baxışını duyaraq ah çəkdi - Amma belə xırda şeylər üçün naz edirsiniz! Siz məni sevmirsinizsə, ah, o zaman, əlbəttə, boyun qaçırmaq sizin öz işinizdir. Mənim taleyim sizin ancaq bir sözlünüzdən asılıdır. Söyləyiniz!.. - Delfina bir dəqiqə sükutdan sonra atasına dedi: - Atacan, siz özünüz onu inandırın. Məgər namus məsələlərində mənim həssaslığım onunkundan azdırmı?

Qorio ata donuq təbəssümlə onlara baxır və bu sevimli deyişməyə qulaq asırdı.

Delfina Ejenin əlindən tutaraq:

- Siz uşaqsınız, - deyirdi, - siz həyata yenicə qədəm qoyursunuz. Sizin qarşınızda bir çoxlarının dəf edə bilmədiyi maneə var, bir qadın əli bu maneəni sizin yolunuzdan qaldırır, amma siz geri çəkilirsiniz! Lakin sizin gələcəyiniz uğurludur, siz sərvət sahibi olacaqsınız, sizin gözəl alınınızda müvəffəqiyyət əlamətləri görünür. Məgər bu gün sizə borc olaraq verdiyimi siz o zaman mənə qaytara bilməzsinizmi? Məgər keçmiş zamanlarda xanımlar, öz xanımlıqlarının şərəfinə turnirlərdə döyüşmək üçün cəngavərlərə qılınc, zireh, geyim, dəbilqə, at bağışlamırdılarmı? Sözümə qulaq asın, Ejen, mənim sizə təklif etdiyim dövrümüzün silahıdır, bu, yüksəlmək istəyən hər kəs üçün lazımdır. Sizin daxmanız da mənim atamın otağına oxşayırsa, bədən deyil! Yaxşı, demək, siz məni məyus etmək istəyirsiniz? Nə üçün cavab vermirsiniz? - Delfina Ejenin qolundan darddı. - Aman ya rəbb! Ata, onu yola gətir, yoxsa mən çıxıb gedəcəyəm, bir daha onunla görüşməyəcəyəm.

Qorio ata heyranlıqdan ayrılaraq:

- Bu saat mən sizi yola gətirərəm, - dedi. - Mənim əzizim, cənab Ejen, siz sələmçidən borc pul alırsınız, deyilmi?

Rastinyak cavab verdi:

- Bəzən olur.

Qoca:

- Çox gözəl, - dedi. - İndi siz tələyə düşdünüz. - Qoca cibindən əzik, köhnə pul kisəsini çıxartdı. - Mən də sələmçi olmuşam: bütün hesablar ödənilmiş, hamısı buradadır. Bu otaqda nə varsa, hamısı sizindir, siz bir qəpik belə borclu deyilsiniz. Məbləğ çox da böyük

deyildir, ancaq beş min frank edər. Bu beş mini mən sizə borc verirəm, mən ki qadın deyiləm, siz məndən, hər halda, qəbul edə bilərsiniz. Bir kağız parçasında mənim üçün qəbz yazarsınız, pulu isə sonra qaytararsınız.

Ejenlə Delfina heyrətlə baxışdılar, onların gözləri yaşardı. Rastınyak hərarətlə qocanın əlini sıxdı.

Qorio ata cavab verdi:

- Axı burada nə var ki? Siz mənim balalarım deyilsinizmi?

Madam de Nusingen soruşdu:

- Ah, atacan, siz bunu necə uydurdunuz?

- İndicə deyim! Mən Ejeni yaxın bir yerə köçürmək üçün sənı inandırdıqdan sonra gördüm ki, sən şeyləri, elə bil, gəlin üçün alırsan. Öz-özümə dedim ki: “Belə getsə, işi çətin olacaq!” Axı bizim vəkil belə güman edir ki, mülkünün qaytarılması üçün ərinlə başladığımız məhkəmə prosesi yarım ildən artıq sürəcək! Bəli! Mən də ildə min üç yüz əlli frank gəlir gətirən ömürlük rentamı satmağa qərar verdim. On beş mindən ildə min iki yüz frank ömürlük mədaxil üçün verdim, - mədaxil mülklərə qoyulub, - yerdə qalan pulları isə sizin satıcılarınıza verdim. Yuxarıda özüm üçün ildə yüz əlli franka otaq kirayə etmişəm. Gündə yüz suya mən lap knyaz kimi yaşayaram, hələ bir az da artıq qalar. Mənə paltar-zad lazım deyil, heç köhnə paltarlarımı da yırtıb qurtara bilməyəcəyəm. Tamam iki həftədir mən öz-özümə gülürəm və deyirəm ki: “Onlar necə xoşbəxt olacaqlar!” Məgər siz, doğrudan da, xoşbəxt deyilsinizmi?

Madam de Nusingen:

- Ah, ata, ah, ata! - deyə çığırdı və tullanıb atasının dizləri üstə oturdu.

Delfina atasını öpüşlərə qərç etdi, sarışın başını mehribancasına onun yanaqlarına sıxdı, qocanın nur saçan, canlanmış üzünü göz yaşları ilə islatdı.

- Atacan, sən əsl atasan! Sənin kimi ata yer üzündə tapılmaz. Ejen sizi əvvəl də sevirdi, indi isə daha çox sevəcəkdir!

Qorio ata on il olardı qızının ürək döyüntüsünü öz ürəyinin yanında duymamışdı.

Qorio deyirdi:

- Bəsdir, balalarım, bəsdir, Delfina, sən məni elə dərəcəyə gətirəcəksən ki, sevincimdən bağrım çatlayacaq. tirəyim az qalır

partlasın. Mənə qulaq asın, cənab Ejen, biz sizinlə haqq-hesabımızı artıq çürütdük!

Qoca öz qızını çılğınlıqla bağrına elə basdı ki, Delfina çıxırdı:

- Ata, sən məni ağrıdırsan!

Qorio sapsarı saraldı:

- Mən səni ağrıtdım?

Ata öz qızına fövqəlbəşəri iztirabla baxırdı. Bu, müqəddəs bir ata, İsa idi, bəşər xilaskarının bütün insanların xoşbəxtliyi uğrunda çəkdiyi iztirabları təsvir etmək üçün böyük sənətkarların yaratdıqları surətlər arasında buna bir təşbeh tapmaq lazım gəlirdi. Qorio ata qızının bərk sıxdığı belindən mehribanlıqla öpdü.

O, təbəssümlə qızından soruşdu ki:

-Yox, yox, sən zarafat edirsən, mən sənin bədənini ağrıtmadım, deyilmi? Amma sən qışqırığınla mənim qəlbimi ağrıtdın. - Sonra ehtiyatla yenə qızının qulağından öpdü və pıçıldadı: - Evin müxəlləfatı, əlbəttə, daha baha başa gəlmişdir, ancaq onun fikrini azdırmasaq, olmaz, kim bilir, hələ hirsələnər də.

Ejen bu qocanın tükənməz fədakarlığından mütəəssir olmuşdu. O, gənclərə məxsus pərəstiş hissinə bənzər bir məftunluqla qocanı seyr edirdi.

Ejen səsləndi:

- Mən bunlara layiq olacağam!

- Sevimli Ejen, bunu çox gözəl dediniz!

Madam de Nusingen Ejenin alnından öpdü.

Qorio ata da əlavə etdi:

- O, sənin xatirinə madmazel Tayferin özündən və milyonlarından əl çəkdi. Bəli, qız sizi sevirdi. Qardaşı vəfat etmişdir. İndi o, Krez* kimi zəngindir.

Rastinyak Qorionu məzəmmət edərək:

- Bu barədə danışmağa nə ehtiyac var? - dedi.

Delfina isə Ejenin qulağına pıçıldadı:

- Ejen, indi bütün axşam mən təəssüflənəcəyəm. Ah, mən sizi həmişə sevcəyəm.

Qorio ata dedi:

- Siz ərə gedəndən bəri bu, mənim ən xoşbəxt günümdür! Qoy Allah mənə hər zülmü rəva görsün, ancaq siz xoşbəxt olasınız. İndi mən hər vaxt deyəcəyəm ki: "Bu ilin fevral ayında başqa

insanların bütün ömür boyu duyduqları xoşbəxtliyi mən bir dəqiqədə duydum!” Mənə bax, Fifina! Ah, o nə qədər gözəldir! Lütfən deyın görüm, siz bunun kimi zərif üzlü, zənəxdanlı başqa bir qadına bütün yer üzündə rast gəlmisinizmi? Əlbəttə, yox, elə deyilmi? Bu gözəl qadını mən yaratdım! İndi o, sizin sayənizdə xoşbəxt olacaq, min dəfə artıq qəşəngləşəcək! Əziz qonşum, əgər behiştəki yerim sizə lazımsa, onu da verərəm. Mən cəhənnəmə də gedə bilərəm. - Artıq nə deyəcəyini bilməyən qoca Qorio: - Qəlin nahar edək, nahar edək, burada hər şey bizimdir, - dedi.

- Ah, sevimli atam!

Qoca ayağa durdu, qızına yaxınlaşdı, başını əlinə alıb, saçlarının tağından öpdü.

- Mənim balam, sən heç zəhmət çəkmədən mənə nə qədər xoşbəxtlik verə biləcəyini başa düşsəydin! Mənim otağım yuxarıdadır. İki addım yuxarı qalxıb mənim yanına gəlsəydin, nə olardı ki?! Sən mənə vəd edirsənmi?

- Bəli, sevimli atam.

- Təkrar elə.

- Bəli, sevimli atam.

- Sus, yoxsa mən səni bu sözləri yüz dəfə təkrar etməyə məcbur edə bilərəm. Qəlin nahar edək.

Bütün axşam əyləncələr içində keçdi. Qorio ata hamıdan çox əylənirdi. O, qızının ayaqları yanında uzanıb, onları öpür, başını onun ətkələrinə sürtür, mehriban, cavan aşiq kimi divanəlik edirdi.

Delfina Rastnyaka pıçıldayaraq:

- Qörürsünüzmü? - dedi. - Atam bizim yanımızda olanda, bütün varlığımızla ona tabe olmalıyıq. Bu isə bəzən adamı sıxır.

Ejənin qəlbində dəfələrlə qısqandıq odu alışırdı. O, nankorluq əlaməti olan bu fikri məzəmmət etmək iqtidarında deyildi. Otağı nəzərdən keçirərək:

- Bəs mənzil nə vaxt tamam hazır olacaq? - dedi. - Görünür, biz bu gün ayrılmağa məcburuq.

Delfina hiyləgər əda ilə:

- Bəli, - deyə cavab verdi, - lakin sabah siz mənim evimdə nahar edəcəksiniz. Sabah italyan operası var.

Qorio ata:

- Mən parterdə oturacağam, - dedi.

Gecə yarı oldu. Delfinanın arxasınca karet gəldi. Tələbə ilə Qorio ata “Vokenin evi”nə qayıtdılar. Yolda daim Delfinadan danışırdılar; getdikcə ona daha artıq valeh olurdular. Gənclə qocanın söhbəti iki qadir ehtirasın arasında gedən söz yarışına oxşayırdı. Ejen, xoşbəxtlikdən, uzaq ata məhəbbətinin, öz sarsılmaz qüdrəti və etibarını ilə, onun məhəbbətinə üstün gəldiyini hiss edirdi. Ata məhəbbətinin məbudu həmişə pak və gözəl görünür, keçmiş və gələcək isə bu pərəstişkarlığa daha böyük qüvvət verirdi.

Nəhayət, evə çatdılar. Madam Voke Silviya və Kristofun yanında, sobanın yaxınlığında oturmuşdu. Qoca ev sahibəsi Karfagen xərə- bələrində Marini* andırırdı. Dərdini Silviyaya söyləyərək, iki son kirayənişini gözləyirdi. Lord Bayron öz Tassosunun* dili ilə həyatdan gözəl şikayətlər etsə də, onun bu şikayətləri madam Vokenin əməllərindəki səmimiyyətlə müqayisə belə edilə bilməzdi.

- Demək, Silviya, sabah səhər ancaq üç fincan qəhvə bişirmək lazımdır. Görürsən necə oldu! Evim boşaldı; ürəyim parçalanır. Pansionersiz mənim həyatım nə olacaq? Heç bir şey. Evim kimsəsiz qaldı. Kimsəsiz qalan evdə həyat da qalmaz. Bilmirəm mən Allahın qarşısında nə günah işlətmişəm ki, o, bu müsibətləri mənə rəva görüb? Lobyə və kartofumuz iyirmi adam üçün tədarük edilib. Mənim evimə polis qədəm basdı! Demək, biz ancaq kartofla dolanmağa məcburuq. Kristofu başdan eləmək lazım gələcək.

Mürğüləyən savoyalı oyandı və soruşdu.

- Nə buyurursunuz?

Silviya dedi:

- Yazıq uşaq! Lap gözətçi iti kimidir.

- Pis zamandır, hamı özünə yer tapıb. Bura kirayənişin haradan gələcək? Dəli olaram. Hələ bu bəs deyilmiş, cadugər Mişono Puareni də məndən ayırdı. Puare tula kimi onun dalınca qaçır. Heç bilmirəm o, bu adamı özünə nə ilə bağlayıb?

Silviya başını yırğalayaraq:

- Eh, dedi, - bu qarımış qızlar hər şeyin təhərini yaxşı bilirlər.

- Biçarə cənab Votreni katorqalı etdilər, amma bilirsənmi, Silviya, nə deyirsən de, ancaq mən buna indi də inanmıram. O necə şən adam idi! Ayda on beş franklıq “qloriya” içərdi, aldığı şeylərin pulunu həmişə nağd verərdi!

Kristof əlavə etdi:

- Əliaçıq adam idi!

Silviya:

- Görünür, bu, səhv olmuşdur, - deyə öz fikrini bildirdi.

Madam Voke yenə sözlünə davam edərək:

- Yox, ola bilməz, - dedi, - o özü etiraf etdi... Heç adamın inanmağı da gəlmir ki, bütün bu müsibətlər mənim evimdə baş verdi. Bizim məhəllədə yad pişiklər belə sülənmir. Namusuma and olsun, lap, elə bil, yuxu görürəm. Dünyada çox şeylər görmüşük, XVI Lüdvikin başına gələnə də, imperatorun taxtdan düşməsinə də, qayıtmağını da, yenə taxtdan düşməyini də, hamısını görmüşük, amma bunlar ağılasığan şey idi. Ailə pansionlarının axı kimə nə ziyanı var? Kralsız dolanmaq olar, ancaq ac qalmaq olmaz. Mənim kimi namuslu arvad, həm də de Konflan nəslindən olan bir arvad camaata yaxşı-yaxşı xörəklər verəndə məgər qiyamət qopar?.. Elədir ki var: qiyamət günü çatıb, dünyanın axındır.

Silviya dedi:

- Heç adamın ağına da gəlməzdi ki, bütün bu tufanı qopardan madmazel Mişono olar! Hələ deyirlər bunun üçün min ekü pul alacaq.

Madam Voke dedi:

- Mənim yanımda onun adını çəkmə! O, alçaq qadıdır! Hələ Bünonun pansionuna köçməsi bir tərəfdə dursun, o nə istəsən, eləyə bilər; mən onun keçmişdə yamaq işlər gördüyünə, oğurluq etdiyinə, adam öldürdüyünə əminəm. Bax katorqaya o zavallı deyil, bu getməli idi.

Bu vaxt Ejenlə Qorio ata zəngi çaldılar.

Madam Voke içini çəkərək:

- Ah, - dedi, - mənim vəfalı kirayənişinlərim gəldilər.

Ailə pansionunun üz verən müsibətlərini olduqca dumanlı şəkildə özündə hifz edən bu iki “vəfalı” kirayənişin Şosse d’Anten küçəsinə köçəcəklərini açıqdan-açığa madam Vokeyə bildirdilər.

Madam Voke bağırdı:

- Silviya, mənim son ümidim də qırıldı! Cənablar, siz mənə ölümcül zərbə vurdunuz, ürəyimə dağ çəkdiniz, sinəmi parça-parça etdiniz. Bu nə fəlakətli gün imiş! Məni on il qocaltdı. Namusuma and olsun, dəli oluram! Bəs lobyanı neyləyəcəyik? İş-işdən keçib,

indi ki tək-tənha qaldım, sabah sənin haqq-hesabını çəkməyə məcburam, Kristof! Əlvida, cənablar, gecəniz xeyrə qalsın!

Ejen Silviyadan soruşdu:

- Ona nə olub?

- Nə olacaq! Bu əhvalatdan sonra bütün kirayənişinlər pansionu tərk etdilər, indi yazığın başına hava gəlib. Bir diqqət edin, deyəsən, ağlayır. Eybi yoxdur, ağlayar, ürəyini boşaldar. Bu, birinci dəfədir, mən burada olandan bəri bir dəfə də onun göz yaşını tökdüyünü görməmişəm.

Səhər, madam Vokenin öz təbiri ilə desək, ağı başına gəldi. Aydın məsələdir ki, bütün kirayənişinlərini itirmiş və həyatında böyük dönüş yaranan hər bir pansion sahibəsi kimi, o da məyus olmuşdu, lakin yenə də aqlını itirməmiş və maddi mənfəətlərə zərbə vuran, vərdiş etdiyi həyatı pozan əsl kədər mücəssəməsi olmuşdu. Təbii ki, öz məşuqəsinin yaşadığı yeri tərk etməyə məcbur olan bir aşıqın gözlərindəki qəm, boş qalmış süfrəyə baxan madam Vokenin gözlərindəki qəmdən daha az olardı. Ejen Vokeyə təsəlli verərək, bir neçə gündən sonra xəstəxanada təcrübə müddətini qurtaran Byanşonun onun otağına köçəcəyini, muzey məmurunun belə dəfələrlə madam Kutürün otağını tutacağı haqqında öz arzusunu bildirdiyini və beləliklə də, az vaxtda pansionun yenə kirayənişinlərlə dolacağını söyləyirdi.

Voke məşum nəzərlə yemək otağını seyr edərək:

- Allah eləsin, əzizim cənab Ejen, - dedi. - Ancaq bu evə müsi-bət ayaq basmışdır. Görərsiniz, on gün belə keçməz ki, ölüm də bura qədəm basacaq. Görəsən, kimi aparacaq?

Ejen yavaşcadan Qorio ataya dedi:

- Köçmək vaxtıdır.

Bu zaman Silviya qorxu içində, yüyürə-yüyürə içəri girdi:

- Xanım, üç gün olar ki, Mistiqrisdən xəbər yoxdur.

- Ah, pişiyim də məhv oldu, o da bizi tərk etdi, artıq mən...

Zavallı Voke sözünü tamamlaya bilmədi, qollarını çarpazlayıb, kreslonun üstünə yıxıldı: bu dəhşətli xəbər onu tamam sarsıtmışdı.

Günortaya yaxın Panteon rayonundakı poçtalyonlar məktubları paylayanda Ejenə də zərif bir zərf içində, üstü de Bosean gerbi ilə möhürlənmiş bir məktub verdir. Zərfin içindəki dəvətə görə, madam Nusingenlə cənab Nusingen vikontessanın evində təşkil edilən böyük bala dəvət olunurdu. Balın təşkil ediləcəyi hələ bir ay bundan əvvəl hamıya məlum idi. Dəvətnaməyə Ejenin adına yazılmış bir məktub da əlavə edilmişdi:

"Belə güman edirəm ki, siz məmnuniyyətlə mənim sifarişimi qəbul edərək, madam de Nusingenə hüsn-təvəccö- hümmü söyləyə bilərsiniz. Xahiş etdiyiniz dəvətnaməni sizə göndərirəm, madam de Restonun bacısı ilə tanış olacağımдан məmnun qalacağam. Demək, siz gözəl xanımınızı bizə gətirirsiniz, ancaq elə edin ki, sizin qəlbinizə bütünlükdə yalnız o hakim olmasın, çünki mənim sizə bəslədiyim hisslərin qarşısında siz məhəbbətinizin bir hissəsini mənə həsr etməlisiniz.

Vikontessa de Bosean".

Ejen məktubu oxuduqdan sonra öz-özünə düşündü: "Ancaq madam de Bosean baron Nusingenin gəlməsindən məmnun qalmayacağına aydınca işarə edir".

O, Delfinanı sevindirə biləcəyindən razı halda dərhal yola düşdü. Bu sevincin qarşısında layiqli bir mükafat alacağı ümidində idi. Madam de Nusingen vanna qəbul edirdi. Ejen iki ildən bəri məşuqə həsrəti çəkən qızgın bir gənc üçün tamamilə təbii görünən səbirsizlik içində buduarda Delfinanı gözləyirdi. Gənclərin həyatında bu cür dəqiqələr ancaq bir dəfə olur. Kişinin məftun olduğu və həqiqətən, sevilməyə layiq ilk qadın, yəni Parisin yüksək cəmiyyətinin tələblərinə riayət edərək daim kişinin nəzərində bütün parlaq gözəlliyi ilə görünən bir qadına rəqib yoxdur. Paris məhəbbəti qətiyyənlə əyalət məhəbbətinə bənzəməz. Burada məhəbbət hisslərinin, guya, səmimi olduğunu sübut etmək üçün hər kəsin öz meyillərini bəzəməyə çalışdığı boş sözlərdən ibarət zahiri görkəmə heç kəs aldanmaz. Bu şəhərdə qadın nəinki hissini və ürəyin bütün tələblərini ödəməlidir, o, eyni zamanda yaxşı başa düşür ki, onun başlıca vəzifəsi həyatın toxumaları olan şöhrətpərəstlik təfərrüatına riayət etməkdən ibarətdir. Paris məhəbbətində özünü öymək, dəbdəbə,

bədxərclik, həyasızlıq və gurultu-parıltı mühüm yer tutur. XIV Lüdo-vikin sarayındakı xanımlar bu böyük hökmdarın coşqun hisslərin təsiri ilə, hər bir manjetinin min ekü qiyməti olduğunu unudaraq, hersoq de Vermanduanın doğulmasına yardım etmək məqsədi ilə manjetlərini parça-parça cırdığını görərək, madmazel de Lavalyerə* qibtə edirdilərsə, başqalarından nə tələb etmək olar? Sərvəti, cavanlığı, kübarlığı öz varlığınızda birləşdirin, imkanınız varsa, daha çox müvəffəqiyyət qazanın: məbudunuzun qarşısında nə qədər çox ətir saçsanız, onun meyli sizə bir o qədər çox olacaqdır. Əlbəttə, məbudun olması birinci şərtədir. Məhəbbət də din kimi şeydir, onun ayini, bəlkə də, bütün dinlərin ayinindən baha başa gəlir: məhəbbət tez keçər, lakin onun gəlişi bütün yol boyu vurub-yıxmaqla məşğul olan küçə uşağının gəlişinə bənzər. Hissiyatın zənginliyi taxtapuşlarda yaşayan yoxsulların poeziyasıdır. Bu zinət olmasaydı, məhəbbət nəyə lazım idi? Doğrudur, dəhşətli Paris qanunlarının təsiri altından çıxarılmış ruhlar da var, lakin bu ruhlar fani dünyadan uzaqdır; onlara ancaq ictimai görüşlərin təsiri altına düşməyən, sürətlə axan, lakin heç vaxt tükənməyən duru çeşmələrin yaxınlığında yaşayan, yaşıl ağaclara sadıq qalan, hər şeydə və qəlblərində səslənən kainat sədalarını dinləyən, özünü dünya işləri ilə bağlayanlara acıyaraq, göylərə qalxacaqlarını səbirlə gözləyən insanlar arasında təsadüf etmək mümkündür. Hörmət və şöhrətin dadını duymuş gənclər kimi, Ejen də kübarlar dünyasına tamam- kamal çıxmaq niyyətində idi: kübarlar dünyasının qızdırması ona da keçmiş, bu dünyaya hökmranlıq iqtidarında olduğunu, bəlkə də, hiss etmişdi; lakin o, bu şöhrəti əldə etmək üçün nə bir vasitə görür, nə də bunun qayəsini anlayırdı. Həyata mənə və gözəllik verə biləcək pak və müqəddəs məhəbbətdən məhrum olan insan üçün hakimiyyət ehtirası bir çox gözəl əməllərin doğmasına səbəb ola bilər; bunun üçün ancaq şəxsi mənfəətdən imtina etmək, məmləkətin yüksəlişini qarşıya məqsəd qoymaq lazım gəlir. Lakin Rastinyak həyatın axınını seyr edəcək və düzgün müəyyənləsdirə biləcək yüksəkliyə qalxmamışdı. O, əyalətdə böyümüş insanların ilk gəncliyini yarpaq kimi bürüyən saf və şirin arzuların seyrindən hələ də qurtula bilməmişdi. Hələ Ejen Paris Rubikonunu* keçməyə cəsarət etmirdi. O, yeni hisslər həsrəti ilə çırpınmasına baxmayaraq, əsl zadəganın öz malikanəsində sürdüüyü xoşbəxt həyat haqqındakı

gizli xülyadan ayrılmamışdı. Lakin öz xüsusi mənzilində olduğu günün ərəfəsində onun son şübhələri çəkilib getdi. O, çoxdan bəri öz ictimai məşəyinin imtiyazlarından istifadə etdiyi kimi, bu gün də sərvətin maddi imtiyazlarından istifadə edərək əyalət cildini atıb, rahatca yeni vəziyyətə uyğunlaşmış oldu. Artıq buradan onun qarşısında parlaq gələcəyə doğru yol açılırdı. Ona görə də bu saat, az qala, öz ixtiyarına keçirmiş olduğu bu qəşəng buduarda kreslodə əyləşib Delfinanı gözlədiyi zaman Ejen bir il bundan qabaq Parisə yenicə gəlmiş Rastinyakdan nə qədər uzaq olduğunu gördü, bu yeni Rastinyaka daxili mənəvi bir nəzərlə tamaşa edərək, özündən soruşdu: “Görəsən, mən bu saat heç özümə oxşayırammı?”

Buduara daxil olan Tereza:

- Baronessa öz otağındadır, - dedi. Onun qəfil səsindən Ejen diksindi.

Delfina gümrah və tərəvətli halda buxarının yanındakı kiçik divanda uzanmışdı. Kisəyi qırçımlar içində bu qadın, meyvəsini çiçəklərinin ağuşuna alan qəşəng Hindistan bitkilərinə bənzəyirdi.

Delfina hərarətlə:

- Nəhayət, gəlib çıxdın!

Ejen Delfinanın yanında əyləşdi və əlini öpüb soruşdu:

- Sizə nə gətirdiyimi tapa bilərsinizmi?

Madam de Nusingen dəvətnaməni oxuyub fərəhləndi. O, yaşarmış gözləri ilə Ejenə baxdı, qollarını boynuna dolayıb, şöhrət sərməstliyi ilə qucaqladı.

- Bu səadətimlə mən sizə... sənə borcluyam, - deyərək Ejenin qulağına pıçıldadı. - Tereza tualet otağındadır, ehtiyatlı olmalıyıq. Bəli, mən cəsarətlə buna xoşbəxtlik deyirəm. Bu xoşbəxtliyi mənə siz gətirmisiniz; odur ki bu yalnız mənim şöhrətpərəstliyimin qələbəsi deyil. Məni heç kəs kübar məclisinə daxil etmək istəməzdi. Bəlkə, siz məni bu dəqiqə xırdaçı, boş və yelbeyin bir Paris qadını zənn edə bilərsiniz, lakin dostum, unutmayın ki, mən hər şeyi sizin üçün fəda etməyə hazırım və böyük bir ehtirasla Sen-Jermen məhəlləsinə daxil olmaq istəməyimə səbəb də yalnız sizin orada olmağımızdır.

Ejen soruşdu:

- Zənnimcə, madam de Bosean balda baron de Nusingeni görmək arzusunda olmadığına işarə edir. Siz nə fikirdəsiniz?

Delfina:

- Bəli, əlbəttə, elədir, - dedi və məktubu Ejenə qaytardı. - Madam de Bosean kimi qadınlar böyük istedadla nəzakətsiz olmağı bacarırlar. Bununla belə, mən yenə də bala gedəcəyəm. Yəqin, bacım da orada olacaqdır: bacımın gözəl bir paltar tikdirdiyindən xəbərim var. - Sonra yavaş səsle: - Ejen, - dedi, - bacım dəhşətli şübhələri yayındırmaq məqsədi ilə bu bala gedir. Onun barəsində nə söhbətlər gəzdiyini bilirsinizmi? Bu səhər Nusingen yanıma gəlmişdi, klubda onun barəsində açıqdan-açığa gedən söhbətləri bir-bir mənə danışdı. Aman, yarəb! Bir qadının və bir ailənin namus və şərəfi nədən asılı imiş! Yazıq bacımın yerinə mən özümü rəncidə və təhqir edilmiş hiss etdim. Bəzilərinin dediyinə görə, cənab de Tray yüz min frank məbləğində veksellər imzalamışdır, veksellərin hamısının vaxtı keçmiş, məhkəməyə verilməsi təhlükəsi var. Onun bu çıxılmaz vəziyyətini görən bacım öz gözəl brilyantlarını sələməyə satmışdır. Siz bu brilyantları onun boynunda görmüş olarsınız: qraf de Restonun anasından qalmışdır. Xülasə, iki gündür söhbət ancaq bu barədədir. Anastazinin özünə nə üçün parıltılı paltar sifariş etdiyini mən indi başa düşürəm: o, madam de Boseanın balına həmin brilyantları taxmaq, parıltılı bir paltarla gəlib hamının nəzər-diqqətini özünə cəlb etmək niyyətindədir. Lakin mən ondan geri qalmaq istəmirəm. O, hər vaxt mənə qələbə çalmağa çalışır, ehtiyac içində olanda mən həmişə ona pul verməyimə və çox yaxşılıqlar etməyimə baxmayaraq, o heç zaman mənimlə yaxşı rəftar etməmişdir. Ancaq bu barədə söhbət etdiyimiz kifayətdir, mən bu gün bütün varlığım ilə xoşbəxt olmaq istəyirəm.

Gecə saat bir idi, ancaq Rastinyak hələ madam de Nusingəndən ayrılmamışdı. Delfina Ejenlə vidalaşarkən onu gələcəkdə təzə vədlər verən öpüşlərinə qərq edərək, həzin səsle dedi:

- Mən çox qorxağam, mövhumata inanıram, nə deyirsiniz-deyin, ancaq ürəyim qorxu içində çırpınır: xoşbəxtliyimin dəhşətli fəlakət bahasına başa gələcəyindən qorxuram.

Ejen:

- Cıxaqsınız! - dedi.

Delfina gülərək:

- Demək, belə! Bu gün uşaq siz deyilsiniz mənəm?

Ejen sabah tezdən köçmək qərarı ilə madam Vokenin pansiyona qayıtdı. O, yolda hələ öz dodaqlarında səadət ləzzətini duyan gənclər kimi, şirin xəyallara dalmışdı:

Ejen Qorio atanın otağının yanından keçərkən:

- Hə, necə oldu? - deyə qoca soruşdu.

Rastinyak dedi:

- Sabah hamısını sizə danışaram.

Qoca sevinclə:

- Hamısını? Doğrudanmı? - deyə səsləndi. - Gedin yatın. Sabah bizim xoşbəxt günlərimiz başlayacaq.

Səhər Rastinyakla Qorio pansiyonu təkr etmək üçün hazırlaşdılar. Yükdaşıyanın yolunu gözləyirdilər. Birdən, saat on ikiyə yaxın Nev-Sent-Jenevyevev küçəsində ekipaj səsi gəldi. Ekipaj “Vokenin evi”nin qarşısında dayandı. Madam de Nusingen xüsusi karetindən çıxaraq, atasının burada olub-olmadığını soruşdu. O, Silviyanın müsbət cavabından sonra cəld pilləkənlərlə yuxarı qalxdı. Ejen öz otağında idi. Qorio isə bunu bilmirdi. Səhər nahar zamanı Ejen Qoriodan onun da şeylərini götürməyi xahiş etmiş və saat dördə d’Artua küçəsində görüşəcəklərini vədləmişdi. Lakin qoca hələ yükdaşıyan axtardığı zaman Ejen yoxlamada özünü qeyd etdirmək üçün hüquqşünaslıq məktəbinə getmiş və madam Voke ilə haqq-hesabı çəkmək məqsədi ilə tez geri qayıtmışdı. Ejen Qorio atanın fanatik məhəbbət hissi ilə kirayə pulunu özü verə biləcəyindən ehtiyat edirdi. İçəri girəndə onu heç kəs görmədi. Madam Voke evdə yox idi. Ejen “bəlkə, bir şey yaddan çıxmışdır”, deyə yuxarı qalxdı. Stolun qutusunda vaxtilə Votrenə vermiş olduğu müddətsiz vekseli görüb çox sevindi. Votrenin borcunu verdiyi zaman vekseli ehtiyatsızlıqla bura atmışdı. Sobanı qalamamışdılar. Ejen elə yenicə vekseli cırıb atmaq istəyirdi ki, Delfinanın səsinə eşitdi. Delfinanın ondan heç bir sirri ola bilməyəcəyini güman edib qulaq asmağa başladı. Ata ilə qız arasındakı söhbət elə ilk sözdən o qədər maraqlı göründü ki, Rastinyak diqqətlə qulaq asmağa qərar verdi.

Delfina atasına deyirdi:

- Ah, ata, Allaha şükür ki, mən tamam müflis olmamış haqq-hesab tələb etmək sizin ağılınıza gəldi. Burada açıq danışmaq olarmı?

Qorio ata kədərli səslə:

- Bəli, qızım, - dedi, - evdə heç kəs yoxdur.

Madam de Nusingen təşvişlə:

- Ata, sizə nə oldu?

Qoca cavab verdi:

- Başıma, elə bil, dəyənək çırpdın. Allah sənin günahını bağışlasın, qızım! Səni nə qədər sevdiyimi bilmirsən. Əgər bunu bilsəydin, birdən-birə mənə belə sözlər deməzdin, xüsusilə də vəziyyət ümitsiz olmayanda. Sən bura nə üçün gəlmisən, biz ki bir neçə dəqiqədən sonra d'Artua küçəsinə köçməliyik?

- Ah, atacan, fəlakət baş verdiyi zaman səbir etmək mümkündürmü? Mən başımı itirmişəm. Vəkil işin iflasla qurtaracağını bildirmişdir. Belə bir dəqiqədə sizin zəngin ticarət təcrübənizə böyük ehtiyac var. Suda boğulan saman çöpündən yapışdığı kimi, mən də sizin yanınıza gəlmişəm. Dervil Nusingenin cürbəcür bəhanələrlə maneələr törətdiyini görəndə onu məhkəmə ilə qorxutmuş və məhkəmə sədrinin qərarını tezliklə alacağını bildirmişdir. Bu səhər Nusingen mənim yanıma gəldi və mənə belə bir sual verdi: siz hər ikimizin, sizin də, mənim də iflas etməyimizi istəyirsiniz? Mən cavab verdim ki, bu işdən başım çıxmır, mənim məqsədim ancaq öz sərvətimi qaytarmaqdır, bütün bu qarışıq məsələləri həll etmək vəkilimin vəzifəsidir; mənə gəlincə, bu barədə mən heç bir şey bilmirəm. Siz mənə bu cür cavab verməyi məsləhət görməmişdinizmi?

Qorio ata cavab verdi:

- Bəli, qızım, düz deyirsən.

- Bu sözlərdən sonra o, işin nə yerdə olduğunu mənə izah etdi. Belə məlum olur ki, o həm öz sərmayəsini, həm də mənim sərmayəmi yenicə başlanmış bir işə qoymuşdur və bu məqsədlə xarici ölkələrə böyük məbləğlər göndərmişdir. Əgər mən öz cehizimi ondan geri tələb etsəm, o, özünü müflis elan etməyə məcbur olacaq, lakin mən bir il gözləməyə razı olsam, o, öz namusuna and içir ki, mənim pullarımı torpaq əməliyyatına qoymaqla sərvətimi iki, yaxud üçqat artıq həcmdə özümə qaytaracaq, mən də bundan sonra öz mülkümə sahib olacağam. Mehriban ata, o, səmimi danışdı, mənim ürəyimə qorxu saldı. Nusingen hərəkətləri üçün məndən üzr istədi, mənə azadlıq verdi, işləri mənim adımdan idarə etmək haqqını ona tapşırmaq şərti ilə, ürəyim nə istərsə etməyə mənə icazə verdi. Nə qədər səmimi olduğuna məni inandırmaq üçün mənə vəd etdi ki, nə vaxt istəsəm, Dervili yanına çağırtdıra

bilər və sərvətimi özümə qaytarmaq sənədlərini yoxlatdıra bilərəm. Xülasə, o, əl-qolu bağlı mənə təslim oldu. O xahiş edir ki, mən iki il daha evi idarə edim, bir də yalvarır ki, ev üçün ayırdığı puldan artıq xərcləməyim. O, zahiri asayışı gözləməkdən başqa çarəsi qalmadığını mənə isbat etdi; artıq rəqqasəsindən belə ayrılmışdır; başladığı əməliyyatı, öz kreditini pozmadan başa çatdırmaq məqsədi ilə hər şeydə qənaət edəcəyini anlatdı. Mən hər şeyi öyrənmək məqsədi ilə onunla sərt rəftar elədim, heç nəyə inanmadığımı söylədim. O, bütün dəftərlərini mənə göstərdi, axırda isə gözləri yaşardı, ağladı. Mən ömrümdə kişini belə vəziyyətdə görməmişdim. O, intihar fikrində olduğunu deyirdi, lap başını itirmişdi. Yazığım gəldi.

Qorio ata dedi:

- Sən də onun bu nağıllarına inandın! O, oyunbazdır! Mən ticarət aləmində çox almanlara rast gəlmişəm: demək olar, onların əksəriyyəti açıqürəkli, sədaqətli adamlar idi, lakin səmimiyyət və xoşdillik pərdəsi altında hiyləgərliyə və fındaqçılığa başlayanda hamını ötərlər. Ərin səni ələ salır. Onu divara dirəmişlər, odur ki özünü ölüyüə vurur, məqsədi sənin adınla sənin sərvətinə daha sərbəst ağalığ etməkdir. İşləri düz gətirməsə, bu vəziyyətdən mütləq istifadə edəcək. O həm hiyləgərdir, həm də xain adamdır, tülküdür. Yox, yox, mən qızlarımı dilənçi qoyub, Per-Laşez qəbiristanına getmək niyyətində deyiləm. Hələ mən ticarət işlərindən baş açə bilərəm. Bəli, demək, o, bütün sərmayəsini ticarətə qoymuşdur. Nə eybi var! Demək, onun bu ticarət işlərində iştirakı qiymətli kağızlar, qəbzlər, müqavilələrlə isbat olunmalıdır. Qoy o, bütün sənədləri sənə göstərsin, səninlə haqq-hesabını qurtarsın. Biz də mənfəətli işləri özümüz üçün seçərik və bəxtimizi sınayanq; bu surətlə bizim qanun tərəfindən təsdiq edilmiş bir firmamız olar: *öz zövcəsi baron de Nusingenlə təqsimi vəziyyətində olan Delfina Qorionun firması*. Yoxsa o, bizi axmaq yerinə qoyub? Yoxsa o, belə zənn edir ki, mən sənin var-yoxunu itirib, bir parça çörəyə möhtac olduğunu bil- bilə, iki gün dözə bilərəm?! Xeyr, mən bir gün belə, bir gecə belə, iki saat belə dözə bilmərəm! Əgər bu, həqiqət olarsa, mən sağ qalmaram! Hələ bu azdır! Mən qırx il zəhmət çəkmişəm, kürəyimdə kisə daşımışam, qan-tər tökmüşəm, sizin üçün bütün ömrüm boyu özümü hər şeydən məhrum etmişəm. Yalnız siz, mənim mələk

qızlarım, yalnız siz mənim hər bir yükümü, hər bir zəhmətimi yüngülləşdirmisiniz! İndi isə mənim həyatım, mənim sərvətim puç olub gedəcək! Hiddətimdən, qəzəbimdən partlaram! And olsun müqəddəs göylərə, and olsun torpağa, biz onun iç üzünü açacağıq, dəftərləri, kassanı, müəssisələri, hər şeyi yoxlayacağıq! Sərvətinin yerli-yerində olduğunu sübut etməyincə gözüme yuxu getməyəcək, boğazımdan çörək keçməyəcək! Şükür olsun Allaha ki, sənin mülkünün idarəsi onunkundan ayrıdır! Xoşbəxtlikdən, sənin vəkilin namuslu adamdır. Dervilin özüdür. Allaha and olsun! Milyoncuğazın özünə qalacaq, sən ömrünün son günlərinə qədər ildə əlli min gəlirini alacaqsan, yoxsa mən Parisdə elə bir tufan qopardaram ki, bütün dünya mat qalar! Əgər bizim haqqımızı məhkəmələrdə tapdalasalar, hər iki palataya müraciət edəcəyəm. Mən sənin pul cəhətdən təmin olunmağına əmin olmalıyam. Buna əmin olsam, dərdim azalar, üzüm gülər. Pul həyat deməkdir. Pul hər şey deməkdir. Gör sənin bu Elzas kötüyün bizi nə yerə qoyur! Delfina, qollarına zəncir taxan və səni bədbəxt edən bu piyli donuza bir liar belə güzəştə getmə! Əgər onun sənə ehtiyacı varsa, boynunu elə möhkəm burarıq ki, bir də ona dərs olsun! Allah, Allah! Başım od tutub yanır, elə bil, kəlləmin içinə od vurublar! Mənim Delfinam dilənçi günündə qalsın? Sən? Ah, Fifinacığım! Lənət şeytana! Hanı mənim əlcəklərim! Gedək, gedək bu saat, mən hər şeyi yoxlamaq istəyirəm: dəftərləri, nağd pulunu, məktubları, işləri, hər şeyi yoxlayacağam. Sərvətinin təhlükə altında olmadığını sübut edincəyə qədər mən sakitləşməyəcəyəm. Mən bunu öz gözlərimlə görməliyəm.

- Mehriban ata, ehtiyatlı olun! Əgər siz bu məsələyə zərrə qədər belə intiqam hissi qarışdırsanız, həddən artıq ədavətə başlasanız, mən məhv oldum. O, sizi yaxşı tanıyır və sizin təsiriniz altında cehizimin taleyi ilə maraqlandığımı tamamilə təbii bir şey hesab edir, lakin and içirəm ki, mənim sərvətim onun əlindədir, ancaq o, bu sərvəti əldən verməməyi qət etmişdir. Bu alçaq bütün kapitalı götürüb qaça bilər, əlimiz boşa çıxar! O çox yaxşı bilir ki, adım rüsvay olmasın deyər onu təqib etməyəcəyəm. O həm acizdir, həm də qüvvətli. Mən hər şeyi ətraflı düşünmüşəm. Biz onu elə dərəcəyə çatdırı bilərik ki, o, məni tamam müflis etdirər.

- Demək, o, fırıldaqçıdır?

Delfina ağlaya-ağlaya özünü kresloya atdı və:

- Bəli, ata, bəli, elədir ki var, - dedi. - Məni belə bir adama ərə verdiyiniz üçün məyus olmağınızı istəmədiyimə görə bunu etiraf etmək istəməirdim. Onun gizli vərdişləri, vicdanı, ruhu, bədəni bir-birindən geri qalmaz. Bu, dəhşətli şeydir! Mən ondan ikrah edirəm, nifrət edirəm! Onun mənə söylədiyi sözlərdən sonra mən bu alçaq adamı görmək iqtidarında deyiləm. Onun mənə danışdığı maliyyə firılcaqları ilə məşğul olmağa qadir olan bir şəxsın zərrə qədər vicdanı yoxdur. Mənim bütün qorxduğum da onun ürəyini açıqdan-açığa oxuya bilməyimdirdi. Təsəvvür edin, o, yəni mənim ərim, mənə tam azadlıq təklif etdi, siz bunun nə demək olduğunu başa düşürsünüzmü? O yalnız bir şərt qoydu ki, mən onun əlində alət olmalıyam, sözün qıssası, onun firılcaqları üçün bir pərdə olmalıyam.

Qorio ata çıxırdı:

- ünutma ki, qanun var, məhkəmə var, bu cür kürəkənlər üçün Qrev meydanı var! Əgər cəllad tapılmasa, mən özüm onun başını gilyotində vuraram!

- Yox, ata, onun qarşısında qanunlar da acizdir. Nusingenin mənə danışdıqlarını iki kəlmə ilə, bəzək üçün söylədiyi sözlərdən təmizlənmiş şəkildə sizə söyləyə bilərəm: “Ya hər şey məhv olacaq, sizin bir Harınız belə qalmayacaq, iflas olacaqsınız, çünki sizdən başqa özümə köməkçi tapmaq mənim üçün mümkün deyildir; ya da gərək siz başladığım işləri axıra qədər aparmağa mənə imkan verəsiniz”. Aydınlandırmı? O, hələ mənimlə hesablaşır. O, mənim qadın namusuma inanır, o bilir ki, mən onun sərvətini mənimsəməyəcəyəm, öz sərvətimlə kifayətlənəcəyəm. Mən bu firılcaqçı, şərəfsiz şirkətə razılıq verməyə məcburam, çünki razı olmasam, iflas olacağam. O, mənim vicdanımı satın alır və ürəyim istədiyi qədər Ejənə arvad olmağa icazə verir. O deyir ki: “Mən sənə hər bir günah işlətməyə icazə verirəm, sən də mənə yoxsulları qarət etmək üçün zülmə məşğul olmağa imkan verməlisən!” Onun bu mülahizəsi də aydın deyilmi? Hələ siz onun əməliyyat nəyə dediyini bilirsinizmi? O, öz adına boş yerləri satın alır, sonra isə əlaltı adamlara bu yerdə ev tikməyi tapşırır. Bu adamlar da ev tikməyi podratçılara tapşırır və onlara uzunmüddətli veksellər verir, sonra isə cüzi məbləğ müqabilində mənim ərimə tikinti pulunun alınması haqqında qəbz

verirlər. Bu surətdə evin sahibi Nusingen olur, əlaltı adamlar isə özlərini müflis elan edərək, podratçıları aldadırlar. Nusingen ticarət evinin firması bədbəxt inşaatçıların gözündən pərdə asmaq üçündür. Mən onun bu firıldağını başa düşdüm. Başa düşdüyüm başqa bir şey də var: Nusingen çox pul xərcləməyə məcbur olduğunu isbat etmək məqsədi ilə Amsterdama, Neapola, Londona, Vyanaya böyük məbləğdə pul köçürmüşdür. Biz bu pullara həbs qoya bilərikmi?

Ejen Qorio atanın otaqda yıxıldığını və dizlərinin boğuc bir səslə döşəmə taxtasına dəydiyini duydu.

Qoca çıxırırdı:

- Pərvədigara, mən sənə neyləmişəm? Mənim qızım qəddar bir əclafın əlindədir, o, nə tələb edirsə, qızım əməl etməyə məcburdur! Qızım, əziz balam, bağışla məni!

Delfina dedi:

- Bəli, əgər mən uçuruma yuvarlanmışamsa, bunda, bəlkə, siz də müqəssirsiniz. Biz ərə getdiyimiz zaman hələ ağılsız oluruq. Məgər biz dünya, kişilər, işlər, adətlər nə olduğunu başa düşü- rükmü? Bizim əvəzimizdə atalar düşünməyə məcburdurlar. Mehriban ata, bu sözləri söylədiyimə görə məni bağışlayın, mən sizi heç şeydə məzəmmət etmirəm. Bu məsələdə bütün günah mənim özümdədir. Ata, ağlama, ata!

Delfina Qorionun alnından öpdü.

- Sən də ağlama, mənim sevimli Delfinam! Yaxın gəl, qoy sənin göz yaşlarını dodaqlarımla qurudum. Mənə bax, qızım! Bu saat ağlımı başıma yığaram, ərinin kələfini açaram.

- Yox, ata, qoy mən öz bildiyimi edim, mən ərimi yola gətirərəm. O, məni sevir, çox gözəl! Mən onun üzərindəki hökmümdən istifadə edərəm, az bir zamanda işləri elə düzəldərəm ki, kapitalın bir hissəsini mənim adıma torpaq mülkiyyətinə qoyar. Bəlkə, mən Nusingen ailəsinin sabiq mülkünü adıma köçürməyə də müvəffəq ola bildim. Bu mülk onun üçün əzizdir. Sabah isə siz işləri və dəftərləri yoxlamaq üçün gələrsiniz. Yox, sabah gəlməyin. Qanımlı qaraltmaq istəmirəm. O birisi gün madam de Boseanın evində bal olacaq, mən orada gözəl və gümrəh görünmək arzusundayam, mehriban Ejenimin iftixarı olmaq istəyirəm! Gedək, onun otağına baxaq!

Bu zaman Nev-Sent-Jenevyev küçəsində bir karet dayandı. Pilləkəndə qrafinya de Restonun səsi eşidildi. Qrafinya Silviyadan soruşdu:

- Atam evdədirmi?

Bu hadisə Ejeni vəziyyətdən xilas etdi, yoxsa o, çarpayuya uzanıb, özünü yuxuluğa vurmaq istəyirdi.

Delfina bacısının səsinə tanıyaraq:

- Ah, ata. Anastazin başına gələn əhvalat sizə çatıbımı? - dedi.
- Yanılmıramsa, onun da ailə həyatında vəziyyət yaxşı deyil.

- Necə? - deyər Qorio ata çığırdı. - Əgər belə olarsa, artıq mənim axınımdır: mənim zavallı başım iki fəlakətə dözə bilməyəcək.

Qrafinya içəri daxil olaraq:

- Ata, xoş gördük, - dedi. - Delfina, sən də buradasan?

Bacısı ilə rastlaşdığından qrafinya de Restonun pərişan olduğu görünürdü.

Baronessa bacısına:

- Xoş gördük, Nazi, - dedi. - Mənim burada olmağım sənə qəribəmi görünür? Mən hər gün atamla görüşürəm.

- Nə zamandan bəri?

- Sən bura tez-tez gəlsəydin, onda yaxşı bilərdin.

Qrafinya ağlamsınaraq:

- Mənə öcəşmə, Delfina, - dedi. - Mən o qədər bədbəxtəm ki...

Ah, yazıq ata, mən artıq məhv oldum!.. Bu dəfə tamam məhv oldum.

Qorio ata:

- Nazi, Nazi, sənə nə olmuşdur? - dedi. - Dərdini bizə danışsana, əziz balam. Delfina, onun üzü sapsarı oldu, görmürsənmi! Ona kömək et, mehriban ol, qızım, əgər mümkün olsa, mən səni daha çox sevəcəyəm!

Madam de Nusingen bacısını stulda əyləşdirərək, mərhəmətlə:

- Zavallı Nazi, - dedi. - Atamla mən səni hər vaxt sevəcəm, hər şeyi bağışlayacağıq. Bilirsənmi, bacı! Doğmalığ hissi ən etibarlı hissidir.

Delfina bacısına nəşatır verdiQrafinya özünə gəldi.

Qorio ata:

- Mən buna tab gətirməyəcəyəm! - dedi. Sobanın içində yanan torfu qanşdıra-qarışdıra: - Yaxın gəlin, mənim əziz qızlarım, - dedi.

- Nədənsə, üşüyürəm. Nazi, Nazi, sənə nə olmuşdur, qızım? Tez söylə, mənə həlak etmə!

- Məsələ burasındadır ki, artıq ərim hər şeyi bildi, - deyə zavallı qadın danışmağa başladı. - Ata, Maksimin vekseli yadınızdadırmı? İndi bilin ki, bu veksəl birinci deyildi. Mən bir çox belə veksellər ödəmişəm. Yanvarın başlanğıcından mənə elə gəldi ki, qraf de Trayın nə isə dərdi var. O, mənə bir söz söyləmirdi, lakin sevdiyim bir insanın qəlbini oxumaq o qədər də çətin deyil: bəzən cüzi bir işarə kifayətdir, bir də, adamın ürəyinə damır. O, mənə qarşı məhəbbətini də artırmış, çox mehriban olmuşdu, mən heç vaxt onu belə görməmişdim, getdikcə özümü daha xoşbəxt duyurdum. Zavallı Maksim! O, intihar etməyə qərar verdikdən sonra xəyalən mənimlə vidalaşmış. Bunu mənə sonralar söyləmişdi. Mən onu çox sorğusuala tutdum, saatlarla yalvardım, qarşısında diz çökdüm, nəhayət, yüz min frank borcu olduğunu etiraf etdi. Ata! Yüz min! Mən lap dəli kimi oldum. Bu qədər pul sizdə ola bilməzdi, çünki mən bütün var-yoxunuzu çəkib aparmışam...

- Yox, - deyə Qorio ata səsləndi, - mən bu pulu sənə üçün tapa bilməzdim. Oğurlamaqdan başqa bir çarəm qalmazdı. Elə lap oğurluğa da gedərdim. Yenə gedərəm.

Can verən adamın xırıltısı kimi səslənən bu sözlər taqətsizlik dərəcəsinə gəlmiş atalıq hissənin elə bir can çəkişməsinə ifadə edirdi ki, bacılar susmağa məcbur oldular. Ciçuruma atılan daş, uçurumun nə qədər dərin olduğunu anlatdığı kimi, ümitsizliyin dərinliyini göstərən bu ürək naləsinə qarşı heç bir xudbin insan laqeyd qala bilməzdi.

Qrafinya ağlaya-ağlaya:

- Ata, - dedi, - mən bu pulu əldə etdim, ancaq özgə malının hesabına...

Delfina mütəəssir oldu, başını bacısının çiyinə söykəyib ağladı.

- Demək, bu, həqiqətmiş!

Anastazi başını aşağı saldı. Madam de Nusingen onu qucaqlayaraq bağrına basdı və öpdü.

- Burada səni heç kəs məzəmmət etməz, sən məhəbbətdən başqa bir şey görməzsən, - dedi.

Qorio zəif səslə:

- Mənim mələk qızlarım, - dedi, - nə üçün sizi ancaq fəlakət

Qrafinya atasının və bacısının mehriban danışıqlarını görüb cürətləndi, sözüünə davam edərək:

- Maksimin həyatını, həm də öz səadətimi xilas etmək məqsədi ilə, - dedi, - mən bir sələmçinin yanına getdim, siz onu yaxşı tanıyırsınız, o, iblis kimi bir şeydir, rəhm və aman bilməyən Qobsekdir. Mən qraf de Restonun həmişə əziz tutduğu ailə brilyantlarını, həm özümün, həm də onun brilyantlarını həmin sələmçiyə satdım. Bəli, satdım! Başa düşürsünüzmü? Maksim xilas oldu! Lakin mən məhv oldum. Resto hər şeyi bildi.

Qorio ata çığırdı:

- Necə? Kim xəbər verdi? Mən onu öz əllərimlə öldürərəm!

- O, dünən mənə öz yanına çağırtdırdı. Mən də getdim... O, elə bir ahənglə mənə dedi ki: "Anastazi! (Ah, onun səsinin ahəngi mənim üçün kifayət idi, mən hər şeyi anladım!) Hanı sizin brilyant-larınız?" Dedim ki, məndədir. O, mənə baxaraq cavab verdi: "Yox, sizdə deyil, budur, dolabın üstündədir". Bu sözlərlə üstü cib yaylığı ilə örtülmüş futlyarı mənə göstərdi. "Siz bunların haradan gətirildiyini bilirsinizmi?" - deyə soruşdu. Mən onun ayaqlarına yıxıldım... Mən ağlayırdım, soruşurdum ki, hansı ölümlə ölməliyəm...

- Sən beləmi dedin? - deyə Qorio ata bağırdı. - Allahın müqəddəs adına and olsun, sizə, ya sənə, ya ona kim zülm edərsə, mən nə qədər sağam, əmin ola bilərəm ki, mən ondan dəhşətli intiqam alacağam! Mən onu dişlərimlə parçalayacağam, mən...

Artıq danışıq bilmədi. Sözləri quruyub boğazında qaldı.

- Mənim əziz bacım, bu işin axırı belə oldu ki, o, məndən ölümdən betər bir şey tələb etdi... Mənim eşitdiyimi Allah başqa bir qadına eşitdirməsin...

Qorio ata sakitcə dedi:

- Mən onu öldürəcəyəm. Ancaq onun bir ömrü var, halbuki o, mənə iki ömrün əvəzini verməlidir. Bəs sonra nə oldu? - deyə Qorio Anastazidən soruşdu.

Qrafinya az sükutdan sonra, sözüünə davam edərək:

- Bəli... - dedi. - O, mənim üzümə baxdı və dedi: "Anastazi, mən məzar kimi lal olub, hər şeyi gizlədərəm və biz yenə də bir yerdə yaşanq; bizim uşaqlarımız var. Mən cənab de Trayı dueldə öldürmək fikrində də deyiləm: hədəfi düz vurmaya da bilərəm; başqa vasitə ilə ondan qurtarmaq istəsəm, məhkəməyə düşməli olacağam. Onu sizin

ağuşunuzda öldürmək uşaqları rüsvay etmək deməkdir. Halbuki mən nə uşaqlarınızın, nə onların atasının, nə də özümünkülərin ölümünü istəyirəm. Cavab verin: mən sizin hansı uşağınızın atasıyam?” “Böyüyünün, Ernestin”. O: “Yaxşı, - dedi, - indi siz mənim tələbimə itaət edəcəyinizə and içməlisiniz”. Mən and içdim. “Sizdən nə zaman tələb etsəm, bütün mülkünüzün satılması haqqında sənədə qol çəkməlisiniz”.

Qorio ata çığırdı:

- Qol çəkmə! Olmaya-olmaya qol çəkəsən! Belə, belə, cənab de Resto! Siz öz arvadınıza xoşbəxtlik vermək iqtidarında deyildiniz, o, bu xoşbəxtliyi başqa yerdə axtarmağa məcbur olur, siz isə axmaq acizliyinizə görə ona cəza verirsiniz? Dayan, mən hələ ölməmişəm! Tələş etmə, Nazi, onun qabağına mən sədd çəkəcəyəm. Aha! O, varis həvəsindədir! Çox yaxşı, çox yaxşı. Mən onun oğlunu öz yanıma gətirəcəyəm, o, mənim nəvəm deyilmi?! Mənim də bu uşağı görməyə haqqım var! Narahat olma, mən onu kəndə aparacağam, onun qayğısını çəkəcəyəm. Mən bu dəhşətli insanı təslim olmağa vadar edəcəyəm. Mən ona deyəcəyəm ki: “Görək kim qalib gəlir. Oğlunu qaytarmaq istəyirsənsə, qızımın mülkünü özünə qaytar, qoy istədiyi kimi yaşasın!”

-Ata!

- Bəli, mən sənın atanam. Ah, mən əsl atayam. Qoy bu əclaf zadəgan mənim qızımı incitməsin. Lənətlər olsun! Damarlarımda hansı qanın axdığından bixəbərəm. Damarlarımdakı pələng qanıdır, mən sizin ərhlərinizi didməyə hazırım. Allah, amandır, mənim əziz balalarım! Sizin həyatınız bu imiş! Bu, mənim üçün ölümdür, ölüm! Mən öləndən sonra sizin başınıza nə bələlər gələcək? Uşaqlar sağ ikən atalar ölməməlidirlər. Pərvərdigara, sən bu dünyanı nə pis yaratmışan! Hələ deyirlər ki, sənın oğlun var. Sən bizi balalarımız üçün çəkdiyimiz iztirablardan xilas etməli idin! Mənim mələk qızlarım, axı buna nə ad vermək olar? Mənim yanıma gəlməyinizə səbəb ancaq başınıza gələn müsibətlərdir. Mənim gördüyüm ancaq sizin göz yaşlarınızdır. Eybi yoxdur, qoy belə olsun! Bəli, bəli, sizin məni sevdinizini bilirəm. Eybi yoxdur, gəlin, yanıma göz yaş tökməyə gəlin. Mənim ürəyim genişdir, hər şeyə dözər. Siz onu paralaya bilərsiniz, lakin qəlbimin parçaları yenə dönüb ata qəlbi olacaq. Mən sizin bütün əziyyətlərinizi öz boynuma götürmək istərdim, sizin dərdinizi özüm

Delfina:

- Bizim yalnız o zaman günlərimiz xoş keçirdi, - dedi. - Böyük anbarın içində oynadığımız günlər, un taylannın üstündən başaşağı dığırlandığımız gözəl günlər hanı?

- Ata, bu, hələ hamısı deyil.

Anastazi bu sözləri Qorionun qulağına pıçıldadı. Qoca dik atıldı. Qrafinya sözüne davam edərək dedi:

- Brilyantlar üçün yüz min vermədilər. Maksim yenə də məhkəmə qorxusu altındadır. Biz hələ on iki min frank da verməliyik. Maksim mənə ağıllanacağını, quman buraxacağını vəd etmişdir. Onun məhəbbətindən başqa mənim heç bir şeyim qalmamışdır; mən bu məhəbbəti çox baha qiymətə satın almışam; bu məhəbbət əldən çıxarsa, artıq mənim ölən günümdür. Mən bu məhəbbət yolunda hər şeyimi fəda etdim: namus, şərəf, sərvət, istirahət, uşaqlar, hər şey məhv oldu. Amandır, yalvanram, heç olmasa, onun azadlığımı, namuslu adını özünə qaytann, cəmiyyət xaricində qalmasın, o, yenə özünə bir mövqe qazana bilər. Bu gün o yalnız öz fərdi səadəti üçün məsul deyildir, unutmayın ki, bizim balalarımız var, onlar hər şeydən məhrum ola bilərlər. Onu Sent-Pelaji həbsxanasına salsalar, artıq hər şey məhv olacaq.

- Mənim pulum yoxdur, Nazi. Artıq heç bir şeyim yoxdur, heç bir şeyim! Dünyanın axırındır, qızım. Artıq qiyamət günüdür, vaveyladır, qızım! Qaçın, xilas olun, qızlanm! Bəli! Mənim hələ güümüşüm durur, altı ədəd süfrə qab-qaşığı var! Bunlar mənim ilk aldığım şeylər idi! Daha nəyim var?.. Ancaq min iki yüz franklıq ömürlük rentam.

- Bəs siz daimi faiz kağızlarnızı nə etdiniz?

- Mən onu satdım, ehtiyac üçün yalnız balaca bir mədaxil saxladım. Fifina üçün mənzil təşkil etməyə on iki min frank lazım oldu.

Madam de Resto heyərlə bacısından soruşdu.

- Necə, Delfina? Sənin öz evində?

Qorio ata dedi:

- Nə fərqi var! On iki min frank artıq xərclənmişdir.

Qrafinya:

- Başa düşürəm, - dedi. - Cənab Rastinyak üçün təşkil etmişiniz! Zavallı Delfina, sən nə edirsən? Mənim başıma gələn müsibətləri görmürsənmi?

- Əzizim, cənab Rastinyak öz məşuqələrini qarət edən gənclərdən deyil.

- Sağ ol, Delfina, mənim bu ağır vəziyyətimdə səndən bundan artıq şey gözləməirdim. Lakin sən məni heç vaxt sevməmişən.

Qorio ata ucadan dedi:

-Yox, Nazi, yox, o, səni çox sevir. O, bunu mənə bu saat söylədi. Biz sənin söhbətini edirdik; hələ o deyirdi ki, sən, həqiqətən, gözəl-sən, o isə ancaq xoşagəlimlidir.

Qrafinya:

- Sənin gözəlliyin ruhsuz gözəllikdir, - dedi.

Delfina qızardı:

- Qoy sən deyən olsun. Bəs sən mənə münasibətin necə olmuşdur? Sən məndən üz döndərdin, mənim getmək istədiyim bütün evlərin qapılarını üzümə bağlatdırdın, mənə ziyan vurmaq üçün heç bir fürsəti əldən vermədin! Məgər mən bura sənini kimi atamın var-yoxunu çəkib aparmağa gəlirdim? Məgər onu bu vəziyyətə salan mən oldum? Bu, səninin əməlidir, bacı. Mən imkan düşdükcə atamla görüşərdim, onu öz evimdən qovmazdım. Ehtiyacım olanda gəlib əllərini yalamazdım. Hətta bu on iki min frankın mənini üçün sərf edildiyindən xəbərim yoxdur. Sən özün yaxşı bilirsən ki, pul məsələsində mənini qanun-qaydam var. Əgər atam mənə hədiyyə vermək istəyibsə, bil ki, mən heç vaxt ondan bunu xahiş etməmişəm.

- Sən məndən xoşbəxt oldun: cənab de Marse zəngindir və bu barədə sənini bir az məlumatın var. Sən həmişə qızıl kimi mənəfur olmusan. Əlvida, mənini artıq nə bacım var, nə də...

Qorio ata çıxıraraq:

- Sus, Nazi! - dedi.

Delfina cavab verdi:

- Heç kəsin inanmadığı şeyləri yalnız sənini kimi bacılar təkrar edə bilər. Sən eybəcər insansan!

- Balalarım, əziz balalarım, bəsdir, amandır, bəsdir, yoxsa bu saat sizin qabağınızda özümü öldürərəm.

Delfina deyirdi:

- Yaxşı. Nazi, sən bədbəxtsən, mən səni bağışlayıram. Lakin mən yenə də səndən yaxşıyam. Mən sənə kömək üçün hər şeyə hazır idim. Hətta ərimin yataq otağına belə getmək fikrində idim,

halbuki mən bunu nə öz xatirim üçün, nə də... etməzdim... Amma sən belə bir dəqiqədə mənə elə sözlər dedin ki... Son doqquz il ərzində mənə elədiyin pisliklərdən sənin bu hərəkətin geri qalmaz.

Qoca yalvarırdı:

- Balalarım, qucaqlaşın, barışın, balalarım! Siz ikiniz də mənim mələk qızlanmsınız.

Qrafınyanın əlindən tutan Qorionu qrafınyaya kənar edərək:

- Yox, - dedi, - mənə toxunmayın! O, mənim ərimdən də rəhmsizdir. Güman etmək olar ki, bu qadın xeyirxahlıq timsalıdır!

- Qoy mənim haqqımda desinlər ki, mən cənab de Marseyə borclu qalırım, nəinki cənab de Trayın sənə yüz min franka başa gəldiyini etiraf edirəm.

Madam de Nusingenin bu cavabı qrafınyanı daha da hiddətləndirdi. Bacısına tərəf hücum edərək:

- Delfina! - deyə çığırdı.

Baronessa soyuq səsle:

- Mən sənə iftiranın əvəzində həqiqəti söyləyirəm, - dedi.

- Delfina, sən...

Qorio ata qrafınyaya tərəf atıldı, əli ilə onun ağzını yumaraq, sözünü deməyə qoymadı.

Anastazi soruşdu:

- Ata, siz bu gün əlinizi nəyə vurmuşunuz?

Zavallı ata üzr istəyərək:

- **DoğTu** deyirsən, təqsirkaram, - dedi və əllərini şalvarına sürtdü.
- Axı mən köçürəm, mən bilmirdim siz gələcəksiniz.

Qoca, qızının qəzəbini özünə tərəf yönəltdiyindən məmnun görünürdü. Oturaraq:

- Ah, - dedi, - siz mənim ürəyimi parçaladınız. Mən artıq ölü-rəm, balalarım. Başım od tutub yanır. Mehrıban olun, bir-birinizlə yaxşı rəftar edin, bir-birinizi sevin! Siz məni öldürəcəksiniz. Nazi, Delfina, siz ikiniz də həm haqlısınız, həm də haqsızsınız. - Qorio ata yaşarmış gözlərini baronessaya doğru qaldıraraq: - Mənə bax, Dedel, - dedi, - ona on iki min frank lazımdır, gəl bu pulu axtarıb tapaq. Bir-birinizə kəc baxmayın.

Qorio Delfinanın qarşısında diz çökdü. Qulağına pıçıldadı:

- Mənim xatirim üçün ondan üzr istə. Axı o daha çox bədbəxt-dir. Yalvanram.

Delfina iztirabın şiddətindən atasının üzündə sezdiyi vəhşi və divanə ifadədən təlaşa düşərək:

- Mənim yazıq Nazi bacım, - dedi, - mən sənə qarşı haqsızlıq etdim, öp məni...

Qorio ata çıxırdı:

- Ah, siz mənim yarama məlhəm qoyursunuz. Ancaq bu on iki min frankı mən haradan tapım? Bəlkə, bir başqasının əvəzinə əsgərliyə getsəm...

Bacılar atalarını qucaqlayıb, bir səslə çığırdılar:

- Ata, sən nə danışırsan, ata? Heç belə şey olar?

Delfina:

- Sizin mükafatınızı Allah versin, ata, elə bu niyyət üçün biz sizə ömür boyu dua etməliyik. Elə deyilmi, Nazi?

Qrafinya dedi:

- Bundan başqa, ata, bu, dəryada bir damla misləndə olardı.

Qoca ümitsizliklə:

- Demək, mən öz qanımın bahasına da kömək etmək iqtidarında deyiləm? - dedi. - Səni xilas edən adama mən qul olardım, Nazi! Mən onun yolunda adam belə öldürərdim... Votren kimi katorqaya gedərdim. Mən... - O, birdən, ıldırım vurmuş kimi duruxdu. Saçlarını yolaraq: - Daha heç bir şeyim qalmadı! - dedi. - Ah, haradan oğurlamaq mümkün olduğunu bilsəydim... Heyif ki, belə bir yer tapmaq mümkün deyil... Bankı yarmaq üçün adam lazım, vaxt lazım... Görünür, mənim ölüm məqamım yetişib: daha başqa çarəm qalmadı. Mən artıq heç bir şeyə yaramıram, mən artıq ata belə deyiləm. Yox! Qızım ehtiyac içində, o, məndən xahiş edir, amma mən... Mənim heç bir şeyim yoxdur. Ah, qoca əclaf, avara qoca, sənin iki qızın var, amma sən özün üçün ömürlük renta düzəltməsən! Demək, sən onları sevmirsən? Öl, it kimi gəbər! Mən itdən də betərəm, it daha yaxşı rəftar edərdi! Ah, başım çatlayır! Od içində yanır!

Qadınlar, qoca öz başını divara çırpmasın deyə, onun qollarından tutub qucaqladılar:

- Ata, bəsdir. Özünüzü ələ alın!

Qorio hıçqıra-hıçqıra ağlayırdı. Bütün bu hadisədən dəhşətə gələn Ejen, Votrenə verdiyi vekseli götürdü. Vekselin möhürü böyük məbləğ üçün də yararlıydı. Ejen rəqəmi dəyişdi, Qorionun adına on iki min franklıq bir veksəl düzəltdi və içəri daxil oldu.

Vekseli qrafinyaya uzadaraq:

- Madam, - dedi, - istədiyiniz məbləği ala bilərsiniz. Mən yatmışdım, sizin söhbətinizdən oyandım, bunun sayəsində cənab Qorioya nə qədər pul borclu olduğumu aydınlaşdırdım. Bu vekseli alıb qeyd etdirə bilərsiniz, mən öz vaxtında ödəyərəm.

Qrafinya, əlində veksəl, hərəkətsiz dayanmışdı. Hiddətindən, həyəcanından, hirsindən bədəni titrəyə-titrəyə, üzü sapsarı saralmış halda:

- Delfina, - dedi, - Allah şahiddir ki, mən sənə çox şeyləri bağışlamışam, ancaq bunu səndən gözləməzdim!.. Cənab de Rastinyak qonşu otaqda imiş, sən bunu bilirdin! Sən nə qədər alçaq qadınsan ki, məndən belə dəhşətli bir intiqam alırsan, mənim sirlərimi, mənim həyatımı, uşaqlarımın taleyini, abırımı, namusumu buna satmağa məcbur etdin! Yadında saxla, artıq sən mənim üçün heç şeysən, mən sənə nifrət edirəm, mən də səndən intiqam alacağam... mən...

Anastazi hiddətindən danışa bilmirdi, boğazı qurumuşdu.

Qorio ata dedi:

- Qızım, bu da mənim öz oğlumdur, sənin qardaşıdır, sənin xilaskarıdır! Nazi, qızım, qucaqla onu! Görmürsənmi, mən onu ata kimi qucaqlayıram. - Qoca çılgıncasına Ejeni bağrına basıb sıxırdı. - Ah, mənim balam! Mən sənin üçün atadan da artıq olacağam. Mən sənə ailəni əvəz edəcəyəm. Bütün dünyanı sənin ayaqların altına atmaq üçün mən Allah olmaq istədim. Nazi, nə üçün onu öpmürsən, Nazi? Bu, insan deyil, mələkdir, göylər mələyidir.

Delfina:

- Ata, - dedi, - onu sakit burax. Bu saat onun ağı başında deyildir.

Qrafinya dedi:

- Mənim aqlım başımda deyil! Mən aqlımı itirmişəm? Bəs sən kimsən, sən nəsən?

Qorio ata:

- Balalarım, susmasanız, mən öləcəyəm, - dedi və güllə dəymiş kimi çarpayımın üstünə yığıldı. Qoca ancaq bunu pıçıldaya bildi:

- Onlar məni öldürdülər!

Qrafinya Ejenin üzünə baxdı. O, gördüyü bu səhnədən mütəəssir olaraq, mat-məətəl, yerində dayanmışdı.

Delfina cəld atasının jiletini açdı. Qrafinya atasına belə əhəmiyyət vermədən, üzünün ifadəsi, baxışı, səsinin ahəngi ilə bir şey soruşmuş kimi yalnız:

- Cənab Rastinyak... - deyə bildi.

Rastinyak sualı gözləmədən:

- Qrafinya, - dedi, - mən borcumu vaxtında verəcəyəm və susacağam.

Delfina çarpayının üstə bihuş düşmüş qocanı göstərərək, məzəmmətlə bacısına:

- Nazi, - dedi, - sən atamızı öldürdün.

Ancaq qrafinya buna əhəmiyyət vermədi, cəld otaqdan çıxdı.

Qoca, gözlərini açaraq:

- Mən onu əfv edirəm, - dedi. - vəziyyəti çox ağırdır, hər kəs başını itirə bilər. Naziyə təsəlli ver, onunla mehriban ol, bunu can verən atana vəd et.

Qoca Delfinanın əlini sıxaraq yalvarırdı.

Delfina qorxmış halda:

- Ata, sizə nə olmuşdur?

- Heç bir şey, qızım, keçər. Başımı nə isə sıxır, baş ağrısıdır.

Görəsən, zavallı Nazinin gələcəyi necə olacaq?

Bu vaxt qrafinya geri qayıtdı və atasının ayaqları altına düşdü.

- Məni bağışla, ata, - dedi.

Atası:

- Sən bu sözlərlə ürəyimi daha da parçalayırsan, - deyə bildi.

Qrafinyanın gözləri yaşarmışdı, üzünü Rastinyaka tutub:

- Cənab Rastinyak, - dedi, - dərdimin şiddətindən mən sizə qarşı haqsızlıq etdim. - Əlini Ejenə doğru uzatdı. - Mənim qardaşım olarsınızmı?

Delfina da bacısını qucaqlayaraq:

- Nazi, mənim mehriban bacım, hər şeyi yaddan çıxaraq, - dedi.

- Yox, mən heç nəyi yaddan çıxarmayacağam.

Qorio ata:

- Mənim mələk qızlarım, - dedi, - gözlərimə pərdə çökmüşdü, indi yenə gözlərim açıldı, səsiniz məni yenidən dünyaya gətirdi. Bir də öpüşün, qızlarım. Nazi, əziz balam, bu veksəl səni xilas edə bilərmi?

- Mənim axmaqlığımı görürsünüzmü? Mən bunu necə unudtum? Nazi, hirsələnmə, mənim halım yaxşı deyildi. Əziyyətdən yaxanı qurtarandan sonra adam göndərib mənə xəbər verərsən. Yox, mən özüm gələyəm. Yox, mən gələ bilməyəcəyəm, mən sənin ərinə görə bilmərəm. Əlimdən xəta çıxar, onu öldürərəm. Sənin mülkünün satış məsələsinə gəlincə, bu işlə özüm məşğul olaram. Get, bala, tez get, Maksimə ağıl ver.

Ejen heyrət içində idi. Madam de Nusingen dedi:

- Bicarə Anastazi həmişə əsəbi olmuşdur, ancaq ürəyi çox yumşaqdır.

Ejen Delfinanın qulağına pıçıldadı:

- O, etimad imzasını almaq üçün geri qayıtmışdı.

- Siz eləmi güman edirsiniz?

Ejen:

- Belə güman etmək istəməzdim, ancaq belədir. Hər halda, onunla ehtiyatlı olmaq gərək, - deyər cavab verdi və gözlərini göylərə doğru qaldırıb, ucadan deməyə cəsarət edə bilmədiyə fikirləri Allaha tapşırırdı.

- Doğrudur, onda həmişə bir az aktyorluq hiss olunurdu, zavallı atam isə onun hər saxtakarlığına aldanır.

Ejen qocadan soruşdu:

- Sevimli cənab Qorio, özünü necə hiss edirsiniz?

Qorio cavab verdi:

- Mən yatmaq istəyirəm.

Rastınyak Qorioya kömək edərək, yatağına uzandırdı. Qoca, qızının əlindən tutmuş halda yuxuya getdikdən sonra Delfina əlini azad etdi və Ejenə dedi:

- Axşam italyan operasında görüşərik. Sən onun vəziyyətini mənə söylərsən. Sabah isə cənab, yeni mənzilə köçürsünüzmü? Otağınıza bir baxaq... - Delfina içəri girər-girməz: - Nə dəhşətli otaqdır! - dedi. - Sizin otağınız atamın otağından da pisdir. Ejen, sən özünü çox yaxşı apardın. Əgər mümkün olsaydı, mən səni daha çox sevərdim. Lakin əziz uşaqcığaz, sən sərvət qazanmaq niyyə-tindəsənsə, on iki min frankı belə asanlıqla bayıra atmaq yaramaz. Qraf de Tray qumarbazdır. Bacım bunu nəzərə almaq istəmir. De Tray bu on iki min frankı yığın-yığın qızıl uduzduğu və udduğu qumarxanada tapa bilərdi.

Qorio inildəyirdi. Ejen Delfina ilə geri qayıtdı O, yatmış görünsə də, bu iki aşıq içəri daxil olanda bu sözləri eşitdilər:

- Onlar bədbəxtdirlər!

Kim bilir, yatmışdı, ya oyaqdı, lakin bu sözlər Delfinanı dərindən mütəəssir etdi, atasının uzandığı miskin çarpayıya yaxınlaşdı, alnından öpdü. Qorio ata gözlərini açdı:

- Delfina, sənsənmi?

Qızı soruşdu:

- Özünü necə hiss edirsiniz?

- Yaxşıyam, narahat olma, bir az sonra çıxacağam. Siz də gedin, balalarım, xoşbəxt olun.

Ejen Delfinanı evinə qədər ötürdü, lakin Qorio atanın vəziyyəti üçün narahat olduğuna görə nahar etməyə qalmayıb, yenə “Voke- nin evinə” qayıtdı. Artıq Qorio yatağından durmuşdu, süfrə başında əyləşmək niyyətində idi. Byanşon münasib bir yerdə oturub vermişel fabrikantının hərəkətlərinə baxmaq istəyirdi. Qorio bir parça çörək götürüb, nə unundan bişirildiyini yoxlamaq məqsədi ilə iylədiyi zaman, tibb institutu tələbəsi qocanın bu hərəkətində nə etdiyini qətiyyənlə başa düşməyən bir insanın hərəkətini sezərək qaşlarını çatdı.

Ejen Byanşona dedi:

- Bir az mənə yaxın əyləş, Koşen pansioneri!

Byanşon məmnuniyyətlə yerini dəyişdi, qocanın yaxınlığında oturdu. Rastınyak soruşdu:

- Ona nə olmuşdur?

- Yanılmıramsa, onun işi bitib! Onda qərribə hallar görürəm, iflicə oxşayır, üzünün aşağı hissəsi çox sakit görünür, üst hissəsi isə özündən asılı olmayaraq yuxarıya çəkilir, görürsənmi? Bir də onun gözlərinə diqqət elə: beyinə qan sızanda gözlər bu hala düşür. Elə bil, gözlərinə nazik pərdə çəkilib. Səhər onun səhhəti aydınlaşar.

- Belə xəstəliklərin dərmanı varmı?

- Heç bir dərman yoxdur. Əgər ayaqlarının keyliyi keçsə, bəlkə də, ölümünü bir az təxirə salmaq olar. Lakin sabah axşama qədər indiki əlamətlər yox olmasa, biçarə qocanın öləcəyinə şübhə yoxdur. Onun xəstələnməsinə səbəb nədir, bilmirsən? Mənəviyyatına dərin təsir edən sarsıntı keçirmişdir.

Rastinyak hər iki qadının ata qəlbinə aramsız zərbələr vurduğunu xatırlayaraq:

- Elədir, - dedi.

“Delfina, hər halda, atasını sevir”, - deyə düşündü.

Axşam italyan operasında madam de Nusingeni çox da təşvişə salmamaq üçün, Ejen ehtiyatla Qorio atadan danışmağa başladı. Lakin Rastinyak sözə başlar-başlamaz Delfina dedi ki:

- Narahat olmayın, mənim atam möhkəm adamdır. Lakin bu səhər biz onu bir qədər incitdik. Məsələ bizim sərvətimizdədir. Belə müsibətin nəticələrini təsəvvürünüə gətirə bilərsinizmi? Sizin məhəbbətiniz məni hər şeyə laqeyd nəzərlə baxmağa vadar etməsəydi, mən yaşaya bilməzdim. Əvvəllər bu cür şeylər məndə dəhşət və əzab oyadardı. Bu saat mənim üçün məhəbbəti itirməkdən başqa bir qorxu, başqa bir müsibət ola bilməz. Həyatın sevinclərini mənə duyuran ancaq məhəbbət olmuşdur. Bu hiss xaricindəki şeylər məni maraqlandırmır, heç bir şey mənə həzz vermir. Mənim üçün siz hər şeysiniz. Əgər sərvət mənə həzz verirsə, buna səbəb ancaq bu sərvət sayəsində sizə daha xoş görünməyimdir. Söyləməyə həya edirəm, ancaq etiraf etməliyəm ki, mən ata üçün qız olmaqdan artıq, sizə məşuqəyəm... Buna səbəb nədir? Özüm də bilmirəm. Bütün varlığım, bütün həyatım sizə bağlıdır. Bu qəlbi mənə atam verdi, lakin siz onu döyüdükdünüz! Qoy bütün kübarlar aləmi məni məzəmmət etsin! Lakin siz məndən narazı olmağa əsasınız olmadığı kimi dəruni bir hisslə işlədiyim günahlarımı bağışlayırsınızsa, mənim bu ələmlə nə işim var! Siz mənim atama qarşı rəhmsiz olduğumu söyləyə bilərsinizmi? Yox, yox, bizim atamız kimi bir atanı sevməmək mümkün deyildir. Lakin mən bizim kədərli izdivaclarımızın zəruri nəticələrini, nəhayət, onun da görməsinə mane ola bilərdimmi? Nə üçün o, vaxtilə bizim bu izdivaclarımıza mane olmadı? Məgər bizim taleyimizi düşünmək onun vəzifəsi deyildimi? Mən yaxşı bilirəm: bu gün o, Nazidən, yaxud məndən az iztirab çəkmir. Lakin bizim çarəmiz nədir? Biz nə etməliyik? Ona təsəlli verməkmi? Bizim təsəllimiz ona qətiyyəən kar etməz. Bizim itaətkarlığımız məzəmmət və şikayətlərimizdən onu daha çox məyus edərdi. İnsan həyatında elə vəziyyətlər vardır ki, başdan-başa acılıqla, iztirabla doludur.

Ejen bu səmimi hissini sadə izharını məmnuniyyətlə dinləyərək, sükut edirdi. Paris xanımları, əsasən, saxtakar, şöhrət düşkünü,

xudbin, işvəkar, soyuq olar, lakin onlar əsl məhəbbətlə sevdikləri zaman bütün varlıqlarını bu ehtiras yolunda qoyarlar, məhəbbətdə heç bir qadın onlar qədər fədakarlıq göstərməz. Sevən Paris xanımları öz xırda hisslərinə üstün gələrək ruhən yüksəlirlər. Bundan başqa, Ejen Delfinanın qadınlara xas olan sağlam, dərin zəkasına heyrət edirdi. Delfina sakit şəkildə sadə və təbii hisslərdən bəhs edir, sanki, böyük bir ehtiras hissi ilə özünü bunlardan təcrid edərək, hər şeyə kənardan göz qoyurdu.

Madam de Nusingen Ejenin sükutundan incidi.

- Siz nə fikirləşirsiniz? - deyə soruşdu.

- Mən hələ sizin dediklərinizə qulaq asıram. İndiyə qədər elə zənn edirdim ki, mən sizi sizin məni sevdiyinizdən daha çox sevirəm.

Delfina gülümsədi, lakin söhbəti şəraitin tələb etdiyi dairədən kənara çıxarmaq üçün sevincini gizlətdi. O, əvvəllər səmimi gənclik məhəbbətinin çırpıntılarını və etirafını heç zaman eşitməmişdi. Bir az da belə davam edərsə, o artıq özünü idarə edə bilməyəcəkdi. Söhbətin mövzunu dəyişərək:

- Ejen, - dedi, - kübar məclislərində nələr olduğunu bilmirsiniz? Sabah bütün Paris vikontessa de Boseanın balında olacaq. Markiz d'Ajuda ilə Roşfid hələ məsələni yaymamağa qərar vermişlər. Lakin sabah kral nikahı təsdiq edəcək, sizin zavallı əminiz qızı isə hələ hər şeydən xəbərsizdir. Vikontessa balı ləğv edə bilməyəcəkdir. Halbuki markiz balda iştirak etməyəcək. Bütün Paris yalnız bu hadisədən danışıır.

- Bəli, kübarlar dünyası bu alçaq xəyanətə sevinir, onda iştirak edir. Madam de Boseanı bu hadisənin öldürə biləcəyini başa düşürsünüzmü?

Delfina gülümsəyərək:

- Yox, - deyə cavab verdi. - Siz bu cins qadınları tanımırsınız. Bəli, sabah bütün Paris vikontessanın balına gələcək, mən də orada iştirak edəcəyəm. Bu səadəti siz mənə verdiniz.

Rastinyak:

- Bəlkə, bu da Parisin adı və mənasız dedi-qodularından biridir? - dedi.

- Sabah həqiqət məlum olar.

Ejen "Vokenin evi"nə qayıtmadı. O, yeni mənzilindən ayrılmaq istəmirdi. Bir gün əvvəl o, Delfinadan gecə saat birdə ayrılmağa

məcbur olmuşdu, bu dəfə isə Delfina ancaq saat ikidə getdi. Ertəsi gün Ejen yatağından gec durub, günortaya kimi Delfinanı gözlədi. Delfina səhər naharına gəldi. İki gənc xoşbəxtliyin bu gözəl nəşələrinə o qədər aludə olmuşdu ki, Rastinyak Qorio atanı belə unutmşu kimi görünürdü. O, otağındakı zərif şeylərə öyrəşməkdən dərin həzz alırdı. Burada hər şey Delfinanın burada olması ilə zinətlənirdi. Bununla belə, iki məşuq saat dördə yaxın, nəhayət, Qorio atanın da barəsində fikirləşərək, onun yeni mənzilə köçmək ümidindən nə qədər bəxtiyar olduğunu xatırladılar. Ejen qocanın doğrudan xəstələndiyini nəzərə alaraq, tezliklə buraya köçürülməsini məsləhət gördü. Delfinadan ayrıldıqdan sonra tez “Vokenin evi”nə qaçdı. Nə Byanşonu, nə də Qorio atanı süfrə başında gördü.

Rəssam dedi ki:

- Bəli, sizin Qorio atanın işi fıırıqdır, Byanşon bu saat onun yanındadır. Qoca, qızlandıdan biri - qrafinya de Restorama ilə görüşdükdən sonra evdən çıxmaq istəmiş, birdən özünü pis hiss etmişdir. Çox çəkməz ki, məclisimiz özünün yaraşıqlarından birini itirər.

Rastinyak tez yuxan qalxdı. Silviya onun arxasınca bağıraraq:

- Ey! Cənab Ejen! - dedi. - Cənab Ejen, sahibə xanım sizi yanına çağırır!

Madam Voke Ejenə ərz etdi ki:

- Cənab Ejen, siz və cənab Qorio fevralın on beşində buradan çıxmalı idiniz. Halbuki bu gün ayın on səkkizidir, vaxtından üç gün keçmişdir. Ona görə siz də, cənab Qorio da mənə bütün ayın kirayəsini verməlisiniz. Ancaq siz Qorio atanın zaminliyini öhdənizə götürsəniz, mənim üçün sizin bir sözünüz kifayətdir.

- Necə? Siz ona inanmırsınız?

- İnanmaq? Ona! Axı bu qoca ayılmasa, öləcək, onda qızları mənə bir liar belə verməyəcəklər, onun şeylərinin qiyməti isə on frankdan artıq eləməz. Nədənə, o, bu səhər son süfrə qab-qaşı- ğını da harayasa apardı. Lap cavan oğlan kimi bəzənmişdi. Allah məni bağışlasın, ancaq mənə elə gəlir ki, o, üzünü boyamışdı da, lap cavan görünürdü.

Ejen dəhşətindən diksindi və fəlakət baş verəcəyini duyaraq:

- Hər şeyin məsuliyyəti mənim öhdəmə! - dedi.

Ejen Qorio atanın otağına qalxdı. Qoca yataqda taqətsiz uzanmışdı. Byanşon onun yanında idi.

Qoca mehribanca gülümsədi və şüşə kimi donuq gözlərini Ejenə doğru çevirərək:

- Onun kefi necədir? - deyə soruşdu.
- Yaxşıdır! Siz necəsiniz?
- Elə-belə.

Byanşon Ejeni bir tərəfə çəkərək:

- Onu yorma, - dedi.

Ejen soruşdu:

- Halı necədir?
- Onun sağalması möcüzə olar. Beyninə qan sızıb. Bədəninə xardal yaxması qoymuşuq. Xoşbəxtlikdən, hiss edir, xardal təsirini göstərir.

- Onu başqa yerə köçürmək olarmı?
- Qətiyyən, burada saxlamağa məcburuq. Heç bir hərəkət, heç bir həyəcan yaramaz.

Ejen dedi:

- Sevimli Byanşon, biz ikimiz ona qulluq edəcəyik.
- Mən xəstəxanamızın baş həkimini çağırmışam.
- Nə deyir?

- O, sabah axşam öz rəyini söyləyəcək. Gündüz xəstələrin qəbulundan sonra gələcəyini vəd etmişdir. Təəssüf ki, qoca bu gün səhər nə isə bir mənasız oyun çıxarmışdır, ancaq neylədiyini danışmaq istəmir, lap keçi kimi tərsdir. Mən onu danışdırmaq istəyəndə isə cavab verməmək üçün özünü yalandan yuxuya verir, eşitməzliyə vurur, gözləri açıq qalanda isə ufuldamağa başlayır. Bu səhər evdən çıxıb, pay-piyada Parisin küçələrini dolamışdır. Son qiymətli şeylərini götürüb hara isə aparmış, sarsaq bir alış-veriş etmişdir, son qüvvəsini də buna sərf etmişdir. Qızlarından biri yanına gəlmişdi.

Ejen soruşdu:

- Qrafinyamı? CJacboylu, yaraşıqlı, qaraşın xanımdır, canlı, gözəl gözləri, çox qəşəng ayaqları var?

- Bəli, odur ki var.

Rastinyak dedi:

- Bizi bir dəqiqəliyə yalnız burax, mən onu danışdıraram, mən-dən heç bir şey gizlətməz.

-Mən də gedim nahar edim. Ancaq çalış onu həyəcanlandırma-

- Əmin ola bilərsən.
- Qorio ata Ejenlə yalqız qaldıqdan sonra:
 - Sabah onlar əylənəcəklər, - dedi, - böyük bir bala gedirlər.
 - Ata, siz özünüzü nə üçün belə vəziyyətə gətirdiniz ki, axşam yatağa düşməyə məcbur oldunuz? Bu səhər siz nə ilə məşğulunuz?
 - Heç bir şeylə.
 - Anastazi gəlmişdimi? - deyə Rastinyak soruşdu.
- Qorio cavab verdi:
 - Bəli.
 - Elə isə məndən heç bir şey gizlətməyin. O, sizdən yenə nə istəyirdi?

Qoca cavab vermək üçün qüvvəsini toplayaraq inildədi.

- Ah! Oğlum, onun nə qədər bədbəxt olduğunu bilsəydin! Bu brilyant əhvalatından sonra Nazinin bir su pulu belə qalmamışdır. Halbuki bala getmək üçün o, özünə paltar sifariş etmişdir. Bu, qızıl tikməli paltardır, özü də, ehtimal ki, ona çox yaraşır. Əclaf dərzisi isə borca tikmək istəmədiyindən Nazinin qulluqçusu paltann hesabına min frank verməyə məcbur olmuşdur. Zavallı Nazi! Bu dərəcəyə çatmaq! ürəyim lap çatlayırdı. Lakin qulluqçu Restonun artıq Naziyə inanmadığını görüb, pulunun qorxusuna düşmüş və dərzisi ilə min frankını geri almayınca qədər paltarı verməməyi şərtləşmişdir. Sabah baldır, paltar da hazırdır, amma Nazi müsibət içində! O, mənəmin çəngəl-bıçaqlarımı borc götürüb lombarda qoymaq istəyirdi. Əri tələb edir ki, Nazi bala getsin və Nazinin, guya, satdığı brilyantları bütün Parisə göstərsin. O, bu dəhşətli insana heç deyə bilərdimi ki: "Mənəmin min frank borcum var, ödəyin?" Əlbəttə, deyə bilməzdi. Mən bunu başa düşdüm. Delfina bala zəngin paltarda gedəcək. Anastazi isə bu barədə kiçik bacısından geri qala bilməz. Zavallı qızım, o, acı göz yaş töküdü. Dünən on iki min frankım olmadığına görə nə qədər utandığımı bilsəydiniz... Mən bu böyük günahımı yumaq üçün bu gərəksiz həyatımın qalan günlərini ona qurban verərdim. İndi işin nə yerdə olduğunu görürsünüz: mən hər şeyə tab gətirə bilərdim, ancaq sondəfəki pulsuzluğum mənəmin bütün varlığımı alt-üst elədi. Yo-ox. Mən çox da fikirləşmədim, elə birnəfəsə, qızıqıb, kəmərləri və qab-qaqışığı altı yüz franka satdım, sonra isə öz ömürlük rentamı Qobsek dayıya nağd dörd yüz franka

girov qoydum. Nə eybi var, quru çörək yeyərəm! Cavanlığımda quru çörəklə az dolanmamışam, indi də birtəhər keçinərəm. Bunun əvəzində mənim Nazim öz gecəsini şad-xürrəm keçirər. Onun paltarı hamınınkindən qəşəng olacaqdır. Mən franklıq kağız yastığının altındadır. Yazıq Nazini şad edəcək bir şeyin başımın altında olduğunu duyduqca, ürəyim isinir, fərəhlənirəm. İndi o, bu yaramaz Viktorinanı qova bilər. Heç belə şey görünübür ki, qarabaş öz xanımına inanmasın? Sabah mən yaxşı olacağam. Saat onda Nazi yanıma gələcək. Mən qətiyyənlə istəmirəm ki, onlar mənim xəstə olduğumu bilsinlər, Allah eləməsin, bala getməyib mənə qulluq etməyə başlarlar. Sabah Nazi öz uşağını öpən kimi mənə öpəcək, onun nəvazişi mənə sağaldacaq. Nə təfəvütü var: bu min frank dərmanlara gedəcəkdimi? Mənim dərmanım Nazidir, bu pulu ona verərəm, başına gələn müsibəti unudar. Bu vasitə ilə ona ömürlük qazanc verdiyimə görə öz günahımı yuya bilərəm. Qızım uçurumun dibindədir, mən isə onu oradan çıxarmaq iqtidarında deyiləm. Ah, mən yenə ticarət işlərinə başlayacağam. Taxıl üçün Odessaya gedəcəyəm. Orada buğda bizim yerlərə nisbətən üç dəfə ucuzdur. Doğrudur, taxıl gətirmək qadağan edilib, ancaq qanun tərtib edənlər taxıl məhsulunu qadağan etməyi unudublar. Odur ha! Mən bunu bu səhər başa düşmüşəm. Nişastadan çox pul qazanmaq olar.

Ejen qocaya baxaraq:

“Bu, dəli olmuşdur”, - deyər düşündü.

- Yaxşı, - dedi, - sakit olun, danışmaq sizə ziyandır.

Byanşon qayıdandan sonra Ejen xörək yemək üçün aşağı düşdü. Onlar növbə ilə gecəni xəstənin yanında keçirdilər. Biri tibb kitabları oxuyur, o biri isə anasına və bacılarına məktub yazırdı. O biri günün səhəri, Byanşonun mülahizəsinə görə, xəstənin vəziyyəti yaxşılaşmışdı. Ona daim qulluq etmək lazım gəlirdi ki, bunu da ancaq bu iki tələbə edə bilərdi. O dövrdəki ədəbi dilin bəkarətini pozmammaq üçün bunu təsvir etməkdən vaz keçməyə məcburdu. Qocanın taqətdən düşmüş bədəninə zəli qoyulur, bundan sonra təpitmə, ayaq vannası və cürbəcür müalicə vasitələrindən istifadə olunurdu. Bu isə yalnız iki gəncin fədakarlığı və qüvvəsi sayəsində mümkün idi. Qrafinya de Resto özü gəlməyib, pulu aparmağa adam göndərmişdi.

Qoca:

- Mən onun özünün gələcəyini zənn edirdim, - dedi, sonra isə bu hadisədən məmnun kimi əlavə etdi: - Eybi yoxdur, gəlib pərişan ola bilərdi.

Axşam saat yeddidə Delfina Tereza ilə bir məktub göndərdi:

“Dostum, siz nə ilə məşğulsunuz? Siz məni yenidən sev- misiniz, elə bu tezliklə də etinasızlıq göstərməkmi istəyirsiniz? Bir-birimizlə səmimi söhbətlər edərkən mən sizin safü- rəkli olduğunuzu anladım; siz, əlbəttə, hissini hər çalarını duyduqdan sonra axıra qədər sədaqətli qalan adamlardan- sınız. Söylədiyiniz kimi, Musanın duasını dinlərkən, dediniz ki, “bəziləri üçün bu, eyni avazdır, lakin başqaları üçün intəhasız bir musiqidir”. Unutmayın ki, bu axşam biz vikontessa de Boseanın balına getməliyik, sizi gözləyəcəyəm. Bu səhər markiz d’Ajudanın nikah sənədinin kral tərəfindən təsdiqləndiyi qəti müəyyən edilmişdir, zavallı vikontessa isə bunu ancaq saat ikidə bilmişdir. Qrev meydanında edam zamanı camaat özünü meydana verdiyi kimi, bu gün də bütün Paris vikontessanın evinə axışacaq. Qadının öz dərdini necə gizlədə biləcəyinə, qəşəng bir əda ilə can verəcəyinə tamaşa etmək üçün getməkdən də böyük bir rəzalət olarmı? Əgər mən onun evinə birinci dəfə getməşəydim, əlbəttə, vaz keçərdim. Ancaq aydın məsələdir: bir daha onun evində qəbul mərasimi olmayacaq; odur ki mənim bu evi ziyarət etmək üçün göstərdiyim cəhdlər mənasız ola bilər. Mənim vəziyyətim başqalarının vəziyyətinə bənzəməz. Bundan başqa, mən ora yalnız özüm üçün deyil, sizin xatiriniz üçün də gedirəm. Sizi gözləyəcəyəm, əgər iki saatdan sonra mənim yanımda olmasanız, bu xəyanəti necə bağışlayacağımı bilmirəm”.*

Rastinyak qələmi əlinə alıb bu cavabı yazdı:

“Mən atanızın sağ qalıb-qalmayacağını öyrənmək üçün həkim gözləyirəm. Atanız can verir. Mən sizə həkimin qərarını gətirəcəyəm, ancaq çox qorxuram ki, bu, ölüm qərarı olsun, indi özünüz fikirləşin: siz bala gedə bilərsinizmi? Sizi məhəbbətlə öpürəm”.

Həkim saat doqquzun yarısında gəldi: onun gəldiyi nəticə mənfəi olsa da, o, xəstəliyin mütləq ölümə nəticələnmə biləcəyini güman eləmədi. Xəstənin vəziyyəti gah yaxşılaşacaq, gah da xarablaşacaqdı. Qocanın həyatını və aqlını itirməməsi də bundan asılı idi. Həkimin son rəyi belə oldu: “Onun tez ölməsi daha yaxşıdır”.

Ejen Qorio atanı Byanşona tapşırıb, madam de Nusingenin yanına getdi. Apardığı xoş xəbər deyildi, hələ qəyyumluq vəzifəsi hissəsindən məhrum olmayan Ejen elə zənn edirdi ki, bu xəbər heç bir sevincə yol verməyəcəkdir. Qorio yatmış kimi görünürdü, lakin Rastinyak otaqdan çıxanda qoca başını qaldırdı və dedi:

- Ona deyərsiniz ki, narahat olmasın, şənlənsin.

Cavan Ejen Delfinanın yanına gəldiyi zaman qəm-qüssə içində idi. Delfina isə artıq özünə tərəvət vermiş və ayaqqabılarını geymişdi, bal paltarını da geyinib yola düşməyə hazırlaşdı. Lakin hazırlığın son mərhələsinin lövhəni çəkib qurtaran bir rəssamın son nəqşlərinə, bir növ, bənzəyişi var: bu son nəqşlər əsas işdən daha çox vaxt lələb edir.

Delfina təəccüblə soruşdu:

- Siz hələ geyinməmişsiniz?

- Baronessa, sizin atanız...

Delfina Ejenin sözünü kəsərək:

- Yenə atam! - dedi. - Xahiş edirəm, qızlıq vəzifəmi mənə öyrətməyin. Mən atamı çoxdan tanıyıram, Ejen, bu barədə bir kəlmə də danışmıyaq! Siz geyinməyincəyə qədər mən sizə qulaq asmayacağam. Tereza mənzilinizdə hər şeyi sizin üçün hazırlamışdır. Karetin hazırdır, gedib tez qayıdarsınız. Atam barəsində yolda danışırıq. Bir az tez yola düşmək lazımdır, yoxsa bala saat on birdən tez çata bilmərik.

- Baronessa...

- Yox, yox, bir kəlmə də olmaz, tez gedin...

Delfina bu sözləri söylər-söyləməz, boyunbağısını taxmaq üçün buduara qaçdı.

Tereza isə kübar ata qatılının hərəkətlərinə mat qalan Ejeni otaqdan çıxara-çıxara:

- Cənab Ejen, - dedi, - tez olun, baronessanı hirsəndirərsiniz.

Rastinyak kədər-qüssə içində geyinmək üçün yola düşdü.

Onun nəzərində kübarlar cəmiyyəti çirək dəryasına bənzəyirdi:

ayağının ucunu bu çirkaba basar-basmaz, adam boğaza qədər ora qərç olur. Ejen öz-özünə deyirdi: “Bu cəmiyyətin bütün cinayətləri xırdadır. Votren daha əzəmətli görünür”.

Artıq Rastinyak cəmiyyətin üç əsas zümrəsinə bələd idi: İtaət, Mübarizə və Qiyam - ailə, kübar cəmiyyət və Votren. Ejen hansının yaxşı olduğunu təyin edə bilmirdi. İtaətkarlıq ürək darıxdıran bir şey, qiyam qeyri-mümkün, mübarizənin nəticəsi isə şübhəli idi. O, yenə öz ailəsini yada saldı: bu sakit həyatın saf qayğıları yadına düşdü, ondan heç bir şey əsirgəməyən ata-anası, bacıları ilə keçirdiyi günlər gözlərinin qarşısında canlandı. Onun üçün əziz olan bu adamlar ailə ocağının təbii qanunlarına tabe olur, kamil, əbədi, mənəvi iztirablardan uzaq səadətlərini ancaq buna bağlayırdılar. Bütün bu xoş niyyətlərinə baxmayaraq, təmiz qəlblərin etiqadını Delfina qarşısında etiraf etməyə, məhəbbət naminə onu düz yola çağırmağa Ejenin cəsarəti çatmırdı. O, özünü yenidən tərbiyə edir və bu tərbiyənin səmərəsi artıq görünürdü: artıq onun məhəbbəti də xudpəsənd idi. O, Delfinanın təbiətini artıq anlayır, atasının cənazəsi üzərindən belə adlayaraq bala gedə biləcəyini hiss edirdi. Lakin onun əxlaq dərsi vermək üçün qüdrəti, savaşımaq üçün cəsarəti, Delfinadan ayrılmaq üçün qəhrəmanlığı çatırmırdı. Öz-özünə deyirdi ki: “Bu dəfə onun dediyi deyil, mənim dediyim keçərsə, o heç vaxt məni bağışlamaz”. Bu fikirlərdən sonra o, həkimlərin rəylərini bir-bir yada salmağa başladı: O, Qorio atanın xəstəliyi zənn etdiyi qədər də təhlükəli deyil deyə düşünmək istəyir, bir sözlə, Delfinaya bəraət qazandırmaq üçün xain bəhanələr axtarırdı. Delfina, əlbəttə, atasının nə vəziyyətdə olduğundan xəbərsizdi. Əgər Delfina bu saat atasının yanına getsəydi, qoca mütləq onu yenə bala göndərərdi. Öz rəsmi hökmlərində amansız olan ictimai qanun bəzən cinayəti bu cinayətin açıq-aydın olduğu yerdə görür, halbuki ailə şəraitində xarakterlərin uyuşmaması, vəziyyət və mənafehlərin fərqli olması zamanəsində yaranan saysız-hesabsız yüngülləşdirici şərtlər bu cinayəti yumşalda bilər. Ejen özünü aldatmaq istəyirdi, öz vicdanını məşuqəsi üçün qurban verməyə hazır idi. Son iki gün ərzində onun həyatında hər şey dəyişmişdi. Qadın onun həyatını pozmuş, ailəsini belə onun gözündən salmış, onun bütün varlığına sahib olmuşdu. Rastinyakla Delfinanın ləkəli, yaxud ləkəsiz olmasından asılı olmayaraq, Ejen ona pərəstiş edirdi:

o, Delfinaya hissi nəşələr gətirmiş, Delfina da bunun müqabilində ona nəşələr vermişdi. Buna görə də Ejen ona minnətdar idi. Delfina Ejeni aclığını rəf edən və qurumuş boğazının atəşini söndürən bir mələyi Tantal sevə bilən kimi sevmişdi.

Ejen bal kostyumunda qayıtdıqdan sonra madam de Nusin- gen dedi:

- İndi atamın səhhətindən danışa bilərsiniz.

Ejen cavab verdi:

- Onun vəziyyəti çox pisdir. Siz məni sevdiyinizi təsdiq etmək istəyirsinizsə, atanıza baş çəkək.

- Çox yaxşı, ancaq baldan sonra. Mənim mehriban Ejenim, lütfkar ol, mənə nəsihət oxuma, gedək.

Onlar yola düşdülər. Ejen yolun yarısını sükut içində gedirdi. Delfina soruşdu:

- Sizə nə olmuşdur?

Ejen təəssüflə:

- Mən can verən atanızın xırıltısını eşidirəm.

O, coşqun gənclik bəlağəti ilə qrafına de Restonun şöhrətpərəstlik düşkünlüyündən doğan rəhmsiz hərəkətindən, ata sədaqətinin son fədakarlığı nəticəsində xəstədə əmələ gələn öldürücü dönüşdən, Anastazinin qızıl tikməli libasının nəyin bahasına başa gəldiyindən danışmağa başladı. Delfina ağlayırdı:

Delfinanın beynindən belə bir fikir keçdi: “Mən axmaqlayıram”.

Göz yaşları dərhal qurudu.

- Mən atama qulluq edəcəyəm, - dedi, - onun yatağından bir an belə ayrılmayacağam.

Rastinyak fərəhlə məşuqəsinə cavab verdi:

- Elə mən də səni ancaq belə görmək istərdim.

De Boseanın mülkü qarşısında dayanan beş yüz karetin fənərləri küçəni işıqlandırır. Çilçiraqla bəzənmiş darvazanın hər iki tərəfində atlı jandarmlar dayanmışdı. Bütün kübarlar, sanki, vikontessanın süqutunu görmək üçün axın-axın gəlirdilər. Madam de Nusingenlə Rastinyak gəldikləri zaman aşağı mərtəbədəki bütün otaqlar qonaqlarla dolmuşdu. XIV Lüdovik öz əmiqızı hersoginya de Monpasyeni öz məşuqundan məhrum etdiyi və bütün kübar cəmiyyətinin saraya axışdığı zamandan bəri heç bir eşq fəlakəti madam de Boseanın fəlakəti kimi böyük gurultuya

səbəb olmamışdı. Bu faciədə hələ öz hakimiyətini itirməyən Burqundiya hersoqları nəslinin son nümayəndəsi öz iztirablarından daha qüdrətli olduğunu isbat etmişdi. O ancaq məhəbbətinin qalibiyətinə kömək etdiklərinə görə cılız şıltaqlıqlarına dözdüyü kübarlar üzərində son dəqiqəyə qədər hökm sürmüşdü. Parisin ən qəşəng xanımları öz təbəssümləri və bəzəkləri ilə vikontessanın salonlarını canlandırırdı. Yüksək saray əhli, səfirlər, nazirlər, döşləri ordenli, ulduzlu, müxtəlif lentli məşhur adamlar madam de Boseanın ətrafına toplaşmışdılar. Öz kraliçasının gözündə səhraya dönmüş bu sarayın qızillanmış çatılan altında orkestr melodiyası gurlayırdı. Birinci salonun qapısında dayanmış madam de Bosean özlərini dost kimi qələmə verən bu qonaqları qəbul edirdi.

Başdan-ayağa ağ geyinmiş, hürüklərində heç bir bəzəyi olmayan bu qadın zahirən tamamilə sakit görünürdü. Onun üzündə nə vüqar, nə ələm, nə də süni şadlıq əlaməti sezilirdi. Heç kəs onun qəlbini oxumaq iqtidarında deyildi. Bir sözlə, o, mərmər Niobeyaya bənzəyirdi. Ən yaxın dostlarına bəxş etdiyi təbəssümlərində bəzən istehza sezilirdi, lakin yenə də o, hamının qarşısında xoşbəxt günlərində göründüyü kimi görünürdü. Ən həssas adamlar belə onun iradə qüvvəsinə heyrət edirdilər. Bir zamanlar gənc Roma qızları da dodaqlarında təbəssümlə can verən qladiatorlar belə alqışlayırdılar. Elə bil, yüksək kübar cəmiyyəti bütün parıltısı ilə birlikdə öz hökmdar xanımlarından biri ilə vidalaşmağa gəlmişdi.

Vikontessa, Rastinyaka dedi:

- Mən sizin gəlməyəcəyinizdən qorxurdum.

Rastinyak onun bu sözlərini məzəmmət kimi qəbul edərək, həyəcanlı səslə cavab verdi:

- Vikontessa, mən buraya sonuncu olaraq getmək məqsədi ilə gəlmişəm.

Vikontessa, Rastinyakın əlini sıxaraq:

- Çox gözəl, - dedi - Burada, bəlkə də, siz mənim inandığım yeganə adamsınız. Sizi hər zaman sevə biləcək bir qadını sevin, dostum. Heç vaxt onu atmayın.

Vikontessa Ejenin qolundan tutub, qonaqların kart oynadığı salona apardı və divanda əyləşdirərək:

- Markizin yanına gedin, - dedi. - Mənim lakeyim Jak sizi ora ötürəcək və ona çatdırmaq üçün sizə bir məktub verəcəkdir. Mən

xahiş edirəm ki, o, mənim məktublarımı geri qaytarsın. Bu məktubları sizə verəcəyinizə ümidvaram. Məktubları alan kimi özünüzlə bərabər mənim üst mərtəbədəki otağıma gətirərsiniz. Sizin gəlməyinizi mənə xəbər verərlər.

Vikontessa ən yaxşı rəfiqəsi hersoqinya de Lanjeni qarşılamaq məqsədi ilə ayağa durdu. Rastinyak saraydan çıxıb Roşfidlər malikanəsində markiz d'Ajudanı axtarmağa getdi. Markiz gecəsini burada keçirməli idi. Rastinyak markizi çağırırdı. Markiz onu öz evinə aparıb, qutunu Rastinyaka verdi və:

- Hamısı buradadır, - dedi.

Onun Rastinyakla danışmaq istədiyi hiss olunurdu. Bəlkə də, o, balı və vikontessanı soruşmaq istəyirdi, bəlkə də, öz gələcək izdivacından ümitsizliyə aparıldığını etiraf etmək istəyirdi... Bu izdivac, həqiqətən, onun üçün bədbəxt hadisə oldu. Bununla belə, markizin gözlərində qürur şimşəyi parladı, o, məzəmmətə layiq bir cəsarətlə ən namuslu hissələrini gizlədərək, bir söz demədi.

- Əzizim Ejen, mənim barəmdə ona bir söz söyləməzsiz.

Markiz d'Ajuda Rastinyakın əlini kədərlə sıxdı və baş əyərək onunla vidalaşdı. Ejen yenə də Bosean malikanəsinə qayıtdı. Onu vikontessanın otağına ötürdülər. Burada yol tədarükü hiss olunurdu. Rastinyak buxarının yanında əyləşib, sidr ağacından düzəldilmiş qutuya nəzər saldı və dərin qüssəyə daldı. Madam de Bosean öz əzəməti ilə "İliada" ilahələrinə oxşayırdı.

Vikontessa içəri daxil olaraq:

- Dostum, sizsinizmi, - deyərək onu qarşıladı və əlini Ejenin çiyinə qoydu.

Ejen kuzinasına baxdı: vikontessa gözlərini göylərə doğru qaldıraraq ağlayırdı, Ejenin çiyindəki əli titrəyir, o biri qolu isə sınımış kimi yanına düşmüşdü. Birdən vikontessa qutunu götürüb buxarının içinə atdı, onun yanmağını seyr etməyə başladı.

- Bəli, rəqs edirlər! Hamı öz vaxtında gəlmişdir, lakin ölüm, nədənsə, gecikir.

Ejen danışmaq istədi, vikontessa dərhal barmağını onun dodaqlarına qoydu:

- Susun, dostum, susun. Mən artıq bir daha nə kübar cəmiyyətini, nə də Parisi görəəcəyəm: heç bir zaman görməyəcəyəm. Səhər saat beşdə Normandiyanın uzaq bir yerində özümü dəfn

etmək üçün yola düşürəm. Mən saat üçdən səfərə hazırlaşmaq, kağızlara qol çəkmək, işlərimi nizama salmaqla məşğul olduğum üçün macal tapmadım ki, bir adam göndərib ondan...

Vikontessa duruxdu:

- Siz onu yəqin... yanında...

O, yenə duruxdu, dərdin ağırlığı onu danışmağa qoymurdu. Belə dəqiqələrdə hər şey insanın ürəyinə tikan kimi batır və bəzən sözləri söyləmək mümkün olmur.

- Xülasə, mənim ümidim ancaq sizə idi: bu son xidməti mənə göstərəcəyinizə ümid edirdim. Dostluq əlaməti olaraq sizə bir şey bağışlamaq istərdim. Mən sizi tez-tez yada salacağam, siz hər zaman mənim nəzərimdə namuslu və xeyirxah bir adam kimi görünürdünüz, halbuki kübarlar dünyasında bu cür adamlara təsadüf etmək çətindir. Sizin də məni bəzən xatırlamanızı arzu edərdim. Dayanın, - dedi və otağa bir nəzər saldı. - Əlcəklərimi qoyduğum bu mücrünü görürsünüzmü? Hər dəfə bala, yaxud teatra hazırlaşarkən bu əlcəkləri çıxardığım zaman mən xoşbəxt olduğum üçün gözəl qadın olduğumu hiss edirdim. Mən bu qutuya həmişə gözəl fikirlərlə təmas edərdim: bir çox həyəcanlarım bununla bağlı idi, artıq yaşamayan vikontessa de Boseanın bütün varlığı buna bağlı idi. Bu qutu sizindir. Onun sizin evinizə, d'Artua küçəsinə aparılmasını tapşıraram. Madam de Nusingen bu gün çox cazibədardır, onu səmimiyyətlə sevin. Əgər bizə bir daha görüşmək qismət olmasa, dostum, inanın ki, mən həmişə sizin üçün Allaha dua edəcəyəm, siz həmişə mənimlə mehriban olmuşunuz. Gedək aşağıya, qoy heç kəs mənim ağlaya biləcəyimi düşünməsin. Mənim qarşımda bir əbədiyyət var, mən tək-tənha yaşayacağam, heç kəs mənim nə üçün ağladığımı soruşmayacaq. Mən son dəfə bu otağa nəzər salmaq istəyirəm.

Vikontessa sükut etdi. Sonra bir an üçün əli ilə gözlərini örtərək, göz yaşlarını sildi, üzünü soyuq su ilə sərinlətdi və Ejenin qolundan tutdu.

- Gedək! - dedi.

Rastinyak heç vaxt bu qədər şiddətli həyəcan duymamışdı: bu məğrur gizli aləmin ona toxunması qəlbində başqa bir hiss oyatmışdı. Bala qayıtdıqdan sonra, Ejen qol-qola, madam de Bose- anla bütün salonu dolaşdı; bu, cazibədar qadının ona göstərdiyi

ehtiramın son incə bir əlaməti idi. Bir az sonra Ejen hər iki bacını - baronessa de Nusingeni və qrafinya de Restonu gördü. Qrafinya bütün brilyantlarını göz qabağına çıxarmışdı; o, ehtişamlı görünürdü; lakin bu brilyantlar, ehtimal ki, onun bədənini yandırır: qrafinya bunları son dəfə taxırdı. Vüqar və məhəbbəti nə qədər qüvvətli olsa da, ərinin gözlərinin içinə baxmağa cəsarət etmirdi. Bu mənzərə, əlbəttə, Rastinyakın kədərli fikirlərini dağıtmaqda aciz idi. Bacıların taxdığı brilyantların arxasında Ejen yoxsul bir yataq görürdü ki, orada Qorio ata can verməkdə idi. Ejenin qəmli görünüşünün mənasını anlamayan vikontessa, qolunu azad edərək:

- Gedin, - dedi, - mən sizi zövqdən məhrum etmək istəmirəm.

Rastinyakı dərhal Delfina öz yanına çağırırdı. Delfina müvəffəqiyyət qazanmağına sevinir və çoxdan bəri həsrətini çəkdiyi kübar cəmiyyətində topladığı pərəstişkarlıq izharlarını Ejenin ayaqları altına atmaq arzusu ilə çırpınırdı. Delfina soruşdu:

- Nazi xoşunuza gəlirmi?

- O, hər bir şeyi əllaf bazarına çıxarmışdır, hətta atasının ölümünü belə, - deyər Rastinyak cavab verdi.

Səhər saat dördə salonlardakı qonaqlar seyrəlməyə başladı. Bir az sonra musiqi səsləri də kəsildi. Böyük salonda yalnız hersoginya de Lanje və Rastinyak oturmuşdular. Vikontessa Ejeni yalnız tapacağı ümidi ilə buraya gəlmişdi. Vikontessa de Boseanla vidalaşarkən əri bir daha ona bu sözləri söyləmişdi:

- Əzizim, siz nəhaq yerə bu yaşda guşənişin olmaq fikrinə düşmüşsünüz, bizimlə bərabər qalsanız, daha yaxşı olar.

Madam de Bosean hersoginyanı burada gördüyünə heyrət etdi.

Hersoginya de Lanje:

- Klara, - dedi, - mən sizin nə etmək istədiyinizi anladım. Siz yola düşürsünüz və bir daha qayıtmayacaqsınız... Lakin mənim sözlərimə qulaq asmayıncaya qədər və bir-birimizi başa düşməyincəyə qədər siz buradan getməyəcəksiniz.

Hersoginya rəfiqəsinin qolundan tutdu, onu qonşu otağa apardı, gözləri yaşarmış halda onu bərk-bərk qucaqladı, yanağından öpdü.

- Mənim əzizim, sizinlə mən soyuq ayrılı bilmərəm: bu, mənim üçün böyük vicdan əzabı olardı. Siz özünüzmə əmin olduğunuz kimi, mənə də əmin ola bilərsiniz. Bu gecə hamı sizin əzəmətinizi gördü,

mən ruhən sizə nə qədər yaxın olduğumu duydum, bunu sizə isbat etməyi arzu etdim. Mən sizin qarşınızda müqəssirəm, mən sizinlə bəzən yaxşı rəftar etməmişəm. Məni bağışlayın, əzizim. Sizin ürəyinizi incidə biləcək hər bir şeyi nalayiq hərəkət hesab edirəm, bütün əvvəlki sözlərimi geri götürürəm. Dərdimiz birdir, əzizim, bizim qəlblərimizi birləşdirən də budur, hətta mən müəyyən edə bilmirəm: siz daha çox bədbəxtsiniz, yoxsa mən. Bu gecə general de Monrivo buraya gəlməmişdir, siz bunun nə demək olduğunu anlayırsınızmı? Bu balda sizi görənlər heç zaman sizi unutmayacaqlar. Bəs mənim çarəm nədir? Mən son dəfə təşəbbüs etmək niyyətindəyəm. Uğursuzluq olsa, monastıra gedəcəyəm! Siz hara gedirsiniz?

- Normandiya, Kurselə gedirəm, Allah məni bu dünyanın əziyyətlərindən xilas edincəyə qədər sevməyə, ibadət etməyə gedirəm. - Vikontessa Ejenin gözlədiyini xatırlayaraq mehriban səsle: - Müsyö de Rastinyak, - dedi, - bura gəlin.

Rastinyak diz üstə çöküb, vikontessanın əlini əlinə aldı və öpdü.

Madam de Bosean:

- Əlvida, Antuanetta, - dedi. - Xoşbəxt olun. Sizə gəlincə, Ejen, siz, onsuz da, xoşbəxtsiniz: gəncsiniz, hələ bir şeyə inanmağa qadirsiniz. Ölüm ayağında olan bəzi xoşbəxt adamlar kimi, mən də bu fani dünyadan çəkildiyim zaman, ətrafımda səmimi dostlanımın müqəddəs və pak həyəcanlarını duydum.

Rastinyak səhər saat beşdə getdi. Madam de Bosean artıq yol karetinə əyləşmişdi O, gözləri yaşarmış halda Rastinyakla vidalaşdı. Bu göz yaşları kübar adamların belə hissiyyat qanunlarına tabe olduqlarını sübut edirdi. Bununla belə, bəzi şəxsiyyətlər vardır ki, camaata xoş görünmək üçün bunun əksini isbat etməyə çalışırlar. Ejen soyuq və yağışlı bir gecədə piyada “Vokenin evi”nə qayıtdı. Artıq o, öz təhsilində kamal dərəcəsinə çatmışdı.

Ejen Qorionun otağına daxil olduğu zaman Byanşon:

- Zavallı Qorionu xilas etmək mümkün deyildir, - dedi.

Ejen yatmış qocaya nəzər saldıqdan sonra:

- Dostum, qulaq as, - dedi. - Arzularını məhdud etdiyin təvazökar məqsədindən ayrılma. Mən isə... cəhənnəm içindəyəm və burada qalmağa məcburam. Kübarlar cəmiyyəti haqqında sənə nə qədər pis söz danışsalar, inan! Qızıl, daş-qaş altında gizlənən bu rəzaləti təsvir etmək üçün Yüvenahn belə qələmi acizdir!

Ertəsi gün, saat ikiyə yaxın Byanşon Ejeni oyatdı. O, işi olduğu üçün getməli idi, xəstənin vəziyyəti isə səhər daha da ağırlaşdığından Ejedən xahiş etdi ki, Qorio atanın yanında qalsın.

Byanşon:

- Qoca ancaq iki gün, bəlkə də, altı saat yaşaya biləcək, - dedi. - Bununla belə, biz xəstəliklə mübarizəni davam etdirməliyik. Çox da ucuz olmayan bir müalicə üsulu tətbiq etməyə ehtiyac var. Əlbəttə, biz qocanın yanında oturub ona qulluq edə bilərik, ancaq şəxsən mənim bir su belə pulum yoxdur. Mən onun bütün ciblərini yoxladım, bütün şkafları əlləşdirdim, heç bir şey tapmadım. Hələ huşu başında olduğu zaman pulu olub-olmadığını özündən soruşdum, dedi ki, bir liarı da yoxdur. Sənin nə qədər pulun var?

- Mənim iyirmi frank pulum qalmışdır, - deyə Rastinyak cavab verdi, - lakin mən bu pulu aparıb qumar oynaya bilərəm, uda biləcəyimə ümidvaram.

- Bəs udursan necə?

- O zaman kürəkənlərindən və qızlarından pul tələb edəyəm.

- Bəs onlar verməsə? Ancaq bu saat təcili iş pul deyil, bəlkə, ayaqlarına, aşağıdan ta belinə qədər isti xardal yaxması qoymağıdır. Qoca zarımağa başlasa, onu sakitləşdirmək üçün çarə var. Bunu sən bilirsən. Bir də, Kristof da sənə kömək edə. Mən isə əcza- xanaya gedib, alacağımız bütün dərmanların pulunu verəcəyimə boyun olmaq istəyirəm. Çox təəssüf ki, zavallını bizim xəstəxanaya köçürmək mümkün deyil, yoxsa o, orada özünü daha yaxşı hiss edərdi. Yaxşı, gedək, mən hamısını sənə orada başa salaram, sən də mən gəlinəcəyə qədər xəstənin yanından ayrılma.

İki cavan qocanın yatdığı otağa daxil oldu. Rastinyak xəstənin ağrının şiddətindən əyilmiş, solğun və sınıxmış üzünü görəndə dəhşətə gəldi.

Yatağa doğru əyilərək:

- Ata, necəsiniz? - deyə soruşdu.

Qorio nuru sönmüş gözlərini qaldırdı və diqqətlə Rastinyaka baxdısı da, onu tanımadı. Tələbə dözə bilmədi, gözləri yaşla doldu.

- Byanşon, pəncərələri pərdələmək lazım deyil ki?

- Yox, lazım deyil, havanın hərərəti artıq ona təsir etmir. Əgər o, soyuğu və istini hiss edə bilsəydi, çox yaxşı olardı. Lakin yenə də peçi qalamaq lazımdır. Həm dərman hazırlamaq, həm də başqa

şeylər üçün lazımdır! Mən sənə odun şələsi göndərərəm, yenə odun tapıncaya qədər yandırırıq. Mən dünən də, bu gün də sənin odununu və zavallının otağında tapdığım torfı yandırmışam. Divarlardan su damırdı. Otağı çətinliklə quruda bildim. Kristof otağı süpürdü, yoxsa lap tövləyə oxşayırdı. Mən otağa ardıc tüstüsü buraxdım, yoxsa iylənmişdi. Rastınyak heyretlə:

- Pərvərdigara, - dedi, - onun qızları...

Byanşon iri ağ bardağa işarə edərək:

- Qulaq as, - dedi, - xəstə su istəsə, bax bu suyu ona içirdərsən. Ağrıdan şikayət etməyə başlasa, bir də qarnı köpmüş və isti olsa, Kristofun köməyi ilə ona... nə qoymaq lazım gəldiyini bilirsən. Əgər birdən həyəcanlanıb çox danışmağa başlarsa, aqlını bir az itirib cəfəngiyat danışsa belə mane olma, qoy danışsın. Bu, pis əlamət deyil. Ancaq Kristofu yenə də Koşen xəstəxanasına göndərsən. Bizim həkim mənim yoldaşımdır, ya o, ya da mən gəlib dağlayırıq. Bu səhər sən hələ yatarkən, Qallinin şagirdlərindən birinin, həm də xəstəxanamızdakı baş həkimin və Otel-Dyö baş həkiminin iştirakı ilə böyük konsilium çağırmışdıq. Həkimlər xəstəliyin maraqlı əlamətlərini təyin etdiklərini zənn edirlər. Biz elmi cəhətdən də maraqlı olan bir sıra məsələləri aydınlaşdırmaq üçün xəstəliyin inkişafını izləyəcəyik. Həkimlərdən birinin iddiasına görə, orqanlardan biri üzərində qan təzyiqi başqalarına nisbətən daha şiddətlidirsə bu, xüsusi hadisələrə səbəb ola bilər. Xəstə danışmağa başlasa, diqqətlə qulaq as, söhbətlərinin hansı dairədə dolaşdığını təyin etməyə çalış. Bax gör bunları doğuran nədir: xatirələrdirmi, gələcək fikirləri, yaxud bu günə aid mülahizələridir, yoxsa o, hiss, yaxud maddi məsələlərlə maraqlanır, bir şeyin hesabını çəkir, yenə keçmişə qayıdır. Xülasə, sən bizə dəqiq hesabat verməlisən. Əgər qan birdən-birə beyinə vurmuşsa, o, indiki kimi, aqlını itirmiş vəziyyətdə oləcəkdir. Bu cür xəstəliklərdə hər şey xüsusi mahiyyət daşıyır. Bəzən görürsən ki, qan xəstənin boynunun arxa tərəfinə vurur, o zaman qəribə hallar baş verir: beyin qismən işləməyə başlayır, ölüm tədricən olur. Qan beyinə vurmaya da bilər, başqa yollarla da gedə bilər, o zaman bunun istiqamətini ancaq təşrih etdikdən sonra təyin etmək mümkündür. Müalicəedilməzlər xəstəxanasında aqlını itirmiş bir qoca var, onda qan onurğa sütununa vurmuşdur. Çox dəhşətli ağrılar keçirir, ancaq yaşayır.

Qorio ata Ejeni tanıyaraq:

- Onlar yaxşı şənləndilərmə? - deyə soruşdu.

Byanşon dedi:

- O yalnız qızlarını düşünür. Bu gecə o, yüz dəfə təkrar etmişdir: "Onlar rəqs edirlər! O, təzə paltar geymişdir!" Adbaad qızlarını çağırırdı. Vallah, o, öz nalələri ilə məni ağlatdı. "Delfina, mənim balaca Delfinam, Nazi!" deməkdən yorulmurdu. And içirəm, onun fəryadları ürək parçalayırdı.

Qoca zəif səslə:

- Delfina buradadır, deyilmi? - dedi. - Mən buna əmin idim.

Qocanın gözləri qeyri-təbii bir canlılıqla qarıya və divarlara tərəf dolanırdı.

Byanşon tələsik dedi:

- Mən bu saat aşağı düşüb Silviyaya xardal yaxması hazırlamaşını tapşıracağam. Lap münasib vaxtdır.

Rastinyak qoca ilə yalnız qaldı. O, qocanın ayaq tərəfində oturub, gözlərini xəstənin üzünə dikmişdi: bu üz həm qorxunc, həm də kədərli görünürdü.

Rastinyak düşündü: "Vikontessa de Bosean qaçdı, bu isə can verir. İncəqəlblə insanlar bu dünyada uzun müddət yaşaya bilməzlər. Namuslu, böyük hisslər bu xırdaçı, məhdud, alçaq cəmiyyətlə uyuşa bilərmə?"

Rastinyak iştirak etdiyi kübar balının səhnələrini yada saldı. Bu səhnələr ölüm yatağı ilə kəskin təzad təşkil edirdi.

Birdən-birə Byanşon qayıtdı:

- Ejen, qulaq as, bu saat mən bizim baş həkimlə görüşdüm. Birnəfəsə buraya qaçdım. Xəstədə şüur əlamətləri görünərsə, o danışmağa başlarsa, bütün bədəninə xardal yaxması qoyarsan, elə edərsən ki, yaxma boynundan başlamış belinə qədər olsun. Bundan sonra bizi çağırırsan.

Ejen:

- Bütün bunlar nəyə lazımdır, əzizim Byanşon?

Byanşon elm fədaisinin coşqunluğu ilə cavab verərək:

- Bəsdür! Bu, elmi məsələdir, - dedi.

Rastinyak soruşdu:

- Demək, zavallı qocaya ancaq mən məhəbbətlə xidmət edirəm?

- Sən məni bu səhər görsəydin, bu sözü deməzdin. Təcrübəli həkimlər yalnız xəstəliyi görər, mən isə dostum, hələ xəstəni də görürəm.

Byanşon böhranın yaxınlaşdığını duyurdu. Ejeni qoca ilə yalnız qoyub getdi. Bir az sonra böhran, həqiqətən, başladı.

Qorio ata Ejeni tanıyaraq:

- Aha! - dedi. - Sizsinizmi, oğlum!

Rastinyak onun əlindən tutaraq:

- Mecəsiniz? Yaxşısınızmı? - deyə soruşdu.

- Bəli, yaxşıyam, elə bil, başımı məngənə ilə sıxmışdılar, indi isə bir qədər az ağrıyır. Mənim qızlanmı gördünüzmü? Onlar bu saat buraya gələcəklər, mənim xəstələndiyimi eşidən kimi dərhal yanıma yüyürəcəklər. Jüsyen küçəsində mənə necə qulluq elədikləri yadımdadır. Pərvərdigara! Mən onlar gəlincəyə qədər otağın təmizlənməsini istərdim. Burada bir cavan oğlan mənim torfumun hamısını qalamışdır.

- Pilləkəndən Kristofun səsi gəlir, o, odun gətirir. Bu odunu sizə həmin cavan oğlan göndərmişdir.

- Bu, yaxşı işdir, ancaq odunun pulunu necə verək? Oğlum, mənim heç pulum qalmamışdır. Mən hamısını verdim, hamısını verdim. Artıq mən dilənçiyəm. Bəs o qızıl tikməli libas qəşəngmi görünürdü? (Ah, başım nə yaman ağrıyır!) Sağ ol, Kristof, Allah bunun əvəzini verər, mənim isə heç bir şeyim qalmamışdır.

Ejen Kristofun qulağına pıçıldadı:

- Mən sənə də, Silviyanın da haqqını verəcəyəm, qorxma.

- Kristof, qızların gələcəklərini sənə söylədilərmi? Get, yenə onları xəbərdar et, mən sənə yüz su verərəm. Onlara de ki, mən özümü pis hiss edirəm, ölüm ayağında onları qucaqlamaq, heç olmasa, son dəfə onlarla görüşmək istəyirəm. Bunu onlara de, ancaq ürəklərinə çox qorxu salma.

Rastinyak Kristofa işarə etdi, Kristof otaqdan çıxdı.

Qoca yenə dilə gələrək:

- Onlar gələcəklər, - dedi. - Mən onları yaxşı tanıyıram. Ah, mənim mehriban Fifinam, mənim ölümüm onun üçün böyük dərd olacaq. Mazi də onun kimi. Mən ölmək istəmirəm, mən onların ağlamasını istəmirəm. Mehriban oğlum, axı ölmək onları bir daha görməmək deməkdir. Hamının səfər etdiyi yerlərdə mən

qızlarımın həsrətini çəkəcəyəm. Ata üçün uşaqlarından ayrılmaq cəhənnəm oduna yanmaq deməkdir. Mən bu zülmə onları əvə verdiyim gündən hazırlaşırım. Ah, Jüsyen küçəsi, o, mənim üçün behişt idi. Görəsən, mən behiştə düşəndən sonra ruh olub yenə yer üzünə qayıda bilərəmmi, qızlarımla görüşə bilərəmmi? Mən belə söhbətləri çox eşitmişəm. Bu, gerçəkdirmi? Bax bu saat onları Jüsyen küçəsində olduğu kimi görürəm. Səhərlər qızlarım aşağı enirdilər. Onlar: “Atacan, sabahın xeyir”, - deyirdilər. Mən onları dizimin üstündə oturdur, onlarla zarafat edir, əylənirdim. Onlar mənimlə o qədər mehriban idilər ki... Biz hər dəfə bir yerdə səhər yeməyini yeyirdik, bir yerdə nahar edirdik, bir sözlə, mən ata idim, uşaqlarımın yaxınlığından zövq alırdım. Biz Jüsyen küçəsində yaşadığımız zaman onlar mühakimə yürütməz, həyatda heç bir şey anlamazdılar; məni çox sevirdilər. Pərvədigara! Nə üçün onlar balaca qalmadılar? Ah, nə yaman da ağrıyır, başım lap çatlayır! Vay, vay, məni bağışlayın, balalarım, başım bərk ağrıyır, demək, doğrudan da, ağrılar bərkdir, yoxsa siz məni hər bir ağrıya dözməyi öyrətmişdiniz! Pərvədigara! Onların əllərini əllərimdə tutsaydım, heç bir ağrı hiss etməzdim. Siz nə fikirdəsiniz, onlar gələcəklərimi? Kristof elə səfehdir ki! Gərək mən özüm gedəydim. Kristof onları görəcək. Bəli! Siz dünən bala getmişdiniz. Onlardan mənə söhbət edin, necə oldu, nə edirdilər! Əlbəttə, onlar mənim xəstə olduğumu bilmirdilər, elə deyilmi? Yazıq qızlarım bunu bilsəydilər, əlbəttə, rəqs etməzdilər! Mən artıq xəstə olmaq istəmirəm. Onların mənə hələ ehtiyacı var. Sərvətləri təhlükə altındadır. Ərləri nə yaman adamlarmış! Məni sağaldın! Mən sağalmaq istəyirəm! Ah, nə yaman ağrıyır! Vay, vay, vay! Siz özünüz görürsünüz ki, məni sağaltmamaq olmaz: onlara pul lazımdır, mən bilirəm hara getmək, bu pulu harada qazanmaq lazımdır! Mən təmiz kraxmal üçün Odessaya gedəcəyəm. Mən mahir adamam, mən milyonlar qazanacağam. Ah, nə dəhşətli ağrılardır!

Qorio bir müddət sükut etdi: bütün gücü ilə ağrılara üstün gəlmək istədiyi görünürdü.

- Onlar burada olsaydılar, mən şikayət etməzdim, - dedi. - Şikayət etməyə heç bir səbəb olmazdı.

Qorio mürgülədi və huşa getdi. Kristof geri qayıtdı. Rastinyak Qorionun yatdığını zənn edərək, sifarişi necə yerinə yetirdiyini uca-dan danışmağa başlayan Kristofa mane olmadı.

- Mən əwəlcə qrafinyanın yanına getdim, ancaq onunla danışmaq qətiyyəən mümkün olmadı: əri ilə aralarında bərk toqquşma olmuşdur. Mən yenə də öz dediyimdə durdum, onda qrafın özü gəldi və mənə dedi ki: “Cənab Qorio ölür? Nə olsun ki! Elə yaxşı eləyir ki ölür. Mənim qrafinya ilə mühüm işlərim var, o, işlərini qurtarandan sonra gələcək”. Çox acıqlı görünürdü. Elə mən yenicə yola düşmək istəyirdim ki, birdən qrafinya daxil oldu: hansı qapıdan gəldiyini belə görmədim. Qrafinya dedi ki: “Kristof, atama deyərsiniz ki, ərimlə mübahisəm var, mən bu saat gələ bilmərəm: uşaqlarımın ölüm-dirim məsələsi həll olunur. Mübahisəmiz qurtarandan sonra gələcəyəm”. Baronessanın məsələsi isə bambaşqa idi. Mən onu heç görə bilmədim, odur ki danışmaq belə mümkün olmadı, ancaq qulluqçusu mənə dedi ki: “Ah, baronessa baldan saat altıya işləyəndə qayıtmışdır, bu saat yadır. Onu saat on ikidən tez oyatsam, mənə açıqlanar. Mən onun zəngini gözləyirəm, mənə yanına çağıranda atasının halının pis olduğunu söylərəm. Bəd xəbəri söyləməyə tələsməyin mənəsi yoxdur”. Mən çox əlləşdim, ancaq bir şey çıxmadı. Baronla danışmağı xahiş etdim, ancaq o, evdə deyildi.

Rastinyak təəccüblə:

- Doğrudanmı, qızların heç biri gəlməyəcək? - dedi. - Bu saat mən ikisinə də məktub yazaram.

Qoca yatağından qalxaraq:

- Heç biri gəlməyəcək, - dedi. - Onların işi var, onlar yatırlar, onlar gəlməyəcəklər. Bala nə demək olduğunu ancaq öləndə başa düşərsən. Ah, mənim dostum, heç vaxt evlənməyin, oğul-uşaq sahibi olmayın! Siz onlara həyat bəxş edirsiniz, onlar isə sizə ölüm bəxş edirlər. Siz onlann bu dünyaya gəlməyinə səbəb olursunuz, onlar isə sizi bu dünyadan qovurlar. Onlar gəlməyəcəklər! Mən bunu on il əvvəl bilirdim. Mən dəfələrlə bunu özümə söyləmişəm, ancaq yenə də inanmaq istəmirdim.

Qızarmış göz qapaqlarında iki damcı yaş göründü: göz yaşları yanaqlarına axdı.

- Ah, mən varlı olsaydım, öz sərvətimi onlara verməyib özümdə saxlasaydım, qızlarım bu saat mənim yanımda olardılar, üzüm onların busələlərindən par-par panlardı. Mən xüsusi malikanədə, gözəl otaqlarda yaşardım, yanımda xidmətçilərım olardı, otaqlar

isti olardı, qızlarım ərleri ilə, uşaqları ilə birlikdə göz yaşlı tökə-tökə gələrdilər. Hər şey belə ola bilərdi. İndi isə heç bir şeyim yoxdur. Pul bahasına hər şeyi satın almaq olar, hətta qızlarını belə satın ala bilərsiniz. Ah, mənim pullarım, haradasınız?! Mən varislərimə xəzinələr qoyub getseydim, qızlarım mənim yanımdan uzaqlaşmazdılar. Məni müalicə edərdilər. Mən onların səslərini eşidər, onların üzünü görərdim. Ah, mənim mehriban oğlum, mənim yeganə balam, mən yurdsuz, yuvasız bir dilənçi olmaq istərdim. Heç olmasa, yoxsul əmin ola bilər ki, onu ancaq özünə görə sevirlər. Yox, yox, mən varlı olmaq istərdim, o zaman onların da üzünü görərdim. Ancaq kim bilir? Onların qəlbi daş kimidir. Mən onları həddən artıq sevərdim ki, onlar da məni sevsinlər. Atalar mütləq varlı olmalıdırlar, uşaqlarının cilovunu kəhər atlar kimi öz əlində saxlamalıdırlar. Amma mən onların qarşısında hər zaman diz çökmüşəm. Yaramazlar! Onlar son on il ərzində mənimlə etdikləri rəftarı tamamlayırlar. Ərə getdikdən sonra birinci illər mənimlə nə qədər mehriban olduqlarını bilsəydiniz! Ah, başım nə yaman ağrıyır, nə dəhşətlidir! Mən hər birinə səkkiz yüz min frank cehiz verdim. O zaman nə onlara, nə də ərələrinə mənimlə təklifsiz rəftar etmək yaraşmırdı. Məni həmişə qəbul edirdilər: “Ata, burada otur, ata, orada otur!” Həmişə süfrədə mənim özümə məxsus çəngəl-bıçağım olardı. Ərləri mənə hörmət edərdi, mən onlarla birlikdə nahar edərdim. Onlar məndə hələ bəzi şeylər olduğunu zənn edirdilər. Buna səbəb nə idi? Mən heç vaxt onları öz işlərimlə tanış etməmişəm. Lakin səkkiz yüz min frank cehiz verən adam, hər halda, ehtirama layiqdir. Hamısı mənim başıma fırlanırdı. Əlbəttə, buna səbəb ancaq pullarım idi. Dünya pis dünyadır. Mən bunu öz gözlərimlə görmüşəm. Məni karetdə teatrlara aparırdılar, müsəmirələrinə ürəyim istədiyi qədər əyləşə bilirdim. Xülasə, onlar mənim qızım sayılırdılar, mənim ata olduğumu etiraf edirdilər. Mən hələ həssaslığımı itirməmişəm, məndən heç şey gizlətmək olmaz. Hər şeyi görərdim, hər şeyi başa düşərdim, hər şey ürəyimə xəncər kimi batardı. Mən bunun bir saxtakarlıq olduğunu bilirdim, ancaq dərdimə heç bir çarə yox idi. Mən özümü onların evində burada hiss etdiyim kimi sərbəst hiss etməzdim. Mən ürəyimin sözünü danışa bilməzdim. Bəzən kübar qonaqlardan biri kürəkənlərimin qulağına əyilib soruşardı:

- Bu kimdir?

- Bu, bizim atamızdır, pullu adamdır, varlıdır.

Qonaqlar cavabında:

- Bəli, belə, afərin, afərin! - deyərdilər və mənə... daha doğrusu, pullanma ehtiramla baxardılar. Əlbəttə, bəzən mən bir az onları darıxdırardım, lakin hər halda, bu darıxmanın haqqını vermişdim, qüsurlarım bağışlanardı. Kimin qüsuru yoxdur? Başım dərin yara kimi ağrıyır! Bu saat mən çox əzab çəkirəm, elə bu əzabların şiddətindən ölə bilərəm, ancaq mənim əzizim cənab Ejen, Anastazinin bir baxışla mənə verdiyi əzabın yanında bu heç şeydir: mən bu dəhşətli əzabı Anastazinin ilk dəfə mənim axmaq bir söz danışdığıma işarə ilə məni rüsvay etdiyi zaman duydum. Onun bu baxışından damarlarımda qan dondu. Mən mətləbin nə yerdə olduğunu aydınlaşdırmaq istədim, ancaq yer üzündə artıq adam olduğumu anlaya bildim. Təsəlli tapmaq üçün mən o biri gün Delfinanın yanına getdim, lakin orada da bir sarsaqılıq elədim, qızımın qəzəbinə səbəb oldum. Bu hadisələr mənə o qədər təsir etmişdi ki, ağlım belə başımda deyildi. Bir həftə əziyyət çəkdim, bilmirdim nə edim. Töhmətlərindən qorxdığım üçün yanlarına getməyə cəsarət etmirdim, nəticədə iş bu yerə gəlib çıxdı ki, onların qapısı mənim üzümə bağlandı. Aman ya rəbb, pərvərdigara! Mənim nə qədər dərd çəkdiyimi, iztirab gördüyümü sən özün ki bilirsən! Sən bu müddət ərzində mənə vurulan ağır yara- lann hesabını çəkirsən, bunların məni dəyişdiyini, qocaltdığını, saçlarımı ağartdığını, lap öldürdüyünü bilirsən! Bəs sən nə üçün mənə indi də əzab verirsən, yarəb? Mənim günahım ancaq mənim şiddətli məhəbbətim idi. Mən ki bu günahımın cəzasını çəkmişəm! Onlar mənim bu məhəbbətimi zümlə qarşıladılar, bədənimi cəllad kimi yırtdılar, dağıtdılar! Çarəm nədir! Atalar həmişə axmaq olarlar. Mən onları o qədər sevirdim ki... Qumarbaz qumarxanadan ayrılı bilmədiyimi kimi, onlar da hər zaman məni cəzb edirdilər. Mənim cinayətim, mənim eşqim, ehtirasım, mənim hər şeyim mənim qızlarım idi. ürəkləri bir şey istəyəndə qulluqçuları mənə söylərdi, mən də məni daha yaxşı qəbul etsinlər deyə istədiklərini alıb bağış- lardım. Bununla belə, qızlarım kübar cəmiyyətində özümü necə aparmaq haqqında mənə dərs verdilər. Ancaq bu dərsin nəticəsini gözləmədilər, yalnız mənim üçün qızarmağa, utanmağa başladılar. Bəli, bəli, uşaqlara yaxşı tərbiyə verməyin nəticəsi budur! Axı mən

qoca yaşında təzədən məktəbə daxil ola bilməzdim! Aman Allah, nə dəhşətli ağrılardır! Həkim çağırın! Həkim çağırın! Başımı yarsaydılar, bir az dincələrdim! Qızlarım, aman qızlarım, Anastazi, Delfina, siz haradasınız? Mən onları görmək istəyirəm! Onların arxasınca jandarm göndərin, onları zorla buraya gətirin! Ədalət mənim tərəfimdədir, təbiət mənim tərəfimdədir, qanunlar da mənim tərəfimdədir! Mən etiraz edirəm. Atalar ayaqlar altında tapdalanarlarsa, vətən məhv olar. Bu, aydın məsələdir. Bütün cəmiyyət, bütün dünya atalıq hissi üzərində qərar tutmuşdur, balalar öz atalarını sevməzlərsə, hər şey dağılar. Ah, mən onların yalnız üzünü görə bilsəydim, səsinə eşidə bilsəydim! Qoy nə danışılar danışsınlar, nə fərqi vardır, mən yalnız onların səsinə eşitmək istəyirəm. Xüsusilə Delfinanın səsinə ehtiyacım var, onun səsi mənim ağrımı azaldardı. Ancaq onlar buraya gələrlərsə, xahiş edərsiniz ki, həmişəki kimi mənə soyuq nəzərlə baxmasınlar. Ah, mənim dostum, cənab Ejen, baxışlarda parlayan qızılın boz bir qurğuşuna çevrildiyini görməyin nə qədər ağır olduğunu siz bilməzsiz... Qızlarımın gözləri məni öz şüaları ilə artıq isindirmədikləri gündən bəri, mənim ömrüm soyuq qışa dönmüşdür, hirsimi, acımı unutmaqdan başqa çarəm qalmamışdır. Mən çox acıları ürəyimdə gizlətmişəm, çox həqarətlərə dözmüşəm. Mən hər ikisini o qədər sevərdim ki, hər bir təhqirə dözər, bu təhqir bahasına balaca fərəhlərimi satın alardım. Ata da öz qızları ilə oğru kimi görüşərmi? Mən onlara bütün ömrümü fəda etdim, halbuki onlar bu gün mənim üçün bir saati belə əsirgəyirlər! Atəş, ucalıq məni yaxıb-yandırır, içim od tutub yanır, ancaq onlar mənim can verməyimi yüngülləşdirmək üçün belə gəlmirlər... Mən artıq ölürəm, mən öldüyümü hiss edirəm. Görünür, onlar atanın cənazəsi üstündən keçmək nə olduğunu bilmirlər! Göydə Allah var, biz ataların intiqamını Allah alacaq, bizim xəbərimiz belə olmayacaq, yox, yox, onlar gələcəklər! Gəlin, ey mənim əziz balalarım, son dəfə mənim üzümdən öpün, ölüm duası əvəzində atanıza son busənizi verin, o, sizin üçün Allaha yalvaracaq, sizin yaxşı qız olduğunuza şəhadət edəcəkdir! O, sizi Allah dərgahında müdafiə edəcəkdir! Hər halda, günah onlarda deyildir. Dostum, onlar müqəssir deyillər. Bunu bütün dünyaya söylərsiniz ki, mənim üçün onları məzəmmət etməsinlər. Günah məndədir. Məni ayaqlar altında tapdalamağı mən özüm öyrətmişəm. Bu, mənim xoşuma

gəlirdi. Bunun heç kəsə dəxli yoxdur: nə yer üzündəki məhkəmələr, nə də adil Allah bu məsələyə qarışa bilməz. Əgər Allah mənə görə onlara cəza verərsə, haqsızlıq edər. Mən özümə hörmət qazana bilmədim, mən özüm axmaqlıq edib öz hüququmdan əl çəkdim. Onların xatiri üçün mən özüm öz qiymətimi aşağı saldım. Artıq siz nə tələb edirsiniz? Ən yaxşı insan, ən gözəl bir qəlb elə bu cür ata məhəbbətinin zəiflədiyinə təslim ola bilərdi. Mən yazıq adamam, mən haqlı yerə cəzalanmışam. Qızlarımın pozğunluğuna yalnız özüm səbəb oldum, onları mən xarab elədim. Uşaqlıqda konfet istədikləri kimi; onlar indi də nəşə istəyirlər. Mən onların hər nazına qatlaşardım, hər nə istəyirdilərsə, əməl edərdim. On beş yaşında hər birinin xüsusi kareti vardı! Onlar üçün mən heç bir şey əsirgəməzdim. Müqəssir yalnız mənəm, günah ancaq mənim məhəbbətimdədir. Dostum, bu səs onların səsidir, gəlirlər. Bəli, bəli, onlar gələcəklər. Qanun əmr edir ki, balalar öz can verən atalarını ziyarət etsinlər, qanun mənim tərəfimdədir. Axı bunun heç bir xərci yoxdur, karetin xərcindən başqa. Yolpulunu mən verərəm. Onlara məktub yazın, onlara xəbər verin ki, mənim milyonlanm var! Vallah, düz deyirəm! Mən Odessaya, vermişel hazırlamağa gedəcəyəm. Mən onun üsulunu bilirəm. Mənim planım əsasında milyonlar qazanmaq mümkündür. Bu hələ heç kəsin ağına gəlməmişdir. Vermişel yolda un kimi, ya da taxıl kimi xarab olmaz. Bəli, bəli! Bəs kraxmala nə deyirsiniz? Milyonlar var, milyonlar! Bu, yalan deyil, siz cəsarətlə deyə bilərsiniz: milyonlar! Onlar hərislikdən belə gəlsələr, mən aldansam belə, yaxşıdır, heç olmasa, onların üzünü görərəm. Mən qızlarımı tələb edirəm! Onları mən yaratmışam! Onlar mənimdir!

Qoca yatağında durub oturdu və pırtlaşlıq ağsaçlı başını Ejene doğru çevirdi: üzünün hər bir cizgisində bir hədə, bir qorxu əlaməti duyulurdu.

Ejen onu sakitləşdirməyə çalışaraq:

- Yaxşı, yaxşı, sevimli Qorio ata, uzanın, sakit olun, mən bu saat onlara məktub yazaram, - deyirdi. - Byanşon qayıdan kimi onlar gəlməsələr, mən özüm arxalarınca gedərəm.

Qoca hıçqıra-hıçqıra:

- Onlar gəlməzlərsə? - deyə təkrar etdi. - Mən ölərəm, hiddətimdən, qəzəbimdən, hirsimdən ölərəm! Mən artıq qəzəblənmişəm. Mən bu saat bütün ömrümü nəzərdən keçirirəm. Mən aldanmışam!

Onlar məni sevmirlər və heç zaman sevməmişlər! Bu, aydın məsələdir. İndi ki onlar gəlmədilər, demək, artıq gəlməyəcəklər. Onlar nə qədər geciksələr, bir o qədər məni sevindirmək çətin olacaq. Mən bunu bilirəm. Onlar heç zaman mənim acılarımı, mənim iztirablarımı, mənim ehtiyaclarımı duymamışlar, mənim öldüyümü də duymayacaqlar. Onlar mənim məhəbbətimin sirrini belə bilmirlər. Mən bunu görürəm, aydın görürəm ki, onlar mənim ciblərimi boşaltmağa vərmiş etmişdilər. Odur ki mən onlar üçün nə etsəydim, qiymətdən düşmüş olardı. Mənim gözlərimi çıxarmaq istəsəydilər belə mən yalnız bir cavab verərdim: “Buyurun, çıxarın!” Mən çox axmaq adamam. Onlar elə bilirlər ki, hamının atası onların atası kimidir. Adam gərək heç vaxt öz qiymətini aşağı salmasın. Mənim əvəzimi onlardan öz uşaqları çıxacaqdır. Onlar öz mənfəətləri üçün bura gəlmədirlər. Onlara xəbər verin ki, onların da ölüm dəqiqəsi mənim can verməyimə oxşaya bilər. Bu cinayət bütün cinayətlərin mücəssəməsidir. Gedin deyin ki, onların gəlmək istəməməsi atalarını öldürmək deməkdir. Onsuz da, onların zülmələri və cinayətləri kifayət qədərdir. Mənim kimi siz də onlara çıxırsınız: “Ah, Nazi, ah, Delfina! Atanız sizi gözləyir, o, hər zaman sizə mehriban olmuşdur, indi isə əzab çəkir!” Heç bir şey. Heç kəs. Demək, mən it kimi gəbərəcəyəm! Məni atıb getmişlər, demək, mükafatım bu imiş! Qatillər, utanmazlar! Mən onlara nifrət edirəm, lənət oxuyuram, mən gecələr belə qəbrimdə durub onlara lənət oxuyacağam! Mən haqlı deyiləmmi, dostlar? Onların mənimlə necə rəftar etdiklərini görmürsünüzmü? Ah, mən nə danışırım? Siz mənə dediniz ki, Delfina buradadır? Delfina ondan yaxşıdır. Bəli, bəli, Ejen, mənim oğlum sizsiniz! Onu seversiniz, ona atalıq edərsiniz. O biri qızım çox bədbəxtədir. Bəs onların sərvətləri necə oldu? Aman Allah! Axırım çatdı, ağırlara dözə bilmirəm! Amandır, Allah eşqinə, başımı kəsin, qoyun ancaq ürəyim qalsın.

Qocanın nalə və fəryadlarından qorxuya düşən Ejen çığırdı.

- Kristof, tez Byanşonu tap, mənim üçün karek çağır! Mənim əziz atam Qorio, mən bu saat qızlarınızın arxasınca gedirəm, onları buraya gətirəcəyəm.

Qoca hələ ağıllı, işıqlı gözlərini son dəfə Ejenə çevirib çığırdı:

- Zorla gətirərsiniz, zorla! Qvardiya tələb edin, ordu tələb edin, zorla gətirin! Hökumətə müraciət edin, prokurora müraciət edin,

tələb edin ki, əmr etsinlər, onları mənim yanıma gətizdirlər, mən tələb edirəm, mən tələb edirəm!

- Siz ki onlara lənət oxudunuz?

Qoca heyrətlə dedi:

- Sizə kim dedi? Siz ki çox yaxşı bilirsiniz, mən onları sevirəm, pərəstiş edirəm! Onların üzünü görsəm, yenə sağalacağam! Gedin, mənim mehriban qonşum, gedin, mənim əziz balam, gedin, siz yaxşı adamsınız. Mən sizə təşəkkür etmək istərdim, ancaq can verən adamın xeyir-duasından başqa heç nəyim yoxdur. Ah, heç olmasa, Delfinani görə bilsəydim, xahiş edərdim, sizin mükafatınızı o verərdi! Əgər böyük qızımı gətirmək mümkün olmasa, Delfinani gətirərsiniz. Deyərsiniz ki, əgər gəlməsə, artıq siz də onu sevməyəcəksiniz. O, sizi çox sevir, o mütləq gələcəkdir! Ah, su, su! ürəyim od tutub yanır! Başımın altına bir şey qoyun, ah, qızımın qolu başımın altında olsaydı, mən xilas olardım! Pərvərdigara! Mən öləndən sonra onların sərvətini kim qaytaracaq? Mən Odessaya getmək istəyirəm, onların xatiri üçün getmək istəyirəm... Odessaya vermişel hazırlamağa...

Ejen can verən qocanı sağ əli ilə qaldırdı, sol əli ilə ona dərman dolu kasanı verərək:

- İçin, - dedi.

Qoca təqətdən düşmüş əlləriylə Ejenin əlini sıxaraq:

- Bax, siz, - dedi, - siz, yəqin, atanızı və ananızı sevirsiniz! Siz başa düşürsünüzmü ki, mən qızlarımı görmədən ölürəm? Mənim on il daim ürəyim su üçün yanıb, ancaq yenə də su üzü görməmişəm! Kürəkənlərim mənim qızlarımı məhv etdilər. Bəli, onlar ərə gedəndən sonra artıq mən qızlarımdan məhrum oldum. Atalar, palatalardan tələb edin ki, izdivac haqqında qanun qəbul etsinlər! Əgər qızlarınızı sevirsinizsə, ərə verməyin! Kürəkən - qızlarınızın əxlaqını pozan, hər şeyi murdarlayan, çirkəbə bulayan əclaf, alçaq deməkdir. Yox olsun bütün izdivaclar! İzdivac bizi qızlarımızdan məhrum edir, can verəndə də bizi yad etməyə qoymur! Ataların ölümünü qanunlarla qoruyun! Bu, dəhşətli bir şeydir! İntiqam! Onları yanıma buraxmayan mənim kürəkənlərimdir! Öldürün kürəkənləri! Restoya ölüm, elzaslıya ölüm! Mənim qatilim onlardır. Ya sizə ölüm, ya da qızlarımı buraxın gəlsin! Ah, hər şey bitdi! Mən onlarla görüşmədən ölürəm! Hanı onlar? Nazi, Fifina, haradasınız, nə üçün gəlmirsiniz? Atanız can verir...

- Sevimli atam Qorio. Sakit olun, tərpməyən, həyəcanlanmayın, fikirləşməyin!

- Onlarla görüşməmək mənim üçün ölümdür!

- Siz tezliklə onları görəcəksiniz.

Qoca bihuş halda:

- Doğrudanmı? - dedi. - Ah, onları görə bilsəydim! Mən onları görəcəyəm, onların səsinə eşidəcəyəm! Mən xoşbəxt oləcəyəm! Bəli, mən artıq yaşamaq belə istəmirəm, mənim üçün yaşamağın heç bir mənası yoxdur, mənim əzablarım artır. Lakin onları görmək, onların paltarına, ancaq paltarına toxunmaq, axı bu çox cüzi şeydir: onların varlığını, heç olmasa, bir şeydə duymaq! Onların saçlarını mənə verin, saçla...

Qocanın başı yastığın üstünə düşdü. Sanki, onu dəyənəklə vurdular. Əlləri yorğanı əlləşdirməyə başladı, sanki, bu əllər qızlarının saçlarını axtarırdı.

O ancaq:

- Mən onlara xeyir-dua verirəm, xeyir-dua verirəm, - deyə bildi və bihuş oldu.

Bu zaman Byanşon gəldi. O dedi:

- Mən bu saat Kristofa rast gəldim, sənin üçün karet tutacaq.

Byanşon xəstəyə baxdı, göz qapaqlarını açdı. Hər iki tələbə ancaq həyatdan məhrum sönük gözlər gördü.

Byanşon:

- Məncə, - dedi, - o, bir daha ayılmayacaq.

Byanşon qocanın nəbzini yoxladı, sonra əlini ürəyinin üstünə qoydu.

- Maşın hələ işləyir, lakin onun vəziyyətində bu ancaq bədbəxtlikdir. Ölsəydi, daha yaxşı olardı!

Rastınyak cavab verdi:

- Elədir.

- Sənə nə olmuşdur? Ölü kimi saralmışan.

- Mən bu saat elə nalələr, elə fəğanlar eşitdim ki... Axı göydə Allah var! Bəli, mən Allahın varlığına inanıram; inanıram ki, o, bu dünyanı ya düzəldəcək, ya da Yer üzündə yaşamağın mənası olmayacaq. Əgər bu gördüklərim və eşitdiklərim bu qədər faciəli olmasaydı, mən göz yaşları töküb ağlardım; ancaq dəhşət mənim sinəmi də, qəlbimi də zəncirləmişdir.

- Mənə bax, bir az pul lazım olacaq. Haradan tapa bilərik?

Rastinyak saatını ona uzatdı.

- Al, tez girov qoy. Mən bir dəqiqə belə itirməmək üçün yolda ləngimək istəmirəm. Ancaq Kristofu gözləməyə məcburam. Mənim bir liranım belə yoxdur, minik pulunu qayıdandan sonra vermək lazım gələcək.

Rastinyak yüyürə-yüyürə pilləkəndən düşdü, karetlə Elder küçəsində qrafına de Restonun evinə tərəf getdi. Yolda şahidi olduğu dəhşətli mənzərədən mütəəssir olan xəyalatının təsiri altında daha da hiddətlənməyə başladı. İçəri girən kimi Ejen qrafına de Restonu soruşdu, ancaq ona qrafının qəbul etmədiyini söylədilər.

Ejen lakey dedi ki:

- Mən qrafının atasının tapşırığı ilə gəlmişəm: o, can verir.

- Cənab, qraf bizə ciddi əmr vermişdir ki...

- Əgər qraf de Resto evdədirsə, ona qayınatasının nə vəziyyətdə olduğunu bildirin və deyin ki, mən bu saat onunla bu barədə danışmalıyam.

Ejen xeyli gözləməyə məcbur oldu. "Kim bilir, bəlkə, bu dəqiqə qoca artıq ölü", - deyər düşündü.

Nəhayət, lakey onu birinci salona apardı. De Resto qalanmamış buxarının qarşısında dayanıb Ejeni gözləyirdi. Qraf əyləşməyi belə təklif etmədi.

Rastinyak qraf de Restoya müraciətlə dedi:

- Qraf, sizin qayınatanız miskin bir daxmada can verir, onun odun almağa belə pulu yoxdur. O, doğrudan da, ölüm ayağındadır, qızı ilə görüşmək istəyir-

Qraf de Resto quru səsle cavab verdi:

- Cənab de Rastinyak, siz özünüz yaxşı bilirsiniz ki, mənim cənab Qorioya qarşı o qədər də məhəbbətim yoxdur. O, qrafına de Restonun atası olması vəziyyətindən sui-istifadə etmiş, mənim bədbəxtliyimə səbəb olmuşdur, mən ona istirahətimi pozan bir adam nəzəri ilə baxıram. O ölsə də, sağ qalsa da, mənim üçün heç bir fərqi yoxdur. Mənim ona qarşı bəslədiyim hiss budur. Qoy başqaları məni məzəmmət etsin, mənim üçün başqalarının rəyi heç bir şeydir. Bu saat mən olduqca mühüm işlərimi tamamlamalıyam, axmaq adamların, yaxud mənim üçün heç dərəcəsində olan adamların mənim barəmdə nə düşünəcəklərini fikirləşməyə heç

həvəsım yoxdur. Qrafıya de Restoya gəlincə, onun getməyə imkanı yoxdur. Bundan başqa, onun evdən çıxmasını mən arzu etmırməm. Atasına deyərsınız ki, qrafıya mənə və mənım övladıma aid vəzıfəsini yerinə yetirdıkdən sonra onu ziyarət edə bilər. Əgər o, atasını sevseydı, bir neçə saniyədən sonra azad ola bilər.

- Qraf, sizin hərəkətinizi mühakimə etmək mənım vəzıfəm deyil, lakin mən sizin sədəqətinizə əmin ola bilərəmmi? O halda mənə yalnız bir şey vəd etməlisiniz: siz qrafınyaya deməlisiniz ki, onun atası bir gün belə yaşamayacaq və onu öz yatağının yanında görmədiyinə görə artıq lənət oxumuşdur.

Ejenin sözlərində səslənən hiddət və qəzəb hissının təsiri altında qraf de Resto:

- Bunu ona özünüz söyləyə bilərsiniz, - deyə cavab verdi.

Rastınyak qrafın müşayiəti ilə qrafıyanın, adətən, vaxtını keçirdiyi salona daxil oldu. Qrafıya başını kreslonun söykənəcəyinə qoyaraq ölümə məhkum dustaq kimi, ağlar halda salonda əyləşmişdi. Ejenin ona yazığı gəldi. Rastınyakın üzünə baxmazdan əvvəl, qrafıya ərinə doğru cəsarətsiz nəzər saldı: cismani və mənəvi istibdad altında büsbütün taqətdən düşdüyü görünürdü. Qraf başı ilə işarə elədi, qrafıya isə danışmaq üçün icazə verildiyini anladı.

- Mən hamısını eşitdim, cənab Rastınyak. Atama deyərsınız ki, mənım nə vəziyyətdə olduğumu bilsəydi, məni bağışlardı. Mən belə bir zindan əzabını təsəvvürümə gətirə bilməzdim, - deyə ərinə müraciət etdi. - Bu, mənım qüvvəm xaricindədir, lakin mən son nəfəsimə qədər təslim olmayacağam. Mən anayam!

Sonra üzünü yenə Ejenə doğru çevirərək:

- Atama deyin ki, kənardan başqa cür görünsə də, onun barəsində mən məzəmmətə layiq deyiləm, - deyə ümitsizliklə çığırdı.

Rastınyak qrafıyanın qəlbində dəhşətli dönüş baş verdiyini anladı; hər ikisinə baş əyib, gördüyü səhnədən mütəəssir halda salondan çıxdı. Qraf de Restonun sözündən bütün səylərinin bihü- də olacağını anlamaq olardı. Rastınyak Anastazinin sərbəstlikdən məhrum edildiyini anladı.

Ejen Delfinanın evinə tərəf qaçdı. Delfina hələ yatağında idi. O:
- Sevimli dostum, - dedi, - mən xəstəyəm. Baldan qayıdanda mənə soyuq dəymişdir. Sətəlcəmdən qorxuram. Bu saat yanıma həkim gələcək...

Ejen Delfinanın sözünü kəsərək:

- Lap bir ayağınız qəbirdə olsa belə, sürünə-sürünə getmək lazım gəlsə belə, siz atanızı ziyarət etməlisiniz. O, sizi çağırır! Siz onun ən zəif bir naləsini eşitmiş olsaydınız, bütün xəstəliyinizi unudardınız.

- Ejen, bəlkə, atam sizin söylədiyiniz qədər də xəstə deyildir, lakin mən sizin nəzərinizdən azacıq belə düşmək istəməzdim, odur ki siz nə arzu etsəniz, əməl edəcəyəm. Ancaq bunu da bilin ki, mən daha da bərk xəstələnərsə, atam buna qətiyyənlə tab gətirməz. Yaxşı! Həkim gələn kimi mən də gedəcəyəm... - Delfina Ejenin üstündə saatın zəncirini görməyərək: - Oho, - dedi. - Nə üçün saat üstünüzdə deyil?

Rastinyak qızardı.

- Ejen! Ejen! Əgər siz saati itirmişsinizsə, satmışsınızsa... Ah, bu, heç yaxşı olmazdı!

Ejen yatağın üzərinə əyildi və Delfinanın qulağına pıçıldadı:

- Siz bunu büməkmi istəyirsiniz? Çox gözəl! Sizə deyə bilərəm. Bu axşam atanızı bürümək üçün kəfən almağa pul yoxdur. Mənim başqa heç bir şeyim olmadığına görə saati girov qoymağa məcbur oldum.

Delfina bir sıçrayışla yatağından qalxdı, sekreterə doğru yüyürdü, pul kisəsini çıxarıb Rastinyaka uzatdı. Sonra zəngi çaldı və çığırdı:

- Gedirəm, bu saat gedirəm, Ejen! Paltarımı geyməyə imkan ver. Bəli, mən getməsəm, zalım olaram. Gedin, mən sizdən tez gələcəyəm. Tereza, - deyə qulluqçusunu çağırırdı, - cənab de Nusin- gəndən xahiş edin ki, bu saat mənim yanıma qalxsın, mən onunla danışmalıyam.

Ejen qocaya qızlarından birinin bu saat gələcəyini xəbər verəcəyindən özünü xoşbəxt hiss edirdi. O, Nev-Sent-Jenevveye küçəsinə şad halda qayıtdı. Karetin pulunu vermək üçün Delfinanın kisəsini eşələdi: bu qədər gənc, bu qədər varlı, bu qədər qəşəng bir qadının kisəsində ancaq yetmiş frank var idi. Ejen yuxarı qalxdığı zaman Byanşonun qocaya təkan verdiyini, feldşerin işə həkimin

nəzarəti altında xəstəyə nə isə etdiyini gördü: qızmış dəmir parçası ilə qocanın belini dağlayırdılar; bu, təbabət elminin son əlacı, faydasız əlac idi.

Həkim Qoriodan soruşdu:

- Siz bir şey hiss edirsinizmi?

Qorio ata Rastinyakı görən kimi soruşdu:

- Onlar gəlirlər, eləmi?

Feldşer dedi:

- O danışır, hələ can qurtara bilər.

- Bəli, bu saat Delfina bura gəlir, - deyə Ejen cavab verdi.

- Bəli də! O, qızlarından danışır, onları yanına çağırır, paya üstə oturdulan adamlar su üçün yalvaran kimi, yalvarır.

Həkim isə feldşərə dedi:

- Kifayətdir. Burada artıq görüləcək bir iş qalmamışdır. Onu xilas etmək mümkün deyil.

Byanşonla feldşer yenə xəstəni çirkli yatağın üzərinə uzandırdılar.

Həkim dedi:

- Hər halda, alt paltarı dəyişdirilməlidir. Doğrudur, ümid yoxdur, lakin insana hər zaman ehtiram lazımdır. Byanşon, mən yenə gələcəyəm. Xəstə yenə şikayət etməyə başlasa, sinəsinə tiryək qoyarsınız.

Həkimlə feldşer getdilər.

Byanşon Rastinyakla tək qaldıqdan sonra:

- Hə, Ejen, - dedi, - ruhdan düşmə, dostum, toxta! Bu saat onun əyninə təzə köynək geyindirmək lazımdır, bir də döşəkağını dəyişməliyik. Get Silviyaya de ki, döşəkağı gətirsin, bizə kömək eləsin.

Ejen aşağı düşdü. Madam Voke ilə Silviya yemək otağında süfrə hazırlayırdılar. Ejen yenidən Silviyaya tapşırıq vermək istəyirdi ki, madam Voke nə ziyan çəkmək, nə də alıcını hiddətləndirmək istəməyən tədbirli alverçi kimi yarıqaşqabaqlı, yarıxoş sifətlə ona yaxınlaşdı.

- Əziz cənab Rastinyak, - dedi, - siz məndən də yaxşı bilirsiniz ki, Qorio atanın artıq bir su belə pulu yoxdur. O dünyaya getməyə hazırlaşan bir adama döşəkağı vermək onu korlamaq deməkdir; hələ, onsuz da, birisini kəfənlüyə verməyə məcbur olacağıq. Siz mənə,

bir qədər də döşəkağı pulu və Silviyanın sizə yenə verəcəyi şamın pulunu gəlsək, cəmi iki yüz frankdan əskik etməyəcək. Mənim kimi dul qadın üçün bu qədər ziyan çəkmək isə yaramaz. Ədalətli olun, cənab Rastinyak, bu beş gündə mənim başıma gələn müsibətlərdən sonra yenə ziyan çəkməyim heç də yaxşı olmaz. Əgər bizim qoca mənə vəd etdiyiniz vaxta kimi evi tərk etsəydi, mən hələ on ekü belə özüm verərdim. Bu əhvalatlar isə mənim kirayənişinlərimə çox pis təsir göstərir. Əgər bu, müftə olacaqsızsa, mən onu xəstəxanaya göndərsəm, daha yaxşıdır. Mənim yerimdə olun. Pansionum mənə hər şeydən əzizdir: mən onun sayəsində dolanıram.

Rastinyak cəld Qorionun otağına qalxdı.

- Byanşon, saatin pulu haradadır?

- Stolun üstündə. CİÇ yüz altmışdan bir az artıq qalmışdır. Mən aldığı şeylərin pulunu tərtəmiz vermişəm. Lombardın qəbzi pulun altındadır.

Ejen pulu götürüb yenə cəld aşağı endi. İkrahlə madam Voke- ye dedi:

- Madam, indi də sizinlə hesablaşaq. Cənab Qorio sizin evinizdə çox yaşamayacaq... mən isə...

Dul arvad yanməlul, yarışad halda, iki yüz frankı hesablaya-hesablaya:

- Bəli, - dedi, - biçarənin qapıdan cənazəsini çıxaracaqlar.

Rastinyak:

- Tez olun! - dedi.

- Silviya, döşəkağını verin, bir də, yuxarı qalxıb kömək edərsiniz.

Ejen madam Vokenin qulağına pıçıldadı:

- Silviyanı unutmayın, iki gecədir yatmır.

Rastinyak aynlan kimi qarı dərhal Silviyaya yaxınlaşıb qulağına pıçıldayaraq:

- Yeddi nömrəli işlənmiş döşəkağını apar, - dedi. - Vallah, ölü üçün bu da yaxşıdır.

Ejen bir neçə pillə qalxdığından qarının tapşırığını eşitmədi. Byanşon ona dedi:

- Hə, gəl köynəyini dəyişək. Onu düz saxla.

Ejen xəstənin baş tərəfində dayanaraq, can verən Qorionu saxladı. Byanşon isə onun köynəyini dəyişdi. Qoca sinəsindən vənədi, sanki nə isə tutmaq istəyirdi. O siddətli ağrıdan inildənən

heyvan kimi uzun, acı bir nalə çəkdi. Birdən Byanşonun yadına düşdü:

- Belə de! Bədəninə dağ basanda çıxardığımız medalyonu və saçdan toxunma zənciri axtarır. Zavallı! Medalyonu yenə boynuna taxmaq lazımdır. Odur, buxarının üstündədir.

Ejen, ehtimal ki, madam Qorionun saçlarından hörülmüş kül rəngli saç zəncirini buxarının üstündən götürdü. Medalyonun bir tərəfində Anastazi, o biri tərəfində isə Delfina yazılmışdı. Bu, onun qəlbinin nişanəsi idi, bunu həmişə sinəsində gəzdirirdi. Medalyonun içinə qızlarının hələ uşaqlıqda kəsilmiş saçları qoyulmuşdu. Medal-yon qocanın sinəsinə toxunan kimi o, dərin bir ah çəkdi; bu, onun xoşhəllərinə işarə olsa da, görünlər üçün dəhşətli səhnə idi. Bu nalədə, sanki, insan hissələrinin mənbəyi və sığınacağı olan məchul mərkəzdə gizlənmiş məhəbbətin son sədası duyulurdu. Qorionun əyilmiş, qırışmış üzündə ağırlı sevinc göründü və yenə söndü. Hər iki tələbə hələ də yaşayan böyük bir hissini bu dəhşətli qığılcımından son dərəcə mütəəssir olmuşdu. Onların isti göz yaşları can verən qocanın üzünə düşdü. Qoca fərəhli səslə ucadan qışqırdı:

- Nazi! Fifina!

Byanşon dedi:

- Hələ həyat onu tərək etməmişdir.

Silviya dedi:

- Həyat onun nəyinə gərəkdir?

- İztirab çəkmək üçün, - deyə Rastinyak cavab verdi.

Byanşon Ejenə işarə etdi və diz çöküb qollarını qocanın ayaqları altına uzatdı. Rastinyak da Byanşon kimi çarpayının o biri tərəfində diz çökdü, qollarını xəstənin bel tərəfindən uzatdı. Silviya hazır dayanmışdı ki, qocanı yuxarı qaldıran kimi dərhal köhnə döşəkağını çıxarıb təzəsini döşəsin. Gənclərin göz yaşlarından aldandığı görünən qoca Qorio özünə güc verib qollarını uzatdı və çarpayının hər iki tərəfində tələbələrin başlarına toxunub, həyəcanla onların saçlarından yapışdı. Zəif səslə: "Ah, mənə mələk qızlarımı!" - dedi. Ruhu bu bir neçə kəlməni pıçıldadı və bu kəlmələrlə də yox oldu.

Həç bir məqsəd daşmayan bu dəhşətli yalanın son dəfə doğruduğu ən ülvi bir hisslə səslənən bu sözlərdən ürəyi yumşalan Silviya:

- Yazıq, mehriban qoca, - dedi.

Qocanın bu son ahı, heç şübhəsiz, sevinc ahı idi: Qorio atanın ahında onun bütün həyatının mənası səslənirdi: o, yenə aldanmışdı.

Qorionu ehtiyatla çarpayının üstünə uzandırdılar. Bu dəqiqədən sonra onun üzündə artıq həyatla ölüm arasında gedən mübarizə öz əksini tapdı. Beyin artıq öz psixi qabiliyyətindən məhrum olmuşdu, insan varlığının sevinc və kədəri də bundan asılı idi. Bədəndə gedən çürümə artıq zaman məsələsi idi.

Byanşon dedi:

- O, bir neçə saat hələ bu vəziyyətdə qala bilər. Hiss olunmadan öləcək, heç xınıdamayacaq. Beyni, görünür, tamamilə zədələnmişdir.

Bu zaman pilləkəndən ayaq səsləri gəldi. Gənc qadının təntiyə-təntiyə nəfəs aldığı duyulurdu. Rastinyak dedi:

- O gecikmişdir.

Ancaq gələn Delfina deyil, qulluqçusu Tereza idi.

- Cənab Rastinyak, baronessa ilə baron arasında atası üçün xahiş etdiyi pul üstündə böyük mübahisə oldu. Baronessa özündən getdi, həkim çağırıldı, qan aldırmaq lazım gəldi. O, hey çıxırırdı: "Atam ölür, mən atamla vidalaşmaq istəyirəm". Onun qışqırıqları lap adamın ürəyini parçalayırdı.

- Kifayətdir, Tereza! Artıq onun gəlməyinin heç bir mənası yoxdur. Cənab Qorio huşsuz haldadır.

Tereza dedi:

- Yazıq, mehriban insan! Hə bədbəxtidir!

Silviya:

- Mən artıq sizə lazım deyiləm, - dedi, - gedim nahar hazırlayım, saat beşin yarısıdır.

Silviya otaqdan çıxarkən pilləkənin üst meydançasında qrafinya de Resto ilə qarşılaşdı.

Qrafinya de Restonun gəlişi təsirli və dəhşətli idi. Anastazi yeganə şamın zəif işığı ilə işıqlandırılmış ölüm yatağına baxdı, atasının hələ son dirilik əlamətlərindən məhrum olmayan, lakin artıq maskaya bənzəyən üzünə baxıb hönkürdü. Byanşon həya edib otaqdan çıxdı.

Qrafinya dedi:

- Mən bundan tez gələ bilməzdim.

Ejen razılıq işarəsi ilə məlul-mələl başını əydi. Qrafinya de Resto atasının əlini əlinə alıb öpdü.

- Bağışlayın məni, ata! Siz deyirdiniz ki, mənim səsini sizi qəbrinizdən ayağa qaldıracaq: elə isə bir an üçün bu dünyaya qayıdın, tövbə edən qızınıza xeyir-dua verin. Nə üçün mənim səsini eşitmirsiniz? Ah, nə dəhşətli bir hal! Yer üzündə sizdən başqa heç kəs yoxdur ki, mənə xeyir-dua versin. Hamı nifrət edir, yalnız siz məni sevirsiniz. Məni də özünüzlə aparın, mən sizi sevəcəyəm, sizə qulluq edəcəyəm. Ah, o, mənim sözlərimi eşitmir, mən dəli oluram.

Anastazi diz çöküb, çılgın nəzərlərlə onun ölən vücuduna baxırdı.

Qrafinya Rastinyaka müraciətlə:

- Mən çox bədbəxtəm, - dedi. - Qraf de Tray qaçmışdır, onun böyük borcları qalıb. Onun mənə xəyanət etdiyini öyrəndim. Ərim məni heç zaman bağışlamayacaq, mən də bütün sərvətimi ona təslim etdim. Bütün xülyalarım məhv oldu! Əfsus! Gör mənə pərəstiş edən bir adama (o, atasına işarə etdi) kimin xatiri üçün xəyanət edirmişmiş! Mən onu tanımaq istəmədim, onu rədd etdim, ona min əzab verdim. Mən nifrətə layiqəm!

Rastinyak:

- O, bunu bilirdi! - dedi.

Birdən Qorio ata gözlərini açdı, lakin bu ancaq göz qapaqlarının tərpnəsi idi. Qrafinya atasına doğru atıldı, lakin bu aldanmış ümidin mənzərəsi, can verən qocanın baxışı kimi dəhşətli bir mənzərə idi. Qrafinya çılgınlıqla:

- O, mənim səsini eşitməyəcəkmi?

Sonra isə öz-özünə "yox!" deyib, çarpayının yanında oturdu.

Qrafinya de Resto atasının yanında qalmaq arzusunu bildirdi. Ejen bir az çörək yemək üçün aşağı endi. Havayıyeyənlərin hamısı süfrə başında idi.

Rəssam soruşdu:

- Deyəsən, yuxarıda balaca bir ölümrama hazırlanır, hə?

- Şarl, mənə elə gəlir ki, zarafatlarınız üçün daha az kədərli mövzu tapsaydınız, yaxşı olardı, - deyə Rastinyak cavab verdi.

Rəssam etirazla:

- Belə məlum olur ki, biz burada gülə də bilmərik? - dedi. - Byaşonyirsə dedi ki, qoca huşunu itirib, nə olsun ki?

Muzey məmuru söhbətə qarışaraq:

- Demək, o, yaşadığı kimi də öləcək, - dedi.

Birdən qrafinya çıxırdı:

- Atam öldü!

Bu dəhşətli naləni eşidən Rastinyak, Byanşon, Silviya tez yuxarı yüyüdürlər. Qrafinya bihuş olmuşdu. Onu özünə gətirib, darvazada dayanmış karetə apardılar. Ejen Anastazini Terezaya tapşırıraq, onu madam de Nusingenin yanına aparmağı əmr etdi.

Byanşon aşağı endi.

- Öldü! - dedi.

Madam Voke sakinləri yeməyə dəvət etdi:

- Cənablar, əyləşin, xörək soyuyur.

Tələbələr yanaşı oturdular.

Ejen Byanşondan soruşdu:

- İndi nə etmək lazımdır?

- Gözlərini qapadım, qayda ilə uzandırmışam. Bələdiyyə idarəsinin həkimi bizim bəyanatımıza əsasən ölümü təsdiqlədikdən sonra qocanı kafənə bürüyüb dəfn edəcəklər. Səncə, bəs nə etmək lazımdır?

Pansionerlərdən biri qocanı yamsılayaraq:

- O artıq çörəyi belə, iyləyə bilməyəcək, - dedi.

Repetitor etiraz etdi:

- Kifayətdir, cənablar, Qorio atadan əl çəkin, zəhləmi tökməyin.

Düz bir saatdır hey ondan danışırınsınız. Bu şanlı Paris şəhərinin ən gözəl məziyyəti budur ki, burada heç kəsin nəzər-diqqətini cəlb etmədən doğulmaq, yaşamaq və ölmək mümkündür. Mədəniyyətin yaratdığı bu əlverişli şəraitdən istifadə edək. Bu gün Parisdə üç yüz adam ölmüşdür; biz ki Paris gekatombaları* üçün dərd çəkməyəcəyik! Qorio ata ayaqlarını uzatmışdır: bu, onun xeyrinədir! Əgər o, sizin üçün çox əzizsə, gedib yanında əyləşə bilərsiniz, qoyun biz rahat xörəyimizi yeyək!

Dul arvad dedi:

- Əlbəttə, onun üçün ölmək daha yaxşıdır! Görünür, zavallının bu dünyada ömrü o qədər də xoş keçirmiş!

Bu, Ejenin nəzərində atalıq məhəbbətinin timsalı olan bir insanın cənazəsi üzərində söylənilən yeganə nitq idi. On beş pansioner, həmişəki kimi, yenə boşboğazlıq etməyə başladı. Byanşonla Rastinyak dərindən sonra hıncaların və cəngəllərin cingiltisi

gurultulu laqırtılar arasında səslənən qəhqəhələr, üzlərdə görünən qarınqululuq və laqeydlik əlamətləri birdən-birə onlarda insan qəlbini donduran ikrah hissi oyatdı. Dostlar mərhum üçün keşiş çağırmaq və dua oxutdurmaq məqsədi ilə evdən çıxdılar. Mərhumu son borclarını vermək niyyəti ilə bütün xərclərini ixtiyarlarında olan kiçik məbləğə görə uyğunlaşdırmağa məcbur idilər. Axşam saat doqquzda cənazəni yenə həmin yoxsul otaqda bir-birinə calaşdırılmış iki taxta və iki şam arasında qoydular, keşiş də cənazənin yanında əyləşdi. Rastinyak yatmadan əvvəl dəfn mərasiminin və ibadətin neçəyə başa gələcəyini keşisdən soruşub, baron de Nusingen və qraf de Restoya məktub yazaraq, dəfn xərcini ödəmək üçün vəkillərini göndərməyi xahiş etdi. Məktubları Kristofla göndərib yorğun, əldən düşmüş halda yatağına uzandı.

Ertəsi gün Rastinyakla Byanşon bələdiyyə idarəsinə Qorionun ölümünü şəxsən xəbər verməyə məcbur oldular. Saat on ikidə artıq ölüm rəsmən müəyyən edilmişdi. Rastinyak iki saat sonra keşişin haqqını şəxsən özü verməyə məcbur oldu, çünki kürəkənlərin nə vəkilləri gəldi, nə də pul göndərdilər. Silviya cənazəni dəfnə hazırlamaq və kəfənə bürüyüb tikmək üçün on frank tələb etdi. Ejenlə Byanşon haqq-hesab çəkib gördülər ki, mərhumun qohumları heç bir kömək etməsələr, pulları çatmayacaq. Byanşon güzəştlə Kaşen xəstəxanasından aldığı yoxsullara məxsus tabuta cənazəni özü qoymağa qərar verdi. Rastinyaka dedi ki:

- Bu alçaqların başına bir oyun açmalısən: Per-Laşezdə beş il müddətinə yer al, kilsədə ibadət və dəfn idarəsində üçüncü dərəcə ilə dəfn mərasimi təşkil elə. Qocanın kürəkənləri və qızları xərcləri ödəmək istəməsələr, başdaşı üzərində bu sözləri yazdırarsən: “Burada iki tələbənin pulu ilə qrafinya de Resto və baronessa de Nusingenin atası cənab Qorio dəfn edilmişdir”.

Ejen dostunun məsləhəti ilə de Nusingen və de Restogilə getdi, ancaq onu qapıdan içəri belə buraxmadılar. Hər iki evdə qapıçılara ciddi tapşırıq verilmişdi. Qapıçılar deyirdilər ki:

- Cənablar heç kəsi qəbul etmirlər. Ataları vəfat etmişdir, bu saat matəm saxlayırlar.

Ejen Parisin kübarlar aləmini yaxşı tanıdığına görə təkid etmədi. Delfina ilə görüşmək belə mümkün olmadığını görüb məyus oldu, qapıçının yanında bu sözləri yazdı:

“Atanızı son mənzilinə ləyaqətlə yola salmaq üçün qiymətli şeylərinizdən birini satın”.

O, kağızın ağzını bağladı və baronun qapıçısına verdi ki, Tereza vasitəsilə baronessaya çatdırılsın, lakin qapıçı məktubu baronun özünə verdi, o isə kağızı buxarıya atdı. Ejen əlindən gələni etdikdən sonra saat üçdə pansiona qayıtdı və küçə qapısında iki stulun üstünə qoyulmuş, üstünə qara parça salınmış tabutu gördüyü zaman, ixtiyarsız gözləri yaşardı. Gümüşü mis tasın içindəki müqəddəs suda köhnə, əldən düşmüş buxurdan görünürdü; hələ heç kəs ona toxunmamışdı, doqquza belə qara çəkməmişdilər. Bu, bir dilənçi ölümü idi: nə təntənə, nə qohum, nə dost, nə aşna - heç nə, heç kəs yox idi. Xəstəxanada məşğul olan Byanşon Rastinyaka məktub yazaraq, ibadət haqqında danışmış olduğunu xəbər verirdi. Günorta ibadətində gücləri çatmayacaq, ancaq daha ucuz qiymətə başa gələn axşam duası ilə kifayətlənməyə məcburdurlar. Bu xüsusda dəfn kontoruna Kristof vasitəsilə məktub göndərmişdi. Ejen Byanşonun qara-qurasını yenidən oxuyub qurtarmışdı ki, birdən madam Vokenin əlində qızıl çərçivəli medalyonu gördü: Qorio- nun qızlarının saçı bu medalyonda idi.

Rastinyak soruşdu:

- Siz bunu necə cəsarət edib götürdünüz?

Silviya təəccüblə:

- Yoxsa onunla bərabər dəfn edəcəyik? Axı qızıdır.

Rastinyak hiddətlə:

- Əlbəttə, qızıdır! - dedi. - Qoy o, qızlarından qalan bu yeganə xatirəni özü ilə aparsın.

Matəm arabası gəldikdən sonra Ejen tabutun yenə yuxarıya qaldırılmasını əmr etdi, qapağını açıb, hələ Delfina ilə Anastazinin gənc, pak, günahsız olduqları, can verən qocanın söylədiyi kimi, “mühakimə yürütmədikləri” zamanların maddi inikası olan bu medalyonu dərin ehtiramla qocanın sinəsi üstünə qoydu.

Bu zavallı atanın cənazəsini Nev-Sent-Jenevyev küçəsinin yaxınlığındakı Sent-Etyen-dü-Mon kilsəsinə aparən matəm arabasını ancaq Rastinyak, Kristof və iki məzarçı ötürürdü. Kilsəyə çatdıqdan sonra cənazəni kiçik və qaranlıq bir ibadət xanaya qoydular. Rastinyak kilsədə Qorio atanın qızlarını və kürəkənlərini axtarırsa da, görmədi. Tabutun yanında yalnız Rastinyak və Kristof qaldı.

Kristof bəzən sayəsində pul qazandığı bu qocaya son borcunu vermək üçün qalmışdı. Rastinyak iki keşişin, müğənni oğlanın və dua oxuyanın yolunu gözləyirdi. O, bir kəlmə belə danışmaq iqtidarında deyildi, susaraq Kristofun əlini sıxırdı.

- Bəli, cənab Ejen, - Kristof dedi, - o, yaxşı, namuslu adam idi: heç kəslə savaşmazdı, heç kəsə mane olmazdı, heç kəsə pislik etməzdi.

Nəhayət, iki keşiş, kilsə xorundan oğlan və dua oxuyan gəldi. Kilsənin müftə ibadət etmək üçün o qədər də varlı olmadığı zamanlarda yetmiş franka nə mümkün idisə, elədilər. Keşişlər bir cüz Libera və De profundis duasını oxudular. Bütün ibadət iyirmi dəqiqə çəkdi. Keşiş və müğənni üçün ancaq bir matəm kareti vardı; onlar Ejeni və Kristofu da özləri ilə aparmağa razı oldular.

Keşiş dedi:

- Cənazəni ötürən yoxdur, saat altının yarısıdır, ləngiməmək üçün tez də sürmək olar.

Lakin tabut arabanın üzərinə qoyulduğu zaman üstü gerbli iki karet yaxınlaşdı, içində heç kəs yox idi. Bu, qraf de Resto ilə baron de Nusingenin karetləri idi. Karetlər Per-Ləsez qəbiristanına qədər dəfn mərasiminin arxasınca gəldi. Saat altıda Qorio atanın cənazəsini təzə qazılmış qəbrə qoydular, qəbrin ətrafında qızlarının səfər lakeyləri dayanmışdı, lakin onlar da yoxsul tələbə pulu ilə qoca üçün oxutdurulan qısa bir duadan sonra çəkilib getdilər.

İki məzarçı tabutun üstünü örtmək üçün bir-iki bel torpaq atdıqdan sonra dayandı. Məzarçılardan biri Rastinyakdan araqqulu istədi. Ejen cibini eşələdi, bir şey tapmadığına görə Kristofdan iyirmi su borc aldı. Öz-özlüyündə əhəmiyyətsiz görünən bu hadisə Rastinyaka dərin təsir bağışladı, qəlbini dəhşətli kədər bürüdü. Şər qarışır, rütubətli qaranlıq əsəblərə toxunurdu. Ejen məzara baxaraq, saf qəlbinin müqəddəs həyəcanlarının doğurduğu gəncliyinin son göz yaşlarını bu məzarda dəfn etdi. Bu göz yaşlarının bir damcısı yerə düşüb, buradan göylərə qalxırdı. Rastinyak qollarını sinəsində çarpazlayıb, buludları seyr etməyə başladı. Kristof onun bu halına bir az baxdı və çıxıb getdi.

Ejen yalnız qaldıqdan sonra qəbiristanlığın tərəcəyinə qalxdı və buradan Senanın ətrafında qıvrılmış Parisi gördü. İşıqlar yenicə yanmağa başlamışdı. Ejen gözlərini Vandom sütunu* ilə Əlillər Evi

nin günbəzi arasındaki yerə zillədi: burada onu cəzb edən kübarlar dünyası yerləşmişdi: Ejen uęuldayan bu arı ptyini, balın dadını duymuş kimi, həris gözlərlə nəzərdən keęirdi v qəti qərarla dedi: - İndi grk kim qalib gələcək; sən, yoxsa mən!

O, kübarlar dünyasına meydan oxuyaraq ilk addımını atdı: Del-fina de Nusingenin evinə nahar etməyə getdi.

Saşe, sentyabr, 1834-c il

Onore de Balzak

DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSİKLƏRİ

QÜLAN DƏRİSİ

Onore de Balzak

DUNYA EDƏBİYYATI KLASSIKLƏRI

Qulan dərisi

(roman)

*Elmlər Akademiyasının üzvü
müsyö Savariyə ithaf olunur.*

Stern, "Tristram Şendi",
322-ci fəsil

TİLSİM

1829-cu ilin oktyabr ayının sonunda qanunla mühafizə olunan, içərisində qumar oynanılan və vergi alınan evlərin qapıları açılan kimi bir nəfər cavan oğlan Pale-Ruayala daxil oldu və 36 nömrəli qumarxananın pilləkənini tərəddüd etmədən qalxdı.

- Müsyö, zəhmət olmasa, şlyapanızı verin! - balacaboy, rəngi meyt kimi solğun, taxta sürahinin arxasındakı qaranlıq yerdə sallağı oturmuş qoca kişi ucadan dedi və yerindən qalxaraq iyrənc görkəm aldı.

Qumarxanaya daxil olanda qanun sizi, əvvəlcə şlyapanızı başınızdan götürməklə soyundurmağa başlayır. Bu, İncildən gələn, yoxsa ilahi qüvvə tərəfindən deyilmiş eyhamdır? Bəlkə, sizdən mənim hələ bilmədiyim hansısa girovu tələb edən məkrli, ağır bir müqavilədir?

Yoxsa bu, pullarınızı əlinizdən çıxaracaq qumarbazlar qarşısında özünüzü nəzakətli olmağa məcbur etmək üsuludur? Bəlkə, cəmiyyətin bütün qanunlarına istinad edib sizin və şlyapanızı tikənin adını (əgər siz onu baş geyiminizin üzərinə yazıbsınızsa) polislərin öyrənmək cəhdidir? Nəhayət, bəlkə, sonradan qumar oynayanların əqli qabiliyyətlərini göstərən cədvəl tərtib etmək istədiklərinə görə papağı sizin başınızdan çıxarmaq istəyirlər? Bununla bağlı bütün məsələləri idarə tamamilə məxfi saxlayır. Ancaq unutmayın, elə ki yaşıl rəngli qumar xalçasına tərəf bir addım atdınız, artıq şlyapanız

sizin olmadığı kimi, özünüz də özünüzün deyilsiniz: əyninizdəki manto, əlinizdəki əsa, baş geyiminiz, var-dövlətiniz, hətta özünüz də oyunun, qumarxananımsınız. Qumarxanadan çıxdıqda, ağızlarda gəzən öldürücü satirayla nəyə qadir olduğunuzu qumar oyunu sizə göstərəcəkdir. Əgər qumarxanaya girəndə başınızda təzə papağınız varsa, oradan çıxanda əyninizdə qumarbaz paltarı olduğunu müəyyənləşdirmək zərurətini sizə başa salacaqlar. Şlyapasını verəndə əvəzində əlində üstündə nömrə yazılmış karton parçası olan cavan oğlanın buna təəcüb etməsinin özü (yaxşı ki, onun şlyapasının kənarları çox yox, azacıq qatlanmışdı) onun bir qədər sadələvh, təcrübəsiz olduğundan xəbər verirdi. Bayaqdan yerindəcə quruyub ayaq üstə qalan balacaboy qoca cavan yaşlarından ta bu günə qədər qızğın və şən qumarbazlara diqqət etdiyi kimi, ona da ötəri və sönük nəzər saldı. Yəqin ki, hər hansı bir filosof onun bu baxışında qumarxanaya çevrilmiş mehmanxana otaqlarında hökm sürən səfaləti, müflisləşmiş insanların sərsəri həyatlarını, çürüyüb kif basmış, qalaq-qalaq protokol sənədlərini, həmişə məcburi görülən işləri, Meksikanın Quazokoalko çayı sahillərinə sürgün edilmiş insanları görədi, üzünsov sifətli bu adam, görünür, ömrü boyu yalnız Arsenin yediyi həlməşik şorba- sıyla qidalanmışdı, buna görə də sifətində, onun öz ifadəsiylə desək, keçmişindən miras qalmış cüzi ehtirasının solğun əksini görmək olardı, üzündəki dərin qırışlar keçmişdə çəkdiyi dəhşətli əzablardan xəbər verirdi: o, yəqin ki, aldığı cüzi donluğunu da elə həmin gün məcburən qumarda uduzmuşdu. Artıq qamçı zərbələri təsir etməyən yabılar kimi, o heç bir şeydən səksənmirdi, müflisləşmiş vəziyyətdə qumarxanadan çıxan qumarbazların səssiz ah- vayları, lal nifrinləri, donuq, korazehin baxışları artıq onun vecinə deyildi. O elə qumarxana mücəssəməsinin özüydü. Əgər haqqında danışdığımız cavan oğlan sir-sifətindən qəm-qüssə, kədər yağan bu cəhənnəm qapıçısını başdan-ayağa süzüb ona diqqət yetirsəydi, yəqin ki, öz-özünə belə deyərdi: “Onun qəlbində kart oyunundan başqa heç nə yoxdur!” Naməlum cavan oğlan bu canlı, şübhəsiz, taleyin gətirib bu qapının arxasına yerləşdirdiyi bu əyani məsləhəti eşitmədi, sanki, Tanrı onu bu iyrenc yerin qapısına qəsdən gətirib qoymuşdu. Cavan oğlan içərisində insan tamahını heyran qoyub tüğyana gətirən, qızıl cingiltisi səslənən salona

cəsərətlə, qəti addımlarla daxil oldu. Bu cavan oğlanı, yəqin ki, JJ.Russonun fikirlərinin ən məntiqlisi itələyib buraya salmışdı: “Bəli, mən başa düşürəm, adam qumarxanaya yalnız özüylə ölümü arasında sonuncu 3 eküsü qaldığını gördükdə gedə bilər”. Axsamlar içərisində qumar oynanılan evlər vulqar poeziyadan başqa bir şey deyildir, nəticəsi isə qanlı faciə kimidir. Salonlar qoca, kasıb tamaşaçılarla və qumarbazlarla ağzına kimi dolu olur; onlar buraya, əslində, qızınmağa gəlirlər; narahat sifətlər, şərabin küpünə girməklə başlayıb Sena çayında başa çatan eyş-işrətlər. Burada ehtiraslar coşub-daşır, ancaq faciənin əsas aktyorları oyunun şeytanının üzünə diqqətlə baxmağınza mane olur. Burada gördüyünüz əsl konsertdir, bütün truppa bağırır və orkestrdəki hər bir musiqi aləti öz bildiyini çalır. Siz burada çox nəcabətli adamlar görə bilərsiniz, onlar buraya əyləncə axtarmağa gəlir, sanki, maraqlı teatr tamaşalarına, ləziz yeməklərə pul xərcləyirlər, başqaları isə hansısa mansardalarda¹ ucuz qiymətə nəvazişləri satın alır və buna görə sonradan dərin təəssüf hissi keçirirlər. Qumarxananın açılmasını səbirsizliklə gözləyən adamın nə dərəcədə qumar xəstəsi olduğunu təsəvvür edə bilərsinizmi? Səhər qumarbazı ilə axşam qumarbazı arasında mövcud olan fərq qayğısız ərlə məşuqəsinin pəncərəsi altında əzab çəkən oynashın eynidir. Təkcə qorxaq ehtiras və açıq- aydın qorxu səhər açılında özünü göstərir; məhz bu an siz əsl qumarbazı xüsusi məftunluqla seyr edə bilərsiniz; elə bir qumarbazı ki, o yeməyib, yatmayıb, yaşamayıb, düşünməyib - o vaxta qədər ki, ortadakı pulu uduzduqdan sonra banka qoyulan pul ikiqat artırılanda həmin bu qumarbazın eybi o qədər amansızcasına açılır ki, oyunun trant və karant* hissəsindən sonra əzab çəkməyə, səbirsizlikdən gicişməyə başlayır. Lənətə gəlmiş belə bir vaxtda, siz sakitliylə adamı dəhşətə gətirən gözləri, qorxudan sifətləri, kartları sanki, yerdən qaldınb yeyən baxışlan görürsünüz.

Qumarxana yalnız oyun seansları başlayarkən əzəmətli olur. Əgər İspaniya öküz döyüşləri, Roma özünün qladiatorlarla ilə öyünürsə, Paris də Pale-Ruayalına ayaq basarkən sürüşkən parketi, hissələri qıcıqlandıraraq adama “həzz verən” ruletkaları ilə fəxr edir. Bu mənzərəyə gizli bir nəzər yetirin, içəri girin! Dəhşətdir! Divarlarla adamboyu hündürlükdə yağlı kağızlar yapışdırılıb, kağızların

¹ *Mansarda* - çatı altında çəp tavanlı otaq

üzərində insanın ürəyini açan bir şəkil belə yoxdur. Hətta özünü asmaq istəyən adamın işini yüngülləşdirəcək bir mıx belə vurulmayıb. Döşəmənin sürtülüb-dağılmış parketi çirk içindədir. Salonun ortasına uzun bir masa qoyulmuşdur. Masanın üstündəki qızılı rəngli nimdaş örtüyün ətrafında küləşdən hörülmüş stulların düzülüşünün özü də cah-calal və var-dövlət naminə bura gələnlərin öz sərvətlərinə qarşı təəccüblü şəkildə laqeyd olduqlarını göstərirdi.

Adətən, insanın qəlbində ehtiraslarla güc bir-birilə mübarizə aparanda bu cür təzadlar meydana çıxır. Aşiqin qəlbindən məşuqəsini ipəyə tutmaq, ona yumşaq Şərq parçasından paltar geyindirmək istəyi keçir, ancaq əksər hallarda o, buna öz kasıb, miskin yatağında nail olmaq arzusu ilə yaşayır. Şöhrətpərəst adam hər zaman yaltaqlıq çirkəbi içərisində sürünərək hazır hakimiyyət arzusunda olar.

Tacir, dükanının rütubətli, kif basmış, sağlamlığa ziyanlı şəraitində mənasız ömür sürərək geniş bir mehmanxana ucaldır. Buradan isə onu özündən sonra hər şeyə sahib olacaq oğlu qovub çıxaracaq. Nəhayət, içərisində eys-ışrətin hökm sürdüyü evdən iyrenc bir şey varmı? Qəribə, mürəkkəb məsələdir. İnsan daim öz-özülə mübarizə apararaq, qəfil çıxan bədbəxtliklər qarşısında ümidini itirərək, eyni zamanda bu bədbəxtliklərdən qoruna-qoruna gələcəyə ümid bəsləyərək bütün hərəkətlərində və addımlarında özünəməxsus qeyri-ardıcılıq və zəiflik nümayiş etdirir. Burada, bu dünyada bədbəxtlikdən savayı heç nə tam olaraq həyata keçmir. Bizim cavan oğlan salona daxil olanda orada artıq bir neçə oyunçu vardı. CİÇ nəfər dazbaş kişi yaşıl örtüyün ətrafında saymazyana oturmuşdular. Onların diplomatlara xas, sanki, gipsə salınmış donuq sifətləri iyrenc qəlblərindəki hər şeyi açıq-aydın göstərir, sanki, ürəklərinin döyüntüsünü belə onlara çoxdan unutdurmuşdu; onların hər biri arvadına məxsus var-dövləti belə qumara qoymaqdan çəkinməyərək oyuna hazır vəziyyətdə dayanmışdır. Qarasaç, zeytun rəngli italiyalı gənc masanın kənarına sakitcə dirsəklənib, sanki, oyunçuya gizlicə “Hə! - Yox!” deyən səsləri dinləyirdi. Onun cənublulara xas yanmış sifəti qızıl və alov rənginə çalır.

Yeddi-səkkiz tamaşaçı dəhlizin formasına uyğun şəkildə ayaq üstə dayanıb, püşk zamanı göstərəcəkləri köməyi, oyunçuların sifətlərində seziləcək ifadələri, pulun və həmçinin ortadakı pulu qaba

ğına çəkən oyunçunun əlindəki dırımıqın necə hərəkət edəcəyini səbirsizliklə gözləyirdilər. Bu işsiz, bikar adamlar Qrev meydanında cəllad baş vurarkən dayanmış qara camaat kimi hər şeyə diqqət kəsilərək yerlərində sakitcə dayanıb lal-dinməz gözləyirdilər. Clcabo-y, cantaraq, nimdaş geyimli bir kişi qırmızı və qara kartların çıxmasını qeyd etmək üçün bir əlində sancaq, o biri əlindəsə qeyd dəftərini tutub dayanmışdı. Bu adam yaşadığı əsrin bütün sevinc-lərindən kənarda qalan müflisləşmiş avaralardan, burada dayanıb xəyalən qumar oynayan müasir canlı tantallardan biri, dini ayinlərdən sayılan “*Eusharistie-öşaristi*”¹, yəni erkən ibadətləri səsləndirərkən axırda günah və təhlükəyə qarşı münasibətini etdiyi hərəkətlə göstərən, xam xəyallarına sığal çəkərək həyatda düçar olduğu bədbəxtliklərinə görə sonradan özünə təskinlik verən cavan və səfeh keşidlərdən biri idi. Bankla üzbəüz bir-iki nəfər mahir oyunçu dayanmışdı; onlar oyunun imkanları haqqında qəti fikir söyləyən mütəxəssislər idilər və hər ikisi qaleralan qətiyyətlə vəclərinə almayan keçmiş katorqaçılara oxşayırdılar; onlar, əslində, buraya bütün varidatlarıyla üç dəfə risk etməklə oyuna girişmək məqsədilə gəlmişdilər və ümid edirdilər ki, tez bir zamanda mütləq əlləri gətirəcək. Elə bu həvəslə də yaşayırdılar. Qumanxananın qoca işçilərindən ikisi qollarını sinələrində çarpazlayıb saymazyanə şəkildə ortada gəzişir, pəncərələrdən həyətdəki bağa baxırdılar. Onlar, sanki, dolu, hamar sifətlərini həyətdən keçib-gedənlərə göstərmək məqsədi güdürdülər. Qumar oyununa rəhbərlik edən kassir və kartpaylayan oyunçu banka gedən adama təzəcə diqqət yetirmişdilər ki, sanbəniz adam incə səslə onlara “Oyuna başlayın!” deməsiylə sakitliyi bərpa etdi və elə bu an cavan oğlan qapını açdı. Beləliklə, sükut uzun çəkdi və başlar maraqla təzə gələn adama tərəf çevrildi. Mərhəmət qazanmaq üçün çox bədbəxt, cazibə yaratmaq xatirinə zəif, dərdlərin susqun, qəm-kədərin nəşəli, məyusluqların ədəbli olduğu bu zalda qəlbləri rıqqətə gətirmək üçün qəmgin görünmək lazım deyilmi? Hə, yaxşı! Cavan oğlan içəri daxil olanda buza dönmüş ürəklərdə hərəkətə gətirdiyi yeni hissədə bu deyilənlərin hamısı var idi! İncilabın* təkcə bir işarəsi ilə cavan adamları sarışın başlan kəsilib yerə atılarda, necə bilirsiniz, cəlladlar özləri bəzən ağlamırlarmı? İlk baxışda qumar oynayanlar təzə gələn adamın sifətində nəsə dəhşətli bir

sirr oxudular; onun sifətində təzəlikcə iz salmış cizgilər, qəmli bir mərhəmət vardı; onun baxışı əbəs cəhdlərinin, minlərlə ümidlərinin boşa çıxdığına şahidlik edirdi. Onun alınına intihar etməyə hazırlaşan adamın kədərli soyuqqanlılığı solğun və xəstəhal bir rəng vermişdi, cəhənglərindəki yüngül qırışlar dodaqlarında acı təbəssüm ifadə edirdi, üzünün ifadəsi elə bir itaətkarlıqdan xəbər verirdi ki, ona baxmaq belə ağır idi. Bəlkə də, yorucu əyləncələr yorğun görünən gözlərinin dərinliyindəki gizli fikirləri alacalan-dırırdı. Yoxsa əvvəllər təmiz və parlaq olan, indisə əzgin görünən bu alicənab sifətə pozğun həyat təzi öz çirkin damğasını vurmuşdu? Gözlərinin ətrafındakı sarımtıl halələri, yanaqlarındakı qırmızı ləkələri həkimlər, yəqin ki, ürək və ya sinə xəstəliyi kimi yozar, şairlərsə buna başqa bir mənə verərdilər; bu düşkünlüyün səbəbini onun elmə həvəsi olmasında və gecələr lampa işığında çalışmasında görərdilər. Hər halda, xəstəlikdən daha ölümcül olan ehtiras, zehni əməkdən daha amansız olan xəstəlik bu cavan oğlanın cizgilərini korlamış, əzələlərini süstləşdirib gücdən salmış, eys-ışrətin, zəhmətin və xəstəliyin yenicə toxunduğu ürəyini əldən salmışdı. Məşhur cani katorqaya gələndə məhkumlar hörmətlə qarşılayırlar; burada da insan cildinə girmiş, başları daşdan-daşa dəyən iblislər görünməmiş ağrını, onların baxışlarını yoxlayan dərin yaranı salamlayır və yad adamın lal ironiyasının böyüklüyündə, paltarlarının cır-cındırında öz hökmdarlarından birini gördülər. Cavan oğlanın əynində gözəl zövqlə tikilmiş frak var idi. Amma qalstuk jiletinə elə məhərətlə pərçimlənmişdi ki, heç kim onun cındır olduğunu ağına belə gətirə bilməzdi. Əlləri qadın əlləri kimi gözəl və zərif idi, əllərinin təmizliyinə baxan hər kəs bunların kişi əli olduğuna şübhə ilə yanaşardı, halbuki artıq iki gün idi ki, əlcək geymirdi. Kartpay- layan, hətta nöqərlər onun seyrək, sarışın, qıvrım saçlarında, xırda və biçimli bədəninə ifadə olunan məsumluğu görəndə diksindilər.

Onun iyirmi beş yaşı var idi və nöqsanlar təsadüfi xarakter daşıyırdı. Gəncliyin tərəvəti hələ də şiddətli ehtirasın məhv olmasına qarşı müqavimət göstərirdi. Onun bütün varlığında qaranlıqla işıq, yoxluqla həyat mübarizə aparırdı, bəlkə də, buna görə onda cazibədar, eyni zamanda dəhşətli nəşə vardı. Cavan oğlan burada özünü yolunu azmış parılıtdan məhrum mələk kimi təqdim edirdi. Bütün bu ləyaqətli həriflər isə öz əxlaqsız və pozğun ehtiraslarıyla

dişsiz bir qarının pis yola düşmüş gözəl qıza yazığı gəldiyi kimi ona qarşı mərhəmət hiss edirdilər və təzə gələne “çix get buradan” deyə bağıрмаğa hazır idilər. Ancaq o, birbaş göy örtüklü masaya doğru irəlilədi, dayandı, göy parçanın üzərində qalaqlanmış bank pullarının miqdarını nəzərə almadan əlindəki qızıl pulu mahudun üstünə atdı və pul diyirlənib qara ruletin üzərinə düşdü; sonra xəsisliyə və qətiyyətsizliyə nifrət edən bütün güclü insanlar kimi sakit və eyni zamanda kəskin baxışlarla kartpaylayanı süzdü; onun bu gedişi o qədər böyük marağa səbəb oldu ki, qocalar oyundan çıxdılar, yalnız italyalı fanatik xüsusi şövq ilə gülümsəyərək, ancaq özünə bəlli olan fənddən möhkəm yapışaraq bütün pullarını tanımadığı adamın ortaya atdığı pula qarşı qoydu. Bankir getdikcə xırıltılı və anlaşılmaz “Başlayın!”, “Bank qəbul edildi!”, “Daha qəbul olunmur!” qışqırtılarına çevrilən adi cümlələri deməyi belə untdu. Kartpaylayan kartları payladı və özünü elə göstərirdi ki, sanki, təzə gəlmiş oyunçuya uğurlar diləyir. Əslində isə kədər doğuran tamaşanın iştirakçılarının təşkil etdikləri bu oyunda yeni oyunçunun uduzmasının, yaxud udmasının onun üçün heç bir fərqi yox idi. Oyuna tamaşa edənlərin hər biri bu qızıl sikkənin taleyində ləyaqətli bir həyatın son səhnəsini və bir faciəni görmək istəyirdi; onların baxışları bu məşum kartonların üzərinə zillənmişdi; ancaq növbəylə gah cavan oğlana, gah da kartlara xüsusi diqqətlə baxan azarkeşlər onun soyuq və tutqun sifətində heç bir həyəcan əlamətləri görə bilmədilər.

- Qırmızı, qara, pas!- kartpaylayan rəsmi tonda elan etdi.

Bankirin qatlanmış pulları bir-bir tulladığını və pulların onun üstünə düşdüyünü görə italyalının sinəsindən küt bir xırıltı qopdu. Cavan oğlana gəldikdə isə o, müflisləşdiyini yalnız dırmığın uzanıb göy örtüyün üstündən onun sonuncu napoleondorunu¹ çəkəndə başa düşdü. Fil sümüyündən hazırlanmış dırmıq qızıl pula toxunanda cır bir səs çıxartdı və ox kimi sürətlə süzüb kassanın qabağında qızıl topasıyla birləşdi. Cavan oğlan gözlərini yavaş-yavaş yumdu, dodaqları ağappaq ağardı, ancaq çox keçmədən kirpiklərini qaldırdı. Ağzı qırmızı mirvari rəngi alsada, özünü həyatda hər şeyə qalib gələn ingilis kimi apardı və dəhlizdə ümitsizliyə qapılmış

¹ *Napoleondor* — Napoleon Bonapartın hakimiyyəti zamanı Fransada dövriyyəyə buraxılmış qızıl sikkə

oyunçulara diqqət yetirən ürəkparçalayan baxışlardan heç bir təsəlli, kömək ummadan yox oldu. Bir saniyə ərzində nə qədər hadisələr baş verir və bəzən oyun zərlərinin bircə taqqılıtsı nə qədər əhəmiyyətli olur!

- Bu, onun, şübhəsiz, sonuncu gülləsi idi, - bir dəqiqəlik sükutdan sonra kartpaylayan napoleondoru oradakılara göstərmək üçün baş və şəhadət barmaqları arasında tutaraq dedi.

- O ağılı itirib, gedib özünü çaya atacaq, - qumarxananın daimi iştirakçılarında biri ətrafındakı oyunçulara baxaraq cavab verdi.

- Bah! - xidmətçi oğlan bir çimdik tütün götürüb burnuna çəkərək dilləndi.

- Əgər biz də bu müsyönü yamsılaya bilsəydik!.. - qocalardan biri italiyalını göstərərək öz həmkarlarına bildirdi.

Həmı titrək əlləriylə kağız pulları sayan xoşbəxt oyunçuya baxdı.

- Mən qulağıma ucadan deyilən bir səs eşitdim, - o dedi, - oyun bu cavan oğlan üçün uğursuz nəticələncəkdir.

- O, oyunçu deyil, - kartpaylayan sözə qarışdı. - Oyunçu olsaydı, şansını artırmaq üçün, pulunu üç dəfəyə qoyardı.

Cavan oğlan gedərkən şlyapasını unutmuşdu; ancaq qoca gözətçi köpək cındırından cin ürəkən bu adamın miskin görkəminə diqqət yetirib heç bir söz demədən şlyapanı ona verdi; oyunçu cəld hərəkətlə nömrəli kağız parçasını cibindən çıxarıb ona qaytardı və yalnız özünün eşidəcəyi tərzdə Rossininin “Tankred” operasından “*Di tantiparpiti*” ariyasını fitlə çalaraq pillələri endi. Çox çəkmədən o, Pale-Ruayalın üstüörtülü keçidinə gəlib çıxdı, Sent-Onore küçəsinə qədər getdi, Tüilri küçəsinə döndü və inamsız addımlarla bağı keçdi. O, sanki, boş səhranın ortasıyla addımlayırdı, dirsəyilə yanından keçib-gedənlərə toxunur, onları görmür, camaatın səs-küyündə yalnız bircə səs eşidirdi - bu, ölümün səsi idi; o, dərin düşüncələrə qərq olaraq donub-qalmışdı, sanki, 1793-cü ildən bu günə qədər al-qan içərisində eşafota aparılan, Pale-Ruayaldan Qrev meydanına gedən arabanın içində gedən canilərin vəziyyətinə düşmüşdü. Özünü öldürməkdə nəse anlaşılmaz bir qorxu və böyük əzəmət var. İnsanların çoxu üçün alçaq yerdən yıxılıb əzilməyən uşaqlar kimi yıxılmaq qorxulu deyil, ancaq böyük insanlar böyük yüksəkliklərdən, qalxdıqları səmalardan və gördükləri ölçətməz cənnətlərdən yıxılırlar. Tapançanın ağzından qəlb rahatlığı diləməyə məcbur

edən tufanlar amansız olmalıdır. Mə qədər gənc istedad evlərin çardaqlarında səssiz-səmirsiz vərəmləyib məhv olur, qızıldan, vərədlərdən yorulub-bezikən kütlənin gözü qarşısında yaxın dost, təsəlliverən qadın həsrətilə həyatdan gedir. Bu barədə düşünən kimi intihar özünün bütün nəhəng mahiyyətilə qarşımızda durur. Təkcə Allah bilir ki, nə qədər adamın fikirləri, nə qədər yanmıçq poetik əsərlər, həyəcanlar, boğulan çağırışlar, faydasız cəhdlər və natamam şah əsərlər könüllü ölümlə bir zamanlar cavan oğlanı Parisə səsləyən ruhlandırıcı ümid arasında sıxılıb qalır. Hər cür özü- nəqəsd ruh düşkünlüyünün bəşəri poemasıdır. “Dünən, günortadan sonra, saat dördə bir nəfər qadın özünü “İncəsənət körpüsündən Sena çayına atmışdır” misralarını haradan tapacaqsınız?

Parislilərin bu lakonik deyimi qarşısında bütün dramlar, romanlar, hətta qədim “uşaqları tərəfindən dustaq edilmiş şöhrətli Karnavan kralının iniltiləri” sərlövhəsi solğun görünür, arvadını və uşaqlarını tərk etmiş Stem belə unudulmuş kitabın son parçasını oxuyanda ağlamışdır... Naməlum cavan oğlanı da minlərlə buna bənzər fikirlər çulğamış, döyüş zamanı anlan bayraqlar kimi onun qəlbini parça-parça etmişdi. Bu fikir və xatirələr onu götürüb yaşıl otların arasına aparır, o, başlan zəif mehdən yüngülcə yırğalanan çiçəklərin qarşısında ayaq saxlayır, ani həyat, yaşamaq hissləri onu ağuşuna alır, varlığına hakim kəsilir, intihar niyyətinə dəhşətli müqavimət göstərir, baxışlarını göyə qaldırır, orada isə boz buludlar, qəm-qüssə ilə yüklənmiş küləyin şiddəti, ağır atmosfer ona yenə də ölüm haqqında məsləhət verir. O, öz sələflərinin sonuncu yalanlarını xəyalından keçirərək “Ruayal körpüsü”nə tərəf çıxdı, lord Kaslrifin öz boğazını kəsməzdən əvvəl ən alçaq ehtiyacını ödəməsinə xatırlayıb gülümsündü, akademik Öjenin birbaşa, düz ölümün üstünə gedərkən burunotu çəkmək üçün tütün qutusunu axtardığını xatırladı. O, bu qəribəliklərdən baş çıxarmağa çalışır, öz-özünü sorğu-suala tutur, yanından keçən bazar hambalına yol verməkçün özünü körpünün məhəccərinə sıxır, buna baxmayaraq, paltarının qolu ağ rəngli nəyəsə bulaşır və üst-başını səlhiqə ilə çırpıb təmizləyərkən təəccüblənir.

Körpünün ən yüksək yerinə gəlib çatanda o, kədərlə suya baxdı. Elə bu vaxt:

- Boğulmaq üçün hava yaxşı deyildir!- cır-cındır içində olan qoca bir arvad ona dedi. - Sena soyuq və çirklidir!

Cavan oğlan bu səsə ağılsız cəsərətini tam ifadə edən sadələvh təbəssümlə cavab verdi, ancaq birdən Tülrü körpüsünün üzərində iri hərflərlə “*Suda boğulanlara yardım*” sözləri yazılmış barakı uzaqdan görüb titrədi. Bu zaman Sena çayında xilasetmə xidmətinin müfəttişi işləyən müsyo Daşo bütün insanpərvərliyi ilə onun gözləri qarşısında peyda oldu; işçilər, yəni qayıqçılar boğulub suyun üzünə çıxanların başlarını əllərindəki kürəklə vurub əzir, bəzilərini isə boğulmuş vəziyyətdən çıxarıb həyata qaytarmaq üçün əllərindən gələni edirdilər. O, müsyo Daşonun boş-bikar adamları başına topladığını, həkim axtardığını, inhalyasiya* hazırladığını gördü, jurnalistlərin təntənəli qonaqlıq və bir rəqqasənin təbəssümü haqqında yazdıqları materialların arasına yerləşdirdikləri başsağlığını oxudu, Sena prefektinin onun başı üçün sayıb verdiyi dəmir pulların - ekülərin cingiltisini eşitdi. Gənc oğlanın meyitinə əlli frank qiymət qoymuşdular, ancaq diriylən o, istedadlı adamdan başqa biri deyildi: nə himayədarı vardı, nə də dostu, altına salmağa bir həsiri belə yox idi, yaşadığı daxmanın tavanından göydəki ulduzlar görünürdü, cəmiyyətdə sayılmayan, qədir-qiyəti olmayan bir varlıq idi. O heç zərrə qədər qayğısına qalmayan dövlətə də lazım deyildi. Günün günortaçağı ölüm ona iyrenc göründü və o, gecə vaxtı ölmək qərarına gəldi ki, ruhunun böyüklüyünə nifrət edən cəmiyyətə tanınmaz hala düşmüş meyiti qalsın. Beləliklə, naməlum cavan oğlan vaxt öldürmək məqsədilə avara adamlara xas ləng hərəkətlə çaykənarı Volter küçəsilə yoluna davam etdi. Körpünün qurtaracağındakı pillələrlə enərkən səkinin künc tərəfində, hasarın üstünə qalaqlanmış kitabların qiymətini soruşdu. Ancaq dərhal da gülümsəyib filosoflar kimi əllərini ciblərinə soxub qayğısız addımlarla yoluna davam elədi, birdən daxili soyuqluq hiss etdi və cibinin dibində bir neçə dəmir pulun fantastik cingiltisini eşidib təəccübləndi, ümidverici bir təbəssüm onun sifətini işıqlandırdı və dodaqlarından üzünün cizgilərinə yayıldı, alınına nur saçdı, gözlərinə və tutqun sifətinə sevinc bəxş etdi. Bu xoşbəxtlik qığılcımı yanib qurtarmış ocağın qara külünün üzərində oynayan qığılcımlara bənzəyirdi, ancaq cavan oğlanın sifəti yenidən kül kimi qaraldı; cəld hərəkətlə cibindən çıxardığı iki suluq üç sikkəni görəndə yenidən qəm dəryasına batdı.

- Mərhəmətli ağam, müsyo, *la carital La carita! CatarinaT*

Çörək almaq üçün, heç olmasa, bir su verin! - qara, şişkin sifətli, üst-başı his-pas içində, cıdırından cin ürkən bacatəmizləyən oğlan son qəpik-quruşunu xahiş edərək əlini bu adama tərəf uzatdı. Balaca borutəmizləyəndən iki addım aralıda isə məzlum, ürkək, xəstə qoca kişi kobud və kal səslə dedi:

- Müsyö, nəyə imkanınız var, sizin üçün Allaha dua edərəm...

Ancaq cavan oğlan qocaya baxanda o susdu və daha heç nə istəmədi; bəlkə də, bu bədbəxt, meyit rəngli sifətdə o, özünükindən daha kəskin bir ehtiyac sezmişdi.

- *La carita! La carita!*

Cavan oğlan əlindəki dəmir sulan uşağın və qocanın ovuclanna ataraq səkini tərək etdi, qarşısındakı evlərə tərəf üz tutdu; o artıq Senanın insanın qəlbini parçalayan mənzərəsinə dözə bilmirdi.

- Ömrün uzun olsun! - hər iki dilənçi bir ağızdan deyirdi.

Oyma istehsalı məhsulları satılan mağaza vitrininin qarşısına gəlib çatanda sir-sifəti ölü rəngində olan bu naməlum adam bərbəzəkli bir faytondan cavan bir qadının düşdüyünü gördü. O, bu məftunedici vücudu başdan-ayağa heyranlıqla, diqqətlə süzdü; onun başındakı qəşəng, zərif şlyapası sətın örpəkdə, sanki, çərçivəyə salınmış ağ sifətilə bir-birini tamamlayır, həmahəng görünürdü. Qadının qaməti, gözəl yerisi onu heyran elədi. Faytonun pilləkəninə toxunaraq azacıq qalxmış donunun ətəyi ayağına kip yapışmış ağ corabını görməyə şərait yaratdı. Gənc qadın mağazaya girdi, orada bir neçə albomun və daşbasma üsulu ilə işlənmiş kolleksiya nümunələrinin qiymətilə maraqlandı: piştaxtanın üstünə atdığı bir neçə napoleondor pənlədi və cingiltili səs çıxartdı. Cavan oğlan qapının astanasında dayanıb özünü saat siferblatındakı oyma işləri ilə maraqlanmış kimi göstərsə də, tez- tez gözəl naməlum qadına baxırdı; qəlbi dəlib keçən bu baxışlar təsadüfən küçədən keçənlərə tuşlansaydı, onların hər birini özünə cəlb edərdi. Bu isə məhəbbətə, qadına “əlvəda” demək idi. Ancaq sonuncu və sual dolu baxışlar başa düşülmədi, yüngül- xasiyyət qadını həyəcanlandırmadı, sifətinə həyə qızartısı çökdürmədi, baxışlarını yerə dikməyə məcbur edə bilmədi. Qadın üçün o kim idi ki?

Daha bir heyranlıq və axşam özündənrazı halda “bu gün mən çox gözəl idim!” deyəcəkdi. Cavan oğlan cəld hərəkətlə o biri pəncərənin qarşısına keçdi, ancaq naməlum qadın öz faytonuna minəndə də çevrilib ona baxmadı. Atlar hərəkətə gəldi. Gözəlliyin və zərifliyin bu sonuncu canlı təsviri onun həyatı kimi keçib-getdi və göz önündə yox oldu. O, mağazaların vitrinlərinə qoyulmuş nümunələrə ötəri nəzərlərlə baxa-baxa fikirli-fikirli addımlamağa başladı. Getdiyi istiqamətdə köşklər qurtaranda o, Luvra, Akademiyaya, Məryəm Ana kilsəsinin qülləsinə, Ədalət Məhkəməsinin binasına və İncəsənət körpüsünə diqqətlə baxdı. Bu abidələr səmanın boz çalarlarını özündə əks etdirərək qəmgin görkəm alır, Parisin qəzəbli görünüşünü əks etdirir, heç bir təsvirə gəlməyən, anlaşılmaz, gözəlliklə çirkinliyi özündə birləşdirən qadını xatırladırdı. Sanki, təbiət özü də ölən adamı əzablı ekstaza gətirmək istəyirdi. Tamamilə zərərli qüvvənin hakimiyyəti altında kimin ki taqətdən düşmüş hərəkətləri ancaq əsəblərimizdə qaçısan flüidlərdə özünə vasitəçi tapır, o, öz bədəninin nəzərə çarpmadan dəyişdiyini hiss edir. Bu canvermənin əzab-əziyyətləri dalğaların hərəkətinə oxşar məşəqqəti onun varlığına hopdurur və onu binalara, insanlara, ətrafında sürünən dumanda hər şeyə baxmağa məcbur edirdi. O, fiziki vəziyyətinin kəskin dəyişikliyinə təsiri altında qəlbində baş verən titrəmədən yaxa qurtarmaq istədi və öz düşüncələrinə rahatlıq vermək məqsədilə əntiq incəsənət əşyaları satılan mağazaya doğru hərəkət etdi və axşama qədər orada gözləmək qərarına gəldi. Bu, əgər belə demək mümkündürsə, cəsarət, qüvvət toplamaq və yaxud bir əlac, çarə tapmaq üçün idi; canilər əsafota* gedərkən öz güclərinə inanmadıqlarından belə hərəkət edirlər; ancaq yaxınlaşan ölüm duyğusu cavan oğlana bir anlığa iki oynaşı olan hersoq arvadının cəsarətini verdi və o, sərxoş adamlar kimi dodaqlarında donuq təbəssüm əntiq şeylər satılan dükana daxil oldu. O, həyatdan və bəlkə də, ölümdən məst olmuşdu. Cavan oğlanın başındakı fikirlər tezliklə yenidən bir-birinə qarışdı və əşyalar gözüne qərribə rənglərdə görünməyə başladı, damarlarındakı qan ani bir hərəkətdən gah şələlə kimi qaynayıb coşur, gah da sakit və ilıq su kimi axaraq ona ləzzət verirdi. O, mağazaya baxmaq və zövqünə uyğun bir şey seçmək istədiyini bildirdi.

Susamuru dərisindən olan kartuzunun altından çıxmış sarı qıvrım saçlı, gülürüz və dolusifət cavan oğlan köşkə baxmağı “Tufan”

dramındakı Kaliban obrazına oxşayan qoca, kəndli arvada tapşır-mışdı. Bu zirək qadın sobanı təmizləməklə məşğul idi və onun adamı heyrətə gətirən işləri Bernar de Palisinin* sənət əsərlərini xatırladırdı.

- Cavan oğlan, - mağaza sahibi könülsüz tərzdə dedi, - baxın, müsyo, baxın! Aşağı mərtəbədə adi şeylərimiz də var, ancaq zəhmət çəkib ikinci mərtəbəyə qalxmaq istəsəniz, sizə Qahirədən gətirilən gözəl mumiyalar, əsl İntibah malları göstərə bilərik. Hamısı təzə gətirilib və mükəmməl keyfiyyətli şeylərdir.

Naməlum adam çıxılmaz vəziyyətə düşmüşdü. Bələdçinin boş-boğazlığı, bu səfeh şirnikləndirici sözlər onu iyrendirirdi. Bu, ağıldankəm adamların dahi bir insanın qətlə yetirilməsi ilə nəticələnən xırda xuliqanlıqına bənzəyirdi. Axıra qədər dözərək, bələdçilik edən adama, könülsüz də olsa, özünü qulaq asırmış kimi göstərdi; ona əl hərəkətləri, bəzən isə qırıq-qırıq sözlərlə cavab verdi. Ancaq getdikcə təşəbbüsü ələ alaraq susmağa üstünlük verdi və heç bir şeydən ehtiyatlanmadan son düşüncələrinə daldı.

O, şair idi və onun ruhu təsadüfən zəngin mənəvi qida tapmışdı: qarşıda onu puç olmuş iyirmi dünyanı görmək gözləyirdi. Mağaza ilk baxışda ona qarmaqarışq bir mənzərəni xatırlatdı, insanın və Allahın yaratdığı əsərlər harada gəlmişdi bir-birinin üstünə atılmışdı: timsah və meymun müqəvvaları, isti ölkələrdə yaşayan, dərisinə saman təpilib vitrinə qoyulmuş boa ilanlar, sanki, bu saat büstləri dişləyəcəkdilər; adama elə gəlirdi ki, onlar elə indicə qırmızı bəzəklərin ardınca qaçacaq, yaxud çılçıraqların üstü ilə sürünəcəklər. Madam Jakotonun* üzərinə Napoleon Bonapartın şəklini çəkdiyi Sevr farfor vazalan Seostrişə* ithaf olunmuş sfinksin yanına atılmışdı. Dünyanın başlanğıcı və dünən baş verən hadisələr qeyri- adi tərzdə, biçimsiz, gülməli təsvir şəklində bir-birinə uyğunlaşdırılmışdı. Şişləri əlində tutmuş kababçı bir camın üstünə qoyulmuşdu, hansısa respublikaçının qılıncı orta əsrlər bütünün üzərindəydi. Laturun* madam Dübarinin* yataqda, özü də çılpaq çəkdiyi şəkli, başının üstündə də buludla əhatə olunmuş ulduz... Adama elə gəlir ki, qızgın ehtirasla hindlinin uzun müştüyünə baxır və ona doğru qıvrılan tüstü spiralının təyinatını müəyyənləşdirməyə çalışır. Ölüm silahları - xəncərlər, tapançalar, cürbəcür müəmmalı silahlar gündəlik mətbəx alətlərilə qarışmış, hara gəlmişdi atılmışdı; içərisində

bozbaş yeyilən çini kasalar, Saksoniya nimçələri, Çindən gətirilmiş Şərq fincanları, əntiq duzqabılar, feodallara məxsus qəşəng konfet qutuları, yerindən tərpənməyən bir tısağanın kürəyində yelkənləri tamamilə açılmış fil sümüyündən gəmi. İmperator Avqustun gözünü kor eləyən pnevmatik maşın, fransız qraf məhkəməsi məşvərətçilərinin yaşadıkları dövrdə laqeyd Hollandiya bələdiyyə rəislərinin çoxsaylı portretləri bu əntiq xaosu üzərindən boylanıb baxırdılar. Görünür, yer üzünün bütün xalqları elmi nailiyyətlərinin tör-töküntülərini, tullantılarını, sənət əsəri nümunələrini sürükləyib buraya gətirmişdilər. Hər şey var idi: uzun müştüklü qəlyan, sarayda geyilən, qızılı və yaşıl naxışları olan kiçik ayyaqqabı, Mavr yatağanı, tatar bütələri, əsgərlərin tənəkə kisəsi, keşiş buxurdanı, taxt-tac bəzəmək üçün lələklər... bir sözlə, çatışmayan bir şey yox idi. Bu nəhəng, həmçinin qorxunc mənzərə vaxtilə minlərlə hadisənin şahidinə, qaranlıq gecələrin və işıqlı gündüzlərin qəfil müxalifətinə çevrilmiş, kiçik fərqlərin, çalarların qarışıqlarına xeyli vaxt işıq salmaq məcburiyyətində olmuşdur.

Qulaq kəsilməmiş qışqırıqları hələ də eşidir, ağır bitməmiş faciələri qavrayır, göz söndürülmüş işığın parıltılarını görür, üstəlik, zəhlətökən toz buradakı bütün əşyaların üzərinə yüngül örpək çəkmiş, künc-bucaqlarda və döngələrdə minlərlə canlı mənzərə yaratmışdı. Naməlum adam əvvəlcə mədəniyyətin yaratdığı ayinlər, şah əsərlər, hakimiyyətlər, səcdəgahlar, əxlaqsızlıqlar, ədalət, dəlilik və daha nələrə ağzına kimi dolu olan bu üç salonu bir-birilə müqayisə etdi; burada olan hər bir nümunə həyatın güzgüsündə öz əksini tapır və hər biri ayrıca bir dünya kimi çıxış edirdi. Bu dumanlı, qarmaqarışq təəssüratdan sonra o, özünə sərfəli olanları seçmək istədi, ancaq ətrafdakı hər şeyi nəzərdən keçirərək, fikirləşərək, arzulayaraq, bəlkə də, içində nərə çəkən aqlığın səbəb olduğu qızdırmaya təslim oldu. Bu qədər milli, yaxud fərdi həyat tərzini, yuxarıda adları çəkilən və nümayiş etdirilən bəşəri sübutları onları yaradanları daim yaşadır, cavan oğlanın fikirlərinin möhkəmliyinə daha möhkəm mənə verirdi; onu itələyib mağazaya salan arzu qənaətbəxş oldu. O, real həyatdan uzaqlaşmış və pilləkənlərlə xəyalən ideal həyata qalxdı, burada işə kainat ona öz qırıntıları ilə göründü, sanki, Pathos adasında müqəddəs İohannın gözləri qarşısından əllərindəki məşəlləri başlarının üstünə qaldıra

raq keçən həvarilər kimi onun da gələcək planları xəyalında cilvələndi; çoxlu sayda xəstə, xoşsifət, dəhşətli, tutqun, nurlu, yaxın və uzaq insan kütləsi nəsil-nəsil onun qarşısında peyda oldu. Sümükləşmiş, sirlili Misir başına qara çalma dolamış mumiya şəklində qumluqlardan baş qaldırdı, onun ardınca özlərinə türbə ucaltmaq üçün bütöv xalqları məhv edən fironlar zühur etdilər; Musa peyğəmbər, yəhudilər və səhra - o, qarşısında dəbdəbəli və antik bir dünya gördü, sir-sifətindən nur yağan, ağılığından par-par yanaraq şüa saçan bir sütunun üstünə qoyulmuş mərmər heykəl ona İoni* və yunan əsətlərini xatırlatdı. Ah! Etrusk vazasının qızılı fonunda Allah Pryapın* qarşısında rəqs edən qarabuğdayı qızı görəkən kim gülümsəmiz? Onun gözləri önündə latın kraliçası öz əjdahasını məhəbbətlə sıgallayırdı! Buradan Roma imperatoruna xas bütün əyləncələrin qoxusu gəlir, sevdiyi Tibülünü* gözləyən xəyalpərəst Yulianın* vanna otağı, yataq otaqları, bərbəzləri təsəvvürdə canlanırdı. Ərəb tilsimlərinin qüdrətilə silahlanan Siseronun* başı azad Roma haqqında xatirələrə dalır və o, Tit Livin kitablarının səhifələrini çevirirdi. Cavan oğlan "*Seratus Populusque Romanus*"u başdan-ayağa diqqətlə nəzərdən keçirdi: konsul liktor*, ətəkləri haşiyələnmiş bürüncəklər, forumda keçirilən güləş yarışları, qəzəblənmiş xalq - hər şey yuxudala dumanlı təsvirlər kimi gözləri qarşısında yanıb-sönürdü. Nəhayət, xristian Roması bu mənzərələrə hakimlik edirdi. Sonra göyləri əks etdirən bir rəsm əsəri: burada qızılı dumana bürünərək günəşin qabağını kəsmiş həzrəti- Məryəmi mələklərin arasında gördü; bu tabloda, sanki, yenidən zühur etmiş Həvva bədbəxtliyə düşər olmuşların şikayətlərini dinləyərək onlara gülümsəyirdi. Etnanın və Vezuvinin lava parçalarından hazırlanmış mozaikaya toxunanda onun qəlbi isti və qızılı İtaliyaya can atırdı: O, Borjyalar ailəsinin eysişrətlərində iştirak edir, Abruz dağlarında dolaşır, italyan qızlarının məhəbbətilə nəfəs abr, qara, irigözlü, ağbəniz qızlara qarşı daha dərin ehtiras duyurdu. Orta əsrə məxsus gödək, gözəl naxışlarla işlənmiş dəstəyində qan ləkələrinə oxşayan pas olan xəncəri görəndə, gecə macərəsinin qısqanc ər tərəfindən kəsilmiş düşünlərini hiss edib titrəyirdi. Cİzə- rində qızılı naxışlan olan ipək paltar geyinmiş hindli öz təriqətlərilə birgə kilsə zənginə oxşayan, kənarları romb şəklində yuxarı qatlanmış papağı və balaca, quyruqsuz meymunu ilə onun gözləri

qarşısında canlandı. Bütlərin yanında səndəl qoxulu və üstündə bükülüb yatmış hind rəqqasəsi qədər gözəl olan həsir var idi. Əyri-ağız, çəpgöz və bədəni qeyri-təbii şəkildə bükülmüş eybəcər çinli tamaşaçının qəlbini həyəcanlandırırdı, gözəllikdən bezmiş xalq təxəyyülü yeganə yolu eybəcərliyin müxtəlifliyindən həzz almaqda görmüşdü! Benvenuto Çellininin* emalatxanasından çıxmış duz- qabı onu yenidən əxlaqsızlığın və incəsənətin çiçəkləndiyi dövrə - İntibahın ən qaynar çağlarına apardı.

O zaman hökmdarlar edamlarla əylənirdilər, sadə keşişlərə əxlaq təlqin edən fərmanları kurtizankaların* qucağında xumarlanan kilsə knyazları verirdilər. O, İskəndərin qələbələrini, Fransisko Pisarronun* qırğınlarını fitilli tüfəng üzərində, bir-birinə qarışan, ucu-bucağı görünməyən dini müharibələri isə dəbilqənin içərisində həkk olunmuş şəkildə gördü.

Sonra cəngavərlik dövrünün gülümsər, fərəhli şəkilləri Milan şəhərinin gerbində qeyri-adi yüksək səviyyədə, parlaq şəkildə özünü göstərirdi, onun altında isə səyyar bir cəngavərin gözləri parlıdayırdı. İxtiralar, modalar, əsərlər, xarabalıqlar okeanı ona sonu görünməyən poemanı xatırladırdı. Formalar, rənglər, fikirlər... qıyası, hər şey burada yenidən yaşayırdı, ancaq heç bir şey öz mükəmməlliyi ilə ürək açmırdı. Şair belə bir nəhəng palitranı çəkən və ona insan həyatının saysız-hesabsız təsadüflərini səxavətlə, ancaq səliphəsiz bir şəkildə qatan böyük rəssamın eskizlərini sona çatdırmalıydı. Dünyanı ələ keçirəndən sonra, ölkələrə, əsrlərə, səltənətlərə başdan-ayağa diqqət yetirəndən sonra fərdlərə qayıtdı. Özünü onların yerinə qoydu, təfsilatlara vardı, millətlərin dərđini çəkməyin ağır iş olduğunu başa düşərək bu fikrindən daşındı. Ruyşun* kolleksiya muzeyindən qaçıb canını qurtaran, mumiyadan hazırlanmış bir oğlan uşağı - bu gözəl məxluq ona uşaqlıqda keçirdiyi şən günlərini xatırlatdı.

O, haitili cavan bir qızın sehrli önlüyünə baxanda onun qaynar təsəvvürü gözlərinin qarşısında həyatın adi, təbii gərđişini, bakirə əxlaqın həqiqi, əsl çılpahlığını, insana xas olan təbii ətaləti, sərın və dalğın bir çayın sahilini, insanı müftə yedirən banan ağacını canlandırdı. Ancaq qəflətən sədəf rəngli minlərlə balıqulağıdan ilhamlanaraq, yosun qoxuyan ulduzlu mərcanlardan, Atlantik okeanındakı qasırğalardan vəcdə gələrək dəniz qulduruna çevrildi

və Bayronun Lara* obrazıyla möhürlədiyi sərt poeziyaya daxil oldu. Sonra əlyazma şəklində olan bir neçə dua kitabının qiymətini daha da artıran zərif və qızılı şəbəkələrdən həzz alaraq dəniz həyəcanını untdu. Əmin-amanlıq, sakit həyat tərzi arzusu ilə bədənini ağır- ağır yırgalayaraq özünü elmə və təhsilə həsr etdi, rahiblərin dər- qəmdən və zövqdən uzaq ömürlərinə müvəffəqiyyətlər dilədi və həbsxanada, təkadamlıq kamerasının dibində uzanıb, öz monastırının qövşşəkili pəncərəsindən çəmənlikləri, meşələri diqqətlə seyr etdi. Rəssam Tenirsin* bir neçə rəsm əsərinin qarşısında xəyala dalıb gah bir əsgərin uzunqol kaftanını, yaxud da bir fəhlənin əpriyib əldən düşmüş paltanı geyinirdi; naməlum cavan oğlan flamandiyalıların his-pas qoxuyan çirkli papağını da başına qoymaq istəyir, pivə içib kefləyir, onlarla kart oynayır və şişman bir kəndliyə baxaraq gülümsəyirdi. “Qar yağır” tablosuna baxanda soyuqdan tir-tir əsməyə başlayır, həmçinin Salvator Rozanın* döyüş səhnəsinə tamaşa edərkən öz-özüyə vuruşurdu. O, illinoy tomaqavkına baxıb həzz alır və başının dərisini soyan şerokez* bıçağını hiss edirdi. Cavan oğlan üçsimli skripkaya valeh olub öz aləmində onu qəsrin sahibəsinə təqdim edir, onun ifa etdiyi qəlb oxşayan romansa qulaq asır və qotik üslubda tikilmiş isti divar sobasının yanında ona öz məhəbbətini elan edirdi, ancaq axşamın ala-toranı onun cavab baxışlarını gizlədirdi. O, bütün sevinclərə qoşulur, ağnları qəlbən hiss edib onlara qatlaşır, varlığını bütün düsturlarına sahib olur və öz həyatını və duyğularını təbiətin bu kabusları, boş xəyalları qarşısında son dərəcə səxavətlə xərcləyir ki, öz addımlarının səsi tamam başqa, uzaq bir aləmin səsi kimi qəlbində əks-səda versin, eynilə Parisin uğultusunun Məryəm Ana kilsəsinin qüllələri üzərində eşidilməsi kimi. İkinci mərtəbəyə daxili pilləkənlə qalxaraq əldə edilən qəlbənin şərəfinə Roma şəhərinin məbədlərinin divarlarına vurulan qalxanları, cəngavər üçün gərəkli olan bütün silah-sursatları, içərisində müqəddəs hədiyyələr saxlanan kiçik sandıqları və hər bir pilləkənin yuxarisında divarlardan asılmış ağac fiqurları gördü. Məzərlərini ölümlə həyatın sərhədi üzərindəki ən qəribə fiqurlara, füsunkar varlıqlara dikərək şirin xəyallar aləmində addımlayırdı. Məhayət, öz mövcudluğundan şübhələnərək, özü də nə ölü, nə də diri olan bu əcaib əşyalara bənzədi. Yeni zallara daxil olanda otaqlar qaranlıqlaşmağa başladı,

ancaq ona elə gəlirdi ki, bir-birinin üstünə yığılmış qızıl-gümüşün parıltısı fonunda işığa ehtiyac yoxdur. Bir neçə milyonlar əldə etdikdən sonra evlərin çardaqları altında ölüb getmiş israfçıların ən dəyərli, bahalı şıltaqlıqları bəşəri sarsaqlıqların bu geniş bazarında idi. Vaxtilə yüz min frank ödənilmiş və sonralar yüz franka yenidən alınan bir yazı ləvazimatı komplekti hansısa kralın sövdələşməsinin məhsulu olan bir sehrli qıfılın yanına düşüb qalmışdı. İnsan nəsli mənəvi miskinliyinin bütün dəbdəbələri, təmtəraqları ilə birlikdə öz nəhəng xırdalıqlarının bütün əzəməti ilə də burada idi. Qarağacdən Jan Qujonun* rəsmləri əsasında yonulub hazırlanmış masa əsl sənət əsəri idi, bəlkə, buna neçə il əmək sərf olunmuş, sonralar isə bir sobalıq odun qiymətinə əldə edilmişdi, dəyərli mücrülər, sanki, mələklərin əllərilə qayrılmış mebellər burada etinasızlıqla bir-birinin üstünə qalaqlanmışdı.

- Sizin burada milyonlarınız yatır, - keçən əsrin sənətkarlarının oyma üsulu ilə hazırladıqları və bəzək vurduqları otaqların sonuncusuna daxil olan cavan oğlan ucadan dedi.

- Siz milyardlar deyir! - şişman oğlan cavab verdi. - Ancaq bu hələ heç nədir! Dördüncü mərtəbəyə qalxın, orada nələrdə görə bilərsiniz!

Naməlum adam bələdçinin ardınca getdi və dördüncü şüşəbəndə gəlib çıxdı; burada onun gözləri önündən bir-birinin ardınca Pussenin* çoxsaylı tabloları, Mikelancelonun* gözəl bir heykəli, Klod Lorenin* adamı heyran edən bir neçə mənzərə lövhələri, Sternin xadiməsinə oxşayan Jerar Doun* şəkli, Rembrandtın* əsərləri, Velaskesin* lord Bayronun poemasındakı kimi işıqlı və bəzən də qara, kədərli fonda verilmiş əsərləri bir-birinin ardınca onun gözləri qarşısından gəlib-keçdi; sonra isə antik baryeflər - qarışıq süxurlu əqidlər... Nəhayət, insanda ikrah oyadan, tamaşaçı zövqünü öldürən "şah əsərlər"... O, Rafaelin "Məryəm"inin qarşısında ayaq saxladı. Ancaq bu əsər Rafael səviyyəsində deyildi; diqqəti cəlb etmək istəyən Korejin* sifəti bu dəfə onu cəlb etmədi; antik farfordan son dərəcə qiymətli vaza və səyyar heykəltəraşlıq işləri, Roma üslubunda ədəbsiz işlər, hansısa Korinin* adama ləzzət verən əsərləri axırda onun dodaqlarını qaçırda bildi. O, əlli əsr bundan əvvəl keçib-getmiş bir dövrün, bu bəşəri fikirlərin ucbatından xəstələnmiş dəbdəbələrin və incəsənətin qurbanı olmuş, yeni doğulan bu forma

lar ucbatından əzab çəkirdi. Onlar hansısa zalım dühanın iradəsilə onun ayaqları altında qulyabanı kimi dolaşır və onu sonsuz döyüşə çağırırdılar. Öz şıltaqlıqları ilə mövcud olan hər şeyin sonunu qazla nəticələndirən müasir kimya elminə bənzəyən insan qəlbi bütün gücünü, ideyalarını və nəşələrini bir andaca cəmləşdirərək dəhşətli zəhərlər yaratmır ki? İnsanların çoxu daxili aləmlərinə qəfildən hansısa mənəvi turşunun dağılması nəticəsində ölmürlərmi?

- Bu qutunun içərisində nə var? - cavan oğlan geniş bir otağa daxil olub bəşəri cəhdlərin, şıltaqlıqların, zənginliklərin arasında dördbucaqlı, qırmızı ağacdən düzəldilmiş və gümüş zəncirlə divardakı mismardan asılmış böyük mücrünü barmağı ilə göstərərək soruşdu.

- Ah! Bunun açan müsyödədir, - şişman satıcı cavab verdi, - əgər siz bunun içərisindəki şəkli görməyi arzu edirsinizsə, cəsarət edib ağamı narahat edə bilərəm.

- Cəsarət edə bilərsiniz? - cavan oğlan təəccübləndi. - Məgər ağanız knyazdır?

- Doğrusu, bilmirəm, - satıcı cavab verdi. Onlann eyni dərəcədə təəccüblənmiş baxışları bir anlığa toqquşdu.

Satıcı naməlum adamın susmasını razılıq əlaməti kimi qəbul edib onu otaqda tək buraxdı. Küvyenin* geologiya sahəsində yazdığı əsərləri oxuyanda zamanın və məkanın sonsuzluğuna nə vaxtsa baş vurmusunuzmu? Onun dühasının ardınca düşüb bir sehrbazın əlindən tutaraq keçmişin ucsuz-bucaqsız uçurumu üzərindən baxdığımızı? Monmartın mədənlərini, yaxud ürəlin lay-lay süxurlarını təbəqə-təbəqə, suxur-suxur araşdıranda böyük daşqın dövrü mədəniyyətinə aid daşlaşmış heyvanlara rast gəlirik; bütün burdan insan, dumanlı şəkildə də olsa, təsəvvüründə canlandıranda nəinki bəşəriyyətin yaddaşından tamamilə silinmiş, hətta sarsümaz dini əfsanələrdə də unudulan milyardlarla illəri, milyonlarla xalqları görür. Yalnız ötüb-keçənlərin indi yaşadığımız yer kürəsinin üzərinə səpələnib yayılmış külü bizə çiçək və çörək bəxş edən bu iki fut qalınlıqda torpağı əmələ gətirir. Küvyə məgər əsrimizin ən böyük şairi deyilmi? Lord Bayron sözlərin qüdrətilə bir çox mənəvi həyəcanlan gözəl ifadə etmişdir; ancaq bizim ölməz təbiətşünasımız zamanın ağartdığı sümüklərdən dünyalar yaratmışdır, Kadmus* kimi, dişləriylə şəhərlər inşa etmiş, bir neçə daş kömür

parçasından faydalanaraq zəngin zoologiyası olan minlərlə meşə salmışdır; mamontun bir ayağıyla nəhənglərin bütöv bir nəslini bərpa etmişdir. Bu fiqurlar dikəlib qalxır, böyüyür və öz nəhəng boylarına uyğun olaraq böyük sahələrin görünüşünü dəyişirlər. O, öz rəqəmlərində şairdir, sıfırın üzərinə yeddi gələndə o, əzəmətlidir. O, həyatda mövcud olmayanı yaradır, ona can verir, bir gips parçasını götürərək onu qurdalayır, üzərindəki izi görüb deyir:

- Baxın! Mərmər birdən heyvana çevrilir, ölü canlanır, böyük bir dünya açılır! Saysız-hesabsız nəhənglərin yaranışından, balıqların növlərindən və onurğasızlar sülaləsindən sonra, nəhayət, insan nəslı, bəlkə də, böyük Yaradan tərəfindən pozulmuş formada, qüdrətli formada dünyaya gəlir. Keçmiş qarşısında dirildən alimin fikirlərindən ilhamlanaraq dünən doğulmuş bu miskin insanlar xaosa girərək sonsuz himni oxuya və Apokalipsisə doğru dalı-dalı gedərək kainatın keçmişini yaza bilirlər. Təkcə bir nəfərin “ol!” sözü ilə əmələ gəlmiş bu dəhşətli törəmə, adı bizə bəlli olmayan, bütün təbəqələr üçün ümumi olan bu sonsuzluqda ixtiyarımıza verildi və biz bunu vaxt adlandırdıq, həyatın bu dəqiqəsi bizə rəhm etdi. Biz bir-birimizdən nəyisə tələb etdik, bir-birimizi əzdik ki, bu xarabalıqlarda yaşayaq? Bəs bizim şöhrətimiz, nifrətimiz, məhəbbətimiz, görəsən, nəyə lazım olmuş və gələcəkdə hiss olunmayacaq bir nöqtəyə çevrilmək üçün varlığın əzablarını qəbul etmək nəyə görəmiş? Biz yaşadığımız hazırkı zamandan köklü sürətdə ayrılmışıq, o vaxta qədər ölüyük ki, qulluqcumuz gəlib içəri girir və deyir: “Qrafinya artıq sizi gözlədiyini çatdırmağı əmr etdi”.

Cavan oğlan bizə məlum olan bütün yaranışın möcüzələrini gördükdə qəlbi sirlı aləmin elmi analizi ilə məşğul olan filosof qəlbi kimi gücdən düşürdü; o, indi həmişəkəndən daha çox ölmək istəyirdi, odur ki söykənəcəksiz kürsünün üstünə yığılıb baxışlarını keçmişin bu mənzərəsinin qarabasmalarına dikdi. Tablolar gözləri qarşısında işıqlandı, Məryəmin ətrafındakı bakirə qızlar ona gülümsədilər, heykəllər həyatın aldadıcı rənginə boyandılar.

Bu, doktor Faustun Brokenin* zirvəsində gördüyü ifritlərin gecə vaxtı təşkil etdikləri nəsə anlaşılmaz, müəmmalı, qəribə eys-ışrət məclisi idi.

Ancaq göz yorğunluğundan, yaxud əlaqaranlığın şıltaqlığından yaranan bu görüntülər naməlum adamı qorxuda bilmədi. Ölüm

təhlükələrinə artıq öyrəşmiş bir adamın iradəsi qarşısında real həyatın törətdiyi təhlükələr gücsüz görünürdü; o, mənəvi aləmində keçirdiyi bu güllünc və qəribə mənzərəyə, əksinə, həvəslə baxmağa başladı; bu mənzərə onun həyatda mövcudluğu ilə bağlı sonuncu fikirlərinə bir tamlıq, məna gətirdi. Ətrafında elə dərin bir sükut hökm sürürdü ki, o şirin duyğu aləmində işığın getdikcə zəifləməsindən bu çalarların hamısı sehri sürətlə dəyişdi və çox çəkmədi ki, görüntülər onun gözləri qarşısında qaralaraq əriyib yox oldular.

Ətrafında dərin sükut hökm sürdüyündən tezliklə obrazlan getdikcə qaralan, günün batmasıyla çalarları dəyişən şirin xəyallara dalmağa cürət etdi. Səmanı tərk etməyə hazır olan işıq parçası sonuncu dəfə qırmızı parıltı salaraq gecəyə qarşı qalxanını qaldıraraq başını dikəltdi, qarşısında şəhadət barmağını ona tərəf tuşlayan və üstünə azacıq işıq düşən bir skelet gördü. Başını şübhəli tərzdə sağdan sola döndərən skelet, sanki, ona deyirdi:

- Ölülər səni hələ gözləməirlər.

Cavan oğlan yuxusunu qovmaq üçün əlini alınına qoydu, hardansa əsən sərin mehin yumşaq tük kimi yanaqlarına toxunduğunu hiss edib diksindi. Pəncərələrin şüşələri güclə eşidiləcək əks- səda verdi, ona elə gəldi ki, bu qəbir sirri qoxuyan nəvaziş yarasaya məxsusdur. Sonrakı bir an ərzində günəşin tutqun şüalının şüşədə əks olunmasından əmələ gələn parıltı onu əhatə edən qara- basmaları, dumanlı şəkildə də olsa, görməyə imkan verdi; sonra bütün bu natürrəm zülmətə qər q oldu. Gecə - ölüm vaxtı gözlənilmədən gəldi. Vaxt keçib-gətirdi, ancaq dərin düşüncələrə daldı- ğındanmı, yoxsa yorğunluqdan və ürəyini parçalayan fikirlərdən yuxunun ona güc gəldiyindənmi bu andan başlayaraq dünyəvi olan heç bir şeyi dərk etmədi. Birdən ona elə gəldi ki, dəhşətli bir səs onu çağırır və qorxunc bir vahimənin ortasına düşübmiş kimi tir-tir əsdi, sanki, onu qızdırmalı halda uçuğunun dibinə atmışdılar. O, gözlərini yumdu, işığın parlaq şüaları gözlərini qamaşdırdı; qaranlıqda, qırmızımtraq dairənin ortasında əlində lampa ona tərəf gələn qoca bir kişi gördü. Onun ayaq səsləri eşidilmirdi, nə danışır, nə də hərəkət edirdi. Gözlərinə görünən bu qarabasma, nəsə, sehri bir şey idi. Hətta ən cəsur, qorxubilməz adam belə, sanki, yaxınlığındakı sərdabədən çıxan bu qocanı görsəydi, diksinib yuxudan ayılırdı. Bu kabusabənzər məxluqun hərəkətsiz gözlərini

canlandıran qeyri-adi gənclik parıltısı hansısa fəvqəltəbii qüvvənin varlığını istisna edirdi; hər halda, somnanbul həyatını real həyatdan ayıran o qısa arada bizim cavan oğlan Dekartın müəyyənləşdirdiyi fəlsəfi şübhələr vəziyyətində qaldı və iradəsinə zidd olaraq məğrurluğumuzun rədd etdiyi, aciz elmimizin isə əbəs yerə öyrəndiyi anlaşılmaz hallüsinasiyaların təsiri altına düşdü. Böyrəklərini enli ipək qurşaqla sıxan, qara məxmər paltar geyinmiş balacaboy, arıq və qurumuş qoca kişini təsəvvürünüzə gətirin. Onun başında qara rəngli məxmər araqçın vardı; araqçının altından hər iki tərəfdən çıxan çal saçları kəlləsinə dolanaraq alında nazik haşiyə cızmışdı. Gen paltarı əynini kəfən kimi başdan-ayağa örtmüşdü, saralmış kiçik sifəti görünməsəydi, onun bəşər övladı olduğunu heç kim ağına gətirməzdi. Əgər cavan oğlana lampa uzatdığı sümüklü və parçaya bükülmüş taxtaya oxşayan qolunu nəzərə almasaq, adama elə gələrdi ki, onun sifəti havadan asılıb. Çal və sivri formada qırılmış saqqalı bu qərribə məxluqun çənəsini örtüb gizlətməmiş və ona yəhudi görkəmi vermişdi; belə başlar Musa peyğəmbərin şəklini çəkən rəssamların karına gəlir.

Bu adamın dodaqları elə rəngsiz, elə nazik idi ki, ağ sifətindəki ağzı güclə görünürdü. Geniş alını qırışmış, yanaqları saralmış və çuxura düşmüşdü, qaşsız və kirpiksiz göy gözlərindəki ciddiliyi görünənlər onun rəssam Jerar Dovun “Qızılölçən” tablosundan elə indicə çıxıb gəldiyini düşünərdilər. Yanaqlarından gicgahlarınadək şırım açan qırıqlar onun inkvizitor kimi məkrli, həyat haqqında dərin biliyə malik olduğunu göstərirdi. Bu adamı aldatmaq qeyri- mümkün idi; belə ki, ürəklərin dərinliyindəki ən gizli fikirləri dilə tutub öyrənməkdə ona, sanki, xüsusi bacarıq və qabiliyyət verilmişdi. Toztorpaq basmış mağazalarında bütün dünyanın sənət əsərləri bir yerə toplanıb saxlanıldığı kimi, yer üzündəki bütün millətlərin mənəvi dəyərləri və müdrikliyi də onun soyuq sifətində yığcam şəkildə öz ifadəsini tapmışdı; ona diqqətlə baxsaydınız, sifətində hər şeyi görənlər Allahın təmkinliliyini və ya hər şeyi görmüş adamın yenilməz gücünü, qüdrətini oxuya bilərdiniz. Rəssam fırçasını kətanın üzərində iki dəfə gəzdirib iki müxtəlif ifadəni göstərdiyi kimi, bu sifətə də bir dəfə baxmaqla müqəddəs Atanın gözəl simasını, yaxud Mefistofelin gülünc maskasının şəklini çəkə bilərdi; çünki onun alında ali qüdrət, dodaqlarında isə qəmli rişxənd vardı. Çox

böyük bacarığı sayəsində bu tühaf yer üzərindəki bütün bəşəri bəlaları parçalayan şənlikləri, əyləncələri məhv edə bilirdi. Dünyaya yad olan bir yerdə tək-tənha, sevinmədən (çünki onun bütün xəyalları məhv olub), kədərlənmədən (çünki o artıq heç nədən həzz almır) yaşayan belə bir ahıl dahinin varlığını qabaqcadan hiss edən canverən diksindi. Qoca hərəkətsiz dayanmışdı, işıqlı dumanla əhatə olunmuş ulduz kimi sarsılmaz idi. Onun hansısa biciklərlə dolu sakit, göy gözləri, əlindəki lampa bu müəmmalı otağa işıq saçdığı kimi, mənəvi aləmini işıqlandırır.

Cavan oğlan gözlərini açanda özünü qəribə mənzərələr və ölüm haqqında fikirlər beşiyində yırgalanan gördü. Əgər o, heyrdəndən yerində donub qalmışdısa, öz dayələrinin şirin nağıllarını dinləyən məsum uşaqlartək bu kabusu inanmışdısa, onda bu yanılmanı onun həyatı və düşüncələri üzərindən götürülmüş qara fikirlər, narahət əsəblər, qəddar dramlar, elə indicə ona tiryək kimi əzab- qarışıq ləzzət bəxş edən səhnələr örtüyünə aid etmək lazımdır. Bu əhvalat XIX əsrdə Parisin Völter meydanında baş vermişdi; belə vaxtda, belə bir yerdə sehrbazlıq mümkün deyildi. Fransız ateizminin allahı, Gey-Lüssakın və Araqonun şagirdinin vəfat etdiyi evin qonşuluğunda bulunaraq hakimiyyətdə olan insanların etdiyi bütün hoqqabazlıqlara nifrət edən cavan oğlan, yəqin ki, bizim kimi poeziya vurğunu idi - sanki, ümitsizliyə və qadir Tanrıya yalvarışa aparan acı həqiqətlərdən qaçmaq üçün. Beləcə, o, hansısa qeyri- adi hakimiyyətin anlaşılmaz təsirindən həyəcanlanaraq bu işığın, qocanın qarşısında titrədi, bu həyəcan bizim hamımızın Böyük Napoleonun, yaxud hansısa parlaq bir dühanın, böyük bir insanın qarşısında keçirdiyimiz həyəcana bənzəyirdi.

- Rafaelin çəkdiyi İsa Məsihin şəklini görmək istəyirsinizmi, müsyo? - qoca çox aydın və qısa şəkildə, metal cingiltisinə oxşar səsle dedi və əlində tutduğu lampanı qırılmış sütunun ortasına elə qoydu ki, qəhvəyi rəngli yeşik işıqda tam aydın görünə bilsin. Qoca İsa Məsihin və Rafaelin müqəddəs adlarını çəkən kimi, cavan oğlan istər-istəməz maraqlanmağa başladı; qoca, şübhəsiz, bunu gözləyirdi, odur ki dərhal hərəkətə keçdi. Bunun ardınca qırmızı ağacdan hazırlanmış lövhə səssizcə sürüşüb aralandı, kətan tablolu naməlum adamın heyran baxışları qarşısında açıldı. Bu ölməz əsərin qarşısında o, mağazadakı bütün gördüklərini,

xəyalının şiltaqlıqlarını unudtu, əsl insana çevrildi, qocanın şəxsində, mənəviyyatında olduqca canlı, hər cür qarabasmadan, boş şeylərdən uzaq, hər şeyi duyan canlı və real varlığı gördü və yenidən gerçək həyata qayıtdı. Xoş bir mehribanlıq, nurani sifətdə gördüyü sakit səmimiyyət cavan oğlana dərhal təsir etdi. Sanki, onun iliyinə işləyən cəhənnəm əzablarının üstünə göylərdən tökülən xoş bir rayihə yayıldı. Xilaskarının başı, sanki, qara fondakı zülmət qaranlıqdan görünürdü; onun saçlarının ətrafında işıq haləsi parıldaıyır, alından, sifətinin hər bir cizgisindən mənəli inam axıb süzülürdü. Qırmızı dodaqlar həyat sözünü, elə bil, indicə demişdi və tamaşaçı havada onun əks-sədasını axtarır, müqəddəs mənəsinə öyrənmək üçün sakitliyə qulaq kəsilirdi, onun gələcəyi barədə soruşur, onu keçmişin dərslərindən öyrənirdi. İncil narahət qəlblərin qaçıb sığınacaq tapdığı yerdə insanı valeh edən məftunedici gözlərin sakit sadəliyə yaradılmışdır; bir sözlə, bütün katolik dinini qısa və gözəl təbəssümlə oxuyaraq bircə hikmətli kəlamla ifadə etmək olar: “Bir-birinizi sevin!”. Bu rəsm əsəri ibadət, bağışlamağı tələq edir, xudbinliyi boğur, bütün yatmış həqiqətləri oyadırdı. Rafaelin bu əsəri musiqinin özünəməxsus cazibəsinin üstünlüklərinə malik olmaqla sizi xatirələrin seyrinə salır və qələbə tam təmin olunur - siz rəssamı unudursunuz. Bu möcüzənin təəssüratı işığın gözəlliyi ilə daha da güclənirdi; hərdənbir adama elə gəlirdi ki, bu baş uzaqlarda, buludların arasıyla hərəkət edir.

- Bu kətanda gördüyün şəkli əldə etmək üçün mən onun üzərinə yerləşəcək qədər qızıl pul vermişəm, - tacir könlüzdü dedi.

- Eh! Nə olsun, demək, ölüm qaçılmazdır! - Cavan oğlan xəyallardan ayılaraq dedi; qocanın sözləri onu bədbəxt tələyinə qaytardı və o, mücərrəd nəticələr çıxararaq yapıdığı son ümidinin zirvəsindən aşağı endi.

- Aha! Demək, səndən şübhələnməkdə haqlıyamış, - cavan oğlanın hər iki qolundan yapışıb biləklərini bir əlində mənəgənə kimi sıxan qoca dedi.

Naməlum adam bu anlaşılmazlığa məyus halda gülümsədi və mülayim səslə dedi:

- Qorxmayın, söhbət mənim ölümümdən gedir, sizinkindən yox... Nə üçün günahsız yalanımı etiraf etməyim? Özümü haray-həşir salmadan boğub öldürmək üçün gecənin düşməsini gözlə

mək məqsədilə sizin var-dövlətinizə baxmağa gəldim. Bu sonuncu ləzzəti alim və şairdən kim əsirgəyər?

Tacir özünü yalandan alıcı kimi göstərən adamı şübhə ilə dinləyərək onun kədərli sifətinə kəskin nəzər saldı. Səsinin qəmli ifadəsindən tezliklə rahatlanaraq, bəlkə də, bir az bundan əvvəl oyunçulan diksindirən nəhs əlamətlərin cizgilərini cavan oğlanın sifətində oxuyan qoca onun əllərini buraxdı, amma ən azı, yüz illik həyat təcrübəsi olan bu qocanın şübhələri onu rahat buraxmadı; o, laqeyd tərzdə əlini dolaba tərəf elə uzatdı ki, sanki, ona söykənəcəkdə, ancaq oradan bir stilet* götürərək dedi:

- Siz, yəqin, üç ildir ki, xəzinədə ştatdankənar işləyirsiniz, ancaq hələ də məvacib almırsınız?

Naməlum adam təbəssümünü gizlədə bilmədi və başını buladı.

- Atanız dünyaya gəlməyinizi tez-tez başınıza qaxıb, yoxsa siz ləyaqətinizi itirmisiniz?

- Əgər mən ləyaqətimi itirməyə razı olsaydım, həyatla vidalaşmazdım.

- Sizi Funambül teatrında fitə basıblar, yoxsa siz məşuqənin dəfn xərclərini ödəmək üçün kupletlər yazmaq məcburiyyətindəsiniz? Bəlkə, siz qızıla aludə olmusunuz? Yaxud qəm-qüssəyə qalib gəlmək istəyirsiniz? Qıyası, hansı yanlış fikir sizi ölməyə təhrik edir?

- Mənim ölümümün izahını intiharla nəticələnən adi səbəblərdə axtarmayın. Sözlə ifadə edilməsi çətin olan dəhşətli əzablarımı sizə açmaqdan yaxamı qurtarmaq üçün yalnız onu deyə bilərəm ki, mən dərin, iyrənc, təhqiramiz yoxsulluğa düşər olmuşam. Mən nə kömək, nə də kimsədən təsəlli ummuram, - o söylədiyi sözlərə uyğun olmayan vəhşi təkəbbürlə dedi.

- Ha! Ha! - Qocanın cavab əvəzinə tələffüz etdiyi bu iki heca şaxşax səsinə xatırlatdı. Sonra o, sözlünə davam etdi: - Sizi mənə yalvarmağa məcbur etmədən, qarşımda utandırmadan, sizə nə bir fransız santimi, nə türk lirəsi, nə Siciliya tareni, nə Almaniya helləri, nə bir sesters, yaxud qədim dünyanın bir abolunu, ya da ki, təzə bir piastr, nəhayət, istər qızıl, istər gümüş, mis bilon* - aşağı əyarlı gümüş, kağız pul, veksəl təklif etmədən sizi istənilən konstitusiyalı monarxdan daha varlı, daha qüdrətli və daha hörmətli edə bilərəm.

Cavan oğlana elə gəldi ki, onun qarşısında aqlını itirmiş bir qoca dayanıb və yerində donub-qaldığından nə cavab verəcəyini bilmədi.

- Bir bu tərəfə çevrilin, - tacir birdən lampanı qapdı və onun işığını qarşıdakı divardan asılmış portretə yönəldərək dedi: - Bu qulan dərisinə bir baxın!

Cavan oğlan cəld yerindən qalxdı və üstündə oturduğu dirsəkli, yumşaq kreslonun yuxarısında divardan asılmış tülkü dərisindən heç də böyük olmayan qulan dərisi parçasına, nədənsə, təəccüblə baxdı; ancaq ilk baxışda başa düşülməsi mümkün olmayan bu dəri parçası mağazanın qatı qaranlığında elə parıldayı, elə işıq salırdı ki, siz özünüz də görsəydiniz, bunun kiçik bir kometa olduğunu deyərdiniz. Gözlərinə inanmayan cavan oğlan onu bədbəxtlikdən qoruyacaq, divardan asılmış bu tilsimə yaxınlaşdı və ürəyində güldü.

Lakin təbii maraqla hərəkətə gələrək dərinin hər tərəfinə diqqətlə baxmaq məqsədilə əyildi və onun belə qəribə işıq salmasının səbəbini anladı. Dərinin qara dənəvər səthi elə səliqə ilə hamarlanmış və cilalanmışdı, üzərindəki nazik damarlar elə aydın və dəqiq idi ki, bu Şərq dərisinin hər bir qabarıq yeri süleymandaşı kimi par-par yanaraq işıq saçırdı. Cavan oğlan bunun nə demək olduğunu riyaziyyatçı dəqiqliylə anlayıb qocaya dedi, qoca isə cavabın əvəzinə bic-bic gülümsündü. Bu təkəbbürlü gülüş cavan alimdə belə bir fikir yaratdı ki, o artıq fırıldaqçılığın qurbanına çevrilib.

O, bu müəmmarı özü ilə qəbirə aparmaq istədi və yeni oynacağınnı sirrini açmağa tələsən uşaq kimi cəld dərinin o biri üzünü çevirdi.

-Aha... - cavan oğlan səsini qaldırdı, - burada möhür yeri var. Şərqlilər buna Süleyman peyğəmbərin möhürü deyirlər.

- Demək, o, sizə məlumdur, - qoca tacir burnuyla iki-üç dəfə nəfəs aldı və bununla ən təsirli sözlərlə deyəcəyi fikirlərdən daha böyük məna ifadə etdi.

- Bu fantaziyaya hansı avam inanar? - qocanın istehza dolu lal gülüşünü duyan cavan oğlan ucadan dedi: - Siz bilirsinizmi bu emblemin yalançı mahiyyətində və mistik formasında Şərq mövhumatları öz əksini tapmışdır, bu da özünü əfsanəvi qüdrətilə göstərir? Əgər söhbət varlıqları mifoloji mənada müəyyən dərəcədə ehtimal olunan sfinkslərdən və qrifonlardan getsəydi, məni sadəlövhlükdə qınamağa sizin daha çox haqqınız olardı, ancaq burada vəziyyət tamamilə başqa cürdür.

- Bir halda ki siz şərqşünassınız, - qoca sözünə davam etdi, - bəlkə, bu kəlamı oxuyasınız?!

O, lampanı cavan oğlanın çevirib astar tərəfini tutduğu qulan dərisinə yaxınlaşdırdı və bu gözəl dərinin dama-dama parçası üzərinə basılmış işarələrə baxdı. Bu işarələr bir zamanlar bu dərinə daşmış heyvana məxsus idi.

- Etiraf edirəm ki, - naməlum adam dedi, - bu hərfləri çöl-eşşəyinin dərisi üzərinə hansı üsulla belə dərindən həkk etdiklərini heç cür anlaya bilmirəm.

Və o, sanki, baxışlarıyla nəsə axtararaq cəld əntiq şeylər yığılmış stollara tərəf çevrildi.

- Nə istəyirsiniz? - qoca soruşdu.

- Dərinə kəsmək üçün bir alət axtarıram, baxım görüm, hərflər ona həkk olunub, yoxsa oyma üsulu ilə işlənidir?

Qoca öz stiletini naməlum adama verdi; o, stileti götürdü və dərinə hərflərin yazıldığı yerdən kəsməyə çalışdı; ancaq dərinin nazik bir qatını qaldıranda hərflər elə aydın və çap hərflərinə elə oxşar şəkildə üzə çıxıb göründülər ki, bir anlıq ona elə gəldi ki, sanki, dəri heç kəsilməyib.

- Levant ustalarının sirləri yalnız onların özlərinə məlumdur, - cavan oğlan Şərq kəlamına baxıb narahat halda dedi:

- Bəli, - qoca cavab verdi, - Allahdansa, yaxşı olar ki, hər şeyi insanların boynuna yıxaq!

Şehrli sözlər aşağıdakı şəkildə yazılmışdı:

لو ملكتي ملكتك الكل
ولكن برك ملكي
واراد الله هكذا
الطلب وستنال مطالبك
ولكن قس مطالبك على عرك
وهي لها هنا
فلكل مراكم ستنزل اياك
أنت في
الله سبحانه

Mənası belə idi:

*Məni əldə etsən, hər şeyə nail olacaqsan,
Ancaq sənin həyatın mənə məxsus olacaq.*

Bunu Allah belə buyurmuşdur.

Arzula, arzuların həyata keçəcəkdir.

Arzularını öz həyatınla uyğunlaşdır.

O - buradadır.

Hər bir arzuda mən - sənin ömrün! - çıxıb gedəcəyəm.

Mənə sahib olmaq istəyirsənsə, götür.

Allah səni eşidər!

Qoy belə olsun!

- Ah, siz sanskrit dilini sərbəst oxuyursunuz, - qoca dedi: - demək, siz nə vaxtsa İranda, yaxud Benqaliyada olmusunuz?

- Xeyr, müsyö, - cavan oğlan bu simvolik və olduqca qəribə, tamamilə qeyri-elastik, hətta metal plastinkaya oxşar dəri parçasını əliylə yoxlamaqda davam edərək cavab verdi.

Qoca tacir lampanı yenidən sütunun üstünə, haradan götürmüşdüsə, ora da qoyub istehza dolu soyuq baxışlarla cavan oğlanı süzdü. Sanki, deyirdi: "O artıq ölmək haqqında düşünür!"

- Bu, zarafatdır, yoxsa sirr? - cavan oğlan soruşdu. Qoca başını bulayıb ciddi tərzdə dedi:

- Sizə nə deyəcəyimi bilmirəm. Bu talismanın verdiyi dəhşətli gücü mən sizdən daha enerjili insanlara təklif etmişəm, ancaq çoxları onun öz taleyində oynaya biləcəyi sirli təsirə gülmüş və təklifimlə razılışmağa risk etməmişdir. Mən özüm də onlar kimi düşünürəm, şəkk edirəm və...

- Siz hətta sınaqdan da keçirməmişsiniz, eləmi? - cavan oğlan qocanın sözünü yarımqıç kəsərək dedi.

- Sınaqdan keçirtmək! - qoca dedi, - əgər siz Vandom meydanındakı sütunların üstündə dayansaydınız, özünüzü oradan aşığuya atardınız? Həyatın axarını saxlamaq olarmı? Kimsə nə vaxtsa ölümü hissələrə bölə bilibmi? Bu kabinetə daxil olmamışdan qabaq siz özünüz haqda qərar vermişdiniz, ancaq birdən bir sirr sizi məşğul edir və ölüm fikrindən daşındırır. Məgər hər bir gün sizə bundan daha maraqlı bir sirr, müəmma təklif etmirmi? Mənə qulaq

asın, görün nə deyirəm. Mən regentin¹ pozğun həyatını görmüşəm. Sizin kimi mən də o vaxtlar dilənçi kökündə idim. Gündəlik çörəyimi dilənirdim, buna baxmayaraq, yüz iki yaşa çata bildim və milyonçu oldum: bədbəxtlik mənə var-dövlət, xəzinə, dəbdəbə, cəhalət isə dərs verdi, məni öyrətdi. Mən indi sizə bir neçə kəlmə ilə insan həyatının böyük bir sirrini açacağam. İnsan şüursuz hərəkətləriylə özünü əldən salır; bu hərəkətlərə görə mövcudluğunun çeşmələrini qurudur. Ölümün bu iki səbəbinin bütün formaları iki feldə birləşir: *istəmək* və *bacarmaq*. İnsan fəaliyyətinin bu iki termini arasında başqa bir düstur da var; bu düstura yalnız müdriklər sahib olurlar; mən uzunömürlülüyümü və xoşbəxtliyimi həmin düstura borcluyam. *İstəmək bizi yandırır, bacarmaq isə dağdır*, ancaq *bilmək* zəif varlığımıza əbədi olaraq sakit vəziyyətdə qalmaq imkanı bəxş edir. Beləliklə, arzu, yaxud istək məndə ölüdür, onu fikir öldürmüşdür: hərəkət, yaxud qüvvət mənim orqanizməmin təbii oyunu vasitəsiylə öz həllini tapır. Mən həyatımı, ömrümü parçalana biləcək ürəyimdə, zəifləyə biləcək hisslərimdə yox, qocalmayan və hər şeyə dözən beynimdə mərkəzləşdirmişəm. İsrəfcilik nə mənim ruhuma, nə də cismimə toxuna bilib. Bununla belə, mən bütün dünyanı görmüşəm: ayaqlarım Amerikanın və Asiyanın ən hündür dağlarına dəyib; mən bütün bəşəri dilləri öyrənmişəm və bütün dövlət quruluşlarında yaşamışam. Avropanın bütün mərkəzi şəhərlərində müqavilələr bağlamışam, öz qızılımy qorxmada vəhşi hinduların viqvamlarında^{1 2} saxlamışam; bir sözlə, mən hər şeyi əldə etmişəm, hər şeyə nail olmuşam, çünki həyatda heç nədən və heç kimdən qorxmamışam. Mənim yeganə şöhrətpərəstliyim görmək olub. Məgər görmək bilmək deyil? Bəs bilmək, cavan oğlan, intuitiv həzz almaq deyilmi? Həyatın əsl mənasını anlayıb onun dərinliyinə enmək deyilmi? Bir şeyə maddi cəhətdən sahib olmaq üçün daha nə lazımdır? Yalnız ideya! Belədirsə, onda özünüz fikirləşin, insan həyatı nə dərəcədə gözəl olmalıdır ki, bütün reallıqları öz fikirlərində təcəssüm etdirə bilsin, öz qəlbində xoşbəxtliyin bütün mənbələrini yaşada bilsin? Nəhayət, bütün bunlardan sonsuz ideal həzzi əldə edib onu həyatın murdarlıqlarından təmizləyə bilsin?! Fikir bütün *xəzinələrin açarıdır*, o, xəsisin keçirdiyi sevinc hisslərini onun iştirakı

¹ *Regent* - kilsədə xor rəhbəri

² *Viqvam* - ağac qabığından və ya göndən hazırlanan hindu

olmadan sizə bağışlayır. Beləcə, mən göylərə qalxdım, həmişə mənəvi sevinclərdən ləzzət aldım. Mənim ziyafətim dənizləri, xalqları, meşələri, dağları seyr etməyim oldu! Mən hər şeyi gördüm, ancaq sakitcə, yorulmadan, heç vaxt heç nə arzulamadan, yalnız gözləyərək. Mən kainatı öz bağımnda gəzdiyim kimi gəzdim. İnsanların qəm-qüssə, dərd, ələm, məhəbbət, şöhrətpərəstlik adlandırdıqları şeylər mənim üçün ancaq fikirdir, ideyadır, sözdür, mən bütün bunları arzuya çevirirəm, onları hiss etmək əvəzinə ifadə edirəm, yozuram, şərh edirəm, mənim həyatımı udmalarına izn vermək əvəzinə, onları dramatikləşdirir, inkişaf etdirirəm; daxili görmə qabiliyyətimlə oxuduğum romanlar kimi onlarla əylənirəm. Mən öz orqanizmimi heç vaxt yorub əldən salmıram, buna görə hələ də möhkəm sağlamlığımla fərqlənirəm. Ona görə də qəlbim hələ itirmədiyim gücümə, qabiliyyətimə varislik edə bilir. Mənim başım anbarlarımdan zəngindir, - o, alınına vuraraq dedi, - əsl milyonlar buradadır. Keçmişə ağılla baxaraq bugünlerimi olduqca şən keçirirəm. Mən əksər ölkələri, gözəl mənzərəli yerləri, okeanın füsunkar gözəlliklərini görmüşəm! Mənim xəyali bir sarayım vardır ki, orada heç vaxt mənim olmayan qadınlara sahibəm. Tez-tez sizin inqilabları, müharibələri yenidən görürəm və onlar haqqında düşünürəm. Ah! həyəcanlı, ani heyranlığı hansısa az və ya çox sağlam bədəndən, az və ya çox dəyirmi formadan necə üstün tutmaq olar, sizin bütün yalançı ümidlərinizin puça çıxmasını kainatı ruhunuzda yaratmaq qabiliyyətinizdən, zamanın dolaşq bağları, fəzanın əngəlləri olmadan sonsuz hərəkət etmək, hər şeyi əhatə etmək, Tanrını dinləmək üçün dünyanın qurtaracağında dayanıb başqa sferaları sorğu-sual etmək həzzindən necə üstün tutmaq olar?

Söhbətinin bu yerində qoca qulan dərisini göstərərək cingiltili səslə dedi:

- Bax, *bacarmaq* və *istəmək* burada bir vəhdət halında birləşmişdir! Sizin sosial-ictimai ideyalarınız, son dərəcə güclü arzu və istəkləriniz, xamlığınız, sizi məhvə sürükləyən arzularınız, sizi çox gərgin ömür sürməyə vadar edən dərd-səriniz bax, budur! Çünki ağrı, bəlkə də, son həddə çatdırılmış həzzdir. Kim ehtirasın ağrıya çevrildiyi və ağrının isə hələ ehtiras olaraq qaldığı sərhədi müəyyənləşdirə bilər? Məgər ideal dünyanın ən canlı ümid işartıları baxışlarımızı sıgalladığı bir vaxtda fiziki ələmin yüngül toranlıqları onu

durmadan yaralamırmı? Müdriklik bilikdən doğmurmı? Və yaxud dəlilik sonsuz arzu və ya güc deyilsə, bəs nədir?

- Bax mən də ölçü bilmədən yaşamaq istəyirəm, - naməlum adam qulan dərisini qamarlayaraq dedi.

- Özünüzdən muğayat olun, cavan oğlan, gözləyin, - qoca qeyri-adi gümrahlıqla qışqırdı.

- Mən bütün ömrümü elmə və düşüncəyə həsr etmişdim, ancaq onlar məni yedirə bilmədilər, - naməlum adam cavab verdi. - Mən nə Svedenborqa* layiq moizələrinə, nə də sizin Şərq göz- muncuğunuza aldanmaq istəmirəm. Məni bu dünyada tutub saxlamaq cəhdləriniz də əbəsdir. Deməli, belə! - O, qıc olmuş titrək əlilə tilsimi ovcunda sıxaraq qocaya baxdı, - mən şahənə, təmtəraqlı kef məclisi, yaşadığım əsrə layiq eys-ışrət istəyirəm, qoy hamı onun mükəmməlliyindən danışsın! Qoy bədə yoldaşlarım iti ağıllı, xurafatdan azad, dəlicəsinə şən cavanlar olsunlar! Qoy bu təntənəli ziyafətdə bir-birindən tünd, kəskin, təsirli şərablar süfrəyə gətirilsin, o qədər içək ki, üç gün özümüzə gələ bilməyə! Qoy bu ziyafət gecəsini ehtiraslı qadınlar bəzəsin! İstəyirəm ki, bu qızgın, səs-küylü qudurğanlıq bizi dördətli arabaya mindirib dünyanın axırına aparsın və naməlum sahillərə atsın! Qoy ruhumuz göylərə uçsun, ya da çirkaba batsın - bilmirəm bu zaman onlar havaya qalxacaqlar, yoxsa aşağı enəcəklər? Bunun elə də fərqi yoxdur! Beləliklə, mən bu qaranlıq qüvvəyə əmr edirəm ki, bütün sevinclərimi birləşdirsin. Bəli, mən yerin və göyün bütün nəşələrini son dəfə qucaqlayıb ölmək istəyirəm. Mən içib sərxoş olandan sonra antik şəhvani səhnələr, ölümləri ayılda biləcək mahnılar arzulayıram, sədəsı yanğın uğultusu kimi Parisin üzərində dolaşan uzun, qurtarmaq bilməyən vəhşi öpüşlər arzulayıram. Qoy bu səslər arvadları yuxudan oyatsın və onlara qızgın ehtiras aşlasın, hamının, hətta yetmişyaşlıların da gəncliyini geri qaytarsın.

Bu zaman qocanın cəhənnəm gurultusunu andıran gülüşü elə hökmlə səsləndi ki, cavan oğlanın matı-qutu qurudu.

- Elə bilərsiniz ki, - tacir dedi, - indi döşəmə yarılaçaq və o biri dünyadan gələn qonaqlarıma gözəl süfrə açılacaq? Xeyr, ağılsız cavan oğlan! Siz müqavilə bağlamışsınız, artıq hər şey bitmişdir. İndi sizin bütün arzularınız dəqiq yerinə yetiriləcəkdir, ancaq həyatınız bahasına. Bu dərinin üzərində dairəyə alınmış günləriniz

arzularınızın sayına və gücünüze görə sıxılıb daralacaqdır - ən kiçiyindən tutmuş ən böyüyünədək.

Bu tilsimə görə borclu olduğun brəhmən vaxtilə mənə demişdi ki, bu dərinin sahiblərinin taleyi ilə arzusu arasında sirlı bir əlaqə olacaqdır. Sizin birinci arzunuz bayağıdır, mən özüm də onu həyata keçirə bilərdim, ancaq onun qayğısına qalmağı sizin yeni həyatınızda baş verəcək hadisələrin öhdəsinə buraxıram. Axı siz ölmək istəyirdiniz. Sizin ölümünüz, sadəcə, təxirə salınır!

Bu qəribə qocanın sonuncu istehzasında özünü açıq-aydın göstərən yarımfilantropik niyyətindən təəccüblənən, demək olar ki, əsəbiləşən cavan oğlan ucadan dedi:

- Baxaq görək Sahil küçəsini keçənə qədər taleyim dəyişəcəkmi? Ancaq əgər siz bədbəxt bir adamı, doğrudan da, ələ salmırsınızsa, belə bir xidmətin əvəzini çıxmaq üçün arzu edəcəyəm ki, siz də rəqqasə qadına vurulasınız! Onda eyş-işrətin sevincini anlayar, bəlkə də, bu qədər filosofcasına qoruduğunuz bütün var-dövlətinizi israf edərdiniz.

Naməlum adam qocanın dərinədən ah çəkməsinin fərqi belə varmadan salonlardan keçib onun yolunu işıqlandırmaq üçün əldən-ayaqdan gedən gonbulsifət oğlanın müşayiətilə pillələrlə aşağı endi və köşkdən çıxdı. O, cinayət yerində yaxalanmış oğru cəldliylə qaçırdı.

O, bu sərsəmləməyə valeh olaraq hətta əlcək kimi yumşaq, qəzəblə sıxdığı barmaqlarının arasında bükülən, qeyri-iradi soxduğu frakının cibinə asanlıqla yerləşən qulan dərsinin qeyri-adi elastikliyinə diqqət etmədi. Mağazanın qapısından küçəyə yel kimi çıxan bu naməlum adam yolda əl-ələ verib gedən üç cavan oğlanla toqquşdu.

- Heyvan!

- Səfeh!

Onlar bir-birini bu cür nəzakətlə salamladılar.

- Eh, bu ki Rafaeldir.

- Nə yaxşı! Biz də səni axtarırdıq.

- Bu sizsiniz?

Küləyin yellətdiyi fənər cavan oğlanların təəccüblənmiş sifətini işıqlandıran kimi söyüşün ardınca dostyana deyilmiş üç cümlə gəldi.

- Dostum, - bir az əwəl, az qala, ayağı əzilən cavan oğlan Rafaelə dedi, - sən bizimlə gedəcəksən.

- Hara və niyə?

- Gedək, yolda hər şeyi sənə danışaram.

Rafael nə qədər çalışsa da, canını onlardan qurtara bilmədi, dostları onu əhatəyə aldılar, qolundan tutub İncəsənət körpüsünə tərəf apardılar.

- Əzizim, - dil-boğaza qoymayan oğlan sözüne davam etdi, - biz bir həftədir ki, səni axtırıq. Sənin çox hörmətli Sen-Kanten mehmanxananda* - yeri gəlmişkən, orada JJ.Russo dövründə asılmış qırmızı və qara hərflərlə yazılmış lövhə bu günə qədər qalır - sənin Leonardan bizə dedi ki, sən şəhər kənarına getmişən. Bununla belə, biz qətiyyətlə, sübhəsiz ki, pul üçün gələn adamlara - məhkəmə icraçılarına, kreditorlara, tacirlərə və digərlərinə oxşamırıq. Deməli, belə. Rastıyaq dünən axşam səni italyan operasında gördüyünü deyəndə ürəyimiz yerinə gəldi və qərara gəldik ki, sənin gecəni Yelisey çöllərində* ağac başında və ya dilənçilərin iki su ödəməklə gərilmiş kəndlilər üzərində gecələdiyi yataqxanalarda, yaxud bəxtinin gətirərək hansısa buduarda* keçirdiyini mütləq dəqiqləşdirək. Biz sənə heç bir yerdə rast gəlmədik - nə Sent Pelaji həbsxanasındakı dustaqların siyahısında, nə də Fors* qalasında yatan məhbuslar arasında. Nazirlikləri, Operanı, kirayənin saxlayan evləri, qəhvəxanaları, kitabxanaları, bələdiyyə idarələrindəki qeydiyyat kitablarını, jurnalistlərin kontorlarını, restoranları, teatr foyələrini - qıssası, Parisin bütün yaxşı və pis yerlərini axtarıb tapdıq, kifayət qədər istedadlı bir adamın itkisinə ağladıq, bu adamı sarayda da axtarmaq olardı, həbsxanada da.

Biz səni İyul inqilabının* qəhrəmanı kimi qanuniləşdirməkdən danışırdıq və and olsun ki, səni itirdiyimizə təəssüflənirdik.

Rafael dostlarına qulaq asmadan İncəsənət körpüsündən keçir və Parisin işıqlarını coşqun dalğalarında əks etdirən Senaya baxırdı. Bir az bundan əvvəl qoynuna atılıb özünü öldürmək istədiyi bu çayın üzərində qocanın peyğəmbərliyi özünü doğruldurdu - onun ölüm saati tələyin hökmüylə təxirə salınırdı.

- Biz, doğrudan da, sənə görə təəssüf edirdik! - Rafaelin dostu dedi, - söhbət bizim səni görkəmli, daha doğrusu, heç bir şeylə hesablaşmayan bir adam kimi daxil etdiyimiz kombinasiyadan gedir.

Kralın badəsinin altında yoxa çıxan konstitusiya fındığı kələyi, əziz dostum, indi görünməmiş şəkildə, daha təntənəli həyata keçirilir. Qəhrəman xalq tərəfindən devrilməmiş biabırçı monarxiya əxlaqsız qadının həyatına bənzəyirdi; belə bir həyat təzi ilə yalnız gülüş-lənən olar, ancaq özünü Vətən adlandıran arvadı isə davakar və səxavətlidir. Bildiyin kimi hakimiyyət Tüilridən jurnalistlərin əlinə, bədcə isə başqa məhəlləyə - Sen-Jermendən Anten şosesinə keçibdir. Sənin bilmədiyən, bəlkə də, bunlardır: hökumət, yəni vətəni öz şəxsi mülkiyyətlərinə çevirən (bir zamanlar keşşilər monarxiyanı etdikləri kimi) bankirlərin və vəkillərin aristokratıyası xeyrixah fransız xalqını yeni sözlər və bütün məktəblərdən olan filosofların və bütün dövrlərin diribaş adamlarının köhnə ideyaları ilə axmaq yerinə qoymaq zərurəti hiss edib.

Bir sözlə, məsələ belədir ki, milli kral ideyasını beynimizə yeridək, həm də sübut edək ki, xalq on iki milyon otuz santim pulu bu və ya başqa ağaların əli ilə Vətənə təqdim etdikdə xoşbəxt ola bilər. Bunun da on bir milyon doqquz santimi *biz əvəzinə mən* deyən krala çatsın. Qıssası, bir qəzet təsis ediləcək, bu qəzetin ümumi fonduna xeyriyyə məqsədilə köçürülən üç yüz min frank vətəndaş kralın milli hökuməti üçün zişansız olan müxalifətin yaradılmasına xərclənəcək. Deməli, biz despotizmi ələ saldıığımız kimi, Vətənə və xalqa etimadsızlığı, imansızlığı da ələ salırıq; belə çıxır ki, Vətən bizim üçün ideyaların, fikirlərin bir-birini əvəz etməsi üçün bir mərkəzdir və burada hər gün qidalı, yağlı yeməklər yeyilir, saysız-hesabsız tamaşalar göstərilir. Əxlaqsız qadınlar qarışqa kimi qaynaşır, şam yeməyi səhər başa çatır, məhəbbət minik karetləri kimi kirayə verilir; Paris ona görə bütün vətənlərdən cəlbədicisi, azadlıq, ümid, gözəl qadınlar, yaramazlar, dadlı şərəblər, xoşbəxtlik məskəni kimi tanınır ki, biz bu Vətəni əllərimdə tutub saxlayanların yanındaıq və burada dövlətin dəyənəyinin zərbəsi bir daha hiss olunmayacaq. Biz tanrı Mefistofelin əsl tamaşaçılarıyıq! Demək, biz ictimai rəyin dəlmə-deşiklərini tutan, aktyorları geyindirib bəzəyən, dövlət binalarında taxtalara mıx vuran mızdulu fəhlələrlik, əlindən üç qəpiklik iş gəlməyən nəzəriyyəbazlar, həkimləri dərmanlarla təchiz edənələr, bonapartçılıq. Bütün bunlar isə bizə bir şərtlə verilir ki, *in petto** gülək, yəni krallara və xalqa gülək. Səhər dediyimiz fikri axşam dəyişək. Həyatımızı *Panürf* kimi şən keçirək,

yaxud yumşaq balıqlar üzərində *more orieritali** uzanaq. Biz sənə gülünc və komik imperiyanın cilovlarını, yedəklərini təqdim etməyi qərara almışıq; beləliklə, səni adıçəkilən qəzetin təsisçisinin təşkil etdiyi nahara apararaq: bu adam bankirdir, qızılları ilə nə edəcəyini bilmir, odur ki onları ağıla dəyişir. Sən orada qardaş kimi qəbul olunacaqsan, biz səni orada heç kimdən qorxmayan, çəkinməyən, Avstriyanın, İngiltərənin, Rusiyanın niyyətlərini cəsarətlə ifşa edən azadfikirlilərin kralı kimi salamlayacağıq. Bəli, biz səni dünyaya mirabolar, taleyanlar, pittlər, mettemiklər*, bir sözlə, bir qədəh kirşvasserdən* domino oynayan adi adamlar kimi dünyanın taleyi ilə oynayan diribaş Krispinlər verən ağıllı qüvvələrin ali hakimi təyin edəcəyik. Biz səni azğınlarla əlbəyaxa döyüşə girənlər arasında ən cəsur, qorxubilməz mübariz kimi qələmə vermişik. Bütün cəsur ağıl sahibləri bu fəvqəladə nəhənglə təkbətək döyüşə girişmək üçün əldən-ayaqdan gedirlər! Ancaq bu günə qədər sənə qalib gələn olmamışdır! Cİmid edirəm ki, bizi pis vəziyyətdə qoymayacaqsan. Bizim amfitrion* Tayfer söz verib ki, bizim balaca, müasir Lukullanmızın* təşkil etdiyi miskin saturnaliyalan kölgədə qoyacaq. O, boş-boş şeylərə böyüklük, gözəllik və cazibədarlıq vermək üçün kifayət qədər varlıdır, eşidirsən, Rafael? - bu yerdə sözünü yarımçıq kəsən natiq soruşdu.

- Bəli, - cavan oğlan cavab verdi və arzularının yerinə yetmə-sində hadisələrin təbii qaydada zəncir kimi bir-birilə əlaqəli olması onu təəccübləndirirdi. Buna baxmayaraq, fəvqəltəbii təsirlərə inanması qeyri-mümkün idi, ancaq onu insan taleyində baş verən təsadüflər daha çox heyran edirdi.

-Ancaq sən "hə" sözünü çox məyus halda dedin, yəqin, babanın ölümü haqqında düşünürsən, - yoldaşlarından biri ona söz atdı.

- Ah! - Rafael elə sadələvhəsinə ah çəkdi ki, gənc Fransanın ümidi olan gənc yazıçılar gülüşdülər. - Bilirsiniz nə barədə düşünürdüm, dostlar, biz artıq böyük ələ işləyən fırıldaqçılar olmağın bir addımlığındayıq! Bu günə qədər biz qanunsuzluqlar törətmişik, içki məclislərində azğınlıqlar etmişik, sərxoş vəziyyətdə həyat haqqında mühakimə yürütmüşük, yemək yeyə-yeyə insanlara qiymət vermişik. İşdə təmiz, bakirə, sözdə isə qürurlu, kobud olmuşuq. İndisə siyasətin qaynar dəmirilə damğalanaraq, çox çəkməz ki, böyük sürgünə yollanar və orada xəyallarımızı itiririk. Kim ki yalnız

şeytana inanır, ona cavanlığın cənnəti üçün göz yaşı axıtmağa icazə verilir, məsumluq dövründə mömin ağzımızı ona görə açıyıq ki, xeyirxah keşiş ağamız İsa Məsihin müqəddəs bədənindən dadmağa izn versin. Ah, əziz dostlar, əgər ilk günahlarımız bizə belə ləzzət veribsə, demək, biz hələ onları bəzəyən, onlara tündlük və dad verən vicdanımızı itirməmişik, indi isə...

- Oh! İndisə, - birinci oğlan dilləndi, - qaldı ki...
 - Nə? - o birisi soruşdu.
 - Cinayət...
 - Söz bax budur, dar ağacı kimi uca və Sena kimi dərin, - Rafael dedi.

- Sən mənə başa düşmədin!.. Mən siyasi cinayətlərdən danışırım. Bu gün səhərdən etibarən mən yalnız sui-qəsdçilərə qibtə etməyə başlamışam. Bilmirəm, mənə bu fantaziyam sabaha sağ-salamat çıxacaqmı? Ancaq sivilizasiyamızın boz həyatından ürəyim bulanır, həyat dəmir yolu relsləri kimi yeknəsəqdir! Məni Moskvadan geri dönmən fransızların hissləri, “Qırmızı korsar”ın* həyəcanları, qaçaqmalçıların həyatı kimi bədbəxtliklər özünə daha çox cəlb edir.

Madam ki indi Fransada Şartrölər* daha yoxdur, onda mən, uzaq başı, həyatı yeməkdən sonra salfet kimi əzən bayronabənzər kiçik lordlar üçün özünəməxsus lazareti - Batoni-beyi* arzulayaram. Axı onların öz ölkələrində yangın törətməkdən, başlarına güllə çaxmaqdan, respublika sui-qəsdinə qoşulmaqdan, yaxud müharibə tələb etməkdən başqa işləri yoxdur.

- Emil, - Rafæelin o biri yoldaşı həvəslə dedi. - Vicdanıma and olsun, İyul inqilabı olmasaydı, mən keşiş olub, ucqar kəndlərdən birində heyvan kimi yaşayardım və...

- Hər gün də dua kitabı oxuyardın?
 -Hə.
 - Boşboğaz!
 - Biz ki qəzetləri oxuyuruq!
 - Jurnalistlər üçün pis deyil. Ancaq sus, indi biz kütlənin arasındayıq, bunlar bizim abunəçilərimizdir. Mətbuat hazırda müasir cəmiyyətin dinini əvəz edir, bu sahədə tərəqqi var.

- Necə?
 - Baş keşişlər inanmağa zərrə qədər də borclu deyillər, xalq da həmçinin...

Söhbətlərini “*De Viris illustribus*”u çoxdan oxuyub öyrənən əməlisaleh adamlar kimi davam etdirərək J.J. küçəsindəki* evə gəlib çatdılar.

Emil jurnalist idi, başqaları qazandıqları müvəffəqiyyətlərilə məşhur olduğu kimi, o da bu şöhrəti heç nə etməməklə əldə etmişdi. O, cəsarətli tənqidçi olub, ağıllı və tikanlı sözlərilə hamını sancan keyfiyyətləri və nöqsanları ilə yaşamağa adət etmişdi! Açıq- saçıq və məzəli idi, minlərlə tənqidi dostlarının üzünə söyləsə də, arxada söhbət düşəndə onları vicdanla və cəsarətlə müdafiə edərdi. Hər şeyi ələ salardı, hətta öz gələcəyini də. Ömrü boyu, həmişə pul sarıdan korluq çəkən bu adam qabiliyyətdən məhrum olmayan bütün insanlar kimi təsvirəgəlməz tənbellik içərisində batıb qalar və kitablarında bir dənə də canlı söz olmayan bəzi cənabların acığına birdən elə bir söz deyirdi ki, bir kitaba bərabər olsun. Səxavətlə söz verər, ancaq yerinə yetirməzdi, uğurlandıqdan və şöhrətindən özünə yastıq düzəldib arxayınca yatar, beləliklə, ahıl yaşlanı qocalar evində keçirməyə risk edərdi. Bütün bunlarla yanaşı, o, dostuna görə eşafota qədər gedər, öz ədəbsizliyi ilə lovğalanar və uşaq kimi yalnız kefi istəyəndə, yaxud bir parça çörəyə möhtac qalanda işləyirdi.

- *Metr Alkofribas** demişkən, ziyafət masasından bir az da bizə çatar - o, ətri aləmi başına götürən, yaşıllığı ilə pilləkəni bəzəyən gül yeşiklərini Rafaelə göstərərək dedi.

- Mən evlərdə girişlərin yaxşı qızdırılmasını və döşəməyə qiymətli, gözəl xalçaların döşənməsini daha çox xoşlayıram, - Rafael cavab verdi. - Şüşəbəndlərdən tutmuş sadə evlərə qədər dediyim bu təmtərağa Fransada çox nadir halda rast gəlmək olar. Burada isə yenidən doğulduğumu hiss edirəm.

- Orada, yuxarıda isə biz içib şənənəcəyik, mənim yazıq Rafaelim. Özü də necə!- o, sözünə davam etdi, - ümid edirəm ki, biz bu başların hamısına qalib gələcəyik.

Sonra o, gülməli bir hərəkətlə Rafaelə qızılı rənglərdən və işıqlardan par-par panldayan salona daxil olan qonaqları göstərdi; onları Parisdə xeyli tanınmış cavan oğlanlar dövrəyə aldılar. Onlardan biri haqqında deyirdilər ki, yeni istedaddır və çəkdiyi ilk tablosu

onu İmperiya dövrünün şöhrətli rəssamları ilə bir sıraya çıxarmışdır. O birisi bu yaxınlarda özünəməxsus ədəbi nifrətlə dolub- daşan və müasir məktəb qarşısında yeni yollar açan parlaq bir kitab buraxdırmağa cəsarət etmişdir. Sərt sifəti cəsarətli insan olduğundan xəbər verən bir heykəltəraş şəraitdən asılı olaraq ya heç kəsi özündən üstün saymayan, ya da hər yerdə qəbul olunan laqeyd eqoistlərdən biri ilə söhbət edirdi. Bizim itigöz və acıdil karikaturaçılarından ən fərasətlişi pusquda durub epigram ovlayırdı ki, sonra onları karandaşının cizgiləriylə ifadə etsin. Siyasi fikirlərin məğzini tutan və hər hansı məhsuldar müəllifin fikirlərini iki-üç sözlə başqalarından daha yaxşı ifadə edən cavan və cəsur bir yazıçı bir şairlə söhbət edirdi; əgər bu şairin istedadı müasirlərinə olan nifrətinə bərabər olsaydı, bütün müasirlərini yıxıb-sürüyərdi. Onların hər ikisi həm həqiqəti doğru, həm də yalan danışmaqdan çəkinməyə çalışır, bir-birinə şirin, tərifli sözlərlə müraciət edirdilər. Məşhur musiqiçi bu yaxınlarda tribunadan yıxılan, ancaq xəsarət almayan gənc siyasi xadimi *si bemol ladında* ələ salaraq təskinlik verirdi. Cİslubsuz gənc yazıçılar ideyasız gənc yazarlarla, poetik gözəlliklər əsiri olan nasirlər isə bayağı şairlərlə yanaşı dayanmışdılar. Zavallı sen-simonist¹ öz doktrinasına inanmaq üçün kifayət qədər sadələvhüdür, mərhəmətli olduğundan bu yarımçıq məxluqları barışdırıb açıq-aydın öz təriqətinin kahinlərinə çevirmək istəyir. Nəhayət, burada söhbətin atmosferinə azot əlavə etmək üçün yaradılan iki-üç alim və istənilən dəqiqədə almaz kimi nə istisi, nə işığı olan ani parıltı salmağa hazır bir neçə vodevilçi vardı.

Bir neçə nəfər paradoksiyalist onların insanlara və situasiyalara nifrətli və ya tərifli münasibətini bölüşən adamlara gizlicə gülərək artıq ikitərəfli siyasətlərini yürüdür, bununla da heç kəsin tərəfini tutmayaraq bütün sistemlərə qarşı çıxırdılar. Hər şeyə qulp qoyan, heç nəyə təəccüblənməyən, italyan operasının kavatininin* ən şirin yerində finxırıb burnunu silən, hamıdan qabaq “əhsən” qışqıran, özündən əvvəl deyilən bütün fikirlərə etiraz edən çoxbilmiş artıq buradaydı və başqalarının sözlərini təkrarlayaraq öz adına çıxırdı.

Qonaqların arasında olanlardan beş nəfərin taleyi gələcəkdə parlaq olacaqdı, on-on ikisi, ola bilsin ki, sağlıqlarında nəyəsə nail

¹ *Sen-simonist* - graf Anri Sen-Simonun əsasını qoyduğu sosial utopizm cərəyanının tərəfdarı

olsunlar, qalanları isə alababat adamlar kimi XVIII Lüdovikin məşhur “*Birləşmə və unutmə*”^{*} yalanını təkrar edə bilərdilər. Mehmanxananın xoşsifət sahibi təntənəli ziyafətə iki min ekü xərcləyən hər bir adam kimi qayğılı sevinc içindəydi.

Çox çəkmədi ki, alçaqboy, yoğun bir kişi göründü və səs-küylə qəbul olundu; bu, müsyö notarius idi və bu gün səhər yeni qəzetin təsis olunmasıyla bağlı sövdələşməni yekunlaşdırmışdı. Başdan-ayağa qara geyinmiş cavan xidmətçi oğlan geniş yemək otağının qapılarını açdı və hamı təklif gözləmədən böyük masanın arxasında öz yerində oturdu.

Rafael, salonu tərk etməzdən əvvəl, oraya axıncı dəfə diqqət yetirdi: onun arzusu dəqiq yerinə yetmişdi. Hara baxırdınsa, qızıl və ipək göz oxşayırdı. Zəngin materiallardan düzəldilmiş şamdanlarda yanan saysız-hesabsız şamlar qədim xovlu parçaların yüngül xovlarını, incə naxışlı tunc döşəmələrin ən kiçik hissəciklərini, dəbdəbəli mebellərin gözəl rənglərini işıqlandırirdi; bambuq ağacından xüsusi zövqlə hazırlanmış səbətlərdə, böyük qutularda qoyulmuş nadir çiçəklərin xoş ətri ətrafa yayılır, gözoxşayan pərdələr adamda xoş əhval oyadırdı; hər şeydə yoxsul adamın təsəvvürünə güclü təsir edən poetik bir gözəllik vardı.

-Yüz min livr¹ gəlir - şəriət kitabına çox gözəl bir şərh deməkdir və bu, bizə əxlaq qaydalarını həyata keçirməkdə kömək edəcəkdir!

- Rafael köks ötürərək dedi. - Bəli, mənim ləyaqətim daha piyada getməyə razı deyil. İndi mənim eyibim yalnız mansarda, nimdaş paltar, boz şlyapa və qapıçıya borcumdur. Ah! Bu cah-calalın içərisində bir il, heç olmasa, altıca ay yaşayıb, sonra ölmək də olar, üzəq başı yeyib-içərəm, minlərlə həyatı diri-diri udaram.

- Eh! Sən birja dəllalının kəretini xoşbəxtlik kimi qəbul edirsən?
- Onu dinləyən Emil etiraz etdi, - Çox çəkməz ki, var-dövlətdən bezərsən, çünki o, səni dahi olmaq imkanından məhrum edə bilər. Sənətkar nə vaxtsa varlıların kasıblığı və kasıbların varlılığı arasında tərəddüd edibmi? Məgər bizim kimilərə əbədi mübarizə görə deyilmi? Beləliklə, öz mədəni hazırla, - o əliylə varlı bankirin nəhəng, rahat və gözəl yemək otağını göstərərək dedi, - doğrudan da, bizim amfitrion yalnız bizə görə əziyyətlə pul yığıb. Naturalistlərin poliplər sırasından buraxdıqları bu süngərlər müxtəliflik deyilmi? Bax bu

¹ Livr - qədim Fransada frankın dördüdəbiri dəyərində gümüş pul

süngəri varislər məmə kimi sormamışdan qabaq, azacıq sıxmaq lazımdır. Görürsən, divarları bəzəyən bu barelyeflərin üslubu necə gözəldir! Hələ bu çilçıraqlara, tabloları bax, gör necə təmtəraqlıdır! Paxıllara və həyatın yaylarını öyrənməyə iddia edənlərə inansaq, Tayfer İnkilab vaxtı¹ bir nəfər almanı və daha iki nəfəri öldürüb - ən yaxın dostunu və ən yaxın dostunun anasını. Möhtərəm Tayferin ağ saçlarına baxan adam onun törətdiyi cinayətlərə inanarmı? üzünə baxanda olduqca xeyirxah adam olduğunu görürsən. Görürsən, gümüş kimi necə bərq vurur, yəni onun hər parlayan şüası ev sahibinin qəlbinə sancılan xəncər olacaq? Yaxşı, sən allah! Belə müvəffəqiyyətlə Məhəmmədə* də inanmaq olar. Əgər camaat haqlıdırsa, demək, otuz nəfər istedadlı və ehtiraslı adam bir ailənin ıçalatını yeyib qanını içmək üçün buraya yığılmışdır... Biz ikimiz, təmiz ürəkli, səmimi gənclər isə bu cinayətin iştirakçısı olacağıq! Mən bizim bu bankirdən soruşmaq istəyirəm: doğrudanmı, o, dürüst adamdır?

- İndi yox! - Rafael ucadan dedi: - qoy yaxşıca keflənsin. Əvvəlcə gəlin nahar edək.

Hər iki dost gülərək yerlərində oturdular. Əvvəlcə hər bir qonaq kəlmə kəsməzdən qabaq uzun masanın düzümünə qiymət verdi; süfrə qar kimi ağappaq və tərtemiz idi, qızılı rəngli çörəklərin üstünü örtmüş nişastalı salfetlər simmetrik şəkildə düzülmüşdü. Büllur qab-qacaqlar göydəki ulduzlar kimi parlayaraq göy qurşağı kimi rəngdən-rəngə çalırıldı, şamların alovları bir-birinin üstünə düşüb sonsuzluqda kəşşir, gümüşü rəngli qapaqların altındakı xörəklər iştahı və marağı daha da artırır. Demək olar ki, danışan yox idi. Yanaşı oturanlar bir-birinə baxdılar. Modera şərabı süzüldü. Sonra ilk fasilə özünü bütün təmtərağı ilə göstərdi; bu, yəqin ki, Kambaseresin* əziz xatirəsi şərəfinə idi, onu, yəqin ki, Briya- Savaren^{1 2} izhar edəcəkdi. Qırmızı və ağ Bordo və Burqon şərabları krala məxsus səxavətlə verildi. Təntənəli ziyafətin birinci hissəsini bütün xüsusiyyət və keyfiyyətlərinə görə klassik faciənin giriş hissəsi ilə müqayisə etmək olardı. İkinci səhnə bir qədər boşboğazlıqla yadda qaldı. Bütün qonaqlar şərabları zövqlərinə uyğun dəyişdirərək

¹ 1830-cu il İyul inkilabı nəzərdə tutulur.

² Briya-Savaren - "Həzzin fiziologiyası" kitabının müəllifi, məşhur fransız gastronomu

qızğın mübahisələr başladı; bəzilərinin sarı alnı qızardı, başqalarının bunu qıpqırmızı oldu, yanaqları allandı, gözləri parıldamağa başladı. Sərxoşluğun başlanğıcında danışiq hələ ədəb qaydalarını aşmamışdı, ancaq bütün ağızlardan yavaş-yavaş zarafatlar və məzəli sözlər çıxmağa başladı; daha sonra qeybət, dedi-qodu sakitcə öz ilan başını qaldırıb yaltaq səslə danışdı; saman altından su yeridən- lər ağıllarını itirməmək ümidilə diqqətlə qulaq asırdılar.

İkinci fasiləyə dođru başlar, demək olar ki, tamamilə qarışmışdı. Hamı danışaraq yeyir, yeyərək danışır, içki içmək qaydasını gözləmədən içirdi - şərablər nə qədər gözəl və ətirli idisə, dadına baxmaq bir o qədər yoluxucu idi. Tayfer qonaqları qızısqdırmaq məqsədilə çox tünd Tokay və beyni dumanlandıran köhnə Rusilyon şərabləri verilməsini əmr etdi. Stansiyadan gələn poçt karetinin atları kimi götürülən bu gəncələr səbirsizliklə gözlədikləri, buna baxmayaraq, səxavətlə süzülən şampən şərəbinin qığılımlarıyla şallaqlanaraq öz ağıllanıyla heç kəsin əhəmiyyət vermədiyi mühakimələr bolluğunda dördnala çapdılar, heç kəsin dinləmədiyi əhvalatlar danışib, cavabsız qalan sualları yüz dəfə təkrar etdilər. Bu eys-ışrət məclisinin başlıbaşına buraxılmış yüzlərcə haray-qısqıngından yaranmış böyük səsküy getdikcə Rossininin kreşsendosu* kimi artırdı. Sonra hiyləgər tostlar, lovğalıqlar, ədəbsizliklər başlandı. Hər kəs əqli qabiliyyəti ilə deyil, çaxır çəlləyinə girmək qabiliyyətilə özünü öyməyə çalışırdı. Adama elə gəlirdi ki, hərənin iki səsi var. Elə bir vəziyyət yaranmışdı ki, ağaların hamısı birdən danışır, xidmətçilər isə onlara gülürdülər.

Ancaq şübhəli parılıya bürünmüş və həqiqətin təlxək libasıyla bəzənmiş paradokslar bağirtuların, şəxsi məhkəmələrin və qəti qərarların, hər cür cəfəngiyatın arasından döyüşdəki mərmilər, güllələr və karteçlər kimi bir-birilə toqquşmağa başlayanda, bu haray-qısqırıqda deyilən sözlərin qəribəliyi, heç şübhəsiz, hər bir filosofun diqqətini çəkər, ictimai quruluş sistemiylə bağlı söylənən fikirlərin əcaibliyi istənildən siyasi xadimin marağına səbəb olardı. Bu, eyni zamanda həm kitab, həm də bir tablo idi. Fəlsəfi nəzəriyyələr, dinlər, əxlaqi və mənəvi anlayışlar müxtəlif bucaqlar altından müxtəlif mənalar kəsb edirlər. Hökumətlər, bir sözlə, insan ağıllının bütün böyük nailiyyətləri Zamanın hörükləriylə eyni uzunluqda dəryazın altına yıxılmışdı və deyəsən, onun keflənmiş müdrikliyin və ya sərxoşluğun əlində olmasına qərar vermək olmayıb. Bu ağıllar,

zəkalar coşqun dənizdə özünü qayalara çırpın qasırgaya bənzəyirlər, istəkləri də budur ki, mədəniyyətlərin dalğaları arasında bütün qanunları sarsıdıb özlərinə yol açsınlar, belə zəkalar heç özləri də bilmədən Tanrının istəyini yerinə yetirirlər, xeyirin və şərin yerini təbiətin ixtiyarına verirlər, onların bitmək bilməyən mübarizəsinin sirrini isə sirr olaraq saxlayırlar. Bu qəzəbli təlxək mübahisəsi əsl mühakimə məclisinə döndü. Qəzetin meydana gəldiyi bir vaxtda İncilab uşaqlarının bu qəmli zarafatları və Qarqantua dövrü əyyaşlarının mühakimələri arasında on doqquzuncu əsri on altıncı əsrdən ayıran böyük bir uçurum vardı: biri gülərək dağıntı hazırlayır, o biri isə bu dağıntıların arasında dayanıb gülürdü.

- O cavan oğlanın soyadı nədir? - Notarius Rafaeli göstərərək soruşdu. - Görək ki, Valantendir.

- Sizə görə o, sadəcə, Valantendir? - Emil gülərək ucadan dedi. - Ancaq bağışlayın, o Rafael de Valantendir. Bizim gerbimiz - qara səhrada gümüş taclı, qırmızı caynaqları və dimdiyi olan qızıl qartaldır. Əla devizimiz var: "*Non cecidit animus V*". Biz küçə uşaqları deyilik. Biz Valantenlərin ilk ulu babaları imperator Valens Flaviyin* törəmələriyik, İspaniyada Valensiyanın və Fransada Balansanın əsasını qoyanlarıq, Şərqi imperiyasının qanuni varisləriyik! Əgər biz Mahmuda* Konstantinopolda oturmağa icazə vermişiksə, bunu əsgərimiz və pulumuz olmadığından könüllü etmişik.

Emil əlindəki çəngəllə havada, Rafaelin başının üstündə tac şəkli cızdı. Notarius bir anlıq fikrə getdi, sonra əlini mənalı tərzdə hərəkət etdirərək yenidən içməyə başladı; bununla, sanki, Valensiyanın, Balansanın, Konstantinopolun, Mahmudun, imperator Valantenin və Valantenlər sülaləsinin onun müştəriləri siyahısına daxil olmadığını etiraf edirdi.

- Babilistan, Tir*, Karfagen*, yaxud Venesiya adlanan qarışqa yuvalarının oradan keçən nəhənglərin ayaqları altında əzilib dağılması hansısa bir lağlağıcı gücün bəşəriyyətə etdiyi xəbərdarlıq deyilmi? - Klod Vinon* - Bossüenin* obrazını yaratmaq üçün yazacağı əsərin hər bir misrasına on iki su ödənilən muzdur dedi.

- Musa, Sulla, XIV Lüdovik, Rişelye, Robespyer, Napoleon - bəlkə, onlar hamısı göydəki kometalar kimi müxtəlif sivilizasiyalarda yenidən ortaya çıxmış eyni adamlardır, - bir ballanşist¹ dedi.

¹ *Ballanşist* - fransız publisisti, filosof-mistik Pyer Ballanşm davamçısı

- İlahi qüvvəni sınaqdan keçirməyə nə lüzum var? - ballada müəllifi kimi tanınan Kanalis öz fikrini bildirdi.

- Yaxşı görək, ilahi qüvvə, - bilicilərdən biri onun sözünü kəsərək ucadan dedi. - Dünyada bundan elastik heç nə yoxdur.

- Ancaq XIV Lui, xanım Mentenon üçün su xətlərinin çəkilməsi zamanı Milli Konventin verginin düzgün yığılması, qanunların birliyinin bərpa olunması, mirasın milliləşdirilməsi və bərabər bölünməsi naminə qırıb-çatdıqlarından daha çox adamı güdaza vermişdir, - adının qarşısında təkcə birhecalı ədatın¹ olmaması ucubətindən respublikaçı olmuş Masol deyirdi.

- Sizinçün qan şərbdən ucuzdur, - üzadan olan varlı mülkədar Moro ona cavab verdi. - Ancaq bu dəfə, deyəsən, insanların başlarını öz çiyinləri üzərində saxlayacaqsınız?

- Niyə? Məgər ictimai qayda-qanunu yaratmaq üçün bir neçə adamı qurban vermək olmaz?

- Bisyu! Eşidirsən? Bu respublikaçı cənab belə hesab edir ki, bax o mülkədarın başı indi qurbanlıq olacaq, - bir cavan oğlan yanındakına dedi.

- İnsanlar və hadisələr heç nədirlər, - hiçqırmağına baxmayaraq, respublikaçı öz nəzəriyyəsini inkişaf etdirdi, - prinsiplər və ideyalar yalnız siyasətdə və fəlsəfədədir.

- Dəhşətdir! Demək, siz hansısa “de”yə görə dostlarınızı öldürməkdən çəkinməzsiz, eləmi?

- Eh, vicdan əzabı çəkən adam özü elə əsl cinayətkardır. Çünki onun xeyirxahlıq haqqında təsəvvürü var, halbuki Böyük Pyotr və ya hersoq Alba sistemin özü idilərsə, dəniz qulduru Monbar isə təşkilat idi.

- Bəs cəmiyyət özü necə, bu “sistem”siz və “təşkilat”siz keçinə bilməzmi?

- Bəli! Sizinlə razıyam! - respublikaçı öz fikrini hündürdən bildirdi.

- Sizin bu səfeh respublikanız məndə ikrah doğurur! Axta xoruzda aqrar qanunu tapmamaq xatirinə onu sakitcə kəsmək olmaz!

- Sənin düşüncələrin gözəldir, əziz dostum Brut, hamısının içinə konfet doldurulub! Amma sən mənim nökrimə oxşayırsan: bu səfeh təmizliyə o qədər aludə olur ki, əgər paltarımı ona istədiyi kimi təmizləməyə icazə versən, qanlı lüt qorunur.

¹ Söhbət zadəganlıq mənşəyi bildirən “de” sözündən gedir (*tərc.*)

- Sizin hamınız heyvansınız! Siz milləti diştəmizləyənlə təmizləmək istəyirsiniz, - respublikaya sadıq cənab dedi, - sizə görə, ədalət məhkəməsi oğruların təhlükəlidir.

- Hi! Hi! - vəkil Deroş qımıldandı.

- Onlar öz siyasətlərilə olduqca cansıxıcıdırlar!- notarius Kar- do dedi. - Qapını örtün. Heç birinin dəyəri bir damla qana dəyməz, onların nə elmi, nə də ləyaqəti var. Əgər biz həqiqətin resurslarını hesablasaq, bəlkə də, o müflisləşər.

- Əlbəttə, xeyrixah müharibədənsə pis sülh yaxşıdır və daha ucuz başa gəlir. Ona görə də qırx ildir bu tribunalardan deyilən sözlərin hamısı bir alabalığa, Perronun* bir nağılına, yaxud Şarlenin* bir eskizinə dəyməz.

- Siz tamamilə haqlısınız! Qulançarı mənə verin... Çünki azadlıqdan ən sonda anarxiya doğur, anarxiya despotizmə aparıb çıxarır və despotizm isə yenə də azadlığı qaytarır. Milyonlarla insan bu sistemlərin heç birində qələbəyə nail olmadan çürüyüb, məhv olub getmişlər. Məgər bu, mənəvi aləmin əbədi fırlandığı məntiqsizlik deyilmi? İnsan nəyisə kamilləşdirdiyini düşünür, ancaq əslində, o yalnız şeylərin yerini dəyişdirir.

- Oho! - vodevilçi Kürsi qışqırdı. - Elədirsə, ağalar, onda mən bu bədəni azadlığın atası* X Karlın şərəfinə qaldırıram!

- Niyə də yox? - Emil dilləndi, - qanunlarda despotizm olanda dəyərlərdə azadlıq olur və əksinə.

- Beləliklə, bizə sarsaqlar üzərində bu qədər hakimiyyət verən iqtidarın sarsaqlığının şərəfinə içirik! - bankir dedi.

- Ey, əzizim. Napoleon bizə, heç olmasa, şərəf qoyub getdi! - Ömründə Brestdən o yana üzməyən dəniz zabiti səsini qaldırdı.

-Ah! Şərəf - sərfəsiz ərzaq məhsulu... Qiyməti bahadır, ancaq tez xarab olur. Onda böyük adamların eqoizmi özünü göstərmirmi, xoşbəxtlikdə axmaqların eqoizmi kimi.

-Müsyö, siz, yəqin, çox xoşbəxtsiniz...

- Öz mülkünü, torpağını ilk dəfə çəpərə alan, görünür, zəif adam olub, çünki cəmiyyətdən yalnız zəiflər xeyir götürürlər. Mənəvi aləmin müxtəlif qütblərində olan vəhşi və mütəfəkkir mülkiyyətdən eyni dərəcədə qorxurlar.

- Çox gözəl! Kardo ucadan dedi, - əgər mülkiyyət olmasaydı, biz notariat sənədlərini necə hazırlaya bilərdik?

- Bu da noxud, çox dadlıdır!
- Ertəsi gün keşişi öz yatağında ölmüş vəziyyətdə tapdılar...
- Yenə kim ölümdən danışır? Onunla zarafat etməyin, mənim dayım...

- Siz onun itkisiylə, şübhəsiz, razılaşdınız.
- Əlbəttə, bu, danışılacaq söhbət deyil...
- Mənə qulaq asın, ağalar! Öz dayısını öldürmək üsulu, sss! Sakit olun! Əvvəlcə yoğun və piy basmış bir dayınız olmalıdır, təxminən, yetmiş yaşlarında - bu, dayıların ən yaxşı növüdür (salonda canlanma). Ona bir bəhanə ilə qazın qaraciyərini yedizdirin.

- Axı mənim dayım uzundraz, cantıra, xəsis və pəhrizkardır.
- Eh, belə dayılar əjdahadırlar, uzunömürlülüklərindən sui-isti-fadə edirlər!

- Həm də, - dayılar haqqında çıxış edən cənab söhbətinə davam etdi, - o, yediyini həzm edəndə ona bankirinin müflis olduğunu söyləyin.

- Əgər buna dözsə, onda necə?
- Onda ona gözəl bir qız verin!
- Əgər o?.. - bir başqası inkaredici ifadə ilə dedi.
- Onda o, elə-belə dayı deyil... Olduqca diribaşdır.

Malibranın* səsində iki not itdi, yəni iki dəfə xoruz buraxdı.

-Hə!

-Yox!

- Aha! Aha! Hə və yox... Dini, siyasi və ədəbi mövzuda olan bütün mühakimələr bu sözlərlə qurtarmır? İnsan - uçurum üzərində rəqs edən təlxəkdir!

- Sizə qulaq asım, dəliyəm-nəyəm?
- Əksinə, bu, ona görə baş verir ki, siz məni dinləmirsiniz.
- Təhsil boş şeydir! Müsyö Heynfetermanın milyarddan çox çap olunmuş cildi vardır, ancaq bir insan ömrü yüz əlli min cildi oxumağa belə çatmır. Belədirsə, onda məni başa salın görüm "təhsil" sözü nə deməkdir? Bəziləri üçün təhsil İskəndərin atının Bukəfal, yaxud cənab Dezakkorun itinın adının Berosillo olduğunu bilmək, ancaq çayla ağac axıtmağı, yaxud çinini kəşf edən haqqında heç bir təsəvvürü olmamaqdırsa, başqalan üçün isə təhsilli olmaq - hansısa vəsiyyətnaməni çıxarıdırmaq və vicdanlı, hamının hörmət etdiyi və sevdiyi adam kimi tanınmaqdır, ancaq qətiyyətlə

kiminsə saatını çırpışdırıb (həm də ikinci dəfə və günahı beş dəfə ağırlaşdıran şəraitdə) sonra xalqın nifrətli baxışları və lənətləri altında Qrev meydanına ölməyə getmək deyil.

- Natan qalacaq?
- Ah, Skrib*, xalq axmaq deyil.
- Bəs, Kanalis?
- O, dahidir, ona söz yoxdur.
- Siz sərxoşsunuz!
- Konstitusiyanın təcili tədqiqi - ağılların bayağılığıdır. Bütün incəsənət növləri, elmlər, abidələr eqoizm deyilən yaramazlıq tərəfindən məhv edilir; Palatanın yumşaq kürsülərində oturan üç yüz nəfər burjua nümayəndəsi qovaq ağacları əkməkdən başqa bir şey düşünmürlər. Qəddarlıq qanundan kənar əməllərdən doğur, azadlıq isə qanunun keşiyində duraraq özünə zəhmət verib kiçik bir iş belə görmür.

- Sizin qarşılıqlı təhsil sisteminiz yüz suluq ikiayaqlı dəmir pullar istehsal edir - mütləqiyyət tərəfdarı onun sözünü yarımçıq kəsdi.

- Nivelirləşdirilmiş təhsillə xalq arasındakı şəxsiyyətlər məhv olur.

- Bununla belə, cəmiyyətin məqsədi hər bir insanın rifahını təmin etmək deyilmə? - sen-simonçu soruşdu.

- Əgər sizin əlli min livr gəliriniz olsaydı, xalq barəsində düşünmək belə istəməzdiniz. Yoxsa siz bəşəriyyətə naminə xeyirxah əməllərlə yaşayırsınız? Onda Madaqaskara gedin, orada tamamilə yeni, azsaylı, gözəl bir xalq tapacaqsınız, onu sen-simonlaşdırın, siniflərə ayırın və yığıb bankaya doldurun! Burada isə hər kəs öz yerindədir: qapıçı qapıçıdır, səfeh səfehdir və bu rütbələrə sahib olmaq üçün müqəddəs atalar kollegiyasına ehtiyac yoxdur.

- Siz karlısınız!¹

- Niyə də yox? Mən despotizmi sevirəm, o isə insanlara qarşı belli nifrət növüdür. Mən krallara nifrət etmirəm. Onlar olduqca məzəli, maraqlıdırlar! Günəşdən bir milyon mil aralıda yerləşən bir sarayda hökmranlıq etmək məgər heç nədir?

- Gəlin sivilizasiyanın inkişafının ümumi cizgilərinə yekun vuraq,

- öz fikrini diqqətsiz heykəltəraş kimi aydınlaşdırmağa çalışan alim

¹ *Karlıt* - kral tərəfdarı

- Millətlərin əmələ gəlməsinin ilkin çağlarında güc sözün əsl, böyük mənasında vahid, kobud üstünlük əldə etdi, sonra bu və ya digər ilkin hakimiyyətlərin tez bir zamanda parçalanması, böyük insan birliklərinin əmələ gəlməsi nəticəsində dövlətlər meydana çıxdı. Beləliklə, lap qədim dövrdə güc teokratianın, yəni din xadimlərinin əlinə keçdi: kahin bir əlində qılınc o biri əlində buxurdan tutaraq fəaliyyət göstərirdi. Daha sonra isə iki ali ruhani şəxs meydana çıxdı: kral və baş kahin. Hazırkı dövrdə sivilizasiyamızın son sözü sayılan cəmiyyətimiz hakimiyyəti özündə birləşdirən bütün elementləri bölmüş və nəticədə biz sənaye adlandırılan güclə, fikirlə, pulla, sözlə hesablaşmaqdayıq. Beləliklə, birlikdən məhrum olan dövlət cəmiyyətin parçalanmasına aparır, buna isə yeganə əngəl maddi maraqdır. Beləcə, biz nə dinə, nə maddi gücə, nə də ağıla, zəkaya söykənirik. Bəs kitab qılınca, mühakimə isə hərəkətə bərabər tutula bilərmi? Bax, məsələ də elə bundadır.

- Ağıl hər şeyi öldürdü, - karlı ucadan dedi. - Mütləq azadlıq xalqları özünə sui-qəsdə sürükləyir; onlar qələbə əldə etdikdən sonra ingilis milyoneri kimi darıxmağa başlayırlar.

- Bizə təzə bir şey deyə bilərsinizmi? Əvvəlcə siz bütün hakimiyyət növlərini lağa qoydunuz, ancaq bu, Tanrını inkar etmək kimi bayağı bir şeydir. Siz artıq heç nəyə inanmırsınız. Ona görə də əsrimiz özünü əxlaqsızlıqla məhv etmiş qoca sultana bənzəyir! Nəhayət, sizin lord Bayronunuz poetik həyəcanın son pilləsinə çatanda cinayəti tərənnüm etməyə başladı.

- Bilirsinizmi, - tamamilə sərxoş Byanşon ona cavab verdi.

- Fosforun aşağı və ya yuxarı dozası insanı dahi və ya cinayətkar, müdrik və ya sarsaq, xeyirxah və ya bədxah edir.

- Xeyirxah insan haqqında belə düşünmək olarmı? - Kürsi ucadan dedi, - xeyirxahlıq bütün teatr əsərlərinin mövzusu, dram əsərlərinin razvyazkası, məhkəmə proseslərinin əsasıdır.

- Kəs səsini, axmaq! Sənin xeyirxahın dabansız Axı I leşdir!¹

- Bisyu dedi.

- İçək!

¹ *Axilles* - qədim yunan əsətirində Troya müharibəsi dövründə ən şücaətli qəhrəmanlardan biri. Əfsanəyə görə, Axillesin anası, dəniz ilahəsi Fetida oğlunu ölməz və yenilməz etmək üçün onu ^yeraltı Stiks çayının müqəddəs suyuna salmışdır. Anası onun dabanından tutduğuna görə, ora müqəddəs su dəyməmiş və dabanı Axillesin yeganə zəif yeri olmuşdur. Parisin atdığı ox Axillesin dabanına deyərək onu öldürmüşdür. Onun məğlubiyyəti zəif yerilə bağlıdır.

- Mərc gələk, mən bir butulka şampan şərabını başıma çəkib
birməfəsə içim!

- Kef elə! - Bisyu qışqırdı.

- Onlar heyvan kimi içiblər, - içkini jiletinə dağıdan ciddi gör-
kəmli cavan oğlan dedi.

- Bəli, müsyö, hazırkı idarə üsulu hakimiyyəti ictimai rəyə ver-
məkdən ibarətdir.

- İctimai rəyə? Axı o, bütün fahişələrdən daha əxlaqsızdır. Əgər
sizə, sizin qanunlara qulaq assaq, cənab moralistlər və siyasətçilər,
gərək hər şeyi təbiətdən, ictimai rəyi isə vicdanımızdan üstün tutaq.
Gedin işinizə, hər şey doğrudur və hər şey yalandır! Əgər cəmiyyət
bizə bəlişlər üçün quş tükü veribsə, onda bu yaxşılıq podaqraya
bərabərdir. Bu şəkildə ədalət məhkəməsi məhkəmə prosesinə bərabər
tutulur, kəşmir şallar zökəmə səbəb olur.

- Dəhşət! - Emil Blonde mizantropun sözünü kəsərək dedi, -
qarşında bu cür gözəl yeməklər və şərəblər ola-ola sivilizasiyanı
pisləməyə necə cürət edirsən? Özün də o qədər içib keflənmişən ki,
çənən az qalır stolun altına girsin. Buynuzları və ayaqları qızılı rəngə
çalan qızardılmış cüyürü dişinə çək, ancaq öz ananı dişləmə...

- Əgər katolisizm minlərlə tanrını bir un kisəsinə doldurubsa,
respublika həmişə hansısa Napoleonla sona yetirsə, kral hakimi-
yyətinin sərhədləri, haradasa, IV Henrixin qətlə yetirilməsilə XVI Lui-
nin edamı arasında yerləşirsə, liberalizm dönüb Lafayet olursa,
mənim günahım nədir?

- Siz onunla iyulda qucaqlaşdınız mı?

-Yox.

- Onda səsini kəsin, skeptik.

- Skeptiklər ən vicdanlı adamlardır.

- Onlarda vicdan yoxdur.

- Siz nə danışırırsınız? Onlarda, ən azı, iki vicdan vardır.

- Göy üzünün veksellərini say - bu, doğrudan da, əsl ticarət
ideyasıdır! Qədim dinlər fiziki həzzin uğurlu inkişafını tələq edirdi-
lər; biz indikilər isə qəlbi və ümidi inkişaf etdirmişik - irəliləyiş də
məhz bundadır.

- Ah, xeyirxah dostlarım, siyasətlə doymuş bir əsrdən nə gö-
zləyirsiniz? - Natan dedi... "Bohema kralının tarixi və yeddi qəsri"
hekayəsinin sonu belə oldu!

- Mə? - çoxbilmiş stolun bir tərəfindən o biri tərəfinə qışqırdı.
- Bu ki barmağını soranların uydurduğu söz yığınıdır; bunlar dəlixana üçün uydurulmuş cəfəngiyatdır.

-Axmaq!

- Qanmaz!

- Oho!

-Aha!

- Onlar dalaşacaqlar.

-Yox əşi...

- Sabaha qədər, müsyö.

- Yox ey, elə bu saat!- Natan dedi.

- Hə, hə! İkiniz də qoçaqşınız.

- Axı siz qoçaqlardan deyilsiniz! - araqarışdıran dedi.

- Ah, bəlkə, mən, doğrudan da, ayaq üstə dayana bilmirəm!

- cəsur Natan cərpələng kimi tərəddüdlə ayağa qalxaraq dedi.

O, küt-küt masanın üzərinə baxdı, sonra əldən düşmüş key adam kimi qalxmaq fikrindən vaz keçdi, stulun üstünə yığılıb, başını aşağı aydı və susdu.

- Oxumadığım, hətta görmədiyim bir əsərə görə mən də dalaşsaydım, çox əyləncəli olardı, - çoxbilmiş yanındakına dedi.

- Emil, frakını qoru, yanındakının rəngi qaçıb, - Bisyu dedi.

- Kantı deyirsən? Sarsaqlan əyləndirmək üçün yenə bir şar üfürüb buraxdılar! Materializm və spiritualizm¹ - mantiya geyinmiş fırıldaqçıların badminton oynadıqları iki əla raketkadır. Spinozaya* görə, hər şey allahdır, yoxsa müqəddəs Pavelin fikrincə, hər şey allahdandır... Səfehlər! Qapını açmaq və ya örtmək eyni hərəkət demək deyilmi? Toyuq əvvəldir, yoxsa yumurta? (Ördəyi mənə verin görüm!) Bütün elm bundan ibarətdir.

- Qanmaz! - alim ona qışqırdı, - sənin sualın faktla həll olunub.

- Hansı faktla?

- Fəlsəfə kafedra üçün deyil, kafedra fəlsəfə üçündür. Eynəyini tax və büdcəylə tanış ol!

- Oğrular!

- Səfehlər!

- Kələkbazlar!

¹ *Spiritualizm* - materiyam deyil, ruhu həqiqi gerçəklik hesab edən fəlsəfi cərəyan

- Qanmazlar!
- Parisdən savayı harada fikir mübadiləsi etmək üçün belə yer tapa bilərsiniz? Bisyu qəflətən bariton səslə bağırdı.
- Hə, Bisyu, bizə klassik bir fars göstər görək! Xahiş edirik, bir şarj!
- İstəyirsiniz, sizə on doqquzuncu əsri göstərim?
- Qulaq asın!
- Sakit!
- Dilinizi dinc qoyun!
- Ey, müqəvva, səsinə kəsəcəksən, ya yox?
- Ona şərab verin, qoy səsinə kəssin... Cişaq!
- Hə, Bisyu, başla!

Artist əynindəki qara frakının yaxasını düymələdi. Sarı əlcəklərini geyindi, qrimlənilib “De Mond”da¹ olduğu kimi meymunluq eləməyə başladı, ancaq salondakı səs-küy onun çıxışının bir sözünü belə anlamağa imkan vermədi. On doqquzuncu əsri təsvir edib göstərə bilməsə də, jurnalını təqdim edə bildi, çünki özü özünü belə eşitmirdi.

Çərəz masanın üzərinə lap sehrkarcasına düzülüşdü. Süfrə boyaboy Tomir zərgərlik emalatxanasının istehsalı olan qızıl suyuna çəkilmiş böyük süfrə komplekti ilə təchiz edilmişdi. Məşhur sənətkar tərəfindən forma verilmiş Avropada ideal sayılan ucaboy insan fiqurları çiyələk, ananas, təzə xurma, kəhrəba üzüm, qızılı şaftalılar, portağallar, Setubaldan* gəmi ilə gətirilmiş naringilər, narlar, Çindən gətirilmiş məhsullar, sürpriz şirniyyat növləri, ən dadlı delika- teslər qalaqlanmış siniləri çiyinlərində saxlayır və daşıyırdılar. Bu gastronomiya lövhələrinin çalarları çini qablar, qızıl suyuna çəkilmiş haşiyələr, vazaların bükükləri ilə birlikdə daha parlaq görünürdü.

Okean dalğasının köpüklü saçaqları kimi incə, yaşıl və xəfif mamır Pussen mənzərələrinin çinidən düzəldilmiş surətlərini tac kimi bəzəyirdi. Bu harın cah-calalın qiymətini ödəmək üçün böyük bir alman knyazının büdcəsi də bəs eləməzdi. Gümüş, sədəf, qızıl, büllür qab-qaşıqlar masanın üzərində yeni formalarda səxavətlə peyda olurdu. Ancaq sərxoşluğun təsirindən qızgın mübahisəyə girişən qonaqların dumanlı baxışları Şərq nağılını xatırladan bu füsunkarlığı, demək olar ki, görmürdü. Desert şərəblər buraya öz

¹ “De Mond ” - Fransada ədəbi jurnal

rayihələrini, füsunkar, adamı heyran edən parlaqlığını, cazibədar buxarlarını da gətirdilər. Onlar adamda xəyali ilqımlar yaradaraq, öz möhkəm buxovlarıyla ayaqları zəncirləyir, əlləri kütləşdirildilər. Bir-birinin üstünə pıramıda şəklində yığılmış meyvələr dağıdılmış, səsler kobudlaşmış, səs-küy ələmi başına götürmüşdü; məclisdə, demək olar ki, heç bir söz aydın eşidilmirdi, ara qanşıb, məzhəb itmişdi. Badələr qırılıb xıncım-xıncım olur və vəhşi qəhqəhələr raket kimi şütüyürdülər.

Kürsi haradansa əlinə keçirdiyi kərənayı çalıb toplanış marşını səsləndirirdi; sanki, bu, şeytanın özünün verdiyi siqnal idi. Aqlını itirmiş yığnaq ulayır, fıstınqlayır, nərildəyir, oxuyur, bağırırdı. Təbiət-cə şən, ancaq Krebiyonun* pyeslərinin sonunda birdən-birə yasa batan, ya da karetdə səyahət edən dənizçilər kimi dalğın adamları görüb gülməmək mümkün deyildi. Çoxbilmişlər öz sirlərini maraqlananlara danışmağa cəhd etsələr də, hətta onlar da qulaq asmırdılar. Melanxoliklər qonaqlıqdan sonra rəqs edən rəqqasələr kimi gülməşəyirdilər. Klod Vinon qəfəsə salınmış ayı kimi otərəf-butərəfə yırgalanırdı. Ən yaxın dostlar bir-birilə əlbəyaxa olmağa hazır idilər.

Fizioloqların insan sifətlərində axtardıqları və son dərəcə maraqla sübuta yetirdikləri heyvani cizgilər artıq onların hərəkət və pozalarında da özünü göstərirdi. Hər hansı ayıq və sakit Bişa* burada olsaydı, hazır kitab əldə edərdi. Ev sahibi sərxoş olduğunu hiss edərək ayağa qalxmağa cürət etmədi, ancaq ədəbli və mehriban görkəmini saxlamağa çalışaraq, qonaqların hərəkətlərini üzündəki donmuş mimikayla təqdir edirdi. Onun enli sifəti qıpqırmızı qızaranaq, demək olar ki, qorxunc bənövşəyi rəng almışdı, başı ikidorlu yelkənli gəmi kimi yırgalanaraq ümumi axına qoşulub hərəkət edirdi.

- Onları siz öldürmüşünüz? - Emil ondan soruşdu.
- Deyirlər, İyul inqılabının şərafinə ölmə hökmü ləğv ediləcək, - Tayfer qaşlarını eyni anda bic-bic və küt-küt qaldıraraq cavab verdi.
- Belə şeyi yuxuda görürsünüz, - Rafael söz almağa çalışdı.
- Müqavilənin müddəti bitmişdir! - Qızıl içində üzən qatıl dedi.
- Və onun qəbri üzərindəki mərmərdə yazılmışdır, - Emil istehzalı tonla səsini qaldırdı, - “Ey buradan keçib-gedənlər, onun xatirəsinə göz yaşını axıdın!” Oh! - o, davam etdi, - cəhənnəmin

mövcudluğunu riyazi tənlik vasitəsilə mənə sübut edə biləcək riyaziyyatçıya yüz su verərdim.

O, dəmir pulu yuxarı fırladaraq dedi:

-Allah eşqinə, düz üzünə düş!

- Baxmayın, - Rafael dəmir pulu tutaraq dedi. - Nə biləsən, təsadüf çox zarafatçıdır.

- Heyif, - Emil təlxək ədası ilə davam etdi. - Hara ayağını basırsan, hər yerdə allahsızlıq həndəsəsi, ya da əlahəzrət papanın "Pater noster"idir*. Gəlin içək! Toqquşdurun! Mənə elə gəlir ki, "Pantaqrue!"in sonunda müqəddəs butulkanın gələcəyinin qabaqcadan xəbər verilməsinin mənası da elə budur.

- Biz öz incəsənətimiz, abidələrimiz, bəlkə də, elmimiz və daha çox xeyirxahlığımıza görə "Atamız"a borcluuyq. - Rafael etiraz etdi. - Hələ beş yüz zəkanın geniş və məhsuldar bir cəmiyyəti çox gözəl təmsil etdiyi müasir hökumətimiz; amma əks qüvvələr bir- birini neytrallaşdırır, bütün hakimiyyət isə sivilizasiyaya, kralı əvəz edən nəhəng kraliçaya, bu qədim və dəhşətli fiqura, insanın özü ilə göy arasında yaratdığı özünəməxsus yalançı taleyə verilir. Bu qədər nailiyyətlərin qarşısında ateizm əlindən bir iş görməyən skelet kimi görünür. Buna sözün nədir?

- Mən katolisizmin axıtdığı qanlar haqqında düşünürəm, - Emil könülsüz cavab verdi, - o, ümumdünya daşqını kimi bizim damarlarımıza və ürəklərimizə işləyib. Ancaq nə edəsən?! Hər bir düşünən xristian Məsihin bayrağı altında getməlidir. Ruhun materiya üzərində təntənəsini yalnız o təqdir etmiş, müqəddəs saymışdır. Təkcə o, Tanrıyla bizim aramızda vasitəçi olaraq, dünyanın poetik mənasını kəşf etmişdir.

- Sən, doğrudan, belə düşünürsən? - Rafael sərxoşluğun təsirindən qeyri-müəyyən bir təbəssümlə soruşdu. - Yaxşı, onda özümüzü nüfuzdan salmamaq naminə məşhur bir tost deyək. *Di is igrotis!*¹

Onlar əllərində tutduqları elm, karbon qazı, ətirli maddə, poeziya və dinsizliklə dolu bədələri sonuncu damlasına qədər içib boşaldılar.

- Qonaq otağına buyurun, qəhvə için, - eşikağası dedi.

Bu an, demək olar ki, qonaqların hamısı zəkanın söndüyü, bədənin öz zülmkarından yaxasını qurtarıb çılğın xoşbəxtliyə qovuşduğu füsunkar cənnətin düz ortasında dolaşırdılar. Bəziləri sərxoş-

¹ Gözəgörünməz tanrılara! (lat.)

luğun ən yüksək həddinə çatıb, fərdi mövcudluqlarına şahidlik edə biləcək bir fikrin ucundan tutaraq qasqabaqlarını sallamışdılar; digərləri yeməyi çətinliklə həzm etdiklərindən süstləşmiş və heç bir hərəkət etmədilər. Dildən iti, qoçaq natiqlər hələ də anlaşılmaz sözlərlə çıxış edir, dedikləri sözlərin mənası isə özlərinə də aydın deyildi. Eynilə özünə güc toplayıb hərəkətini bərpa etməyə cəhd edən maşın kimi adamı təngə gətirən nəqarətlər hələ də orada- burada səslənməkdəydi, bu isə ürəksiz həyat kimi bir şey idi. Sakitliklə çaxnaşma qaribə surətdə bir-birinə qarışmışdı. Buna baxmayaraq, xidmətçilərin ağalarının əvəzinə cingiltili səslə elan etdiyi sevindirici xəbərləri eşidən qonaqlar ayağa qalxıb bir-birini darta-darta, bir-birindən tuta-tuta salona doğru yönəldilər. Bəzilərini qucaqda aparmaq lazım gəlirdi. Dəstə bir anlığa qapının astanasında heyranlıqla və sakit tərzdə ayaq saxladı. Təntənəli ziyafətin bütün nəşəsi, zövq-səfası hamını hərəkətə gətirən bu mənzərə qarşısında öz rəngini itirib solurdu; çünki amfitrion onlara insan hissələrinin ən ehtiraslı nəşəsini təqdim edəcəkdəydi. Qızıl çilçırağın şamlarının parlaq işığında, hər tərəfi qızıl suyuna çəkilməmiş gümüşlə naxışlanmış masanın ətrafında gözlənilmədən bir dəstə qadın peyda oldu. Onların gözləri brilyant dənələri kimi par-par parıldayırdı. Geyimləri zəngin idi, ancaq daha zəngin olan gözqamaşdıncı qadın gözəlliyi idi və onun qarşısında bu sarayın bütün cah-calalı sönük görünürdü. Bu qızların adamı pərilər kimi heyran edən ehtiraslı gözləri divarlara çəkilməmiş kağızların üzərindəki ağ mərmər və qabarıq tunc çıxıntılarda bərq vuran işıqlardan daha parlaq idi. Onların dalğalanan saçlarına, müxtəlif cazibədar formalarına və ədalətinə baxanda adamın ürəyi od tutub yanırdı. Gözlər gül- çiçəkdən hörülmüş, mərcan, göy və qırmızı yaqut düzəlmüş qara muncuqlu boyunbağılara, mayakların işığı kimi yüngülcə titrəyərək dalğalanan ipək şəffəflərə, xüsusi əda ilə düzəldilmiş çalmalara, ehtirasları coşdurur, ancaq həyalı alt köynəklərinə heyran-heyran tamaşa edirdi. Bu təntənəli şadlıq sarayı ona tamaşa edən bütün gözləri, bütün ehtirasları coşdurur, nəşələndirirdi. Dalğalı, qırçın- qırçın kəşmir ipəyinə bürünmüş rəqqasə, sanki, çılpaq idi. Bir tərəfdə şəffaf qaz, o biri tərəfdə bərq vuran ipək parça sehrləli mükəmməllikləri gah gizlədir, gah da aşkara çıxarırdı. İncə ayaqlar məhəbbətdən danışır, qırmızı, tənə tər dodaqlar isə susurdu. Gənc

qızlar məsum, ürkək qızları elə mahir saxtakarlıqla təqlid edirdilər ki, adama elə gəlirdi ki, onların zərif saçları ilahi bir saflıqla nəfəs alır, özləri isə şəffaf xəyallar idilər, üfürən kimi dağılıb yox olacaqlar. Bir az aralıda isə məğrur baxışlı, süst, key kimi dayanmış, ancaq çox incə, nərmə-nazik, məlahətli kübar xanımlar başlarını elə əymişdilər ki, sanki, kralın səxavəti onlara axıra qədər verilməmişdi. Ağbəniz, ismətli səma mələyi kimi Ossian¹ buludlarından enmiş ingilis qızı, sanki, vicdanın səsinə qulaq asaraq cinayətdən qaçan hüzn mələyinə oxşayırdı. Bütün gözəlliyi təsvirəgəlməz məlahətində olan, ağılı və tualeti ilə qürurlanan, başdan-ayağa öz qüdrətli zərifliyi ilə silahlanmış, çevik və güclü, daşürəkli və qorxmaz, ancaq incəliyin və ehtirasın bütün zənginliklərini, çalarlarını süni surətdə yarada bilən dəniz pərisi - Parisli qız da bu təhlükəli məclisdə idi. Burada qayğısız baxışları xoşbəxtliklə nəfəs alan, ancaq ağılı heç vaxt itirməyən italyan qızları, gözəl bədən quruluşlu Normandiya gözəlləri, gözlərinə sürmə çəkilməmiş qarasaç cənublu gözəllər də var idi. Belə düşünmək olardı ki, Lebelin^{1 2} çağırdığı Versal gözəlləri, sanki, qul alverçilərinin sübh çağı oyatdığı və aradan çıxmağa hazır olan Şərq kənizləri kimi səhər tezdən başlayaraq bütün cazi- bədarhqlarını işə salıb buraya gəlmişdilər. Utandıqlarından pətəyin içində uğultu salan bal arıları kimi, həyəcanla stolun ətrafına sıxılmışdılar. Onların tənə və şıltaqlıq dolu ürkək həyəcanı ya kişiləri yoldan çıxarmağa hesablanmışdı, ya da məcburi utancaqlıqdan irəli gəlirdi. Bu utancaqlıq təsadüfi idimi? Ola bilər ki, qadının tamamilə dərk etmədiyi, duymadığı hiss ona ləyaqət libasına bürünməyi hökm edib ki, eyiblərinə daha çox cazibədarlıq və incəlik verə bilsin. Tayferin qəsdı də, deyəsən, uğursuzluğa məhkum idi. Azğınlaşmış kişilər əvvəlcə qadının büründüyü şahənə qüdrət qarşısında təslim oldular. İnsanı valeh edən pıçılıt incə musiqi kimi ətrafa yayıldı. Bu gecə məhəbbət sərxoşluğa yol yoldaşı olmadı; qonaqlar onları zəiflik anında qəfildən yaxalamış ehtiras qasırgasına uymaq əvəzinə, özlərini şirin vəcdin, nəşənin ağuşuna təslim etdilər. Hər zaman başlarının üstündə hökmranlıq edən poeziyanın səsinə heyran olan sənətkarlar qadınların zərif, incə gözəlliklərini son çalarlarına qədər ləzzətlə öyrənmək qərarına gəldilər. Şampan

¹ *Ossian* - III əsrin əfsanəvi kelt

² *Lebel* - fransız bəstəkarı

şərabının təsirindən oyanmış, artıq özünə gəlmiş filosof diksindi. Bu qadınları sürükləyib buraya gətirən bədbəxtliklər haqqında fikirləşməyə başladı və düşündü ki, bəlkə də, bunlar nə vaxtsa təmiz və ləyaqətli insanlar olublar. Bəlkə də, onların hər biri şahidi olduğu bir qanlı faciə haqqında danışa bilər. Bəlkə də, bu qızların hər biri öz içində cəhənnəm əzabı gəzdirirdi, arxasınca əqidəsiz, vədinə xəyanət etmiş kişilər, ehtiyacın onları əllərindən nə vaxtsa, haradasa aldığı xoşbəxtliklər, əhd-peymanlar barədə xatirələri sürüyürdülər. Qonaqlar çox nəzakətlə onlara yaxınlaşdılar və xarakterlərinə uyğun söhbətlərə girişdilər. Dəstələr bir yerə yığıldı. Belə düşünmək olardı ki, bu evdə cavan qızlar və qadınlar qonaqlara, adətən, yeməkdən sonra qəhvə, şəkər, qanqululara yeyilmiş xörəyin həzm olunmasını asanlaşdıran sərin içkilər təklif edirlər. Ancaq çox çəkmədi ki, gülüş səsləri ildırım kimi şaqquldadı. Pıçıltılar gücləndi. Səslər aydın eşidilməyə başladı. Bir az əvvəl səngiyən eys-ışrət yenidən qızışdı. Sakitliklə səs-küyün bir-birini növbəli şəkildə əvəzləməsi Bethovenin simfoniyasını xatırladırdı.

İki dost yumşaq divanda oturan kimi çox mütənəssib bədən quruluşlu, boy-buxunlu, məğrur görünüşlü, sifətinin cizgiləri ümumi görünüşünə uyğun gəlməyən, ancaq çılğın ehtirası, kəskin təzadlanıyla diqqəti cəlb edən bir qız onlara yaxınlaşdı. Artıq məhəbbət döyüşlərindən çıxdığı görünən qara gur saçlarının burularaq dolu çiyinlərinə tökülməsi diqqəti istər-istəməz cəlb edirdi. Ağappaq uzun boynunun yarısını örtən və hərdənbir aralanndan işıq süzülüb axan uzun, qara saçları incə dövrlər cızırdı. Sifətinin donuq ağ dərisi al yanağının canlı və parlaq cizgilərini kölgədə qoyurdu. Cüzun kirpiklərlə əhatə olunmuş gözləri cəsarətli məhəbbət qıçılımları saçırdı; al-qırmızı, nəmli, yanmaçiq ağzı öpüşə səsləyirdi. Dolu, ancaq çevik bədəni lap məhəbbət üçün yaranmışdı, inkişaf etmiş dolu sinəsi və çiyinləri Karraççinin* gözlərini xatırladırdı. Bütün bunlara baxmayaraq, o, adamda yüngül və çevik bir təəssürat yaradırdı. Güclü bədəni onda bəbir cəldliyi olmasından xəbər verirdi, cizgilərinin cəsarətli zərifliyi odlü ehtiras vəd edirdi. Bu qız gülməyi və şit zarafatlar etməyi bacarsa da, gözləri və təbəssümü adamı qorxudurdu. O, şeytana mübtəla olmuş qadın peyğəmbəri xatırladırdı və bəyənilməkdən çox heyrətləndirirdi. Onun oynaq sifəti öz ifadəsini tez-tez dəyişərək ildırım sürətilə yanıb-sönürdü.

Bəlkə, qadınlardan doymuş adamları heyrətə gətirə bilərdi, ancaq səriştəsiz cavan oğlan, yəqin ki, ondan qorxardı. O, hansısa yunan məbədinin yuxarisından düşmüş nəhəng heykələ oxşayırdı - uzaqdan əzəmətli, yaxından isə kobud görünürdü. Buna baxmayaraq, adamı ildırım zərbəsi kimi sarsıdan gözəlliyi ilə gücsüzləri həyəcanlandırır, incə səs ilə karları ovsunlayar, baxışları ilə qoca sümükləri cana gətirə bilərdi. Məhz buna görə Emil onda Şekspirin hansısa bir faciəsinə, sevincin fəryad etdiyi, məhəbbətdə hansısa vəhşiliyin olduğu qəribə arabesk¹ oxşar nəşə tapırdı: orada sevinc fəğan eləyir, təsvir olunmuş məhəbbətdə cazibənin sehri və xoşbəxtliyin alovu qəzəbin azgınlığı ilə bir-birini əvəz edir; gah yırtıcı kimi dişləyərək və sıgallayaraq, şeytanlar kimi qəhqəhə çəkib gülərək, mələklər kimi ağlayaraq qadının bütün cazibələrini melanxolik ahlar və ovsunlayıcı qız utancaqlığı istisna olmaqla qucaqlayıb qovuşdurursan, az sonra isə bağıraraq, özünü didib-parçalayaraq, ehtirasını, sevgini sındıraraq, nəhayət, qəzəbli xalq kimi özünü məhv edirsən. Qırmızı məxmərdən paltar geymiş qız ehtiyatsız addımlarını rəfiqələrinin saçlarından düşmüş güllərin üzərinə basdı və gümüş sinini etinasızcasına iki dostu təqdim etdi. Gözəlliyi və bəlkə də, nöqsanlarıyla özünü təşəxxüslü aparan qız al-qırmızı məxmərin üzərində ağappaq görünən əllərini nümayiş etdirirdi. O, sanki, zövq, nəşə kraliçası, insan sevincinin təcəssümü idi; o sevincin ki, üç nəslin yığıb bir yerə topladığı xəzinələri israf edəcək, ölümlərə güləcək, ulu babaları ələ salacaq, mirvariləri və taqları əridəcək, cavanları qocaya döndərəcək, bəzən qocaları cavanlaşdıracaq; o sevinc ki, yalnız hakimiyətdən yorulan, düşüncədən usanan, müharibəyə əyləncə kimi baxan nəhənglərə xasdır.

- Sənin adın nədir? - Rafael soruşdu:
 - Akilina.
 - Hə! Sən “Xilas olunmuş Venesiyadansan*! - Emil ucadan dedi.

- Bəli, - qız cavab verdi; - Roma papası bütün kişilərdən yüksəyə qalxıb özünə təzə ad verdiyi kimi, mən də bütün qadınları keçib özümə yeni ad götürmüşəm.

- Adını daşdığı qadın kimi səni də ləyaqətli və dəhşətli bir sui-qəsdçi sevirmi və sənə görə ölməyə hazırdımı? - Emil şairanə

¹ Arabesk - bəzək, naxış, şəbəkə

- Məni belə bir adam sevirdi, - qız cavab verdi, - ancaq gilyotin onu əlimdən aldı. Ona görə də mən paltarlanma qırmızı parçalardan bəzək vururam ki, sevincim həddini aşmasın.

- Ah! Siz ona La Roşelin dörd cəsuru* haqqında danışmağa icazə verin, o danışib qurtara bilməyəcək! Sus, Akilina. Bütün qadınların arxasınca ağladıqları bir sevgilisi olur, ancaq hamıya onu sənin kimi eşafotda itirmək xoşbəxtliyi nəsbil olmayıb. Ah! Sevgilimin rəqibimin yumşaq yatağında yatdığını eşitməkdənsə, Klamar qəbiristanlığında yatdığını bilmək daha yaxşıdır.

Bu sözləri incə və melodik səsi olan, pəri çubuğunun nə vaxtsa sehrli yumurtadan çıxardığı ən gözəl, ən məlahətli məxluq dedi. O, səssiz addımlarla yaxınlaşdı və dostlar onun gözəl üzünü, incə belini, baxışları ilə insanı ovsunlayan mavi gözlərini və təmiz alnını gördülər. Bulaqdan çıxıb gəlmiş utancaq nayada¹ bu gənc, on altı yaşlı qız qədər ürkək, ağ və məsum olmazdı. Görünür, hələ məhəbbətin, pis əməllərin nə olduğunu bilmirdi, həyatın keşməkeşli qasırğalarından xəbərsizdi. Yəqin ki, kilsədən gəlmişdi, orada da, şübhəsiz, mələklərin qarşısında dayanıb yalvarıb-yaxarmışdı ki, ulu Tanrı onu vaxtından qabaq göylərə çağırınsın. Yalnız Parisdə məsum baxışlı, ancaq daxilindəki əxlaqsızlığı, incə qüsurlarını qızçıqəyi kimi təmiz və qəşəng alınlarında gizləyən məxluqlara rast gəlinir. Əvvəlcə bu gözəl, cazibədar gənc qızın füsunkarlığından zövq alan Emil və Rafael Akilinanın onlara təklif etdiyi qəhvə fincanlarını qəbul etdilər və onu sorğu-suala tutmağa başladılar. Nəticədə o, hər iki şairin gözlərində insan həyatının daha bir səhnəsini əks etdirən kədərli alleqoriya (o, rəfiqəsinin sərt, ehtiraslı və məğrur simasına qarşı soyuq, şəhvetoyadıcı kobud, cinayət törətmək üçün yetərincə yelbeyin, ona gülmək üçün yetərincə güclü olan əxlaqsızlığın obrazını qoydu), onunçün əlçatmaz olan hissələri yaşayan zəngin və incə qəlblərdən intiqam alan, sevgi dolu naz-qəmzələrini həmişə satmağa, öz qurbanının dəfnində göz yaşları axıtmağa və gecələr onun vəsiyyətnaməsini oxuyub sevinməyə hazır olan özünəməxsus ürəksiz iblis oldu. Əgər hamı şəfqətli Yevfrasiyadan^{1 2} qaçmalı idisə, onda şair Akilınaya baxıb ondan zövq ala bilərdi: biri qüsurlu qəlb, o biri qəlbsiz qüsurlu idi.

¹ *Nayada* - yunan mifologiyasında su pərisi

² *Yevfrasiya* - xristian aləmində müqəddəs əzabkeşlərdən biri

- Bilmək istərdim, sən nə vaxtsa gələcək barədə düşünürsənmi?
- Emil bu gözəl məxluqa dedi.

Gələcək? - qız gülərək cavab verdi. - O nə olan şeydir? Hazırda mövcud olmayan bir şey haqqında nə üçün düşünməliyəm ki? Mən nə arxaya, nə də irəliyə baxıram. Bu gün haqqında fikirləşmək məgər kifayət etmirmi? Yeri gəlmişkən, biz öz gələcəyimizi bilirik: bu xəstəxanadır.

- Necə ola bilər ki, xəstəxanayı görəsən, ancaq ora düşməkdən uzaqlaşmaq istəməyəsən? - Rafael ucadan dedi.

-Xəstəxanada qorxulu nə var ki? - qəzəblənmiş Akilina soruşdu.

- Biz nə ana, nə də arvadıq; qocalıq ayaqlarımıza qara corablar, alnımıza qırışlar bəxş edəcək, bütün qadınlığımız tərəvətini itirəcək, dostlarımızın baxışlarındakı sevinc işartıları sönəcək və o zaman bizə heç nə gərək olmayacaq. Bizim bütün gözəlliyimizdən yalnız iki ayağı üstündə gəzən qoca, əxlaqsız, soyuq, etinasız, quru, pozğun cisim qalacaq. Ən gözəl parçalardan geyindiyimiz paltarlarımız əsgiyə çevriləcək, vaxtilə qəbul otaqlarımızda xoş ətir, rayihə yayan ənbərlərimiz ölü və skelet qoxuyacaq. Əgər siz burada, bu qocalıq bataqlığında bir ürəyə rast gəlsəniz, onu lağa qoyub güləcəksiniz, hətta xatirələrə dalmağa belə imkan verməyəcəksiniz. O zaman biz kim oluruqsa-olaq, zəngin bir evdə it gəzdirməklə xəstəxanada əsgiyü seçməyin heç bir fərqi olmayacaq. Ağarmış saçlarımızı yaşıl və qırmızı damalı örpək, yaxud krujeva altında gizlədəcəyik, küçələri ağcaqayın süpürgələri, yaxud Tüilri sarayının pilləkənlərini atlaz paltarlarımızın uzun ətəkləriylə süpürəcəyik, qızılı buxarının qarşısında oturacaq, yoxsa qaynar külü olan gil güvəcin istisinə qızınacağıq, Qrev meydanında tamaşaya baxacaq, yoxsa teatrda opera dinləyəcəyik? Bütün bunların nə fərqi var ki?

- *Aquilina mia* sənin həyata olan nifrətli baxışlarını heç vaxt olmadığı kimi bölüşürəm, - Yevfrasiya söhbətə müdaxilə etdi. - Hə, Kəşmir parçaları, Velen kağızları, ətir, qızıl, ipək, zinət - parıldayan, xoşagələn nə varsa, gəncliyə yaraşır. Yalnız zaman bizim çılğınlıqlarımızla bacara bilər, ancaq xoşbəxtlik bizə haqq qazandırır. Siz mənə gülürsünüz, - o, hər iki dostu acı təbəssümlə gülümsəyərək səsinə qaldırdı, - məgər mən haqlı deyiləm? Xəstəlikdən məhv olmaqdan, ləzzətdən ölmək yaxşıdır. Mən əbədi yaşamağın həsrətində ¹

¹ Mənim Aquilinam (*ital.*)

deyiləm, insan cinsinə də xüsusi hörmətim yoxdur, ancaq Tannın onunla nə edəcəyinə baxmaq maraqlı olardı! Mənə milyonları verin, mən onları sağa-sola dağıdacağam, ancaq sabaha bir santim də saxlamayacağam. Xoşa gəlmək və üstün olmaq üçün yaşamaq - ürəyimin hər bir döyüntüsü mənə bunu deyir. Cəmiyyət mənə xeyir-dua verir; məgər o, mənim bu bədxərcliyimi təmin etmirmi? Nə üçün Tann axşam xərclədiklərimi hər gün səhər mənə yetirir? Siz bu xəstəxanaları bizim üçün niyə tikirsiniz? Məgər Tann bizi xeyirlə şərlə arasında qoyanda bizə acı verən, yaxud bizi qəm-qüssəyə salan şeyləri seçməyi öz öhdəmizə buraxmayıbmı? Demək, əylənmək axmaqlıq olardı?

- Bəs başqaları? - Emil soruşdu.

- Başqaları? Bu, onların öz işidir. Məncə, öz bədbəxtliyinə ağlamaqdansa, onlarınkına gülmək yaxşıdır. Hünəri varsa, bir kişi mənə azacıq əziyyət versin!

- Belə fikirləşirsənsə, demək, çox əzab çəkmişən? - Rafael soruşdu.

- Məni mirasa görə atıblar. - Evfrasiya bədəninin bütün cazibədarlığını göstərən bir poza alaraq dedi. - Mən həm də öz sevgilimi yedirtmək üçün gecə-gündüz işləyirdim. Bundan sonra məni heç bir təbəssüm, boş vədlə aldatmaq mümkün deyil, istəyirəm ki, qalan ömrümü kef-damaq içində keçirim.

- Məgər xoşbəxtlik bizim içimizdə deyilmi? - Rafael səsini qaldırdı.

- Eh! Sizcə, - Akilina sözünə davam etdi, - sənə necə heyran olduqlarını, necə yaltaqlandıqlarını, bütün qadınlardan, hətta ən yaxşılarından üstün olduğunu görmək, öz gözəlliyin və var-dövlətinlə onların qarşısını kəsmək; məgər bütün bunlar boş şeylərdir? üstəlik, bizim bir gündə çəkdiyimizi, namuslu meşşan qadınlar on ildə çəkmirlər. Bütün məsələ bundadır.

- Məgər ləyaqətdən məhrum qadın iyrenc deyilmi? - Emil Rafaelə dedi.

Yevfrasiya acıqla onlara baxdı və görünməmiş rişxəndlə cavab verdi:

- Ləyaqət! Bunu çirkinlərə və qozbellərə verək. O bədbəxtlər bunsuz nə edərlər?

- Kəs səsini! - Emil səsini qaldırdı, - bilmədiyin şeylər haqqında danışma

- Nə? Mən bunu bilmirəm? - Yevfrasiya etiraz etdi. - Bütün ömrünü nifrət etdiyin birinə həsr etmək, səni atacaq uşaqları tərbiyə edib boya-boşa çətdirməyə və ürəyini yaralayanda onlara “sağ ol” demək - budur sizin qadına yaraşdırdığınız məziyyəti; üstəlik, onu fədakarlığına görə mükafatlandırmaq üçün əzab-əziyyətlə yükləyirsiniz; o, müqavimət göstərəndə rüsvay edib ləkələyirsiniz. Gözəl həyatdır! Yaxşısı budur, azadlığını itirməyəsən, xoşuna gələn insanları sevəsən və cavankən öləsən.

- Qorxmursan ki, bir gün buna görə cavab verməli olarsan?

- Nə etmək olar, - o cavab verdi, - sevinci kədərə qarışdırmaq əvəzinə, mən öz həyatımı iki yerə bölürəm: birincisi - son dərəcə xoşbəxt gənclik, ikincisi isə - doyunca əzab çəkəcəyim kədərli qocalıq.

- O sevməyib, - Akilina sinəsindən qoparılan səsle dedi. - O heç vaxt sevincdən özünü itirərək bircə baxışla mükafatlandırılmaq üçün yüz mil məsafə qət etməyib, sonra isə rədd olunmayıb. Onun həyatı heç vaxt tükəndən asılı olmayıb, öz hökmdarını, ağasını, tanrısını... xilas etmək naminə heç vaxt bir neçə adamı öldürməyə hazır olmayıb. Onun üçün məhəbbət yaraşlıq polkovnikdir.

- Yenə də bu La Roşel! - Yevfrasiya cavab verdi. - Məhəbbət külək kimidir, biz onun hansı tərəfdən əsdiyini bilmirik. Ancaq səni öküzdən birisi sevirsə, sən ağıllı adamlardan da qorxmağa başlayacaqsan.

- Cinayət məəcəlləsi bizə öküzləri sevməyi qadağan edir, - məğrur Akilina istehzayla dedi.

- Mən sənə hərbiçilərə qarşı daha lütfkar olduğumu düşünürdüm, - Yevfrasiya gülürək ucadan dedi.

- Doğrudanmı, siz ağıldan qaçmaqla özünüzdə xoşbəxt hesab edirsiniz? - Rafael bərkədən dedi.

- Xoşbəxt? - Akilina gülümsəyərək çaşqın halda soruşdu və həyəcanla hər iki dostu baxdı. - Ah! Siz özünü qəlbən ölümdən həzz almağa məcbur etməyin nə olduğunu bilmirsiniz.

Bu an qonaq otağına baxmaq Miltonun “Cəhənnəm”inə* bənzər mənzərəni əvvəlcədən görməyə bərabər idi. Pünşdən qalxan mavi halələr hələ də içmək istəyənlərin sifətlərini cəhənnəm alovuna boyamışdı. İbtidai gücləri canlandıran vəhşi rəqslər raket gurultusuna bənzər qəhqəhə və qışqırıqlarla müşayiət olunurdu. Hara gəldi ölü kimi yığılıb qalanlar və yığılmaqda olanlarla dolu qəbul otağı -

balaca salon döyüş səhnəsini xatırladırdı. Atmosfer şərabin, deyilən sözlərin və nəşənin hərarətiylə dolmuşdu. Sərxoşluq, məhəbbət, sayıqlama, özünü unutma ürəklərdə və sifətlərdə ifadə olunmuş, xalçalara həkk olunmuş, qarmaqanşılıqda özünü göstərirdi və bütün gözlərə nazik pərdə çəkilməmişdi ki, bu pərdənin arxasından hava sərxoş cütlüklərlə dolu görünürdü. Ətrafdakı günəş şüalının gur axınında parlaq toz dənəcikləri oynayırdı, bir-birilə əcaib, qəribə şəkildə vuruşurdular. Orada-burada bir-birinə sarılıb qucaqlaşmış qruplar otaqları bəzəyən heykəltaraşlığın şah əsərləri olan marmər heykəllərə qarışmışdılar. Buna baxmayaraq, hər iki dost öz fikirlərində və hissələrində əldəadıcı aydınlığı, sonuncu həyəcanı, həyatın qeyri-mükəmməl oxşarlıqlarını qoruyub saxlayır. Ancaq onları bir-birindən ayıra bilmirdilər; bu qəribə fantaziyalarda, gözlərinin qarşısından mütəmadi olaraq keçib-gedən, fəvqəltəbii lövhələrdə gördüklərində real, həqiqi nəşə var idimi? Xəyallarımızın bürkülü səması, yuxulanımızdakı obrazlan dumana bürüyən yandıncı zəriflik və əl-qolu buxovlanmış hərəkət - bir sözlə, yuxularımızın ən qeyri-adi hadisələri onları elə çevikliklə yaxalamışdı ki, içki məclisindəki əyləncələri hərəkətlərin səssiz olduğu, qışqırıqların eşidilmədiyi kabus yuxunun şıltaqıqlan kimi qəbul etdilər. Belə bir əsnada, Tayferin etimadını qazanmış lakey çətinlik çəkmədən sahibkan dəhlizə çəkib apardı və onun qulağına dedi:

- Müsyö, bütün qonşular pəncərələrə baxırlar və səs-küydən şikayət edirlər.

- Əgər səs-küydən qorxurlarsa, qapılannın önünə saman yığsınlar! - Tayfer qışqırırdı.

Bu zaman Rafael qəhqəhə çəkib elə qəfil və yersiz güldü ki, dostu ondan bu vəhşi sevincin səbəbini soruşdu.

- Sən məni çətin başa düşsən, - o cavab verdi. - Əvvəlcə etiraf etməliyəm ki, sən məni özümü Senaya atmaq istədiyim bir vaxtda, Volter sahilində tutub saxladın və yəqin ki, məni intihara məhz nəyin sövq etdiyini bilmək istədin. Əgər əlavə etsəm ki, bundan bir az əvvəl, demək olar ki, təsadüfün əfsanəvi oyunu nəticəsində maddi dünyanın ən poetik xarabalıqları gözlərim önündə toplandı, sənə çox şeymi aydın olar, ya da elə indiki kimi, masa arxasında talan etdiyimiz bütün mənəvi dəyərlərimizin qalıqları çılğınlığın canlı və orijinal obrazları olan bu iki qadındamı sona

çatır, insanlara və əşyalara qarşı tam laqeydliyimiz isə varlığın bir-birinə daban-dabana zidd olan iki sisteminin son dərəcə parlaq alleqoriyalarına keçid deməkdir? Əgər sərxoş olmasaydın, sən bunu, bəlkə də, bütöv bir fəlsəfi traktat kimi qəbul edərdin.

- Əgər sən hər iki ayağımı xorultusu yaxınlaşmaqda olan qasırğanın nəriltisinə oxşayan füsunkar Akilinanın üzünə qoymasaydın, öz sərxoşluğundan və çərənçiliyindən utanardın, - Yevfrasiya- nın saçlarını hörüb-açan və bu günahsız məşğuliyətinin o qədər də fərqudə olmayan Emil sözə başladı. - Sənin hər iki sistemin bir cümləyə sığa və bir fikirlə ümumiləşdirilə bilər. Həyat özü də sadə və mexanikidir, ağılımızı işlə kütləşdirərək nəşə fikirsiz bir müdrikiyə, mücərrəd boşluqda, ya da mənəvi aləmin dərinliklərində keçən həyat kimi ağılsız müdrikiyə aparır. Bir sözlə, hisslərini öldürüb qocalana qədər yaşamaq, yaxud ehtirasların əzab-əziyyətini qəbul edib cavan ölmək - budur bizim qismətimiz. Onu da əlavə edim ki, bu hökm bütün varlıqların modelini hazırlayan qəddar oyunbazın bizi böldüyü temperamentlərlə mübarizə aparır.

- Səfeh! - Rafael onun sözünü yarımqıç kəsdi. - Bir az da müxtəsər etsən, cild-cild əsərlər yaradacaqsan! Əgər mən bu iki ideyanı dəqiq ifadə etmək niyyətində olsaydım, deyərdim ki, insan öz ağılını məşq etdirməklə daha da pozğunlaşır, avam qaldıqca isə təmizlənir, paklaşır. Bu, günahı cəmiyyətin üzünə atmaq deməkdir. Ancaq biz müdrik yaşayıb, ağılsız olsək də, gec-tez nəticə eyni olacaq. Ona görə də böyük kvintessensiya mütəxəssisi haçansa bu iki sistemi iki sözlə ifadə etmişdir: *Carymary*, *Carimara*.

- Sən məndə qadir Tanrının qüdrətinə qarşı zorla şübhə oya-dırsan, çünki sənin səfehliyin onun qüdrətindən böyükdür, - Emil araya söz atdı. - Bizim əzizimiz Rable bu fəlsəfi kəlamı¹¹ *Carymary*, *Carimara*-dan daha qısa “ola bilər” sözləriylə ifadə etmişdir. Buradan da Monten özünün “Mən nə bilim?” ifadəsini götürmüşdür.* Mənəvi elmin bu sonuncu sözləri eyni çəkiddə olan iki kisə yulaf arasında çəşbaş qalan Büridanın* eşşəyi kimi xeyirlə şər arasında vurnuxan Pirronun* çağırışı ilə həmahəng deyilmə? Bu gün “həm bəli, həm də xeyr” sözlərilə bitən bu əbədi mübahisəni bir kənara qoyaq. Özünü Senaya atmaqla hansı təcrübəni sınaqdan keçirmək istəyirdin? Yoxsa Notr-Dam körpüsü yaxınlığındakı hidravlik maşına paxıllığın tuturdu?

-Ah, kaş mənim nələr çəkdiyimi biləydin!..

- Ah! - Emil dərindən ah çəkdi, - mən sənin bu qədər bayağı olduğunu heç ağıma gətirməzdim. Bu ki çeynənmiş sözdür! Məgər sən bilmirsənmi ki, hər kəs başqalarından daha çox əzab çəkdiyini düşünür?

- Ah! - Rafael köks ötürdü.

- Sənin bu “ah”ın lap təlxəklikdir. Mənə de görüm, səni hər gün səhərlər əzələlərini gərməyə məcbur edən qəlbinin ağrısıdır, yoxsa bədəninin? Yoxsa sən də Damyen* kimi axşam səni dörd parça edəcək atları tutub saxlayırsan? Bəlkə, sən öz mansardanda çiçək, duzsuz it əti yeyibsən? Bəlkə, uşaqların qışqırıb yemək istəyirlər? Yoxsa sevgilinin saçlarını satıb qumara qoymusan? Yaxud yalançı dayının adına köçürülmüş saxta borc sənədini ödəmək üçün səhv ünvanla getmişən və həm də qorxmusan ki, yubanasan? Hə, de görüm, eşidirəm. Əgər sən qadına, vekselə görə, ya da darıxdığından özünü çaya atmaq istəyirsənsə, mən səndən üz döndərirəm. Etiraf et, yalan danışma, mən səndən tarixi memuarlar tələb etmirəm. Amma kefliliyin sənə verdiyi imkan daxilində qısa danış. Mən oxucu kimi tələbkaram və özümü də axşam duasını oxuyan arvad kimi yuxu basır.

- Axmaq! - Rafael dedi: - Qəm-qüssə nə vaxtdan bizim həssaslığımızdan doğmur? Nə vaxt ki, elmin ürəklərin təbii tarixini yazmaq, onların nomenklaturasını müəyyənləşdirmək, cinslərini, növlərini və fəsillərini təsnif etmək, onları xərçəngkimilərə, qazıntı halında olanlara, kərtənkələkimilərə, sadələrə, daha nə bilim, nələrə bölmək səviyyəsinə gəlib çatırıq, onda, əziz dost, isbat olunacaq ki, çiçək kimi incə, kövrək ürəklər var, onlar mineral ürəklərin hiss etmədiyi ən xəfif toxunuşdan belə sınırlar...

- Tanrı xatirinə, məni bu müqəddimələrlə yorma! - Emil Rafaelin əlindən tutaraq zarafatla şikayətləndi.

ÜRƏKSİZ QADIN

Rafael bir müddət susdu, sonra əlini laqeyd halda yelləderək dedi:

- Doğrusu, bilmirəm, bu dəqiqədə bütün həyatımı bu qədər aydın, bütün düzgün fiqurları, rəngləri, kölgələri və işıqları ilə əhatə etməyimdə şərabın və punşun rolu varmı?! Xəyalımın bu poetik oyunu keçmiş sevinclərimə və iztirablarıma özünəməxsus nifrətlə müşayiət olunmasaydı, mənə bu qədər təəccübləndirməzdi. Mən, sanki, öz həyatıma uzaqdan baxıram və hansısa mənəvi fenomenin təsiri altında o, mənə qısaldılmış şəkildə görünür. Bu uzun və on il ərzində yavaş-yavaş keçib-gedən əzab-əziyyət, indi bir neçə cümləylə ifadə oluna bilər və bu cümlələrdə kədər fikirdən, ləzzət isə fəlsəfi refleksiyadan ibarət ola bilər. Mən olub-keçənləri hiss etmək əvəzinə, mühakimə yürüdürəm...

- Sən elə darıxdırıcı danışırısan ki, elə bil, qanuna ətraflı düzəlişlər təklif edirsən, - Emil səsinin tonunu qaldırdı.

- Ola bilər, - Rafael sakitcə cavab verdi. - Qulaqlarını dəng etməmək üçün sənə rəhm edib həyatımın ilk on yeddi ili haqqında heç bir şey deməyəcəyəm. Ona qədər mən də sənə və minlərlə başqaları kimi xatirələrimizin bəzəyi olan uydurulmuş bədbəxtliklər və həqiqi sevinclərlə dolu kollec, yaxud lisey həyatı yaşamışam. Doğrusu, o zaman hər cümə günü verilən tərvəzlərdən ötrü biz, həddindən artıq tox qastronomlar elə darıxmışdıq ki, elə bil, o vaxtdan bəri heç bir tərvəzin dadına baxmamışıq. Gözəl həyat idi, bizi əməyə alışdıran bu həyatın çətinliklərinə indi yuxarıdan baxırıq...

- İdilliya!.. Drama keç görək, - Emil yanıqlı-komik tonda dedi.

- Mən kolleci qurtaranda, - Rafael əlinin hərəkətilə işarə etdi ki, Emil onun sözünü kəsməsin, - atam mənə ciddi rejim tətbiq etdi; o, mənə öz kabinetlə üzbəüz otaqda yerləşdirdi; onun tələbilə mən axşamlar saat doqquzda yatır, səhər saat beşdə yatağımdan qalxırdım. O istəyirdi ki, mən vicdanla hüquq elmi ilə məşğul olum. Mən mühazirələrə və vəkilin yanına gedirdim; ancaq zamanın və məkanın qanunları mənəmə gəzintilərimi və məşğələlərimi çox ciddi tənzimləyirdi, atamsa nahar zamanı məndən elə ciddi hesabat tələb edirdi ki

- Bunun mənə nə dəxli var? - Emil onun sözünü kəsdi.

- Səni görüm lənətə gələsən, - Rafael qışqırdı. - Əgər bir zamanlar qəlbimdəki hisslərə təsir edən, məni qorxaqlaşdıran, uzun müddət yeniyetməliyin sadələşməliyündən əl çəkməyə qoymayan o hadisələri danışmasam, mənim hisslərimi necə anlayacaqsan? Beləliklə, iyirmi bir yaşına qədər monastır qayda-qanunları qədər soyuq olan despotizmin təzyiqləri altında yaşamışam. Həyatımın nə qədər kədərli olduğu sənə aydın olsun deyə, bəlkə də, atamı təsvir etmək kifayət edər. Arıq, uzun, bir dəri-bir sümük idi, sifəti bıçağın tiyəsi kimi ensiz idi, qırıq-qırıq danışardı, qarımış qız kimi deyingən, dəftərxana müdiri kimi öcəşkən bir adam idi. Mənim şıltaq və şən fikirlərimin üzərində həmişə atamın qurğuşun günbəz kimi ağır hökmü vardı; ona incə və mülayim bir söz deyəndə mənimlə indicə sarsaqlayacaq uşaq kimi rəftar edirdi. Müəllimlərimdən çox ondan qorxurdum. Onun yanında özümü səkkiz yaşında uşaq kimi hiss edirdim. Elə indinin özündə də onu qarşımda görürəm. Şabalıdı sürtükda, Pasxa şamı kimi dümdüz, elə bil, pamflet yazılmış qır-mızımıtl kağıza bükülmüş, hissə qurudulmuş siyənək balığıydı. Bununla belə, mən atamı sevirdim, çünki əslinə baxanda, o haq- lıydı. Ciddilik tərbiyəçinin güclü xarakteri, qüsursuz davranışı ilə bəraət qazananda, xüsusilə də ona məharətlə xeyirxahlıq qarışdıranda çətin ki bizdə nifrət doğursun. Atam məni heç vaxt gözdən qoymurdu, iyirmi yaşına qədər o, mənə heç on frank da verməyib; on haram, çirkli frank - mənim tayı-bərabəri olmayan həzz qaynağı kimi ümitsizcəsinə arzuladığım qiymətsiz xəzinə. Ancaq atam mənim müəyyən qədər əylənməyimə çalışırdı. Bir neçə ay vədlərlə başımı qatandan sonra məni “İtalyan teatri”na konsertə, bala apardı. Mən orada özümə sevgili tapacağıma ümid edirdim. Sevgili! Bu, mənim üçün elə sərbəstlik kimi bir şey idi. Ancaq utancaq və cəsarətsiz olduğumdan, salonların dilini başa düşmədiyimdən və heç kəsi tanımadığımdan hər dəfə evə əliboş və gerçəkləşməyən arzularımla dönürdüm. Ertəsi gün atam tərəfindən süvari atı kimi cilovlanaraq hüquq öyrənmək üçün məhkəməyə, vəkilin yanına qayıtdım. Atamın müəyyənləşdirdiyi bu cansıxıcı yoldan qaçıb yaxamı qurtarmaq istəyim onun qəzəbinə tuş gəlməklə nəticələnəcəkdik; o, məni Antil adalarına, gəmidə matros şagirdi kimi işləməyə göndərəcəyi ilə hədələyirdi. Odur ki hərdənbir cürət edib

bir-iki saatımı hər hansı əyləncəyə ayıranda canıma titrətmə düşürdü. Ən şıltaq, çılgın ürəyin, ən incə qəlbin, ən şairanə ağılın dünyanın ən daşürək, ətiacı və soyuq bir adamının nəzarəti altında yaşamasını təsəvvürünə gətir - bir sözlə, cavan bir qızı cansız bir skeletə ərə ver - və onda sən maraqlı məqamlarını açıqlayacağım bu həyatı anlayarsan; atamı görənin kimi yoxa çıxan qaçış planları, yuxuyla sakitləşən həyəcanlar, musiqiylə dağılan boğulmuş arzular, ruh düşkünlükləri. Dərdimi musiqiylə dağıdırdım. Betho- ven və Motsart tez-tez mənim sədaqətli dostlarım olurdular. İndi mən ömrümün ən məsum, qəbahətsiz vaxtlarında vicdanımı təşvişə salan xurafatları xatırlayarkən gülürəm. Restorana ayaq basan kimi bədxərclik edərdim; xəyalımda qəhvəxana əxlaqsızların yığnağına, insanların öz şərəflərini itirdikləri və bütün var-yoxlarını qoyduqları yavaxanaya çevrilərdi; qumar oyununa gəldikdə isə, bunun üçün pul lazım idi.

Eh! Bəlkə də, sənin başını ağrıdıram, ancaq həyatımın ən dəhşətli sevinclərindən, cinayətkarın çiyinə basılan qızmar dəmir kimi ürəyimizi dağılayan vəhşi sevinclərindən biri haqqında sənə danışmalıyam. Mən atamın qohumlarından olan hersoq Navarre- nin evində təşkil olunmuş balda idim. Vəziyyətimi sənə aydın təsvir etmək üçün deməliyəm ki, əynimdə sürtülüb dağılmış frak, ayaqlarımda pis tikilmiş çəkmələr, boynumda faytonçu qalstuk, əllərimdə isə nimdaş əlcəklər vardı. Dondurma yemək və fürsətdən istifadə edib gözəl qadınlara baxmaq üçün bir küncə çəkilmişdim. Atam məni gördü. Hələ də başa düşə bilmədiyim hansısa səbəbdən o, pul kisəsini və açarlarını saxlamaq üçün mənə verdi. Onun bu etibarı məni heyretə gətirmişdi. Məndən on addım aralı bir neçə adam kart oynayırdı. Mən qızıl pulun cingiltisini eşitdim. İyirmi yaşım vardı, bir günlük də olsa, yaşım xas günaha batmaq fikrinə düşdüm. Belə bir əqli pozğunluğa nə kurtizankaların şıltaqlıqlarında rast gəlinmişdi, nə də qızlar belə bir şeyi yuxularında görmüşdülər. Artıq bir il olardı ki, mən də yaxşı geyinməyi, karetdə gözəl qadınla yanaşı oturmağı, məşhur adam rolu oynayıb Verinin* kafesində nahar eləməyi, axşamlar tamaşaya getməyi, evə isə yalnız ertəsi gün dönməyi və atama “Fiqaronun toyu”ndakı* əhvalatdan da dolaşlıq bir şey tapıb deməyi arzulayırdım. Atam, yəqin ki, mənim dediklərimdən heç bir şey anlamayacaqdı.

Mən bütün bu xoşbəxtliyi əlli ekü dəyərinə qiymətləndirirdim və hələ də məktəbdə buraxdığım dərslərin sadələvh cazibəsi altındaydım. Beləliklə, mən buduara daxil oldum, orada heç kəs yox idi, gözlərim parıldayırdı, barmaqlarım əsə-əsə atamın pullarını saydım: yüz ekü idi! Bu məbləğin diriltiyi bütün cinayətkar əməllər Maqbetin cadugərləri* qazanın ətrafında dövrə vurduğu kimi qarşımda rəqs etməyə başladı, ancaq daha füsunkar, daha həyəcanlı və daha valehedici şəkildə! Mən hiyləyə əl atmağa qərar verdim. Qulaqlarımın cingiltisinə, ürəyimin vəhşi döyüntülərinə məhəl qoymadan iki iyirmi firanklıq sikkə götürdüm; həmin pullar indi də gözlərimin qabağındadır. Onların üzərindəki Bonapart təsvirləri əyilmiş, tarixləri pozulmuşdu. Pul kisəsini cibimə qoyandan sonra qumar masasına yanaşdım, iki qızıl sikkəni nəmli ovcumda sıxaraq qırğı cücələrin başına fırlanan kimi qumar oynayanların ətrafında dolanmağa başladım. Özümü ifadəolunmaz sıxıntının təsiri altında hiss edərək, hamını cəld və iti baxışlarla süzdüm. Tanış adamlardan kimsənin məni görmədiyinə əmin olub əlimdə tutduğum pulu gonbul, alçaqboy kişinin banka qoyduğu pula əlavə etdim və onun başı üzərində o qədər dua edib-yalvardım ki, üç dəniz qasırgasına bəs edərdi. Sonra cinayət, yaxud o illərdə dəbdə olan makiavel- lizm instinkti ilə hərəkət edərək qapının ağzında dayandım və dalğın baxışlanmı anfiladın arasından zala zillədim. Cırəyim çırpınır, baxışlarım məşum yaşıl mahudun ətrafında uçurdu. Həmin axşam mən fizioloji müşahidələr sahəsində ilk təcrübəmi apardım və xasiyyətimizin bəzi ikili sirlərini anlamaqda mən, müəyyən mənada, bu öncəgörüm müşahidələrə borcluyam. Arxamı gələcək xoşbəxtliyimin həll olduğu masaya çevirdim, bəlkə də, bu, cinayət xarakterli olsa da, bütöv bir xoşbəxtlik idi; məni banka gedən iki oyunçudan canlı çəpər - dörd-beş cərgə tamaşaçı ayırırdı. Salondakı səs-küy musiqiyə qanşaraq qızılın cingiltisini eşitməyə imkan vermirdi. Bütün bu maneələrə baxmayaraq, ehtiraslarımın zamana və məkana qalib gəlmək qabiliyyəti verən üstünlüyündən istifadə edərək hər iki oyunçunun sözlərini açıq-aydın eşidir, hər birinin neçə xal topladığını bilir, kralı açan oyunçunun planını başa düşür, sanki, onun kartlarını görürdüm. Bir sözlə, qumar masasının on metrliyində dayanaraq rəng verib-rəng alırdım. Birdən atam gəlib mənim qarşımdan keçdi və mən müqəddəs yazıdakı sözləri anladım:

“Tanrının ruhu onun qarşısından keçdi!” Mən udmuşdum.

Qırılmış tordan qaçan ilanbalığı cəldliylə oyunçuları əhatəyə almış adamların arasından qumar masasına sarı soxuldum. Əzablarım sevinclə əvəz olundu. Mən edama aparılarkən əfv olunmuş məhkuma bənzəyirdim. Birdən ordenli bir cənab çatışmayan qırx frank pulu tələb etdi. Bütün baxışlar şübhəylə mənə zilləndi, rəngim qaçdı, alnımda tər damcıları əmələ gəldi. Mənə elə gəldi ki, bu, atamdan oğurluq etdiyimə görə mənə verilən cəzadır. Ancaq bu zaman xeyirxah gonbul məsum bir səslə dedi: “Hamı pul qoyub” - və qırx frankı ödədi. Mən başımı qaldırıb qalib ədasıyla qumar oynayanlara baxdım.

Atamın pul kisəsindən götürdüyüm qızıl pulu qaytarıb yerinə qoydum və udduğum pulları bu ləyaqətli, vicdanlı insana verdim və udmaqda davam etdim. Elə ki yüz altmış franka sahib oldum, pulları cib dəsmalıma elə bukdüm ki, cingildəməsinlər və daha oynamadım.

- Qumar masasının yanında nə edirdin? - atam faytona oturanda məndən soruşdu.

- Baxırdım, - qorxumdan əsə-əsə cavab verdim.

- Əgər, - atam sözünə davam etdi, - maraqlanıb oyunda iştirak etsəydin belə, qeyri-adi bir şey olmazdı. Artıq kübar aləmin gözlərində elə bir yaşdasan ki, axmaqlıq eləməyə də ixtiyarın çatır. Hə, Rafael, əgər pul kisəmdən istifadə etsəydin, səni bağışlayardım...

Mən susdum. Evdə açarları və pulu atama verdim. Öz otağına girəndə o, pul kisəsini buxarının üstünə boşaltdı, qızıl pulları saydı və yetərincə lütfkar görkəmdə mənə tərəf çevrilib hər cümləsindən sonra çox mənalı qısa və uzun fasilələr edərək dedi:

- Oğlum, tezliklə sənin iyirmi yaşın tamam olacaq. Mən səndən razıyam. Sənin təminatın olmalıdır, ən azı, qənaətçil olmağı öyrənməyin və həyatı məsələlərdən baş çıxarmağın üçün. Sənə hər ay üçün yüz frank verəcəyəm. Onları istədiyin kimi xərcləyə bilərsən. Bax bu da birinci üç ayın pulu, - o, bir-birinin üstünə yığılmış qızıl pulları sıgallayaraq sözünə davam etdi, elə bil, məbləğin düz olub-olmadığını yoxlayırdı.

Etiraf edirəm ki, onun ayaqlarına döşənib, ona quldur, yaramaz, mürdar və yalançı olduğumu qışqırıb deməyə hazır idim! Ancaq utanırdım. Atamı qucaqlamaq istədim, ancaq o, məni yüngülcə itələdi.

- Artıq sən kişisən, - o dedi. - Mənim qərarım sadə və ədalətlidir, bunun üçün sənin təşəkkür etməyinə lüzum yoxdur, əgər sənin minnətdarlığına haqqım çatırsa, Rafael, - atam yumşaq, ancaq ləyaqətli tonda əlavə etdi, - bu, sənin gəncliyini Parisdə cavan adamları məhv edən bədbəxtliklərdən qorumağım üçündür. Bu gündən biz dost olacağıq. Bir ildən sonra sən hüquq doktoru olacaqsan. Bəzi məhrumiyyətlərin hesabına, daxilində özünə mübarizə apararaq sən əsas elmlərə, əməyə məhəbbətə yiyələndin. Bu, iş görmək istəyən insanlar üçün çox vacibdir. Rafael, məni başa düşməyə çalış. Mən sənin bizim bu bədbəxt nəslimizin fəxrinə çevrilə bilməyin üçün nə vəkil, nə notarius, nə də dövlət məmuru olmağını istəmirəm... Sabaha qədər! - o dedi və məni çaşqın vəziyyətdə qoyub getdi.

Həmin gündən etibarən atam məni öz gələcək planları ilə tanış etməyə başladı. Mən yeganə oğul idim və anamı on il olardı ki, itirmişdim. Öz hüququnun qədrini o qədər də bilməyən (belində qılınc torpaq işləri ilə məşğul olmaq üçün), Overndə, demək olar ki, unudulan tarixi bir nəslin başçısı olan atam xoşbəxt olmaq arzusu ilə Parisə gəlir. Fransanın cənubundan olanlar öz iti ağılları sayəsində görkəmli adamlar olurlar, bir şərtlə ki, gərək ağıl enerji ilə birləşsin. Atam da heç bir yerdən kömək, dayaq olmadan yetərincə məsul vəzifələrdən birini tutur. Ancaq tezliklə inqilab onun ictimai mövqeyini alt-üst edir; lakin o, zəngin bir ailənin qızıyla evlənə bilir və imperiya dövründə bizim nəsil əvvəlki nüfuzunu özünə qaytarmağa nail ola bilir. Bərpa dövrü anama onun əvvəllər malik olduğu var-dövlətin mühüm bir hissəsini qaytarsa da, atamı müflisləşdirir. Əvvəllər İmperatorun ölkədən xaricdə yaşayan generallara verdiyi torpaqları satın almış atam artıq on il idi ki, bu başibəlalı mülklər üzərində öz hüquqlarını təsdiq etdirə bilmək üçün prussiyalı və bavarıyalı təsviyəçilər, hakimlər, diplomatlarla mübarizə aparırdı. Atam məni də gələcək tələyimizin bilavasitə asılı olduğu bu sonu bilinməyən prosesin çıxılmaz labirintinə atdı. Məhkəmə bizdən bu torpaqlardan əldə etdiyimiz gəlirlərin ümumi məbləğini tələb edə bilər, 1814-1817-ci illərdə meşələrin qırılmasına görə bizi cərimə edib dəymiş zərərin pulunu ödəmək haqqında qərar çıxara bilərdi - bu halda anamın əmlakı nəslimizin şərəfini qorumağa ancaq kifayət edirdi. Beləliklə, atamın mənə, guya, müəyyən azadlıq,

sərbəstlik verdiyi gün mən daha dözülməz əsarətə düşdüm. Mən döyüş meydanındakı kimi vuruşmalı, gecə-gündüz işləməli, dövlət məmurları ilə görüşməli, onların vicdanlarını yatırtmağa çalışmalı, onlarda bizim işə maddi maraq oyatmalı, onların özlərini, qadınlarını, nökrələrini, itlərini şirnikləndirməli və bu dəhşətli sənəti gözəl, zərif formalarda mülayim, incə zarafatlarla etmək məcburiyyətində idim. Atamın sifətini tutqunlaşdıran kədərini nə demək olduğunu artıq başa düşmüşdüm. Təxminən, bir il kübar həyat tərzini keçirdim, ancaq imkanlı qohumlarla və ya bizə xeyri dəyə biləcək insanlarla əlaqə yaratmaq cəhdlərim həyatımı alt-üst etdi və mənə olmazın əziyyətlər verdi. Mənim əyləncələrim mahiyyətə elə məhkəmə çəkişmələri, söhbətlərim məruzə mətnləri idi. Bura qədər imkan daxilində mən gəncliyə xas ehtiraslarımı səxavətlə təmin edirdim, ancaq bu andan etibarən hansısa bir ehtiyatsızlıqdan atamı və ya özümü müflisləşdirəcəyimdən qorxaraq öz-özümün despotuna çevrildim və heç bir əyləncəyə və bədxərcliyə yol vermədim. Nə qədər ki biz cavanıq, nə qədər ki insanlar və mühit duyğularımızın zərifliyini, fikirlərimizin tərəvətini, bizi şərlə əlaqəyə girməkdən çəkindirən vicdanımızın təmizliyini əlimizdən almayıb, biz öz borcumuzu aydın dərk edirik, şərəfimiz içimizdə səsini qaldırıb ucadan danışır və dinləməyə məcbur edir, biz səmimiyyətimizə və heç bir hiyləyə uymuruq. Mən də o vaxtlar bax belə idim. Atamın etimadını doğrultmağı qərara aldım; nə vaxtsa atamın pul kisəsindən miskin bir məbləği oğurlamışdım, indisə onun bütün işlərinin, adının, nəslinin ağırlığını daşıyaraq bütün var-dövlətimi, ümidlərimi, nəşələrimi gizlicə ona verərdim; hətta bütün bunları ona qurban etməklə özümü xoşbəxt sayardım! Beləliklə, müsyo de Vilel, sanki, qəsdən haradansa hüquqlarımızın ləğv olunması haqqında bir İmperator qərarı qurdalayıb çıxartdı və əlimizdə nə varda, hamısını aldı. Biz müflisləşdik və mən torpaqlarımın satılması haqqında akta imza atdım, yalnız Luarının ortasında dəyərsiz, anamın qəbri yerləşən yeri özümdə saxlaya bildim. Bu gün, ola bilsin ki, mənim dəlil və hiylələrimdə, fəlsəfi, filantropik və siyasi mühakimələrimdə elə qüsurlar yoxdur ki, məni vəkilimin ağılsızlıq adlandırdığı şeylərdən çəkindirsin; ancaq iyirmi bir yaşında biz - təkrar edirəm - əsl alicənablıq, əsl ehtiras və əsl məhəbbət mücəssəməsi oluruq. Atamın gözlərində gördüyüm göz yaşları

o vaxtlar mənim üçün ən gözəl var-dövlət idi və o göz yaşları haqqında xatirələrim səfalətə düşər olanda bu, mənim üçün böyük təsəlli olubdur. Kreditorlarla hesablaşandan on ay sonra atam dərdədən öldü; onun çox sevdiyi oğlu müflis olmuşdu! Onu elə bu fikir öldürdü. 1826-cı ildə, iyirmi dörd yaşında, payızın axırında atamın - ilk dostumun cənazəsini tək-tənha yola saldım. Öz düşün- cələriylə tək qalmış, var-dövləti əlindən çıxmış, gələcəyindən əlini üzmüş, Parisin ortasında özünü itirmiş cənazə arabasının arxasınca mənim kimi gedə bilən cavan adam az tapırdı. İctimaiyyət mərhəməti sayəsində himayə edilən yetim uşaqların, heç olmasa, döyüş meydanındakı mübarizədən keçən gələcəkləri, hökumət və ya kral prokuroru kimi ataları, yetimxana kimi sığınacaqları olur. Mənim sə heç nəyim yox idi! üç aydan sonra qiymətqoyan vəkil mənə atamın ləğv olunmuş mirasından qalan vur-tut min yüz on iki frank pulu verdi. Kreditorlar məni evimizdə olan avadanlığı da satmağa məcbur etdilər. Gənc yaşlanımdan məni əhatə edən dəbdəbəli əşyaları yüksək qiymətləndirməyə adət etdiyimdən, bu yoxsul qalığı görəndə təəccüblənməyə bilmədim.

- Bütün bunlar rokodur*, - qiymətqoyan dedi.

Bu dəhşətli sözlərdən uşaqlığımın bütün etiqadları öz rəngini itirdi, ilkin arzularım, ən şirin xəyalları pərənpərən oldu. Mənim var-dövlətim siyahıya alınmış satılan əmlakdan ibarət idi, gələcəyim qiyməti cəmi min yüz on iki frank olan kətan kisənin içindəydi. Cəmiyyətin mənimlə papağını çıxarmadan danışan yeganə nümayəndəsi qiymətqoyan idi... Vaxtilə anamın ömürlük dörd yüz frank təqaüd kəsdiyi və məni çox sevən nökrəmiz Conatan uşaqlığımda dəfələrlə şəhər əhvalında çıxdığım evimizi tərək edərək mənə dedi:

- Özünüzdən muğayət olun, ağam! - Yazıq qoca ağlayırdı.

Bax belə, əzizim Emil, taleyimə hakim kəsilən, qəlbimi dəyişdirən bu hadisələr məni, gənc bir insanı olduqca ağır ictimai duruma saldı. - Rafael bir qədər susub davam etdi. - Məni bəzi varlı ailələrlə uzaq qohumluq əlaqələri bağlayırdı, ancaq əgər əvvəllər nifrət və laqeydlik qapını üzümə çırpmasaydı belə, qürurum onlara yaxınlaşmağıma yol verməzdi. Qohumlarımla yetərincə nüfuzlu olmalanna və başqalarına himayədarlıq etmələrinə baxmayaraq, mən arxasız və köməksiz qaldım. Durmadan maneələri aşmağa cəhd edərək açılmaq istəyən qəlbim, nəhayət, özünə qapandı. Cİrəyiacıq

və səmimi bir insan olduğum halda özümdən asılı olmayaraq soyuq və qapalı bir adama çevrildim; atamın qəddarlığı məni özünəinamdan məhrum etmişdi. Mən qorxaq və bacarıqsız idim, mənə elə gəlirdi ki, zərrə qədər də cəlbedici deyiləm, öz-özümdən zəhləm gedirdi, özümü ən çirkin adam hesab edir, görkəməmdən, baxışından utanırdım. İstedadlı adamlara öz mübarizələrində həmişə ürək-dirək verən və mənə “Cəsəretli ol! Ancaq irəli!” - deyə bağıran daxili səsə baxmayaraq, hərdən tənhalıqda hiss etdiyim qəfil gücümə baxmayaraq, publikanın sevincə qarşılıdığı yeni müəlliflərin əsərlərini öz təxəyyülündəkilərlə canlandırarkən məni qanadlandıran ümidlərimə baxmayaraq, mən uşaq kimi hələ də özümə inanmırdım. Mən son dərəcə güclü şöhrətpərəstliyin qurbanına çevrilmişdim və belə hesab edirdim ki, yalnız böyük işlər görmək üçün yaranmışam. Ancaq acizlik içərisində sürünürdüm. İnsanlara ehtiyacım vardı, ancaq dostsuz qalmışdım. Cəmiyyətdə özümə bir yol açmalı olduğum halda, qorxudan çox, utancaqlıqdan tək qalmışdım. Atam məni yüksək cəmiyyətə atıb getdiyi il mən bu aləmə yeni saf ürək, yeni ruh gətirdim. Bütün böyük uşaqlar kimi mən də gizli məhəbbətlə nəfəs aldım. Yaşlılarım arasında başlarını dik tutub gəzən, boş-boş danışan, çəkinmədən mənim üçün əlçatmaz olan qadınların yanında oturan, hamıya hörmətsizlik edən, əllərindəki çəliklərin dəstəyini gəmirən, əzilib-büzülən, ən gözəl qadınlarla gəzən, yalandanmı, ya doğrudanmı istənilən qadının yatağını fəth edə bildiklərinə, ancaq tox görkəm alaraq bundan imtina etdiklərinə inandıрмаğa çalışsan, ən ləyaqətli və həyalı qadınlara bir sözə, balaca bir həmləyə, bir utanmaz baxışa təslim olan asan ov kimi baxan bir dəstə ədəbaza rast gəldim. Əlimi ürəyimin başına qoyaraq, təmiz vicdanla sənə and içirəm ki, hakimiyət əldə etmək, yaxud ədəbiyyatda böyük uğur qazanmaq mənə kübar cəmiyyətdən olan gənc, ağıllı və gözəl bir qadının ürəyini fəth etməkdən daha asan görünürdü. Bir sözlə, qəlbimdəki iztirablarım, hiss və həyəcanlarım, ideallarım kübar cəmiyyətin qayda-qanunları ilə düz gəlmirdi. Mən cəsəretli idim, ancaq davranışlarımda deyil, qəlbimdə. Çox sonralar başa düşdüm ki, qadınlar onlardan qarşılıq gözləməyi sevmirlər. Çoxlarını uzaqdan-uzağa bəyənirdim, onların xətrinə istənilən sınağa hazır idim, heç bir qurbandan, əzab-əziyyətdən qorxmıdım, heç nəyimi əsirgəməz

dim; amma onlar mənim qapıçılığa belə layiq bilmədiyim axmaqları seçirdilər. Dəfələrlə lal-kar dayanıb bala gələn arzularımın qadınına heyran-heyran baxmışam! Xəyalən həyatımı əbədi nəvazişlərə həsr edərək bir baxışla bütün ümidlərimi ifadə, cüşa gələrek yalanları dəf etməyə hazır olan gənclik məhəbbətimi ona verməyə hazır olduğumu bildirmişəm. Başqa vaxtlarda mən bir gecə üçün bütün həyatımı verərdim. Hə, nə olsun? Çılğın etiraflarımı dinləyən qulaqlar, ehtiraslı baxışlarını ovudan baxışlar, qəlbimin döyüntüsünə cavab verən ürək tapmayaraq ya cəsətsizliyimdən, ya fürsət düşmədiyindən, ya da təcrübəsizliyimdən öz-özümü gəmirib yeyən gücsüz enerjimin əzablarına dözdüm. Bəlkə də, mən başa düşül- məyəcəyimdən, ya da həddindən artıq yaxşı başa düşüləcəyimdən qorxurdum. Bununla belə, mənə ünvanlanacaq ilk xoş baxışa qarşı qəlbimdə bir tufan qopacaqdı. Belə bir baxışı, yaxud sözü anlamağa özümü hazırlasam da, gah danışmağa cürət etmir, gah da vaxtında susa bilmirdim. Hisslərimin çoxluğundan və coşqunluğundan mən mənasız sözlər danışır, hətta susmağım da çox səfeh və yersiz görünürdü. Yəqin ki, insanlann özlərini göstərmək üçün yaşadıkları, fikirlərini dəbə uyğun şərti sözlər və cümlələrlə ifadə etdikləri süni cəmiyyət üçün mən çox sadələvh idim. Bundan əlavə, mən heç bir şey danışmayan natiqliyi və bələğətli susqunluğu qətiyyəən bacarmırdım. Bir sözlə, ehtiraslarım coşub-daşsa da, qadınlann, bir qayda olaraq, arzuladığı qəlbə malik olsam da, onların yanıb-yaxıllaraq həsrətini çəkdikləri *Exaltatio*¹ vəziyyətində olsam və səfehlərin özlərini öydükləri enerjilə dolu olsam da, bütün qadınlar mənə qarşı xaincəsinə qəddar idilər. Ona görə mən dostyana söhbətlərdə öz qələbələrindən danışanlara heyran olur, söylədikləri yalanlara şübhə belə etmirdim. Əlbəttə, mən bu insanlardan səmimi hissələr gözləməkdə haqlı deyildim. Bu yelbeyin və başıboş, dəbdəbə düşkünü, yüksək cəmiyyətin mənasızlıqlarından başı dumanlanan qadınlardan hansı güclü və dərin ehtirası gözləmək olardı ki, sonsuz okean dalğaları kimi ürəyimi cüşa gətirsin? Ah, sevmək, bir qadını xoşbəxt etmək üçün doğulduğunu hiss etmək və heç kəsi, hətta cəsur və ləyaqətli Marselinə* kimi birini, hətta qoca bir markizə* belə tapa bilməmək dəhşətdir! Torbada qızıl aparasan, amma nə bir uşağa, nə də onlarla maraqlanan bir

¹ Şövq, ilham (lat.)

qıza rast gəlməyəsən! Dəfələrlə ümitsizliyə qapılaraq özümü öldürmək istəmişəm.

- Bu gecə, çox faciəvi alındı! - Emil dedi.

- Öz həyatımı mühakimə etməyimə mane olma, - Rafael cavab verdi. - Əgər dostluğumuzun xatirinə mənim elegiyalarımı* dinləmək istəmirsənsə, mənə görə yarım saat sıxılmaq, kədərlənmək istəmirsənsə, onda get yat! Belədirsə, onda özümü öldürməyim haqqında da daha heç nə soruşma, bu hiss hələ də şikayətlənir, qarşımda oynaqlayır, mənə çağırır və mən onu salamlayıram. Bir insanı mühakimə etmək üçün, heç olmasa, gərək onun fikirlərinin, əzablarının, həyəcanlarının məhrəm yerlərinə baş vurmağı bacarasan. Onun həyatının görünən tərəfləri ilə maraqlanmaq - xronoloji cədvəl tərtib etmək, axmaqların tələbinə və zövqünə uyğun hekayə yazmaq kimi bir şeydir.

Rafaelin səsindəki kədər Emili heyrətləndirdi, odur ki gözlərini bərdərdək daha diqqətlə qulaq asmağa başladı.

- İndisə, - hekayəçi sözünə davam etdi, - bütün hadisələr başqa bir aləmdə baş verir. Deyəsən, əvvəllər mənə bədbəxtlik kimi görünən hadisələr xarakterimdə sonralar fəxr etdiyim əla keyfiyyətlər formalaşdırmışdır. Məgər mən fəlsəfi biliklərə həvəsim və hədsiz işgüzarlığım, mütaliyəyə marağım, bir sözlə, yeddi yaşımdan ta müstəqil həyata qədəm qoyana qədər məşğul olduğum hər şey sayəsində, əgər sizin dediklərinizə inansaq, öz ideyalarımı belə asan ifadə edərək insan zəkasının geniş yollarıyla irəliləmirəmmi? Mənim ən xeyirxah qəlbi belə alçaldıb cındır əsgiyə çevirən həyatın keşmə-keşlərində itib-batan həssaslığım o qədər özünə qapıldı ki, ehtiras yangısından daha yüksək və mükəmməl iradəyə çevrildi. Yadımdadır, qadınlar tərəfindən qəbul olunmadığımdan mən onları rədd edilmiş məhəbbətin bəsirət ilə müşahidə edirdim. İndi başa düşürəm ki, mənim sadəkilliyim onları cəlb edə bilməzdi. Görünür, qadınların bəzi yalan-palandan xoşu gəlir. Bir saatın ərzində mən uşaq da ola bilərəm, kişi də, nadan da, mütəfəkkir də; xurafatdan azad da ola bilərəm, mövhumatçı da, tez-tez mən qadınların özündən də artıq incə, zərif oluram; bir halda ki belədir, onda onların mənə sadələşməliyini abırsızlıq, fikirlərimin təmizliyini isə əxlaqsızlıq kimi qəbul etməyə əsasları yoxdurmu? Mənim biliyim onları darıxdırır, zərifliyim onlara zəiflik kimi görünürdü. Təxəyyülümün

artıq itiliyi (bu, şairlərin bədbəxtliyidir), yəqin ki, dərin duyğulardan məhrum, qərarlı, süst biri olduğumu hesab etməyə əsas verirdi. Susanda da axmaq kimi susurdum, hətta qadınların xoşuna gəlməyə çalışanda da, yəqin ki, onları qorxudurdum və onlar məni rədd edirdilər. Cəmiyyətin mənə çıxardığı hökmə acı göz yaşları axırdım. Ancaq bu sınaq öz bəhrəsini verdi. Mən cəmiyyətdən qisas almağa, bütün qadınların qəlbini ələ almağa qərar verdim; ağıllara hökm edərək, ona nail olmağa çalışdım ki, qonaq otağının kəndarında adım çəkəndə bütün baxışlar mənə tuşlansın. Hələ uşaqkən böyük adam olmağı qərara almışdım və əlimi alnıma vurub Andre Şenye* kimi danışmışdım: “Burada nəyə var!” Mən, sanki, içimdə ifadə olunmağa layiq fikrin, əsaslandırılmağa layiq sistemin, şərh etməyə layiq biliklərin yetişdiyini hiss etdim. Əzizim Emil, iyirmi altı yaşımın yenidən tamam olduğu bu günlərdə mən adsız-sansız, arzuladığım qadınlarla sevimdən ölüb gedəcəyəm. İndisə, icazə ver, sənə öz səfehliklərimdən danışım. Bizlərdən hansımız arzu etdiklərimizi az və ya çox dərəcədə həqiqət kimi qəbul etməmişik? Mən xəyallarıma başına tac qoymayan, özünə heykəl ucaltmayan, üzüyə sevgililərlə keş etməyə arzusunda olmayan gənclərlə dostluq etməyə istəməzdim! Mən tez-tez general, imperator olurdum, bəzən Bayron, sonra isə heç kim olurdum. Mən insan şöhrətinin zirvəsində oynayaq gördüm ki, bütün dağlar, bütün çətinliklər hələ qabaqdadır. Məni içimdə qaynayan hədsiz heysiyyətim, dahiliyə qədər yüksələ biləcək qismətimə olan möhkəm inamım xilas etdi. Yetər ki, insan tikanlı kolları qoyunların yununu özünə ilişdirdiyi kimi, həyatın xırdalıqlarına onun qəlbini didib-dağıtmağa imkan verməsin. Mən ad-san, nüfuz qazanmağa, gələcək sevgilimin yolunda sakitcə zəhmət sərf etməyə qərar vermişdim. Bütün qadınlar mənim üçün bir qadın demək idi, bu da mənim ilk rast gəldiyim qadın idi; onların hər birində mən bir şahzadə gördüm və hesab etdim ki, şahzadə olaraq öz aşıqlarına - mənə, utancaq, bədbəxt zavallıya qarşı ilk addımı da məhz onlar özləri atmalıdırlar. Ah, mənə yazığı gələn o qadına ürəyimdə o qədər xeyirxah duyğular tapılırdı ki, bütün ömrüm boyu ona pərəstiş edərdim. Müşahidələrim nəticəsində acı həqiqətləri öyrəndim və mən risk etdim, əzizim Emil, həmişəlik tək yaşamağı qərara aldım. Qadınlar öz ağıllarının hansısa xüsusi məntiqinə əsasən,

istedadlı adamların nöqsanlarını, axmaqların isə məziyyətlərini görməyə adət ediblər, axmaqların məziyyətlərinə onlar böyük rəğbət bəsləyirlər, çünki belələri onların qüsurlarına yaltaqcasına göz yumurlar, daha yüksəkdə duran istedadlı adamın bəxş edəcəyi xoşbəxtlik isə axmağın natamamlığını əvəz edə bilmir. İstedad - tez-tez dəyişən qızdırmadır və qadınlarda onun əzablarını bölüşməyə həvəs yoxdur; onlar hamısı sevgililərinə şöhrətpərəstliklərini təmin edən vasitə kimi baxırlar. Biz kişilərdə onlar məhz özlərini sevirlər! Məgər kasıb insanda, yaşadıcı istedadla malik məğrur sənətkarda alçaldıcı eqoizm yoxdur? Onun ətrafında hər şeyi, hətta məşuqəsini də özünə çəkən fikir qasırgası var. Pərəstişlərlə erköyünləşdirilmiş qadın belə bir adamın məhəbbətinə inana bilərmə? Belə aşiq heç vaxt divanın üstündə əzilib-büzülərək meymunluq etməz, halbuki yalançı və duyğusuz kişilərin bu hərəkətlərinə qadınlar hayıl-mayıl olurlar. Onun öz işlərinə vaxtı çatmır, o, qızıldan qiymətli vaxtını şirin söhbətlərə və nəvazişlərə sərf edərmə? Mən öz həyatımı tamamilə verməyə hazır idim, ancaq onu xırdalamağa qadir deyildim. Bir sözlə, süzgün baxışlı bir işvəkarın tapşırıqlarını yerinə yetirən birja dəllalının yaltaqlığı sənətkar üçün təhqiramizdir. Kasıb və böyük adama yarımçıq sevgi bəs etməz, ona bütöv bir fədakarlıq lazımdır. Ömürlərini kəşmir şallarını əyinlərinə tutub ölçməklə və dəbdə olan mallar üçün asılqan rolu oynamaqla keçirən xırda məxluqlar arasında fədakarlığa hazır olanları tapmaq müşkül məsələdir, onlar bunu başqalarından gözləyirlər, məhəbbətdə tabe olmağı deyil, hökmranlıq etməyi xoşlayırlar. Əsl həyat yoldaşı öz həyatını, ləyaqətini, gücünü, xoşbəxtliyini tapdığı kişinin ardınca itaətkarcasına addımlayan qadındır. İstedadlı kişilərə yeganə məqsədi ərinin arzularını öncədən görən şərqli qadınlar lazımdır, çünki istedadlı adamların bütün bədbəxtliyi arzularıyla imkanları arasında uyğun- suzluğun olmasındadır. Mən də özümü dahi hesab etdiyim halda məhz gözəl geyinən qadınları sevirdim! Cəmiyyətin qəbul etdiyi dəyərlərə zidd olan ideyalarla yaşayaraq, nərdivansız hücumla keçib səmanı zəbt etməyə hazırlaşaraq, daşınmayan xəzinələrə sahiblənərək, yaddaşımı həddindən artıq yükləyən, amma hələ bir sistem halına düşməmiş və dərinədən dərk etmədiyim geniş biliklərə yiyələnərək qohumlarımsız, dostlarımsız, ən dəhşətli səhranın (daş döşənmiş səhranın, hər şeyin sizə düşmədən olduğu və hamının

laqeyd olduğu canlı, düşünən, diri səhranın) ortasında tək-tənha təbii, ancaq ağılsız bir qərar qəbul etdim; bu qərarı mümkün olmayan bir şey vardı, ancaq o, mənə cəsarət verirdi. Mən öz- özümə mərc gəldim, bu mərcdə oyunçu da, bankir də özüm idim. Planım belə idi. Min yüz frank mənə üç il bəs edərdi, bu vaxt ərzində mən ictimaiyyətin diqqətini çəkən, mənə varlanmaq və ad-san qazanmaq imkanı verən bir əsər çap etdirməliydim. Məni sevindirən o idi ki, mən Tebaid zahidi* kimi tənha ömür sürərək yalnız süd və quru çörəklə kifayətlənəcəyəm, bu səs-küylü Parisin ortasında kitablar və ideyalar aləminə, əmək və sakitlik mühitinə baş vuracaq, şöhrət və dəbdəbə içində yenidən doğulmaq üçün kəpənək pupu kimi orada özümə sərdabə quracağam. Yaşamaq üçün həyatımla risk etməyə də hazır idim. Qərara gəldim ki, yaşamağım üçün ən zəruri ehtiyaclardan savayı heç nəyə pul xərcləməyim; bunun üçün mənə ildə üç yüz altmış beş frank bəs edərdi. Doğrudan da, bu cüzi məbləğ yaşamaq üçün mənə bəs etdi, çünki mən monastır qaydalarına uyğun hərəkət etdirdim.

- Bu mümkün deyil, - Emil qışqırdı.

- Təxminən, üç il belə yaşadım, - Rafael bir qədər qürurla cavab verdi. Qəl hesablayaql! Cıç su çörəyə, iki su südə, üç su da kolbasaya; acından ölməzsən və aqlın yerində olar. Mənə inana bilərsən, mən öz üzərimdə sınaq keçirdim və pəhriz təxəyyülə çox yaxşı təsir göstərir. Hər gün üç su mənzil kirayəsinə, üç su hər gecə yandırdığım yağa; yıır-yığışı özüm edir, flanel köynək geyirdim ki, camaşırcı qadına hər gün iki sudan çox ödəməyim. Otağımı daş kömürlə qızdırırdım ki, ona verdiyim ümumi məbləği ilin günlərinin sayına bölsək, hər günə iki sudan artıq düşmürdü. Paltar və ayaqqabıları mənə üç il bəs idi. Kitabxanaya və ictimai mühazirələrə gedəndə yaxşı geyinirdim. Bütün bu xərcləri də bir yerə toplayanda cəmisi on səkkiz su edirdi və nəzərdə tutmadığım şeylər üçün isə mənə iki su qalırdı. Bu uzun müddət ərzində İncəsənət körpüsünə gəzməyə getdiyimi, yaxud sudaşıyan maşından su aldığıma heç cür xatırlaya bilmirəm. Su üçün hər gün Qrelər küçəsinin tinində yerləşən Sen-Mişel meydanındakı çarhovuza gəldim. Ah, mən öz kasıblığıma qürurla dözürdüm. Öz gözəl gələcəyini görənlər kəs yoxsulluğu edama aparılan günahsız kimi utanmadan keçirir. Xəstələnmə biləcəyim barədə düşünmək belə

istəmirdim. Akilina kimi xəstəxananı çox sakit, rahat qəbul edirdim. Sağlamlığıma görə qətiyyənlə narahat deyildim. Başqa sözlə, kasıbın ancaq öləndə yorğan-döşəyə düşmək hüququ var. Saçımı məhəbbət, yaxud xeyirxahlıq ilahəsi qapımı döyənədək... qısa vurdurmuşdum. Mən tezliklə danışacağım hadisələri vaxtından əvvəl qabaqlamaq istəmirəm. Ancaq yadında saxla, əziz dostum, sevgilim olmaya- olmaya mən böyük ideyalarla, arzularla və bizim hər birimizin haçansa az və ya çox dərəcədə inandığımız yalanlarla yaşamışam. İndi mən öz-özümə gülürəm, o “özümə” ki, bəlkə də, bir vaxtlar müqəddəs və əzəmətli olmuş, bu günsə həyatda yoxdur. Cəmiyyətə, dünyaya, adətlərimizə, ənənələrimizə yaxından baxanda mən öz günahsız, məsum inamımın, bütün zəhmət və söylərimin təhlükəli olduğunu gördüm. Şöhrətpərəstə bu cür ehtiyatkarlıq lazım deyil. Xoşbəxtlik dalınca qaçan adamın yükü gərək yüngül olsun! İstedadlı insanların səhvi ondadır ki, onlar taleyin mərhəmətinə layiq olmaq üçün gənclik illərini sərf edirlər. Bu zavallılar gələcəkdə əllərindən sürüşüb çıxacaq güc-qüdrətin yükünü asanlıqla çəkə bilmək üçün güc və bilik toplayana qədər düşüncədən məhrum boşboğaz intriqanlar hara gəldi burunlarını soxur, axmaqların qarmağına ilişir, sadələvhlərin rəğbətini qazanırlar; bəziləri öyrənir, o biriləri isə irəliləyirlər; bunlar təvazökar, onlar cəsarətlidirlər. İstedadlı adam öz qürurunu gizlədir, intriqan isə gözə soxur və hökmən öz istəyinə nail olur. Bu gözə girən sırtıq istedadların xidmətlərinə hakimiyyətdəkilərin tələbatı elə böyükdür ki, kənardan baxan əsl istedad sahibinin nəyəsə ümid etməsi sadələvhlük olardı. Əlbəttə, mən yaxşı adamların ağırılı yerinə toxunmaq, uğursuz dahilərin oxuduğu “mahnılar mahnısı”nı* təkrarlamak fikrində deyiləm. Mən, sadəcə, orta səviyyəli adamların əldə etdikləri müvəffəqiyyətin məntiqi səbəbini göstərmək istəyirəm. Əfsus! Elm ana qədər elə əzizdir ki, ondan öz uşaqlarına bəxş etdiyi təmiz və sakit sevincdən savayı ayrı mükafatlar gözləməyin özü cinayət olardı. Yadımdadır, açıq pəncərəmin önündə dayanıb süd-çörəklə səhər yeməyi yeyə-yeyə və təmiz hava ala-ala evlərin sarı və yaşıl mamır basmış boz, qonur, yaxud qırmızı aspid¹ damlarına baxaraq necə də sevinirdim. Əvvəlcə bu mənzərə mənə cansıxıcı görünürdü, ancaq çox çəkmədi ki, onda qərribə gözəlliklər kəşf etdim.

¹ *Aspid* - kristal halında qat-qat süxur

Axşamlar yaxşı örtülməmiş pəncərələrin arasından düşən işıq zolaqları bu özünəməxsus aləmin zülmət qaranlığına kölgə salaraq onu canlandırardı. Hərdən dumanlı havada küçələri işıqlandıran fənərlər aşağıdan öz sanmtıl işıqlarını salır və hərəkətsiz okean dalğalarını xatırladan əyri damlann əyri-üyrü çıxıntılarını zəif şəkildə işıqlandırır. Bəzən bu tutqun səhrada nadir fiqurlar görünürdü: səmada salınmış hansısa bağda gül-çiçəklərin arasında ərığülünü sulayan beli qarmaq kimi əyilmiş qoca qarını profildən sezir, yaxud hansısa bir evin çardağında pəncərənin önündə kimsənin ona uzaqdan baxdığına məhəl qoymadan özünə bəzək-düzək verən gənc bir qızın qəşəng alını, gözəl ağ əliylə yuxarı qaldırdığı uzun saçlarını görürdüm. Taxta navalçalarda müvəqqəti bitən və çox keçmədən güclü küləyin qoparıb hara gəldi apardığı yazıq otlarla maraqlanır, mamırlann yağışdan sonra gah par-par parıldamasını, gah da günəşin altında quruyaraq qəribə çalarları olan bozumtul məxmərə çevrilməsini öyrənirdim. Bir sözlə, gün işığının poetik və öteri təsiri, ətrafı bürümüş dumanın adamda oyatdığı dərd-qəm, günəşin qəfildən buludlann arasından çıxıb görünməsi, gecənin sirlı sakitliyi, dan yerinin sökülməsi, evlərdəki buxarılardan qalxan tüstülər - təbiətin bütün bu qəribəlikləri mənimçün adiləşərək əyləncəyə çevrilmişdi. Mən öz həbsxanamı sevirdim, axı mən oraya öz istəyimlə girmişdim. Dam örtüklərinin əmələ gətirdiyi çılpaq düzənliyə oxşayan, ancaq saysız-hesabsız əhalini öz içində əridən Parisin bu ucsuz-bucaqsız səhrası mənim ürəyimcə idi və fikirlərimlə həmahənglik təşkil edirdi. İlahi yüksəklikdən elmin bizi çəkib apardığı aşağılara düşərəkən qəflətən adi həyatın mənasızlığı ilə qarşılaşanda adama hər şey cansıxıcı görünür - buna görə də mən onda, əslində, monastır həyat tərzini seçmişdim. Yeni planım üzrə hərəkət etməyə qəti qərar verərək Parisin ən boş, sakit məhəllələrindən birində ev axtarmağa başladım. Bir gün axşamtərəfi Estrapaddan* qayıdarkən Kordiyə küçəsindən keçirdim. Klüni küçəsinin tinində, təxminən, on dörd yaşlarında bir qız uşağı gördüm, o, rəfiqəsi ilə volan¹ oynayırdı. Ətrafı bürüyən gülüş səsləri, uşaqların dəcəllikləri yaxındakıları da əyləndirirdi. Hava gözəl, isti idi, sentyabr hələ qurtarmamışdı. Arvadlar küçə qapılannın ağzında oturub laqırtı

¹ Volan - burada: badminton oyunu üçün hazırlanmış, ucuna lələk taxılmış kiçik ağac, yaxud probkadan ibarət oyun topu

vururdular, adətən, bayram günləri əyalət şəhərlərində belə olur. Mən əvvəlcə yalnız qıza diqqət yetirdim, onun adamı heyran qoyan gözəl çöhrəsi və bədən quruluşu, sanki, rəssam fırçası üçün yaranmışdı. Bu, adamı məftun edən bir səhnə idi. Sonra öz-özlüyümdə aydınlaşdırmağa cəhd etdim ki, görəsən, dəyərlərin bu qədər sadəliyi Parisin ortasında haradandır? Dərhal diqqət etdim ki, bura dalandır və təbii ki, burada gediş-gəliş də çox seyrəkdir. JJ.Russo- nun nə vaxtsa bu yerlərdə yaşadığını xatırlayaraq gedib Sen- Kanten mehmanxanasını tapdım. Mehmanxananın baxımsız görünüşü burada ucuz otaq tapa biləcəyimə ümid verdi və içəri girdim. Tavanı alçaq binaya daxil olarkən klassik üsulla düzəldilmiş mis şamdanlarda piy şamların yandığını gördüm. Şamlar qapıların açarlarının yuxarısındakı rəfə sırayla düzölmüşdü - hər açarın üzərində bir şam yanırdı. Zaldakı təmizliyə heyran oldum. Belə mehmanxanalar, adətən, xüsusi səliqə-sahmanı ilə seçilmir, burada isə, sanki, hər yerə yağ töküb yalamışdılar; mavi çarpayıda, avadanlıqlarda, mebeldə nəsə xüsusi, rəsmsayağı bər bəzək və səliqə var idi. Mehmanxananın sahibəsi, təxminən, qırx yaşında bir qadın idi; sifətinin cizgiləri həyatda çox əzab-əziyyət çəkdiyindən xəbər verirdi, ağlamaqdan gözləri bulanıb-tutqunlaşmışdı. Məni görə kim kimi yerindən qalxıb yanıma gəldi. Mən sıxıla-sıxıla kirayə haqqımın nə qədər olacağını soruşdum. O, heç bir təəccüb ifadə etmədən açarların arasından birini seçdi və məni mansardaya apardı, pəncərəsindən qonşu evlərin damları, həyətləri əl içi kimi açıq-aydın görünən otağı göstərdi; evlərin pəncərələrindən üstünə pal-paltar sərilmiş nazik dəmir şüvüllər asılmışdı. Çirkli və saralıb rəngini itirmiş divarları olan mansarda dəhşətli vəziyyətdəydi. Dam örtüyü əyilmişdi, Otağın yuxarısının kirəmitləri elə aralanmışdı ki, baxanda mavi səma görünürdü. Buraya bir çarpayı, bir stol, bir neçə stul, iti bucaq formasında olan tavanın altına isə pianinomu yerləşdirə bilirdim. Görünür, “Venetsiyanın qurğuşun kameraları”ndan heç də geri qalmayan bu qəfəsi sahmana salmağa vəsaiti olmayan zavallı qadın onu heç kimə kirayəyə verə bilməmişdi. Bu yaxınlarda satılan əmlakımdan mən bəzi şəxsi əşyalarımı götürə bilmişdim, ona görə də sahibəylə tez razılığa gələrək ertəsi gün onun yanına yerləşdim. Mən bu səma məqbərəsində üç il yaşadım, gecə-gündüz yorulmadan elə həvəslə işlədim ki, çalışmalarım mənə insan

həyatının ən gözəl məşğuliyyəti, problemlərin ən uğurlu həlli kimi göründü. Elm adamı üçün zəruri olan sakitlik və rahatlıqda məhəbbətə bənzər incə, məstedici bir şey var. Zehni iş, ideyalar axtarışı, sakit elmi müşahidələr bizə dillə ifadə edilməsi mümkün olmayan, xarici duyğu orqanlarımızın hiss etmədiyi, yalnız aqlımızın fəaliyyəti ilə bağlı olan izaholunmaz ləzzət verir. Ona görə də biz həmişə ruhun sirlərini maddi varlıqlarla müqayisə etməyə məhkumuq. Qayaların, gül-çiçəklərin, meşələrin arasındakı göz yaşsı kimi dumduru göldə tək-tənha üzərək əsən ilıq mehdən aldığıın həzz elmə yad olan insanlarda mənim (ruhum hansısa aləmin işıqları içində çiməndə, ilhamın qəzəbli və anlaşılmaz səsinə eşidəndə, naməlum mənbədən axıb gələn obrazlar səyriyən beynimə dolanda) hiss etdiyim xoşbəxtlik barədə yalnız zəif təsəvvür oyada bilər.

Günəşin sübh şəfəqləri kimi boylanıb insan abstraksiyasının üfüğündə ideyanın parıldamasına və günəş kimi yüksəlməsinə, yaxud uşaq kimi böyüyüb yetkinləşməsinə, tədricən kişiləşməsinə tamaşa etmək yer üzünün ən ali xoşbəxtliyi, yaxud daha doğrusu, ilahi həzzdir. Elmi məşğuliyyət bizi əhatə edən aləmdə hər şeyə nəsə sehrli bir xəbər verir, üstündə yazı yazdığım, miskin yazı masam, onun üzərinə örtülmüş tumac dəri, fortepianom, çarpayım, dirsəkli yumşaq kreslom, getdikcə rəngini itirən divar kağızlan, mebellər - bütün bunlar mənim canlı sakit dostlarım, gələcəyimin susqun iştirakçıları olmuşdular; dəfələrlə qəlbimin sirlərini onlara açmışdım! Tez-tez əyri-üyrü naxışlara baxa-baxa öz sistemimin və ya doğru sözlərimin hansısa fəvqəladə isbatı üçün yeni yollar tapmışam, mənə elə gəlirdi ki, onlar, demək olar ki, sözlə deyilə bilməyən fikirlər ifadə edirlər. Məni əhatə edən əşyaları diqqətlə nəzərdən keçirərək onlardan hər birinin xarakterini və fizionomiyasını fərqləndirirdim; onlar mənimlə tez-tez danışdırdılar da: qürub edən günəş başımın üstündəki ensiz pəncərəmdən öz cəld şüalanını içəri salanda onlar rəngdən-rəngə düşür, sarılır, parıldayır, gah hüznü, gah da şən olur, elə hey dəyişən effektləriylə məni heyran edirdilər. Tənha həyatın fanilikdən uzaq bu cür xırda hadisələri yalnız məhbuslar üçün təsəlli ola bilər. Axı mən ideyalar əsiri, sistem dustağı idim; doğrudur, ruhdan düşməyən dustaq idim, çünki qarşıda məni gözəl həyat gözləyirdi! Hər dəfə bir çətinliyə qalib gəlib onu aradan qaldıranda füsunkar gözləri olan, qəşəng geyinmiş varlı bir qadının

yumşaq əllərini öpürdüm, o isə mənim saçlarımı sığallayaraq deyirdi: “Sən çox əzab-əziyyət çəkmisən, mənim zavallı mələyim!” Mən eyni vaxtda iki böyük əsər yazmağa girişmişdim. Yazdığım komediya az bir vaxtda maddi vəziyyətimi yaxşılaşdıracaq, mənə ad-san qazandıracaq, dahilərə xas şahənə hüquqlarımdan istifadə edib yenidən daxil olmaq istədiyim kübar cəmiyyətə yolumu açacaqdı. Bu şah əsərdə siz hamınız kolleci yeni bitirən yeniyetmənin ilk səhvini görmüsünüz, mənasız uşaq söhbətləridir. Sizin istehzalarınız zəngin, məhsuldar xəyalların qanadlarını yandırdı, onlar bu günə kimi hələ də oyanmayıbdır. Təkcə sən, əzizim Emil, başqalarının mənim qəlbimə vurduğu yaranı sağaltdın! Yalnız sən mənim “İradə nəzəriyyəsi” əsərimdən vəcdə gəldin, bu geniş, əhatəli əsəri yazmaq üçün mən Şərq dillərini, anatomiyanı, fiziologiyanı öyrəndim, çoxlu vaxt sərf etdim. Hesab edirəm ki, bu əsər Mesmerin, Lafaterin, Qallın, Bişin işlərini tamamlayacaq, insan haqqında elmdə yeni bir yol açacaqdır. Bununla da mənim gözəl həyatım - hər gün qurban getmə, barama qurdunun öz-özünü həbs edən, bəlkə də, mükəfatlandırın görünməz işləri başa çatır. Şüurlu həyatımın lap əvvəlindən “Nəzəriyyə” mi qurtardığım günə qədər müşahidə etdim, öyrəndim, yazdım, durmadan mütləq etdim və həyatım başdan-ayağa biyar oldu. Şərq tənbelliyinin zəif məşuqu, həssas, öz arzularımın vurğunu olduğum halda özümü Paris həyatının əyləncələrindən məhrum etdim. Dadlı yeməkləri sevdiyim halda özümü az yeməyə məcbur etdim. Piyada gəzməyi, dənizdə səyahət etməyi, çoxlu ölkələrdə olmağı, indinin özünədək uşaq kimi suya daş atmaqdan həzz almağı sevdiyim halda, daima oturaq həyat keçirir, belimi dikəltmədən yazı masasının arxasında oturur, danışqan olduğum halda kitabxanada və muzeydə ictimai mühazirələrə lal-dinməz qulaq asırdım. Mən öz miskin və tənha yatağında benediktli kahin kimi yatırdım, halbuki qadın mənim ən böyük və əlçatmaz arzum idi! Bir sözlə, mənim həyatım əbədi yalanlarla dolu amansız ziddiyyətlərdən ibarət idi. İndi gəl bundan sonra insanlar haqqında mühakimə yürüt! Hərdən çoxdan sönmüş təbii həvəsim uzun müddət közərən ocaq kimi yenidən alışardı. Məni - qadınları tanımayan, onlardan ötrü alışıb-yanan tələbə mansardasının kasıb sakinini qızdırma içində sayıqlayan xəstə kimi xəyali obrazlar, gözəl məşuqlər əhatə edirdi. Mən dəbdəbəli

faytonların yumşaq oturacaqlarında da Parisin küçələrini gəzirdim. Nöqsanlarım mənə əzab verirdi, mən əxlaqsızlığa yuvarlanırdım, hər şey istəyirdim və hər şeyi də əldə edirdim. Mən günaha batan Antuan kimi içməmiş məst olurdum. Xoşbəxtlikdən, yuxu, nəhayət, yanib külə dönmüş bu qarabasmalara son qoyurdu. Sabah açılında elm yenə gülümsəyərək mənə haraylayırdı, mən də həmişəki kimi ona sadıq idim. Düşünürəm ki, xeyirxah qadınlar, bizdən asılı olmayaraq, daxilimizdə baş qaldıran ehtirasların və arzuların çılğın burulğanına tez-tez düşürlər. Belə arzuların da bəzi gözəllikləri var: onlar qış gecələri ocaq başında oturub Çin səyahəti barədə edilən söhbətləri xatırladırlar! Ancaq bütün maneələri xəyalən keçdikdə bu könülağan səyahətlər zamanı xeyirxah insan özü nəyə çevrilir? Həbsxanaya qapanıb qaldığım ilk on ay ərzində keçirdiyim tənha və kasıb həyatımı artıq təsvir etmişəm: səhərlər diqqət çəkməməyə çalışaraq yeməyə bir şey almaq üçün xəlvəti çıxar, otağımı yığış- dınb səliqə-sahmana salar, həm ağa, həm də nökrə olaraq Diogen kimi lovğalanardım. Ancaq sonralar ev sahibəsi və qızı mənə müşahidə edib xasiyyət və adətlərimi öyrəndilər və mənim necə kasıb olduğumu bildilər. Bəlkə də, onların özlərinin də bədbəxt olması bizim yaxından tanışlığımızı zəruri etdi. Sadə və füsunkar Polina mənə tədricən onlara cəlb elədi; o, mənə xidmət göstərir, mənə bundan imtina edə bilmirdim. Bacıların ən bədbəxt xüsusiyyəti hər ikisinin eyni dilə, heç bir şeyi olmadığı halda hisslərini, vaxtını və özünü qurban verən eyni təmiz qəlbə malik olmaları idi. Polina hiss olunmadan mənim mənzilimin sahibəsinə çevrildi. O, mənə xidmət etmək istəyirdi, anası ona bu işdə qətiyyətli maneə olmurdu. Ananın mənim alt paltarlarımın yırtıq-söküyünü tikib-yamadığını gördüyümdə onu bu xeyirxah işin başında yaxaladığımı üçün utanmışdım. İstəyimdən asılı olmayaraq onlar mənə öz himayələrinə götürmüşdülər və mən onların bu xidmətini qəbul etmişdim. Bu xüsusi bağlılığı başa düşmək üçün, ideyalarla yaşayan bir adamın işlə necə məşğul olduğunu, onun ideyalar tiraniyasını və gündəlik həyatın xırdalıqlarına hansı instinktiv nifrət hiss etdiyini başa düşmək lazımdır. Səkkiz saat ərzində heç nə yemədiyimi bilib ayaqlarının ucunda, səs salmadan mənə, kasıbyana da olsa, yemək gətirən Polinanın nəzakətinə və diqqətinə necə biganə qala bilərdim? O, qadına məxsus cazibədar və uşaq kimi saf təbəssümüylə

mənə işarə edirdi ki, ona məhəl qoymayım. Bu hərəkətilə o, Ariyelə* oxşayırdı, pəri kimi tavandan girir, nəyə ehtiyacım olduğunu görürdü.

Bir gün axşam Polina adamı rıqqətə gətirən bir sadələvhlüklə öz başına gələnləri danışdı. Onun atası İmperator qvardiyasında süvari seçmə əsgərlər alayının komandiri imiş. Berezina çayını keçərkən o, kazaklar tərəfindən əsir alınır. Daha sonralar Napoleon onu dəyişməyi təklif edəndə ruslar onu Sibirdə axtarmağa başlayırlar. Başqa əsirlərin söylədiklərinə görə, onun qaçıb Hindistana getmək fikri varmış. Elə o vaxtdan etibarən ev sahibəsi madam Qoden ərindən heç bir xəbər tuta bilmir. 1814—1815-ci illərin müsibətləri başlayır. Tək-tənha, maddi köməksiz və heç bir dayağı olmayan, hər yerdən əli üzülən madam Qoden qızını yedirtmək üçün mebelli otaqlar kirayə vermək qərarına gəlir. Madam Qoden həmişə ərini görmək ümidilə yaşayırdı. Polinanın təhsilsiz qalacağı onun üçün ən ağır dərd idi. Onun Polinası - Knyaginya Vorgezenin xaç qızlığı ona parlaq gələcək vəd edən yüksək cəmiyyətdən olan himayədarının etimadını mütləq doğrultmalıydı. Madam Qoden içəridən onu öldürən bu ağır dərdi mənə danışanda ürəyi didib-parçalayan kədərli bir tonla dedi: “Mən Polinanın Sen-Dönidə* təhsil alması üçün Qodenləri baron səviyyəsinə yüksəldən bir parça kağızı, hətta Vişçnauandan əldə etdiyimiz gəlirə dair hüquqları da verərdim!” Mən diksindim və bu iki qadının mənə qarşı bu qədər mərhəmətli olduqlarını nəzərə alaraq Polinanın təlim-təربiyəsi ilə məşğul olmağı öz öhdəmə götürdüm.

Səmimiyyətlə qəbul edilən təklifim, haqqında danışdığım sadələvhlüyə bərabər idi. Beləliklə, mənim istirahət saatlarım başladı. Qız qabiliyyətliydi, hər şeyi elə tez qavrayırdı ki, qısa müddətdə fortepianonu məndən yaxşı çalmağa başladı. Mənim yanımda danışaraq düşünməyə adət etdiyindən həyat və mənəviyyət haqqında gözəl fikirlər söyləyirdi. O, qara-məxməri, sanki, həmişə gülümsəyən gözlərini mənə dikərək həvəslə və diqqətlə dinləyirdi. Dərslərini məndən sonra öz incə səsiylə təkrarlayır və razı qaldığımı görəndə uşaq kimi sevinirdi. Bu yaxınlardək böyüdükcə ümidlərini doğruldan, amma hələ də uşaq saydığı qızını təhlükələrdən qorumağın qayğısına qalmağa çalışan madam Qoden Polinanın bütün günü çalışdığını görüb rahatlıq tapırdı. Mənim fortepianom qızın

ixtiyarında olduğundan ondan yalnız mən evdə olmadığım vaxtlarda istifadə edirdi. Evə qayıdanda Polinanı çox sadə geyimdə öz otağında göürdüm; onun çevik bədəninin cüzi bir hərəkəti və incəlikləri kobud parçadan geydiyi paltarının altında da diqqətdən yayınmırdı. Onun bapbalaca ayaqlarında “Uzunqulaq dərisi”¹ nağilının qız qəhrəmanı kimi yöndəmsiz ayaqqabılan vardı. Ancaq bütün bu cavahirat, bu zənginlik, qız gözəlliyinin bütün zərifliyi, sanki, mənim üçün mövcud deyildi. Mən özümü Polinaya bacı kimi baxmağa məcbur edirdim, onun anasının mənə olan inamını qırmaqdan qorxurdum; bu gözəl qıza canlı lövhə kimi heyranlıqla tamaşa edir, ölmüş sevgilimin portreti kimi baxırdım. Bir sözlə, o, mənim övladım, öz əllərimlə yaratdığım sevimli heykəlciyim idi. Mən - yeni Piqmalion kimi canlı, damarlarından isti qan axan, danışan, hər şeyi hiss edən qızı mərmərə çevirmək istəyirdim. Onunla çox sərt davranırdım, ancaq mənim müəllimlik qəddarlığım artdıqca o daha yumşaq və itaətkar olurdu.

Ləyaqətliyəmə və təkminliliyəmə görə öz alicənab hisslərimə borduydum, ancaq prokurora layiq düşüncələrim də qüsursuz idi. Fikir düzgünlüyü olmadan pul məsələlərində dürüst olmağın mümkünlüyünü qətiyyənlə təsəvvür etmirəm. Mənimçün qadını aldatmaqla kimisə soymaq arasında heç bir fərq yoxdur. Gənc bir qızı sevmək, yaxud onun məhəbbətini mükafatlandırmaq şərtləri əvvəlcədən razılaşıdırılan nikah müqaviləsi bağlamaq kimi bir şeydir. Biz satılmış qadını ata bilərik, ancaq özünü bizə təslim edən cavan bir qızı yox; çünki o, özünü qurban verməyin nə ilə nəticələndiyini başa düşür. Əlbəttə, mən Polina ilə evlənə bilərdim, ancaq bu, ağilsizlik olardı. Bu, bakirə və incə bir qəlbi dəhşətli əzablara düçar etmək olmazdı? Yoxsulluğum öz xudbin dilində danışır və dəmir əlini daim bu gözəl məxluqla mənim arama uzadırdı. Həm də ayıb olsa da, etiraf edirəm ki, yoxsulluqla məhəbbəti bir arada qəbul etmirəm. Bəlkə də, bu tərbiyəsizliyə görə mən sivilizasiya adlandırdığımız bəşəri xəstəliyə borcluyam, ancaq hər hansı bir qadın, Homerin Yelenası, Qalateyası* kimi cazibədar olsa belə, əgər onda cüzi də olsa, pıntilik və səliqəsizlik varsa, mənim qəlbimə qətiyyənlə hakim kəsilə bilməz. Ah, yaşasın ipəklər və kəşmirlər içində üzən, cah-calalla əhatə olunmuş məhəbbət; bu sərvətlər

¹ Şarl Peronun “Uzunqulaq dərisi” nağili nəzərdə tutulur.

ona elə yaraşır ki, bəlkə, o özü də bir sərvətdir. Mən ehtiraslarım coşanda zərif tualetləri basıb əzməyi, gülləri, çiçəkləri qırıb tökməyi, cəsarətli əlimlə ətirli və gözəl saç düzümlərini dağıtmağı sevirəm.

Top gülləsinin buraxdığı tüstünün arasından görünən alov kimi tor duvağı dələn yanar gözlər mənimçün fantastik dərəcədə cəlb-edicidir. Mənim məhəbbətimə sevgilimin qış gecəsində sakitcə çıxaraq yanıma gələcəyi ipək nərdivan lazımdır. Ətir saçan lampanın zəif işıqlandırdığı, divarlarına şəkili ipək parçadan üz çəkilməmiş otağa üst-başın qar içində daxil olub orada bir nəfər qadının paltarlarının qarını təmizlədiyini görmək necə də nəşəlidir! Çünki ehtiras doğuran örtüyün altında güclə sezdiyim qadın buludlar arasında mələk kimi görünür və sanki, elə indicə düşüb sənin yanına gələcək. Bir də ki, mənə həm qorxaq səadət, həm də cəsur əminlik lazımdır. Nəhayət, mən elə bu sirli qadını görmək istəyirəm, ancaq par- par yanan, yüksək cəmiyyətdə, xeyrixah, hamının pərəstiş etdiyi, krujevalar və brilyantlar içində, bütün şəhəri idarə edən, elə yüksək məqamda və elə bir nüfuz sahibi olsun ki, heç kəs ona öz ürəyini açmağa cürət etməsin; öz məiyyətinin ortasından xəlvəti mənə baxsın, elə baxsın ki, bütün şərtliklər yıxılsın, elə baxsın ki, baxışlarıyla mənə görə bütün mövqeyini və adamlarını qurban verməyə hazır olduğunu desin! Görünür, mən sarışın qadınlara, məxmər, zərif batist parçaya, bərbərlərin hoqqalarına, bər-bəzəkli faytonlara, şamlara, titullara, büllur qablar üzərindəki heraldik taclara, yaxud qızıl və gümüş əşyalara - bir sözlə, bütün süni və saxta şeylərə və qadında qadınlıqdan uzaq olan hər şeyə meyil etmişəm; bu düşüncəni özümdən uzaqlaşdırma- uzaqlaşdırma özümü dəfələrlə ələ salmışam, ancaq faydası olmayıb. Kübar qadın, onun incə təbəssümü, zərif hərəkətləri və şəxsi ləyaqət hissi məni ovsunlayır; o özü ilə insanlar arasında sədd qoyanda mənim bütün qürurumu oyadır, bu isə məhəbbətin yarısı deməkdir. Hamının mənə qibtə etdiyini görəndə xoşbəxtliyim xüsusilə şirin olur. Əgər mənim sevgilim məişətdə başqa qadınlardan fərqlənsə, piyada gəzmirsə, onlardan fərqli yaşayırsa, başqalarında olmayan manto geyinirsə, əgər ondan yalnız özünəməxsus ətir qoxusu gəlsə, o, mənim daha çox xoşuma gəlir; və o, yerdən, hətta dünyəvi məhəbbətdən nə qədər çox uzaqlaşsın, bir o qədər mənim xoşuma gəlir və mənə daha gözəl görünür. Xoşbəxtlikdən, artıq iyirmi ildir ki, Fransada

kraliça yoxdur, yoxsa mən onu sevərdim! Şahzadə ədalarına sahib olmaq üçün qadın varlı olmalıdır. Bu cür romantik fantaziyalarımın müqabilində Polina mənim üçün nə ifadə edə bilərdi? Bir ömrə bərabər gecələri, insanı öldürən və bütün istedadını qumara qoyan məhəbbəti mənə hədiyyə edə bilərdimi? Biz özlərini ixtiyarımıza verən yoxsul qızlar üçün ölmürük. Mən bu cür hissləri, şairanə arzuları içimdə məhv edə bilmərəm. Mən həyata keçməyən məhəbbət üçün doğulmuşam, ancaq təsadüf mənə qətiyyənlə arzulamadığım şeyi verə bilər! Neçə dəfə xəyalən Polinanın balaca ayaqlarına atlay, cavan ağcaqovaq kimi biçimli bədəninə havalı don geyindirilmiş, evinin xalı döşənmiş pilləkənləriylə müşayiət etmiş və dəbdəbəli faytona mindirmişəm! Əgər belə olsaydı, mən ona pərəstiş edərdim. Mən ona öz qürurundan pay verər, bütün ləyaqətlərini, sadə zərifliyini, anadangəlmə cazibədarlığını, sadələvh təbəssümünü əlindən alardım ki, onu öz günahlarımızın Stik- sinə* batınm və ona dözümlü ürək verim, törətdiyimiz cinayətlərlə yüngülvari bəzəyim, ondan havalı salon gəlinciyi, səhərlər uzanıb yatan, axşamlar isə şamların süni işığında oyanan zərif bir məxluq düzəldim. Polina əsl hissiyyat, əsl təravət idi, mənə onun quru və soyuq olmasını istəyirdim. Dəliliyimin son günlərində yaddaşım Polinanın obrazını uşaqlığımızda baş vermiş səhnələr kimi yenidən gözlərim önündə canlandırırdı. O gözəl dəqiqələri xatırlayaraq dəfələrlə mütəəssir olmuşdum: gah onu yazı masasının yanında yenə quzu kimi sakit oturub fikrini bir yerə toplayaraq tikişlə məşğul olan görürdüm, çardağımın bacasından onun gözəl, zərif qara saçlarına zəif gün işığının gümüşü naxışları düşürdü; gah da onun gənc gülüşünü, cingiltili səsiylə asanlıqla düzüb-qoşduğu sevimli mahnılan necə oxuduğunu eşidirdim. Mənim Polinam musiqi ifa edərkən tez-tez vəcdə gəlir və bu zaman o, bütün İtaliyanı təmsil etmək istəyən nəcib Karlo Dolçini* xatırladırdı. Mənim qəddar yaddaşım Polinanın təmiz obrazını mövcudluğumun ağılsızlıqları arasından hansısa bir tənə, mərhəmət kimi haraylayırdı! Ancaq gəlin bu zavallı qızcığazı öz taleyinin ixtiyarına buraxaq! Sonralar xoşbəxt olmasa da, heç olmasa, mən onu dəhşətli qasırgalardan qoruya bildim, onu öz cəhənnəməmə sürükləmədim.

Keçən qışadək mən sakit və zəhmətkeş bir həyat sürdüm, bu barədə səndə, zəif də olsa, təsəvvür yaratmağa cəhd etdim. 1829-cu

ilin dekabr ayının ilk günlərində mən Rastinyaka rast gəldim. Kostyumumun miskin durumuna baxmayaraq, o, əsl qardaş kimi qoluma girib vəziyyətimlə maraqlandı. Mütəəssir olub, öz həyatım, ümidlərim barədə ona qısaca danışdım. O, gülməyə başladı və dedi ki, mən həm dahi, həm də səfəhin biriyəm. Onun qaskonlulara xas şən, məzəli danışığı, dünyanı dərk etmə qabiliyyəti, öz təcrübəsi sayəsində əldə etdiyi var-dövlət məndə valehedici təəssürat oyatdı. Rastinyak mənim xəstəxanada sarsağın biri kimi öləcəyimi, heç kəsin məni tanımayacağı və kəsiblərə məxsus bir qəbiristanlıqda basdırılacağımı da əvvəlcədən dedi. O, şarlatanlıqdan da danışdı. Onu daha da cazibədar göstərən özünəməxsus müdrikliklə isbat etdi ki, bütün dahi adamlar şarlatandır. O dedi ki, əgər mən bu Kordiyə küçəsinə qapanıb tək-tənha ömür sürsəm, ya kor, ya da kar ola, hətta ölə də bilərəm. Onun fikrincə, mən kübar cəmiyyətə, adam üçün çıxmalı, insanlara adımları ucadan deməyi öyrətməli, böyük insanlara qətiyyətlə yanaşmayan alçaldıcı təvazökarlıqdan uzaq olmalıyam.

- Axmaqlar bu cür davranışı intriqanlıq adlandırırlar, - o qışqırdı, - moralistlər onu mühakimə edir, dağınıq həyat tərzi hesab edirlər. İnsanlara qulaq asmadan öz-özümüzdən soruşaq, nəticələrə baxaq. Sən çalışırsan? Bu yolla heç nəyə nail ola bilməyəcəksən. Mənim əlimdən hər iş gəlir, ancaq heç nəyə yaramıram, tənbəlin biriyəm, ancaq hər şeyə nail oluram! Özümü hər yerə soxuram, dürtülürəm və mənə yol verirlər; özümü tərifləyirəm - mənə inanırlar. Borc alıram - mənim əvəziminə ödəyirlər. Dağınıq həyatın özü, əzizim, bütöv bir siyasi sistemdir. Var-dövlətini yemək-içməyə, kef-damağa xərcləməklə məşğul olan adamın həyatı əksər hallarda spekulyasiyaya gətirib çıxarır. O, öz pullarını dostlarına, kef-damağa, himayədarlarına və tanışlarına xərcləyir. Tutaq ki, böyük bir tacir milyonla risk edir. İyirmi ildir ki, o yatmır, yeyib-içmir, əyləncə nə olduğunu bilmir; o, öz milyonlarının üstündə oturub, onu bütün Avropaya dövrüyyəyə buraxıb; həyat ona darıxdırıcı görünür, o, təsəvvür edə biləcəyimiz iblislərin hakimiyyəti altına düşüb. Sonra hər şey məhv olur - mən özüm dəfələrlə bunun şahidi olmuşam - və o, bir qəpiksiz, ad-sansız, dostsuz qalır. Bədxərc olmaq isə tamamilə fərqlidir; o, kefi istədiyi kimi yaşayır və maneələri aşmaqdan həzz alır. Əgər o, təsadüfən əlində olan kapitalını itirirsə, vergi

müfəttişliyində baş vergiyiğan vəzifəsinə düzəlmək, sərfəli partiya daxil olmaq, nazirliyə və ya səfirliyə işə girmək ümidini itirmir. Dostları, xətir-hörməti və pulu həmişə var. O, cəmiyyətin yaylarını yaxşı bilir və onları, lazım gəldikdə, çəkməyi bacır. Hə, nə deyərsən, mənim sistemim məntiqlidir, yoxsa ağılı itirmişəm? Məgər dünyanın hər gün oynadığı mənaəviyyat komediyası bundan ibarət deyil? Sən öz əsərini bitirmisən, - kiçik pauzadan sonra o, sözüne davam etdi, - sən çox böyük istedadın var. Demək, mənim dediyim yerdən başlaya bilərsən. İndi öz müvəffəqiyyətini gərək özün qazanasan, bu daha düzgün olar. Sən müxtəlif dairələrlə əlaqə yaratmalı, boşboğazların etimadını qazanmalısən.

Mən də sənə yüksəlişində iştirak edəcəyəm və sənə tacına almazlar düzən zərgər rolunu oynayacağam... Sabah axşam burada ol, işə başlayaq. Mən səni bütün Parisin, bizim Parisin, kübar cəmiyyət aslanlarının Parisinin, milyonçuların Parisinin, məşhur- lann, nəhayət, Krizostom¹ kimi ağızlanndan qızıl tökən şöhrətli natiqlərin olduğu bir evə aparacağam. Əgər bu adamlar hər hansı kitabı bəyənilərsə, həmin kitab dərhal dəbə minir; əgər o kitab, həqiqətən, dəyərləli olsa belə, bu adamlar onun dahiyənəliyinə patent verərkən bundan xəbərləri olmur. Əgər ağılı itirməmişsən, oğlum, sənə "Məzəriyyə"nin taleyi öz əlindədir, ancaq gərək taleyin nəzəriyyəsinə yaxşı başa düşsən. Sabah axşam sən dəbdə olan bir qadını - gözəl qrafinya Feodoranı görəcəksən.

- Onun haqqında heç vaxt eşitməmişəm.

- Feodoranı tanımaq! - Rastinyak qəhqəhə çəkdi, - sən lap kaffsan^{1 2} ki. Onunla evləne bilsən, ildə səksən min livr gəlirin var, o heç kəsi sevmir, bəlkə, onun özünü də sevən yoxdur. Çox müəmmalı qadındır, bilinmir parisli rusdur, yoxsa rusiyalı fransız! Bu qadının vasitəsilə bütün romantik əsərlər cəmiyyətə yol tapır, hətta çap olunmamış əsərlər də. O, Parisin ən gözəl, ən cəzbedici qadınıdır! Sən heç kafir da deyərsən, kafirlə heyvan arasında bir şeysən... Əlvida, sabaha qədər...

O, piruet³ edib cavab gözləmədən yox oldu; o, ağıllı bir adamın Feodoraya təqdim olunmaq istəməyə biləcəyini eşitmək

¹ Ä>:'zo,s/om(1755-1849) - fransız yazıçı-sənətşünası

² *Kafir* - ərəbcə "kafir" sözündəndir. Avropa müstəmləkəçiləri Cənubi Afrikada yaşayan kosa xalqını bu cür adlandırdılar.

³ *Piruet* - balet hərəkəti - bir ayaq üstə dönmə

belə istəmədi. Belə vəziyyətdə adın sehrlı hakimiyyətini necə izah edəsen? Feodora mənı sevgi müqaviləsi bağlamaq niyyətində olduğum cinayətkar bir fikir kimi təqib edirdi. Gizli bir səs mənə “sən Feodoranın yanına gedəcəksən” deyirdi. Mən bu səslə istədiyim kimi danışsa, mübahisə edə və onun üstünə qışqırıb deyə bilərdim ki, o, yalan danışır, ancaq o, mənim bütün dəlillərimi bircə adla darmadağın edirdi - Feodora.

Halbuki bu ad, bu qadının özü mənim bütün arzularımın rəmzi və həyatımın məqsədi idi. Bu ad mənim təsəvvürümdə kübar cəmiyyətin süni poetikliyini canlandırır, yüksək Parisin bayram işıqlarını yandırır, mənasız bər-bəzək kimi par-par parıldayırdı. Bu qadın mənim qarşımda bütün ehtiraslarımın problemi kimi durmuşdu. Yox, bəlkə də, nə qadın, nə də ad, öz qəlbimdəki qüsurlar baş qaldırıb mənı yoldan çıxarmaq istəyirlər. Zəngin, sevgilisi olmayan, Parisin cazibələrinə uymayan qrafinya Feodora mənim ümidlərimin, xəyallarımın təcəssümü deyildimi? Bu qadının obrazını mən özüm yaratmış, onun rəsmını xəyalən özüm çəkmiş və onun xəyalına dalmışdım. Gecələr yatmır, onun məşuquna çevrilirdim, bir neçə saat ərzində sevgi dolu bir ömür yaşayır, dönə-dönə şiddətli həzz alırdım. Səhərisi isə axşamın gəlməsini gözləmək əzabına dözə bilmədiyimdən, kitabxanadan bir roman götürüb, fikrimi dağıtmaq və vaxt öldürmək üçün bütün günümü onu oxumaqla keçirirdim. Feodoranın adı uzaqdan gələn səs kimi içimdə səslənir: bu səs səni narahat etməsə də, onu dinləməyə məcbur olursan. Xoşbəxtlikdən, qara frakımı və ağ jiletimi qoruyub saxlamışdım; bundan əlavə, bütün var-yoxumdan, yaxşı ki, təxminən, otuz frank pulum qalmışdı və bu pulları da şəxsi əşyalarımın arasına, paltar şkaflımın siyirmələrinə səpələyib saxlamışdım, onları yüz suluq dəmir pullara çevirib hara gəldi atmışdım ki, fantaziyalarım baş qaldıranda və otağımda dünya səyahətinə çıxanda təsadüfən tapım. Geyinə-geyinə kağız-kuğuz okeanının içindəki var-dövlətimi də axtarırdım. Sikkələr nadir hallarda çıxırdılar, odur ki buradan belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, əlcəklər və fayton bir aylıq çörək pulumu yemişdilər. Heyif, kefdamaq üçün həmişə pul tapılır, zəruri və əhəmiyyətli şeylər üçünsə simiclik edirik. Rəqqasələrin başına qızıl yağdırırıq, ac ailəsi çörək gözləyən fəhlə ilə qiymət üstündə mübahisə edirik. Yüz franklıq frak geyən, əsasının dəstəyinə

daş-qaş düzdürən o qədər adam var ki, iyirmi beş suluq nahar yeyir! Şöhrət azarımızı öldürməkdən ötrü, görünür, heç nəyə heyif-silənmək lazım deyil.

Verdiyi sözə sadıq qalan Rastinyak məni görən kimi gülümsündü və məndəki dəyişikliyi görüb qəhqəhə çəkdi. Ancaq xeyirxah nəsihətlərlə mənə qrafinya ilə özümü necə aparmaq lazım olduğunu da öyrətdi. Onun sözlərinə görə, qrafinya xəsis, şöhrətpərəst və inamsız idi; ancaq bununla bərabər, həm də dəbdəbədən imtina etməyən, şöhrətpərəst olmaqla yanaşı, həm də sadəqəlbli, inamsız və ürəyiyumşaq idi.

- Mənim şərtlərim sənə məlumdur, - o dedi, - və bunu da bilirsən ki, mən başqa qadınlarla məhəbbət əlaqəsinə girsəm, çox şey itirəcəyəm. Ona görə də Feodoram qərəzsiz və soyuqqanlı şəkildə müşahidə etdiyimdən zənnim gərək məni aldatmasın. Səni ona təqdim etməkdə yeganə məqsədim sənəin xoşbəxtliyin və firavanlığındır. Onun yanında hər bir sözünə diqqət et, onun kəskin və iti yaddaşı vardır, istənilən diplomatı çıxılmaz vəziyyətə sala bilər, çünki onun doğru və ya yalan danışdığını hiss edir. Öz aramızda qalsın, mənə elə gəlir ki, İmperator özü onun nikahını təsdiq etməmişdir, çünki Rusiya səfirliyinin nümayəndəsi ilə onun barəsində danışanda gülməyə başladı. İmperator onu qəbul etmir və Bulon meşəsində rastlaşanda onunla "xala xətin qalması" salamlaşır. Bununla belə, Feodora madam Serizi ilə yaxındır, madam Nüsengenin və de Restonun evinə gedib-gəlir. Fransada onun reputasiyası hələ ləkələnməyib. Bütün bonapartistlər arasında ən rəsmiyyətpərəst qadın, marşalın arvadı hersoginya Karilyano yayı onun mülkündə keçirir. Bir çox gənc ədəbazarlar, hətta Fransanın perlərindən* birinin oğlu var-dövləti müqabilində ona öz adlarını təklif ediblər; ancaq o, hamıya çox nəzakətlə rədd cavabı verib. Bəlkə, onun hissələrini qrafdan aşağı olmayan titulla oyandırmaq olar? Sənsə markizsən! Əgər o, xoşuna gəlsə, onda cəsəətli ol! Sənə verdiyim təlimatlar bunlardan ibarətdir.

Rastinyakın zarafatları mənə belə bir fikri təlqin etdi ki, o, məni ələ salır və qəsdən həvəsə gətirmək istəyir. Çiçəklərlə bəzədilmiş peristilin qarşısında dayananda improvizə olunmuş ehtirasım əsl paroksizm¹ həddinə çatdı. Xalça döşənmiş geniş pilləkənə

¹ Paroksizm - ürəktutması, hirsələnmək (yun.)

qalxarkən ingilis rahatlığının bütün incəliklərini öz gözlərimlə görüb ürəyimin necə döyündüyünü hiss etdim; mən rəng verib-rəng aldım, qızardım, mənşəyimi, hisslərimi, qürurumu unuttum və özümü səfeh bir meşşan kimi apardım. Əfsus, mən mansardadan üç illik kasıblıqdan sonra, əldə etdiyimiz mənəvi xəzinələri, bizi zənginləşdirən, əlimizə hakimiyyət keçəndən sonra bizi qudurmağa qoymayan (çünki elm bizi əvvəlcədən siyasi mübarizəyə hazırlayır) əqli kapitalı məişət xırdalıqlarından yüksək tutmağı öyrənmədən enmişdim.

Mən, təxminən, iyirmi iki yaşında, ortaboylu, əlində lələklərdən hazırlanmış yelpik olan, kişilərlə əhatə olunmuş bir qadın gördüm. Rastinyakı görən kimi o, ayağa qalxıb bizə tərəf gəldi, səmimiyyətlə gülümsədi, gözəl səs ilə mənə, yəqin ki, əvvəlcədən hazırladığı xoş sözlər dedi; dostumuz mənim istedadım barədə danışdı və onun diribaşlığı, qaskonlulara xas cəsarəti mənim qəbulumu təmin etdi. Hamının diqqəti mənə yönəldiyindən sıxıldım, ancaq xoşbəxtlikdən, Rastinyak hamıya mənim təvazökarlığım barədə danışmışdı. Mən burada alimlərlə, ədəbiyyatçılarla, keçmiş nazirlərlə, Fransanın perləri ilə görüşdüm. Mənim gəlişimdən sonra söhbət yenidən canlandı; hiss edəndə ki, reputasiyama qorunalıyam, özümü ələ aldım və mənə danışmaq imkanı veriləndə ətrafdakıların diqqətini cəlb etmək üçün sui-istifadəyə varmadan gedən mübahisəyə tutarlı, dərin mənalı və ağıllı ifadələrlə son qoymağa çalışdım. Özüm haqda müəyyən təəssürat yaratdım. Bəlkə də, mininci dəfə idi ki, Rastinyak özünü peyğəmbər kimi aparırdı. Elə ki adam çoxaldı və hamı özünü sərbəst hiss etdi, hamım qoluma girib mənə otaqları gəzdirdi.

- Qrafinyaya heyran olduğunu bürüzə vermə, - o dedi, - bura nə məqsədlə gəldiyini başa düşəcəkdir.

Otaqlar incə zövqlə bəzədilmişdi. Mən gözəl rəsm əsərləri gördüm. Varlı ingilislərdə olduğu kimi, hər bir otağın xüsusi, zəngin üslubu vardı: ipək kimi divar kağızları, işləmələr, mebellər - şəraitə uyğun bütün xırdalıqlar ümumi harmoniya təşkil edirdi. Qapılarına xalı-pərdələr çəkilmiş qəbul otağında hər şey - mebel, divar saati, xalçaların naxışları qotik üslubda idi. İncə naxışlarla işlənmiş tavan gözəlliyi və orijinallığı ilə göz oxşayırdı. Divarların aşağı hissələri də ustalıqla işlənmişdi. Bu mənzərənin ümumi görünüşünü heç nə pozmurdu, hətta bir-birinə geydirilmiş pəncərə çərçivələri, onlara salınmış rəngli şüşələr də yerli-yerində idi. Müasir üslubda olan

kiçik salonu məni xüsusilə heyran etdi; hansısa sənətkar onun içərisini müasir dekorativ incəsənət üslubunda, yüngül, təzə, xoş, parıltısız, azacıq qızıl suyu çəkərək işləmişdi. Burada hər şey alman balladasında olduğu kimi anlaşılmaz, dumanlı idi, bir sözlə, bura 1827-ci ilin ehtiraslarına uyğun xoş rayihəli nadir ev gülləri ilə bəzədilmiş əsl sığınacaq idi. Salondan incə və qızıl suyu çəkilməş mebellə təchiz olunmuş qəbul otağına keçdik, burada XIV Lui əsrinin zövqünü özündə yaşadan sənət əsərlərinin müasir dövr rəs- samlığıyla əcaib, ancaq xoş ziddiyyətini gördüm.

- Sənin apartamentin də pis olmayacaq, - Rastinyak xəfif ironiya səzilən təbəssümlə dedi. - Çox cazibədardır, - o oturaraq əlavə etdi.

Birdən yerindən qalxdı, əlimdən tutub yataq otağına apardı və orada ağ muslin və xara parçadan örtüyün altındakı zəif işıqlandırılmış şəhvət oyadan çarpayını mənə göstərdi; bu dahiylə nişanlanmış gənc bir mələyin yatağı idi.

- Belə də biabırçılıq olar, - o, səsini qısqaraq çəmkirdi, - bu nə ədəbsizlikdir, naz-qəmzənin də bir həddi-hüdudu olar, heç sevişmə taxtını da nümayiş etdirirlər? Heç kimə təslim olmur, ancaq hər kəsə buraya öz vizit kartını qoymağa imkan verir! Əlimdə imkanım olsaydı, bu qadını qapım ağzında göz yaşları axıtmağa məcbur edərdim.

- Sən onun xeyirxahlığına yəni bu qədər əminsən?

- Bizim arvadbazların ən zirəkləri belə etiraf edirlər ki, onlarda heç nə alınmayıb; ancaq onlar hələ də onu sevirilər və onun etibarlı dostlarıdır. Hə, müəmmalı deyil?

Bu sözlər içimdə məstliyəbənzər bir duyğu əmələ gətirdi və Feodoranın keçmişini qısqanmağa başladım. Sevindiyimdən titrəyərək qrafinyanın yanına, qonaq otağına tələsdim və onu qotik üslubda olan qəbul otağında tapdım. O, gülümsəyərək məni saxlayıb yanında oturtdu və işlərim barədə suallar verməyə başladı; deyəsən, onlarla çox maraqlanırdı. Mən ibrətamiz tondan və sistemimin ciddi şərhindən yayınıb zarafata keçmək istəyəndə onun marağı xüsusilə artdı. İnsan iradəsinin buxarabənzər maddi güc olması, əgər insan onu bir yerə toplayıb bütövlükdə ona hakim ola, bu axan kütləni durmadan ruhuna göndərə bilərsə, mənəvi aləmdə heç bir şeyin bu qüvvə qarşısında tab gətirə

bilməyəcəyi, belə bir insanın hər şeyi, hətta təbiətin qanunlarını belə bəşəriyyətin problemlərinə uyğun olaraq dəyişməyə qadir olması fikri, deyəsən, Feodoranın daha çox xoşuna gəlirdi. Feodoranın etirazları onun aqlının itiliyindən xəbər verirdi; ona xoş gəlmək üçün bir müddət onun haqlı olduğunu etiraf etdim, sonra isə bircə sözlə onun qadın mühakimələrini dağıdıb alt-üst etdim; onun diqqətini həyatda hər gün rastlaşdığımız bir fakta - ilk baxışda adi görünən, əslində isə elm adamı üçün çözülməz problemlərdən biri olan yuxu hadisəsinə yönəldərək dərin maraqla oyatdım. Ona “ideyalarımız gözəgörünməz aləmdə təşkil olunmuş bütöv varlıqlardır və taleyimizə təsir edirlər” deyəndə, buna sübut üçün düşüncələri tarixən və bu gün bizə hökm edən Dekartın*, Didronun*, Napoleonun fikirlərini misal gətirəndə qrafinya bir anlıq susdu. Qrafinyanı bir qədər əyləndirə bildiyim üçün fərəhləndim; o, məndən ayrılıqda saray adamlarına xas ifadə ilə ona baş çəkməyi xahiş etdi. Mən ona yaxınlaşa bilmişdim. Bilmirəm, özümə xas tərifləyici vərdişlərim sayəsində nəzakət düsturunu səmimi sözlərlə ifadə etdiyimə görə, yaxud Feodora gələcəkdə məşhur olacağını hiss edib alimlərdən ibarət heyvanxanasına daha birini əlavə etmək xatirinə, amma mənə elə gəlirdi ki, onun xoşuna gəlmişəm. Mən fiziologiya sahəsindəki bütün biliklərimi, qadınlar üzərində apardığım əvvəlki müşahidələrimi köməyə çağıraraq bütün axşamı bu orijinal xanım əfəndini, onun xasiyyət və ədədlərini ciddi-cəhdlə öyrəndim. Qapının kənarında dayanıb onun fikirlərini öyrənməyə, düşüncələrini ədəllərindən oxumağa çalışır, ev sahibəsinin otaqları necə gəzməsinə, oturub söhbət etməsinə, qonaqlardan kimisə yanına çağıraraq sorğu-suala tutmasına və qapı çərçivəsinə söykənib dinləməsinə göz qoyurdum. Yerini dəyişərkən qamətini elə füsunkarcasına əyir, bu zaman əynindəki donu elə cazibədar şəkildə yırğalanır və ehtiraslarını elə amirənə tərzdə coşdururdu ki, onun xeyirxahlığına məndə böyük şübhə yaranırdı. Əgər Feodora bu gün məhəbbətə laqeyd yanaşırsa, demək, əvvəllər çox ehtiraslı olub. Ehtiraslı olması həmsöhbətinin qarşısındakı ədəllərindən də bilinirdi; o, ayağının birini panelə dayayıb elə dayanırdı ki, elə bil, bu dəqiqə yıxılacaq, ya da sanki, qaçmağa hazırlaşır. Onu yalnız odlu baxışlar qorxuda bilirdi. Qollarını qoynunda xəfifcə çarpazlayaraq həmsöhbətinə elə iltifatla baxır və qulaq kəsilirdi ki,

sanki, onun sözlərini içinə çəkir, özü isə duyğu saçırdı. Təvəvətli və çəhrayı dodaqları ağı, canlı sifətində çox aydın görünürdü. Şabalıdı saçları açıq-qonur rəngli və Florensiya daşı* kimi damarcıqlı gözlərinə kölgə salırdı. Gözlərinin ifadəsi dediyi sözlərə, sanki, xüsusi incə mənə verirdi. Nəhayət, incə qamətinin cazibədarlığı adamı məst edirdi. Rəqibləri, bəlkə də, onun qalın, demək olar ki, çatma qaşlarını kobud adlandırır, yanaqlarında o qədər də nəzərə çarpmayan zərif tüklərin ona yaraşmadığını deyərdilər. Mənə elə gəlirdi ki, onun bütün cizgilərinə ehtiras öz möhürünü basmışdı. Bu qadının italyansayağı kirpikləri, Venera Milosa* yaraşan gözəl çiyinləri, üzünün cizgiləri, olduqca dolu və tünd alt dodağı sevgiyə nəfəs alırdı. Yox, o, qadın deyil, bir roman idi. Onun incəliyi, cizgilərinin harmonik uyğunluğu, zəngin və dəbdəbəli geyimi daim özünü təmkinli, sadə və təvazökar aparması ilə ziddiyyət təşkil edirdi. Onun təbiətindəki şəhvət əlamətlərini görmək üçün, çılğın ehtiraslar üçün yaradıldığını kəşf etmək üçün mənə kimi itigözlü müşahidəçi olmaq lazım idi. Fikrimi daha aydın ifadə etmək üçün, Feodorada iki fərqli qadının yaşadığını deməliyəm: onun bədəni daim baxanda soyuq, ehtirassız idi; yalnız başı, sanki, məhəbbətlə nəfəs alırdı. Baxışlarını hər hansı bir kişinin üzərində saxlamamışdan qabaq buna əvvəlcədən hazırlaşır, daxilində, sanki, sirli nəşə baş verir və par-par yanan gözləri həyəcanla səyriyirdi. Bir sözlə, ya mənə biliklərim mükəmməl deyil və insanın daxili aləminin sirrini açmaq üçün hələ çox şeyi kəşf etməlidir, ya da ki, qrafinya çox gözəl qəlbə, həssas duyğulara malikdir və bütün bunlar onun məftunedici, dərin və yenilməz, həm də ehtirasdan alışıb-yanan mənəvi gücü ilə insanı heyran edən çöhrəsindən oxunur. Mən onun yanından məst halda, bu qadına məftun olaraq, onun təmtərağından, cah-calalından vəcdə gələrək çıxdım, hiss elədim ki, o, mənə uyğun girib oradakı nəci və qüsurlu, xeyirxah və qəddar olan hər şeyi tərptədi. Həyəcanlı, qızgın, coşqun halda bu rəssamların, diplomatların, hökumət nümayəndələrinin, birja dəllallarının buraya nə üçün gəldiklərini anlamağa başladım. Əlbəttə, onlar da mənə varlığını titrədən, qanıma coşdurub qaynadan, ən incə sinirlərimi gərən və beynimi lərzəyə gətirən çılğın həyəcanın ardınca gəlirlər. O, öz pərəstişkarlarını qorumaq üçün heç kəsə könül vermirdi. Qadın sevənədək şıltaqlıq edir.

- Bəlkə də, onu hansısa qocaya ərə veriblər, ya da satıblar, - Rastinyaka dedim, - odur ki ilk nikahının xatirələri onda məhəbbətə qarşı nifrət oyadıb. Mən Feodoranın yaşadığı Sent-Onore qəsəbəsindən piyada qayıtdım. Kordiye küçəsinə gəlib çıxmaq üçün, az qala, bütün Parisi ayaqlamaq lazım idi; ancaq yol mənə çox qısa gəldi; üstəlik, hava da soyuq idi. Sərt bir qışda, cibimdə otuz frankım belə olmadan, bizi ayıran məsafə isə bu qədər böyük olduğu halda Feodoranın qəlbini fəth etmək! Yalnız kasıb cavan oğlan bilir ki, faytona, əlcəklərə, pal-paltara və sair xərclərə nə qədər çox pul lazımdır. Əgər məhəbbət uzun müddət platonik olaraq qalırsa, o, dağıdıcı olur. Hüquqşünas tələbələr arasında lozönlər¹ deyilən bəziləri, yaxşı olar ki, beletajda yaşayan qadınların yanına getməsinlər. Şıq geyinmiş, modabaz, qalstuklu, görkəmləri, az qala, bütün Xorvatiyanın paxıllıqdan bağrını çatladan*, zəngin, abır-həya bilməyən, tilbüridə* gəzən gənclərlə zəif, əldən düşmüş, nimdaş geyimli, yoxsul, yeni əsərindən sonra gümrəlaşan rəssam kimi yorğun biri olan mən mübarizə aparmalıyam?

- Yox, yox, ya Feodora, ya da ölüm!- körpünün pillələrini enənə ucadan dedim. - Feodora taleyin özüdür!

Qotik üslubda tikilmiş gözəl qəbul otağı və XIV Lui üslubunda olan incəsənət əsərləri gözlərim önündəydi; mən yenidən qəşəng, geniş qollu ağ don geyinmiş qrafınyanı, onun cazibədar yerişini və ovsunlayıcı qamətini gördüm. Öz soyuq, təbiətşünasın pariki kimi natəmiz mansardama gəlib çıxanda hələ də o cah-calalla əhatə olunmuşdum. Bu cür təzad və pis məsləhətçi: görünür, cinayətlər elə belə yaranır. Mən qəzəbdən titrəyərək düşdüyüm vicdanlı, dürüst yoxsulluğumu, bu qədər məhsuldar fikrin doğulduğu mansardamı lənətlədim. Öz taleyimə, bədbəxtliyimə görə Tanrıdan, iblisdən, ictimai quruluşdan, atamdan, bütün kainatdan haqq-hesab tələb etdim; ac-susuz, gülməli lənətlər donquldanaraq, ancaq Feodoranı tovlamaq barədə qərar qəbul edib yatdım. Bu qadının ürəyi taleyimin asılı olduğu sonuncu lotereya bileti idi. Feodoranın yanına ilk ziyarətlərim haqqında uzun-uzadı danışib başını ağrıtmadan dərhal əsas məsələyə keçəcəyəm. Onun qəlbinə təsir etmək üçün, hər şeydən əvvəl, onun ruhunu, heysiyyətini ələ almağa, boş damarını tutmağa cəhd etdim. Onu məni sevməyə məcbur etmək üçün

¹ Lozön - XIV Lüdovikin saray əyanı; əyləncəli vaxt keçirməsi ilə tanınırdı

minlərlə əsas verdim ki, özünü daha çox sevsin. Heç vaxt onun laqeyd vəziyyətdə olmasına imkan vermədim. Çünki qadınlar güclü duyğular naminə hər şeyi qurban verməyə hazırdırlar, mən də bunları ondan əsirgəmədim. Onu laqeyd görməkdənsə, əsəbiləşdirməyə üstünlük verirdim. Əvvəlcə iradəmin gücündən ruhlanaraq özümü ona sevdirmək üçün bir qədər üstünlüyə nail oldum, ancaq tezliklə ehtiraslarım artdı və özümü idarə edə bilmədim, səmimi qəlbədən dəlicəsinə vurularaq özümü məhv etdim. Mən poeziyada və adi söhbətlərdə məhəbbət adlandırılan şeyin nə olduğunu ağıllı-başlı başa düşürəm, ancaq mənim ikili təbiətimdə qəfildən inkişaf edən hissini təsvirini heç bir yerdə görmədim: nə, bəlkə də, mənzilini tutduğum Jan Jak Russonun ritorik, diqqətlə işlənmiş deyimlərində, nə ikiyüzlük ədəbiyyatımızın soyuq anlayışlarında, nə də italyan rəssamlığında. Məgər yalnız Briyen gölünün mənzərəsi, Rossininin* başqa süjetləri, marşal Sultun¹ madonna Mürilyosu, Lekombanın novella toplulanında rast gəlinən məktubları*, xüsusilə ekstatiklərin duaları və fablioların ayrı-ayrı epizodları məni ilk məhəbbətimin baş qaldırdığı füsunkar yerlərə apara bilərlər? İnsan dilində olan heç bir şey, rənglərdə, mərmərdə sözlər və səslər vasitəsilə ifadə olunan heç bir fikir mənim hissələrimin gərginliyini, səmimiliyini, dolğunluğunu, gözəlməzliyi vermək iqtidarında deyil! Bəli, incəsənət boş şeydir! Məhəbbət bizim həyatımıza həmişəlik qovuşub onu əbədi olaraq öz alovlu rənginə boyamamışdan əvvəl saysız-hesabsız maneələrdən keçir. Bu əlçatmaz təsirin sirri sənətkarın nəzərlərindən yayınır. Əsl ehtiras isə soyuq adamların eşitmək istəmədiyi ah-fəryadlarda ifadə olunur. Qəlbən sevmək lazımdır ki, “Klarissa Harlou”*nu oxuyarkən Lovlasın bağırıqlarını hiss edə biləsən. Məhəbbət daşların, otların və çiçəklərin arasıyla axan sadələvh çeşmədir, birdən o, çaya çevrilir və böyüdükcə öz təbiətini, görünüşünü dəyişir, sonra ucu- bucağı görünməyən okeana tökülür; orta ağıllar üçün bu, adi bir şeydir, böyük qəlbləri isə sonsuz düşüncələrə qorq edir. Hissin bu çalarlarım, bu qədər əziz xırdalıklarını, səslərində nitqin bütün xəzinəsini gizlədən sözləri, ən yaxşı şeirlərdən daha mənalı baxışları necə yenidən yaradasan? Özümüz də hiss etmədən bir qadına məftun olduğumuz görüşlərdə bütün bəşəri poeziyanı udmağa qadir bir uçuşum nəhəng ağzını açır.

¹ Sult (1769-1851)-Fransanmbaş marşalı

Gözəlliyin hətta gözəgörünən sirlərini təsvir etməyə söz tapmayanda biz qəlbin sehrlı və canlı həyəcanlarını qısaca haşiyələr çıxmaqla şərh edirik. Bu nə sehrbazlıqdır! Onu görməkdən həzz alaraq, inanılmaz ekstaz vəziyyətində nə qədər vaxt keçirmişəm! Mən xoşbəxt idim. Nəyə görə? Bilmirəm. Belə anlarda əgər onun çöhrəsi işıqlanırdısa, demək, ona nəsə olurdu və sifəti alışıb-yanırdı; incə və zərif dərisində qızılı rəngə çalan narın tükler onun sifətinin xoş cizgilərini aşkar edirdi. Bu cizgilərdə bizi əsir edən və gün işığının görünməz etdiyi üfüq xətti kimi uzaq bir füsunkarlıq vardı. Adama elə gəlirdi ki, günün işığı onu sığallayır və onun nurlu cizgilərindən daha parlaq işıq saçılır. Sonra kölgə gözəl çöhrədən keçərək, sanki, ifadələri müxtəlifləşdirən, rəngləri dəyişdirən çalar əmələ gətirirdi. Onun mərmər kimi parlaq alnında, sanki, tez-tez aydın fikirlər oxunurdu. Gözləri yanır, kirpikləri titrəyir, sifətində təbəssüm gəzirdi; canlı mərcanı xatırladan dodaqları açılıb-yumularaq hərəkət edirdi; saçlarının özünəməxsus xüsusi çaları yenidən düşən gicgahlarına tünd kölgə salırdı. Onun çöhrəsinin hər bir cizgisi, bir sözlə, Feodoranın sifətinin, bədəninin hər bir cizgisi dil açıb danışırdı. Onun gözəlliyinin hər bir çaları mənim gözlərim üçün yeni bir ziyafət idi və qəlbimə əsrarəngiz gözəllik bəxş edirdi. Onun sifəti hər dəfə dəyişəndə mən bu cizgilərdə ümid işartıları görmək istəyirdim. Bizim səssiz söhbətlərimiz səs kimi əks-səda verərək ürəkdən-ürəyə keçir, mənə içimdə dərin iz buraxan ani sevinc bəxş edirdi. Onun səsi içimdə çətinliklə boğa bildiyim qeyri-müəyyən bir hiddət doğururdu. Əgər o, qıdıqlayan barmaqlarını saçlarımda gəzdirsəydi, yəqin ki, mən də adını unutduğum Lotaringiya knyazı kimi ovcumda yanan kömürü hiss etməzdim. Bu artıq heyranlıq, yaxud ehtirasın coşması deyildi, bu, cadugərlik, alın yazısı idi. Çardağın altındakı yuvama qayıdarkən tez-tez Feodoranı onun öz evində görür və onun həyatında dumanlı şəkildə iştirak edirdim. O xəstələnəndə mən də xəstələnir və ertəsi gün ona deyirdim: “Siz xəstələnmişdiniz!”

Dəfələrlə o, gecənin sakitliyində ehtiraslarımla güclü çağırışları ilə mənim yanıma gəlmişdi! Bəzən o, sıçrayan işıq şüaları kimi qəfildən peyda olur, qələmimi əlimdən alıb sındırır, elmi çalışmalarımla yanımdan qovur, qarşımda onu nə vaxtsa gördüyüm cəzb-edici pozanı alaraq heyranlıqla özünə baxmağa məcbur edirdi.

Bəzən isə mənim özüm xəyallar aləmində onu qarşılamağa gedir, gümüşü səsinə eşitməyimə imkan verməsini xahiş edir, ümidlə salamlayırdım; sonra göz yaşları içərisində özümə gəlirdim. Bir dəfə mənimlə teatra getməyə söz verib, birdən-birə tərslik edərək imtina etdi və onu tək buraxmağımı xahiş etdi. Mən bütün iş günüm və son eküm bahasına başa gələn bu şıltaqlıqdan ümitsizləşərək teatra tək getdim. Onun baxmaq istədiyi tamaşaya mən də baxmaq istəyirdim. Yerimdə təzəcə oturmşdum ki, ürəyimdən, sanki, elektrik cərəyanının keçdiyini hiss etdim. Bir səs mənə dedi: “O buradadır”. Arxaya çevrildim, qrafinyanın benuar lojasının arxa tərəfində kölgədə oturduğunu gördüm. Ona tərəf baxmağa başladım, onu qeyri-adi zənnlə dərhal tanımışdım. Ruhum həşəratlar çiçəyə doğru can atan kimi, dərhal öz həyat mənbəyinin yanına uçdu. Görəsən, hisslərimi kim xəbərdar etmişdi? Bəzən dayaz adamları heyrətləndirən gizli həyəcanlar olur, ancaq təbiətimizə xas bu təzahürlər xarici görməmizin adi fenomenləri kimi sadədir. Məhz buna görə də mən təəccüblənmədim, ancaq əsəbiləşdim. İnsanın çox az öyrənilmiş mənəvi gücü haqqında apardığım tədqiqatlar, heç olmasa, öz ehtiraslarımda sistemimə dair aşkar dəlillər tapmaqda mənə kömək etdi. Alim aşıqın bu ittifaqında qəribə nəşə vardı; ən adi bütperəstlik və məhəbbətin elmi tədqiqatı. Tədqiqatçı aşıqı həyəcanlandıra bilməsindən əksər hallarda razıdır, ancaq o, öz uğuruna əmin olan kimi böyük fərəh hissi keçirərək elmi tədqiqatı bir kənara atır. Feodora məni görüb qaşqabağını tökdü; mən onu utandırdım. Elə ilk fasilədə onun yanına getdim; o, tək idi və mən orada qaldım. Heç vaxt məhəbbətdən danışmasaq da, hiss etdim ki, mənə izahat verəcək. Mən ona öz sirrimi hələ açmamışdım, aramızda hələ də razılığa bənzər nəşə vardı; o, öz əyləncə planları barədə mənə danışır, dostyana narahatlıqla sabah gəlib- gəlməyəcəyimi soruşurdu. Nəşə kəskin bir söz deyəndə dərhal sualedici nəzərlə mənə baxır, sanki, yalnız mənim xoşuma gəlmək istəyirdi. Mən qaşqabağımı sallayanda o mülayimləşərdi, o qəzəblənəndə isə mənim bunun səbəbini soruşmağa ixtiyarım çatırdı. Bir qəbahətim olanda məni bağışlamazdan əvvəl xeyli yalvar-yaxar edirdi. Bizim xoşumuza gələn bu küsüsmələr məhəbbətlə doluydu: belə hallarda o, şıltaq və mehriban, mən isə çox xoşbəxt olardım! Bu dəfə isə aramızda çat yaranmışdı, biz bütün axşamı bir-birimizlə

yad adamlar kimi davrandıq. Qrafinya buz kimi soyuq idi, hiss edirdim ki, nəşə olub.

- Məni yola salın, - o, tamaşa qurtaranda dedi.

Hava korlanmağa macal tapmışdı. Biz tamaşadan çıxanda sulu qar yağırdı. Feodoranın faytonu teatrın qapısına yaxınlaşa bilmədi. Yaxşı geyinmiş qadının bulvara keçməyə cəhd etdiyini görəndən bir xidmətçi çətirini açıb başımızın üzərinə tutdu və biz faytona oturanda o, çaypulu istədi. Mənim qara qəpiyim də yox idi; iki su üçün həyatımın on ilini verərdim. Mənim kişi qürurum öz dəyişkən təzahürləri ilə birlikdə dəşhətli ağrılar içində qovrulurdu.

- Xırda pulum yoxdur, əzizim! - Sərt tonda dedim, çünki heysiyyətimə toxunulmuşdu; bunu mən dedim, bu adamın qardaşı, kasıblığın nə demək olduğunu yaxşı bilən, bir zamanlar yetmiş min frankı gözüyumulu verən biri! Nökər onu kənara itələdi və atlar yerindən götürüldü. Yolda Feodora dalğın idi, ya da özünü elə göstərirdi ki, guya, qaygılıdır, suallarına qısa və əsəbi cavab verirdi. Mən susurdum, dəşhətli dəqiqələr idi. Evə gəlib divar sobasının qarşısında oturdum. Xidmətçi sobanı yandırır çıxan kimi, qrafinya üzündə qəribə ifadə mənə sarı döndü və təntənəli surətdə dedi:

- Fransaya gələndən bəri mənim var-dövlətim çox cavan oğlanların aqlını başından alıb; mənə xoş gələ biləcək çoxlu sevgi etiraflarına qulaq asmışam. Mənə münasibətləri olduqca dərin və səmimi olan adamlara da rast gəlmişəm, onlar hətta bir zamanlar olduğum kimi kasıb olsaydım belə, mənimlə evlənməyə hazır idilər. (Jnutmayın, müsyo de Valanten, bilin ki, istəsəydim, saysız-hesabsız var-dövlət və yeni titullar əldə edərdim. Onu da bilin ki, mən məhəbbətdən dəm vuran düşüncəsiz adamları bir daha görmək istəmirəm. Əgər sizə qeyri-ciddi münasibət bəsləsəydim, qətiyyənlə xəbərdarlıq etməzdim, bunu mənə qürurumdan çox, sizə olan dost münasibətim diqtə edir. Qadın kəskin cavab almağa risk edir, hiss edəndə ki, onu sevirlər, əvvəlcə ürəyinə yatan bu hissi rədd edir. Arsinoenin, Aramintin məhəbbət səhnələrindən* xəbərim var və belə hallarda mənə necə cavab verəcəklərini də bilirəm, ancaq ümid edirəm ki, bu dəfə qarşımda fərqli bir insan dayanıb və siz məni yanlış anlamazsınız, çünki mən sizinlə açıq danışırım.

O, öz fikirlərini vəkil, yaxud notarius öz müştərisinə hər hansı məhkəmədə qaldırılmış iddia və ya müqavilə maddəsi haqqında

izahat verirmiş kimi soyuqanlıqla ifadə etdi. Səsinin aydın və valehedici tonunda, cüzi də olsa, həyəcan yox idi. Yalnız ciddi və iltifatlı sifətində və duruşunda soyuqluq, diplomatlarda müşahidə etdiyim quruluq vardı. Şübhəsiz ki, o, öz nitqinə əvvəlcədən hazırlanmış, bu səhnənin proqramını qabaqcadan tərtib etmişdi. Ah, əziz dost, məgər qadınlar bizim qəlbimizi didib-parçalamaqdan həzz alanda, ürəyimizə xəncər soxub onu yaranın içində burmaq istəyəndə füsunkar olmurlar, sevmək, sevlmək istəməirlər? Vaxt gələcək, çəkdiyimiz əzablara görə onlar bizi mükafatlandıracaqlar, necə ki, Tanrı, deyilənə görə, xeyirxah əməlin əvəzini verir. Onlar amansızlığını çox yaxşı bildikləri pisliyin əvəzini çıxmaq üçün yüzqat nəşə verəcəklər; onların qəzəbi ehtirasla dolu deyilmi? Məgər sizi biganəliklə məhv edən qadının verdiyi əzab-əziyyətlər dəhşətli işgəncə deyil? Bu zaman Feodora özü də bilmədən bütün ümidlərimi ayaq altına salıb tapdaladı, həyatımı korladı və gələcəyimi laqəydcəsinə, kəpənəyin qanadlarını qıran məsum uşaq qəddar- lığıyla dağıdıb alt-üst etdi.

- Sonradan, - Feodora əlavə etdi, - ümid edirəm ki, siz mənim təklif etdiyim dostluğun necə möhkəm olduğunu görəcəksiniz. Əmin olacaqsınız ki, mən dostlarıma qarşı həmişə xeyirxah və sadıq olmuşam. Mən onlara həyatımı verərdim, ancaq hər hansı hissi bölüşmədən onu qəbul etsəm, mənə ilk nifrət edən elə siz özünüz olardınız. Kifayətdir, siz bu etirafı etdiyim yeganə adamsınız.

Əvvəlcə deməyə söz tapmadım, daxilimdə qalxan tufanı çox çətinliklə ram edə bildim, ancaq çox çəkmədi ki, həyəcanımı qəlbimin dərinliyində gizlədib gülümsədim.

- Əgər desəm ki, sizi sevirəm, - mən dedim, - məni qovarsınız, özümü biganəlikdə ittiham etməyə başlasam, buna görə də məni cəzalandırarsınız. Keşişlər, hakimlər və qadınlar heç vaxt öz paltarlarını tərsinə çevirmirlər. Susmaq bunların heç biri deyil, odur ki icazə verin, susum. Bir halda ki, siz mənə qardaşcasına xəbərdarlıq etdiniz, demək, məni itirməkdən qorxursunuz və bu fikrin özü təskinlik tapmağım üçün kifayətdir. Ancaq gəlin, şəxsi məsələləri bir kənara qoyaq. Bəlkə də, siz yeganə qadınsınız ki, təbiətin qanunlarına bu qədər zidd olan məsələlərə dair sizinlə fəlsəfi müzakirə açə bilirəm. Qadın cinsinin başqa nümayəndələri ilə müqayisədə siz fenomensiniz. Qəlin bu psixoloji anomaliyanın

səbəblərini birlikdə axaraq. Bəlkə, özlərinin kamilliklərinə vurğun bir çox məğrur qadınlar kimi sizdə də zərif bir eqoizm baş qaldırmışdır və düşünürsünüz ki, kişiyə məxsus olsanız, bununla öz iradənidən əl çəkməli, sizin üçün şərti görünən alçaldıcı şərti üstünlüyə tabe olacaqsınız? Əgər bu belədirsə, siz mənə min qat artıq gözəl görünərdiniz. Yoxsa ilk məhəbbətiniz sizi alçaldıb? Bəlkə, siz ana olacağınız təqdirdə belinizin incəliyini, gözəl qamətinizi itirməkdən qorxursunuz? Sizi həddindən artıq güclü sevgini rədd etməyə sövq edən ən tutarlı gizli səbəb bu deyilmə? Ya da, bəlkə, sizi çarəsizlikdən xeyirxah olmağa vadar edən qüsurlarınız var?.. Əsəbiləşməyin, mən ancaq mühakimə yürüdüürəm, öyrənirəm və ehtirasdan min mil uzağam. Anadangəlmə korları yaradan təbiət məhəbbətdə lal-kar və kor qadınlar yarada bilər. Siz tibbi tədqiqatlar üçün, həqiqətən, qiymətli obyektiniz! Siz öz qiymətinizi bilmirsiniz. Sizdə, bəlkə də, kişilərə qarşı tamamilə qanunauyğun nifrət var; mən sizi başa düşürəm, onlar mənim özümə də iyrenc və eybəcər görünürlər. Ancaq siz, əlbəttə, haqlısınız, - ürəyimin bu dəqiqə yerindən oynayacağını hiss edərək əlavə etdim, - siz biz kişilərə həqarətlə baxmalısınız, ona görə ki, sizə layiq olan kişi yoxdur.

Ona gülə-gülə yağdırdığım bütün sarkazmları təkrarlamaq istəmirəm. Ancaq nə olsun? Ən tikanlı sözlər, ən acı istehza belə onun tükünü tərətmedi. O, məni sakitcə dinlədi; onun gözlərində və dodaqlarında həmişəki adi təbəssümü vardı. Bu təbəssümdən o, həmişə hamı - dostlar, tanışlar, yad adamlar üçün maska kimi istifadə etmişdi.

- Sizə məni söküb-yığmağa imkan verdikdən sonra da xeyirxah olmadığımı iddia edəcəksiniz, - o, mənim bir dəqiqəlik susub ona baxmağımdan istifadə edərək dedi. - Görürsünüz, - o gülümsəyərək davam etdi, - mən dostluqda xırdaçı deyiləm. Çox qadın kobudluğunuza görə sizə qapını göstərirdi.

- Siz məni heç bir izah vermədən qova bilərsiniz.

Bunu deyərəkən hiss etdim ki, əgər məni qovsa, onu öldürə bilərəm.

- Siz dəlisiniz, - Feodora gülümsəyərək dedi.

- Siz nə vaxtsa güclü məhəbbət haqqında düşünmüsünüz? - mən dedim. - ümitsizliyə qapılmış kişi əksər hallarda öz məşuqəsini öldürür.

- Bədbəxt olmaqdan, ölmək yaxşıdır, - o, könülsüz cavab verdi. - Sizin kimi ehtiraslı bir kişi nə vaxtsa arvadını bir xoruza yük eləyib aradan çıxacaq.

Bu soyuq hesab məni son dərəcə heyrətləndirdi. Bu qadınla mənim aramda olan uçurumu açıq-aydın gördüm. Biz bir-birimizi heç vaxt başa düşə bilməyəcəkdik.

- Əlvida, - soyuq tərzdə ona dedim.

- Əlvida, - o, başını dostcasına tərpədən cavab verdi. - Sabaha qədər.

Bir anlıq ayaq saxlayıb sevgi dolu baxışlarla onu süzdüm. Ancaq artıq bu sevgidən üz döndərmişdim. O, dayanıb gülümsəyirdi və bu bayağı təbəssüm, mərmər heykəlin nifrətli təbəssümü, deyəsən, məhəbbət ifadə edirdi, ancaq bu məhəbbət buz kimi soyuq idi. Başa düşürsən, dostum, yağışlı-qarlı havada evə qayıdarkən hər şeyi itirdiyimi düşünüb elə qəm-qüssəyə batdım ki, buz bağlamış sahillə düz bir mil addımladım. Ah, haradan biləydim ki, onun ağılına belə gəlmir ki, mən belə yoxsulam, elə bilir, mən də onun kimi varlıyam və karetlərdə gəzirəm? Qırılmış ümidlər, puç olmuş arzular! Məsələ təkcə pulda deyil, qəlbimin zənginliyində idi. Bu qərribə söhbəti öz-özümə müzakirə edərək qarasına addımlayırdım, fikirlərim elə qarışdı ki, sözlərin və məfhumların mənasına şübhə etməyə başladım. Bütün bunlara baxmayaraq, mən daş kimi soyuq, qəlbini dönə-dönə fəth etdirməkdən usanmayan, bir gün əvvəl verdiyi vədlərə xilaf çıxan və simasını hər gün dəyişən bu qadını sevirdim. Universitetin yanından keçəndə məni titrəmə tutdu. Yadıma düşdü ki, səhərdən heç nə yeməmişəm. Cibimdə qara qəpik də yoxdur. Yağışın şlyapamı pis günə qoyması da bədbəxtliklərimə əlavə olundu. İndi zərif bir xanımın yanına necə gedəsən, atılmalı bir şlyapa ilə onun qonaq otağında necə görünəsən? Bizi baş geyimimizi daim nümayiş etdirməyə, əlimizdə tutmağa məhkum edən bu sarsaq dəbi nə qədər lənətləsəm də, müstəsna qayğılarım sayəsində şlyapam babat vəziyyətdəydi. Şlyapam o qədər təzə olmasa da, həddindən artıq köhnə də deyildi; nə bozarmış, nə də pənləyirdi, onun səliqəli bir adama məxsus olduğu bilinirdi. Ancaq onun süni şəkildə uzadılan ömrü həddinə gəlib çatmışdı: mənim şlyapam tamamilə əzilib xarab olmuşdu, artıq heç nəyə yaramayan və sahibinə layiq əsgiyə dönmüşdü. Cibimdə

faytonçuya verməyə otuz sunun olmaması özümü ayaqda saxlamaq üçün bütün gücümü tükəndirmişdi. Ah, bu üç ay müddətində mən Feodoraya nə qədər gizli qurbanlar vermişdim! Onunla bir saniyəlik görüşməyin xatirinə tez-tez bir həftəlik çörəyin pulundan keçməli olurdu. İşlərimi bir kənara atmaq və ac qalmaq hələ heç nə idi! Ancaq yağışlı havada Parisin bütün küçələrini üstün-başım palçığa bulaşmadan keçmək və onu əhatəyə almış modabazlar kimi şıq vəziyyətdə Feodoranın hüzurunda peyda olmaq sevən və dalğın bir şair üçün olduqca böyük çətinlik idi. Mənim xoşbəxtliyim, məhəbbətim əynimə geydiyim ağ jiletimin üstündəki xırdaca ləkədən asılı idi! Əgər yağışda islansaydım, yaxud üst-başım batsaydı, gərək Feodora ilə görüşdən boyun qaçıraydım. Cibimdə beş su belə yox idi ki, çəkmələrimin üstünə düşəcək kiçik palçıq ləkəsini silmək üçün çəkmətimizləyəne verim! Mənim ehtirasım bu xırda, heç kəsə məlum olmayan, ancaq tündməzəc bir adam üçün əzablar sayəsində getdikcə artırdı. Yoxsullar elə qurbanlar verməyə məhkumdurlar ki, bunlar haqqında təmtəraq və cah-calal içində yaşayan, dünyaya insanları və əşyaları qızıl suyuna çəkən prizmadan baxan qadınlara danışmaq qadağandır. Mənəviyyatlarındakı xudbinliyə görə optimist, gözəl səs tonuna görə özlərini qəddar göstərən qadınlar zövq almaq naminə düşünməkdən qaçır, başqalarının bədbəxtliyinə qarşı biganəliklərinə, ləzzət almağı sevdiklərini əsas götürməklə haqq qazandırırılar. Onlar üçün bir quruş heç vaxt milyon ola bilməz, ancaq milyon bir quruş dəyərinədir. Bununla belə, məhəbbət öz marağını böyük qurbanlar hesabına müdafiə etməyə məcburdur, o həmçinin verdiyi qurbanların üzərinə təvazökarcasına pərdə çəkməli, heç kimə bildirmədən gizli saxlamalıdır; ancaq varlı adamlar öz var-dövlətlərini və həyatlarını qurban verərək dünyəvi xurafat qanunlarından yararlanırlar ki, bunlar da onların çilgün sevgilərinə həmişə məlum parlaqlığı verir. Belə adamlar üçün sükut bəlağətli, çəkilən örtük gözəldir; ancaq dəhşətli ehtiyac məni son dərəcə qorxunc əzab-əziyyətə məhkum etdi - halbuki mənə heç “Sevirəm!” yaxud “Ölürəm!” demək fürsəti də verilməmişdi. Amma nəticə etibarilə bu, fədakarlıq idimi? Ona qurbanlar verməklə daxilən hiss etdiyim zövq mənim üçün böyük mükafat deyilmi? Qrafıyanın sayəsində həyatımın ən bayağı hadisələri belə xüsusi dəyər qazandı, qeyri-adi həzlərə şahid

oldular. Əvvəllər əyin-başına, geyimimə laqeyd yanaşdığım halda, indi öz ffakıma ikinci “özüm” kimi hörmətlə yanaşırdım. Özümün yaralanmağım ilə frakımın arılması arasında seçim etməli olsaydım, qətiyyənlər tərəddüd etməzdim! Özünü mənim yerimdə təsəvvür elə və o zaman bu azğın düşüncələrin, aşıl-daşan hiddətin nə demək olduğunu başa düşərsən; getdikcə onlar daha da çoxalır və güclənirdilər, ümitsizliyin sonuncu pilləsində dayandığımı hiss edəndə necə bir cəhənnəm sevinci yaşadım! Düşdüyüm bu sonuncu böhranda mən səadətini nişanəsini görmək istərdim; ancaq kül xəzinəsinin dibi görünmürdü.

Mehmanxananın qapısı azca aralı idi. Qapının üzərindəki ürəkşəkili açar yerindən küçəyə işıq düşürdü. Polina ilə anası mənə gözləyə-gözləyə söhbət edirdilər. Mən adımla eşidib qulaq kəsildim.

- Rafael yeddinci nömrədəki tələbədən qat-qat yaraşılıqdır!
- Polina deyirdi. - Onun elə gözəl sarışın saçları var ki! Sən onun səsində adamın ruhunu rıqqətə gətirən heç nə görmürsən? Bir az məğrur görünsə də, çox xeyirxahdır, xassiyəti çox yaxşıdır! O, mənə çox, çox xoşuma gəlir! Əminəm ki, qadınların hamısının ondan ötrü ürəkləri gedir.

- Onun haqqında elə danışsan ki, elə bil, vurulmusan,
- madam Qoden dedi.

- Ah, mən onu qardaş kimi sevirəm!- Polina gülərək cavab verdi. - Ona qarşı dost münasibəti bəsləməmək mənə tərəfimdən böyük nankorluq olardı! Mənə musiqini, rəssamlığı, qrammatikani, bir sözlə, bildiklərimin hamısını o öyrədib. Sən mənə uğurlarıma diqqət yetirmirsən, bir müddətdən sonra mən elə savadlı olacağam ki, hətta dərs də verəcəyəm və onda biz qulluqçu da tuta bilərik.

Mən sakitcə aralandım; sonra qəsdən səs salaraq lampanı götürmək üçün salona daxil oldum. Polina da lampanı yandırmaq istəyirmiş. Zavallı qız yaralarımın şəfəli məlhəm qoymuşdu. Bu sadələvh təriflər mənə bir az gümrəhlaşdırdı. Mən özünənamının zəruriliyini və həqiqi keyfiyyətlərimin əsl dəyərini hiss etdim. Bilmişəm, içimdə baş qaldıran ümidlərim mənə əhatə edən nə varsa, hamısına işıq saçdı, yoxsa indiyədək gözlərimin önündə tez-tez görünən səhnəyə, bu iki qadının oturduğu salona lazımı nəzər yetirməmişdim, ancaq bu dəfə mən bu gözəl mənəzərəyə diqqətlə baxıb həzz aldım. Bu sadə və canlı naturanı flamand rəssamları,

sanki, yenidən sadələvhcəsinə yaratmışdılar. Ana, demək olar ki, sönməkdə olan divar sobasının qarşısında oturub corab toxuyurdu, dodaqlarında xoş təbəssüm vardı. Polina kiçik masanın üzərinə düzülmüş yelpikləri rəngləyirdi, fırçası və rəngləri istər- istəməz adamın diqqətini cəlb edirdi. O, ayağa qalxıb lampanı yandıranda işıq onun ağappaq fiqurunu işıqlandırdı. Yalnız dəhşətli ehtirasın qulu olmuş insan onun şəffaf çəhrayı rəngli əllərinə, ideal formalı başına və bakirə görünüşünə baxıb həzz almaya bilər! Gecənin sükutu bu gecikmiş əsərə, bu asudə ev səhnəsinə xüsusi cazibədarlıq verirdi. Daim əlləşib-vuruşan, buna baxmayaraq, həmişə şən əhvalda olan bu qadınlarda ən ülvi duyğularla dolu xristian itaətkarlığı vardı. Burada əşyalarla insanlar arasında sözlə ifadə olunmayan harmoniya vardı. Feodoranın evindəki təmtəraq isə ruhsuz idi, məndə pis fikirlər oyadırdı; halbuki, bu müti kasıblıq, bu sadəlik və təbiilik ruhumu təzələyirdi. Bəlkə də, dəbdəbəli yerdə özümü alçaldılmış kimi hiss edir, bu iki qadının yanında, sadə həyatın, sanki, özünə sığınacaq tapdığı qaranlıq zalda isə öz- özümlə barışırdım. Burada mənim himayə edə biləcəyim insanlar vardı, kişilər isə onlara hami kimi baxılmasını xoşlayırlar.

Mən Polinaya yaxınlaşanda o, az qala, bir ana nəvazişilə mənə baxdı, əlləri əsə-əsə lampanı yerə qoyaraq qışqırdı:

- İlahi, rənginiz nə yaman ağarıb! Ah, siz tamam islanmıсы- nız! Anam paltarlarınızı bu saat qurudar... Siz südü xoşlayırsınız, - o davam etdi, - bu gün bizdə qaymaq var, dadına baxmaq istəyirsiniz?

O, pişik balası kimi südlə dolu saxsı kasaya cumdu və onu elə cəldliklə mənə uzadıb, elə mehribancasına qarşıma qoydu ki, mən tərəddüd etdim.

- Mənə etiraz edirsiniz? - O, səsinin tonunu dəyişərək dedi.

Hər ikimiz məğrur olduğumuzdan bir-birimizi başa düşürdük: Polina, görünür, öz kasıblığına görə xiffət edir və məni təkəbbürlü olmaqda qınayırdı. Mən təsirləndim. Qaymaq, yəqin ki, onun səhər yeməyi idi. Ancaq mən imtina etmədim. Yazıq qız sevincini gizlətməyə çalışsa da, gözləri qılgılcım saçırdı.

- Hə, mən acımışam, - oturaraq dedim. - Bossuedə bir yer var, yadınızdadır, Polina, orada Tanrı bir stəkan suyu müharibədə qazanılmış qələbədən daha yüksək qiymətləndirir.

- Bəli, - o dedi və ürəyi uşağın əlində tutduğu sərçə ürəyi kimi çırpınmağa başladı.

- Deməli, belə, - mən sərt tonda davam etdim, - biz bu yaxınlarda bir-birimizdən ayrılacağıq, icazə verin, mənə göstərdiyiniz bütün qayğılarınıza görə sizə və ananıza təşəkkürlərimi bildirim.

- Ah, gəlin haqq-hesab çəkməyə, - o gülərək dedi. Onun gülüşü qəlbimi ağrıdan həyəcanını gizlədirdi.

- Mənim fortepianom, - özümü elə göstərdim ki, guya, onun dediyi sözləri eşitməmişəm, - Herarın* ən gözəl musiqi alətlərindəndir. Onu qəbul edin, heç bir danışiq-filan olmadan özünüze götürün, mən səyahətə hazırlaşırım və doğrudan da, onu özümlə götürə bilmərəm.

Bəlkə də, bu sözləri tələffüz etdiyim kədərli ton hər iki qadını düşünməyə vadar etdi, ancaq onlar, sanki, qəlbimdə nələr baş verdiyini anlamışdılar, odur ki diqqətlə mənə baxmağa başladılar; onlann baxışlarında maraq və dəhşət vardı. Yüksək cəmiyyətin soyuq təbəqələrində axtardığım məhəbbət burada mənim qarşımda idi, özü də təbii, ancaq təsirli, bəlkə də, möhkəm formada.

- Bu haradan ağlınıza gəldi, - qızın anası dedi. - Burada qalın. Ərim artıq yoldadır, - o, sözünə davam etdi. - Bu gün axşam mən müqəddəs İohanın "İncil"ini oxuyurdum, Polina isə bu zaman açarımızı Bibliyaya bağlamış və onu barmaqları arasında sallanmış vəziyyətdə tutmuşdu. Birdən açar fırlandı. Bu, Qodenin sağ və salamat olmasına işarə idi. Polina sizin və yeddi nömrəli otaqda qalan cavan oğlan üçün fal açdı, ancaq açar yalnız sizin falınıza baxanda fırlandı. Biz hamımız varlanacağıq. Qoden milyonçu kimi qayıdacaq. Mən onu yuxuda ilanla dolu gəmidə görmüşəm; xoşbəxtlikdən, su bulanıq idi, bu isə qızıl və dənizin o biri tayından gətirilən daş-qaşlar deməkdir.

Ananın xəstə uşağını ovundurmaq üçün oxuduğu anlaşılmaz mahnıları xatırladan bu səmimi sözlər məni bir qədər sakitləşdirdi. Mehriban qadının səsi və baxışları elə isti və ürəkdən idi ki, onlar kədəri məhv etmir, azaldırdılar, ona layla çalaraq sakitləşdirirdilər. Polina anasından daha gözüaçıq idi; o, mənə daha diqqətlə və həyəcanla baxdı, onun ağıllı gözləri, deyəsən, mənim həyatımı və gələcəyimi duymuşdu. Təşəkkür əlaməti olaraq anaya və qıza təzim etdim və mütəəssir olacağımdan qorxaraq getməyə tələsdim.

Öz-özümü təkbətək qalanda yenidən dərdlərimə baş vurdum. Mənim məşum təxəyyülüm çoxlu əsassız planlar cızdı, həyata keçməyəcək qərarlar diqtə etdi. İnsan öz əvvəlki həyatının tör-töküntüləri arasında sürünəndə hansısa bir dayaq tapa bilir, ancaq məndə heç bir şey yox idi. Ah, əzizim, biz yoxsulluğu çox asan mühakimə edirik. Gəlin sosial həlledicilərin ən fəalının nəticələrinə qarşı mərhəmətli olaq. Səfalətin, ehtiyacın hökm sürdüyü yerdə artıq nə abır-həya, nə cinayət, nə xeyirxahlıq, nə də ağıl olmur. Mən belə bir vəziyyətdə idim: ağılsız, gücsüz - pələngin qarşısında diz çöküb ölümünü gözləyən o qız kimi. Ehtirassız və pulsuz adam özünü müəyyən qədər idarə edə bilir, ancaq aşiq olmuş biçarə özünə aid olmadığından intihar da edə bilmir. Məhəbbət bizə özümüzdə hörmətlə yanaşmağı təlqin edir, biz içimizdə olan başqa bir aləmə hörmət edirik; məhəbbət bədbəxtliklərin ən dəhşətəlisinə çevrilir, ancaq ümiddən məhrum deyil. Bizi işgəncələrə dözməyə məcbur edən də bu ümiddir. Ertəsi gün Rastinyakın yanına gedib Feodoranın qəribə qərarı haqqında ona danışmaq fikri ilə yuxuya getdim.

- Aha! Aha!- səhər saat doqquzda otağına daxil olduğumu görə Rastinyak ucadan dedi. - Bilirəm niyə gəlmisən: Feodora səni istefaya göndərib. Sənin qrafinyaya təsirinin paxıllığını çəkənlər artıq toyunuz haqqında aləmə car çəkiblər. Rəqiblərin, Allah bilir, sənin ayağına hansı əməlləri yazıb, nə cür qaralar yaxıblar!

- Hər şey aydındır, - ucadan dedim.

Mən bütün kobudluqlarımı xatırlayıb anladım ki, qrafinya özünü çox gözəl aparıb. Özümü hələ yetərcə cəzalandırılmamış əclaf kimi hiss etdim, onun mərhəmətində isə yalnız məhəbbətin dözümlü xeyirxahlığını görürdüm.

- Gəlin nəticə çıxartmağa tələsməyək, - ağıllı qaskoniyalı dedi. - Feodorada son dərəcə eqoist qadınlara xas fitri bəsirət var. Bəlkə də, sənin gözlərin yalnız onun var-dövlətini və cah-calalını görəndə o, sənin barəndə hökm verib. Nə qədər diribaş olsan da, o, sənin ürəyini oxuyub. O özü sirr saxlayan olsa da, başqalarındakı cüzi gizliliyə qarşı amansızdır. Deyəsən - o, sözünə davam etdi, - mən səni pis yola yönəltdim. O, ağılının itiliyi və bütün rəftarı ilə mənə hökmlü təsir bağışlayır, yalnız mücərrəd həzzi qəbul edən bütün qadınlar kimi. Onun üçün bütün xoşbəxtlik güzəranının xoş keçməsindən, kübar əyləncələrdən ibarətdir; hiss - onun

həyatda oynadığı rollardan biridir; o, səni bədbəxt edib özünün baş nökrinə də çevirə bilər...

Rastinyak, elə bil, karla danışdı. Mən süni təbəssümlə onun sözünü kəsib, maddi vəziyyətim haqqında danışdım.

- Dünən zalım taleyim bütün pullarımı əlimdən aldı, - Rastinyak dedi. - Bu iş başıma gəlməşəydi, pul kisəmi məmnuniyyətlə sənə verərdim. Gedək kabaredə nahar edək, bəlkə, istirdiyə yeyə- yeyə bir şey fikirləşdik.

O geyindi, sonra tilbürini qoşmaq əmri verdi. Sonra xəyali kapitalla yaşayan sırtıq möhtəkirilər kimi özümüzü iki milyonçuya oxşadaraq "Paris kafesi"nə gəldik. Bu qaskonlu şeytan öz həyasız hərəkətləri və qürrələnməsiylə ovqatımı korlayırdı. Çox ləzzətli və düşünülmüş nahar yeməyindən sonra qəhvə içərkən Rastinyak gözəl geyimləri və xarici görünüşləri ilə diqqəti cəlb edən bir dəstə gəncə salamlaşaraq modabazlardan birini görüb dedi:

- Bax, sənın işin düzəlidir.

O, oturmaq üçün özünə münasib masa axtaran qəşəng qal- stuklu həmin centlmənə işarə etdi ki, onunla danışmaq istəyir.

- Bu kələkbaz heç bir şey anlaşılmayan əsərini nəşr etdirdiyinə görə orden alıb, - Rastinyak qulağıma pıçıldadı. - O, kimyaçı, tarixçi, romançı, publisist... nə bilim, daha nədir. Tam xəbərsiz olduğu pyeslərin qonorarının dördüdə birini, üçdə birini, hətta yarısını alır. O, insan deyildir, publikanın tanıdığı etiketdir. Ona görə də qapılarının üzərinə "Burada ancaq özün yazı bilərsən!" sözləri yazılmış dəftərxana otaqlarına girməyə həmişə ehtiyat edir. Elə mahir fırıldaqçıdır ki, bütün konqres üzvlərini barmağına dolaya bilir. Qısaı, qarışıq əxlaqa malik biridir. Nə tamamilə vicdanlı, nə də əsl yaramazdır. Ancaq səsinə çıxarma! O artıq dueldə vuruşmuşdur, cəmiyyətdə isə başqa şey lazım deyil, hamı onun haqqında deyir: "O, hörmətli adamdır..."

- Hə, əziz və hörmətli dostum, özünüzü necə hiss edirsiniz? - həmin adam yaxınlıqdakı masada oturarkən Rastinyak soruşdu.

- Necə deyim, nə yaxşı, nə pis. İşim başımdan aşır. Bu saat əlimin altında maraqlı tarixi memuarlar yazmaq üçün bütün materiallar var, ancaq onları hansı adla verəcəyimi hələ bilmirəm. Bu, məni üzür. Tələsmək lazımdır, bir də görərsən ki, memuarlar dəbdən düşdü.

- Memuarlar müasirdir, yoxsa tarixi? Saray həyatındandır, yoxsa başqa bir şey haqqında?

- Boyunbağı əhvalatı* barəsindədir.

- Bu ki möcüzədir! - Rastinyak məni göstərərək gülə-gülə möhtəkirə dedi. - Müsyö de Valanten mənim dostumdur, onu sizə gələcəyin məşhur ədəbi siması kimi tövsiyə edərim. Vaxtilə onun xalası, markiza sarayda adlı-sanlı nüfuz sahibi kimi tanınırdı, özü isə iki ildir ki, royalist ruhda inqilab tarixi üzərində işləyir. - Sonra bu qəribə möhtəkirə tərəf əyilərək onun qulağına dedi: - O, istedadlı, ancaq çox sadə adamdır, dediyiniz memuarların hər bir cildini öz xalasının adından yüz eküyə yazar.

- Olar, - o, qalstukunu düzəldərək cavab verdi. - Ey, qarson, mənim istirdiyyəm nə oldu?

- Hə, ancaq siz mənə iyirmi beş luidor komisyona, ona isə bir cildin pulunu qabaqcadan ödəməlisiniz, - Rastinyak davam etdi.

-Yox, yox. Əlli eküdən artıq avans verə bilmərəm, belə olduqda əlyazmalarını tezliklə alacağıma tam əmin ola bilərəm, - dedi.

Rastinyak alver xarakterli danışığın məzmununu mənə pıçıldadı, sonra cavabımı gözləmədən dedi:

- Biz razıyıq! İşə başa çatdırmaq üçün sizi nə vaxt görə bilərik?

- Yaxşı, sabah axşam tərəfi saat yeddidə bura şam yeməyinə gəlin!

Biz qalxdıq, Rastinyak qarsona çaypulu verib hesabı cibinə soxdu və çıxdıq. Mənim hörmətli xalamın, markiza Monboronun belə asanlıqla və laqeydliklə satılması məni sarsıtdı.

- Mən nəslimin adını ləkələməkdənsə, Braziliyaya gedib hindulara heç bir şey qanmadığım riyaziyyatdan dərs deməyi daha üstün tutaram!

Rastinyak şaqqanaq çəkib güldü.

- Başına hava gəlib?! Əvvəlcə əlli ekünü götür və memuarları yaz. Elə ki işi qurtardın, onları xalanın adından çap etdirməyə razı olmazsan, ay axmaq! Eşafotun üstündə ölən madam de Monboronun təkə tuman çənbərləri, onun quruca adı, gözəlliyi, sir-sifətinə sürtdüyü yağ, arxasıyaçiq ayaqqabıları altı yüz frankdan çox edir. Əgər naşir sənə xalanın əsl qiymətini verməsə, o, memuarları imzalamaq üçün yoldan keçən şevalye, ya da müflisləşmiş qrafinyadan-zaddan birini tapar.

- Ah, niyə mən öz gözəl mansardamı tərک etdim? - Mən qış-qırdım. - Dünyanın astan nə qədər çirkin, rəzil imiş?!

- Yaxşı, - Rastinyak cavab verdi, - sən dediyin poeziyadır, bizsə işdən danışıyıq. Sən hələ uşaqsan. Qulaq as, gör nə deyirəm; memuarlara gəldikdə isə, onların qiymətini cəmiyyət verəcək, o ki qaldı bu ədəbi vasitəçiyə, o, bu işə ömrünün səkkiz ilini sərf edib, nəşriyyatla əlaqələr yaratmaq üçün amansız təcrübə keçib. Kitabın üzərində zəhmət qeyri-bərabər bölünüb, ancaq sən daha çox alacaqsan, doğru deyil? Səninçün iyirmi beş luidor daha qiymətlidir, nəinki onunçün min frank. Niyə tarixi memuar yazmayasan, necə olsa, onlar da sənət əsəridir. Didro da vaxtilə yüz eküyə altı moizə yazmışdır.

- Nə isə, - həyəcanla dedim, - bu, mənim üçün yeganə çıxış yoludur. Beləliklə, dostum, sənə öz təşəkkürümü bildirirəm. İyirmi beş luidorla kasıblığın daşını əməlli-başlı atacağam...

- Fikirləşdiyindən artıq varlı olacaqsan, - o, gülərək sözüümü kəsdi. - Finonun mənə verəcəyi komisyona da sənə çatacaq, məgər başa düşmədin? İndisə gedək Bulon meşəsinə, - o dedi. - Orada sənin qrafinyanı görürük. Yeri gəlmişkən, mən sənə bu yaxınlarda evlənəcəyim cavan dul qadını da göstərəcəyəm; əla şeydir, elzaslıdır, ancaq bir az kökdür. Kantı, Şilləri, Jan Polu və hidravlikaya aid saysız-hesabsız kitablar oxuyur. Daim mənim fikrimi soruşmaq şəkəri var, özümü elə göstərirəm ki, guya, alman incəliklərinin mənasından baş çıxarıram, bununçün bir topa ballada udmuşam, halbuki bu yuxugətirici dərmanları həkim mənə qadağan edib. Hələ ki ona ədəbiyyata məftunluğunu tərgitdirə bilməmişəm; Geteni oxuyanda gözlərindən sel kimi yaş axıdır, məcburən mən də ona qoşulub ağlayıram, çünki, mənim əzizim, ortada əlli min livr gəlir, dünyada tayı bərabəri olmayan qəşəng ayaqlar və əllər var... Ah, əgər o, “ilahi” əvəzinə “alahi” deməsə, mükəmməl qadın olar.

Biz əzəmətli qrafinyanı öz təmtəraqlı ekipajında gördük. Nazlı xanım bizi mehribancasına salamladı, o vaxtlar ilahi və məhəbbətə dolu sandığım təbəssümünü mənə bağısladı. Mən çox xoşbəxt idim, sevildiyimi düşünürdüm, mənim pulum və ehtiraslarım vardı, artıq özümü bədbəxt saymırdım. Cüstümdən, elə bil, yük götürülmüşdü, özümü şən və gümrəh hiss edirdim, hər şeydən

razi idim, ona görə də dostumun sevgilisinin füsunkar olduğunu düşündüm. Ağaclar, təmiz hava, açıq-mavi səma - bütün təbiət mənə Feodoranın təbəssümünü xatırladırdı. Geri qayıdarkən biz yolüstü Rastinyakın şlyapatikəsinə və dərzisinə baş çəkdik. Boyunbağı məsələsi mənə miskin dinc həyatımdan sərt döyüşkən həyata qədəm basmağıma şərait yaratdı. Bundan sonra mən də qorxub-çəkinmədən Feodoranın ətrafında fir-fır fırlanan cavan oğlanlar kimi gözəllik yarışına girə bilərdim. Mənzilimə qayıdıb, qapını arxadan bağladım; zahiri təmkinimi qoruyaraq, çardağımın pəncərəsi yanında dayandım və dam örtükləri ilə həmişəlik vidalaşdım. Mən artıq gələcəkdə yaşayır, öz gələcək həyatımı səhnədə görür, məhəbbətdən və onun nəşələrindən ləzzət alırdım. Ah, həyat dörd divar arasında da necə coşub-daşa bilərmiş! İnsanın ruhu - mələk kimidir; o, adi saman çöpünü almaza çevirə bilir. Onun sehrli çubuğunun bir hərəkətilə əfsanəvi saraylar yüksələ bilər - günəşin isti nəfəsindən canlanıb açılan səhra çiçəkləri kimi. Ertəsi gün Polina qapını yavaşca dan taqqıldatdı və bilirsən mənə nə gətirdi, tap görüm, nə? - Feodoradan məktub! Qrafinya məndən Lüksemburq bağında görüşməyi, oradan Muzeyə baxmağa getməyi, daha sonra isə zoologiya bağına baş çəkməyi xahiş edirdi.

- Xidmətçi cavab gözləyir, - Polina bir anlıq susduqdan sonra dedi.

Tez-tələsik təşəkkür dolu cavab yazdım və Polina məktubu apardı. Geyinməyə başladım. Özündənrazi halda bəzənib-düzənməyi qurtaranda birdən məni soyuq titrətmə tutdu: “ Görəsən, Feodora ora karetdə gələcək, yoxsa piyada? Yağış yağacaq, yoxsa gün çıxacaq? Nə fərqi var, piyada, ya karetdə, - öz-özümə dedim, - qadının şiltaq xasiyyətinə bel bağlamaq olmaz! Birdən qrafinyanın yanında pulu olmadı, amma cır-cındır içində olan bacatəmizlə- yən uşağa sədəqə vermək istədi?..

Cibimdə bir mis quruşum da yox idi, pulu axşam alacaqdım. Ah, gəncliyin bu böhranlı çağlarında özünü ciddi həyat tərzinə və əməyə qatlaşdırmaq üçün sərf etdiyi zehni güc şairə gör necə baha başa gəlir! Bir anın içərisində kəskin fikirlər yığını minlərlə acı neşələrini mənə sancdı. Çardağımın ortasındakı bacadan göyə baxdım, hava o qədər də yaxşı deyildi. Bəd ayaqda kareti bütün gün üçün kirayələyərdim, ancaq onda da həyatdan ləzzət aldığım

zaman Fino ilə görüşümüzün baş tuta bilməyəcəyi fikri bir dəqiqə də məni rahat buraxmayacaqdı. Sevincli anlarımda belə dəhşətlərə dözə bilmək üçün özümdə kifayət qədər güc hiss etmədim. Axtarışlarımın uğurla nəticələncəyinə əmin olmasam da, otağımı ələk-vələk etməyə başladım; xəyali ekümü hətta döşəyimin içində də axtardım, hər şeyi söküb-töktdüm, qurdaladım, köhnə çəkmələrimi əlimə alıb silkələdim.

Qızdırmalı kimi titrəyə-titrəyə alt-üst etdiyim mebeli nəzərdən keçirdim. Təsəvvür edirsən, yazı masamın siyirməsini, bəlkə də, yeddinci dəfə açıb həyəcanımdan hövlnək eşələyəndə birdən siyirmənin sağ tərəfində taxtaya nə vaxtsa yapışıb qalmış yüz suluq sikkə gözümə dəydi. Tərtəmiz, ulduz kimi parlaq, qəşəng və nəcib. Mən onu susduğuna, qəddarlıq edib məndən gizləndiyinə görə danlamadım, əksinə, onu dost kimi bağrıma basıb öpdüm, qışqıraraq elə salamladım ki, səsim əks-səda verdi. Qəfildən geriye dönəndə Polinanı gördüm, onun rəngi ağarmışdı.

- Elə bildim ki, bir yeriniz əzildi - o, həyəcanla dedi, - harasa toxunub əzildiniz. Kuryer... - (o, sözünü axıra kimi deyə bilmədi.) Ancaq anam onu yola saldı, - o əlavə etdi.

Sonra o, uşaq kimi şən və şıltaqcasına oynaya-oynaya qaçır getdi. Mehriban qız idi! Mən ona mənim kimi öz səadətini tapmasını arzuladım. Bu an qəlbimdə elə bir hiss baş qaldırdı ki, sanki, yer üzünün bütün sevinci içimə dolmuşdu və mən onlardan oğurladığım hesab etdiyim şeyləri bu bədbəxtlərin özlərinə qaytarmaq istərdim.

Qabaqcadan ürəyimizə daman hisslər bizi heç vaxt aldatmır; qrafinya öz faytonunu buraxmışdı. Çox vaxt ərköyün xanımlar özlərinin də bilmədiyi səbəblərdən şıltaqlıq edirlər. Qrafinya da, nədənsə, Heyvanat bağına piyada getmək istədi.

- Yağış yağacaq, - ona dedim.

Mənimlə mübahisə etmək onun xoşuna gəlirdi. Tərs kimi, Lüksemburq bağında gəzdiyimiz vaxt günəş yanırıb-yaxırdı. Bağdan çıxar-çıxmaz bayaqdan göz qoyduğum qara buluddan bir neçə dama düşdü və biz faytona mindik. Bulvara çatanda yağış kəsdi, hava yenidən açıldı. Muzeyə gəlib çatanda mən faytonu buraxmaq istədim, ancaq Feodora xahiş etdi ki, buraxmayım. Nə qədər əzab-əziyyət! Sifətimdə donub-qalmış axmaq gülüşümdə

ifadə olunan gizli sevinclərimi içimdə boğaraq onunla laqqırtı vurmaq, kölgəli xiyabanda onun qolunun qoluma toxunduğunu hiss edərək gəzişmək - bütün bunlarda nəşə fantastik bir şey vardı: bu, aşkar yuxu idi. Bununla belə, istər gəzəndə, istərsə də dayananda mən onun hərəkətlərində zahiri ehtirasdan savayı incə, aşıqanə heç bir şey görmədim. Özümü, az da olsa, onun hərəkətlərinə uyğunlaşdırmaq istəyəndə onda gizli daxili gərginlik, coşqunluq və qərarlılıq hiss etdim. Qəlbi olmayan qadınların hərəkətlərində incəlik olmur. Bax buna görə də bizim ürəklərimiz eyni ritmlə döyünmür, addımlarımız bir-birinə uyğun gəlmirdi. Bu, iki məxluqun maddi uyğunsuzluğunu təsvir etmək üçün hələ söz tapılmayıb, çünki biz hələ fikri hərəkətlərdən oxumağı öyrənməmişik. Bu, bizim təbiətimizin xüsusiyyətidir və instinktiv sezilir, ancaq sözlə ifadə olunmur.

- Ehtiraslarımın şiddətli anlarında, - bir müddət susduqdan sonra Rafael yenidən sözbə başladı, sanki, öz-özünə etiraz edirdi,

- mən öz fikirlərimi, aldığım ləzzətləri analiz etmirdim, qəlbimin döyüntülərini xəsis adam qızıllarını sayan kimi saymırdım. Amma yox, yalnız indi təcürüb öz kədərli işığı ötən hadisələrin üzərinə salır, yaddaşım dənizin dalğaları aydın havada qəzaya uğramış gəminin tullantılarını qumlu sahilə gətirib atdığı kimi həmin bu obrazları mənə gətirir.

- Siz mənə vacib bir məsələdə kömək edə bilərsiniz, - qrafinya həyəcanla mənə baxaraq dedi. - Məhəbbətə qarşı xoş olmayan münasibətimi sizə etiraf etdikdən sonra mənə dostluğumuzun xatirinə sizdən bir lütfkarlıq etməni rica etmək çətin deyil.

- O, gülərək əlavə etdi, - mənə kömək etmək indi sizin üçün zəhmət olmaz ki?

Mən kədərlə ona baxdım. O heç nədən çəkinmədən hiyləgərlik edir, sanki, mahir aktrisa kimi rol oynayırdı. Birdən onun səsinin tonu, baxışı yenidən mənə ümid verdi. Mənim gözlərim məhəbbətlə alışıb-yansa da, onların şöləsi onun baxışlarını isitmirdi, onun gözləri əvvəlki təmkinini qoruyurdu, onlar metal lövhə kimi parıldayan pələng baxışlarıtək qarşısındakı bütün maneələri dəlib keçirdi. Belə dəqiqələrdə mən Feodoraya nifrət edirdim.

- Əgər Hersoq de Navarren məni Rusiyada çox hörmətli bir şəxsə tapşırırsa, bu, mənə qanuni hüquqlarımı bərpa etməkdə çox

kömək edər, - o, yaltaqcasına dedi. - Bu, mənim üçün çox vacibdir, kübar cəmiyyətdəki gələcək vəziyyətim və maddi durumum bundan asılı olacaq. Mən nikahımın İmperator tərəfindən tanınmasına nail olmaq istəyirəm. Axı hersoq sizin yaxın qohumunuzdur, deyilmi? Onun bircə məktubu kifayətdir.

- Qulluğunuzda canla-başla hazırım, - mən dedim, - yetər ki, əmr edin.

- Siz çox lütfkarsınız, - o, əlimi sıxaraq dedi. - Gedək bizdə nahar edək, mən hər şeyi sizə danışaram.

Beləcə, heç kəsə inanmayan, heç kəsə öz işləri barədə bircə kəlmə deməyən bu qapalı qadın mənimlə məsləhətləşməyə hazırlaşdı.

-Ah, mənə susmağı əmr etdiyinizə görə necə də şadam! - ucadan dedim. - Ancaq mən hələ bundan da sərt sınaqdan keçmək istərdim.

Bu zaman o, baxışlarımdakı məstliyə biganə qala bilmədi və məftunluğumu rədd etmədi, deməli, məni sevirdi! Onun mənzilinə gəldik. Pul kisəmin içərisindəkinin faytonçu ilə haqq-hesabı üzməyə çatması mənimçün böyük xoşbəxtlik oldu. Onun evində vaxtımı onunla birlikdə olduqca gözəl keçirdim; onunla ilk dəfə belə görüşürdük. Bu günə qədər gün işığı, onun utancaq nəzakəti, soyuq şərtlilikləri hətta onun dəbdəbəli naharlarında belə bizi ayırdı. Bu dəfə isə özümü onunla elə hiss etdim ki, elə bil, bir evdə yaşamışdıq və o, sanki, mənə məxsus idi. Mənim alovlu xəyalım bütün buxovları qırır, hadisələri öz bildiyi kimi qurur, məni xoşbəxt məhəbbət aləminə aparırdı. Özümü onun əri hesab edərək ən kiçik hərəkətlərinə belə heyranlıqla baxır, fərəhlənirdim; onun şlyapasını və şərfini çıxardığını görmək belə mənim üçün xoşbəxtlik idi. O, məni bir dəqiqəlik tək buraxıb çıxdı, saçlarını qaydaya salıb qaydaya isə son dərəcə füsunkar, valehedici idi. O, mənə görə belə etmişdi. Yemək vaxtı o, mənə qarşı son dərəcə diqqətlə davrandı, sanki, heç bir dəyəri olmayan, amma həyatının yansına bərabər xırdalıqlarda sonsuz lütfkarlıq göstərirdi. Hər ikimiz çirtültü ilə yanan divar sobasının qarşısında, Şərq dəbdəbəsinin ən yaxşı nümunələrinin əhatə etdiyi ipək örtüklü yumşaq kürsülərdə oturanda, məşhur gözəlliyi saysız-hesabsız ürəkləri titrədən bir qadına bu qədər yaxın olanda, bu əlçatmaz qadın mənimlə

danışanda, bütün naz-qəmzəsini mənə ünvanlayanda mənim səadətım, demək olar ki, əzab-əziyyətə çevrildi. Ancaq yadıma düşdü ki, bədbəxtlikdən vacib bir işın dalınca getməliyəm. Odur ki dünən təyin olunmuş görüşə getməyə qərar verdim.

- Nə oldu, artıq gedirsiniz? - o, şlyapamı götürdüyümü görüb soruşdu.

O, məni sevirdi. Ən azı, onun iki kəlmə sözü necə nəvazişlə tələffüz etdiyini eşidib belə düşündüm. Sevincimi uzatmaq üçün onun mənə ayırdığı hər bir saata ömrümün iki ilini böyük məmnuniyyətlə verərdim. Pullardan əlimin çıxması fikri isə yalnız xoşbəxtliyimi artırırdı. O, məni gecəyarısı buraxdı. Ancaq səhərisi qəhrəmanlığım mənə çox baha başa gəldi; qorxurdum ki, memuarlar əlimdən çıxar, bu isə mənim üçün çox vacib idi. Rastinyakın yanına cumdum və biz onun yatağında kitabların kimin adına olacağı məsələsini də həll etdik. Fino xalamın adının belə anılmadığı qısa müqaviləni mənə oxudu, biz onu imzaladıq və o, əlli ekünü ovcuma saydı, üçlükdə səhər yeməyi yedik. Özümə təzə şlyapa aldım, otuz su dəyərində altmış nahara abunə yazıldım, borclarımı verdim və bundan sonra otuz frank pulum qaldı; həyatın bütün çətinlikləri bir neçə günlüyə aradan qaldırılmışdı. Rastinyaka əvvəlcədən qulaq assaydım, indi xəzinəm vardı - yalnız ingilis sistemini qəbul etmək lazım idi. O, nəyin bahasına olur-olsun, mənə kredit düzəltmək, mənim borca girməyimi istəyirdi, deyirdi ki, borclar krediti möhkəmləndirir. Onun sözlərinə görə, gələcək bütün kapitalların ən böyüyü və ən əhəmiyyətliyədir. Gələcək uğurlarım müqabilində o, öz dərzisinə mənə üst-baş tikməyi tapşırırdı, çünki dərzı cavan oğlanın nə demək olduğunu başa düşürdü və məni evlənəcəyim günə qədər narahat etməyəcəkdi. Bu gündən etibarən mən alimin üç il davam edən rahib həyatına son qoydum. Mən Feodoranın daimi ziyarətçisinə çevrildim və onun yanına gələn həyasız, sırtıq adamlara, cəmiyyətin sevimlilərinə üstün gəlməyə çalışdım. Yoxsul- luğu həmişəlik olaraq özümdən uzaqlaşdırdığıma əmin olduğumdan, özümü kübar cəmiyyətdə sərbəst hiss etdim, rəqiblərimi vurub əzdim, özümü cəlbədedici, qadınları heyran edən adam kimi apardım. Lakin təcrübəli intriqanlar mənim haqqımda deyirdilər: “Bu hazır cavabın bütün ehtirasları başındadır!”. Onlar həssaslığımın hesabına ağılımın tərifi göylərə qaldırirdilər “Ona görə xoş

bəxtidir ki, sevmir! - qışqırırdılar, - əgər sevsəydi, onda bu qədər coşğunluq, şuxluq olardı?”. Bununla belə, Feodoranın olduğu yerdə mən həqiqi aşıq kimi son dərəcə səfeh davranırdım. Onunla tək olanda ona nə deyəcəyimi bilmir, danışanda da məhəbbəti pisləməkdən savayı əlimdən başqa bir iş gəlmirdi. Mən şən-lənəndə də dilxorluğunu gizlədən saray adamları kimi miskin olurdum. Bir sözlə, mən onun həyatı, xoşbəxtliyi və şöhrəti üçün lazımlı olmağa səy edirdim; daim onun yanında idim, onun qulu, oynacağı idim, daim onun əmrlərinə müntəzir idim. Bütün günümü onun yanında keçirəndən sonra evə qayıdır, bütün gecəni işləyir, yalnız səhərə yaxın iki-üç saat yatırdım. Lakin Rastinyakın ingilis sistemindəki təcrübəsi məndə yox idi, ona görə də tezliklə cibimdə şiçanlar oynamağa başladı. Onda, əziz dost, mənəməçün, məhəbbətdə heç bir qələbə əldə edə bilməyən ədabaz, pulsuz modabaz, ehtiraslarını gizlədən aşıq üçün təsadüflərlə dolu bir həyat başladı; mən yenidən dərin ehtiyaca yuvarlandım; dəbdəbə və təmtərağın aldadıcı görünüşü altında məharətlə gizlədilmiş soyuq və dərin yoxsulluğa düşdüm. Yenidən əvvəlki əzab-əziyyətləri yaşamağa başladım, ancaq bir az yüngül formada: yəqin ki, bu dəhşətli böhranlara artıq öyrəşdiyim üçün. Qonaq otaqlarında verilən şirin piroq və çay çox vaxt mənim yeganə qida mənbəyim olurdu. Bəzən qrafinyanın təntənəli ziyafətlərində verilən nahar mənə iki gün kifayət edirdi. Bütün vaxtımı, cəhdlərimi, diqqətimi Feodoranın ağlasığmaz xarakterini daha dərinədən başa düşməyə sərf edirdim. Mənim mühakimələrimə hələ də ümid və ümitsizlik təsir göstərirdi: mən onda gah ehtirasla sevən bir qadın, gah da qadın cinsinin ən duyğusuz nümayəndəsini görürdüm. Ancaq bir-birini əvəz edən sevinc və qəm dözülməz olurdu; mən bu dəhşətli mübarizənin nəticəsini görmək arzusuyla alışıb-yanır, öz məhəbbətimi məhv etmək həddinə gəlib çatırdım. Bəzən qəlbimdə tutqun bir işıq yanırı, yalnız bu zaman mən aramızda olan uçurumu görürdüm. Qrafinya mənim bütün əndişələrimi doğruldu; mən bircə dəfə də onun gözlərində bir damcı yaş görmədim; teatrda tamaşa vaxtı ən təsirli səhnələri belə o çox soyuq və istehzayla qarşılayırdı. Ağılının bütün itiliyini yalnız özünə sərf edər, başqalarının sevinci və kədəri onu heç vaxt narahat etməzdi. Bir sözlə, o, mənimlə oynayırdı. Onun yolunda fədakarlıq etdiyimə sevinərək, qohumum, mənim kasıblığımdan

utanan, qarşımda olduqca günahkar olduğuna görə mənə nifrət edən eqoist hersoq de Navarrenin yanına getməklə, demək olar ki, alçaldım. O, məni elə soyuq və süni nəzakətlə qarşıladı ki, bu hərəkətlərdə və sözlərdə təhqiramiz nəşə vardı. Onun narahat baxışları məni təəssüfləndirdi: bu qədər cah-calal içərisində bu qədər cılız bir adam olduğunu görəndə utandığımdan yerə girdim. O, üçfaizli istiqrazlarda ziyana düşdüyündən söhbət açanda mən ona gəlişimin səbəbini dedim. Davranışındakı buz kimi soyuqluğun tədricən səmimiyyətə çevrilməsi mənə iyrenc göründü. Bilirsən nə oldu, dostum? O, qrafıyanın yanına gedib məni məhv etdi. Feodora öz müəmmaları ilə onu ovsunlayaraq yoldan çıxarır; onu məftun edərək mənim iştirakım olmadan öz sirli işini həll edir. Bu barədə sonralar da heç nə öyrənə bilmədim. Mən onun üçün yalnız vasitə rolunu oynamışam. Qohumum onun yanında olanda, sanki, məni görmür, ilk dəfə ona təqdim olduğum gündəkindən də az diqqət göstərirdi. Bir dəfə axşam o, məni hersoqun yanında öz baxışları və hərəkətləri ilə elə alçaltdı ki, bunu heç bir sözlə təsvir etmək mümkün deyil. Mən göz yaşları içərisində onun yanından çıxdım, intiqam almaq məqsədilə xəyalımda ən dəhşətli planlar cızdım... Biz onunla tez-tez italyanların “Bufonlar teatri”na* gəldik: orada, onun yanında məhəbbətə tamamilə təslim olaraq ona tamaşa edirdim, musiqinin cazibəsinə qapılaraq, ürəyimi ikiqat həzzlə üzərək sevir, ürəyimin döyüntülərini musiqi frazalarında dinləyirdim. Mənim coşub-daşan ehtirasım pərəstis etdiyim insanın qəlbindən başqa hər yerdə - səhnə üzərində, havadan asılı vəziyyətdə özünə məskən tapmışdı. Feodoranın əlindən tutdum, onun cizgilərinə, gözlərinə baxaraq bəzən ürəkləri birgə döyünməyə məcbur edən musiqinin doğurduğu qəfil harmoniyada duyğuların qovuşmasına can atırdım; ancaq onun əli heç bir cavab vermir, gözləri heç bir şey demirdi, ürəyimin atəşi sifətimin hər bir cizgisindən onun gözlərinə hücum çəkəndə o, mənə bütün salon portretlərinin nümayiş etdirdiyi şərti və süni təbəssümünü bəxş edirdi. O, musiqiyə qulaq asmırdı. Rossininin, Çimarozanın, Zinqa-rellinin* ilahi, adamı sehləyən musiqisi onda heç bir hiss oyatmır, heç bir poetik xatirəni canlandırmırdı. Feodora özü tamaşada tamaşaya çevrilmişdi. Onun lorneti* lojaların arasında əsir qalmışdı, üzdən sakit görünsə də, daim narahatlıq keçirirdi. O, moda dəlisi

idi; onun lojası, şlyapası, kareti, onun özü onun üçün hər şey idi. Tez-tez zahirən kobud, tunc rəngli adamlara rast gəlmək mümkündür ki, sinələrinin altında xeyirxah və incə ürək döyünür; ancaq onun zərif və gözəl qılafının altında gizlənən ürəyi tuncdan idi. Mənim məşum elmim onun üzərindəki bir çox pərdələri cırıb atmışdı. Əgər gözəl davranış başqalarının xatirinə özünü unutmaq, hərəkətlərdə və səsdə yumşaqlığı saxlamaqdan, həmsöhbətinə xoş gəlmək üçün onda özünə inam yaratmaqdan ibarətdirsə, bütün hiyləgərliklərinə baxmayaraq, Feodora plebey mənşəyinin izlərini öz üzərindən silə bilməmişdi: onun özünü unutması saxtalıqdan başqa bir şey deyildi; özünü aparma ədaləri fitri yox, sonradan əxz olunmuşdu. Nəhayət, onun nəzakətliliyindən köləlik qoxusu gəlirdi. Hə, belə-belə işlər! Sevimliləri onun şirin-şəkər sözlərini xeyirxahlıq ifadəsi, nəcib entuziazm əvəzinə iddialı lovğalıq kimi qəbul edirdilər. Onun mimikalarından yalnız mən baş açə bilir, onun kübar cəmiyyəti razı salan daxili varlığının incə qişasını mən soya bilirdim; onun əzilib-büzülmələri artıq məni aldada bilməzdi; onun pişik qəlbinin bütün sirlərindən xəbərim vardı. Səfəhin biri ona təriflər yağdıranda onun yerinə xəcalət çəkirdim. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, mən onu sevirdim! ümid edirdim ki, şairin məhəbbəti öz isti nəfəsi ilə bu buzu əridəcək. Əgər, heç olmasa, bircə dəfə onun qadın ürəyini açıb baxa, onu məhəbbətin yüksəkliyinə qaldıra, fədakarlığın nə olduğunu ona anlada bilsəydim, o, mənim üçün sözün əsl mənasında mələyə çevrilə bilərdi. Mən onu sevirdim, kişi kimi, sevgili kimi, sənətkar kimi, ancaq ona sahib olmaq üçün buna gərək yox idi; lovğa, təkəbbürlü, soyuq və öz xeyirini güdənin birisi, bəlkə də, onu ram edə bilərdi. O, şöhrətpərəst, qeyri-səmimi idi və çox güman ki, şöhrətə də uyar, hər hansı bir intriqanın toruna düşərdi; o, özü kimi quru və soyuq bir adama təslim ola bilərdi. O, sadələvhəsinə öz eqoizmini nümayiş etdirəndə mənim ürəyim sancırdı. Hiss edirdim ki, o nə vaxtsa həyatda tək-tənha qalanda kömək üçün əlini uzatmağa kimsəni tapa bilməyəcək, onu sakitləşdirəcək mehriban baxışlarla qarşılaşmayacaq. Bir gün axşam tərəfi necə oldusa onun tənha, soyuq və kədərli qocalığını parlaq boyalarla çəkməyə cürət etdim. Onun qanunlarına xəyanət etdiyinə görə təbiətin ondan aldığı intiqamı görəndə hiddətləndi.

- Mən həmişə varlı olacağam, - dedi. - Pul olanda isə xoşbəxtlik üçün zəruri olan duyğuları ətrafımızda hiss edəcəyik.

Mən bu cah-calalın, bu qadının, bu cəmiyyətin ildırım vurmuş məntiqi kimi, özümü bu səfeh büt-pərəstliyə görə lənətləyərək oradan çıxdım. Mən Polinanı kasıb olduğuna görə sevməkdən imtina etmişdim, ona görə də Feodora Rafaeli rədd etməkdə haqlı deyildimi? Biz nə qədər ki öz vicdanımızı öldürməmişik, o, bizim üçün ən doğru hakimdir.

“Feodora heç kəsi sevmir, heç kəsi də rədd etmir, - içimdəki sofist qışqıraraq deyirdi, - o, azaddır, nə vaxtsa özünü qızıla satıb. Əri, yaxud sevgilisi olduğu bilinməyən bir nəfər rus qrafı ona sahib olmuşdur. O, yenə yolunu azacaq! Gözlə!” O nə mömindir, nə günahkar, o, öz dünyasında bəşəriyyətdən uzaqdadır, bilmək olmur cənnətdədir, yoxsa cəhənnəmdə. Atlaz parçaya və krujevaya bürünmüş qadın sirri mənim bütün insani hissələrimlə - qürurumla, ləyaqətimlə, məhəbbətimlə, maraqlarımla oynayırdı. Dəb azarına, yaxud hamımızın mübtəla olduğumuz orijinal görünmək xətrinəmi, o vaxtlar çoxları bulvardakı kiçik bir teatrı tərifləmək xəstəliyinə tutulmuşdu. Qrafinya üzünü unlayıb səhnəyə çıxaraq ağıllı adamlara kef verən aktyoru görmək arzusunda olduğunu bildirdi və mən onu iyrenc bir farsın ilk tamaşasında müşayiət etmək şərəfinə layiq görüldüm. Lojanın qiyməti beş frank idi, mənim cibimdəsə bir qəpiyim də yox idi. Memuarların yarım cildini hələ yazmadığımdan cürət edib Finodan pul istəyə bilmirdim. Mənim xeyirxah Rastinyakım isə harayasa getmişdi. Pulsuzluq daim həyatımı zəhərləyirdi. Bir dəfə italyanların “Bufonlar teatrı”ndan çıxanda da Feodora evə karetdə getməyimi istədi və mən onun süni qayğısından heç cür boyun qaçıra bilmədim; o, heç nəyə - nə mənim yağışa olan sevgimə, nə də qumar salonuna getmək istəyimə qulaq asmaq istəmədi. O nə özümü itirdiyimdən, nə də təlaşlı zarafatlarımdan pulsuz olduğumu başa düşmədi. Gözlərim qan çanağına dönmüşdü, məgər o, mənim, heç olmasa, bircə baxışımı başa düşürdümü? Cavanların həyatı qərribə təsadüflərə məruz qalır! Faytonda gedərkən təkərlərin hər dövrəsi məndə yeni fikirlər doğurur, ürəyimi parçalayırdı; mən faytonun arxasındakı söykənəcəyin taxtasını qırıb qaçmaq istədim, ancaq bu, qeyri-mümkün idi. Əsəbimdən gülməyə başladım, sonra bu gülüş rüsvayçılıq dirəyinə sarınmış adamın

qəmgin və ifadəsiz sükutuna çevrildi. Evə çatanda dilim dolaşa-dolaşa nəşə demək istəyirdim ki, Polina sözümü yarımçıq kəsdi.

- Əgər xırda pulunuz yoxdursa...

Ah, Rossininin musiqisi bu sözlərlə müqayisədə heç bir şey idi! Nə isə, gəlin Funambul tamaşasına qayıdaq. Qrafinyanı ora müşayiət etmək üçün anamın portretinin qızıl sağanağını girov qoymaq qərarına gəldim. Borc kassası həmişə mənə sürgün qapıları kimi dəhşətli görünürdü, ancaq dilənçilik etməkdənsə, var-yoxunu götürüb ora getmək daha yaxşıdır. Pul istədiyimiz adamın baxışları necə də acıdır! Başqalandan borc istəmək şərəfimiz bahasına başa gəlir, dostlarımızın ağzından çıxan rədd cavabı son xəyalları məhv edir. Polina işləyirdi, anasına yatmışdı. Örtüyü azca qaldırılmış çarpayıya öteri nəzər salıb madam Qodenin şirin yuxuya getdiyinə əmin oldum: kölgədə, balıncın üstündə onun sakit sarı profili aydınca görünürdü.

- Kefiniz yoxdur? - Polina əlində tutduğu fırçanı yelpiyin üzərinə qoyaraq dedi.

- Quzum, siz mənə böyük bir yaxşılıq edə bilərsiniz, - cavab verdim.

Onun çöhrəsində elə xoşbəxt ifadə əmələ gəldi ki, mən diksindim. "Görəsən, mənə vurulmayıb ki?" - bir anlığa xəyalımdan keçdi.

- Polina, - mən yenidən sözə başladım.

Ona diqqətlə baxmaq üçün onun yanında oturdum. O, məni başa düşmüşdü, səsimin tonu çox diqqətliydə. O, gözlərini aşağı dikdi və mən onu başdan-ayağa diqqətlə süzdüm. Mənə elə gəldi ki, bu sadələvh və təmiz varlığın qəlbindən keçənləri öz ürəyim kimi oxuya bilərəm.

- Siz məni sevirsiniz? - soruşdum.

- Sevmək?.. Sevmək... - o qəhqəhə çəkdi.

Yox, o, məni sevmirdi. Onun zarafatçı tonunda və ecazkar jestlərində yalnız dəcəl gənc qızın etirafı vardı. Ona pulsuzluğum, üzləşdiyim çətinlik barədə danışdım və mənə kömək etməsini xahiş etdim.

- Necə, - o dedi. - Borc verilən kassaya özünüz getmək istəmirsiniz, məni göndərirsiniz?

Mən uşağın məntiqindən utanıb qızardım. Cavabı məni çaş-baş saldı. O, əlimdən yapışdı, sanki, özündən asılı olmayaraq ağzından çıxan tənəni yumşaltmaq istəyirdi.

- Mən ora, əlbəttə, gedərdim, - o dedi, - ancaq buna lüzum yoxdur. Bu gün səhər sizin otağınızdan iki beş franklıq sikkə tapmışam, onlar nə vaxtsa fortepianonun arxasından diyirlənib, siz də görməmişiniz.

- Siz tezliklə pul almalısınız, müsyö Rafael, - Polinanın xeyirxah anası başını pərdələrin arasından soxaraq dedi, - hələlikse, mən sizə bir neçə ekü borc verə bilərəm.

- Polina, - onun əlini sıxaraq qışqırdım, - bilirsən necə varlı olmaq istəyirəm?

- Nəyə görə? - qız hirsələ soruşdu. Onun əli əlimin içində titrəyir, ürəyimin hər bir döyüntüsünə cavab verirdi; o, tez əlini çəkib barmaqlarıma diqqətlə baxdı.

- Siz varlı bir qadınla evlənəcəksiniz, o, sizə çoxlu qəm-qüسسə gətirəcək. Ah! İlahi! O, sizi məhv edəcək. Mən buna əminəm.

Onun səsinə anasının mənasız fallarına inam hiss olunurdu.

- Siz çox sadələvhsünüz, Polina!

- Hə, əlbəttə, sevəcəyiniz qadın sizi məhv edəcək!

O, həyəcanla yenidən fərçasını götürdü, onu rəngə batırdı və bir daha mənə baxmadı. Həmin dəqiqə mən də fantastik əlamətlərə inanmaq istədim. Əgər insan mövhumatçıdırsa, deməli, tamamilə bədbəxt olmur. Mövhumat özü də ümid kimi bir şeydir. Otağıma daxil olarkən, doğrudan da, mənimçün əlçatmaz olan iki nəcib ekü gördüm. Mürgüylə mübarizə apara-apara xərclərimi hesablamağa, bu gözlənilməz tapıntının izahını tapmağa çalışdım və nəhayət, nəticəsiz hesablamalar içində azıb yuxuya getdim. Ertəsi gün loja sifariş etmək üçün çıxmağa hazırlaşırıdım ki, Polina içəri daxil oldu:

- Sizə, bəlkə də, bu on frank bəs eləməz, - yazıq qız qızara-qızara dedi, - anam dedi ki, bu pulu da sizə verim. Götürün, götürün!

O, stolunun üstünə üç ekü qoyaraq qaçib getmək istəyirdi, ancaq mən onu tutub saxladım. Heyrətimdən gözlərimə dolan yaşlar qurudu.

- Polina, - ona dedim, - siz mələksiniz! Məni pullardan çox duyğularınızın pəklığı mütəəssir edir. Mən varlı, zərif, adlı-sanlı qadın arzulanmışam. Heyif! İndisə istərdim ki, milyonlarım olsun və sizin kimi kasıb, ancaq daxilən zəngin bir qıza rast gəlim; belə olsaydı, məni məhv edəcək məşum ehtirasdan əl çəkərdim. Bəlkə də, sizin dedikləriniz düz çıxacaq.

- Bəsdir!- qız dedi.

O qaçıb getdi, pilləkənlərdə onun bülbül cəh-cəhinə oxşayan səsi eşidildi.

“Hələ sevmədiyi üçün xoşbəxtdir!”- artıq bir neçə ay idi ki, yaşadığım əzab-əziyyətlər haqqında düşünərək öz-özümə dedim.

Polinanın verdiyi on beş frank mənim üçün olduqca qiymətli idi. Feodora bir neçə saatlığa olacağımız salonda qara camaatın qoxusundan narahat olacağından təəssüf hissi ilə gülü olmadığını bildirdi; mən gül axtarmağa getdim və gül ilə birlikdə öz həyatımı, bütün var-yoxumu da gətirdim. Mən, eyni zamanda, həm sevinir, həm də vicdan əzabı çəkirdim, ona görə ki, ona gətirdiyim çiçək dəstəsinin qiyməti mənə cəmiyyətdə qəbul edilmiş şərti iltifatların nə dərəcədə dağıdıcı olduğunu göstərdi. Çox keçmədən o, Meksika yasəməninin tünd qoxusundan şikayətlənməyə başladı, tamaşa salonuna baxmaqdan və skamyanın sərtliyindən ürəyi bulandı; onu buraya gətirdiyimə görə məni məzəmmət etdi. O, mənim yanımda oturmuşdu, ancaq getmək istəyirdi və getdi də. Ömrünün iki ayını sərf edərək yuxusuz gecələr keçir, axırda da onun xoşuna gəlmə! Bu iblis ömründə heç vaxt belə gözəl və belə daşürək olmamışdı. Yolda onunla darısqal karetdə oturub onun nəfəsini hiss edir, ətirli əlcəklərinə toxunur, yanımda onun gözəlliyinin cazibələrini görür, süsən qoxusu kimi xoş rayihəsini hiss edirdim. Başdan-ayağa kimi qadın, eyni zamanda qadınlıqdan xəbəri olmayan birisi. Birdən bir anlığa bu sirli həyatın dərinlikləri mənimçün işıqlandı. Bu yaxınlarda bir şairin çapdan çıxmış kitabını xatırladım, kitabda sənətkarın əsas ideyası, fikri Poliklesin sənəti vasitəsilə verilmişdi. Mənə elə gəldi ki, zabit görkəminə girmiş bu canavar vəhşi atı ram etməyə, gənc qız sifətində isə öz bər-bəzəyi ilə məşğul olmağa qadirdir. O gah öz sevgililərini ümitsiz bir vəziyyətə salır, gah da sevgili rolunda zərif və utancaq bir qızın bütün ümidlərini puça çıxanır. Başqa bir üsulla Feodoranı başa düşmək iqtidarında olmadığından ona bu fantastik əhvalatı danışdım, ancaq o, bu poemada təsvir olunan əhvalatların onun həyat ilə inanılmaz dərəcədə uyğun gəldiyini başa düşmədi, yalnız uşaqlar “Min bir gecə” nağılları ilə əyləndiyi kimi, o da səmimi qəlbədən əyləndi.

“Doğrudur, hansısa gizli şərait Feodoraya mənim kimi bir gəncin məhəbbətinə, onun xəstə ruhunun yoluxucu atəsinə qarşı

çıxmağa güc verir, - evə gedərkən yolda düşündüm. - Bəlkə, ledi Delakur kimi onu da xərçəng içəridən yeyir? Əlbəttə, onun həyatında nəsə süni bir şey var”.

Bu fikirdən məni əsməcə tutdu. Elə buradaca ən ağılsız, eyni zamanda eşqə düşən adamın düşünə biləcəyi ağıllı bir plan ortaya çıxdı. Onu əqli cəhətcə yoxladığımı kimi, cismani cəhətdən də yoxlamaq və bütövlükdə hansı yuvanın quşu olduğunu öyrənmək üçün bir gecəni onun yataq otağında, özü də onun icazəsi olmadan keçirməyi qərara aldım. Coşğun intiqam hissi korsikalı rahibin qəlbini yeyib dağıtdığı kimi, məni də içəridən didib-dağıdan bu niyyəti belə həyata keçirdim. Feodoranın qəbul günlərində o qədər adam toplanırdı ki, qapıçı gələnlərlə gedənlərin sayına lazımcına diqqət yetirə bilmirdi. Onun evində hiss olunmadan qala biləcəyimə əmin olduğdan sonra qrafinyanın növbəti qəbulunu böyük səbirsizliklə gözləməyə başladım. Geyinərkən pencəyimin altından geydiyim gödəkcənin cibinə xəncərim olmadığından balaca bir ingilis bıçağı qoydum. Əgər bu silahı məndə tapsaydılar belə, heç bir şübhə doğurmazdı, bu romantik fikrin məni hara aparacağını bilmədiyimdən, silahlı olmaq istədim.

Elə ki qonaq otaqları ağızma kimi adamlarla doldu, mən hər bir şeyi dəqiq öyrənmək məqsədilə yataq otağına keçdim. Orada jalyüzlər və pəncərə tağları bağlı idi. Başlanğıc üçün bu, yaxşı idi. Xidmətçi qadın gəlib pərdələri çəkə bilirdi, ona görə də onları özüm açdım: qulluqçunun görəcəyi işləri ondan qabaq etməklə böyük risk etmiş olurdum, ancaq niyyətimin təhlükəlilik dərəcəsi müqabilində bu, heç nəydi. Gecəyarıya yaxın pəncərə yerində gizləndim. Ayaqlarım görünməsin deyə divarın taxta haşiyəsinin üstündə dayanmağa çalışdım, kürəyimi divara söykədim, özümü saxlamaq üçün pəncərənin sürgüsündən yapışdım. Bu vəziyyətdə müvazinətimi saxlamağı və dayaq nöqtələrini öyrənib, məni pərdələrdən ayıran məsafəni ölçəndən sonra, nəhayət, burada qala biləcəyim və kimsənin məni görə bilməyəcəyi çətin şəraitə alışdım, əlbəttə, əgər qıcolma, öskürək və ya asqıraq məni ələ verməsə. Özümü boş yerə yorub əldən salmamaq üçün döşəmənin üzərində dayandım və az sonra hörümçək kimi torumdan asılacağım böhranlı anı gözləməyə başladım. Xara və muslin parçalardan tikilmiş pərdələrin qırışları orqan borularını xatırladırdı. Mən cib bıçağımla pərdələrdə dəşiklər

açdım ki, qala bacasından olduğu kimi hər şeyi görə bilim. Qonaq otaqlarından anlaşılmaz, qarmaqarışıq danışıq, güllüş və qəhqəhə səsləri gəlirdi. Bu boğuc səş-küy və qeyri-müəyyən vurnuxma getdikcə sakitləşirdi. Kişilərdən bir neçəsi papaqlarını götürmək üçün qrafinyanın mənim lap yaxınlığımda qoyulmuş siyirməli paltar şkofına sarı gəldi. Onlar pərdələrə toxunanda mən tələm-tələsik hər yeri eşləyən bu adamların təsadüfi hərəkətlərinin məni ələ verə biləcəyini düşünüb titrəməyə başladım. Heç bir xoşagəlməz təsadüfün baş verməməsi ideyamın uğur qazanacağından xəbər verirdi. Axırınıc şlyapanı Feodoraya vurulmuş qoca kişi götürdü; o, burada özündən savayı kimsənin olmadığını düşünüb, dərindən köks ötürərək kifayət qədər ehtirasla qrafinyanın yatağına baxdı. Qrafinyanın yataq otağına bitişik qəbul otağında hələ beş-altı nəfər qalmışdı və qrafinya onlara çay içməyi təklif etdi. Bu zaman müasir cəmiyyətin hələ də inandığı dedi-qodular yavaş-yavaş həcvlərə, ağıllı mühakimələrə, qarşıq və fincanların cingiltisinə qarışdı. Ras- tinyakın mənim rəqiblərimə qarşı rəhm etməyən acı zarafatları dəli qəhqəhəyə səbəb oldu.

- Müsyö de Rastinyak elə adamdır ki, onunla dalaşmaq olmaz,
- qrafinya gülərək dedi.
- Bəlkə də, - o, səmimiyyətlə cavab verdi. - Mən öz nifrətimdə həmişə haqlı olmuşam... Elə dostluğumda da, - o, əlavə etdi.
- Düşmənlərim mənim üçün, bəlkə də, dostlanm qədər faydalıdırlar. Mən hər şeyə hücum etmək və hər şeyi müdafiə etmək üçün bu gün hamının istifadə etdiyi biclikləri, hiylələri və müasir dilin idiomasını xüsusi olaraq öyrənmişəm. Nazirin natiqliyi cəmiyyətin nailiyyətidir. Sizin dostunuz ağıllı deyil, sizsə onun düzlüyündən və səmimiliyindən danışırsınız. Başqa bir dostunuz çətin başadüşülən bir əsər çap etdirmişdir, siz isə onu vicdanlı olduğu üçün qiymətləndirirsiniz; kitab pis yazılsa da, siz əsərin ideyasını tərifləyirsiniz. Üçüncüsü heç bir şeyə inanmır, hər dəqiqə fikrini dəyişir, ona etibar etmək olmaz, ancaq buna baxmayaraq, çox mehribandır, cazibədarır, adamı valeh edir. Əgər söhbət sizin düşmənlərinizdən gedirsə, onları meyit kimi basdırın. Bu zaman siz artıq tamamilə başqa cür danışa bilərsiniz: dostlarınızın məziyyətlərinə necə məharətlə kölgə salırsınızsa, düşmənlərinizin nöqsanlarını eləcə açıb tökürsünüz. Mənavi məsələlərə baxarkən böyüdücü

və ya kiçildici şüşədən bacarıqla istifadə etmək kübar cəmiyyətin sirlərinə və sarayın incəliklərinə hakim olmaq deməkdir. Bunsuz keçinmək cəngavərlər kimi zireh geymiş adamlarla silahsız döyüşmək deməkdir. Mən bu şüşələrdən istifadə edirəm! Bəzən hətta sui-istifadə də edirəm. Ona görə də mənə hörmət edirlər - mənə və dostlarıma - çünki, yeri gəlmişkən, dilimə görə dilçəyim də var.

Feodoranın alovlu pərəstişkarlarından olan, özünəməxsus sırtıq, həyasız hərəkətləri sayəsində adam içinə çıxan cavan oğlan Rastinyakın nifrətlə atdığı əlcəyi yerdən qaldırdı. O, mənim haqqımda danışaraq, istedadımı və şəxsiyyətimi şişirdərək tərifləməyə başladı. Rastinyak bu dedi-qoduya heç fikir də vermədi. Bu istehzal tərif qrafinyanı çaşdırdı və o, mənə amansızcasına məhv etməyə girişdi; həmsöhbətlərini əyləndirmək üçün mənə sirlərimə, iddialarıma, ümidlərimə rəhm etmədi.

- Bu adamın gələcəyi var, - Rastinyak dedi, - bəlkə də, vaxt gələcək o, hər şeyə görə qəddarcasına intiqam alacaq; onun istedadı, ən azı, cəsarətinə bərabərdir; ona görə də ona hücum edəni mən cəsur adlandırardım, axı o, yaddaşdan məhrum deyil...

- ...O dərəcədə ki, “xatirələr” yazır, - Rastinyakın sözlərindən sonra hökm sürən dərin sükutdan pərt olmuş qrafinya dilləndi.

- ...Yalançı qrafinya haqqında xatirələr, madam! - Rastinyak cavab verdi. - Onları yazmaq üçün adamda gerek xüsusi cəsarət olsun.

- Mən onun cəsarətinə şübhə edirəm, - Feodora dedi, - o, mənə sadıqdır.

Bu masqaraçıların qarşısında qəflətən peyda olmağım üçün mənə “Maqbet”dəki Bankonun ruhu kimi başdan çıxaran böyük bir səbəb vardı. Mən sevgilimi itirmiş, əvəzində dost qazanmışdım! Buna baxmayaraq, məhəbbət mənə qorxaq və hiyləgər paradokslardan eləsini aşılamaşdı ki, onlar bizim dərd-sərimizi azaldır.

“Əgər Feodora mənə sevirsə, - öz-özümə fikirləşdim, - onda öz hisslərini zarafatla pərdələyib gizlətməlidir? Ağızını danışdığı yalanları ürək nə qədər faş etmişdir!”

Çox çəkmədi ki, nəhayət, qrafinya ilə tək qalan ədabaz rəqibim də çıxıb getmək istədiyini bildirdi.

- Nə oldu, gedirsən? - qrafinyanın məhrəbancasına dediyi bu sözlər mənə titrətdi. - Mənə bir dəqiqə də ayıra bilməzsəniz? Daha

mənə heç nə demək istəmirsiniz? Mənim xatirimə əyləncələrinizdən birindən imtina etmək istəmirsiniz?

O getdi.

- Ah!- qrafinya əsnəyərək ucadan dedi. - Bunlar hamısı necə də cansıxıcıdır.

O, zəngin ipini güclə dartdı və otaqlarda zəng səsləri eşidildi. Qrafinya italyan bəstəkarı Çimorozanın “Gizli nikah” operasındakı ariyadan “*Pria che spunti*”¹ sözlərini zümzümə edə-edə öz otağına daxil oldu. Onun oxuduğunu hələ heç kəs eşitməmişdi və bu xəlvətlik qərribə izahatlar doğururdu. Deyilənlərə görə, onun istedadına heyran olan və hətta nə vaxtsa qəbirdə yatanda da onu qısqanacaq ilk sevgilisinə söz verib ki, onun arzuladığı həzzi heç kimə bəxş etməyəcək. Bu səsləri içimə çəkib saxlaya bilmək üçün ruhumun bütün gücünü səfərbər etdim. Feodora getdikcə daha da ucadan oxuyurdu; o, ilhama gəlmişdi, səs imkanları açılır və melodiyada nəşə ilahi bir sehr yaranırdı. Qrafinyanın yaxşı musiqi duyumu, güclü və təmiz səsi vardı; qeyri-adi şirin zəngülələri adamın ürəyini rıqqətə gətirirdi. Bu cür oxuyan sevməyi bacarmalıydı. Bu səsin gözəlliyi bunsuz da müəmmalı olan bu qadının varlığına daha bir sehr, müəmma əlavə edirdi. Mən onu indi səni gördüyüm kimi görürdüm. Adama elə gəlirdi ki, o özü öz səsinə xüsusi zövqlə qulaq asır, sanki, məhəbbətin sevincini hiss edirdi. Oxuduğu ron- donun* əsas mövzusunu bitirib divar sobasına yanaşdı; ancaq elə ki susdu, sifəti dəyişdi, üzündəki cizgilər korlandı və bütün simasından yorğunluq yağmağa başladı. O, aktrisa maskasını soyunub öz rolunu oynayırdı. Lakin onun aktrisalıqdan yoruldu- ğundanmı, yaxud bu axşamın gərginliyindənmi əmələ gələn bu solğunluğunda da özünəməxsus bir gözəllik vardı.

“İndi o, necə varsa, elədir!” - öz-özümə dedim.

O, qızınmaq üçün ayağının birini sobanın bürünc şəbəkəsi üstünə qoydu, əlcəklərini çıxardı, bilərəklərini açdı və qiymətli daş- qaşla bəzədilmiş kiçik ətir şüşəsi asılmış qızıl zəncirini boynundan çıxartdı. Onun özünü günə verən pişiyi xatırladan ecazkar hərəkətlərini izlədikcə izaholunmaz həzz alırdım. O, güzgüdə özünə baxdı və narazı halda ucadan dedi:

¹ “Hələ dan yeri sökülmemişken...” (*ital.*); italyan bəstəkarı Çimorozanın “Gizli nikah” operasından bir ariyanın sözləridir.

- Bu gün gözəl görünmürdüm... Sifətimin rəngi dəhşətli dərəcədə tez solur. Yəqin ki, daha tez yatmaq, bu dağınıq həyat tərzindən imtina etməliyəm... Bu Jüstina özünü nə hesab edir? Məni ələ salır?

O, yenidən zəng çaldı, qulluqçu qaçaraq gəldi. Onun harada olduğunu bilmirdim. O, gizli pilləkənlə düşüb gəldi. Maraqla ona baxdım. Mənim şair təxəyyülüm, adətən, qonaqlara görsənməyən bu ucaboy və biçimli, qarayanız qulluqçudan bir çox məsələlərə görə şübhələnirdi.

- Madam zəng çaldı?

- İki dəfə, - Feodora cavab verdi. - Sənə nə olub, pis eşitməyə başlamısan?

- Sizin üçün badamlı süd hazırlayırdım.

Jüstina diz üstə çöküb xanımının koturn¹ kimi hündürdaban və açıq ayaqqabılarının qaytanlarını açdı və onları qrafinyanın ayağından çıxardı, bu zaman Feodora divar sobasının qarşısındakı yumşaq kürsüyə yayılaraq əsnəyə-əsnəyə əllərini saçlarının arasına soxmuşdu. Bütün hərəkətləri təbii idi, ancaq heç bir şey məndə gözlədiyim gizli iztirablari və ehtirasları oyatmadı.

- Jorj aşiq olub, - o dedi, - mən onun dərşini verərəm. Bu gün yenə pərdələri çəkmişdi. Bununla nə demək istəyir?

Bu sözlər damarlarımda qanımi dondurdu, ancaq pərdə söhbəti tez də kəsildi.

- Həyat elə mənasızdır ki! - qrafinya davam etdi. - Bax, belə, ehtiyatla, dünənki kimi cırmaqlama. Bir bax, - o, dizini göstərərək dedi, - sənın dırnağının izləri hələ də qalır.

O, çılpaa ayaqlarını qu tükü üzərinə qoyulmuş məxmər çəkmələrin içinə soxdı və paltarının düymələrini açmağa başladı, Jüstina isə onun saçlarını daramaq üçün darağı götürdü.

- Xanım, sizə ərə getmək, uşaq...

- üşaq! Təkcə bu çatmırdı! - Qrafinya ucadan dedi, - Ər! Hamı elə bir kişi ki, mən ona... Hə, bu gün saçlarım yaxşıydı?

- O qədər də yox.

- Səfehın biri!

- Pırpız saç düzümü sizə heç yaraşmır, - Jüstina davam etdi, - uzun, hamar saçlar sizi daha yaxşı göstərir.

¹ *Koturn* - Qədim yunan və Roma tragediya aktyorlarının geyindiği altı qalın başmaqlar

- Doğrudan?
- Əlbəttə, xanım, pırpız saçlar ancaq sarışın qadınlara yaxşı yaraşır.

- Deyirsən, ərə gedim? Yox, yox. Nikah mənə görə deyil.

Sevən insan üçün dəhşətli səhnədir! Qohumları, dostları olmayan, məhəbbətə, heç bir hissə inanmayan tənha bir qadın nə qədər güclü olsa da, bütün insan məxluqu kimi qəlbinin sirlərini kiməsə açıb söyləməyə tələbat duyur, ona görə də çeynənmiş, şablon cümlələr işlədərək ürəyini öz qulluqçusuna boşaltmağa məcbur olur. Mənim ona yazığım gəldi. Jüstina onun bütün qay- tanlarını açıb boşaltdı. Sonuncu örtük üzərindən sürüşüb düşəndə onu başdan-ayağa maraqla süzdüm. Onun bakirə döşləri gözlərimi qamaşdırdı; şamların işığında cəhrayıya çalan ağ bədəni tül örtüyün altında gümüş heykəltək parıldaırdı. Yox, onda məşuqunun ədəbsiz baxışlarından gizlətməli heç bir əyər-əskik yox idi. Heyif, gözəl vücud həmişə döyüşkən niyyətə üstün gəlir. Xanım lal- dinməz və fikirli halda ocağın önündə oturduğu zaman qulluqçu qadın çarpayının üzərində divardan asılmış kirəc şamdandakı şamı yandırır. Jüstina qrelka¹ dalınca getdi, yatağı düzəldib qaydaya saldı, xanıma uzanmağa kömək etdi; Feodoranın zati-alilərinə dərin ehtiram əlamətini bildirən xırda xidmətlərə hələ xeyli vaxt sərf olundu. Sonra qulluqçu qadın getdi. Qrafinya bir neçə dəfə otərəf-butərəfə çevrildi; o həyəcanlanır, tez-tez ah çəkirdi. Onun dodaqlarından anlaşılmaz, lakin hövsələsizliyini bürüzə verən səslər qopurdu; o, əlini yatağının yaxınlığında qoyulmuş stola tərəf uzatdı, oradan bir şüşə qab götürdü, həmin şüşə qabdan tutqun bir mayeni südün içinə damcılatdı və içdi; nəhayət, bir neçə dəfə ağır, sinədolusu nəfəs alandan sonra ucadan dedi:

-Ay Allah!

Feodoranın xüsusi vurğu ilə dediyi bu sözlər ürəyimi parçaladı. Tədricən o, tərpnəməz hala gəldi. Birdən qorxuya düşdüm, ancaq çox keçmədi ki, yuxuda olan adamın ahəngdar və güclü gələn nəfəsini eşitdim; xışıldayan ipək pərdələri azca aralayıb gizləndiyim yerdən çıxdım və onun yatağına yaxınlaşdım, qeyri-adi bir hisslə qrafinyaya tamaşa etməyə başladım. O, bu vəziyyətdə füsunkar idi.

¹ *Qrelka* - içinə isti su doldurulub bedenin ağrıyan yerinə qoyulan rezin qovuc

(İşaq kimi əlini başının arxasına qoyub yatmışdı. Krujevalar arasındakı sakit və gözəl çöhrəsi elə füsunkar idi ki, məni cuşa gətirdi. Nə edəcəyimi bilmədim, məni hansı cəza gözlədiyini ağıma belə gətirməmişdim: ona bu qədər yaxın olduğum halda olduqca uzaq idim! Öz-özümə hazırladığım bütün işgəncələrə dözməli oldum. İlahi, bu öz gümanlarımda ucundan tuta biləcəyim müəmmalı fikrin yeganə parçasıdır ki, Feodora haqqında təsəvvürlərimi birdən-birə dəyişdi. Onun ya heç bir məna kəsb etməyən, ya da dərin mənalı, ya təsadüfi, ya da əhəmiyyətli nidaları həm xoşbəxtlik, həm kədər, həm ağrı, həm də qayğı ifadə edə bilərdi. Bu, qarğış idi, yoxsa dua, keçmiş, yaxud gələcək haqqında fikir, dərd-kədər, yoxsa qorxu idi? Bu sözlərdə bütöv bir həyat vardı, yoxsul və zəngin bir həyat; onlarda hətta cinayət də gizlənə bilərdi! Bu gözəl qadında gizlənmiş müəmma yenidən baş qaldırdı: Feodoranı ancaq onu anlaşılmaz edən metodlarla anlamaq olardı. Dodaqları arasından çıxan gah zəif, gah aydın sezilən, gah ağır, gah da yüngül nəfəsi mənim fikirlər və duyğular əlavə etdiyim özünəməxsus bir nitq idi. Mən onun yuxulu xəyallarına qoşulmuşdum, ümid edirdim ki, onun yuxusuna daxil olub sirlərindən agah ola bilərəm; min cür tərəddüdlər içində çapalayır, heç bir qərara gələ bilmirdim. Bu gözəl, sakit və təmiz üzə baxaraq bu qadının ürəyinin olmadığına inanmaq mümkün deyildi. Daha bir cəhd etməyi qərara aldım. Ona öz həyatım, məhəbbətim, fədakarlığım haqqında danışsam, bəlkə, qəlbində bir rəhm oyanar, heç vaxt ağlamayan gözlərindən, bəlkə, bir damla yaş çıxar! Bütün ümidlərimi axırıncı təcrübəyə bağlayırdım ki, birdən küçədə başlanan səs-küy mənə yeni günün başladığını xəbər verdi. Bir anlıq mənə elə gəldi ki, Feodora mənim qollarım arasında yuxudan oyanır. Mən özümü çox sakitcə onun yanına verər, sürüşüb yorğanının altına girər və onu qucaqlayırdım. Bu fikir mənə o qədər əzab verdi ki, ondan yaxa qurtarmaq üçün heç bir şeydən ehtiyat etmədən qonaq otağına götürüldüm; xoşbəxtlikdən, ensiz pilləkənə açılan gizli qapımı gördüm. Düşündüyüm kimi, açar qılıfın üstündə idi; qapımı dartıb açdım, rahatca həyətə endim və kimsənin məni görüb- görməməsinə məhəl qoymadan üç addıma küçəyə düşdüm.

İki gündən sonra bir müəllif qrafinyanın evində öz komediyasını oxuyacaqdı; mən ora axıra qədər oturub hamını yola salandan

sonra ona yetərinə orijinal müraciətimi etmək üçün getdim. İstəyirdim ki, növbəti axşamı qapılan hamının üzünə bağlayaraq bütövlükdə mənə həsr etsin. Elə ki mən onunla təkbətək qaldım, cürətim çatmadı. Saatın kəfkirinin hər taqqıltısı məni diksindirirdi. Gecə saat on ikiyə on beş dəqiqə qalırdı.

“Əgər indi onunla danışsın, hər şeyi yoluna qoymasam, - öz-özümə dedim, - onda gərək başımı divar sobasına çırpam”.

Özümə üç dəqiqə vaxt verdim; üç dəqiqə keçdi, başımı sobaya vurub partlatmadım, ürəyim islanmış süngər kimi ağırlaşdı.

- Siz indi son dərəcə lütfkarsınız, - qrafinya dedi.

- Ah, madam, - cavab verdim, - kaş ki, məni başa düşəydiniz.

- Sizə nə olub? - o, sözünə davam etdi, - rənginiz getdikcə saralır.

- Sizdən bir şey xahiş etmək istəyirəm, ancaq qorxuram ki, sözüm yerə düşə...

O, əlinin hərəkətilə mənə ürək-dirək verdi və mənimlə görüş təyin etməsini ondan xahiş etdim.

- Məmnuniyyətlə, - qrafinya dedi, - ancaq sözünüzü elə indi də deyə bilərsiniz.

- Sizə yalan danışmamaq üçün mənə necə böyük iltifat göstərdiyinizi izah etməyi özümə borc bilirəm. İstəyirəm bu axşamı sizin yanınızda keçirəm, əlbəttə, bacı-qardaş kimi. Cürəyinizi buz kimi saxlayın, mən sizin nəyi xoşlamadığınızı çox gözəl bilirəm; məni yaxşı tanıyırsınız və əmin ola bilərsiniz ki, sizdən xoşunuza gəlməyən heç nə istəməyəcəyəm; bundan başqa, məğrur adamlar belə vasitələrə əl atmırlar. Siz dostluğunuzu mənə artıq sübut etmişiniz; siz xeyirxah və mərhəmətlisiniz. İstərdim biləsiniz ki, sabah mən sizinlə vidalaşacağam... Sözünüzü geri götürməyin, - onun danışmağa hazırlaşdığını görüb ucadan dedim və tələsik onu tərk etdim.

Bu ilin mayında axşam saat səkkizə yaxın Feodora ilə mən onun qotik üslubda olan qonaq otağında oturmuşduq. Mən heç nədən qorxmurdum, inanırdım ki, xoşbəxt olacağam. Ya sevgilimə sahib olacağam, ya da ki, ölümün ağuşunda özümə sığınacaq tapmalıydım. Mən qorxaq məhəbbəti lənətləyirdim. Adam öz gücsüzlüyünü etiraf edəndə daha güclü olur. Mavi kəşmir parçadan don geymiş qrafinya yarızanmış halda divanda oturmuşdu; aşağı salladığı ayaqlarını balıncın üstünə qoymuşdu. Başına qoyduğu,

şərqlilərə məxsus, rəssamların qədim yəhudilərə aid etdikləri çalma ona xüsusi qeyri-adi cazibədarlıq verirdi. Sifətindəki dəyişkən füsunkarlıq həyatımızın hər bir anında bizim yeni, təkrarolunmaz, nə gələcəkdəki, nə də keçmişimizdəki “mən”imizə qətiyyəən oxşamayan bir varlıq olduğumuzu isbat edirdi. Feodora heç vaxt bu qədər cazibədar olmamışdı.

- Bilirsinizmi, - o gülərək dedi, - siz məndə maraqlı oyatdınız.
- Sizin marağınıza layiq olmağa çalışıram, - soyuq cavab verdim. Əlindən tutaraq onun yanında oturdum, o etiraz etmədi. - Sizin gözəl səsiniz var.

-Ancaq siz məni heç vaxt eşitməmişiniz! - o, heyərlə dilləndi.
- Lazım gəlsə, mən bunun əksini sübut edəyəm. Deməli, sizin gözəl səsiniz də sirr olaraq qalmalıdır? Narahat olmayın, mən bu məsələyə müdaxilə etməyəcəyəm.

Biz, təxminən, bir saata yaxın lazımsız dedi-qodu etdik. Mən Feodoranın heç bir şeydə rədd etməyəcəyi adamın danışığı tonunu, ədalarını və hərəkətlərini mənimsədim, ancaq sevən adamın ehtiramını tamamilə saxladım. Özümü belə apardığımdan mərhəmətə layiq görülərək onun əlindən öpdüm; o, zərif hərəkətlə əlcəyini çıxartdı və mən ehtirasla doğruluğuna inanmaq istədiyim xəyalə qapıldım; bu öpüşdən ruhum əridi, sanki, çiçək açdı. Feodora inanılmaz yumşaqılıqla onu əzizləməyə, oxşamağa izin verdi. Ancaq məni axmaq cəsarətsizlikdə qınama: əgər mən bu qardaşyana mehribanlığı aşsaydım, onun pişik kimi iti dırnaqları ətimə sancılardı. Biz, təxminən, on dəqiqə səssiz-səmirsiz qaldıq. Mən onun gözəlliyinə xəyali füsunkarlıqlar artıraraq baxıb həzz alırdım. Bu an o, mənim idi, yalnız mənim... Mən bu gözəl məxluqa xəyalımda olduğu qədər sahib idim; mən ona ehtiraslarımdan don geyindirirdim, ağuşuma aldım, bərk-bərk bağrıma basdım, xəyalən ona qovuşdum. Mən onda qrafinyaya hipnoz cadusu vasitəsilə qalib gəldim. Ancaq sonralar bu qadına tam sahib olmadığım üçün həmişə heyifsilənmişəm; ancaq o anlarda onun bədənini istəməyirdim, mən onun ruhuna, həyatına, çox qısa müddətli olduğuna inandığımız ideal və mükəmməl həzzə, gözəl arzulara yaxın olmaq, qovuşmaq istəyirdim.

- Mənə qulaq asın, - ləzzətli anların sona çatdığını hiss edib ona dedim. - Mən sizi sevirəm, bunu bilirsiniz, bu barədə sizə min

dəfə demişəm və siz özünüz də bunu başa düşməliyiniz. Məhəbbətinizə nə ədabazlıq, nə yaltaqlıq, yaxud da zəhlətökənlik edərək layiq olmaq istəmədim, odur ki başa düşülmədim. Sizin xatirinizə mən hansı bəlalara dözməmişəm!.. Ancaq bunda siz günahkar deyilsiniz! Ancaq bir neçə dəqiqədən sonra siz mənə hökm oxuyacaqsınız. Bilirsiniz, iki cür yoxsulluq var: bunlardan biri cır-cındır içində küçələrdə dolaşaraq özü də bilmədən Diogenin əhvalatını* təkrarlayır, həyat üçün ən zəruri şeylərlə kifayətlənərək zəif qidalanır; bəlkə də, o, varlılardan daha xoşbəxtdir; ən azı, qayğılardan azaddır və qüdrətli insanların heç nəyə nail olmadıqları yerdə bütöv bir dünyaya sahib olur. Bir yerdə cah-calalla ört-basdır edilmiş yoxsulluq var ki, buna öz kasıblığını titullar altında gizlədən ispan yoxsulluğu da deyirlər. Cah-calal içində yaşayıb, ağ jilet geyən, sarı əlcəklər taxan bu lovğa yoxsulluq karetlərdə gəzir, bir santimi olmadığı halda bədxərlik edir. Bunlardan birincisi sadə xalqın, ikincisi isə finldaçqılann, krallann və istedadlı insanlann bədbəxtliyidir. Mən isə nə sadə xalqdanam, nə kralam, nə də firıldaqçıyam; bəlkə də, mən heç istedadlı da deyiləm, mən istisnayıam. Mənim adım mənə yoxsul yaşamaqdansa, ölməyi əmr edir... Əmin ola bilərsiniz, indi mən varlıyam, mənə lazım olan hər şey varımdır, - onun üzündə yüksək cəmiyyətdən olan mülayim bir qadın bizi qəfildən yaxalayarkən sifətimizdə əmələ gələn soyuq ifadəni görürək dedim. - Jimnaza* mənsiz getmək istədiyiniz o günü xatırlayırsınızım, elə fikirləşirdiniz ki, orada mənimlə rastlaşmayacaqdınız?

O, başının hərəkətilə təsdiq etdi.

- Mən səni orada görmək üçün axırıncı ekümü xərclədim. Heyvanat bağında gəzdiyimiz də yadıңызdadır? Sizə görə cibimdəki bütün pullarımı karetə verdim.

Onun yolunda nələri qurban vermişəmsə, nələrdən keçmişəmsə, hamısını danışdım, həyatımı başdan-ayağa təsvir etdim. İndi danışdığım kimi sərxoş vəziyyətdə deyil, böyük bir səmimiyyətlə. Mənim ehtirasım indi xatırlaya bilmədiyim, nə incəsənətin, nə də yaddaşımın yenidən təkrarlaya bilmədiyini odlu-alovlu sözlərdə, səmimi hərəkətlərdə aşırıb-daşdı. Bu, ehtirasdan məhrum və rədd edilmiş bir məhəbbət haqqında nağıl deyil: mənim məhəbbətim özünün bütün gözəlliyi, gücü və ümidi ilə mənə parça-parça olmuş qəlbimin fəryadını, bütöv bir həyatı əks etdirən sözlər pıçıldadı.

Döyüş meydanında can verənlər son sözlərini belə söyləyirlər. O ağladı. Mən susdum. İlahi, onun göz yaşları biletinə beş frank ödədiyimiz teatr tamaşasındakı süni həyəcanın məhsulu idi; mən yaxşı bir aktyorun uğurlu çıxışına nail olmuşdum.

- Əgər bilsəydim... - o dedi.

- Arxasını deməyin! - mən qışqırdım. - Sizi hələ də elə çox sevirəm, sizi öldürmək üçün...

O, zəngin ipindən yapışmaq istədi. Mən saqqanaq çəkdim.

- Ehtiyac yoxdur, - mən davam etdim. - Mən sizə ömrünüzü rahat başa vurmaqda mane olmayacağam. Sizi öldürmək - nifrətin səsini yaxşı başa düşməmək olardı! Zor işlətməyimdən qorxmayın; mən bütün gecəni yatağınızın başında keçirmişəm və heç bir...

- Necə! - o qızaranaq dedi. Ancaq ən duyğusuz qadının belə etməyə borclu olduğu ilk utancaq hərəkətdən sonra o, məni nifrətlə başdan-ayağa süzdü və dedi:

- Yəqin, sizə çox soyuq olub!

- Elə fikirləşirsiniz ki, sizin gözəlliyiniz mənim üçün o qədər qiymətlidir? - onu narahat edən fikirləri başa düşərək dedim. - Sizin üzünüz mənim üçün qəlbin əhd-peymanıdır, sizin bədəninizdən daha gözəldir. Eh, madam, qadında yalnız qadınlığı görənlər hərəmxanadan hər axşam ucuz qiymətə cariyələr alıb onlarla istədikləri qədər kef edə bilirlər... Ancaq mən heysiyyətli adamam, sizinlə ürək-ürəyə verib yaşamaq istəyirdim, sizdə isə ürək yoxdur! İndi mən bunu bilirəm. Əgər özünüzü başqa bir kişiyyə təslim etmək istəsəydiniz, mən onu öldürərdim. Ancaq yox, siz onu yenə sevardiniz və onun ölümü sizin üçün, bəlkə də, böyük dərd olardı... Mənə necə də ağırdır! - deyərək qışqırdım.

- Əgər belə bir vəd sizə təskinlik verərsə, - o, şən-şən dedi, - əmin olun ki, mən heç kimin olmayacağam...

- Siz bununla Tanrının özünü də təhqir etmiş olursunuz və buna görə cəzalanacaqsınız! - onun sözünü kəsdim. - Vaxt gələcək, səs-küy də, işıq da sizi əsəbiləşdirəcək, qəbirdə yaşamağa məhkum olunmuş kimi divanda uzanıb görünməmiş ağrıları, əzabları çəkməli olacaqsınız. Onda bu amansız və ləng işgəncələrin səbəbini axtaracaqsınız, keçdiyiniz yollara səxavətlə səpdiyiniz müsibətləri xatırlayacaqsınız! Hər yerə lənət toxumu səpdiyinizdən, əvəzində nifrət qazanacaqsınız! Biz öz-özümüzün hakimiyik, yer

üzündə insanlardan yuxanda, Tanrıdan aşağıda hökmranlıq edən həqiqətin cəlladlarıyıq.

- Ah, yəqin ki, mən sizi sevməməkdə, görünür, böyük cinayət etmişəm, hə? - o gülərək dedi. - Məgər bu, mənim günahımdır? Hə, mən sizi sevmirəm. Ancaq siz kişisiniz, bunu başa düşməlisiniz. Mən öz xoşbəxtliyimi təklidə görəyəm, nə üçün öz azadlığımı - bunu eqoistlik də saya bilərsiniz - kölə həyatına qurban verməliyəm? Nikah elə bir gizli şeydir ki, onunla biz yalnız dərdlərimizi biri- birinə qovuşdururuq. Hə, uşaqlar da başdan-ayağa sıxıntıdır. Uşaqlar mənə bezikdirirlər. Məgər mən dürüstlük göstərərək sizi öz xasiyyətim barədə əvvəlcədən xəbərdar etməmişdim? Niyə mənə dostluğum sizi qane etmir? İstərdim ki, ekülərinizin haqq-hesabını aparmadığım səbəbindən sizə vurduğum yaralara məlhəm olum. Mənə qarşı sizin fədakarlıqlarınızın böyüklüyünü qiymətləndirirəm, ancaq sizin sədaqətinizin, vəfanızın, özünüzdü fəda etməyinizin əvəzini yalnız məhəbbətlə vermək olar. Mən isə sizi o qədər az sevirəm ki, bu səhnə mənəməçün, sadəcə, xoş deyil.

- Bağışlayın, nə qədər gülünc olduğumu hiss edirəm, - gözlərimin yaşını saxlaya bilməyərək yumşaq tərdə dedim. - Mən sizi elə sevirəm ki, - yenidən sözümə davam etdim, - ağır sözlərinizi də ləzzətlə dinləməyə hazırım. Ah, sizə qarşı olan məhəbbətimi qanımla sübut etməyə hazırım!

- Bu klassik cümlələri bütün kişilər bu və ya digər məhəbbətlə tələffüz edirlər, - o, yenə gülərək dedi, - ancaq görünür, bizim ayaqlanmış altında ölmək o qədər də asan deyil, çünki mən sənə dediyin bu sağlam ölümlərə hər yerdə rast gəlirəm... Artıq gecdir, icazə verin, yatım.

-Ancaq iki saatdan sonra yenə qışqıracaqsınız: "İlahi!" - mən dedim.

- Dünən yox, srağagün... Hə... - o dedi, - mən öz dəllalim haqqında düşündüm: axı gündüz üçfaizli istiqrazlar düşmüşdü...

Gözlərim qəzəbdən parıldadı. Başa düşdüm ki, bəzən cinayət də poemaya çevrilə bilər. Çılgın açıqlamalar onun üçün adi şey idi və yəqin ki, o, mənə sözlərimi və göz yaşlarımı unutmuşdu.

- Bəs siz Fransanın perinə ərə gedərdiniz? - soyuq tərdə soruşdum.

- O, hersoq olsaydı, bəlkə də ...

Mən şlyapamı götürüb ona təzim etdim.

- İcazə verin, sizi qarıya qədər ötürüm, - o, səsinin tonunda, jestlərində və başının hərəkətində öldürücü ironiya ilə dedi.

- Madam...

- Hə, müsyö...

- Mən sizi bir daha görməyəcəyəm.

- Cİmid edirəm, - o, başını təşəxxüslə tərpedərək dedi.

- Siz hersoginya olmaq istəyirsiniz? - onun bu hərəkətinin doğurduğu qəzəbimdən cuşa gələrək sözümə davam etdim. - Siz titul və şan-şöhrət əsirisiniz? Qoy olsun! Ancaq icazə verin, sizi sevim, qələmimə sizə şeirlər yazmağı, səsimə yalnız sizinçün səslənməyi ömr edin, həyatımın gizli əsası, mənim ulduzum olun! Əgər nazir, Fransanın peri, hersoq olsam, mənim arvadım olmağa razılıq verin... Sizin istədiyiniz hər şeyi edəcəyəm.

- Siz boş yerə yaxşı vəkildən dərs almayıbsınız, - o gülümsəyərək dedi, - sizdə əməlli-başlı hərarət, coşqunluq var.

- İndiki zaman sənin, - ucadan dedim, - gələcək isə mənimdir! Mən yalnız qadından məhrum oluram, sən isə adını və ailəni itirirsən. Zaman mənim intiqamımı səndən amansızlıqla alacaq, sənə eybəcərlik və tənha ölüm, mənə isə şöhrət gətirəcək!

- Çıxışınızı gözəl sonluqla bitirdiyinizə görə sağ olun, - o dedi və əsnəməyini güclə saxlayaraq məni bir daha görmək istəmədiyini bütün varlığı ilə nümayiş etdirdi.

Bu sözlər məni susdurdu. Mən ona nifrətlə baxdım və çıxıb getdim. Mənə Feodoranı unutmamaq, dəliliyimi yerə qoymaq, hücrəmə qapılıb tək-tənha işləmək, yaxud ölmək lazım idi. Beləliklə, mən qarşıma böyük bir məqsəd qoydum - əsərlərimi yazıb axıra çatdırmalı idim. İki həftə öz çardağımdan çıxmadım və gecə- gündüz aramsız işlədim. Bütün cəhdlərimə baxmayaraq, çətinliklə, fasilələrlə işləyirdim. İlham pərisi məndən üz döndərmişdi. Feodoranın istehzalı və parlaq xəyalını özümdən kənarlaşdırma bilmirdim. Hər bir fikrim növbəti ağırlı fikirlə, vicdan əzabına bənzəyən hansısa əzablı arzu ilə müşayiət olunurdu. Özümü Fivaid zahidləri kimi aparırdım. Doğrudur, onlar kimi dua etməsəm də, onlar kimi çöllərə düşmüşdüm; mağara qazmaq əvəzinə, öz içimi ovub-tökürdüm. Qəlbin ağrısını fiziki ağrı ilə ram etmək məqsədilə belimə tikanlı kəmərlə bağlamağa da hazır idim. Bir gün Polina yanıma gəldi.

- Siz özünüzü məhv edirsiniz, - o, yalvarıcı səslə dedi. - Sizə havaya çıxmaq, dostlarınızla görüşmək lazımdır.

- Ah, Polina, sizin peyğəmbərliyiniz özünü doğruldur! Feodora məni öldürür, mən ölmək istəyirəm. Həyat mənim üçün dözülməzdir.

- Bu dünyada ondan başqa qadın yoxdur? - o gülümsəyərək dedi. - Hiyə özünü də əzab verirsiniz? Onsuz da, ömür qısaadır.

Mən dalğın halda Polinaya baxdım. O çıxıb getdi. Onun nə vaxt çıxıb getdiyini görmədim, yalnız səsinə eşitdim, ancaq sözlərinin mənasını tuta bilmədim. Çox keçmədən əlyazmalarımı götürüb sifarişçimin yanına getdim. Düşkünlüyə qapıldığımdan pulsuz necə yaşayacağım barədə fikirləşmirdim, yalnız dörd yüz əlli frankın bordanı ödəməyə bəs edəcəyini düşünürdüm; beləliklə, qonorar almaq məqsədilə evdən çıxdım və yolda Rastinyakla rastlaşdım, onun dediyinə görə, mən dəyişilmiş, arıqlamışdım.

- Hansı xəstəxanadan çıxıbsan? - o soruşdu.

- Bu qadın məni öldürür, - cavab verdim. - Ona nə nifrət edə, nə də unuda bilirəm.

- Ən yaxşısı onu öldürməkdir, onda bir daha onun haqqında fikirləşməzsən, - o gülərək dedi.

- Bu haqda düşünmüşəm, - boynuma aldım. - Bəzən düşünürəm ki, yalnız cinayət törətmək, zor tətbiq etmək, ya da onu öldürməklə rahatlıq tapa bilərəm, yaxud ikisini birdən etməyi fikirləşirəm, ancaq əmin oldum ki, bunlar mənim əlimdən gəlməz, mən buna qadir deyiləm. Qrafinya əcaib məxluqdur, o, yalvarıb aman istəyəcək, ancaq biz hamımız Otello ola bilmərik!

- O da bizim əldə edə bilmədiyimiz başqa qadınlar kimidir, - Rastinyak sözümü kəsdi.

- Mən dəli oluram! - qışqırdım. - Arabir beynimdə dəliliyin uladığını hiss edirəm. Fikirlərim dəhşətli kabuslar kimidir, onlar gözlərimin qarşısında oynayır, ancaq mən onları tuta bilmirəm. Belə həyatdansa, ölüm istəyirəm. Ona görə də bu mübarizəyə könüllü olaraq son qoymaq üçün ləyaqətli bir vasitə, üsul axtanram. Söhbət artıq canlı Feodoradan, Sent-Onoredə yaşayan Feodoradan deyil, mənim Feodoramdan, buradakı Feodoradan gedir, - əlimi alnıma döyəcəyəm dedim. - Tiryək haqqında nə düşünürsən?

- Nə danışırısan, dəhşətli şeydir!- Rastinyak cavab verdi.

- Bəs dәм qazı necə?
 - İyrəncdir!
 - Bəs Sena?
 - Torlar da, ölüxana da olduqca çirklidir.
 - Tapançadan atəş?
 - Səhv edib istədiyın yerdən vura bilməsən, ömrün boyu eybəcər qalacaqsan. Qulaq as, - o dedi, - bütün cavan adamlar kimi mən də nə vaxtsa intihar haqqında fikirləşmişəm. Bizlərdən kim otuz yaşına qədər özünü iki-üç dəfə öldürməyib? Ancaq özünü eys-ışrətdə yormaqlan yaxşı heç nə görməmişəm. Eys-ışrətə və əyyaşlığa qurşansan, ya ehtiraslarını boğacaqsan, ya da özünü məhv edəcəksən. Nəfsini cilovlaya bilməmək, əzizim, bütün ölümlərin şahıdır. Məgər apopleksiya ondan əmələ gəlmi? Apopleksiya isə tapançadan açılmış dəqiq atəşdir. Eys-ışrət bizə bütün fiziki nəşələri bəxş edir; məgər bu, xırdalanmış tiryək deyil? Əyyaşlıq bizi həddindən artıq içməyə məcbur etməklə ölümlə əlbəyaxa döyüşə aparır. Yəni hersoq Klarensin malvaziya çəlləyi* Senanın dibindəki lildən pisdirdi? Dəm qazından zəhərlənib bayılmaqdaysa, keflənib masanın altına girmək daha yaxşı deyilmi? Əgər bizi gəzəri keşikçi dəstəsi tutub aparırsa və biz qarovulxanada soyuq taxtlar üzərində uzanırsaq, məgər burada köpüb-şişmiş, göyərmiş qarnımızı çıxsaq, ölüxananın bütün həzzlərini dadmırıqmı, hələ düşüncə böhranını demirəm? Ah! - o, sözüne davam etdi, - bu üzücü intihar müflisləşmiş baqqalın ölümü deyil! Dükançılar kreditörlerini mütəəssir etmək üçün özlərini suya ataraq çayı murdarlayırlar. Sənin yerinə olsaydım, gözəl şəkildə ölərdim. Əgər ölməyin yeni növünü yaratmaq istəyirsənsə, həyatla təkbətək döyüşə gir, mən də sənin sekundantın olaram. Həyat mənə darıxdırıcı görünür, əlim hər şeydən soyuyub. Evlənmək istədiyim elzaslı qadının sol ayağında altı barmağı var, mən altıbarmaq qadınla yaşaya bilmərəm! Camaat bilsə, biabır olacağam. Onun ildə cəmi on səkkiz min frank gəliri var, var-dövləti gün-gündən azalır, barmaqlarının sayı isə çoxalır. Cəhənnəmə ki!.. Dəli kimi yaşayaq, bəlkə, təsadüfən xoşbəxt olduq!

Rastinyak məni maraqlandırdı. Onun planı olduqca şirnikdirici idi, o, çoxlu ümid vəd edirdi, bir sözlə, onun rəngləri həddindən artıq poetik idi.

- Bəs pul? - soruşdum.
- Sənin ki dörd yüz əlli frankın var.
- Hə, var, ancaq mən dərziyə və sahibəyə borcluyam axı...
- Dərziyə pul verirsən? Səndən heç vaxt heç nə olmayacaq, heç nazir də.

- Axı iyirmi luidorla nə etmək olar?
- Qumar oynamaq olar.

Mən diksindim.

- Eh! - mənim vasvasılığımı görüb dedi. - Mənim dağınıq sistem ətləndirdiyim şeyə hazır olduğun halda yaşıl mahuddan qorxursan!

- Qulaq as, - ona cavab verdim, - atama söz vermişəm ki, qumarxanaya ayaq basmayacağam. Həm də təkcə ona görə yox ki, verdiyim vəd müqəddəsdir, belə yerlərin yanından keçəndə belə özümü pis hiss edirəm. Sənə yüz ekü verim, ora tək get. Sən oynadığın müddətdə mən işlərimi qaydasına qoyub sənin mənzilinə gələrəm.

Bax belə, əzizim, mən özümü məhv etdim. Cavan bir oğlanın onu sevməyən, yaxud həddindən artıq sevən bir qadına rast gəlməsi onun bütün həyatını alt-üst etməyə kifayət edir. Xoşbəxtlik bütün gücümüzü əlimizdən alır, bədbəxtlik isə ləyaqətimizi məhv edir. "Sen-Kanten" mehmanxanasına qayıdıb içərisində bir alimin təmiz, saf, namuslu həyat keçirdiyi çardağa uzun müddət diqqətlə tamaşa etdim; bəlkə də, ehtiraslar məni sürükləyib həyatın çirkin, mürdar girdabına salmasaydı, bu həyat daha şərəfli və daha uzun ola bilərdi. Polina məni qəmgin bir vəziyyətdə tapdı.

- Sizə nə olub? - o dedi.

Mən könülsüz halda yerimdən qalxdım və onun anasına borclu olduğum pulu sayıb otaq üçün verəcəyim yanmillik kirayə haqqını da əlavə etdim. O, demək olar ki, dəhşətlə mənə baxdı.

- Əziz Polina, mən gedirəm.

- Mən elə belə də düşünürdüm! - qız ucadan dedi.

- Qulaq as, mənim balam, mən demirəm ki, bir daha bura qayıtmayacağam. Mənim bu hücrəmi yarım il də saxlayın. Əgər noyabnn on beşinə qədər qayıtmasam, siz mənim varisim olacaqsınız. Bax bu möhürlənmiş zərfin içərisində mənim əlyazmam vardır, - deyə, içərisi kağızla dolu zərfi ona göstərdim, - mənim "Azadlıq

nəzəriyyəsi” əsərimin əlyazmasıdır. Onu Kral kitabxanasına təhvil verərsiniz. Qalan şeylərin hamısı ilə istədiyiniz kimi rəftar edin.

Polinanın baxışları qəlbimi ağrıtdı. Qarşımda, sanki, canlı vicdan mücəssəməsi dayanmışdı.

- Daha dərs keçməyəcəyik? - qız fortepianonu göstərərək dedi. Cavab vermədim.

- Mənə yazacaqsınız?

- Əlvida, Polina.

Mən onu yavaşca özümə tərəf çəkib hələ torpağa düşməmiş qar kimi ağappaq alından qardaşcasına öpdüm. O qaçaraq getdi. Madam Qodeni görmək istəmirdim. Açarı həmişəki yerindən asıb çıxdım. Klüni küçəsindən dönəndə arxamca gələn yüngül qadın addımlarının səsinə eşitdim.

- Sizin üçün bu pul kisəsini tikmişəm, xahiş edirəm götürün, - Polina dedi.

Küçə fənərinin işığında mənə elə gəldi ki, Polinanın gözlərində yaş damlaları parıldadı və mən ah çəkdim. Hər ikimiz eyni fikirdən ürkmüş kimi bir-birimizdən elə tez ayrıldıq ki, elə bil, taundan qaçırdıq. Qədəm basdığım dağınıq həyat tərzinə Rastinyakın əcaib şəkildə yığışdırılmış otağında onu gözləyərkən başladım. Divar sobasını tıbağanan üzərində əyləmiş Venera bəzəyirdi, qucağında da yarıya qədər çəkilməmiş siqar tutmuşdu. Sevən qəlbin hədiyyələri olan zərif mebellər otaqda necə gəldi qoyulmuşdu. Köhnə corablar çox gözəl bir divanın üstündə atılıb qalmışdı, üstündə oturduğum yumşaq və rahat kürsünün hər yeri ilk baxışda yaralı əlləri nəzərə çarpan qoca döyüşçünün sifəti kimi çapıq yerlərilə doluydu; söykənəcəyində dodaq boyası və Rastinyakın dostlarının başlarının “antik yağ” ləkələri vardı. Çarpayıda, divarlarda - hər tərəfdə dəbdəbə və səfalət sadələvhəsinə bir-birinə qarışmışdı. Belə düşünmək olardı ki, bura lazzaronilərin* məskunlaşdığı Nea- politan sarayıdır. Bura dəbdəbəylə bağlı öz xüsusi təsəvvürü olan, duyğularla yaşayan və qəfil uyğunsuzluqlardan qətiyyənlə narahat olmayan qumarbaz, fırıldaqçı otağına oxşayırdı. Bununla belə, bu mənzərə poeziyadan xali deyildi. Həyat burada, özünün bütün parlaqlığı və cır-cındırı ilə, gözlənilməz, qeyri-mükəmməl, necə varda elə, lakin canlı, qərribə, çapovulçunun hər şeyi daşıyıb gətirdiyi qaraçı həyatı kimi təzahür edirdi. Bir saat əvvəl bir şələ

odunu olmadığı halda qumara min frank qoymuş, əməlli-başlı köynəyi olmadığı halda tilbüridə gəzən bu cavan oğlan öz divar sobasını Bayronun ora-bura səpələnmiş səhifələrilə qalamışdı. Bəlkə də, sabah hansısa qrafinya, aktrisa, ya da kartlar ona krala layiq bir hədiyyə bəxş edəcəkdə. Budur, fosforlu çaxmaq daşının üzərindəki yaşıl rəngli tənəkə qutunun içərisindəki şam və qızılı çərçivədən məhrum edilmiş qadın portreti ortalıqda gəzir. Axı necə ola bilər ki, həyəcan və narahatlıq içində yaşayan cavan bir oğlan ziddiyyətlərlə bu qədər zəngin olan, ona sülh dövründə hərbi həyatın bütün ləzzətlərini bəxş edən həyatın gözəlliklərindən imtina etsin? Demək olar ki, artıq mürgülədiyim bir vaxtda Rastinyak qapıya bir təpik vuraraq qışqırdı:

- Qələbə! İndi istədiyimiz kimi ölə bilərik...

O, içərisi qızılla dolu papağı mənə göstərdi, onu masanın üstünə qoydu; hər ikimiz ovunu ortaya qoyub ətrafında dövrə vuran adamyeyənlər kimi rəqs etdik; biz ayaqlarımızı yerə döyür, atılıb-düşür, ulayır, bir-birimizi elə yumruqlayırdıq ki, bu zərbələrlə kərgədanı da yerə sərmək olardı. Biz bütün dünyanın sevincini bu şlyapanın içində yaşayaraq mahnı oxuyurduq.

- İyirmi yeddi min frank!- Rastinyak bir neçə bank biletini də qızıl topasının üstünə ataraq durmadan yenə təkrar edirdi. - Başqalarına bu pullar ömür boyu bəs edərdi, ancaq bizim ölməyimizə bəs edəcəkmə? Əlbəttə! Bizim canımız qızıl vannada çıxacaq... üra!

Və biz yenidən atılıb-düşdük. Hər şeyi qardaş malı kimi qəpik-qəpik böldük; əvvəlcə ikiqat napoleondorlardan başladığ, sonra böyük sikkələrdən kiçik sikkələrə keçdik, uzun müddət "bu sənin, bu mənim!" deyə-deyə sevincimizi bölüşdük.

- Bu gecə yatmayacağıq! - Rastinyak qışqırdı. - Ey, Cozef, punş gətir!

O, öz sadiq xidmətçisinə bir qızıl tulladı.

- Bu da sənin payın, - o dedi, - götür, kef elə.

Ertəsi gün Lesajdan mebel aldım, mənə tanış olan Tabu küçəsində mənzil kirayələdim və ən yaxşı üzəkən çağırđım. Bir neçə at aldım. Özümü boş, eyni zamanda real qasırga burulğanına atdım. Qumar oynadım, bəzən uddum, bəzən də böyük məbləğdə uduzdu, ancaq əvvəlki kimi mənə müqəddəs, ibtidai qorxu yaradan qumarxanalarda yox, dostlarımın evində təşkil olunan qonaqlıqlarda.

Hiss olunmadan dostlarım da peyda oldu. Bu dostluğa görə mən aramızda olan çəkişmələrə, yaxud kampaniya xatirinə sirlərimizi bir-birimizə yavaş-yavaş açdığımız sadələvh inama borclu ydum. Bəlkə də, bizi heç bir şey qüsurlarımız qədər birləşdirmir? Mən bədii ədəbiyyat sahəsində çıxış etməyə cürət etdim və yazdığım əsərlər bəyənilədi. Tez satılan ədəbiyyatın görkəmli nümayəndələri mənə qorxulu rəqib saymadıqlarından tərifi etməyə başladılar; əlbəttə, bunu mənəim şəxsi ləyaqətimdən çox, yoldaşlarını pərt eləmək üçün edirdilər. Sizin kef-damaq məclislərinin dilinə girən şairənə ifadəylə desək, mən əyyaş həyat tərzi keçirməyə başladım. Təkəbbürüm gündü-gündən özümü məhv etməyə yönəlmişdi, öz dözümlülüyüm və çılğınlığımla badə yoldaşlarımı da məhv edirdim. Özümə yaxşı baxır, həmişə qəşəng geyinirdim. Özümü bəmzə adam kimi aparırdım. Heç bir şey insanı qıfa, üzüm şirəsi çəkən aparata, ya da qoşqu atına döndərən içimdəki dəhşətli varlığı aşkara çıxara bilmirdi. Çox çəkmədi ki, azğınlıq özünün bütün dəhşəti ilə qarşımda peyda oldu və mən onun nə demək olduğunu tamamilə anladım. Əlbəttə, varisləri üçün nəzərdə tutduqları butulkalara etiket yapışdıran ağıllı və təkminli insanlar nə belə geniş həyatın nəzəriyyəsinə, nə də normal axınını anlamaq iqtidarında deyillər. Belə olduğu halda onun poeziyasını əyalət adamlarına necə başa salasan, halbuki onlar həzz mənəbəyi olan tiryək və çaydan hələ də dərman kimi istifadə edirlər. Hətta biz düşüncə paytaxtı sayılan Parisdə belə yarımçıq sibaritlərə¹ rast gəlirik. Yüksək zövqdən məhrum olanlar Rossininin yeni operasını dinləyib musiqiyə lənət yağdırən burjualar kimi ilk orgiyadan sonra əldən düşürlər. Onlar bu həyatdan göbələkli qaz ciyəri paştetindən imtina edən pəhrizkar adam kimi üz döndəririlər, çünki belə yeməklər elə ilk dəfədən onun mədəsinə pozur. Əlbəttə, eyş-işrət özü də poeziya kimi bir sənətdir və onun üçün möhkəm iradə lazımdır. Onun dərinliklərinə baş vurub, gözəlliklərindən həzz almaq üçün insan onu, necə deyərlər, diqqət və səbrlə öyrənməlidir. Bütün elmlər kimi əvvəlcə o, səni kənara itələyir, tikanlarını batırır. İnsanı böyük həzzlərə aparən yolda böyük maneələr var. Bu həzzlər nadir duyğular aşılıyır, onları birləşdirir, qidalandırır, həyatın xüsusi, tam drammatizmini

¹ *Sibarit* - qədim yunan koloniyası Sibarisin adından götürülüb, həzzi və dəbdəbəni sevən adam anlamında işlənir.

yaradır, insandan həddən artıq səy və güc tələb edir. Mühəribə, hakimiyyət, incəsənət də adi insan gücünün fəvqündə dayanır, eys-ışrət, əyyaşlıq kimi cəzbedicidir və çətin əldə oluna bilir. Ancaq bir halda ki, insan bu böyük sirləri bir həmlədə ələ keçirə bilər, demək, o, xüsusi bir aləmdə irəliləyir. Generalların, sərkərdələrin, nazirlərin, sənətkarların hamısını öz həyatlarını başqalarıyla müqayisə etməyə tələbat duyduqlarından bu və ya digər dərəcədə əyləncələrin güclü təsir etdiyi adi həyatdan bu qədər uzaq olan pozğun həyata meyl Uənirlər. Ancaq nəticə etibarilə, mühəribə - qanlı əyləncə, siyasət isə toqquşan maraqlar oyunudur. Bütün əxlaqsızlıqlar isə bir-birilə qardaşdır. Bu ictimai eybəcərliklər uçurumlar kimi cazibə qüvvəsinə malikdir; onlar Müqəddəs Yelena* Napoleonu aldadıb özünə çəkdiyi kimi bizi özlərinə çəkirlər. Onlar başgicəllənməsi əmələ gətirir, adamı ovsunlayırlar və özümüz də səbəbini bilmədən bu uçurumun dibinə baxmaq istəyirik. Bəlkə də, onda sonsuzluq ideyası mövcuddur; bəlkə də, insan qüruru olduqca tərifli bir şey gizlədib orada; əgər belədirsə, onda taleyimiz cəmiyyətin diqqət mərkəzində olmazmı? Xoşbəxt iş saatlarıyla, yaradıcılıq sevinciylə ziddiyyətdən yorulan sənətkar yaradıcılıq duyğularını əqli yaradıcılıq qabiliyyətinə qarşı qoymaq üçün gah Tanrı kimi bazar günü istirahəti, gah da şeytan kimi cəhənnəmin vəhşətini arzulayır. Lord Bayron qətiyyənlə rentla ilə yaşayan adam kimi səhərdən axşama kimi kart oynayıb boşboğazlıq edərək istirahət edə bilməz; ona, şairə Mahmudla* Yunanıstanı ortaya qoyub kart oynamaq lazım idi. Məgər insan mühəribədə nəhəng ölüm mələyinə, özünəməxsus cəllada çevrilmirmi? Məgər ehtiraslanmanın tikanlı çəpər kimi əhatəyə aldığı kövrək qışamızın bu cür dəhşətli əzablara dözməsi üçün xüsusi cadu lazım deyilmi? Tənbəkidən həddindən artıq istifadə edən adam qıcolmalar içində qıvrılaraq can vuruşdurur, ancaq bu adamın gəzmədiyi ölkə, iştirak etmədiyi təntənəli məclis yoxdur! Topuğuna kimi qana batan Avropa ayaqlarını silib təmizləməmiş yeni-yeni mühəribələrə başlamırmı? Bəlkə, təbiətdə məhəbbət tutmalan baş verdiyi kimi insanlar da kütləvi sərxoşluq yaşayırlar? Əmin-amanlıq dövründə yaşayan hər bir adamın, hər hansı Mirabonun mənasız həyat sürərək həyəcan arzulaması üçün eys-ışrətdə hər şey var; əyyaşlıq - fasiləsiz dava- dalaş, yaxud daha doğrusu, bütün ömür boyu hansısa naməlum

qüwəylə, yırtıcıyla əlbəyaxa döyüşdür; əwəlcə yırtıcı qorxulu olur, belə olan halda onun buynuzlarından tutmaq lazımdır, ancaq inanılmaz dərəcədə çətindir. Tutaq ki, təbiət sizə çox kiçik və tənbel bir mədə bəxş etmişdir; siz onu öz iradənizə tabe edib genişləndirirsiniz, onu şəraba, sərxoşluğa öyrəşdirirsiniz, gecələri yuxusuz keçirirsiniz, nəhayət, bədəninizi süvari polkovnikininkinə oxşadaraq özünüzü, sanki, Tanrının acığına ikinci dəfə dünyaya gətirirsiniz! İnsan qəlbini artilleriya atəşinə, ayaqlarını isə adi yürüşə uyğunlaşdıran müharibə veteranı kimi dəyişdikdə, nə qədər ki yeni insan hələ iblisə məxsus deyil, onların arasında kimin ağa olması hələ müəyyənləşməyib, onlar bir-birinin üzərinə atılır, gah biri, gah da o biri rəqibinə qalib gəlir və bu elə bir mühitdə baş verir ki, burada hər şey möcüzədir, ürəyin əzabları mürgüləyir, yalnız ideyalar kabusu dirçəlir. Bu amansız, qızğın mübarizə artıq qaçılmaz olur. Pis əməllərdə qüdrətli olmaq üçün əfsanələrdəki kimi qəlbini şeytana satan təmsil qəhrəmanı sayıq özünü yenidən yaradan israfçı həyatın sevinclərinə canını qurban verir. Ancaq bu sevinclər necə də bol, məhsuldardır! Onun həyatı Piştaxta ilə Kontorun yeknəsəq sahilləri arasında lal axmaqdansa, coşub-qaynayır. Nəhayət, bədən üçün eys-ışrət nədirsə, qəlb üçün də mistik həzzlər, yəqin ki, eyni şeydir. Sərxoşluq bizi ekstaz vəziyyətində gözüməzə görünən qara- basmalar qədər maraqlı olan fantasmaqoriyalarla dolu xəyallara daldırır. O zaman bizim gənc qızların şıltaqlıqları kimi gözəl anlarımız, dostlarla xoş söhbətlərimiz, bütün həyatımızı yenidən canlandıran sözlərimiz, qərəzsiz və səmimi sevincimiz, yorğunluq bilməyən səyahətlərimiz, bir neçə sözdən ibarət bütöv poemalarımız olur. Yalnız elmin uzun müddət qəlbimizi axtardığı içimizdəki vəhşini razı salandan sonra aqlın tənqə gətirdiyi adamların həsrətini çəkdiyi sehrli donma anı başlayır. Onlar tam rahatlığın zəruriliyini, görəsən, hiss etmirlər, yaxud bu, dahinin pisliyə ödədiyi eys-ışrət vergisi deyilmə? Bütün dahi şəxsiyyətlərə fikir ver: onlar ya şəhvətpərəstdirlər, ya da təbiət onları zəif, cılız yaratmışdır. Hansısa gülünc, yaxud qısqanc bir qüvvə bu adamların istedadının hərəkətini tarazlaşdırmaq üçün onların ruhunu və ya bədəninə korlayır. Sərxoş vaxtlarında insanlar və əşyalar sənin qarşında fantaziyanın məhsulu kimi xüsusi obrazda peyda olurlar. Yaranmışların tacı, sən dünyanı dəyişib istədiyini şəkllə sala bilirsen. Bu aramsız oyunun həyəcanı

sənin istəyinə uyğun olaraq damarlarına ərinmiş qurğuşun tökür. Və günlərin bir günündə sən tamamilə bu yırtıcının hakimiyyəti altına düşürsən; onda səndə, məndə olduğu kimi, qorxunc oyanma baş verir və zəiflik sənin baş tərəfinə keçir. Sənin kimi cəngavəri vərəm yeməyə başlayır, sən diplomatsan, ürəyində anevrizm¹ var, həyatın tükəndən asılıdır; bəlkə, sinəmdəki ağrı mənə də: “Artıq vaxtdır!” - deyəcək. Bir vaxtlar o, ifrat məhəbbətin məhv etdiyi urbi- nolu Rafaelə də belə demişdi. Bax, mən belə yaşamışam! Mən bu dünyaya ya çox tez, ya da çox gec gəlmişəm; əlbəttə, əgər mən gücümü belə kütləşdirməsəydim, o, indi burada təhlükəli olardı, axı dünya özü Herkulesin səbir kasasının* daşması ilə İskəndərdən yaxa qurtara bildi. Nəhayət, kimin ki bu dünyada bəxti gətirməyib, ona ya cənnət, ya da cəhənnəm, ya eyş-ışrət, ya da Sen-Bernar dağındakı əlillər evi* lazımdır. İndi mənim bu iki məxluqa nəsihət verməyə cəsəratim çatmaz, - o, Yefrasiya ilə Akilinanı göstərərək dedi. - Mənim başıma gələnlərin, həyatımın təcəssümü onlar özləri deyilmi? Mən onları mühakimə edə bilmərəm, onlar özləri indi mənim qarşımda hakim kimi dayanıblar.

Bu canlı dastanın ortasında, bu yuxugətirən xəstəliyin ağışında mənə dəhşətli ağrı verən iki ürək tutması oldu. İlk tutmam özümü Sardanapal kimi tonqala atandan* bir neçə gün öncə baş verdi; mən italyan teatrının vestibülündə Feodoraya rast gəldim. Biz fayton gözləyirdik. “Siz hələ sağsınız!” - onun təbəssümünü və yanındakı kavalərinə müraciətlə dediyi anlaşılmayan məkrli sözlərini, təxminən, belə başa düşmək olardı. Yəqin ki, aramızda olub-keçənləri yanındakına danışaraq mənim məhəbbətimi bayağı bir sevgi kimi qələmə verirdi. O, öz xəyali bəsirətinə görə sevinirdi. Ah, onun üçün ölmək, hələ də ona heyran olmaq, onu qarşımda görmək, hətta kurtizankaların lojasında ifrat duyğulara qapılmaq və özünü onun istehzalarının hədəfinə çevirmək! Sinəni yararaq oradan məhəbbətini çıxarıb onun ayaqları altına atmaq gücündə olmamaq!

Tezliklə var-dövlətimi xərcləyib axırına çıxdım, ancaq üç il ərzində sürdüyüm müntəzəm həyat mənə möhkəm sağlamlıq bəxş etmişdi, odur ki pulsuz qaldığım gün özümü əla hiss edirdim. İntiharımı davam etdirmək məqsədilə bir neçə qısamüddətli vekselimə təhvil verdim və ödəmə günü gəlib çatdı. Amansız həyəcanlar yenə

¹ *Anevrizm - qan damarlarının genişlənməsi*

başlandı! Onlar cavan qəlbləri necə də ruhlandırır! Mən tez qocalmaq üçün yaranmamışam; mənim ürəyim hələ cavan, çılğın və gümrah idi. Birinci vekselim bütün keçmiş xeyirxahlıqlarımı oyatdı, onlar yavaş, ləng addımlarla gəlib qəmgin halda qarşımda dayandılar. Mən onları əvvəlcə donquldanan, sonra isə ağlayaraq bizə pul verən bibilər kimi yola gətirə bildim. Təsəvvürüm daha sərt idi, o, adımın Avropada şəhərbəşəhər dolaşdığını mənə təsvir edirdi.

Evsey Salvert* demişkən: “Adımız - elə özümüzük!” Mən alman millətindən olan birinin oxşarı kimi* xeyli veyl-veyl gəzəndən sonra mənzilimə qayıtdım, oradan çıxmağı ağıma belə gətirmirdim, doyunca yatdım və birdən oyandım. Bir vaxtlar Parisin küçələrində boz geyimli, üzərində ağaların möhürləri olan yarımkiloluq çəki daşlarını özlərilə gəzdirən bank xidmətçilərini, bu ticarət gəmiricilərini görəndə onlara əhəmiyyət vermirdim; indisə onlardan zəhləm gedirdi. Məgər onlardan biri günlərin bir günü səhər-səhər gəlib təhvil verdiyim on bir ədəd vekselin cavabını tələb edə bilməz? Mənim imzamin qiyməti üç min frank idi, halbuki mənim özümün o qədər qiymətim yox idi! Bütün bədbəxtliklərə, hətta ölümə belə biganə yanaşan məhkəmə icraçıları məhkuma “Saat dördün yarısını vurdu!” deyən cəlladlar kimi qarşımda dayanırdılar. Onların kontor xidmətçiləri mənim yaxamdan yapışa, adıma kağıza yaza, onu ləkələyə və lağa qoyub gülə bilərdilər. Çünki mənim borcum vardı! Borcu olan öz başının ağası ola bilərmidi? Məgər yad adamlar məndən necə yaşadığım barədə haqq-hesab tələb edə bilməzlərdi? Niyə a-lya çippolata pudinqi yedim? Niyə şampan içdim? Niyə onlara pulunu ödəmədən yatdım, gəzdim, fikirləşdim, yaxud əyləndim? Şeirdən ləzzət aldığım dəqiqələrdə, nə barədəsə dərin fikrə qarq olanda, ya da dostlarımla birlikdə səhər yeməyi yeyərək zarafatlaşdığım bir vaxtda qəhvəyi frak geyinmiş, əlində nimdaş şlyapa olan bir cənab qarşımda dayana bilər. Və məlum olar ki, bu cənab mənim Vekselim, mənim Borcumdur, mənim sevincimi söndürən qorxunc kabusdur. O, mənə masadan qalxıb onunla söhbət etməyə məcbur edəcək. O, mənim sevincimi, sevgilimi, hətta yatağımı əlimdən alacaq. Bəli, vicdanın tənəsi yumşaq olur, onlar bizi küçəyə tullamır, Sent-Pelajiyə¹ salmır, əxlaqsızlığın iyrenc mağarasına itələmir; onlar cəlladın bizi nəcibləşdirdiyi eşafotdan

¹ *Sent-Pelaji* - qədim Paris həbsxanası

başqa heç bir yerə sürükləmir: edam zamanı hamı bizim günahsızlığımıza inanır; halbuki müflisləşmiş əxlaqsız cəmiyyət qəbul eləmir. Bundan başqa, yaşıl mahuddan paltar geymiş, mavi eynək taxmış, əlində bozarmış çətir tutmuş bu ikiayaqlı borclarla küçələrdən birinin tinində üz-üzə gəlib gülümsəyəndə onlar xüsusi, dəhşətli üstünlüklərindən istifadə edərək deyirlər: “Müsyö de Valanten mənə borcludur və borcunu qaytarmır. O, mənim əlimdədir. Hünəri varsa, mənə pis üz göstərsin, başına bir oyun açaram ki!” Kreditorlara salam vermək, hörmətlə təzim etmək lazımdır. “Siz borcunuzu nə vaxt ödəyəcəksiniz?” - onlar deyirlər. Onda sən yalan danışmaq, aldatmaq, başqasından borc pul istəmək məcburiyyətində qalırsan, sandığın üstündə oturan sarsağın qarşısında belini bükürsən, onun buz baxışlarına, şillədən də təhqiramiz olan sələmçi baxışlarına, Baremsayağı* nəsihətlərinə və kobudluğuna dözməli olursan. Borclar kreditorların başa düşmədikləri güclü təxəyyülün yol yoldaşdır. Borc götürən adam əvvəlcə həyəcanlanır, sonra isə kölə halına düşür, heç bir şey insanı bu dərəcədə qul etmir, pul üçün yaşayanlara heç bir ülvə dəyər hökm edə bilmir, onlar puldan başqa heç bir şey tanımırlar. Mən puldan dəhşətli dərəcədə qorxurdum. Nəhayət, veksəl ailə basmış, hər cür xeyirxahlıqdan pay almış qocaya çevrilə bilər. Mən Qrözün hansısa canlı tablosuna* da, uşaq basmış iflic adama da, dul qalmış əsgər arvadına da borclu ola bilərdim və onlar hamısı yalvararaq əllərini mənə uzada bilərdilər. Dəhşətli o kreditor ki, gərək onlarla birlikdə oturub ağlayasan; onların borclarını ödəyəndən sonra gərək ona kömək də edəsən. Borcödəmə ərəfəsində mən xəyali rahatlıqla uzanıb yatdım, insanlar, adətən, edamqabağı, dueldən əvvəl yalançı ümid ilə onları yatırtmağa imkan verirlər. Ancaq oyananda özümə gəldim və hiss edəndə ki, qəlbim bankirlərdən birinin pulqabılarında gizlənilib, qırmızı mürəkkəblə yazılmış siyahılarda dincəlir, borclarım hər tərəfdən cırcıramalar kimi tullanmağa başladılar. Onlar saatın, kresloların üzərində oturmuş, mənim sevimli mebelimi bəzəmişdilər. Mənim əşyaları məhkəmə harpi- yalarının¹ ovu olacaq və mənim sevimli, cansız əşyalarımı məhkəmə icraçıları sürüyüb meydançada necə gəldi bir-birinin üstünə

¹ Harpiya — qədim yunan mifologiyasında uşaqları və insan ruhlarını oğurlayan məxluq

tullayacaqdılar. Ah, avadanlığım hələ də mənim bir hissəm idi! Mənzilimin zəngi başımdan vuraraq (kralları da həmin yerlərindən vurmaq lazımdır) ürəyimdə əks-səda verdi. Bu, şəhidlik - cənnətsiz mükafat idi. Bəli, ləyaqətli insan üçün borc cəhənnəm deməkdir, həm də vəkil edilmiş məhkəmə icraçıları tərəfindən nəzarət olunan cəhənnəm! Ödənilməmiş borc alçaqlıqdır, rüşeym halında olan dələduzluqdur, bundan da pisi - yalandır. O, cinayətə hazırlaşır, eşafot üçün taxta-tuxta yığır.

Mənim veksellərim barədə şikayət olunmuşdu. Bundan üç gün sonra mən onların hamısının cərimə pulunu ödədim, özü də necə: bir nəfər möhtəkir yanıma gəlib Luarada mənə məxsus olan və anamın qəbri yerləşən adanı ona satmağımı təklif etdi; mən razılaşdım. Alıcı ilə mənim aramda bağlanan müqaviləyə notariusda qol çəkəndə bu qaranlıq kontorda məni zirzəmi iyi vurdu. Diksindim, yadıma düşdü ki, atamı dəfn edəndə də qəbrin kənarında məni eynən beləcə rütubət və soyuq vurmuşdu. Bu, mənə pis əlamət təsiri bağışlamışdı. Qulaqlarıma anamın səsi gəldi və onun kölgəsini gördüm; bilmirəm, hansısa möcüzənin sehrilə zəng səslərinin arasında adım güclə eşidiləcək dərəcədə qulağımda səsləndi! Adadan aldığım pulla bütün borclarımı ödədim, hələ iki min frank da artıq qaldı. Əlbəttə, mən yenidən sakit alim həyatı keçirə, bütün eksperimentlərdən sonra zəngin müşahidə ehtiyatı və müəyyən populyarlıqla öz çardağıma qayıda bilərdim. Ancaq Feodora öz ovunu buraxmadı. Mən onunla tez-tez rastlaşdım. Pərəstişkarlarını onun qulağını mənim adımla dəng etməyə məcbur edirdim. Beləcə, hamı mənim ağılıma, atlarıma, uğurlarıma, faytonlarıma heyran olurdu. O, yenə də hər şeyə qarşı soyuq və laqeyd olaraq qalırdı, hətta Rastinyakın dediyi “O, sizə görə özünü məhv edir!” sözlərinə də. Bütün cəmiyyətə ondan mənim intiqamımı almağı tapşırırsam da, yenə xoşbəxt deyildim! Mən həyatın bütün çirkabını qazıb üzə çıxarırdım, ancaq bölünmüş məhəbbətin sevincləri mənə bəs etmirdi, mən öz əyyaş həyatımın təsadüfləri içərisində, kef məclislərində kabusların ardınca qaçırdım. Bədbəxtlikdən, ən ülvi hissələrimdə belə yanılmışdım, etdiyim yaxşılığa görə pisliklə cəzalandırılır, qəbahətlərimə görə isə min cür həzzlə mükafatlandırılırdım. Bu, qaranlıq, ancaq əhlikef adam üçün düzgün fəlsəfə idi! Bundan başqa, Feodora mənə şöhrətpərəstlik

xəstəliyi yoluxdurmuşdu. Qəlbimin dərinliyinə diqqətlə baxanda onun qanqrenə olduğunu, çürüdüynü gördüm. Şeytan mənim alnıma öz xoruz mahmızlarının izini qoymuşdu. Bundan belə mən özümü həyatın daim davam edən səksəkələri qarşısında hər an təhlükəyə məruz qoyaraq, lənətə gəlmiş zənginliyin incəlikləri olmadan keçinə bilmirdim. Əgər milyonçu olsaydım, daim oynayar, kefi eləyər, orabura vurnuxardım. Daha heç vaxt tək-tənha qalmaq istəmərdim. Özümü unutmaq üçün mənə yüngüləxlaq, macəraçı qadınlar, yalnız dostlar, şərab, ləziz yeməklər lazım idi; mən bunlara ehtiyac duyurdum. İnsanı ailəyə bağlayan tellər mənim üçün həmişəlik qırılmışdı. Mən həzlər aləminə sürgünə məhkum olunmuşdum, öz bədbəxt, intiharçı taleyimin mənə diqtə etdiyi hər şeyi etməliydim. Var-dövlətimin son qırıntılarını havaya sovuraraq qeyri-adi israfçılıqlar edirdim, ancaq hər səhər açılırdı, ölüm məni həyata yenidən qaytarırdı. Ömürlük renta gəliri olan bir adam kimi yanan binanın içinə rahatca girə bilərdim. Nəhayət, cibimdə birçə iyirmi-franklıq sikkəm qalanda Rastinyakın keçmiş uğurunu xatırladım...

- Aha! - qəfildən tilsimi xatırlayan Rafael qışqırdı və onu cibindən çıxartdı.

üzün günün vurnuxmalarında yorulub əldən düşdüyündən şərab və punşun dalğalannda aqlını idarə etmək iqtidannnda olmadığındanmı, yoxsa xatirələr onu yenə oyadıb sözlərinin axınını kefləndirdiyindənmi - qıyası, Rafael ruhlanmış, vəcdə gəlmiş, sanki, aqlını itirmişdi.

- Ölüm rədd olsun cəhənnəmə! - o, qulan dərisini havada yelləderək qışqırdı: - İndi mən yaşamaq istəyirəm. Mən varlıyam, deməli, bütün ləyaqətlərə malikəm! Qarşımda heç nə, heç kim dayana bilməz. Həyatda hər şeyə nail olan insan nə üçün xeyirxah olmasın? He! He! Ey, eşidirsən, mən iki yüz min livr istəmişdim və onu əldə edəcəyəm! İndi mənə baş əyin, sitayiş edin, peyin üstündə eşələnən həşəratlar kimi xalça üzərinə sərələnən donuzlar! İndi siz mənimsiniz, mənə məxsussunuz, əsl var-dövlət bax buna deyərlər! Mən varlıyam, deməli, sizin hamınızı satın ala bilərəm, hətta orada bərkdən xoruldayan deputatı da. Hə, baxın, xeyir-dua verin mənə, kübar alçaqlar, əclaflar! Mən indi Roma papasıyam.

Rafaelin bayaqdan qatı və aramsız xorultu içində itib-batan qışqırtısı qəflətən eşidildi. Yatanların çoxusu bu səsə oyandı; ancaq

onları yuxudan oyadan adamın ayaq üstə güclə dayandığını görüb etiraz edərək söyüş yağdırmağa başladılar.

- Kəsin səsinizi!- Rafael qışqırdı. - Yerinizdən tərpənməyin, köpəklər! Emil, mən qeyri-adi dərəcədə varlıyam və sənə Havana siqarı bağışlayacağam.

- Mən səni eşidirəm, - şair cavab verdi, - Ya Feodora, ya da ölüm! Davam elə! Bu nazlı-qəmzəli Feodora səni yoldan çıxarıb. Bütün qadınlar Həvvanın qızlarıdır. Sənin başına gələn əhvalatda dramatik heç nə yoxdur.

-Ancaq sən yatmışdın, yalançının biri!

-Yox... Ya Feodora, ya da ölüm!.. Davam et...

- Oyan! - Rafael əlindəki qulan dərisi ilə Emili vuraraq dedi, elə bil, ondan elektrik cərəyanı almaq istəyirdi.

- Lənətə gələsən! - Emil yerindən qalxaraq Rafaelin əlindən tutdu. - Dostum, unutma ki, sən burada əxlaqsız qadınların əhatəsindəsən.

- Mən milyonçuyam.

- Milyonçusan, ya yox, ancaq hər halda, sərxoşsan.

- Məni hakimiyyət sərxoş edib. Mən səni öldürə bilərəm! Sus! Mən Neronam, Nabuhodonosoram!*

- Rafael, biz axı yaramaz adamların arasındayıq; sən, heç olmasa, öz ləyaqətin xatirinə sus.

- Mən həyatda çox susmuşam. İndisə bütün dünyadan öz intiqamımı alacağam. Mən artıq bu mənfur dəmir parçalarını sağa- sola səpməklə əylənməyəcəyəm, mən öz dövrümü kiçik miqyasda təkrarlayacağam, insanların həyatını, ağıllarını, qəlblərini yeyəcəyəm. Əsl rahatlıq bax budur. Taun epidemiyası zamanı eyş- işrət. Mən nə sarı, nə mavi, nə də yaşıl qızdırmadan, nə ordudan, nə də eşafotdan qorxmuram. Feodoraya sahib ola bilərəm. Ancaq yox, Feodoranı istəmirəm, o, məni xəstələndirir, öldürür! Onu unutmaq istəyirəm.

- Əgər belə qışqırıb-bağırmağa davam etsən, səni yemək otağına sürüəcəyəm.

- Bu dərinə görürsən? O, Süleyman peyğəmbərin vəsiyyətidir. O, indi mənə məxsusdur, pedant hökmdar Süleyman! Ərəbistan da mənimdir, hələ Petreya* da. Bəli, əgər istəsəm... özünü gözlə. Ey, jurnalist, sənin bütün köşklərini satın ala bilərəm, özün isə

nökərim olarsan. Mənimçün şeirlər quraşdırar, kağız xətləyərsən. Nökər! Bu o deməkdir ki, heç nə onun vecinə deyil, o heç nəyin fikrini çəkmir.

Bu sözlərdən sonra Emil Rafaeli çəkib yemək otağına apardı.

- Hə, yaxşı, dostum, mən sənin nökrinəm - o dedi. - Sənsə qəzetin baş redaktoru olacaqsan, səsini kəs, sus! Mənə hörmət edirsənsə - özünü ədəbli apar! Mənim xətrimi istəyirsən?

- Mən sənin xətrini istəyirəm! Bir halda ki bu dəriyə sahib olmuşam, sənin Havana sığarların olacaq! Bu dəri hər şeyə qadirdir, dostum! Əla şeydir, hətta döyənəkləri də sağaldır. Səndə döyənək var? Mən onlan sağaldaram...

- Mən səni indiyə kimi bu dərəcədə səfeh görməmişdim!

- Səfeh? Yox, dostum. Bu dərini görürsən, məndə hər hansı bir arzu, istək baş qaldıranda bu dəri yığılır, kiçilir... Bu eyhamdır, yəni bunda verilmiş sualın cavabı vardır və özü də aydın şəkildə. Brəhmən...* Bunun brəhmənlə əlaqəsi var!.. Bu brəhmən itoyndanın biridir, ona görə də arzular uzadır...

- Yaxşı, sən deyən olsun!

- Sənə deyirəm ki...

- Hə, hə, tamamilə doğrudur, düz deyirsən, mən də sənə kimi düşünürəm. Arzular, dartıb uzadır...

- Mən dərini deyirəm!

- Hə, hə.

- Sən mənə inanmırsan? Səni yaxşı tanıyıram, dostum, sən yeni kral kimi yalançısan.

- Özün fikirləş, sənə bu sərxoş sayıqlamalarını necə ciddi qəbul edim?

- Mərc gəlirəm ki, bunu sənə sübut edə bilərəm. Gəl ölçək...

- O daha çətin ki yatsın, - Emil, Rafaelin yemək otağında qurdalandığını görüb dedi.

Sərxoş adamlarda xumarlığın yuxulu xəyalları ilə növbələşən şüurun qəribə şərtləri sayəsində Rafael meymun cəldliylə mürək-kəbqabını və əlsiləni axtarıb tapdı. Bu müddətdə o elə hey "gəl ölçək! gəl ölçək!" - deyə təkrarlayırdı.

- Hə, yaxşı, - Emil onun sözünə qüvvət verərək dedi, - ölçüsünü götürək!

- Yaxşı, - Emil dedi, - gəl ölçək.

Dostlar əlsiləni açıb yerə sərdilər və qulan dərisini onun üstünə qoydular. Bu zaman əli Rafaelin əlindən daha tutarlı olan Emil mürəkkəblə dərinin konturlarını cızdı.

- Mən iki yüz min frank arzulamışam, deyilmi - Rafael ona dedi.
- Bax, o pullar mənim olanda qulan dərisi yığılıb kiçiləcək.

- Əlbəttə, kiçiləcək, indisə yat. istəyirsən, sənə divanda yer düzəldim? Bax belə, yaxşıdırımı?

- Hə, mətbuat yetirməsi. Sən məni əyləndirəcək, milçəklərimi qovalayacaqsan. Sənə pis günündə qahmar çıxanın, dost olanın qüdrətli vaxtlarında da dostun olmağa ixtiyarı var. Demək, mən sənə Ha-va-na si...

- Yaxşı, öz qızllarınla yat, dincəl, milyonçu.

- Sən isə öz məqalələrinlə yat... Gecən xeyirə qalsın. Nabu-hodonosora da xeyirli gecələr dilə!.. Məhəbbət! İçmək! Fransa... Şöhrət və var-dövlət... var-dövlət...

Çox çəkmədi ki, hər iki dostun xorultusu qonaq otağından gələn musiqiyə qarışdı. Vəhşi musiqi! Şamlar bir-birinin ardınca sönür, büllur rozetlər çatırdayırdılar. Gecə öz pərdəsini bu uzun sürən orgiyanın üzərinə çəkmişdi, burada Rafaelin düşüncədən məhrum nitqi, sözdən kasad fikirləri ayrıca bir orgiya idi.

Ertəsi gün günortaya yaxın gözəl Akilina yuxulu-yuxulu qalxıb əsnədi; axşamdan başını qoyub yatdığı kətilin məxmər naxışları onun yanaqlarında iz salmışdı. Rəfiqəsinin səsinə oyanan Yevfrasiya xırıltılı səs çıxararaq yerindən sıçradı; onun dünən axşam sevimli görünən ağappaq çöhrəsi xəstəxanaya yollanan qızın sifəti kimi saralmış və avazı olmuşdu. Qonaqlar ah-uf edə-edə inildəyərək bir-birinin ardınca qımıldanmağa başladılar; onların əlləri və ayaqları şişmişdi, oyanan kimi bədənlərində dəhşətli zəiflik hiss edirdilər. Xidmətçi qonaq otaqlarının pərdələrini çəkib pəncərələrini açdı. Günəşin isti şüaları yatanların sifətlərində oynadı və bütün yığınaq əhli ayağa qalxdı. Yuxuda otərəf-butərəfə çevrilən qadınlar saçlarının qəşəng düzümünü pozub, bəzək-düzəklərini əzdiklərindən gün işığında dəhşətli görünürdülər: onların saçları pırtlaşmış halda sallanır, cizgiləri tamamilə başqa şeylər ifadə edirdi. Dünən par-par yanan gözlər yorğunluqdan sönükləşmişdi. Şam işığında parlaq görünən əsmər sifətlər indi dəhşətliydi. Ağappaq, incə çöhrələr yorğunluqdan göyərmişdi; bir az bundan əvvəl al, cazibədar

dodaqlar indi solğun və quru görünür, sərxoşluğun rüsvayçı əlamətini daşıyırdılar. Kişilər öz gecə məşuqələrinin nümayiş edən kütlənin ayaqları altında qalıb əzilmiş güllər kimi saralıb-solduğunu, ölgünləşdiyini görüb onlardan üz döndərmişdilər. Bu təkəbbürlü kişilərin özləri daha dəhşətli vəziyyətdə idilər. Onların şərabin təsirindən şüşə kimi donuqlaşmış çuxura düşmüş, insanın gücünü bərpa etməkdənsə daha da zəiflədən narahat yuxudan kütləşmiş, sanki, heç bir şey görməyən gözlərinə, gözlərinin altındakı qara halqalara, şişmiş sifətlərinə baxan hər kəs diksinərdi. Bu anqlamış sifətlərdə nəse vəhşi, soyuq və heyvani bir ifadə vardı; onların fiziki ehtirası qəlbimizə rəvnəq verən hər cür poeziyadan uzaq, bütün çılpalığı ilə özünü büruzə verirdi. Əxlaqsızlığın bu cür çılpaq formada ənik-kirşansız, dərisi soyulmuş qəzəbli skelet kimi, soyuq, boş, sofizm dərrakəsindən və valehedici təmtəraqdan məhrum oyanışı əyyaşlığa qarşı mübarizəyə nə qədər alışsalar da, bu qorxubilməz atletləri vahiməyə salmışdı. Sənətkarlar və yüngül- əxlaqlı qadınlar qızışmış ehtirasların hər şeyi alt-üst etdiyi salonda baş verənlərə göz yetirərək susqunluqlarını qoruyurdular. Birdən şeytan qəhqəhəsi eşidildi; bu, Tayfer idi, qonaqlarının xırıltılı səslərini eşidib onları üz-gözünü büzüşdürərək salamlamaq istəyirdi; onun tər basmış qırmızı sifətinə baxanda adama elə gəlirdi ki, bu cəhənnəm səhnəsində vicdan əzabının nə olduğunu bilməyən bir məxluq peyda olub. Tablo başa çatmışdı. Bu, dəbdəbəli çirkab, təmtəraqın və insan miskinliyinin qorxunc qanşığı, öz tamahkar əlləriylə iyrənc artıq-urtuğu - artıq inanmadığı yalanları ətrafa səpələyərək həyatın bütün bar-bəhərini sıxıb suyunu çıxarıandan sonrakı əyyaş- lığın obrazı idi. Sanki, ölüm tauna yoluxmuş bir ailənin ortasında dayanıb gülümsəyirdi; burada nə ətir qoxusu, nə gözqamaşdıncı işıq, nə şənlik, nə bir arzu-istək yox idi; yalnız ürəkbulandıran qoxular və öldürücü fəlsəfə ilə müşayiət olunan iyrənclik. Ancaq həqiqət kimi parlaq günəş, yaxşılıq kimi təmiz, pak hava bu üfunətli boğanaqla, orgiya ilə ziddiyyət təşkil edirdi. Əxlaqsızlığa adət etdiklərinə baxmayaraq, gənc qızların əksəriyyəti əvvəllər yuxudan necə oyandıqlarını, kənd evlərinin doqquzdon və qızılgüllər sarmaşmış pəncərələrindən məsum-məsum boylanıb baxdıqlarını, torağayların nəğməsiylə ovsunlanmış, dan yerinin dumanı yaran şüala- nyla işıqlanmış və şəh inciləriylə bəzədilmiş səhərin gözəlliyindən

zövq aldıqlarını xatırlayırdılar. Başqaları ailələrinin səhər yeməyini təsvir edir, məsum uşaqların masa ətrafında atalarıyla birlikdə gülüşdükləri, hər şeyin qeyri-adi gözəlliklə nəfəs aldığı, yeməklərinin ürəkləri qədər sadə olduğu barədə danışırdılar. Rəssam öz sakit emalatxanası, onu gözləyən pak, gözəl, canlı heykəl haqqında düşünürdü. Gənc vəkil böyük bir ailənin taleyinin asılı olduğu məhkəməni xatırlayıb onun iştirakının tələb olunduğu bir sövdələşmə haqqında fikirləşirdi. Alim öz kabinetindən ötrü darıxırdı, orada onu nəcib elmi zəhmət gözləyirdi. Demək olar ki, hamı özündən narazıydı. Elə bu vaxt Emil gülə-gülə içəri girdi. O, dəbdə olan mağaza satıcısı kimi sağlam və yaraşqlı görünürdü.

- Siz məhkəmə icraçılarından da betərsiniz! - o, ucadan səsləndi.
- Bu gün siz heç nəyə qadir deyilsiniz. Bir gün də belə getdi, məsləhət görürəm, səhər yeməyi yeyək.

Bu sözlərdən sonra Tayfer göstəriş verməyə başladı. Qadınlar özlərini qaydaya salmaq üçün ləng addımlarla güzgülərə yaxınlaşdılar. Hamı ayılmışdı. Ən çox qüsurlular ən ağıllılara öyüd-nəsihət verirdilər. Kurtizankalar bu üzücü qonaqlığı davam etdirə bilməyənlərə gülürdülər. Bir dəqiqəlik kabuslar canlandılar, bir yerə yığışdılar, bir-birini sorğu-suala tutdular və hırıldaşdılar. Zirək və əldəniti xidmətçilər otaqlarda dərhal hər şeyi yerbəyer etdilər. Təmtəraqlı səhər yeməyi verildi. Qonaqlar yemək otağına doluşdular. Burada hər şey bir gün əvvəlki orgiyanın unudulmaz nişanələrini daşıyırdı, ancaq həyatın və düşüncənin əlamətləri ölüm ayağında olan xəstənin son çapalamaları kimi özünü qoruyub saxlayırdı. Karnavalda olduğu kimi azğın maslenitsa rəqs etməkdən yorulmuş, içib dəmlənmiş masqalar tərəfindən dəfn olunmuşdu. Ancaq buna baxmayaraq, gücsüzlüklərini etiraf etməmək üçün inadçılıqla əylənməyə davam edirdilər. Yorulmaq bilməyən qonaqlar bankirin masası arxasında oturanda orgiyanı arvadının yatağında başa çatdırmaq üçün dünən nahardan sonra yoxa çıxan Kardo bu gün yenidən peyda oldu. Deyəsən, o, hansısa miras barədə duyuc düşmüşdü və siyahı tutaraq, onun üzünü köçürərək, əmlakı bölüşdürərək ləzzətlə həzm-rəbedən keçirməyə hazırlaşdı. Söhbət, əlbəttə, hər cür notarial aktlarla zəngin, qeyri-adi qonorar vəd edən, amfitrionun öz bıçağını yeritdiyi təzə can əti kimi dadlı mirasdan gedir.

- Beləliklə, indi biz notarial qaydada nahar edəcəyik! - de Kürsi ucadan dedi.

- Siz bütün bu daşınan əmlakı siyahıya almaqdan ötrü lap vaxtında gəlmisiniz, - bankir ziyafət masasını göstərərək Kardoya dedi.

- Vəsiyyətnamə tərtib etmək lazım gəlməyəcək, əgər nikah müqaviləsi olsaydı, bu, başqa məsələ, - bir il bundan əvvəl ilk nikahla uğurlu ailə qurmuş alim dedi.

- Oho!

-Aha!

- Bir dəqiqə, - xorda deyilən şit zarafatlardan qulağı tutulan Kardo dedi, - mən ciddi bir işə görə gəlmişəm. Sizlərdən birinə altı milyon götürmüşəm. (Dərin sükut). Müsyö, - o, bu zaman etinasızcasına dəsmalının ucu ilə gözlərini silən Rafaelə müraciət edərək dedi, - sizin ananızın qızlıq soyadı O'Flaerti idi?

- Bəli, - Rafael qeyri-iradi cavab verdi, - Barbara-Mariya.

- Sizin və ananız madam de Valantenin doğum gününü təsdiq edən sənədlər varmı?

- Əlbəttə.

- Məsələ belədir, müsyö, siz 1828-ci ilin avqust ayında Kəlküttədə vəfat etmiş mayor O'Flaertininin yeganə və qanuni varisisiniz.

- Kəlküttənin var-dövləti saya-hesaba gəlməz! - çoxbilmiş bağırdı.

- Mayor öz vəsiyyətnaməsində var-dövlətinin mühüm bir hissəsinin ictimai müəssisələr üçün xərclənməsindən imtina etmişdir, odur ki Fransa hökuməti Ost-Hind şirkətindən mirası verməsini tələb etmişdir, - notarius sözünə davam etdi. - Hal-hazırda miras hesablanıb və vergidən azaddır. İki həftədir mən əbəs yerə Barbara Mariya O'Flaertinin mirası ilə maraqlanan adamı axtarmışam, ancaq dünən birdən süfrə arxasında...

Bu zaman Rafael cəld hərəkətlə sıçrayıb yerindən qalxdı, elə bil, onu qəflətən yaraladılar. Ətrafdakılar, sanki, səssiz qışqırdılar; hər kəsdə lal bir həsəd vardı. Alışib-yanan baxışlar Rafaelə tuşlandı. Sonra həyəcanlanmış parterdəki kimi səs-küy qalxdı, həyəcan getdikcə artırdı, hər kəs notariusun gətirdiyi bu böyük, nəhəng məbləği alqışlamaq məqsədilə nəsə demək istəyirdi. Taleyin gözlənilməz

iltifatından ayılıb özünə gələn Rafael az öncə dərinin ölçüsünü götürdüyü dəsmalı masanın üstünə sərdi. Heç bir şeyə fikir vermədən xətlə dərinin ölçüsü arasında xeyli fərq olduğunu gördükdə qeyri-ixtiyari səksəndi.

- Buna nə oldu? - Tayfer qışqırdı. - Bu ki havayı var-dövlətə sahib olub.

- Kömək elə, Şatilyon, - Bisiu Emilə dedi, - o indi sevincindən öləcək.

Varisin sapsarı saralmış sifətinin bütün əzələləri dəhşətli dərəcədə solmuş, cizgiləri dəyişmiş, qabarıq yerləri ağarmış, çökəkləri qaralmışdı. Onun üzü qurğuşun rəngindəydi, baxışları donub-qalmışdı. O, qarşısında ölümü görürdü. Rəngi solmuş kurtizankalarla, tox badə dostlarıyla əhatə olunmuş əzəmətli bankir - bütün bu sevinc aqoniyası onun həyatının canlı təcəssümü idi. Rafael dəsmalın üzərinə çəkilmiş xətlərin arasına asanlıqla yerləşən dəriyə üç dəfə baxdı; o, şübhələnmək istədi, ancaq hansısa aydın bir hiss şübhələrinə üstün gəldi. İndi bütün dünya onun idi, hər şey edə bilərdi; ancaq artıq heç nə istəməirdi. Səhradakı səyyah kimi yanğısını söndürmək üçün onun azacıq suyu qalmışdı və həyatı qalan suyun qurtumlarının sayından asılıydı. O, hər bir arzusunun neçə günə yerinə yetəcəyini görürdü. O, qulan dərisinə inanmağa, öz nəfəsinin səsinə qulaq asmağa başladı. O artıq özünü xəstə kimi hiss edir və düşünürdü: "Görəsən, vərəm deyiləm ki? Anam döş xəstəliyindən ölməyib ki?"

- Ah! Rafael, bundan sonra kef edəcəksiniz! Mənə nə bağışlayacaqsınız? - Akilina soruşdu.

- Onun dayısı mayor O'Flaertinin vəfatının şərəfinə içək! Əsl kişi bax belə olar!

- Rafael Fransanın peri olacaq.

- İyul hadisələrindən sonra Fransanın peri olmaq nədir ki? - coxbilmiş dedi.

- İtalyan teatrında lojan olacaq!

- Elə bilirəm ki, hamını qonaq edəcəksiniz? - Bisiu soruşdu.

- Belə bir adamın bütün işləri ağayana, gen-bol olacaq, - Emil dedi.

Bu gülünc yığnağın təbrikləri Valantenin qulaqlarında səslənsə də, o, deyilən sözlərin heç birinin mənasını anlaya bilmirdi. Onun

beynində öz tarlasını əkib-becərən, qarabaşaq sıyığı ilə qidalanan, eyni bardaqdan Sidr şərabi içən, Müqəddəs Məryəm və krala sitayiş edən, Pasxa ayinlərini yerinə yetirən, bazar günləri göy çəmənlikdə rəqs edən, keşişin moizələrindən heç nə anlamayan çoxuşaqlı Breton kəndlisinin mexaniki və məqsədsiz həyatı barədə bulanıq fikirlər dolaşırdı. Gözlərinə görünən qızıl pənellər, kurtizan- kalar, yemək- içmək, dəbdəbə boğazını acışdırır, nəfəsini kəsirdi.

- Qulançar istəyirsiniz? - bankir ona tərəf qışqırdı.

- Mən heç nə istəmirəm, - Rafael gur səslə cavab verdi.

- Əhsən!- Tayfer bərkdən dedi. - Siz var-dövlətin nə demək olduğunu başa düşürsünüz, o, həyasızlığa verilmiş şəhadətnamədir. Siz bizimkisiniz! Ağalar, içək qızılın qüdrəti şərəfinə! Altıqat milyonçu olmaqla müsyö de Valanten hakimiyyət əldə edir. O, kraldır, hər şeyə qadirdir, bütün varlılar kimi hər şeydən, hamıdan yuxarıdadır. Konstitusiyanın başladığı "Bütün fransızlar qanun qarşısında bərabərdir"* sözləri indi onun üçün boş şeydir. O, qanunlara yox, qanunlar ona tabe olacaq. Milyonçular üçün nə əşafot, nə də cəllad mövcuddur!

- Bəli! - Rafael cavab verdi, - onlar özləri özlərinə cəlladlırlar!

- Daha bir xurafat! - bankir qışqırdı.

- İçək, - Rafael qulan dərisini cibinə qoyaraq dedi.

- Sən orada nə gizlədirən? - Emil onun əlindən tutaraq qışqırdı.

- Cənablar, - o, Rafaelin hərəkətinə bir qədər qəribə baxan məclisə müraciət edərək sözünə davam etdi, - məlumunuz olsun ki, dostumuz de Valanten... mən nə danışırım? Müsyö markiz de Valanten zəngin olmağın sirrini bilir. O, bir şeyi arzulayan kimi, həmin arzu dərhal yerinə yetir. Əgər o, nöker, ya da rəhmsiz adam səviyyəsinə düşmək istəmirsə, gərək elə indicə bizim hamımızı var- landırsın.

- Ah! Əzizim Rafael, mən mirvari boyunbağı istəyirəm, - Yevfrasiya ucadan dedi.

- Əgər o, xeyirxah adamdırsa, mənə iki karet və gözəl, sürətli atlar bağışlayacaq! - Akilina dedi.

- Mənə min livr gəlir arzulayın!

- Kəşmir şal!

- Borclarımı ödəyin!

- Mənim xəsis dayıma iflic xəstəliyi göndərin!

- Rafael, on min livr gəlir istəyirəm, onu ver, vəssalam.
- Gör nə qədər hədiyyə istəyən var?! - notarius ucadan dedi.
- O, nəyin bahasına olur-olsun, məni podaqradan xilas etməlidir!
- Elə edin ki, renta aşağı düşsün, - bankir ucadan dedi.

Bu cümlələr fişəng qığılcımları tək hər tərəfə səpələnirdi və bütün bu qızgın arzu və istəklər zarafatla deyil, ciddi şəkildə ifadə olunurdu.

- Mənim əziz dostum, - Emil ciddi görkəm alaraq dedi, - mən iki yüz min livr gəlirlə kifayətlənirəm, belə bir xeyirxahlığı məndən əsirgəmə!

- Emil, - Rafael dedi, - sən ki bunun nəyin bahasına başa gəl-diyini bilirsən!

- Gözəl bəhanədir! - şair qışqırdı. - Məgər biz dostlarımızın xatirinə özümüzü fəda etməli deyilik?

- Mən sizin hamınıza ölüm arzulamağa hazırım, - Valanten qonaqlara dərin və kədərli nəzərlərlə baxaraq cavab verdi!

- Ölənlər vəhşicəsinə qəddar, zalım olurlar, - Emil gülərək dedi. - Bax, sən varlısan, - o ciddiləşdi, - ikicə ay keçməyəcək ki, sən əclaf xudpəsəndin birinə çevriləcəksən; artıq səfəhləməyə başlamısan, zarafatı belə başa düşmürsən. Təkcə öz meşininə inanmağın çatışmır.

Rafael istehzalardan qorxaraq susmağa üstünlük verdi, həddindən artıq içərək sərxoş oldu ki, öz məhvedici qüdrətini bir anlıq da olsa, yaddan çıxarsın.

CANVERMƏ

Dekabrın ilk günlərində yetmiş yaşlı qoca bir kişi leysan yağışın altında Varen küçəsi ilə addımlayırdı; o hər evin qarşısında başını yuxan qaldırıb uşaq sadələvhlüyü və dalğın filosof görkəmiylə müsyö markiz de Valantenin evini axtarırdı. Hakimiyyət uğrunda mübarizə onun odda burula-burula yanan köhnə perqament kimi qurumuş uzun çal saçlarının dövrəyə aldığı sifətində dərin və kədərli izlər buraxmışdı. Əgər hər hansı bir rəssam bu qara geyimli, anq və sümüklü tipi görsəydi, şübhəsiz, emalatxanasına qayıdanda öz albomunda onun rəsmini çəkər və şəklin altına bu sözləri yazardı: “Qafiyə axtaran klassik şair”. Özünə lazım olan nömrəni tapan bu dirilən Rolen* əzəmətli evin qapısını sakitcə döydü.

- Müsyö Rafael evdədir? - qoca zərbaftah paltar geyinmiş qapıçıdan soruşdu.

- Müsyö markiz heç kimi qəbul etmir, - qapıçı iri fincandakı qəhvəyə batırdığı yekə çörək dilimini ağzına dürtərək cavab verdi.

-Ancaq faytonu buradadır, - qoca girişdə naxışlı taxta çardağın altında dayanan yaraşlıq faytonu göstərərək cavab verdi. - O indi çıxacaq, mən onu gözləyəcəyəm.

- Babacan, bu sayaq siz sabah səhərə qədər gözləməli olacaqsınız, markizin faytonu həmişə hazır vəziyyətdə olur, - qapıçı cavab verdi. - Xahiş edirəm, çıxıb gedəsiniz, əgər kənar bir adamı evə buraxsam, ömürlük alacağım altı yüz frank təqaüddən məhrum olaram.

Bu zaman geyimindən nazir xidmətçisinə oxşayan, hündürboy, qoca bir kişi dəhlizdən çıxıb pərt olmuş adamı başdan-ayağa süzərək cəld aşağı cumdu.

- Yaxşısı budur, müsyö İonafanla danışın, - qapıçı dedi.

İki qoca, yəqin ki, bir-birinə olan qarşılıqlı rəğbət hissindən, bəlkə də, maraqdan geniş həyətin ortasında daş piltələri arasında ot bitmiş dəyirmi meydançada görüşdülər. Evdə dəhşətli sükut hökm sürürdü. İonafana baxanda adam istər-istəməz onun sifətindəki sirri anlamaq istəyirdi. O sirri ki, bu kədərli evdə hər bir xırda şey ondan xəbər verirdi.

Dayısından qalan böyük mirası alandan sonra Rafaelin birinci qayğısı öz köhnə, sədiq nökerini axtarıb tapmaqdan ibarət oldu, çünki yalnız ona etibar edə bilərdi. İonafan Rafaeli görəndə sevindiyindən ağladı; axı öz gənc ağası ilə həmişəlik ayrıldığını düşünürdü. Evi idarə etmək kimi yüksək bir vəzifəni markiz ona həvalə edəndə sevinci yerə-göyə sığmırdı! Qoca İonafan Rafael ilə bütün dünya arasında vasitəçi hakimiyyəti təmsil edirdi. Ağasının var-dövlətinin ali sərəncamçısı, onun gizli düşüncələrinin müti icraçısı, sanki, onun altıncı duyğu orqanı idi. Onun köməkliliklə Rafael həyatın adı, gündəlik məsələlərindən xəbər tuturdu.

- Mən müsyo Rafaelə danışmalıyam, - yağışdan qorunmaq üçün artırmaya qalxan qoca İonafana dedi.

- Müsyo markizlə danışmaq istəyirsiniz? - işlər müdiri ucadan dedi. - O heç mənimlə danışmır, öz süd atası ilə!

-Axı mən də onun süd atasıyam! - qoca qışqırdı. - Əgər sizin arvadınız ona döşlərindən süd veribsə, mən onu ilham pərilərinin südü ilə bəsləmişəm. O, məndən tərbiyə alıb, mənim uşağımdır, *carus alumnus*¹-dur. Onun aqlını mən formalaşdırmışam, düşüncəsini mən yetişdirmişəm, şərəfimə və vicdanıma and içərək fəxrlə deyə bilərəm ki, istedadını inkişaf etdirmişəm və bütün bunları öz şöhrətim və şərəfim naminə etmişəm. Məgər indi o, əsrimizin ən görkəmli adamlarından biri deyil? O, mənim rəhbərliyim altında üçüncü məktəbin altıncı sinfində oxumuş, ritorikanı məndən öyrənmişdir.

- Ah, demək, siz müsyo Porrikesiniz?

- Elədir ki var. Ancaq...

- Sakit! Sakit! - İonafan evdəki monastır sakitliyini pozan iki əspaza təpindi.

-Ancaq, müsyo, - müəllim sözünə davam etdi, - markiz xəstə deyil ki?

- Ah, əzizim Porrike, markizin başına nə gəldiyini təkcə Allah bilir, - İonafan cavab verdi. - Parisdə bizim evə oxşayan iki ev tapa bilməzsən. Başa düşürsünüz? İki ev. And içirəm ki, tapa bilməzsəniz. Müsyo markiz əwəllər hersoqa, pərə məxsus olan bu evi almağı əmr etdi. Evin avadanlığına da üç yüz min frank xərclədi, üç yüz min frank kiçik məbləğ deyil! Ancaq bunun müqabilində bizim evdə

¹ Əziz yetirməmdir, (lat.)

nə desən var, lap möcüzədir! “Yaxşı! - Bu cah-calalı görəndə öz-özümə dedim, - Babasının da evi beləydi! Gənc markiz bu evdə bütün şəhəri və sarayı qəbul edəcək!” Ancaq belə olmadı. O, heç kəsi görmək istəmirdi. Çox qərribə həyat təzi keçirir, müsyö Porrike, başa düşürsünüz? Nizam-intizama kalliqrafik şəkildə əməl edir. Hər gün eyni vaxtda yuxudan durur. Məndən başqa heç kim onun otağına girə bilməz, heç kim, yalnız mən. Yay-qış səhər saat yeddidə otağı açırım. Bax belə qərribə adətlərimiz var. İçəri girib ona deyirəm: “Müsyö markiz, qalxmaq və geyinmək vaxtıdır”. O qalxıb geyinir. Mən həmişə eyni biçimdə və eyni parçadan tikilən xalata ona verməliyəm. Xalat köhnəlib əldən düşəndə mən ona aynısını sifariş verməliyəm ki, markiz zəhmət çəkib təzə xalat istəməsin. Ağılına gələni deyəcək axı! Nə edə bilərəm ki, mənim sevimli balam min frankı sağa-sola xərcləyə, istədiyini edə bilər. Axı mən onu çox sevirəm. Əgər sağ yanağımdan vursa, solu çevirirəm! Ən çətin işləri əmr etsə belə, yerinə yetirirəm. O qədər çox işim var ki, vaxtın necə keçdiyini bilmirəm. Əlbəttə, o, qəzetləri oxuyur? Əmr belədir: onları həmişə eyni yerə, eyni stolun üstünə qoymaq. Hər gün eyni saatda şəxsən mənim özüm onun üzünü qınaram, bu zaman heç əlim də əsmir. Əgər səhər yeməyi saat on tamamda, axşam yeməyisə düz saat beşdə markizin masasının üstündə olmazsa, bu, o deməkdir ki, əspaz markizin ölümündən sonra alacağı min ekü məbləğində ömürlük təqaüddən məhrum olacaq. Gündəlik menyu bir il qabaqdan hazırlanır. Markizin nəse arzulamasına ehtiyac qalmır. Çiyələk çıxan kimi o saat onun masasının üstündə hazır olur, Parisə gətirilən birinci skumbriya balığı onun süfrəsində olmalıdır. Yeməklərin siyahısı çap olunmuşdur, o, səhər tezdən nahara nə olacağını artıq əzbər bilir. Hər gün eyni vaxtda, eyni saatda, eyni paltarları geyinir. Onlan mən özüm həmişə aparıb eyni yumşaq kürsünün üstünə qoyuram? Mən hələ ona da nəzarət etməliyəm ki, mahud paltarların hamısı eyni olsun; əgər ehtiyac olarsa, tutaq ki, əgər uzunətək pencəyi köhnəlersə, mən onu təzəsilə əvəz edirəm və markizə bu barədə heç bir söz demirəm. Əgər hava yaxşıdırsa, mən onun yanına daxil olub deyirəm: “Gəzməyə çıxacaqsınız?” O ya “hə”, ya da ki “yox” cavabını verir. Əgər gəzmək fikri varsa, atlan gözləməyə lüzum yoxdur, onlar həmişə qoşulu vəziyyətdədir. Faytonçu, gördüyünüz kimi, qamçısı əlində, əmrə hazır vəziyyətdədir. Nahardan sonra

o, bir gün Operaya, sabahısı isə İtal... ah, yox, İtalyan teatrında hələ olmayıb, mən orada loja məsələsini yalnız dünən həll edə bildim. Axşam saat düz on bir tamamda yatmağa qayıdır. Heç bir işi olmayanda elə hey mütaliə edir, əlinə nə keçdi oxuyur. Mənə kitablarnın siyahısı dərc olunan qəzeti birinci oxumaq və bütün yeni kitablarnı almaq əmr olunub. Kitablarn satışı çıxan gün markiz onları sobasının üstündə görür. Göstəriş almışam ki, hər saatdan bir onun yanına girib sobaya, hər şeyin qaydasında olub-olmadığına nəzarət edir. O, mənə əzbərləməyə bir kitabça verib, orada mənim bütün vəzifələrim öz əksini tapıb. Əməlli-başlı katexizisdir!¹ Yayda otaqlarda havanın hərərətini eyni dərəcədə sərın saxlamaq üçün nə qədər buz almalı oluram. Bütün ilboyu isə hər yerdə təzə tər güllər olmalıdır. O varlıdır! Hər gün min frank xərcləyə, bütün istəklərini yerinə yetirə bilər. Yazıq uşaq vaxtilə o qədər əziyyət çəkib ki! O heç kəsi incitmir, mum kimi yumşaqdır, heç vaxt ağzını açıb bir kəlmə kəsmir; ancaq evdə və həyətdə tam sakitlik olmasını tələb edir. Bax belə, mənim ağamın heç bir arzusu olmur, hər şey özü onun yanına gedir, gözüne görünür, vəssalam! O haqlıdır: əgər qulluqçuları əlində saxlamasan, hər şey bir-birinə qarışar. Mən ona nə etməli olduğunu deyirəm və o qulaq asır. Bütün bunların ona necə gec çatdığına inanmazsınız. Onun otaqları anf... an... necə deyirlər? Hə, anfiladadır! Tutaq ki, o, yataq, yaxud iş otağının qapısını açır! Bundan sonra bütün qapılar öz-özünə açılır, mexanizm belədir. Yəni o, bütün evi başdan-ayağa gəzdirdi vaxt bir dənə də olsun, bağlı qarıya rast gəlmir. Bu, onunçün rahat və xoşdur, bizə də belə yaxşıdır. Ancaq bu, bizə necə baha başa gəlib!.. Qıyası, iş o yerə gəlib çatdı ki, müsyo Porrike, bir gün o, mənə dedi: “İonafan, sən mənə südəmər uşaq kimi baxmalısən!” Südəmər uşaq kimi, elə belə də dedi: südəmər uşaq kimi. “Mənə lazım olanlar barədə mənim əvəzimə düşünməlisən...” Belə çıxır ki, burada ağa mənəm, başa düşürsünüz? O isə sanki, qulluqçudur! Axı bu, nəyə lazımdır? Hə, sizə nə deyim: bunu onun özüyə Tanrıdan başqa heç kəs bilmir. Kalliqrafik olaraq!

- O, poema yazır, - qoca müəllim ucadan dedi.
- Sizə elə gəlir ki, poema yazır? Deyəsən, bu yazı yazmaq əsl cəhənnəm əzabıdır! Ancaq nəyə, oxşamır. O, tez-tez deyir ki, sadə

¹ *Katexizis* - xristianların sual-cavab şəklində olan şəriət kitabı

həyat yaşamaq istəyir. Elə dünən, müsyo Porrike, paltarını geyinərəkən zanbaq gülünə baxdı və dedi: “Mənim də həyatım belədir... Mən sadə həyat sürürəm, mənim bədbəxt İonafanım”. Hamı elə fikirləşir ki, o, ruhi xəstədir. Kalliqrafik olaraq, heç nə başa düşə bilmirsən!

- Bütün bunlar sübut edir ki, İonafan, - müəllim qoca kamer-dinərə dərin hörmət ifadə edən nəsihətverici bir ciddiliklə dedi, - ağanız böyük bir əsər üzərində işləyir. O, dərin fikirlərə qərq olub və istəmir ki, kimsə onu məşğul olduğu bu düşüncələrindən ayırsın. Zehni işlərlə məşğul olan dahi adam hər şeyi unudur. Bir dəfə məşhur Nyuton...

- Nə? Nyuton? Mən belə adam tanımıram, - İonafan dedi

- Nyuton böyük fizikdir, - Porrike davam etdi, - masaya dir-səklənərək düz iyirmi dörd saat tərpnəmədən düşünüb; ertəsi gün fikirdən ayılanda ona elə gəlib ki, hələ dünənki gündür və o yatıb qalıb... - Gedim onu - əziz oğlumu görüm... Mən ona lazım ola bilərəm...

- Dayanın!- İonafan qışqırdı. - Fransanın, əlbəttə ki, keçmiş kralı olsaydınız belə, siz yalnız qapıları sındırıb mənim meyitimə üstündən adlayaraq keçə bilərdiniz. Qulaq asın, müsyo Porrike, qaçıb ona sizin burada olduğunuzu xəbər verim və soruşum ki, sizi buraxmaq olar, ya yox. O da ya “hə” deyəcək, ya da “yox”. Mən heç vaxt ona “Olarmı?”, “İstəyirsinizmi?”, “Arzulayırsınızmi?” kimi sözlər demirəm: Bu sözlər bizim danışığımızdan birdəfəlik silinib. Bir dəfə necə oldusa ağzımdan belə bir söz qaçdı və o dərhal qəzəbləndi: “Sən, - dedi, - məni öldürmək istəyirsən?”

İonafan qoca müəllimi dəhlizdə tək buraxıb ona işarə ilə dalınca gəlməməyi tapşırırdı. Ancaq çox keçmədən xoş xəbərlə qayıtdı və mütəbər qocanı qapıları taybatay açıq olan otaqlarla müşayiət edərkən apardı. Porrike sobanın yanında oturan şagirdini uzaqdan gördü. Rafael iri naxışları olan xalatına bürünərək qol- tuqlu yumşaq kürsüsündə oturub qəzet oxuyurdu. Onun xəstəhal görünüşü, bədəninə həddən artıq zəifləməsi, üzünün, alınının gül kimi solması ruh düşkünlüyünün son həddində olmasından xəbər verirdi. Varlı xəstələrə xas hansısa qadın zərifliyi və qəribəliyi onu başqalarından fərqləndirirdi. Əlləri baxımlı qadın əlləri kimi ağappaq, yumşaq və zərif idi. Çallaşmış sarışın saçları

gicgahlarında incə şəkildə burulmuşdu. Yüngül kəşmir ipəyindən olan yunan təsəyi qotazlarının ağırlığından yana əyilmişdi. O, kağız kəsmək üçün qızıl suyuna çəkilməmiş malaxit bıçağı əlindən yerə saldı. Dizlərinin üstündə mina spirali ilan kimi döşəmədə qıvrılan kəhrəbadan qayrılmış əla hind müştüyü vardı, o artıq qəlyanın xoş ətirli tüstüsünü içinə çəkmirdi. Onun gənc bədəni ilə ümumi zəifliyi bir-birinə uyğun gəlmirdi, ancaq gözləri... Bu göy gözlərdə, sanki, onun bütün həyatının mənası cəmlənmişdi, onlarda ilk baxışda adamı heyrətə gətirən qeyri-adi hissiyyat parıldayırdı. Bu gözlərə baxanda adamı qəm-qüسسə bürüyürdü. Kimi onlarda ümitsizlik, başqaları vicdan əzabı kimi dəhşətli daxili mübarizə görərdi. Belə dərin baxışlar arzularını qəlbini dərinliklərində gizlədən gücsüz, ya da ona var-dövlət bəxş edəcək bütün ləzzətləri xəyalən dadan, ancaq sərvətinin azalmasından qorxaraq bundan imtina edən xəsis adamlarda ola bilər. Belə baxışlar zəncirlənmiş Prometeydə*, yaxud 1815-ci ildə taxtdan salınmış və Yelisey sarayında düşmənlərinin strateji səhvindən xəbər tutub orduya komandanlıq etmək üçün ona, heç olmasa, iyirmi dörd saat səlahiyyət verilməsini xahiş edərəkən rədd cavabı alan Napoleonda* ola bilər. Onlar fəthə və məhkuma xas baxışlar idi. Daha doğrusu, bu baxışlarla bir neçə ay öncə Rafael Senanın coşqun sularına, yaxud qumara qoyduğu axırıncı qızıl puluna baxmışdı. O, öz iradəsini, ağılı qoca kəndlinin Tanrıya qulluq etdiyi əlli il ərzində sivilisasiyanın azacıq toxunduğu kobud və sağlam düşüncəsinə tabe etdirmişdi. Getdikcə məşinə çevrildiyinə, demək olar ki, sevinərək yalnız yaşamaq naminə sürülən həyatdan imtina edir və qəlbini bütün arzularından məhrum edirdi. Çağırışını qəbul etdiyi qəddar, amansız qüvəylə mübarizə aparmaq üçün Orijenin əxlaqını* əxz etmiş, öz təxəyyülünü axtaladı. Gözlənilmədən zəngin mirası əldə etdiyi və qulan dərisinin kiçildiyi günün sabahısı o, öz notariusunun evində oldu. Orada məşhur bir həkim şirniyyat süfrəsi arxasında tamamilə ciddi şəkildə vərəmə tutulmuş bir isveçrəlinin sağalmasından danışmışdı. Bu adam on il ərzində bir kəlmə də danışmamış, özünü bir dəqiqə ərzində altı dəfə qatı pəyə havası ilə nəfəs almağa öyrəşdirmiş və yalnız şit yeməklər yemişdi. “Mən də onun kimi olacağam!” Rafael nəyin bahasına olur-olsun, onun kimi yaşamağa qərar vermişdi. O, dəbdəbə və rahatlıqla əhatə olunaraq məşinə çevrilmişdi.

Qoca Porrike bu canlı meyiti görəndə diksindi; bu sısqa, taqətsiz bədəndə hər şey ona süni göründü. Markizin baxışları həris idi, fikirləşməkdən alnı qırıxmışdı. Müəllim öz şagirdini tanımadı, Rafael onun xatirində sağlam, yaraşlıq, çevik bir gənc kimi qalmışdı. Əgər bu sadəqəlblə klassik, incə zövqlü tənqidçi Bayronu oxumuş olsaydı, elə düşünərdi ki, Çayld-Haroldu görmək istədiyi yerdə Manfredlə rastlaşıb.

- Salam, əziz Porrike, - Rafael qocanın buz kimi soyuq əlini öz isti və nəm əlilə sıxaraq dedi. - Necəsiniz?

- Mən pis deyiləm, - qoca cavab verdi və sanki, qızdırma içində yanan əli sıxanda qorxdı. - Siz necəsiniz?

- Yaxşı halda olduğumu düşünürəm.

- Yəqin ki, gözəl bir əsər üzərində işləyirsiniz?

- Yox, - Rafael cavab verdi, - *Exegi monumentum*. * Mən, əziz Porrike, öz səhifəmi yazmışam və elmlə həmişəlik vidalaşmışam. Heç əlyazmamı hara qoyduğumu da bilmirəm.

- Siz, yəqin ki, üslubunuzun təmiz olmasına çalışmışınız, deyilmi? - müəllim soruşdu. - Cİmid edirəm ki, yeni məktəbin barbar dilini mənimsəməmişiniz, onlara elə gəlir ki, Ronsarı* üzə çıxarmaqla möcüzə yaradıblar.

- Mənim işim xalis fizioloji əsərdir.

- Oho, hər şey aydın oldu! - müəllim onun fikrini göydə tutdu. - Elmi işlərdə qrammatika tədqiqatların tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Bununla belə, mənim balam, aydın, ahəngdar üslub, Massilyonun, Büfonun, böyük Rasinin dili, bir sözlə, klassik üslub heç nəyə xələl gətirmir. Ancaq, dostum, - müəllim fikrini yarımçıq kəsərək dedi, - mən bura nə üçün gəldiyimi unuttum. Əslində, sizin yanınıza bir iş üçün gəlmişdim.

Müəlliminin uzun illər ərzində adət etdiyi bərbəzəkli və qəliz nitqini çox gec xatırlayan Rafael, onu qəbul etdiyinə, demək olar ki, peşman oldu və artıq onun çıxıb getməsinə arzulamağa hazır idi, ancaq gözlərinin qarşısında ağ parçaya üzərində məşum konturların qırmızı xətlə səliqəylə cızılaraq asılmış qulan dərisinə gizlicə baxaraq gizli arzusundan vaz keçdi. Hələ fəlakətli orgiyalar zamanından başlayaraq Rafael içindəki xırda şiltaqlıqlan boğurdu və elə yaşayırdı ki, onun yüngül bir hərəkəti belə bu dəhşətli tilsimdən keçməsin. Qulan dərisi onun üçün daim yaxınlığında yaşayıb onu

qorxu altında saxlayan, qəzəbləndirməkdən qorxduğu pələngə bənzəyirdi. Ona görə də Rafael qoca müəlliminin çərənçi söhbətini təmkinlə dinlədi. Porrike ata İyul inqilabından sonra təqib olunduğu barədə düz bir saat danışdı. Qoca Porrike güclü dövlət istəyirdi, mətbuatda vətənpərvər çıxışlar etmiş, tələb etmişdi ki, hər kəs öz işi ilə məşğul olsun, dükançı öz piştaxtasının arxasında dursun, dövlət xadimləri üzərlərinə götürdükləri ictimai öhdəlikləri yerinə yetirsinlər, vəkillər məhkəmələrdə, Fransanın perləri Lüksemburq sarayında* olsunlar; ancaq vətəndaş-kralın tanınmış nazirlərindən biri onu karlızmdə günahlandırmış və kafedrasını əlindən almışdı. Zavallı qoca işsiz-gücsüz, təqaüdsüz, çörəksiz qalmışdı. O, müqəddəs Sen-Sülpis* seminariyasında oxuyan kasıb qardaşı oğluna hamilik edir, onun təhsil haqqının pulunu öz pensiyasından ödəyirdi və indi buraya özündən çox oğulluğuna görə gəlmişdi. Öz keçmiş tələbəsindən yeni nazirə təsir etməsini xahiş etmək istəyirdi ki... yox, əvvəlki vəzifəsinə bərpa etdirməsini istəmirdi, heç olmasa, əyalət kolleclərinin birinə inspektor təyin etdirsin. Qocanın monoton səsi Rafaelin qulaqlarını rahat buraxanda onu artıq yuxu basırdı. Nəzakət xatirinə qocanın donuq, demək olar ki, hərəkətsiz gözlərinə baxıb, ləng və ibarəli nitqini dinləməyə məcbur olan Rafael bihuş olmuş, hansısa anlaşılmaz inersiya onu ovsunlamışdı.

- Yaxşı, əziz Porrike, - hansı suala cavab verdiyini dəqiq bilmədən dedi, - mən bu işlə bağlı heç bir şey edə birməram, qətiyyənlə, heç nə. ürəkdən arzu edirəm ki, niyyətiniz baş tutsun...

Və birdən Rafael bu bayağı sözlərin qocanın qırışmış solğun alnında necə əks olunduğuna məhəl qoymadan ürkdülmüş cüyür kimi yerindən sıçradı. O, qırmızı cizgi ilə qara dəri arasındakı nazik ağ xətti görüb elə dəhşətlə bağırırdı ki, yazıq müəllim qorxdı.

- Rədd ol buradan, qoca öküz! Müfəttiş olmaq istəyir! Bəlkə, bu öldürücü arzunuzun əvəzinə məndən min ekü pensiya xahiş edəydiniz?! Bu halda gəlişiniz mənə heç bir ziyan vurmazdı. Fransada yüz minlərlə vəzifə, mənim isə bir həyatım var. İnsan həyatı dünyanın bütün vəzifələrindən qiymətlidir... İonafan!

İonafan peyda oldu.

- Gör bir neylədin, axmağın biri! Niyə onu qəbul etməyimi istədin? - o, yerində donub qalmış qocanı göstərərək dedi. - Mən öz qəlbimi sənə əlinə ona görə vermişəm ki, onu məhv edəsən?

Sən mənim ömrümün on ilini qopardın. Əgər bir də belə bir səhv etsən, məni atamın yanına yola salmalı olacaqsan. Köhnə cır- cındıra xidmət göstərməkdənsə, gözəl Feodoraya sahib olmaq daha yaxşı deyilmi?! Ona isə sadəcə olaraq, pul vermək olardı... Bir də ki, dünyanın bütün porrikeləri acından gəbərsə belə, bunun mənə nə dəxli?

Rafaelin sifəti qəzəbdən ağarmışdı; onun titrəyən dodaqları köpüklənmiş, gözləri qan çanağına dönmüşdü. Hər iki qoca ilan görmüş uşaq kimi tir-tir titrəyirdi. Cavan oğlan kürsüyə çökdü; onun daxilində nəsə baş verirdi, gözlərindən sel kimi yaş axmağa başladı.

-Ah, mənim həyatım! Mənim gözəl həyatım!.. - o dedi. - Nə xeyirxah fikirlər! Nə məhəbbət! Heç nə! - O, müəllimə tərəf çevrildi. - Keçənə güzəşt deyərlər, köhnə dost, - o, yumşalaraq davam etdi. - Nə etmək olar, siz çəkdiyiniz zəhmətə görə yaxşı mükafat alacaqsınız və mənim bədbəxtliyim ləyaqətli və xeyirxah bir adamın rifahına səbəb olacaq.

O, güclə başa düşülən bu sözləri elə ürəkdən dedi ki, qocalar yad bir dildə ifa olunan yanıqlı mahnı dinləyirmiş kimi göz yaşlarını saxlaya bilmədilər.

- O, epileptikdir!- Porrike astadan dedi.

- Sizin xeyirxah qəlbinizi xatırlayıram, dostum, - Rafael sakit tərzdə davam etdi, - siz mənə haqq qazandırmaq istəyirsiniz. Xəstəlik - təsadüfdür, zalımlıq isə nöqsandır. İndisə məni rahat buraxın, - o, əlavə etdi, - siz sabah, ya da birisi gün axşam yeni vəzifə alacaqsınız, çünki müqavimət hərəkəti üstün gəldi... Əlvida.

Valantenə, onun mənəvi əzablarına görə qorxuya düşən və bərk həyəcanlanan qoca çəkilib getdi. Bu səhnədə o nəsə bir qeyri-təbiilik gördü. O, özü özünə inanmır, ağır yuxudan oyanmış kimi özünü sorğu-suala tuturdu.

- Qulaq as, İonafan, - cavan oğlan qoca xidmətçiyə sarı döndü. - Sən nə vaxtsa vəzifənin nədən ibarət olduğunu anlayacaqsan?

- Baş üstə, cənab markiz.

- Mən, sanki, həyatda deyiləm.

- Baş üstə, cənab markiz.

- Həyatın bütün sevincləri mənim ölüm yatağımın ətrafında oynayıb və gözəl qadınlar kimi qarşımda rəqs edirlər. Əgər onları

çağırısam, öləcəyəm. Hər şeydə ölüm var! Sən dünyayla mənim aramda çəpər olmalısən.

- Baş üstə, müsüyö markiz, - qırışmış alnında əmələ gələn tər damcılarını silən qoca xidmətçi dedi. - Ancaq əgər gözəl qadınları görmək istəmirsinizsə, onda bu axşam "İtalyan teatrına necə gedəcəksiniz? Bir ingilis ailəsi Londona yola düşdüüyü üçün öz abunə biletini mənə verdi. Bu, o deməkdir ki, sizin benuarda çox gözəl, əla bir yeriniz var.

Rafael dərin xəyalə daldığından onu dinləmirdi.

İlk baxışda sadə görünən, tündrəngli, təmtəraqlı karetə baxın; qapılarında qədim, tanınmış bir nəslin gerbi parıldayır. O, yolla gedərkən mağazada işləyən qadınlar onun üzərinə çəkilmiş sarı atlaza, tüklü xalısına, küləş rəngli incə baftasına, yumşaq yastıqlarına və güzgülü şüşələrinə heyranlıqla baxıb valeh olurlar. Ekipajın dalında iki zərbaftalı nöker, içərisində isə ipək balıncın üzərində Rafaelin qızdırmadan azacıq allanmış, solğun üzü, ətrafını qara ləkələr basmış kədərli və dalğın gözləri görünür. Zənginliyin qaçılmaz obrazı! O, Parisin küçələriylə raket kimi süzərək Favar teatrına* gəlib çatır; faytonun qatlama pilləkəni açılır, iki lakey onun qollarından tutur, kütlə həsədlə ona baxır.

- Nəyə görə bu var-dövlət ona qismət olub? - Bir eküsü olmadığından Rossininin sehrlı musiqisini dinləməkdən məhrum olan hüquqşünas tələbə deyir.

Rafael tamaşa salonunun ətrafında asta-asta gəzişdi; artıq bir zamanlar arzuladığı nəşələr onu cəlb etmirdi. "Semiramida"nın* ikinci səhnəsini gözləyərək foyeni, dəhlizləri dolaşdı, üzünü görmədiyi lojasını belə unutmuşdu. Onun ürəyində artıq mülkiyyət duyğusu yox idi. Bütün xəstələr kimi o yalnız öz xəstəliyi haqqında düşünürdü. Yanından foyədə gəzişən gənc və yaşlı frantların, keçmiş və yeni nazirlərin, İyul inqilabından sonra peyda olmuş tanınmamış və ya saxta perlərin, işbazların və jurnalistlərin keçdiyi sobanın çıxıntısına söykənən Rafael izdihamın içərisində bir neçə addımlıqda qeyri-adi bir fiqur gördü. Bu qərribə məxluqa yaxından baxmaq üçün gözlərini qıyıb heç bir şeydən utanıb-çəkinmədən ona doğru addımladı. "Nə gözəl bəzənib!" - o düşündü. Qaşlarını, saçlarını, fəxr etdiyi açıq-aşkar bilinən kardinal Mazarininki kimi vergülşəkilli saqqalını* qara rəngdə boyamışdı. Ancaq çağlaşmış

tükləri həddindən artıq olduğundan kosmetika onlara qeyri-təbii bənövşəyi rəng vermişdi. Işığın düşməsindən asılı olaraq onun saç-saqqalı rəngdən-rəngə çalırdı. Qırıqları qalın ənlük-kirşanla malalanmış ensiz və yastı sifətindən həm biclik, həm də narahatlıq yağırdı. Torpaq rəngli bürüyük dərisinin rənglənməyən yerləri dərhal bilinirdi; alman çobanlarının boş vaxtlannda ağacdən yonub hazırladıqları son dərəcə gülməli insan fiqurlarını xatırladən uzun çənəli və dik ahnlı bu fizionomiyaya gülmədən baxmaq mümkün deyildi. Əgər diqqətli bir müşahidəçi əvvəlcə bu qoca Adonisə*, sonra isə Rafaelə baxsaydı, markizin qocalmış sifətində parlayan gənc gözlərini, yad adamın isə geydiyi gənc maskasının altındakı tutqun qoca gözlərini dərhal sezərdi. Valanten gözəl qalstuklu, cingildəyən mahızları olan uzunboğaz çəkmələr geymiş və qollarını sinəsində çarpazlamış bu qax qurusunu harada gördüyünü xatırlamağa çalışırdı. O, gəncliyin bütün coşqunluğunu qoruyub saxlamışdı. Onun yerində, ədasında heç bir saxtalıq və sünilik yox idi. Bütün düymələri səliqəylə düymələnmiş qəşəng frakı sahibinin əvvəllər olduğu kimi şıq və dəbə hələ də fikir verən qoca ədəbaz olduğunu göstərirdi. Valanten bu dirilmiş müqəvvəyə valeh olmuşdu, elə bil, qarşısında kabus dayanmışdı. Ona Rembrandtın bu yaxınlarda bərpa olunmuş, [aldanmış və təzə bir çərçivəyə salınmış köhnə, his basmış əsəri kimi baxırdı. Bu müqayisə onu həqiqətin izinə saldı: o, dumanlı xatirələrə dalaraq birdən əntiq şeylər satıcısını, bədbəxtliyinə görə borclu olduğu adamı tanıdı. Elə həmin dəqiqə bu fantastik qəhrəmanın taxma dişlərini örtən soyuq dodaqlarında lal təbəssüm göründü. Və Rafaelin canlı təsəvvüründə bu adamın rəssamların Getenin Mefistofelinə bəxş etdikləri ideal başa oxşayan surəti canlandı. Təbiətə skeptik olan Rafaelin qəlbinə xurafatçı düşüncələr hakim kəsildi, bu dəqiqələrdə o, şeytanın qüdrətinə, orta əsr əfsanələrində danışılan və şairlərin qələmə aldığı cadugərliyin bütün növlərinə inandı. Faustun tutduğu yolu rədd edərək ölüm ayağında olan adamlar kimi birdən-birə ehtirasla Tannya, müqəddəs Məryəmə inandı və göylərə üz tutub yalvardı. Parlaq və aydın işıqda o, Mikelandelonun səmasını və urbinli Sansonun buludlarını, panltının əhatəsində qanadlı başları, çalsaqqal qocanı, gözəl qadını gördü. İndi o, bu son dərəcə gözəl, fantastik, eyni zamanda insana bu qədər yaxın olan varlıqları dərk

edirdi; onlar ona nə baş verdiyini izah edir, həm də ümid verirdilər. Ancaq baxışları yenidən İtalyan Operasının foyesinə yönəldəndə o, Müqəddəs Məryəmin əvəzinə gözəl bir qızı, füsunkar Yevfrasiyanı, çevik və zərifbədənli, gözəl geyimli, başdan-ayağa Şərq mirvarisi ilə bəzənmiş rəqqasəni gördü; qız asta addımlarla öz səbirsiz qocasına yaxınlaşdı, utanmadan, başını məğrurasına dik tutaraq, gözləri parpar yanaraq özünü paxıl və diqqətli cəmiyyətə göstərdi ki, hamı tacirin necə varlı olduğunu və bitib-tükənməyən xəzinəsini bu qızın yolunda necə xərclədiyini görsün. Rafael vaxtilə qocanın məşum hədiyyəsinə cavab olaraq dilə gətirdiyi gülünc arzularını xatırladı, indisə o süqutu bu yaxınlaradək mümkünsüz görünən bu ali müdrikiyin kəskin həqarətini görüb intiqamın bütün sevincini dadırdı. Əprimiş qoca qurumuş dodaqlarıyla Yevfrasiyaya gülümsünür, o isə nəvazişli sözlərlə cavab verirdi; qoca qurumuş əlini ona təklif etdi və kütlənin sevgilisinə ünvanlanan ehtiraslı baxışlarını və komplimentlərini fərəhlə qəbul edərək, ancaq öz ünvanına olan nifrət dolu acı qımışmaları görməməzliyə vuraraq, qəzəbli istehzaları qulaqardı edərək onunla birlikdə foyədə iki-üç dövrə vurdu.

- Bu qanıqən qız bu meyiti hansı qəbirdən çıxarıb? - romantiklərin ən yaraşlıqlısı ucadan dedi.

Yevfrasiya qımışdı. Söz atan sarışın, qədd-qamətli, bıqlı, parlaq mavi gözləri olan, gödək frak geymiş, papağını yanakı qoymuş cavan bir oğlan idi; dildən pərgar idi, odur ki romantik leksikonun dəbdə olan sözlərini sağa-sola səpələyirdi.

“Qocalar öz namuslu, zəhmətkeş, xeyirxah həyatlarını necə də tez-tez ağllarını itirərək başa vururlar, - Rafael düşündü. - Onun bir ayağı burda, o biri gordadır, ancaq yenə sürünür...”

- Bir dəqiqə! - o, qoca taciri saxlayaraq Yevfrasiyaya göz vurdu. - Olmaya öz fəlsəfənin ciddi qanunlarını unutmuşunuz?..

-Ah, mən indi cavan oğlan kimi xoşbəxtəm, - qoca titrək səslə cavab verdi. - Mən həyatı düzgün anlamamışam. Həyatın mənası yalnız sevgidədir.

Bu vaxt tamaşaçılar tamaşanın başlanacağını bildirən zəngin səsinə eşidib öz yerlərinə yollandılar. Qocayla Rafael də ayrıldılar. Öz lojasına daxil olan markiz qarşı tərəfdə, zəlin o biri başında Feodoranı gördü. Görünür, o, yenicə gəlmişdi; odur ki şərfini

arxasına atıb sinəsini açdı və bu zaman özünü göstərmək üçün işvəkar qadınlara xas çoxlu xırda, ani hərəkətlər etməyə başladı. Bütün baxışlar ona zillənmişdi. Onu Fransanın gənc peri müşayiət edirdi; Feodora saxlamaq üçün ona verdiyi lometini verməsini xahiş etdi. Rafael Feodoranın əl hərəkətlərindən və yeni dostuna necə baxmasından onun xələfini necə qəddarcasına öz köləsinə çevirdiyini anladı. Çox güman ki, onun kimi məftun edilmiş, axmaq yerinə qoyulmuş, bu qadının soyuq maraqlarına qarşı səmimi hissələrin bütün gücüylə mübarizə aparan cavan oğlan artıq Valantenin xilas olduğu əzablara dözməliydi. Lometini bütün lojalara yönəldərək bütün tualetləri sürətlə nəzərdən keçirən Feodoranın üzü qeyri-adi sevinclə işıqlandı; o belə qənaətə gəlmişdi ki, öz gözəlliyi, geyimi və bər bəzəyilə Parisin ən qəşəng qadınlarını geridə qoyur. O, ağ dişlərini nümayiş etdirmək üçün gülümsəyir, nəzərə çarpmaq üçün çiçəklərlə bəzədilmiş başını otərəf-butərəfə çevirir, baxışlanm lojadan-lojaya yönəldir, gah bereti sürüşüb alınına düşən rus knyaginyasını, gah da çirkin bankir qızının bərbad şlyapasını lağa qoyurdu. Birdən gözləri Rafaelə sataşdı və dərhal rəngi qaçdı; rədd edilmiş aşıqın nifrət dolu iti baxışları onu sarsıtdı. Rədd edilmiş pərəstişkarları içərisində hələ heç kim onun təsirindən qurtara bilməmişdi, yalnız Valanten Feodoranın cazibəsindən azad ola bilmişdi. Cəzasız ələ salınan hakimiyyət məhvə məhkumdur. Bu həqiqət krallann beynindən çox, qadınların qəlbinə həkk olunmuşdur. Feodora da Rafaelə baxanda öz cazibədarlığının və işvə-nazının məhvini görürdü. Operaya girməzdən öncə onun etdiyi zarafat artıq Parisin salonlarında məsələ çevrilmişdi. Bu dəhşətli istehza qrafinyaya sağalmaz yara vurmuşdu. Biz Fransada yaralara dağ basmağı öyrənmişik, ancaq bircə sözlə vurulan yaranın ağrısını kəsə bilmirik. Bütün qadınların gah qrafinyaya, gah da markizə baxdıqları bu dəqiqələrdə Feodora Rafaeli yeni bir Bastiliyanın daş kisələrindən birinə salmağa hazır idi, çünki Feodora nə qədər duyğularını gizli saxlamaq istedadına malik olsa da, rəqibləri onun əzab çəkdiyini başa düşürdülər.

Nəhayət, sonuncu təskinlik də sovuşub getdi. "Mən hamıdan gözələm!" kimi nəşəli sözlərdə, təhqir olunmuş qürurun dərd-qəmini azaldan dəyişməz cümlədə artıq həqiqət yox idi. İkinci hissə başlamazdan əvvəl bir qadın gəlib Rafaelin yaxınlığındakı boş lojada

əyləşdi. Bütün parterdə heyranlıq ifadə edən pıçhapıç başladı. Adamların üzlərindəki dalğalanmadan hamının diqqətinin naməlum qadına tərəf yönəldiyi bəlli olurdu. Hami: qoca da, cavan da pərdə qalxanda elə səs-küy qopartdılar ki, orkestrdəki musiqiçilər səs- küyü yatırtmaq məqsədilə çevrilib camaata baxdılar, ancaq onlar özləri də camaata qoşulduqlarından, salonda olan uğultu daha da gücləndi. Bütün lojalar danışırdı. Qadınlar lornetlərini işə salmışdılar, qocalar dərhal cavanlaşaraq durbinlərinin şüşələrini yumşaq dəri əlcəklərilə silməyə başladılar. Ancaq sevinc hay-küyü yavaş- yavaş səngidi, səhnədən musiqi səsi eşidildi, hər şey öz qaydasına düşdü. Kübar cəmiyyət təbii coşqunluğa tabe olmasından utanıb, yenidən ifrat ciddi, aristokrat görkəminə qayıtdı. Varlılar heç nəyə təəccüblənməməyə çalışırlar: onlar xalis bayağı hiss olan təəccübdən yaxa qurtarmaq üçün gözəl əsərlərdə də ilk baxışda nöqsan axtarmağa borcludurlar. Bununla belə, bəzi kişilər özlərini ələ ala bilmədiklər: onlar musiqiyə qulaq asmır, sadələvh bir məftunluqla Rafaelin yaxınlığında oturan qadına baxırdılar. Valanten benuarda Akilinin yanında iyənc sifəti qıpqırmızı qızarmış Tayferin məmnun halda ona göz-qaş etdiyini gördü. Sonra orkestrin yanında dayanmış Emilə gözü sataşdı; o, sanki, ona deyirdi: “Yanında oturan gözəl məxluqa baxsana!” Bu da Rastinyak, onun xanım Nusingen və onun qızıyla yanaşı əyləşib əlcəklərini dartışdırmasından bilirdi ki, yerində zəncirlənmiş kimi oturub və naməlum gözəl qıza yaxınlaşa bilmir. Rafaelin həyatı onun öz-özüylə bağladığı və indiyədək pozmadığı müqavilədən asılı idi; o and içmişdi ki, nəfsini cilovlayacaq, bir daha heç bir qadına diqqətlə baxmayacaq. Ona görə də kiçildici şüşələri olan, gözəl cizgilərin harmoniyasını pozub eybəcərləşdirən lornet düzəltmişdi, üstəlik, bu gün səhər onu bürümüş qorxuya üstün gələ bilmirdi; səhər tezdən adi xoş bir arzuya görə dəri elə cəld sıxılıb balacalaşdığından qəti qərara gəldi ki, yaxınlığındakı qadına çevrilib baxmasın. O, arxasını kobudcasına qadının lojasına tərəf çevirərək səhnənin yarısını onunçün görünməz etdi, guya, qonşusuna etina etməyərək yanında oturan gözəl qadının kim olduğunu belə bilmək istəmir. Qonşu qadın da eynilə onun pozasını alaraq lojanın kənarına dirsəkləndi və üzü səhnəyə doğru yanpörtü vəziyyətdə elə oturub müğənnilərə elə tamaşa etdi ki, sanki, rəssamın qarşısında oturub şəklini çəkirdi. Hər ikisi bir-

birilə küsüşən, qaşqabağını sallayaraq bir-birinə arxa çevirən və ilk xoş sözdən sonra qucaqlaşmağa hazır olan sevgililəri xatırladırdı. Naməlum qızın saçları və başına taxdığı marabu* lələyi arabir Rafaelin başına toxunur, onda qətiyyətlə mübarizə apardığı şirin duyğular oyadırdı; çox keçmədən qızın krujevasının ehmalca ona toxunduğunu, donunun zərif xışılıtsını eşitdi - füsunkar işvə-nazın doğurduğu xəfif titrəmə. Nəhayət, bu gözəl qadının zərif nəfəsinin sinəsinin, çiynlərinin, paltarının, bütün valehedici varlığının nəzə-rəçarpmaz hərəkətində ifadə olunması elektrik qılgıncımları kimi Rafaelə keçmişdi. Tül və krujeva çiynlərini qıdıqlayaraq, sanki, qızın ağappaq və çılpaq kürəyinin hərərətini ona ötürürdü. Təbiətin şıltaqlığı nəticəsində, ali cəmiyyətin şərtlərinə əsasən, bir-birindən ayrı düşmüş, aralarında dəhşətli uçurum olan bu iki məxluq eyni anda ah çəkdi və bəlkə də, bir-biri haqqında düşündü. Aloe- nin xəfif ətri Rafaeli məst etmişdi. Qadağalar qoyduğu və buna görə də daha da alovlanan xəyalı qadının ehtiraslı surətini bir anda gözlərinin önündə canlandırdı. O, cəld arxaya çevrildi. Ehtiyatsızlıqdan yad kişiyyə toxunduğunu hiss edən naməlum qadın da başını geri çevirdi; onların eyni düşüncədən canlanan baxışları görüşdü...

- Polina!

- Müsyö Rafael!

Hər ikisi yerlərində donub-qalaraq bir dəqiqə bir-birinə baxdılar. Polina sadə və gözəl geyinmişdi. Təcrübəli baxışlar onun sinəsinin örtən qaz-qaz parçanın altındakı bəyazlığı və qadınları belə heyran edən formaları seçə bilərdi. Yenə də həmin bakirəlik, sadəlik, səmavi təmizlik, incə hərəkətlər. Donunun qolu azacıq titrəyərək bütün bədəninə yayıldığı kimi, Rafaeli görməsi də ürəyini titrətdi.

- Ah! Sabah “Sen-Kanten” mehmanxanasına gəlin, - Polina dedi, - kağızlarınız orada qalıb. Mən günorta orada olacağam. Gecikməyin.

O, dərhal qalxıb getdi. Rafael onun arxasınca getmək istədi, ancaq bunun yaxşı düşməyəcəyini düşünüb, fikrindən daşındı. O, Feo- doraya baxdı və onun çox eybəcər olduğunu düşündü; o, heç bir musiqi parçasını anlamaq iqtidarında deyildi, bu salonda boğulur, nəfəsi təntiyirdi, odur ki qalxıb sevinc dolu ürəklə evinə getdi.

- İonafan, - o, yatağına uzananda qoca xidmətçisini səslədi, - bir parça qəndin üstünə bir damcı tiryək damızdır, bura gətir və sabah məni on ikiyə iyirmi dəqiqə qalmış oyat.

- İstəyirəm ki, Polina məni sevsin, - səhər oyananda o, dərin kədər içərisində tilsimə baxaraq dedi.

Dəri tərpmədi, deyəsən o, kiçilmə xüsusiyyətini itirmişdi. Əlbəttə, o artıq həyata keçmiş arzunu yenidən gerçəkləşdirə bilməzdi.

- Ah! - Rafael dərinin ona bağışlandığı gündən bəri geydiyi qurğuşun kimi ağır plaşı soyunduğunu hiss edərək qışqırdı. - Sən mənə qulaq asmırsan, razılaşmanı pozursan. Artıq mən azadam və istədiyim kimi yaşayacağam. Demək, bunlar hamısı acı bir zarafat imiş?

Rafael bu sözləri deyərək öz tapıntısına inana bilmirdi. O, əvvəllər olduğu kimi sadə geyinib, əvvəllər yaşadığı mənzilinə qədər piyada getmək, xəyalən qorxub-çəkinmədən bütün varlığı ilə arzuladığı o xoşbəxt çağlara qayıtmaq istədi. O zaman hələ yer üzünün ləzzətlərini dadmamışdı. O gedir və qarşısında Sen-Kantendəki Polinanı deyil, dünənki Polinanı, tez-tez xəyalında canlandırıdığı ideal sevgilisini, gənc, ağıllı, gözəl təbiətli sevən bir qızı, şairi və şeiri anlayan, cah-calal içərisində yaşayan bir qızı, bir sözlə, gözəl qəlbi olan Feodoranı, yaxud onun kimi qrafinya və milyonçu olan Polinanı görürdü. O, qapının sürtülüb-ovulmuş kandarına ayaq basıb, bir zamanlar dəfələrlə ümitsizliyə qapıldığı köhnə evin qapısının ağzındakı çatlaq piltələrin üzərində dayananda içəridən bir qarış çıxıb soruşdu:

- Siz Rafael de Valanten deyilsiniz ki?

- Hə, anacan, - o, cavab verdi.

- Əvvəlki mənziliniz yadınızdadır? - o dedi. - Sizi orada gözləyirlər.

- Bu mehmanxanayı yenə madam Qoden saxlayır? - Rafael xəbər aldı.

- Nə danışırırsınız, müsyö! Madam Qoden indi baronessadır¹. O, indi Senanın o biri sahilindəki gözəl evində yaşayır. Onun əri qayıdıb gəldi. Özüylə çoxlu pul gətirmişdi. Deyilənə görə, istəsəydi o, Sen-Jak məhəlləsini satın ala bilərdi. O, mehmanxanada olan

¹ *Baronessa* - baron arvadı

bütün əmlakını mənə peşkəş etdi və müqavilənin müddəti başa çatanadək buradan pulsuz istifadə etməyimə icazə verdi. Hər halda, o, çox xeyirxahdır və əwəlikətək sadədir.

Rafael cəld öz çardağına qalxdı və axıncı pilləkənə çatanda fortepiano səsi eşitdi. Polina onu gözləyirdi; onun əynində sadə perkal parçadan don vardı; çarpayının üstünə necə gəldi atdığı örtüyündən, şlyapasından, əlcəklərindən və şalından çox varlı olduğu görünürdü.

- Ah! Axır ki, gəlib çıxdınız! - Polina başını ona tərəf çevirərək sevinclə yerindən qalxıb qışqırdı.

Rafael yanaqları pörtmüş və həyəcanlanmış qızın yanında oturdu və səssiz-səmirsiz ona baxdı.

- Niyə bizi atıb getdiniz? - Polina soruşdu və qızaraq baxışlarını yerə dikdi. - Sizə nə olmuşdu?

- Ah, Polina, mən əvvəllər necə bədbəxt idimsə, indi də eləcə bədbəxtəm.

- Təəssüf! - qız mütəəssir halda bərkdən dedi. - Dünən mən hər şeyi başa düşdüm... Gördüm ki, yaxşı geyinibsiniz, baxanda varlı adam kimi görünürsünüz, əslində isə, müsyö Rafael, hər şey yenə əvvəlki kimidir, deyilmi?

Valanten göz yaşlarını saxlaya bilmədi; o, ucadan dedi:

- Polina! Mən...

O, sözünü axıra kimi deyə bilmədi, gözlərində məhəbbət qığılcımları parladi, baxışları mehribanlıqla doldu.

- Ah, sən məni sevirsən, sən məni sevirsən! - Polina qışqırdı.

Rafael heç bir söz deyə bilməyib ancaq başını tərpətdi.

Bunu gören qız onun əlindən tutub sıxdı və gah gülərək, gah da ağlayaraq dedi:

- Biz varlıyıq, varlıyıq, xoşbəxtik, varlıyıq... Sənin Polinan varlıdır! Mən isə... Mənsə indi kasıb olmaq istərdim. Özüm özümə min dəfə demişəm ki, bircə dəfə “o, məni sev!” sözlərini deyə bilməyimə görə bütün dünyanın sərvətini verərdim! Ah, mənim Rafaelim! İndi mənim milyonlarım var. Sən təmtərağı sevirsən, sən razı qalacaqsan; ancaq sən mənim qəlbimi sevməlisən, o sənə qarşı məhəbbətlə doludur! Bilirsən, mənim atam qayıdıb gəldi. Mən indi zəngin varisəm. Anam və atam öz taleyimin ixtiyarını mənim özümə veriblər. Mən azadam, başa düşürsən?

Rafael Polinanın əllərindən tutmuşdu və sanki, özünü itirərək onları elə hərarətlə, elə acgözlüklə öpürdü ki, öpüşləri konvulsiv hərəkətləri xatırladırdı. Polina əllərini çəkib onun çiyinlərinə qoydu və Rafaeli özünə tərəf çəkdi; onlar qucaqlaşdılar, bütün axmaq fikirlərdən uzaq olan pak və ehtiraslı öpüşlərlə bir-birinə sarıldılar; adətən, ilk və yeganə öpüş yadda qalan olur və bununla da iki qəlbədən biri o birinə hakim olur.

- Ah!- Polina kürsüyə çökərək qışqırdı. - Mən sənsiz yaşaya bilmərəm... Bilmirəm, bu cəsarət məndə haradandır? - o, qızaranaq dedi.

- Cəsarət? Yox, Polina, sən heç nədən qorxmamalısən, bu, cəsarət yox, məhəbbətdir, dərin, əbədi, mənimki kimi, deyilmi?

- Ah, danış, danış, danış! - o dedi. - Sənin dilin mənim üçün elə uzun zaman lal olub ki...

- Demək, sən məni sevirdin?

- İlahi, sevirdin nə demək? Dəfələrlə sənin otağını yığışdırarkən kasıblığımıza üzülərək ağlamışam. Sənin dərd-qəmini dağıtmaq üçün mən şeytana satılmağa da razıydım. İndisə mənim Rafaelim... artıq sən mənimsən; bu gözəl sima, sənin ürəyin mənimdir! Xüsusilə də sənin ürəyin; bu, əbədi bir zənginlikdir!.. Harada qalmışdım? - o dedi. - Hə, yadıma düşdü! Bizim üç, dörd, bəlkə də, beş milyonumuz var. Əgər mən kasıb olsaydım, təkcə sənin qadının olmaq, sənin adını daşımaq mənə bəs edərdi; indisə mən bütün dünyanı sənə qurban verər, sənin əbədi xidmətçin, qulluqçun olmaq istərdim. Bax, Rafael, özümü, qəlbimi, bütün var-yoxumu sənə versəm də, o zaman ora qoyduğum, - o, stolun siyirməsini göstərdi, - yüz eküdən artıq heç bir şey verə bilməyəcəyəm. Oh! O vaxt sənin o cür hədsiz şad olmağın qəlbimi parça-parça etmişdi!

- Necə oldu ki varlandın? - Rafael ucadan dedi. - Niyə səndə lovğalıq yoxdur? Mən sənin üçün heç nə edə bilmərəm.

Rafael xoşbəxtlikdən, həyəcədən, məhəbbətdən pərişan olmuşdu.

- Mən səni tanıyıram, mənim mələyim: sən markiza de Valanten olanda da, nə mənim ad-sanım, nə də var-dövlətim sənin üçün...

- ...Sənin təkcə bir tükünə dəyməyəcək... - qız onun fikrini tamamladı.

- Mənim də milyonlarım var, ancaq bu gün var-dövlət bizim üçün nədir ki! Mən sənə yalnız öz həyatımı təklif edə bilərəm, götür onu!

- Ah, Rafael, sənin məhəbbətin mənə bütün dünyadan da qiymətlidir. Sənin fikirlərin mənimkilərlə necə də üst-üstə düşür! Mən dünyanın ən xoşbəxt qadınıyam.

- Bizi eşidə bilərlər, - Rafael dedi.

- Burada heç kim yoxdur, - o, qıvrım saçlarını ehtirasla əsdirərək dedi.

- Onda yaxın gəl! - Rafael qollarını açaraq ucadan dedi. Qız sıçrayıb Rafaelin dizlərinin üstündə oturdu və qollarını onun boynuna doladı:

- İndi çəkdiyim əzabların, sevinclərinizin verdiyi qəm-qüssənin, yelpik boyadığım yuxusuz gecələrin əvəzinə mənə qucaqlayın...

- Yelpiklərin!

- İndi ki biz varlıyıq, əzizim, indi hər şeyi sənə deyə bilərəm. Ah, canım mənim! Ağıllı adamları aldatmaq necə də asanmış! Axı ayda paltaryuyana verdiyiniz üç frankın müqabilində necə ola bilərdi ki, həftədə iki dəfə ağ jiletlər və tərətəmiş köynəklər geyəsiniz? Süd üçün verdiyin pula isə iki dəfə artıq içirdin! Mən səni hər sahədə aldatmışam: yanacaqda, yağda, hətta pulda da! Ah, mənim Rafaelim, məni alma, - o gülürək dedi, - mən çox hiyləgər qadınam.

- Bəs bütün bunlara necə nail olurdun?

- Mən gecə saat ikiyə qədər işləyir, yelpiklərdən qazandığım pulun yarısını anama, yarısını isə sənə verirəm.

Onlar sevincdən və məhəbbətdən özlərini itirərək bir anlıq bir-birinə baxdılar.

- Yəqin ki, biz nə vaxtsa bu xoşbəxt dəqiqələrə görə cavab verməli olacağıq, - Rafael ucadan dedi.

- Sən evlisen? - Polina soruşdu. - Mən səni heç kəsə verə bilmərəm.

- Mən azadam, əzizim.

- "Azadam", - qız təkrar etdi. - Azadsan, deməli, mənimsən!

O, dizləri üstə çöküb, əllərini yanına saldı və ibadət edirmişcəsinə Rafaelə baxdı.

- Qorxuram ki, dəli olam. Sən necə də yaraşıqlısan! - o, əllərini sevgilisinin sarışın saçlarında gəzdirərək dedi. - Sənin o qrafinya

Feodoran necə də səfehdir! Dünən hamı məni salamlayanda bilirsən necə həzz alırdım?! Onu heç vaxt belə qarşılamayıblar! Bilirsən, əzizim, kürəyim sənin çiyinə toxunanda mənə elə gəldi ki, hansısa səs mənə pıçıldadı: “O buradadır!” Mən arxaya çevrildim və səni gördüm. Mən qaçıb getdim ki, hamının gözü qarşısında sənin boynuna sarılmayım.

- Danışa bildiyin üçün xoşbəxtsən! - Rafael ucadan dedi. - Mənim sə ürəyim sıxılır. Ağlamaq istəyirəm, ancaq bacarmıram. Əlini məndən çəkmə. Kaş ömrüm boyu bax beləcə dayanıb xoşbəxt, məmnun halda sənə tamaşa edəydim.

- Bu sözləri bir də söylə, sevgilim!

- Sözlər bizim üçün nədir ki! - Rafael dedi və isti göz yaşları Polinanın əlini islatdı. - Vaxt gələr, mən sənə öz məhəbbətim haqqında danışmağa çalışaram, indisə mən onu ancaq hiss edirəm...

- Ah, bu incə qəlb, parlaq zəka, bu ürək mənə necə də yaxşı tanışdır, - Polina dedi, - bütün bunlar mənim və sənindir?

- Həmişəlik, mənim gözəlim, - Rafael həyəcanla dedi. - Sən mənim zövcəm, xeyirxah pərim olacaqsan. Sənin varlığın həmişə dərd-qəmimi dağıdıb, mənə təsəlli olub; elə indicə mələk kimi gülümsəməyin ruhumu təzələdi. Elə bil, yenidən doğuldum. Amansız keçmiş, miskin axmaqlığım mənə pis yuxu kimi gəlir, indi, sənin yanında ruhum təmizlənir, xoşbəxtliyin nəfəsini duyuram. Ah, həmişəlik burada qal! - o, qızı ehmalca bağrına basaraq əlavə etdi.

- Qoy ölüm istədiyi vaxt gəlsin, - Polina həyəcanla dedi, - mən artıq yaşadım.

Onların sevincini anlayan kəs xoşbəxtkdir, çünki bu sevinc ona tanışdır.

- Əziz Rafael, - uzun sürən sükutdan sonra Polina dedi, - istərdim ki, bizim bu sevimli mansardamıza heç vaxt heç kəs ayaq basmasın.

- Onda gerek qapını divar kimi hörək, pəncərəsinə dəmir şəbəkə vuraq və bu evi alağ, - markiz dedi.

- Hə, sən haqlısan! - qız cavab verdi və bir dəqiqə susduqdan sonra əlavə etdi: - Az qala, sənin əlyazmalarını axtarmağı unutmuşduq!

Hər ikisi səmimiyyətlə gülümsədilər.

- indi mənim hər cür elmdən zəhləm gedir! - Rafael bərkdən

. ..

- Ah, müsyö, bəs şöhrət?
- Sən mənim yeganə şöhrətimdən.
- Sən bu cızmaqaraları ən bədbəxt, ən pis günlərinə yazmışsan,
- o, kağızları vərəqləyərək dedi.
- Mənim Polinam...
- Hə, sən Polinan... Nə olsun?
- Harada yaşayırsan?
- Sen-Lazar küçəsində. Bəs sən?
- Varen küçəsində.
- Bir-birimizdən gör nə qədər uzağıq, hələlik...

O, sözünü axıra çatdırmadan nazla və bic-bic sevgilisinə baxdı.

-Ancaq biz uzağı iki həftə bir-birimizdən ayrı olacağıq, - Rafael etiraz etdi.

- Doğrudur! İki həftədən sonra biz evlənəcəyik. - Polina uşaq kimi atılıb-düşdü. - Ah, mən nankor qızam! - O davam etdi. - Nə atamı, nə də anamı düşünürəm, heç nə vecimə deyil. Bilirsən, dostum, atam bərk xəstədir. O, Hindistandan tamam naxoş halda qayıdıb. Onu qarşılamağa getdiyimiz Havrda, az qala, ölmüşdü. İlahi, - o, saata baxaraq ucadan dedi. - Artıq saat üçdür. Mən saat dördə, o oyanan vaxt evdə olmalıyam. İndi evdə evdarlığı mən edirəm, anam mənim bütün istəklərimi yerinə yetirir, atam məni həddindən artıq sevir. Mən onların xeyirxahlığından sui-istifadə etmək istəmirəm, bu, yaxşı düşməz! Yazıq atam, dünən məni italyan teatrına da o göndərmişdi. Sabah onu görməyə gələcəksən?

- Markiza de Valanten lütf edib mənim qoluma girə bilirmi?

- Otağın açarını özümlə götürəcəyəm, - Polina dedi, - axı bu saray bizim xəzinəmizdir!

- Polina, qoy səni bir də öpüm!

- Min dəfə öp! İlahi, - o, Rafaelə baxaraq dedi, - görəsən, həmişə belə olacaq? Elə bil, yuxu görürəm.

Onlar pilləkənlə yavaş-yavaş aşağı endilər; sonra addımlarını birdən ataraq xoşbəxtcəsinə bir-birini qucaqlayıb iki göyərçin kimi Polinanın karetinin dayandığı Sorbonna meydanına gəldilər.

- Mən sənənin evinə getmək istəyirəm, - qız birdən dedi, - sənənin yataq və iş otağına baxmaq və iş masasının arxasında oturmaq istəyirəm. Bu, əvvəlki kimi olacaq, - o qızararaq əlavə etdi. - Jozef, - o, xidmətcisinə müraciət etdi, - əvvəl Varen küçəsinə, sonra isə

evə gedək. Saat dördə on beş dəqiqə işləyir, evdə isə dördə olmalıyam. Qoy Jorj atları qovsun.

Bir neçə dəqiqədən sonra sevgililər Valantenin evinə yaxınlaşdılar.

-Ah, bütün bunları gördüyümə görə necə də şadam, - Polina Rafaelin çarpayısının ipək örtüyünü sıgallayaraq dedi. - Yuxuya gedərkən xəyalən burada olacağam. Sənin başını balıncımın üstündə hiss edəcəyəm. De görüm, evinə mebel alanda kiminləsə məsləhətləşmişən?

- Heç kimlə.

- Doğrudan? Burada qadın ol...

- Polina!

-Ah, mən necə də qısqancam. Sənin yaxşı zövqün var. Sabah özümə eynilə sənin çarpayın kimi bir çarpayını alacağam.

Sevincindən məst olmuş Rafael Polinanı qucaqladı.

-Ah, atam! Atam! - qız dedi.

- Mən səni ötürərəm, səninlə daha çox birlikdə olmaq istəyirəm, - Rafael dedi.

- Sən necə də yaxşısan, bunu sənə təklif etməyə utanırdım...

- Məgər sən mənim həyatım deyilsən?

Yalnız səs tonları, baxışları, ifadəolunmaz jestləri əsl səhnə yarıdan sevgililərin söhbətlərini tam məzmunu ilə vermək darıxdırıcı olardı. Valanten Polinanı evinə qədər yola saldı və yer üzündəki insan övladının yaşaya biləcəyi ən xoş duyğularla geri döndü. Sobanın yanındakı yumşaq kresloya oturub bütün arzularının qəfildən və tam şəkildə gerçəkləşməsi barədə düşünəndə insanın köksünə saplanan xəncər kimi soyuq bir fikir beyninə sancıldı; dəriyə baxdı, o azca yığılmışdı. Rafael Andulyet rahibəsinin yezuit duası kimi ana dilində yağlı bir söyüş söyüb, başını oturduğu kresloya dayayıb dalğın baxışlarını pərdəni saxlayan karnizə zillədi.

- İlahi, - o, ucadan dedi. - Necə ola bilər? Mənim arzularım...

Yazıq Polina!

O, pərgarı götürüb ölçdü, bundan sonra nə qədər ömrü qaldığını anladı.

- İkiyə ay ömrüm qalib! - o dedi. Onu soyuq tər basdı, ancaq birdən özündən çıxaraq qeyri-adi qəzəblə dərinə qaparaq qaqqıldayıb gülməyə başladı.

- Gör mən nə qədər səfəhəm!

Bu sözləri deyib evdən bayıra cumdu, bağdan keçib quyunun başına gəldi və dərinə oraya atdı:

- Nə olur-olsun, yazıya pozu yoxdur... - o dedi. - Cəhənnəm olsun, hamısı cəfəngiyatdır!

Beləcə, Rafael məhəbbətə könül verərək Polina ilə xoşbəxt, ürək-ürəyə yaşadı. Onlar müəyyən səbəblərə görə (bu səbəblər o qədər də maraqlı deyil) təxirə saldıqları toylarını mart ayının ilk günlərinin birində etməyə qərar verdilər. Onlar bir-birlərini yoxlayıb sınaqdan çıxartmışdılar və artıq öz hissələrindən şübhələnmirdilər. Xoşbəxtlik artıq bütün qüdrəti, varlığı ilə özünü onlara göstərmişdi; dünyada elə iki qəlb, iki elə xarakter tapa bilməzdin ki, Rafaella Polina kimi bir-birinə yaxın, bağlı olsun. Onlar bir-birlərini yaxından tanıdıqca daha çox sevirdilər: hər iki tərəf eyni həssaslıq, eyni abır-həyə, eyni həyəcan, təmiz, pak ehtiras nümayiş etdirirdi. Onların məhəbbət səmasında bir dənə də bulud yox idi; birinin arzusu digəri üçün qanun idi. Hər ikisi varlı olduğundan bütün şıltaqlıqlarını təmin edə bilirdilər; ancaq onlar şıltaqlıq etmirdilər. Rafaelin arvadı Polina öz incə zövqü, gözəl, poetik duyğuları ilə seçilirdi; o, qadınlar cəlb edən hər cür bəzək-düzəyə qarşı biganəydi, sevdiyi adamın təbəssümü onun üçün Hörmüz* mirvarisindən, muslindən də qiymətli idi; onun sevdiyi ən zəngin bərbəzək gül-çiçək idi. Rafaella Polina cəmiyyətdən qaçırdılar, tənhalıq onlar üçün daha gözəl və maraqlı idi. Avaralar hər axşam bu gözəl qeyri-qanuni cütlüyü İtalyan teatrında, yaxud Operada görürdülər. Əvvəllər xeyirsöyləməzlər də onların olduqları salonlara daxil olurdular, ancaq çox keçmədi ki, Parisin başının üstünü almış tufan* məsum sevgililəri unutturdu; eyni zamanda onların toy günü də elan olunmuşdu. Bu, mədəniyyət keşikçilərinin gözündə onlara bir qədər bəraət qazandırdı. Onlar ənənəyə qarşı çıxaraq ciddi adamlar arasından özlərinə xidmətçilər seçmişdilər, ona görə də hər hansı xoşagəlməz şeylərlə üzləşmirdilər.

Fevralın sonuna yaxın, baharın sevincli, şən günlərinin müjdəsinə xəbər verən günəşli günlərin birində Rafaella Polina hər tərəfi gül-çiçəklə əhatə olunmuş və bir qədər qonaq otağını xatırladan kiçik şüşəbənddə nahar edirdilər; şüşəbəndin qapısı birbaşa bağa açılırdı. Solğun qış günəşinin şüaları seyrək kolları arasından keçərək havanı qızdırırdı. Ağacın rənginə və yaqutları, al qırmızı

gül dəstələri, işıq və kölgənin şıltaq oyunları göz oxşayırdı. Parislilərin hələ öləziyən sobaların qarşısında qızındığı bir vaxtda bu gənc ər-arvad kamelya, yasəmən və yovşan kollarının arasında şənələnirdilər. Nərgizgüllərinin, inciçiçəklərinin və benqal qızılgüllərinin üzərində onların şən çöhrələri görünürdü. Bu gözəl və təmtəraqlı şüşəbəndə çəmənlik rəngində Afrika həsiri döşənmişdi. Yaşıl tik parça çəkilməmiş divarlarda zərrə qədər də nəmişlik yox idi. Mebellər ağacdən idi, ilk baxışda kobud görünsə də, əla cilalanmışdı və par-par parıldayırdı. Polina südün qoxusuna gəlib masanın üstündə şöngümüş pişik balasının ağız-burnunu qəhvəyə batırmışdı. O, pişik balası ilə əylənirdi; gah südün qaymağını qaşığıla götürüb onun burnunun ucuna tutur, gah da onu hirsləndirmək üçün qaşığı kənara çəkir və oyunu uzadırdı. Pişik balası hər dəfə ağız-burnunu büzüşdürüb müxtəlif səslər çıxaranda qız şaqqanaq çəkib gülür, Rafaelin bayaqdan bəri, azı, on dəfə əlindən saldığı qəzeti oxumasına mane olmaq üçün min oyundan çıxırdı. Bütün təbii və səmimi olan şeylər kimi bu səhər baş verənlər də qeyri-adi xoşbəxtliklə nəfəs alırdı. Rafael özünü qəzet oxumağa dalmış kimi göstərir, əslində isə oğrun-oğrun, guya, bədənini örtmək üçün uzun penuar geymiş və pişiklə oynayan Polinasına, onun dağınıq saçlarına, qara məxmər çəkmələr geydiyi və mavi damarları görünən ağappaq ayaqlarına baxırdı. O, bu ev paltarında cazibədar idi, bir sözlə, Vesthollun* fantastik obrazları kimi füsunkar görünürdü; Polina eyni zamanda həm qıza, həm də qadına, bəlkə də, qadından daha çox qıza bənzəyirdi. O, əsl xoşbəxtlikdən həzz alır və məhəbbətin ilk sevinclərini yaşayırdı. Rafael büsbütün xəyala dalıb qəzeti unudara Polina onu qamarladı, əlində əzib yumru- layaraq bağa atdı və pişik balası daim öz ətrafında fırlanan siyasətin ardınca götürüldü... Diqqəti uşaq əyləncəsinə yönələn Rafael qəzet oxumağı davam etdirmək istəyəndə onu yerdən qaldırmaq üçün əyildi, ancaq qəzet artıq yox idi. Elə bu vaxt şən, səmimi, quşların cəh-cəhini xatırladan şaqraq gülüş səsi eşidildi.

- Mən səni qəzetə qısqanıram, - uşaq kimi həddindən artıq sevindiyyindən gözləri yaşarmış Polina dedi. - Məgər mən olan yerdə rusların çağırışlarına qarılmaq və imperator Nikolayın gündəliyini sevgi dolu sözlərdən və baxışlardan üstün tutmaq vəfəsizlik deyil, - o, qəflətən yenidən qadınlaşaraq davam etdi.

- Mən oxumurdum, mələyim, sənə baxırdım.

Bu zaman şüşəbəndin yaxınlığında bağbanın ağır addım səsləri eşidildi, qum onun nallanmış çəkmələrinin altında xırçıldadı.

- Bağışlayın, cənab markiz və madam, söhbətinizə mane olduğuma görə üzr istəyirəm, ancaq sizə ömrümdə görmədiyim çox qərribə, maraqlı bir şey gətirmişəm. Elə indicə vedrəylə quyudan su çəkərkən suyla birlikdə quyudan çox nadir bir dəniz bitkisi də çıxartdım. Budur! Suya elə uyğunlaşıb ki, qətiyyənlə islanmayıb, heç nəmlənməyib də. Ağac kimi qupqurudur və qətiyyənlə sürüşkən deyil. Əlbəttə, müsüvə markiz bir alim kimi məndən daha yaxşı bilər, ona görə də düşündüm ki, ona gətirim, onunçün maraqlı olar.

Və bağban ölçüsü altı düymədən çox olmayan dəhşətli qulan dərisini Rafaelə göstərdi.

- Sağ ol, Vanyer, - Rafael dedi. - Çox maraqlı şeydir.

- Sənə nə oldu, əzizim? Rəngin saraldı! - Polina qışqırdı.

- Çıxın gedin, Vanyer!

- Səsin məni qorxudur, - Polina dedi. - O, birdən-birə çox qərribə şəkildə dəyişdi. Sənə nə oldu? Özünü necə hiss edirsən? Haran ağrıyır? Xəstəsən? Həkim çağırın! - o qışqırdı, - İonafan, kömək edin!

- Lazım deyil, Polina, - artıq özünə gələn Rafael dedi. - Gedək buradan. Burada hansısa güldən kəskin iy gəlir. Bəlkə, göyərçin-otunun qoxusudur?

Polina heç bir günahı olmayan gül kolunun üstünə hücum çəkdi və onu kökündən çıxarıb başa tulladı.

- Ah, əzizim! - o qışqırdı və Rafaeli çılğıncasına köksünə sıxaraq al-qırmızı dodaqlarını nazla sevgilisinin dodaqlarına yaxınlaşdırdı. - Sənin saraldığını görəndə başa düşdüm ki, sənsiz yaşaya bilmərəm: sənin həyatın - mənim həyatımdır. Rafaelim, əlini kürəyimə çək, hələ də buz kimi soyuqdur, sanki, ölüm oraya sığal çəkib. Dodaqların od tutub yanır. Bəs əlin?.. Bumbuzdur ki! - o əlavə etdi.

- Boş şeydir! - Rafael ucadan dedi.

- Bu göz yaşı nədir? Ver onu içim.

-Ah! Polina, Polina, sən məni həddindən artıq sevirsən!

- Rafael, sənə nəşə olub... Danış, qoy hər şey aydın olsun. Onsuz da, əvvəl-axır sənin sirrini biləcəyəm. Onu mənə ver, - qız dedi və dərinə əlinə götürdü.

- Sən mənim cəlladımsan! - Cavan oğlan tilsimə dəhşətlə baxaraq qışqırdı.

- Sən nə danışırsan!- Polina dili dolaşa-dolaşa dedi və gələcəkdən xəbər verən əşyanı əlindən saldı.

- Məni sevirsən? - Rafael soruşdu.

- Əlbəttə, bu da sualdır?

- Onda məni tək burax, çıx get!

Yazıq qız çıxıb getdi.

- Necə ola bilər! - tək qalan Rafael qışqırdı. - Almazın karbon kristallarından əmələ gəldiyini öyrəndiyimiz, hər şeyin izah olunduğu, polisın yeni zühur edən Məsihi tutub məhkəmə tribunasına çıxardığı, onun yaratdığı möcüzələrin isə tədqiq olunmaq üçün Elmlər Akademiyasına verildiyi, hamımızın yalnız notarial sənədlərə inandığımız mədəni bir əsrdə mən... mən hansısa “Mane, Thekel, Fares”ə* inanmışam. Ancaq Tanrıya and içirəm ki, mən böyük yarananın vicdanlı bir varlığı incitməkdən həzz aldığına inana bilmərəm... Alimlərlə danışmaq lazımdır.

Az sonra o, nəhəng çəlləklər anbarı olan Şərab bazarı ilə sərxoşluğun böyük məkanı sayılan Salpetriyer* yataqxanası arasında ən nadir növ ördəklərin günəşin şüaları altında kilsə vitraj- ları kimi rəngdən-rəngə çalan qanadlarını şəppildadaraq üzdükləri balaca nohurun qarşısına gəlib çatdı. Burada dünyanın hər yerindən ördək vardı; onlar qışqırışaraq, qanadlarını suya batırıb mayallaq vuraraq, ayaqlarını göydə oynadaraq, özlərindən asılı olmayaraq, bir növ, ördək deputat palatası yaradaraq, ancaq xoşbəxtlikdən, xartiyasız və heç bir siyasi məqsəd güdmədən və ovçulardan ehtiyat etmədən, ancaq arabir təbiətşünasların diqqətini cəlb edərək burada yaşayırdılar.

- Bu da müsyo Lavril, - nəzarətçi zoologiya üzrə böyük elm xadimini axtaran Rafaelə dedi.

Markiz iki ördəyə böyük diqqətlə baxan balacaboy adamı gördü. Orta yaşlı alim üzdən mülayim, suyuşirin idi; xarici görünüşündən bütün ömrünü elmə həsr etdiyi və elmlə həddindən artıq məşğul olduğu bəlli olurdu. Durmadan dartışdırdığı və nəhayət, boynunun ardına sürüşdürdüyü parikinin altından çal saçları görünürdü; özünə belə etinasız yanaşması, pintiliyi, bəlkə, elmə və elmi kəşflərə olan ehtirasından irəli gəlirdi. Bu ehtiras isə bizi xarici aləmdən

o qədər ayırır ki, nəticədə özümüz haqda düşünməyi də unuduruq. Rafaelin içindəki alimliyi və tədqiqatçılığı oyandı, o, gecələri yatmayıb insanların bilik dairəsini genişləndirən və öz səhvləriylə belə Fransaya xidmət edən bu təbiətşünas alimə heyran oldu. Ancaq modabazın biri bu alimin şalvarı ilə zolaqlı jileti arasında qalan məsafəni zoogenetik müşahidələr aparmaq məqsədilə əyilib-durduğundan qırış-qırış olmuş köynəyi ilə utana-utana ördüyünü görsəydi, yəqin ki, istehza edib gülərdi.

Cənab Lavrili salamladıqdan sonra Rafael onun ördəkləri barədə bayağı komplimentlər söyləməyi özünə borc bildi.

- Hə, ördək sandan bəxtimiz gətirib, - təbiətşünas cavab verdi.
- Yeri gəlmişkən deyim ki, yəqin, bilirsiniz, gördüyünüz bu ördəklər ayağıpərdəlilər ailəsinin ən geniş yayılmış növüdür. Bunların qu quşundan tutmuş zinzinə ördəyinə kimi bir-birindən kəskin fərqlənən yüz otuz yeddiyə qədər növü var; hər birinin öz adı, öz xasiyyəti, öz vətəni, öz xüsusi görkəmi var. Onlar bir-birindən ağdərili ilə zənci qədər fərqlənirlər. Doğrudan da, biz ördək əti yeyəndə çox vaxt onların necə yayıldığı...

Bu zaman o, balaca, gözəl bir ördəyin nohurun kənarına qalxdığını gördü.

- Baxın bu, qalstuklu qu quşudur, zavallı Kanadadan, uzaqdan gəlib ki, özünün kiçik qara qalstukunu, boz-qəhvəyi lələklərini bizə göstərsin! Bir görün necə daranır?! Bu da məşhur tüklü qaz, ya da necə deyərlər, qaqa-ördək. Bizim modabaz xanımlar bunun tükləri üstə yatırlar. Necə də gözəldir! Siz onun yaşıl dimdiyinə, qırmızıya çalan ağ qarnına baxın. Bir az bundan əvvəl onların cüt- ləşdiyinin şahidi oldum, heç ağıma da gəlməzdi, - o davam etdi.

- Cütləşmə çox uğurlu alındı, nəticəsini böyük səbirsizliklə gözləyəcəyəm. Mənim adıma daşıyacaq yüz otuz səkkizinci növü yetişdirə biləcəyəm ümid edirəm. Budur onlar, təzə ər-arvadlar, - o, bir az aralıda üzən iki ördəyi göstərərək dedi. - Bax bu, güləyən qazdır, latınca - *anas albifrons*, o biri böyüyü isə fitçalandır, Büffon* onu *anas rufflna* adlandırır. Mən uzun müddət fitçalan, ağqaş və enliburun (*anas clypeata*) ördəkləri bir-birindən ayırmaqda çətinlik çəkmişəm. Bax bu enliburundur, kök, tünd-qəhvəyi rəngdə, yaşıl-əlvan boynu var. Ancaq fitçalan kəkillidir, bilirsinizmi, mən daha tərəddüd etmirəm. Bizdə yalnız qara araçınılı ördəkdən yoxdur.

Bizim cənab təbiətşünas alimlər hesab edirlər ki, guya, o, əyridim- dik cır-cır ördəyin lazımsız təkrarıdır; mənə gəldikdə isə... - Burada o, üzgözünü qərribə şəkildə büzüsdürərək alimlərə xas ciddilik və məğrurluq nümayiş etdirən görkəm aldı; bu məğrurluqda inadkarlıq, ciddilikdə isə məmnunluq duyğusu vardı... - mən belə düşünürəm, - o əlavə etdi. - Görürsünüzmü, hörmətli cənab, biz burada vaxt itirmirik. Mən indi xüsusi ördək cinsi haqqında monoqrafiya üzərində işləyirəm. Bununla belə, nə sözlünüz varsa, buyurun, qulluğunuzda hazırım.

Büffon küçəsindəki yaraşlıq evə doğru irəliləyərkən Rafael qulan dərisini müsyö Lavrilə verdi.

- Bu məmulat mənə tanışdır, - dərinə zərrəbinlə nəzərdən keçirən alim, nəhayət, dedi. - Ondan nə vaxtsa mücrü örtüyü kimi istifadə olunub. Qulan olduqca qədimdir! İndi futlyar ustaları tiq- rindən istifadə edirlər. Tiqrin, yəqin ki, bilirsiniz, Qırmızı dəniz balığının (*raja sepheri*) dərisindən hazırlanır.

- Zəhmət olmasa, deyin, bəs bu nədir?

- Bu, tamam başqa şeydir, - alim cavab verdi. - Tiqrinlə qulan arasında okeanla yer arasında, balıqla dördayaqlı heyvan arasındakı fərq qədər fərq var. Amma balıq dərisi quru heyvanın dərisindən möhkəm olur. Bu isə, - alim tilsimi göstərərək sözlünə davam etdi, - sizin də bildiyiniz kimi, zoologiyanın ən maraqlı məhsullarından biridir.

- Nədir axı? - Rafael ucadan dedi.

- Bu, eşşək dərisidir, - alim oturduğu yumşaq kreslodə yerini rahatlayaraq cavab verdi.

- Bunu bilirəm, - cavan oğlan dedi.

- İranda son dərəcə nadir eşşək cinsi vardır, - təbiətşünas davam etdi, - onun əski adı onaqr, latınca *equus asinus-dur*. Tatarlar ¹ ona qulan deyirlər. Pallas* onun üzərində müşahidə aparmış və onu elmin malı etmişdir. Doğrudan da, bu heyvan uzun müddət fantastik hesab olunmuşdur. Onun adı, bildiyiniz kimi, müqəddəs kitabda^{1 2} da çəkilib. Musa peyğəmbər onu öz oxşarları ilə cütləşdirməyə qadağa qoymuşdur. Ancaq onları məşhurlaşdıran, Bibliyada adları çəkilən peyğəmbərlərin danışdığı kimi, daha çox onun

¹ Tatarlar - burada: türklər

² Müqəddəs kitab - burada: Bibliya nəzərdə

əxlaqsızlıq vasitəsi olmuşdur. Bildiyiniz kimi, Pallas “*Acad Petropolitana*” əsərinin ikinci cildində bildirir ki, farslar və noqaylar indinin özündə də böyrək xəstəliklərinin və oturaq sinir iltihabının müalicəsi üçün faydalı olan bu qərribə pozğunluğa sitayiş edirlər. Biz, bədbəxt parisliilər isə onaqr haqqında heç bir şey bilmirik. Bizim muzeydə onaqr yoxdur. Çox gözəl heyvandır! - Alim sözünə davam etdi. - Bu heyvan başdan-ayağa sirdir, onun gözüünün qışasının əksətmə xüsusiyyəti var, şərqlilər buna sehrli qüvvə kimi baxırlar; dərisi ən yaxşı atların dərisindən də yumşaq və hamardır, rəngi büsbütün açıq və tünd-sarı zolaqlardan ibarətdir və eynilə zəbranın dərisinə oxşayır. Tükü yumşaq və dalğavaridir, əllə toxunanda ipək kimi zərif olduğu hiss olunur; görmə qabiliyyətinə görə, heç də insandan geri qalmır; onaqlar adi uzunqulaqlardan iri və qeyri-adi dərəcədə cəsəətli olurlar. Qəfildən hücumə məruz qaldıqda ən yırtıcı heyvanlardan belə son dərəcə uğurla müdafiə oluna bilər; onun qaçmağını yalnız quşların uçuşu ilə müqayisə etmək olar. Ən yaxşı ərəb və ya fars atları qaçmaqda onaqra çata bilməz. Hələ vicdanlı elm adamı Miburanın' atası - onun bu günlərdə vəfat etdiyini bilməmiş olmasınız - müəyyən etmişdir ki, bu qərribə heyvan saatda yeddi mil məsafə qət edə bilər. Bizim cırlaşmış indiki uzunqulaqlar bu azad və məğrur heyvan barədə təsəvvür yarada bilməzlər. Onaqr diribaş və cəlddir, baxışları ağıllı və hiyləgərdir, xarici görünüşü zərif, hərəkətləri şux və oynaqdır. O, Şərqi heyvanat aləminin şahıdır! Türk və fars mövhumatçıları onun çox sirlə mənşəyə aid olduğunu yazırlar. Tibet və tatar hekayəçilərinin söylədikləri nağıl və əfsanələrdə Süleyman peyğəmbərin adı da bu nəcib heyvanın adı ilə birlikdə çəkilir. Onu da deyim ki, əhliləşdirilmiş onaqr çox bahalıdır: onu dağlarda tutmaq, demək olar ki, mümkün deyil. O, cüyür kimi sıçrayır, quş kimi uçur. Qanadlı atlar, bizim Peqas* haqqında söylənən nağıllar, şübhəsiz ki, çobanların onaqların bir qayadan o birisinə necə tullandığını gördüyü ölkələrdə meydana çıxmışdır. İranda bellərinə palan, yəhər qoyulub minik vasitəsi kimi istifadə olunan uzunqulaqlar, öyrədilmiş onaqr ilə dişi eşşəyin cütləşdiril- məsindən əldə edilmişdir; onlar qırmızımtıl rəngdə olurlar, bu ta qədimdən belə olmuşdur. Bizim “*mechant comme un ane rouge*” (Qırmızı eşşək kimi kinli) məsəlimiz də, yəqin, öz başlanğıcını buradan götürmüşdür. Fransada təbiətşünaslıq elminə həddindən

artıq laqeyd yanaşıldığı dövrdə, yəqin ki, hansısa səyyah əsarəti sevməyən bu maraqlı heyvanı buralara gətirmişdir. Məsəl də elə buradan yaranmışdır! Mənə göstərdiyiniz dəri, - alim davam etdi,

- onaqr dərisidir. Onun adı müxtəlif cür izah olunur. Bəziləri iddia edirlər ki, “*Chagri*” türk sözüdür, başqaları isə “*Chagri*” nin Pallasın təsvir etdiyi dərinin kimyəvi üsulla emal olunduğu şəhərin adı olduğunu düşünürlər. Bizi heyran edən də elə dərinin emaldan sonra özünəməxsus dənəvərliyə malik olmasıdır. Müsyö Martelans isə mənə yazır ki, *Chagri* kiçik bir çayın adıdır...

- İzaha görə təşəkkür edirəm; əgər benediktilər bu gün yaşasaydılar, onda bütün bunlar abbat Kalme* kimilər üçün əla mənbə olardı; ancaq mən sizin diqqətinizi bu dəri parçasının ölçüsünün əvvəl... bax bu coğrafiya xəritəsi boyda olub, - Rafael masanın üzərindəki açıq atlası göstərərək dedi, - ancaq üç ay ərzində xeyli kiçilib...

- Hə, - alim cavab verdi, - başa düşürəm. Canlı orqanizmlərin qalıqları təbii məhvə məhkumdur, atmosfer şəraitindən asılı olan bu prosesi aşkar etmək asandır. Metallar belə hiss olunacaq dərəcədə genişlənir, yaxud yığılırlar; çünki dəmir məftillərlə bir-birinə birləşdirilmiş böyük sal daşların əvvəllər bir-birinə möhkəm, kip bağlandıqlarını müşahidə edən mühəndislər sonralar daşlar arasında boşluq əmələ gəldiyini müşahidə etmişlər. Elm aləmi geniş, insan ömrü isə çox qısaadır. Buna görə də biz təbiətin bütün sirlərini öyrənməyi iddia etmirik.

- Verəcəyim suala görə əvvəlcədən üzr istəyirəm, - Rafael bir qədər tərəddüdlə dedi. - Bu dərinin zoologiyanın ümumi qanunlarına tabe olduğuna, onun genişlənmə biləcəyinə tam əminsizsiniz?

- Şübhəsiz!.. Ah, lənət şeytana! - cənab Lavril dərinə dartıb genişlənməyə cəhd edərək dedi. - Hər halda, mexanika üzrə məşhur professor Planşetin yanına getsəniz, pis olmaz, - o əlavə etdi,

- o, dərinə yumşaldıb genişləndirmək üçün bir üsul tapa bilər.

- Ah, müsyö, mən sizə həyatımla borcluyam.

Rafael təbiətşünas alimlə sağollaşdı və xeyrixah Lavrili öz kabinetində bankaların və herbarilərin arasında buraxıb Planşetin yanına cumdu. İndi o, bu ziyarətdən sonra özü də bilmədən bütün bəşəri elmlərə - nomenklaturaya yiyələnmişdi! Mehriban Lavril keçilər haqqında Don Kixota söhbət edən Sanço Pansa kimi hey

vanları sayaraq və nömrələyərək onu əyləndirdi. Bir ayağı gorda olan qoca alim Tanrının yer üzünə səpələdiyi saysız-hesabsız sürününi yalnız kiçik bir hissəsini tanıyırdı.

Rafael məmnun idi.

- Uzunqulağımın cilovunu əlimdə bərk saxlayacağam, - o dedi.

Hələ Stem ondan qabaq demişdi: “Qocalana qədər yaşamaq istəyiriksə, eşşəyimizdən muğayət olmalıyıq!” Ancaq heyvanlar olduqca tərsdir!

Planşet anq, uzun bir adam idi, daim dalğın və hərəkət adlanan dİbsiz uçurumdan gözünü çəkməyən əsl şair idi. Adı adamlar yüksək ağıl sahibi olan, dəbdəbəyə və bütün günü siqar sümürərək düymələrini əyri-üyrü bağlayan kübarlara biganə olan alimlərə axmaq kimi baxırlar. Ancaq gün gəlir, onlar boş məkanı ölçməzdən əvvəl, yaxud iksları Aa və Gg-lərin altında üst-üstə yığaraq hansısa təbii qanunu təhlil edir və hansısa sadə başlanğıcı kəşf edirlər; bu zaman kütlə yeni bir maşın, yaxud bizi son dərəcə heyran edən sadə bir araba ilə maraqlanmağa başlayır. Ciddi alim isə gülümsəyərək öz pərəstişkarlarına deyir: “Mən nə yaratmışam? Heç nə! Əslində, insan güc icad eləmir, gücə istiqamət verir, elm təbiətin təqlidindən ibarətdir”.

Rafael mexanikin yanına girəndə onu yerə basdırılmış kimi dimdik dayanmış gördü, adama elə gəlirdi ki, dar ağacının kəndirini qınb yerə düşüb. Planşet günəş saatının siferblatı üzərində fırlanan əqiq kürəciyin hərəkətinə diqqət kəsilmişdi, gözləyirdi ki, kürəcik dayansın. Zavallının nə ordeni, nə də pensiyası vardı, çünki öz məhsulunu nümayiş etdirə bilməmişdi. Yeni ixtira üzərində işlədiyi üçün özünü xoşbəxt sayırdı və qətiyyənlə şan-şöhrət, özü barədə düşünmürdü; o, özünü elmə həsr etmişdi.

- Bu, izaholunmazdır, - o dedi. - Ah! - o, Rafaeli görüb həyəcanlandı. - Qulluğunuzda hazırım. Ananız necədir?.. Keçin arvadımla da görüşün!

“Mən özüm də belə yaşaya bilərdim”, - Rafael düşündü. O, dərini alimə göstərdi və Planşeti düşüncələrindən ayıraraq ona necə təsir etməyin mümkün olduğunu soruşdu.

- Siz, bəlkə də, mənim sadələvhlüyümə güləcəksiniz, ancaq mənə elə gəlir ki, bu dərində elə bir güc var ki, heç nə onun qarşısını almağa qadir deyil.

- Kübarlar elmə olduqca sərbəst yanaşırlar, - Planşet sözə başladı.

- Onlar bizimlə söhbətlərində gün tutulmasından sonra bir neçə xanımı astronom Lalan-dunun yanına gətirərək “Lütfən, yenidən başlayın” deyən frantı xatırladırlar. Siz hansı hərəkəti görmək istəyirsiniz? Mexikanın məqsədi hərəkətin qanunlarını təbiiq etmək, ya da neytrallaşdırmaqdır. O ki qaldı hərəkətin özünə, mən bütün ciddiyyətimlə sizə deməliyəm ki, biz onu müəyyənləşdirməkdə acizik. Özümüzü bu şəkildə məhdudlaşdıraraq biz mayələrin və bərk maddələrin hərəkətini idarə edən daimi hadisələr müşahidə edirik. Bu cür hadisələrin ilkin səbəbini təkrarlayaraq biz cisimləri bir-birinə qarışdırı, onlara müəyyən tezlikdə hərəkətverici güc verə, onları tullaya, hissələrə, yaxud sonsuz hissəciklərə parçalaya bilərik; onları bura, fırladaraq hərəkətə gətirə, şəklini dəyişə, sıxa, genəldə, uzada bilərik. Bu elmlərin hamısı bir fakta əsaslanır. Bu kürəciyi görürsünüz? - Planşet davam etdi. - O, bu daşın üstündədir. İndisə oradadır. Fiziki baxımdan olduqca təbii, ancaq ağıla sığmayan bu hərəkəti necə adlandıraraq? Hərəkət, yerdəyişmə, yoxsa tərpənmə? Axı bu mənasız sözlərin arxasında heç nə dayanmır. Məgər məsələnin həlli ona ad verməklə başa çatır? Bununla belə, bütün elm elə bundan ibarətdir. Maşınlarımızın bu hərəkətdən istifadə etməsinin, yaxud onu pozmasının özü bir faktdır. Bu, kiçik bir fenomendir, ancaq onu cisimlərə təbiiq etsək, bütün Parisi göyə sovurar. Biz gücün hesabına sürəti, sürətin hesabına isə gücü artırma bilərik. Güc və sürət nə deməkdir? Elminiz hərəkəti yaratmağa qadir olmadığı kimi, bu suala da cavab verməkdə acizdir. Hərəkət, necə olmasından asılı olmayaraq, böyük enerjidir, insan isə enerji icad etmir. Enerji də öz-özlüyündə onun məğzini təşkil edən hərəkət kimi təkdir. Hər şey hərəkətdir. Fikir də hərəkətdir. Təbiət özü də hərəkət üzərində qərar tutub. Məqsədi bizə məlum olmayan ölüm də hərəkətdir. Əgər Tanrı əbədidirsə, inanın, o, daim hərəkətdədir. Bəlkə də, Tann elə hərəkətin özüdür ki, var. Ona görə də hərəkət onun kimi izah olunmaz, onun kimi dərin, hüdudsuzdur, dərkedilməz, hiss olunmazdır. İndiyə kimi kimsə ona toxuna, onu dərk edə, yaxud ölçə bilib? Biz hərəkətin özünü görmədən onun nəticələrini hiss edirik. Biz Tanrı kimi onu da inkar edə bilərik. O haradadır, yaxud harada deyil? O, haradan gəlir? Başlanğıcı haradır? Yaxud sonu haradır? O, bizi əhatə edir, bizə təsir edir və bizdən qaçır. O, fakt kimi aşkardır, abstraksiya kimi

qaranlıqdır; o həm səbəb, həm də nəticədir. Ona da bizim kimi məkan lazımdır. Bəs məkan nədir? Onu yalnız hərəkət bizə göstərir, hərəkətsiz o, mənasız, boş sözdür. Bu, həlli mümkün olmayan bir məsələdir; boşluq kimi, dünyanın yaranması kimi, sonsuzluq kimi hərəkət insanın düşüncəsini bulandırır. İnsan yalnız bir şeyi dərk etməyə qadirdir: o heç vaxt hərəkəti dərk etməyəcək. Məkanda bu kürəciklə ardıcıl yerləşən hər iki nöqtə arasında insan idrakı üçün Paskalın* özünün də düşdüyü dərin uçurum var. Sizin naməlum qüvvəyə tabe etmək istədiyiniz naməlum cismə təsir etmək üçün əvvəlcə bu cismi öyrənməliyik; öz təbii xassələrindən asılı olaraq, o, güc tətbiq edərkən ya qınlacaq, ya da müqavimət göstərəcək; əgər o, hissələrə parçalansa, sizinsə onu parçalamaq fikriniz yoxdur, biz məqsədimizə nail ola bilməyəcəyik. Əgər onu sıxmaq istəyirsinizsə, onda bütün hissələrə bərabər təsir etməlisiniz ki, hissələr arasındakı məsafə eyni dərəcədə azalsın. Onu dartıb uzatmaq istəyirsinizsə, onda hər bir molekulaya bərabər mərkəzəqaçma qüvvəsi tətbiq edəcəyik, çünki bu qanuna dəqiq əməl olunmasa, fasiləsizlik kəsiləcək. Hərəkətin saysız-hesabsız üsulları, hədsiz-hüduzsuz kombinasiyaları mövcuddur. Siz hansı nəticəyə nail olmaq istəyirsiniz?

- Mən elə bir güclü təzyiq istəyirəm ki, bu dərinə sonsuzluğa qədər dartıb uzatsın, - səbri tükənmiş Rafael dedi.

- Maddələr sonu olan varlıqlardır, ona görə də sonsuzluğa qədər uzadıla bilməzlər, - riyaziyyatçı etiraz etdi, - ancaq yastılaya-raq qalınlığının hesabına onun səthini genişləndirmək olar: dərinə onun maddi imkanları çərçivəsində yastılamaq olar.

- Bu nəticəni əldə etsəniz, milyonlara sahib olacaqsınız, - Rafael ucadan dedi.

- Bu işə görə böyük pullar götürmək düzgün olmazdı, - professor holland soyuqqanlılığı ilə dedi. - Sizə ikicə sözlə Tanrının özünü belə milçək kimi əzən maşın haqqında danışacağam. O, ayağında mahmızlı uzunboğaz çəkməsi, boynunda qalstuku, başında şlyapası, üzərində qızıl və daş-qaş olan adamı da yastılayıb suçəkən kağıza döndərə bilər.

- Nə dəhşətli maşındır!

- CİŞaqları suya atmaq əvəzinə çinlilər bundan belə istifadə etməliydilər, - alim gələcək nəsələ münasibətinin necə pis olduğunu düşünmədən davam etdi.

Öz ideyasına tamamilə məftun olan Planşet ortasında deşiyi olan boş bir bardaq götürdü və onu günəş saati piltəsinin üstünə qoydu, sonra gil gətirmək üçün bağçaya getdi. Rafael nağıla qulaq asan uşaq kimi hayıl-mayıl olmuşdu. Bağdan gətirdiyi gili plitənin üzərinə qoyan Planşet cibindən bağban bıçağı çıxardı, iki gəndalaş budağı kəsdi və otaqda təkmiş kimi fit çala-çala onları deşməyə başladı.

- Bunlar maşının hissələridir, - o dedi. Gildən hazırladığı dirsəklərin köməyi ilə çubuqlardan birini bardağın dibinə elə bərkitti ki, çubuğun dəliyi ilə bardağın dəliyi üst-üstə düşsün. Bu qurğu nəhəng müştüyə oxşayırdı; sonra o, gili piltənin üstündə övkələyib onu saplı bel formasına saldı. Bardağı onun enli tərəfinə qoydu və gəndalaşdan düzəltdiyi müştüyü belin sapına birləşdirdi. Sonra gil parçasını gəndalaş müştüyün o biri ucuna yapışdırdı və eynilə buna oxşar müştüyü də tamamilə şaquli vəziyyətdə buraya taxıb, dirsəklərdən birinin köməyi ilə onu üfüqi vəziyyətdə olan müştüyə birləşdirdi. Bir sözlə, elə elədi ki, hava və hər hansı maye improvizə olunmuş bu maşında dövr edə və ortadakı kanal vasitəsilə şaquli müştükdən axaraq boş bardağa tökülə bilsin.

- Bu aparat, - o, giriş sözü söyləyən akademik ciddiiyyəti ilə dedi, - böyük Paskala olan hörmətimizin ən danılmaz sübutlarından biridir.

- Mən başa düşmürəm.

Alim gülümsədi. O, meyvə ağacına bağladığı dərman şüşəsini açdı; şüşənin içində əzcaçımın ona göndərdiyi qarışqalar əleyhinə yapışqan dərman vardı. Şüşə qabın dibini qoparıb onu ağızlıq kimi bardağa birləşdirilmiş üfüqi müştüyə bərkidilən şaquli gəndalaş çubuğun ucuna keçirdi; sonra qıfıdan böyük qabla şaquli müştüyə eyni səviyyədə dolduracaq qədər su tökdü...

Rafael qulan dərisi haqqında düşünürdü.

- Görürsünüz, müsyö, su hələlik sıxılmır, unutmayın, bu çox vacibdir, - mexanik dedi. - Doğrudur, o sıxılır, ancaq bu elə cüzidir ki, demək olar ki, sifra bərabərdir. Bardağı ağızına kimi doldurmuş suyun səthini görürsünüz?

- Bəli, müsyö.

- İndi təsəvvür edin ki, suyun səthi maye tökdüyüm gəndalaş çubuğun perpendikulyar kəsiyindən min dəfə böyükdür. İndi ağızlığı çıxarıram...

-Aha.

- Baxın, müsyö, əgər mən bu borucuqdan bir az da su əlavə edib bu kütlənin həcmi artırсам, maye yerini dəyişməyə məcbur olacaq və həm burada, həm də orada eyni səviyyəni alanadək bardaqa yuxarı qalxacaq.

- Bu aydındır, - Rafael ucadan dedi.

- Ancaq, - alim sözüünə davam etdi, - fərq burasındadır ki, şaquli vəziyyətdə olan çubuğa tökülən suyun gücü, məsələn, bir funta bərabər olsa, onun təzyiqi mütləq bütün maye kütləsinə keçəcək və bardaqdakı suyun səthinin hər bir nöqtəsi onu hiss edəcək. Beləliklə, şaquli vəziyyətdə qoyulmuş min çubuq borucuğun hər birinə mayenin aşağı enməsi üçün eyni səviyyədə güc tətbiq edilsə, digərlərində də səviyyə qalxacaq. Eyni hadisə burada da baş verəcək, - Planşet gül bardağını göstərdi, - oradan təsir edən gücün əvəzinə min qat artıq enerji.

Və Planşet barmağı ilə şaquli şəkildə gil torpağa sancılmış ağac borucuğu göstərdi.

- Bunlar hamısı sadə şeylərdir, - Rafael dedi. Planşet gülümsədi.

- Başqa sözlə, - riyaziyyatçılara xas tərs inadkarlıqla davam etdi, - suyun böyük qabdan axmaması üçün onun səthinin hər bir hissəciyinə şaquli borucuqdakı gücə bərabər güc tətbiq etmək lazım gələcək; ancaq əgər bizim su sütununun hündürlüyü bir futa bərabər olsa, onda böyük qabdakı minlərlə kiçik borucuğun hündürlüyü tamamilə əhəmiyyətsiz olacaq. İndisə, - Planşet gəndalaş çubuqlara çırtma vuraraq dedi, - bu gülünc aparatı müvafiq davamlılığa və ölçüyə malik dəmir borularla əvəz edək. Əgər biz böyük qabda olan mayenin üzünü möhkəm və mütəhərrik metal lövhə ilə örtək və ona paralel möhkəm və qeyri-mütəhərrik başqasını bərkitsək, bu zaman şaquli borucuq vasitəsilə fasiləsiz olaraq maye kütləsinə su əlavə etsək, o zaman iki möhkəm səthin arasında sıxılmış predmet ona tətbiq edilən böyük gücün təsiri altında mütləq daha çox yastılanacaqdır. Borucuğa fasiləsiz su əlavə etmək, maye kütləyə enerji vermək mexanika üçün boş şeydir. İki porşen və bir neçə qapaq kifayətdir. Aydın oldu, əzizim, - o, Valan- tenin qolundan tutaraq dedi. - Durmadan artan iki güclü təzyiq arasında yerləşdirilən elə bir maddə yoxdur ki, yastılanmasın.

- Necə yəni! Bunu “Əyalət məktubları”nın¹ müəllifi ixtira etmişdir, - Rafael ucadan dedi.

- Bəli, məhz o özü. Mexanika bundan gözəl və sadə heç nə tanımır. Əks prinsipə, suyun genişlənməsinə əsasən, buxar maşını icad olundu. Ancaq su müəyyən həddə qədər genişlənə bilər, bu halda onun, müəyyən mənada, mənfi qüvvə olan sıxılmazlığı hədsiz dərəcədə böyük olur.

- Əgər bu dəri dartılıb uzansa, - Rafael dedi, - Blez Paskala əzəmətli heykəl ucaldacağıma, mexanikanın ən mühüm problemlərinin həlli üçün on ildən bir təqdim olunmaq şərtilə yüz min frank mükafat təsis edəcəyəm, sizin bütün əminiz, dayınız, xalanız, bibiniz qızlarına və nəvələrinə cehiz verəcəyəm, nəhayət, aqlını itirən, yaxıd yoxsulluğa düşər olan riyaziyyatçılar üçün əlillər evi tikdirəcəyəm söz verirəm.

- Bu çox yaxşı olardı, - Planşet dedi. - Sabah sizinlə Spiqhalterin yanına gedərik, - o, son dərəcə intellektual sferada yaşayan insan təkmini ilə davam etdi. - Spiqhalter əla mexanikdir və o, yenicə mənim layihəm əsasında mükəmməl bir maşın düzəldib, həmin maşının köməyi ilə uşaq da öz şlyapasının içinə min dərz ot yığa bilər.

- Sabaha qədər, müsyö.

- Sabaha qədər.

- Bu da mexanika! - Rafael ucadan dedi. - Məgər o, elmlərin şahı deyil? Lavril özünün onaqları, təsnifatları, ördəkləri, növləri, bankaya yığıdığı hər cür zirzibili ilə ən yaxşı halda damğaçılığa yaraya bilərdi.

Ertəsi gün Rafael kefikök halda Planşetin ardınca getdi və onlar birlikdə adı xoş ovqat bəxş edən Sağlamlıq küçəsinə yollandılar. Spiqhalterin nəhəng emalatxanasında cavan oğlan saysız-hesabsız yanan və guruldayan kürə gördü. Burada hər tərəf od tutub-yanır, hər yan cürbəcür mıxlar, porşenlər, vintlər, linglər, tirlər, yeyələr, qaykalar, çuqun qırıntıları, ağac-uğac, nasos qapaqları, polad və dəmir barmaqıqlarla dolu idi. Dəmir yonqarının tozu adamın boğazını acıdırırdı. Dəmir havaya hopmuşdu, adamların üst-başı dəmir tozu ilə örtülmüşdü, hər yerdən dəmir qoxusu gəlirdi; burada dəmirin öz həyatı vardı, o, təşkil edilmişdi, əridilirdi, gəzirdi, müxtəlif formalar

¹ Söhbət B.Paskaldan, onun məktublarından gedir.

körükklərin uğultusu, ağır çəkiclərin getdikcə artan şaqqıltısı, dəmiri xırçıldadan dəzğahların vıyıltısı altında təmiz və yaxşı havalandırılan böyük otağa keçdi; burada o, dünən Planşetin haqqında danışdığı nəhəng mənəşəyə baxmaq imkanı əldə etdi. Çuqun lövhələrin və möhkəm yastıqla bir-birinə birləşdirilmiş dəmir dayaqların qalınlığı onu heyran elədi.

- Əgər bu dəstəyi yeddi dəfə dalbadal çevirsəniz, - Spiqhalter cilalanmış dəmir pərsəngi göstərərək dedi, - onda polad lövhə saysız-hesabsız qəlpələrə parçalanaraq ətrafa səpələnəcək və iynə kimi ayaqlarınıza batacaqdır.

- Lənət şeytana! - Rafael qışqırdı.

Planşet qulan dərisini nəhəng mənəşənin iki lövhəsi arasına soxdu və elmi təfəkkürün verdiyi əminliklə pərsəngin dəstəyini cəld çevirdi.

- Hamınız yerə yatın, yoxsa öldürər! - Şpiqhalter qəflətən qışqırdı və özünü döşəməyə atdı.

Emalatxanada tükürpədicə fit səsi eşidildi. Maşının içində olan su çuqunu deşdi, güclü şırıltıyla, ancaq xoşbəxtlikdən, köhnə kürələrdən birinə tərəf axıb onu çevirdi, vint kimi buraraq darmadağın etdi; adətən, güclü qasırga hər hansı bir tikilinin ətrafında dolanaraq onu bu şəkildə götürüb aparır.

Oho! - Planşet sakitcə dedi, - Qulan sağ-salamatdır! Cənab Spiqhalter, yaqın, çuqunda çatlaq, ya da ki, böyük boruda dəlik varmış.

- Xeyr, ola bilməz, mən öz çuqunuma bələdəm. Bu şeyi götürün, müsyö, onun içində şeytan var.

Alman dəmirçi gürzünü əlinə aldı, meşini qəzəblə zindanın üstünə atdı və ona var gücü ilə vaxtilə emalatxanasında səsi eşidilən ən dəhşətli zərbələrdən birini endirdi.

- Bunun üzərinə heç iz də düşməyib, - Planşet dikbaş meşini sığallayaraq ucadan dedi.

Fəhlələr tökülüşüb gəldilər, tısta köməkçisi dərinə götürüb kömür kürəyə tulladı. Hamı kürənin ətrafında yarım dairə şəklində dayanıb səbirsizliklə nə baş verəcəyini gözləyirdi. Rafael, Spiqhalter və professor Planşet kirmiş qara kütlənin ortasında durmuşdular. Onların gözlərinin parıldayan ağına, dəmir yonqarlarına bulaşmış sifətlərinə, qara və parıldayan paltarlarına, tüklü sinələrinə baxan

Rafael xəyalən alman gecə balladalarının fantastik aləminə düşdü. (Jsta köməkçisi dərinə on dəqiqə kürədə saxlayandan sonra dəri parçasını maşayla götürüb kənara qoydu.

- Onu mənə verin, - Rafael dedi.

(Jsta köməkçisi onu zarafatla Rafaelə uzatdı. O, heç bir şey olmamış kimi dərinə ağ əllərinin barmaqları arasında sıxaraq yoxladı. Bu zaman dəhşətli bağırtı qopdu, fəhlələr qaçıb dağılışdılar, boş qalmış emalatxanada Valanten ilə Planşet tək qaldılar.

- Onda nəşə bir şeytan əməli var! - Rafael həyəcanla qışqırdı. - Yəni mənim ömrümə bircə gün əlavə etməyə qadir olan qüvvə yoxdur?

- Müsyö, bu, mənim günahımdır, - riyaziyyatçı kədərlə cavab verdi, - biz bu qəribə dəri parçasını yayma dəzgahına verməliydik. Bu məngənə haradan ağılıma gəldi?

- Bunu mən özüm sizdən xahiş etdim, - Rafael dedi. Alim on iki andlı məhkəmə üzvünün müqəssir hesab etdiyi adam kimi ah çəkdi. Ancaq dərinin bu qəribə, müəmmalı sirri ilə dərindən maraqlandığından o, bir dəqiqə düşünüb dedi:

- Bu naməlum cismə reaktiv maddələrin köməkliliylə təsir etmək lazımdır. Gəl Jafenin yanına gedək, bəlkə, kimya mexanikadan daha uğurlu oldu.

Valanten məşhur kimyaçı alimi öz laboratoriyasında tapmaq ümidilə atları dəhmərlədi.

- Hə, köhnə dost, - Planşet kürsüdə oturub hansısa çöküntüyə baxan Jafeyə müraciət etdi, - kimyada nə var, nə yox?

- Yerində sayır. Heç bir yenilik yoxdur. Yeri gəlmişkən deyim ki, Akademiya salisinin mövcudluğunu tanıdı, ancaq salisin, aspargin, vokelin, digitalin kimi dərmanların heç birisi kəşf edilməyib.

- Cisimləri kəşf etmək iqtidarında olmadığınızdan, adları ixtira edirsiniz - Rafael dedi.

- Tamamilə doğrudur, cavan oğlan!

- Bura bax, - professor Planşet kimyaçıya dedi, - gör bu maddəni parçalaya bilərsən, əgər ondan bir element çıxara bilsən, bəri başdan deyirəm, onun adı diabolun olacaq. Çünki biz onu sıxmağa cəhd edərkən hidravlik məngənəni sındırmışıq.

- Baxarıq, baxarıq! - kimyaçı sevincək qışqırdı. - Bəlkə, o, yeni bir maddədir?

- Bu, sadəcə olaraq, bir parça uzunqulaq dərisidir.
- Müsyö!.. - kimyaçı hiddətləndi.
- Mən zarafat eləmirəm, - markiz dedi və qulan dərisini ona verdi.

Baron Jafe duzları, qələviləri, qazlan yoxlamağa alışmış kələkötür dilinin ucunu dəriyə toxundurdu və dedi:

- Heç bir dadı-filanı yoxdur! Ona bir az ftorlu turşu əlavə edək, görək nə olur.

Dəriyə heyvan dərilərini tez bir zamanda aşılıyıp parçalayan bu maddəni tətbiq etdilər, ancaq onda heç bir dəyişiklik olmadı.

- Bu, qulan deyil, - kimyaçı qışqırdı, - indisə bu naməlum, sehrli maddəni mineral hesab edək və onu odadavamlı putanın* içinə qoyaq və üstünə qırmızı potaş tökək.

Jafe çıxdı və tez də qayıtdı.

- İcazə verin, bu qərribə şeydən bir parça kəsim, - o, Rafaelə dedi, - o elə qeyri-adidir ki...

- Bir parça? - Rafael səsinə qaldırdı, - heç bir tük də verməzdim. Ancaq yoxlayın, - deyər o, kədərlə və eyni zamanda istehzayla dedi.

Alim dərinə kəsməyə cəhd edərkən ülgücü qırdı, onu güclü elektrik cərəyanı vasitəsilə parçalamaq istədi və gərginlik dirəyinə birləşdirdi, ancaq elmin bütün şimşəkləri dəhşətli tilsimə bir şey edə bilmədi. Axşam saat yeddi idi. Planşet, Jafe və Rafael sonuncu təcrübənin nəticəsini gözləyərək vaxtın necə keçdiyini hiss etməmişdilər. Qulan dərisinin xlorlu azotun içərisində xeyli qalmasına baxmayaraq, dəhşətli mübarizədən yenə qalib çıxdı.

- Mən məhv oldum! - Rafael qışqırdı. - Bu, Tanrının iradəsidir. Mən tezliklə öləcəyəm.

O, hər iki alimi çaş-baş salmışdı. Onlar təəssüratlarını bölüşməyə cürət etməyərək xeyli susdular; nəhayət, Planşet dilləndi:

-Yaxşı olar ki, bu barədə Akademiyada heç nə deməyək, yoxsa həmkarlarımız bizi məsxərəyə qoyub güləcəklər.

Hər iki alim tabutdan çıxıb göylərdə Tanrını görməyən xristiana bənzəyirdilər.

Elm? Gücsüzdür! Turşular? Təmiz su! Qırmızı potaş? Biabır olduq! Gərginlik dirəyi və şimşək? (Jşaq oyuncağı imiş!

- Hidravlik mənəgənə çörək kimi ovulub töküldü, - Planşet əlavə etdi.

- Mən şeytana inanıram, - baron Jafe bir dəqiqəlik sükutdan sonra dedi.

- Mən isə Tanrıya, - Planşet cavab verdi.

Hər ikisi özünə əmin idi. Mexanika üçün - yer kürəsi fəhlənin idarə etdiyi maşındır, kimya üçün - hər şeyi parçalayan şeytan əməlidir, dünya isə hərəkətdə olan qazdır.

- Biz faktı inkar edə birmərik, - kimyaçı dedi.

- Bizə təskinlik vermək üçün nəzəriyyəbazlar dumanlı aksioma düşüncülər: fakt kimi səfeh.

- Ancaq unutm ki, sənin aksioman da faktdır.

Hər ikisi güldü və sakitcə nahar etmək üçün əyləşdilər; bu cür adamlar üçün möcüzə maraqlı təbiət hadisəsindən başqa bir şey deyil.

Evə qayıdan Valanten hiddətindən dəli olmaq dərəcəsinə gəldi; o daha heç nəyə inanmırdı, çıxılmaz vəziyyətlə üzləşmiş hər kəs kimi fikirləri bir-birinə qarışır, başı gicəllənirdi. O, Spiqhalterin maşınında hansısa gizli bir nöqsanın olmasını fərz edər, mexanikanın və alovun acizliyi onu təəccübləndirməzdi; ancaq dərini əlinə götürəndə onun elastikliyi hiss etməsi, bununla bərabər, insanın idarə etdiyi bütün dağıdıcı vasitələr ona qarşı yönəldiyi halda onun göstərdiyi sarsılmazlıq Rafaeli dəhşətə gətirirdi. Onun başını gicəlləndirən də bu danılmaz fakt idi.

“Mən dəli olmuşam, - o, öz-özünə dedi, - səhərdən heç nə yeməmişəm, ancaq nə yemək, nə də içmək istəyirəm, sinəm od tutub yanır.

O, qulan dərini əvvəlki yerinə asdı, qırmızı mürəkkəblə onun konturlarını cızdı və kürsüyə oturdu.

-Artıq saat səkkizdir, - o qışqırdı. - Gün yuxu kimi gəlib-keçdi.

O, kürsünün qoluna dirsəkləndi, başını əlinə dayayaraq uzun müddət sirtini ölümə məhkum olunanların özləriylə apardığı kədərli, üzücü düşüncələrə dalaraq oturdu.

- Ah, Polina, - o, ucadan dedi. - Yazıq qız! Elə uçurumlar var ki, onları güclü qanadları olan məhəbbət belə adlaya bilmir.

Elə bu zaman o, kiminsə boğuc nəfəs aldığı aydın eşitdi və sevgililərə xas həssaslıqla Polinanın nəfəsini tanıdı.

“Ah, bu da hökm! - Rafael düşündü. - Əgər o, doğrudan da, buradadırsa, mən onun qolları arasında ölmək istədim”.

Şən, sadə gültüş səsi eşidildi. Rafael üzünü çarpayıya san döndərdi və şəffaf pərdələrin arxasında Polinanın üzünü gördü; o, kələyi baş tutan uşaq kimi məmnun halda gülümsəyirdi; gözəl qıvnm saçları çiyinlərinə tökülmüşdü; o, bir dəstə ağ gül arasında benqal qızılgülünə oxşayırdı.

- Mən İonafanı satın almışam, - qız dedi. - Mən sənin arvadınamsa, bu yataq da mənim olmalıdır; əzizim, məni danlama, mən ancaq sənin yanında yatmaq, qəfildən peyda olmaq istəyirdim. Bu səfehliyə görə məni bağışla.

O, pişik kimi sıçrayıb yatağın kənarına düşdü, ağ ipək paltarda Rafaelin dizləri üstündə oturdu.

- Sən hansı uçurumdan danışırdın, əzizim? - o soruşdu və sifətinin ifadəsindən təlaşlandığı hiss olundu.

- Ölümdən.

- Mənə əzab vermə, - qız dedi. - Elə şeylər var ki, biz zavallı qadınlar gərək onlara fikir verməyə, yoxsa ölərik. Bu, məhəbbətin gücündəndir, yoxsa cəsarətsizlikdən, bilmirəm. Ölüm məni qorxutmur, - o gülərək davam etdi. - Elə günü sabah axıncı dəfə səni öptüb səninlə birlikdə ölmək mənim üçün xoşbəxtlik olardı. Mənə elə gəlir ki, bu zaman yüz il də artıq yaşamış olardım. Günlərin sayı bizim üçün nədir ki? Əgər sevgi və hüsur dolu həyatımızı bir gecəyə, bir saata sığışdırıla biliriksə, günlərin sayının nə əhəmiyyəti var?

- Sən haqlısan, sənin mehriban dodaqlarla səma özü danışır. Qoy səni öpüm, sonra ölk, - Rafael dedi.

- Mə olar, ölərik dəl - Qız gülərək cavab verdi.

Səhər saat doqquza yaxın idi, pərdələrin arasından işıq düşürdü; günəşin ilıq şüalarını muslin pərdələr zəiflətsə də, divarlardakı xalçalann parlaq rəngləri, sevgililərin yatdığı yataq otağındakı ipəkdən üz çəkilməmiş mebellər görünürdü. Bəzi yerlərdə qızıl suyuna çəkilmiş əşyalar bərq vururdu. Günəşin şüalan məhəbbət oyunu zamanı döşəməyə düşmüş yumşaq pərqu yorğanı sığallayırdı. Polinanın bədənnüma güzgünün yuxansından asılmış donu dumana bürünmüş kabusa oxşayırdı. Balaca ayaqqabıları yataqdan xeyli uzağa düşmüşdü. Pəncərənin qarşısına qonmuş bülbülün cəh-cəhi və pınlıdayıb uçarkən qanadlarının xışılıtsı Rafaeli yuxudan oyatdı.

- Əgər öləcəyəmsə, - o, yuxuda ağına gələn fikri davam etdirərək dedi, - demək, mənim orqanizimimdə - mənim iradəm

sayəsində canlanan və məni şəxsiyyət edən ətdən və sümükdən olan bu maşında ciddi problemlər olmalıdır. Həkimlər ölümcül təhlükənin simptomlarını bilməli və mənə xəstə, ya sağlam olduğumu deməlidirlər.

O, yuxuda da öz sevgisini izhar edərək bir əli ilə onun başını qucaqlayıb sinəsinə sıxan arvadına baxdı, üzünü Rafaelə tərəf çevirib uşaq kimi sərələnərək yatan Polina, elə bil, yuxuda da öz sevgilisinə baxır, sanki, ağzını azca açıb aramla nəfəsi alaraq qəşəng dodaqlarını ona tərəf uzadırdı. Onun farfor kimi ağappaq dişləri gülümsəyən dodaqlarının qırmızılığını əks etdirirdi; birdən onun çöhrəsi allandı, dərisinin ağılığı, belə demək mümkünsə, gündüzlər olduğundan daha cazibədar göründü. Görünüşünün zərifliyi və sadəliyi, mehriban sadələvhlüyü onu yatmış körpə qədər füsunkar edirdi. Ən səmimi qadınlar belə gündüzlər ədəb-ərkan qaydalarını gözləyərək duyğularını gizlədirlər, ancaq yuxu uşaq yaşlarının bəzəyi olan səmimi hissləri olduğu kimi geri qaytarır. Ancaq hər cür hiylədən uzaq, göylərin yaratdığı bu mələksima varlığın gözlərində heç bir məkr yuva sala bilməmişdi, hərəkətlərində heç bir qərəz olmayan Polinanın çöhrəsi qızarmamışdı. Onun sifətinin profili nazik batist yastığın üzərində olduqca aydın görünürdü. Paltarının qəşəng krujevalı büzmələri dağınıq saçlarına qarışaraq onu daha da ehtiraslı göstərirdi; ancaq o, həzz dəqiqələrində yuxuya getdiyindən uzun kirpikləri, sanki, gözlərini parlaq işıqdan qoru- yaraq, ya da hər şeyi əhatə edən, ancaq qısamüddətli ehtiras anını uzatmağa çalışan ruhunu toparlayaraq qapanmışdı. Onun saçları və flaman krujevası ilə haşiyələnmiş balaca çəhrayı qulağı rəssamın, heykəltəraşın aqlını başından alar, bəlkə də, dəlilərin aqlını qaytarardı. Sevdiniz qadının yatdığını və yuxuda gülümsədiyini, hətta sizə qısılarlaq yuxuda da sevməyə davam etdiyini, dodaqlarını sənə uzadaraq sükutla son öpüş haqqında pıçıldadığını görəndə, sanki, bütün həyat donur. Sadədil, yarıçılpaq, ancaq məhəbbət örpəyinə bürünmüş və bakirə qadını dağınıq yataqda görmək, onun ora- bura atılmış paltarlarına, dünən sizin üçün tələm-tələsik çəkib çıxardığı ipək corablarına, sizə hədsiz inamını təsdiq edən açılmış kəmərinə baxmaq - məgər bütün bunlar hədsiz xoşbəxtlik deyilmi? Məgər bu kəmə bütöv bir poema deyil? Onun qoruduğu qadın artıq sizdən kənarda mövcud deyil, o sizindir, sizin bir parçanızdır.

Bu gündən etibarən ona xəyanət etmək - öz-özünü məhv etmək deməkdir. Təsirlənmiş Rafael işığın özünün belə ləzzətlə yandığı məhəbbət və xatirə dolu otağa göz gəzdirib baxışlarını yenidən təmiz və gənc, başdan-ayağa sevgi saçan, ən başlıcası isə bütün hissləriylə tam ona məxsus olan qadına tuşladı. O, əbədi yaşamaq istədi. Baxışlan Polinanın üzərinə düşəndə qız dərhal gözlərini açdı, otaqda, sanki, günəş doğdu.

- Sabahın xeyir, əzizim! - Polina gülümsəyərək dedi. - Əla görünürsən, yaramazın biri!

Məhəbbət və gəncliyin bəxş etdiyi gözəlliklə əlaqaranlıqda və sakitlikdə nəfəs alan bu iki baş cazibədarlığı ehtirasın ilk günlərinə xas, uşaq sadələvhlüyü və saflığıtək müvəqqəti olan ilahi mənəzərni xatırladırdı. Təəssüf ki, məhəbbətin bahar sevincləri gəncliyimizin təbəssümləri kimi bizi tərk etməyə, yalnız yaddaşlarımızda yaşamağa məhkum edilib ki, xatirələrə dalanda bizi həyəcanlandırsın, ya da təskinedici rayihəsini üzümüzə üfürsün.

- Niyə oyandın? - Rafael soruşdu. - Yatmağına ləzzətlə tamaşa edib ağlayırdım.

- Mən də, - Polina cavab verdi, - mən də bu gecə sənin necə yatmağına baxıb ağlamışam, ancaq sevinc yaşlarıyla deyil. Qulaq as, Rafael, məni dinlə! Yuxuda ikən sən çox ağır nəfəs alırsan, sinəndə nəşə xırıldayır və məni qorxudur. Yuxu zamanı səni də vərəmə tutulan atam kimi quru və qınc-qırıq öskürək tutur. Mən bu xəstəliyin bəzi əlamətlərini sənin ciyərlərindən gələn səsdən hiss etmişəm. Sonra titrədib-qızdırırsan, mən buna əminəm, əllərin od tutub yanır, nəmlənir... Əzizim... Sən hələ cavansan, - o, titrəyərək əlavə etdi, - sağala bilərsən, əgər bədbəxtlik... Yox, - Polina sevinclə bildirdi, - heç bir bədbəxtlik yoxdur: həkimlər bu xəstəliyin yoluxucu olduğunu deyirlər. - O, hər iki əlilə Rafaeli qucaqlayıb öpdü və nəfəsini ciyərlərinə çəkdi, sanki, onun qəlbini sovuracaqdı.

- Mən qocalıb ölmək istəmirəm, - o dedi. İkimiz də cavan ölək və əllərimizdə gül çələngləri göylərə qalxaq.

- Nə qədər ki sağ-salamatıq, belə arzular bizə təsəlli verir,
- Rafael Polinanın saçları ilə oynayaraq cavab verdi. Ancaq onu bu zaman elə dəhşətli öskürək tutdu ki, bu dərin və gurultulu öskürəyin səsi, sanki, qəbirdən çıxırdı; belə öskürən xəstələrin dərhal rəngi qaçır, onları tər basır, əsəbləri elə gərilir ki, bədənləri əsir, onurğa

beyni heydən düşür və qan damarları ağırlaşır. Rəngi ağarmış və əldən düşmüş Rafael yavaş-yavaş yastığa söykəndi, elə zəiflədi ki, sanki, son gücü də tükəndi. Polina qorxudan gözləri böyüyərək dikdik ona baxdı, dəhşətdən dili tutularaq donub-qaldı.

- Daha dəlilik etmək lazım deyil, əzizim, - ürəyinə daman dəhşətli fikirləri Rafaeldən gizlətməyə çalışan Polina dedi.

O, əlləriylə sifətini örtüdü - gözləri önündə ölümün bədheybət skeleti dayanmışdı. Rafaelin sifəti gömgöy göyərmiş, gözləri çuxura düşmüşdü, o, elmi məqsədlə qəbirdən çıxarılan quru kəlləyə oxşayırdı. Polina Valantenin dünən xüsusi vurğu ilə dediyi sözləri xatırladı: “Bəli, elə uçurumlar var ki, onları məhəbbət belə adlaya bilmir. Belə olduqda o, özünü burada dəfn etməlidir”.

Bu kədərli hadisədən bir neçə gün sonra, mart səhərlərinin birində Rafael dörd həkimin əhatəsində öz otağında idi. Həkimlər onu pəncərənin qabağında, işığa yaxın yerdə öz kreslosunda əyləşdirmiş və növbə ilə onun nəbzini yoxlayır, müayinə edir, sorğu-suala tuturdular. Xəstə onların fikirlərini anlamağa çalışır, hər bir hərəkətlərini izləyir, hətta alınlığında əmələ gələn hər bir qırığa da fikir verirdi. Bu konsilium onun sonuncu ümidi idi. Ali məhkəmə ona hökm oxuyacaqdı: ya həyat, ya da ölüm. Valanten elmi öz son sözünü deməyə məcbur etmək üçün müasir tibbin orakullarını çağırırdı. O, var-dövləti və ad-sanı sayəsində insan düşüncəsinin qarşısında tərəddüd etdiyi hər üç sistemi işə qoşmuşdu. Spiritualizm, ümumi analiz və hansısa gülünc eklektizm arasında mübarizənin təmsilçiləri olan üç həkim tibb elminin bütün fəlsəfəsini bura gətirmişdilər. Dördüncü həkim böyük gələcəyi olan, yeni həkimlər nəslinin ən görkəmli nümayəndələrindən biri, Paris Universitetinin əlli il ərzində topladığı xəzinəyə varislik etməyə çalışan zəhmətkeş gəncliyin ən ağıllı və ciddi təmsilçisi, bəlkə də, keçmişdən bu günə qədər toplanan müxtəlif materiallardan heykəl qoya biləcək həkim Horas Byanşon idi. Markizin özünün və Rastin- yakın dostu olan bu həkim Rafaeli bir neçə gün müalicə etmişdi, indisə üç professorun verdiyi suallara cavab vermək üçün dostu ona kömək edir və yeri gəldikcə həkimlərin diqqətini vəərəmlə bağlı hesab etdiyi simptomlara yönəldirdi.

- Görünür, nə vaxtsa ifratçılığa yol vermiş, dağınıq həyat tərzi keçirmisiniz. Ya da zehni əməklə həddindən artıq məşğul olmusu

nuz. - Üç məşhur həkimdən biri - geniş alını, enli sifəti və heybətli bədən quruluşu ilə rəqiblərindən daha istedadlı olmasıyla fərqlənən həkim dedi.

- Üç il böyük bir əsər üzərində işləmişəm, bəlkə də, nə vaxtsa tanış oldunuz, sonra isə pozğun həyat tərzi keçirərək özümü məhv etmək qərarına gəldim.

Böyük həkim təsdiq əlaməti olaraq başını tərpedərək, sanki, “elə belə də bilirdim!” dedi. Bu adam orqanistlərin* başçısı, Kabanistlərin* və Bişaların¹ varisi, hər cür insanı özünü həmişəlik müəyyən edən, yalnız öz fərdi qanunlarına tabe olan varlıq kimi dəyərləndirən (onlar üçün normal sağlamlığın və ölümcül anomaliyalann səbəbləri həmişə aydındır) materialist düşüncənin mütərəqqi nümayəndələrindən biri məşhur Brise idi.

Bu cavabdan sonra Brise susaraq ortaboylu, qırmızı-sifət, par-par yanan gözləriylə antik satirləri^{1 2} xatırladan kişiyə baxdı, o, qarşı yerinə söykəyib gözlərini sakitcə və diqqətlə Rafaelə zilləmişdi. Emosional və dindar adam olan doktor Kameristus vitalistlərin* başçısı, Van-Helmontun* abstrakt doktrinalannın çılğın müdafiəçisi idi. O, insan həyatını ən ali başlanğıc, cərrah bıçağını ələ salan, cərrahiyyəni aldadan, dərmanlardan, riyazi ikslərdən, anatomiyaqan qaçan, bütöün cəhdlərimizə istehza edən qeyri-adi fenomen, hansisa ilahi qanunlara tabe olan gözəgörməz və hissedilməz, çoxluğun fikrincə, tezliklə ölümə məhkum bədəndə çox vaxt yanan, yaşamağa qabil orqanizmdə isə sönən qeyri-adi alov hesab edirdi.

Üçüncü həkim Moqredinin üzündə istehzal təbəssüm vardı; o, son dərəcə ağıllı, hədsiz skeptik, eyni zamanda zarafətçil bir adam idi. Moqredi yalnız cərrah bıçağına inanır, Brise kimi sapsağlam adamın ölə biləcəyini, Kameristus kimi ölümdən sonrakı həyatı mümkün hesab edirdi. O, hər bir nəzəriyyənin məziyyətlərini etiraf edir, ancaq heç birini qəbul etmirdi. Ona görə, ən yaxşı tibbi sistem heç bir sistemin olmaması və faktların əsas sayılmasıdır. Tibb elminin Panürjü³, son dərəcə diqqətli, ən fədakar cəhdlərə hazır olan böyük tədqiqatçı və böyük masqaraçı indi qulan dərisinə baxırdı.

¹ *Mari Bişa* - məşhur fransız həkim, fizioloq

² *Satir* - yunan mifologiyasında mifik məxluqlar

³ *Panürj* - F.Rablenin “Qarqantua və Pantaqruel” eserinin qəhrəmanlarından biri

- Çox istərdim ki, arzularınızla bu dərinin yığılması arasındakı uyğunluğu öz gözlərimlə görüb dediklərinizin şahidi olam.

- Nədən ötrü? - Brise ucadan dedi.
- Nədən ötrü? - Kameristus deyiləni təkrarladı.
- Ah, demək, siz eyni fikirdəsiniz! - Moqredi dedi.
- Axı bu yığılma çox sadə izah olunur, - Brise dedi.
- Bu, xariqüladə bir şeydir, - Kameristus dedi.

- Doğrudan da, - ciddi görkəm alan Moqredi dərinin Rafaelə qaytararaq yenidən sözə başladı. - Dərinin bərkiməsi izah olunmaz fakt olsa da, təbiidir; dünya yaranandan bəri o, tibbi və gözəl qadınları ümitsizləşdirir.

üç nəfər həkimi müşahidə edən Valanten onların heç birində özünə qarşı mərhəmət hiss etmədi. Hər üçü onun cavablarını sakitcə dinləyib, laqeydcəsinə müayinə etdilər və heç bir şəfqət göstərmədən sorğu-suala tutdular. Onların etinasızlıqları saxta hərəkətlərindən də görünürdü. Özlərinə əminlikdənmi, ya fikirli olduqlarındanmi, elə xəsisliklə danışdılar, elə ləng tərpənidilər ki, bəzən Rafaelə elə gəlirdi ki, onlar başqa şeylər haqqında düşünürlər. Byanşonun göstərdiyi dəhşətli simptomlara təkcə Brise hərdənbir astaca cavab verirdi: “Yaxşı! Oldu!” Kameristus dərin xəyala dalmışdı. Moqredi isə heç bir şeyi nəzərdən qaçırmamağa, iki hoqqabazı yazacağı komediyaya köçürməyə çalışan dramaturqu xatırladırdı. Horasın sifətində dərin kədər və hüznü şəfqət ifadə olunmuşdu. O, bu yaxınlarda həkimliyə başlamışdı, odur ki xəstənin əzablarına laqeyd qala, onun yatağının başında soyuqqanlı dayana bilmirdi. O, qələbə üçün ən əlverişli məqamda önlərin iniltisinə qulaq asmayan sərkərdə kimi insanın gözlərinə dolan və ona seçim imkanı verməyən mərhəmət göz yaşlarını saxlamağı hələ öyrənməmişdi. Həkimlər yarım saata yaxın, belə demək mümkünsə, dərzilərin toy kostyumu sifariş edən cavan oğlanın frakının ölçüsünü götürdüyü kimi xəstəliyin və xəstənin ölçüsünü müəyyənləşdirdilər. Onlar ümumi ifadələrlə fikir mübadiləsi etdilər, hətta son yeniliklər barədə də danışdılar. Sonra isə təəssüratlarını bölüşmək və diaqnoz qoymaq üçün Rafaelin otağına keçmək istədilər.

- Müşavirəyə mən də iştirak edə bilərəm? - Rafael soruşdu.

Brise və Moqredi buna qətiyyətlə etiraz etdilər və xəstənin inadlı xahişinə baxmayaraq, onun yanında müzakirə açmaqdan imtina

etdilər. Rafael ənənəyə tabe olaraq dəhlizə çıxdı, oradan üç professorun diskussiyasını asanlıqla dinləmək mümkün idi.

- Cənablar, icazə verin, öz fikrimi qısaca bildirim, - Brise dedi. - Nə fikrimi sizə zorla qəbul elətdirmək, nə də təkziblərə qulaq asmaq niyyətim yoxdur. Əwəla, bu fikir qətidir və xəstələrimdən biri ilə bizi bura dəvət edən subyektin xəstəliyi arasındakı tam oxşarlıqdan doğur; ikincisi, xəstəxanada məni gözləyirlər. Mənim iştirakımı gözləyən işin vacibliyi ilk söz deməyə əsas verir. Bizi məşğul edən subyekt həm də zehni yorğunluqdan əziyyət çəkir... Horas, o, nə üzərində işləyirdi? - o, cavan həkimdən soruşdu.

- İradə nəzəriyyəsi üzərində.

- Lənət şeytana, çox geniş mövzudur. Təkrar edirəm, olduqca gərgin zehni iş və düzgün həyat tərzini pozması, güclü stimullaşdırıcı vasitələrdən istifadə, bədənin və beynin ifrat fəaliyyəti onun orqanizmini korlamışdır. Ümumi zahiri görünüşündə olan və müayinə zamanı aşkar olunan bir çox əlamətlər, cənablar, açıq-aşkar mədənin əsəbi vəziyyətdə olmasına, baş simpatik sinirin iltihablaşmasına, qannüstü nahiyələrin həssaslığına və qarınıltı nahiyənin sıxılmasına dəlalət edir. Siz onun qaraciyərinin necə böyüməsinə diqqət etdiniz? Nəhayət, xəstənin həzm prosesini müşahidə edən müsyö Byanşon bizə bildirdi ki, həzm çətin gedir və xəstəyə əziyyət verir. Açıq desək, bu adamın mədəsi artıq yox dərəcəsidir: mədə yoxdursa, insan da yoxdur. İntellekt fəaliyyətdən qalıb, çünki insan qıdanı həzm edə bilmir. Qannüstü nahiyənin - bu həyat qaynağının getdikcə korlanması bütün sistemi sıradan çıxarıb. Daimi və aşkar irradiasiyanın səbəbi də budur; pozuntu sinir kələfi vasitəsilə beyinə təsir edib, bu orqanın ifrat qıcıqlanması da buna görədir. Xəstədə monomaniya* əmələ gəlmişdir. O, zəhlətökən bir ideyanın əsirinə çevrilmişdir. Onun aləmində gördüyünüz qulan dərisi, həqiqətən, yığılır, halbuki, bəlkə də, o, həmişə bizim gördüyümüz kimidir; ancaq yığılıb-yığılmamasından asılı olmayaraq, bu qulan dərisi onunçün vaxtilə baş vəzirin burnuna qonan milçək kimi bir şeydir. Onun qarına bir neçə zəli qoyun, insanın tamamilə asılı olduğu bu orqanın qıcıqlanma qabiliyyətini azaldın, xəstəni rejim saxlamağa məcbur edin və monomaniya keçib-gedəcək. Vəssalam. Doktor Byanşon ümumi və təfəsilatlı müalicə kursunu özü müəyyən edəcək. Ola bilsin ki, xəstəlik ağırlaşdı, tənəffüs yollarında da qıcıqlanmalar olsun,

ancaq hesab edirəm ki, həzm sisteminin müalicəsi ağciyərlərdən daha vacibdir. Mücərrəd materiyalar üzərində aparılan gərgin iş və bəzi coşqun ehtiraslar həyat mexanizmini ciddi şəkildə zədələmişdir; lakin yayları bərkitmək üçün hələ vaxt var, xüsusilə ciddi zədələr müşahidə olunmur. Beləliklə, siz dostunuzun həyatını xilas edə bilərsiniz, - o, Byanşona müraciət edərək sözünü tamamladı.

- Alim həmkarımız nəticəni səbəbə görə müəyyənləşdirir, - Kameristus danışmağa başladı. - Bəli, onun müşahidə etdiyi dəyişikliklər xəstədə həqiqətən var, ancaq şüalar şüşənin çatlaq yerindən yayıldığı kimi orqanizmdə, guya, beyinə doğru hərəkət edən bu qıcıqlanma mədədən başlamır. Pəncərəni qırmaq üçün zərbə lazım idi, bəs zərbəni kim endirib? Biz bunu bilirik? Xəstəni əməlli-başlı müayinə etmişik? Onun həyatında baş vermiş bütün hadisələr bizə məlumdur? Cənablar, onun həyat sinirləri zədələlib - Van-Helmont arxeyasi; həyat gücü kökündən zədələlib; sanki, ötürücü mexanizm olan və iradəni, bu həyat elmını doğuran ağılı şərtləndirən ilahi qığılcım orqanizmin gündəlik işini və hər bir orqanın funksiyasını ayrı-ayrılıqda tənzimləməkdən dayanmışdır. Bütün pozuntular da, peşə həmkarımın doğru olaraq söylədiyi kimi, buradan qaynaqlanır. Xəstəlik qarınüstü nahiyədən beyinə yox, beyindən qarınüstü nahiyəyə hərəkət etmişdir. Xeyr, - o, sinəsinə vuraraq dedi, - mən insana çevrilmiş mədə deyiləm! Yox, bu hələ hamısı deyil. Mən cürət edib deyə bilmərəm ki, əgər mənim qarınımda hər şey qaydasındadırsa, qalan şeylər əhəmiyyətsizdir... Biz müxtəlif subyektlərə, - o, bir az yumşaq tonda davam etdi, - bu və ya digər dərəcədə toxunan güclü sarsıntıların səbəbini eyni fiziki səbəblə izah edə və onlara eyni müalicə təyin edə bilmərik. İnsanlar bir-birinə bənzəirlər. Hər birimizin müxtəlif cür həyəcanlanan, qidalanan orqanlarımız var, onların, ola bilsin ki, fərqli vəzifələri var və bizə məlum olmayan qüvvənin onlara verdiyi tapşırığı özlərinə məxsus qaydada yerinə yetirirlər. Ali iradənin bizdə canlılıq fenomenini yaratmaq və saxlamaq üçün müəyyənləşdirdiyi böyük tamın bir hissəsi hər bir insanda müxtəlif şəkildə ifadə olunur və görünür, onu sonu olan, ancaq hansısa bir nöqtədə sonsuzluğun səbəbi ilə birgə mövcud olan varlığa çevirir. Ona görə də biz hər bir subyektı ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirməli, onu tam araşdırmalı, necə yaşadığını, gücünün nədə olduğunu öyrənməliyik. İsladılmış

süngərin yumşaqlığı ilə süngər daşı arasında saysız-hesabsız fərqlər mövcuddur. Eyni şey insana da aiddir. Limfatiklərin süngərəbənzər orqanizmləriylə uzun ömür sürmək üçün yaradılan dəmir əzələli insanlar arasında fərq qoymayan vahid dəyişməz sistem, sizin fikrinizcə, daim əsəbi halda olan insanın gücünü azaldaraq, zəiflədərək müalicə etməklə böyük səhvlərə yol verəcək. Beləliklə, hazırkı vəziyyətdə mən xəstənin daxili aləmini dərindən öyrənməklə onun ruhi baxımdan müalicə olunmasını istərdim. Qəlin xəstəliyini səbəbini bədənə yox, ruhda axtaraq! Həkim xüsusi istedadla malik ilhamlı varlıqdır, Tanrı peyğəmbərlərə gələcəyi görmək, şairlərə təbiəti təsvir etmək, musiqiçiyə səsləri harmonik biçimdə düzmək qabiliyyəti verdiyi kimi, ona da həyat gücünün mahiyyətinə nüfuz etmək bacarığı bəxş edib.

- Yenə də öz absolyut, monarxist, dini təbabətindən əl çəkmir! - Brise donquldanaraq dedi.

- Cənablar, - Moqredi Brisenin səsinə boğmağa çalışaraq onun sözünü kəsdi, - gəlin bizim xəstəyə qayıdaq...

“Gör elm hansı nəticələrə gətirib çıxarı! - Rafael kədərlə düşündü. - Mənim müalicəm təsbehlə zəlilərin, Düpütrenin* cərrah bıçağı və knyaz Hohenlonun* duaları arasında tərəddüd edir! Moqredi öz şübhələriylə sözlə fakt, materiya ilə ruh arasında qalıb. İnsanın “hə” və “yox” sözləri məni hər yerdə izləyir! Elə hey Rablenin “*Carymary-carimara*”sı. Mən ruhi xəstəyəm, “*carymaryV*” Bədənim ağrıyır - “*carimara!*” Mən sağ qalacağam? Onlar bunu bilmirlər. Planşet, heç olmasa, səmimiyyədi, açıq dedi: “Bilmirəm”.

Bu zaman Valanten doktor Moqredinin səsinə eşitdi.

- Xəstə monomandır! Yaxşı, razıyam! - o qışqırdı. - Ancaq onun gəliri iki yüz min livrdır. Belə monomanlara çox nadir hallarda rast gəlinir, odur ki biz ona, heç olmasa, bir məsləhət verməliyik. Qarının beyinə, yoxsa beyinin qarına təsir etdiyini, yəqin ki, onun ölümündən sonra müəyyənləşdirəcəyik. Beləliklə, yekun vururuq. Onun xəstə olması danılmaz faktdır. Müalicəyə ehtiyacı var. Doktri- nalanmızı bir kənara buraxıb, bağırsaqlardakı qıcıqlanmanı və nevrozu sakitləşdirmək üçün ona zəli qoyaq, sonra da müalicəvi sulara göndəririk; beləcə, biz iki sistemi birdən tətbiq etmiş olacağıq. Əgər xəstədə ağciyər xəstəliyi varsa, biz onu xilas edə bilməyəcəyik. Ona

Rafael tez keçib öz yerində oturdu. Az sonra həkimlər çıxdılar; ilk söz Orasa verildi və o, Rafaelə dedi:

- Həkimlər belə qərara gəlirlər ki, qarnınıza zəli qoyulsun və dərhal fiziki və ruhi müalicəyə başlayaq. Bədəninizdəki qıcıqlanmanı sakitləşdirmək üçün pəhrizdən başlayacağıq. (Bu yerdə Brise razılıqla başını tərpətdi.) Sonra psixi durumunuza təsir etmək üçün gigiyenik müalicə tətbiq edəcəyik. Bununla bağlı məsləhət görürük ki, Savoyyadakı, Eksdəki sulara gedəsiniz, istəsəniz, Overnidəki Mon-dora¹ da gedə bilərsiniz. Savoyyanın havası və təbiəti Kantaledən yaxşıdır, zövqünüzə görə qərar verin. (Bu dəfə doktor Kameristus razılığını bildirdi.) Həkimlər, - Byanşon davam etdi, - sizin tənəffüs sisteminizdə kiçik dəyişiklik hiss etdiklərinizdən, mənim təyin etdiyim göstərişləri yekdilliklə qəbul etdilər. Onlar hesab edirlər ki, tezliklə sağalacaqsınız və bu, mənim təyin etdiyim vasitələrdən düzgün və ardıcıl istifadə etməyinizdən asılı olacaq... Bax...

- "Bax buna görə də qızımızın dili tutuldu!"* - Rafael gülümsəyərək dedi və mənasız konsiliumun qonorarını ödəmək üçün Orası kabinetinə apardı.

- Onlar bir-birini tamamlayırlar, - gənc həkim ona dedi. - Kameristus hiss edir, Brise öyrənir, Moqredi isə şübhələnir. Axı insanın həm qəlbi, həm bədəni, həm də ağı var, deyilmi? Hər bir insanda bu əsas səbəblərdən biri güclü olur. Elm həmişə insanın təbiəti barədə öz sözünü deyəcək. İnan mənə, Rafael, biz müalicə etmirik, müalicə olunmağa kömək edirik. Brise ilə Kameristusun üsulu arasında hələ gözləmə üsulu da var, ancaq onu tətbiq etmək üçün xəstəni gərək on il öyrənəsən. Bütün elmlərdə olduğu kimi, tibb elminin əsasında da inkar vardır. Ona görə də iradəni topla, Savoyyaya getməyə çalış; ən yaxşısı, təbiətə etibar etməkdir.

Bir aydan sonra, gözəl yay axşamlarının birində Eks müalicə sularına gələnlərdən bir neçəsi gəzintidən sonra sanatoriyanın kurzalında toplaşmışdılar. Rafael pəncərənin qarşısında arxası onlara tərəf xeyli oturdu; belə hallarda adam istər-istəməz xəyala dalır, fikirlər zəncir halqalarıtək bir-birinin ardınca düzülür, heç bir əndazəyə sığmır və şəffaf, solğun buludlar kimi keçib-gedir. Belə vaxtlarda kədər sakit, sevinc tutqun, anlaşılmaz, qəlb isə demək olar ki, yatmış olur. Valanten bu xoş duyğulara qapılaraq axşamın

¹ Mon-dor - qızıl dağ (fr.)

ılıq atmosferində ətirli və təmiz dağ havasını ciyərlərinə çəkərək heç bir ağrı hiss etmədiyi, ən əsası isə qulan dərisinin hədələrini susdurduğu üçün özünü xoşbəxt sayırdı. Batmaqda olan günəşin tünd-qırmızı işığı üfəqdə sönəndə və hava sərinləyəndə o, pəncərəni bağlamaq üçün ayağa qalxdı.

- Zəhmət olmasa, pəncərəni bağlamayın, müsyö, - yaşlı bir qadın xahiş etdi. - Biz boğuluruq.

Xüsusilə acıqlı tonda deyilən bu cümlə Rafaelin qulağını dəldi; bəzən dostluğuna inanmaq istədiyimiz adam ehtiyatsızlıq edərək bizi şirin xəyallardan ayıran kobud bir söz deyir. Rafael bu qarını təmkinli, soyuq diplomat baxışlarıyla süzdü və xidmətçilərdən birini çağıraraq acıqla dedi:

- Pəncərəni açın!

Rafaelin bu davranışı ətrafdakıları əməlli-başlı heyrləndirdi. Hamı ona baxaraq bir-birilə pıçıldaşmağa başladı, sanki, böyük bir ədəbsizlik etmişdi. Gənclik həyasından hələ xilas olmamış Rafael utandı, ancaq dərhal özünü toplayıb bu qəribə hadisəni öz-özlüyündə götür-qoy etdi. Birdən hər şey ona aydın oldu, keçmiş gözləri önündə canlandı və keçirdiyi hissələrin səbəblərini anladı. Bu ötəri mənzərədə o, özünü tanıdı, bütün həyatını günbəgün xəyalından keçirtirdi; Rafael bu qayğısız insanların arasında özünü kədərli və dalgın hiss etdiyini təəccüblənmədən anladı; o, daim öz taleyi haqqında düşünür, yalnız öz xəstəliyiylə məşğuldur. Ən adi söhbətlərdən nifrətlə kənar gəzir, səyyahlar arasında tez bir zamanda baş tutan qısamüddətli münasibətlər (yəqin, ona görə ki, onlar bir daha görüşəcəklərinə ümid etmirlər) qurmurdu. Hər şeyə olduqca laqeyddir, bir sözlə, qaya parçası kimi, nə nəvaziş, nə də dalğaların quduzluğu ona təsir etmir. İndi o, qeyri-adi bir intuisiya ilə ətrafdakıların ürəyini oxudu; qəndilin işıqlandırdığı sarımtıl kəllədən və istehzalı profildən bir zamanlar kartda udduğu və uduzduqlarını qaytarmaq üçün bir daha oynamağı təklif etmədiyi qocanı tanıdı. Bir az aralıda isə gözəl bir qadın gördü, onunla əylənməyə də həvəsi olmadı. Ətrafdakı hər kəsi nədəsə, ilk baxışda cüzi, ancaq heysiyyatına toxunduğuna görə unudulmaz bir şeydə günahkar sayırdı. O, özündən asılı olmadan rast gəldiyi bütün adamların mənasız duyğularını pərt edirdi. Evinə qonaq çağırdığı, öz atlarını təklif etdiyi adamlar onu əhatə edən dəbdəbəli həyata

paxıllıq etmişdilər. Bu adamların nankorluğundan inciyan Rafael onları bu alçaqlıqdan xilas etmişdi. O zaman onlar bunu təhqir kimi qəbul etmiş, onu aristokratizmdə günahlandırmışdılar. O, insanların ürəyinə girib onların ən gizli fikirlərini oxuyaraq, nəzakət və ədəb qaydaları, zahiri parıltı altında gizlənən cəmiyyətdən dəhşətə gəlmişdi. Son dərəcə ağıllı və varlı olduğuna görə heç kimin onu görməyə gözü yox idi; hər şeylə maraqlananların ümidlərini o, öz susqunluğu ilə puç edirdi; xırda və dayaz adamlar onun təvazökarlığını lovğalıq hesab edirdilər. Rafael onlara qarşı münasibətdə necə bağlıdır və gizli cinayət etdiyini başa düşdü; o, orta səviyyəli adamların hakimiyyətini qəbul etmirdi. Onların inkvizitor despotizminə tabe olmayaraq, onlarsız keçinməyə cürət etdi; bunun arxasında gizlənən məğrur və müstəqil davranışına görə çoxluq öz gücünü ona göstərmək, onsuz keçinə biləcəklərini hiss etdirmək üçün instinktiv şəkildə ona qarşı birləşdi, onu özünəməxsus sürgünə göndərdi. Kübar cəmiyyətin bu sifəti əvvəlcə onu təəssüfləndirdi, amma sonra özündən asılı olmayaraq qarşısındakı mənəvi aləmin örtüyünü qaldıran fərsətindən özü də qorxaraq diksindi və daha heç nə görməmək üçün gözlərini yumdu. Həqiqətin bu qaranlıq fantasmaqoriyası qarşısına dərhal pərdə çəkildi, ancaq Rafael hər cür hakimiyyət və hökmranlıqla bir-birinə bağlanmış dəhşətli tənhalığa düşdü. Elə bu vaxt onu bərk öskürək tutdu. Heç kim ona bir söz demədi; belə hallarda təsadüfən bir yerə yığılmış yüksək cəmiyyət üzvləri, adətən, laqeyd və bayağı formada olsa da, nəzakət xatirinə bir-birinin dərdinə şərik olurlar, ancaq onun qulağına, əksinə, kinli sözlər, yaramaz dedi-qodular gəlib çatdı. Cəmiyyət hətta onun qarşısında saxtakarlıq donuna da bürünmədi, bəlkə də, Rafaelin belə şeyləri son dərəcə yaxşı başa düşdüyünə görə.

- Onun xəstəliyi yoluxucudur.
- Nəzarətçi gərək onu salona buraxmayaydı.
- And içirəm ki, yüksək cəmiyyətdə belə öskürməyə icazə verilmir!
- Əgər adam beləxəstədirsə, o, müalicə sularına gəlməməlidir... Artıq burada qalmaq olmaz.

Rafael bu qarəzli münasibətdən yayınmaq üçün qalxıb salonda gəzinməyə başladı. Heç olmasa, bir nəfərin onu müdafiə etməsi

üçün tək-tənha oturmuş gənc qadına yaxınlaşıb bir neçə xoş söz demək istədi, ancaq Rafaelin yaxınlaşdığını görən qadın arxasını ona çevirdi və özünü elə göstərdi ki, guya, rəqs edənlərə baxır. Rafael bu axşam tilsiminin gücünü tamamilə tükədə biləcəyindən qorxdı; artıq heç kəslə söhbətə girişmək üçün nə həvəsi, nə də qətiyyəti qalmadığını hiss edərək zaldan bilyard otağına keçdi. Bilyard salonunda da heç kim onunla kəlmə kəsmədi, nə ona salam verən, nə də rəğbətlə baxan oldu. Təbiətə dərin düşünmə qabiliyyəti olduğundan, intuitiv olaraq ona qarşı olan ümumi nifrətin əsl səbəbini anladı. Bu kiçik aləmcik, özü də bilmədən, qəddar mənəviyyəti daim Rafaelin gözləri qarşısında olan yüksək cəmiyyəti idarə edən böyük qanuna tabe idi. Öz keçmişinə boylanaraq onun mükəmməl obrazını Feodoranın şəxsində açıq-aydın gördü. Burada o, öz dərdinə keçmişdə ruhi əzablarına qarşı hiss etdiyi mərhəmətdən daha artıqına rast gələ bilməzdi. Kübar cəmiyyət bədbəxtliyə düşərək olanlar öz sıralarıdan qovur, sağlam adam kimi ölümcül xəstəliyin ilk simptomlarını bədənindən uzaqlaşdırır. Dünya özü bədbəxtlərə və dərd-qəmə nifrət edir, onlardan yoluxucu xəstəlikdən qorxan kimi qorxur və onlarla əxlaqsızlıq arasında seçim edərkən heç vaxt tərəddüd etmir: əxlaqsızlıq özü də bir sərvətdir. Fəlakət nə qədər böyük olsa da, cəmiyyət həmişə onu kiçildir, ələ salır; o, karikaturalar çəkib, guya, acığını çıxmaq üçün taxtdan salınmış kralın sifətinə çırpır; bu təbəqə sirk meydançasında dahi gənc romalı kimi məğlub qladiatorlara qarşı amansızdır; onun həyatının əsası qızıl və təhqirlərdən ibarətdir... Zəiflərə ölüm! - Bütün xalqlarda peyda olan yüksək cəmiyyətin çağırışı budur; çünki hər yerdə varlılar yüksəlirlər və bu kəlam rifahla doğulub aristokratizmlə bəslənmiş bütün ürəklərdə artıq həkk olunub. Məktəbdəki uşaqlara baxın. Bu da sizə cəmiyyətin uşaq sadələşməsi və səmimiyyəti ilə doğru olan kiçildilmiş forması: burada siz mütləq miskin kölələrə, əzabkeş və dərdli uşaqlara rast gələcəksiniz; onlara həmişə nifrətlə acıma arasında bir münasibət mövcud olur. İncil belələrinə cənnət vəd edir. Başqa canlı varlıqlara baxın. Hindəki quşlardan biri xəstələnəndə o birilər onun üstünə hücum edir, onu dimdikləyir və nəhayət, öldürürlər. Egoizmin bu xərtiyasına sadıq cəmiyyət onun bayram ovqatını korlayan, əylənməsinə mane olan bədbəxtlərə qarşı amansızdır. Kimin canı və ya

ruhu ağrıyırsa, kim yoxsul və köməksizdirsə, o həmin qrupdandır. Qoy o, öz səhrasında yaşasın! Ondan kənarında olan hər yer onun üçün soyuq qışdır: soyuq baxışlar, soyuq münasibətlər, soyuq sözlər, soyuq ürəklər; onun səadəti incidilmədiyi, təskinlik tapa biləcəyi yerdədir! Can verənlər, yaddan çıxaraq öz yerinizdə qalın! Qocalar, soyumuş ocağınızın başında tək-tənha oturun! Cehizsiz qızlar, çardaqlarınızda soyuqdan donun, istidən boğulun, çünki siz kimsəyə görə deyilsiniz. Əgər cəmiyyət hər hansı bədbəxtliyə dözümlü yanaşırsa, bu, ondan öz məqsədi üçün istifadə etmək, ondan xeyir götürmək, onu yükləmək, cilovlamaq, yəhərləyib minmək istəyindən xəbər vermirmi? Kəsəyən kompnyon qadınlar, gülümsəyin, itaətkarcasına öz xeyirxah xanımınızın əhvalını qaldırın, onun itlərini qucağınızda gəzdirin, onlarla oynayaraq xanımı əyləndirin, onun ürəyindən xəbər verin və susun! Sənsə, livreyasız* nökərlər kralı, utanmaz müftəxor, mənliliyini özünə saxla; yeməyi öz mehriban ağanla birlikdə həzm et, onun göz yaşlarıyla ağla, gülüşüylə gül, epigramalarıyla fəxr et: əgər onun qeybətini etmək istəyirsənsə, yıxılmasını gözlə. Yüksək cəmiyyət bədbəxtliyi belə qiymətləndirir; ya onu öldürür, ya da qovur, alçaldır, cəzalandırır.

Bu fikirlər Rafaelin beynindən ildırım sürətilə keçdi; o, ətrafa baxdı və cəmiyyətin bədbəxtləri sıxışdırmaq üçün yaydığı və adamın yeddi qatına işləyən bumbuz dekabr küləyindən də soyuq münasibəti hiss etdi. O, qollarını sinəsində çarpazlayıb divara söykəndi və dərin ümitsizliyə qapıldı. O, cəmiyyətin lüzumsuz ədəb qaydaları ucbatından nə qədər az sevindiği barədə fikirləşdi. O necə sevinirdi ki, həzz almada əylənəsən, şənliksiz bayram keçirəsən, ehtirassız özündən çıxasan, başqa sözlə, sobada yanmamış odun və soyumuş kül. Rafael başını qaldırıb baxanda gördü ki, tək qalıb, oyunçular qaçıb dağılmışdılar.

“Əgər bu adamlara öz gücümü göstərsəm, onlar mənim öskürəyimə pərəstis edərlər!” - o düşündü.

Bu fikirlə o, nifrət bürüncəyinə bürünüb dünyadan gizləndi.

Ertəsi gün istirahət evinin həkimi Rafaelin yanına gəldi və canıyananlıqla onun səhhəti ilə maraqlandı. Həkimin xoş sözlərini dinləyən Rafael sevinərək həyəcanlandı. O, həkimin xeyirxah və mehriban bir insan olduğunu, sarışın parikinin insanpərvərliklə nəfəs aldığı hiss etdi, frakının biçimi, şalvarının qırışları, kvaker-

lərinki¹ kimi enliburun başmaqları - hər şeyi, parikinin tüklərindən bükük çiyinlərinə yanmdairə şəklində tökülmüş pudrasına qədər onun apostol xarakterindən, əsl xristian kimi rəhmdil, fədakar olmasından xəbər verir; o dərəcədə fədakar idi ki, xəstələrə sevgisindən hətta onlarla vist* və trik-trak* oynayır və həmişə onları udurdu.

- Müsyö markiz, - o, söhbətin sonunda dedi, - sizə şad bir xəbərim var. Orqanizminizin xüsusiyyətləri artıq mənə kifayət qədər məlumdur və mən qəti əminəm ki, istedadlı Paris həkimləri xəstəliyinizin təbiəti barədə səhvə yol veriblər. Siz, cənab markiz, əgər qəfil bədbəxt hadisə baş verməzsə, qiyamətə qədər yaşaya bilərsiniz. Ciyərləriniz dəmirçi körüyündən möhkəmdir, mədəniz dəvəquşu mədəsi kimi daşı əridər; ancaq əgər dağ havasında yaşamağa davam etsəniz, qısa zamanda nəm torpağın altına düşə bilərsiniz. Elə bilirəm ki, məni bir kəlmədən başa düşəcəksiniz. Kimya isbat etmişdir ki, insanın nəfəsi yanma kimi bir şeydir, onun gücü hər bir fərdin orqanizmində toplanan yanacaq maddəsinin təzyiqindən və ya azalmasından asılıdır. Sizdə bu yanacaq həddindən artıqdır. Sizdə, belə demək mümkünsə, güclü və ehtiraslı insanlara xas olan oksigen artıqlığı var. Zəif insanların həyat prosesini sürətləndirən oksigen, onsuz da güclü olan yanmanı daha da sürətləndirir. Ona görə də yaşamanızın başlıca səbəblərindən biri vadilər və kəşif havalı pəyələrdir. Bəli, zehni işlə məşğul olan insana can verən havanı Almanyanın, Baden-Badenin münbit otaqlarında, istixanalarda da tapmaq olar. Əgər İngiltərə sizi qorxutmursa, onun dumanlı havası sizin daxili yanğınızı söndürə bilər; ancaq bizim Aralıq dənizindən min fut* yüksəklikdə yerləşən istirahət zonamız sizin üçün ölüm deməkdir. Mənim fikrim bundan ibarətdir, - o, saxta görkəm alaraq dedi, - bu, bizim maraqlarımıza uyğun deyil, çünki gedəcəyiniz təqdirdə bizi məyus edəcəksiniz.

Əgər yaltaq həkimciyəzin son sözləri olmasaydı, Rafael onun süni xeyirxahlığına inanacaqdı, ancaq müşahidəçi olduğundan həkimin intonasiyasından, jestlərindən və baxışlarından anladı ki, bu adam hansısa şən xəstə yığnağının tapşırığını yerinə yetirir. Demək, bu gülürüz yaramazlar, məlul qocalar, köçəri ingilislər, məşuqələrinə qoşulub ərlərindən qaçan modabaz qadınlar ölüm

¹ *Kvaker* - İngiltərədə və ABŞ-da kilsə mərasimlərini inkar edən xristian dini təriqətinin üzvü

ayağında olan zəif, özünü, sanki, gündəlik təqibdən qoruya bilməyən birini kurortdan uzaqlaşdırmaq istəyirlər. Rafael bu intriqadakı əyləncə imkanlarını görüb çağırışı qəbul etdi.

- Sizi məyus etməmək üçün çalışacağam ki, məsləhətlərinizə burada qalaraq əməl edim, - o, həkimə dedi.

- Günü sabah burada elə bir ev tikməyə başlayacağam ki, orada mənim üçün lazımlı bildiyiniz hava təmin olunacaq.

Rafaelin dodaqlarını büzərək dediyi kinayəli sözlərdən hər şeyi başa düşən həkim deməyə söz tapmayıb, təzim etməyi özünə borc bildi.

Burje gölü dağların qoynunda, Aralıq dənizindən yeddi-səkkiz yüz fut yüksəklikdə, dünyada tayı-bərabəri olmayan, bir damla su kimi parıldayan, sahilləri diş-diş, suları gömgöy böyük bir piyalədir. Pişikdişi zirvəsindən* baxanda göl kiminsə əlindən saldığı füzəyəyə bənzəyir. Bu füsunkar su damlasının çevrəsi doqquz mil, dərinliyi isə bəzi yerlərdə beş yüz futa çatır. Açıq səma altında qayıqla gölün sakit sularında üzmək və avarların səsinə eşitmək, üfüqdə başı buludlara dəyən dağları uzaqdan görərək Moryenin* par-par parıldayan qarlı zirvələrinə tamaşa etmək, gah məxməri ayıdöşəyi, ya da alçaq kollardan paltar geymiş qranit qayaların, gah da şən təpələrin yanından üzüb keçərək bir tərəfdə zəngin təbiəti, o biri tərəfdə isə boş səhranı görmək (elə bil, kasıb yeyib-içən varlığının yanına gəlib) - hər şeyin belə çox, ancaq yenə də az olduğu bu mənzərədə nə qədər harmoniya və təzad vardı! Dağlarda optikanın və mənzərənin öz xüsusi şərtləri var; yüz fut hündürlüyündə olan şamağacı uzaqdan baxanda qamışa bənzəyir; geniş dərələr cığır kimi ensiz görünür. Bu göl yeganə yerdir ki, ürək ürəyə öz sirrini açə bilir. Burada düşünürsən, burada sevirsən. Su ilə səmanın, dağlarla torpağın bu qədər heyrətamiz ahəngini başqa heç bir yerdə görə bilməzsən. Həyatda olan bütün dərdlərin dərmanını burada tapa bilərsən. Bu yer bütün dərdlərin sirrini saxlayır, onları yüngülləşdirir, azaldır, sevgiyə xüsusi bir anlam, bütövlük verir, ehtirası dərinləşdirir, saflaşdırır, öpüşləri ülviləşdirir. Ancaq bura, hər şeydən əvvəl, xatirələr gölüdür; o, sevənləri öz dalğalarının rənginə boyayaraq onlara kömək edir, dalğaları isə hər şeyi əks etdirən güzgüdür. Rafael yalnız bu gözəl təbiətin qoynunda öz dərdlərinin ağırlığına dözə, yalnız burada qayğısız yaşaya, arzulardan azad

ola, xəyallara dala bilərdi. Həkimin ziyarətindən sonra o, gəzintiyə çıxdı və qayıqçıya tapşırırdı ki, o biri yamacında Sen-İnosan kəndinin yerləşdiyi mənzərəli təpənin çıxıntılı yerində lövbər salsın. Yüksəklikdə yerləşən bu burundan ətəyindən Rona çayı axan Büje dağları və göl əl içi kimi görünür. Ancaq Rafael buradan qarşı sahilə, melanxolik Ot-Komb* abbatlığına, Sardiniya krallarının ziyarətlərini başa vuran zəvvarlar kimi qayaların altında dincələn məqbərələrinə baxmağı çox xoşlayırdı. Birdən kürəklərin müntəzəm və ahəngdar xışıltısı rahiblərin nəğməsi kimi təbiətin sükutunu pozdu. Gölün, adətən, kimsəsiz olan bu yerində ondan savayı kimsənin gəzintiyə çıxmasından təəccüblənən Rafael xəyaldan aynılmadan qayıqda oturanlara baxdı və arxada oturan, dünən onunla sərt danışan yaşlı qadını tanıdı. Qayıq Rafaelin yanından keçəndə ona yalnız bu qadının yol yoldaşı, yaxşı ailədən olduğu bəlli olan və sanki, ilk dəfə gördüyü zavallı qız salam verdi. Qayıq burunun arxasında gizləndi və Rafael xanımları unutmuşdu ki, birdən yaxınlıqda paltar xışıltısı və yüngül ayaq səsləri eşitdi. Arxaya çevriləndə yaşlı qadının yol yoldaşını gördü; üzündəki həyəcədən qızın onunla danışmaq istədiyini anlayıb ona yaxınlaşdı. Qızın, təxminən, otuz altı yaşlı olardı, arıq-uzun, quru və soyuq idi, bütün qarımış qızlar kimi gözlərindəki ifadə cəsərsiz, ağır, naqolay yerləşinə uyğun gəlmirdi. Yaşlı, eyni zamanda gənc olan bu qız qürurunu itirməmişdi, hiss olunurdu ki, dəyərli keyfiyyətləri və məziyyətləri haqqında yüksək fikirdədir. Buna baxmayaraq, hərəkətləri rahiblər kimi, qadın ürəyinin bütün incəliklərini içində daşıyan bir çox qadınlar kimi ehtiyatlı idi.

- Sizin həyatınız təhlükədədir, bir daha kurzala getməyin, - o, Rafaelə dedi və sanki, namusunu ləkələmiş kimi dərhal geri çəkildi.

- Xanım, bir halda ki siz belə xeyirxahsınız və buraya qədər zəhmət çəkmisiniz, lütfən, bir az açıq danışın, - Valanten gülüm-səyərək dedi.

-Ah, əgər ciddi səbəb olmasaydı, mən qrafınyanın narazılığına səbəb olacaq hərəkət etməzdim, əgər o, sizi xəbərdar etdiyimi nə vaxtsa bilsə...

- Bunu ona kim deyə bilər axı? - Rafael bərkədən dedi.

- Haqlısınız, - qarımış qız gün işığına çıxan bayquş kimi gözlərini döyərək cavab verdi. - Ancaq ehtiyatlı olun, - o əlavə etdi.

- Sizi buradan qovmaq istəyən cavanlar sizi duələ çağırmağa və onlarla dalaşmağa məcbur etməyə söz veriblər.

üzaqdan yaşlı qadının səsi eşidildi.

- Sizə təşəkkür edirəm, xanım... - markiz sözə başladı.

Ancaq ona havadarlıq edən qız öz xanımının qayaların arxasında cüyldəyən səsinə eşitdiyindən, artıq yoxa çıxmışdı.

“Yazıq qız! Bədbəxtlər həmişə bir-birini anlayır və bir-birlərinə dayaq olurlar” - Rafael düşündü və ağacın altında oturdu.

Bütün elmlərin açarı, mübahisəsiz demək olar ki, sual işarəsidir; biz böyük kəşflərin əksəriyyəti üçün “necə?” sualına borclu yuq. Bəlkə də, adi həyatın sirri hər dəfə “niyə” sualını verməkdən ibarətdir. Digər tərəfdən, mükəmməl vərdiş hər şeyi qabaqcadan görüb xəyallarımızı alt-üst edir.

Beləliklə, Valanten öz çaşqın düşüncələriylə qarımış qızın xəyirxah hərəkətinə heç bir fəlsəfi məna vermədən olduqca acı kədər hiss etdi.

“Əgər bu qız mənə vurulubsa, burada təəccüblü bir şey yoxdur, - o düşündü. - Mənim iyirmi yeddi yaşım, titulum və iki yüz min livr gəlirim var! Bəs onun quduzluqda heç də pişiklərdən geri qalmayan xanımına nə olub ki, onu qayığa mindirib mənim ətrafımda dolandırır? Bu çox qəribə və maraqlıdır. İki qadın Savoy- yaya gəlirlər ki, burada marmotlar* kimi yatsınlar. Günorta yuxudan durub günəşin çıxıb-çıxmadığını soruşurlar, bu günsə səhər saat səkkizdə qalxaraq mənim dalımca düşüb təsadüfi görüş səhnəsi düzəldirlər”.

Qarımış qız qırxyaşlı sadələvhlüyü ilə Rafaelin nəzərində məkrli və cəncəl dünyanın daha bir növü kimi ortaya çıxdı, alçaq hiyləgərliyin, yöndəmsiz məkrliliyin, qadınlara və keşişlərə xas xırdaçılığa meyilliyin ifadəsi oldu. Görəsən, duel məsələsi doğru idi, yoxsa onu qorxudurdular? Bu miçək kimi həyasız və sırtıq məxluqlar onun mənliliyinə toxuna bilmiş, qürurunu və marağını oyandırmışdılar. Axmaq yerinə qoyulmamaq, qorxaq kimi tanınmamaq və görünür, bu kiçik dramla əylənmək məqsədilə Rafael elə həmin axşam kur- zala yollandı. Heç bir dava-dalaşa bəhanə verməmək üçün əsas salondakı divar sobasının mərmərinə söykənilib sakitcə dayanıb ətrafdakıları diqqətlə süzməyə başladı və özünəməxsus ehtiyatlıqla, məlum məqsədlə cəmiyyətə meydan oxumağa başladı.

Düşmənlərin özlərinin ona yaxınlaşmasını gözləyərək öz gücünə güvənən və havayı hürməyəndən doq kimi sakitcə dayandı. Axşamdan xeyli keçmiş o, oyun zalında gəzişirdi, giriş qapısı ilə bilyard salonunun qapısı arasında var-gəl edərək arabir oraya yığılmış gənc oyunçulara baxırdı. Çox keçmədi ki, kimsə onun adını çəkdi. Pıçılıyla danışmalarına baxmayaraq, Rafael çətinlik çəkmədən mübahisə predmetinə çevrildiyini anladı və nəhayət, ucadan deyilmiş bir neçə cümləni tutdu:

- Sən?
- Hə, mən.
- Hünərin çatmaz.
- Mərc gəlirəm
- O imtina etməyəcək.

Mübahisənin nə barədə olduğunu bilmək istəyən Valanten dayanıb diqqətlə qulaq asarkən, bilyard salonundan ucaboy, enlikürək, yaraşıqlı, ancaq hansısa maddi gücə arxalanan adamlara xas dik və sırtıq baxışlı gənc bir oğlan çıxdı.

- Müsyö, - o, sakit tərzdə dedi, - sizə ağılınıza gəlməyən bir sözü çatdırmaq mənə həvalə olunub: sizin sifətiniz və şəxsiniz burada heç kəsin, xüsusilə də mənim xoşuma gəlmir... Siz özünü ümumi rifaha qurban vermək üçün lazımı tərbiyə almırsınız, ona görə də sizdən xahiş edirəm, bir daha kurzala gəlməyəsiniz.

- Müsyö, belə zarafatlardan İmperiya¹ dövründə bir çox qarnizonlarda istifadə olunurdu, indisə bu, tamamilə axmaq və yersiz səslənir, - Rafael soyuq cavab verdi.

- Mən zarafat eləmirəm, - cavan oğlan dedi. - Təkrar edirəm: burada sağlamlığınıza ciddi ziyan dəyə bilər. İsti, boğanaq, güclü işıq, adamların çoxluğu xəstəliyinizə ziyandır.

- Tibb elmini harada mənimsəmişiniz? - Rafael soruşdu.

- Bakalavr dərəcəsinə Parisdə Lepaj tirində, doktorluq dərəcəsinə isə rapiralar kralı Serizyenin yanında almışam.

- Axırıncı dərəcəni də gərək alaydınız, - Valanten onun sözünü kəsdi. - Nəzakət qaydalannı da öyrənsəniz, mədəni adam olacaqsınız.

Bu zaman cavan oğlanlar bilyard salonundan çıxdılar; kimi gülür, kimi də sakitcə kartları bir kənara tullayaraq əyləncə xatirinə

¹ Napoleon Bonapart imperiyası nəzərdə tutulur.

deyişməyə qulaq asmağa başladı. Rafael ona düşmən kəsilən adamların arasında təmkinini qorumağa və heç bir səhvə yol verməməyə çalışdı. Ancaq rəqibi onu son dərəcə sərt və kəskin formada təhqir edəndə Rafael soyuqqanlı tərzdə dedi:

- Müsyö, bizim dövrdə şillə vurmaq düzgün hərəkət sayılmır, odur ki sizin bu alçaq hərəkətinizə sözüm yoxdur.

- Olar! Olar! Sabah ayırd edərsiniz, - cavan oğlanlar dedilər və rəqiblərin arasına girdilər.

Təhqir edən Rafael hesab edildi; görüş Bordo qəsrinin yaxınlığındakı çəmənlikdə, qalibin Liona gedə biləcəyi təzə yolun yaxınlığında təyin olundu. Rafael ya yorğan-döşəyə düşməli, ya da Eksi tərketməli idi. Cəmiyyət bayram edirdi.

Səhər saat səkkizdə Rafaelin rəqibi iki sekundantı və cərrahla birlikdə görüş yerinə gəldi.

- Bura çox yaxşıdır. Duel üçün əla havası var! - o, mavi səmaya, gölə və qayalara baxıb dedi. Onun baxışında nə gizli şübhə, nə də kədər vardı. - Əgər onun çiyindən vursam, yəqin ki, bir ay yatacaq, elə deyil, doktor?

- Ən azı, - cərrah cavab verdi. - Ancaq bu balaca ağacı rahat burax, yoxsa qolunuzu yorarsınız və silahdan yaxşı istifadə edə bilməzsiniz. Rəqibinizi yaralamaq əvəzinə, öldürə bilərsiniz.

Karet səsi eşidildi.

- Bu odur, - sekundantlar dilləndilər və iki foreytorun idarə etdiyi dördətli arabanı gərdülər.

- Nə qəribə adamdır! - Valantenin rəqibi bərkdən dedi. - Ölməyə poçt karetiyə gəlir.

Dueldə də, kart oyununda olduğu kimi, nəticədə birbaşa marağı olan iştirakçıların əsəbinə hər cür xırda şey təsir edir; ona görə də cavan oğlan karet gəlib çatana və dayanana qədər bir qədər narahat oldu. Karetdən əvvəlcə İonafan düşdü və düşmək üçün Rafaelə kömək etdi; qoca zəif əlləriylə onun qolundan tutaraq karetdən düşürdü. Hər ikisi əsas yoldan ayrılaraq duel yerinədək uzanan cığırla hərəkət etməyə başladılar və gözdən itərək, xeyli sonra göründülər; onlar yavaş-yavaş gəlirdilər. Bu qəribə səhnənin dörd şahidi nökrənin qoluna girmiş Rafaeli görəndə bərk həyəcanlandılar. O, arıqlamış, rəngi saralmışdı, başını aşağı dikərək podaqra xəstələritək* irəliləyirdi. Adama elə gəlirdi ki, bu iki

qocanın birini zaman, o birini isə fikir qocaldıb; birincisinin yaşı çal saçlarından bəlli olurdu, cavanın isə yaşı bilinmirdi.

- Müsyö, mən gecəni səhərə qədər yatmamışam, - Rafael öz rəqibinə dedi.

Rafaelin soyuq sözləri və qorxunc baxışı duelin əsl baiskarını diksindirirdi, artıq o, qəlbinin dərinliyində pəşman olmuşdu, öz hərəkətindən utanırdı. Rafael özünü qərribə aparırdı, onun səsinə və hərəkətinə nəşə qeyri-adilik vardı. O susdu və bu sükutu pozmağa heç kəs cürət etmədi.

- Hələ gec deyil, məndən, sadəcə, üzr istəyə bilərsiniz, - Rafael yenidən davam etdi. - Cİzr istəyin, müsyö, yoxsa öləcəksiniz. Siz hələ də öz çevikliyinizə güvənir və duel fikrindən əl çəkmək istəmirsiniz, elə bilirsiniz ki, qalib gələcəksiniz. Baxın, müsyö, mən alicənab adamam, sizi xəbərdar edirəm ki, üstünlük mənim tərəfimdədir. Mən qorxunc gücə, qüvvətə malikəm. Əgər istəsəm, sizin çevikliyinizdən əsər-əlamət qalmayacaq, gözləriniz dumanlanacaq, əlləriniz əsəcək, ürəyiniz isə döyünməyə başlayacaq; bu azdır: siz öldürüləcəksiniz. Mən öz gücümü tətbiq etmək istəmirəm, bu, mənə çox baha başa gəlir. Həm də təkcə siz ölməyəcəksiniz. Əgər məndən üzr istəməkdən boyun qaçırsanız, adam öldürmək sizin üçün adi bir iş olsa da, gülləniz gedib buradakı dağ çayına düşəcək, mənim gülləm isə nişan almasam belə, düz ürəyinizə dəyəcək.

Boğuq donqultu Rafaelin sözünü yanmçıq qoydu. Rəqibi ilə danışarkən o, öz dik, dözülməz dərəcədə aydın baxışlarını ondan çəkmirdi; o dikəldi, sifəti ağılı itirmiş təhlükəli adam kimi qorxunc görkəm aldı.

- Onu susdur, - cavan oğlan öz sekundantına dedi, - onun səsi zəhləmi tökdü!

- Sakit olun, müsyö! Bu cür çıxışlara lüzum yoxdur! - cərrah və şahidlər Rafaelə qışqırdılar.

- Cənablar, mən öz borcumu yerinə yetirdim. Cavan oğlan da son sözünü desəydi, pis olmazdı.

- Yaxşı! Bəsdır!

Rafael öz rəqibini bir an da diqqətdən qaçırmayaraq hərəkətsiz dayandı. Cavan oğlan ilanın öldürücü baxışları altında ovsunlanmış quş kimi yerində donub qalmışdı; o, arabir baxışlarını yayındırsa da, yenidən onun təsiri altına düşürdü.

- Mənə su ver, içmək istəyirəm... - o, sekundantına dedi.
- Qorxursan?
- Hə, - o dedi, - bu adamın gözləri yanır və məni ovsunlayır.
- Ondan üzr istəmək istəyirsən?
- Artıq gecdir.

Rəqibləri bir-birindən on beş addım aralı qoydular. Onların hərəsində iki tapança vardı və duelin şərtlərinə görə, rəqiblər sekundantın işarəsindən sonra yalnız iki dəfə atəş açə bilərdilər.

- Sən nə edirsən, Şarl? - Rafaelin rəqibinin sekundantı olan cavan oğlan qışqırdı. Silaha barıt qoymamış güllə qoyursan.

- Məhv oldum, - o, pıçılıyla dedi, - siz məni üzü günəşə tərəf qoydunuz...

- Günəş sizin arxanızdadır, - Valanten sərt və təntənəli tonda dedi və siqnalın verilməsinə, rəqibinin onu dəqiq nişan almağa cəhd etməsinə baxmayaraq, tapançasını yavaş-yavaş doldurdu.

Bu fəvqəltəbii əminlikdə qorxunc bir şey vardı, bunu şiddətli marağın buraya gətirdiyi foreytorlar da sezdilər. Öz qüdrəti ilə lovğalanan, bəlkə də, onu sınamaq istəyən Rafael rəqibinin açdığı atəşin altında İonafana baxaraq onunla söhbət edirdi. Şarlin gülləsi söyüd ağacının budağını sındırıb suya düşdü. Tətiyi qarasına çəkən Rafaelin gülləsi isə rəqibinin ürəyindən dəydi və o, cavan oğlanın yıxılmasına əhəmiyyət vermədən insan həyatının ona neçəyə başa gəlməsinə baxmaq üçün cəld qulan dərisini çıxarıb baxdı. Tilsimli dəri yığılıb palıd yarpağı boyda olmuşdu.

- Nə vurnuxursunuz? Getmək lazımdır! - Rafael foreytorlara dedi.

Elə həmin axşam o, Fransaya gəldi və Overn yolu və Mon-Dordakı müalicə sularına qayıtdı. Yolda ağına bir fikir gəldi. Elə bil, günəş sıx buludları yarıb keçərək öz şüalarını qaranlıq vadiyə saldı. Qəddar müdrikliyin kədərli pırıltıları! Onlar artıq baş vermiş hadisələrə işıq salır, səhvlərimizi üzə çıxarır və o zaman biz heç nəyi özümüzə bağışlaya bilmirik.

Birdən düşündü ki, sahib olduğun güc, qüdrət nə qədər böyük olsa da, sənə ondan istifadə etməyi öyrətmir. Hökmdar əsası - uşaq üçün oyuncaq, Rişelye* üçün balta, Napoleon üçün isə dünyanı alt-üst etmək vasitəsidir. Hakimiyyət bizi necə varıqsa, elə də saxlayır, o yalnız böyükləri daha da böyük edir. Rafael hər şeyə qadir idi, ancaq

Mon-Dor sularında elə həmin cəmiyyət heyvanlar ölüm qoxusunu duyub xəstə həmcinslərindən qaçdıqları kimi tələm-tələsik ondan uzaqlaşdı. Bu nifrət, əlbəttə, qarşılıqlı idi. Axırncı əhvalat onda cəmiyyətə qarşı dərin nifrət oyatmışdı. Buna görə də Rafaelin ilk işi müalicə sularının ətrafında sığınacaq axtarıb tapmaq oldu. O, təbiətlə, saf duyğularla, insanın çöllərdə həvəslə könül verdiyi bitki aləmiylə bütövləşməyə instinktiv tələbat hiss edirdi. Buraya gəlişinin sabahısı günü o, çox asanlıqla Sansi zirvəsinə qalxdı, dağlıq yerlərə, naməlum göllərə, Mon-Dorun qaba və vəhşi görünüşünün rəssamlarımızı indi cəlb eləməyə başladığı kənd komalarına tamaşa etdi. Bəzən burada kədər doğuran qaşqabaqlı dağlarla ziddiyyət təşkil edən füsunkar və tərəvətli guşələrə də rast gəlinir. Rafael kənddən, təxminən, yarım mil aralı elə bir yerə gəlib çıxdı ki, burada uşaq ədalı şən təbiət, sanki, ən gözəl incilərini bilərəkdən gizlətmışdi. O, bu xəlvəti, mənzərəli və xoş guşədə yerləşmək qərarına gəldi. Burada rahat, sakit, bitki kimi, ağacdakı meyvə kimi yaşamaq olardı.

Yerə düşərək çevrilmiş yuxarısı enli, kənarları qərribə şəkildə kəsilmiş kasaya oxşayan qranit konusu təsəvvür edin; burada - düz, hamar, bitkisiz, mavitəhər səthdə günəşin şüaları güzgü kimi əks olunur; orada tez-tez uçub tökülən qayaların uçuq yerlərindən iri lava parçaları sallanır; onların düşməsini yağış suları, küləyin tez- tez silkələdiyi alçaqboy ağaclardan başına tac qoyan qayalar gizli- gizli hazırlayır. Orada-burada sidr ağacı kimi hündürboy şabalıd ağacı toparları, ətrafını böyürtkən kollan və ot-alaf basmış qara və dərin ağızlı kahaların oyulduğu sanmtıl yamaclar görünürdü. Nə vaxtsa, yəqin ki, vulkan krateri olan bu kasanın dibində şəffaf sulu kiçik bir göl brilyant kimi pənldəyir. Bu dərin gölü əhatə edən, söyüd, qarğasoğanı, göyrüş və bu vaxtlar çiçək açan başqa ətirli bitkilərlə haşiyələnmiş qranit sahillərdə ingilis qazonu kimi yamyaşıl çəmənlik uzanırdı; onun incə və gözəl otları qayaların yarıqlarından axan sularla suvarılır və fırtınanın durmadan yüksək zirvələrdən gətirdiyi bitki çürüntüləriylə gübrələnir. Çevrəsi büzməli don kimi diş-diş olan gölün sahəsi, təxminən, üç arpan¹ olardı; qayalar suya elə yaxın idilər ki, çəmənliyin eni iki arpandan artıq olmazdı, bəzi yerlərdə inəklər güclə keçirdi. Yuxarı qalxdıqca bitki örtüyü yoxa

¹ Arpan - qədim Fransada ərazi vahidi

çixırdı. Göy üzünə qranit qayaların əcaib formalı, rəngi bəlli olmayan və dağların zirvəsini buludlara qovuşduran əksləri düşmüşdü. Boş və çılpaq qayalar öz vəhşi və viran qalmış mənzərəsini vadinin dinc gözəlliyinə qarşı qoyurdu: uçmaqla hədələyən qərribə formalı sıldırım qayalardan biri kahinə o qədər oxşayırdı ki, adını Kapusen qoymuşdular. Hərdən günəşin şüaları bu iti iynələri, kobudcasına dikələn daş nəhəngləri, dağ kahalarını işıqlandırır, onlar da gün işığının axınına və havanın şıltaqlığına tabe olaraq gah qızılı, gah al-qırmızı, gah tünd-çəhrayı rəngə boyanır, gah da bozuntul və ya tutqun olurdular. Dağların zirvəsi durmadan rəngini dəyişir, göyərçinin boğazı kimi göy qurşağı rənginə çalır. Bəzən dan yeri ağararkən, yaxud da günəş qürub edərkən günəşin parlaq şüaları, sanki, baltayla doğranmış qranitin iki donmuş dalğası arasına girərək bu gözəl səbətin dibinə qədər enir və günorta istirahəti zamanı ispan evinin möhkəm bağlanmış pəncərəsinin arasından düşən qızılı şüalar kimi gölün sularında oynayırdı. Günəş sönmüş vulkanın Nuh əyyamında baş verən təbiət hadisəsi zamanı suyla dolmuş krateri üzərində, hündürdə dayananda daş sahillərdəki qayalar qızır, sönmüş vulkan, sanki, yenidən alovlanırdı. İsti torpaqdakı bitkilərin kökünü oyadıb üzə çıxarır, onlara can verir, bu kimsəsiz yerin çiçəkləri açır, meyvələri yetişib sulanır.

Rafael bura gələndə çəmənləkdə bir neçə inəyin otladığını gördü; gölə doğru bir neçə addım atdıqda torpaq zolağının genəldiyi yerdə damı ağacdan olan qranit daşlardan tikilmiş sadə bir ev gördü. Bu yerlərin mənzərəsiylə həmahəng olan bu qeyri-adi komanın mamır basmış damında sarımsaq və gül bitməsi onun qədimliyindən xəbər verirdi. Yarısı uçub dağılmış bacadan quşları da ürktüməyən zəif tüstü burumu çıxırdı. Qapının ağzında, iki nəhəng, ətirli çəhrayı çiçəklərlə örtülmüş doqquzdon kollarının arasında böyük bir skamya vardı. Öz-özünə, necə gəldi böyüyüb- boy atan üzüm tənəkləri, qızılgül və yasəmən kollarının arxasındakı divarlar, demək olar ki, görünmürdü. Görünür, sakinlər bu kənd guşəsinə diqqət etməmiş, qətiyyənlə qayğı göstərməmiş və təbiətə öz canlı və bakirə gözəlliyi ilə yaşamaq imkanı vermişlər. Qarağat kolunun üstünə günəşdə qurumaq üçün ağlar sərilmişdi. Çətənə lifini ayıran maşının üstündə bir pişik oturmuşdu, maşının altında, kartof qabıqlarının arasında təzəcə təmizlənmiş tiyan vardı. Rafael

evin o biri tərəfində toyuq-cücənin əkini, bağ-bostanı eşib dağıt-maması üçün çaqqal gavalısından çəkilməmiş çəpər gördü; adama elə gəlirdi ki, bura dünyanın qurtaracağıdır. Ev süni şəkildə qayalara yapışdırılmış və ixtiraçıbğın, eyni zamanda səliqəsizliyin izlərini daşıyan quş yuvalarına bənzəyirdi. Bu, sadələvh və mehriban, əsl vəhşi, ancaq poetik bir təbiət idi, çünki o, bizim hamar-tumar poeziyamızdan min mil uzaqda çiçək açmışdı və heç kəsi təkrar etmirdi, təsadüfün həqiqi təntənəsi kimi öz-özündən doğmuşdu. Rafael yaxınlaşanda günəşin şüalan sağdan, demək olar ki, üfqi istiqamətdə düşdü və ətrafdakı bitkilər rəngdən-rəngə boyandı, bu sehrlı işıqda kölgələr, san-yaşıl qayalar, yaşıl yarpaqların bütün çalarları, mavi, qırmızı, ağ çiçək dəstələri, sürünən bitkilərin saplaqları və zəngçiçəkləri, məxməri mamırlar, süpürgə kollannın qırmızı qotazları, xüsusilə suyun güzgülü kimi aydın səthi, qranit zirvələr, ağaclar, ev, səma daha aydın göründü. Bu gözəl mənzərədə parlaq mikadan tutmuş yumşaq yarımkölgədə gizlənən ağımtıl ot çəngəsinə qədər hər şey işıq saçırdı. Burada hər şey öz harmoniyası ilə göz oxşayırdı; parlaq tüklü alabəzək inəklər də, gölü saçaq kimi haşiyəyə almış, üzərlərində mavi və zümrüd rəngli cücülər vızıldayan xırda su çiçəkləri də, yəndəmsiz çaydaşı topalarının başında tac kimi görünən şabalıdı ağac kökləri də. Bu tənha guşənin sularının, çiçəklərinin və mağaralarının nəfəs aldığı ətirli və xoş hava Rafaeldə şirin duyğular oyadı.

Vergiyığanların siyahısına, çox güman ki, hələ düşməyən bu meşəcikdə hökm sürən təntənəli sükutu iki itin hürməsi pozdu. İneklər başlarını vadinin girəcəyinə sarı döndərib, yaş burunlarını Rafaelə göstərərək və küt-küt baxaraq yenidən otlamağa davam etdilər. Sanki, hansısa sehrbazlıq sayəsində qayadan asılmış keçiyə çəpiş tullanaraq Rafaelin yanındakı qranit meydançaya atıldılar və sual dolu nəzərlərilə gələn qonağa baxdılar. İtlərin hürüşməsinə evdən toppuş bir oğlan uşağı çıxdı və heyrətdən ağız açıla qaldı. Sonra ortaboylu bir qoca peyda oldu. Hər ikisi ətrafdakı mənzərə, hava, çiçəklər və evlə həmahəng idi. Bu zəngin təbiətin qoynunda sağlamlıq aşib-daşır, qocalıq da uşaqlıq kimi gözəl idi. Bir sözlə, burada canlı məxluqların bütün növlərindən ibtidai səmimiyyət, vərdiş olunmuş xoşbəxtlik qoxusu gəlirdi. Bizim riyakar fəlsəfəmizin bütün yalanları onun qarşısında faş olur, ürəyimiz süni

ehtiraslardan qurtulurdu. Qoca, şübhəsiz, Şnetsin* cəsarətli fırçası üçün sevimli natura ola bilərdi: günəşin yandırır qaraltdığı qırıq- qırıq sifətə əllə toxunsaydın, yəqin, onun daş kimi sərt olduğunu hiss edərdin; düz burnu, qabarıq almacıq sümükləri qurumuş üzüm yarpağı kimi qıpqırmızı damarlarla örtülmüşdü, sərt cizgiləri güclü olduğundan xəbər versə də, artıq gücü tükənmişdi. Daha işləməsə də, seyrək ağ tüklü əlləri döyənəklə dolu idi. Qoca əsl azadlıq rəmziydi ki, durmuşdu; adama elə gəlirdi ki, İtaliyada o, mütləq hökumətdən qaçaq düşərdi. Əsl dağlı balası olan oğlan uşağının qıymadan günəşə baxan qara gözləri, qəhvəyi sifəti, tünd, dağınıq saçları vardı. O, diribaş, qətiyyətli, hərəkətləri quş kimi təbii idi; üst-başı cır-cındır içindəydi, paltarlarının deşiklərindən bədəninin ağ dərisi görünürdü. Hər ikisi sakitcə, üzlərində eyni ifadə yanaşı durmuşdular, baxışları ikisinin də eyni və boş-boşuna ömür sürdüyündən xəbər verirdi. Zəifliyin iki növü (artıq tükənməkdə olan və hələ inkişaf etməmiş güc) arasında xüsusi razılığa əsasən, qoca uşaqdan oyunları öyrənmiş, uşaq isə qocadan kef çəkməyi əxz eləmişdi. Az sonra qapının kandarında otuz yaşında bir qadın göründü. O, gözə-gözə sap əyirirdi. O, overnli idi - ağ dişlərindən, qarabuğdayı, şən və gülər üzündən əsl overnliyə oxşayırdı, onun qaməti də, paltarı da, saç düzümü də overnliyə kimi idi, qabarıq sinəsi, ləhcəsi, çalışqanlıq, kobudluğu, ehtiyatlılığı, səmimiliyi, bir sözlə, hər şeyi ilə Overn diyarını əks etdirirdi.

O, Rafaelə salam verdi və onlar danışmağa başladılar. İtlər sakitləşdilər, qoca günün qabağında skamyada oturdu, uşaq isə anasının dalınca hərhlənərək sakitcə qulaq asır və dörd gözle yad adama baxırdı.

- Əzizim, bu yerlərdə yaşamaqdan qorxmursunuz?

- Nədən qorxmalıyıq? Girişi bağlayırıq, ona görə də kimsə buraya gələ bilməz. Yox, biz heç nədən qorxmuruq! Bir də ki, - o, markizi evdəki ən böyük otağa dəvət edərək əlavə etdi, - oğrular buradan nə apara bilər ki?

Qadın əliylə yeganə bəzəyi mavi, qırmızı və yaşıl boya ilə çəkilmiş “Kreditin ölüümü”, “İsanın iztirabları” və “İmperator qvardiyasının qrenaderləri” rəsmləri olan his basmış divarları göstərdi; bundan başqa, otaqda qoz ağacından sütunlu çarpayı, burma ayaqlı kətil, xəmir tabağı, tavandan asılmış donuz qaxacı, bir bardaq

soba və ocağın üzərində rəngləri solmuş gips fiqurlar vardı. Evdən çıxanda Rafael qayaların arasında əlində toxa tutmuş bir kişi gördü; o, aşağı əyilərək maraqla evə sarı baxırdı.

-Ağa, - ovemli qadın kəndli qadınlar kimi gülümsədi, - o, yuxarıda işləyir, əkini becərir.

- Qoca isə atanızdır?

- Yox, ağa, o, mənim ağamın atasıdır. Onun yüz iki yaşı var. Ancaq bu yaxınlarda, bizim oğlanı piyada Klermona aparmışdı! Vaxtilə möhkəm adam olub, indisə yeyib-içib yatır, oğlumla oynayır, bir də görürsən, uşaq onu dartıb dağlara aparır, o da gedir.

Valanten dərhal qoca və uşağın yanına köçməyə, onların nəfəs aldığı havanı udmağa, yedikləri çörəkdən yeməyə, yatdıqları yuxuyla yatmağa, damarlarını onların qanıyla doldurmağa qərar verdi; can verən adamın şiltaqlığı! Bu qayalara yapışan ilbiz olmaq, qabığını, heç olmasa, bir neçə gün qoruyub saxlamaq, içindəki ölümü dayandırmaq onun davranışının əsasına, varlığının yeganə məqsədinə, həyatının, yeganə düzgün həyatın, əsl həyatın böyük idealına çevrildi. Dərin eqoizm duyğusu onun bütün xislətinə hakim oldu və bütün kainatı onun canına hopdurdu. Ona elə gəldi ki, artıq kainat yoxdur, bütün aləm onun varlığında cəmləşib. Xəstələr üçün dünya onun yatağının başından başlayıb ayağında qurtarır. Bu vadi Rafaelin yatağına çevrildi.

Kim, heç olmasa, bir dəfə çalışqan qarışqanı müşahidə etməyib, kim ağ ilbizin nəfəs aldığı yeganə dəliyə saman çöpü soxmayıb? Kim incəbel cırcıramanın qəribə uçuşunu seyr etməyib, palıd yarpaqlarının qırmızımtıl fonunda qotik üslublu kilsələrin pəncərələrindəki parlaq naxışlara bənzəyən damarların çoxluğuna diqqət yetirməyib? Kim yağışla günəşin evin kirəmit damında qaçdı-tutdu oynamasına uzun-uzadı tamaşa etməkdən zövq almayıb, şəh damllarını, gülün ləçəklərinin, ya da kasacıqlarının müxtəlif biçimini seyr etməyib? Kim, sanki, təbiətin özündən süzülüb gələn şirin, qayğısız və dalğın, məqsədsiz, həm də hansısa fikrə gətirib çıxaran xəyallara dalmayıb? Başqa sözlə desək, kim bəzən tənbel uşaq həyatı, işləməsini çıxsaq, vəşhi heyvan həyatı yaşamayıb? Rafael, bax beləcə, günlərlə qayğısız, arzusuz yaşadı, sağlamlığını bərpa elədi və özünü son dərəcə yaxşı hiss etdi; beləcə, həyəcanları aradan qalxdı, iztirabları keçib-getdi. O, qayalara

dırmaşaraq uzaq-uzaq yerlərin göründüyü hündür bir yerdə otururdu. Bitki günəşin altında, dovşan yuvasında qaldığı, Rafael də, demək olar ki, bütün günü orada qalırdı. Yaxud bitki həyatıyla, göy üzündə baş verən dəyişikliklərlə doğmalaşaraq torpaqdakı, sudakı, havadakı bütün varlıqların inkişafını izləyirdi. O, instinktiv varlığı idarə edən mühafizəkar qanunun hakimiyyəti altına düşmək üçün özü də təbiətin daxili həyatına girmək, onun passiv itaətkarlığını daha dərindən anlamağa cəhd edirdi. O, öz-özündən xilas olmaq istəyirdi. Keçmişdə məhkəmənin təqib etdiyi cinayətkarlar kilsəyə sığınmışlar, Rafael də eynilə beləcə, təbiətin məbədində gizlənməyə çalışırdı. O, bu ucsuz-bucaqsız və hər şeyə qadir təbiətin bir hissəsinə çevrilməyə nail oldu; o, havanın şıltaqlıqlarına öyrəşdi, qayalıqların hər yerinə bələd oldu, bütün bitkilərin adət və xasiyyətlərini, suların haradan qaynadığını və axdığını öyrəndi, heyvanlarla dostlaşdı; bir sözlə, bu canlı torpaqla o qədər qaynayıb-qarışdı, onun ruhunu müəyyən həddə dərk etdi, sirlərinə bələd oldu. Canlı aləmin bütün formaları onun üçün eyni mahiyyətin inkişafı, eyni hərəkətin müxtəlif harmoniyaları, hərəkət edən, düşünən, irəliləyən, inkişaf edən sonsuz bir varlığın geniş nəfəsi idi. O özü də onunla birlikdə inkişaf etmək, irəliləmək, düşünmək və fəaliyyətdə olmaq istəyirdi. O, ilbiz kimi öz həyatını qayaların həyatına qatdı, onlara qovuşdu. Təbiətin ağırlardan qurtulmaq üçün bəxş etdiyi bu sirlə aydınlıq, rahatladıcı bihuşluğa bənzəyən xəyali sağalma sayəsində Valanten bu gülümsər təbiətin qoynuna qədəm basdığı ilk vaxtlarda yeni uşaqlığının sevinclərindən həzz aldı. O, bütün günü boş bir şeyin ardınca düşsə, min dənə işə girişib hamısını yarımçıq qoya, sabaha planlaşdırdığı hər şeyi unuda bilirdi. O, qayğısız, xoşbəxt idi və təhlükəli olduğunu düşünürdü.

Bir dəfə o, günortaya qədər yatağında uzandı, gerçəklilyə fantastik görüntü verən, xəyallara isə real həyatın dəqiqliyini verən yuxuyla oyaqlıq arasında mürgü döydü. Bu zaman hələ oyandığını tam dərk etmədən ilk dəfə ev sahibəsinin hər gün onu yoluxmağa gələn İonafana məlumat verdiyini eşitdi. Overnli qadın Valantenin hələ yuxuda olduğuna əmin idi, ona görə də dağlılara xas gur səsiylə boğazını cıra-cıra danışırdı.

- Nə yaxşı demək olar, nə də pis, - qadın deyirdi. - Yenə bütün gecəni öskürüb, elə bil, bu saat canını tapşıracaq. Elə öskürür,

finxırır ki, adamın ürəyi parçalanır. Ağamla mən dəhşətə gəlirik, bu qədər öskürmək üçün gücü, görəsən, haradan alır? Hə öskürür ki, az qalır ürəyi partlasın. Bu lənətə gəlmiş xəstəlik onu haradan gəlib tapıb? Yox, onun işi yaxşı deyil! Hər gün onu yatağında ölü tapacağımndan qorxuram. Mumdan qaynalmış İsa kimi rəng-ruhu ağappaqdır. Yatağından qalxanda mən ona diqqətlə baxıram, elə anqlayıb ki, bir dəri, bir sümük qalıb. Nəfəsi də güclə gedib-gəlir. Amma özü heç nə bilmir. Olub-qalan gücünü də qaçmağa sərf edir. Özünü gümrəh göstərməyə çalışır. Əslində, onun üçün çəmənlikdə gəzməkdən torpağın altında uyumaq daha yaxşı olardı, çünki çarınıxdakı tann kimi əzab çəkir! Ancaq biz bunu arzulamırıq, bunun bizə nə faydası var? O, bizə bu qədər çox şey bağışlamasaydı da, biz onu çox sevərdik, onu saxlamaqla heç bir maraq güdmürük. Ay allah, - qadın sözünə davam etdi, - belə pis xəstəliklərə yalnız parisilərdə rast gəlinir! Onlar bunu haradan tapırlar? Yazıq cavan oğlandır! Bunun axın yaxşı qurtarmayacaq! Bu zəhrimar qızdırma görürsünüz onu necə qurudub, necə üzüb? Özünün isə bundan xəbəri yoxdur, heç nə hiss etmir... Ancaq buna görə ağlamaq lazım deyil, müsyö İonafan! Onun canı bu əzab-əziyyətdən qurtaranda Tanrıya şükür etmək lazımdır. Ona kilsədə doqquz günlük dua sifariş etmək lazımdır. Xəstələrin doqquz günlük duadan sonra necə sağaldıqlarını öz gözlərimlə görmüşəm. Belə xeyirxah, Pasxa quzusu kimi mehriban bir insanın xəstəlikdən qurtulması üçün mən özüm də kilsəyə gedib şam yandırardım...

Rafaelin səsi çox zəiflədiyinə görə qışqıra bilmədi, ona görə də bu cəfəng söhbətə qulaq asmağa məcbur oldu. Bununla belə, elə əsəbiləşmişdi ki, yataqdan qalxıb qapının kandannda göründü.

- Qoca yaramaz, - o, İonafana qışqırdı. - Sən mənim cəlladım olmaq istəyirsən?

Kəndli qadın onu qara basdığını düşünüb qaçdı.

- Bir daha mənim səhhətimlə maraqlanmağı sənə qadağan edirəm, - Rafael davam etdi.

- Oldu, cənab markiz, - qoca xidmətçi gözlərinin yaşını silərək cavab verdi.

- Bundan sonra mənim əmrim olmadan buralara gəlməsən, yaxşı iş görmüş olarsan.

İonafan qarıya sarı getdi, ancaq getməzdən qabaq vəfalı və əzablı baxışlarını markizə zillədi. Bu baxışlarda Rafael özünə ölüm hökmü oxudu. Hər şey ona aydın oldu; özünü saxlaya bilməyib qapının astanasına çöküb oturdu, qollarını sinəsində çarpazlayıb başını aşağı saldı. Qorxmuş İonafan ağasına yaxınlaşdı:

- Müsyö...
- Rədd ol! İtil buradan! - xəstə qışqırdı.

Ertəsi gün səhər qayanın üstünə çıxan Rafael mamır basmış yarıq yerdə oturmuşdu; buradan müalicə sularından yaşadığı yerə uzanan dar cığır görünürdü. Aşağıda o, overnli qadınla söhbət edən İonafanı gördü. Artıq fəvqəladə gücə malik bəsirəti başların bulanmasının, ümitsizlik jestlərinin, bu qadının avam və uğursuz görünüşünün və sakitlikdə küləyin çəkib gətirdiyi sözlərin mənasını qəddarcasına və xəlvəti ona dedi. O, dəhşətlə dağın ən yüksək zirvəsində gizləndi və obyektinə çevrildiyi qaranlıq fikirləri özündən uzaqlaşdırmağa gücü çatmayacağını anlayıb axşama kimi orada qaldı. Birdən overnli qadının özü gecənin qaranlığında kölgə kimi peyda oldu; təxəyyülünün poetik oyunu qadının ağ zolaqlı qara paltarını onun gözündə qabırğaları görünən kabusa bənzətdi.

-Artıq şəh düşüb, ağam, - o dedi. - Burada qalsanız, bədbəxtlik baş verə bilər. Evə qayıtmaq lazımdır. Nəm havada nəfəs almaq sizə ziyandır, həm də səhərdən heç nə yeməmişiniz.

- Lənətə gəlmiş, - o qışqırdı. - Məni rahat burax, qoca ifritə, yoxsa buradan çıxıb gedəcəyəm. Daha bəsdir, hər səhər mənə qəbir qazırırsınız, heç olmasa, axşam qazmayın.

- Qəbir, ağam? Sizə qəbir qazırıq?! Siz nə danışırsınız? Mən arzu edirəm ki, siz bizim babamız qədər yaşayasınız! Qəbir nədir? Qəbirə getmək heç vaxt gec deyil...

- Bəsdir, - Rafael dedi.
- Qolumdan tutun, müsyö.
- Yox!

İnsanların sənə acımasını həzm etmək, xüsusən də bu mərhəmətə əsas verirsənsə, dünyanın ən çətin işlərindəndir. İnsanların nifrəti qüvətləndirici vasitədir, o, sənin həyatına mənə verir, intiqam almağa sövq edir, ancaq kiminsə yazığı gəlməsi bizi öldürür, zəifliyimizi daha da artırır. Bu, məkrli hiyləgərlikdir, nəzakət qılığında nifrətdir, ya da alçalıcı nəzakətdir. Rafael özünə qarşı yüz-

yaşlı qocada qalibanə, uşaqda hər şeyə maraq göstərən, qadında zəhlətökən, onun ərində isə tamahkar, mənfəətgüdən mərhəmət hiss etdi; ancaq hansı formada olur-olsun, bu hiss həmişə ölümdən xəbər verir. Şair hər şeydən poetik əsər yaradır, hansı obrazın onu heyrləndirməsindən asılı olaraq qəmgin, yaxud şən ruhlu... Onun coşmuş ilhamı yanmtonlan kənara qoyub, parlaq, kəskin çalarlan seçir. Ətrafdakıların mərhəməti Rafaelin qəlbində kədər və hüznə ibarət dəhşətli poemaya çevrilmişdi. Təbiətə yaxınlaşdığı bir zamanda təbii hissələrin bu qədər açıq və səmimi olması onun heç ağına da gəlməmişdi. Haradasa bir ağacın altında oturanda ona elə gəlirdi ki, tamamilə təkdir, onu aramsız öskürək tuturdu, sonra özünü olduqca əzgin hiss edirdi. Birdən balaca oğlanın vəhşi kimi otların arasında gizlənib uşaq marağıyla onu izləyən parlaq, diri gözlərini görürdü; bu gözlərdə həzz də vardı, istehza da, nəse xüsusi, kəskin, ancaq duyğusuz bir maraq da vardı. Rafaelin birlikdə yaşadığı bu kəndlilərin gözlərində, sanki, trappist rahiblərin* dəhşətli “Qardaş, ölmək lazımdır” sözləri yazılmışdı; o, nədən daha çox qorxmalı olduğunu bilmirdi - onların avam söhbətlərindən, yoxsa sakitcə durub baxmalarından. Onların hər şeyi onu utandırır. Bir gün səhər qara geyimli iki nəfərin onun ətrafında avaralandığını, bütün hərəkətlərinə göz qoyduqlarını gördü; sonra onlar özlərini, guya, buraya gəzməyə gəlmiş kimi göstərdilər; Rafaelə bayağı suallar verdilər, o da qıscaca cavab verdi. Rafael bunlardan birinin Müalicə Suları istirahət evinin həkimi, o birinin isə keşiş olduğunu anladı; onları, yəqin ki, ya İonafan göndərmiş, ya da ki, evin sahibləri çağırmışdılar. Bəlkə də, onları bura ölümün qoxusu gətirmişdi? O, öz dəfn mərasimini təsəvvüründə canlandırırdı, keşişlərin xorla oxuduqları mahnını eşitdi, şamları saydı və bu zaman gözəl təbiətin qoynunda yenidən həyata qayıtdı; ancaq bu həyatı yalnız matəm pərdəsinin arxasından görə bilirdi. Bir zamanlar ona uzun ömür vəd edən hər şey indi peyğəmbərcəsinə yaxın ölümdən xəbər verirdi. Ertəsi gün o, ev sahiblərinin həzin, eyni zamanda canıyanan-rəhmətli arzularına doyuncaya qulaq asandan sonra Parisə yola düşdü.

Bütün gecəni yolda yatdı, ən şən Burbon vadilərindən birində qəsəbələr və gözəl mənzərəli yerlər yuxudakı tutqun obrazlar kimi ildırım sürətilə gözünün önündən keçdi. Təbiət bütün amansız şıltaqlığı ilə özünü ona göstərirdi. Gah Alye çayının parlaq, qıvrım

lenti uzaqda görünür; gah da dərələrdə qonur qayaların arasında qorxa-qorxa gizlənən balaca kəndlər zəng qüllələrini göstərirdilər. Bəzən yeknəsəq üzümlüklərdən sonra dayaz dərələrin döşündə qəfildən dəyirmanlar peyda olurdu, orada-burada, kəndin dağlıq yamacına yapışmış qalmış gözəl qəsrlər, kənarlarında nəhəng qovaq ağacları görünən kənd yolu parıldayırdı. Nəhayət, Luara çayının almaz kimi bərq vuran suları qızılı qumlar arasında par-par parıldayırdı. Başdan-ayağa cazibə! üşaq kimi coşqun, canlı təbiət ehtiraslarını zorla cilovlayır, iyunun bəhrələri xəstənin ölgün baxışlarını son dəfə özünə cəlb edirdi. O, karetin pəncərələrini örtüb yenidən yuxuya getdi. Axşama yaxın kiçik Kon kilsəsi artıq arxada qalanda şən musiqi sədalarına oyandı və qarşısında kənd şənliyi mənzərəsi canlandı. Poçt idarəsi kənd meydanının yaxınlığında yerləşirdi. Atları dəyişəndə o, şən xalq rəqslərinə, saçlarına çiçək düzmüş qızlara, qızğın və gümrəh gənc oğlanlara, sir-sifəti qızarmış kefli qocalara tamaşa etdi, üşaqlar şənlənir, qarılar gülə-gülə laqırtı vururdular. Ətrafda şən səs-küy vardı, şənlik, sanki, paltarları da, masaları da bəzəmişdi. Meydanın və kilsənin qarşısı bayram ovqatındaydı; elə bil, evlərin damları, pəncərələri, qapıları da bəzənmişdi. Can üstündə olan bütün adamlar kimi, Rafael ən xırda səs-küyə belə nifrət edirdi. Bu kədərlə duyğunu özündən uzaqlaşdırma bilmir, istəyirdi ki, skripkaları susdursun, hərəkəti dayandırsın, səsləri boğsun, bu arsız şənliyi qovub-dağıtsın. Rafael qəm-qüssə içində öz karetinə mindi. Meydana yenidən baxanda şadyanlığı kiminsə ürəküdüyünü, kəndli arvadların qaçıb-dağıldığını, skamyaların boşaldığını gördü. Orkestr üçün düzəldilmiş səhnədə bir nəfər kor musiqiçi klarnetdə ciyilti səslə oyun havası çalır. Kimsənin oynamadığı bu musiqidə, cökə ağacının altında dayanan bu eybəcər, pırtlaşıq saçlı, cır-cındır içində olan qocada, sanki, Rafaelin arzuları fantastik şəkildə ifadə olunmuşdu. Yağış sel kimi tökdü; elektrik enerjisiylə dolu buludlardan qəflətən yerə səpələnən və başladığı kimi qəfil də kəsən əsl iyun yağışı idi. Bu o qədər təbii idi ki, Rafael səmada qasırğanın ağ buludları qabağına qatıb qovduğunu görəndə qulan dərhisinə baxmaq ağına da gəlmədi. O, faytonun bir küncünə çəkildi və çox çəkmədi ki, minik yola düşdü.

Ertəsi gün o artıq evindəydi, otağında sobanın yanında oturmuşdu.

Əmr etdi ki, sobanı gur yandırsınlar, ona soyuq idi. İona-

fan məktubları gətirdi, hamısı Polinadan idi. Tələsmədən birinci məktubu açdı: elə bil, vergi idarəsindən gələn adi çağırış vərəqi idi. Birinci cümləni oxudu: “Getdin, ancaq bu, qaçmaq idi, Rafael. Belə olmaz axı! Sənin harada olduğunu heç kəs bilmir. Bunu mən bilmirəmsə, bəs kim bilir?”

Ardını oxumadı, məktubların hamısını soyuqqanlıqla götürüb sobaya atdı, sonra isə donuq, cansız baxışlarla alovun kağızı necə bükdüynə, onu necə bürmələyib kiçiltidiynə, çevirdiyinə və parça-parça etdiyinə tamaşa elədi.

Yarıyanmış kağız parçaları külün içində burulurdu, onlarda hələ də bəzi cümlələrin başlanğıcını, ayn-ayrı sözləri, sonunu alovun məhv etdiyi yarımçıq fikirləri oxumaq mümkün idi. Rafael qeyri-iradi onları oxumağa başladı.

“Rafael... qapının ağzında oturmuşdum... gözləyirdim... Şiltaqlıq... tabe oluram... Rəqiblər... mən... xeyr... Sənin Polinan sevir... Deməli, Polina artıq yoxdur?.. Əgər mənə atmaq istəsəydin, belə etməzdin... Əbədi məhəbbət... Ölmək...”

Bu sözlər onun vicdanını tərپətdi, o, maşanı götürüb məktubun son parçasını alovdan xilas etdi.

“...Mən deyirdim, Rafael, - Polina yazırdı, - ancaq şikayət etməirdim! Məndən ayrılmaqla, şübhəsiz, mənə bədbəxtlikdən qorumaq istəyirsən. Bəlkə də, nə vaxtsa mənə öldürəcəksən, ancaq mənə əzab verəcək qədər qəddar deyilsən. Bir daha belə çıxıb getmə. Yadında saxla, mən sənin yanında heç bir əzab-əziyyətdən qorxan deyiləm. Sənə görə çəkəcəyim dərd, mənim üçün əzab deyil. Mənim ürəyimdə sənə göstərdiyimdən qat-qat çox sevgi var. Hər şeyə dözə bilərəm, təkcə səndən uzaqda ağlamayım, yalnız onu bilim ki, sən...”

Rafael yanyanmış məktub qırıqlarını sobanın üzərinə qoydu, sonra yenidən sobanın içinə atdı. Bu kağız parçası onun məhəbbətinin və bədbəxt taleyinin ən canlı obrazı idi.

- Get müsyö Byanşonu çağır, - o, İonafana dedi.

Horas gəldi və Rafaeli yataqda gördü.

- Dostum, mənə kiçik dozada maye tiryək düzəldə bilərsən ki, daim yuxulu vəziyyətdə olum? Ancaq zərəri olmasın.

- Bundan asan heç nə yoxdur, - gənc həkim cavab verdi, - ancaq hər halda, yemək üçün gün ərzində bir neçə saat ayaq üstə olmalısan.

- Bir neçə saat, - Rafael həkimin sözünü kəsdi. - Yox, yox! Mən bir saatdan çox ayaq üstə qala bilmərəm.

- Sənin məqsədin nədir?

- Yatmaq da, hər halda, yaşamaqdır, - xəstə cavab verdi. - De ki, heç kəsi içəri buraxmasınlar, hətta madmazel Polina Vitçnau da, - həkim resept yazarkən o, İonafana dedi.

- Hə, necədir, müsyo Horas, bir ümid varmı? - qoca xidmətçi həkimi küçə qapısına qədər yola salarkən soruşdu.

- O hələ xeyli yaşaya da, bu gün axşam öl də bilər. Onda yaşamaq və ölmək ehtimalı, demək olar ki, bərabərdir. Heç nə başa düşə bilmirəm, - həkim şübhəli tərzdə başını buladı. - Ona əylənmək lazımdır.

- Əylənmək! Müsyo, siz onu tanıyırsınız. O, dueldə bir nəfəri öldürdü, heç uf da demədi!.. Onu heç nə əyləndirə bilməz.

Rafael bir neçə gün süni yuxuyla yatdı. Tiryəkin qeyri-maddi ruhumuza təsir edən maddi gücü sayəsində güclü və canlı təfəkkürə malik bir insan öz hərəkətsizliyi ilə solmuş bitkiləri xatırladan və asan ov dalınca belə yerindən tərpənmək istəməyən bəzi tənbel heyvanların səviyyəsinə düşdü. O, gün işığını belə özünə yaxın buraxmır, günəşin şüaları bir daha onun otağına düşmürdü. Axşam saat səkkizə yaxın yatağından qalxır, yarıyuxulu halda acliğini yatırdır və yenidən yatağa girirdi. Həyatın soyuq, tutqun saatları özü ilə yalnız qarmaqarışiq obrazlar, qarabasmalar, qara fonda kölgələr gətirirdi. O, dərin sükuta dalmışdı, həyatı hərəkət və düşüncənin tam inkarından ibarət idi. Bir gün axşam həmişəkindən xeyli gec oyandı, ancaq yemək hələ verilməmişdi. İonafanı səslədi.

- Mənim evimdən rədd olub gedə bilərsən, - o dedi, - sənə vərədlət verdim, qocalıqda xoşbəxt yaşayacaqsan, ancaq sənə həyatımla oynamağa imkan verməyəcəyəm... Axı mən acam, yaramaz! Hanı nahar? Cavab ver!

İonafan özündən məmnun halda gülümsədi; o, böyük otağın zil qaranlığında titrəyərək yanan şamı götürdü və hər şeyə etinasız yanaşan ağasını geniş dəhlizə aparıb qarşısındakı qapını qəflətən açdı. Xəstənin gözlərinə işıq düşdü; Rafael qarşısındakı qeyri-adi mənzərədən dəhşətə gəldi; şamla dolu çilçiraqlar, zövqlə düzülmiş nadir çiçəklər, qızıl, gümüş, sədəf, çini qablarla bəzədilmiş masa, nəfis qoxusuyla adamı iştaha gətirən şahanə nahar. Masanın arxa

sında onun dostları, bəzənib-düzənmiş, çiyinləri və sinələri açıq, saçlarına gül düzmüş cazibədar xanımlar əyləşmişdilər. Hamısı öz dəbdəbəli, bayramsayağı geyimlərində özünəməxsus tərzdə gözəl, cazibədar idi. Kimisi öz geyimini İrlandiya jaketiylə zənginləşdirmiş, başqa birisi ehtirası coşduran Əndəlüs yubkası geymişdi; biri Ovçu Diananın yançılpaq geyimində, təvazökar və sevgi dolu digəri madmazel Lavalyerin kostyumunda idi, hamısı da eyni dərəcədə sərxoş. Bütün baxışlarda sevinc, məhəbbət, nəşə parıldayırdı. Rafaelin meyit kimi solğun sifəti qapının kandarında görünən kimi, qışqırıq və alqış sədaları yüksəldi. Səslər, xoş rayihə, işıq, gözəl qadınlar onda yaşamaq duyğusunu yenidən canlandırdı. Nəhayət, qonşu otaqdan gələn gözəl musiqinin harmonik sədaları bu nəşəli səs-küyü susdurdu. Rafael onu qucaqlamaq istəyən bir qadının ağappaq, tərəvətli əlləriylə mehribanlıqla onun əlini sıxdığını hiss etdi; bu, Akilina idi. Birdən bütün bunların onun qarmaqarışlıq və ötəri yuxularının dumanlı və fantastik obrazları olmadığını dərk edib vəhşicəsinə bağırdı, qapını çırpıb qoca xidmətçinin sifətinə bir şapalaq vurdu.

- Heyvan, and içmişən ki, mənə öldürəsən? - o qışqırdı.

Sonra indicə məruz qaldığı təhlükədən dəhşətə gələrək əl-ayağı əsə-əsə özündə güc tapıb otağına keçdi, güclü yuxu dərmanı qəbul edib yatağına uzandı.

“Bu nə bələdir mən düşmüşəm! - İonafan özünə gəlib dedi. - Axı müsyo Byanşon mənə tapşırmışdı ki, onu əyləndirim”.

Gecəyarısına az qalırdı. Şirin yuxuda olan Rafaelin sifəti nur saçdı. Bu, fiziologiyanın tibb elmini heyrətə salan şıltaqlıqlarından biri idi; onun sifətinin ağ dərisinə parlaq qızartı çökmüşdü. Qız alını kimi zərif alından dahilik yağırdı. Həyat anasının qucağında uyuyan uşaq kimi onun sakit, qayğısız çöhrəsində çiçək açmışdı. O, sağlam, dərin yuxuya getmişdi, təmiz, ahəngdar nəfəsi qırmızı dodaqlardan arasından çıxırdı. O gülümsəyirdi, yaqın ki, yuxusunda gözəl bir həyat görürdü. Bəlkə də, özünü yüzyaşlı qoca kimi götür, nəvələri ona uzun ömür arzulayırdılar; bəlkə də, günəşin işıqlandırdığı dağların zirvəsində yamyaşıl yarpaqları olan budaqların kölgəsində adi bir skamyada oturub peyğəmbər kimi həsrətində olduğumuz müqəddəs torpağı seyr edirdi.

- Nəhayət ki!

Cingiltili səslə deyilmiş bu söz yuxularının dumanlı obrazlarını dağıtdı. Çırağın işığında yatağının baş tərəfində oturmuş Polinanı gördü. O, bu kədər dolu ayrılıq müddətində daha da gözəlləşmişdi. Onun uzun qara saçları tökülmüş suzanbağı ləçəkləri kimi ağappaq çöhrəsi Rafaeli heyran etdi. Göz yaşları onun yanaqlarında iki gözəl iz buraxıb xırda bir hərəkətlə düşməyə hazır vəziyyətdə dayandı. Ağappaq geyimdə, başını aşağı əymiş, xəfifliyi ilə yatağı, demək olar ki, əzməyən Polina, elə bil, göydən enmiş mələk, bir andaca yoxa çıxacaq xəyal idi.

- Ah! Mən hər şeyi unutmuşam, - Rafael gözlərini açanda qız ucadan dedi. - Sənə yalnız bir söz deyə bilərəm: mən səninəm! Bəli, mənim qəlbim sevgiyə doludur. Ah, həyatımın mənası, sən heç vaxt belə gözəl olmamısan. Gözlərin parıldayır... Ancaq mən hər şeyi başa düşürəm, hər şeyi! Sən sağlamlığı mənsiz axtarmı- san... Eybi yoxdur...

- Qaç! Qaç! Məni burax! - Rafael küt səslə dedi. - Çıx get! Əgər burada qalsan, mən öləcəyəm. Mənim ölməyimi istəyirsən?

- Ölmək? - qız təkrar etdi. - Məgər sən mənsiz ölə bilərsən? Ölmək? Axı sən çox gəncsən! Ölmək? Axı mən səni sevirəm! Ölmək! - o, dərindən, sinə dolusu təkrar etdi və dəlicəsinə onun əllərindən yapışdı. - Soyuydur! - o dedi. - Yoxsa mənə elə gilir?

Rafael yastığının altından kiçilib bənövşə yarpağı boyda olmuş qulan dərisini çıxardıb dedi:

- Polina, gözəl həyatımın gözəl mələyi, gəl bir-birimizə "bağışla" deyək!

- Bağışla? - Polina təəccüblə dedi.

- Mənim arzularımı yerinə yetirən və ömrümün azaldığını göstərən tilsim, bax, budur. Görürsən, ömrümə nə qədər qalıb? Əgər mənə bir də baxsan, öləcəyəm.

Polinaya elə gəlirdi ki, Valanten dəli olub; o, tilsimi götürüb onu çırağın işığına tutdu. Rafaelin üzünə və tilsimə düşən titrək işıqda qız sevdiyi adamın üzünə və sehrlı dəri parçasına diqqətlə baxdı. Çılgın məhəbbət və qorxu içində çırpınan Polinanın bu qədər gözəl olduğunu görəndə Rafael özünü ələ ala bilmədi: nəvazişlər, çılgın ehtiraslarla bağlı xatirələr onun mürgülü qəlbində yenidən oyandı və sönmüş ocağın külü altındakı od kimi alışıb-yandı.

- Polina, bura gəl!.. Polina!

Gənc qadının sinəsindən dəhşətli bir qışqırtı qopdu, gözləri böyüdü, iztirabdan çatılan qaşları dəhşətlə yuxarı qalxdı; o, Rafaelin gözlərində bir zamanlar fəxr elədiyi ehtiraslı arzunu gördü. Ancaq bu arzu çoxaldıqca dəri parçası ovcunu qıdıqlayaraq, elə hey yığılırdı! Polina qaçaraq qonşu otağa keçdi və qapını arxadan bağladı.

- Polina! Polina! - can verməkdə olan Rafael onun arxasınca cumdu. - Mən səni sevirəm, çox sevirəm, səni istəyirəm!.. Açmasan, səni lənətləyəcəyəm! Mən sənin qucağında ölmək istəyirəm!

O, qeyri-adi güclə, həyatın son həmləsiylə qapını sındırıb sevgilisinin yarıcılaq halda divanda qıvrıldığını gördü. Polina sinəsini parçalamağa uğursuz cəhdədən sonra özünü şalla boğmaq istəyirdi.

- Mən ölsəm də, o yaşayacaq, - boğazına saldığı ilgəyi bərk-bərk dartaraq deyirdi.

Saçlan dağılmış, donunun düymələri açılmış, çiyinləri çılpalaşmışdı. Ölümlə əlbəyaxa döyüşdə gözləri yaşla dolmuş, sifəti od tutub yanırdı. Minlərlə yeni günahın dəhşətli ümitsizliyi içərisində qıvrılaraq ehtirasdan məst olmuş Rafaeli dəli edirdi. O, vəhşi quş kimi Polinanın üstünə şığıdı, şalı tikə-tikə etdi və onu köksünə sıxaraq boğmaq istədi.

Can verən Rafael bütün gücünü əlindən alan arzusunu söyləmək üçün söz axtardı, ancaq sinəsindən boğuş xırıltı qopdu və nəfəsi, sanki, daha dərinə, dərinə getdi. Nəhayət, dili heç bir söz tutmayan Rafael Polinanın sinəsini dişlədi. Fəryad səslərini eşidən İonafan qorxmuş halda gəldi və küncə sıxılmış gənc qızı üstünə yıxıldığı meyitin əlindən almağa cəhd etdi.

- Sizə nə lazımdır? - qız dedi. - O, mənimdir, onu mən məhv etdim, məgər bunu sizə deməmişdim?

EPILOQ

- Bəs Polinanin axırı necə oldu?

- Ah, Polina? Yaxşı, qulaq asın. Heç sakit qış axşamında evdə sobanın qarşısında əyləşib məhəbbət, yaxud gənclik haqqında şirin xatirələrə dalaraq alovun palıd odunlarını necə çırıldatdığına tamaşa etmişiniz? Bax orada yanan odunda şahmat taxtasının qırmızı damaları görünür, burada isə odun məxmərə çalır; alovun fonunda göyümtül işıltılar qaçışır, oynaşır, sıçrayırdı. Budur, naməlum rəssam peyda olur, alovun rənglərindən istifadə edərək, qeyri- adi ustalıqla bənövşəyi və qırmızı alovların arasında fəvqəladə gözəlliyə, misli görünməmiş zərifliyə malik qadın profili çəkir; ancaq bu görüntü anidir, bir də heç vaxt təkrar olunmayacaq: qadının saçlarını külək yellədir, cizgiləri isə coşqun ehtirasla nəfəs alır, - od içində alov! O gülümsəyir və yox olur, onu bir daha görməyəcəksiniz. Əlvida, od içində açan çiçək! Əlvida, natamam, gözlənilməz, gözəl cavahirət olmaq üçün həddindən artıq tez və ya gec yaranmış varlıq!

- Bəs Polina?

- Demək, siz başa düşmədiniz? Təzədən başlayıram. Yol verin! Yol verin! Budur o, xəyallar çələngi, öpüş kimi tez uçub gedən qadın, şimşək kimi canlı və şimşək kimi yandıran, xariqüladə varlıq, başdan-ayağa ruh, başdan-ayağa sevgi! O, alovlu bir vücuda döndü, yaxud onun xatirinə alov özü bir anda vəcdə gəldi! Onun cizgiləri mələklərinki kimi safdır. O, mələk kimi göy işıq saçmırmı? Siz onun qanadlarının xışiltısını eşitmirsiniz? O, sizin yanınıza quşlardan daha asan qonur və qorxunc gözlər onu ovsunlayır; onun sakit, lakin qüdrətli nəfəsi sehrlə gücylə dodaqlarınızı özünə çəkir; o uzaqlaşır, sizi də arxasınca aparır və siz ayağınızın altında torpağı hiss etmirsiniz. Əlinizi, heç olmasa, bir dəfə bu qar kimi ağ vücuda toxundurmaq, qızılı saçlarını tumaralamaq, qığılcım saçan gözlərindən öpmək istəyilə alışıb-yanırsınız. Sizi duman sərxoş edir, sehrlə musiqi ovsunlayır. Bütün bədəniniz titrəyir, siz başdan-ayağa arzu, başdan-ayağa əzabsınız. Ey tərifsiz səadət! Siz artıq bu qadının dodaqlarına toxundunuz, ancaq birdən dəhşətli ağrıdan oyanırsınız!

Ah! Başınızı çarpayının tininə vurmuşunuz, siz qəhvəyi taxtanı, soyuq zəri, bürüncü, ya da mis amuru öpürmüşsünüz.

- Yaxşı, bəs Polina?

- Yenə anlamadınız? Elə isə qulaq asın! Güzəl şəhərlərin birində cavan bir oğlan Turdan “Anje şəhəri” gəmisində yola düşərkən gözəl bir qadının əlindən tutmuşdu. Onlar Luaranın geniş səthi üzərində dumanlı havada qəflətən ya su ilə günəşin təmasıdan, ya da buludlarla havanın şıltaqlığı nəticəsində peyda olan ağ fiqura xeyli tamaşa elədilər. Bu yüngül varlıq gah su pərisi, gah da hava pərisi kim havada elə uçurdu ki, bu, bəzən yaddaşında fırlanan, ancaq heç cür xatırlaya bilmədiyən halda əbəs yerə yada salmağa çalışdığı söz bənzəyirdi; görüntü adaların arasında dolaşır, başını tərpedərək hündür qovaq ağaclarının budaqları arxasında gizlənirdi; sonra qadın nəhəng bir varlığa çevrildi və bu zaman donunun saysız büzmələri parıldamağa başladı, bəlkə də, günəşin onun çöhrəsi ətrafına çəkdiyi şəfəq işıq saçırdı. Görüntü kəndlərin, təpələrin üzərində uçurdu, adama elə gəlirdi ki, o, gəmiyə tıse qəsrinin* yanından keçməyə imkan verməyəcək. Belə düşünmək olardı ki, Antuan de la Salın təsvir etdiyi bu xəyalat - Xanım* ölkəsini müasirliyin müdaxiləsindən xilas etmək istəyir.

- Yaxşı, başa düşdüm; bu, Polina haqqındadır. Bəs Feodora?

- Eh! Feodora! Ona hələ rast gələcəksiniz. Elə dünən İtalyan teatrında idi, bu gün isə Operada olacaq. O hər yerdədir. Bilmək istəyirsinizsə, o elə cəmiyyətin özüdür.

Paris, 1830-1831

Onore de Balzak

DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSİKLƏRİ

NOVELLALAR

Ondre de Balzak

DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSİKLƏRİ

QOBSEK

Baron Bartu de Pengənə!

Mənə elə gəlir ki, Vandom kollecinin müdavimlərindən yalnız ikimiz yenə ədəbiyyat yolunda bir-birimizə təsadüf etdik. Biz o zaman K.Nepotun¹ əsərlərini oxumaq əvəzinə, sevə-sevə fəlsəfə ilə məşğul olurduq. Biz yenidən görüşdiyümüz zaman yaratdığım hekayə budur; sən o zaman alman fəlsəfəsinə aid gözəl əsərlərini yazmaqla məşğul idin. Biz ikimiz də öz məsləkimizə sadıq qaldıq. Heç şübhəsiz, öz adını burada gördükdə, mən bu adı yazarkən məmnun olduğum kimi, sən də məmnun qalacaqsan.

*Sənin köhnə məktəb yoldaşın de
Balzak*

1829-1830-cu ilin qışında, gecə saat birdə, vikontessa Qranl'enin salonunda ailəyə mənsub olmayan iki nəfər var idi. Saat zəngi vurur-vurmaz gözəl gənc oğlan getdi. Gəncin kolyaskası həyətdə səsləndikdən sonra yenidən piket^{1 2} oyununu bitirmiş qardaşı və ailə dostu ilə birlikdə qalmış vikontessa buxarının qarşısında dayanmış qızına yaxınlaşdı. Qızı kolyaskanın gurultusuna qulaq asdığı halda özünü elə göstərirdi ki, guya, diqqətlə ekrandakı şəffaf rəsmləri nəzərdən keçirməklə məşğuldur. Anası ürəyinə daman şübhənin doğru olduğunu hiss etdi.

Vikontessa qızına müraciətlə:

- Kamilla, - dedi, - əgər sən gələcəkdə də gənc qraf Resto ilə bu axşamkı kimi rəftar edəcəksənsə, mən onu bir daha evimdə qəbul etməməyə məcbur olacağam. Mənə bax, əzizim, əgər mənim sənə

¹*Korneli Nepot - Roma şairi və ədibi (bizim tarixdən 100-27 il qabaq). Nepot bir sıra aşiqanə şeirlərdən başqa, məşhur yunanlı və romalılara aid (sərkərdələr, filosoflar və sairə) 16-ya qədər çox da etibarlı olmayan bioqrafiya yazmışdır.*

² *Piket - kart oyunu*

qarşı olan məhəbbətimə etimad edirsənsə, həyatına rəhbərlik etməyimə icazə verməlisən. On yeddi yaşında olanlar nə gələcəyi anlarlar, nə keçmiş, nə də ehtiyatlı olmaq lazım gələn bəzi ictimai münasibətləri başa düşərlər. Mən yalnız bir şeyi sənin nəzərinə yetirmək istəyirəm. Restonun anası bədxərəcə bir qadındır, o ən böyük bir sərvəti belə puç edə bilər. Bu qadının keçmiş şübhəlidir. Familiası qızlığında Qorio imiş, vaxtilə onun barəsində çox söhbətlər olmuşdur. O, atası ilə yaxşı rəftar etməmişdir, odur ki belə yaxşı bir oğul sahibi olmağa layiq deyildir. Gənc qraf onu son dərəcə sevir və bir oğul sədaqəti ilə ona yardım edir. Əlbəttə, onun bu hərəkəti ən yüksək bir təqdirə layiqdir. Bundan başqa, o, daim bacısı və qardaşına dərin bir qayğı göstərir.

Bu sözlərdən sonra vikontessa incə bir mənə ilə əlavə etdi:

- Onun bu hərəkəti nə qədər gözəl olsa da, hələlik anası sağ ikən, heç bir ailə öz gənc qızının gələcəyini və varidatını gənc Restoya etimad edə bilməz.

Ailənin dostu:

- Mən bir neçə kəlmə eşitdim, - dedi, - odur ki söhbətdə iştirak etmək istərdim. - Sonra o, üzünü oyun yoldaşına doğru çevirərək: - Mən uddum, qraf, - dedi, - indi də bacıqızınıza yardım etmək üçün sizi tərkməyə məcburam.

Vikontessa:

- İşlər vəkilinin qulağı nə qədər həssas olurmuş, - dedi. - Mənim əzizim Dervil, Kamillaya lap yavaşcadan söylədiyim sözləri siz necə eşidə bildiniz?

Dervil buxarının yaxınlığındakı yumşaq kresloya əyləşərək:

- Mən sizi baxışlarınızdan anladım, - deyər cavab verdi.

Dayısı bacıqızının yanında, madam de Qranl'e isə qızı ilə Dervil arasındakı yumşaq kreslodə əyləşdi.

- Vikontessa, məhz bu saat sizin üçün bir əhvalat nağıl etməyi lap münasib görürəm. Zənn edirəm ki, bunu eşitdikdən sonra qraf Ernst de Restonun varidatı haqqındakı fikrinizi dəyişərsiniz.

Kamilla:

- Əhvalatmı? - deyər səsləndi. - Tez söyləyin, tez söyləyin!

Dervil madam Qranl'eyə bir nəzər saldı və bu baxışla hekayənin onun üçün maraqlı ola biləcəyini anladı. Vikontessa de Qranl'e öz sərvəti və familiasının qədimliyi etibarilə Sen-Jermen qəsəbəsinin

ən məşhur qadınlarından biri idi; Paris vəkilinin onunla bu qədər açıq-saçıq danışması və özünü onun evində bu qədər sərbəst aparması yaxşı anlaşılmasa da, bunu izah etmək asandır. Madam de Qranl'e kral ailəsi ilə birlikdə Fransaya qayıdaraq Parisdə yerləşmişdi. Əvvəllər o, XV111 Lüdovik¹ tərəfindən, kralın şəxsən ixtiyarında olan vəsaitdən təyin edilmiş maaşla yaşayırdı. Madam de Qranl'enin vəziyyəti ağır idi. Vəkil, vaxtilə respublika tərəfindən Qranl'enin malikanəsi satıldığı vaxt bəzi formal yanlışlıqlara yol verilmiş olduğunu təsadüfən kəşf etmiş və bu malikanənin ona qaytarılmasını tələb etmişdi. O, işdə cinayət olduğunu təkid edərək məsələni məhkəməyə vermiş və qalibyyət qazanmışdı. Müvəffəqiyyətdən daha da cəsarətlənərək o, bir şəfaxana ilə də davalı bir iş başladı və Linsey meşəsinin vikontessaya qaytarılmasına nail oldu. Bundan sonra o, Orlean kanalının bir neçə səhmini və imperatorun^{1 2} ictimai müəssisələrə bağışladığı bəzi mülkləri də geri qaytardı. Bu surətlə gənc vəkilin məharəti sayəsində madam Qranl'enin əldə edilmiş olan sərvəti ildə altmış min frank mədaxilə qədər artmış oldu. Ödəniş qanunundan asılı olmayaraq, ona xeyli pul qaytarmışdılar. Bu vəkil son dərəcə sədaqətli, hər şeyi bilən, təvazökar və namuslu bir adam idi. Bu hadisədən sonra həmin vəkil madam Qranl'enin ailə dostu olmuşdu. Madam Qranl'enin işində göstərdiyi fədakarlıq Sen-Jermen qəsəbəsinin ən yaxşı evlərində onun üçün ehtiram və müştəri qazandırmış olduğuna baxmayaraq, o, bu müvəffəqiyyətdən istifadə etmədi, halbuki başqa şöhrətpərəst bir adam bundan mütləq yararlanardı. Vikontessa onu öz idarəsini satıb məhkəməyə keçməyə məcbur etmək istəyirdi. Gənc vəkil onun himayəsi sayəsində məhkəmədə böyük vəzifələr tuta bilərdi. Lakin o, vikontessanın təkliflərini qəbul etmirdi. O, bəzən axşamlarını madam Qranl'enin evində keçirərdi. Başqa məclislərdə isə yalnız əlaqə saxlamaq üçün görünərdi. Madam Qranl'eyə qarşı göstərdiyi sədaqət sayəsində istedadının gözə çarpdığından son dərəcə məmnun idi. Buna görə o, öz işini təhlükədən qurtara bilmişdi. Dervil

¹ XVIII Lüdovik (1814-1824) - XVI Lüdovikin qardaşı. Böyük Fransa inqilabı əsnasında Fransadan qaçmış, Napoleon taxtdan düşürüldükdən sonra (1814-cü il) çar I Aleksandrın köməyi ilə Fransa kralı taxtına gətirilmişdi. Onun mürtəce siyasəti inqilabın son qalıqlarının qəti surətdə məhv edilməsinə yönəldilmişdi.

² Imperator - burada "bütün fransızların imperatoru" adını qəbul etmiş I Napoleondan bəhs olunur.

təbiəti etibarilə vəkil deyildi. Qraf Ernst Restonun vikontessanın evinə gəlib-gətdiyi və Kamillanın bu gəncdən xoşlandığı Dervilin nəzərinə çarpdığı zamandan bəri, o, aristokrat qəsəbəsi məclisində yenicə qəbul edilmiş Şose d'Anten dendi¹ kimi, madam Qranl'enin evinə tez-tez qonaq gəlməyə başlamışdı. Bu axşamdan bir neçə gün əvvəl, bir balda Kamillaya yaxınlaşmış, gənc qrafı qıza göstərmişdi:

- Bu uşağın iki-üç milyonu olsaydı, heç bəd olmazdı, deyilmi?

Kamilla:

- Məgər bu bədbəxtlikdirmi? - deyə cavab vermişdi. - Mən başqa fikirdəyəm. Cənab Resto olduqca istedadlı və təhsilli bir gəncdir. Cənab Restonun hamisi olan nazir onun haqqında yaxşı fikirdədir. Mən onun olduqca görkəmli bir adam olacağına əminəm. "Bu uşaq" hakimiyyətə keçdiyi zaman istədiyi sərvətə sahib ola biləcəkdir.

- Razıyam, lakin o, elə indidən varlı olsaydı, pis olmazdı...

Kamilla qızaranaq:

- Varlı olsaydı? - deyə soruşmuşdu. - Nə olar, o zaman burada oturan bütün bu gənc xanımlar onu bir-birinin əlindən qapmağa başladılar.

Kamilla bu sözləri söylərkən cüt-cüt rəqs edənləri göstərmişdi.

Vəkil də, öz növbəsində:

- O zaman, - demişdi, - madmazel de Qranl'e onun diqqət yetirdiyi yeganə qız olmazdı. Siz bunun üçün qızardınız. Siz onu bəyənirsiniz, deyilmi? Etiraf edin!

Kamilla dərhal ayağa qalxmışdı.

Dervil isə: "Qız onu sevir", - deyə düşünmüşdü.

O gündən sonra Kamilla vəkilə qarşı qeyri-adi bir diqqət göstərməyə başlamışdı. Gənc qrafa olan meylinin onun tərəfindən təsvib olunduğunu anlayırdı. Kamilla ailəsinin Dervilə borclu olduğunu bilsə də, o günə qədər ona qarşı həqiqi dostluqdan artıq hörmət hissi bəsləyirdi. Mehribanlıqdan artıq nəzakət göstərirdi; istər ədaları, istərsə səsinin ahəngi ədəb etibarilə aralarında olan məsafəni hər zaman Dervilə hiss etdirirdi. Təşəkkür və minnətdarlıq elə bir boredur ki, uşaqlar bunu özləri üçün hər zaman vəzifə bilməzlər.

¹*Dendi - hərfi mənası: zərif, kübar adamdır. Dendizm - geyimdə, ədalarda, münasibətdə incəlik mənasındadır.*

Dervil bir az susduqdan sonra davam edərək;

- Bu sərgüzəşt, - dedi, - mənə həyatımın yeganə romantik hadisələrini xatırladır. Siz vəkilin öz romanından bəhs edəcəyini gözləyərək, indidən gülürsünüz. O zaman mənim, hər kəsin vaxtında olduğu kimi, iyirmi beş yaşım var idi, lakin artıq bu yaşda belə mən çox qəribə şeylər görmüşdüm. Mən öz hekayəmi sizin tanımadığınızı bir şəxsiyyətdən başlamağa məcburam. Əhvalat bir nəfər sələmçiyyə aiddir. Təsəvvürünüzdə rəngi qaçmış, solğun bir sima gətirməyə çalışınız. Mən Akademiyanın¹ icazəsi ilə buna “Ay şimalı adam” adını vermək istərdim. Bu sima üzünün qızılı tökülmiş gümüşə bənzəyirdi. Sələmçinin saçları dümdüz, diqqətlə daranmış boz kül rəngində idi. Cİzünün xətləri Taleyranın^{1 2} üzünə kimi tuncdan tökülmiş tək hissiz görünürdü. Balaca gözləri samur gözləri kimi sapsan idi, işıqdan qorxardı, kirpikləri yox kimi idi, köhnə kartuzu- nun günlüyü gözlərini işıqdan qoruyardı. Şiş bumunun ucu o qədər çöpur idi ki, burğuya bənzəyirdi. Rembrandt, yaxud Metsunun³ təsvir etdiyi qocalar və kimyagərlər kimi incə dodaqları vardı. Yavaş, şirin bir səslə danışır və heç bir zaman özündən çıxmırdı. Onun yaşı müəmmalı bir şey idi: vaxtıdan əvvəl qocaldığını və yaxud hər zaman cavanlıqdan istifadə etmək üçün gəncliyini mühafizə etdiyini anlamaq mümkün deyildi. Otağında hər bir şey səliqə ilə yığılmış və tərtəmiz silinmiş olardı. Yaşıl mahudlu yazı masasından başlayaraq çarpayının önündəki xalçaya qədər, otağındakı hər bir şey, səhərdən axşama qədər mebelin tozunu silən qarımış qızların soyuq havalı hücrəsini xatırladırdı. Qış günlərində, buxanda kül yığını altında qalan kösövlər yanmadan tüstülərdi. Səhərlər ayağa durduğu dəqiqədən axşamlar onu öskürək tutana qədər nə edirdisə, hər bir şey saat əqrəbi kimi dəqiq olurdu. Müəyyən dərəcədə o, yuxu ilə qurulan avtomat bir adama bənzəyirdi. Kağızın üstü ilə sürünən məryəmqurduna toxunsanız, o dayanar və hərəkət etməz;

¹ *Akademiya* - fransız elm sənəli, ədəbiyyat akademiyası deməkdir. Dildə işlədilən sözlərin düzlüyünü təyin edirdi.

² *Taleyran Şarl Moris (1745-1838)* - fransız dövlət xadimi və diplomati. Əvvəlcə Napoleonun yanında, Napoleonun süqutundan sonra isə XVIII Ludovikin yanında xanci işlər naziri vəzifəsində idi. Taleyranın adı siyasi kələkbazlığı, hiyləgərliyi və pnsipsizliyi ilə məşhur olmuşdur.

³ *Rembrandt və Metsu - Rembrandt (1606-1669)* - məşhur holland rəssamı və qravürəçisi. *Metsu Qabriel (təqribən, 1629-1667)* - holland rəssamı, intim janrların ustasıdır. Rembrandt onun sənətinə böyük təsir göstərmişdir.

bu adam da eyni sürətlə yoldan keçən bir kolyaska gurultu saldıqda, səsinə güc verməmək üçün söhbətin arasını kəsər və susardı. Fonteneli¹ təqlid edərək o, qənaətlə hərəkət edər və bütün insani duyğularını öz mənliliyində toplardı. Həyatı qədim qum saatlarının qumu kimi səssiz axırdı. Bəzən onun tələsinə düşənlər barbar bağırar, özlərindən çıxardılar, sonra isə hər şey yenə dərin bir sükuta dalardı, sanki, mətbəxdə çığıran ördəyin başı kəsilərdi. Axşamüstü assiqnasiyaya bənzəyən bu insan adı bir insana dönər, onun gümüş və qızılı isə - insan qəlbinə çevrilərdi. Əgər o, başa vurduğu gündən məmnun qalmışsa, əllərini ovuşdurar və üzündəki qırıqlar arasından şən bir işıltı parlardı: “Dəri Corab”ın^{1 2} hissiz gülüşü kimi bir duyğu əks edən əzələlərinin dilsiz hərəkətini başqa bir sözlə tərif etmək mümkün deyil. Nəhayət, ən şiddətli sevinc duyduğu dəqiqələrdə belə onun söhbəti qısa və qırıq olar, zahiri görünüşü isə heç bir şey ifadə etməzdi. Mən hələ balaca bir kargüzar olduğum və hüquq fakültəsinin üçüncü kursunu yenidən bitirdiyim vaxt, Qre küçəsində mənimlə bir evdə yaşayan qonşum belə bir adam idi. Bu, həyatsız, rütubətli və məşum görünüşlü bir ev idi. Pəncərəyə işıq yalnız küçədən düşürdü. Ev monastıra bənzəyirdi. Otaqların hamısı bir boyda idi, hamısının qapısı uzun bir koridora açılırdı. Otaq qapılarının üstündə kiçik pəncərələr vardı. Koridor bu pəncərələr vasitəsilə işıqlanırdı. Bütün bunlar hamısı bu evin vaxtilə monastırın bir hissəsi olduğunu göstərirdi. Ailədə yaşayan bir gəncin bütün şənliyi, qonşunun otağına hələ girmədən, bu ələmlə mənzərəni görər-görməz yox olub gedərdi, istər onun evi, istərsə də özü eynilə bir-birinə bənzəyirdi. Siz deyə bilərsiniz ki, o, öz qabığının içinə girmiş bir ilbizdir. Bəli, onun ülfət göstərdiyi yeganə bir adam vardsa, o da mən idim; o, od almaq üçün mənim yanıma gələr, kitab, qəzet istər və axşamüstü, kefi duru olduğu zamanlar məni öz hücrəsinə dəvət edər, mənimlə söhbət edərdi. Bu etimad əlamətləri dördillik qonşuluğun və pul qəhətliyi sayəsində ağıllı bir həyat sürməyimin nəticəsi idi. Mənim də həyatım bir çox cəhətdən onun həyatının eyni idi. Onun qohumları, dostları vardı mı? O, zəngin, yoxsa yoxsul idi? Heç kəs

¹ Fontenel (1657-1757) - fransız ədibi və alimi. Dünyagörüşü etibarilə XVIII əsrin “maarifçi fəlsəfəsinin” sələflərindəndir (bu fəlsəfə Böyük Fransa inqilabı ideyalarına böyük təsir göstərmişdi).

² “Dəri Corab” - Fenimor Kuperin eyniadlı romanının qəhrəmanı

bu suallara cavab verə bilməzdi. Heç bir zaman mən onda pul görməmişdim. Ehtimal ki, onun sərvəti Dövlət Bankının zirzəmilərində mühafizə olunurdu. O, maral ayağı kimi qupquru ayaqları ilə Parisi dolaşaraq, vekselləri üzrə öz borclarını özü toplardı. Zətən o, öz ehtiyatkarlığının fələkzadəsi idi. Bir dəfə təsadüfi olaraq onun üstündə qızıl varmış; necə olmuşdusa, cibindən bir qızıl düşmüşdü; onun dalınca pilləkəndən düşən qonşu qızıl pulu qaldırıb ona qaytarmışdı.

O, heyrətlə:

- Bu, mənim deyildir, - deyə cavab vermişdi. - Məndə qızıl! Mən varlı olsaydım, heç belə güzəran keçirərdim?

Səhərlər o özü üçün dəmir qabın içində qəhvə hazırlayardı. Bu qab həmişə buxarının qaranlıq bir küncündə saxlanılırdı; aşpaz isə ona nahar gətirərdi. Bizim qoca qapıçı qadın müəyyən saatda yuxarıya çıxıb, onun otağını yığışdırardı. Sternin¹ qəza və qədər deyə biləcəyi qərribə bir təsadüf ilə bu adama Qobsek^{1 2} adı vermişdilər. Sonralar, mən onun işlərini idarə etməyə başladığım zaman, bir-birimizlə tanış olan vaxt onun, təxminən, yetmiş altı yaşı olduğunu öyrənmişdim. O, 1740-cı ildə, Antverpen qəsəbələrindən birində doğulmuşdu; anası yəhudi, atası isə hollandiyalı idi. Adı Jan-Ester van Qobsek idi. Xatırınızdadırmı, bir zaman Paris “Gözəl holland qızı” ad ilə məşhur olan bir qadının öldürülməsi ilə maraqlanırdı? Bir dəfə mən təsadüfən bu barədə sabiq qonşumla söhbət etdikdə, o heç bir maraq və heyrət belə göstərmədən:

- O, mənim bacımın nəvəsi idi, - dedi.

Bacısının nəvəsi və yeganə varisinin ölümü onun dilindən yalnız bu sözləri qopara bilmişdi. Mən qəzetlərdən öyrəndim ki, bu “Gözəl holland qızı”, doğrudan da, Sarra van Qobsek imiş. “Nə cür olmuş ki, bacısının nəvəsi onun adını daşımışdır”, - deyə sual etdikdə, o gülümsəyərək cavab vermişdi:

- Bizim ailəyə mənsub olan qadınlar heç bir zaman ərə getməzdi.

Bu xariqüladə insan dörd qadın nəslindən olan bir nəfər qohumunu belə, bir dəfə də olsun, görmək arzusunda olmamışdı. O, öz

¹*Stern* (1713-1768) - Avropa ədəbiyyatında görkəmli mövqe tutan məşhur ingilis yazıçısı. Ən əhəmiyyətli əsərləri "Tristram Şendinin həyat və məsləki" ilə "Sentimental səyahət"dır.

² *Qobsek* - ingiliscə "Quru boğaz" deməkdir.

varislərinə nifrət edir və ölümündən sonra belə, sərvətinin başqa birisinin əlinə keçəcəyi fikri ilə heç bir vəchlə razılaşa bilmirdi. On yaşı tamam olduqda anası onu Şərqi Hindistanın Holland hissəsinə gedən bir gəmidə işə qoymuş; bu surətlə o, iyirmi il cürbəcür yerləri dolaşmışdı. Onun sarı alnındakı qırıqlar müdhiş hadisələrin, gözlənilməyən təsadüflərin, nəcəhani dəhşətlərin, romantik hadisələrin, saysız-hesabsız nəşələrin sirlərini mühafizə etmişdi. Burada hər şey vardı: keçirilmiş aclıq, tapdalanmış sevgi, qazanılmış, itirilmiş və yenə əldə edilmiş sərvət, dəfələrlə təhlükəyə düşmüş və bəlkə də, zülmə bəraət qazandıran kəskin bir zərurət və qətiyyətlə xilas edilmiş olan bir həyat... O, admiral Simezi, de Lallini, de Kargaru d'Esteni, Süfreni-Portandüeri, lord Kornuelsi, lord Hastingsi, Tippo-Saibin atasını və Tippo-Saibin¹ özünü tanıyardı. Dehli² hökmdarı Məhəccə-Sindiolanın xidmətində olan və Maxarrat hakimiyətini qurmağa yardım edən həmin savoyar³ onunla birlikdə bir çox işlər görmüşdü. O, uzun müddət Sen- Tomada yaşamış olduğundan, Viktor Yuz və bir çox başqa məşhur dəniz quldurları ilə əlaqə bağlamışdı. Varlanmaq üçün o, bir çox vasitələrə əl atmışdı. Hətta Buenos-Ayres⁴ civarındakı məşhur vəhşilər tayfasının qızılını belə kəşf etmək üçün təşəbbüs etmişdi. Nəhayət, onun istiqlal uğrunda aparılan Amerika müharibəsinin bütün hadisələri ilə əlaqəsi var idi. Lakin o heç bir kəslə Hindistan, yaxud Amerika haqqında danışmazdı. Mənimlə də bu barədə çox az-az danışardı. Danışdıqda da elə bir təvazö göstərirdi ki, onun peşman olduğunu zənn etmək olardı. Əgər bəşəriyyət və cəmiyyət bir din kimi götürülsə, ona bir ateist kimi baxmaq mümkün idi. Mən onun sirrini açmaq fikrində idim, lakin etiraf etməliyəm ki, onun hissləri son dəqiqəyə qədər mənim üçün anlaşılmamış qaldı.

¹ *De Lalli (1702-1766)* - Hindistandakı fransız müstəmləkəsinin valisi, ingilislərlə müharibədə məğlub olduğundan, dövlətə xəyanətdə ittiham edilərək edam edilmişdi.

D'Esten (1729-1794) - Sakit okeanda fransız donanmasının komandanı. Amerika istiqlalı uğrunda mübarizədə ingilislərlə vuruşurdu.

Süfren Per (1726-1788) - fransız admiralı

Kornuels Şarl (1738-1805) - Hindistanda son müstəqil Misər sultanı Tippo-Saibin üzərində qələbə çalan bir ingilis generalı *Hastings Frensis (1754-1826)* - ingilis generalı

² *Dehli* - Hindistanda yer adı və sultanlıq

³ *Savoyar* - Fransada Savoyya əyalətindən olan adam

⁴ *Buenos-Ayres* - Argentina respublikasının paytaxtı

Bəzən mən özümə belə bir sual verərdim: əcəba, o, hansı cinsdəndir? Əgər bütün sələmçilər ona bənzəyirsə, mən əminəm ki, onlar nə kişidir, nə qadın. Əcəba, o, anasının məzhəbinə sadiq qalmış- dımı? Xristianlara öz şikarı kimi baxmırdı ki? O, katolikmi, müsəlmanımı, brahmanımı, yoxsa protestantımı idi? Mən heç bir zaman onun dini etiqadlarını öyrənə bilmədim. Onun dinsiz olmaqdan artıq, qeydsiz bir adam olduğu görünürdü. O, bütün ömrünü qızıla həsr etmişdi. Müştəri adlanan qurbanları kinayə ilə, yaxud bir istehza olaraq ona Qobsek baba deyirdilər. Bir axşam mən bu adamın yanına getdim.

O, kreslodə heykəl kimi hərəkətsiz oturmuş, gözlərini buxarının qapağına dikmişdi. Sanki, o, bu qapağın üzərində veksellərin siyahısını oxuyurdu. Yaşıl dayaqlı hisli lampadan düşən işıq onun üzünü canlandırmaq əvəzinə, solğunluğunu daha da artırırdı. O dinməz-söyləməz mənə baxdı və oturmaq üçün kürsü göstərdi.

Öz-özümə: “Görəsən, o, nələr düşünür? - deyə soruşdum. - Görəsən, o, Tanrının, hissini, qadının, səadətin varlığını bilirmi?”

İnsanın xəstəyə necə yazığı gələrsə, mənə də ona elə yazığım gəldi. Lakin eyni zamanda, mən yaxşı başa düşürdüm ki, bankda milyonları olduğu halda, o, dolaşdığı, ölçüb-biçdiyi, qiymət verdiyi, istismar etdiyi bütün yer üzünə xəyalən malik olmağa hərisdir.

Mən:

- Xoş gördük, Qobsek baba, - dedim.

O, başını mənə tərəf çevirdi, sıx qara qaşlarını xəfifcə çatdı. Bu xarakterik hərəkət onda cənub adamının ən şən gülüşü kimi bir şey idi.

- O gün, sizə çox ziyan versə belə, məharəti qarşısında heyran qaldığınız nəşriyyatçının iflasını eşitdikdə qaşqabaqlı olduğunuz kimi, bu gün də sizi məyus görürəm.

- Mənə ziyan vurub? - deyə o, təəccüblə soruşdu.

- Müqaviləni əldə etmək üçün o, sizə iflas qanunu əsasında imzalanmış veksellər verib, canını qurtardıqdan sonra da bu müqavilənaməyə əsasən sizdən güzəşt tələb etməmişdimi?

- O, fırıldaqçı idi, bununla belə, yenə də mən onu aldatdım.

- Yoxsa sizdə protest ediləcək veksellər vardır? Yanılmıramsa, bu gün ayın otuzudur.

Mən onunla ilk dəfə idi ki, pul haqqında danışırdım. O, istehzalılı bir nəzərlə mənə baxdı, sonra bir tələbəninin ambuşuru¹ olmayan fleytadan çıxardığı səs kimi xoş bir səslə:

- Bu, mənim əyləncəmdir, - dedi.

- Demək, siz bəzən əylənirsiniz?

O, çiyinlərini oynadaraq:

- Yoxsa siz elə zənn edirsiniz ki, şair yalnız şeir çap etdirəndir? - deyə soruşdu və acıyılmış kimi bir nəzərlə mənə baxdı.

Mən onun həyatı haqqında heç bir şey bilmədiyim üçün: "Belə adamda şəriyyət!" - deyə düşündüm.

- Kimin həyatı mənim həyatım qədər parlaq ola bilər? - deyə o, sözüne davam etdi və gözləri, sanki, cana gəldi. - Siz gəncsiniz, sizin qanınız hələ istidir; siz buxarının içindəki kösövləri qadın vücudu zənn edirsiniz, halbuki mənim üçün o yalnız kömür parçasıdır. Siz hər bir şeyə inanırsınız, mən isə heç bir şeyə inanmıram. İmkanınız varsa, şirin xəyallarınızdan ayrılmayın! Mən sizə həyatın həqiqi hesabını çəkmək istəyirəm. Siz istər səyahət ediniz, istərsə öz evinizdə buxarının və arvadınızın yanında oturunuz - nə edirsiniz edin, ancaq bir zaman gələcək, sizin bu həyatınız sevdiyiniz bir şəraitə vərdişdən başqa bir şey olmayacaqdır. O zaman səadətiniz, istedadınızı real şeylərə tətbiq etmək təcrübələrindən ibarət olacaqdır. Bu iki qanundan başqa nə varsa, hamısı yalandır. Mənim prinsiplərim başqalarının prinsiplərindən asılı olaraq, hər zaman müxtəlif olmuşdur; mən bu prinsipləri hər bir iqlimdə dəyişməyə məcbur olmuşam: Avropanın heyrat etdiyi şeyə Asiya cəza verir. Parisdə eyib sayılan şey Azor adalarını^{1 2} keçdikdən sonra zəruri hesab olunur. Bu yer üzündə müəyyən və qəti heç bir şey yoxdur, yalnız məşrut şeylər mövcuddur ki, bunlar da iqlimə görə dəyişməyə məcburdur. Öz arzu və iradəsindən asılı olmayaraq, həyatın bütün girdablarına atılmağa məcbur olanlar üçün əqidə və əxlaq boş sözdən başqa bir şey deyildir. Bizdə yeganə doğru bir hiss qalır ki, bunu da bizə təbiət vermişdir: o hiss - insanın özünü mühafizə sövq-təbiisidir. Bizim Avropada bu hissə şəxsi mənafe deyirlər. Siz mənim qədər yaşamış olsaydınız, yalnız yeganə bir səadət

¹ Ambuşur - fleytanın yuxarı ucuna deyilir.

² Azor adaları - Atlantik okeanında doqquz adadan ibarət bir qrup ada. Portuqaliyanın ixtiyarındadır.

olduğunu bilərdiniz ki, o da maddi səadətdir. Bu səadətin qiyməti o dərəcədə dürüstdür ki, insan onunla məşğul ola bilər. O... o, qızıldır. Bütün insan qüvvəsi qızıl da mərkəzləşmişdir. Mən çox səyahət etmişəm, çox yerlər görmüşəm; hər yerdə vadilər, dağlar var; lakin insan vadilərdən yorulur, dağlardan canı sıxılmağa başlayır; demək, yerin heç bir mənası yoxdur. Adətlərə gəlincə, insan hər yerdə eynidir, heç bir istisna yoxdur: yoxsullar və varlılar arasında mübarizə gedir. Bu mübarizə hər yerdə labüd bir şeydir. Odur ki istismar olunmaqdan, istismar etmək yaxşıdır; hər yerdə qüvvətli və zəif adamlar var - qüvvətli çalışır, zəiflər isə əzab içində çırpınır; insan üçün bütün nəşələr birdir, duyğu və hisslərin də sonu var, yalnız bir hiss hər şeydən daha çox yaşar ki, o da şöhrət düşkünlüyüdür. Şöhrət düşkünlüyü hər zaman eyni şeydir ki, o da mən özüməm. Şöhrət düşkünlüyü yalnız qızıl selləri ilə təmin edilir. Bizim arzu və həvəslərimiz zaman, cismani vasitələr və yaxud qayğılar tələb edir. Qızıl isə hər bir şeyi mümkün edir, hər bir şeyi həqiqətə çevirir. Yalnız xəstələr, yaxud dəlillər axtarımlarını kart oyunu ilə çürütməkdə, bir neçə quruş udub-udmamaq iztirabı ilə çırpınmaqda səadətdən görə bilərlər. Yalnız axmaqlar filan xanımın taxt üzərinə tək, yaxud birisi ilə xoşhal olaraq uzanacağını, bu qadında qan, yaxud limfanın¹, hərərət, yaxud ismətin çox olduğunu düşünməyə vaxt sərf edirlər. Yalnız gicbəsərlər heç bir zaman irəlicədən təyin edilə bilməyəcək hadisələri idarə etmək üçün vaxtlarını siyasi məqsədlərə həsr etməklə, özlərini insanlıq üçün faydalı hesab edə bilərlər. Yalnız boşboğazlar aktyorlar haqqında gedən söhbətləri sevmə bilərlər və onların sözlərini təkrar edərlər; yalnız boş və sarsaq adamlar heyvanlar öz tövləsində gəzindiyi kimi, bir az daha geniş məsafədə hər gün gəzib-dolaşar; başqalarına göstərmək üçün libas geyinər; başqaları üçün yeyər, içər; başqa birisinin yalnız üç gün sonra ala biləcəyi bir at, yaxud kolyaska ilə qürurlanar. Əcəba, bizim parislilərin həyatı bir neçə cümlə ilə tərif ediləcək olursa, yalnız bundan ibarət deyildir?! Həyat və varlığa onların baxa bilməyəcəyi daha yüksək bir görüşlə yanaşar. Səadətdən - ya bütün həyatı qapayan qüvvətli hisslərdən, yaxud həyatı müəyyən fəsilələrlə işləyən bir ingilis mexanizminə çevirən düzgün məşğələlərdən ibarətdir. Bu səadətdən başqa, ondan daha yüksək bir

¹ *Limfa* - orqanizmin bütün ünsürlərini dolduran rəngsiz, yaxud sarımtıl maye

nöqtədə duran və nəcib bir şey sayılan marağ vardır. Bu marağ - təbiətin sirlərini öyrənmək, yaxud təbiət qüvvələrini işə salmağa çalışmaqdır, iki kəlmə ilə deyəsi olsa, bu marağ - sənət, yaxud elm, ehtiras, yaxud sakitlik deyilmidir? Odur ki sizin ictimai mənfəətlərinizin oyunu ilə şiddətləndirilmiş olan bütün insan ehtirasları mənim sakit məskənimin qarşısından təntənə ilə gəlib-keçirlər. Bundan başqa, sizin mübarizə kimi bir şey olan və hər zaman insanın məğlub olduğu elm marağınızı, mən bəşəriyyəti idarə edən bütün sövqedicisi səbəbləri anlamaq və qavramaqla əvəz edirəm. Qısa deyəsi olsa, mən yorulmadan bütün dünyaya sahibəm, dünya isə mənim üzərimdə heç bir hökmə malik deyildir. İndi isə qulaq asın, - deyə davam etdi, - mən sizə busəhərki bir hadisəni nağıl edəcəyəm, o zaman mənim nədən nəşələndiyimi anlarsınız.

Ayağa durub qapının cəftəsini çəkdi, halqalarını cıncıldadaraq, köhnə xalça pərdəni saldı və yenə öz yerində əyləşdi.

- Bu səhər, - dedi, - mən yalnız iki borcu geri almalı idim, qalan vekselləri isə hesablaşmaq üçün hələ dünəndən müştərilərimə vermişdim. Hər halda, bir qazandır! Xərcləri hesabladıqda, pul dalınca gedərkən tutduğum minik arabaçısına verilən qırx sunu çıxıram. Çox qəribə şeydir! Mən heç kəsə tabe olmadığım, yalnız yeddi frank vergi verdiyim halda, altıfranklıq hesab faizləri üçün bütün Paris küçələrini dolaşmağa məcburam! Birinci veksəl minfranklıq idi. Bunu mənə qəşəng jiletli, lornetli, tülberisi və ingilis atı olan gözəl bir gənc gətirmiş və bu vekseli Parisin ən gözəl qadınlarından biri imzalamışdı. Bu qadın varlı bir mülk sahibinin, bir qrafın arvadıdır. Hüquqi baxımdan etibarlı olmasa da, iş cəhətindən əla bir şey olan bu borc kağızını qrafının nə üçün imzaladığını bilirmisiniz? Bu bədbəxt qadınlar, veksəl araya çıxarılsa, əmələ gələ biləcək ailə biabırçılığından o qədər qorxurlar ki, bu borcu ödəməməkdənsə, özlərini borc əvəzinə təslim etməyə hazırdırlar. Mən bu vekselin gizli qiymətini öyrənmək istədim. Bilirsiniz, o nə idi? Axmaqlıq, ehtiyatsızlıq, ehtiras, yaxud mərhəmət? Yenə minfranklıq olan ikinci veksəl "Fanni Malvo" deyə imzalanmışdı. Bunu mənə verən iflas etməyə başlamış bir bəzzaz idi. Bankda krediti olan heç bir kimsə mənim dükanıma gəlməz. Qapımdan kürsüyə doğru atılan birinci addım artıq bankirlərin pul verməkdən çəkinmələrini bildirir. Odur ki mən yalnız kreditorlar sürüsü ilə əhatə

olunmuş, təhlükədən qaçan marallara təsadüf edirəm. Qrafinya Gelder küçəsində, mənim Fannim isə - Monmartırda yaşayırdı. Səhər buradan çıxarkən ağıma qəribə-qəribə fikirlər gəlirdi! Öz- özümə düşünürdüm ki, əgər bu iki qadının pulu yoxsa, mənə öz atalına göstərəcəkləri hörmətdən daha böyük hörmətlə qəbul edəcəklər. Bu min frankın xatiri üçün qrafinyanın bir çox əyləncəli səhnələr yaradacağına əmin idim! O, özünü səmimi göstərəcək, mənə vekseli vermiş olan gənc ilə danışdığı o zərif və incə səsle sözbə başlayacaq, nəvazişli sözləri əsirgəməyəcək, kim bilir, bəlkə, mənə yalvarmağa başlayacaq, mən isə (qoca burada dumanlı bir nəzərlə mənə baxdı) - mən isə güzəştə gedən deyiləm. Mən oraya bir intiqamçı kimi gələcəyəm, bir vicdan əzabı kimi onun qarşısında yüksələcəyəm. Lakin xəyalatı bir kənara qoyaq. Nə isə, gəlib çatdım.

Xidmətçi qız:

- Qrafinya yatır, - dedi.
- Onu nə zaman görmək olar?
- Saat on ikidə.
- Bəlkə, qrafinya xəstədir?
- Yox, cənab, ancaq o, baldan səhər saat üçdə qayıtmışdır.
- Mənim adım Qobsekdir, ona söylərsiniz, mən saat on ikidə

burada olacağam.

Bunu deyib, pillələrin üzərinə döşənmiş xalçada iz buraxa-buraxa çıxıb getdim. Mən varlıların xalçalarını zibilləməyi sevirəm, lakin bu, mənim xırdaçılığımdan deyildir. Mən onlara ehtiyacın cayanlıq pəncəsini hiss etdirmək istəyirəm. Sonra Monmartırdakı görkəmsiz evə gəlib çatdım... Evin köhnə və düşük hasarını itələdim. Bu heç bir vaxt gün görməyən qaranlıq bir həyət idi. Qapıçının otağı qapqaranlıq, pəncərəsi köhnə yırtıq pambıqlı paltonun qoluna bənzəyirdi. Şüşələri kirli, qapqara, çatlamış bir halda idi.

- Madam Fanni Malvo evdədirmi?
- O getmişdir; lakin siz veksəl üçün gəlmisinizsə, pul buradadır.
- Sonra gələm, - dedim.

Madam ki pul qapıçıda, mən xanımın özünə baxmaq istərdim; mən onun qəşəng bir qız olacağını təsəvvür edirdim. Bulvarda sərgiyə qoyulmuş qravüralara tamaşa etməklə səhəri keçirdim; sonra saat on iki olar-olmaz, mən artıq qrafinyanın yataq otağının yanındakı salonda idim.

Xidmətçi qız:

- Xanım bu saat zəng etdi, - dedi, - zənnimcə, o, sizi hələ qəbul edə bilməyəcək.

Mən kresloya əyləşərək:

- Zərər yoxdur, gözləyəyəm, - dedim.

Torlu pəncərə qapaqları açıldı. Xidmətçi qız sürətlə içəri girərək:

- Buyurun, müsyö, - dedi.

Səsinin mehriban olmasından xanımın pulu olmadığını anlamışdım. Qarşımdakı nə qədər gözəl bir qadın idi! Cəld kəşmir şalını çılpaq çiyinlərinə saldı. Şalın altında vücudunun cizgiləri o qədər qabarmışdı ki, onu çıl-çılpaq belə təsəvvür etmək olardı. Əynində qar kimi ağappaq bir pənuar var idi. Bu pənuardan onun ildə iki min frank paltaryuyana xərc verdiyini anlamaq olardı. Kreol¹ qadınları kimi, xəfifcə başına sarıdığı gözəl bir ipək yaylıq altından dalğalı qara və sıx hörükləri görünürdü. Yatağı, ehtimal ki, narahat bir yuxu keçirdiyindən dağınıq bir halda idi. Rəssam burada yalnız bir neçə dəqiqə olmaq üçün nələrlə verməzdi! İşvə ilə bağlanmış pərdələrin altında, lacivərdi fon üzərində krujevası qabaran göy ipək döşəyin üstündəki yastıqda hələ də xəyalı cəzb edən qeyri-müəyyən bir iz qalmışdı. Yatağın şir pəncələri şəklində qırmızı ağacdan qayrıl- mış ayaqlarının yanında sərilməmiş ayı dərisi üzərində, böyük yorğunluqdan sonra tələsik atılmış olan ağ sətlin ayaqqabılar parlayırdı. Masanın dalından asılmış əzinik paltarının qolları döşəməyə dəyirdi. Xəfifcə bir külək əsməsi ilə uça biləcək qədər incə corablar qırış- qırış olaraq, kreslonun yanına atılmışdı. Ağ corab bağları balaca divanın üstündən sallanırdı. Yarıya qədər açıq, qiymətli bir yelpik buxarının üstündə parlayırdı. Dolabın sürmələri açılmışdı. Çiçəklər, brilyantlar, əlcəklər, dəmət, kəmərlər - hərəsi bir tərəfə səpələnmişdi. Ətrafa incə bir ətir qoxusu yayılırdı. Hər bir şeydə dəbdəbə, intizamsızlıq və gözəllik vardı. Bununla belə, hər bir şey ahəngsiz idi. Bütün bu zinətin arxasında gizlənmiş olan yoxsulluq artıq başını qaldırır, ona və yaxud onun pərəstişkarına dişlərini göstərirdi. Qrafinyanın yorğun üzü ziyafət qırıntıları ilə dolu olan otağa bənzəyirdi. Otağın hər bir tərəfinə dağıdılmış oyuncaqlar məndə

¹ *Kreol* - geniş mənada: məmləkətdə doğulan və başqa bir irqə mənsub olan adama deyilir. *Xüsusi mənada*: Amerika müstəmləkələrində zəncilərə deyirlər. İspaniyanın Amerika müstəmləkələrində də İspaniya mühacirlərindən törənmiş olan yerli əhaliyə "ağ kreollar" deyirlər.

mərhəmət hissi oyadırdı: axı bütün bu şeylər, yəqin, dünən öz yerində idi və gözəlliyi ilə insanı sərməst edirdi. Vicdan əzabları ilə külə çevrilmiş olan bu eşq izləri, əyləncələr, dəbdəbə və gurultu ilə dolu olan bu həyat səhnəsi ani nəşələri əldən buraxmamaq üçün çırpınan Tantal¹ əzablarını hiss etdirirdi. Gənc qadının üzündə görünən qırmızı ləkələr onun incə bir vücudu olduğunu bildirirdi; lakin üzünün cizgiləri və gözünün altındakı dairələr bir qədər qabarmış idi. Bununla belə, təbiət hələ onun varlığında qüvvətli idi və bu çılğın ehtiras işarələri onun gözəlliyini pozmurdu. Gözləri parlayırdı. Leonardo da Vinçinin İrodiadalarından^{1 2} birinə bənzəməklə bərabər, o, öz canlı təbiəti və qüvvəti ilə qəşəng bir mənzərə təşkil edirdi; simasının xətlərində və cizgilərində bir fəvqəladəlik var idi. Onun bütün vücudundan məhəbbət saçılırdı və insana elə gəlirdi ki, o, məhəbbətdən də qüvvətlidir. Doğrusu, o, mənim xoşuma gəldi. Qəlbim çoxdan bəri döyünməmişdi. Demək, mən haqqımı almışdım. Gəncliyimi xatirimə sala biləcək bir duyğuya mən min frank verməkdən çəkinməzdim.

O, mənə əyləşməyi təklif edərək:

- Müsyö, - dedi, - lütfən bir az gözləyə bilərsinizmi?

Mən ona təqdim etdiyim vekseli bükərək:

- Sabah saat on ikiyə qədər, madam, - deyə cavab verdim, - mən onu sonra protestə göndərə bilərəm.

Öz-özümə düşündüm: “Bütün bu dəbdəbənin haqqını ver, inam və şöhrətinin, səadətinin haqqını ver, sahib olduğun bu müstəsna ixtiyarın haqqını ver. Varlılar öz sərvətlərini müdafiə etmək üçün tribunallar, hakimlər və dar ağacları icad etmişlər, bu dar ağacı elə bir şamdır ki, cahillər bunun oduna yanmağa məcburdurlar. Lakin siz, ey ipəklərdə yatanlar, siz vicdan əzabları ilə və təbəssümlərinizin altında gizlənmiş olan diş qıçırtıları ilə tanış olunuz. Dişləri ilə qəlbinizə gəmirən əfsanəvi şirlər böyük ağızlarını sizə tərəf açmışlar”.

Xanım mənə baxaraq:

- Protestə göndərmək? - deyə soruşdu. - Məgər belə bir məqsədiniz var? Məgər sizin mənə hörmətiniz bu qədər azdır?

¹Tantal - əsatiri qəhrəman. O, öz adi arzularını belə (yemək, içmək və s.) heç bir zaman yerinə yetirə bilmədiyi üçün daimi izzətlərə məhkum edilmişdi.

² İtaliya sənətkarı Leonardo da Vinçinin şəkillərindən biri olan “İrodiada”ya işarədir. İrodiada yəhudi padşahı Böyük İrodun qızıdır.

- Kral belə mənə borclu olsaydı və borcumu vaxtında qaytar-masaydı, mən onun evini hər kəsdən tez yazdırardım.

Bu vaxt kimsə otağın qapısını xəfifcə döydü.

Gənc qadın amiranə bir səslə qışqırdı:

- Mən evdə yoxam!

- Anastasi, mən yenə də sizi görmək istərdim.

O, yenə ciddi, lakin bir qədər yumşaq səslə:

- Lakin əzizim, indi yox, bir az sonra, - deyər cavab verdi.

İçəriyə bir kişi girdi:

- Bu nə zarafatdır, - dedi, - siz burada kiminlə söhbət edirsiniz?

Bu gələn yalnız qraf ola bilərdi. Qrafıya mənim üzümə baxdı; mən onun nə demək istədiyini anladım: o artıq mənim kənizim idi.

Gənc dostum, bir zaman vardı, mən o dərəcədə axmaq idim ki, vekselləri protestə göndərməzdim. 1763-cü ildə Pondişeridə¹ mən bir qadına mərhəmət etdim, o isə məni yaxşıca aldatdı. Mən buna layiq idim - nə üçün etimad edirdim?

Qraf məndən soruşdu:

- Cənab, nə buyurursunuz?

Mən bu qadının başdan-ayağa qədər titrədiyini, boynunun ağ atlas dərisinin kobudlaşdığını gördüm; qaba bir təbirlə deyəsi olsa, o lap qaza dönmüşdü. Mən isə gülürdüm, lakin üzüm büsbütün hərəkətsizdi.

Qrafıya:

- Bu cənab, - dedi, - mənim tədarükçülərimdən biridir.

Qraf qapıya doğru getdi, mən vekseli cibimdən yarıya qədər çıxardım. Gənc qadın bu amansız hərəkətimi görüb mənə yaxınlaşdı və brilyantı verdi.

- Alın, - dedi, - və buradan rədd olun.

O, brilyantı mənə verdi, mən də vekseli ona qaytardım. Sonra baş əyib çıxdım.

Brilyantın, zənnimcə, düz on iki min frank qiyməti olardı. Həyətdə dəstə-dəstə lakeylər zərli fraklarını təmizləyir, çəkmələrə vaksa sürtür, qəşəng ekipajları yuyurdular.

- Budur, - deyər düşündüm, - bu insanları mənim yanıma gətirən budur. Milyonları oğurlamağa, vətənə xəyanət etməyə məcbur edən budur. Aristokrat, yaxud özünü meymun kimi ona bənzət

¹ Pondişeri - Hindistanda o zaman fransız müstəmləkəsi idi.

mək istəyən adam, küçədən piyada keçərkən pəlçığa bulaşmamaq üçün özünü başdan-ayağa qədər çirkab içərisinə atır.

Bu halda darvaza açıldı və içəriyə mənə veksəl gətirən gəncin kabrioleti girdi.

Ekipajdan düşdükdən sonra mən ona dedim:

- Cənab, rica edirəm, bu iki yüz frankı qrafinyaya verəsiniz və ona deyəsiniz ki, bu gün səhər mənə verdiyi əmanət bir həftə onun ixtiyarında qalacaqdır.

O, iki yüz frankı aldı, üzündə istehzal bir təbəssüm parladı; sanki, öz-özünə düşündü: “Demək, borcu vermişdir? Namusuma and olsun, işlər çox yaxşıdır”.

Mən onun simasında qrafinyanın gələcəyini oxudum. Bu gözəl sarışın qoçaq oğlan, bu soyuq, vicdansız qumarbaz özünü, onu, onun ərini, uşaqlarını iflasa sürükləyəcək, yetimlərin var-yoxunu yeyib puça çıxaracaq, bu salonları, bir top batareyası atəşinin bütün bir alaya verə biləcəyi tələfatdan daha çox xarabaya döndərəcəkdir.

Mən Monmartra - Fanninin yanına getdim. Olduqca dik, balaca bir pilləkənlə yuxarıya çıxdım. Beşinci mərtəbəyə çatdıqda mənə iki balaca otaqdan ibarət bir mənzilə apardılar. Burada hər şey təzə pul kimi parlayırdı. Birinci otaqda şeylərin üstündə bir zərrə toz belə görmədim, burada hər şey tərtəmiz idi. Fanni mənə bu otaqda qəbul etdi. O, sadə geyimli gənc parisli bir qız idi: təravətli incə bir siması, gülər üzü var idi; səliqə ilə daranmış şabalıd rəngli saçları iki yuvarlaq hörük şəklində gicgahının üzərinə düşürdü; göy gözləri kristal kimi təmiz və açıq idi. Günəş şüalan pəncərələrin kiçik pərdələri arasından süzülərək, onun mütənasib vücuduna yumşaq bir nur saçdı.

Ətrafında dağıdılmış halda olan biçilmiş kətan parçaları mənə onun sənətini aydın etdi. Qız dərziliklə məşğul idi. O, burada yalnızlıq dühası kimi yaşayırdı.

Vekseli ona təqdim edərək, səhər onu evdə tapmadığımı söylədim.

O:

- Pullar ki qapıçıda idi, - dedi.

Mən özümü elə göstərdim ki, guya, onun sözlərini eşitmədim.

- Siz səhərlər iş üçün evdən tezmi çıxırsınız?

- Mən evdən çox nadir hallarda çıxıram. Lakin gecələr işləməyə məcbur olduğda, gündüz bəzən təmiz havaya çıxmaq lazım gəlir.

Mən onun üzünə baxdım. Bir baxışla mən hər bir şeyi başa düşdüm. Bu - yoxsulluq ucbatından çalışmağa məhkum edilmiş bir qız idi; o, hər halda, ehtiramlı bir fermer ailəsindən çıxmış olacaqdır; üzündə, adətən, kəndli arvadlarında olduğu kimi, bir neçə çil var idi. üzünün xətlərində ismətli bir şey hiss olunurdu. Mən özümü səmimiyyət və təmizlik məskənində hiss etdim, sərbəst və asan nəfəs alırdım. Yazıq və sadədil qız! O, nəyə isə etiqad edirdi: rənglənmiş taxtadan qayrılmış sadə çarpayısının baş tərəfindən iki şümşad budağı ilə İsanın çarmıxdakı surəti asılmışdı. Mən xeyli mütəəssir oldum. Gəlirli bir müəssisəni satın almağı onun üçün asanlaşdırmaq məqsədilə yalnız yüzə on iki faizlə ona borc verməyə hazır olduğumu hiss etdim.

“Lakin, - deyə düşündüm, - bəlkə də, onun gənc bir əmioğlu - su var. Bu zavallı qızın imzasından istifadə edərək pul ələ keçirməyə başlayacaq və nəhayət, onu məhv edəcəkdir”.

Mən dəfələrlə xeyirxahlığın, bunu edən üçün zərərli olmasa da, borc alan adamı məhv etdiyini görmüşdüm. Odur ki öz alicənab niyyətlərimdən qorxaraq, buradan getməyə qərar verdim. Siz buraya daxil olduğunuz vaxt ağıma belə bir fikir gəldi ki, Fanni Malvo yaxşı bir zövcə ola bilərdi. Mən onun pak, yalqız həyatını veksellərə qədər yuvarlanan və daha uzaqlara, qəbahət uçurumunun dibinə qədər yuvarlanacaq qrafinyanın həyatıyla müqayisə etdim.

O, dərin bir sükuta daldı. Bu zaman mən diqqətlə onun üzünü nəzərdən keçirirdim. Sonra yenə sözə başlayaraq:

- İndi, - dedi, - siz nə fikirdəsiniz, insan qəlbinin ən gizli bucaqlarına nüfuz etmək, insanların həyatını yaxından seyr etmək və onu boyasız-bəzəksiz bir şəkildə görmək o qədər də boş bir məşğələ deyil, eləmi? Daima dəyişən bir tamaşa: iyrənc və zəhərli yaralar, müdhiş bir ələm, sevgi, axırı Sena sularında intihara gəlib çıxan bir yoxsulluq, bir gənci dar ağacına sürükləyən əyləncələr, yas və ümitsizlik qəhqəhəsi, ehtişamlı ziyafətlər... Dünən bir faciə: mehriban bir ata öz uşaqlarını artıq dolandıra bilmədiyi üçün özünü asır. Sabah bir komediya: bir gənc mənimlə Dimanş¹ səhnəsi oynamağa çalışaraq, bunu zəmanəmişə görə dəyişir.

¹ *Dimanş* - məşhur fransız dramaturqu Molyerin (1622-1673) “Don Juan” əsərində iştirak edən qəhrəmanlardan bəndir. Balzak burada Dimanşın borclu olduğu adamı nəzakət, nəvaziş və şirin dil ilə yola gətirməyə çalışmasına işarə edir.

Yeni vaizlərin natiqlik məharətinin necə tərifiəndiyini eşitmisi-nizmi? Bəzən mən də onlara qulaq asaraq vaxtımı itirirdim, bəzən onlar mənə rəyimi dəyişməyə məcbur edirdilər, lakin necə deyərlər, onlar heç bir zaman mənə hərəket və rəftarımı dəyişə bilməzdilər. Bilirsinizmi, sizin bütün bu sevimli vaizləriniz, bu Mirabo, Vernyo¹ və başqaları - mənə natiqlərimin yanında pəltəkdən başqa bir şey deyildirlər. Sevgi atəşinə tutulmuş gənc bir qız, iflas ərəfəsində olan qoca bir tacir, oğlunun cinayətini gizlətmək istəyən bir ana, işsiz bir aktyor, hörmətini itirmiş və pulu olmadığından əməyinin bəhrəsindən məhrum olan yüksək rütbəli bir adam - dəfələrlə mənə öz qüdrətli sözlərilə sarsıtmışlar. Bu yüksək ruhlu aktyorlar yalnız mənə üçün oynayırdılar, lakin mənə aldada bilmirdilər. Mənə baxışım Tanrının baxışı kimi bir şeydir. Mən insanların qəlblərində - kəni oxuyuram. Mənə üçün heç bir şey gizli deyildir. Pul kisəsini açan və bağlayan adam üçün heç bir şeydə “yox” cavabı ola bilməz. Nazirləri idarə edən dəftərxana xidmətçilərindən tutmuş məşuqələrinə qədər hökm edənlərin vicdanını satın almaq üçün mən kifayət qədər varlıyam. Əcəba, bu, hakimiyyət deyildirmi? Mən ən gözəl qadınlara hakim olmaq və onların nazlı nəvazişlərini duymaq iqtidarındayam. Əcəba, nəşə bu deyildirmi? Hakimiyyət və nəşə - bütün ictimai quruluşumuzun zirvəsi bu deyilmi? Bizim kimilər Parisdə, olsa-olsa, on nəfərdir. Lakin dilsiz, susqun və tanınmayan bizlər sizin müqəddəratınızın amirləriyik. Bəs həyat? Əcəba, həyat, hərəketi pulla idarə olunan bir maşın deyildirmi? Biliniz ki, səbəb hər zaman nəticəyə çevrilir: siz heç bir zaman can və vücud, ruh və maddə arasında hüdud cıza bilməyəcəksiniz.

Qızıl - sizin həyatı idarə edən siniflərinizin mənəvi fəlsəfəsidir. Biz eyni maraqlarla bir-birimizə bağlıyıq. Biz həftənin müəyyən günlərində yeni körpü yaxınlığındakı “Femida” kafesinə toplaşırıq. Biz orada bir-birimizə maliyyə aləminin sirlərini açırıq. Heç bir sərvət bizi aldada bilməz. Bütün ailələrin sirri bizim əlimizdədir. Bizim əlimizdə, bir növ, qara bir kitab vardır ki, ictimai kredit, bank ticarəti haqqındakı ən mühüm məlumatı buraya qeyd edirik. Birja fırılacaqıları olan bizlər elə bir müqəddəs ittifaq təşkil etmişik ki, orada az-çox sərvəti olanların ən əhəmiyyətsiz hərəketləri belə müzakirə və müqayisə edilir. Həm də biz hər zaman hər bir şeyi

¹ *Mirabo, Vernyo* - Böyük Fransa inqilabının məşhur xadimləri

düzgün təhlil edirik. Biri məhkəmə prosesinə, digəri maliyyə işlərinə, o birisi inzibati idarələrə, dördüncü isə ticarətə nəzarət edir. Oğullar, rəssamlar, yüksək cəmiyyət adamları, Parisin ən nadinc sakinləri olan qumarbazlar da mənim nəzarətim altındadır. Hər birimiz qonşumuzun sirrini xəbər veririk. Aldanmış ehtiraslar, aldanmış şöhrətpərəstlik - çərənçi olur. Qəbahətlər, narazılıqlar, intiqam hissləri - polis idarəsinin ən yaxşı agentləridir. Mənim peşə yoldaşlarım da mənim kimi, hər şeyin ləzzətini çəkmiş, hər şeydən doymuş və nəticədə hakimiyət və pul xatirinə hakimiyət və pulu sevməyə başlamışlar.

Sonra boş və soyuq otağını göstərərək:

- Burada, - dedi, - başqalarının yanında bir sözlə özündən çıxan, boş bir şey üçün qılıncını siyirən ən çılğın bir məşuq qollarını büküb dəli kimi mənə yalvarmağa başlar. Ən vüqarlı bir kom- mersant, gözəlliyindən məğrur bir qadın, təşəxxüslü bir zabıt - hər kəs burada əzab, yaxud acı göz yaşları ilə ağlayaraq yalvarırlar. Adları gələcək nəsillərin dilində əzbər olacaq bir rəssam və ədib burada yalvarmağa başlar. Nəhayət, burada, - dedi və əli ilə alınına toxundu, - burada bir tərəzi var ki, bununla bütün Parisin irs və mülk işləri çəkilir.

Sonra gümüşü, göyümsov, solğun üzünü mənə doğru uzadaraq əlavə etdi:

- Siz yenə də bu fikirdəsiniz ki, hərəkətsizliyi ilə sizi hər zaman heyrətə salan bu ağ və solğun maskanın altında sevinc yoxdur?

Mən öz otağıma qayıdanda lap sərxoş kimi idim. Bu balaca boylu, quru vücutlu qoca gözlərimin qarşısında böyümüşdü. O, mənim gözlərimin qarşısında qızılın hökmünü təcəssüm etdirən fantastik bir xəyala çevrilmişdi. Həyat və insanlar məndə dəhşət oyadırdılar.

Öz-özümə soruşurdum: “Doğrudanmı, hər şeyi həll edən puldur!”
Xatirimdədir, o gecə mən çox gec yatdım.

Ətrafımda qızıl yığınları görürdüm. Gözəl qrafinya məndə maraqlı oyatmışdı. (Jtana-utana etiraf etməliyəm ki, qrafinyanın fikri, zəhmət və məchuliyyətə məhkum edilmiş sadə və ismətli qızın xəyalını büsbütün mənə unutturmuşdu. Lakin səhər tezdən oyanar-oyanmaz mehriban və nazlı Fanninin xəyalı gözlərimin qarşısında bütün gözəlliyi ilə canlandı. Artıq yalnız onu düşünməyə başladım...

Vikontessa Dervilin sözünü kəsərək:

- Şərbət içmək istəyirsinizmi? - deyə soruşdu.
- Məmnuniyyətlə, - deyə o cavab verdi.

Madam Qranl'e zəngi çalaraq:

- Lakin, - dedi, - zənnimcə, bütün bunların bizə dəxli yoxdur.

Dervil:

- Lənət şeytana! - deyə bağırdı. - Mən Kamillanı oyatmaq və səadətinin bir az əvvəl Qobsek babadan asılı olduğunu ona söyləmək istəyirdim; lakin bu möhtərəm qoca səksən doqquz yaşında ikən öldüyü üçün de Resto yaxın zamanda böyük bir sərvət sahibi olacaqdır. Bu, izah tələb edir. Fanni Malvoya gəlincə, siz onu tanıyırsınız: o, mənim arvadımdır.

Qrafinya:

- Biçarə, - dedi, - adətən, ürəyiaçıq olduğundan, böyük məclislərdə belə bunu etiraf etməyə hazırdır.

Vəkil:

- Mən bu barədə bütün dünyaya car çəkə bilərəm, - dedi.
- İçiniz, içiniz, mənim yazıq Dervilim. Siz hər zaman ən xoşbəxt və ən yaxşı adam olacaqsınız.

Bir az mürgülməmiş olan dayı başını qaldıraraq:

- Mən sizi Gelder küçəsində bir qrafinyanın yanında buraxdım, - dedi, - siz orada nə edirdiniz?

Dervil yenə sözə başlayaraq:

- Qoca hollandiyalı ilə olan söhbətimizdən bir neçə gün sonra mən dissertasiyamı müdafiə etdim, - dedi. - Mən lisenziat¹ dərəcəsinə, sonra isə vəkil adını aldım. Qoca xəsisin mənə olan etimadı daha da artdı. O, dolaşq işlərində pulsuz olaraq mənimlə məsləhətləşərdi; bu işlər hansısa bir hüquqşünasa olduqca şübhəli görünə bilsə də, şəksiz sənədlər əsasında idi. Kimsənin zərrə qədər təsir edə bilmədiyi bu adam mənim məsləhətlərimə müəyyən bir ehtiramla qulaq asardı. Doğrudur, o, bu məsləhətlərdən hər zaman çox ustalıqla istifadə edərdi. Nəhayət, üç il xidmət etdiyim bir idarənin müdiri təyin olduğum gün, mən Qre küçəsindəki evi tərk edərək, mənə mənzil, yemək və yüz əlli frank maaş verən sahibkarımın evinə köçdüm. Bu, məsud bir gün idi. Qoca sələmçi ilə vidalaşdığı zaman o, mənə qarşı nə şəfqət, nə narazılıq göstərdi, o, məni onu ziyarət etməyə məcbur etmədi, lakin mənim üzümə

¹ *Lisensiat* - fransız darülfünunlarında ən aşağı elmi dərəcə

qeybdən xəbər verən bir adam nəzəri ilə baxmışdı. Bir həftə sonra qoca qonşum yanıma gəldi və mənə xeyli ağır bir mülk işi gətirdi; o, yenə də haqqını verən bir adam kimi sıxılmadan, əvvəlki kimi məndən pulsuz məsləhətlər alırdı. İkinci ilin sonunda, yəni 1819-cu ildə, mənim sahibkarım kef çəkməyi sevən və yaman israfçı bir adam olduğundan çətin vəziyyətə düşərək idarəsini satmağa məcbur oldu. O zaman vəkillik haqqı indiki kimi həddindən artıq bahalı olmasa da, o, yenə də öz idarəsini yüz əlli min franka satırdı. Fəal, oxumuş, bilikli bir adam yalnız etimad və etibar qazana bilsəydi, yaxşıca dolanar, bu məbləğin faizlərini verər və on il ərzində borcundan qurtula bilərdi. Lakin mən xırda Noyon burjuasının yeddinci uşağı idim, birquruşluq mayam belə yox idi, tanıdığım bir kapitalist vardısı, o da Qobsek baba idi. Şan-şöhrət arzusu və bir ümid işığı mənə onun yanına getmək üçün cəsarət verdi. Nəhayət, bir axşam yavaş addımlarla mən Qre küçəsinə çatdım. Qaranlıq evin qapısını döydüyüm zaman qəlbim bərk-bərk çırpınırdı. Vaxtilə bu qoca xəsisin mənə söylədiklərini bir-bir xatirəmə gətirdim. O zaman bu qapının astanasından başlayan müdhiş iztirabları təsəvvürümə gətirə bilməzdim. İndi isə bir çox başqa adamlar kimi, mən özüm də yalvarmağa gəlmişdim.

Öz-özümə dedim ki, yenə də belə deyil. Həqiqi adam heç bir yerdə öz ləyaqətini itirməməlidir. Pul xatirinə alçaqlıq etməyə ehtiyac yoxdur; biz də onun kimi aqlımızı başımızda saxlamalıyıq.

Qobsek baba mən köçdükdən sonra qonşusu olmasını istəməyərək, mənim otağımı da kirayə tutmuşdu; bundan başqa, qapının ortasından balaca torlu bir pəncərə açdırmışdı. Qapını yalnız mənə tanıdıqdan sonra açdı.

Zərif, ahəngdar bir səsle:

- Çox gözəl, - dedi. - Sizin sahibkarınız öz idarəsini satır.
- Bunu haradan bilirsiniz? O, bunu məndən başqa bir kimsəyə söyləməmişdir.

Qocanın dodaqları ağzının bucaqlarında pərdə kimi yığışdı və dilsiz bir təbəssümlə gülümsəyərək, soyuq bir nəzərlə mənim üzümə baxdı.

Bir az sükut etdi. Mən özümü büsbütün itirmişdim. Sonra sözbə başlayaraq, quru bir səsle:

- Əgər belə olmasaydı, - dedi, - mən sizi evimdə görməzdim.

Qoca, kabus parıltısı ilə işıldayan soyuq bir nəzərlə mənə baxırdı. Bu qocanın qarşısında müqtədir ola bildiyim bir sakitliklə sözə başlayaraq:

- Mənə qulaq asın, - dedim.

O hərəkət etdi. Bu hərəkət “danışın” demək idi.

- Sizi mütəəssir etməyin çətin bir şey olduğunu bilirəm. Odur ki yalnız sizə ümid bəsləyən və öz gələcəyini yalnız sizin anlaya biləcəyiniz, cibində bir qəpiyi olmayan, xırda bir məmurun halını təsvir etmək üçün çox da uzun danışmayacağam. Lakin mərhəməti bir kənara qoyaq. İş cürbəcür sentimental cəfəngiyatla dolu romanlar kimi deyil, bir iş kimi həll olunur. Məsələn bu yerdədir: mənim sahibimin idarəsi ona ildə iyirmi min frank mədaxil gətirir. Lakin zənnimcə, bu idarə mənim əlimə keçərsə, qırx min mədaxil verər. O, öz idarəsini əlli min eküyə satmaq istəyir!

Əlimi alnıma vuraraq əlavə etdim:

- Mən burada belə hiss edirəm ki, əgər siz bu idarəni almaq üçün mənə borc pul versəydiniz, mən on il içində bu borcudan xilas ola bilərdim.

Qobsek baba əlimi sıxaraq:

- Bax, danışmaq buna deyərəm, - dedi. - Mən bu işlə məşğul olduğum gündən bəri kimsə heç bir zaman nə üçün buraya gəldiyini mənə bu cür dəqiq olaraq izah etməmişdir.

Məni başdan-ayağa ciddi bir baxışla süzdü və soruşdu:

- Zəmanət necə? - Sonra bir az sükut edib əlavə etdi, - zəmanət lazımı deyil. Sizin neçə yaşınız var?

- On gündən sonra iyirmi beş yaşım tamam olacaq, - deyə cavab verdim. - Ayrı cür olsaydı, mən sizinlə bu barədə danışmaq apara bilməzdim.

- Doğrudur.

- Yaxşı, indi necə olsun?

- Bu mümkün bir şeydir.

- Namusuma and olsun ki, bir az tələsməliyik, yoxsa mənim rəqiblərim ola bilər.

- Sabah səhər mənə doğum kağızınızı gətirərsiniz. Sonra sizin işiniz haqqında danışarıq; mən bunu fikirləşərəm.

O biri gün saat səkkizdə mən yenə qocanın yanında idim. O, rəsmi sənədi aldı, eynəyini taxdı, öskürdü, hayxırdı, qara xalatına

büründü və mülki vəziyyət aktlarının təliqəsini başdan ayağa qədər diqqətlə oxudu. Sonra sənədi çevirib arxasına baxdı, bir də mənim üzümə baxdı, yenə öskürdü, stulun üstündə qurdalandı və dedi:

- Biz bu işi düzəltməyə çalışırıq.

Mən tir-tir titrədim.

O, yenə:

- Mən, adətən, yüzə əlli, bəzən yüzə yüz, iki yüz, beş yüz alıram, - dedi.

Bunu eşitdikdə mən sapsarı oldum.

- Lakin tanışlığımız xatirinə on iki yarım ilə kifayətlənə bilərəm... - O hələ tərəddüd edirdi. - Yaxşı, - dedi, - sizin üçün ildə yüzə on üç faiz edəyəm. Bu, sizin üçün münasibmidir?

- Bəli, - deyə cavab verdim.

- Əgər bu lap çoxsa, Qrotsi¹, özünü müdafiə edin! (O, məni zarafatla Qrotsi deyə çağırırdı.) Sizdən yüzə on üç faiz tələb etməklə, mən öz sənətimlə məşğulam; bunu verib-verə bilməyəcəyinizi düşünün. Mən hər şeyə razı olan adamları sevmirəm. Bəlkə, bu çoxdur?

- Yox, - deyə cavab verdim, - bir az çox işləsəm, biz hesabımızı çəkə bilərik.

Mənə yanakı hiyləgər bir nəzərlə baxaraq:

- Nə olacaq, - dedi, - müştəriləriniz verər.

Mən bağırırdım:

- Yox, and olsun, yox! Mən özüm verəcəyəm! Mən qolumu kəsməyə razı olaram, amma müştərilərin dərisini soymağa razı olmuram.

Qobsek baba:

- Xoş gəldiniz, - dedi.

- Fəqət qonorar məzənnəyə görə verilmirmi? - deyə etiraz etdim.

- Mülki sazişlər, müqavilələr, borcu qaytarmaq təxirləri üçün belə şeylər mövcud deyil. Belə hadisələr olduqda, siz işin əhəmiyyətinə görə öz məsləhətiniz, gediş-gəlişiniz, əməli təsəvvürləriniz, məruzələriniz və boşboğazlığınız üçün min frank, hətta altı min frank belə təyin edə bilərsiniz. Bu cür işləri tapa bilmək lazımdır.

¹*Qrotsi Quqo (1583-1645) - hüquq fəlsəfəsinə aid əsərlərlə məşhur olan hollana hüquqşünası*

Mən sizi ən mahir və bilikli bir vəkil kimi tövsiyə edəcəyəm, sizin üstünüzə o qədər iş yığacağam ki, kolleqalınız paxıllıqlarından çərləyəcəklər. Verbrust, Palma, Jiğonne, mənim yoldaşlarım sizə məcburi mülk davalanna aid işlərini tapşıracaqlar. Qobsek isə onlarda bu cür işlərin olub-olmadığını yaxşıca bilir. Bu surətlə sizin iki növ müştəriləriniz olacaq: bir qismini siz satın alacaqsınız, o biri qismini isə özünüz yaradacaqsınız. Əslini axtarsanız, siz mənim bu əlli minim üçün yüzə on beş faiz verməli idiniz.

Artıq heç bir şeydə güzəştə getmək istəməyən bir adam qətiyyəti ilə:

- Qoy belə olsun, - dedim, - lakin bundan artıq mümkün deyil.

Qobsek baba yenə yumşaldı. Məndən razı qaldığı görünürdü.

- Pulu idarənizin sahibinə mən özüm verəcəyəm ki, əlimdə girov və dəyər etibarilə müəyyən imtiyazlar olsun.

- Ah, zəmanət məsələsinə gəlincə... nə arzu edirsiniz?

- Bundan başqa, siz bütün məbləği on min frank miqdarından on beş veksellə mənə verəcəksiniz.

- Bu ikiqat qiymətin təsdiq olunmasını nəzərə alaraq...

Qobsek sözümü kəsərək:

- Yox, - dedi. - Nə üçün siz istəyirsiniz ki, mən sizə qarşı sizin mənə etdiyiniz etimaddan daha çox etimad göstərim?

Mən susdum.

O, xeyirxah bir səsle sözünə davam edərək:

- Bundan başqa, - dedi, - nə qədər ki mən sağam, mükafat tələb etmədən, siz mənim bütün işlərimi idarə etməlisiniz. Elə deyilmi?

- Razıyam, ancaq bu şərtlə ki, xərci olmasın.

- Doğrudur, - dedi. - Hə, bir də yadıma düşdü, sizin evinizə gəlməyə icazə verərsinizmi? - deyə davam etdi. Qocanın üzü çətinliklə mülayim bir görünüş aldı.

- Hər zaman sizi görməyə məmnunam.

- Bəli, ancaq səhərlər gəlmək çətin olacaq. Sizin öz işləriniz, mənim də öz işlərim var.

- Axsamlar gəliniz.

- Yox, yox, - dedi, - siz cəmiyyət məclislərində olmalı, müştərilərinizlə görüşməlisiniz. Mən isə axşamlar kafedə dostlanmla görüşürəm.

“Dostlanmla!” - deyə düşündüm.

- Yaxşı, bəs nə üçün biz nahar edərkən görüşməyək?

Qobsek dedi:

- Bu mümkündür. Birjadan sonra saat beşdə. Siz mənimlə hər çərşənbə axşamı və şənbə günləri görüşəcəksiniz. Biz iki dost kimi işlərimiz haqqında söhbət edəcəyik. Xo-xo! Bəzən mənim kefim çox duru olur. Siz mənə kəklik qanadı, bir stəkan şampan şərabı təklif edərsiniz, biz doyunca söhbət edərik. Mən söylənməli olan çox şeylər bilirəm. Bu söhbətlər sizə insanları və xüsusilə qadınları yaxşı tanıtdırar.

- Razıyam! Kəklik, bir stəkan da şampan şərabı!

- Axmaqlıq etməməlisiniz, yoxsa mənim etibarımı itirərsiniz. Çox da dəbdəbəli həyat sürməməlisiniz. Qoca bir təsərrüfatçı qadın tutarsınız, vəssalam. Mən sizin yanınıza gələcəyəm, səhhətinizi xəbər alacağam. Mən sizin başınıza böyük bir sərmayə qoymuşam. Xe-xe, mən, hər halda, sizin işlərinizə bələd olmalıyam. Bu axşam sahibkarınızla birlikdə yanıma gələrsiniz.

Qısaboylu qoca ilə birlikdə qapıya qədər gedərək:

- Mənim bir sualıma, eyib olmasa, cavab verə bilərsinizmi? - deyə soruşdum. - Mənim metrikam sizin nəyinizə gərəkdir?

Jan-Ester van Qobsek çiyinlərini atdı, hiyləgər bir təbəssümlə mənə baxdı və cavab verdi:

- Gənclik nə qədər axmaqmış! Cənab vəkil, siz aldanmamaq üçün bunu bilməlisiniz ki, otuz yaşına qədər sədaqət və istedad hələ, bir növ, zəmanət ola bilər. İnsan bu yaşı keçdikdən sonra artıq etibarı itirir.

Bu sözlərlə qapını bağladı. CİÇ ay sonra mən vəkil oldum. Bir az sonra da, xanım, mən sizin mülkünüzü qaytarmaq işi ilə məşğul oldum. Bu işlərin müvəffəqiyyətlə qurtarması mənə şöhrət yaratdı. Qobsekə verməyə məcbur olduğum faizlərin çoxluğuna baxmayaraq, beş ildən az bir müddətdə borcumu ona qaytardım və səmimi bir məhəbbətlə sevdiyim Fanni Malvonu aldım. Taleyimizin bir-birinə bənzəməsi, iş və müvəffəqiyyətlər bir-biri- mizə qarşı ülfətimizi daha da artırdı. Onun əmilərindən birisi varlanmış bir fermer imiş. Bu fermer vəfat etdikdə ona yetmiş min frank miras buraxmışdı. Borcumu tamamilə qaytarmaq üçün bu pulun böyük köməyi oldu. O gündən sonra mənim həyatım sevinc və səadətlə doldu. Artıq mənim bərəmdə danışmayaq, xoşbəxt

adamdan da artıq zəhlətökən bir şey tapırlarmı?.. Hekayəmizin digər iştirakçıları üzərinə qayıdaq. İdarəni aldıqdan bir il sonra mən öz arzum xilafına, subaylar məclisinə düşmüşdüm. Mənim gənc bir dostum vardı. Yüksək məclislərdə böyük müvəffəqiyyət qazanmışdı. O, mənim dostlarımdan birindən mərc udmuş və bu münasibətlə həmin subaylar ziyafəti təşkil edilmişdi. Bu gənc, cənab de Trayldır; ozamankı “dendilərin” zinəti idi, böyük müvəffəqiyyətlər əldə edərdi.

Qraf de Born vəkilin sözünü kəsərək:

- Onun indi də böyük müvəffəqiyyəti var, - dedi. - Heç kəs onun kimi fraq geyinə bilməz, heç kəs onun kimi at sürə bilməz. Maksimin oynamaqda, içməkdə, yeməkdə böyük bir incəlik və qabiliyyəti var. Bu işdə kimsə ona tay ola bilməz. At tanımaqda, şlyapa seçməkdə, şəkil bəyənməkdə onun bərabəri yoxdur. Qadınlar ona dəli kimi aşıq olurlar. O, yenə də əvvəlki kimi ildə yüz min franka qədər pul sərf edir. Onun əmlakı, qiymətli kağızları olub-olmadığını kimsə bilmir. Qraf Maksim de Trayl bizim salonlarımızın, buduarlarımızın, bulvarlarımızın səyyar cəngavəridir. O həm erkək, həm dişi cinsindən olan bir amfibiya¹. Qraf tamamilə başqa cür adamdır; o hər cəhətdən həm yaxşıdır, həm də birtəhər adamdır; ondan həm qorxurlar, həm nifrət edirlər; o həm hər şeyi bilir, həm də cahil bir adamdır; həm alicənab, həm də rəzildir; qandan artıq çirkəbə bulaşmışdır; vicdan əzabından çox qayğısı var; düşüncədən çox mədəsini doldurmaqla məşğuldur; hiyləgərlik edərək ehtiraslara malik bir adam olduğunu göstərir, halbuki həqiqətdə heç bir hissi yoxdur. O, elə parlaq bir halqadır ki, katorqanı yüksək cəmiyyətlə birləşdirə bilir. Maksim de Trayl son dərəcə arif olan bir təbəqəyə mənsubdur ki, oradan bəzən Mirabolar, Pittlər, Rişelyölər, lakin daha çox qraf de Hornlar^{*2}, Fuk'e-Tenvillər³ və Kuanyarlar⁴ meydana çıxır.

¹Amfibiya - adətən, suda yaşayan, **lakin** quruda da yaşaya bilən heyvan növü

²Horri Atuuatu (1698-1720) - adam öldürdüyü üçün dar ağacından asılmışdır.

³Fuk 'e-Tenvil - Böyük Fransa inqilabı dövründə inqilab məhkəməsinin ictimai müddəisi olmuşdur; 1795-ci ildə edam edilmişdir.

⁴Kuanyar P 'er (1779-1831) - oğru və quldur dəstəsinin başcısı olmuşdur; bir sıra saxtakarlıqlar sayəsində aristokrat cəmiyyətində görkəmli bir yer tutmuşdur; sarayda belə qəbul edilir və vəziyyətindən istifadə edərək oğru dəstəsinə rəhbərlik edərdi.

Dervil vikontessanın qardaşını dinlədikdən sonra yenə sözə başlayaraq:

- Yaxşı, - dedi, - mən bu şəxsin barəsində müştərilərimdən, zavallı Qorio atadan¹ çox şeylər eşitmişəm. Lakin məclisdə bir neçə dəfə ona təsadüf etdiyimə baxmayaraq, hər zaman onunla tanış olmaq kimi qorxulu bir şərəfdən çəkinməyə çalışardım. Bununla belə, dostum məni o qədər ısrarla nahara çağırırdı ki, mən mənasız bir lovgalıq göstərməmək üçün onun bu ricasını rədd edə bilmədim. Bu subay naharını təsəvvür etmək sizin üçün çətin olar, xanım. Bu nahar şöhrətpərəstlik məqsədilə bir dəfə parlamaq istəyən xəsis bir adamın ehtişamlı və son dərəcə incə və zəngin bir naharı idi. Adam içəri girir- girməz, süfrənin üstündəki səliqəyə, gümüş qabların parıltısına, büllurlara və bəzəkli süfrələrə heyrət edirdi. Həyat burada bütün parlaqlığı ilə açılmışdı. Zərif gənclər gülümsəyərək yavaş-yavaş danışır və yeni adaxlanmış adamlara bənzəyirdilər. Hər şeydən məsumiyyət yağırdı. İki saatdan sonra bu süfrəyə baxmış olsaydınız, vuruşmadan sonra dava meydanı xatirinizə gələrdi; hər tərəf sınımış stəkanlar, əzilmiş, bükülmüş salfetlər, adamda dəhşət oyadan alt-üst edilmiş qablar ilə dolmuşdu; hər tərəfdə səs-küy və gurultu, əyləncəli tostlar, alovlu epiqramlar^{1 2}, kinli və zəhərli zarafatlar eşidilirdi, qıpqırmızı qızarmış üzlər, od kimi parlayan və artıq heç bir şey ifadə etməyən gözlər, uzun və müxtəlif nitqlər, danışqlar... Bu cəhənnəm gurultusunun arasından şüşə sındıranların səsi, oxuyanların nəğməsi eşidilirdi. Hamı öpüşür, savaşıır, qızışırdı; otağı cürbəcür qoxulardan ibarət iyrənc bir iy bürümüşdü; səslər bir-birinə qarışmışdı; heç kəsin nə yediyindən, nə içdiyindən, nə danışdığından xəbəri yox idi. Kimisi məyus oturmuş, kimisi də boşboğazlıq edirdi. Budur, bu monoman³ yırğalanan bir zəng kimi eyni sözü təkrar edə-edə qalmışdır; o biri bu qarğaşalıq arasında əmr etmək istəyirdi, ağıl ən çox başında olanlar orgiya⁴ düzəltməyi təklif edirdi. Soyuqqanlı bir adam buraya girmiş

¹ *Qorio ata* - Balzakın "Qorio ata" adlı romanının baş qəhrəmanı

² *Epiqram* - kiçik gülməli şeir, yaxud iti satirik ifadə

³ *Monoman* - monomaniyaya düşər olmuş; bir şəxsə, bir əşyaya, bir fikrə və i.a. dəlicəsinə vurulmuş adama deyilir.

⁴ *Orgiya* - pozğun, qızgın bir kef və ziyafət. Qədim yunanlar şərab və əyləncə allahı Vaxsin şərəfinə düzəltdikləri təntənəli bayramlara "orgiya" deyirdilər.

⁵ *Vakxanaliya* - burada məcazi mənada işlənmişdir; orgiya, haldan çıxmaq, qızgın nəşə məclisi deməkdir.

məclisinə düşdüyünü zənn edərdi. Həmin bu qarışıqlıq arasında de Trayl mənim hüsn-rəğbətimi qazanmaq istəmişdi. Mən, demək olar ki, düşünmək qabiliyyətimi büsbütün mühafizə etdiyimdən, özümü ehtiyatlı saxlayırdım. Ona gəlincə, özünü sərxoşluğa vursa da, yenə də hərəkətlərinə nəzarət edə bilir və öz işlərini düşünürdü. Həqiqətən, necə olduğunu bilmirəm, lakin axşam saat doqquzda Qrinyonun qonaq otağından çıxdığım zaman, mən artıq büsbütün ona məftun olmuşdum və sabahı gün onu Qobsek baba ilə görüşdürməyi və etmişdim. Danışığının zərifliyi sayəsində “namus, sədaqət, qrafinya, ismətli qadın, bədbəxtlik” sözləri söhbətində bir sehrkarlıq kimi görünürdü. O biri gün səhər yuxudan oyanıb dünən etdiklərimi yada salmaq istədikdə, böyük bir çətinliklə fikirlərimi bir-biri ilə bağlaya bilmişdim. Nəhayət, ağılıma belə bir fikir gəldi: günortaya kimi on beş min frank tapılmazsa, müştərilərimdən birinin qızının namusu, ərinin ona qarşı bəslədiyi hörmət və məhəbbəti təhlükə altındadır. Qumar bordan, karet düzəldənin təqdim etdiyi hesablar, kimin isə sərf etdiyi məlum olmayan pullar bu məbləği təşkil edirdi. Mənim bu qərribə tanışım o qadının kafi dərəcədə zəngin olduğuna və bir neçə illik qənaət sayəsində yenə öz sərvətini bərpa edə biləcəyinə məni inandırmışdı. Yalnız o zaman dostumun bu qədər təkid etməsinin səbəbini anlamağa başladım. Utanaraq etiraf etməliyəm ki, bu “dendi” ilə sazişin Qobsek baba üçün nə kimi bir əhəmiyyəti olduğunu ağılıma belə gətirməzdim. Mən yenicə qalxmaq istəyirdim ki, bu halda de Trayl içəri girdi.

Bir-birimizlə salamlaşdıqdan sonra:

- Qraf, - dedim, - mənə, sizin van Qobsekə təqdim olunmağınız üçün mənə heç bir ehtiyacınız yoxdur. Qobsek bütün kapitalistlər arasında ən nəzakətli bir şəkildə dərdə çarə tapan adamdır. Əgər onun pulu varsa, yaxud daha doğrusu, siz ona kafi dərəcədə girov verə bilərsinizə, o, sizə pul verməkdən çəkinməz.

- Cənab, - dedi, - mən qətiyyənlə sizi mənə xidmət göstərməyə məcbur etmək niyyətində deyiləm. Hərçənd siz bunu mənə vəd etmişsiniz...

Öz-özümə: “Lənət şeytana! - deyə düşündüm. - Əcəba, mən bu adama vədimi pozduğumu düşünməyə yol verə bilərəmmi?”

- Mən hələ dünən, Qobsek baba ilə savaşıdığım üçün pis vəziyyətə düşdüyümü sizə söyləmişdim, - deyə o, sözüünə davam etdi.

Lakin bütün Parisdə yüz min frankı çıxarıb verməyə yalnız onun imkanı olduğunu nəzərə alaraq, mənə onunla barışdırmağınızı rica edirəm. Ancaq bu barədə bir daha danışmayaq...

De Trayl təhqiredici nəzakətli bir görünüşlə mənə baxdı və getməyə hazırlaşdı.

- Mən sizi müşayiət etməyə hazırım, - dedim.

Qre küçəsinə çatdıqda dendi o qədər diqqət və təşvişlə ətrafına boylanmağa başladı ki, mən heyratə düşdüm, üzü ölü kimi gah sapsarı saralır, gah da qızarırdı. Qobsekin evinə çatdıqda, alnında bir neçə tər damcısı göründü. Biz kabrioletdən çıxdığımız zaman Qre küçəsindən bir fiakr¹ keçdi. Gəncin qırğı gözləri kare- tin içindəki qadını dərhal seçə bilmişdi, üzündə, sanki, heyvani bir sevinc parladı; yaxından keçən bir uşağı çağıraraq, atı saxlamağı tapşırırdı. Biz içəri daxil olduq.

- Cənab Qobsek, - dedim. - Mən sizin yanınıza ən yaxın dostlarımdan birini gətirmişəm (qocanın qulağına doğru əyilərək: - "mən ona şeytana inandığım kimi inanıram" - deyər pıçıldadım). Məni tanıdığınız üçün ona (adi taksa üzrə) himayə göstərməkdən çəkinməyəcəyinizə və (münasib görsəniz) düşdüyü bələdan çıxmağa yardım edəcəyinizə əminəm.

Cənab de Trayl sələmçi ilə salamlaşdı və onu dinləməyə hazır bir halda əyləşdi. Onun oturuşundakı ədalət nəzakət sizi belə məftun edə bilərdi; lakin mənim Qobsekim hərəkətsiz və laqeyd bir halda buxarının yanındakı stulun üstündə oturmuşdu. O, fransız komediyasının peristili² üzərindəki Volter heykəlinə³ bənzəyirdi. O, salam verən bir adam kimi, başındakı yıpranmış kartuzunu bir qədər qaldırırdı. Açılmış sarı kəlləsi onu daha çox mərmər heykələ oxşadırdı.

- Mənim pulum yalnız mənim müştərilərim üçündür, - dedi.

Qraf gülərək:

- Demək, siz mənim, sizdə deyil, başqa yerlərdə iflasa uğradığım üçün mənə bərk hirsələnmişsiniz? - deyər soruşdu.

Qobsek kinayə ilə:

¹ *Fiakr* - fransız sözü olub mənası "icarəyə götürülmüş fayton" deməkdir.

² *Fransız komediyası* - Parisdə məşhur bir teatr; *Peristil* - bir tərəfdən sütunlar sırası, o biri tərəfdən isə divarla əhatə edilən qapalı bir qalereyaya deyilir.

³ *Volter heykəli* - Volter (1694-1778) istər kilsə və istərsə də kral despotizmi ilə mübarizə aparan məşhur fransız yazıçısıdır. Fransız bujuaziyasının ideoloqudur.

- İflas! - deyə təkrar etdi. - Heç bir şeyi olmayan bir şəxsin iflas edə bilməyəcəyinizi söyləmək istəyirsiniz?

Sonra lovğa gənc ayağa durub dabanları üstündə dönərək:

- Mən sizdən Parisdə bundan daha qiymətli bir sərmayə tapmağınızı rica edərdim! - dedi.

Bu zarafatda ciddi bir ahəng var idi. Bununla belə, Qobsekə təsir etmədi.

- Mən Ronkrolun, Marsenin, Frankşessinin, Vandnessin, Axud Pintonun, nəhayət, Parisdə məşhur olan bütün gənclərin yaxın dostu deyiləmmi? Mən sizin tanıdığımız bir prins və səfir ilə kart oynamışam. Mənim Londonda, Karlsbadda, Badendə, Basedə¹ mədaxilim var. Bundan da parlaq bir sərmayə ola bilərmimi?

- Doğrudur.

- Siz məni süngər halına salırsınız! Ağır zamanda məni əzib sıxışdırmaq üçün bu cəmiyyətin pullarını içərimə doldurmağa məcbur edirsiniz. Lakin siz də bir süngərə bənzəyirsiniz, bir gün ölüm sizi də əzib sıxışdıracaqdır.

- Ola bilər.

- Əgər pul israf edənlər olmasaydı, siz nə edərdiniz? Biz bir yerdə ruhla bədən kimi bir şeyik.

- Doğrudur.

- Elə isə, mənim qoca Qobsek babam, əlinizi veriniz. Əgər mənim bu dediklərim doğru, düz və mümkünsə, alicənab olunuz!

Sələmçi soyuq bir səslə cavab verdi:

- Sizin mənim yanıma gəlməyinizə səbəb odur ki, Jirar, Palma, Verbrust və Jiqonne^{1 2} qarınlarını sizin veksellərinizlə doldurmuşlar və hər yerdə bu vekselləri yarı qiymətinə təklif edirlər, lakin həqiqətdə onlar sizə bu veksellərin yalnız yarı məbləğini borc vermiş olduqları üçün vekselləriniz dördəbir qiymətə də dəyməz. Heç ola bilərmimi ki, mən üç yüz min frank borcu olan və cibində bir santimi³ belə olmayan bir adama bir quruş belə pul borc verim? Dünən baron Nüsinjenin⁴ balosunda on min frank uduzmuşsunuz, deyilmi?

¹ *Karlsbad* — Çexiya şəhərlərindəndir. Avropanın məşhur kurortudur. *Baden* - Baden əyalətində alman kurortu
Base - Fransada kurort

² *Jirar, Palma, Verbrust* və *Jiqonne* - bankir və sələmçilər

³ *Santim* - Fransada frankın yuzdə birinə bərabər xırda pul

⁴ *Baron Nüsinjen* - Balzakın digər əsərlərində iştirak edən şəxslərdən biri

Qraf qocanı başdan-ayağa süzərək nadir təsadüf edilən bir arsızlıqla:

- Cənab, - dedi. - Mənim işlərimin sizə dəxli yoxdur. Əgər bir şəxsin borcunun müddəti hələ keçib qurtarmayıbsa, demək, o heç bir şey borclu deyildir.

- Doğrudur.

- Mənim veksellərim ödəniləcəkdir.

- Ola bilər.

- Burada məsələ yalnız bir şeyin üzərindədir: sizdən borc almaq istədiyim məbləği təmin edəcək bir girov verə bilərəmmi, yoxsa yox!

- Düzdür.

Eşik qapısının yanında dayanan fiakrın gurultusu otaqda eşidildi.

Gənc dedi:

- Mən bu saat gedib bir şey axtarım, bəlkə, sizi razı sala bildim.

Qraf otaqdan çıxar-çıxmaz, Qobsek ayağa durdu və əllərini mənə tərəf uzadaraq:

- Ah, mənim oğlum, - dedi, - əgər onun yaxşı bir girovu varsa, sən mənim həyatımı xilas etmiş olacaqsan. Mən bu əhvalatdan çərləyib ölərdim. Verbrust və Jiqonne mənimlə əyləncəli bir oyun oynamaq istəmişdilər. İndi sənin sayəndə bu axşam mən doyunca onlara güləcəyəm.

Qocanın sevincində nə isə qorxunc bir şey vardı. Bu, onun, mənim yanımda ruhi həyəcana gəldiyi yeganə bir hadisə idi. Sevincin ani olmasına baxmayaraq, o heç bir zaman mənim xatirimdən silinməyəcəkdir.

- Lütfən, - dedi, - burada qalınız. Doğrudur, vaxtilə pələng ovunda olan və gəminin göyertəsində qalib gəlmək, yaxud ölmək lazım gəldiyini bilərək işə girişən bir adamın əlinin indi də titrəməyəcəyinə əminəm, həm də silahım vardır, lakin yenə də bu zərif dələduza çox da etimad etmirəm.

O, yenə də yazı masasının qarşısındakı kresloya əyləşdi, üzü yenə solğun və sakit idi.

üzünü mənə tərəf çevirərək yenə sözə başladı və dedi:

- Oho... Ehtimal ki, indi siz vaxtilə sizə danışdığım həmin gözəl murdar məxluqu görəcəksiniz. Koridorda aristokrat ayaqlarının səslərini eşidirəm.

Doğrudan da, gənc qraf bir qadınla qol-qola qayıtdı. Bu qadın vaxtilə Qobsekin mənə təsvir etdiyi qrafinya idi; o, hörmətli Qorionun qızlarından biri idi.

Mən üzümü pəncərəyə doğru çevirib dayandığımdan, qrafinya məni əvvəlcə görmədi. Sələmçinin rütubətli, qaranlıq otağına girdikdən sonra Maksimə etimadsız bir nəzər saldı. Qrafinya o qədər gözəl idi ki, bir çox günahları olmasına baxmayaraq, ona yazığım gəldi. Qəlbini müdhiş bir qorxu bürümüşdü; üzünün nəcib, məğrur xətlərində gizlədilər bilməyən əsəbi bir ifadə vardı. Bu gənc onun dərdi və fəlakəti idi. Mən hələ dörd il əvvəl birinci veksələ görə bu iki adamın taleyini anlayın Qobsekə heyrət etdim.

Düşündüm ki, ehtimal ki, bu mələküzlü əjdaha müxtəlif vasitələrlə bu qadını idarə edir; burada hər bir şey var: şöhrət düşkünlüyü, qısqanclıq, nəşə, yüksək cəmiyyət həyatına alışqanlıq...

Vikontessa çıxıraraq:

- Lakin, - dedi, - bu qadının isməti belə onun əlində bir silah olmuşdu; o, zavallı qadını fədakar göz yaşlarıyla ağlamağa məcbur edir, onda bizə məxsus olan alicənablıq hissi oyadır, cinayətkar nəşələri ona daha baha qiymətlə satmaq üçün onun məhəbbətindən sui-istifadə edirdi.

Dervil madam Qranl'enin etdiyi işarələri anlamayaraq:

- Etiraf edirəm, - dedi, - mən bu bədbəxt qadının yüksək cəmiyyətin nəzəri ilə parlaq, onun qəlbindəkini oxuya bilənlər üçün isə müdhiş olan taleyinə çox da acımadım; yox, mən onun qatiline, bu gəncə baxdıqca dəhşətdən titrəyirdim; onun alını təmiz və şəffaf, dodaqları xoş və tərəvətli, təbəssümü cazibədar, dişləri göz qamaşdıracaq dərəcədə parlaq idi: o, həqiqətən, mələyə oxşayırdı... Bu dəqiqə onlar hakimləri qarşısında dayanmışdılar. Qobsekin isə müqəddəs inkvizisiyanın zirzəmilərində iki ərəbin əzablarına tamaşa edən XVI əsrin qoca bir dominikçisi¹ kimi onları seyr edirdi.

Qrafinya cavahirat mücrüsünü Qobsekə uzadaraq, titrək bir səslə:

- Cənab, - dedi, - bu brilyantların bahalığını, sonra geriye qaytarmaq şərti ilə, almaq olarmı?

Mən burada olduğumu göstərməklə söhbətə qarışaraq:

- Bəli, xanım, - dedim, - olar.

¹ *Dominikçilər* - katolik rahib ordenidir. Onun təşkilatçısı Dominikə (1170-1221) görə belə adlandırılmışdır.

Qrafinya mənə baxdı, tanıdı, ixtiyarsız olaraq diksindi və cəld mənə bir nəzər saldı. Bu baxışın hər yerdə yalnız bir mənası var: “Susunuz”.

Sözümə davam edərək:

- Buna, - dedim, - geriyə qaytarmaq şərti ilə beh qoymaq deyərlər. Bunun şərti belədir ki, daşınan, yaxud daşınmaz əmlakın ixtiyarını müəyyən bir müddətə başqasına verirlər. Bu müddət keçdikdən sonra borcu qaytararaq beh qoyulmuş şeyi geri almaq olar.

Qrafinya sərbəst halda nəfəs aldı. Qraf Maksim qaşlarını çatdı. Brilyantın qiyməti sonra düşə bilərdi. Odur ki qraf sələmçinin brilyant üçün az pul verəcəyini qət etmişdi. Qobsek zərrəbini götürüb dinməz-söyləməz qutuya tamaşa etməyə başladı. Yüz il daha yaşasam belə, mən onun üzündəki ifadəni unutmaram. Solğun yanaqları qızarmış və qana gəlmişdi, qiymətli daşların parıltısını əks etdirən gözləri xariqülədə bir alovla yanırıdı. Ayağa durub brilyantları bu saat yeyəcək kimi ağızına yaxınlaşdırdı və pəncərəyə doğru yönəldi. Öz-özünə anlaşılmaz sözlər söyləyir, qolbaqları, çarqatları, boyunbağları, baş bəzəklərini bir-bir çıxarır, xalisliyini, şəffaflığını, cilasını təyin etmək üçün işıqda tamaşa edirdi. Qutudan bir-bir onları çıxarır, yenə geri qoyur, yenə çıxarır, bu daşlardakı gizli işıqları parıldadırdı. İndi, sanki, o, qoca deyildi, bir uşaq idi, daha doğrusu, eyni zamanda həm uşaq, həm də qoca idi.

- Çox gözəl brilyantlardır. İnciləbdən əvvəl bunların qiyməti üç yüz min frank olardı. Suyuna diqqət ediniz! Bax, bu, Qolkondadan¹, yaxud Vizapurdan gətirilmiş əsl Asiya brilyantlarıdır. Bunların qiymətini bilirsinizmi? Yox, yox, bunların haqiqi qiymətini bütün Parisdə yalnız Qobsek bilir. Hələ İmperiya dövründə^{1 2} bu cür cavahirati almaq üçün iki yüz min frank lazım gələrdi.

Sonra həqarətli bir əda ilə əlavə etdi:

- İndi brilyantların qiyməti günü-gündən düşür; sülh illəri başlandıandan bəri bunların da qiyməti düşmüşdür. Braziliya brilyantları yağış kimi üzərimizə səpələnir. Həm də bu brilyantlar Hindistan

¹*Qolkonda* - Şərqi Hindistanda Muza çayının sahilində Haydabasər nizamına daxil olan bir şəhərin xarabalrı və qalasıdır; Qolkonda almazları bütün dünyada məşhurdur.

²*İmperiya dövrü* - “bütün fransızların imperatoru” Napoleonun hökm sürdüğü dövr deməkdir.

daşlarından daha az şəffafdır. Qadınlar onları yalnız sarayda taxırlar. Qrafinya sarayda olurmu?

O, bu dəhşətli sözləri deyərkən, ifadə edilməyəcək bir sevinclə daşlan bir-bir nəzərdən keçirirdi.

- Heç bir ləkəsi yoxdur, - dedi, - burası bir az zədələnmişdir... Budur, cızılmış yeri var. Gözəl brilyantdır...

Qobsekin ölü kimi sapsan üzü bu qiymətli daşların parıltısından rəng almışdı. Mən onu əyalət mehmanxanalarında işıq parıltısını inikas etdirməyən köhnə, yaşılaçalan aynalarla müqayisə edirdim. Bu cür aynaya baxmağa cürət edən səyyahlar güzgüdə iflic vurmuş adama bənzərlər.

Qraf Qobsekin çiyinə vuraraq:

- Demək, razısınız? - dedi.

Qoca uşaq səksəndi. Oyuncaqları əlindən buraxdı, yazı masasının üstünə qoydu, oturdu və yenə mərmər bir sütun kimi möhkəm, soyuq sələmçiyə çevrildi.

- Sizə nə qədər lazımdır?

- Üç il müddətinə yüz min frank, - deyə qraf cavab verdi.

Qobsek qırmızı qutudan olduqca dəqiq bir çəki çıxararaq:

- Olar, - dedi.

Bu çəki onun qiymətli bir aləti idi. Yalnız baxmaqla cavahirin ağırlığını təyin edərək çəkdi. Biya işgüzannın üzündə bu əsnada sevinclə sərtliyin mübarizəsi görünürdü. Qrafinya düşdüyü uçurumun dərinliyini ölçürmüş kimi donub-qalmışdı. Onun qadın ruhunu hələ də vicdan əzabı sıxırdı. Kim bilir, bəlkə də, onu xilas etmək üçün yalnız bir kəlmə, mərhəmətlə uzanmış bir əl kafi idi. Mən təşəbbüs etdim.

Ucadan ondan soruşdum:

- Brilyantlar sizindirmi?

Mənə məğrur bir nəzərlə baxaraq:

- Bəli, - deyə cavab verdi.

Qobsek ayağa durdu və yazı masasının yanındakı yeri mənə təklif edərək:

- Girov kağızını yazınız, boşboğaz, - dedi.

Mən yenə qrafinyaya müraciətlə:

- Sizin əriniz var, deyilmi? - soruşdum.

O, cəld başı ilə təsdiq cavabını verdi.

- Mən müqaviləni yazmayacağam! - dedim.

Qobsek:

-Axı nə üçün? - deyə soruşdu.

- Nə üçünmü? - dedim və izah etmək üçün qocanı pəncərənin yanına çəkdim. - Bu qadın ərindən asılıdır; müqavilədə belə göstəriləcək olan bu amildən xəbərsiz olduğunuzu iddia edə bilməyəcəyiniz üçün girov kağızının heç bir əhəmiyyəti olmayacaqdır. Odur ki sizdə girov qoyulmuş olan və çəkisinə, yaxud cilasına görə hesaba alınmış brilyantları üzə çıxarmağa məcbur olacaqsınız.

Qobsek başı ilə təsdiq etdi və mənim sözüümü kəsərək üzünü canilərə doğru çevirdi:

- Haqlıdır, mən şərtləri dəyişirəm. Nağd olaraq səksən min frank verirəm, - dedi və sonra boğuş şirin bir səslə əlavə etdi:

- Siz isə brilyantları qoyub gedərsiniz. Daşınan əmlaka həqiqətdə sahib olmaq, hüquqca sahib olmaq deməkdir.

Gənc qraf dili dolaşa-dolaşa:

- Fəqət... - deyə etiraz etmək istədi.

Qobsek qutunu qrafinyaya qaytararaq:

- Götürün, yaxud qoyun qalsın, - dedi, - mən son dərəcə böyük bir riskə gedirəm.

Mən qrafinyanın qulağına doğru əyilərək:

- Ərinizin ayaqlarına düşərək yalvarsaydıq, daha yaxşı olardı, - deyə pıçıldadım.

Sələmçi, şübhəsiz, dodaqlarımın hərəkətindən nə dediyimi anlamışdı. O, soyuq bir nəzərlə mənə baxdı.

Gəncin üzü ölü üzü kimi sapsarı saraldı. Qrafinyanın tərəddüd etdiyi aydınca görünürdü. Qraf ona yaxınlaşdı və çox yavaş bir səslə olsa da, bu sözləri söylədiyini eşitdim:

- Əlvida, əziz Anastasiya, məsud qalınız, mənim üçün artıq sabah heç bir çətinlik olmayacaqdır.

Gənc qadın Qobsekə müraciətlə:

- Cənab, - deyə bağırdı, - mən sizin təklifinizə razıyam.

- Çox gözəl, - deyə qoca cavab verdi. - Sizin razılığınızı almaq nə qədər çətin bir iş imiş.

O, əlli min franklıq bank çekinə qol çəkərək qrafinyaya verdi. Sonra Volter təbəssümünü xatırladan bir təbəssümlə:

- indi isə, - dedi, - mən sizin bu məbləğinizi tamamilə etibarlı olan otuz min franklıq veksellərlə tamamlamaq istəyirəm. Bu vek

sellər qızıl külçəsi bərabərindədir. Cənab qraf mənə: “Veksellər geri qaytarılacaqdır”, - demişdi.

Bu sözlərlə Qobsek qrafın imzalamış olduğu vekselləri qrafınyaya uzatdı. Bu veksellər hələ dünən Qobsekin bir yoldaşı tərəfindən protestə göndərilmiş və ehtimal ki, ucuz bir qiymətə buna satılmışdı.

Gənc qrafın yağırdığı lənətlər arasından aydınca “Qoca firil-daççı!” sözləri eşidilirdi. Qobsek baba heç də mütəəssir olmadı, futlyardan bir cüt tapança çıxararaq, sakitcə dedi:

- Təhqir edilən mən olduğum üçün birinci mən atəş açacağam.

Ayaq üstə titrəyən qrafınyaya yalvarış dolu bir səslə:

- Maksim, - deyə bağırdı, - siz üzr istəməlisiniz!

Gənc qraf:

- Mən sizi təhqir etmək niyyətində deyildim, - deyə mırıldandı.

Qobsek sakitcə cavab verdi:

- Mən bunu çox yaxşı bilirəm. Sizin yeganə niyyətiniz yalnız öz vekselləriniz üzrə olan borcu verməmək idi.

Qrafınyaya ayağa durdu, xudahafizləşdi və otaqdan, ehtimal ki, dəhşət içində bayıra çıxdı. De Trayl onun dalınca getməyə məcbur idi. Bununla belə, hələ otaqdan çıxmamışdan:

- Möhtərəm ağalar, - dedi, - əgər siz nəzakətdən kənar bir hərəkət göstərsəniz, ya sizin qanınız axmalı olacaq, ya mənim.

Qobsek tapançaları əlində sıxaraq:

- Amen¹, - deyə cavab verdi. - Mənim əzizim, öz qanını axıtmaq üçün adamın qanı olmalıdır. Halbuki sənin damarlarında axan qan deyil, ancaq çirkəbdır.

Qapı taqılılı ilə örtüldükdən və hər iki kolyaska uzaqlaşdıqdan sonra Qobsek evin ortasında oynamağa başladı:

- Brilyantlar mənimdir, brilyantlar mənimdir, gör nə qədər gözəl brilyantlardır! Ucuz ələ keçirdim. O-ho-ho, Verbrust və Jiqonne Qobsek babaya kələk gəlmək istəyirdilər. Amma baş tutmadı. İndi siz hər ikiniz mənim əlimdəsiniz. Sizinlə haqq-hesabımı çürüdəcəyəm. Bu axşam domino oynadığınız zaman məsələni açıb onlara dedikdə hər ikisi eşşək kimi qulaqlarını sallayacaq.

Bu mənfur sevinc, bu vəhşiyə məxsus qızgınlıq və hərəslik bir neçə qiymətli daşı ələ keçirdiyinə görə əmələ gəlmişdi. Mən heyrət içində heç bir söz demədən ona baxırdım.

¹ *Amen* - “amin” mənasındadır (*lat.*)

- Ha-ha, sən buradasan, əzizim? - deyə Qobsek sözüne davam edirdi: - Biz bir yerdə nahar edərik. Sənin evində oturub bir qədər əylənərik. Restoranların zəhərli yeməklərindən zəhləm gedir.

Mənim üzümün ifadəsi dərhal onu əvvəlki soyuq, ehtirassız vəziyyətinə qayıtdı.

O, dəmir qabdakı südü manqal üstünə qoyaraq buxarının qarşısında oturdu və dedi:

- Siz bunu başa düşmürsünüz. Mənimlə bərabər səhər yeməyi yeməzsinizmi? Mənə elə gəlir ki, hər ikimizə çatar.

- Sağ olun, mən həmişə səhər yeməyini günorta yeyirəm.

Bu zaman koridorda sürətli ayaq səsləri eşidildi.

Gözlənilmədən gələn bu adam Qobsekin qapısı qabağında dayandı və əsəbi halda qapını döydü. Sələmçi kiçik pəncərədən baxıb qapını açdı; içəriyə otuz beş yaşlı bir adam girdi; bu adamın hiddətli olmasına baxmayaraq, ehtimal ki, Qobsekə qorxulu görünməmişdi. Bu, sadə geyimli, mərhum hersoq Rişelyöyə¹ bənzəyən bir adam idi: bu, ehtimal ki, sizin tanıdığınız qraf idi; məni məzur tutun, onda sizin məhəlləninizin dövlət xadimlərinə məxsus aristokrat görünüşü vardı.

O susub durmuş Qobsekə müraciətlə:

- Cənab, - dedi, - mənim arvadım bir az bundan əvvəl burada idi.

- Mümkündür.

- Bu nədir, siz məni başa düşmürsünüz?

Sələmçi cavab verdi:

- Mən sizin zövcənizi tanımaq şərəfinə nail olmamışam. Bu gün mənim yanıma bir çox müştərilər gəlmişdi: qadınlar, kişilər, gənc oğlanlara bənzəyən gənc qızlar, gənc qızlara bənzəyən gənc oğlanlar... Mənim üçün çox çətin bir iş olardı ki...

- Zarafat yetər, cənab, mən bir az əvvəl buradan çıxan qadından bəhs edirəm.

Sələmçi soruşdu:

- Mən nə bilim ki, bu qadın, doğrudan da, sizin arvadınızdır? Mən indiyə qədər sizi görmək şərəfinə nail olmamışam, deyilmi?

Qraf dərin bir kinayə ilə:

¹ *Hersoq Rişelyö (1766-1822) - XVIII Lüdovikin zamanında nazir olmuş Rişelyö Armand Emmanuel nəzərdə tutulur.*

- Siz səhv edirsiniz, cənab Qobsek, - dedi. - Bir dəfə səhər mənim arvadımın yataq otağında bir-birimizi görmüşük. Siz onun imzalamış olduğu vekseli təqdim etmək üçün gəlmişdiniz. O, bu veksəl üzrə sizə borclu deyildi.

Qobsek hiyləgər bir baxışla qrafa baxaraq:

- Onun vekseli nə vasitə ilə işə keçirdiyini təyin etmək mənim vəzifəm deyildir, - deyə cavab verdi. - Mən bir nəfər tanışımın ricasına görə bu vekseli vaxtında təqdim etmişdim.

Kapitalist süd kasasına bir qədər qəhvə tökərək, səsinə ucaltmadan sözüünə davam etdi:

- Bundan başqa, cənab, müsaidənizlə xatirinizə salmalıyam ki, öz evimdə məni təhdid etməyə sizin nə haqqınız olduğunu mən qətiyyənlə anlamıram; mən keçən əsrin altmış birinci ilində həddi-bülüğa çatmışam.

- Cənab, siz bir az əvvəl mənim arvadıma məxsus olmayan ailə brilyantlarını vicdansızcasına ucuz bir qiymətlə satın almısınız.

- Cənab qraf, mən sizi öz işlərimlə tanış etməyə borclu deyiləm, bununla belə, sizə bildirməliyəm ki, əgər sizin brilyantlarınız zövcəniz tərəfindən oğurlanmışdırsa, siz bilatəxir bütün zərgərlərə məktub yazaraq bildirməli idiniz ki, onlar bunu satın almasınlar. Zövcəniz brilyantları hissə-hissə də sata bilərdi.

Qraf dedi:

- Lakin siz mənim arvadımı tanıyırdınız.
- Doğrudur.
- O, ərinə tabedir, deyilmi?
- Ola bilər.
- Onun bu brilyantları satmağa haqqı yox idi.
- Düzdür.
- Demək?
- Demək, mən sizin arvadınızı tanıyıram, onun ərinə tabe olduğunu bilirəm, mən buna tamamilə razıyam, o, bir çoxlarına tabedir, lakin brilyantlarınıza gəlincə, mən bunları tanımıram. Əgər madam qrafınya vekseli imzalayırsa, demək, o, ticarətlə məşğul olmaq haqqına malikdir; o, brilyantları ala da bilər, satmaq üçün götürə də bilər. Belə şeylər çox olur.

Qraf hirsindən sapsarı saralaraq:

- Əlvida! - deyə bağırdı, - biliniz ki, məhkəmə də var.

- Doğrudur.

Sonra qraf məni göstərərək əlavə etdi:

- Bu cənab brilyantların satıldığına şahiddir.

- Mümkündür.

Qraf qapıya tərəf addım atdı. İşin ciddi bir şəklə düşdüyünü görüb, mən dərhal iki düşmən arasında vasitəçi oldum.

- Qraf, - dedim, - siz də haqlısınız, Qobsekin də heç bir təqsiri yoxdur. Siz arvadınızı məhkəməyə cəlb etmədən, brilyantları alan adamı məhkəməyə verə bilməyəcəksiniz, bu surətlə, məhkəmənin bütün biabırçılığı təkə arvadınızın üzünə düşəcəkdir. Mən vəkiləm, rəsmi bir şəxs olmaqdan artıq, öz vicdanıma görə etiraf edirəm ki, sizin bəhs etdiyiniz brilyantlar mənim hüzzurumda Qobsek tərəfindən satın alınmışdır; lakin zənnimcə, siz bu satışın qanuni olmadığını iddia etməklə səhv edirsiniz. Xüsusilə bunu nəzərə alınız ki, satış obyektini eynilə təyin etmək çətin bir şeydir. Ədalətə siz haqlısınız, qanuna gəlincə, siz müvəffəqiyyət qazana bilməyəcəksiniz. Cənab Qobsek çox namuslu adamdır, odur ki o, bu satışın onun üçün mənfəətli olduğunu danmayacaq, xüsusilə mənim vicdanım və vəzifəm bunu təsdiq etməyi lazım bilir. Lakin siz məhkəmə prosesi başlasanız, çox ehtimal ki, bunun nəticəsi şübhəli olacaqdır. Mən Qobseklə düzəlişməyinizi məsləhət görürəm. O, hər halda, əməli düz adamdır. Lakin siz, heç şübhəsiz, onun brilyant üçün verdiyi məbləği geri qaytarmalısınız. Onları yeddi-səkkiz ay, hətta bir il müddətində geri almaq şərti ilə girov qoymağa razı olunuz. O zamana qədər qrafınyanın borc götürdüyü pulu qaytara bilərsiniz. Yaxud istəsəniz, brilyantları, pulunu vermək şərti ilə, bu gün belə götürə bilərsiniz.

Sələmçi qəhvə kasasına çörək batırıb, təsvirolunmaz bir görünüşlə yeyirdi; lakin saziş haqqında dediklərimi eşidib diqqətlə mənim üzümə baxdı; sanki, o, bu sözləri söyləmək istəyirdi: “Qoçaq oğlan, görünür, mənim nəsihətlərim sənin üçün faydalı olmuşdur”. Mən də onun üzünə baxdım. O, mənim bu baxışla nə demək istədiyimi gözəlcəsinə anladı. İş şübhəli, murdar bir iş idi, odur ki, nə olursa olsun, məsələni sülh yolu ilə qurtarmalı idi. Qobsek mənim doğru danışdığımı inkar edə bilməzdi. Qraf xeyirxah bir təbəssümlə mənə təşəkkür etdi. İşə başladıda mübahisə və müzakirədə Qobsekin göstərdiyi hərislik və məharət bir çox

konqreslərin bütün diplomatlarını yerə vura bilərdi, lakin nəhayət, mən akt düzəltdim. Bu akta görə, qraf sələmçidən faizləri daxil etmək şərti ilə səksən beş min frank aldığı təsdiq edirdi; Qobsek isə bu məbləği aldıqdan sonra brilyantları qrafa qaytarmalı idi.

Qraf akta imza ataraq:

- Belə də israfçılıq olar? - dedi. - Bu uçurumdan necə körpü salmaq mümkündür?

Qobsek mənalı bir ifadə ilə soruşdu:

- Qraf, sizin uşağınız çoxdurmu?

Bu sual qrafı diksinməyə məcbur etdi. Sanki, sələmçi təcrübəli bir həkim kimi onun ağrıyan yerinə toxunmuşdu. O cavab vermədi.

Qobsek qrafın ağır sükutunu anlayaraq sözlünə davam etdi:

- Məsələ burasındadır ki, - dedi, - mən sizin macəranızı qabaqcadan bilirəm. Bu qadın bir iblisdir; bəlkə, siz onu hələ də sevirsiniz; bu, tamamilə mümkün bir şeydir; o, mənə də mütəəssir etmişdi. Ola bilsin ki, siz öz var-yoxunuzu xilas etmək, onu bir və ya iki uşağınız üçün mühafizə etmək istərdiniz. Odur ki məsləhətim budur: özünüzü yüksək cəmiyyətin fırtınasına təslim edin, qumar oynayın, sərvətinizi göyə sovurun, israf edin, lakin tez-tez Qobse- kin yanına da gəlin. Başqaları mənim cuhud, ərəb, sələmçi, dəniz qulduru olduğumu və sizi soyub talan etdiyimi söyləyəcəklər. Cəhənnəmə söyləsinlər. Əgər mənə təhqir etsələr, mən bunun əvəzini özüm çıxə bilərəm - bəndəniz kimi heç kəs tapança atmağı, qılınc oynatmağı bacarmaz. Bunu hamı bilir. Sonra mümkünsə, bir dost adam tapıb, mülkünüzü saxta surətdə ona satın.

Mənə müraciətlə soruşdu:

- Siz buna saxta satış deyirsiniz, deyilmi?

Qraf tamamilə öz fikirlərinə dalmış kimi görünürdü. Gedərkən bizə dedi:

- Brilyantları hazırlayın, sabah pulları alacaqsınız.

Qobsek, qraf getdikdən sonra soyuq bir səslə:

- Mənə elə gəlir ki, - dedi, - bu, namuslu bir adam kimi axmaqdır.

- "Ehtirasa qapılmış bir adam kimi axmaqdır" desəniz, daha yaxşı olardı, - dedim.

Qobsek mənim getməyə hazırlaşdığımı görüb:

- Qraf aktı düzəltməyinizin haqqını sizə verməlidir, - dedi.

Aristokrat bir qadının müdhiş sirlərini mənim gözlərim qarşısında açan bu hadisədən bir neçə gün sonra qraf bir səhər mənim kabinetimə daxil oldu.

- Cənab, - dedi, - mən sizin yanınıza ciddi bir iş üçün məsləhətləşməyə gəlmişəm. Bunu da etiraf etməliyəm ki, sizə qarşı böyük bir etimadım var və bunu işdə sizə isbat edə biləcəyimə ümidvaram. Sizin madam Qranl'eyə qarşı münasibətiniz böyük təqdirələrə layiqdir (vəkil vikontessaya müraciətlə: "Görürsünüzmü, - dedi, - mənim çox adi bir xidmətimin əvəzini siz dəfələrlə vermişsiniz").

Mən hörmətlə baş əyərək, yalnız namuslu bir adam kimi vəzifəmi ifa etdiyimi söylədim.

Qraf dedi:

- Mən sizin bugünkü vəziyyətiniz naminə borclu olduğunuz həmin qəribə adam haqqında ətraflı məlumat toplamışam. Mənim öyrəndiyimə görə, Qobsek sinizm məsləki filosofudur¹. Onun sədəqəti haqqında nə fikirdəsiniz?

- Qraf, - deyər cavab verdim, - Qobsek mənim hamimdir...

- Sonra gülərək əlavə etdim: - Ancaq yüzə on beş faiz şərti ilə. Lakin onun hərisliyi yad bir adama onu düzgün xarakterizə etməyimə imkan vermir.

- Danışın, - dedi. - Sizin açıq danışmağınız nə Qobsekə zərər verə bilər, nə sizə. Mən girov götürən bir adamın mələk olacağına heç bir ümid bəsləməyirdim.

- Qobsek baba, - deyər, cavab verdim, - hərəkətlərini idarə edən yeganə bir prinsipə tabedir. Onun fikrinə görə, pul elə bir əmtəədir ki, onu vəziyyətə görə heç bir vicdan əzabi çəkmədən ucuz, ya baha qiymətə satmaq olar. Onun nəzərində kapitalist elə bir adamdır ki, yaxşı qazanc üçün gəlirli işlərdə və möhtəkirkildə iştirak edir. Onun maliyyə prinsipləri və insan təbiəti üzərində etdiyi fəlsəfi müşahidələr sələmçi olmasına yol verir. Əgər bu prinsipləri bir tərəfə qoysaq, pul məsələsindən xaricdə olan hər bir şeydə onun Parisdə ən nəzakətli və namuslu bir adam olduğuna dərin bir etimadım vardır. Onun təbiətində iki insan yaşayır: o həm xəsisdir, həm də filosofdur, həm bir heç, həm də qeyri-adi bir adamdır. Əgər mən öləndən sonra yetimlərim qalsaydı, Qobsek onların

¹ *Sinizm məsləki* - bizim tarixdən dörd əsr əvvəl təsis edilmiş qədim yunan fəlsəfə məsləkidir; yeganə idrak mənbəyi olaraq hissi qəbul edir və həyatın bütün xarici təşkilini lüzumsuz sayırdı, dini sitayiş əleyhinə də çıxırdı.

qəyyumu olardı; təcrübəmə görə mən Qobseki bu cür təsəvvür edirəm. Mən onun keçmiş həyatına bələd deyiləm. O, bəlkə, dəniz qulduru olmuş, bəlkə də, brilyant, yaxud insan, qadın, yaxud dövlət sirri ilə alver edərək bütün dünyanı dolaşmışdır. Bununla belə, and içə bilərəm ki, heç bir insan qəlbi onunku qədər müsibətlərdə bərkiməmiş və böyük imtahanlardan keçməmişdir. Mən ondan aldığım borcu qaytardığım gün natiqlik ehtiyatkarlığı ilə bəzi sözlər söyləyərək, ondan xəbər aldım ki, nə məqsədlə məndən bu qədər böyük faiz tələb etdi və nə niyyətlə mənə, öz dostuna təmənnasız yaxşılıq göstərmədi. O dedi: “Oğlum, mənim sənə heç bir şey etmədiyimi düşünmək haqqını sənə verməklə, mən səni borc hissi və təşəkkürdən xilas etdim”. Bu surətlə biz onunla ən yaxşı dost olduq. Bu təcrübə sizə insanın təbiətini bir çox mülahizələrdən daha yaxşı izah edə bilər.

Qraf dedi:

- Mənim qəranm qətidir. Mülkümün ixtiyarını Qobsekə vermək üçün lazım olan aktları hazırlayın. Geriyə qaytarmaq qəbzini yazmağı mən yalnız sizə tapşırıram. Qəbzə satışın saxta olduğu göstərilməlidir. O, mənim mülkümü istədiyi kimi idarə edə bilər, ancaq böyük oğlum həddi-bülüğa çatdıqdan sonra mülkü ona qaytarmaq haqqında iltizam verəcəkdir. Bundan başqa, sizə bir şeyi də bildirmək istəyirəm: mən bu qiymətli sənədi öz yanımda saxlamağa qorxuram. Oğlumun anasına olan məhəbbəti mülkü geri qaytarmaq qəbzini ona etibar etməyimə yol vermir. Cəsarət edib bu qəbzi saxlamağınızı sizdən rica edə bilərəmmi? Əgər Qob- sek ölsə, sizi mənim mülkümün varisi təyin etməlidir. Bu surətlə hər şey nəzərə alınmış olar.

Qraf bir dəqiqə susdu; o çox həyəcanlı görünürdü. Bir az sonra:

- Rica edirəm, məni əfv edin, - dedi. - Mən böyük iztirab içindəyəm və səhhətimin qorxulu olduğundan ehtiyat edirəm. Son dərd mənim həyatımı şiddətlə sarsıtmışdır. Mən mühüm bir qərara gəlməli idim. Artıq mənim qərarım budur.

- Qraf, - deyə cavab verdim, - hər şeydən əvvəl, müsaidə edin, mənə göstərdiyiniz etimad üçün sizə təşəkkür edirəm. Lakin bu etibarı doğrultmaq üçün sizə bildirməliyəm ki, bu tədbirlərlə siz başqa uşaqlarınızı irsdən tamamilə məhrum edirsiniz... Halbuki

onlar da sizin adınızı daşıyırlar. Qoy bu uşaqlar sizin vaxtilə sevdiniz və bu gün tərki etdiyiniz bir qadının uşaqları olsun, lakin onların da müəyyən dərəcədə yaşamağa haqqı vardır. Mən sizə bildirməliyəm ki, o uşaqların da taleyi aydın təyin edilməzsə, bir şərf olaraq öhdəmə götürməli olduğum vəzifəni mən qəbul edə bilməyəcəyəm.

Bu sözlər qrafı sarsıtmışdı. Kirpiklərində gözyaşı göründü və əlimi sıxaraq:

- Mən sizi hələ axıra qədər tanıya bilməmişəm, - dedi. - Siz məni həm sevindiriniz, həm də qəlbimə toxundunuz. Biz geriə qaytarış qəbzində bu uşaqların payını xüsusi maddələrdə göstəririk.

Mən onu lap idarəmin qapısına qədər ötürdüm. Onun üzü bu ədalətli işdən doğmuş bir sevinc və razılıq hissi ilə ruhlanmış göründü.

- Görürsünüzmü, Kamilla, gənc qadınlar nə cür uçurum kənarına gəlib çıxırlar? Bəzən müdhiş bir müsibətin doğması üçün yalnız bir rəqs, royal yanında oxunan bir romans, şəhər civarında bir gəzinti kifayət edir. Şöhrət düşkünlüyü və qürurun vüqarlı səsi, birisinin təbəssümünə qarşı etimad, çılğınlıq, yaxud dəlilik insanı cəzb edir. Bütün qadınlar müəyyən hüdudu keçərlərsə, zəruri olaraq üç furiyanın¹ pəncəsinə düşəcəklər ki, bunlar da - həya, vicdan əzabı və səfalətdir...

Vikontessa Dervilin sözünü kəsərək:

- Mənim zavallı Kamillam yatmaq arzusu ilə çırpınır, - dedi, - get, qızım, yat, pak və ismətli qalmaq üçün sənin bütün bu dəhşətləri bilməyin lazım deyildir.

Kamilla de Qranl'e anasını başa düşərək getdi. Qrafıya dedi:

- Əzizim Dervil, siz bir az həddindən artıq coşmuşunuz. Vəkillər nə ana ola bilir, nə də vaiz...

- Lakin qəzetlər min dəfə bundan artıq...

Vikontessa vəkilin sözünü kəsərək:

- Yazıq Dervil, - dedi, - mən sizi heç tanıya bilmirəm. Siz mənim qızımın qəzet oxuduğunu zənn edirsiniz? - Sonra bir az susub əlavə etdi: - Davam edin.

¹ *Furiya* - qədim Roma əsətirində intiqam ilahəsi, məcazi mənada - kinli qadın deməkdir.

- Qraf öz mülkünü Qobsekə rəsmi surətdə satdıqdan üç ay sonra...

Vikontessa:

- Madam ki qızım getmişdir, qraf Restonun adını açıq söyləyə bilərsiniz.

- Çox gözəl. Bu hadisədən uzun müddət sonra mən hələ də məndə qalmalı olan qaytarış qəbzini almamışdım. Parisdə vəkillərin başı o qədər qarışır ki, ayrı-ayrı müstəsna hallar nəzərə alınmazsa, demək olar ki, onların müştərilərinin işi üçün onların özlərindən çox çalışmağa imkanları olmur. Bununla belə, bir dəfə sələmçi bizim evdə nahar etdiyi zaman süfrədən durarkən, nə səbəbə görə de Restodan heç bir xəbər olmadığını ondan soruşdum.

O cavab verdi:

- Bunun çox ciddi səbəbləri var. Qraf ölüm yatağındadır. Onun qəlbi çox yumşaq olduğundan dərddə tab gətirə bilmir və dərddən onu məhv etməsinə yol verir. Həyat elə bir iş, elə bir peşədir ki, bunu çox çətinliklə öyrənmək mümkündür. İnsan bir çox müsibətlərdən sonra həyatı dərk etmişsə, onun sinir sistemi möhkəmlənir və öz hissiyyatını idarə etmək üçün onda müəyyən bir qıvrıqlıq yaradır. O zaman onun sinirləri polad bir yay kimi sınımadan əyilir. Əgər onun mədəsi yaxşıdırsa, bu surətlə bişmiş olan adam, Livanın məşhur sidr ağacları kimi uzun müddət yaşamalıdır.

- Qraf can verir? - deyə soruşdum.

Qobsek cavab verdi:

- Bəlkə də. Onun mirası sizin üçün yağlı bir işdir.

Mən bu adamın üzünə baxdım və onu sona qədər anlamaq arzusu ilə soruşdum:

- Rica edirəm, söyləyin görüm, nə üçün sizin nəvazişinizi oya-dan yalnız qrafla mən oldum?

- Çünki, - dedi, - yalnız siz ikiniz mənə hiyləsiz olaraq etimad etdiniz.

Bu cavab, mülkü geri qaytarmaq qəbzi itərsə, Qobsekin öz əlindəki imkanlardan sui-istifadə etməyəcəyinə inanmağa mənə imkan versə də, buna baxmayaraq, mən qrafı görməyi qət etdim. İşim olduğunu söylədim, ikimiz də evdən bərabər çıxdıq. Tez Gel-der küçəsinə çatdım. Məni qonaq otağına apardılar. Qrafınyada burada uşaqları ilə oynayırdı. Mənim gəldiyimi eşitdikdə, cəld yerindən

sıçradı, mənım qabağımə gəldı və heç bir söz demədən, buxarının yanındakı boş kreslonu əli ilə mənə göstərərək, yenə əyləşdı, üzü nüfuz edilməyən bir maska altında gizlənmişdi. Bu maska sayəsində aristokrat qadınlar öz ehtiraslarını gözəlcə gizlədə bilirlər. Onun üzü dərd və müsibətdən solmuşdu; yalnız üzünün vaxtilə onu başqalarından fərqləndirən qəşəng xətləri yenə də qalmış və əvvəlki gözəlliyini xatırladırdı.

- Çox mühüm bir məsələ üçün qrafla görüşə bilsəydim...

Sözümü kəsərək:

- Elə olsaydı, sizin bəxtiniz mənimkinə nisbətən daha çox gətirmiş olardı, - deyə cavab verdi. - Cənab de Resto heç bir kəsi görmək istəmir; o, doktorun belə yanında qalmasına dözmür. Heç kəsin qayğısını, mənım belə yardımımı qəbul etmir. Xəstələrin qərribə fantaziyaları olur. Onlar uşaq kimi nə istədiklərini özləri belə bilmirlər.

- Bəlkə, - dedim, - onlar istədiklərini uşaq kimi çox yaxşı bilirlər.

Qrafinya qızardı. Bu sözü Qobseksayağı söylədiyim üçün peşman oldum.

Söhbəti dəyişmək üçün yenə sözə başlayaraq:

- Lakin, - dedim, - ola bilməz ki, de Resto otaqda həmişə yalnız qalsın.

- Böyük oğlu yanındadır, - deyə cavab verdi.

Mən qrafinyaya nə qədər diqqətlə baxdımsa, o, bu dəfə qızarmadı. Mənə elə gəldi ki, o, möhkəm niyyətlə öz sirrini məndən gizləmək arzusundadır.

- Qrafinya, siz başa düşməlisiniz ki, mən buraya boş bir maraq üçün gəlməmişəm. Mənım ziyarətim olduqca mühüm maraqlarla əlaqədardır...

Yanlış bir yola düşdüyümü hiss edərək, dodağımı dişlədim. Doğrudan da, qrafinya o saat mənım bu başısoyuqluğumdan istifadə etdi:

- Mənım maraqlarım ərimin maraqlarından ayrı deyildir, - deyə cavab verdi. - Siz mənə də müraciət edə bilərsiniz.

Mən qəti bir surətdə etiraz edərək:

- Mənım buraya gəlməyimə səbəb olan iş yalnız qrafaya aiddir, - dedim.

Bu cümləni söylərkən onun göstərdiyi nəzakət məni qətiyyənlə aldada bilməzdi; onun heç bir zaman məni ərinə yaxın qoymayacağına anladım. Bir müddət qrafinyanı seyr edərək məsələyə dəxli olmayan söhbətlər etdim. Lakin o özü üçün müəyyən bir hərəkət planı təyin etmiş olan bütün qadınlar kimi, bu gözəl cinsin təbiətində xəyanətin son dərəcəsi olan bu halı mükəmməl surətdə pərdələyə bilirdi. Cəsarət edirəm, ancaq mən ondan hər bir şey, cinayət belə gözləyə bilərdim. Hərəkətlərində, baxışlarında, ədalarında, hətta səsinin ahəngində belə onun gələcəkdəki məqsədi hiss olunurdu. Mən onu tərək edərək çıxdım...

İndi mən sizə bu sərgüzəşti tamamlayan hadisələri söyləmək istəyirəm. Bunların təfsilatı Qobsekin və mənim əvvəlcədən hiss etdiyimiz kimi olmuşdu. Qraf de Resto, sanki, öz sərvətini tələf etmək məqsədilə, guya, nəşə və kefə qapıldığı gündən ərlə arvad arasında sirri məlum olmayan səhnələr olmuşdu. Bu səhnələr qrafın öz arvadı haqqında bu vaxta qədər olan mənfi fikrini daha da dərinləşdirmişdi. Qraf xəstələnərək yatmağa məcbur olduğu gündən onun qrafinyaya və qrafinyanın iki son uşağına qarşı nifrəti aydın olmuşdu; onlara otağına girməyi qadağan etmişdi; lakin onlar itaətsizlik göstərdikdə xəstənin vəziyyəti o qədər ağırlaşdı ki, doktor qrafinyaya ərinin əmrini pozmaması üçün yalvarmağa məcbur olmuşdu. Madam de Resto mülklərin, hətta içində yaşadığı evin belə yavaş-yavaş Qobsekin əlinə keçdiyini görürdü. Qobsek onun nəzərində fantastik bir vampir mücəssəməsi idi. Qrafinya, əlbəttə, ərinin niyyətini duymuşdu. Borclu olduğu adamlar tərəfindən şiddətlə təqib olunan cənab de Trayl İngiltərəyə səyahət edirdi. Qobsekin təsiri altında qrafın qrafinya əleyhinə göstərdiyi sirli ehti- yatkarlığın mənasını yalnız o, xəbər verə bilirdi. Qanunlarımız üzrə mülk satışının kağızını möhkəmlətmək üçün qrafinyanın da imzası lazım gəlirdi. Deyirlər ki, qrafinya uzun müddət sənədi imzalamaqdan çəkinmişdi, bununla belə, qraf arzusuna nail ola bilmişdi. Qrafinya ərinin öz mülkünü pula çevirdiyini və əmlakı təcəssüm etdirən kiçik pul yığınının notariusun dolabında, yaxud bankda saxlandığını zənn edirdi. Onun mülahizəsinə görə, de Restoda mütləq bir sənəd olmalı idi ki, böyük oğlu buna əsasən onun üçün təyin edilmiş mülkə olan haqqını asanca bərpa edə bilirdi. Buna görə qrafinya ərinin otağını ciddi bir nəzarət altında saxlamağa

qərar vermişdi. O, qadın casusluğuna tabe edilmiş öz evində tam bir hakimiyyət sürürdü. Bütün gününü ərinin otağının yanındakı salonda keçirərdi, buradan ərinin hər bir sözünü eşitmək, hər bir hərəkətini duymaq mümkün idi. Gecə yatmaq üçün yenə həmin otaqda onun üçün yer salardılar. Gecənin çox vaxtı oyaq olardı. Doktor büsbütün qrafinyanın tərəfində idi. Belə bir “fədakarlıq” insanda heyrət oyada bilərdi. O, xain təbiətlərə məxsus olan bir hiyləgərliklə də Restonun ona qarşı bəslədiyi nifrəti başqa cür yozur və özünü mükəmməl bir surətdə məyusluğa vururdu. İş o dərəcəyə gətirmişdi ki, artıq ondan bəhs etməyə başlamışdılar. Bəzi riyakarlar onun öz günahlarını artıq yuduğunu belə iddia edirdilər. Lakin qrafinyanı, lazımı tədbir görməzsə, qraf öldükdən sonra düşəcəyi yoxsulluq fikri hər zaman təqib edirdi. Bu surətlə, ərinin inlədiyi otağa, ölüm yatağına buraxılmayan bu qadın, qrafın ətrafında tilsimli bir dairə cızmışdı. O, qrafdan həm uzaq, həm də ona yaxın idi; heç bir hüququ yox idi və eyni zamanda hər bir şeyin hakimi idi; vəfalı bir zövcə rolunu oynayır və eyni zamanda spiral şəklində deşmiş olduğu torpağa girərək, səpələnən hər bir qum dənəsinin səsinə qulaq asa-asa, öz məhkum edilmiş şikarını gəmirən bir həşərat kimi, ölüm və pulu güdürdü. Ən ciddi bir müddəti belə qrafinyada dərin bir analıq hissini olduğunu etiraf etməyə məcburdu. Deyirlər ki, atasının ölümü onun üçün bir dərs olmuşdu. (Jşaqlarını dərinədən sevdüyindən sürdüyü səfahət həyatını onlardan gizlədirdi; uşaqların yaşlarının az olması da bunu asanlaşdırırdı; qrafinya isə özünü onlara sevdirə bilmişdi; o, uşaqlarına ən gözəl, ən parlaq bir təhsil vermişdi. Etiraf etməliyəm ki, mən özümü bu qadına qarşı heyrət və mərhəmət hissindən xilas edə bilməmişdim, hələ bir az bundan əvvəl Qobsek belə, mənim bu hissimə istehza ilə gülürdü. Maksimin bütün alçaqlığını anlamış qrafinya qanlı göz yaşları ilə keçmiş xətələrinin günahını yuyurdu. Mən buna inanıram. Ərinin mülkünü ələ keçirmək üçün gördüyü tədbirlər nə qədər iyrenc olsa da, onu buna məcbur edən məgər ana məhəbbəti və uşaqları qarşısında öz günahlarının əvəzini çıxmaq arzusu deyildimi? Bundan başqa, bəlkə də, o, ehtiras fırtınası keçirmiş bir çox qadınlar kimi, yenə ismətli olmaq ehtiyacını hiss edirdi. Bəlkə də, o yalnız səhvlər üzərində yetişdirilmiş kədərli məhsulu topladıqdan sonra ismətin qiymətini anlamışdı. Hər dəfə

Emst atasının otağından çıxdıqda, qrafinya inkvizitorcasına onu istintaqa çəkir, qrafın nə danışdığını, nə etdiyini soruşurdu. Uşaq anasının bu rəftarını atasına qarşı bir mehribançılıq zənn edərək onun bütün suallarına cavab verirdi. Mənim ziyarətim qrafıyanı qorxuya salmışdı; o, bu nəticəyə gəlmişdi ki, mən - qrafın intiqam alətiyəm. Buna görə mənə can üstə olan qrafın yanına buraxma- mağı qət etmişdi. Məşum bir öncəduyum hissi ilə, nə olursa olsun, mən qrafla danışmaq istəyirdim, çünki qəbzlərinin taleyi mənə narahat edirdi. Bu qəbzlər qrafıyanın əlinə keçərsə, o, bunların mənasını anlayar və onunla Qobsek arasında ağır bir çəkişmə başlaya bilərdi. Mən sələmçinin xasiyyətini yaxşıca öyrənmişdim, odur ki onun heç bir zaman mülkü qrafınyaya verməyəcəyini yaxşı bilirdim; yalnız mənim icra etməyə haqqım olduğu bu sənədlərin mətnində isə məhkəmə çəkişmələri üçün bir çox əsaslar var idi. Mən bütün bu müsibətlərin önünü almaq məqsədilə ikinci dəfə qrafıyanın yanına getdim.

Dervil xüsusi bir etimad ilə vikontessaya müraciət edərək:

- Bəzi mənəvi məsələlər var ki, yüksək cəmiyyət mühitində, adətən, onlara biz kafi dərəcədə əhəmiyyət vermirik, - dedi. - Təbiət etibarilə müşahidəçi adam olduğumdan, məşğul olduğum mülk davalarını qeyri-ixtiyari bir surətdə təhlil edirdim. Bu cür davalarda isə ehtirasların oyunu daha parlaq bir şəkildə alır. Odur ki hər dəfə iki düşmən tərəfin qarşılıqlı olaraq bir-birinin niyyətlərini və fikirlərini anladıqları zaman mən buna yenidən təəccüb edirdim. Bəzən bir-birinin qəlbini oxuyan iki məşuq kimi, iki düşməndə də eyni fikir aydınlığı, eyni mənəvi bir bəsirət qüvvəsi özünü büruzə verir. Odur ki biz, yəni qrafinya ilə mən üz-üzə gəldikdə, onun mənə qarşı olan ədavətinin səbəbini, o, öz hisslərini ən füsunkar bir nəzakət və dostluq pərdəsi altında gizlətməsinə baxmayaraq, dərhal anladım. Mən onun təsəvvüründə vəkil edilmiş bir adam sifəti ilə canlanmış idim, qadın isə qarşısında qızarmağa məcbur olduğu bir adama nifrət etməyə bilməz. O, ərinin mənə vəkil etsə də, hələ bütün sərvəti mənə təslim etməmiş olduğunu hiss edirdi. Söhbətimiz (mən bunu dinləməkdən sizi xilas edirəm) iştirak etdiyim ən qorxulu vuruşmalardan biri kimi xatirimdə qalmışdır. Təbiət etibarilə, müqavimət göstərilə bilməyəcək bir cazibədarlığa malik olan qrafinya gah güzəştə gedir, gah yola gəlmək istəmir, gah

nəvazişkar, gah da səmimi olurdu. Məni özünə təslim etmək üçün o, məndə maraq doğurmaq, məhəbbət oyatmaq belə istədi, - lakin bu, baş tutmadı.

Ayrılkən mən onun gözlərində nifrət və çılgın bir kin ifadəsi oxudum. Bu mənzərə məni titrətdi. Biz bir-birimizdən düşmən kimi ayrıldıq. O, məni məhv etmək istədi, mənim isə ona yazığım gəlirdi. Bəzi insanlar üçünsə bu ən ağır təhqir kimi bir şeydir. Bu, ona müraciət edərək söylədiyim son acı sözlərimdə hiss olunurdu. Zənnimcə, mənim ona, nə edirsə etsin, yenə də mütləq iflasa uğrayacağını söyləməyim, onun qəlbinə dərin bir dəhşət saçmışdı.

- Əgər mən qrafla görüşə bilsəydim, heç olmasa, uşaqlarınızın vəziyyəti...

Qrafıya sözümlə nifrətlə kəsərək:

- O zaman, - dedi, - mən büsbütün sizdən asılı olardım.

Məsələ tamamilə açıq qoyulduğundan, mən bu ailəni düşəcəyi yoxsulluqdan xilas etməyə qərar verdim. Qeyri-qanuni bir hərəkətə belə yol verməyə hazır olduğumdan mən aşağıdakı hazırlıq tədbirlərini gördüm: qraf Restonun saxta olaraq Qobsekdən borc aldığı bir məbləğlə bağlı məhkəmədə onun əleyhinə iş başlayıb, bu barədə qərar çıxartdıra bildim.

Qrafıya, əlbəttə, bu məhkəmə prosesini ondan gizləmişdi, lakin mən qraf öldüyü zaman şeylərini möhürləmək haqqını qazandım. O zaman mən lakeylərdən birini rüşvətlə yola gətirdim. O, qraf can verərkən, gecə vaxtı olsa belə, mənə xəbər verəcəyini vəd etmişdi. Bu surətdə mən dərhal işə qarışaraq, şeyləri möhürləmək təhdidi ilə qrafıyanı qorxudur və geriyyə qaytarma qəbzini xilas edə bilirdim. Sonralar bu qadının can verən ərinin iniltilərində qulaq asa-asa qanun məcəlləsini öyrəndiyini bildim. Doğrudan da, əgər ölüm yatağını əhatə edən insanların ruhlarını oxumaq mümkün olsaydı, bu insanların ruhunda nə qədər dəhşətli şeylər görünərdi... Və hər zaman hazırlanan fitnələrin, düzəldilən planların, qəsd edilən xəyanətlərin mühərriki puldur.

İndi bu təfsilatı bir tərəfə qoyaq. Bunlar öz-özlüyündə eyib işlər olsa da, bu qadınla ərinin çəkdiyi əzabları anlamağa imkan verir. Bununla sizin qarşınızda bu ailəyə bənzər başqa ailələrin də sirri açılmış olur. Qraf Resto öz qismətinə tabe olaraq, iki ay müddətində otağında tək yatdı. Öldürücü xəstəlik yavaş-yavaş

onun ruhunu və vücudunu gəmirirdi. Əcaibliyi izah edilə bilməyəcək xəstə fantaziyaların birinə uyaraq, otağını yığışdırmağa icazə vermir, hər bir köməkdən çəkinir, yatağını belə düzəltməyə qoymurdu. Bu cür ifrat yalqızlıq onun ətrafındakı hər bir şeydə əks etmişdi: mebel intizamsız bir halda idi; toz, hörümçək hər şeyin üstünü basmışdı. Vaxtilə zəngin və vasvası bir adam olduğu halda, indi o, bu otağın hüznü mənzərəsindən, sanki, həzz alırdı; buxarı, yazı masası və stulların üstü xəstəyə lazım olan şeylərlə dolmuşdu: burada boş, yaxud dolu bulaşmış şüşələr, dağıdılmış çirkli alt paltarları, sınıq qablar, buxarın qarşısında ağzıaçıq bir qızdırıcı, içi mədən suyu ilə dolu ləyən var idi. Bu pintilik xaosunun ən xırda bir şeyi belə tar-mar təsiri bağışlayırdı. Ölüm insanı ələ keçirməzdən əvvəl şeyləri işğal etmişdi. Qraf işıqdan qorxurdu, pəncərələrin pərdələri salınmışdı. Qaranlıq bu qəmgin binanın mənfur görünüşünü daha da artırmışdı. Xəstə çox arıqlamışdı. Yalnız gözləri parlayırdı. Sanki, həyat orada gizlənmişdi. Cüzünün ölü sarılığında müdhiş bir şey hiss olunurdu. Son dərəcə uzanmış saçlarını qırxdırmağa qoymurdu. uzun birçəkləri yanaqlarının üzərinə düşmüş, bu hal onun pərişan vəziyyətini daha da şiddətləndirirdi. O, fanatik bir zahidə bənzəyirdi. Bütün Parisin bu qədər parlaq və məsud bildiyi, əlli yaşına belə çatmamış olan bu adamın bütün insani duyğularını dərd və ələm yuyub aparmışdı. 1824-cü il dekabr ayının əvvəlində səhər vaxtı qraf, oğlu Emstin üzünə baxdı. Ernst yatağın ayaq tərəfində oturmuş və hüznə atasına baxırdı.

Gənc qraf atasından:

- Siz əzab çəkirsinizmi? - deyər soruşdu.

O, müdhiş bir təbəssümlə:

- Yox, - deyər cavab verdi, - *"hər şey burada, qəlbin yanında-dır"*. - Bu sözlərlə qraf başını qaldırdı və qurumuş əllərini köksünə o qədər bərk sıxdı ki, Ernst ağladı.

Qraf olduqca vəfali zənn etdiyi, həqiqətdə isə büsbütün qrafınyanın tərəfində olan kamerdinerə müraciətlə:

- Mə üçün Dervil görünür? - deyər soruşdu. Xəstə bir az yatağından qalxıb yenə ağı başına gəlmiş kimi: - Məcə ola bilər, Moris! - dedi. - Bu iki həftə ərzində altı, yaxud beş dəfədir ki, mən vəkilimin yanına adam göndərirəm, o isə gəlmir. Siz nə zənn edirsiniz, mənəmlə bu qədər əylənmək olar? Gedin, bu saat onu

axtarıb tapın və yanıma gətirin. Mənim əmrimi yerinə yetirməsəniz, özüm ayağa durub getməyə məcbur olacağam...

Kamerdiner salona keçərək:

- Qrafinya, - dedi, - qrafın əmrini eşitdinizmi? Nə buyurursunuz?

- Özünüzü elə göstərin ki, guya, vəkilin yanına getmişiniz, qayıtdıqdan sonra Dervilin mühüm bir iş üçün Parisin qırx lyö uzaqlığında bir yerə getdiyini söylərsiniz. Bundan başqa, ona söyləyin ki, vəkilin həftənin axırında gələcəyini gözləyirlər.

“Xəstələr hər zaman öz vəziyyətlərinin nə yerdə olduğunu başa düşməzlər”, - deyə qrafinya düşündü və xidmətçinin qayıtmasını gözləməyə başladı.

Qabaqkı gün doktor qrafın bu gündən artıq yaşamayacağını söyləmişdi. Kamerdiner iki saatdan sonra qrafa ümitsiz bir cavab gətirdikdə, ölməkdə olan qraf böyük bir həyəcana gəldi.

O, bir neçə dəfə təkrar edərək:

- Aman ya Rəbb, aman ya Rəbb! - dedi. - Mən yalnız sizə inanırdım.

O, uzun müddət oğlunun üzünə baxdı və nəhayət, zəifləmiş bir səslə dedi:

- Ernst, övladım, sən çox gəncsən, lakin sənin rəhmli qəlbin var, odur ki can üstə olan atana verdiyin vədin müqəddəs olduğunu anlarsan. Bir sirri gizləməyə özündə qüvvə hiss edirsənmi? Elə gizləməlisən ki, anan belə bir şey başa düşməsin. Oğlum, bu gün, bu evdə mənim etibar edə biləcəyim yalnız sənsən. Mənim etimadımı puça çıxarmazsan ki?

- Yox, ata.

- Yaxşı, Ernst, bir az sonra mən sənə möhürlü bir zərf verəcəyəm; bu zərf Dervilə çatmalıdır; bunu elə gizlətməlisən ki, səndə olduğunu heç kəs bilməsin, xəlvətçə evdən çıxaraq, küçənin küncündəki poçt qutusuna salarsan.

- Yaxşı, ata.

- Mən sənə əmin ola bilərəmmi?

- Bəli, ata.

- Yaxın gəl, oğlum, öp məni. İndi mən artıq asudə və arxayın ölə bilərəm, mənim əziz oğlum... Altı, yaxud yeddi ildən sonra sən bu sirrin mənasını anlarsan, o zaman sən öz məharətinin və

sədaqətinin hədiyyəsini alarsan və mənim səni nə qədər sevdiyimi başa düşərsən. Məni bir dəqiqəliyə yalqız burax və buraya kimsəni qoyma.

Emst çıxdı və anasının salonda durduğunu gördü.

Qrafinya:

- Ernst, - dedi, - buraya gəl!

Oturub uşağı özünə tərəf çəkdi, sinəsinə sıxdı və öpdü.

- Emst, atan səninlə danışdı?

- Bəli, ana.

- O, sənə nə dedi:

- Mən bunu söyləyə bilmərəm.

Qrafinya hərarətlə onun üzündən öpərək:

- Ah, mənim əziz balam, - dedi, - sənin bu qədər təvazö göstərməyinə çox sevinirəm. İnsan yalan danışmamalı və verdiyi sözə əməl etməlidir. Bu iki qaydanı heç bir zaman unutmamalısan.

- Ah, anacan, sən nə yaxşı adamsan! Mən əminəm ki, sən heç bir zaman yalan danışmamışsan.

- Bəzən, oğlum, danışmışam. Bəzi hadisələr olur ki, adam vədini pozmağa məcbur olur. Bu hadisələr hər bir qanunun fəvqündədir. Qulaq as, Emst, sən artıq böyük və ağıllı oğlansan. Özün görürsən ki, atan məni rədd etmişdir, mənim qayğılarımdan çəkinmişdir. Bunu mən özüm də başa düşürəm. Mənim onu nə qədər sevdiyimi sən özün yaxşı bilirən.

- Bəli, ana.

Qrafinya ağlayaraq:

- Biçarə oğlum, - dedi, - bu bədbəxtliyə səbəb xaincəsinə söhbətlərdir. Pis adamlar öz acgözlüklərini doyuzdurmaq üçün məni atandan ayırmaq istəyirdilər. Onlar bizim var-yoxumuzu alıb mənim səmək istəyirlər. Atanın canı sağ olsaydı, bizim bu ayrılığımıza tez son verilərdi, o, mənim sözümə qulaq asardı; o, rəhmli, mehriban bir insandır; öz səhvinə dərhal başa düşərdi; lakin indi o, aqlını itirmişdir, məndən çəkinməsi tamamilə xəstəlik, dəlilik halı almışdır; bu, onun xəstəliyinin nəticəsidir. Atanın indi sənə bu qədər əhəmiyyət verməsi də aqlını itirməyinə bir sübutdur. Heç sən o, xəstələnməzdən əvvəl, Polinanı və Jorju səndən artıq sevdiyini görmüşdünmü? Onun bütün halı dəyişmişdir. Səninlə mehriban olması onda sənə bir tapşırıq vermək fikrini oyada bilər.

Mənim mələk balam, əgər sən öz ailənin evini yıxmaq və ananın bir parça çörək üçün dilənməyini istəmirsənsə, hər şeyi mənə söyləməlisən.

Bu halda qraf qapını açaraq:

- A-a! - deyə bağırdı.

O, qapının qabağında skelet kimi qupquru, cansız bir halda, yarıçılpaq dayanmışdı.

Bu boğuc bağırtı qrafınyanı dəhşətə saldı. Daş kimi donub mat qalmışdı. Əri o qədər zəif və solğun idi ki, qəbirdən xortlamış bir ölüyə bənzəyirdi.

Qraf xırıltılı bir səslə:

- Siz mənim həyatımı dərd və müsibətlə zəhərlədiniz, - deyə bağırdı, - indi isə məni sakit ölməyə qoymursunuz, oğluma yanlış fikirlər öyrədirsiniz, siz onu alçaq bir adam etmək istəyirsiniz.

Qrafınyə can verən xəstənin ayaqlarına düşdü. Son həyat həyəcanlarından onun üzü dəhşətli bir rəng almışdı. Qrafınyə ağlamağa başladı.

- Mənə yazığın gəlsin! - deyə bağırdı.

Qraf soruşdu:

- Bəs sizin mənə yazığınız gəldimi? Siz öz sərvətinizi məhv etdiniz, indi də mənim sərvətimi məhv etmək, oğlumu səfil və avara qoymaq istəyirsiniz?

- Nə olar, - deyə qrafınyə sözə başladı, - mənə yazığınız gəlməsin, mənə qarşı amansız olun, lakin uşaqlar? Dul arvadınıza əmr edin monastıra getsin, mənə tabe olmağa hazırım, günahlarımı yumaq üçün monastıra gedərəm; mənə nə əmr etsəniz, əməl etməyə hazırım, lakin uşaqlar məsud olmalıdır. Ah, uşaqlar, uşaqlar!

Qraf ümitsiz bir halda qupquru qurumuş əllərini oğluna doğru uzadaraq:

- Mənim yalnız bir uşağım var, - dedi.

Qrafınyə ərinin ayaqlarını qucaqlayaraq:

- Bağışlayın... - deyə bağırdı. - Tövbə edirəm, tövbə edirəm.

Hıçqırıqlar onu danışmağa qoymurdu. Qurumuş boğazından dolaşiq, anlaşılmaz sözlər çıxırdı.

Xəstə ayaqlarını azad edib qrafınyanı itələyərək:

- Ernstə söylədiyiniz sözlərdən sonra siz hələ tövbə etməyə də cəsarət edirsiniz, - dedi. Sonra dəhşətli bir yalqızlıqla əlavə etdi:

- Sizdən soyuq bir rüzgar əsir. Siz pis bir qız, pis bir arvad idiniz, pis də ana olacaqsınız.

Zavallı qadın huşsuz halda yerə yıxıldı. Xəstə zorla yatağına qədər süründü, uzandı və bir neçə saat sonra özündən getdi. Dini mərasim icrası üçün keşişlər gəldilər. Xəstə öldüyü zaman gecəyarı idi. Səhərki səhnə onu son qüvvədən məhrum etmişdi.

Mən gecəyarısı Qobsek baba ilə birlikdə gəlib çıxdım. Ev qar-maqarışlıq olduğundan, ölünün otağının yanındakı kiçik salona keçdik. Burada üç uşaq ağlayırdı. Yanlarında isə iki keşiş dayanmışdı. Keşişlər gecəni cənazənin yanında keçirməli idilər. Ernst mənə yaxınlaşdı və anasının qrafın otağında tək qalmaq istədiyini söylədi.

Qəribə bir baxış və səslə:

- Oraya girməyiniz, - dedi, - anam orada ibadət edir.

Qobsek özünəməxsus səssiz bir qəhqəhə ilə güldü. Mən bu xəsis adamın istehzası ilə razı ola bilməzdim: Ernstin gənc üzündə aydınca görünən bir hiss məni həyəcana gətirmişdi, tlaşaq bizim qapıya doğru yönəldiyimizi görüb, özünü qapıya verdi və bağırırdı:

- Ana, burada qara geyimli iki kişi var, səni axtarırlar!

Qobsek uşağı tük kimi qaldırdı və qapını açdı. Qarşımızdakı mənzərəni görəydiniz! Otaq dəhşətli bir qarışıqlıq içində idi. Qrafinya saçları dağınıq bir halda, alovlu gözləri ilə otağın ortasında, cürbəcür şeylər, kağızlar, pərakəndə əşgilər, paltarlar arasında dayanmışdı. Ölünün hüsurunda belə qarışıqlığı görmək dəhşətli bir şey idi. Qraf ölər-ölməz, arvadı bütün qutuları və yazı masasını sındırmışdı. Masanın qırıqları xalının üstünə səpələnmişdi. Portfellər, bəzi başqa şeylər də darmadağın edilmişdi. Hər yerdə onun yırtıcı əllərinin izini görmək olardı. İlk axtarışlan bihudə olsa da, onun indiki görünüşündən və həyəcanından, nəhayət, sirlə kağızları tapmış olduğunu anlamaq olardı. Mən yatağın üstünə baxdım və peşədən, ciddi məşğələdən doğan şüursuz bir fəhm ilə burada nə olduğunu dərhal başa düşdüm. Qrafın cənazəsi yatağın pərdəsi yaxınlığında, döşəyin eninə, başıaşağı, ehməlsiz bir şəkildə atılmışdı. Sanki, o da döşəmənin üzərinə səpələnmiş kağız zərfləri kimi bir şey idi. Doğrudan da, indi o, quru qabıqdan başqa bir şey deyildi. Onun əyilib bükülmüş, qurumuş əzaları ona gülünc və dəhşətli bir görünüş verirdi. Şübhəsiz, ölü, geriye qayıtmış qəbzini ölənə qədər

hər cür sui-qəsdən mühafizə edə bilmək üçün balıncının altında saxlayırdı. Qrafinya ərinin fikrini anlamışdı. Zira bu fikir ölünün son hərəkətində, əsəbi bir şəkildə bükülmüş barmaqlarında əks olunmuşdu. Balınc döşəmənin üzərinə atılmışdı. Qrafinyanın ayağının izi hələ də balıncın üstündə görünürdü. Qrafinyanın ayaqlarının altında isə bir kağız gördüm, bir neçə yerinə qrafın möhürləri basılmışdı. Mən dərhal kağızı götürüb üstündəki yazını oxudum. Məktub mənə çatmalı idi. Müqəssiri danışdıran ciddi bir hakim nəzərlə qrafinyanın üzünə diqqətlə baxdım... Buxarıda, odun içində kağız yanırıdı. Qrafinya bizim gəldiyimizi eşidib kağızı oda atmışdı. Sənəddə birinci maddələri mən onun uşaqlarının xeyrinə yazdırmışdım. O isə bu maddələri oxuyarkən, uşaqlarının irs haqqından məhrum edildiyini zənn edərək kağızı puç etmişdi. Natəmiz vicdanı və elədiyi cinayət qarşısında ixtiyarsız dəhşətə gəlməsindən ağılı itirmişdi. Bəlkə də, o, bizim tərəfimizdən tutulmuş olduğunu görərək, artıq dar ağacını və cəlladın odda qızmış damğasını təsəvvürünə gətirirdi.

Bu qadın bizim danışmağımızı gözləyirdi: o boğulurdu, gözləri sərsəm gözləri kimi oyan-buyana axırdı.

Odun içindən hələ tamamilə yanmamış bir kağız parçasını çıxararaq:

- Ah, xanım, - dedim, - siz uşaqlarınızı səfalətə saldınız. Bu sənəd onların sərvətini təmin edirdi.

Qrafinya bu saat huşsuz yıxılacaq kimi ağız ayrılı qaldı.

Qobsek cırıldayan bir səslə:

- O-xo-xo! - dedi.

Mis bir şamdan mərmər daşın üstündən çəkilərkən necə bir səs çıxarırsa, bu səs də eyni təsiri bağışlayırdı.

Qoca bir az susduqdan sonra sakit bir səslə mənə dedi: “Qrafın mənə satdığı mülkünün qanuni sahibi olmadığını qrafinyaya isbatmı etmək istəyirsiniz? Bu dəqiqədən etibarən bu evin sahibi mənəm”.

Başıma gözlənilmədən dəyənək vurulsaydı, bu, mənə daha az əzab verər və mənim üçün daha az gözlənilməz olardı. Qrafinya mənim sələmçiyə təəccüblü bir nəzərlə baxdığımı görmüşdü.

O danışmağa söz belə tapmayaraq, yalnız:

- Cənab! Cənab! - dedi.

- Saxta satışın sənədi sizdəirmi? - deyə mən Qobsekdən soruşdum.

- Mümkündür.

- Siz qrafinyanın elədiyi cinayətdən istifadə edəcəksiniz?

- Bəli.

Qrafinyanı ərinin yatağı yanında ağlar bir halda qoyub getdim. O, hıçqıra-hıçqıra ağlayırdı. Qobsek də mənimlə getdi. Küçəyə çıxdıqdan sonra mən ondan ayrılmaq istədim, lakin o, mənə yaxınlaşdı və qəlbin içinə sancılan dərin bir baxışla mənə baxdı, bu dəfə daha kəskin çıxan şirin bir səslə:

- Sən məni mühakimə edirsən? - dedi.

O gündən sonra biz gec-gec görüşərdik. Qobsek qrafın evini kirayəyə verdi, yayı malikanədə keçirdi; ağa kimi dolanır, ferma tikdirir, dəyirmanları təmir etdirir, yol çəkdirir, ağac əkdirirdi. Bir gün mən ona Tüilri xiyabanlarında rast gəldim.

- Qrafinya özünü qəhrəmancasına apanır, - dedim. - O, özünü uşaqların tərbiyəsinə həsr etmişdir, həm də yaxşı tərbiyə verir. Böyüyü - çox yaxşı uşaqdır.

- Mümkündür.

Sözümə davam edərək:

- Siz Emstə kömək etməyə borclu deyilsinizmi? - dedim.

- Ernstə kömək etmək? - deyə Qobsek bağırdı. - Yox, bədbəxtlik - yaxşı bir müəllimdir, bədbəxtlik ona dərs verər, pulun, kişilərin və qadınlarnın qiymətini ona öyrədir. Qoy o, Paris dənizində bir qədər üzsün. O, yaxşı üzgüçü olduqdan sonra biz ona yaxşı bir gəmi verərik.

Mən onun sözlərinin mənasını anlamağa çalışmayaraq ayrıldım.

Qrafinya gənc de Restoda mənə qarşı nifrət oyatdığından, o, mənimlə məsləhətləşməyi lazım bilməsə də, mən yenə də keçən həftə Ernstin Kamillanı sevdiyini və öhdəsindəki vəzifəni yerinə yetirmək üçün tələsmək lazım gəldiyini xəbər vermək məqsədilə Qobsekin yanına getdim. Belə ki, gənc qraf artıq həddi-bülüğa çatmışdı. Qoca dəlallə onu bu dünyadan aparacaq olan bir xəstəliklə çoxdan xəstələnərək yatağa düşmüşdü. O, cavabı yataqdan durub işlərlə məşğul olana qədər təxirə saldı. Şübhəsiz, özündə bir qətrə belə həyat hiss edincəyə qədər, heç bir şeyi əlindən çıxarmaq istəmirdi. Onun ikibaşlı cavabının başqa mənası ola bilməzdi. Zənn

etdiyindən daha artıq xəstə olduğunu görüb, qocalığı ilə dəlilik dərəcəsinə gəlmiş olan xəstəliyinin dərəcəsini bilmək məqsədilə xeyli zaman onun yanında oturdum. Yaşadığı evdə özündən başqa kimsə olmasın deyə, bütün evi icarəyə götürmüş və otaqların hamısını boş qoymuşdu. Tutduğu otaqda isə hər şey əvvəlki yerində idi. On altı ildən bəri yaxşıca tanıdığım şeylər o dərəcədə eyni vəziyyətdə qalmışdı ki, onların şüşə altında saxlandığını zənn etmək olardı. Onun sadıq qapıçısı olan qadın əlil bir kişiylə ərə getmişdi. Arvad yuxarı mərtəbəyə - Qobsekin yanına getdikdə, bu əlil kişi qapını qoruyardı. Həmin bu arvad yenə də onun evini idarə edir, gələnləri xəbər verir, onunla söhbət edir, xəstənin yanında otururdu. Qobsek zəif olduğuna baxmayaraq, müştərilərin bəzilərini özü qəbul edir, faiz alırdı. Öz işlərini o dərəcədə sadələşdirmişdi ki, bayırda bir işi düzəltmək lazım gələrsə, yalnız əlil kişiylə tapşırıq vermək kifayət edirdi.

Fransa Haiti Respublikasını təsdiq etdikdən sonra¹ Qobsek San-Dominqodakı əski mülk işlərini bildiyi, oradakı kolonistləri, yaxud mükafat almalı olan şəxsləri tanıdığı üçün mülk iddialarını ləğv etmək və Haitidən çatacaq olan pulları təqsim üçün təşkil olunmuş komisionun üzvü təyin edilmişdi. Qobsekin dühası kolonistlərin, yaxud onların varislərinin iddialarını hesaba götürmək üçün “Verbrust və Jiqonne firması” adıyla bir agentlik düzəltmişdi. Qobsekin bu agentliyə qoyduğu maya yalnız təcrübəsindən ibarət olduğu üçün o ancaq öz şərikləri ilə gəliri bölüşürdü. Bu agentlik təcrübəsiz, etimad göstərilməyən, yaxud haqları şübhə altında olan adamların iddiaları üçün filtr kimi bir şey idi. Qobsek bir dəllal kimi iri mülk sahibləri ilə danışmaq aparırdı. Bu mülk sahibləri öz haqlarını artırmaq, yaxud tez təsdiq elətdirmək üçün sərvətlərinin böyüklüyünə uyğun bir miqdarda ona peşkəş gətirirdilər. Tez-tez gətirilən bu hədiyyələr əlinə keçirə bilmədiyi məbləğlərdən aldığı hesab faizi kimi bir şey idi; bundan başqa, agentlik pulun hamısını birdən almağı, respublikanı şübhəli pul ödənişlərinə tərcih edən adamların xırda, yaxud davamlı mülklərini ucuz qiymətlə satmağı ona həvalə edirdi. Qobsek bu böyük işin qarnı doymayan bir əjdahası idi. O, hər gün səhərlər öz hədiyyəsini alar və asılmağa

¹ *Fransa Haiti Respublikasını təsdiq etdikdən sonra* - əvvəllər koloniya olan Haitinin (Böyük okeanda bir qrup adalardır) istiqlalıyyəti 1825-ci ildə Fransa tərəfindən təsdiq olunmuşdu.

məhkum edilmiş bir adamı bağışlamaq məsələsini həll edən bir nabob¹ naziri kimi bu hədiyyəni naz ilə nəzərdən keçirərdi. Qobsek hər şeyi - bir yoxsulun təqdim etdiyi içi ov quşu ilə dolu səbətləri, qənaətkar adamların göndərdiyi şamları, varlıların qab-qacağını, möhtəkirlərin qızıl tütün qablannı qəbul edirdi. Bu şeyləri qoca sələmçinin nə etdiyini kimsə bilməzdi. Hər şey onun evində gözdən itər və heç bir şey oradan bayıra çıxmazdı.

Mənim köhnə tanışım qapıçı qadın mənə deyərdi ki, namuslu bir qadın kimi and içirəm ki, mən onun bu şeyləri boğazından keçirib udduğuna inanıram, ancaq bu, onun heç də xeyrinə deyil - görmürsünüzü, mənim divar saatımın quşu kimi qupquru qurumuşdur.

Nəhayət, keçən bazar ertəsi Qobsek əlil kişini mənim dalımca göndərmişdi. Əlil kabinetimə girərək:

- Tez olun, cənab Dervil, - dedi. - Sahibkar öz son haqq-hesabını çəkir, limon kimi saralmışdır, sizinlə yaman danışmaq istəyir; ölüm onun canını alhaaldadır, boğazında son xırıltı səslənir.

Mən Qobsekin otağına girdikdə, o, buxan qarşısında dizi üstə dayanmışdı. Buxarıda ocaq yanmasa da, bir yığın kül var idi. Qobsek çarpayından düşərək oraya qədər sürünmüş, lakin yenə geriyyə qayıdıb yatağına uzanmağa heyi qalmamış, səsi də çatmamışdı ki, köməyə çağırınsın.

Onu qaldırıb yenə yatağına uzanmağa kömək etdikdən sonra:

- Mənim köhnə dostum, - dedim, - siz üşüyürsünüz. Bəs nə üçün buxarını qalatmamışsınız?

O, son, sönən bir baxışla məni seyr edərək:

- Mən üşümürəm, - dedi, - ocaq yandırmaq lazım deyil. Mən gedirəm, əzizim, haraya getdiyimi özüm də bilmirəm. Lakin mən buradan gedirəm. Budur, bu, mənim karfologiyamdır^{1 2}. - Bu istilahı işlətməsi ağılının aydın olduğunu və düz işlədiyini göstərirdi. - Mən otağın içinə qızıl yağdığını zənn etdim, onu yığmaq üçün ayağa durdum. Mənim bütün bu sərvətim kimə çatacaqdır? Mən onu xəzinəyə verməyəcəyəm. Mənim vəsiyyətim var... Qrosi, axtar, onu tap. "Gözəl hollandiyalı qadının" bir qızı vardı, onu mən bir axşam Biven küçəsində görmüşdüm. Yanılmıramsa, onun adı Skat idi.

¹ *Nabob* - Hindistanda varlı knyazlara deyirlər.

² *Karfologiya* - can üstə olan bir adamın əllərinin son hərəkəti

O, sevgi ilahəsi qədər gözəl bir qızıdır. Onu taparsan, Qrosi. Sən mənim vərəsəmsən, nə istəyirsənsə, götür: burada qaz böyrəyindən hazırlanmış pəştətlər, qəhvə qutuları, şəkər, qızıl qaşıqlar var. Odionun¹ qayırdığı servizi arvadına verərsən. Lakin brilyantları kimə verim? Sən onlara qiymət qoyarsanmı, əzizim? Mənim bir çox çeşidli tütünü var, onları Hamburqda satarsan, orada qiyməti iki dəfə artıqdır. Mənim hər bir şeyim var və mən bunların hamısından ayrılmalıyam.

Sonra özünə müraciətlə:

- Gedək, Qobsek baba, - dedi, - mətanətli ol, toxta; itirmə özünü...

Yatağına uzandı, üzü bürüncdənmiş kimi balıncın üzərində aydıncə görünürdü; sümük barmaqlı qurumuş əlini yorğanın altından çıxarıb, sanki, yubanıb burada qalmaq üçün nədənsə bərk-bərk yapışdı, öz metal baxışı kimi soyuq olan buxarıya baxdı, Let'erin^{1 2} "Brutun uşaqlarının ölümü" adlı şəklindəki konsulların arxasında durmuş ciddi üzlü qoca romalıları kimi qapıçının, əlil kişinin və mənim gözlərimin qarşısında ağılı belə itirmədən öldü.

Qoca əlil əsgər şivəsi ilə mənə müraciət edərək:

- Qoca Lazar kimi, əzəmətlə öldü, - dedi.

Can verən qocanın cavahıratı fantastikcəsinə sayması hələ də qulaqlarımda cingildəyirdi. Onun baxışını təqib edən gözlərim, həcmi etibarilə məni heyrətə salan kül yığınının üzərində dayandı. Maşanı götürüb külün içinə soxdum, orada bir yığın qızıl və gümüş var idi. Ehtimal, bu qızıllar xəstə olduğu vaxt yığıdığı hədiyyələr idi; zəifliyindən bunları gizlədə bilməmiş, heç kəsə inanmadığından banka göndərməmişdi.

Qoca əlilə:

- Tez hakim çağının, - dedim, - tez hər şeyi möhürləmək lazımdır.

Qobsekin son sözlərindən və qapıçı qadının söylədiyindən heyran qalaraq, birinci və ikinci mərtəbədəki otaqların açarlarını götürüb, evi gəzməyə getdim. Elə birinci otaqda, bir az əvvəl mənə mənasız görünən sözlərin mənasını anladım; əyalət xəsislərinə məxsus olan ağılsız bir hiss ilə əmələ gələn xəsisliyin səmərəsini gördüm.

¹ *Odio*- saray zərgərinin adıdır.

² *Let'er* (1750-1832) - David məktəbinə mənsub fransız rəssamdır. Burada adıçəkilən şəkil Luvr muzeyindədir.

bir çox yeməli şeylər, balıqqulağılar, zəhərli iyləri ilə məni, az qala, boğmuş olan saqqallı balıqlar var idi. Hər yerdə qurd və həşərat qaynaşırdı. Bir az əvvəl almış olduğu bu hədiyyələr arasında müxtəlif həcmli çay, qəhvə taylan yığılmışdı. Buxannın üstündəki gümüş supqabında Havrdan onun adına göndərilmiş pambıq tayları, şəkər qutuları, rom çəlləkləri, qəhvə, indiçə, tütün, bir çox xırdavat malların sənədləri var idi. Bu otağın içi mebel, gümüş şeylər, lampalar, şəkillər, vazalar, kitablar, çərçivəsiz bükülmüş gözəl qravüra və nadir şeylərlə dolu idi. Kim bilir, bəlkə də, bütün bu qiymətli şeylərin hamısı yalnız hədiyyələrdən ibarət deyildi. Bəlkə də, bunun bir qismi girov qoyulmuş və sonra geri götürülməmiş şeylərdən ibarət idi. Burada sikkəli və şifrlı cavahir qutuları, gözəl bir kətana bükülmüş servizlər, qiymətli silahlar, yarlıqsız bir çox şeylər var idi. Nədənsə, ələ götürüldüyünü zənn etdiyim bir kitabı vərəqlədikdə, içində minfranklıq assiqnasiyalar gördüm. Mən hər şeyi əsaslı surətdə nəzərdən keçirməyə qərar verərək bütün otağı alt-üst elədim: Rembrandtın fırçasına layiq olan bu hollandiyalının bu qədər hərisçəsinə sevdiyi qızılları tapmaq üçün döşəməni, tavanı, karnizləri, divarları araşdırdım. Bütün hüquqsünaslıq təcrübəmdə bu dərəcədə xəsislik və orijinallıq səmərəsi görməmişdim. Onun öz otağına qayıtdıqdan sonra getdikcə artan bu xırdaçılığının və sərvətinin çoxalmasının səbəbini yazı masasında tapdım. Kağız presi altında Qobsek ilə onun bu hədiyyələrini alan alverçilərin məktubları var idi. Ya bu adamlar Qobsekin məharətinin qurbanı olmuşdular, ya da o, öz malı və şeyləri üçün çox pul istədiyindən sazişlər natamam qalmışdı. Şevin mağazini yeməli şeyləri otuz faiz endirimlə almaq istədiyi üçün Qobsek mallarını ona satmağa razı olmamışdı. Qobsek bir neçə frank üçün mübahisə edir və bu mübahisə zamanı mallar tələf olub gedirdi. Gümüş şeylərin satılmamasına səbəb, onun nəqliyyat xərcini vermək istəməməsi idi. Məsələ qəhvəyə gələndə, o, qəhvənin səpələne biləcəyini nəzərə almaq istəmirdi. Bir sözlə, hər şey mübahisəyə, çəkişməyə səbəb olurdu. Bu çəkişmələrdə aqlının zəiflədiyi və qüvvətli ehtiraslan ağıllarından çox ömür sürən bütün qocaların düşdüyü anlaşılmaq tərsliyinin ilk əlamətləri görünürdü. Özümü onun yerinə qoyub öz- özümdən soruşdum: “Bütün bu sərvətlər kimə çatacaqdır?” Yeganə varisi haqqında mənə verdiyi bu qəribə göstərişi mülahizə etdikdə,

bir fahişenin qabağına böyük bir sərvəti atmaq üçün Parisin bütün şübhəli evlərini araşdırmağa məcbur olacağımı düşündüm. Lakin hər şeydən əvvəl, bunu bilməlisiniz ki, şəksiz sənədlərə əsasən, qraf Ernst de Resto yaxında öz mülkünə sahib olacaq, bunun sayəsində Kamilla ilə evlənə biləcəkdir. Bundan başqa, o, öz anası qrafinya Restonu, bacısını və qardaşını kafi dərəcədə cehizlə və sərmayə ilə təmin edə biləcəkdir.

Madam Qranl'e:

- Yaxşı, əzizim Dervil, - dedi, - biz bu barədə fikirləşərik. - Bizim ailəmiz kimi bir ailənin Ernstin anasını qəbul etməsi üçün o çox zəngin olmalıdır. Sizə məlum olsun ki, mənim oğlum bir neçə gündən sonra Qranl'e ailəsinin iki budağını birləşdirərək hersoq Qranl'e olacağından, mən onun münasib bir qayını olmasını istərdim.

Qraf de Born:

- Lakin, - dedi, - Restonun gerbi - gümüş haşiyəli və dörd ədəd üstü qara xaçlı qızıl qalxandan ibarətdir, bu isə gözəl bir gerbdir.

Vikontessa:

- Doğrudur, - dedi, - bir də ki, Kamilla öz qayınanası ilə görüşməyə də bilər.

Qoca dayı yenə dedi:

- Madam de Bosean madam de Restonu öz evində qəbul edirdi.

- Ah, yalnız raut¹ axşamlarında, - deyə vikontessa cavab verdi.

Paris, yanvar, 1830-cu il

¹ Raut - geniş tanışlar dairəsi üçün verilən müsəmirə

POLKOVNIK ŞABER

Qrafinya İda de Bokarme, de Şatleyə

- Ey, bura baxın, bura baxın, yenə bizim köhnə frizşinelimiz gəldi!

Bu sözləri söyləyən oyunbaz bir dəftərxana işçisi idi. Bu vaxt o, böyük bir iştahla çörək parçası gövşəyirdi. Çörəyin xəmirindən bir qırıntı qoparıb yumruladı və bunu gülə-gülə söykəndiyi pəncərənin gözündən bayıra atdı. Sərrast atılmış xəmir yumrusu Vivyön küçəsindəki evin həyətidən keçən bir yolçunun şlyapasına dəyərək çərçivəyə qədər sıçradı; vəkillik edən cənab Dervil bu evdə yaşayırdı.

Baş kargüzar məxaric hesabatından başını qaldıraraq:

- Simonen, az sarsaqlıq elə, yoxsa eşiyə çıxardaram, - dedi.
- Müştəri nə qədər kasıb olsa da, hər halda, yenə də insandır.

Adətən, hər bir dəftərxanada baş kargüzərin xüsusi ixtiyarında olan, məhkəmə məmurlarının çağırışlarını və ədalət məhkəməsinə verilən ərizələri daşımaqdan əlavə baş kargüzərin tapşırıqlarını və aşiqanə məktublarını yerinə yetirən on üç-on dörd yaşında uşaqlar olur ki, Simonen də bunlardan biri idi. Belə uşaq özünü Parisin küçə uşağı kimi aparır, taleyi isə ərizəbazlara bağlıdır. Belə uşaq, demək olar ki, hər zaman zalımlıq və azğınlıq edir, nəğmə düzəldir, istehza etməyi sevir, acgöz və tənbel olur. Bununla belə, bütün bu balaca kargüzərlərin qoca anaları olur və onlar, adətən, qazandıqları otuz, yaxud qırxfranklıq aylıq maaşlarını beşinci mərtəbədə yaşayan anaları ilə bölüşürlər.

Simonen müəllimin səhvini tutan bir şagird kimi:

- Əgər o, insandırsa, bəs nə üçün siz ona “frizşinel” deyirsiniz?
- deyə soruşdu.

Simonen yenə çiyini ilə pəncərəyə söykənərək pendir-çörəyini yeməyə başladı. O, dilican atları kimi ayaq üstündə istirahət edirdi.

Qodeşal adlı üçüncü kargüzar yavaş bir səslə:

- Bu çinlini ələ salıb bir yaxşı oynada bilsəydik? - dedi.

O, dördüncü kargüzar tərəfindən yazılan ərizəni bəzi dəlillərlə əsaslandırır. Əyalətdən təzəcə gəlmiş iki yeni şagird isə bu ərizənin surətini köçürürdü.

Bunu söylədikdən sonra o, yenə bədahətən ərizəni diktə etməyə başladı:

- ...*Lakin əlahəzrət XVIII Lüdivikin şayan-heyrat və mərhəmətli hikməti sayəsində... (alim Deroş, madam ki üzünü köçürürsünüz, hamısını yazın) öz krallığının idarəsini yenə öz əlinə alıb, fəhm etdi ki (bu qarnipiyü komediant nə fəhm edəcəkdə?), taleyin hökmü ilə ali bir niyyət üçün yaradılmışdır!.. (Nida işarəsi və altı nöqtə: ədalət məhkəməsində olanlar dindar olduqlarından, buna çox əhəmiyyət verirlər.) Yuxanda göstərilən fərmanın tarixindən belə məlum olur ki, onun birinci fikri inqilab zamanəsinin müdhiş və ağır sarsıntılarının səbəb olduğu bədbəxtliklərin əvəzini vermək, bir çox sadıq nöqərlərinin Çir çox" sözü məhdird, tribunalin xoşuna gələr) satmadıqları mülklərinə olan hüquqlarını, bu mülklərin cəmiyyət ixtiyarında, dövlətin həmişəlik, yaxud müvəqqəti ixtiyarında, yaxud ictimai idarələrdə əmanət şəklində qalmasından asılı olmayaraq, bərpa etmək olmuşdur. Çünki biz bu fikirdəyik və bunu iddia edirik ki, həmin məşhur və bir qədər qanuni ədaləti olan fərmanın ruhu və mənası budur...*

Qodeşal kargüzarlara müraciətlə:

- Dayanın, - dedi, - bu məlun cümlə mənim bir səhifəmə sığışmadı.

Gerbli qalın kağızı çevirmək üçün barmağını dodağı ilə yalayaraq:

- Belə, - dedi, - əgər siz onu oynatmaq istəyirsinizsə, ona sahibkarın öz müştərilərini ancaq gecə saat ikidən üçə qədər qəbul etdiyini söyləmək lazımdır: o zaman bu qoca hərifin gəlib-gəlməyəcə- yinə baxarıq.

Qodeşal yenə başladığı cümləni yazdırmağa davam edərək:

- *Bu fərman verilmişdir... hazırdırmı?* - deyə soruşdu.

Kargüzarların üçü də bir səslə:

- Hazırdır! - deyə bağırıldı.

Bir vaxtda üç iş görüldü: ərizə yazılır, laqırtı vurulur və sui-qəsd düzəlirdi.

- *Bu fərman verilmişdir...* Nə vaxt verilmişdir? Bukar dayı, fərman nə vaxt verilmişdir? Məsələ lap aydın olmalıdır, mitil! Onda ərizə daha yaraşığılı görünər!

Kargüzarlardan biri, baş katib Bukar cavab verənə qədər:

- “Mitil!” - deyə təkrar etdi.

Qodeşal yenicə işə girmiş kargüzarlardan birinə ciddi və eyni zamanda istehzalılı bir nəzərlə baxaraq:

- Necə, siz “mitil” sözünü yazdınız?

Dördüncü kargüzar Deroş, qonşusunun köçürdüyü kağızın üzərinə əyilərək:

- Bəli, - dedi, - belə yazılıb: “Məsələ lap aydın olmalıdır” “mitil”. Özü də “mitili” iki “t” ilə yazmışdır.

Kargüzarlar ucadan gülüşdülər.

Simonen:

- Cənab Qyure, siz “mitil” sözünü hüquq istilahlı hesab edirsiniz və Mortanidən gəlmiş olduğunuzu söyləyirsiniz? - deyə soruşdu.

Baş katib:

- Bu sözü tərtəmiz silin, - dedi. - Əgər sənədlərə vergi qoyan məhkəmə üzvü belə bir şey görərsə, burada cəfəngiyat yazıldığını söylər. Sizin sayənizdə sahibkar üçün də yaxşı olmaz. Bir də belə axmaqlılıq eləməyin. Normandiyalı ərizəni bu qədər diqqətsiz yazmamalıdır. Ərizə yazmaq bizim komandamız üçün “Döyüşə hazır ol!” əmri kimi bir şeydir.

Qodeşal təkrar soruşdu:

- *Bu fərman verilmişdir?*.. Bukar, söyləsəniz, bu fərman nə vaxt verilmişdir?

Katib başını yazdığı məktubun üzərindən qaldırmayaraq:

- Min səkkiz yüz on dördüncü ilin iyun ayında, - deyə cavab verdi.

Bu böyük ərizənin yazılmasına qapının döyülməsi mane oldu. Kargüzarların beşi də dişlərini ağardaraq, istehzalılı və işıldayan gözlərini bərəldib, başlarını qaldırdılar və burunlarını qapıya doğru çevirərək bir səslə:

- Buyurun! - deyə bağıldılar.

Bukar ədalət məhkəməsinin dilində “pəsməndə” adlanan bir yığın işin içində qurdalanaraq yerindən tərpnəmədi və düzəltiyi hesabatlı yazmağa davam etdi.

Dəftərxana böyük bir otaqdan ibarət idi. Hər bir davalı işlər ocağında olduğu kimi, buraya da bir peç yerləşdirilmişdi.

Borular otağın çəpinə çəkilmişdi və hörülmüş buxarı ilə birləşdirilmişdi. Buxarının mərməri üstündə çörək qırıntıları, üçbucaqlı bri pendiri, yaxşı qızardılmamış donuz kotletləri, stəkanlar, şüşələr və baş katib üçün qoyulmuş bir fincan qaynar şokolad var idi. Bu yeməli şeylərin rayihəsi həddindən artıq qalanmış peçin qoxusu ilə, dəftərxanalara və köhnə kağıza məxsus olan bir iylə qarışır və elə dəhşətli bir iy əmələ gəlirdi ki, burada tülkü üfunətini belə duymaq mümkün olmazdı. Döşəmənin üstü palçığa və kargüzarların ayaqlarında gətirdikləri qara bulaşmışdı. Dervilin yazı masası pəncərənin yaxınlığında idi. İkinci kargüzarın balaca masası da bunun yanında idi. Bu zaman ikinci kargüzar məhkəmə üçün kağız düzəldirdi. Səhər saat səkkizlə doqquzun arası olardı. Dəftərxanada bəzək əvəzinə divarlardan böyük sarı elanlar asılmışdı. Bu elanlarda daşınmaz əmlakın siyahıya götürülməsi, satış, vərəsəlik bölgüsü auksionları, yaxud ibtidai məhkəmə qərarı haqqında xəbərlər verilir. Bir sözlə, burada bütün dəftərxana qənimətləri var idi. Baş katibin dal tərəfində böyük bir dolab yüksəlirdi; dolab başdan-ayağa kağız bağlamaları ilə dolu idi. Aşağıya sallanan saysız-hesabsız yarlıqlar və qırmızı iplər məhkəmə qovluqlarına xüsusi bir xarakter verirdi. Dolabın alt gözləri kənarları göy kağızla cildlənmiş, işlənməkdən saralmış qovluqlarla dolu idi. Bunların üzərində, gəlirli işləri burada “bitən” böyük müştərilərin adlarını oxumaq olurdu. Kirli pəncərə şüşələrindən içəriyə xəfif bir işıq düşürdü, ümumiyyətlə, Parisdə fevral ayında səhər saat ondan qabaq, çıraq yandırmadan yazı yazıla biləcək çox az dəftərxana var. Bu dəftərxanaların hamısı pis halda saxlanılır... Səbəbi də məlumdur: oraya yalnız iş üçün gəlirlər, kimsə orada yaşamır, kimsə şəxsən bu sadə və görkəmsiz məskənlərin harada olması ilə maraqlanmır. Nə vəkil, nə ərizə verənlər, nə katiblər bu binanın qəşəngliyini düşünməzlər. Bu bina bəziləri üçün məktəb, başqaları üçün - aralıq həyət, sahibkar üçünsə - istehsalat yeridir. Köhnəlmiş mebel dindar bir ehtiyatkarlıqla birinin əlindən o birisinə keçir, bəzi dəftərxanalarda indi də zibil qutularına, “Şle” prokurorlarının bağlı torbalarına təsadüf olunur. “Şle” köhnə quruluşda indiki birincidərəcəli tribunal mənasında olan “Şatle” sözündən əmələ gəlmişdir.

Bu qaranlıq, kirli və tozlu dəftərxanada, başqa dəftərxanalarda olduğu kimi, şikayətçiləri iyrendirən bir şey var idi; bu da Parisin ən iyrenc çirkabxanalından biri idi. Həqiqətən, baqqal alış-verişi kimi dua oxunan və dua satılan rütubətli kilsələr, bütün xülyalarımızı öldürən, səadətimizin sonunu göstərən cır-cındır alverçilərinin dükanları, yəni bu iki şairəyə çirkabxana olmasaydı, bütün ümumi alış-satış məntəqələri arasında vəkilin dəftərxanası ən murdar və dəhşətli bir yer sayıla bilərdi. Lakin eyni şeyi qumarxanalarda, məhkəmələrdə, lotereya idarələrində və fahişəxanalarda da görə bilərik. Hə üçün belədir? Bəlkə də, bu yerlərdə insan ruhunda doğan faciənin sayəsində ətrafdakı şəraitin təfərrüatı öz əhəmiyyətini itirir; böyük mütəfəkkir və böyük şöhrətpərəstlərin az tələb- karlığını da bununla izah etmək olar.

- Ham mənim cib bıçağım?
- Mən çörək yeyirəm.
- Buna baxsana, ərizənin üstünə mürəkkəb ləkəsi salmışdır!
- Səs salmayın, ağalar!

Bütün bu səslər qoca şikayətçinin, bədbəxt bir adamın hərəkətlərini belə eybəcər şəkllə salan bir zəlalətlə qapını örtüyü zaman söylənmişdi. Yeni gələn adam gülümsəmək istədi, lakin üzünün əzələləri zəiflədi, ona görə də gülə bilmədi, o ancaq sarsılmaz bir laqeydliklə ona baxan altı kargüzərin üzündə, heç olmasa, bir zərrə xeyirxahlıq əlaməti görməyə çalışdı. Şübhəsiz, o, insanları anlama bilirdi. Dingildəyən uşağa nəzakətlə xitab edərək, heç olmasa, onun mərhəmətlə cavab verəcəyinə ümid bağladı.

- Cənab, - dedi, - sahibkarınızı görmək olarmı?

Hiyləgərcəsinə dingildəyən uşaq zavallıya cavab vermədi, yalnız sol əlinin barmaq ilə qulağını döyəcləyərək “kar olduğunu” anlatdı.

Qodeşal dörd nəfərin çörəyini ağzına doldura-doldura və eyni zamanda bıçağı oynadaraq ayağını bir-birinin üstünə qoydu və havadan sallanan ayağı onun gözlərinin bərabərinə qaldıraraq soruşdu:

- Sizə nə lazımdır?

Zavallı adam:

- Cənab, - dedi, - beşinci dəfədir ki, mən bura gəlirəm. Mən cənab Dervillə damşmaq istəyirəm.

- İşiniz var?

- Bəli, lakin mən isimi yalnız cənab Dervillə söyləyə bilərəm.

- Sahibkar yatmışdır; əgər siz çətin bir iş üçün ciddi surətdə onunla məsləhətləşmək istəyirsinizsə, bilməlisiniz ki, o yalnız gecəyarısı yaxşı işləyir. Lakin siz bizi işinizlə tanış etsəydiniz, bəlkə də, biz ondan heç də pis bacarmazdıq...

Yeni gələn dinmədi. Özgə mətbəxinə soxulmuş və döyüləcəyindən qorxan bir köpək kimi qorxa-qorxa ətrafına boylanmağa başladı. Kargüzarlar cibləri boş olduğundan, heç bir zaman oğrudan qorxmazlar; odur ki onlar frizşineli geymiş adamdan şübhələnmədilər və onun bina ilə tanış olmasına mane olmadılar. O, son dərəcə yorğun göründüyündən oturmaq üçün stul axtarırdı.

Vəkillər öz dəftərxanalarında qəsdən az stul qoyurlar: daha kasıb olan müştərilər ayaq üstə gözləməkdən yorulub söylənə-söylənə getsələr də, hər halda, vaxt almırlar, vaxtın isə bahası, qoca bir prokurorun təbirincə, nırx ilə verilmir.

- Cənab, - deyə qoca cavab verdi, - mən öz işimi yalnız cənab Dervilə söyləyə biləcəyimi xəbər verməklə müşərrəf oldum. O, yuxudan oyanıncaya qədər gözləyəyəm.

Bukar hesabını qurtardı. Bundan sonra şokolad iyi duyaraq, qamış kreslosundan ayağa durdu, buxarıya yaxınlaşdı, qocanı başdan-ayağa süzdü, onun frizşineli gözdən keçirdi və üzünü qərribə bir şəkildə turşutdu. Çox ehtimal ki, o, bu qocanı nə qədər sıxıdırsan, bir quruş belə çıxarmaq mümkün olmayacağını düşünmüşdü; o zaman dəftərxananı pis müştəridən azad etmək məqsədilə məsələyə qarışdı.

- Cənab, onlar sizə sözün düzünü deyirlər: sahibkar yalnız gecələr işləyir. Əgər siz ciddi bir iş üçün gəlmişsinizsə, məsləhət edirəm, yenə gecə saat birdə gələsiniz.

Qoca küt bir nəzərlə baş katibin üzünə baxdı və bir müddət yerindən tərpənmədi. Kargüzarlar, şikayətçilərin fikrə daldığı və tərəddüd etdiyi zaman üzlərində görünən təbəddülata adət etmiş olduqlarından, axur yanındakı atlar kimi bərkədən ağızlarını marçıldadaraq qarınlarını doldururdular. Qocanı rahat buraxdılar.

Nəhayət, qoca, insan münasibətinə etimad etməyən bədbəxt adamlara məxsus xüsusi bir israr ilə:

- Cənab, - dedi, - mən bu axşam gələrəm.

Yoxsulların bacardığı yeganə bir intiqam var ki, o da haqq məhkəməsinə və xeyir iş görənləri ədalətsiz imtinalarla məcbur etməkdir.

Bu bədbəxt adamlar cəmiyyətin riyakar olduğunu anladıqdan sonra yenə cəld Tanrıya müraciət edirlər.

Simonen qocanın qapını örtüb çıxmasını belə gözləmədən:

- Vallah, - dedi, - bunun başına soyuq dəymişdir!

Katib cavab verdi:

- O, qəbirdən xortlamış adama bənzəyir.

Baş kargüzar:

- Qoca bir polkovnik olacaq, görünür, maaşını tamam verməmişlər.

- Yox, o, sabiq qapıçıdır, - deyə Qodeşal etiraz etdi.

Bukar:

- Mərc gəlirəm ki, o əsilzadələrdəndir, - dedi.

Qodeşal yenə təkrar etdi:

- Mən isə mərc gəlirəm ki, o qapıçıdır. Tale yalnız qapıçılara bu qocanın kimi köhnə, kirli və yırtıq ətəkli frizşinel qismət edir. Onun yırtıq çəkmələrini görmədinizmi? Çəkmələrindən su keçir, köynək əvəzində isə qalstuk taxmışdır. Yəqin ki, gecəni körpünün altında keçirmişdir.

- O, zadəganlardan da ola bilər və qapı qabağında da dura bilər, - deyə Deroş etiraz etdi.

- Belə şeylər olmuşdur.

Bukar gülüş içərisindən səsini qaldıraraq:

- Yox, - dedi, - mən əminəm ki, o, min yeddi yüz səksən doqquzuncu ildə pivəçi, respublika vaxtında isə polkovnik olmuşdur.

Qodeşal dedi:

- Mən isə mərc gəlirəm ki, o, hərbi qulluqda olmamışdır. Əgər uduzsam, hamınızı tamaşaya qonaq etməyə hazırım.

- Razıyam, - deyə Bukar cavab verdi.

Kiçik katib pəncərəni açaraq:

- Cənab, cənab! - deyə bağırdı.

- Simonen, nə olmuşdur? - deyə Bukar soruşdu.

- Mən onu polkovnik, yaxud qapıçı olduğunu soruşmaq üçün çağırıram. O, hər halda, bunu bilməlidir.

Katiblər gülüşdülər. Qoca pilləkənlə yuxarı qabardı.

- Ona nə söyləyəcəyik? - deyə Qodeşal soruşdu.

- Bu vəzifəni mənə tapşırın, - deyə Bukar cavab verdi.

Zavallı qorxa-qorxa, bəlkə də, son dərəcə ac olduğu üçün yeməli şeyləri gördükdə aclığını bildirməmək üçün başını aşağı sallayaraq içəri girdi.

Bukar ona müraciətlə:

- Cənab, - dedi, - lütfən adınızı bizə söyləyə bilərsinizmi ki, sahibkar gəldikdə ona xəbər verək?

- Şaber.

Bu vaxta qədər sükut edən Qüre də zarafat etmək niyyəti ilə:

- Eylauda¹ öldürülən polkovnik Şabermi? - deyə soruşdu. Qoca antik bir sadəliklə cavab verdi:

- Özüdür ki var.

Bu sözdən sonra dəftərxanadan çıxdı.

- (Jddumu?

- Vay səni!

-Püf!

-Oy!

- Xa-xa-xa!

- Vay-vay!

- Vay səni, qoca sarsaq!

- Ta-ta-ta! Ta-ta-ta!

- Bax belə ha!

Qüre, dördüncü katibin çiyinə yumruğunu endirərək:

- Cənab Deroş, - dedi, - siz teatra müftə gedəcəksiniz.

Qəhqəhələr, bağırtilar, gurultular bir-birinə o qədər qarışmışdı ki, bunu təsvir etmək üçün bütün səsləri qeyd etmək lazım gəlirdi...

- Hansı teatra gedəcəyik?

- Operaya! - deyə kargüzar bağırıldı.

Qodeşal cavab verdi:

- Əwəla, biz teatrı şərt qoymamışdıq. Mən istəsəm, sizi madam Sakinin² yanına da apara bilərəm.

- Madam Saki - tamaşa demək deyil.

- Bəs tamaşa nə deməkdir? - deyə Qodeşal soruşdu.

- Əwəla, həqiqəti müəyyən edək. Mən nədən mərc gəlmişdim?

Tamaşadan. Tamaşa nə deməkdir? Tamaşa seyr edilən şeydir...

¹Preysiş-Eylau - keçmiş Königsberq şəhərinin yaxınlığında bir kənddir. 1807-ci ildə burada Napoleon, müttəfiq Rusiya-Prussiya qoşunları üzərində qələbə çalmışdır.

²Madam Saki - ozamankı məşhur kanat rəqqasəsidir.

Simonen onun sözüni kəsərək;
- Lakin belə olursa, siz bizi yeni körpünün yanına aparıb, “suya tamaşa edin” deyə bilərsiniz! - dedi.

Qodeşal davam etdi:

- Tamaşa - pulla baxılan şeydir.

Deroş etiraz etdi:

- Lakin pulla çox şeyə baxırlar, ancaq bu baxılan şey tamaşa olmaya da bilər. Tərif düz tərif deyil.

- Bir mənə qulaq asın.

Bukar dedi:

- Əzizim, siz lap dolaşdınız.

Qodeşal soruşdu:

- Kursius - tamaşadır mı?

Qoca kargüzar cavab verdi:

- Yox, Kursius - panoptikumdur¹.

- Mən bir su müqabilində yüz frankdan mərc gəlirəm ki, Kursiu- sun panoptikumunu mükəmməl bir tamaşadır. Eyni şeyə oturduğun yerə görə müxtəlif qiymətə baxmaq olar, - deyə Qodeşal cavab verdi.

Simonen dedi:

- Bu, boşboğazlıqdır.

Qodeşal bağırırdı:

- Ehtiyatlı ol, yoxsa sənə elə bir şapalaq ilişdirərəm ki!

Katiblər çiyinlərini atdılar.

Dəlillərinin qəhqəhə ilə qarşılandığını gören Qodeşal yenə davam edərək:

- Bundan başqa, - dedi, - kim bilir, bəlkə də, bu qoca meymun bizi ələ salmışdır. Polkovnik Şaberin çoxdan öldüyü məlumdur, onun arvadı isə ikinci dəfə olaraq dövlət müşaviri qraf Ferroya ərə getmişdir. Madam Ferro, işi düşəndə bizim dəftərxanaya müraciət edir.

Bukar:

- Məsələ sabah həll olunar, - dedi. - İşə başlayın, ağalar! Kağızları masanın üstünə qoyun! Hələ heç bir iş görülməmişdir. Ərizənizi qurtarın, dördüncü kameranın iclasına qədər o, imzalanmalıdır. İş barəsində bu gün qərar çıxanlacaq. Tez olun!

¹ *Kursiusun panoptikumunu - Parisdə Tampl bulvarında mumdan düzəldilmiş fiqurlar kabineti*

Deroş dedi:

- Əgər o, polkovnik Şabersə, bəs nə üçün lotu Simonen özünü karlığa vurduqda, təpiyini yerə vurmadı? Zənnimcə, bu hadisə Qodeşalın dəlillərindən daha əsaslıdır.

- Demək, məsələ aydınlaşmadı, - deyə Bukar cavab verdi,
- şərt qoyaq ki, Komediya teatrına ikinci yarusə gedəcəyik. “Heronda” Talmanı tamaşa edərik. Simonen parterdə oturacaq.

Bu sözdən sonra baş kargüzar yazı masasının dalında əyləşdi, hamı da öz yerini tutdu.

Qodeşal diktə edərək yazdırmağa başladı:

- *...min səkkiz yüz on dördüncü ildə (təhriri) iyun ayında verilmiş... Başladınız mı?*

Surətini çıxaran və ərizəni ağardan iki katib:

- Bəli, - deyə cavab verdilər; qələm ucları dövlət kağızının üzərində cırıldamağa başladı; məktəblilərin kağız içinə bükmüş olduğu may cücüləri kimi cırıldayaraq, dəftərxanaya səs-küy salmışdılar.

Qodeşal davam edərək:

- *Biz bu ümiddəyik ki, cənab hakimlər... - dedi.*
- Dayan! Mən cümləni oxumalıyam, artıq öz dediyimi özüm başa düşmürəm...

Bukar:

- *Qırx altı...* (belə şeylər tez-tez olur) və üç dəfə qırx doqquz,
- dedi.

Qodeşal ərizəni başdan ayağa qədər oxuyaraq yenə davam etdi:

- *Biz bu ümiddəyik ki, cənab hakimlər fərman vermiş olan əlahəzrətə layiq olacaqlar və fəxri ieqion ordeni baş dəftərxana müdiriyyətinin yersiz iddialarına ədalətlə qiymət verəcək və qanunu burada göstərdiyimiz kimi geniş mənada şərh edəcəklər...*

Kiçik katib:

- Cənab Qodeşal, - deyə soruşdu, - su içmək istəyirsiniz mi?

Bukar:

- Amma bu Simonen nə lağlağıdır! - dedi. - Bura bax, ayaqlarını hazırla, bu paketi al, əlillər evinə çap...

Qodeşal davam edirdi:

- *Göstərdiyimiz kimi geniş mənada... Əlavə edin: vikontessa xanım de Qranl'enin xeyrinə olaraq şərh edəcəklər...*

Birdən baş kargüzar bağırdı:

- Necə? Siz vikontessa de Qranl'enin "Fəxri legion" əleyhinə olan işi üçün dəftərxana hesabına ərizə yazdırmağa cəsarət edirsiniz? Vay sizi, məlun! Lütfən, surətləri və ərizənin əslini bir kənara qoyun, onlar Navarrenlərin əlillər evi ilə olan davası üçün mənə lazım ola bilər... Daha gecdir, ərizənin axırını özüm yazaram, cürbəcür "nəzərə alaraq" sözlərini əlavə edib saraya gedərəm...

Bu səhnə həmin o saysız nəşəli səhnelərdəndir ki, sonralar cavanlığı xatırladıqda "yaxşı zamanə, yaxşı günlər idi" deyirlər.

Gecə saat birdə özünü polkovnik Şaber adlandıran adam Sena departamentinin birincidərəcəli məhkəməsi yanında vəkillik edən cənab Dervilin qapısını döydü. Qapıçı Dervilin hələ qayıtmadığını söylədi. Qoca ona "gecə saat birdə gəlin" deyə tapşırıldığını söyləyib məşhur qanunşünasın yanına çıxdı. Dervil, gəncliyinə baxmayaraq, ədalət sarayında ən istedadlı adamlardan biri sayılırdı. Heç bir şeyə etimad etməyən ərizəçi yemək otağında baş kargüzan görüb çox təəccüb etdi. Baş kargüzar sabah üçün lazım olan bir çox iş qovluqlarını masa üzərində nizama salırdı. Kargüzar da təəccüb edərək, polkovniklə salamlaşdı və oturmaq üçün ona yer göstərdi. Ərizəçi oturdu.

Qoca, yoxsulluğa düşən və gülümsəmək istəyən bir adam kimi süni bir nəşə göstərərək:

- Cənab, vallah, - dedi, - dünən siz mənə bu gecə vaxtını təyin etdikdə zarafat etdiyinizi düşünmüşdüm.

Baş kargüzar işinə davam edərək:

- Katiblər həm zarafat etmiş, həm də doğrusunu söyləmişlər, - dedi. - Cənab Dervil bu gecə vaxtını işlərə baxmaq, necə hərəkət etmək, özünü aparmaq qaydalarını, müdafiə tədbirlərini aydınlaşdırmaq üçün təyin etmişdir. Onun gözəl zəkası səmərəli fikirlər üçün daha münasib olan bu gecə vaxtında daha sərbəstdir. O, vəkil olandan bəri, siz üçüncü adamsınız ki, məsləhət üçün bu qədər gec vaxtda gəlirsiniz. Evə qayıtdıqdan sonra o, hər bir işi müzakirə edir, hamısını oxuyur, bəlkə də, beş, ya altı saat işləyir, sonra məni çağırır və öz planlarını izah edir. Səhərlər saat ondan ikiyə qədər o, müştərilərini dinləyir, günün qalan vaxtını isə görüşlərə sərf edir. Axşam əlaqə saxlamaq üçün məclislərdə olur. Məhkəmə proseslərini yoxlamaq, məcəllə cəbbəxanasında axtarış aparmaq və döyüş planını hazırlamaq üçün ona yalnız gecə vaxtı qalır.

O, bir məhkəmə işini belə uduzmaq istəmir, o, öz sənətini sevir və başqaları kimi hər işdən yapışmır. O, belə bir həyat sürür. Son dərəcə fəal bir həyatdır. O, bu vasitə ilə çox pul qazanır.

Qoca bu izahatı dinləyir və susursu. Cüzü elə bir mənasız ifadə almışdı ki, katib onun üzünə baxdıqdan sonra artıq onunla maraqlanmamağa başladı. Bir az sonra Dervil də qayıtdı, o, bal kostyumunda idi. Baş kargüzər qapını açdı, sonra yenə işləri nizama salmağa başladı.

Gənc vəkil boz qaranlığın arasından onu gözləyən qəribə müş-tərini gördükdə heyrət etdi. Polkovnik Şaber, Qodeşalın öz dostlarını aparmaq istədiyi Kursius kabinetindəki mum fiqurlar kimi hərəkətsiz bir şəkildə oturmuşdu. Bəlkə də, bu şəxsin, ümumiyyətlə, qeyri-təbii bir görünüşü olmasaydı, bu hərəkətsizlik o qədər də heyrətə salmazdı. Qoca əsgərin quru və arıq vücudu var idi. Hamar bir parikin sallanan saçları ilə qəsdən örtülmüş olan alını onu əsrarəngiz bir adama bənzədirdi. Gözlərinə, sanki, şəffaf bir pərdə çəkilmişdi: bu gözlər şamın işığında göy kölgələri ilə oynayan kirlə bir şirmayıya bənzəyirdi. Göyərməmiş, solğun, bayağı bir təbirlə desək, bıçağın ağzı kimi incəlməmiş üzü, ölü üzü kimi görünürdü. Boynuna qara ipəkdən tikilmiş ucuz bir qalstuk dolamışdı. Bu əsgəri parçasının qara zolağından başlayaraq, bütün bədənini, sanki, qaranlıq içində dalmışdı. Coşqun xəyallı adamlar bu qocanın başını təsadüfi olaraq əmələ gəlmiş bir siluet, yaxud Rembrandtın əlindən çıxmış çərçivəsiz bir portret zənn edə bilirdilər. Qocanın alnını örtən şlyapanın yanları üzünün üst tərəfinə qara bir kölgə salırdı. İşığın bu təbii, həm də qəribə təsiri altında əmələ gələn kəskin təzad sayəsində üzünün dərin qırışları, ifadəsiz cizgiləri, ölüyə bənzəyən sifətinin bütün qansızlığı daha çox gözə çarpırdı. Nəhayət, bütün vücudunun donuqluğu, baxışlarının ölgünlüyü, ələmli bir çılgınlığın aydın ifadəsinə, idiotizmə məxsus alçaldıcı əlamətlərə uyğun gəlirdi. Nəticədə bu üzə insan dilində ifadə edilə bilməyəcək məşum bir hal əmələ gəlmişdi. Lakin hər bir kəs, xüsusilə vəkil bunu görmüş olsaydı, bu pərişan insanda dərin əzab əlamətlərini, onu eybəcər bir hala salmış olan müsibət izlərini görürdü. Su damcıları yuxarıdan mərmər bir heykəl üzərinə düşdükcə onu tədricən xarab etdiyi kimi, bu üz də bərbad bir hala düşmüşdü. Bir təbib, bir yazıçı, yaxud bir hakim bu ülvi dəhşəti görmüş olsaydı,

böyük bir faciənin varlığını duyardı. Bu sima, rəssamların dostları ilə söhbət edərkən litoqraf daşlarının boş yerlərində əylənə-əylənə çəkdikləri fantastik cızma-qaralara bənzəyirdi.

Qoca, vəkili görcək əsəbi bir halda diksindi. Şairlər də gecənin sükutu arasında ilhamlı xəyallarını gözlənilməyən bir gurultu pozarkən belə diksinərlər. Qoca tələsik şlyapasını çıxardı və gənc vəkillə salamlamaq məqsədilə ayağa durdu. Göründüyündən, şlyapasının astarı çox kirli imiş. Başını açdığı zaman pariki şlyapasına yapışmış və kəlləsi görünmüşdü. Bu kəllədə dal tərəfdən sağ gözüne qədər eninə olaraq dəhşətli və bərbad bir çapıq izi var idi; bu, qalın və enli bir yara yerindən əmələ gəlmişdi. Zavallının öz yarasını gizlətmək üçün daşdığı kirli parikin birdən-birə çıxarılması gənc vəkillərdə heç də gülmək arzusu oyatmamışdı: bu çapıq kəllənin dəhşətli bir mənzərəsi var idi. Bu yaraya baxdıqda xəyala gələn ilk fikir - “ağıl bu yarıqdan çıxmışdır” fikri idi.

“Bu adam polkovnik Şaber olmasa da, hər halda, igid bir əsgərdir”, - deyər Bukar düşündü.

Dervil ona müraciətlə:

- Cənab, - dedi, - kiminlə danışmaq şərəfinə nailəm?
- Polkovnik Şaberlə.
- Hansı Şaber?
- Eylauda öldürülən Şaber, - deyər qoca cavab verdi.

Karguzar və vəkil bu əcaib cümləni eşitdikdə bir-birinin üzünə baxdılar. Bu baxışın yalnız bir mənası var idi: “Bu adam dəlidir”.

- Cənab, - deyər polkovnik sözüne davam etdi, - mən öz vəziyyətimi yalnız sizə bildirmək istərdim.

Bu yerdə, vəkillər üçün təbii olan qorxmazlığı qeyd etməliyəm. Bəlkə də, hədsiz dərəcədə çox adamla görüşməyə adət etdikləri üçün, bəlkə də, sona qədər özlərini qanunun himayəsi altında hiss etdikləri üçün, bəlkə də, öz işlərinin düzgünlüyünə inandıqları üçün onlar heç bir şeydən qorxmadan, keşişlər və həkimlər kimi hər bir yerə gedirlər. Dervil Bukara işarə etdi. Bukar yox oldu.

Vəkil Şaberə müraciətlə:

- Cənab, - dedi, - gündüzlər mən vaxta böyük bir qiymət vermərəm, lakin gecə hər dəqiqə mənim üçün qiymətlidir. Odur ki dürüst və qısa danışınız. Müqəddiməsiz-filansız işə başlayın. İzahat vermək lazım gələrsə, mən özüm sizdən soruşaram. Buyurun. Qulaq asıram.

Gənc vəkil öz qeyri-adi müştərisini oturduqdan sonra özü də masa arxasında əyləşdi; o, “mərhum” polkovnikin nitqini diqqətlə dinləyərək, kağız qovluqlarını nəzərdən keçirirdi.

- Cənab, - deyə “mərhum” sözə başladı, - ola bilsin ki, mənim Eylauda süvari alayına komandirlik etməyim sizə məlumdur. Mən Müratın¹ məşhur hücumunun müvəffəqiyyət qazanması üçün çox iş gördüm. Bu hücum müharibənin nəticəsini həll etmişdi. Bədbəxtliyimdən, mənim ölməyim “Zəfərlər və fəthlər”də də bütün təfəsilatı ilə qeyd olunmuş tarixi bir həqiqətdir. Biz rus qoşunlarının üç xəttini yardıq. Onlar yenə birləşərək bizi geri çəkilməyə məcbur etdilər. Rusları dağıtdıqdan sonra biz imperatorun yanına qayıdırdıq. Bu vaxt biz düşmənin böyük dəstəsinin üstünə çıxdıq. Mən bu tərs adamların üzərinə hücum etdim. Div kimi iki rus zabiti iki tərəfdən mənə hücum etdi. Birisi qılıncı qaldırıb başıma taxdığım qara ipək papağıma qədər yarıb məni şaqqaladı. Mən atdan yıxılıb yerə sərildim. Mürat mənim köməyimə çatdısa da, bütün dəstəsi ilə mənim nəşim üzərindən keçdilər. Ən azı, min beş yüz nəfər idilər. Mənim ölməyimi imperatora xəbər verdilər, o da ehtiyat üçün (o, məni bir az sevərdi) bu qədər müdhiş bir hücumun bəisi olan bir adamı bir tövrlə xilas etməyin mümkün olub-olmadığını öyrənmək istədi. O, iki cərrah göndərdi ki, məni tapsınlar və yara sarıyan məntəqəyə aparsınlar. Bəlkə də, çox məşğul olduğundan, xeyli əhəmiyyətsiz bir şəkildə bu sözləri söyləmişdi: “Gedin, baxın, bəlkə, mənim zavallı Şaberim təsadüfən diri qalmışdır!” Bu məlun yaramaz cərrahlar da məni axtarıb iki atlı alayının ayaqları altında tapdalanmış bir halda tapdılar və nəbzimi yoxlayıb öldüyümü xəbər verdilər. Çox ehtimal ki, bu sürətlə ölməyimin xəbəri hərbi qanunlara görə elan edilmişdi.

Tamamilə ağıllı bir surətdə danışan və qeyri-adi olsa da, həqiqətə bənzəyən bu hadisələri söyləyən müştərisini dinlədikdən sonra gənc vəkil kağız qovluqlarını bir tərəfə qoydu, sol qolunun dirsəyini masaya söykədi, başını əlinə dirədi və diqqətlə polkovnikin üzünə baxdı.

Qocanın sözünü kəsərək:

- Cənab, - dedi, - polkovnik Şaberin dul arvadı qrafinya Ferro-nun işlərinə baxdığımı siz bilirsinizmi?

¹ Mürat - Napoleonun marşalı olmuşdur. Süvari korpusunun başçısı idi.

- Mənim arvadımın? Bəli, bilirəm. Bu səbəbə görədir ki, məni dəli hesab edən qanun keşikçilərinin yanına dəfələrlə və nəticəsiz gedib-gəldikdən sonra mən sizi axtarıb tapmağa qərar verdim. Başıma gələn müsibətləri mən sizə sonra danışaram. İcazə verin, mən əvvəlcə hadisələri aydınlaşdırım və bunların necə baş verdiyini deyil, nə cür olacağını sizə izah edim. Yalnız Tanrıya məlum ola biləcək müəyyən hadisələr məni məcbur edir ki, bir çox şeylər haqqında ehtimal ilə danışım. Bu surətlə, mənə elə gəlir ki, mənim yaram, çox ehtimal, məndə iflic törətmiş, yaxud mənim anladığıma görə məni katalepsiya bənzəyən xəstə bir hala salmışdı. Yoxsa müharibə adətlərinə görə mənim soyundurulub məzarçılar tərəfindən qardaş məzarına atılmağımı nə ilə izah etmək mümkündür? Müsəidə edin, buradaca bir təfəsilatı da yad edim. Həmin bu təfəsilatı mənim ölümüm sayəsində baş verən bir hadisədən sonra öyrənə bilmişdim. Mən səkkiz yüz on dördüncü ildə mən Ştutqartda alayımın sabiq mənzil müfəttişinə rast gəlmişdim. Bu sevimli adam məni tanımaq istəyən yeganə şəxs idi. Onun barəsində mən bu saat sizə danışacağam. O, mənim necə xilas olduğumu mənə anlatmışdı; onun dediyinə görə, mən yaralandığım zaman atın böyrünə top mərmisi dəymişdi. Atla atlı, ikisi də bir yerdə, kartondan qayırılmış fiqurlar kimi yerə yıxılmışdı. Sağa, yaxud sola yıxıldığı zaman (bunun heç bir fərqi yoxdur), şübhəsiz, atın cəmdəyi məni daldasına almış olduğundan, kavaləriya məni tapdalamamış, yaxud top gülləsi məni öldürməmişdi. Özümə gəldiyim zaman elə bir vəziyyətdə idim ki, bunu sabaha qədər sizə söyləsəm belə, təsəvvür edə bilməzsiz. Nəfəs almaq üçün hava çatmırdı, həm də havada ağır bir iy var idi. Hərəkət etmək istədim, lakin üzərimdə ağırlıq olduğu üçün tərpenə bilmədim. Gözümü açdıqda heç bir şey görmədim. Havanın azlığı ən dəhşətli bir hal idi və dərhal nə vəziyyətdə olduğumu anladım. Mən olduğum yerdə havanın dəyişmədiyini və ölümə məhkum olunduğumu anladım. Bu fikir məni oyatmış olan dəhşətli ağrının acısını susdurmuşdu. Qulaqlarım bərk cingildəyirdi. Mən ətrafımda ölü səsləri və iniltiləri eşidirdim, yaxud inilti eşitdiyimi zənn edirdim. Keçirdiyim bu dəqiqələrin xatirələri nə qədər dumanlı olsa və hafizə çaşsa da, sonralar keçirdiyim dəhşətli əzablar fikirlərimi qarışdırsa da, yenə də gecələr bəzən məni qara basır və yenə inilti səsləri eşitməyə başlayıram. Lakin bu iniltilərdən

də daha qorxunc bir şey var idi ki, o da dərin bir sükut, bir məzar sükutu idi. Mən sonralar bir daha belə şey duymamışdım. Nəhayət, əllərimi qaldırıb meyitləri yoxlamağa başladığıda başımla insan meyitlərinin yuxarı təbəqəsi arasında bir boşluğa təsadüf etdim. Mənə məlum olmayan səbəbə görə təsadüfən açıq qalmış olan bu boşluğu artıq ölçə bilərdim. Çox ehtimal ki, bizi bir-birimizin üstünə ehtiyatsız, yaxud tələsik tulladıqlarından, iki meyit mənim üstümə çarpaz düşmüşdü: bu surətlə, uşaqlar kart kağızından ev tikdikləri zaman iki kartı bir-birinə söykədikləri kimi, bu ölülərdən üzərimdə bir bucaq əmələ gəlmişdi. Boş durmaq yaramazdı. Tez- tez ətrafımı eşələməyə başladım. Xoşbəxtlikdən, boş sallanan bir ələ toxundum. Bu əl Herkules əli kimi iricə bir sümük idi. Məni ölümdən bu əl xilas etdi. Bu gözlənilməyən kömək olmasa idi, mən məhv olacaqdım. Mənim dəli kimi çırpınaraq üzərimizdəki yer təbəqəsindən məni ayıran bu meyitlərin arasından özümə necə yol açdığımı təsəvvür edə bilərsiniz; mən üzərimizdəki deyirəm - sanki, oradakılar diri idi. Mən çox yaxşı çalışmışdım, yoxsa bu saat mən sizin qarşınızda dayanmazdım. Lakin indi belə, məni həyatdan ayıran meyit təbəqəsi arasından necə çıxıb bildiyimi anlaya bilmirəm. Mənim üç əlim olduğunu söyləyə bilərsiniz. Mənim məharətlə işlətdiyim bu ling, yerindən tərpənən meyitlərin arasında balaca bir boşluq açmış olduğundan, ara-sıra bir az nəfəs ala bilirdim. Nəhayət, gözüme işıq sataşdı, lakin bu işığın qabağını qar kəsmişdi. Bu halda başımın yarılmış olduğunu anladım. Xoşbəxtlikdən, mənim qanım, bəlkə də, yoldaşlarımla qanı, yaxud atımın dərisindən bir parça - nə bilim, bu nə idi - təbii bir plastır kimi yarama yapışmışdı. Bu qabığa baxmayaraq, qara toxunar-toxunmaz yenə huşumu itirdim. Lakin bədənimdə qalmış olan hərarət qarı əritmişdi. Bir də ayıldıqda gördüm ki, balaca bir dəliyin yanında yam.

Var gücümlə bağırmağa başladım. Dan yeri təzəcə ağarırdı. Səsimin eşidiləcəyinə ümid az idi. Bundan başqa, düzdə adam olmaya da bilərdi. Ayaqlarıma güc verərək meyitlərə söykəndim və qalxdım. Meyitlər mənim üçün yaxşı bir dayaq idi. Özünüz bilirsiniz ki, o zaman onlara: “Cəsur fələkzadəyə salam olsun” deyəcək halım yox idi. Sözün müxtəseri, bu məlun almanlar insan görünmədiyi yerdən səs eşitdikləri zaman qaçıb canlarını qurtarırdılar və mən

bunu gördükcə hiddətimdən əzab içində çırpınırdım. Nəhayət, bir qadın məni xilas etdi. O, torpağın altından göbələk kimi pırtlamış başıma yaxınlaşmaq üçün özündə kifayət qədər cəsarət tapmış, ya da çox maraqlanmışdı. Bu qadın ərini çağırırdı və hər ikisi məni götürüb yoxsul daxmalarına apardı. Ehtimal, məni yenə katalep- siya tutmuşdu; izin verin, təsəvvür edə bilmədiyim bu vəziyyətimi ifadə etmək üçün katalepsiya sözünü işlədim; ev sahiblərinin sözüne əsaslanaraq deyə bilərəm ki, mənim bu halım həmin xəstəliyin təzahürü idi. Altı ay mən həyatla ölüm arasında qaldım, bir söz danışmadım, danışsam da, sayıqladım. Nəhayət, ev sahibləri məni Geylsberq xəstəxanasına qoydular. Əlbəttə, sizin üçün aydın bir məsələdir ki, mən qəbirdən anamın qarnından çıxan kimi çıl-çılpaq çıxmışdım. Altı ay sonra, gözəl günlərin birində polkovnik Şaber olduğum yadıma düşdü. Yenə aqlım başıma gəldi, mənə baxan qadınlardan yoxsul bir sərəsiyə verilən əhəmiyyətdən daha çox diqqət tələb etməyə başladım. Xəstəxana yoldaşlarım bunu eşitdikdə gülüşdülər. Xoşbəxtliyimdən, cərrah öz izzəti-nəfsi xatirinə mənim sağalmağımın maraqlanmağa başladı. O, çox yaxşı adam idi. Adı Şpraxman idi. Keçmiş həyatımı müntəzəm bir şəkildə ona söylədikdən sonra o, ölkədəki qanunların tələb etdiyi hüquqi bir düzgünlüklə mənim qardaşlıq məzarından bir möcüzə kimi qurtulduğumu, mənə himayə göstərən qadınla ərinin məni hansı gündə, hansı saatda tapdıqlarını, yaralarımın keyfiyyətini və yerini təsdiq etdi. Bir də protokollara, əlavə olaraq, şəxsiyyətimin təsvirini də yazdı. İndi nə bu mühüm sənədlər, nə də şəxsiyyətimi təsdiq etmək üçün Geylsberq notariusuna verdiyim ərizə əlimdə deyildir. Hərbi hadisələr məni bu şəhərdən sürgün etdiyi gündən bəri mən bir parça çörək dilənə-dilənə sərəsi kimi şəhərləri dolaşıram. Başıma gələn əhvalatları söylədikdə hamı məni dəli hesab etməyə başlayırdı. Mənim söylədiklərimi təsdiq edən bu sənədləri almaq üçün nə pul tapa, nə də qazana bildim və bu sürətlə ictimai həyata qayıda bilmədim. Çox zaman xəstəliyim məni aylarca balaca şəhərlərdə qalmağa məcbur edirdi. Orada xəstə bir fransıza hörmət etsələr də, mən polkovnik Şaber olduğumu söylədikdə açıqdan- açığa üzümə gülürdülər. Bu istehzalar və etimadsızlıq məni son dərəcə hiddətləndirirdi. Mənim hiddətlənməyim bir gün mənə ziyan yetirdi: məni Ştutqartdakı dəlixanaya apardılar. Doğrudan,

söylədiklərimdən özünüz də görürsünüz ki, belə bir adamı dəlixanaya salmaq üçün, hər halda, bir əsas vardı. İki il dustaq qaldım. Dəfələrlə xidmətçilərin mənim barəmdə “bu bədbəxt özünü polkovnik Şaber zənn edir” dediklərini və cavabında bir çoxlarının “yazıq” deyə təəssüf etdiklərini eşidirdim. Nəhayət, özüm də başıma gələn bu hadisələrin qeyri-mümkün olduğuna inandım, məyus oldum, aciz qalıb sakitləşdim və dustaq vəziyyətimdən xilas olub buradan çıxmaq və Fransaya qayıtmaq üçün bir daha özümə polkovnik Şaber demədim. Ah, yenə Parisi görmək! Mən bu çılğın səadəti...

Şaber sözünü qurtarmayaraq dərin bir fikrə daldı; Dervil hörmət əlaməti olaraq onun sükutunu pozmadı.

- Günlərin bir günü, yazda məni azad etdilər və hər şeyi başa düşə-düşə söylədiyim və bir daha özümə polkovnik Şaber demədiyim üçün mənə on taler pul da verdilər. Sizi əmin edirəm ki, o zaman, hətta indi adım bəzən özümə belə xoş gəlmir. Mən mən olmamaq istərdim! Öz hüququmu dərk etmək məni öldürür. Xəstəliyim keçmişimi xatırlamaq qabiliyyətindən məni məhrum etmiş olsaydı, xoşbəxt olardım. Başqa bir adla xidmətə girərdim. Kim bilir, bəlkə də, Avstriyada, yaxud Rusiyada feldmarşal olardım.

- Cənab, - deyə vəkil sözə başladı, - siz məni tamamilə şasırtmışsınız. Sizi dinlərkən mən yuxu gördüyümü zənn edirdim. Rica edirəm, dalısını hələlik söyləməyin.

Polkovnik bir dalğınlıq içində cavab verdi:

- Siz məni bu qədər səbirlə dinləmiş olan yeganə adamsınız. Bir nəfər hüquqşünas belə iş üçün lazım olan sənədləri Almaniyaadan gətirtmək üçün mənə on dənə napoleondor belə borc vermək istəməmişdir...

Başına gələn müsibətləri söylərkən qocanın ələmli vəziyyətini yadından çıxarmış olan vəkil:

- Necə yəni iş? - deyə soruşdu.

- Bəs qrafinya Ferro mənim arvadım deyilmi? Mənim ildə otuz min livrlik¹ gəlirim var, hamısı ona çatır, halbuki mən ondan iki liard² belə ala bilmirəm. Mən bunu ağılı başında olan vəkillərə söylədikdə; mən - dilənçi bir adam, qraf və qrafinyanın əleyhinə məhkəmə işi başlamağı təklif etdikdə; mən, ölü hesab edildiyim halda, dəfn edil

¹ *Livr* - Fransada qədim pula deyirlər. Sonralar livr frankla əvəz edilmişdir.

² *Liard* - bir quruş

diyimi, izdivacı, təvəllüdü təsdiq edən sənədlər haqqında mübahisə etməyə başladığıda, məni dərhal, hərə öz təbiətinə görə bir bədbəxtdən yaxanı qurtarmaq üçün gah soyuq nəzakətli bir görünüşlə, gah da fitnəkar, yaxud dəliyə rast gəldiklərini zənn edən adamlar kimi qaba bir surətdə bayıra çıxarırlar. Mən əvvəlcə ölümlər altında dəfn edilmişdim, indi isə mən canlılar içində, rəsmi sənədlər, dəlillər, məni torpağa qayıtmağa məcbur etmək istəyən bütün bu cəmiyyətin altında diri-diri dəfn edilmişəm...

Vəkil qocaya müraciətlə...

- Cənab, - dedi, - lütfən, davam ediniz. Qulaq asıram.

Bədbəxt qoca gənc vəkilin qolundan yapışaraq:

- “Lütfən!” - deyə bağırırdı. - O zamandan bəri bu, mənim eşitdiyim ilk nəzakətli sözdür...

Polkovnik ağladı. Minnətdarlıq hissənin təsirindən o danışa bilmirdi. Baxışlarında, hərəkətlərində, sükutunda belə, hiss edilən təsirli və sarsıdıcı bəlağət Dervili tamamilə inandırmış və onu dərindən mütəəssir etmişdi.

Müştərisinə müraciət edərək:

- Qulaq asın, - dedi, - mən bu axşam üç yüz frank pul udmuşam. (Jduğumun yarısını başqasının xeyrinə verə bilərəm. Mən sizin bəhs etdiyiniz sənədləri əldə etmək üçün lazımı hüquqi tədbir görməyi öhdəmə götürürəm. Bu sənədlər gəlib çatana qədər mən sizə hər gün yüz su pul verəcəyəm. Əgər siz, doğrudan da, polkovnik Şabersinizsə, karyeraya yeni başlayan bir gəncin sizə verə bildiyi bu borc pulun azlığını bağışlaya bilərsiniz. Sözlünüzə davam edin!

Polkovnik mənəşəbi iddiasında olan bu qoca bir müddət çaşqın halda dayanıb, hərəkət göstərmədi: ehtimal, böyük bir müsibət onu inanmaq iqtidanndan məhrum etmişdi. Əgər o, öz keçmiş əsgəri şöhrətini, sərvətini qaytarmaq, nəhayət, öz-özünü tapmaq istəyirdisə, bəlkə də, buna səbəb hər bir insanda rüşeym halında olan anlaşılmaz bir hissənin təsiri altında idi; kimyəgərlərin təcrübələri, astronomiya və fizika sahəsində kəşfiyyat aparmaq, şöhrət qazanmaq istəyənlərin arzusu, yer üzündəki həqiqətləri və ideyaları əldə etmək vasitəsilə insanı yüksəlişə sövq edən hər bir şey bu anlaşılmaz hissə tabedir. Oyunçu üçün uduş şöhrəti, yaxud sevinci udulan şeydən daha qiymətli olduğu kimi, onun üçün də özünün şəxsi “mənliliyi” ikincidərəcəli əhəmiyyəti olan bir şey idi. On il müddətində

öz arvadı, ədalət məhkəməsi, bütün ictimai quruluş tərəfindən rədd edilən bu adam üçün gənc vəkilin sözləri möcüzə kimi bir şey idi. Hər kəs tərəfindən müxtəlif vasitələrlə uzun müddət rədd edilən, bir quruş belə almaqdan məhrum olan bir insanın yad bir vəkildən on qızıl alması möcüzə deyildimi? Polkovnik on beş il qızdırma içində yatıb sağaldıqdan sonra xəstəliyinin yalnız dəyişdiyini zənn edən bir qadına bənzəyirdi. Bəzən elə səadətlər olur ki, buna inanmaq belə mümkün deyil; bu səadət doğar-doğmaz insanı, sanki, bir ildırım vurub yandırır. Eyni surətlə zavallının təşəkkür və minnətdarlığı da o qədər hərarətli idi ki, bunu ifadə etmək belə mümkün deyildi. Səthi adamlar onun duyğudan məhrum olduğunu zənn edə bilirdilər, lakin Dervil qocanın bu çaşqınlığında nə qədər dərin bir minnətdarlıq olduğunu anlamışdı. Fırıldaçı belə məqamda mütləq dil açardı.

Həqiqi əsgərin təbiətində çox zaman uşaq təbiəti var, uşaq təbiətində isə, demək olar ki, hər zaman, xüsusilə Fransada döyüşkən bir hal hiss olunur. Bunun üçündür ki, polkovnik bir uşaq, yaxud bir əsgər sadəilliyi ilə:

- Sözümlər harada qaldı? - deyə soruşdu.
- Şutqartdan danışdınız. Həbsdən çıxdığınızı söyləyirdiniz, - deyə vəkil cavab verdi.

Polkovnik soruşdu:

- Siz mənim arvadımı tanıyırsınız mı?

Dervil başı ilə təsdiq edərək:

- Bəli, - deyə cavab verdi.
- Sizcə, necədir?
- O, hər zaman cazibədardır.

Qoca, əli ilə hərəkət etdi və vuruş meydanında qan və atəş içində bərkimiş adamlara məxsus olan təntənəli və böyük bir tərkidünya hissiylə, sanki, qəlbindəki gizli bir acını boğdu.

Zavallı polkovnik yalnız indicə azad bir nəfəs ala bildiyindən, şən bir hal ilə:

- Cənab, - dedi.

O, sanki, ikinci dəfə qəbirdən çıxmışdı, vaxtilə başının üzərində olan qardan daha möhkəm bir qar təbəqəsini əritmişdi. Yenəcə həbsxanadan çıxmış adamlar kimi asudə nəfəs alaraq, yenə sözə başladı:

- Cənab! Əgər mən gözəl bir gənc olsaydım, mənim başıma heç bir müsibət gəlməzdi. Kişilər öz nitqlərini “sevgi” sözü ilə bəzədikləri zaman, qadınlar onlara inanır. O zaman qadınlar oyan- buyana qaçmağa, əriyib tökülməyə başlayırlar, maraq oyadırlar, and içirlər, bəyəndikləri kişinin xətri üçün hər şey etməyə hazır olurlar. Lakin mən qadında maraq oyada bilərdimmi? Görünüşüm ölü görünüşüdür, geyimim sankülöt¹ geyimidir, özüm də fransızdan çox eskimosa bənzəyirəm. Halbuki mən min yeddi yüz doxsan ikinci ilin ən gözəl “muskusnik”lərindən^{1 2} idim. Mən imperiya qraflarından polkovnik Şaberdim. Nəhayət, məni it kimi küçəyə fırlatdılar, o gün mən sizə bəhs etdiyim həmin mənzil müfəttişinə rast gəldim. Bu dostumun adı Buten idi. Biz bu sərsəri ilə birlikdə mənim bu vaxta qədər görmədiyim bir cüt qəribə yabı idik. Mən ona rast gəldikdə onu tanıdımsa da, mənim kim olduğumu o heç başa düşməmişdi. Onunla birlikdə meyhanaya getdik. Mən kim olduğumu söylədikdə, Buten elə bir qəhqəhə ilə gurladı ki, sanki, bir mortira partlamışdı. Onun bu nəşəsi mənə çox toxundu. Açıq- açığına tamamilə dəyişmiş olduğumu başa düşdüm.

Demək, artıq ən sadə və səmimi dostlarım belə məni tanıya bilmirdilər. Vaxtilə mən Buteni ölümdən xilas etmişdim, lakin bununla mən yalnız öz borcumu ödəmişdim. Onun da məni bir dəfə ölümdən xilas etmiş olduğunu sizə ətraflı söyləyə bilməyəcəyəm. Əhvalat İtaliyada, Ravennada olmuşdu. Məni çox da abırlı olmayan bir evdə xəncərlə öldürəcəkdilər. Buten buna mane olmuşdu. O zaman mən hələ polkovnik deyildim, mən də Buten kimi adi bir kavalerist idim. Xoşbəxtlikdən, bu sərgüzəştin təfsilatını yalnız biz ikimiz bilirdik, bunu ona xatırlatdıqda, o, mənə daha çox inanmağa başladı. Bundan sonra mən qəribə həyatımın sərgüzəştləri haqqında ona söylədim. Onun fikrinə görə, gözlərim və səsım son dərəcə dəyişmiş olsa da, başımda saçım, ağızımda dişlərim, üzümdə qaşlarım olmasa da, albinos kimi ağappaq olsam da, bir çox sorğu-suallara müvəffəqiyyətlə cavab verdikdən sonra mən qalib çıxdım və o, mənim kimi bir dilənçinin polkovnik Şaber

¹*Sankülöt* - Böyük Fransa inqilabı vaxtında aristokratiya və iri bujuaziya inqilab tərəfdarlarını - xırda bujualan, sənətkarları, işçiləri *sankülöt*

² *Muskusnik* - Direktoriya vaxtında fili Balzak tərəfindən göstərilmişdir) iri bujuaziya mühitindən çıxmış, aydınca əks-inqilabi siyasi görüşləri olan gənclərə deyirdilər; *hərfi mənası*: havanı korlayan, iy verən.

olduğunu anladı. O da başına gələn sərgüzəştləri mənə söylədi; onun da sərgüzəştləri mənə sərgüzəştlərim kimi qəribə və maraqlı idi. Buten Sibirdən qaçaraq Çin hüdudlarına qədər çatmış və oradan qayıtmışdı. O, Rusiya səfərinin fəlakətlərini və Napoleonun birinci dəfə taxtdan əl çəkməsini mənə nağıl etdi. Bu xəbər mənə üçün ən dəhşətli bir zərbə idi. Dənizlərdə fırtınaların bir sahildən o biri sahilə yuvarladığı xırda daşlar kimi, biz də yer üzünü dolaşmış iki nadir qırıntıya bənzəyirdik. Biz ikimiz də Misiri, Suriyanı, İspaniyanı, Rusiyanı, Hollandiyanı, Almanıyanı, İtaliyanı, Dalma- siyanı, İngiltərəni, Çini, Monqolustanı, Sibiri görmüşdük; görmədiyimiz yerlərdən yalnız Hindistan və Amerika qalırdı. Nəhayət, Buten məndən daha qıvraq olduğu üçün özünü tezliklə Parisə yetirib, vəziyyətimi arvadıma xəbər verməyi öhdəsinə götürdü. Mən madam Şabərə ətraflıca bir məktub yazdım. Bu, dördüncü məktub idi. Mənim ata-anam olsaydı, bəlkə də, bu vəziyyətə düşməzdim. Lakin etiraf etməliyəm, mən yetimlər yurdundan çıxmış bir əsgərəm, bütün var-yoxum - qəhrəmanlıqdır, ailəm bütün dünya, vətənim Fransa, müdafiəçim - böyük Allahdır. Yox, mən səhv edirəm! Mənim atam imperator idi. Ah, bizim bu əvəzi olmayan atamız hökumət başında olsaydı! Əgər mənə, öz Şabərini bu vəziyyətdə görsəydi, özündən çıxardı. Lakin çarəm nə idi? Günəşimiz qürub etmiş, artıq ətrafımız soyuq idi. Nəhayət, siyasi hadisələr də arvadımın susmasına səbəb ola bilərdi. Buten yola düşdü. Onun bəxti gətirmişdi: iki dənə gözəlcə öyrədilmiş ağ ayısı var idi. Bu ayılar onu dolandırırdı. Mən onunla bərabər gedə bilməzdim. Xəstəliklərim uzun səfərlərə çıxmağa yol vermirdi. Bir müddət onunla birlikdə yol getdim. Nəhayət, ondan və onun ayılarından ayrılmağa məcbur olduqda ağladım. Karlsruədə başımın nevrologiyası başladı, ay yarım karvansarada küləş üzərində yatıb qaldım. Səfalət içində davam edən həyatımın sərgüzəştlərini, müsibətlərini bir-bir sizə söyləsəydim, axırı olmazdı... Cismani əzablar mənəvi əzablar yanında heç bir şeydir. Bununla belə, mənəvi əzablar gözə görünmədikləri üçün insan qəlbində daha az mərhəmət oyadır. Yaxşı yadımdadır: mən Strasburqda bir mehmanxana qarşısında ağladım: vaxtilə burada banketlər düzəldərdim, indi isə kimsə mənə bir parça çörək belə vermirdi. Hansı yolla gedəcəyim haqqında Butenlə şərtləşmişdim. Odur ki mən hər poçtdan mənə məktub,

yaxud pul olub-olmadığımı soruşurdum. Parisə qədər çatdımsa da, əlimə heç bir şey keçmədi. Böyük bir yas içində çırpınırdım! Öz-özümə: “Buten öldü”, - deyə düşünürdüm. Doğrudan da, biçərə Vaterlooda ölmüşdü! Mən sonralar təsadüfən onun öldüyünü öyrəndim. Ehtimal, onun mənim arvadımla görüşməsi nəticə verməmişdi. Nəhayət, kazaklarla birlikdə mən də Parisə daxil oldum. Bu, mənim üçün böyük bir dərd idi. Rusları Fransada gördükdən sonra mən artıq nə ayağımda çəkmə, nə cibimdə pul olmadığının fikrini edirdim. Bəli, mənim paltarım cındıra dönmüşdü. Bir gün əvvəl saqqızağacı meşəsində qalmalı olmuşdum. Gecənin soyuğu Sen-Martin məhəlləsindən keçdiyim zaman başlamış olan bir xəstəliyimi daha da şiddətləndirmişdi. Mən, demək olar ki, bihuş bir halda dəmir şeylər satılan dükanın qabağında yığıldım. Ayılıqda özümü xəstəxana çarpayısı üzərində gördüm. Xəstəxanada yatdığım bir ay xeyli yaxşı keçdi. Bir az sonra məni xəstəxanadan buraxdılar, cibimdə pulum olmasa da, özümü yaxşı hiss edirdim, həm də doğma Paris küçələrində idim. Böyük bir sevinc ilə tələsə-tələsə Monblan küçəsinə yola düşdüm. Mənim arvadım o küçədə mənim evimdə yaşamalı idi! Bəli! Monblan küçəsi artıq Şosse d’Anten küçəsi olmuşdu. Öz evimi tapa bilmədim. Evi satmış və uçurmuşdular. Mənim bağçalanmda möhtə- kirlər bir neçə ev tikdirmişdilər. Arvadımın Ferroya ərə getdiyini bilmədiyim üçün heç bir məlumat ala bilmədim. Nəhayət, keçmişdə mənim işlərimə baxan qoca bir vəkilin yanına getdim. Qoca vəkil ölmüş, öz müştərilərini isə bir gəncə tapşırırmışdı. Bu gənc məni heyrət içində buraxaraq, bütün əmlakımın varislərə keçdiyini, ləğv edildiyini, arvadımın ərə getdiyini və təzə ərindən iki uşağı olduğunu mənə xəbər verdi. Bütün bu məlumat məndə dərin bir heyrət oyatdı. Mən polkovnik Şaber olduğumu ona söylədikdə, o heç utanmadan qəhqəhə ilə elə bərkdən gülməyə başladı ki, mən başqa heç bir sübut gətirmədən bayıra çıxdım. Strasburqda həbsxanaya düşməyim Şarentonu¹ yadıma saldı. Ehtiyatla hərəkət etməyi qərara aldım. Arvadımın yaşadığı yeri öyrənib, böyük bir ümidlə onun yanına getdim. - Burada polkovnik dərin bir qəzəblə hərəkət edərək sözünə davam etdi. - Mən uydurma bir ad deyib

¹ *Şarenton* - ruhi xestelere məxsus köhnə bir evin olduğu yer. Parisin yaxınıdır.

qəbul olunmağımı rica etdimsə də, məni qəbul etmədilər. O biri gün öz adımla açıq söyləyərək xəbər verdikdə, məni oradan qovdular. Səhərlər baldan, yaxud teatrdan qayıdan qrafinyanı görmək üçün bütün gecəni darvazanın qarşısındakı sütuna söykənərək keçirirdim. İldırım kimi gözümün qabağından keçən karetlərə gözlərimi zilləyir, vaxtilə mənim olan, lakin indi mənim olmayan bu qadımı görməyə çalışırdım.

Qoca birdən-birə Dervilin qarşısında dimdik ayağa durub boğuş bir səsle:

- Ah, - dedi, - o gündən sonra mən artıq intiqam üçün yaşamağa başladım! O, mənim sağ olduğumu bilir, mən qayıdandan bəri o, məndən iki məktub almışdır, öz dəst-xəttimlə yazılmış iki məktub! O artıq məni sevmir! Mən isə heç özüm də bilmirəm - onu sevirəm, yoxsa ona nifrət edirəm! Mən həm onu arzu edirəm, həm də, eyni zamanda, ona lənətlər yağdırıram. O, bütün sərvəti və səadəti ilə mənə borcludur. Buna baxmayaraq, o, mənə ən cüzi bir yardım belə göstərmədi! Bəzən nə edəcəyimi özüm belə bilmirəm!

Qoca əsgər bu sözlərlə stulun üzərinə əyləşdi və yenə donmuş kimi susdu. Dervil müştərisini nəzərdən keçirərək susurdu.

Nəhayət, vəkil:

- Bu, ciddi bir işdir, - dedi. - Geysberq vəsiqələrinin doğruluğu təyin edilsə belə, bu işi tezliklə uda biləcəyimizə əmin deyiləm. Bu, tamamilə xariqüladə bir hadisədir. Bunu ağıllı-başlı düşünmək lazımdır.

Polkovnik başını qürurla qaldıraraq, soyuq bir səsle cavab verdi:

- Ah, - əgər mən məhv olarsam, ölməkdən qorxmaram, lakin mən tək ölməyəcəyəm.

Bu sözləri söylərkən, o artıq qocaya belə bənzəmirdi. Hərəkətə hazır olan bir adamın gözlərindəki iradə və intiqam alovu onun gözlərində parladi.

Dervil dedi:

- Bəlkə də, işi sülhlə qurtarmaq lazımlı gələcəkdir.
- Sülhləmi? - deyərək polkovnik Şaber təkrar etdi. - Mən hələ sağlam, yoxsa ölmüşəm?

Vəkil:

- Cənab, - dedi, - mənim məsləhətlərimə qulaq asacağımıza ümidvaram. Sizin işiniz mənim öz şəxsi işim olacaqdır. Sizin işiniz

üçün necə çalışdığımı bu yaxınlarda görəcəksiniz - məhkəmə salnamələrində bu, bəlkə də, misilsiz bir hadisə olacaqdır. Hələlik, mən sizə bir məktub verərəm, notariusumun yanına gedərsiniz, on gündən bir qəbzə sizə əlli frank verir. Buraya kömək istəmək üçün gəlməyiniz sizə yaraşmaz. Əgər siz polkovnik Şabersinizsə, o zaman heç kəsə borclu olmamalısiniz. Sizə verdiyim bu pul borc kimi şeydir. Siz bu pulu sonra mənə qaytara bilərsiniz, siz varlı adamsınız.

Bu son incə diqqət və hörmət nişanəsi qocanın gözlərinin yaşarmasına səbəb oldu. Dervil dərhal ayağa durdu, bəlkə də, gənc vəkil mütəəssir olduğunu bildirməyə adət etməmişdi; o, öz kabinetinə keçdi. Bir azdan sonra əlində açıq bir zərf qayıtdı. Dervil zərfi qraf Şabərə verdi. Zavallı zərfi əlinə götürdükdə, kağızın arasında iki qızıl pul olduğunu hiss etdi.

Vəkil:

- Lütfən, sənədlərin adlarını, hansı şəhərdə, hansı krallıqda olduğunu mənə söyləyiniz! - dedi.

Polkovnik lazım olan məlumatı yazdırdı, yer adlarının yazılışını nəzərdən keçirdi, sonra bir əli ilə şlyapasını götürüb Dervilə baxdı və o biri qabarlı əlini ona uzadaraq, sadə bir tərzdə:

- Namusuma and olsun, cənab, - dedi, - imperatordan sonra borclu olduğum bir adam varsa, o da sizsiniz. Siz yaxşı oğlansınız.

Vəkil geniş bir hərəkətlə polkovnikin əlini sıxdı, onu pilləkənə qədər ötürdü və işıq tutdu.

Dervil katibinə dedi:

- Bukar, mənim qulaq asdığım bu macərə, bəlkə də, mənə iyirmi beş luidor bahasına başa gələcək. Əgər məni aldatmışlarsa, mən bu pul üçün heyifsilənməyəcəyəm, çünki zəmanəmizin ən mahir bir aktyorunu gördüyümlə təsəlli tapacağam.

Polkovnik küçəyə çıxdıqdan sonra fənərə yaxınlaşdı, zərfin içindən vəkilin verdiyi iki dənə iyirmi beş franklıq pulu çıxardı və bir müddət fənərin işığında onları seyr etdi. O, son doqquz il ərzində ilk dəfə idi ki, qızıl pul göürdü.

“Demək, mən siqar çəkə bilərəm”, - deyə düşündü.

Polkovnik Şabərlə Dervil arasında gecə vaxtı olan bu müşavirə-dən, təxminən, üç ay sonra vəkil Dervil tərəfindən öz qəribə müştərisi üçün təyin edilmiş məbləğin yansını vermiş olan notarius mühüm

bir iş üçün onun yanına məsləhətləşməyə gəlmişdi. O, ilk sözünü qoca əsgərə verilmiş olan altı yüz frankı qaytarmaq ricası ilə başladı.

Notarius Krota adında bir gənc idi. O, yenicə bir dəftərxana almışdı; vaxtilə bu dəftərxanada baş kargüzar vəzifəsində çalışırdı; dəftərxana sahibi dəhşətli bir şəkildə müflis olduqdan sonra qaçmışdı.

Gənc notarius gülərək:

- Demək, sən köhnə orduya kömək etməklə əylənirsən? - dedi.

- Əzizim, bu işi mənə xatırladığın üçün çox təşəkkür edirəm, - deyə Dervil cavab verdi. - Mənim insanpərvərliyim iyirmi beş luy - dor çərçivəsində qalacaqdır, lakin mən qorxuram ki, öz vətənpərvərliyimlə çox axmaq bir vəziyyətə düşmüş olam.

Dervil bu sözləri söylədikdən sonra yazı masasının üzərindəki paketləri gördü. Bunları oraya baş kargüzar qoymuşdu. O, bir paketin üzərindəki poçt möhürlərinin görünüşünə heyrət etdi. Bu möhürlər uzunsov, kvadrat, üçbucaq, qırmızı, göy idi. Bunlar Prussiya, Avstriya, Bavariya və Fransa poçtları tərəfindən paketin üzərinə basılmışdı.

Dervil gülə-gülə:

- Budur, - dedi, - komediyanın sirri burada açılacaq. Bu saat mənim aldadılıb-aldadılmadığım məlum olacaqdır.

Dervil məktubu götürüb açdı, lakin məktub alman dilində yazıldığı üçün oxuya bilmədi.

Kabinetinin qapısını açıb, əlini baş kargüzərə uzadaraq:

- Bukar, - dedi, - bu məktubu verin, tərcümə etsinlər, özü də tez qayıdarsınız.

Vəkilin müraciət etdiyi Berlin notariusu xəbər verirdi ki, onun tələb etdiyi bütün sənədlər bu məktubdan bir neçə gün sonra göndəriləcəkdir. Onun yazdığına görə sənədlər tamamilə müntəzəm bir şəkildədir və hüquqi baxımdan lazım olan şəhadətlə təsdiq edilmişdir. Bundan başqa, Berlin notariusu xəbər verirdi ki, protokola salınmış hadisələrin bütün şahidləri Preysiş-Eylanda yaşayırlar. Qraf Şaberi ölümdən xilas edən qadın isə indiyə qədər Heysberg qəsəbələrindən birində yaşayır.

Bukar məktubun məzmununu oxuduqdan sonra Dervil:

- Məsələ ciddiləşir, - deyə bağırırdı. Sonra yenə notariusu müraciət edərək: - Əzizim, - dedi, - qulaq as! Mənim bəzi izahat

lara ehtiyacım var ki, o da sənin dəftərxanandan asılıdır. Bu dələduz Rogen...

Aleksandr Krota gülərək Dervilin sözünü kəsdi və:

- Biz onu “bədbəxt və talesiz Rogen” adlandırdıq, - dedi.

- Öz müştərilərinin səkkiz min frankını mənimsəyən və bir çox ailələri dilənçi vəziyyətinə salan bu talesiz Rogen, Şabərin əmlakının təsviyəsi işini idarə edirdi, deyilmi? Yanılmıramsa, Ferronun işlərində buna aid bir qeyd var idi.

- Bəli, - deyə Krota cavab verdi, - o zaman mən üçüncü katib idim; mən bu təsviyə işinin üzünü köçürdüyümdən, məsələni yaxşı öyrənmişdim. İmperiyanın qrafı, “Fəxri legion” ordeni kavaləri Giasint Şabərin dul arvadı Roza Şapotel ərə getdikdə mülk haqqında müqavilə bağlanmışdı. Onların mülkü ümumi idi. Xatırımdan çıxmamışsa, altı yüz min franka qədər nağd pul var idi. Qraf Şabər evlənməmişdən əvvəl sərvətinin bir qismini Parisdəki yetim yurdlarına vəsiyyət etmişdi. Bu vəsiyyətə görə, o öldükdə, mövcud olan sərvətin dördübdə biri yetim yurdlarına çatmalı idi, ikinci dördübdə bir hissəsi isə dövlətə çatmalı idi. Vəkillər işi başladıkları üçün bütün əmlak auksionda satıldı və bölündü. Təsviyədən qabaq, o zaman Fransanı idarə edən əjdaha xəzinəyə çatacaq olan hissənin mərhumun arvadına verilməsini xüsusi dekretlə əmr etmişdi.

- Demək, bu surətlə, polkovnik Şabərin şəxsi sərvəti üç yüz min frankdan artıq deyildi, eləmi?

- Doğru buyurursunuz, əzizim, - deyə Krota cavab verdi. - Bəzən siz advokatlar ədalətlə mülahizə edirsiniz, halbuki siz hər bir işin lehinə də, əleyhinə də eyni məharətlə danışa bildiyiniz üçün sizi yalançılıqda ittiham edirlər.

Qraf Şabər öz ünvanını notariusdan aldığı pulun müqabilində verdiyi ilk qəbzın aşağısında qeyd etmişdi. O, Sen-Marso yaxınlığında Pti-Bankie küçəsində, imperator qvardiyasının vaxtilə mənzil müfəttişi olan, indisə südsatan Vemö adında birisinin yanında olurdu. Dervil oraya çatdıqdan sonra öz müştərisini piyada axtarmağa məcbur oldu: kabriolet arabaçısı daşla döşənməmiş küçəyə getməyə razı olmadı. Onun dediyinə görə, küçənin çuxurları kabrioletin təkərləri üçün çox dərin idi. Vəkil ətrafına boylana-boylana gedirdi. Nəhayət, küçənin bulvara yaxın olan yerində zibil və torpaqdan hörülmüş iki divara, qabağında iki taxta dirək olmasına

baxmayaraq, araba təkərlərinin zədələmiş olduğu iki kərpiç sütununa rast gəldi. Bu sütunların üzərində bir dirək, dirəyin də üzərində göbələk şəklində kirəmit bir dam var idi. Dirəyin üzərində qırmızı boya ilə “Südçü Vernö” sözləri yazılmışdı. Sağ tərəfdə yumurta şəkli, solda isə inək şəkli çəkilmişdi. Yumurta da, inək də ağ boya ilə çəkilmişdi. Darvaza açıq idi; onun gecə-gündüz açıq olduğuna şübhə yox idi. Xeyli geniş olan həyətdə, darvazanın tam qarşısında ən uçuq kəndli daxmaları ilə belə müqayisə edilə bilməyəcək və Paris civarına məxsus bir daxmacıq var idi. Bu evlər yoxsulluğu etibarilə kənd daxmalarına bənzəsə də, onlardakı şəriyyətdən məhrum idi. Doğrudan da, kənd daxmalarında, hər halda, bir gözəllik var. Havanın təmizliyi, yaşıllıq, genişlik, təpələr, yol, üzüm tənəyi, üzünə çiçək sarmaşmış çəpər, ot tayaları, əkin alətləri bu daxmalara, bir növ, gözəllik verir; lakin Parisdəki yoxsulluq yalnız öz dəhşətli tərəfini nümayiş etdirir. Bu ev yenidən tikilmiş olsa da, bu saat yıxılacaq kimi təsir bağışlayırdı. Bu evin daşı, torpağı, taxtası inşaat materialı kimi yerində işlədilməmişdi: bunlar Parisdə mütəmadiyən uçurulan evlərdən gətirilmişdi. Dervil taxta parçaları mıxlanan pəncərə qapağı üzərində “Yeni modalar mağazası” sözlərini oxudu. Pəncərələr cürbəcür idi. Bunların qəribə bir görünüşü var idi. Yaşamaq üçün yararlı olduğu zənn edilən birinci mərtəbə bir tərəfdən yuxarı qalxmış, o biri tərəfdən isə buradakı bir təcik sayəsində yerlə bərabər idi. Darvaza ilə evin arasında peynli, pələncikli bir gölməçə var idi; yağış və çirkəbli su, hamısı buraya tökülürdü. Bu xarabanı saxlayan və daha möhkəm görünən divar qəfəslərlə bəzənmişdi. Bu qəfəslərdə əl dovşanları balalayırdı. Darvazanın sağ tərəfində inək damı, samanlıq var idi, bunlarla ev arasında isə süd saxlanan zirzəmi yerləşmişdi. Sol tərəfdə toyuq hini, tövlə və donuz damı var idi. Bunlar da, evin damı kimi, bir- birinin üstünə mıxlanmış və azacıq qamışla örtülmüş rəngsiz, yaramaz taxtalardan qayrılmışdı. Hər gün Parisin qarnına ötürdüyü böyük bir naharın ayrı-ayrı hissələrinin bişirildiyi yerlərdə olduğu kimi, Dervilin girdiyi bu həyətdə də tələsmək, vaxtında çatışdırma zərurətinin əlamətləri duyulurdu. İçində süd daşınan dəmir qabdan qayrılmış böyük bidonlar, qaymaq qabları kətan tıxacları ilə bərabər dağınıq bir surətdə anbarın qabağına atılmışdı. Dəsmal əvəzinə işlənən yırtıq əsgilər balaca payalara bağlanmış kəndirin üzərində

sallanır və günəşin qabağında qurudulurdu. Yalnız südcülərdə təsadüf edilən dinc bir at öz arabasından bir neçə addım kənara çəkilib qapısı bağlı tövlənin qabağında dayanmışdı. Bir keçi, evin çatlamış sarı divarına sarmaşan üzüm tənəyinin tozlu və balaca yarpaqlarını qopanrdı. Pişik qaymaq qablarını yalayırdı. Dervil həyəətə girdikdə həyətdəki toyuqlar qaqqıl-daşaraq qaçıb dağılmışdılar. Zəncirə bağlı olan it hürürdü.

Dervil bir baxışla bütün bu bayağı mənzərini seyr edərək özü özünə:

- Eylay vuruşmasının müqəddəratını həll etmiş bir adam görə harada yaşayır! - deyə düşündü.

Ev üç nəfər küçə uşağının ixtiyarına tapşırılmışdı. Cİşaclardan biri ot arabasının dal tərəfinə dırmaşıb qonşu evin bacasına daş atırdı və bu daşların bacadan qonşuların xörək qazanına düşəcəyinə ümid edirdi. O birisi donuzu çəkə-çəkə ucu yerə söykənmiş əl arabasının üzərinə mindirməyə çalışırdı, üçüncü uşaq isə əl arabasının o biri tərəfindən sallanaraq gözləyirdi: donuz arabasının üstünə çıxar-çıxmaz, arabanı geri çəkərək donuzu fırlatmaq fikrində idi. Dervil, Şabərin burada yaşayıb-yaşamadığını soruşduqda, kimsə ona cavab vermədi, lakin uşaqların üçü də, bir növ, mənəvi kütlük ilə (əgər bu iki sözü bir-birinə uyusdurmaq mümkünsə) onun üzünə baxdı. Dervil sualını bir də təkrar etdi, üç yaramazın istehzalı görkəmindən hirslənən Dervil bir neçə qərribə söyüşlə onları söydü; uşaqlar kobud bir qəhqəhə ilə gülüşməyə başladılar. Dervil hirsləndi. Polkovnik həyətdə səs-küy eşidib, süd anbarının yaxınlığındakı alçaq damlı balaca otağından çıxaraq, ifadə edilməsi çətin olan bir əsgər laqeydliyi ilə qapının astanasında dayandı. Ağzında köhnə, ucuz, tənəkə çəkənlərin texniki ifadəsinə görə çox işlənmiş bir çubuq tutmuşdu. Dervili görə, günlüyü son dərəcə kirli olan kartuzunu qaldırdı və ona yaxşılıq edən adama tez yaxınlaşmaq üçün peyin gölməçəsinin içindən keçərək öz himayədarına tərəf getdi; dostanə bir səslə uşaqlara bağırdı:

- Bölük, fərağat!

uşaqlar o saat hörmətlə səslərini kəsdilər. Qoca əsgərin sözüne qulaq asdıqları görünürdü.

- Siz mənə nə üçün yazmadınız? - deyə polkovnik, Dervildən soruşurdu. - İnek damının yanından düz keçiniz.

Peyin lehməsi içində ayaqlarını bulamaqdan qorxan vəkilin tərəddüd etdiyini görüb bağırdı:

- Buradan keçin, buradan keçin, bura daşla döşənmişdir.

Dervil quru yerlərdən tullana-tullana həyəti keçdi və polkovnik çıxdığı qapının qabağında dayandı. Şaberin onu öz otağında qonaq qəbul etməkdən məmnun olmadığı sezilirdi. Doğrudan da, Dervil otaqda yalnız bir stul gördü. Polkovnikin yatağı bir neçə çəngə küləş yığınınından ibarət idi. Ev sahibəsi bu küləşin üstünə haradansa tapdığı iki-üç cırıq köhnə mahud parçası sərmışdi; adətən, süd satanlar bu cür parçaları arabalarının qabağına salırlar. Evin döşəməsi torpaq idi; kiflənmiş, yaşıl rəngə çalan və çatlamış divarlar o qədər rütubətli idi ki, polkovnikin yatağı yanındakı divardan həsir asılmışdı. Məşhur friz şineli mıxdan asılı idi. Otağın bucağına bir cüt köhnə yırtıq çəkmə atılmışdı. Alt paltarının izi görünmürdü. Qurdların dəlik-dəlik etdiyi masanın üzərinə Planşe tərəfindən yenidən çap edilmiş olan “Böyük ordunun bülletenləri”¹ qoyulmuşdu. Kitabın səhifələri açıq idi; polkovnikin mütaliə ilə məşğul olduğu görünürdü. Bütün bu yoxsulluq içində onun siması sakit və aydın idi. Dervillə görüşdükdən sonra, sanki, onun üzü başqa bir rəng almışdı. Vəkil onun üzündə fərqli bir düşüncə və ümidin verdiyi nurlu bir aydınlıq əlamətlərini sezmışdi.

Polkovnik yırtıq bir stulu Dervilə təqdim edərək:

- Bəlkə, otaqda tənbəki çəkildə xoşunuza gəlmir? - deyə soruşdu.

- Axı sizin bu vəziyyətiniz son dərəcə dəhşətlidir!

Bu sözlər vəkillərə məxsus olan bir etimadsızlıqla və həmçinin kimsəyə məlum olmayan dəhşətli faciələri seyr etmək nəticəsində tezliklə əldə edilən ağır bir təcrübə sayəsində Dervil tərəfindən söylənmişdi.

Eyni zamanda, o, öz-özünə düşünürdü: “Ehtimal ki, bu adam mənim pullarımı əsgərin xristianlığa məxsus üç gözəl əməlinə sərf etmişdir: qumar, içki və qadın”.

- Doğru deyirsiniz, otağımız o qədər də zinətli deyildir. Bu - dostluq əli ilə qurulmuş olan bir çadırdır. Lakin mən, - polkovnik burada mənalı bir nəzərlə hüquqşünasın üzünə baxdı, - lakin mən ^{1 * 3}

¹ Napoleonun vaxtında hərbi xəbərlərin çap edildiyi vərəqələrə “Böyük ordunun bülletenləri” deyirdilər; onlar 1805-ci ilin 7 oktyabrından 1812-ci ilin 3 dekabrına qədər hər gün “Monitor” qəzetində çap olunurdu.

kimsəni incitməmişəm, kimsəni rədd etməmişəm, özüm də rahatca yatıram.

Vəkil qrafa vermiş olduğu pulu haraya xərclədiyini ondan soruşmağın nəzakətsizlik ola biləcəyini düşünərək, yalnız bunu dedi:

- Siz nə üçün Parisdə yaşamaq istəmədiniz? Siz orada da ucuz qiymətə otaq tuta bilərdiniz, həm də daha yaxşı dolanardınız.

- Lakin, - deyə polkovnik cavab verdi, - mən öz himayələrinə alan bu mərhəmətli insanlar tam bir il müddətində mənə müftə yemek vermişdilər. İndi, mənim əlimə pul keçən bir vaxtda onları atıb getməyə haqqım varmı? Bundan başqa, bu üç uşağın atası qoca bir misirlidir.

- Necə? Misirli?

- Mənim də iştirak etdiyim Misir səfərindən qayıdan əsgərlərə biz misirli deyirik. Bundan başqa, oradan qayıdanların hamısı bir-birinə qardaş kimidir. Həm də Vernye mənim alayımnda xidmət edirdi. Səhrada su payımızı bir-birimizlə bölüşərdik. Nəhayət, mən hələ bu yaramazlara savad öyrədir qurtarmamışam.

- Sizin pulunuzun müqabilində o, sizi daha yaxşı saxlaya bilərdi.

- Bilirsinizmi, - deyə polkovnik yenə sözə başladı. - Onun uşaqları da mənim kimi külə üstündə yatırlar. Nə özünün, nə də arvadının buradakından daha yaxşı çarpayısı yoxdur, nə dərəcədə yoxsul olduqlarını özünüz də görürsünüz. Onlar qüvvələri xaricində olan bir işdən yapışmışlar. Lakin əgər mən öz sərvətimi geri qaytararamsa... yaxşı, bu barədə danışmaq lazım deyildir.

- Polkovnik, mən sabah, yaxud birisi gün Heylsberqdən sizin sənədlərinizi alacağam. Sizi xilas edən qadın hələ də sağdır.

Şəber çubuğunu yerə ataraq:

- Məlun pul! - deyə bağırırdı. - Nə edim ki, mənim pulum yoxdur!

Çox işlənmiş çubuq, tütün çəkən üçün ən qiymətli bir şeydir. Lakin bu, o qədər təbii bir əda, o qədər alicənab bir hərəkət idi ki, bütün tütün çəkənlər, o cümlədən, hətta Rejinin özü belə, tütünün müqəddəs hüququnun bu cür təhqir edilməsini əfv edərtilər. Kim bilir, bəlkə də, mələklər bu gil çubuğun qırıntılarını yerdən toplamışdılar.

Dəril günəş altında qızınmaq üçün otaqdan çıxaraq:

- Polkovnik - dedi - sizin işiniz son dərəcə mürəkkəb bir məsələdir.

Əsgər cavabında:

- Zənnimcə, - dedi, - bu, tamamilə sadə bir işdir. Məni ölmüş bilirdilər, mən isə sağam. Arvadımı və sərvətimi mənə qaytarın; layiq olduğum general mənəsbini mənə verin, axı mən Eylay müharibəsi ərəfəsində imperator qvardiyasının polkovniki idim.

- Hüquqi baxımdan bu, o qədər də sadə bir şey deyildir, - deyə Dervil cavab verdi. - Mənə qulaq asın. Fərz edək ki, siz qraf Şabersiniz, mən razıyam; fəqət sizin varlığını inkar etmək istəyən adamlar qarşısında bu, hüquqi cəhətdən isbat edilməlidir. Sənədlərinizin düz olmadığını irəli sürəcəklər. Bu mübahisə ətrafında on, yaxud on iki ibtidai təhqiqat aparılacaqdır. Öz istədiklərini sübut etmək məqsədilə onlar işi son nöqtəyə qədər aparacaqlar. Nəticədə olduqca baha başa gələn təhqiqatlar ortaya çıxacaq, mən nə qədər mətanətlə çalışsam da, məsələ getdikcə uzanacaqdır. Düşmənlərinizin işi yenidən təhqiq olunmasını tələb edəcək, biz bundan boyun qaçırma bilməyəcəyik və bəlkə də, Prussiyaya təhqiqat komissiyası göndərmək lazım gələcəkdir. Lakin məsələnin daha müsbət bir şəkil alacağını təsəvvür edək: fərz edək ki, məhkəmə sizin polkovnik Şaber olduğunuzu təsdiq etdi. Belə olarsa, qrafına Ferronun ikiərli olması məsələsi necə həll olunacaq? Hər halda, onu bu işdə müqəssir görmək olmaz, deyilmi? Kodeksdə bu cür hallarda hüquq məsələsi nəzərə alınmamışdır, odur ki hakimlər ictimai cəhətdən qeyri-adi olan cinayət proseslərində olduğu kimi, işi vicdana görə həll etməyə məcbur olacaqlar. Həqiqətən, sizin uşağınız olmamışdır, qraf Ferronun isə iki uşağı var, odur ki hakimlər daha möhkəm bir izdivacın mövcud olduğunu nəzərə alaraq əlaqəsi zəif olan bir izdivacı qeyri-həqiqi hesab edə bilərlər. Xüsusilə bu möhkəm izdivac hər iki tərəfin mütəqabil arzusu ilə olmuşdur. Əgər siz bu yaşda və bu vəziyyətdə artıq sizi sevməyən bir qadını zorla ələ keçirmək istəsəniz, əxlaq nöqtəyi-nəzərindən çox da yaxşı bir vəziyyətdə olmazsınız, deyilmi? Arvadınız və onun əri sizin əleyhinizə olacaq. Hər ikisi də nüfuzlu adamdır, məhkəmələrə təsir edə bilərlər. Demək, məhkəmə işi hər cəhətdən uzanacaqdır. Siz ən ağır bir dərdin acısından qocala bilərsiniz.

- Bəs mənim sərvətim?
- Siz onun hələ də çox böyük olduğunu zənn edirsiniz?
- Məgər mənim rentam otuz min livr miqdarında deyildimi?

- Mənim əziz polkovnikim! Min yeddi yüz doxsan doqquzuncu ildə, hələ evlənməmişdən qabaq siz sərvətinizin dördübdür hissəsini yetimlər yurduna vəsiyyəət etmişiniz.

- Bu doğrudur.

- Bu surətlə sizin ölməyiniz təsdiq olunduqdan sonra bu hissəni vermək üçün əmlakınızı hesaba almaq və tövsiyə etmək lazım gəldi, deyilmi? Sizin arvadınız vicdanı çox da sıxılmadan yoxsulları aldatmışdı. Əlbəttə, o, siyahıda nağd pulun və cavahiratin göstərilməməsini lazım bilmişdi. Yalnız azacıq gümüş şeylər və daşınan əmlak qeyd olunmuşdu ki, buna da, bəlkə, arvadınıza qarşı mərhəmət hissi ilə, bəlkə də, xəzinəyə daha az vergi vermək üçün əsl qiymətindən üçqat əskik qiymət qoymuşdular. Əmlakın qiyməti məsələsini vəkil edilmiş adamlar qoyduğu üçün nəticədə sizin bütün sərvətiniz altı yüz min frank miqdarında təyin edilmişdi. Dul arvadınızın mülkün yarısına haqqı var idi. Hər şey satılmış və arvadınız bunların hamısını almışdı. Bu surətlə o hər cəhətdən qazanmışdı. Yetim yurdları isə öz yetmiş altı min franklarını almışdı. Bundan başqa, xəzinəyə də sizin mirasınızdan bir hissə çatırdı. Vəsiyyəətnamədə arvadınızın adı qeyd olunmadığı üçün imperator xüsusi bir dekretlə dövlətə çatan hissəni dul arvadınıza qaytarmışdı. Bütün bu bölgüdən sonra sizin payınıza nə qalır? Xərcləri çıxmaq şərti ilə yalnız üç yüz min frank.

Polkovnik heyərlətlə bağırdı:

- Siz də buna ədalətmi deyirsiniz!

- Lakin əlbəttə...

- Yaxşı ədalətdir, yaxşı məhkəmədir!

- Çarə yoxdur, mənim zavallı polkovnikim. Görürsünüzmü, sizcə asan görünən şey həqiqətdə o qədər də sadə deyildir. Madam Ferro imperatorun ona qaytardığı hissəni öz ixtiyarında da saxlaya bilər.

- Lakin o, dul deyildir, dekretin əhəmiyyəti yoxdur...

- Doğru deyirsiniz, razıyam. Lakin hər şeyi məsrut etmək mümkünür. Mənə qulaq asın! Belə bir vəziyyətdə, mənə, işi sülh ilə qurtarmaq daha yaxşıdır. Bu, sizin üçün də, qrafinya üçün də münasibdir. O zaman siz haqqınız olduğu hissədən daha artıq alarsınız.

- Onda belə çıxır ki, mən öz arvadımı satmalıyam, deyilmi?

- İxtiyarınızda səksən min frank renta olduğdan sonra siz arvadınızdan daha münasib olan qadınlar tapa bilərsiniz və daha məsud olarsınız. Mən bu gün, vəziyyəti yoxlamaq üçün madam Ferro ilə görüşmək niyyətindəyəm, lakin bunu sizə xəbər vermədən etmək istəmirdim.

- Onun yanına birlikdə gedək...

- Nə vəziyyətdə olduğunuzu düşünün! Yox, yox, polkovnik, yox, bu mümkün deyil! Siz dərhal işi uduza bilərsiniz!

- İş udumaq mümkündürmü?

- Hər cəhətdən, - deyər Dervil cavab verdi. - Lakin mənim əziz polkovnikim, siz bir şeyi nəzərə almırsınız. Mən varlı deyiləm, idarəmin pulunu hələ bütünlükdə verib qurtarmamışam. Hakimlər sərvətiniz hesabına pul götürmək üçün yalnız siz "Fəxri legion" ordeni kavaləri qraf Şaber olduğunuz təsdiq edildikdən sonra icazə verə bilərlər.

O, sadədil bir tövr ilə:

- Doğrudan ha, mən - "Fəxri legion" ordeni kavaləriyəmmiş, - dedi. - Bu, mənim heç xəyalıma belə gəlmirdi.

- Bu surətlə, bunu sübut edəne qədər məhkəmələrlə mübahisə etmək, vəkillərə pul vermək, qərar çıxartdırmaq və bunu ödəmək, məhkəmə icraçılarını bizləmək və yaşamaq lazımdır. İlk xərclər, təxminən, on iki min frankdan on beş min franka qədər ola bilər. Məndə bu qədər pul yoxdur, mən idarəni almaq üçün mənə borc pul vermiş olan adama verdiyim böyük faizlərin ağırlığı altında əzilirəm. Sizə gəlincə, siz bu qədər pulu haradan ala bilərsiniz?

Zavallı əsgərin rəngi solmuş gözlərində iri göz yaşları göründü və qırıq yanaqlarına düşdü. Bu çətinlikləri bildikdən sonra o, ümidini itirdi. İctimai quruluş, məhkəmə idarələri onun üzünə bir kabus kimi enmişdi.

Birdən polkovnik bağırdı:

- Mən Vandom sütununun yanına gedib bağıracağam ki, mən Eylayda məşhur rus karresini yarmış olan polkovnik Şaberəm! O tunc heykəl mənə tanıyar!

- Və sizi, şübhəsiz, Şarentona göndərərlər.

Bu dəhşətli adı eşitdikdə polkovnikin həyəcanı söndü.

- Hərbiyyə nazirliyində mənim üçün bir neçə əlverişli şans ola bilməzmi?

- Dəftərxanalarını? - deyə Dervil etiraz etdi. - Oraya getmək istəsəniz, yalnız sizin ölümünüzün həqiqi olmadığını təsdiq edən qəti bir qərarla gediniz! Dəftərxanalar imperiya adamlarını məhv etmək arzusundadır.

Polkovnik bir müddət çaşqın vəziyyətdə qaldı, dərin bir məyusluğa və ümitsizliyə qapılaraq baxır və gözləri qarşısındakını görmürdü. Hərbi məhkəmə azaddır, məsələni dərhal və tez, həm də əksəriyyətlə düzgün həll edir, Şaber isə yalnız belə məhkəmə tanıyırdı. Dəf edilməli olan çətinliklərin bütün labirintini təsəvvürünə gətirib, bu labirintdə dolaşmaq üçün nə qədər pul lazım olduğunu anladıqdan sonra zavallı əsgər yalnız insana məxsus olan və iradə adını daşıyan mənəvi qüvvələr sahəsinə dəhşətli bir zərbə vurulduğunu hiss etdi. Məhkəmələrdə sürünə-sürünə yaşamağın mümkün olmadığını təsəvvürünə gətirdi; yoxsul, dilənçi bir həyat sürmək, qəbul edərlərsə, alayların birisində kavalerist olmaq min dəfə bundan yaxşı idi. Cismani və mənəvi əzablar bədəninin bəzi, xüsusilə mühüm olan orqanlarını artıq zədələmişdi. O, təbəbətdə adı olmayan bir xəstəliyə düşər olmaq ərəfəsində idi. Bu xəstəlik sinir sistemindən asılı olduğu üçün onun yeri tez-tez dəyişir. Ehtimal ki, sinir sistemi başqa orqanlarımıza görə ən çox zədələnmiş bir sahədir. Belə bir xəstəliyə bədbəxtlik böhranı demək lazım gələrdi. Lakin zahirən aydın olmasa da, hər halda, real olan bu xəstəlik nə qədər ciddi olsa da, xoşbəxt bir nəticə ilə onu müalicə etmək olardı. Bu qüdrətli orqanizmi tamamilə sarsıtmaq üçün yeni bir müqavimət və maneə, gözlənilməyən bir hadisə kafi idi. Bu hadisə onun boşalmış yaylarını qırar və psixoloqların dərindən çoxluğundan sarsılmış adamlarda müşahidə etdikləri həmin ehtizazları, həmin anlaşılmaz və mənasız hərəkətləri doğurmuş olardı.

Dervil polkovnikin üzündə dərin bir iztirab görürək:

- Ruhdan düşməyin, - dedi, - bu işin nəticəsi sizin üçün yalnız yaxşı ola bilər. Ancaq bir şeyi qət etməlisiniz: siz mənə tamamilə inana bilərsinizmi və məsələni sizin üçün ən münasib bir şəkildə həll etməyimlə şərtsiz olaraq razılaşarsınızımı?

Şaber:

- Məcə istəyirsiniz, elə də edin! - dedi.
- Lakin mənə elə gəlir ki, siz ölümə gedən bir adam kimi öz taleyinizi mənə tapşırırsınız.

- Mən şöhrətsiz, sərvətsiz yaşaya bilərəmmi? Məgər buna tab gətirmək olarmı?

- Mən bu fikirdə deyiləm, - deyə vəkil cavab verdi. - Biz, hər halda, hər iki tərəfin razılığı ilə bir nəticəyə gələrik: ölməyiniz və izdivacınız haqqında olan aktlar ləğv edilər və siz yenə bütün hüququnuza sahib olarsınız. Bundan başqa - general Ferronun nüfuzu sayəsində, sizi ordu siyahılarına daxil edərlər. Şübhəsiz, təqaüd də alarsınız.

- Yaxşı, sözüüm yoxdur, nə istəyirsiniz edin, - deyə Şaber cavab verdi. - Mən sizə tamamilə inanıram.

Dervil:

- İmzalamaq üçün mən sizə vəkalətnamə göndərəcəyəm, - dedi. - Əlvida. Kefinizi pozmayın. Pula ehtiyacınız olarsa, mənə söyləyin!

Şaber hərarətlə Dervilin əlini sıxdı və arxasını divara dayayaraq otağın içində qaldı; o, Dervili yalnız baxışları ilə ötürmək iqtidarında idi. Məhkəmə işlərindən başı çıxmayan bütün adamlar kimi, o da bu gözlənilməyən mübarizədən son dərəcə qorxurdu.

Bu söhbət əsnasında darvaza dirəyinin dalında bir adam gizlənməmişdi və Dervilin keşiyini çəkirdi. Dervil otaqdan çıxar-çıxmaz, bu adam dərhal ona yanaşdı. O, pıvəçəkənlər kimi göy pəncəkli və ağ, geniş şalvarlı bir qoca idi. Başında susamuru dərisindən tikilmiş bir kartuzu var idi. Rəngi tünd, üzü qırıxıq idi, daim açıq havada işləməkdən yanaqlarını gün yandırmışdı.

Əli ilə Dervili dayandıraraq:

- Bağışlayın, - dedi. - Cəsarət edirəm. Lakin sizi görcək mən bu qərara gəldim ki, siz bizim generalın dostusunuz.

- Fərz edək ki, belədir, - deyə Dervil cavab verdi. - Lakin bu məsələ sizi nə üçün maraqlandırır? Siz özünüz kimsiniz?

- Mən Lüdovik Vernyeyəm, - deyə o dərhal cavab verdi. - Sizə bir-iki söz demək istəyirəm.

- Qraf Şaberi bu qədər gözəl bir şəraitdə saxlayan sizsinizmi?

- Bağışlayın, cənab, mən üzr istəyirəm, ancaq onun olduğu otaq ən yaxşı otaqdır. Bir otağım da olsaydı, öz otağımı belə ona verərdim. Mən özüm tövlədə yatıram. Başına bu qədər müsibətlər gəlmiş və mənim uşaqlarıma dərs verən bu adam generaldır, misirlidir, mənim ilk komandanımdır... Bu azdırımı? Bununla belə,

onun vəziyyəti yenə də yaxşıdır. Nəyim varsa, mən onunla qardaş kimi bölüşürəm. Bədbəxtlikdən, gücüm çatan şey o qədər də çox deyildir: çörək, süd, yumurta; hər şeyi müharibədə - müharibə meydanında olduğu kimi bölüşürük. Nəyim varsa, səmimi-qəlblə ona verməyə hazırım. Lakin o, bizi əldən salmışdır.

- Omu?

- Bəli, cənab, lap canımızı üzmüşdür... Mən bir iş başladım, halbuki bu iş mənim qüvvəm xaricində idi. O, bunu yaxşı başa düşürdü. Bu, onu daim narahat etdiyindən, ata muğayət olmağa başladı. Mən: "Generalım, bu yaramaz!" dedikdə, o cavab verir: "Mən tənbel olmaq istəmirəm, mən çoxdan evdovşanının dərisini soymağı öyrənmişəm". Südxanam üçün Qrados adlı bir nəfərdən borc almaq niyyətində idim. Bunun qəbzlərini hazırladım. Siz onu tanıyırsınız mı?

- Bura baxın, əzizim, mənim sizinlə söhbət etməyə vaxtım yoxdur. Yalnız bunu söyləyin görüm nə üçün general sizi incitmişdir?

- Onun bizi incitməsi lap həqiqətdir, necə ki mənim adı, doğrudan da, Lüdivik Vemyedir. Hətta arvadım belə ağlamışdı. O, mənim yazdığım qəbzlər əvəzində kimsənin bizə bir quruş belə verməyəcəyini qonşulardan öyrənir. Qoca heyvərə heç kəsə bir söz söyləmədən, sizin ona verdiyiniz pulları toplayıb bizim qəbzləri ələ keçirmiş və bunun pulunu vermişdir. Belə də iş olar! Mən də, arvadım da yaxşı bilirdik ki, bu yoxsul qocanın tütünü belə yoxdur, o, tütün çəkməyi belə tərgitmişdir. Amma indi hər gün onun çəkmək üçün siqan var. Mən özümü belə satmağa razı olaram, amma onu tütünsüz qoyمام. Yox, mümkün deyil, o, bizi çox incitmişdir. Müxtəsər, mən sizdən yüz ekü borc istəyəcəkdim. Onun dediyinə görə siz yaxşı oğlansınız. Generalın üst-başını düzəltmək və otağını nizama salmaq üçün sizdən borc istəməyə məcburam. O, bizim yaxamızı borcdan qurtarmaq istəyirdi, deyilmi? Həqiqətdə isə iş tərsinə oldu, o, bizi daha da borca saldı. O, bizi incitməməli idi. O, bizə, öz dostlarına əzab verir. Namuslu adamın sözü hər zaman düz olar, necə ki mənim adı, doğrudan da, Lüdivik Vemyedir. Mən özümü girov qoyaram, amma heç bir zaman bu pulları mənim səmərəm.

Dervil südcüyə baxdı və bir neçə addım geriye çəkilib evə, həyəətə, peyin yığımına, pəyəyə, əldovşanlarına, uşaqlara baxdı.

Öz-özünə: “Namusuma and olsun, - dedi, - mənə elə gəlir ki, insan xeyirxahlığının xüsusiyyətlərindən biri - mülkiyyətçi olma- maqdır”.

- Sən yüz ekü alacaqsan, hətta daha çox alacaqsan. Lakin məndən deyil, ondan alacaqsan. Polkovnik sənə kömək etdiyi üçün kafi dərəcədə varlı olacaqdır. Mən onu, sənə kömək etmək sevincindən məhrum etmək istəmirəm.

- Bu, tezlikləmi olacaqdır?

- Əlbəttə, əlbəttə.

- Aman, yarəb, mənim arvadım nə qədər razı qalacaqdır!

Südcünün tünd-qırmızı siması dərhal yox oldu.

Dervil kabrioletinə minərək:

- İndi isə, - dedi, - qrafınyanın yanına gedək. Vəziyyətimizi ona bildirmədən, onun qüvvəsini yoxlamalı və sonra birdən işi qazanmalıyıq. Onu qorxutmaq lazımdır. O qadındır. Qadınların ən çox qorxduğu nədir? Qadınlar yalnız bir şeydən qorxurlar...

O, qrafınyanın vəziyyətini düşünməyə başlayaraq, öz planlarını cızan və düşmən diplomatlarının sirrini öyrənməyə çalışan mahir siyasətçilər kimi fikrə daldı. Əcəba, vəkillər də müəyyən dərəcədə, xüsusi işlərlə məşğul olan dövlət xadimləri deyilmi? Dervilin dərəkəsini anlamaq üçün burada qısaca olaraq qraf Ferro ilə onun arvadının vəziyyətini təsvir etmək lazımdır.

Qraf Ferro, terror vaxtında mühacirətə getmiş Paris parlamenti müşavirinin oğlu idi. Başını xilas etməyə müvəffəq olsa da, bu, ona çox baha başa gəlmiş və var-yoxunu əldən çıxarmışdı. Konsulluq dövründə geriyə qayıtmış və həmişəlik olaraq XVIII Lüdovikin tərəfini saxlamışdı. Ferronun atası inqilabdan qabaq Lüdovikə yaxın bir adam idi. Bu surətlə o, Napoleonun mərhəmətli vədlərindən alicənablıqla imtina etmiş olan Sen-Jermen civarı qrupuna mənsub idi. O zaman yalnız Ferro deyə çağırılan gənc qraf istedadlı bir adam şöhrətini qazanmışdı. Müharibə meydanlarında qalib gəlməyi sevdiyi kimi, aristokratları da öz tərəfinə çəkməyi sevən imperator, onu da özünə cəlb etməyə çalışmışdı. Qrafa titulunun bərpa ediləcəyi, satılmamış əmlakının geri qaytarılacağı, gələcəkdə isə ona nazir vəzifəsi, senator kreslosu veriləcəyi vəd olunmuşdu. İmperator süqut etdi. Şaber “öldüyü” zaman qraf iyirmi yeddi yaşında, varlı olmasa da, zahirən gözəl bir gənc idi; o, Sen-Jermen

məhəlləsində müvəffəqiyyət qazanmışdı. Sen-Jermen məhəlləsi onunla fəxr edirdi. Qrafinya Şaber ərinin mirasından ona düşən payı elə məharətlə əlinə keçirə bilmişdi ki, Şaberin ölümündən il yarım sonra artıq onun qırx min livrlik mədaxili var idi. Onun gənc qrafa ərə getməsinə Sen-Jermen civarının müxalifət dairələrində əhəmiyyət verilmədi. Napoleon bu izdivacdən razı qalmışdı. Bu izdivac onun aristokratiya ilə qohumlaşmaq fikirlərinə uyğun idi. Bunun üçün Napoleon polkovnikin mirasından xəzinəyə çatacaq olan payın bir hissəsini madam Şabərə qayıtdı. Lakin çox keçmədi ki, Napoleon ümidinin puça çıxdığını gördü. Madam Ferro gənc qrafa ərə getməklə onun simasında yalnız sevgili axtarmırdı. O, həqiqir bir vəziyyətdə olmasına baxmayaraq, yenə də imperator sarayından yüksək duran Sen-Jermen cəmiyyətinə daxil olmaq arzusunda idi. Bu izdivac onun həm şöhrətpərəstliyini, həm də ehtirasını təmin edirdi. O, bu izdivac nəticəsində aristokrat qadınlardan sayılmağa başlayırdı. Gənc qrafın evlənməsinin bir xəyanət olmadığı Sen- Jermen civarında məlum olduqdan sonra salonların qapısı madam Ferronun qarşısında taybatay açıldı. Restavrsiya dövrü başlandı. Qraf Ferronun siyasi karyerası sürətli deyildi. O, XVIII Lüdovikin ağır vəziyyətdə olduğunu anlamışdı və “inqilab uçurumunun qapanacağını” gözləyən adamlar sırasında idi. Kralın liberallar tərəfindən bir çox istehza və təhqirə səbəb olan bu cümləsində müəyyən siyasi məna var idi. Bununla belə, bu hekayənin başlanğıcında gətirilmiş və uzunçu bir keşiş cümləsindən ibarət olan fərmana əsasən, qiymətə bahalanmış olan iki meşə yeri və torpaq sahəsi ona qaytarılmışdı. Bu zaman qraf Ferro dövlət müşaviri və idarə başçısı olsa da, o, yenə də öz vəziyyətinə siyasi karyerasının bir başlanğıcı kimi baxırdı. Bütünlüklə şan-şövkət arzusuna düşərək o, iflas etmiş olan qoca vəkil Delbeki öz yanında xüsusi katib qəbul etmişdi. Delbek hiyləgər və böhtançı bir adam idi. Ferro bütün xüsusi işlərini bu adama tapşırılmışdı. Hiyləgər vəkil qrafın yanındakı vəziyyətini yaxşı başa düşdüyündən, yalnız mənfəət nöqtəyi-nəzərindən namusla çalışırdı. O, sahibkarının etimadını qazanmaq, bir vəzifə sahibi olmaq ümidində idi. Canla-başla qrafın maddi mənfəəti üçün çalışırdı. Delbekin indiki hərəkəti onun keçmiş həyatına o qədər bənzəmirdi ki, o artıq iftira qurbanı olan bir adam şöhrəti qazanmışdı. Qrafinya az-çox bütün qadınlara məxsus olan bir

takt və dərrakə ilə, işlərini idarə edən adamın ruhunu anlamışdı. O, məharətlə Delbekin hərəkətlərini izləyirdi. Ona yaxşı rəhbərlik edə bildiyindən, onun köməyi ilə öz sərvətini xeyli artırma bilmişdi. Qrafinya, cənab Ferronun onun sözüne qulaq asdığını Delbekə başa salmış və bütünlüklə qrafinyanın mənafeyi üçün çalışsarsa, Fransanın ən böyük şəhərlərindən birində birincidərəcəli məhkəmə sədrliyinə təyin ediləcəyini ona vəd etmişdi. Bu vəzifə sayəsində Delbek varlı bir qadınla evlənmək, deputat olduqdan sonra isə siyasət aləmində mühüm bir vəzifə sahibi olmaq ümidində idi. Qrafinyanın vədi Delbeki bütün varlığı ilə ona satılmağa məcbur etmişdi. Restavrasiyanın birinci üç ili ərzində birjada vəziyyət tez-tez dəyişdiyindən və mülk qiymətlərinin artması sayəsində Parisdə bəzi mahir adamlar yaxşı qazanc əldə edirdilər. Delbek isə qrafinyadan ötrü heç bir fürsəti əldən buraxmırdı. O, öz hamisinin kapitalını çox asanlıqla üç dəfə artırmışdı. Qrafinya heç bir vasitədən çəkinmirdi, onun məqsədi yalnız az bir zamanda öz sərvətini son dərəcə artırmaq idi. O, pul yığmaq məqsədilə evin xərcini qrafın məvacibindən verirdi, Delbek isə qrafinyanın həris qənaətcilliyinə xidmət edir və bu acgözlüyün səbəbini anlamağa çalışmırdı. Bu cür adamlar yalnız öz şəxsi mənfəətləri üçün lazım olan sirlərlə maraqlanırlar. Bir də Paris qadınlarının bir çoxlarına məxsus olan bu qızıl hərisliyi onun nəzərində tamamilə təbii görünürdü. Bundan başqa, qraf Ferronun da böyük sərvətə ehtiyacı var idi. Odur ki Delbek qrafinyanın bu hərisliyində sevdiyi ərinə qarşı sadıq olmasının sübutunu görürdü. Qrafinya öz hərəkətlərinin sirrini qəlbinin dərinliklərində gizlətməmişdi. Onun üçün həyat və ölümün sirri, bu hadisələrin düyünü məhz bundan ibarət idi.

1818-ci ilin əvvəlində Restavrasiya, sanki, sarsılmaz bir əsas üzərində möhkəmlənmişdi. Restavrasiyanın münəwər adamlar tərəfindən mənimsənilmiş olan doktrinaları, onların rəyincə, Fransanı yeni səadətə doğru aparmalı idi; bundan sonra fransız cəmiyyəti zahirən dəyişmişdi. Hadisələrin xoşbəxt cərəyanı sayəsində qrafinya Ferro bu izdivacda ona lazım olan hər bir şeyi tapmışdı: izdivac ona məhəbbət, pul və şöhrət vermişdi. O, hələ gənc və gözəl bir qadın idi, yüksək cəmiyyət qadınlarından sayılır və saraya yaxın məclislərdə olurdu. Həm özü, həm də əri varlı olduğundan, qrafinya Ferro aristokratiyaya mənsub idi və aristokratiyanın

dəbdəbəsi ilə yaşayırdı. Qraf Ferro isə royalist partiyasının ən bacarıqlı üzvlərindən sayılırdı. O, kralın dostu idi, nazirlik vəzifəsinə layiq bir adam idi. Bununla belə, qraf Ferronun hər yerdə qələbə çalmasına baxmayaraq, yenə də daxilən onu bir dərd gəmirirdi. Bunu, kişilərin hər vəchlə gizlətməyə çalışmalarına baxmayaraq, yenə də qadınlar tərəfindən duyulan bir hiss ilə izah etmək olar. Məsələ burasındadır ki, kral birinci dəfə qayıtdıqda, qraf Ferro evlənməsinə bir qədər peşman idi. Polkovnik Şaberin dul arvadı öz əlaqələri ilə onun irəli getməsinə kömək edə bilməmişdi. O, tək idi və kimsənin köməyi olmadan düşmənlər və maneələr arasından özünə yol açmışdı. Sonralar, arvadına daha laqeyd bir nəzərlə baxmağa başladığıda, bəlkə də, onun tərbiyəsindəki bəzi nöqsanlarını görmüşdü. Bu nöqsanlar ərinin planlarını həyata keçirməkdə ona mane olurdu. Taleyranın evlənməsi haqqında qrafın söylədiyi bir söz qrafınyanın gözünü açmışdı: əgər qraf indi evlənmək istəsəydi, o heç bir zaman madam Ferro kimi bir qadını almayacaqdı. Bu cür peşmançılıq hissini hansı qadın əfv edə bilər? Əcəba, bütün haqsızlıqların, bütün cinayətlərin, bütün xəyanətlərin rüşeymi bu deyildirmi? Lakin qrafınyanın, birinci ərinin qayıtmasından qorxdığı nəzərə alınarsa, bu söz onun qəlbini daha dərinə yaralamalı idi. O, ərinin sağ olduğunu bilirdi və ərini rədd etmişdi. Sonralar, artıq ərindən heç bir xəbər eşitmədiyi üçün onun Vaterloo müharibəsində imperatorun qartalları və yaxın dostu Butenlə bərabər məhv olduğunu düşünərək özünə təsəlli verirdi. Bununla belə, o, qrafı özünə ən möhkəm bir zəncir olan qızıl ilə bağlamaq fikrinə düşmüşdü. Qrafınyaya o qədər varlanmaq istəyirdi ki, qraf Şaber təsadüfən yenə görünsə belə, onun ikinci izdivacı qətiyyənlə sarsılmasın. Qraf Şaber, doğrudan da, yenə üzə çıxmışdı. Qrafınyaya hər zaman qorxdığı mübarizənin nə üçün hələ başlamadığına heyrət edirdi. Kim bilir, bəlkə, iztirablar, xəstəliklər onun yaxasını bu adamın əlindən xilas etmişdi? Bəlkə də, o, yarı-dəli idi? Belə olsaydı, hər halda, Şarenton dəlixanası qrafınyaya kömək edə bilərdi. O, bu işi nə Delbekə, nə də polisə etibar etmək istəyirdi: onlardan asılı olmaq təhlükəsindən, yaxud fəlakəti daha da sürətləndirməkdən qorxurdu. Parisdə qrafınyaya Ferro kimi bir çox qadın yaşayır ki, onlarda heç kəsə məlum olmayan mənəvi bir yırtıcılıq var, onlar uçurumun kənarına sürüklənirlər, lakin xəstə

yerlərində qabıq əmələ gəldiyindən, onlar yenə də qəhqəhələrlə gülür və əylənirlər.

Dervilin kabrioleti Varenn küçəsində Ferronun evi qarşısında dayandıqda, gənc vəkil dalğınlıqdan ayrılaraq:

“Qraf Ferronun vəziyyətində qəribə bir şey var, - deyə düşündü. - Nə üçün o, bu qədər sərvətlə və kralın dostu olmasına baxmayaraq, indiyə qədər Fransanın peri olmamışdır? Madam Qranl’enin dediyi kimi, bəlkə də, kral, həqiqətən, perliyə böyük əhəmiyyət verir və onu sağa-sola paylamaqdan çəkinir. Əlbəttə, parlament müşavirinin oğlu - nə Krilyon, nə də Roğandır. Qraf Ferro yuxarı palataya yalnız saxtakarlıq sayəsində keçə bilər. Lakin arvadını boşamış olsaydı, övladı olmayan qoca bir senatorun perliyi ona keçə bilər, həm də kral bundan məmnun qalardı. Hər halda, bu, yaxşı fikirdir və qrafınıyanı qorxutmaq üçün bundan istifadə etmək lazımdır”.

Dervil özünün xəbəri belə olmadan köhnə bir yaraya toxunur və madam Ferronu çürüdən xərçəng yarasını qurdalayır. Qrafınıya onu zərif bir qış yemək otağında qəbul etdi. Nazik zəncirlə dəmir çubuqlu kiçik dirəyə bağlanmış olan balaca bir meymunla oynayaraq, o, bu otaqda səhər yeməyi yeyirdi. Qrafınıya qəşəng bir penuara bürünmüşdü. İşvə ilə daranmış saçlarının hörükləri ona şıltaq bir qadın görkəmi verən ləçəyinin altından görünürdü. O, qəşəng idi və şən görünürdü. Masanın üzərində qızıl və gümüş qablar, sədəfli incə şeylər parlayırdı. Ətrafdakı ehtişamlı büllur vaza- larda nadir çiçəklər var idi. Ərinin səfaləti sayəsində varlanıb özünü zinətlə əhatə edən və yüksək cəmiyyətdə qəbul edilən bu qadını gördüyü zaman, yoxsul bir südçünün evində, heyvanlarla bir yerdə yaşayan bədbəxt qraf Şaber vəkilin yadına düşdü. Vəkil öz-özünə düşündü: “Aydın məsələdir ki, belə bir gözəl qadın frizli şinel geyinən, başı köhnə parikli, ayağı cındır çəkməli bir şəxsi heç zaman nəinki bir ər sifəti ilə, hətta bir məşuq kimi tanımaq istəməyəcəkdir”.

Yarıfəlsəfi, yarısatirik bir xarakter daşıyan bu fikri hiyləgər və acı bir təbəssüm ifadə edirdi. Adətən, Paris ailələrinin öz həyatlarını yalan altında gizlətmələrinə baxmayaraq, gördüyü şeyləri dərinə düşünməyi öyrənmiş olan bir şəxsin ağına bu fikirlər gəlməyə bil-məzdi.

Qrafınıya meymuna qəhvə içirdə-içirdə:

- Sabahınız xeyir, Dervil, - dedi.

Qrafinyanın “sabahınız xeyir, Dervil” sözlərini tənəzzül edirmiş kimi söyləməsi Dervilə toxunduğundan o, kəskin bir şəkildə:

- Madam, - dedi, - mən mühüm bir iş haqqında sizinlə danışmalıyam.

- Bu, məni çox məyus edir - qraf evdə deyildir.

- Məni isə əksinə olaraq, bu, məmnun edir, madam. O, bizim söhbətimizi eşitsəydi, çox məyus olardı. Bundan başqa, Delbekdən eşitdiyimə görə, siz öz işlərinizi ərinizi narahat etmədən həll etməyi sevirsiniz.

- Elə isə bu saat əmr edərəm Delbeki çağırırlar, - deyə qrafinya cavab verdi.

- Delbek nə qədər məharətli olsa da, bu işdə bizim üçün faydasızdır. Madam, sizin ciddi olmanız üçün yalnız bir kəlmə kafidir. Qraf Şaber - sağdır.

- Siz bu gülünc uydurma iləmi məni ciddi etmək istəyirsiniz? - deyə qrafinya qəhqəhələrlə gülərək cavab verdi.

Lakin Dervilin son dərəcə kəskin və ısrarlı baxışı dərhal qrafinyanı susdurdu. Dervil, sanki, onun qəlbinin içindəkini bir kitab kimi oxuyur və onu sorğu-sual edirdi.

O, soyuq və təsirli bir ciddiyətlə:

- Madam, - dedi, - Başınızın üzərini alan təhlükəni siz təsəvvür belə edə bilmirsiniz. Mən qraf Şaberin varlığını sübut edən sənədlərin tamamilə düzgün olmasından, sübutlann qətilyindən danışmayacağam. Siz özünüz bilirsiniz ki, mən şübhəli işlə məşğul olan adam deyiləm. Əgər siz ölüm aktının düzgün olmadığı haqqında iddiamıza etiraz etməyə başlasanız, siz birinci məhkəmə işini uduzacaqsınız, bu məsələ bizim xeyrimizə həll edildikdə isə, qalan işləri də udmağımız təmin edilmiş olacaqdır.

- Elə isə, siz mənimlə nə barədə danışmaq niyyətindəsiniz?

- Mən nə polkovnik barəsində danışacağam, nə də sizin barənizdə. Mən bəzi maraqlı həqiqətlərdən xəbəri olan məharətli vəkillərin yaza biləcəyi ərizələrdən, ikinci ərinizlə evlənməmişdən qabaq, birinci ərinizdən aldığımız məktublardan çıxarıla biləcək mənfəətdən də danışmayacağam.

Qrafinya özünə əmin olan bir qadın həyəcanıyla:

- Bu yalandır! - deyə bağırdı. - Mən heç bir zaman qraf Şaberdən məktub almamışam və özünün polkovnik Şaber olduğunu iddia

edən bir adam varsa, o, mütləq bir fitnəkar, katorqadan qaçmış bir adam, bəlkə də, lap Koniar¹ kimi bir quldurdur. Bunu düşündükdə, hiddətimdən titrəyirəm! Siz necə zənn edirsiniz, polkovnik qəbirdən xortlamışdır? Bonapart öz yavərini göndərərək onun ölümü münasibətilə mənə başsağlığı vermişdi, mən hələ indiyə qədər palatalar tərəfindən onun dul qalan arvadına təyin edilmiş üç min frank təqaüdü alıram. Yanıma gələn Şaberlərin hamısını qovmağa əsasım var. Gələcəkdə də bu iddia ilə gələnləri qovmaqdan çəkinməyəcəyəm.

- Madam, xoşbəxtlikdən, biz təkik. Kefimiz istədiyi qədər yalan danışa bilərik.

Dervil bu sözləri sakitcə söyləmişdi. O, qrafınyanı qızısqdırmaqla əylənir və müxalifləri özlərindən çıxardıqları zaman vəkillərdə bir adət olan sakit danışmaq üsulu ilə ondan bir neçə ehtiyatsız etiraf qoparmaq ümidində idi.

Qrafınyanın zəif olduğunu göstərmək üçün dərhal bir tələ düzəldərək, öz-özünə: "Çox gözəl, güclərimizi sınayanq", - deyə düşündü.

Səsini ucaldaraq sözünə davam etdi:

- Birinci məktubu almağımıza sübut var. O məktubun içində qiymətli şeylər var idi...

- Ah, qiymətli şeylərə gəlincə, deyə bilərəm ki, o məktubda heç bir qiymətli şey yox idi.

Dervil gülümsəyərək:

- Demək, siz birinci məktubu almısınız, - deyə cavab verdi. - Siz artıq vəkil tərəfindən qurulmuş birinci tələyə düşdünüz. Hələ məhkəmə ilə vuruşmaq istəyirsiniz...

Qrafınyaya qızardı, sonra rəngi qaçdı və əlləri ilə üzünü örtüdü. Bir az sonra özünü yığısqdıraraq, bu cür qadınlara məxsus bir soyuq-qanlıqla cavab verdi:

- Madam ki siz bu uydurma Şaberin vəkilisiniz, lütfən...

Dervil onun sözünü kəsərək:

- Madam, - dedi, - hələlik mən polkovnikin vəkili olduğum qədər sizin də vəkilinizəm. Əcəba, mən sizin kimi qiymətli bir müştəridən məhrum olmaqmı istəyirəm? Lakin siz məni dinləmirsiniz.

Qrafınyaya nəzakətlə cavab verdi:

¹ Koniar - ozamankı məşhur bir quldurdur.

- Siz bütün sərvətinizlə qraf Şabərə borclu olmağınıza baxma-
yaraq, onu qovmuşsunuz. Sizin böyük bir sərvətiniz olduğu halda,
onu dilənçi həyatı sürməyə məcbur edirsiniz. Madam, həqiqətlər dil
açanda, vəkillər də dilavər olurlar. Burada ümumi əfkarı sizin
əleyhinizə çevirə biləcək bəzi nöqtələr var.

Qrafinya, Dervilin, sanki, onu oda tutub yavaş-yavaş yandırmaq
ədasından təngə gələrək cavab verdi:

- Lakin fərz edək ki, sizin Şabəriniz sağdır, o zaman məhkəmə
uşaqların xatiri üçün ikinci izdivacı təsdiq edəcək. Mən, hər halda,
Şabəri iki yüz iyirmi beş min frankı qaytarmaqla, başımdan rədd edə
bilərəm.

- Qrafinya, məhkəmənin, hissiyyat məsələsini hansı nöqtəyi-
nəzərdən həll edəcəyi bizə məlum deyildir. Bir tərəfdə - ana ilə
uşaqlar durmuşsa, o biri tərəfdə sizin rədd etdiyiniz üçün qocalmış
olan bədbəxt bir adam dayanmışdır. O, haradan özünə arvad
tapacaqdır? Bundan başqa, məgər hakimlər qanunu poza biləmi?
Sizin polkovniklə olan birinci izdivacınız birinci olduğu üçün daha
üstündür. Lakin siz qeyri-alicənab bir hərəkət edərsinizsə, meydana
sizin gözləmədiyiniz bir düşmən çıxa bilər. Əsl təhlükə də buradadır.
Mən sizi bu təhlükədən qorumaq istədim.

Qrafinya:

- Yeni düşmən, - dedi, - o kimdir?

- Qraf Ferro, madam.

- Ferronun mənə olan məhəbbəti böyükdür və öz uşaqlarının
anasına qarşı hörməti də çoxdur...

- Qələbələrin sirrini oxumağı öyrənmiş olan vəkillərə boş şeylər
danışmayınız, - deyər Dervil onun sözünü kəsdi. - Ferro bu saat
qətiyyənlə sizdən ayrılmaq niyyətində deyil və onun sizi dərinədən
sevdiyinə əminəm. Lakin birisi bu izdivacın pozula biləcəyini,
arvadının isə məhkəməyə çəkiləcəyini ona söylərsə...

- O, məni müdafiə edər...

- Yox, etməz!

- O, məni nə üçün atacaq?

- Bir Fransa perinin yeganə qızını almaq üçün. Bu vasitə ilə
kralın fərmanı ilə ona perlik verilə bilər.

Qrafinya sapsarı saraldı.

Dervil öz-özünə: “Elə mənim istədiyim də bu idi! - deyə sevindi.
- Çox gözəl, sən artıq mənim əlimdəsən, bədbəxt polkovnik işi qazanacaqdır”.

- Bundan başqa, - deyə Dervil yenə qrafinyaya xitab etdi,
- şən və şərəf sahibi olan general, qraf və “Fəxri legion” ordeni kavaləri, təsadüfi bir sərsəri olmadığından, əriniz daha az vicdan əzabı çəkəcəkdir. Bu adam ondan öz arvadını tələb edərsə...

- Yetər, yetər, cənab, - deyə qrafinya bağırdı. - Yalnız siz mənim vəkilim olacaqsınız. Nə etmək lazımdır?

- İşə sülh yolu ilə həll etmək lazımdır.

- O, məni yenə də sevirmi?

- Başqa cür ola biləcəyini zənn etmirəm.

Qrafinya bu sözləri eşitcək başını qaldırdı. Gözlərində bir ümid şöləsi parladı. Bəlkə də, o, bir qadın hiyləsi vasitəsilə işi udmaq üçün, birinci ərinin məhəbbətindən istifadə etmək fikrində idi.

Dervil qrafinya ilə vidalaşaraq:

- Qrafinya, - dedi, - sənədlərimizi məhkəməyə təqdim etmək lazım olub-olmaması haqqında əmrinizi gözləyəcəyəm, yaxud zəhmət çəkib yanıma gələrsiniz və sülh şərtlərini təyin edərsiniz.

Bu danışıqlardan səkkiz gün sonra gözəl bir iyun səhəri, xari-qüladə bir təsadüflə bir-birindən ayrılmış olan ər və arvad, vəkillərinin idarəsində görüşmək məqsədilə Parisin müxtəlif səmtlərindən yola düşdülər. Şaber, Dervilin səxavətlə verdiyi pul sayəsində öz mənəsinə layiq bir şəkildə geyinmişdi. “Mərhum” olduqca münasib bir kabrioletə minərək gəlmişdi. Başında münasib bir parik, əynində göy mahuddan kostyum var idi, alt paltarları tər-təmiz idi, jiletinin yarığından isə “Fəxri legion” ordeninin qırmızı lenti görünürdü. Ehtiyac bilməyən adamların köhnə adətlərinə qayıtdığından, o, yenə də əvvəlki hərbi görkəmini almışdı və belini dümdüz tuturdu. Ciddi və əsrarlı üzündə ümid və səadət izləri görünürdü. Sanki, gəncleşmişdi. Rəssamlığın ən parlaq təbirlərindən biri ilə söyləsək, duzlu görünüşü var idi. Sürtülmüş bir quruş təzəcə qırx- franklıq pula bənzəmədiyi kimi, o da friz şinelli əvvəlki Şabərə bənzəmədi. Şabəri görənlər onun köhnə ordumuzun gözəl qırıntılarından, milli şərəfinin iftixarı qəhrəman adamlardan biri olduğunu dərhal anlaya bilərdilər. Günəşlə işıqlanmış güzgü şüşəsinin parıltısı günəş ziyalarını əks etdirdiyi kimi, onlar da bizim

milli şərafimizi əks etdirirlər. Bu qoca əsgərlərdə kitablarda və rəsmlərdə təsvir edilən hər bir şey vardır. Dervilin yanına qalxmaq üçün qraf minik arabasından düşdüyü zaman, bir gənc kimi yüngül və qıvraq hərəkətlə yerə atılmışdı. Qrafın kabrioleti geriyyə qayıdar-qayıtmaz, dərhal üstündə gerb həkk edilmiş ikiadamlıq gözəl bir karet yaxınlaşdı. Qrafıya Ferro karetdən çıxdı. Onun əynində vücudunun gəncliyini və elastikliyini hiss etdirən sadə bir kostyum var idi. Çəhrayı astarlı gözəl bürüncəyi altında qəşəng vücudunun cizgiləri hiss olunurdu. Lakin müştərilərin gəncləşmə- sinə baxmayaraq, vəkilin idarəsi yenə eyni vəziyyətdə idi; hekayənin əvvəlində təsvir edilən idarə ilə indiki idarə arasında heç bir fərq yox idi.

Simonen çiyinini açıq pəncərəyə dayayaraq səhər yeməyini yeyirdi; o, hər tərəfdən qara evlərlə əhatə olunmuş dar həyətin üstündəki mavi göyə baxırdı.

Birdən kiçik katib:

- Aha, - dedi, - kim polkovnik Şaberin qırmızı lentli bir general olduğuna tamaşa üçün mənimlə mərc gəlmək istəyir?

Qodeşal:

- Bizim sahibkar məşhur sehrbazdır, - dedi.
- Demək, bu dəfə onunla zarafat etmək mümkün olmayacaq, deyilmi? - deyə Deroş soruşdu.

Bukar:

- İndi bununla arvadı qrafıya Ferro məşğul olacaqdır, - dedi.
- Amma nə qəribə vəziyyətdir! - deyə Qodeşal yenə söhbətə qarışdı. - Demək, qrafıya Ferro indi ikisinin öhdəsindən gəlməyə məcburdur?

- Elədir ki var, - deyə Simonen cavab verdi.

Bu zaman polkovnik içəri girdi və Dervili xəbər aldı.

- O, buradadır, cənab qraf, - deyə Simonen cavab verdi.

Şaber Simonenin qulağından tutub dartaraq:

- Aha, - dedi, - yaramaz, indi sən, deyəsən, eşidirsən!

Katiblər bu mənzərəni görüb gülüşməyə başladılar. Onlar fövqəladə şəxsiyyətə layiq olan bir ehtiram və maraqla polkovnikə baxırdılar.

Qrafıya dəftərxanaya girdikdə, qraf Şaber Dervilin yanında oturmuşdu.

- Bilirsinizmi, Bukar, sahibkarın kabinetində orijinal bir tamaşa vaqe olacaqdır. Bu qadın cüt günlərdə qraf Ferronun yanına, tək günlərdə isə qraf Şaberin yanına gedə bilər.

Qodeşal:

- İl üç yüz altmış altı gün olduqda hesab bərabərləşər, - dedi.

Bukar ciddi bir tövr ilə:

- Səsinizi kəsin, eşidə bilərlər, - dedi. - Mən öz müştərilərinə bu qədər istehza edən başqa bir idarə tanımıram.

Qrafınya idarəyə gələcək, Dervil polkovniki yataq otağına keçirdi.

- Madam, - dedi. - Mən qraf Şaberlə görüşməyin sizin üçün xoş olub-olmadığını bilmədiyim üçün sizi bir-birinizdən ayırmağı lazım bildim. Bununla belə, istəsəniz...

- Cənab, diqqətinizə qarşı təşəkkür edirəm.

- Mən müqavilənin layihəsini düzəltmişəm. Burada göstərilən şərtlər haqqında siz də, qraf Şaber də öz fikrinizi söyləyə bilərsiniz. Bir-birinizin arzularınızı hər ikinizə bildirmək üçün mən növbəylə danışıq aparacağam.

Qrafınya səbirsizlikdən özünü saxlaya bilməyərək:

- Başlayın, - dedi.

Dervil oxumağa başladı: “Biz, aşağıda imza atan, Parisdə Pti-Bankie küçəsində yaşayan qraf, general-mayor¹ və “Fəxri legion” kavaləri Giasint Şaber və yuxarıda adı çəkilən qraf Şaberin zövcəsi madam Roza Şapotel...”

Qrafınya:

- İlk maddələri buraxın, - dedi, - şərtlərə keçin.

- Madam, - deyərək Dervil etiraz etdi, - ilk maddələr qısaca olaraq hər ikinizin vəziyyətinizi izah edir. Birinci maddəyə görə, siz üç şahidin yanında, yəni iki notariusla ərinizin yaşadığı evin sahibi sūdçünün hüsurunda (bunlar sizin işinizə bələddir və sirri mühafizə edəcəklər), müqaviləyə əlavə olunmuş və doğruluğu sizin vəkaliniz Aleksandr Krott tərəfindən notarius aktıyla təsdiq olunmuş vəsiqələrdə bəhs olunan adamın sizin birinci əriniz qraf Şaber olduğunu boynunuza alırsınız. İkinci maddəyə görə, qraf Şaber sizin mənafeyinizi nəzərə alaraq, həmin müqavilədə göstərilən şərtlərdən başqa heç bir təsadüfdə öz hüququndan istifadə etməməyi öhdəsinə

¹ Balzak Şaberi gah polkovnik, gah da general adlandırır, halbuki onun generalığa keçirilməsi “ölümündən” sonra ehtimal olunduğundan təsdiq edilməmiş hesab olunmalıdır.

götürür. Bu təsadüflər isə həmin gizli müqavilə şərtlərinə əməl olunmaması hallarına aiddir. Cənab Şaber isə öz tərəfindən onun ölümünün həqiqi olmadığını və artıq sizə talaq verildiyini təsdiq edən bir məhkəmə qərarının çıxanlmasını sizinlə birlikdə tədricən hazırlamağa razı olur.

Qrafinya həyəcan içində:

- Bu maddəni mən qəbul edə bilmərəm, - dedi. - Mən məhkəmə prosesinə razı deyiləm. Nə üçün razı olmadığımı siz bilirsiniz.

Vəkil sarsılmaz bir sakitliklə sözünə davam edərək:

- Çiçüncü maddəyə görə, - dedi, - siz Giasint qraf Şabərə iyirmi dörd min frank həmişəlik renta verməlisiniz, özü də bu renta dövlət borcları dəftərində qeyd olunmalı və o öldükdən sonra kapital sizə keçməlidir.

Qrafinya:

- Bu, çox bahadır! - dedi.

- Siz daha ucuz məbləğə onu razı sala bilərsiniz?

- Bəlkə də.

- Bəs siz, xanım, nə istəyirsiniz?

- Mən məhkəmə istəmirəm, mən istəyirəm ki...

Dervil tez onun sözünü kəsərək:

- Siz istəyirsiniz ki, o, ölü qalsın, deyilmi? - deyər soruşdu.

Qrafinya cavab verdi:

- Cənab, əgər iyirmi dörd min frank renta lazımsa, işi məhkəmədə həll etməyə məcburuq.

Bu halda polkovnik qapını açıb birdən-birə arvadının qarşısında zahir oldu və boğuc bir səslə bağırdı:

- Bəli, işi məhkəməyə verməyə məcburuq!

O, bir əlini döşünün üstünə qoyaraq, o biri əli ilə yeri göstərirdi. Başına gələn macərəlan xatırladıqda, bu hərəkət dəhşətli bir təsir bağışlayırdı.

Qrafinya öz-özünə: "Odur!" - deyər düşündü.

Qoca əsgər:

- "Çox bahadır!" - deyər təkrar etdi. - Mən sizə bir milyon vermişəm, amma siz mənim bədbəxtliyimlə alver edirsiniz! Çox yaxşı, mən indi həm sizi, həm də sizin sərvətinizi geri qaytarmaq istəyirəm. Bu sərvət bizim ümumi sərvətimiz idi, talaq isə hələ verilməmişdir...

Qrafinya, guya, heyrət edərək:

-Axı siz ki polkovnik Şaber deyilsiniz! - deyə bağırdı.

Qoca dərin bir kinayə ilə:

- Bəli, - dedi, - siz sübutmu istəyirsiniz? Mən sizi Pale-Royal-dan¹ gətirmişəm...

Qrafinya sapsarı saraldı. Qoca əsgər, qrafinyanın yanağındakı boyaların altından üzünün saraldığını görüb, vaxtilə sevdiyi bir qadının qəlbinə toxunduğundan mütəəssir oldu və susdu, lakin dərhal onun zəhərli bir nəzərlə baxdığını hiss edib yenə davam etdi:

- Sizi saxlayan...

Qrafinya vəkilə müraciətlə:

- Məni bundan xilas edin, cənab, - dedi. - Lütfən, icazə verin, gedim. Mən buraya bu cür dəhşətli şeylərə qulaq asmaq üçün gəlməmişəm.

Qrafinya ayağa durub çıxdı. Dervil idarəyə yüyürdü. Sanki, qrafinya qanad açmışdı; o artıq yox idi. Dervil kabinetinə qayıtdıqda polkovniki böyük bir qəzəb içində gördü; o, iri addımlarla otağın içində gəzinirdi.

- O zamanlar, - deyə polkovnik danışdı, - hər kəs istədiyi yerdən özünə arvad tapırdı. Lakin bədbəxtliyimdən, mən zahiri görünüşə aldanaraq, yaxşı arvad seçə bilməmişdim. Bu qadının ürəyi daş imiş.

- Polkovnik, görürsünüzmü, sizin buraya gəlməməyinizi rica etdikdə, mən haqlı idim, indi mən əminəm ki, siz, doğrudan da, polkovnik Şabersiniz. Siz içəriyə girdikdə qrafinyanın etdiyi hərəkət bunu tamamilə isbat edir. Bununla belə, siz yenə də prosesi uduzmuş oldunuz. Arvadınız sizin nə qədər dəyişmiş olduğunuzu gördü.

- Mən onu öldürəcəyəm...

- Bu divanəlikdir: sizi tutub bir cani kimi edam edərlər. Bundan başqa, əliniz qalxmaz. Bir adamın öz arvadını öldürmək istəməsi əfv edilməz, bu qeyri-mümkün bir şeydir. Yaşlı uşaq, sizin bu ağılsız hərəkətlərinizi düzəltmək üçün mənə icazə verin. Gedin eviniz! Ehtiyatlı olun, o, sizi tələyə salaraq Şarentonda yerləşdirə bilər. Sizi gözlənilməyən hadisələrdən qorumaq üçün vəsiqələrinizi ona təqdim etmək istəyirəm.

¹ *Pale-Royal* - kral familiasına mənsub saraydır. Buranın taxta qalereyalarında fahişələr toplaşır.

Zavallı polkovnik öz gənc hamisinə itaət edərək üzr istəyə- istəyə getdi. O, bu zərbədən mütəəssir olaraq ağır fikirlərə dalmış bir halda yavaş-yavaş pilləkəndən düşürdü. Bu zərbə onun qəlbini daha dərindən yaralamışdı. Birdən, son pilləyə çatdıqda, polkovnik paltar xışıltısı eşitdi və arvadını qarşısında gördü.

Qrafinya, bir zaman əri üçün əziz olan hərəkətləri xatırladan bir hərəkətlə onun qoluna girdi və:

- Gedək, - dedi.

Qrafinyanın yalnız bir hərəkəti, yalnız təkcə mehriban səsi polkovnikin qəzəbini söndürmək üçün kafi idi. O, etiraz etmədən karetə qədər yeridi.

Lakey karetin pilləsini aşağı saldı. Qrafinya “əyləşin!” dedikdə, o, sanki, bir sehr ilə arvadının yanında oturduğunu gördü.

- Haraya əmr edirsiniz? - deyə lakey soruşdu.

- Qrosleyə sürün, - deyə qrafinya cavab verdi.

Karet hərəkət edərək Paris küçələrindən ötüb-keçdi.

Qrafinya həyatdakı xariqülədə duyğulardan birini əhya edən və insanın bütün qəlbinə hakim olan bir səslə:

- Cənab! - dedi.

Bu cür dəqiqələrdə insanın qəlbi, sinirləri, üzü, ruhu və vücudu - bütün varlığı sarsılır. Sanki, həyatımız artıq öz əlimizdə deyil, o coşur və qaynayır, bir yoluxucu xəstəlik kimi sirayət edir, baxış səs və hərəkətlə başqasına keçir, başqasını iradəmizə əsir edir. Qoca əsgər bu yeganə ilk sözü, bu dəhşətli “cənab” sözünü eşitdikdə, bütün vücudu ilə titrəmişdi. Lakin bu sözdə, eyni zamanda bir məzəmmət, dua, əfv, ümid, hüzn, sual və cavab var idi. Bu söz hər bir şeyi özündə ehtiva edirdi. Bir sözə bu qədər canlı bir ruh, bu qədər dərin bir duyğu vermək üçün aktrisa olmaq lazım idi. Həqiqət bu qədər mükəmməl surətdə öz ifadəsini tapmır, həqiqət zahirə bütünlükdə çıxmır, onun içindəkini duya bilmək lazımdır. Polkovnik şübhələr, tərəddüdlər və qəzəb içində çırpınırdı. Həyəcan içində olduğunu hiss etdirməmək üçün başını aşağı saldı.

Qrafinya bir az susduqdan sonra yenə:

- Cənab, - dedi, - mən sizi yaxşıca tanıdım.

- Rozina, - deyə qoca əsgər cavab verdi, - başıma gələn müsi-bətləri unutmaq üçün bu sözlər mənim yeganə təsəllimdir.

Polkovnik mehriban bir hisslə qrafinyanın əllərini sıxırdı. İki damla iri gözyaşı qrafinyanın əlləri üzərinə düşdü.

Qrafinya yenə sözə başlayaraq:

- Cənab, - dedi, - mənim vəziyyətim kimi saxta vəziyyətdə olan bir qadın üçün yad bir adam qarşısına çıxmağın nə qədər ağır olduğunu anlamadınız mı? Əgər mən bunun üçün qızarmağa məcburamsa, qoy, heç olmasa, yaxın adamlar içərisində qızarım. Məgər bu sirri qəlblərimizdə dəfn etmək daha yaxşı olmaz mı? Mən ümid edirəm ki, yaşadığına inana bilmədiyim Şaber adlı birisinin bədbəxtliklərinə bu qədər laqeyd olduğum üçün siz məni təqsirləndirməyəcəksiniz.

Qrafinya ərinin üzündə heyrət ifadəsi görərək dərhal əlavə etdi:

- Sizin məktublarınız mənə gəlib çatmışdır, lakin mən onları Eylau müharibəsindən yalnız on üç ay sonra almışam; məktublara açılmışdı və kirlə bir halda idi, xətti tanımaq mümkün deyildi. Napoleon mənim yenidən ərə getməyimi təsdiq etdikdən sonra məharətli bir fitnəkarın məni aldatmaq istədiyini zənn etdim. Qraf Ferro- nun rahatlığını pozمامaq və ailəni məhv etməmək üçün mən bu yalançı Şaber əleyhinə tədbir görməyə məcbur idim. Özünüz söyləyin, bunu etməkdə məgər mən haqlı deyildimmi?

- Bəli, sən haqlı idin; axmaq, heyvan və sarsaq mən idim ki, bu məsələnin nəticəsini yaxşı düşünməmişdim.

Birdən polkovnik özünü La-Şapel qapıları yanında gördükdə:

- Lakin biz haraya gedirik? - deyər soruşdu.

- Mənim Qrosley yaxınlığındakı malikanəmə gedirik. Bu, Monmoransi vadisindədir. Biz orada nə qərara gəlmək lazım olduğunu yaxşıca fikirləşərik. Mən öz vəzifəmi bilirəm. Qanuna görə sizə bağlı olsam da, həqiqətdə artıq sizin deyiləm. Siz bizim adımızın bütün Parisdə dillərdə gəzməsini istəməzsiz, deyilmi? Məni gülcünc bir şəkllə salan vəziyyətimizdən bütün şəhəri xəbərdar etməyin nə mənası var? Biz öz hörmətimizi, hər halda, saxlamalıyıq. - Sonra polkovnikə həzin və mehriban bir nəzərlə baxaraq sözünə davam etdi: - Siz məni hələ də sevirsiniz, lakin mən başqa bir münasibət yaratmaqda haqlı deyildimmi? Bu xariqüladə hadisələrdə gizli bir səs mənə ümid verir ki, siz yenə əvvəlki kimi mərhəmətlisiniz. Öz taleyimə həllini yalnız sizin öhdənizə buraxmaqda səhv etmədiyimi bilirəm. Siz həm hakim, həm də iddiaçı olunuz! Mən sizin nəcib

və namuslu təbiətinizə inanıram. Bilmədən etdiyim səhv hərəkətlərin nəticələri üçün mənə bağışlayacağınıza əminəm, siz alicənab bir adamsınız. Etiraf etməyə məcburam: bəli, mən Ferronu sevirəm. Onu sevməkdə özümü tamamilə haqlı bilirəm. Mən bu etirafdan utanmıram; o, sizə toxunsa belə, hər halda, bizim namusumuza xələl gətirmir. Mən sizdən həqiqi vəziyyəti gizlədə bilmərəm. Bir təsadüf sayəsində dul qaldığım zaman mən hələ ana olmamışdım.

Polkovnik əlinin hərəkəti ilə qrafınyanın susmasını rica etdi. Həç bir söz söyləmədən yanm milə qədər yol getdilər. Şabərin gözləri qarşısında iki balaca uşaq surəti canlanırdı.

- Rozina!

- Bəli.

- Demək, - ölümlər üçün bu dünyaya qayıtmaq lazımdır deyildir, eləmi?

- Yox, yox! Məni nanəcib bilməyiniz. Lakin siz qoyub getdiyiniz arvadınızın əvəzində sevən bir qadına və anaya rast gəlmisiniz. Sizi sevmək iqtidarım olmasa da, nə qədər sizə borclu olduğumu unutmamışam. Mən indi sizə bir qızın öz atasına qarşı duyduğu məhəbbət hissini təklif edə bilərəm.

Qoca mülayim bir səslə cavab verdi:

- Rozina! Mən artıq sənə qarşı kin bəsləmirəm. Hər bir şeyi unudaq.

Şabər bu sözləri gülümsəyərək söylədi. Onun bu təbəssümündə gözəl bir insan qəlbinin mehribançılığı var idi. Yenə sözüünə davam edərək:

- Məni artıq sevməyən bir qadıncadan zahirən mənə sevməsini tələb edəcək dərəcədə qaba bir adam deyiləm, - dedi.

Qrafınya ona elə bir minnətdarlıq hissi ilə baxdı ki, yazıq Şabər yenidən Eylau düzlərindəki qardaşlıq məzanna girməyə hazır idi. Bəzi adamlar bu cür fədakarlıqlar göstərməyə müqtədir olurlar. Bu fədakarlığın mükafatı isə sevdikləri bir insana yaxşılıq göstərdiklərini hiss etməkdən ibarət olur.

Qrafınya sakit olduqdan sonra:

- Əzizim, - dedi, - biz hər şey haqqında sonra danışarıq.

Eyni mövzu ətrafında söhbəti uzun bir müddət davam etdirmək mümkün olmadığından, başqa məsələdən danışmağa başladılar. Ər və arvad bəzən işarə ilə, bəzən də ciddi olaraq, yenə öz qəribə vəziyyətləri üzərinə tez-tez cavablar da, hər halda, keçmiş həyatlarını

və İmperiya dövrünün şəraitini xatırladan gözəl bir gəzinti düzəltdimşidilər. Qrafinya bu xatirələrə nazlı bir cazibə aşlamış, söhbətlərinə xoş bir melanxoliya ruhu vermişdi. O, arzu oyatmadan məhəbbəti canlandırır, sanki, kəsb etdiyi mənəvi gözəllikləri qeyri-ixtiyari nümayiş etdirir, qoca əsgərə yalnız sevimli qızının yaxınlığından həzz alan mehriban bir atanın sevinci ilə xoşbəxt ola biləcəyi fikrini təlqin etməyə çalışırdı.

Polkovnik imperiya epoxasının qrafinyasını tanıdığı halda, indi Restavrasiya epoxasının qrafinyasına rast gəlmişdi. Nəhayət, ər və arvad Monmoransi təpələrini balaca və qəşəng Qrosley kəndindən ayıran balaca dərədəki böyük bir parka çatdılar. Qrafinyanın orada gözəl bir evi var idi. Polkovnik onların gəlişi üçün hər bir şeyin hazır olduğunu gördü. Bədbəxtlik bizə aid xüsusiyyətləri təsbit edən tilsim kimi bir şeydir: bəzilərinə o, etimadsızlıq və kin oyadırsa, gözəl təbiətli insanların qəlbində mərhəmət hissini daha da şiddətləndirir.

Bədbəxtlik polkovniki əvvəlkindən daha çox mərhəmətli etmişdi; onda bir çox kişilərin məhrum olduğu bir istedad - qadın iztirablarını anlamaq qabiliyyəti var idi. Bununla belə, hər şeyə etimad edən bir adam olmasına baxmayaraq, özünü saxlaya bilmədi və arvadından soruşdu:

- Demək, siz məni buraya gətirəcəyinizə tamamilə əmin idiniz?

- Bəli, - deyər qrafinya cavab verdi, - mənəmlə bərabər oturan adam polkovnik Şaber isə, mən buna əmin idim.

Qrafinyanın öz cavabına aşladığı səmimiyyət ruhu, polkovnikdə doğmuş olan son şübhələri də dağıtmış idi.

Qrafinya üç gün ərzində ilk əri ilə son dərəcə gözəl rəftar etdi. Mehriban qayğılar və daimi yumşaqılıqla, sanki, o, polkovnikin keçirdiyi əzabların xatirəsini silmək, özünün təbiri ilə, bilmədən, ixtiyarsız olaraq sabiq ərinin başına gətirdiyi müsibətlər üçün onun əfvini qazanmaq istəyirdi. Daim bir hüzn havası yaradaraq qrafın qarşısında füsunkar görünməyə çalışırdı. O, polkovnikin bu füsunkarlıqdan mütəəssir olacağını bilirdi. Biz çox zaman ağıl və qəlbədən doğan bəzi nəvazişlərə müqavimət göstərə bilməyərək təsir altına düşürük. Qrafinya onda öz vəziyyətinə qarşı mərhəmət oyatmaq, onun ruhuna hökm edə bilmək və onu özünə əsir etmək üçün polkovniki yumşaltmaq istəyirdi.

Qrafinya məqsədinə nail olmaq üçün hər bir şeyə hazır idi. Bu adamla nə etmək lazım gəldiyini bilməsə də, hər halda, onu ictimai cəhətdən, əlbəttə, məhv etmək istəyirdi, üçüncü gün axşam qrafinya başladığı oyunun nə nəticə verəcəyindən narahat olduğunu, bütün səylərinə baxmayaraq, gizlədə bilmədiyini anladı. Bir qədər tək qalmaq niyyəti ilə üst mərtəbədəki otağına çəkildi, yazı masasının yanında oturdu, ağır beşinci pərdədən sonra özü ilə heç bir əlaqəsi olmayan surəti tamaşa salonunda buraxaraq öz otağına qayıdan və ölümcül bir halda yatağının üstünə yıxılan bir aktrisa kimi, qrafinya da qraf Şaberin qarşısında taxdığı sakitlik maskasını atdı. Delbekə yazdığı məktubu davam etdirməyə başladı. Məktubda Şabərə aid sənədləri Dervildən tələb edərək surətlərini köçürməyi və dərhal Qrosleyə gəlməsini tapşırırdı. Məktubu yazıb yenidən qurtarmışdı ki, koridorda polkovnikin ayaq səslərini eşitdi. Şaber onu axtarırdı.

- Ah, mən ölmək istərdim! Ağır bir vəziyyətdəyəm.

ürəyiyumşaq Şaber soruşdu:

- Bu nə sözdür, sizə nə olmuşdur?

- Heç, heç bir şey, - deyərək qrafinya cavab verdi.

Qrafinya ayağa durdu və Parisə göndərdiyi xidmətçi qızla xələvətə danışmaq üçün polkovniki yalqız buraxıb aşağı düşdü. Yenidən yazdığı məktubu Delbekə verməsini və o, məktubu oxuduqdan sonra geri qaytarmasını qıza tapşırırdı. Sonra skamyanın üstündə əyləşdi. Polkovnik onu görmək istəsəydi, gəlib burada tapa bilərdi.

Polkovnik arvadını axtarırdı. Onu burada görüb yaxınlaşdı və yanında oturdu.

- Rozina, sizə nə olmuşdur? - deyərək soruşdu.

Qrafinya cavab vermədi. Gözəl və sakit bir iyun axşamı idi. Belə axşamlarda gizli bir ahəng günəşin qürubuna böyük bir hüzn verir. Hava təmiz, ətraf dərin bir sükut içində idi. Parkın içərilərində uşaq səsləri gəlirdi. Bu səslər təbiətin ülvi gözəlliyinə başqa bir melodiya verirdi.

- Sizə nə olduğunu nə üçün söyləmirsiniz? - deyərək polkovnik arvadından soruşdu.

- Mənim ərim... - deyərək qrafinya sözə başladısı da, lakin dayandı, qeyri-müəyyən bir hərəkətlə polkovnikə tərəf döndü və qızararaq soruşdu: - Qraf Ferronu mən nə adlandırmalıyam?

Polkovnik mehriban bir səslə:

- Mənim zavallı övladım, - deyə cavab verdi, - siz ona ər deyə bilərsiniz. - Əcəba, o, sizin uşaqlarınızın atası deyilmi?

Qrafinya yenə sözə başlayaraq:

- Əgər, - dedi, - o, mənim burada nə etdiyimi soruşarsa, burada yad bir kişi ilə qaldığımı eşidərsə, mən ona nə cavab verməliyəm? - Sonra yenə vüqarlı bir tövr ilə sözə başladı. - Mənə baxın, mənim müqəddəratımı həll edin, mən hər bir şeyə hazırım...

Polkovnik onun əlindən tutaraq:

- Əzizim, - dedi, - mən sizin xoşbəxtliyinizin xatirinə özümü axıra qədər fəda etməyə qərar verdim.

Qrafinya əsəbi halda diksindi və dedi:

- Bu mümkün deyil! ünutmayınız ki, o zaman siz öz-özünüzdən əl çəkməlisiniz, həm də sübutlu bir şəkildə.

- Necə, məgər mənim sözümlərinizin üçün kafi deyilmi?

“Sübutlu bir şəkildə” sözləri qocaya toxunmuş və istər-istəməz onda şübhə oyatmış idi. O, arvadına elə bir nəzərlə baxdı ki, qrafinya qızardı və başını aşağı salladı. O, bu qadına qarşı nifrət bəsləməyə məcbur olacağını xəyalına gətirərək dəhşətə gəldi. Qrafinya, alicənablığına və fitri nəcabətinə bələd olduğu bu adamın könlünə və saf namusuna toxunduğundan qorxuya düşdü. Bu fikirlər onların kefini bir qədər pozmuş olsa da, çox keçmədən yenə bir-biri ilə barışdılar.

Qrafinya:

- Jül, - deyə bağırdı, - bacımı rahat burax!

Polkovnik:

- Necə, uşaqlarınız buradadırmı? - deyə soruşdu.

- Bəli, buradadırlar, ancaq sizi narahat etməmələrini tapşır-mışam.

Qoca əsgər bu gözəl hərəkətin ifadə etdiyi qadın qayğısını və diqqətini hiss edərək, qrafinyanın əlini öz əlinə aldı və öpdü.

- Qoy bura gəlsinlər, - dedi.

Balaca qızcığaz yüyürə-yüyürə anasının yanına gəldi və qardaşından şikayətə başladı.

-Ana!

-Ana!

- O elədi!..

- O elədi...

Uşaqlar analarına sarılır və iki uşaq səsi bir-birinin sözünü kəsirdi. Bu, gözlənilməyən və gözəl bir mənzərə idi.

Qrafinyanın gözləri yaşararaq:

- Yazıq uşaqlar! - dedi. - Sizdən ayrılmağa məcbur olacağam... Kim bilir, məhkəmə onları mənə verəcəkdirmi? Ananın qəlbini bölmək olmaz. Mən istərdim ki, onlar mənim yanımda olsunlar, mənim yanımda!

Yuliya polkovnikə acıqlı bir nəzərlə baxaraq:

- Anamı sizmi ağlatdınız? - dedi.

Qrafinya amirana bir səsle:

- Yuliya, kəs səsinə! - dedi.

Uşaqlar onların qarşısında dayanmışdı. Onlar sözlə ifadə edilə bilməyəcək bir maraqla dinməz-söyləməz analarına və yad adama baxırdılar.

Qrafinya yenə sözə başladı:

- Bəli, bəli, - dedi, - mənə qrafdan ayırsalar da, heç olmasa, uşaqları mənə versinlər, o zaman mən hər şeyə itaət etməyə hazırım...

Bu, qəti sözlər idi. Qrafinya bu sözlərinin müvəffəqiyyət qazanacağını nəzərdə tutmuşdu və o, bu fikrində aldanmamışdı.

Polkovnik, sanki, öz-özünə başladığı bir fikri tamamlayaraq:

- Bəli, - deyə bağırırdı, - mən torpağa qayıtmalıyam. Mən bunu bir dəfə söyləmişdim.

- Mən belə bir fədakarlığı qəbul edə bilərəmmi? - deyə qrafinya cavab verdi. - Öz sevgililərinin namusunu xilas etmək üçün ölümə gedən adamlar varsa, onlar öz həyatlarından yalnız bir dəfə əl çəkirlər. Lakin siz həyatınızdan dəfələrlə, hər zaman əl çəkməli olacaqsınız. Yox, yox, bu mümkün deyil. Bu yalnız sizin varlığınıza aid bir məsələ olsaydı belə, yenə də boş bir iş olmazdı. Lakin bundan başqa, polkovnik Şaber olmadığımızı təsdiq etmək, yalançı olduğunuzu, xalqı aldatdığımızı etiraf etmək! Yox, yox, bu mümkün deyil. Fədakarlıq bu dərəcədə ola bilməz. Bir düşünün. Yox! Bu bədbəxt balalarım olmasaydı, mən sizinlə birlikdə dünyanın lap o başına qaçmaqdan çəkinməzdim.

- Mən burada balaca bir damda sizin bir qohumunuz kimi yaşaya bilərəmmi? - deyə Şaber yenə sözə başladı. - Mən heç

bir işə yaramayan bir top kimi haldan düşmüşəm, mənə yalnız bir az tütün və “Konstitusionel”¹ lazımdır.

Qrafinya ağlamağa başladı. Onunla polkovnik Şaber arasında alicənablıq yarışı başlamış, bu yarışda polkovnik qalib çıxmışdı. Axşamüstü, burada, təbiət qoynunda, sükut içində qrafinyanı uşaqları ilə gördükdə, o, bu ailə səadətini gözəlliyinə məftun olaraq mütəəssir olmuşdu. O, yenə əvvəlki kimi ölü qalmağa qərar vermiş və qanuni rəsmiyyətdən artıq qorxmayaaraq, bu ailənin səadətini həmişəlik təmin etmək üçün nə etmək lazım gəldiyini soruşmuşdu.

- Nə edirsiniz ediniz, - deyə qrafinya cavab verdi, - mən artıq bu işə qarışmayacağımı bildirirəm. Mənim haqqım yoxdur.

Delbek bir neçə gündən sonra gəlmişdi. Qrafinyadan tapşırıq alaraq, qoca əsgərlə görüşmüş və onun etimadını qazana bilməmişdi. O biri gün səhər tezdən polkovnik Şaber qoca vəkillə birlikdə Sen- Le-Taverniyə getdi. Delbek orada notariusun idarəsində akt hazırlamışdı. Lakin akt o qədər rəzil sözlərlə yazılmışdı ki, polkovnik onun məzmunu ilə tanış olduqdan sonra idarədən çıxdı.

- Rədd olsun cəhənnəm! Məni çox yaxşı hala salırsınız! Bundan sonra mənə sənəd saxtakarı saya bilərlər! - deyə bağırdı.

Delbek ona dedi ki:

- Cənab, imzalamaq üçün tələsməyinizi məsləhət görürəm. Mən sizin yerinizə olsaydım, heç olmasa, bu prosesdən otuz min livr renta qazanardım, - xanım, hər halda, razı olar.

Polkovnik hiddətlənmiş namuslu bir adam kimi alovlu bir nəzərlə bu qoca fırldaqçıya nifrətlə baxdı, sonra bir-birinə zidd müxtəlif duyğular içində çırpınaraq tələsik onu tərək etdi. O artıq yenə heç kəsə inanmırdı; gah hiddətlənir, gah da sakit olurdu.

Nəhayət, hasarın uçuq yerindən keçərək Qrosley parkına qayıtdı və sakit olmaq, hər bir şeyi ətraflı düşünmək məqsədilə yavaş-yavaş köşkdəki balaca otağa doğru getdi. Buradan Sen-Le yolu görünürdü. Xiyabana çaydaşı əvəzinə sarı qum tökülmüşdü. Bu qərribə evin kiçik salonunda əyləşmiş qrafinyanın polkovnikdən xəbəri yox idi; işinin müvəffəqiyyət qazanması onu o qədər coşdurmuşdu ki, ərinin addımlarının xəfifcə səsinə belə əhəmiyyət vermədi. Qoca əsgərin də arvadının yuxarıda, köşkdə olduğundan xəbəri yox idi.

¹ “Konstitusionel” - liberal-burjua qəzeti

Qrafinya alçaq hasarın üzərindən Delbeki tək görüb:

- Hə, necə oldu, Delbek, imzaladımı? - deyə soruşdu.

- Yox. Ona nə olduğunu mən heç başa düşmürəm. Qoca yabı dal yağı üstə qalxdı.

- Elə isə onu Şarentona salmaq lazımdır. Yaxşı ki, bizim əlimizdədir.

Polkovnik yenidən özündə gənclik qüvvəsini hiss edərək xəndəyi adladı və bir an içində Delbekin qarşısına çıxaraq ona iki şillə ilişdirdi. Heç bir vəkil fizionomiyası heç bir zaman bu qədər möhkəm şillə yeməmişdi.

Şaber:

- Bunu da əlavə et ki, qoca yabılar təpik də ata bilərlər! - deyə bağırırdı.

Polkovnik acığını çıxdıqdan sonra artıq qəti bir addım atmaq iqtidarında deyildi. Həqiqət, artıq bütün çılpalıqlığı ilə onun gözü qarşısında idi. Qrafinyanın sözləri və Delbekin cavabı, onların qurduqları tələnin üstünü açmışdı. Bütün bu qayğılar, mehribanlıqlar yalnız onu tələyə salmaq üçün imiş. Bu sözlər ustalılıqla hazırlanmış bir zəhər damcısı kimi bir şey idi. Qoca əsgərin bütün cismani və mənəvi əzabları yenidən başlamışdı. O, əldən düşmüş bir adam kimi ağır addımlarla parkın darvazasından keçdi və köşkə qayıtdı. Demək, onun üçün nə sakitlik, nə istirahət, heç bir şey yox idi. Artıq bu qadınla Dervilin bəhs etdiyi murdar bir müharibə başlamaq, məhkəmə prosesinə girişmək, hər gün bir kasa acı zəhər içmək lazım idi. Bundan başqa, dəhşətli bir fikir onu rahat buraxmırdı: ilk məhkəmələrdə lazım olan xərcləri ödəmək üçün haradan pul tapacaqdı? CİRəyində həyata qarşı o qədər böyük bir nifrət doğmuşdu ki, qarşısında su olsaydı, özünü suya atardı; cibində tapançası olsaydı, başını partladardı. Onun fikirlərində tərəddüd, əmniyyətsizlik yaranmışdı. Bu tərəddüd südcünün evində Dervillə etdiyi söhbətdən sonra onun bütün mənəvi varlığını dəyişmişdi. Nəhayət, köşkə yaxınlaşaraq yuxarı otağa çıxdı. Bu otağın rəngli şüşələri arasından dərənin könlü məftun edən mənzərəsi görünürdü; arvadı orada stul üstündə oturmuşdu. Qrafinya qarşısındakı mənzərəyə baxırdı, üzündə hər bir şeyə hazır olan qadınların yarada bildiyi sakit və nüfuzedilməz bir ifadə var idi. O, bir az əvvəl ağlayırmış kimi gözlərini silir və pərişan

bir halda kəmərinin uzun qırmızı lentini əli ilə əzişdirirdi. Bununla belə, zahirən əmin görünməsinə baxmayaraq, ona yaxşılıq etmiş olan bu möhtərəm adamı qarşısında gördükdə diksindi və özünü itirdi. Qoca əsgər qollarını qoynunda çarpazlayaraq arvadının qarşısında dayanmışdı; onun rəngi qaçmış, üzü qəribə bir ifadə almışdı.

Diqqətlə qrafinyanın üzünə baxaraq onu qızarmağa məcbur etdi və sonra sözə başladı:

- Xanım, mən sizə lənət oxumuram, mən sizə nifrət edirəm. Mən, bizi bir-birimizdən ayıran təsadüfə şükür edirəm. Mən sizdən intiqam belə almaq istəmirəm, mən artıq sizi bir qətrə belə sevmirəm. Mən sizdən heç bir şey istəmirəm. Sakit yaşayınız! Bu barədə mənim sözümə inana bilərsiniz. Bu söz bütün Paris notariuslarının cızmaqaralarından qiymətlidir. Şan və şöhrət qazandırdığım bir adı, Şaber adını mən bir daha ehya etməyəcəyəm. Mən, günəşin altında yalnız bir parça yerə ehtiyacı olan sərsəri Giasintəm. Əlvida...

Qrafinya polkovnikin ayaqlarına düşdü və onun əllərindən yapışaraq saxlamaq istədi, lakin qoca onu itələyərək, nifrətlə:

- Mənə toxunma! - dedi.

Qrafinya ərinin getdiyini görüb təsvir edilə bilməyəcək bir şəkildə hərəkət etdi. İfrat bir rəzilliyin və heyvani bir kübar eqoizminin doğurduğu dərin bir fəhm ilə, bu namuslu əsgərin vədinə və nifrətinə inanaraq sakit yaşaya biləcəyini qət etdi.

Şaber, doğrudan da, yox oldu. Südçü iflas etmiş və arabaçılıq edirdi. Kim bilir, bəlkə, polkovnik də əvvəlcə buna bənzər bir işlə məşğul olmuşdu. Bəlkə də, uçuruma atılmış bir daş kimi getdikcə aşağılara yuvarlanaraq Paris küçələrində aşib-daşan səfalət bataqlığında qərq olmuşdu.

Bu hadisədən yarım il sonra Dervil nə polkovnik Şaber, nə də qrafinya Ferro haqqında heç bir şey eşitmədiyi üçün bu qərara gəldi ki, yəqin, onlar barışmışlar və qrafinya ondan intiqam almaq məqsədilə saziş üçün başqa idarəyə müraciət etmişdir. Bir gün o, Şabərə vermiş olduğu pulları hesabladı, öz xərclərini də buna əlavə etdi və qrafinya Ferronun öz birinci ərinin harada olmasından xəbəri olduğunu zənn edərək, ona məktub yazdı və bu hesabın qraf Şabərə verilməsini xahiş etdi.

Sabahısı gün, bir müddət əvvəl qrafinya Ferronun yardımı ilə ilk məhkəmə sədrliyinə təyin edilmiş olan Delbek, Dervilə aşağıdakı məktubu göndərmişdi. Bu məktubda təsəlli verəcək bir şey yox idi.

“Mərhəmətli cənab!

Qrafinya Ferronun ricasına görə, müştərinizin sizin etimadınızdan son dərəcə sui-istifadə etdiyini və özünün qraf Şaber olduğunu iddia edən adamın, başqasının adını qeyri-qanuni bir şəkildə mənimsəməyini boynuna aldığıni sizə xəbər verirəm.

Hörmətlər və sairə...

Delbek”.

- Namusuma and olsun, - deyə Dervil bağırdı, - dünyada hələ də axmaq adamlar var imiş! Heç bilmirəm nə üçün bizə bu qədər dərs vermişlər? Alicənab bir insan olun, yaxşılıq edin və vəkilliklə məşğul olun, heç bir fərqi yoxdur: yenə də sizi aldadacaqlar. Bu iş mənim üçün iki min frankdan artığa tamam oldu.

Bu məktubu aldıqdan bir müddət sonra Dervil məhkəmədə bir vəkili axtarırdı. O, bu vəkillə bir iş haqqında danışmalı idi. Vəkil islah polisi idarəsində çalışırdı. Təsədüfən Dervil altıncı kameraya girdi. O, içəriyə girdiyi zaman, sədr, Giasint adlı bir nəfərin sər- sərlik üstündə iki ay həbsə məhkum edilməsi haqqında qərar oxuyurdu. İki aydan sonra bu adam Sen-Denidəki yoxsullar evində qalmalı idi. Polis prefektlərinin məhkəmə təcrübəsində bu qərar ömürlük həbsə düşmək kimi bir şey idi. “Giasint” adını eşitdikdə Dervil iki jandarm arasında müttəhimlər skamyasında oturan adama baxdı. Həbsə məhkum edilən bu adam yalançı polkovnik Şaber idi.

Qoca əsgər sakit və hərəkətsiz bir halda oturmuşdu. O, dalğın görünürdü. Cındır paltarına, üzündə əks olunmuş yoxsulluğa baxmayaraq, yenə də simasında nəcib bir vüqar var idi. Baxışında hakimin də diqqətini cəlb etmiş olan stoik bir ifadə var idi; lakin bir insan məhkəmə əlinə düşər-düşməz, statistiklərin nöqtəyi-nəzərincə, rəqəm olduğu kimi, məhkəmə nəzərində də artıq müttəhim olur, insanlıqdan çıxaraq hüquq, yaxud cinayət məsələsinə çevrilir. Mühakimə edilən bir yığın sərsəri ilə bərabər

lazımı yerə göndərmək üçün qoca əsgəri dəftərxanaya apardılar. Dervil məhkəmənin bütün şöbələrinə girmək üçün vəkillərə verilmiş olan ixtiyardan istifadə edərək, onu dəftərxanaya qədər ötürdü və bir müddət onu nəzərdən keçirdi. Qocanın yanında bir neçə maraqlı dilənçi var idi. O zaman dəftərxananın dəhlizi qərribə bir mənərə təşkil edirdi. Bədbəxtlikdən, bunun tədqiqi ilə nə qanunvericilər, nə filantropolar, nə rəssamlar, nə də yazıçılar məşğul olmuşlar.

Bütün böhtan və iftira laboratoriyaları kimi, bu dəhliz də qaranlıq və üfunətli bir otaq idi. Divarların dibində bədbəxt müttəhimlərin oturmasından sürtülüb qapqara qaralmış taxta skamyalar var idi. Bu zavallılar bütün ictimai cinayətlərin toplanmış yeri olan bu otağa gələr və heç birisi buradan yaxasını qurtara bilməzlər. Şair buranı görüb dilə gəlsəydi, bu qədər bədbəxt adamların keçdiyi bu dəhşətli xəndəyi işıqlandırmaq üçün gün işığının belə həya etdiyini söylərdi. Burada niyyət edilmiş, yaxud yerinə yetirilmiş bir cinayətin sığınmamış olduğu bir yer, asanlıqla çıxarılmış və ilk cinayətə damğa basmış olan məhkəmə qərarının təsiri altında dərin bir yasa düşmüş və gilyotina, yaxud intihar ilə bitən bir həyatı başlamış olan insanların addım basmadığı bir arşın yer belə tapılmaz. Paris küçələrindən yığılan bütün səfillər bu sarımtraq divarların yanına atılır. Mücərrəd mütəfəkkir olmayan bütün insanpərvər, riyakar yazıçıların şikayət etdiyi və qabağını almaqda aciz olduqları bir çox intiharlara burada bəraət qazandırılı bilərdi. Bu bəraət isə meyitxana, yaxud Qrev meydanı dramlarına, bir növ, müqəddimə olaraq bu otaqda yazılmışdır.

Polkovnik Şaber, dəhşətli səfalət mundirləri geyinmiş, mənalı üzlü, gah sakit oturan, gah da pıçıldışan bu adamların arasında yenicə oturmuşdu. Otaqda, qılınclarını döşəmənin üzərində taqqıldadaraq üç jandarm gəzinirdi.

Dervil qoca əsgərin qarşısında dayanaraq:

- Siz məni tanıyırsınızmı? - deyə soruşdu.

Şaber ayağa duraraq:

- Bəli, cənab, - dedi.

Dervil yenə yavaşcadan sözünə davam edərək:

- Əgər siz namuslu adamsınızsa, - dedi, - nə üçün mənə borclu qaldınız?

Qoca əsgər, anası tərəfindən yasaq edilmiş bir eşqdə günahlandırılan bir gənc qız kimi qıpqırmızı qızardı.

Uca bir səslə:

- Necə? - deyə soruşdu. - Madam Ferro sizin pulunuzu vermədimi?

- Vermədimi? - deyə Dervil səsləndi. - O, mənə yalnız sizin fitnəkar olduğunuzu yazmışdır.

Polkovnik, sanki, bu yeni yalan üçün göylərə müraciət edərək, dəhşət və hiddətlə başını yuxarı qaldırdı.

Utandığından yavaş bir səslə:

- Cənab, - dedi, - jandarlardan tələb ediniz, dəftərxanaya getmək üçün mənə icazə versinlər. Mən sizin adınıza bir vəkalətnamə yazaram. Pulunuzun veriləcəyinə əminəm.

Dervil kiçik zabitə bir neçə söz deyib, öz müştərisini dəftərxanaya aparmaq üçün icazə aldı. Dəftərxanada Giasint qrafinya Ferroya bir neçə söz yazdı.

- Bu məktubu ona göndərərsiniz, - dedi, - mənim üçün çəkdiyiniz xərcləri və mənə verdiyiniz borc pulu qaytararlar.

Sonra əlini ürəyinin üstünə qoyaraq:

- İnanın ki, cənab, - dedi, - əgər mənim üçün çəkdiyiniz əziyyətlər qarşısında mən sizə təşəkkür etmədimsə, bu təşəkkür mənim qəlbimdədir. Bəli, bu təşəkkür, bu böyük və sarsılmaz təşəkkür burada - ürəyimdədir, lakin bədbəxt adamlar nə edə bilirlər? Onlar yalnız sevə bilirlər.

Dervil ondan soruşdu:

- Nə üçün siz özünüz üçün heç bir renta əldə etmədiniz?

- Bu barədə danışmayın, - deyə qoca əsgər cavab verdi. - Bir çoxlarının məftun olduğu bir zahiri həyata qarşı nə qədər böyük bir nifrət bəslədiyimi bilsəydiniz! Mən bir xəstəliyə tutulmuşam: bəşəriyyətə nifrət edirəm. Napoleonun müqəddəs Yelena adasında olduğunu xəyalıma gətirdikdə, mənim üçün bu dünyada heç bir şeyin əhəmiyyəti yoxdur. Mən artıq əsgər olmaq iqtidarında deyiləm, bütün bədbəxtliyim də bundan ibarətdir. Bundan başqa, - o, burada bir uşaq kimi hərəkət etdi, - insan üçün şıq geyinməkdənsə, öz hisslərində zəngin olmaq daha yaxşıdır. Mən heç kəsin nifrətindən qorxmuram.

Polkovnik yenə öz skamiasına qayıtdı.

Dervil çıxdı. Öz idarəsinə gəldikdən sonra ikinci katibi Qodeşalı qrafinya Ferronun yanına göndərdi. Qrafinya məktubu oxuduqdan sonra dərhal qraf Şaberin vəkilinə çatacaq olan pulları verib Qodeşalı yola saldı.

1840-cı ildə, iyun ayının sonlarında Qodeşal (o artıq vəkil olmuşdu) Dervil ilə birlikdə Riyə getmişdi. Böyük yoldan Bisetr¹ qədər gedən şoseyə çatdıqda yol kənarındakı qarağacların altında, Salpetriyerdə^{1 2} yaşayan yoxsul və düşkün qadınlar kimi, burada - Bisetrdə ömür sürən və yoxsulluğun marşallığına layiq olan ağsaçlı, arıq və qoca dilənçilərdən birini gördülər. Əlillər evində yaşayan iki min bədbəxtin biri olan bu adam, yolun kənarında oturmuşdu və bütün əlillərə tanış olan bir işlə məşğul idi: o, burunotudan bulaşmış yaylıqlarını günəşin qabağında qurudurdu: kim bilir, bəlkə də, bunu belə etməkdən məqsəd yaylığını yudurtmaq ehtiyacından xilas olmaq idi. Qocanın cazibəli üzü var idi. Əynində əlillər evindən verilmiş və dəhşətli bir livreyaya bənzəyən sarı mahud paltarları var idi.

Qodeşal yoldaşına müraciət edərək:

- Bir baxın, Dervil, - dedi, - bu qocaya baxın! Bu qoca Almaniya-dan göndərilən qrotesklərə bənzəmirmi? Həm də bu məxluk, bəlkə də, xoşbəxt bir ömür sürür.

Dervil lornetini çıxarıb dilənçiyə baxdı və heyrət bildirən qeyri-ixtiyari bir hərəkət edərək:

- Əzizim, - dedi, - bu qoca böyük bir dastandır, yaxud romantiklərin dediyi kimi, bir dramdır. Sən qrafinya Ferronu tanıyırsanmı?

- Bəli, qrafinya çox ağıllı və xoş təbiətli bir qadındır, - deyərək Qodeşal cavab verdi, - yalnız həddindən artıq dindar görünür.

- Bax bu, Bisetr sakini qoca səfil - onun qanuni əri, sabiq polkovnik qraf Şaberdir. Ehtimal ki, onu qrafinya buraya yerləşdirmişdir. Onun gözəl bir evdə deyil, əlillər evində yaşamasına yeganə bir səbəb varsa, o da bu qocanın gözəl qrafinyanı bir minik arabası kimi küçədən tutub özünə arvad etdiyini ona xatırlatmasıdır. Qoca bunu söylərkən qrafinyanın bir pələng kimi ona odlu bir nəzərlə baxması indiki kimi yadımdadır.

¹ Bisetr - əlillər və dəlillər evi

² Salpetriyer - Parisdə sinir xəstəliyinə tutulmuş qadınlar üçün əlillər evi

Bu müqəddimə Qodeşalda maraqlı oyatdı. Nəticədə Dervil bütün bu əhvalatı ona nağıl etdi. İki gün sonra, yəni bazar ertəsinin səhəri, iki dost Parisə qayıdarkən yenə Bisetrə doğru baxdılar. Dervil polkovnik Şaberlə görüşməyi təklif etdi.

Yolu yenicə yarı eləmişdilər ki, kəsilmiş bir ağacın dirəyi üstündə oturan qocanı gördülər; o, əlindəki ağaclarla torpaq üzərində nə isə cızırdı. Diqqətlə ona baxdıqdan sonra qocanın əllilər evində deyil, başqa bir yerdə nahar etmiş olduğu anlaşılırdı.

Qodeşal:

- Xoş gördük, polkovnik Şaber! - dedi.

- Şaber yoxdur! Şaber yoxdur! Mənim adım Giasintdir. Mən insan deyiləm, mən 164-cü nömrə, yeddinci mənziləm, - dedi və bir uşaq, yaxud qoca rahatsızlığı və qorxusu ilə Dervilə baxdı. Sonra bir az susub: - Siz ölümə məhkum edilmiş bir adama baxmaq istəyirsiniz? - dedi. - O evlənməmişdir. O çox xoşbəxtidir.

Qodeşal:

- Zavallı! - dedi... Tütün üçün sizə pul lazım deyil ki?

Polkovnik Parisin küçə uşaqlarına məxsus bir sadəliklə əlini həriscəsinə hər iki yad adama doğru uzatdı. İyirmifranklıq bir pul aldıqdan sonra küt bir nəzərlə təşəkkür etdi və:

- Yaxşı oğlansınız! - dedi.

Sonra əlindəki ağacı silah kimi çiyinə alıb durdu, endirdi və onları nişan alaraq gülə-gülə bağırırdı:

- İki topdan atəş aç! Yaşasın Napoleon! - bu sözlərlə ağacları havada Napoleonun adının baş hərflərini cızırdı.

Dervil:

- Yaraları elədir ki, o, aqlını itirir, uşaq halına düşür! - dedi.

Bisetrin köhnə sakinlərindən biri bunu eşidib:

- Cİşaq halına düşən odurmu? - deyə bağırırdı. - Vay, vay!..

Günlər olur ki, ona yaxınlaşmaq belə mümkün olmur. Bu dalaşqan - filosof və xəyalpərəstdir. Lakin bu gün kefi kökdür. Min səkkiz yüz iyirminci ildə o artıq burada idi. O zaman bir Prussiya zabiti öz karetiyi Viljuner yoxuşunda buraxaraq buraya piyada gəlmişdi. Biz Giasintlə bərabər yolun kənarında oturmuşduq. Zabit yeriyyə- yeriyyə bir rusla, yaxud buna bənzər birisi ilə söhbət edirdi; prussiyalı qocanı görcək zarafatla:

- Qoca nişançı, - dedi, - yəqin, Rosbaxda vuruşmusan?

Qoca isə cavabında:

- Mən o zaman hələ çox cavan idim, - dedi, - lakin bununla belə, İenada vuruşmağa qüvvəm çatdı¹.

Prussiyalı bu cavabdan sonra daha sual vermədi, o saat oradan əkildi.

- Nə qəribə tale! - Dervil səsləndi. - Atılmış yurdsuz uşaqlar evindən çıxdıqdan sonra o, ölmək üçün qoca əllilər evinə düşür, bu iki qütb arasındakı müddətdə isə Misiri və Avropanı fəth etmək üçün Napoleona yardım edir.

Dervil bir az susandan sonra:

- Bilirsinizmi, əzizim, - cəmiyyətimizdə mövcud quruluşa hörmət bəsləyə bilməyən üç peşə var: əsgər, həkim və hüquqşünas. Bəlkə də, onların qara geyinməsinə səbəb bütün xeyir işlərə və xülyalara matəm tutmalarıdır. Bunların arasında ən bədbəxti - vəkildir. Bir adamın keşişi axtarmasına çox zaman peşmançılıq, vicdan əzabı və etiqad səbəb olur, bu isə onu daha cazibədar və daha ülvi edir; bu amil də, öz növbəsində, vasitəçinin ruhuna təsəlli verir: keşiş onu təmizə çıxarır, düzəldir, qəlbində dünyadan razılıq hissi oyadır. Lakin biz vəkillər eyni murdar hisslərin təkrar olunduğunu və heç bir şeyin onları düzəltmədiyini görürük; bizim idarələrimiz təmizlənməsi mümkün olmayan çirkab arxlarıdır. Mən öz peşəmlə məşğul olmağa başladığıda nələr görmədim! Mən, iki qızı tərəfindən tərək edilmiş olan atanın ac və susuz bir halda talvarda can verdiyini görmüşəm, halbuki bu ata öz qızlarına qırx minlik renta vermişdi. Mən vəsiyyətnamələrin necə yandırıldığını görmüşəm. Öz uşaqlarını qarət edən analar, öz arvadlarının şeylərini oğurlayan ərlər görmüşəm. Öz oynaşları ilə rahatca yaşamaq üçün ərlərini dəli, gic halına salan və sevgidən istifadə edərək öz ərlərini öldürən qadınlar görmüşəm. Mən öz qanuni uşaqlarına, onları ölümə aparacaq meyllər aşılayan və bununla da öz oynaşından olan uşaqlarını varlandırmaq istəyən analar görmüşəm. Mən bütün gördüklərimi sizə söyləmək iqtidarında deyiləm. Çünki mənim gördüyüm cinayətlər qarşısında məhkəmə və ədalət acizdir.

¹ Saksoniyada Rosbax yaxınlığındakı müharibədə (1757) Prussiya kralı Böyük Fridrix müttəfiq fransız-alman qoşunları üzərində qələbə çalmışdı. İena yaxınlığındakı vuruşmada isə (Saksen-Veymar hersoqluğundaar) Napoleon 1806-cı ildə prussiyalıları məğlub etmişdi. Şaberin cavabının kəskinliyi bundadır ki, Napoleon İena vuruşmasından sonra Rosbax qələbəsi şərafinə qoyulmuş abidəni uçurtmuşdu.

Nəhayət, romançıların öz xəyallarında uydurduqları bütün dəhşətlər həyatdakı dəhşətlərə görə heç bir şeydir. Siz bütün bu gözəl şeylərlə tanış olacaqsınız. Mən isə arvadımla bərabər kənddə yaşamaq istəyirəm. Paris məni dəhşətə salır.

- Sizin bu söylədiklərinizdən mən Doroşun yanında az görməmişəm, - deyə Qodeşal cavab verdi.

Paris, fevral-mart, 1832-ci il

Onore de Balzak

DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSİKLƏRİ

ŞƏRHİLƏR

Qorio ata

(roman)

Səh. 15: *Joffrua de Sent-İler* (1772-1844) - fransız zooloqdur. Müqayisəli anatomiya və embriologiyaya aid ideyaları və müəyyən etdiyi faktlar təkamül nəzəriyyəsi üçün zəmin hazırlamışdır.

Səh. 15: *Latin məhəlləsi* - Parisdə ali məktəblərin yerləşdiyi yer. Burada hər zaman çoxlu tələbə yaşamışdır.

Səh. 15: *Sen-Marso qəsəbəsi* - əsasən yoxsul əhalinin yaşadığı yer

Səh. 15: *Monmartr* və *Monruj* - Parisin rayonları, o zaman Paris ətrafına deyilirdi.

Səh. 16: *Cagemaut bütü* - hind allahı. Hər il bu allaha həsr edilən bayramlarda Cagemautun heykəlini böyük bir arabaya qoyub aparardılar. Dindar fanatiklər bu arabanın çarxının altına atıldılar.

Səh. 16: *Val-de-Qras* - XIV əsrdə tikilmiş qədim monastır binasında yerləşmiş xəstəxana

Səh. 16: *Panteon* — XVIII əsrdə tikilmiş kilsə binasıdır, sonralar Konventin dekreti ilə burada “Fransanın böyük xadimləri” dəfn edilirdi. Restavrsiyadan sonra yenə kilsəyə çevrilmiş, lakin üçüncü respublikadan sonra yenə məqbərə olmuşdur.

Səh. 17: *Katakombalar* — Parisin yaxınlığında işlənməyən daş mədənləri. Ləğv edilmiş qəbiristanlıqlardan ölürlər bura köçürülürdü.

Səh. 19: “*Telemakin sərgüzəşti*” - məşhur fransız yazıçısı Fenelonun romanıdır (1651-1715).

Səh. 20: *Tume* - Belçikada sənaye şəhəridir. Burada, adətən, ucuz çini və saxsı qablar emal edilirdi.

Səh. 20: *Arqan kenketləri* - isveçrəli fizik Arqan tərəfindən icad edilmiş yağla yanan çıraqlara deyilir. Bu çıraqların adı onları emal edən fabrikant Kenkele görə qoyulmuşdur.

Səh. 20: *Stilos* — qədim yunanlar və romahlann taxta üzərində yazı yazmaq üçün istifadə etdikləri ucu şiş ağaclara deyilirdi.

Səh. 21: *Pişeqrü və Jorj* - Şarl Pişeqrü və Jorj Kadudal I Napoleon əleyhinə hazırlanan royalist sui-qəsdin (1804) iştirakçılarıdır; xəyanət nəticəsində ələ keçmişlər. Kadudal edam edilmiş, Pişeqrü isə həbsxanada ölmüşdür.

Səh. 23: *Salpetriərlə Burb arasında* - Salpetrier qocalmış arvadlar yataq-xanasıdır. Burb doğum evidir.

Səh. 25: *Gilyotin* - Böyük Fransa inqilabı dövründə (1792) tətbiq edilmiş edam dəzgahı (məhkumların başının kəsilməsi üçün). Həkim J.Gilyotenin (dəzgahın adı buradandır) təklifi ilə yaradılmışdır. 1881-ci ildə Fransa Milli Məclisi gilyotinlə edamı ləğv etmişdir.

Səh. 25: *Roton və Bertran* - Lafontenin eyni adla məşhur olan bir təmsilində meymunla pişiyin adıdır. 1833-cü ildə eyni adla Skribin siyasi xarakter daşıyan satirik əsəri meydana çıxmışdır.

Səh. 28: *Yuvenal* (e. I əsri) - məşhur Roma satirik şairidir.

Səh. 32: *Makuba* - Martinika adasında becərilən əla tütün

Səh. 32: *Şuazi, Suazi və Jantilyi* - Parisin şəhərətrafı məhəllələri

Səh. 32: *Eldorado* (ispanca “qızıl yurdu” deməkdir) - sərvət və bolluq təmsalında işlədilir. Burada meşşan səadəti mənasındadır.

Səh. 33: *Mare* - Balzakın zəmanəsində əsnaf və xırda alverçilərin yaşadığı Paris məhəlləsi

Səh. 34: *Pale-Royal* (hərfən “kral sarayı” deməkdir) - XVII əsrdə hersoq Rişelye üçün tikilmişdir. Sonra Orlean hersoqlarının ixtiyarına keçmişdir. Sonralar isə əlavə tikilmiş binalarda və qalereyalarda mağazalar, qumarxanalar və kafelər açılmışdır.

Səh. 34: *“Bef a lya mod”* restoranı (hərfən “dəbsayağı hazırlanmış mal əti” deməkdir) - bu restoran Pale-Royal yaxınlığında idi.

Səh. 44: *Odeon* - teatr adıdır, burada böyük bal ziyafətləri də təşkil edilirdi.

Səh. 44: *Prado* - rəqs salonudur.

Səh. 44: *Sen-Jermen məhəlləsi* - Parisdə aristokratlara məxsus məhəllədir ki, burada bir çox qədim zadəgan kaşanələri vardır.

Səh. 45: *Ossian* - əfsanəvi şotland şairidir, eramızın III əsridə yaşadığı fərz edilir. Nəğmələri ilk dəfə 1762-ci ildə nəşr edilmişdir. Romantizm məktəbinə mənsub bir sıra yazıçılara təsir göstərmişdir. Sonralar bu şeirlərin şair Makferson tərəfindən yazıldığı aydınlaşmışdır.

Səh. 45: *Bu fonlar* - İtalyan operası teatrının camaat arasında yayılmış adıdır.

Səh. 46: *D 'Anten şosesi* - Parisdə bir məhəllənin adıdır, burada, adətən, iri maliyyə burjuaziyası yaşadı.

Səh. 47: *II Avqust* (1670-1733) - Polşa kralı; fiziki qüvvəsi ilə şöhrət qazanmışdır.

Səh. 61: *Qall sistemi* (“Frenoloji”) - alman təbibi Frans Qallın (1758— 1828) nəzəriyyəsidir. Bu “nəzəriyyə”yə görə, insanın xarakteri və zehni

qabiliyyətləri, guya, kəlləsinin quruluşundan asılıdır. Bu “nəzəriyyə” bir zamanlar müəyyən elmi dairələrdə müvəffəqiyyət belə qazanmışdı.

Səh. 61: “*Bir gül kimi yaşadı...*” - fransız şairi Malerbin (1555-1628) “Provans Eksi dvoryanlarından cənab Düperyeyə qızının ölümü münasibət ilə təsəlli” şerindən bir parça

Səh. 64: *Taleyran* (1754-1838) - məşhur fransız diplomatı; Balzak böyük zəka və diplomat istedadına misal olaraq onun adını tez-tez çəkirsə də, bu qabiliyyətlərə görə Taleyranın prinsipsizliyini, mənfəətpərəstliyini və məqsədinə nail olmaq üçün hər şeyə əl atdığını unudur.

Səh. 67: *Şaranta* — Fransanın cənub-qərbində çay; Şaranta departamentinin adı da bu çayın adı ilə əlaqədardır.

Səh. 69: *Şərqi Hindistan kompaniyası* - İngiltərə və Hollandiyada olduğu kimi, Fransada təşkil edilmiş bir şirkətdir. Bu şirkətin qayəsi Hindistan və İndoneziya ilə ticarət olmuşdur, əslində isə bu şirkətlər müstəmləkə əsarətinin vasitələrindən biri idi.

Səh. 86: *Seksiya* - birinci fransız bujuva inqilabı dövründə Paris rayonlarına deyirdilər.

Səh. 86: *İctimai qurtuluş komitəsi* - 1793-cü ildə təşkil edilmiş yako- binçi diktaturası hökumətinin rəhbər orqanıdır. Bu komitə əks-inqilabla amansız mübarizə aparırdı. Hersoginya de Lanjenin yakobinçilər diktaturası nümayəndələrinə və orqanlarına verdiyi qiymətdə inqilaba qarşı irsi bir nifrət duyulur.

Səh. 89: *Ariadnanın sapı* - yunan əsətirindən alınmış bu ifadə mürəkkəb, çətin vəziyyətdən çıxmaq üçün yol, çarə mənasında işlədilir.

Səh. 97: “*Qorio... Paris Dolibanlarına bənzərdi*” - *Doliban* - XVIII əsr fransız yazıçısı Defojun “Kar” adlı komediyasının əsas personajı; qızını ehtirarla sevən və ona namünasib bir yer tapmış olan sadədil ata mənasındadır.

Səh. 98: “*Müqəddəs Roma imperiyası*” *baronu* - Napoleon fəthlərinə qədər “Müqəddəs Roma imperiyası” adlanan Almaniya cürbəcür mənəblər, xüsusilə baron mənəbi satmaqla məşğul olardı. Bu mənəbləri iri bujuaziya həvəslə satm alardı.

Səh. 103: *Pompeya və Kerkulanum* - 79-cu ildə Vezuvi vulkanının odlu püskürməsi nəticəsində torpaq altında qalan iki Roma şəhərinin adları

Səh. 105: *Qalionlar* - xüsusi İspaniya gəmilərinə deyirlər ki, ispaniyahılar bu gəmilərdə XV-XVIII əsrlərdə Amerika hindularından qarət etdikləri qızıl daşıyardılar.

Səh. 106: *Mürat İoaxim* (1771-1815)- Napoleonun kürəkəni, cəsərtli və qızgın bir adam idi. Birinci Fransa bujuva inqilabı dövründə adi süvari olduğu halda, az bir zamanda irəli gedib, general olmuşdu. Napoleonun vaxtında marşal, sonra isə Neapol kralı olmuşdur. 1815—ci ildə Neapol Burbonlan hakimiyyət başına qayıtdıqdan sonra, Mürat yenidən taxtı qaytarmaq üçün təşəbbüs göstərmişsə də, həbs edilmə və güllələnmişdi.

Səh. 107: *Silvestr gününə qədər*-yəni dekabrın 31-nə qədər.

Səh. 110: *Benvenuto Çellini (1500-1571)* - məşhur italyan heykəltəraşı və zərgəri. "Xatirələr" adlı maraqlı əsərində macəra ilə dolu həyatından canlı və parlaq şəkildə bəhs edir.

Səh. 111: *Sen-Klu torları* - Parisin aşağı tərəfində, Sen-Klu şəhərinin yaxınlığında Sena çayına tordan bir hasar çəkilməmişdi. Bu torlar suda boğulanların meyitlərini saxlayırdı.

Səh. 112: *Səsverilmə vərəqəsində Villel əvəzində Manuel oxumaq* - o zamanlar qraf Villel nümayəndələr palatasında sağ royalist partiyasına mənsub olduğu halda, Manuel mürtəce hökumətə qarşı müxalifət təşkil edən burjua-liberal partiyasına mənsub idi.

Səh. 114: *Lonşan* - Paris yaxınlığında gəzinti yeridir. Orta xiyaban - kübarların gətirdiyi yola deyilirdi.

Səh. 115: *Obri Fransua (1749-1802)* - yakobinçilər dikturası dövründə Konvet üzvü olmuşdur. 9 termidordan sonra, yakobinçilərə yaxın olmaqda ittiham edilən zabitləri təqib edərdi. Napoleon da bu sıraya daxil edilmişdi.

Səh. 117: *Göy siferblat* - həqiqətən o zamanlar bu adda ucuz bir aşxana varmış.

Səh. 117: *Quronlar və illinoylar* - Şimali Amerika hindu tayfalarıdır; sonralar amerikalılar tərəfindən qırılmışdır.

Səh. 118: *Luara ordusu polkovniki* - Luara ordusu Vaterloo məğlubiyətindən sonra salamat qalan və Napoleona sadıq olan qoşun hissələrinə deyilirdi. Vaterloodan sonra Parisdən uzaqlara aparılmış və bir müddət Luara sahillərində saxlanıldıqdan sonra buraxılmışdı.

Səh. 119: *Lafayet Mari Jozef (1757-1834)* - Fransanın kral sülalələri içərisində ən qüdrətlişi Burbonlar olmuşdur. Onun əsasını qoyan XIV Henrix Burbon 1610-cu ildə katolik rahibi Ravalyak tərəfindən öldürülmüşdür. XVIII əsrin Fransa burjua inqilabı Burbonlar sülaləsini taxtdan saldı; kral XVI Lui Konventin qərarıyla 1793-cü ildə edam edildi. Mari Jozef Lafayet (1757-1834) 1793 və 1830-cu illərdəki inqilabların iştirakçısı, Bastiliyanın alınmasından sonra (1789) milli qvardiyanın komandiri təyin edildi və inqilabın sonrakı inkişafını dayandırdı. Liberalların gələcək başçılarından olan Lafayet 1830-cu il inqilabı zamanı Lui Filippin taxta oturmalarına kömək etmişdir.

Səh. 123: *Fizionomist* - surətşünas; insanın hərəkətlərinə və mimikasına görə daxili vəziyyətini təyin edən

Səh. 124: *Tüilri* - Fransa krallarının Parisdəki yaşayış yeri. Burada saray ilk dəfə 1564-cü ildə tikilmişdir. Sonralar kral üsuli-idarəsi Versala köçürülmüşdü.

Səh. 124: *Saray frontonları* - saray fasadının üst hissəsi

Səh. 126: *Lakedemon* - qədim yunan şəhər-dövlətlərindən birinin - Spartanın coğrafi, tarixi, eləcə də rəsmi adıdır.

Səh. 126: *Restavrsiya* - Burbonlar sülaləsindən olan kral XVIII Lüdö- vik (1814-1824) və kral X Karl (1824—1830) hakimiyyətinin bərpa edildiyi dövrə deyirlər.

Səh. 126: *Hersoq Eksar Jan Fransua* - XVIII Lüdovikin saray əhlindəndir; qanqululuqdan ölmüşdür.

Səh. 127: *Tantal* - yunan əsətinə görə, Olimp allahı Zevs ilə Pluto- nanın oğludur. Allahların sirrini verdiyinə görə açığa və susuzluğa məhkum edilmişdir. Tantal iztirabları ən dəhşətli iztirablar deməkdir.

Səh. 128: *Şatobriarı* (1768-1848) - fransız ədibi

Səh. 132: *Gerubino* - dvoryan ailəsinə mənsub və kübar yanında xidmət edən gənc pəjdür. Bomaşenin “Fıqaronun toyu” komediyasında daim qadınlara aşiq olan xidmətçi.

Səh. 134: *Alsest* - Molyerin “Mizantrop” komediyasının qəhrəmanı; fikrini açıq söyləyən namuslu adam.

Səh. 134: *Cenni Dins* - ingilis yazıçısı Valter Skottun “Edinburq zindanı” adlı əsərinin fədakar qəhrəmanı

Səh. 140: *Lüksemburq bağı* - Lüksemburq sarayının yanındakı bağ. Latın məhəlləsinin yaxınlığındadır; Parislilərin çox sevdiyi istirahət və gəzinti yeri.

Səh. 141: *Qordi düyünü* - qədim yunan rəvayətinə görə, Frikiya padşahı Qordinin arabasına xamut elə düyünlə bağlanmış ki, bunu heç kəs açma bilməmiş. Kahinlərin verdiyi xəbərə görə, bu düyünü açan bütün Asiyanın hakimi olmalı idi. Böyük Fateh Makedoniyalı İsgəndər Qordinin bu düyününi qılıncı ilə doğrayır.

Səh. 142: *Küvyə* (1769-1832) - fransız alimi, müqayisəli anatomiya və paleontologiyanın banilərindəndir. Müqayisəli anatomiya və paleontologiya - qədim geoloji keçmişlərdə yaşayan heyvanları və bitkiləri tədqiq edən elmlərə deyilir.

Səh. 142: *Fodor və Pelleqrini* - Jozefina Menviyel Fodor - Parisdə qastrolda olan italyan müğənnisi. Feliks Pelleqrini - italyan müğənnisidir. Paris konservatoriyasının professoru olmuşdur.

Səh. 143: *Stats-dama* - qadınlara məxsus yüksək saray rütbəsi

Səh. 143: *Sanqvinik* - temperamentli adam; canlı, diribaş, hər şeydən tez mütəəssir olan adam

Səh. 144: *Böyük Moğol* - 1526-cı ildən 1707-ci ilə kimi Hindistanda mövcud olmuş Babur hökmdarlarına verilən titul

Səh. 158: *Mirabo* (1749-1791) - Fransa bujua inqilabı dövrünün siyasi xadimləridir. Markiz Mirabo inqilab günlərində bujuaziya tərəfinə keçmişdi.

Səh. 159: *Labriyer, Jand de* (1645-1696) - fransız yazıçısı. “Xarakterlər” adlı eserində zəmanəsinin adətlərini satirik şəkildə təsvir etmişdi.

Səh. 163: *Veniamin* - Türen, Anri de (1611-1675) - görkəmli fransız marşalıdır; "Xatirələr" adlı əsəri var.

Səh. 165: "*Xilas edilən Venesiya* " - ingilis dramaturqu Tomas Otveyin (1651-1685) dram əsəridir.. 1746-cı ildə fransız dilinə tərcümə edilmiş və böyük müvəffəqiyyət qazanmışdır. Fəciədəki personajlardan Pyerlə Jafyer dostdurlar.

Səh. 166: *B ey tül-müqəddəs küçəsi* - burada Parisin cinayət polis idarəsi yerləşirdi.

Səh. 167: *Dalay-lama* - lama, yaxud Böyük lama - Tibet hökmdarı deməkdir. Balzakda bu söz məcazi mənada işlədilmişdir.

Səh. 167: "*Bağdad xəlifəsi* " - o zamanlar məşhur olan kəmik bir operanın adıdır.

Səh. 167: *Deus ex machina* (latıncadan hərfən "mexaniki allah" deməkdir) - antik teatr istilahlarındandır. Hadisələrin gedişini dəyişən və qəfil gələn bir allaha deyirdilər. Bu allahın rolunu oynayan aktyor xüsusi mexanizmin köməyi ilə səhnəyə çıxardı.

Səh. 170: *Kuanyar* - özünü qraf de Sent-Elen deyər qələmə verən qaçqın bir katorqalıdır. Restavrasiya dövründə Paris jandarm idarəsində polkovnik rütbəsində çalışmışdı; eyni zamanda oğru dəstəsinin başçısı idi.

Səh. 173: *Arqus* - antik əsatirdə çoxgözlü qarovula deyirlər. Geniş mənada sayıq adam deməkdir.

Səh. 174: *Klinyankur redutu* - Parisdə qədim qala

Səh. 178: "*Riçard, mənim kralım* " - fransız bəstəkarı Qretrinin "Şirürəki Riçard" adlı kəmik operasının ariyasındandır.

Səh. 179: *Herkules* - qədim yunan əsatiri qəhrəmanlarındandır, xariqülədə bir qüvvəsi vardı. Neməyə şirini boğmuş, Lemey əjdahasını öldürmüşdü. Burada kinayə ilə işlədilmişdir.

Səh. 179: *Venera* - qədim yunan əsatirində məhəbbət və gözəllik ilahəsi

Səh. 180: *Lafit, Jak* - XIX əsrin əvvəllərində Fransa bankının müdiri idi. Burada şərab adı kimi işlədilmişdir.

Səh. 182: "*Atala* " - Şatobriannın əsəridir, 1802-ci ildə nəşr edilmişdir. Madam Voke dəbdə olan fransız yazıçıları ilə onun əsərlərini qarışdırır.

Səh. 185: "*Pavel və Virginiya* " - fransız yazıçısı Bemarden de Sen- Pyerin (1737-1814) sentimental romanı

Səh. 188: *Sorbonna* - Paris şəhərində yerləşən universitet

Səh. 188: *Qrev meydanı* - Parisdə bu adla məşhur olan meydanda, adətən, məhbusları edam edirdilər.

Səh. 198: "*Sənin nəzakətli olduğun zamanlar ötüb-keçdi!* " - Votren bu sözlərlə onu həbs etməyə gələn polis rəisinin vaxtilə canı, qaçqın və katorqalı olduğuna işarə edir. Sonralar Votren polis idarəsində onun vəzifəsini tutmuşdu.

Səh. 200: *Ninon de-Lanklo* - XVII əsrin gözəl və mədəni xanımlarından biri
Səh. 200: *Madam de-Pompadur* (1721-1764) - kral XV Lüdovikin israfçıl və mahir məşuqəsi olmuşdur.

Səh. 200: *Orfevr sahil küçəsi casusları* - Parisdə, Senanın Orfevr sahilində cinayət məhkəməsi və mərkəzi Konsyejeri həbsxanası yerləşirdi.

Səh. 200: *Jarı-Jak Russo* (1712-1778) - böyük fransız yazıçısıdır. “Yeni Eloiza” romanım və “İctimai müqavilə” traktatını yazmışdır.

Səh. 203: *Flikoto* - ucuz Paris aşxanasının sahibi

Səh. 212: *Krez* - Kiçik Asiyada yerləşən qədim Lidiya dövlətinin əfsanəvi padşahı; böyük sərvət sahibi idi.

Səh. 214: *KayMari* (e.ə. 156-86-cı illər) - Roma sərkərdəsi. Öz siyasi düşmənlərindən xilas olmaq üçün Şimali Afrikaya qaçmışdı. Karfagen şəhərinin xarabalıqlarında fikrə dalaraq öz taleyini düşündüyü zaman, bu yerlərin də təhlükəli olduğu xəbərini almışdı.

Səh. 214: “*Lord Bayron öz Tassosunurı dili ilə həyatdan gözəl şikayətlər etsə də*” - Bayronun “Tassonun şikayəti” əsəri nəzərdə tutulmuşdur.

Səh. 218: *Madmazel de Lavalyer* (1644—1710) - kral XTV Lüdovikin məşuqəsi, dövrünün ən gözəl xanımlarından biri. Hersoq de Vermandua onların oğludur.

Səh. 218: *Rubikonu keçmək* - qəti, dönməz bir addım atmaq mənasındadır.

Səh. 245: *Musanın duası* - Rossininin “Musa Misirdə” adlı məşhur operasından ariyadır.

Səh. 275: *Gekatomba* - qədim yunanlarda yüz öküzün qurban kəsilməsi mərasiminə deyirdilər. Ümumiyyətlə, qurban kəsmək deməkdir. Burada məcazi mənada işlədilir.

Səh. 278: *Vandom sütunu, yaxud Vandom kolonnası* - Parisin mərkəzində fransız ordusunun qalibiyəti münasibətilə I Napoleon tərəfindən tikdirilmiş 44 metr hündürlüyündə sütundur.

Qulan dərisi

(roman)

Səh. 285: *Trant və karant* - kart oyununda xalların sayı: otuz və qırx
Səh. 287: *...İnqilabın təkcə bir işarəsi ilə...* — 1789-1794-cü illər I Fransa Buijua İnqilabı nəzərdə tutulur.

Səh. 292: *İnhalyasiya* - buxar, qaz və ya toz halma salınmış maye və ya maddələrlə nəfəsalma vasitəsilə müalicə üsulu

Səh. 292: *La Carita! La Carita! Catarina!* - Sədəqə verin! Müqəddəs Katerina xatirinə! (ital.)

Səh. 294: *Eşafot* - edam kürsüsü

Səh. 295: *Bernar de Palisi* (1510-1589) - fransız alimi və yazıçısı; bədii keramika və kimya sahəsində məşhurdur.

Səh. 295: *Madam Jakoto* (Jakoto Mariya) (1772-1855) - Birinci İmperiya dövründə farfor üzərində çəkdiyi şəkillərlə məşhur olan fransız qadın rəssam

Səh. 295: *Seostris* - fironlarla eyniləşdirilmiş əfsanəvi misirli qəhrəman

Səh. 295: *Latur Jorj* (1593-1652) - fransız rəssamı

Səh. 295: *Madam Dübari* (1743-1793) - kral XV Lüdvikin məşuqəsi; 1793-cü ildə edam olunmuşdur.

Səh. 297: *İoni* - qədimdə Kiçik Asiya sahillərində Egey dənizini ətrafdakı adalarla birləşdirən əyalət

Səh. 297: *Pryap* - yunan əsətirində məhsuldarlıq, bərəkət, həzz tanrısı; Pryapın şərafinə təşkil edilmiş ziyafət şənlikləri (les priapyes) son dərəcə azgın, özbaşına hərəkətlərlə müşayiət edilərmiş.

Səh. 297: *Tibül* - Qədim Roma şairi (təxminən, e.ə.54 - b.e.19); məşhur elegiyaların müəllifi

Səh. 297: *Yuliya* - Roma imperatoru Avqustun qızı Yuliya nəzərdə tutulur; o, gözəlliyi və məhəbbət macəraları ilə məşhurdur (e.ə. I əsrin sonu - b.e. I əsrinin əvvəli)

Səh. 297: *Siseron Mark Tulli* (e.ə. 106-43) - Roma dövlət xadimi, görkəmli natiq

Səh. 297: *Senatus Populusque Romanus* - Roma xalq senatı (lat.)

Səh. 297: *Liktor* - Roma respublikasında yüksək vəzifəli şəxslərin fəxri mühafizi

Səh. 298: *Benvenuto Çellini* (1500-1571) - italyalı heykəltəraş və zərgər

Səh. 298: *Kurtizanka* - yüksək zümrəyə mənsub yüngüləxlaqlı, macə- raçı qadın

Səh. 298: *Fransisko Pizarro* (1475-1541) - ispaniyalı macəraçı, fırıldaqçı, Perunu fəth edən, bu ölkənin yerli əhalisinin müqavimətini amansızcasına qıran istilacı

Səh. 298: *Frederik Ruyş* - hollandiyalı alim, anatom; o, eybəcər insan cəsədlərinin və aztapılan əntiq şeylərin böyük kolleksiyasını yaratmışdır. Bu kolleksiya 1717-ci ildə I Pyotr tərəfindən Peterburqda nadir şeylər saxlanılan muzey üçün alınmışdır.

Səh. 299: *Lara* - ingilis şairi Bayronun (1788-1824) eyniadlı poemasının qəhrəmanı; ədalətsiz qanunlara qarşı üsyan edən məğrur insan

Səh. 299: *David Tenirs* (1610-1690) - məişət rəsmləri çəkən hollandiyalı rəssam

Səh. 299: *SalvatorRozza* (1615-1673) - italyalı rəssam; onun tabloları, əsasən, əzəmətli və kədərli döyüş səhnələrindən ibarətdir.

Səh. 299: *Şerokez* - Şimali Amerikada məskunlaşmış hindu tayfalarından biri

Səh. 300: *Jan Qujon* (1515-1566, yaxud 1567) - fransız heykəltəraşı və memarı

Səh. 300: *Nikola Pussen* (1594—1665) - fransız rəssamı Səh. 300: *Mikelancelo* (1475-1564) - italyalı heykəltəraş, rəssam, memar və şair

Səh. 300: *Klod Loren* (1600-1682) - fransız rəssamı, mənzərəçi

Səh. 300: *Jerar Doun* (1613-1675)- hollandiyalı rəssam

Səh. 300: *Rembrandt* (1606-1689) - niderlandlı rəssam və oyma ustası

Səh. 300: *Velaskes* (1599-1660) - ispaniyalı rəssam

Səh. 300: *Antonio Korej* (1494—1534) - italyalı rəssam

Səh. 300: *Korin* - qədim yunan şairəsi (e.ə. V əsr)

Səh. 301: *Küvyə Jorj* (1769-1832) - paleontologiya, müqayisəli anatomiya və heyvanların təsnifatı sahəsində esərləri ilə dünyada məşhur olan fransız təbiətşünası; müqayisəli anatomiyanın üsullarından istifadə edərək qazıntı nəticəsində əldə edilən heyvan sümükləri vasitəsilə onların bədən quruluşunu müəyyən etmişdir.

Səh. 301: *Kadmus* - qədim yunan əsatinə görə, Fiv şəhərinin əsasını qoymuş, öldürdüyü əjdahanın dişlərini torpağa səpmişdir; həmin dişlərdən silahlı insanlar - fiyllilərin əcdadları yaranmışlar.

Səh. 302: *Broken* — Cənubi Almaniyada dağ; əfsanəyə görə, Brokenin zirvəsində ifritələrin eys-ışrət məclisi keçirilir. Getenin “Faust” faciəsində Mefistofel Faustu Brokenə, həmin məclisə aparır.

Səh. 307: *Stilet* - üçtərəfli tiyəsi olan kiçik xəncər Səh. 307: *Santim, taren, heller, abolun, piastr, bilon* - Avropa ölkələrində pul vahidləri

Səh. 313: *Svedenborq* (1688—1778) - İsveç yazıçısı və filosofu Səh. 315: *Sen-Kanten mehmanxanası* - Balzakin vaxtında hələ də mövcud olan bu mehmanxanada 1745-ci ildə, həqiqətən, J.J.Russo yaşamışdır.

Səh. 315: *Yelisey çölləri* - Parisdə uzunluğu Konkord meydanından Şarl de Qoll meydanına qədər olan (1880 m) xiyabandır.

Səh. 315: *Buduar* - keçmişdə Fransada varlı qadınlara məxsus otaq, qarderob və ya yataq otağı

Səh. 315: *Sent-Pelaji və la Fors* - XIX əsrin birinci yarısında Parisdəki həbsxanalar nəzərdə tutulur; borclarını ödəyə bilməyənləri bu həbsxanalara salırdılar.

Səh. 315: *İyul inqilabı* — 1830-cu il İyul inqilabı nəzərdə tutulur.

Səh. 316: *İn petto* - xəyalən (istədiyim kimi) (*ital.*)

Səh. 316: *Panürj* - Fransua Rablenin “Qarqantua və Pantaqruel” əsərində obraz; bu ad qayğısız, şən masqaraçı, zarafatçı kimi qəbul edilmişdir.

Səh. 317: *More orientali*-şərqlisayaq (*lat.*)

Səh. 317: *Mirabo, Taleyran, Pitt, Metternik* - siyasi xadimlər

Səh. 317: *Kirşvasser* - Svartsvald gilasından hazırlanan içki növü

Səh. 317: *Amfitrion* (e.ə. 251-184) - Qədim Roma dramaturqu Plavtın “Amfitrion” əsərindən iqtibas; Molyerin eyniadlı komediyasının iştirakçısı; “Amfitrion” sözü həm də məcazi mənada “qonaqpərvər ev sahibi” deməkdir.

Səh. 317: *Lukull* (e.ə. I əsr) - Qədim Roma siyasətçisi və sərkərdəsi, zəngin və təmtəraqlı ziyafətləri ilə məşhur olmuşdur (“Lukull ziyafəti” ifadəsi onun adı ilə bağlıdır).

Səh. 318: “*Qırmızı korsar*” - Amerika yazıçısı Fenimor Kuperin (1789-1851) romantik macəralarla dolu romanı

Səh. 318: *Şartrölər* - Müqəddəs Bruno ordeninin rahibləri; ordenin qanununa görə, rahiblər bir-birindən ayn hücrələrdə yaşamaq idilər.

Səh. 318: *Botanika körfəzi* - Avstraliya körfəzinə işarədir. 1787-ci ildə ingilislər burada sürgündə olanlar üçün yaşayış məskəninin binasını qoymuşlar.

Səh. 319: *De Viris illustribus* - görkəmli insanların həyatından bəhs edən Roma ədəbi mətnləri

Səh. 319: *J.J. küçəsi* - Jan Jak Russo küçəsi nəzərdə tutulur.

Səh. 319: *Metr Alkofribas* - Fransua Rablenin (1494-1553) ləqəbi; 1534-cü ildə Alkofribas Nasier (“François Rablais” sözlərindən düzəldilmiş anaqramdır) adı ilə “Qarqantua və Pantaqruel” romanının ikinci cildi çapdan çıxmışdır.

Səh. 320: *Si bemol ladında* - yəni səsinin tonunu alçalaraq

Səh. 320: *Kavatin* - lirik ariya

Səh. 321: “*Birləşmə və unutmə*” - XVIII Lüdivok hakimiyyətinin (1814-1824) ilk illərində “Konstitusiyə hüququ”nda bütün fransızların birləşməsini, keçmiş ziddiyyətlərin, ixtilafların aradan qaldırılmasını vəd etmişdi. Lakin kral verdiyi vədi yerinə yetirmədi və əleyhdarlarını amansızcasına təqib etdi.

Səh. 322: *Məhəmməd* - Məhəmməd peyğəmbər nəzərdə tutulur.

Səh. 322: *Kambaseres* - Briya-Savaren Kambasares - Birinci İmperiya və 1830-cu il inqilabı zamanı siyasi xadim; vətəndaş məcəlləsinin müəlliflərindən biri; ləziz yeməkləri həddən artıq sevməsi ilə məşhur olub.

Səh. 323: *Kreşendo* - italyanca musiqi terminidir, səsin get-gedə artması, güclənməsi deməkdir.

Səh. 324: *Non cecidit animus* - ruh zəifləmişdir (*lat.*)

Səh. 324: *Valens Flaviy*(328-378) - IV əsrdə yaşamış Roma imperatoru

- Səh. 324: *Mahmud*-osmanlı sultanı II Mahmud (1809-1839)
- Səh. 324: *Tir* - Finikiyanın paytaxtı, e.ə. çiçəklənmə dövrü yaşamış, Makedoniyalı İskəndər tərəfindən zəbt edilmiş və dağıdılmışdır.
- Səh. 324: *Karfagen* - Afrikanın şimalında quldarlıq dövləti; e.ə. 146-cı ildə Roma sarkərdəsi afrikalı Ssipion tərəfindən dağıdılmışdır.
- Səh. 324: *Klod Vinon* (1793-1875) - fransız həkkakı və rəssamı Səh. 324: *Bossüe Jak Benin* (1627-1704) - yepiskop, XIV Luinin hakimiyyəti illərində (1643-1715) dini irticanın qızısdıncılarından biri; fəlsəfi əsərlərində kral hakimiyyətinin Allah tərəfindən bəxş edildiyi fikrini vəz edirdi.
- Səh. 326: *Şarl Perro* (1628-1703) - fransız yazıçısı; “Qırmızıpapaq”, “Eşşək dərisi”, “Göysaqqaq” və s. nağılların müəllifi
- Səh. 326: *Nikola Şarle* (1792-1845) - fransız rəssamı, hərbi həyat səhnələrindən, xüsusilə “Napoleon ordusunun veteranları” seriyasından ibarət məşhur döyüş səhnələri rəsmlərinin, eskizlərinin müəllifi
- Səh. 326: *Azadlığın atası* - X Karlı hakimiyyəti illərində (1824-1830) Fransada despotizm və katolik sistemi gücləndiyindən X Karlı istehzayla “Azadlığın atası” adlandırılırdılar.
- Səh. 327: *Mari Felisi Malibran* (1808-1836) - 1828—ci ildə Paris Operasında uğurla çıxış etmişdir.
- Səh. 328: *Skrub Eugene* (1791-1861) - fransız dramaturqu Səh. 331: *Benedikt Spinoza* (1632-1677) - təbiətin Allah tərəfindən yaradılması ideyasını rədd edən və təbiətin özünü Allah hesab edən hollandiyalı filosof
- Səh. 332: *Setubal* - Portuqaliyada şəhər
- Səh. 333: *Krebiyon Pospər Jolyo* (1674—1762) - fransız dramaturqu Səh. 333: *Bişa, Mari Fransua* (1771-1802) - fransız həkim, anatom və fizioloqu
- Səh. 334: *Pater Noster* - bizim atamız (*lat.*)
- Səh. 337: *Hannibal Karraççi* (1560-1609) - italiyalı rəssam Səh. 338: “*Xilas olunmuş Venesiya*” - ingilis dramaturqu Tomas Otve- yin (1651-1685) dram əsəridir. Əsərin qəhrəmanlarından biri olan Aki- lina yüksək zümrəyə mənsub, yüngüləxlaqlı, macəraçı qadındır.
- Səh. 339: *La Roşelin dörd cəsuru* - dörd seijant - Bori, Quben, Pomye və Pay La Roşel qalasında hərbi xidmətdə olarkən Respublikaya qarşı sui-qəsdə iştirak etdiklərinə görə Bərpa dövründə (1822-ci ildə) edam olunmuşlar.
- Səh. 342: *Miltonun “Cəhənnəmi”nin mənzərəsi* - ingilis şairi Con Miltonun (1608-1674) “İtirilmiş cənnət” poemasında şeytanların məskən saldıqları yeri işarədir.
- Səh. 344: *Carymary, Carimara* - Qarqantua Parisə gəldiyi zaman paris- lilerin mənasız haray-qışqınları, ses-küyüleri

Səh. 344:... “*Mən nə bilim?* ” ifadəsini götürmüşdür. - Əfsanəyə görə, Rable ölümündən əvvəl “*Ola bilər... nə bilim?*” cümləsini işlətməmişdir. Fəlsəfi-əxlaqi əsərlər yazan Monten (1533-1592) öz şəkəkləşmə “*nə bilim?*” sözləri ilə ifadə etmişdir.

Səh. 344: *Bürüdamn eşşəyi* - XIV əsr fransız sxolast filosofu Jan Büri- dan (1300-1358) iradə azadlığının mümkünsüzlüyünü sübut etməyə çalışaraq acından ölən eşşəyin qabağında olan iki topa vələmirdən birini seçib yeyə bilmədiyini misal çəkmiş.

Səh. 344: *Pirron* (e.ə. təxminən, 365-275) - qədim yunan filosofu, skeptik; Makedoniyalı İskəndəri Asiya yürüşlərində müşayiət etmişdir.

Səh. 345: *Damyen Rober-Fransua* - 1757-ci ildə kral XV Luiyə sui- qəsdə ittiham olunaraq şaqqalanmışdır. Hadisənin şahidlərinin dediklərinə görə, elə fiziki gücə malik olmuşdur ki, cəlladlar onun qol və qıç əzələlərini kəsəndəək bağlandığı dörd atı tutub saxlamışdır.

Səh. 348: *Veri* - Pale-Ruayalda yerləşən kafe-restoran

Səh. 348: *Fiqaronun toyu* - fransız dramaturqu Bomaşenin (1732-1799) “*Fiqaronun toyu*” komediyası

Səh. 349: *Maqbetin cadugərləri* - Şekspirin “*Maqbet*” faciəsində gələcəkdən xəbər verən küpəgirən qanlar

Səh. 353: *Rokoko* - XVII-XVIII əsrlərdə arxitektura və bəzək üslubu

Səh. 355: *Marselina* - Bomaşenin “*Fiqaronun toyu*” komediyasında *Fiqaronun anası*

Səh. 355: *Markiz* - Qərbi Avropada rütbəcə qrafla hersoq arasında orta zadəgan titulu

Səh. 356: *Elegiya* - mərseyə xarakterli şeir janrı; həzin, hüznü musiqi əsəri

Səh. 357: *Andre de Şenye* (1762-1794) - fransız şairi, 1794-cü ildə yakobinçilərə qarşı məqalələrinə görə edam edilmişdir.

Səh. 359: *Təbaid zahidi* - I əsrdə xristianlığın yayılmağa başladığı dövrdə Misirin şimalındakı Fivaid səhrasında yaşayan xristian zahidləri

Səh. 360: “*Mahnılar mahnısı*” - burada: əbədi mahnı. “*Mahnılar mahnısı*”, eyni zamanda, Tövrata daxil edilmiş qədim yəhudi mahnı və şeir toplusuna verilən addır; onların müəllifliyi çar Süleymana aid edilir.

Səh. 361: *Estrapad* - Parisin Latın məhəlləsində meydan

Səh. 366: *Ariyel* - xeyirxah, mərhəmətli ruh; Şekspirin “*Tufan*” dramında fantastik obraz

Səh. 366: *Sen-Döni* - I Napoleonun təsis etdiyi “*Şərəf Legionu*” ordeninə layiq görülmüş kavalərlərin qızları üçün tədris müəssisəsi

Səh.367: *Homerin Yelenası, Qalateyası...* -BalzakPolinanı “*İliada*”nm qəhrəmanlarından olan Yelena və Qalateya ilə müqayisə edir.

Səh. 369: *Stiks* - qədim yunanların inamına görə, axirət dünyasında çaydır.

Səh. 369: *Karlo Dolçi* (1616-1686) - italyalı rəssam Səh. 373: *Fransanınperi* - 1814-cü ildə təsis edilmiş perlər palatasının üzvü; per rütbəsi kral tərəfindən verilir və nesillikcə qüvvədə qalır.

Səh. 376: *Röne Dekart* (1596-1650) - XVII əsrdə fəlsəfi fikrin inkişafına böyük təsir göstərmiş fransız filosofu və təbiətşünası

Səh. 376: *Deni Didro* (1713-1784) - fransız filosofu və yazıçısı, maarifçiliyin görkəmli nümayəndələrindən biri

Səh. 377: *Florensiya daşı* - san-yaşıl damarlı xüsusi mərmər növü Səh. 377: *Milosun məhəbbət ilahəsi* — 1820-ci ildə Milos adasında tapılmış və hazırda Luvr muzeyində saxlanılan məşhur əntiq qadın heykəli Səh. 378: *Xorvatiyanın paxıllıqdan bağrını çatladan...* — XVII-XVIII əsrlərdə Fransada ordunun süvari qoşun dəstələrində xidmətdə olan xorvatlar, adətən, “Qalstuklar” adlandırılırdılar. Çünki belə qoşun dəstələrində hərbi xidmət göstərən hər bir xorvatiyalı boynuna təmtəraqlı bant bağlayardı, “qalstuk” sözü də məhz buradan götürülmüşdür. *La Croatie* (lə-kroasi) sözünün tələffüzünə uyğun olaraq, fransız dilində olan *la cravate* (la-kravat) - “qalstuk” sözü yaranmışdır.

Səh. 378: *Tilburi* (kabriole) - təkətli, ikitəkərli, biməfərlik yüngül minik arabası

Səh. 379: *Jioakşino Rossini* (1792-1868) - italyalı bəstəkar; “Sevilya bərbəri” (1816), “Oğru sağsağan” (1817), “Ori qrafı” (1828), “Giyom Tel” (1829) və “Staba Mater” operalarının müəllifi

Səh. 379: *Lekombanın məktubları* - XVIII əsrdə səslə-küylü cinayət prosesinin qəhrəmanı Mariya Lekombanın məhəbbət məktubları

Səh. 379: *“Klarissa Harlou”* - ingilis yazıçısı Riçardsonun (1689— 1761) romanıdır. Lovlas, Klarissanın namusunu ləkələyən əxlaqsız aristokratdır.

Səh. 382: *Arsinoenin, Aramintin məhəbbət səhnələri...* - Arsinoe və Aramint - naz-qəmzəli, həmçinin ikiüzlü bədii tiplərdir. Arsinoe - Molye- rin “Mizantrop”, Aramint isə ingilis dramaturqu Konqrivin (1670-1729) “Qoca subay” komediyasının tipləridirlər.

Səh. 389: *Yohann Fridrix Herar* (1776-1841) - alman filosofu və pedaqoqu

Səh. 392: *Boyunbağı əhvalatı* - kraliça Mariya Antuanettanın itmiş və böyük səs-küyə səbəb olmuş boyunbağısından söhbət gedir. Bu böyük qalmaqala adlı-sanlı dövlət nümayəndələri və din xadimləri də qarışmışdılar.

Səh. 400: *“Bufonlar teatrı* Parisdəki “İtalyan teatn”na tez-tez “Bufon- lar teatrı” deyirdilər.

Səh. 400: *Çimaroza, Zinqarelli* - Çimaroza Domeniko (1749-1801), Zinqarelli Nikolo (1752-1837) - italyalı bəstəkarlar Səh. 400: *Lornet* - dəstəklı gözlük (durbin)

Səh. 409: *Rondo* - musiqi janrı, ilk dəfə İtaliyada meydana gəlmiş, XVIII əsrdə Fransada inkişaf etdirilmiş, daha sonralar klassik simfoniyanın, sonatanın finali, romanslar, ariyalar formasında yazılmışdır.

Səh. 415: *Diogenin əhvalatını...* - qədim yunan filosofu Diogen (e.ə. IV əsr) Diogen bütün nemətlərdən imtina edərək çəlləkdə yaşayar və yalnız ən zəruri şeylərlə kifayətlənərmiş.

Səh. 415: *Jimnaz* - səhnəsində, əsasən, komediyalar oynanılan Paris teatri

Səh. 420: *Hersoq Klarensin malvaziya çəlləyi* - hersoq Klarens (XV əsr) İngilis kralı IV Eduardın qardaşdır, ölümə məhkum olunmuş və xahiş etmişdir ki, onu çaxır çəlləyində boğub öldürsünlər.

Səh. 422: *Lazzaronilər* - italyanca: dilənçilər, avaralar, lütlər, səfillər Səh.

425: *Müqəddəs Yelena* - Atlantik okeanında yerləşən, Napoleon Bonapartın 22 iyun 1815-ci ildə sürgün olunduğu və 5 may 1821-ci ildə vəfat etdiyi ada

Səh. 425: *Mahmud* - söhbət yunanların türklərə qarşı apardıqları müharibədə Bayronun türklərə qarşı vuruşmasından (1823-1824) gedir.

Səh. 427: *Herkulesin səbir kasası...* - deyilənə görə, Makedoniyalı İskəndər təntənəli ziyafətdə şərab dolu nəhəng piyaləni axıra qədər içdiyinə görə ölmüşdür.

Səh. 427: *Sen-Bernar dağındakı əlillər evi* - Alp dağlarındakı Sen-Bemar kilsəsində səyyahlar üçün sığınacaq

Səh. 427: *Özümü Sardanapal kimi tonqala atandan...* - əfsanəyə görə, babililərə əsir düşməmək üçün özünü və arvadlarını tonqalda yandıran Sardanapal Assuriyanın sonuncu çandır.

Səh. 428: *Evsey Salvert* - coğrafi adlar, insan adları və xalqların adları haqqında tarixi-fəlsəfi kitabın müəllifi

Səh. 428: *Mən alman millətindən olan birinin oxşarı kimi...* - söhbət alman romantik yazıçısı Hofmanın (1776-1822) “Əkizlər” və “Şeytanın iksiri” əsərlərindən gedir; bu romanların qəhrəmanları əkizlərdir.

Səh. 429: *Baremsayağı* - yəni xırdaçı, qənaətcil. Barem Bertran (XVII əsr) - hesabdarlıq haqqında məlumat kitabçasının müəllifi

Səh. 429: *Qrözün hansısa canlı tablosuna...* - Qröz Jan Batist (1725-1805) - fransız rəssamı, “Ailə anası” və “Qoca iflic” melodramlarının müəllifi Səh. 432:

Mən Neronam, Nabuhodonosoram... - Neron - Roma imperatoru (I əsr);

Nabuhodonosor - qədim Haldey çan (e.ə. VI əsr). Burada müstəbid hakimiyyət mənasında verilmişdir.

Səh. 432: *Petreyə (Arabie Petry)* - Daşlı Ərəbistan Səh. 433: *Brəhmən* -

induist cəmiyyətində ali zümrənin üzvü Səh. 439: *‘Bütün fransızlar qanun*

qarşısında bərabərdir ” - Napoleon Bonapartın 1804-cü ildə imzaladığı

Vətəndaşlıq məəcəlləsi nəzərdə tutulur. Səh. 441: *Rolen Şarl* (1661-1741) - fransız tarixçisi və pedaqoqu

Səh. 446: *Zəncirlənmiş Prometey* - qədim yunan əsətirində, Zevsin dərğahından odu oğurlayıb insanlara verən qəhrəman. Bundan qəzəblənən Zevs Prometeyin Qaf dağında qayaya zəncirlənməsini əmr edib. Qartal onun ciyərini hər gün dimdikləyib yəsə də, yerində yenisi əmələ gəlirmiş. Prometeyi uzun illər davam etmiş bu əziyyətdən qartal oxla vurub öldürən Herakl qurtarmışdı.

Səh. 446: *Taxtdan salınmış Napoleon* - Vaterloo çölündə məğlub olandan sonra (18 iyun 1815) Napoleon iyunun 22-də Parisin Yelisey sarayında taxt-tacdan əl çəkməsi haqqında qərarı imzalayır. Koalisiya qoşunlarının Parisə yaxınlaşdığından xəbər tutan Napoleon düşmənləri qarşılamaq üçün sadə diviziya generalı kimi ona icazə verilməsini xahiş edir. Ancaq Müvəqqəti hökumət Napoleonun bu xahişini rədd edir.

Səh. 446: *Orijen əxlaqı* - əfsanəyə görə, Orijen adlı ilahiyyatçı (II əsrin sonu - III əsrin əvvəli) özünü kor etmişdir ki, təkrar məhkəmə təhqiqatına getməsin və bununla müqəddəs kitabları qadınlara izah etmək imkanı əldə etsin.

Səh. 447: *Exegi monumentum* - "Heykəli mən yaratmışam" (*lat.*); Roma şairi Horatsinin yazdığı mədhiyyənin birinci mısrası

Səh. 447: *Pyer de Ronsar* (1524-1585) - fransız şairi, "Mədhiyyələr", "Məhəbbət ehtirasları", "Himnlər" əsərlərinin müəllifi; IX Karlın sarayında "Pleyada"nın rəhbəri olmuş, romantik şairlərə qarşı çıxmışdır.

Səh. 448: *Lüksemburq sarayı* - XVII əsrdə inşa edilən bu sarayda İyul monarxiyası zamanı (1830-1848) perlər palatası iclaslarını keçirmişdir.

Səh. 448: *Sen-Sülpis* - keşişlərin dünyəvi cəmiyyəti; 1641 —ci ildə Vojirarda Sen-Sülpis məhəlləsinin gələcək keşişi Jan-Jak Olye tərəfindən təsis edilmiş, əsas vəzifəsi keşiş hazırlamaq olmuşdur.

Səh. 450: *Favar teatri* - Parisdə komik opera teatri

Səh. 450: *"Semiramida"* - Rossininin operası

Səh. 450: *Mazarinininki kimi vergülşəkilli saqqalını...* — kardinal Mazarininin (XVII əsr) saqqalma işarə edilir.

Səh. 451: *Adonis* - qədim yunan əsətirində Afroditamın sevdiyi gözəl və gənc oğlan. Onun adı gözəl kişi adı kimi qəbul olunmuşdur.

Səh. 455: *Marabu* - Afrikada və Hindistanda yaşayan, çox gözəl lələklərindən qadınların şlyapalarının bəzəyi üçün istifadə olunan quş

Səh. 463: *Hörmüz* - Fars körfəzində sahil sularında mirvari yığılan ada

Səh. 463: *Parisin başının üstünü almış tufan* - 1830-cu ilin iyul inqilabına işarə olunur.

Səh. 464: *Vestholl Riçard* (1765-1836) - Miltonun və Şekspirin əsərlərinə illüstrasiyalar çəkmiş məşhur ingilis rəssamı

Səh. 466: *Mane, Thekel, Fares...* - Tövrat və İncildə olan əfsanəyə görə, görünməz əl ilə yazılmış kitabədəki "Mane, Thekel, Fares" sözləri "hesablanmışdır, çəkilmişdir, bölünmüşdür" mənalarm verir.

Səh. 466: *Salpetriyer* - Parisdə əlillər evi və ruhi xəstələr üçün xəstəxana

Səh. 467: *Jorj Lui Büffon Löklerk (1707-1788)* - fransız təbiətşünası, 40 cilddən artıq "Təbiət tarixi" əsərinin müəllifi.

Səh. 468: *Peter Pallas (1741-1811)* - alman fiziki və təbiətşünası, 1767-ci ildən Peterburq akademiyasının üzvü.

Səh. 469: *Niburə (1733-1815)* - Ərəbistan yarımadasının heyvanat aləmini tədqiq edən alman səyyahı

Səh. 469: *Peqas* - qədim yunan əsətirində qanadlı at; guya, onun dırnağının zərbəsindən şairləri ilhamlandıran İpökren çeşməsi yerdən qaynayıb çıxmışdır.

Səh. 470: *Dom Kalme (1672-1757)* - şərhləri ilə tanınmış və katolik rahib ordeninə layiq görülmüş alim

Səh. 473: *Blez Paskal (1623-1662)* - fransız filosof, alim və yazıçı; "sıxılma zamanı təzyiqin yayılması qanunu"nu (Paskal qanunu), hidrav-lik sıxılmanın hərəkət prinsipini ("Maye kütlələrinin tarazlığı haqqında traktat") kəşf etmişdir.

Səh. 479: *Putə* - içində metal əritmək üçün odadavamlı qab Səh. 485: *Orqanistlər* - tibbdə vulqar (bayağı) materializmin tərəfdarları

Səh. 485: *Pyer Jan Kabanis (1757-1808)* - fransız həkim, anatom və fizioloq

Səh. 485: *Vitalistlər* - biologiyada idealist fikirli vitalizmin tərəfdarları. Vitalistlər canlı təbiətin bütün hadisələrini "həyati qüvələrin" xüsusi mövcudluğu ilə izah edirdilər.

Səh. 485: *Van Helmont (1577-1644)* - hollandiyalı vitalist həkim Səh. 487: *Monomaniya* - ruhi xəstəliyin bir növü Səh. 489: *Düpütren Qiyom (1777-1835)* - fransız cərrahı Səh. 489: *Şahzadə Hohenlon* - XIX əsrin birinci yarısında yaşamış katolik monax; o, xəstələri dua vasitəsilə müalicə etməyə çalışırdı.

Səh. 490: *'Bax buna görə də qızınızın dili tutuldu!'* - bu cümlə Molye-rin "Zorən təbib" komediyasındandır. Özünü həkim kimi qələmə verən Sqaquarel mənasız latın sözləri işlədir və axırda deyir: "Bax, buna görə də sizin qızınızın dili tutuldu!"

Səh. 494: *Livreyə* - keçmişdə qapıcıların, xidmətçilərin və faytonçuların geydiyi xüsusi biçimli zərbaftal paltar Səh. 495: *Vist* - kart oyunu Səh. 495: *Trik-trak* - nərd oyunu

Səh. 495: *Fut* - İngiltərədə 30,479 sm-ə bərabər qədim uzunluq ölçüsü Səh. 496: *Pişikdişi zirvəsi* (fransızca: *Dent-du-Chat*) - Alp dağlarının cənubunda zirvə adı

Səh. 496: *Moryen* - Alp dağlarının cənubunda, Savuada yüksəklik

Səh. 497: *Ot-Komb* (fransızca: *Hantecombe*) - Bürge gölünün yuxarı- sında yerləşən abbatlıq; vaxtilə Savua krallığında şahzadələrin qəbirləri və sərdabələri burada salınmışdır.

Səh. 498: *Marmot* - gəmiricilər dəstəsindən olub yeraltı yuvalarda yaşayan kiçik heyvan

Səh. 500: *Podagra xəstəliyi* — bədəndə maddələr mübadiləsinin pozulması nəticəsində əmələ gələn oynaq və toxuma xəstəliyi

Səh. 502: *Kardinal Rişelye* (1585-1642) - fransız dövlət xadimi

Səh. 506: *Şnets* - XIX əsr fransız rəssamı, tarixi və janr xarakterli tabloların müəllifi

Səh. 511: *Trappist rahiblər* (yaxud trappistlər) - rahib cəmiyyətinin üzvləri; bu cəmiyyətin məəlləsində olduqca ciddi rejimli həyat tərzini nəzərdə tutulmuşdu.

Səh. 519: *Use qəsri* - Luaranın yüksək sahilində tikilmiş, Fransa intibahının ən gözəl qəsrlərindən biri

Səh. 519: *...Antuan de la Salın təsvir etdiyi bu xəyalat-Xanım* - Antuan de la Salm “Santrli balaca Jan” romanına işarə edilir.

MÜNDƏRİCAT

Balzak dünyasına kiçik bir səyahət 5

ROMANLAR

Qorio ata (*tərc. Mikayıl Rəflli*) 13

Qulan dərisi (*fransız dilindən tərc. Şamil Zaman*) 281

NOVELLALAR

(*tərc. Mikayıl Rəflli*)

Qobsek 522

Polkovnik Şaber 585

Qeydlər

Qorio ata 653

Qulan dərisi 659

DÜNYA ƏDƏBİYYATI
KLASSIKLƏRI

Onore de BALZAK

**Çapa imzalanmışdır 14.03.2010. Format 60*90 Vle. Ofset çap
üsulu.**

Fiziki çap vərəqi 42. Sifariş 67. Tiraj 7000.

"Şərq-Qərb' Nəşriyyat evinin mətbəəsində çap olunmuşdur.

AZ1123, Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.

Tel.: (+994 12) 374 83 43; 370 68 03

Faks: (+994 12) 370 18 49; 370 68 03

e-mail: info@eastwest.az

www.eastwest.az